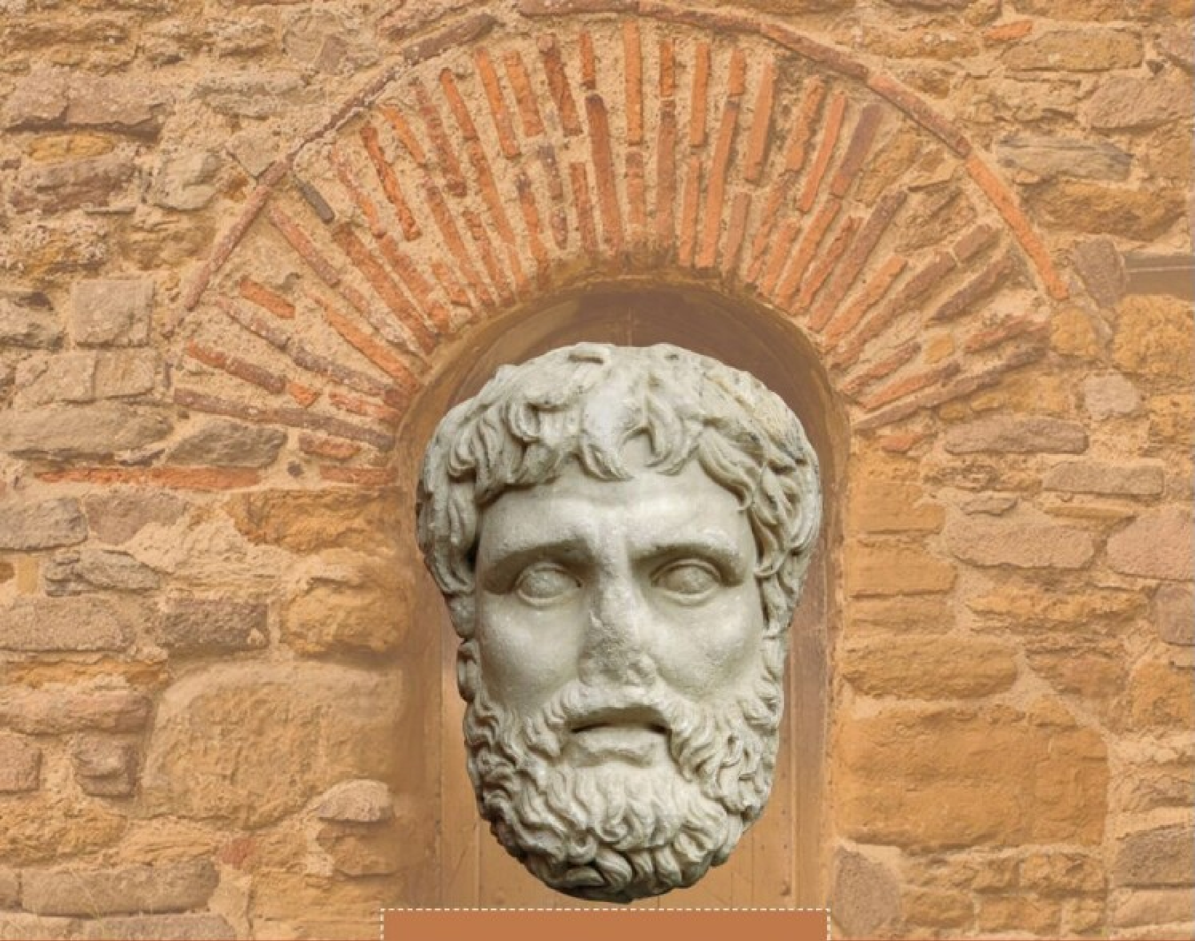

TITUS LIVIUS

I. kötet

RÓMA TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

I–XX. könyv

L'Harmattan
Károli Könyvek
KRE | Károli Gáspár Református Egyetem

TITUS LIVIUS

Róma története a Város alapításától

I. kötet (I–XX. könyv)

Károli Könyvek

Műfordítás, forrás

TITUS LIVIUS

Róma története a Város alapításától

I. kötet (I–XX. könyv)

Kis Ferencné (I–IV. könyv)
és Muraközy Gyula (V–XX. könyv)
fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita

A fordítást az eredetivel egybevetette:
Kocsisné Csízy Katalin (I–V. könyv)
Ligeti Dávid Ádám (VI–X. könyv)
Bajnok Dániel (XI–XX. könyv)

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2018

Felelős kiadó: Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36-1-455-9060
Fax: +36-1-455-9062

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-270-6

ISBN 978-963-414-270-6
ISSN 2063-787X

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu

webshop.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Livius élete és az *Ab urbe condita*

Livius Kr. e. 59-ben (esetleg korábban, 64-ben) Pataviumban, a mai Padovában született. Ez a gazdag, erős tradíciókkal rendelkező város ugyan csak Kr. e. 49-ben kapta meg a *municipium* rangot, és váltak a lakosai római polgárokká, de már korábban is jelentős gazdasági és kulturális központnak számított, ahol a helyi előkelők gyerekei megfelelő iskoláztatásban részesülhettek. Livius retorikai képzettsége, görögtudása és filozófiai műveltsége arról tanúskodik, hogy jó, csak a gazdagabb szülők által megfizethető nevelésben részesült.

Születésének bármelyik időpontja is a helyes, nagyjából egyidős volt Augustusszal (aki 63-ban született) és Horatiusszal (65), továbbá Vergiliusnál (70) sem volt sokkal fiatalabb. Gyerek- és ifjúkora a polgárháborúk idejére esett, és ez pályáját, az Augustus-rezsimhez való viszonyát, valamint történelemfelfogását ugyanúgy meghatározhatta, mint nemzedéktársaiét. A pataviumiak a római polgárjogot Iulius Caesartól kapták meg, de a város Caesar meggyilkolása után inkább az összeesküvőkhöz húzott. Livius valószínűleg csak 27 tájékán, a polgárháború lezárulta után költözött fel Rómába, és ott kezdett neki történeti munkájának, amelyen haláláig, Kr. u. 17-ig dolgozott. Bejáratos volt a császári udvarba, ugyanis Suetonius szerint (Suet. *Claudius* 41. 1) a későbbi Claudius császárt ifjúkorában ő buzdította történetírásra. Tacitus (*Évkönyvek* IV. 34. 5) pedig Augustusszal való baráti viszonyát említi. Vannak adataink arról, hogy filozófiai és retorikai munkákat is írt, de ezekből jóformán semmi nem maradt fenn.

Livius egy helyen *Annales*ként *(Évkönyvek)* hivatkozik művére, de a hagyományban az *Ab urbe condita (A város alapításától kezdve)* cím rögzült. Ez minden bizonnyal nem magától a szerzőtől származik, már csak azért sem, mert a mű a város alapítása előtti időkkel, Trója pusztulásával kezdődik. Livius munkájának első sorában az *a primordio urbis* (a város kezdetétől) kifejezést használja, ez utalhat a város alapítására, de az előidőkre is. Innen, Róma előtörténetétől jut el Livius Kr. e. 9-ig, Drususnak (a későbbi Tiberius császár öccsének) haláláig, tehát a római történetírás legrégebbi hagyományát követve a kezdetektől saját koráig írta meg a Város történetét. Egy anekdota szerint hatalmas vállalkozása, a folyamatosan – mintegy „folytatásokban" – megjelenő tekercsek híressé tették írójukat. Az ifjabb Plinius említi (*Levelek* II. 3. 8), hogy valaki Hispániából csak azért utazott Rómába, hogy Liviust láthassa, és miután ez megtörtént, rögtön

haza is tért. Az anekdota hitelességét nem tudjuk ellenőrizni, de jól jellemzi azt a nagy tekintélyt, amelyet Livius és történeti könyvei élveztek, lehet, hogy már a szerző életében, de halála után mindenképp: elismerően szól róla a császárkor számos írója és tudósa. Hieronymus szerint, aki születési évét is följegyezte, a halál szülővárosában, Pataviumban érte.

Haláláig 142 könyvvel (tekerccsel) készült el, de ennek csak egynegyede, 35 könyv maradt ránk (I–X. és XXI–XLV. könyvek). Ezek lefedik a kezdetektől a Kr. e. 293-ig tartó, illetve a második pun háború kezdete és Kr. e. 167 (a harmadik makedón háború vége) közötti éveket. Az elveszett könyvek sem tűntek el nyomtalanul, ugyanis megőrződtek a könyvek rövid tartalmi kivonatai, illetve összefoglalói (periochék, epitomék). A folyamatosan megjelenő könyvek 5-ös, 10-es vagy 15-ös egységekbe szerveződtek. A mű elismertsége és monumentális mérete együtt azt eredményezte, hogy nagyon korán, már a Kr. u. 1. században kivonatolni kezdték, és az emberek az utcai könyvárusoknál már nem az egész, „könyvtárukba be se férő" munkát, csak annak rövidített változatát keresték.

Ahogy a fentiekből is kitűnik, nagyon keveset tudunk Livius életéről, annak legfontosabb momentumát azonban mégis ismerjük: fáradhatatlanul írt, a száznegyvenkét könyv és annak a sok száz évnek a története, amelyen végighaladt, kitöltötte az életét. A könyvben Róma története mellett a végeláthatatlan anyaggal birkózó szerző „regénye" is felsejlik. A szerzőé, aki a munkába és egyben a múltba való visszahúzódásban, az írói hivatásban találja meg a saját útját. Előszava bevezető mondatainak szerénységén is átüt az ebből fakadó büszkeség – az alkotó ember büszkesége:

„Hogy hálás munkába fogok-e, ha a Város alapításától kezdve megírom a római nép történetét, nem tudom biztosan... De bárhogy lesz is, mindenképpen örömömre szolgál, hogy erőmhöz képest magam is segítettem megőrizni a nép tetteinek emlékét, amely első a földkerekség népei között, és ha a rengeteg író között az én hírnevem homályban maradna, akkor is vigasztalást lelnék a nevemet beárnyékolók dicsőségében és nagyságában." (Előszó 1–3)

Livius elődei és forrásai. A római múlt

A római történetírás a Kr. e. 3. század végén született. Livius az úgynevezett annalisták kétszáz éves hagyományát folytatta, illetve zárta le. Az *annales*ek – ahogy Livius műve is – a kezdetektől a szerző jelenéig mondták el Róma történetét, és évről évre haladtak, alkalmazkodva a római köztársaság politikáját meghatározó ritmushoz, a *magistratus*ok egyéves hatalmi ciklusához. Az első római történetíró Q. Fabius Pictor volt, a régi és nevezetes Fabius *gens* (nemzetség) leszármazottja, a Rómát irányító hatalmi elit tagja. Művének fennmaradt töredékeiből úgy tűnik, nála már megvannak Róma elő- és korai történelmének

főbb vonásai, tehát jórészt az ő révén „kanonizálódtak" az eredet mondai történetei. A mű görögül íródott, aminek két fő oka lehetett. Az egyik, hogy Fabius a római prózairodalom kezdeténél áll, és ennek a tipikusan görög műfajnak, a történetírásnak ekkor még hiányzott a latin nyelve, „szakszókincse". A másik ok: a megcélzott olvasóközönség nyelve is görög volt. A 3. század elején Itáliából a világpolitikába kilépő Róma egyre intenzívebb kapcsolatba került nemcsak a *diadokhosz*-dinasztiák udvaraival, hanem a hellenisztikus kultúrával is. Hamar szembesülnie kellett avval, hogy a civilizált világban a városoknak és a királyságoknak történelmük és történetíróik vannak. Még közvetlenebb tapasztalat ennek a történelemnek a diplomáciai kapcsolatokban is megnyilvánuló propagandaértéke: a görög világ például az első pun háború történetét csak Karthágó-barát görög szerzők révén ismerhette. Ezen a helyzeten csak görög nyelvű tekercsekkel lehetett változtatni. Természetesen Fabius Pictor római olvasóira is gondolt, de míg a kortárs színház már nagy tömegekhez eljutott Rómában, a történelmet ekkor nem sokkal többen olvashatták (illetve élvezhették felolvasásokon), mint ahányan megpróbáltak „belekerülni", és a hatalmi elit, a római arisztokrácia ekkor már jól tudott görögül.

A görög nyelv a Fabiust követő szerzőknél is megmaradt, de a második század közepén a Római Birodalom már volt olyan erős a Mediterráneum keleti felében, hogy rábízhassa a görög olvasókat a Róma-barát görög szerzőkre, illetve a római irodalom is megerősödött annyira, hogy ezt a területet is meghódítsa a latin nyelv. Az első latinul író szerző Cato, a kor meghatározó politikusa, akit majd újabb és újabb szerzők követnek, hogy már latinul megírják újra és újra a Város történetét a saját jelenükig. Közülük csak azokat az 1. századi szerzőket emeljük ki, akiket Livius gyakorta felhasznált: Valerius Antiast, Claudius Quadrigariust és Coelius Antipatert. A 2. század végétől kezdve az *annales* mellett megjelennek más történetírói műfajok is, például a történelem egyes szakaszait feldolgozó „monográfiák". Livius bizonyára ezek közül is sokat a kezébe vett, mint ahogy az úgynevezett *antiquarius* (a régi szavakat, kultuszokat, szokásokat kutató és magyarázó régiségbúvár) irodalomra is támaszkodott. Egyik legfontosabb forrása azonban a görög Polübiosz volt.

A Livius-kutatás egyik központi problémája a szerző forráshasználata. Fennmaradt könyvei alapján úgy tűnik, alapvetően történetíró elődeitől merítette az információit, és elsődleges forrásokat, dokumentumokat csak ritkán használt. A leghíresebb dokumentum, amelyről igazolható, hogy Livius támaszkodott rá, az a *senatus*i rendelet *(senatus consultum)*, amely 186-ban szigorúan korlátozta az akkoriban Itáliában elterjedt Bacchus-kultuszt. Sokszor nyilvánvalóan csak egyetlen korábbi történetírót követ, de néha szembesít egymással különböző véleményeket. Ugyanakkor a források ilyen egybevetése sem annyira az igazság

kiderítését, mint inkább csak a múltról alkotott különböző vélemények bemutatását szolgálja.

„A foglyok történetének van egy másik változata is. (...) Az ember inkább csak csodálkozhat, hogy mennyire eltérnek egymástól az egyes történetírók állításai, de megállapítani már nemigen tudja, mi az igazság." (XXII. 61. 5–10)

Itt egy, a cannaei csatát követő történet két variánsáról van szó, ahol egy mai olvasó, de akár egy Thuküdidészt vagy Sallustiust kedvelő ókori olvasó is joggal várná el, hogy a történetíró legalább mérlegelje a két változat hitelességét. Liviust, úgy tűnik, az „igazságnál" sokkal jobban foglalkoztatja maga a hagyomány, az a kép, amellyel ő és kortárs olvasói rendelkeznek a múltról. Mint író az összefonódó, egymásra rétegződő történetek sorát látja és akarja láttatni a múltban. A forráshasználatára vonatkozó kritika az ennyiből is kirajzolódó tendenciák ellenére részben igazságtalan, hiszen nincs módunk rá, hogy megítéljük, hogyan járt el a mű elveszett részeiben. Különösen érdekes lenne látni (ebből a szempontból is!), hogy hogyan oldotta meg Caesar és Augustus korát.

Tehát Livius hitelessége, ami a ránk maradt részeket illeti, elsősorban a korábbi szerzők hitelességétől függ. A római szerzők megbízhatósága pedig, minél távolabbi múltról van szó, annál kétségesebb, hiszen az ő forrásaik is rendkívül bizonytalanok. Fabius Pictor a saját korának eseményeit összefoglalhatta a saját élményei, illetve kortársai beszámolói alapján, az előtte járó egy-két generáció emlékeihez is még hozzájuthatott első kézből az idősebbekkel beszélgetve. Milyen forrásai voltak azonban a régebbi időkre vonatkozóan?

A múltját valamilyen formában minden közösség számon tartja már a történetírás megjelenése előtt is, így a rómaiak identitásához is mindig hozzátartozott a múltjuk ismerete, pontosabban a múltjukról alkotott kép. Ennek egyik, a későbbi annalisták szempontjából fontos eszköze a *pontifex maximus* által vezetett évlisták voltak. Ezek a kezdetleges feljegyzések elsősorban az adott év tisztségviselőinek nevét tartalmazták, amelyek azután kiegészültek az év fontos eseményeinek – például nap- és holdfogyatkozások, járványok – feljegyzésével. A múlt számontartásának ez az ősi, az éveket láncszemenként összefűző formája meghatározta a korai annalisták, de még Livius könyveinek is a szerkezetét, sőt valamennyire talán a történelemfelfogását is. Ezek a táblák megbízható kronológiai vázlatot biztosíthattak volna a történetírás számára, de a 387 előtti táblák elpusztultak, amikor a gallok elfoglalták Rómát, és csak emlékezet alapján rekonstruálhatták őket. Még nagyobb probléma, hogy a táblák szűkös információit, minél távolabbi évről volt szó, annál bátrabban egészítették ki a történetírók. Ráadásul az annalisták szinte kivétel nélkül arisztokraták (egy-két esetben arisztokratáktól szorosan függő *cliens*ek) voltak, és műveik nem voltak függetlenek politikai céljaiktól, ezért a múlt folyamatosan bővült olyan történetekkel, ame-

lyek az adott politikus őseinek és kései utódainak politikai súlyát növelték. Ez a tény Livius munkáját külön érdekessé teszi, mert bár sem katona, sem politikus nem volt, így bizonyos tapasztalatai hiányoztak egyes jelenségek megítéléséhez, ugyanakkor ő az első „civil", a politikát kívülről szemlélő szerző.

Fontos, de még képlékenyebb anyagot jelentenek azok a történetek, amelyeket a közösségek az ünnepeikhez, egy-egy kultuszhoz kapcsolva őriznek meg, például egy kultuszalapítás okaként szolgáló győzelem vagy járvány. Volt Rómában a közös emlékezetnek egy nagyon sajátos formája, amelyet a rómaiakat nagyon jól megismerő, de mégiscsak kívülről szemlélő Polübiosz meglepő részletességgel mutat be.

„Ha Rómában egy komoly hírnévtől övezett férfi meghal, holttestét teljes díszbe öltöztetik, majd a *forum*on az úgynevezett *rostrá*hoz viszik és holttestét álló helyzetben vagy lefektetve helyezik el, hogy mindenki jól láthassa. Ezután az egész nép köréje sereglik, és ha az illetőnek van férfi utódja és az épp Rómában tartózkodik, akkor az a férfi, ha nincs, akkor a megholt valamelyik férfi rokona fellép a szószékre és egy beszédben emlékezik meg az elhunyt erényeiről és életében végrehajtott kiváló cselekedeteiről." (Polübiosz VI. 53. 1–2, Muraközy Gyula fordítása)

Polübiosz művének VI. könyvében ír Róma sikereinek okairól, itt beszél többek között a hadsereg felépítéséről és az államformáról, illetve a római arisztokrácia temetési szertartásáról, a *pompa funebris*ről, amelynek része a *rostrá*ról elmondott *laudatio funebris*, a temetési beszéd. A Forumra a nemzetség *(gens)* élő tagjai kísérik a halottat, valamint az elhunyt ősök, akiknek az arisztokrácia minden családja által megőrzött és tiszteletben tartott maszkjait (képmásait) ilyenkor a család egy-egy tagja ölti magára az ős által elért legmagasabb tisztségnek kijáró öltözékkel és jelvényekkel egyetemben. Ez az ünnepélyes menet ugyanazt jeleníti meg a temetésre összesereglett rómaiak számára, mint amit a *rostrá*ról elmondott beszéd szavakba foglal, mivel a beszédet mondó családtag az elhunyt érdemeit azoknak a dicső tetteknek a sorába illeszti be, amelyeket fennállása óta tett a nemzetség Rómáért. Polübiosz ennek a szokásnak elsősorban a még katonai és hivatali pálya előtt lévő fiatalokra gyakorolt hatását emeli ki: olyan példákat állít eléjük saját nemzetségükből, amelyek nem csupán buzdítják, hanem szinte kötelezik őket, hogy őseikéihez hasonló tettekkel szolgálják a *res publicá*t. Ez az ünnepélyes alkalom ugyanakkor a nemzetség – például a Fabiusok, Claudiusok, Valeriusok, Semproniusok – dicső tettein keresztül az egész közösség történelmét idézi meg, és mint ilyen a múlt számontartásának, megélésének és nem utolsósorban a politikai elit általi kisajátításának az eszköze. Ilyen minőségében tarthatjuk számon nemcsak mint az emlékezésnek egy alternatív formáját, hanem mint a római történetírás forrását is. Ezek a beszédek

azonban, amelyeket leírtak és megőriztek az előkelő családok, még inkább ki voltak téve a hamisításnak. Livius maga is rendkívül szigorúan fogalmaz e szokás és a történeti hagyomány kapcsolatáról: „Véleményem szerint a hagyományt az elhunytak fölött tartott magasztaló beszédek és az ősök szobrainak valótlan feliratai torzították el." (VIII. 40. 4)

A múlt számontartásának fontos formája a fentieken kívül még két irodalmi műfaj is, az eposz és a dráma, amelyek korábban is alakultak ki egy-két évtizeddel a történetírásnál, és legalább annyira formálhatták a 2-1. század folyamán a rómaiak történelemfelfogását, mint a történeti művek. Továbbá Liviusra nemcsak közvetve, az annalisták anyagába beszűrődve hatottak, hanem közvetlen mintát jelentettek egy-egy jelenet megformálásánál.

Livius történelemfelfogása. A PRAEFATIO

„Minden egyes olvasóm inkább arra figyeljen nagyon jól, hogy milyen volt az élet, milyenek az erkölcsök, és hogy háborúban és békében milyen emberek milyen módszerekkel teremtették meg és tették naggyá hatalmunkat; majd kövesse figyelemmel, hogy a fegyelem lassú meglazulásával hogyan kezdtek először mintegy eltunyulni az erkölcsök, aztán mind jobban és jobban csúszni, sőt zuhanni lefelé a lejtőn, amíg el nem jutottunk napjainkig, amikor sem hibáinkat, sem azok orvoslását nem vagyunk képesek elviselni." (Előszó 9)

Livius művének *praefatió*jában így „foglalja össze" a római történelmet, a Város felemelkedését és nagyságát elsősorban az „erkölcsökkel", a *mores*szel, hanyatlását pedig azok hiányával magyarázva. A *mos (mores, mos maiorum)* – a *virtus*, az *auctoritas*, a *pietas* etc. mellett – a rómaiak egyik fontos értékfogalma volt, amely nemcsak Liviusnál, hanem számos más szerzőnél is felbukkan a római történelem magyarázataként. A legismertebb, szállóigévé lett megfogalmazása ennek a gondolatnak Cicerótól származik: „Ó idők, ó erkölcsök!" („*O tempora! O mores!*" – *Catilina ellen* 1. 2). Itt is – ahogy Liviusnál vagy Sallustiusnál, a kor másik nagy történetírójánál – a régi idők állnak szemben a mával, a *mos* működése a *mos* megromlásával. Ahogy például a *pietas* jelentését sem lehet egyetlen szóval ('kegyesség') visszaadni, úgy a *mos* gazdag tartalma sem érzékeltethető a mi „erkölcs" fogalmunkkal, ugyanakkor a fordítók keze meg van kötve, hiszen nincs mód a szövegbe hosszas magyarázatot illeszteni. Annál nagyobb hiba lenne azonban ez és a hasonló szöveghelyek alapján Liviust (vagy Sallustiust, Cicerót etc.) „moralizáló történelemfelfogással", vagyis azzal vádolni, hogy nem látta a római történelemnek és azon belül a köztársaság válságának többi mozgatórugóját.

A *mores* ('szokások'), amikor a *res publica* működésével vagy történelmének magyarázatával kapcsolódik össze, mindazoknak a szabályoknak az összességét

jelenti, amelyek alapján a római polgároknak, de elsősorban az államot irányító elitnek a közügyekben el kellett járnia, illetve amelyek szerint élnie kellett. A *censor* a *senator*ok esetében nemcsak azt vizsgálta, hogy rendelkeznek-e a rangjukhoz előírt vagyonnal, hanem azt is, hogy a megfelelő módon élnek-e, vagyis betartják-e az ősök szokásait, a *mos maiorum*ot, vagy ahogy a római történelem leghíresebb *censor*a, Cato Livius művében (XXXIX. 41. 3) is fogalmaz: a *prisci mores*t. Ez az íratlan normarendszer a politikai elit viselkedésének szigorú szabályozásán keresztül lényegében a *res publica* működését biztosította. Egy olyan állam – mai kifejezéssel – politikai kultúráját jelentette, amelynek nem volt írott alkotmánya, és az állam, valamint a társadalom működését rendkívül kevés törvény *(lex)* szabályozta. A *mos*t a *lex*szel már az ókorban is szembeállították, ugyanis míg a törvényeket a népgyűlésen hozták, és általában valamiféle „reformnak" voltak az eszközei – gondoljunk például a Gracchus testvérek törvényeire –, a *mos* a *senatus*i politizáláshoz kapcsolódott. Tehát, akik a polgárháborúk időszakában a *senatus* hatalmát, vagyis a régi köztársaságot védték, azok a politizálásnak a régi, a *mos* szabályai által meghatározott módját akarták fenntartani. Amikor Livius a *mores* működésképtelenségéről beszél, nem mond kevesebbet, mint hogy elveszett az a társadalmi és politikai normarendszer, amelyre a *res publica* épült. A *mores* természetesen nem csak ebben a „politikai kultúra" értelemben állhat, más kontextusban mást jelent. Livius például Hannibal különböző népcsoportokból verbuvált harcosait ruhájuk és fegyverzetük mellett sajátos szokásaikkal *(mores)* is jellemzi. Ez a hérodotoszi *nomosz*nak megfelelő jelentés csak még jobban kihangsúlyozza a rómaiak *mos maiorum*ának fontosságát és a fogalomnak a *res publicá*tól való elválaszthatatlanságát.

Livius a *praefatió*ban a rómaiak múltját két részre osztja, és evvel kijelöl önmaga mint történetíró számára egy nagyon fontos határt.

„Mindazokat az inkább költői elbeszélésekkel megszépített, mint kikezdhetetlen történeti bizonyítékokkal alátámasztott eseményeket, amelyeket a hagyomány a Város fennállása vagy alapítása előtti időkről elmond, nem szándékozom sem igazolni, sem megcáfolni. Megilleti a régiséget az az előjog, hogy az emberit és istenit összevegyítve méltóságteljesebbé teheti a városok eredetét." (6–7)

Tehát a történelem, amely kutatható és igazolható, Róma alapításával kezdődik. A város létrejötte nemcsak civilizációs határ, amely elválasztja a vadságot a rendezett világtól, hanem egyben a mondák és a történelem (a racionalitás) között húzódó mezsgye is. Livius ugyanakkor nem tartja meg ígéretét, nem tudja megállni, hogy Romulus és Remus apjáról, Mars istenről szólva ne fejezze ki hitetlenségét. Az ikrek mondájának egy másik eleméhez, az őket szoptató anyafarkashoz pedig még „tudósabb" magyarázatot fűz. A monda kialakulását a nőstényfarkas *(lupa)* szó átvitt értelmével, az örömlánnyal racionalizálja. Eljárását,

hogy történeti művébe a múltnak a történelmen kívüli részét is felveszi, a „régiség előjogával" magyarázza, illetve a gondolatmenet végén kifelé fordul, és az idegenekkel (görögök) szemben védi meg a római mondákat:

„És ha valamelyik népnek joga van megszentelni és isteni alapítókra visszavezetni saját származását, hát a római nép háborús dicsősége oly nagy, hogy ha magát Mars istent tartja a maga és alapítója apjának, az emberiségnek azt is éppolyan belenyugvással kell tűrnie, mint a római nép uralmát."

Mi a létjogosultsága a nyilvánvalóan hamis történeteknek, illetve mi lehet a szerepük a múltfelfogásunkban? A Livius által felvetett kérdés rendkívül fontos és meglepően modern. Az a még csak homályosan érzékelt probléma húzódhat meg mögötte, hogy sokkal fontosabb a múltnak a léte, mint a valóságos volta, hiszen ebből a múltból, legyen az bármily hihetetlen, meríti identitását a közösség. Talán evvel is magyarázható Livius egyik, a történelemtudománytól teljesen idegen, fentebb már tárgyalt írói attitűdje is, hogy a későbbi, már „történeti" korok leírásánál sem tesz kísérletet a forráskritikára, illetve az igazság kiderítésére vagy legalább mérlegelésére.

A hagyomány fenntartása és megfelelő formába öntése fontosabb Livius számára, mint a kikutatható igazság. A történet fontosabb, mint a történelem. A *praefatio* elején Livius két célról beszél, amely az újabb történetírókat mindig mozgatja, hogy „hitelesebb részletekkel szolgálhatnak a történtekről, vagy művészi írásmódjukkal fogják felülmúlni a műveletlen régieket." Livius elsősorban író, őt a két cél közül inkább az *ars scribendi* érdekli.

Hegyi W. György

Fordítói bevezetés

Titus Livius 142 könyvből álló történeti művének teljes magyar fordítása először 1963–1976 között jelent meg az Európa Könyvkiadónál hét kötetben. Az első négy könyvet tartalmazó I. kötet Kis Ferencné munkáját dicsérte, majd az ő halála után Muraközy Gyula vette át a feladatot. A nagy művet 1982-ben ismét megjelentették az Európa *Bibliotheca Classica* sorozatán belül.

A régi fordítás ma már nyelvileg és stilisztikailag nehezen emészthető, sőt emellett számos tévedést, félrefordítást is tartalmaz – hiszen ahogy mondani szokás: „ahol fát vágnak, ott hull a forgács", ami különösen igaz egy ilyen mamutfenyő méretű írásmű esetében. A jegyzetapparátus az idők során szintén elavult, hiszen készítői még nem ismerhették az utóbbi néhány évtizedben megjelent Livius-szakirodalom eredményeit. Mindez majd 40 év elteltével szükségessé tette a Kis–Muraközy-féle fordítás alapos felfrissítését.

Több éves munkám során nemcsak a magyar szövegben számos helyen fellelhető tárgyi és nyelvi tévedések kiküszöbölését végeztem el, hanem azt a célt tűztem magam elé, hogy egy olvasóbarát Livius-fordítást adjak a mai magyar közönség kezébe. Ennek csak az egyik aspektusa volt az, hogy a fordítás nyelvét közelebb hoztam a mai kulturált köznyelvhez, lehetőség szerint mentesítve azoktól a stílusbeli jellegzetességektől, amelyek a mi szemünk-fülünk számára már modorosságként hatnak.

Módosítottam a görög (és a görög Kelethez kötődő) szavak és tulajdonnevek átírását is: a régi fordítás latinos írásmódja („Homerus") helyett az akadémiai helyesírás szerinti átírást („Homérosz") alkalmaztam. A római előnevek hagyományos rövidítései csak a jegyzetekben maradtak meg, a főszövegben már feloldva szerepelnek („P./Publius Cornelius"), a betűvel kiírt számokat pedig számjegyek helyettesítik – mind a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

Fontosnak tartottam, hogy az olvasó szeme előtt kirajzolódjon a mű egészének íve és felépítése, ezért a kötetek szerkezetében is eltértem a régi fordítástól. A jelen kiadás négy kötete a liviusi mű eredeti, tízkönyves egységekbe (*decas*okba) szerveződő struktúrájára épül. A könyvek számozásának folyamatossága a részben vagy egészben elveszett könyveknél sem törik meg: ezek töredékei, illetve késő ókori tartalmi összefoglalói (*periochá*k) az adott könyv helyén találhatók meg – szemben a régi fordítással, amely a mű legvégére csoportosította őket.

Ezeket a *periochá*kat a fennmaradt könyvek elejére is beillesztettem, az egységes összkép kedvéért elhagyva az előző fordítók által készített modern tartalmi összefoglalókat. A 142 könyv után külön fejezetben kapnak helyet azok a töredékek, amelyeket nem lehet teljes bizonyossággal valamelyik elveszett könyvhöz hozzárendelni, valamint azok, amelyek Livius egyéb, fenn nem maradt műveiből származnak.

A szövegben való tájékozódás megkönnyítése céljából az átdolgozott fordítás a *caput*számokon kívül a fejezeteken belüli kisebb egységek (*capitulum*ok) számozását is feltünteti, kerek zárójelben, így a Livius-szövegre való szakirodalmi hivatkozások a magyar szövegben is pontosan visszakereshetővé válnak. Az évszámokra való hivatkozások mellett, amelyek Liviusnál római módra az adott év két *consul*jának nevét adják meg, szögletes zárójelben megtalálható a mi időszámításunk szerinti évszám is; a hónap és nap szerinti hivatkozások pedig a római forma („december *kalendae*ja") helyett a modern formát („december 1.") követik. A kibővített, felfrissített jegyzetapparátus lábjegyzetek formájában kapcsolódik a szöveghez (ellentétben a régi kiadás oldalszámra hivatkozó végjegyzeteivel), ami szintén a könnyebb kezelhetőséget szolgálja.

A régi fordításban szereplő, alapfogalmakat magyarázó szószedet szintén átalakult: ebből lett a Fogalomtár, amely a szövegben magyarázat nélkül használt latin és görög terminusokat értelmezi. A földrajzi nevek ebből a szószedetből átkerültek a *periochá*kra és töredékekre is kiterjedő névmutatóba. Ebben a földrajzi nevek esetében szerepel a név modern megfelelője (amennyiben ismert) vagy ennek hiányában a hozzávetőleges elhelyezkedés, személynevek esetében pedig egy-egy eligazító évszám vagy egyéb adat segíti az azonosítást.

A fordítás a következő szövegkiadások felhasználásával készült (esetenként figyelembe véve a kommentárok eltérő olvasatait is):

Titi Livi Ab urbe condita libri I–V, ed. R. M. Ogilvie, Oxford, Clarendon Press, 1974.

Titi Livi Ab urbe condita libri I–X, ed. G. Weissenborn–M. Müller, Leipzig, Teubner, 1926.

Titi Livi Ab urbe condita libri XXI–XXII, ed. T. A. Dorey, Leipzig, Teubner, 1971.

Titi Livi Ab urbe condita libri XXIII–XXV, ed. T. A. Dorey, Leipzig, Teubner, 1976.

Titi Livi Ab urbe condita libri XXVI–XXVII, ed. P. G. Walsh, Leipzig, Teubner, 1989.

Titi Livi Ab urbe condita libri XXVIII–XXX, ed. P. G. Walsh, Leipzig, Teubner, 1986.

Titi Livi Ab urbe condita libri XXXI–XL, ed. J. Briscoe, Leipzig–Stuttgart, Teubner, 1991.
Titi Livi Ab urbe condita libri XLI–XLV, ed. J. Briscoe, Leipzig–Stuttgart, Teubner, 1986.
Tite-Live: Histoire romaine, Tome XXXIII, Livre XLV, Fragments, ed. P. Jal, Paris, Les Belles Lettres, 1979.

A jegyzetapparátus elkészítése során elsősorban a következő művek voltak segítségemre:

Briscoe, J.: *A Commentary on Livy, Books XXXIV–XXXVII,* Oxford, Clarendon Press, 1981.
Briscoe, J.: *A Commentary on Livy, Books XXXI–XXXIII,* Oxford, Clarendon Press, 1989.
Briscoe, J.: *A Commentary on Livy, Books XXXVIII–XL,* Oxford, Oxford University Press, 2008.
Hillen, H.-J. (Hrsg.): *T. Livius: Römische Geschichte, Buch 42–44,* München, Artemis, 1988.
Hillen, H.-J.–Feix, J. (Hrsg.): *T. Livius: Römische Geschichte, Buch 39–41*, München, Artemis, 1983.
Oakley, S. P.: *A Commentary on Livy, Books VI–X,* 4 vols, Oxford, Clarendon Press, 1997–2005.
Ogilvie, R. M.: *A Commentary on Livy, Books 1–5,* Oxford, Clarendon Press, 1965.

Végezetül hadd mondjak köszönetet azoknak a kedves kollégáimnak, akik minden ellenszolgáltatás nélkül sok-sok időt és fáradságot áldoztak munkám ellenőrzésére: Bajnok Dánielnek, Berkes Lajosnak, Czerovszki Mariannak, Kocsisné Csízy Katalinnak, Kozák Dánielnek, Ligeti Dávid Ádámnak, Takács Leventének és Tamás Ábelnek.

2014. március

Kopeczky Rita

Előszó

(1) Hogy hálás munkába fogok-e, ha a Város alapításától kezdve megírom a római nép történetét, nem tudom biztosan, (2) de ha tudnám, sem merném állítani, hiszen látom, hogy régi és sokszor feldolgozott téma ez, mivel az újabb és újabb történetírók mindig úgy hiszik, hogy vagy hitelesebb részletekkel szolgálhatnak a történtekről, vagy művészi írásmódjukkal fogják felülmúlni a műveletlen régieket. (3) De bárhogy lesz is, mindenképpen örömömre szolgál, hogy erőmhöz képest magam is segítettem megőrizni a nép tetteinek emlékét, amely első a földkerekség népei között, és ha a rengeteg író között az én hírnevem homályban maradna, akkor is vigasztalást lelnék a nevemet beárnyékolók dicsőségében[1] és nagyságában. (4) Ráadásul tárgyam[2] mérhetetlen munkát kíván, hiszen több mint 700 éves múltba nyúlik vissza, és szerény kezdetekből kiindulva oly hatalmassá nőtt, hogy már roskadozik saját nagysága alatt. Azt sem kétlem, hogy legtöbb olvasómnak a kezdet kezdete és a közvetlenül rákövetkező kor nem sok élvezetet fog nyújtani, hiszen alig várják, hogy elérjenek a mostani időkhöz, amikor a már régóta oly hatalmas nép ereje önmagát emészti el. (5) Én azonban arra is törekszem munkám egyik jutalma gyanánt, hogy legalább addig, amíg lelkem teljes odaadásával felidézni igyekszem ama régi kort, elfordíthassam tekintetemet a bajoktól, amelyeket korunk már annyi éve szemlél, és szabad lehessek minden gondtól, amely az író lelkét, ha nem téríti is el az igazságtól, de legalábbis nyugtalaníthatja.

(6) Mindazokat az inkább költői elbeszélésekkel megszépített, mint kikezdhetetlen történeti bizonyítékokkal alátámasztott eseményeket, amelyeket a hagyomány a Város fennállása vagy alapítása előtti időkről elmond, nem szándékozom sem igazolni, sem megcáfolni. (7) Megilleti a régiséget az az előjog, hogy az emberit és istenit összevegyítve méltóságteljesebbé teheti a városok eredetét. És ha valamelyik népnek joga van megszentelni és isteni alapítókra visszavezetni saját származását, hát a római nép háborús dicsősége oly nagy, hogy ha magát Mars istent tartja a maga és alapítója apjának, az emberiségnek azt is éppolyan belenyugvással kell tűrnie, mint a római nép uralmát.

(8) De bárhogyan nézzük és ítéljük is meg az ilyen vagy hasonló dolgokat, én mindezt nem tartom különösebben fontosnak. (9) Minden egyes olvasóm

[1] Livius itt nemcsak elődei irodalmi kiválóságára gondolhat, hanem származásukra és pályafutásukra is, hiszen szinte minden történetíró-elődje (Polübiosz, Fabius Pictor, Valerius Antias, Q. Claudius Quadrigarius, C. Licinius Macer stb.) kitüntette magát politikai téren is – amit ő nem mondhatott el magáról.

[2] Róma története, illetve maga Róma.

inkább arra figyeljen nagyon jól, hogy milyen volt az élet, milyenek az erkölcsök, és hogy háborúban és békében milyen emberek milyen módszerekkel teremtették meg és tették naggyá hatalmunkat; majd kövesse figyelemmel, hogy a fegyelem lassú meglazulásával hogyan kezdtek először mintegy eltunyulni az erkölcsök, aztán mind jobban és jobban csúszni, sőt zuhanni lefelé a lejtőn, amíg el nem jutottunk napjainkig, amikor sem hibáinkat, sem azok orvoslását nem vagyunk képesek elviselni.[1] (10) Leginkább ez az, ami üdvös és gyümölcsöző a történelem megismerésében: az ember mintha valamely messze látszó emlékművön szemlélhetné minden példa tanulságait; ki-ki innen válassza ki magának és hazájának, mit kövessen, és mi az, amit kerüljön, mert kezdete is, vége is gyalázatos.

(11) Egyébként – ha nem csal meg vállalt munkám iránt érzett elfogultságom – sosem volt még állam a miénknél nagyobb, szentebb, jó példákban gazdagabb. Egy nép közé sem szivárgott be oly későn a kapzsiság és a fényűzés,[2] sehol sem állt oly sokáig oly nagy becsületben a szegénység és a takarékosság – minél kisebb volt a vagyon, annál kisebb a mohóság. (12) Csak nemrégiben hurcolta be magával a gazdagság a kapzsiságot, a túláradó gyönyörök meg annak a vágyát, hogy fényűzés és kicsapongás közepette pusztuljunk el és tegyünk tönkre mindent magunk körül.

De a panaszkodás legalább e nagy mű első soraitól legyen távol – hiszen akkor sem lesz kellemes, amikor talán már elkerülhetetlen. (13) Ha nálunk is szokás volna, mint a költőknél,[3] sokkal szívesebben kezdtük volna kedvező jósjelekkel,[4] imákkal és könyörgésekkel az istenekhez és istennőkhöz, hogy ha már ilyen roppant feladatra vállalkoztunk, tegyék sikeressé fáradozásunkat.

[1] Utalás az Augustus-féle erkölcsrendező törvényhozás kudarcba fulladt, majd meg-megújuló kísérleteire (Kr. e. 28 és 18, Kr. u. 9).

[2] A római történetírásnak már-már közhelye, hogy az erkölcsök züllése, az ősi római értékektől való elfordulás a Kr. e. II. század első felében – Sallustius szerint (*Catilina összeesküvése* 10–12) konkrétan Karthágó pusztulásával, a punoktól való félelem *(metus Punicus)* megszűntével – indult meg: ez volt az a kor, amikor Róma kapcsolatba került a „kincses Kelettel" a görög világ meghódítása révén, és a gazdagodás hozta magával a két ősbűnt, a kapzsiságot és a fényűzést.

[3] A görög–római epikus költészetben hagyományos *invocatio* (a Múzsa vagy más istenek segítségül hívása) a történetírásban ugyan nem volt szokás, de Livius ezzel is jelzi, hogy – mint minden ókori történetíró – munkáját elsősorban irodalmi, nem pedig tudományos tevékenységnek tekinti.

[4] A mágikus gondolkodás szerint a kezdet hatással van a folytatásra és a befejezésre is: ezért (lett volna) különösen fontos a negatív gondolatok távol tartása a bevezetéstől, és ezért van jelentősége annak, ha ezt egy szerző nem teszi meg.

I. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 509-ig)

a)

Aeneas Itáliába érkezik. Tettei. Ascanius, majd a Silviusok uralkodása Albában. Mars erőszakot tesz Numitor lányán, megszületik Romulus és Remus. Amuliust megölik.

Romulus megalapítja Rómát. Felállítja a *senatus*t. Háborút vív a szabinokkal. Fejedelmi fegyverzsákmányt ajánl fel Iuppiter Feretriusnak. A népet *curiá*kra osztja fel. Legyőzi Fidenaet és Veiit. Istenné avatják.

Numa Pompilius megteremti a vallási szertartások hagyományát. Ianus templomát bezárják.

Tullus Hostilius kifosztja az albaiakat. Az ikerhármasok harca. Mettius Fufetius büntetése. Tullust agyoncsapja a mennykő.

Ancus Marcius legyőzi a latinokat, megalapítja Ostiát.

Tarquinius Priscus győzelmet arat a latinok fölött. Felépíti a *circus*t, legyőzi a szomszéd népeket, városfalakat és csatornákat épít.

Servius Tullius feje lángba borul. Legyőzi Veiit, vagyoni osztályokra tagolja a népet, templomot szentel Dianának.

Tulliust meggyilkolják, Tarquinius Superbus ragadja magához a hatalmat. Tullia bűntette apja ellen. Háború a volscusokkal. Sex. Tarquinius csele folytán kifosztják Gabii városát. Megkezdik a Capitolium építését. Terminus és Iuventas oltárát nem tudják elmozdítani.

Lucretia öngyilkossága. Superbus elűzése. A 255 éves királyság vége.

b)

... <Ancus> a legyőzött latinok számára az Aventinus dombot jelöli ki. Kiterjeszti a határokat, *coloniá*t létesít Ostiában. Felújítja a Numa által megalapított szertartásokat.

A hagyomány szerint, hogy próbára tegye Attus Navius *augur* jóstudományát, a tanácsát kéri, hogy kivitelezhető-e, amit tervez. Amikor az igent mond, megparancsolja neki, hogy borotvával vágjon el egy darab kovakövet. Attus azonnal meg is teszi.[1] [24 évig uralkodik.

[1] A kivonatoló egy valójában Tarquinius Priscushoz kapcsolódó történetet köt Ancus nevéhez. Vö. I. 36. 3–4. A következő szövegrészt egyes kiadók kirekesztik, azt feltételezve, hogy a kivonatoló nem tévedett, csak kiesett a szövegből Tarquinius Priscus neve és előtörténete.

Az ő uralma alatt érkezik Rómába az etruszk Tarquinii városából Lucumo, a korinthoszi Démaratosz fia. Barátságba kerül Ancusszal, felveszi a Tarquinius Priscus nevet, Ancus halála után pedig ő veszi át az uralmat. 100 fővel gyarapítja a *senatus*t, játékokat rendez a *circus*ban, kibővíti a lovagok *centuriá*it, fallal veszi körül a várost, csatornákat épít.] Ancus fiai gyilkolják meg 38 évi uralkodás után.

Utódja Servius Tullius, egy corniculumi hadifogoly nemesasszony fia, akinek a források szerint még a bölcsőben lángok jelentek meg a feje körül. Ő tartja az első vagyonbecslést és végzi el a tisztító áldozatot; ennek során, mint mondják, 80 000 főt vesznek számba. Kiterjeszti a *pomerium*ot, a városhoz csatolja a Quirinalis, Viminalis és Esquilinus dombokat. Az Aventinuson szentélyt építtet Dianának a latinokkal közösen. L. Tarquinius, Priscus fia gyilkolja meg 44 év uralkodás után, a király lánya, Tullia bujtogatására.

Ezután L. Tarquinius Superbus ragadja meg a hatalmat, az atyák és a nép jóváhagyása nélkül. Fegyveres testőrséget tart maga körül. Harcol a volscusokkal, a tőlük szerzett zsákmányból építi fel a capitoliumi Iuppiter-templomot. Gabiit csellel keríti hatalmába. Fiai Delphoiba mennek, és megkérdezik, melyiküké lesz a Róma fölötti uralom; azt a választ kapják, hogy azé, aki elsőként megcsókolja anyját. Míg a választ a királyfiak másképp értelmezik, útitársuk, Iunius Brutus hasra esést színlelve megcsókolja a földet. Tettét a végeredmény igazolja. Miután Tarquinius Superbus féktelen viselkedésével mindenki gyűlöletét magára vonta, végül fia, Sextus egy éjszakán erőszakkal megbecsteleníti az erkölcsös Lucretiát, aki aztán magához hívatja apját, Tricipitinust és férjét, Collatinust, megesketi őket, hogy halálát nem hagyják bosszulatlanul, majd egy késsel megöli magát. A királyt elsősorban Brutusnak köszönhetően űzik el Rómából, 25 év uralkodás után.

Ekkor megválasztják az első *consul*okat, L. Iunius Brutust és L. Tarquinius Collatinust.

1.

(1) Nos, először is köztudott, hogy Trója eleste után a város lakosságával kíméletlenül elbántak, és csak két férfi volt, Aeneas és Anténór, akikkel szemben az akhájok – egyrészt a régi vendégbarátság miatt,[1] másrészt mert mindig a béke helyreállítását és Helena kiadatását szorgalmazták[2] – nem éltek a győztesek

[1] Az Íliász szerint (III. 207) Anténór fogadta be házába Menelaoszt és Odüsszeuszt, amikor azok Trójában jártak követségben.

[2] Az Íliász VII. énekében (347–353) esik szó arról, hogy Anténór helytelenítette a trójai háborút, és követelte Helena visszaadását; Aeneasszal (Aineiasz) kapcsolatban csak a jóval későbbi hagyomány tud ilyesmiről.

jogával. (2) Ismeretes továbbá, hogy később Anténór az enetoszok sokaságának kíséretében, akiket egy lázadás során elűztek Paphlagoniából, királyukat, Pülaimenészt[1] pedig Trója alatt elvesztették, így épp lakóhelyet és vezetőt kerestek, különféle kalandok után eljutott az Adriai-tenger öblének legbelsejébe; (3) majd elűzve a tenger és az Alpok között lakó euganeusokat, ezt a területet az enetoszok és trójaiak el is foglalták. Első partraszállásuk helyét ma is Troiának hívják. Innen kapta az egész terület a „Trójai Körzet" nevet. Az egész nép pedig a „venét" nevet vette fel.[2] (4) Aeneas, akit ugyanaz a csapás űzött el hazájából, de akit a sors sokkal nagyobb hatalom megalapítása felé vezérelt, először Makedóniába jutott el, ahonnan hazát keresve Szicíliába vetődött, majd innen továbbhajózva elérte Laurentum vidékét.[3] (5) Ennek a helynek is Troia a neve.[4] Itt partra szállva a trójaiak – hiszen a szinte véget nem érő bolyongások után fegyvereiken és hajóikon kívül semmijük sem maradt – állatokat kezdtek zsákmányolni a földekről, mire Latinus király és az aborigók[5], a vidék akkori lakói fegyvert fogva összeseregleттek a városból és a szántóföldekről, hogy visszaverjék a jövevények támadását. (6) Ettől kezdve kétféle hagyomány maradt ránk. Egyes források szerint Latinus a harcban vereséget szenvedett, és békét kötött, majd rokoni kapcsolatra lépett Aeneasszal. (7) Mások szerint, amikor a két sereg már hadrendben állt, de még nem harsant fel a csatára hívó jel, Latinus előlépett az első vonalon át, és tárgyalásra hívta a jövevények vezérét, megkérdezte, kik ők, honnét jöttek, milyen balsors űzte el őket hazájukból, és milyen szándékkal szálltak partra Laurentum földjén. (8) Meghallván, hogy valamennyien trójaiak, vezérük pedig Aeneas, Ankhiszész és Aphrodité fia, és hogy hazájuk felégetése után

[1] Pülaimenész szintén Homérosztól ismerős (Íliász II. 851–855, haláláról: V. 576–579).

[2] A venétek (görög néven *Enetoi*) földjén, Pataviumban született Livius tudatosan említi mindjárt könyve első soraiban ezt az otthon nyilván gondosan és büszkén őrzött hagyományt, hiszen a belőle kikövetkeztethető időrend szerint Anténór az enetoszokkal itt hamarabb telepedett le, mint maga Aeneas.

[3] Így nevezték a későbbi Lavinium környékét. Laurentum a hagyomány szerint Latinus király székvárosa volt, de annak halála után elvesztette vezető szerepét, végül pedig egybeolvadt Laviniummal. Egyes forrásokban maga Lavinium városa is Laurolavinium néven szerepel, környékét és lakosságát pedig a *Laurens* melléknévvel jelöli a latin szöveg.

[4] A *Troia* név különféle, az ókori magyarázók által a kis-ázsiai város bukásával kapcsolatba hozott előfordulásaiból egyes tudósok arra következtetnek, hogy a szó valamely preindoeurópai nyelvben 'erődített hely' jelentésű köznévként szerepelt.

[5] A népnévnek két hagyományos magyarázata létezik a görög-római irodalomban. Az egyik levezetés szerint az aborigók arról kapták nevüket, hogy „kezdettől fogva" (*ab origine*, vö. Vergilius: *Aeneis* VII. 181) ott éltek, a másik szerint arról, hogy Boreasztól, az északi szél görög istenétől származtak *(Boreigonoi)*.

menekültek el otthonról, és most új hazát és város alapítására alkalmas helyet keresnek, elámult a nép és a férfiú kiválóságán és békére-háborúra egyaránt kész jellemén, és kezét nyújtotta jövendő barátságuk ünnepélyes zálogául. (9) Ezután a két vezér szövetséget kötött, a seregek pedig üdvözölték egymást. Latinus vendégül látta Aeneast, és a házi istenek színe előtt[1] családi kapcsolattal is megtoldotta a hivatalos szerződést, feleségül adván leányát Aeneashoz. (10) Ez az esemény tökéletesen megszilárdította a trójaiakban azt a reményt, hogy végleges és biztos lakóhelyet találtak, és bolyongásuk véget ért. (11) Várost alapítottak, amelyet Aeneas a felesége nevéről Laviniumnak nevezett el.[2] Új házasságukból csakhamar fiúgyermek is született, akinek szülei az Ascanius nevet adták.[3]

2.

(1) Ezután az aborigókat és velük együtt a trójaiakat háborús támadás érte. Turnus, a rutulusok királya, aki Aeneas érkezése előtt Lavinia jegyese volt, megneheztelt, amiért egy jövevényt többre becsültek nála, így háborút indított Aeneas és egyúttal Latinus ellen is. (2) Egyik hadsereg számára sem végződött örvendetesen ez az ütközet: a rutulusok vereséget szenvedtek, a győztes aborigók és trójaiak pedig elveszítették vezérüket, Latinust. (3) Ezután Turnus és a rutulusok, nem bízván helyzetükben, az etruszkok virágzó hatalmához és királyukhoz, Mezentiushoz folyamodtak segítségért, aki az akkoriban dúsgazdag Caere városa fölött uralkodott. Mezentius – mivel kezdettől fogva nem nézte jó szemmel az új város alapítását, most pedig úgy gondolta, a trójai hatalom rohamos növekedése már a szomszédságot is veszélyezteti – habozás nélkül szövetségben egyesítette seregét a rutulusokkal. (4) Aeneas ezzel a roppant háborús fenyegetéssel szembesülve, hogy megnyerje az aborigók jóindulatát, és hogy ne csak közös irányítás alatt, hanem nevükben is egyek legyenek mindannyian, mindkét népet latinoknak nevezte el. (5) Ettől kezdve az aborigók sem maradtak el a trójaiak mögött hűségben és odaadásban királyuk, Aeneas iránt. A napról napra jobban egybeolvadó két népnek ebben a lelkesedésében bízva Aeneas – bár Etruria hatalma annyira erős volt, hogy nevének híre betöltötte nemcsak a szárazföldet, de a tengert is Itália egész hosszában, az Alpoktól egészen a szicíliai tengerszorosig –, jóllehet a falak mögé húzódva is visszaverhette volna a táma-

[1] Itt valószínűleg Latinus házi isteneiről *(penates)* van szó, de a mondat arra is utalhat, hogy a menekülő Aeneas magával hordozta Trója isteneit; az Aeneas-ábrázolásokon sokszor megjelenő tojás alakú doboz is ezeket a házi isteneket tartalmazza. Kultuszuk is valószínűleg Laviniumból került Rómába.

[2] Latinus király leányának, Aeneas feleségének neve Lavinia volt.

[3] Vö. még: I. 3. 2.

dást, mégis nyílt ütközetbe vezette csapatait. (6) Ez a csata győzelmet hozott ugyan a latinoknak, de Aeneas halandó életének utolsó cselekedete volt. Ott nyugszik – bármilyen névvel is jogos és szabad őt illetnünk – a Numicus folyó fölött; Iuppiter Indigesnek nevezik.[1]

3.

(1) Ascanius, Aeneas fia még nem volt érett az uralkodásra, de a hatalom épségben várt rá nagykorúságáig: asszonyi gyámság őrizte meg neki addig a latin államot, nagyapja és apja királyságát – ilyen nagyszerű jellem lakozott Laviniában. (2) Nem mennék bele abba – hiszen ilyen régi dologban ki tudná az igazságot megállapítani? –, hogy ő volt-e Ascanius, vagy pedig Aeneasnak egy idősebb fia, aki még Ilion lerombolása előtt, Kreuszától született, majd apjával tartott a menekülésben, és Iulus néven őt tiszteli névadó őseként a Iulius nemzetség.[2] (3) Tehát ez az Ascanius – aki bárhol, bármely anyától született is, kétségtelenül Aeneas fia volt –, mivel Lavinium túlnépesedett, az akkori viszonyokhoz képest már virágzó és gazdag várost anyjára (vagy mostohaanyjára) hagyta, ő maga pedig az Albai-hegy közelében új várost alapított, amely hosszan elnyúlva feküdt egy hegyháton, erről kapta az Alba Longa nevet.[3] (4) Lavinium és *coloniá*ja, Alba Longa megalapítása között mintegy 30 év telt el.

Az állam hatalma, különösen az etruszkok leverése óta, annyira megerősödött, hogy még Aeneas halála után, majd az asszonyi gyámság alatt és a gyermekkirály uralkodásának első idejében sem mert fegyvert fogni ellene sem Mezentius és az

[1] A hagyomány szerint Aeneas a csata során eltűnt; egyes források szerint a folyóba veszett, mások szerint istenné vált. A kettő nem zárja ki egymást, mert a monda sok esetben a folyó egy-egy áldozatát tartotta számon a folyó isteneként (vö. I. 3. 8: Tiberinus). Laviniumban valóban tudunk Aeneas-kultuszról, legalább a Kr. e. IV. századtól kezdve: a trójai hőst Iuppiter Indiges, Aeneas Indiges, Indiges Pater és Lar Aeneas néven egyaránt tisztelték. (Az *indiges* feltételezett jelentése 'hazai, honi'.) Az Aeneas alakjához kapcsolódó hérószkultusz a görög világ számos pontján létezett.

[2] Vergilius *Aeneis*e a Livius által másodjára említett, már Cato *Eredetek (Origines)* című művében megjelenő mondaváltozatot követi: eszerint Kreusza (latin változatban Creusa) akkor halt meg, amikor Aeneas megpróbálta kijuttatni a családját Trójából.

[3] Alba Longa nevének szó szerinti jelentése a rómaiak számára 'hosszú fehér' (bár nyelvtörténetileg ez a levezetés valószínűleg nem állja meg a helyét). A Vergiliustól is ismert monda szerint (*Aeneis* III. 388–393) a város neve onnan ered, hogy a városalapításra alkalmas helyet egy 30 malacot szoptató fehér anyakoca mutatta meg. A 30 malac a Lavinium alapítása óta eltelt 30 évnek – egy régebbi értelmezés szerint pedig az Alba Longa által egybefogott 30 városnak – felel meg.

etruszkok, sem bármely másik szomszéd.[1] (5) A békeegyezmény úgy szólt, hogy az etruszkok és a latinok között az Albula folyó – a mai Tiberis – lesz a határ.

(6) Ascanius után fia, Silvius került uralomra,[2] aki valami véletlen folytán egy erdőben született.[3] Ő nemzette Aeneas Silviust, az pedig Latinus Silviust. (7) Ő jó néhány *coloniá*t alapított; a telepeseket őslatinoknak[4] nevezték. (8) Utána minden albai király megtartotta a Silvius melléknevet. Latinus fia Alba volt, Alba fia Atys, Atysé Capys, Capysé Capetus, Capetusé Tiberinus, aki az Albulán való átkelés közben a folyóba fulladt: róla kapta a folyó az utókor számára jól ismert Tiberis nevet. (9) Ezután Tiberinus fia, Agrippa következett, Agrippától pedig fia, Romulus Silvius vette át a királyi hatalmat. Vele villámcsapás végzett, így a királyság – apáról fiúra – Romulusról Aventinusra szállt. Ő egy dombnak adott nevet, amely most Róma városának része, ugyanis ott temették el. Utána Proca uralkodott. (10) Ő nemzette Numitort és Amuliust, és a Silvius nemzetség ősrégi királyságát az elsőszülött Numitorra hagyta örökül. De az erőszak hatásosabbnak bizonyult, mint az apa végakarata vagy a kort megillető tisztelet: bátyját elűzve Amulius foglalta el a trónt. (11) Bűnét újabb bűnnel tetézte: bátyja fiúgyermekét megölette, leányát, Rea Silviát pedig Vesta papnőjévé választotta, így a megtiszteltetés látszatával örök szüzességre ítélve őt, megfosztotta a gyermekszülés reményétől.[5]

4.

(1) De azt hiszem, a végzet akarta úgy, hogy létrejöjjön ez a nagyszerű város, és szárba szökkenjen az a hatalom, amely az isteneké után a legnagyobb a világon.

[1] Létezik azonban olyan mondaváltozat is, amely szerint Ascanius háborúban győzte le Mezentiust.

[2] Az ún. „albai királylista" a Róma alapításáról szóló hagyományok alakulásának egy későbbi pontján jött létre, amikor elfogadottá vált a trójai háború Kr. e. XII. századi datálása, így a Róma alapításáig eltelt négy évszázadot át kellett hidalni valahogyan. (A Kr. e. II. században alkotó Ennius még Aeneas unokáinak tartotta Romulust és Remust.) A névsor végleges formájában a Kr. e. I. században alakulhatott ki; mesterséges volta jól látható abból, hogy tele van a trójai kapcsolatra emlékeztető (Atys, Capys), ill. Róma számára fontos földrajzi nevekből (Alba, Capitolium, Tiberis, Aventinus) kialakított személynevekkel.

[3] Silvius neve a latin *silva* ('erdő') szóból vezethető le. Egy másik változat szerint ő a száműzetésbe kényszerült Lavinia fia.

[4] Az elnevezés *(Prisci Latini)* eredete valójában Kr. e. 338-ra megy vissza, amikor szükségessé vált a különbségtétel a latinok mint polgárjogi és mint etnikai kategória között.

[5] A Vesta-szüzeket kb. 10 évesen választották be a testületbe, és 30 éven át maradtak hivatalban. Ennek letelte után már csak minimális esélyük maradt a gyermekvállalásra.

(2) A Vesta-szüzet megerőszakolták, és amikor ikerfiaknak adott életet, Marsot nevezte meg bizonytalan eredetű gyermekei apjaként – vagy mert így is gondolta, vagy mert egy isten mégiscsak tiszteletreméltóbb csábító.[1] (3) De sem az istenek, sem az emberek nem mentették meg az anyát és gyermekeit a király kegyetlenségétől: a papnőt megbilincseltette és börtönbe záratta, a csecsemőket pedig a folyóba dobatta. (4) Valamely gondviselésszerű véletlen folytán a Tiberis kilépett medréből, és vize csendes tavakká gyűlt, így sehol nem lehetett megközelíteni a folyó igazi medrét, de az újszülöttekkel odaérkező szolgák joggal remélhették, hogy a gyermekeket a mégoly lassan folydogáló víz is el fogja nyelni. (5) Így abban a hiszemben, hogy ezzel teljesítették a király parancsát, kitették a csecsemőket az ártér legközelebbi részén, ahol most a Rumina-fügefa áll; úgy mondják, ezt egykor Romulus-fügefának nevezték.[2] (6) Ez a vidék akkoriban széltében-hosszában lakatlan volt. A hagyomány úgy tartja, hogy miután a sekélyesben megfeneklett a vízen úszó teknő, amelyben a gyermekeket kitették, a környező hegyekből egy szomjas farkasszuka odament a gyereksírásra, majd emlőit a csecsemőknek nyújtotta. Olyan szelíd volt, hogy amikor a királyi nyájak pásztora – a neve, mint mondják, Faustulus volt – rájuk talált, már a nyelvével nyaldosta őket. (7) Faustulus aztán hazavitte a gyermekeket az aklokhoz, és átadta feleségének, Larentiának, hogy nevelje fel őket. Egyesek úgy gondolják, hogy Larentiát nevezték a pásztorok szukának, mert mindenkinek odaadta magát,[3] és ez volna a csodás történet eredete. (8) Így születtek, így nevelkedtek hát a fiúk, és mihelyt felserdültek, nem henyéltek sem az aklok, sem a nyájak körül, vadat űzve járták be az erdőket. (9) Ily módon testben-lélekben megedződve már nemcsak a vadállatokkal szálltak szembe, hanem megtámadták a zsákmánnyal megrakodott rablókat is, és amit szereztek, szétosztották a pásztorok között; velük tartottak össze jóban-rosszban, miközben napról napra növekedett körülöttük az ifjak csapata.

[1] Livius kételyei nem egyedülállóak: Plutarkhosztól (*Romulus* 4. 3) ismerünk olyan racionalizáló mítoszmagyarázatot, mely szerint Romulus és Remus apja valójában Amulius volt, aki olyan csillogó-villogó fegyverzetben környékezte meg Rea Silviát, hogy az Mars istennek hitte őt. A római gondolkodásra általában jellemző, hogy a nemi erőszak áldozatául esett nőket nem teljesen menti fel az erkölcsi felelősség alól.

[2] Késői népetimológiáról lehet szó *(Ruminalis – Romularis)*; a *Ficus Ruminalis* neve inkább a szoptatással, termékenységgel állhat kapcsolatban. Két fügefát is ismertek ezen a néven: az egyik a Palatinus délnyugati szegélyénél állt (ezt Ovidius még látta, és minden bizonnyal Livius is erre gondol), a másik a népgyűlés helyén.

[3] A latinban a *lupa* ('nőstényfarkas') szó átvitt értelemben züllött nőszemélyt is jelent (vö. *lupanar* – 'bordélyház').

5.

(1) A hagyomány szerint a Palatium hegyén, amelyet az arkadiai Pallanteion városáról neveztek el Pallantiumnak, majd később Palatiumnak, már ekkor megrendezték a Lupercalia nevű ünnepi játékot.[1] (2) Az arkadiaiaknak abból a nemzetségéből származó Euandrosz,[2] aki sok évvel azelőtt uralkodott e vidéken, hozta be Arkadiából és honosította meg ezt az évente megtartott ünnepet, amelyen meztelen ifjak játékosan és féktelen jókedvvel versenyfutást rendeztek Pán Lükaiosz tiszteletére, akit a rómaiak később Inuusnak neveztek.[3] (3) Amikor mind ezzel a játékkal voltak elfoglalva, a zsákmányuk elvesztésén feldühödött rablók – hiszen az ünnep időpontját mindenki jól ismerte – orvul rájuk támadtak. Romulus meg tudta védeni magát, de Remust elfogták, kiszolgáltatták Amulius királynak, és még ők emeltek vádat ellene. (4) Legfőbb vétkéül azt rótták fel, hogy a két testvér be szokott törni Numitor földjeire, és ott ifjakból gyűjtött csapatukkal ellenség módjára fosztogatnak. Ezért átadták Remust Numitornak, hogy büntesse meg ő. (5) Faustulus már kezdettől fogva reménykedett abban, hogy házában királyi sarjak nevelkednek; hiszen tudta, hogy a király parancsára kitettek két csecsemőt, és hogy ezzel pontosan egybevág az az időpont, amikor ő magához vette a gyermekeket, de nem akarta, hogy a dolog időnap előtt kiderüljön, csak ha kedvező alkalom adódik rá, vagy ha a kényszerűség úgy hozza. (6) A kényszerűség jelentkezett először. Ezért félelmében felfedte az igazságot Romulus előtt. A Remust fogságában tartó Numitor is megtudta, hogy a fiúk ikertestvérek; mérlegelvén korukat és csöppet sem szolgára valló jellemüket, felrémlett lelkében unokáinak emléke, és vizsgálódása során ő is eljutott odáig, hogy már-már felismerte Remust. (7) Most már minden oldalról cselt szőttek a király ellen. Romulus nem az ifjak csapatával tört be a királyhoz – hiszen nyílt támadáshoz nem volt elég ereje –, hanem pásztorokkal, akiket más-más úton rendelt a palotához egy meghatározott időpontra; Remus pedig Numitor házából egy másik csapattal segített neki. Így aztán megölték a királyt.

[1] A Lupercaliát február 15-én tartották. A *lupercus* papok meztelenül futottak végig a Via Sacrán, miközben kecskebőr korbáccsal csapkodták meg az arra járókat. A szertartás eredeti célja a farkasok (és ártó szellemek) távoltartása lehetett, később azonban termékenységrítusként kezdték értelmezni.

[2] Euandrosz a görög mitológiában a Pannal együtt tisztelt kisebb istenségek egyike. A római őstörténet egyes változatai szerint száműzték őt Arkadiából, így került Itáliába és alapított várost Róma helyén; Vergilius szerint szövetségre lépett Aeneasszal, akihez ősi vendégbarátság fűzte.

[3] Az ősi itáliai Inuus istenről nem sokat lehet tudni; a görög Pannal és a latin Faunusszal egyaránt kapcsolatba hozható.

6.

(1) Numitor az összetűzés kezdetén elterjesztette, hogy ellenség tört a városra, és megtámadta a királyi palotát: így eltávolította az albai férfiakat azzal az ürüggyel, hogy szállják meg és fegyverrel védelmezzék a fellegvárat. Majd látva, hogy a két ifjú a királygyilkosság végeztével felé közeledik szerencsét kívánni, tüstént gyűlést hívott össze, feltárta öccse ellene elkövetett bűneit, unokái származását, hogy miként jöttek világra, miként nevelkedtek, hogyan ismerte fel őket, végül pedig azt, hogy megölték a zsarnokot, méghozzá az ő utasítására. (2) Miután az ifjak, menetben vonulva át a gyűlés közepén, királyként üdvözölték nagyapjukat, az egész sokaság egyetértő felkiáltása erősítette meg Numitor címét és királyi hatalmát.

(3) Miután így átadták Numitornak az Alba fölötti hatalmat, Romulust és Remust elfogta a vágy,[1] hogy azon a környéken, ahol kitették őket és ahol nevelkedtek, várost alapítsanak. Az albaiak és a latinok már valóban túlságosan sokan voltak, és hozzájuk csatlakoztak még a pásztorok is; így a lakók együttes száma alapján joggal remélhették, hogy Alba is, Lavinium is eltörpül majd a megalapítandó városhoz képest. (4) De tervüket megzavarta az ősi kórság, a királyi hatalom vágya, és a teljesen ártatlan kezdeményezésből gyalázatos versengés támadt. Minthogy ikertestvérek lévén az életkort megillető tisztelet nem dönthetett köztük, a hely védőisteneire bízták, hogy madárjóslattal válaszszanak, kinek a nevét viselje az új város, ki uralkodjon fölötte, miután megalapították. Romulus a Palatinuson, Remus az Aventinuson jelölte ki jóshelyét.[2]

7.

(1) Azt mondják, először Remusnak jelent meg jósjel: hat saskeselyű. Már be is jelentették a jósjelet, amikor Romulusnak kétszer annyi jelent meg, így mindkettőjüket királyként üdvözölték a maguk hívei. (2) Az egyik csoport a jósjel korábbi megjelenése, a másik a madarak száma alapján formált jogot a királyságra. Ebből vita, majd dulakodás támadt, és a haragos vetélkedés gyilkolássá fajult: a verekedés közepette Remust halálos csapás érte. Az elterjedtebb hagyomány szerint Remus gúnyolódva átugrotta a testvére által emelt új falakat;

[1] A Nagy Sándor-hagyományokban és az ezek közhelyeit felhasználó későbbi történetírók műveiben visszatérő motívum, hogy a hőst „elfogja a vágy" (*pothosz*, ill. *cupido*) egy-egy nagy cselekedet véghezvitelére.

[2] Ennius változata szerint Romulus figyelte a madarakat az Aventinusról, Remus pedig egy másik dombról. – A madárjóslat *(augurium)* kérésének első lépése, hogy a jós kijelöli a megfigyelőhelyet (*templum*) egy rögtönzött kunyhó segítségével, majd ennek megfelelően meghatározza, mely területről várja a jelet, és ennek a területnek melyek a kedvező és kedvezőtlen részei. Vö. I. 18.

emiatt Romulus haragra lobbant, és e szavak kíséretében: „Így jár mostantól, aki átugorja falaimat!" – megölte.[1] (3) Így Romulus egyedül szerezte meg a hatalmat, és a megalapított várost alapítójáról nevezték el.

Először a Palatiumot, neveltetése helyét erődítette meg. A többi istennek albai, Herculesnek azonban görög szertartás szerint mutatott be áldozatot, úgy, ahogy Euandrosz meghonosította.[2] (4) A hagyomány szerint Héraklész, miután Gérüonészt megölte,[3] errefelé hajtotta annak csodálatos szépségű marháit. A csordát maga előtt terelve átúszta a Tiberist, majd hogy a marhák a pihenéstől és a dús legelőtől felfrissüljenek, és mert a hosszú úton maga is elfáradt, leheveredett a folyó partján a fűben. (5) Miután itt az ételtől és bortól elnehezülve álomba merült, egy vad és nagy erejű ottani pásztor, név szerint Cacus elcsábult a marhák szépségétől, és el akarta hajtani a zsákmányt. Rájött azonban, hogy ha betereli a csordát a barlangjába, már a nyomok is oda fogják vezetni az állatai keresésére induló gazdát, ezért a legszebb marhákat háttal, farkuknál fogva vonszolta be a barlangba.[4] (6) Héraklész, amikor pirkadatkor felébredt, és végigjártatta szemét a csordán, nyomban észrevette a hiányt; indult is egyenest a legközelebbi barlanghoz, hátha oda vezetnek a nyomok. De látva, hogy mindegyik kifelé tart, és nem vezetnek másfelé, elbizonytalanodott, és tanácstalanul nekiindult, hogy a veszedelmes vidékről elhajtsa a csordát. (7) Ekkor egyik-másik továbbterelt tehén, amint az már lenni szokott, bőgni kezdett, mert hiá-

[1] A városfalak alapját ünnepélyes vallási szertartások kíséretében rakták le, ezért ezek szentnek és sérthetetlennek számítottak *(sacrosancta fundamenta)*. Ráadásul Remus cselekedete előjelnek *(omen)* számított: ha egyszer valaki átugorja a falakat, ezáltal azok „átugorhatóvá" válnak, a város pedig védtelenné. Romulus tehát szintén *omen*-értékű cselekedettel válaszolt: át lehet ugrani a falakat, de aki megteszi, az halál fia. Tette azonban más értelemben is előjelnek számított, hiszen Róma történelmét végigkísérték a testvérháborúk (vö. Horatius: 16. *epodus*). – Későbbi, az Augustus számára oly fontos Romulust jobb színben feltüntetni akaró feldolgozások (pl. Ovidius: *Római naptár* IV. 835–848) egyébként nem Romulusnak, hanem egy emberének, Celernek (vö. I. 15. 8) tulajdonítják Remus meggyilkolását.

[2] Herculest (a görög Héraklészt) Itáliában is ősi idők óta tisztelték, és a latin Dius Fidius, valamint a szabin Semo Sancus istenekkel azonosították. A Héraklész nyugati utazásairól szóló mítoszok lehetővé tették, hogy különféle itáliai városok, népcsoportok is az ő alakjához kapcsolják őstörténetüket. – A görög szertartás szerinti áldozatbemutatás sajátságai közé tartozik, hogy a pap feje fedetlen, koszorút visel, illetve hogy nők nem vehetnek részt a kultuszban.

[3] Héraklész tizenkét munkájának egyike volt a messzi Nyugaton élő háromtestű óriás, Gérüonész marháinak megszerzése.

[4] A mítosz szerint ugyanezzel a furfanggal élt a kis Hermész, amikor ellopta Apollón marháit (Homérosz: *Hermész-himnusz* 75–76).

nyoztak neki otthagyott társai, mire a barlangba bezárt bikák ugyancsak bőgéssel feleltek – Héraklész rögtön sarkon is fordult. Cacus erőnek erejével próbálta távol tartani a barlangtól, de – hiába hívta a többi pásztort, hogy segítsenek – Héraklész bunkócsapásától holtan terült el.

(8) Akkoriban azon a vidéken a Peloponnészoszról ide menekült Euandrosz uralkodott – inkább személyes tekintélyével, mint hatalommal. Tisztelték őt csodás írástudásáért, amely újdonságszámba ment a tanulatlan emberek között,[1] de még inkább azért, mert istennőnek hitték anyját, Carmentát,[2] akit a Szibülla Itáliába érkezése előtt[3] jóstudományáért csodáltak az ottani törzsek. (9) Ez az Euandrosz, amikor felfigyelt a gyilkosságon rajtakapott idegen köré gyülekező pásztorok izgatott csődületére, és értesült a tettről és annak okáról, észrevette, hogy a férfi termete mennyivel nagyobb, arcvonásai mennyivel fenségesebbek bármely halandóénál; megkérdezte hát, hogy kicsoda. (10) Amikor megtudta, hogy mi a neve, ki az apja, és hol a hazája, így szólt: „Üdv neked, Héraklész, Zeusz gyermeke! Anyám, az istenek igaz szavú tolmácsa megjövendölte, hogy az égiek számát fogod gyarapítani, és hogy itt neked egy nap oltárt szentelnek majd, amelyet egykor a Legnagyobb Oltárnak[4] fog nevezni a föld leghatalmasabb népe, és ott saját szertartásod szerint fog tisztelni." (11) Héraklész a jobbját nyújtotta neki, és kijelentette, hogy elfogadja az előjelet[5], sőt maga fogja teljesíteni a végzet parancsát: oltárt emel és felszenteli. (12) Akkor és ott áldoztak először Héraklésznek, egy gyönyörű tehenet választva ki a csordából. A szertartásra és a lakomára meghívták a környék akkoriban legnevezetesebb családjait, a Potitiusokat és a Pinariusokat. (13) Véletlenül úgy esett, hogy a Potitiusok idejében megjelentek, ezért az áldozati állat belső részeit nekik tálalták fel, a Pinariusok azonban csak a lakoma végére érkeztek meg, amikor a belsőségeket

[1] Az írás feltalálását Kadmosznak tulajdonította az antik hagyomány, annak itáliai meghonosítását (sőt talán a latin ábécé megalkotását is) pedig Euandrosz nevéhez fűzték.

[2] Carmenta vagy Carmentis az ősi római istennők egyike, aki mind a varázsénekekkel, jóslatokkal *(carmen)*, mind a gyermekszüléssel kapcsolatba hozható. Euandrosz anyjának csak a kései elképzelések tették meg.

[3] A Szibüllának nevezett jósnőket kis-ázsiai eredetűnek tartották. Itáliában Kümé (Cumae) és Tibur környékén hallunk róluk; egy cumaei Sibylla kísérte el Aeneast az alvilágba, egy másik bocsátotta Tarquinius Priscus király rendelkezésére jó pénzért a Sibylla-könyveket.

[4] Hercules római oltára, az Ara Maxima a Forum Boarium (a marhavásártér) mellett állt.

[5] A rómaiak szerint bármilyen előjelet észlel az ember, az akkor válik rá érvényessé, ha elfogadja és magára vonatkoztatja (*omen accipio* – 'elfogadom az előjelet'), míg ha kijelenti, hogy nem rá vonatkozik *(non ad me pertinet)*, elháríthatja magától. Pozitív előjel esetében természetesen az előbbi eljárást volt érdemes alkalmazni.

már elfogyasztották. Innen maradt fenn az a szokás, hogy a Pinarius nemzetség, amíg csak fennállt, nem ehetett az áldozati állat belső részeiből.[1] (14) A Potitiusok pedig – Euandrosz előírásait követve – sok nemzedéken át voltak ennek a kultusznak a papjai, míg végül a szent feladatot állami rabszolgák vették át a családtól, a Potitius nemzetség pedig teljesen kihalt. (15) Ez volt mind közül az egyetlen idegen szertartás, amelynek Romulus ekkor hódolt, már ekkor tisztelettel adózva a hősiességgel nyert halhatatlanságnak, amely felé őt is vezette végzete.

8.

(1) Romulus, miután megfelelően elvégzett minden vallási szertartást, gyűlésbe hívta a tömeget, amely csakis törvények révén formálódhatott egységes néppé, és jogrendszert adott neki. (2) Úgy gondolta, a műveletlen emberek szemében akkor válik szentté a törvény, ha ő is tiszteletet parancsolóvá teszi magát a hatalom jelvényei által, így hát különböző külsőségekkel, főként pedig 12 *lictor*ból álló kísérettel ő is fenségesebbé tette megjelenését. (3) Van, aki úgy tartja, hogy ezt a számot Romulus az uralmát megjósoló madarak számából vette. Én viszont azokkal értek szilárdan egyet, akik szerint az effajta kíséretet és a szolgák számát a szomszédos etruszkoktól vettük át, éppúgy, mint a *curulis*i széket és a bíborszegélyes tógát, mert náluk az volt a szokás, hogy a tizenkét nép közösen választott királyt, és mindegyik egy-egy *lictor*t adott mellé.

(4) Eközben a Város nőttön-nőtt, falaival mind újabb területeket fogva körül, bár az erődítéseket inkább a jövőbeli gyarapodás reményében, mint az akkori lélekszámra való tekintettel végezték. (5) Majd hogy a hatalmas város ne álljon üresen, és a népsűrűség növekedjen, Romulus – a városalapítók ősi szokása szerint, akik közönséges és alacsony származású tömeget csődítettek maguk köré, és azt hazudták, hogy népszaporulatuk a földből nőtt ki[2] – azon a helyen, amely most a két szent liget között lefelé vezető úttól balra körül van kerítve,[3] menedékhelyet nyitott. (6) A szomszéd népekből tömegesen menekültek ide az új lehetőségekre vágyók, szabadok és rabszolgák vegyesen. Ez volt a Város első, nagyságához illő gyarapodása. (7) Romulus most, hogy az erő miatt már nem

[1] A két nemzetség nevének népetimológiája állhat a történet hátterében: a Potitiusok neve a latin *potiri* ('birtokba venni'), a Pinariusoké a görög *peinan* ('éhezni', 'szűkölködni') igékkel látszott rokoníthatónak. E két nemzetség kezében volt az Ara Maxima kultusza egészen Kr. e. 312-ig. Vö. IX. 29. 9–11.

[2] Livius itt vagy az athéniakra utal, akik saját hagyományaik szerint Attika földjéből nőttek ki, vagy a thébaiakra, akiknek az ősei a városalapító Kadmos által elvetett sárkányfogakból sarjadtak.

[3] A Capitolium két csúcsa között fekvő völgymélyedésről van szó.

kellett aggódnia, az erőhöz észt is rendelt. Száz *senator*t jelölt ki – vagy mert elég volt ennyi, vagy mert csak száz, erre alkalmas férfit talált. Mindenesetre tisztségük után atyáknak nevezték őket, utódaikat pedig patríciusoknak.[1]

9.

(1) A római állam ekkor már volt olyan erős, hogy háborúban bármelyik szomszédjával szemben megállta volna a helyét, de asszonyok híján ez a hatalom egy emberöltőnél nem lehetett hosszabb életű, mert sem otthon nem volt reményük utódokra, sem a szomszédokkal nem házasodhattak. (2) Ekkor Romulus az atyák tanácsára követeket küldött körbe a szomszéd népekhez, hogy kérjenek szövetséget és teremtsenek házassági lehetőséget az új népnek, mondván: (3) A városok is, mint minden egyéb, szerény kezdetekből születnek; később azok, amelyeket segít a maguk kiválósága és az istenek, nagy hatalomra és nagy névre tehetnek szert. (4) Biztosak benne – mondták –, hogy Róma alapításánál jelen voltak az istenek, és kiválóságban sem lesz hiány. Ők is emberek, ne vonakodjanak hát más emberekkel vérrokonságba kerülni!

(5) Sehol sem fogadták jóindulattal a követséget: mélyen megvetették őket, ugyanakkor féltették magukat és utódaikat a köztük egyre növekvő hatalomtól. A legtöbb helyen azzal a kérdéssel tessékelték ki őket, hogy vajon az asszonyoknak is menedékhelyet nyitnak-e, mert az lenne a nekik való házasság. (6) A római ifjúság megneheztelt a sértésért, és nem volt kétséges, hogy előbb-utóbb erőszakhoz folyamodik. Romulus, hogy erre megfelelő időt és helyet biztosítson, neheztelését palástolva nagy buzgón ünnepi játékot rendezett a Lovas Neptunus tiszteletére, amelyet Consualiának nevezett el.[2] (7) Ezután meghirdettette a látványosságot a szomszédoknál is, és minden, akkoriban lehetséges és ismert eszközzel azon fáradoztak, hogy nagyszabású és várva várt ünnepet rendezzenek. (8) Igen sokan gyűltek össze, már csak kíváncsiságból is, hogy lássák az új várost, főként a közvetlen szomszédságból: Caeninából, Crustumeriumból, Antemnaeból. (9) Még a szabinok is mind eljöttek, gyermekeikkel, feleségükkel együtt. A vendéglátók barátságosan meghívták őket otthonukba, ők pedig, látva a Város

[1] A *senator* szó a *senex* ('öreg'), a *patricius* pedig a *pater* ('atya', 'apa') szóból származik.

[2] A tengeristen és a ló a görögöknél szoros kapcsolatban állt egymással: Poszeidón eredetileg a szárazföldhöz kapcsolódó lovasisten volt. A rómaiak esetében viszont ez másodlagos fejlemény lehet. Az ünnep eredetileg Consusnak, a betakarítás istenének szólt, akit föld alatti oltárokon tiszteltek. Ez hozta őt kapcsolatba a halottak világával, ezáltal pedig a lóval, amelynek szintén szerepe van a temetkezési rítusokban. A Consualián rendezett lóversenynek a görög Poszeidón-kultusz fényében való interpretációja vezethetett a „Lovas Neptunus" istenképzet kialakulásához.

fekvését, falait, rengeteg házát, elcsodálkoztak, hogy milyen hamar nőtt nagyra a római állam.

(10) Mihelyt elérkezett az ünnepség ideje, és a látnivalók már lebilincselték a nézők tekintetét és figyelmét, akkor kezdődött meg az erőszak az előre megbeszélt módon: a római ifjak adott jelre mindenfelé szétszaladtak, hogy elrabolják a hajadonokat. (11) A legtöbb lányt csak úgy vaktában rabolták el, aszerint hogy kinek melyik akadt útjába; a legszebbeket azonban, akiket az atyák legelőkelőbbjeinek szántak, azok a köznépből való emberek szállították házhoz, akikre ezt a feladatot bízták. (12) Az egyik leányt, aki mindegyiknél vonzóbb és szebb volt, mint mondják, egy Talassius nevű férfi emberei rabolták el, és mert útközben sokan kérdezgették, hogy kinek viszik, ezek az emberek, hogy senki hozzá ne nyúljon a lányhoz, azt kiáltozták, hogy Talassiusnak viszik: azóta is a „*Talassio*" szót szokták kiáltozni menyegzők alkalmával.[1]

(13) Rémület zavarta hát meg az ünnepi játékot; a lányok szülei kétségbeesetten menekültek, a rómaiak szemére hányva, hogy meggyalázták a vendégbarátságot, és tanúnak hívták azt az istent, akinek ünnepére és játékaira isteni-emberi jogot sértő módon csalták oda őket. (14) Az elrabolt lányok sem számítottak több jóra, és felháborodásuk sem volt kisebb. De maga Romulus sorra látogatta őket, és elmagyarázta, hogy minden a szüleik gőgje miatt történt, akik megtagadták a házasodás jogát szomszédaiktól; ők azonban törvényes házasságban élnek majd, osztoznak férjükkel minden vagyonában, polgárjogában, és aminél nincs nagyobb kincse az embernek, gyermekeiken. (15) Enyhítsék hát haragjukat – kérte –, és azoknak, akiknek a testüket odaadta a véletlen, adják oda lelküket is; a sérelemből gyakran támad később szeretet, férjük pedig annál is jobb lesz hozzájuk, mivel mindent megtesz majd, hogy ne csak a maga kötelességét teljesítse, hanem kárpótolja őket szüleik és hazájuk elvesztéséért is. (16) Az érvekhez hozzájárultak a férjek gyengéd szavai is, akik lángoló szerelmükkel és vágyukkal mentegették tettüket; márpedig az effajta könyörgés hatja meg leginkább az asszonyi szívet.

10.

(1) Az elrabolt nők haragja már eléggé lecsillapodott; szüleik azonban épp ekkor lázították honfitársaikat gyászruhájukkal, könnyeikkel és siránkozásaikkal. Sőt nem is maradtak otthon panaszukkal, hanem mindenfelől Titus Tatiushoz, a szabinok királyához sereglettek; követeik is ott gyűltek össze, mivel azon

[1] A házasságkötéskor szokásos, tisztázatlan eredetű üdvözlő kiáltás – *io Talassio* – mondai magyarázata. A régiségtani szerzők számos egyéb értelmezést is javasolnak erre, de csak az látszik bizonyosnak, hogy a szó szabin eredetű.

a vidéken Tatiusnak nagy hírneve volt. (2) Caenina, Crustumerium és Antemnae lakói voltak azok, akiket ez a sérelem részben sújtott. Mivel úgy látták, hogy Tatius és a szabinok nem sietik el a dolgot, a három nép összefogott, és közösen készült a háborúra. (3) Ámde még Crustumerium és Antemnae lakói sem tudtak lépést tartani a caeninabeliek izzó haragjával; így aztán Caenina népe egymaga támadta meg Róma területét. (4) Hanem amint széltében-hosszában dúlták az országot, Romulus útjukat állta hadseregével, és egy jelentéktelen összecsapással ráébresztette őket, hogy erő nélkül a harag mit sem ér: szétverte, megfutamította és üldözőbe vette seregüket; királyukat a csatában megölte és megfosztotta fegyverzetétől;[1] az ellenség vezérének halála után pedig egyetlen támadással bevette a várost. (5) Majd visszavezetvén győztes seregét – mivel nemcsak haditettek végrehajtásában volt nagy, de az azokkal való hivalkodásban is – az ellenség megölt vezérének fegyverzetét egy külön e célra készült faalkotmányra függesztve maga vitte fel a Capitoliumra, és ott a pásztorok szent tölgyfája alá helyezte. Ezzel az ajándékkal egyidejűleg egy Iuppiter-templom helyét is kijelölte, és új melléknévvel is megtisztelte az istent, (6) mondván: „Iuppiter Feretrius! Én, Romulus, a győztes király, e királyi fegyvereket neked hozom, és ezen a területen, amelyet az imént kijelöltem magamban, templomot ajánlok fel neked: egy helyet, ahová példámat követve utódaim elhozzák majd neked az ellenség megölt királyaitól és hadvezéreitől szedett fejedelmi fegyverzsákmányt." (7) Ez az eredete a templomnak, amelyet legelőször szenteltek fel Rómában. Az istenek aztán úgy határoztak, hogy ne maradjon üres ígéret a templom alapítójának szava, amellyel kijelentette, hogy utódai oda viszik majd hadizsákmányukat, de ne is váljon elcsépeltté ez a dicsőség attól, hogy oly sokan részesülnek benne. Azóta, annyi év, oly sok háború folyamán mindössze kétszer akadt még ilyen fejedelmi fegyverzsákmány[2] – ennyire ritkán jutott valakinek osztályrészül ez a dicsőség.

11.

(1) Míg a rómaiak ezzel voltak elfoglalva, Antemnae hadserege, megragadván az alkalmat, hogy a vidék őrizetlenül maradt, betört a római határokon. A római légió azonban tüstént kivonult ellenük is, és a síkságon meglepte a szertekalan-

[1] Propertius (IV. 10. 7) szerint a caeninaiak királyának neve Acron volt.

[2] A rómaiak a Romulus által alapított ún. *spolia opimá*t csak az ellenség hadvezérének megölése és fegyvereinek elkobzása esetén ajánlhatták fel. A. Cornelius Cossus Veii királyát, Lars Tolumniust ölte meg és zsákmányolta el fegyverzetét Kr. e. 437-ben (IV. 19–20.); M. Claudius Marcellus *consul* pedig Kr. e. 222-ben a gall insuberek vezérét, Viridomarust ölte meg és szerzett tőle hasonló zsákmányt (XX. könyv).

dozó támadókat. (2) Az első rajtaütésre, sőt már a csatakiáltásra megfutott az ellenség, városuk elesett; a kettős győzelmét ünneplő Romulust felesége, Hersilia, akit az elrabolt nők könyörgésekkel ostromoltak, arra kérte, bocsásson meg szüleiknek, és fogadja be őket a város polgárai közé, hiszen így államuk egyetértésben olvadhat egybe. Romulus könnyen ráállt a dologra. (3) Azután a támadó crustumeriumiak ellen vonult. Itt még kevesebb küzdelemre volt szükség, mivel a crustumeriumiak harci kedvét már letörte társaik veresége. (4) Mindkét területre telepeseket küldtek: többen akadtak, akik a föld termékenysége miatt Crustumeriumba iratkoztak fel. De onnan is sokan vándoroltak be Rómába, kiváltképpen az elrabolt nők szülei és rokonai.

(5) Az utolsó és egyben legnagyobb háborút a szabinok robbantották ki, őket ugyanis nem a szenvedélyes harag vezérelte, támadó szándékukat sem mutatták ki mindaddig, amíg meg nem kezdték a háborút. (6) Jól kiszámított tervüket csellel is megtoldották. Spurius Tarpeius volt a római fellegvár parancsnoka. Az ő hajadon lányát – amikor épp kiment a falak elé, hogy onnan vigyen vizet a szent szertartásokhoz – Tatius arannyal megvesztegette, hogy eressze be katonáit a fellegvárba.[1] (7) Amint a katonák beözönlöttek, ráhajigálták a leányra fegyvereiket és megölték, vagy azért, hogy úgy lássék, mintha erővel foglalták volna el a fellegvárat, vagy pedig intő például, hogy egy áruló se érezhesse magát biztonságban. (8) Még azt is mesélik, hogy mivel a szabinok bal karjukon súlyos arany karpereceket és gyönyörű ékköves gyűrűket viseltek, a leány azt kérte tőlük, ami a bal kezükön van: így aztán az aranyajándék helyett pajzsukat dobálták rá. (9) Mások azt állítják, hogy a leány, amikor árulása jutalmául azt kötötte ki, amit bal karjukon hordanak, valóban a pajzsaikat akarta elvenni, ők pedig, megszimatolva a cselvetést, a maga választotta fizetséggel gyilkolták meg.[2]

12.

(1) Egyszóval a szabinok elfoglalták a fellegvárat. Másnap, amikor a csatarendben felsorakozott római hadsereg ellepte a Palatinus és a Capitolinus domb közti sík területet, a szabinok mindaddig nem ereszkedtek le a síkságra, amíg a rómaiak a haragtól és a vár visszafoglalásának vágyától lángolva fel nem hatoltak

[1] A vízmerítés motívuma sejteni engedi, más tudósítások pedig ki is mondják, hogy Tarpeia Vesta-szűz volt. Annál szégyenletesebb rá nézve a monda romantikus variációja, mely szerint árulásának oka az volt, hogy beleszeretett Titus Tatiusba (ezt dolgozza fel Propertius IV. 4. elégiája). Maga a monda valószínűleg visszavetítés: a Tarpeia-szikláról vetették le azokat, akik királyi hatalomra törve veszélybe sodorták a római államrendet.

[2] A mondának ez a verziója a történetíró Calpurnius Piso nevéhez köthető (vö. Halikarnasszoszi Dionüsziosz II. 38–40.).

a lejtőn. (2) Mindkét oldalon a fővezérek tüzelték a harcot, a szabinok részéről Mettius Curtius,[1] a rómaiaknál Hostius Hostilius. Hostius hősiesen és merészen küzdött legelöl, úgy tartotta a lelket a kedvezőtlen terepre jutott római seregben. (3) Mihelyt azonban Hostius elesett, a római csatasor tüstént megingott és felbomlott a Palatium régi kapujánál.[2] A menekülők tömege magát Romulust is elsodorta; ő azonban fegyvereit az ég felé emelve így kiáltott: (4) „Iuppiter, te adtál parancsot madaraid révén, hogy itt, a Palatiumon megvessem a Város alapjait. A fellegvárat már a szabinok kezére adta a bűnös alku: fegyvereseik onnét özönlenek errefelé, átvágva a közbeeső völgyön. (5) De te, istenek és emberek atyja, legalább innen tartsd távol az ellenséget; szabadítsd meg a rómaiakat a rémülettől, és állítsd meg csúfos menekülésüket! (6) Én pedig fogadom, hogy templomot emelek itt neked, a Megállító Iuppiternek, emlékeztetőül az utódok számára, hogy a te hathatós segítséged mentette meg a Várost." (7) Így fohászkodott, és mintha csak megérezte volna, hogy Iuppiter meghallgatta könyörgését, így szólt: „Rómaiak! A Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter parancsa, hogy itt álljatok meg és kezdjétek újra a harcot!" A rómaiak megálltak, mintha isteni szózat parancsára tennék, Romulus pedig az első vonalban küzdők közé sietett.[3] (8) Mettius Curtius, a szabinok vezére addigra már levágtatott a fellegvárból, és végigkergette a Forum egész széltében a szanaszét menekülő rómaiakat. Már nem járt messze a Palatium kapujától, így kiáltozva: „Legyőztük hitszegő házigazdáinkat, gyáva ellenségeinket; jól megmutattuk nekik, hogy lányokat rabolni és férfiakkal harcra kelni két különböző dolog!" (9) E gőgös szavak közben támadt rá Romulus a legszilajabb ifjak csapata élén. Mettius éppen lóhátról harcolt: annál könnyebben megfutamították. A rómaiak üldözőbe vették; hadseregük pedig, mintha kicserélték volna, királya bátorságától fellelkesülve szétszórta a szabinokat. (10) Mettiust az üldözők lármájától megvadult lova a mocsárba ragadta. A tekintélyes férfi veszélyes helyzete ekkor már a szabinok figyelmét is elterelte a csatáról. Mettius, erőt merítve embereinek biztatásából és együttérző buzdításából, szárazra vergődött; a rómaiak és a szabinok a két domb között elterülő völgy közepén újrakezdték a csatát; most azonban a rómaiak kerekedtek felül.

[1] A Mettius név az oszk *meddix* főtisztségviselői cím latin változata.

[2] Az említett kapu a Porta Mugionia, a Palatium északi oldalán.

[3] A Megállító Iuppiter *(Iuppiter Stator)* templomának e korai alapításáról szóló történet valószínűleg legenda. A templom történetileg is megfogható eredete Kr. e. 296-ra vezethető vissza. Vö. X. 36. 11, 37. 15.

13.

(1) Ekkor a szabin nők, akiknek jogtalan elrablása miatt a háború kitört, szétzilált hajjal, megszaggatott ruhában – miután a szerencsétlenség legyőzte asszonyi félénkségüket – vakmerően a röpködő fegyverek sűrűjébe vetették magukat, és oldalról közéjük rohanva szétválasztották az ellenséges csatasorokat, szétválasztották a haragvókat. (2) Hol apjukat, hol férjüket kérlelték: ne szennyezzék be magukat, apósok és vők, egymás vérének ontásával, ne mocskolják be vérbűnnel az ő szülötteiket, saját gyermekeik-unokáik nemzedékét. (3) „Ha szégyellitek ezt a rokoni köteléket, ezt a házasságot, ellenünk fordítsátok haragotokat, hiszen miattunk folyik a háború, miattunk sebesülnek és halnak férjeink apáink; inkább elpusztulunk, semhogy elveszítsük bármelyikőtöket, és özvegyen vagy árván éljünk tovább." (4) Ez a fordulat meghatotta mind a sokaságot, mind vezéreit. Hirtelen csend lett és nyugalom, azután előléptek a vezérek, hogy szövetséget kössenek. Nemcsak békét teremtettek, hanem két polgári közösségből egyet. Megosztották a királyságot, és hatalmuk központjának Rómát tették meg. (5) Miután így megkettőződött a Város, a polgárokat Cures városáról Quiriseknek nevezik, hogy a szabinoknak is jusson valami.[1] E csata emlékére azt a helyet, ahol Curtius lova kilábalt a mocsár mélyéből, és letette gazdáját a sekélyesben, Curtius tavának nevezték el.[2]

(6) A fájdalmas háborúból hirtelen született boldog béke még kedvesebbé tette a szabin nőket férjük, apjuk, de mindenekelőtt Romulus szemében. Ezért amikor a népet 30 *curiá*ra osztotta fel, az egyes *curiá*kat az ő nevükről nevezte el. (7) Az asszonyok száma bizonyosan jóval nagyobb volt 30-nál, de arról már nem szól a hagyomány, hogy vajon saját koruk, méltóságuk vagy a férjüké szerint, esetleg sorshúzás útján választották-e ki, hogy kiknek a nevét adják a *curiá*knak. (8) Ugyanez idő tájt három lovas *centuriá*t is összeírtak: a Ramnensis Romulusról, a Titiensis Titus Tatiusról kapta a nevét; a Luceres *centuria* neve és származása bizonytalan.[3] Attól fogva a két király nemcsak közösen, hanem egyetértésben is gyakorolta a hatalmat.

[1] A *quiris* szó valószínűbb etimológiája a szabin *curis* ('lándzsa') szóból való leszármaztatás. Más vélemény szerint a *curia* szóval rokonítható.

[2] A Lacus Curtius helye, amelyet a köztársaságkor folyamán emlékműformán kiépítettek, ma is megvan Rómában a Forumon. Eredetileg egy *mundus*, vagyis az alvilággal kapcsolatot biztosító gödör lehetett. Az eredetmonda másik változatát lásd: VII. 6. 1–5.

[3] A három *centuria* neve valószínűleg etruszk eredetű. Ugyanezeket a neveket (Ramnes, Tities/Titienses, Luceres) viselte a három törzs, amelyek további felosztásából a 30 *curia* keletkezett. A felosztás ezért gyaníthatóan csak a VI–V. században alakult ki.

14.

(1) Néhány évvel később történt, hogy Tatius király rokonai bántalmazták a laviniumiak követeit; a laviniumiak a népek jogára hivatkozva léptek fel,[1] de Tatiusnál többet nyomott a latban a rokoni szeretet és övéinek könyörgése. (2) Így aztán az ő bűneik miatt neki kellett megszenvednie: amikor ugyanis egy ünnepi szertartásra Laviniumba érkezett, a városban zendülés támadt, és megölték. (3) Azt mondják, Romulus kevésbé vette szívére az esetet, mint ahogy illett volna, vagy azért, mert a megosztott uralom sohasem megbízható, vagy azért, mert nem találta jogtalannak ezt a gyilkosságot. Így háborút nem indított, de hogy mind a követeken esett sérelmet, mind a király megöletését jóvátegye, Róma és Lavinium városa között megújította a szövetséget.

(4) Ezekkel tehát reményeik ellenére békét kötöttek, de sokkal közelebb, csaknem Róma kapuja előtt újabb háború támadt. Fidenae lakói úgy gondolták, hogy hozzájuk túl közel növekszik ez az új hatalom, úgyhogy még mielőtt az előre látható mértékben megerősödött volna, megelőző háborút indítottak ellene: felfegyverzett ifjúságukat rászabadították a Róma és Fidenae közötti földekre. (5) Majd mivel útjukat jobb felé elzárta a Tiberis, balra fordultak, és dúltak-fosztogattak a szántóvetők nagy rémületére; a földekről hirtelen a Városba tóduló menekültek voltak ennek első hírmondói. (6) Romulus már indult is – egy ilyen közeli háború ugyanis nem tűrhetett halasztást –, kivonult serege élén, és Fidenaetól egy mérföldre tábort ütött. (7) Ott csekély őrséget hagyva hátra, összes csapatát felvonultatta. Katonái egy részének meghagyta, hogy egy sűrű cserjéssel borított, árnyas területen álljanak lesben, gyalogsága nagyobbik részével és teljes lovasságával pedig elindult, és amint eltervezte, zavart keltő és fenyegető harcmodorral, már-már a kapukig lovagolva kicsalta a városból az ellenséget. A lovas csata a megfutamodásra is – mert azt akartak színlelni – természetesnek tűnő alkalmat szolgáltatott. (8) Amikor pedig a lovasság úgy tett, mintha nem tudná eldönteni, harcoljon-e vagy megfutamodjon, és a gyalogság is hátrálni kezdett, az ellenség hirtelen kiözönlött a kapukon, visszavetette a római sereg arcvonalát, és nagy igyekezetükben, hogy megszorongassák és üldözőbe vegyék azokat, hagyták magukat elcsalni a leshelyig. (9) Előugrottak erre a rómaiak, és oldalba kapták az ellenség sorait; a rémületet tovább fokozta, hogy a táborból is megindultak az őrségként hátrahagyott csapatok. Így hát sokszoros ijedelmükben a fidenaebeliek hanyatt-homlok futásnak eredtek, még mielőtt Romulus és társai megfordíthatták volna lovukat; (10) és akik az imént

[1] A népek joga *(ius gentium)*, az akkori „nemzetközi jog" szerint a követek sérthetetlenek voltak.

még üldözték a futást színlelőket, most még amazoknál is rendezetlenebb sorokban – hiszen ők valóban menekültek – érkeztek el városukhoz. (11) Mégsem szabadultak meg az ellenségtől: a rómaiak a sarkukban voltak, és mielőtt a kapukat elreteszelhették volna, a fidenaebeliekkel szinte egy hullámban törtek be a városba.

15.

(1) A fidenaei háború, mint valami ragály, Veii lakóira is átterjedt;[1] harci vágyukat részint a rokoni kötelék szította – Fidenae lakói ugyanis szintén etruszkok voltak –, részint területük közelsége, hátha a római fegyverek az összes szomszédjukra veszélyt jelentenek. Betörtek a római területekre, de céljuk inkább fosztogatás volt, mint szabályos hadjárat. (2) Így hát tábort sem ütöttek, meg sem várták az ellenséges hadsereget, már haza is tértek Veiibe a földekről rablott zsákmánnyal. A római sereg viszont, minthogy nem találta már ott az ellenséget, elszánta magát, felsorakozott a végső leszámolásra, és átkelt a Tiberisen. (3) A veiibeliek, hallva a hírt, hogy a rómaiak tábort ütnek, és városuk alá készülnek vonulni, elébük mentek, hogy inkább nyílt csatában ütközzenek meg, semmint körülzárva kelljen otthonukért és falaikért küzdeniük. (4) Minthogy itt erejüket semmiféle hadicsellel nem támogathatták meg, a római királynak a veterán hadsereg szilárdsága is elég volt a győzelemhez; a szétszórt ellenséget a városfalakig üldözte, a falakkal megerősített és már fekvésének köszönhetően is védett várost[2] azonban nem támadta meg, hanem visszatérőben végigdúlta a szántóföldeket, inkább csak úgy bosszúból, mint a zsákmány kedvéért. (5) Veii lakosai, nem kevésbé lesújtva ettől a csapástól, mint a csatavesztéstől, követeket küldtek Rómába, hogy békét kérjenek. Földjük egy részét át kellett engedniük a rómaiaknak jóvátételként, így 100 évre szóló fegyverszünetet kaptak.

(6) Nagyjából ezek történtek Romulus uralkodása alatt békében és háborúban, és mindezek közül semmi nem áll ellentmondásban isteni származásával és halála utáni állítólagos istenné válásával: sem bátorsága nagyapja királyságának visszaszerzésében, sem bölcsessége, amellyel a Várost megalapította, majd háborús és békés eszközökkel megerősítette. (7) Az ő jóvoltából vált ugyanis olyan erőssé, hogy utána még 40 évig[3] biztonságos békét élvezett. (8) Mindamellett

[1] A Fidenae és Veii ellen vívott, itt elbeszélt háborúk valószínűleg a Kr. e. V–IV. század fordulóján zajlott események visszavetített előképei.

[2] Veii két kis folyó – a Fosso della Valchetta (az antik Cremera) és a Fosso dei Due Fossi – között, egy nehezen megközelíthető magaslaton feküdt.

[3] Ennyi ideig uralkodott Romulus utóda, a békeszerető Numa Pompilius.

a nép jobban kedvelte őt, mint az atyák, de legjobban katonái rajongtak érte. Azt a 300 fegyveres testőrt, akiket *Celer*eknek[1] nevezett, nemcsak háborúban, hanem békében is maga mellett tartotta.

16.

(1) E halhatatlan alkotások végeztével egy napon, meg akarván szemlélni hadseregét, gyűlést hívott össze az úgynevezett Kecske-mocsár[2] melletti réten; ekkor nagy villámlással, mennydörgéssel hirtelen vihar tört ki, a királyt sűrű felhőbe burkolta, és eltakarta az összegyűltek szeme elől; attól fogva Romulus nem volt többé a földön.[3] (2) Amikor a nagy vihar után visszatért a derűs, nyugodt napfény, a római férfinép rémülete is lecsillapodott, és meglátták, hogy üres a királyi trón. Elhitték ugyan az atyáknak, akik ott álltak közvetlen közelében, hogy a vihar ragadta fel az égbe a királyt; mégis mintha az árvaság szorongató érzése sújtott volna le rájuk, egy ideig gyászos hallgatásba merültek. (3) Azután először csak néhányan, majd mindannyian magasztalni kezdték Romulust, az istentől született istent, Róma városának atyját és királyát, imádságaikban békéért könyörögtek hozzá, hogy mindenkor jóindulattal, kegyesen védelmezze sarjait. (4) Bizonyára akadtak már akkor is, akik hallgatásukkal azt sugalmazták, hogy a királyt az atyák tépték szét tulajdon kezükkel,[4] mert ez az igazolhatatlan híresztelés is terjedni kezdett; az előző változat a nagy férfiú iránt érzett csodálat és az átélt megrázkódtatás miatt vált közismertté. (5) Mondják, hogy egyetlen ember ügyes érvelése is gyarapította a dolog hitelét. A hagyomány szerint Proculus Iulius – miközben a polgárok háborogtak, bánkódtak királyukért és az atyákra acsarkodtak – megjelent a nép előtt, mint szavahihető tanúja egy mégoly csodálatos dolognak, és így szólt: (6) „Polgárok! A Város atyja, Romulus, ma hajnalban az égből alászállva megjelent előttem. Amikor rémült döbbenettel megálltam, hogy tiszteletemet nyilvánítsam neki, és könyörögve kértem, hogy legyen szabad szemtől szembe rátekintenem, (7) ezt mondta: «Menj és vidd hírül a rómaiaknak: az égiek akarata, hogy az én Rómám a földkerekség fejévé váljon;

[1] A név jelentése: 'gyors'. Ezt a csapatot egy másik értelmezési hagyomány a Romulus által felállított 300 fős lovassággal azonosítja, amely az arisztokrácia soraiból került ki.

[2] A Mars-mező alsó részén, a későbbi Pantheonhoz közel.

[3] Romulust Quirinus néven részesítették isteni tiszteletben. Ez a név nemcsak önálló istennévként létezik, hanem Ianus, Iuppiter és Mars mellékneveként is előfordul, ezeknek az istenségeknek békés, közösségépítő funkcióival kapcsolatban.

[4] Ez az óvatosan fogalmazott kijelentés a rendek harcában állást foglaló és zsarnokká vált Romulusról (mint az előző fejezet megállapítása is: „A nép jobban kedvelte őt, mint az atyák") jóval későbbi politikai viszonyok visszavetítése az ősidőkbe.

fordítsanak hát gondot a hadviselésre, és legyenek tudatában, adják át utódaiknak is, hogy semmiféle emberi hatalom nem állhat meg a római fegyverek előtt.» Így beszélt – mondta –, majd eltűnt a magasban."

(8) Bámulatos, hogy Proculus híradása mekkora hitelre talált, és Romulus halhatatlanságának tudata mennyire megenyhítette a nép és a hadsereg sóvárgását utána.

17.

(1) Közben az atyák között a trónért folyó harc és a hatalomvágy keltett háborúságot. Még nem voltak egyes jelöltek, mivel az új nép soraiból még senki sem tűnt ki rendkívüli módon: még csak az egyes rendek között folyt pártharc.[1] (2) A szabin származásúak – mivel Tatius halála óta nem vették ki a részüket a királyságból, így féltek, hogy elveszítik a szövetségben egyenlő jogukat a hatalomhoz – maguk közül akartak királyt választatni, a régi rómaiaknak viszont nem kellett idegen király. (3) Nézeteltéréseik dacára királyt mindannyian kívántak, mert még sohasem ízlelték meg az édes szabadságot. (4) Egy idő után félelem fogta el az atyákat, hogy az uralkodó nélküli Várost és a vezérétől megfosztott hadsereget külső támadás érheti, hiszen annyi szomszédos várost tettek már ellenségükké. Azt tehát eldöntötték, hogy valaki uralkodjon fölöttük, mégsem voltak hajlandóak egymásnak engedni. (5) Így hát a 100 *senator* közösen uralkodott úgy, hogy tíz *decuriá*t alakítottak magukból, és mindegyikből kiválasztottak egy-egy embert, hogy azok kormányozzanak. Tíz ember gyakorolta tehát a hatalmat, mindig egyikük viselte a hatalom jelvényeit, és előtte jártak a *lictor*ok. (6) Egy-egy ember hatalmának időtartamát öt napban határozták meg, és mindegyikük sorra került; egy év telt el így király nélkül. Ezt a tényleges helyzetről *interregnum*nak nevezték; a név a mai napig fennmaradt. (7) A köznép azonban zúgolódni kezdett, mondván, hogy megsokszorozódott a szolgaság, száz uruk támadt egy helyett; és úgy tetszett, nem is tűrnek meg maguk fölött mást, mint királyt, azt is csak úgy, ha maguk választják. (8) Az atyák látva, mi készül, úgy vélték, jobb, ha önként felajánlják, amit amúgy is el fognak veszteni. Így hát elnyerték a nép jóindulatát azzal, hogy átengedték neki a legfőbb hatalom gyakorlását, de több jogot mégsem adtak neki, mint amennyit maguknak megtartottak. (9) Úgy döntöttek ugyanis, hogy bár a királyt a nép jelöli ki, megválasztása csak az atyák jóváhagyásával érvényes. A törvényhozásban és a tisztségviselők megválasztásában a mai napig megvan ez a jog, bár jelentősége megcsappant azóta:

[1] „Párt" alatt Liviusnál természetesen nem a ma ismert politikai szervezetet kell érteni, inkább afféle érdekcsoportot, -közösséget.

mielőtt a nép szavazna, az atyák máris kinyilvánítják hozzájárulásukat, noha a szavazás kimenetele még bizonytalan. (10) Akkor az *interrex* egybehívta a népgyűlést; és így szólt: „Polgárok! Javunkra, üdvünkre és boldogulásunkra: válasszatok királyt, így látják jónak az atyák. Ha pedig Romulushoz méltó utódra esik választásotok, ők jóváhagyják." (11) Ez annyira tetszett a köznépnek, hogy mindössze arról döntött és határozott – nehogy alulmaradjon nagylelkűségben –, hogy Róma jövendő királyának személyét a *senatus* jelölje ki.

18.

(1) Az idő tájt széltében-hosszában közismert volt Numa Pompilius igazságossága és jámborsága. Szabin földön, Cures városában lakott, és – amennyire az ő korában egyáltalán lehetséges volt – rendkívüli jártasságra tett szert mind az isteni, mind az emberi jogban. (2) Tanítómesterének, mivel másról nem tudunk, tévesen a szamoszi Püthagoraszt tartják – holott közismert, hogy ő jó száz évvel később, Servius Tullius királysága idején, Itália legdélibb partvidékén, Metapontion, Hérakleia és Krotón környékén gyűjtötte maga köré a tudományáért lelkesedő ifjak seregét.[1] (3) Ily messzi tájakról, még ha abban a korban élt volna is, hogyan érkezhetett volna el híre a szabinokhoz? És vajon milyen nyelv segítségével olthatta volna bele bárkibe is a tanulás vágyát?[2] Vagy miféle oltalommal juthatott volna át egyetlen ember annyi különböző vallású és erkölcsű nép között? (4) Én úgy vélem tehát, Numa inkább saját jellemének köszönhette erényekkel jól kiegyensúlyozott lelkületét, és nem idegen tanítások formálták őt, hanem a régi szabinoknak, a világ egykor legromlatlanabb népének zord és szigorú nevelési módszere. (5) Numa nevének hallatára a római *senator*ok – bár nyilvánvaló volt, hogy ha a szabinok közül választanak királyt, azok javára billen a hatalom mérlege – egy ilyen férfiú helyett nem merészeltek mást javasolni, sem önmagukat, sem a pártjukból valót, egy szó mint száz: senkit sem az atyák, sem a közpolgárok közül; így egyhangúlag elhatározták, hogy a királyi rangot Numa Pompiliusra ruházzák. (6) Miután elhívatták, ő – akárcsak Romulus, aki a Város alapításakor madárjóslattal vette át a királyi hatalmat – szintén meghagyta, hogy kérjék ki vele kapcsolatban az istenek tanácsát. Ekkor az *augur*, akinek tisztsége attól fogva megtiszteltetésül élethossziglan tartó, állami papi

[1] Püthagorasz Kr. e. 530 körül telepedett le Krotónban; valószínűleg 509-ben költözött át Metapontionba, és ott is halt meg.

[2] Livius alábecsüli a dél-itáliai görögség kulturális és nyelvi kisugárzását a többnyire oszk nyelvű közép- és dél-itáliai népességre.

hivatallá vált,[1] a „fellegvárba" vezette Numát,[2] és ott arccal délnek fordulva leültette egy kőre. (7) A jós a fejét elfedve a király balján foglalt helyet, jobb kezében egy sima szárú, kampós végű botot tartva, amelynek *lituus* a neve. Erről a helyről, ahonnét tekintetével a Várost és környékét befoghatta, könyörgött az istenekhez, majd keletről nyugatra részekre osztotta az eget, a déli irányt nevezve ki jobbnak, az északit balnak; (8) szemközt pedig kijelölt magában egy pontot a látóhatáron. Aztán bal kezébe vette át a *lituus*t, jobbját Numa fejére helyezte, és így imádkozott: (9) „Iuppiter Atya, ha az istenek megengedik, hogy ez a Numa Pompilius, akinek a fejét megérintem, Róma királya legyen, küldj nekünk nyilvánvaló jósjeleket, ama határok között, amelyeket megvontam!" (10) Azzal felsorolta, hogy milyen jósjeleket vár. Mihelyt azok megérkeztek, Numát kikiáltották királlyá, és ő lejött a megszentelt helyről.

19.

(1) Amikor így birtokába vette a királyi hatalmat, hozzálátott, hogy az erőszakkal és fegyverrel alapított új Várost joggal, törvénnyel és erkölcsökkel újra megalapítsa. (2) De látva, hogy háborús időkben az emberek nem szoktathatóak rá ezekre, mert katonáskodás közben elvadul a lélek, úgy vélte, hogy ezt a harcias népet csak oly módon szelídítheti meg, ha elszoktatja a hadviseléstől. Az Argiletum alsó végénél egy Ianus-templomot emelt a háború és béke jelzésére:[3] nyitva azt mutatta, hogy fegyverben áll a Város, zárva pedig azt, hogy körös-körül minden népet sikerült megbékéltetni. (3) Numa uralkodása óta a templom mindössze kétszer volt bezárva: először Titus Manlius *consul*sága alatt, az I. pun háború befejezésekor [241],[4] másodszor a mi korunkban ajándékoztak meg bennünket az istenek ezzel a látvánnyal, midőn az actiumi háború után Augustus Caesar szárazföldön és tengeren helyreállította a békét [29]. (4) Numa, miután bezáratta a templomot, szövetségi szerződések útján biztosította az összes szomszéd nép jóindulatát. De hogy a külső veszedelem gondjának elmúltával el ne puhuljon a rómaiak lelke, amelyet addig az ellenségtől való félelem és a katonai

[1] Az *augur*ok papi testülete elsősorban a madarak röptéből, énekéből és egyéb égi jelenségekből való jóslással foglalkozott. Jelentőségük igen nagy volt: a rómaiak minden állami szintű vállalkozás (pl. háború indítása, tisztségviselő-választás), de a magánélet nagyobb döntései előtt is az ő jóslataikat kérték.

[2] A latin szövegben szereplő *arx* jelentheti a capitoliumi fellegvárat, de – és itt ez a valószínűbb – a madárjóslás helyéül kijelölt területet is.

[3] A Forum északkeleti részén állt a Ianusnak szentelt épület, amelynek mindkét felén egy-egy kétszárnyú ajtó volt.

[4] A 241-es év *consul*ja valójában A. Manlius Torquatus volt. Livius vagy egy másolója összecserélte a *praenomen*t a *consul* apjának vagy a 235-ös év *consul*jának *praenomen*jével.

fegyelem állandó készenlétben tartott, úgy gondolta, mindenekelőtt az istenfélelmet kell meghonosítania köztük, amely igen hatásos eszköz a tapasztalatlan és abban az időben még faragatlan tömeggel szemben.[1] (5) Mivel azonban ez valamely költött csoda nélkül nemigen szokta áthatni a lelkeket, úgy tett, mintha éjszakánként Egeria istennővel találkozna, és az ő tanácsára vezetné be az isteneknek legkedvesebb szertartásokat és jelölné ki minden egyes isten papjait.[2]

(6) Mindenekelőtt a hold járása szerint 12 hónapra osztotta fel az évet.[3] De mivel a hold egy-egy hónapban nem tölt ki 30 napot, és 11[4] nap hiányzik a nap pályájához igazodó teljes évből, szökőhónapokat iktatott be úgy, hogy a napok 20 év múlva a nap állásának ugyanarra a pontjára essenek, mint eredetileg, és minden esztendő tartama hiánytalan legyen.[5] (7) Ugyancsak ő jelölt ki megengedett és tiltott napokat,[6] mivel hasznosnak ígérkezett, ha időnként nem tartottak tanácskozást a néppel.

20.

(1) Majd a papi tisztségek megszervezésére fordította figyelmét, noha a legtöbb vallásos szertartást ő maga végezte, kiváltképpen azokat, amelyek ma Iuppiter *flamen*jének hatáskörébe tartoznak. (2) De mivel úgy gondolta, hogy egy ilyen harcias népnek több Romulushoz, mint Numához hasonlatos királya lesz, akik maguk is hadba vonulnak, nem akarván, hogy a király papi kötelességeit elhanyagolják, Iuppiter állandó papjául egy *flamen*t rendelt, akit díszruhával és csak

[1] A filozófus-király által a nép megfelelő nevelése érdekében bevethető „kegyes csalás” gondolata Platóntól származik (*Az állam* 414b).

[2] Egeria istennőt a hasonló nevű forrásnál tisztelték Ariciában, valószínűleg innen került a kultusza Rómába. Akárcsak a Camenák, a forrásokon kívül a szüléssel is kapcsolatban állt. Szintén a Camenákkal való rokonságnak tudható be Numa életében betöltött „ihletadó” szerepe.

[3] A hagyomány szerint korábban az év csak tíz hónapból állt, március volt az első hónap, december az utolsó, és összesen 304 napot számlált. Vö. Ovidius: *Fasti* I. 27–44.

[4] Ogilvie kiegészítése. A kódexek olvasatából hiányzik a számnév. A 354 napos holdév és a 365 napos napév között 11 nap a különbség, ráadásul az *undecim* szó kiesése szövegkritikailag is megokolható.

[5] Valószínű, hogy Livius inkább egy *ad hoc* szabályozásra gondol, amellyel Numa összehangolta a szoláris és lunáris naptárt, nem pedig egy 20 éves periódusokra épülő rendszerre.

[6] A rómaiak az év napjait ünnepnapokra és munkanapokra *(dies festi – dies profesti)* osztották. A munka- vagy köznapok a törvénykezés szempontjából ismét kétfélék voltak: törvénynapok *(dies fasti)*, amelyeken lehetett törvénykezni és általában gyülekezni, és a törvénykezés szempontjából tiltott napok *(dies nefasti)*.

királyt megillető *curulis*i székkel tüntetett ki.[1] Rendelt mellé még két *flamen*t, az egyiket Mars, a másikat Quirinus szolgálatára.[2] (3) Vesta-szüzeket is választott – ez a papi hivatal Alba városából eredt, és Róma alapítójának nemzetségéhez is kapcsolódott –, állami díjazást rendelt számukra, hogy a templom állandó szolgálatát ellássák; a szüzességi fogadalom és egyéb vallásos szertartások révén tiszteletre méltóvá és sérthetetlenné emelte őket.[3] (4) Tizenkét *Salius papot* választott Mars Gradivus szolgálatára, kitüntető megkülönböztetésként hímzett tunikát adományozott nekik, és bronz mellvértet,[4] amelyet tunikájuk fölött viseltek. Elrendelte, hogy az *ancile* nevű égből hullott pajzsokat hármas ritmusú ünnepi fegyvertánc kíséretében, kultikus énekeket énekelve hordozzák körül a Városban.[5] (5) Majd *pontifex*et nevezett ki: az atyák soraiból Numa Marciust (Marcus fiát),[6] és őrá bízta az összes szent szertartás pontos leírását, amely felsorolta, milyen áldozati állatokkal, mely napokon, mely templomoknál kell szertartásokat végezni, valamint azt is, hogy ezekre a költségekre honnan kell a pénzt előteremteni. (6) Minden egyéb állami vagy magántermészetű vallásos szertartást is a *pontifex* döntéseinek rendelt alá, hogy a köznépnek legyen kihez tanácsért fordulnia, és hogy az isteni jogot a hazai szertartások elhanyagolása és idegen szokások behozatala meg ne zavarja.[7] (7) A *pontifex*nek azonban nemcsak

[1] Az „állandó" jelző arra vonatkozik, hogy az egyes istenek *flamen*jeinek fő kötelessége a naponkénti áldozat volt (ezért nem is hagyhatták el Rómát egy napnál hosszabb időre). Iuppiter papjának, a *flamen Dialis*nak és feleségének, a *flaminicá*nak életét teljes egészében a vallási szertartások és tilalmak rendszere határozta meg.

[2] Ez a három *flamen* tartozott a magasabb rangú és több rituális szabályozásnak alávetett *flamen*ek *(flamines maiores)* közé, de rajtuk kívül még 12 *flamen* működött, mind egy-egy külön istenség szolgálatában.

[3] A Vesta-szüzek legfontosabb feladata az állami tűzhely őrzése volt: ez a tűz testesítette meg a családokat és magát az államot egybetartó erőt, így soha nem aludhatott ki.

[4] Ez nem a később használatos teljes mellvért volt, hanem egy, a mellkasra szíjazott négyszögletes bronzlap *(kardiophülax)*.

[5] A hagyomány szerint Numa idejében egy nyolcas alakú bronzpajzs hullott alá az égből. Mivel ez is Róma hatalmának zálogai közé tartozott, Numa az álcázás kedvéért tizenegy másolatot csináltatott róla Mamurius Veturius kováccsal. A Saliusok a tizenkét pajzzsal évente kétszer, márciusban és októberben, vagyis a hadviselési szezon elején és végén végigvonultak a Városon. Később Tullus Hostilius megalapította a második Salius-csoportot is (vö. I. 27. 8). A Saliusok énekének szövege fennmaradt ugyan, de már az ókori értelmezők sem tudtak vele mit kezdeni.

[6] Ő lesz Numa Pompilius veje és Róma negyedik királyának, Ancus Marciusnak az apja (vö. I. 31. 1).

[7] A *pontifex*ek szerepe tehát leginkább abban állt, hogy rálátásuk volt a vallási szféra egészére, felügyelő-összehangoló funkciót töltöttek be a kultikus világban.

az égiek vallásos tiszteletéről kellett útmutatást adnia, hanem a megfelelő gyászszertartásokról és a holtak szellemének kiengeszteléséről, a villámlás vagy egyéb látható alakban megnyilvánult csodajelek érvényességéről és elhárításának módjáról is. És hogy az égiek gondolataiból ki lehessen fürkészni az ilyen titkokat, templomot szentelt az Aventinuson Iuppiter Eliciusnak, és madárjóslatok útján kérdezte meg az istentől, melyek azok a jelek, amelyeket az isteni akarat megnyilvánulásának kell tekinteni.[1]

21.

(1) Az ilyen dolgokról való állandó tanácskérés és gondoskodás teljesen elvonta a népet az erőszaktól és a fegyverektől. Így egyrészt lekötötte a figyelmüket valamilyen tevékenység; másrészt szüntelenül az istenek gondja foglalkoztatta őket, és látva, hogy az emberi életben jelen van az égiek hatalma, szívük annyira eltelt jámborsággal, hogy ettől kezdve a büntetéstől és a törvénytől való félelem helyett az adott szó és az eskü szentsége lett a legfőbb erő, amely az államot irányította. (2) Szokásaikban az emberek is királyuk páratlan példamutatásához igazodtak, a szomszédos népek pedig, amelyek eddig úgy tekintették, hogy nem is város, hanem egy katonai tábor települt közéjük mindannyiuk békességének feldúlására, most olyan nagy tisztelettel kezdtek nézni Rómára, hogy szentségtörésnek tartották volna megtámadni ezt a teljesen az istenek tisztelete felé fordult államot. (3) Volt egy liget, amelynek közepén egy homályos barlang mélyéről kiapadhatatlan vizű forrás csobogott.[2] Mivel Numa az istennővel való találkozás ürügyén, tanúk nélkül gyakran eljárt oda, ezt a ligetet a Camenáknak szentelte, mondván, hogy azok ott szoktak tanácskozást ülni feleségével, Egeriával.[3] (4) Ünnepet alapított Fidesnek, a Hűségnek is; meghagyta, hogy szentélyéhez kétfogatú fedett kocsin járjanak a *flamen*ek, és ujjuk hegyéig beburkolt kézzel végezzék el a szent szertartást, jeléül annak, hogy a Hűséget védeni kell, és székhelye még az emberi jobb kézben is szent.[4] (5) Sok más ünnepet is alapí-

[1] Iuppiter Elicius mellékneve az *elicere* ('előcsalogatni') igével áll kapcsolatban.

[2] Az Egeria forrásistennő nevét viselő szent berek és barlang Róma mellett, a Porta Capena közelében; leírásában az istenek és emberek találkozásának sokszor helyt adó kies hely *(locus amoenus)* ábrázolásának szokásos irodalmi kellékeit láthatjuk.

[3] A Camenák szintén forrásistennők voltak; nevüket az antik etimológia a *carmen*nel ('varázsének', 'jóslat') hozta összefüggésbe. Így kapcsolatba kerültek mind a jóslással, mind az énekkel, főleg miután Livius Andronicus Odüsszeia-fordításában a Múzsákkal azonosította őket.

[4] A Fides-kultusznak ez a korai emléke valószínűleg Dius Fidius, illetve Semo Sancus, az adott szó szentségéért felelős ősi latin és szabin istenek kultuszának nyomát őrzi. Fides temploma csak a Kr. e. III. század közepén épült fel Rómában.

tott, és sok más helyet is kijelölt áldozatbemutatás céljára, amelyeket a *pontifex*ek Argeinek neveznek.[1] Életének fő műve azonban az volt, hogy uralkodásának egész ideje alatt megvédte nemcsak az országot, hanem a békét is. (6) Így hát két egymást követő király más-más módon, az egyik a háború, a másik a béke eszközével tette naggyá az államot. Romulus 37, Numa 43 évig uralkodott. Az állam most már nemcsak erős, de – a háború és béke intézményeinek egyensúlya által – jól szervezett is volt.

22.

(1) Numa halála után ismét *interregnum* következett. Aztán a nép királlyá kiáltotta ki Tullus Hostiliust, annak a Hostiliusnak az unokáját, aki a fellegvár tövében a szabinok elleni csatában hírnevet szerzett magának.[2] Az atyák jóváhagyták a választást. (2) Az új uralkodó nemcsak nagyon különbözött az előző királytól, de még Romulusnál is harciasabb volt. Ifjú kora, férfias ereje és hozzá még nagyapja dicsősége csak szilajabbá tette lelkét. Meggyőződése volt, hogy a nagy nyugalomban elpuhulnak a polgárok, ezért mindenáron okot keresett egy háború kirobbantására. (3) A véletlen úgy hozta, hogy római parasztok zsákmányt hajtottak el Alba mezőiről, de albaiak is a római földekről. (4) Albában akkoriban Gaius Cluilius uralkodott. Mindkét fél csaknem egyazon időben küldött követeket, hogy kártérítést követeljen. Tullus lelkére kötötte övéinek, hogy mindenekelőtt megbízásukat teljesítsék: jól tudta, hogy az albaiak megtagadják követelését, így jogosan üzenhet majd hadat. (5) Az albai követek nem siettek annyira: Tullus szívélyesen és barátságosan vendégül látta őket, ők pedig jókedvűen töltötték az időt a király asztalánál. Ezalatt a római küldöttek előadták követelésüket, megkapták az albaiaktól a nemleges választ, és a 30. napra megüzenték a háborút. Jelentették mindezt Tullusnak. (6) Ekkor adott Tullus lehetőséget az albai követeknek, hogy elmondják, milyen kérelemmel érkeztek. Ezek, mit sem sejtve, mentegetőzéssel vesztegették az időt, mondván: nem szívesen mondanak olyasmit, ami majd nem nyeri el Tullus tetszését, de parancsra teszik; kártérítési követeléssel jöttek, és ha nem kapják meg, parancsuk van, hogy hadat üzenjenek. (7) Erre Tullus így szólt: „Jelentsétek királyotoknak: Róma királya az isteneket hívja tanúul, hogy a két nép közül azt sújtsa e háború minden szenvedése, amelyik elsőként utasította el kevélyen a kártérítést kérő követeket."

[1] Rómában 27 ilyen szentély volt, amelyekben március 16–17-én engesztelő áldozatot tartottak. Szintén *Arge*inek nevezték azt a 27 fűzfabábot, amelyeket május 14-én a Vesta-szüzek a *pons sublicius*ról a Tiberisbe hajították. Valószínűleg egyfajta tisztító, bajelhárító szertartásról volt szó.

[2] Vö. I. 12. 2–3.

23.

(1) Az albaiak mindezt jelentették otthon. Mindkét fél teljes erővel készült a háborúra, amely leginkább polgárháborúhoz volt hasonlatos, szinte apák és fiúk háborújához, hiszen mindkét nép trójai ivadék volt: Lavinium Trójából, Alba Laviniumból, a római nép pedig az albai királyok törzséből sarjadt. (2) Ami azonban a háború kimenetelét illeti, mégsem alakult ki annyira szívet tépő küzdelem: nyílt ütközet nem folyt, és a két nép végül egyesült, mindössze olyan áron, hogy az egyik város házait lerombolták.

(3) Először az albaiak törtek be óriási hadsereggel a római területre. Táborukat a várostól alig öt mérföldnyire ütötték fel, és árokkal vették körül. Ezt az árkot vezérük nevéről több évszázadon át Cluilius-ároknak nevezték, míg végül sok idő múltán az árokkal együtt a név is elenyészett. (4) Ebben a táborban lelte halálát Cluilius albai király; az albaiak Mettius Fufetiust választották meg *dictator*nak. Tullust a király halála különösen felbátorította: azt mondogatta, hogy az istenek mindenható akarata máris lesújtott az albaiak fejére, de egész népüket meg fogja büntetni a jogtalan háború miatt. Így hát éjnek idején maga mögött hagyva az ellenség táborát, hadseregével támadást indított Alba területe ellen. (5) Erre aztán Mettius is kimozdult állásaiból. Amennyire csak lehet, megközelítette az ellenséget; majd követet küldött előre, hogy jelentse Tullusnak: mielőtt megütköznének, megbeszélésre volna szükség; ha létrejön a találkozás, ő biztos benne, hogy mind a rómaiak, mind az albaiak számára fontos javaslattal fog előállni. (6) Tullus ezt nem utasította vissza, de arra számítva, hogy a javaslat mégsem bizonyul majd fontosnak, felállította seregét. Felsorakoztak velük szemben az albaiak is. Amikor már mindkét hadsereg csatarendben állt, a térség közepére néhány főember kíséretében előlépett a két vezér. (7) Az albai kezdett beszélni: „Jómagam úgy hallottam, a háború jogsértések és a szerződés értelmében visszakövetelt, de vissza nem adott zsákmány miatt – egyszóval a mi királyunk, Cluilius miatt – támadt, és nem kétlem, Tullus, hogy te is ugyanezt állítod. De ha jól hangzó szavak helyett inkább az igazságot akarjuk kimondani: ezt a két szomszédos, rokon népet a hatalomvágy készteti fegyverfogásra. (8) Hogy mindez helyes-e vagy helytelen, nem akarom megítélni; ezt nyilván annak kellett fontolóra vennie, aki a háborút elkezdte. Engem az albaiak már csak a háború vezetésére választottak meg. De téged, Tullus, figyelmeztetni szeretnélek valamire: hogy az etruszkok milyen roppant erőkkel vesznek körül bennünket is, de főleg téged, azt te annyival jobban tudod, amennyivel közelebb vagytok hozzájuk. Nagy a hatalmuk szárazföldön, még nagyobb a tengeren. (9) Jusson eszedbe már akkor, amikor jelt adsz a csatára: a szemük rajta lesz ezen a két seregen, és amikor már elfogyott az erőnk, kimerültünk, megtámadnak mindkettőnket, győztest és legyőzöttet egyaránt. Így hát – ha szeretnek ben-

nünket az istenek –, ha már nem elégszünk meg a biztos szabadsággal, hanem hazárdjátékba kezdünk a hatalomért vagy a szolgaságért, válasszunk olyan megoldást, amelynek segítségével a két nép súlyos vesztesége vagy nagyobb véráldozata nélkül eldönthetjük, hogy ki kinek parancsoljon." (10) A javaslat Tullusnak nem volt ellenére, noha mind jelleme, mind a győzelem reménye miatt harcias kedvében volt. Kerestek és találtak is mindkét félnek megfelelő megoldást, amelyet a szerencse maga kínált fel nekik.

24.

(1) Történetesen mindkét seregben volt három-három ikertestvér, akik korban, erőben nem különböztek egymástól. Annyi biztos, hogy Horatiusoknak és Curiatiusoknak hívták őket[1] – hiszen aligha akad ismertebb eseménye a régmúlt időknek –, de még egy ilyen híres történetben is keverednek a nevek, hogy melyik néphez tartoztak a Horatiusok és melyikhez a Curiatiusok. A kérdésben megoszlik a történetírók véleménye, mégis úgy találom, hogy többségük szerint a Horatiusok voltak a rómaiak, és én is ezeknek a véleményére hajlok. (2) A királyok tárgyaltak a hármas ikrekkel, hogy fegyveresen küzdjenek meg egymással a hazájukért: ott lesz majd a hatalom, ahol a győzelem. Nem volt ellenvetésük, megegyeztek hát a helyben és az időben. (3) Még a párviadal előtt szerződést kötöttek egymással a rómaiak és az albaiak, olyan feltétellel, hogy az a nép, amelynek fiai győznek a viadalban, békességben uralkodik majd a másik nép fölött.

(4) Minden szerződést más-más feltételekkel, de ugyanolyan módon szoktak megkötni. Ezt, amelynél régebbi szerződést nem ismer a hagyomány, mint mondják, a következő módon kötötték meg. A *fetialis*[2] ezt a kérdést intézte Tullus királyhoz: „Megparancsolod-e nekem, király, hogy az albai nép *pater patratus*ával szerződést kössek?" Amikor a király megparancsolta ezt, így szólt: „Szent füvet kérek tőled, király."[3] Mire a király: „Végy tisztát." (5) Erre a *fetialis* a fellegvárból tiszta füvet hozott. Majd megkérdezte a királytól: „Megteszel-e engem, király, a Quirisek római népének királyi hírnökévé, kíséretemmel és szent

[1] A Halikarnasszoszi Dionüszioszná1 (*Római régiségek* III. 13. 4) fennmaradt, valószínűleg Licinius Macerre visszamenő tudósítás szerint a két ikerhármas az albai Sicinius két ikerlányától született.

[2] A rómaiak diplomatapapsága, a *fetialis*ok testülete 20 tagból állt. Egy-egy küldetésen ketten vettek részt, az egyik a szent füvek hordozójaként *(verbenarius)*, a másik az eskütételt lebonyolító *pater patratus* minőségében.

[3] A szent füveket *(sagmina)* a Capitoliumon kellett kitépni, földestül. A szertartás értelme az volt, hogy a *fetialis* mindenhová vigye magával hazája földjét, és maradjon azzal eleven kapcsolatban még idegen földön járva is.

edényeimmel[1] együtt?" A király így felelt: „Ne származzon ebből hátrány sem rám, sem a Quirisek római népére: megteszlek." (6) A *fetialis* Marcus Valerius volt; *pater patratus*nak Spurius Fusiust tette meg, fejét és haját a szent növénnyel megérintve. A *pater patratus*t arra választják ki, hogy kivegye az esküt, vagyis szentesítse a szerződést; ezt egy hosszú, kötött formájú szöveg elmondásával végzi, amelyet itt nem érdemes idézni. (7) Majd felolvasván a feltételeket, azt mondja: „Halld, Iuppiter; halld, Alba népének *pater patratus*a; halld te is, Alba népe! Azokhoz a feltételekhez, amelyeket ezekről a táblákról vagy viasztáblákról elejétől végéig rosszhiszeműség nélkül felolvastam, és amelyeket itt ma világosan megértettetek, a római nép nem lesz hűtlen elsőnek. (8) Ha állami döntés folytán, rosszhiszeműségből elsőnek válna hűtlenné, azon a napon, Iuppiter, úgy sújtsd le a római népet, ahogy én sújtom le itt ma ezt a malacot; és annyival inkább sújtsd le, amennyivel hatalmasabb és erősebb vagy!" (9) Mihelyt ezt kimondta, egy kovakődarabbal[2] letaglózta a malacot. Az albaiak szintén elmondták a maguk szent szövegeit és a maguk esküjét, saját *dictator*uk és papjaik révén.

25.

(1) A szerződés megkötése után a hármas ikrek a megállapodás értelmében fegyvert fogtak. Mindkét fél biztatta a maga harcosait, mondván: ősi isteneik, hazájuk, szüleik és minden, otthon vagy a seregben lévő polgártársuk most az ő fegyvereikre és jobbjukra szegezi tekintetét. Az egyébként is szilaj természetű ifjak a fülüket betöltő kiáltozástól még jobban fellelkesülve kivonultak a két csatasor közé. (2) A két hadsereg pedig helyet foglalt a maga tábora előtt, megszabadulva ugyan a veszedelemtől, de a szorongástól korántsem: hiszen a hatalom sorsa forgott kockán, amelyet néhány férfi hősiességére és szerencséjére bízták. Így aztán feszült figyelemmel nézték ezt a számukra legkevésbé sem szórakoztató látványosságot.

(3) Megadták a jelet, és a három-három ifjú, roppant hadseregek bátorságát hordva szívében, két ellenséges csatasorként csapott össze. Egyik sem törődött saját veszedelmével: lelküket csak hazájuk hatalmának vagy szolgaságának a gondolata töltötte be és az a tudat, hogy annak sorsát ők maguk alakítják. (4) Már az első összecsapásra, amint egymásnak csattantak a pajzsok és megvillantak a kardok, óriási rettenet futott végig a nézőközönségen; és amíg egyik felet sem kecsegtette több remény, mindenki némán, lélegzet-visszafojtva figyelt. (5) Majd amikor már folyt a közelharc, többé nemcsak a küzdők mozdulatai, a pajzsok

[1] A fű és a kovakődarab szállítására szolgáló edények.

[2] Bizonyos ősi áldozattípusoknál tilos a fémeszközök használata, ami talán a szertartás kőkori eredetére utal. Az itt említett kovakövet Iuppiter Feretrius templomában őrizték.

és kardok döntést nem hozó összecsapásai szolgáltak látványosságul, hanem sebek és vér is: mindhárom albai megsebesült, két római pedig haldokolva rogyott egymásra. (6) Amint ezek elbuktak, az albai hadsereg örömujjongásban tört ki, a római légiókat pedig minden remény elhagyta, de az aggodalom még nem, és izgatottan lesték egyetlen emberük sorsát, akit három Curiatius fogott körül. (7) Ő éppen sértetlen maradt, és ha hárommal együttvéve nem bírt is el, külön-külön bátran szembenézhetett velük. Hogy tehát ellenfeleit elkülönítse egymástól, futásnak eredt, gondolván, ki-ki úgy veszi majd üldözőbe, ahogy sebesülése engedi. (8) Már elég messzire jutott a küzdelem színhelyétől, amikor hátrapillantva látta, hogy üldözői egymástól meglehetősen nagy távolságban követik; az első már nincs is túl messze tőle. Megfordult és rávetette magát. (9) Míg az albai hadsereg a Curiatiusoknak kiabált, hogy segítsenek testvérüknek, Horatius már meg is ölte ellenfelét, és győztesen indult a második párviadalba. Ekkor már a rómaiak is hangos kiáltással segítették katonájukat – ahogy a szurkolók szokták egy váratlan fordulat hatására –, az pedig igyekezett befejezni a küzdelmet. (10) Mielőtt a harmadik, aki már nem járt messze, odaért volna, a második Curiatiusszal is végzett. (11) Most már kiegyenlítődtek az erőviszonyok: egy-egy ellenfél maradt életben, de esély és erő dolgában nem voltak egyformák. Az egyik fegyvertől meg nem sebezve, kettős győzelme után elszántan kezdett bele a harmadik küzdelembe; a másik sebétől elcsigázva, a futástól kimerülve alig vonszolta magát, megtörten attól, hogy két fivérét a szeme láttára mészárolták le, így aztán könnyű áldozata lett győztes ellenfelének. Ez már nem is volt párviadal. (12) A római diadalmasan kiáltott fel: „Kettőt áldoztam fel halott testvéreim szellemének: a harmadikat e háború céljáért áldozom fel, hogy Róma uralkodjon Alba fölött." Ezzel az albainak, aki a fegyvereit is alig bírta már tartani, felülről a torkába döfte kardját, majd a földön fekvő holttestet megfosztotta fegyvereitől.

(13) A rómaiak ujjongva, nagy lelkesedéssel fogadták Horatiust. Örömük annál is inkább magasra csapott, mert előzőleg olyan reménytelen volt a helyzetük. Aztán mindkét fél hozzálátott, hogy eltemesse halottait – nem egyforma lelkiállapotban, hiszen az egyik nép gyarapodott hatalomban, a másik ellenfele hatalmába került. (14) A sírok ott állnak ma is, ahol ki-ki elesett – a két római egy helyen, Alba felé, a három albai Róma irányában, de különböző helyeken, a küzdelem lefolyásának megfelelően.

26.

(1) Mielőtt szétszéledtek volna, Mettius a szerződés értelmében megkérdezte Tullustól, hogy mi a parancsa. Az megparancsolta neki, hogy tartsa fegyverben az ifjúságot, mert szüksége lesz még szolgálataikra, ha kitör a háború Veiivel.

A két hadsereget tehát hazavezették. (2) Az élen Horatius haladt, maga előtt tartva a hármas ikrekről szedett fegyverzsákmányt. A Porta Capena előtt hajadon húga fogadta, aki az egyik Curiatius jegyese volt. Amikor a lány felismerte bátyja vállán jegyesének harci köpenyét, amelyet maga készített neki, kibontotta haját, és zokogva kiáltozta halott kedvese nevét. (3) A kevély ifjú feldühödött azon, hogy az ő diadala és a nép általános öröme közepette saját húga siránkozni kezd. Kardot rántott, és kemény szavak kíséretében keresztüldöfte a lányt: (4) „Takarodj a jegyesedhez rosszkor jött szerelmeddel, ha képes voltál így elfeledkezni saját bátyáidról, a holtakról és az élőről, sőt még saját hazádról is! Így járjon minden római nő, aki az ellenséget gyászolja!" (5) Szörnyű bűntett volt ez mind az atyák, mind a köznép szemében, de most szerzett érdeme nem engedte, hogy fellépjenek vele szemben. Mégis törvénybe hurcolták a király elé. A király, nem akarván vállalni a felelősséget a szomorú és népszerűtlen ítéletért és a belőle következő kivégzésért, népgyűlést hívott össze, ahol kijelentette: „A törvény értelmében *duumvir*eket nevezek ki, hogy államellenes bűncselekmény miatt ítélkezzenek Horatius fölött."[1] (6) A törvény szövege rettentő volt: „Államellenes bűncselekmény ügyében *duumvir*ek ítélkezzenek; ha a *duumvir*ek ítéletével szemben a vádlott fellebbez, a fellebbezést meg kell vitatni; ha a *duumvir*ek nyernek, a fejét fedjék el, akasszák fel kötéllel egy terméketlen fára,[2] és akár a városfalon belül, akár a városfalon kívül vesszőzzék halálra." (7) E törvény értelmében nevezte ki a király a *duumvir*eket, és ezek úgy gondolták, még ha Horatius ártatlan, a törvény szerint akkor sem menthetik fel. El is ítélték, és egyikük így szólt: „Publius Horatius, én téged államellenes bűncselekmény miatt elítéllek. Menj, *lictor,* kötözd össze a kezét!" (8) Odalépett a *lictor,* és már tette volna a kezére a hurkot. Ekkor Horatius a törvényt engedékenyen értelmező Tullus tanácsára azt mondta: „Fellebbezek." Így fellebbezését a népgyűlésen vitatták meg. (9) Az emberek állásfoglalását a tárgyaláson főképpen a vádlott apjának, Publius Horatiusnak a szavai befolyásolták, aki kijelentette, hogy leánya jogosan lelte halálát; ha nem így volna, apai jogánál fogva maga büntette volna meg a fiát. Majd azt kérte, hogy őt, akit még kevéssel ezelőtt kiváló gyermekek körében láthattak, ne fosszák meg utolsó fiától is. (10) Eközben az öreg, fiát átkarolva, a Curiatiusoktól elragadott zsákmányra mutatott – azon a helyen volt kitűzve, amelyet ma is „Horatius-póznáknak" neveznek –, és ezt mondta: „Végig

[1] Az államellenes bűncselekmény *(perduellio)* mint jogi kategória Livius korában már tisztázatlannak számított. Horatius tette azért tartozhatott bele, mert húgával – aki szintén törvényszegést követett el, amikor az ellenséget gyászolta – bírói ítélet nélkül végzett.

[2] A kiszáradt és terméketlen fa átkozott, így az alvilági istenek tulajdona.

tudnátok-e nézni, polgárok, hogy ennek az embernek, akit az imént zsákmánnyal ékesen és a győztest megillető ünneplés közepette láttatok hazatérni, most nyakát kétágú villába szorítják,[1] majd megvesszőzik és halálra kínozzák? Ily szörnyű látványt az albaiak szeme is aligha bírna el. (11) Menj csak, *lictor,* kötözd meg azt a kezet, amelynek fegyverei most szerezték meg a hatalmat a római népnek! Menj és fedd el a fejét Városunk szabadítójának; akaszd fel a terméketlen fára; vesszőzd meg akár a városfalon belül, de akkor az ellenfeleitől szerzett zsákmányt hordozó póznák között, akár a városfalon kívül, de akkor a Curiatiusok sírdombjai között! Mert ugyan hová is vezethetnétek el ezt az ifjút, ahol harci dicsősége ne kelne védelmére az efféle büntetés hallatlan gyalázatával szemben?" (12) A nép nem nézhette közönnyel sem az apa könnyeit, sem a fiú minden veszedelemben rendíthetetlen lélekjelenlétét; felmentették hát, inkább csodálatos bátorsága, mint ügyének igazsága miatt. És hogy a nyilvánvaló gyilkosságot valamiképpen mégis kiengeszteljék, meghagyták az apának, hogy fia vétkéért államköltségen rendezzen engesztelő szertartást. (13) Ő azután bemutatott néhány engesztelő áldozatot, amelyek később hagyományossá váltak a Horatius nemzetség körében, majd keresztbe tett az úton egy sorompót, és mintegy iga alatt, fejét elfedve átvonultatta alatta a fiát. Ezt a sorompót államköltségen újra meg újra helyreállítják, így a mai napig megvan: Nővérsorompó a neve.[2] (14) Horatiának azon a helyen, ahol a karddöféstől összeesett, kvadrátkövekből síremléket emeltek.

27.

(1) De az Albával kötött béke nem bizonyult tartósnak. A *dictator*[3] hiúságát sértette, hogy a tömeg meggyűlölte őt, amiért három katonára bízta az állam sorsát – így aztán, ha már a becsületes út nem vált be, álnok módon próbálta visszaszerezni népszerűségét. (2) Ezért, ahogy korábban háborúban békére, most békében háborúra törekedett. Látva, hogy népében több az indulat, mint az erő, más népeket biztatott fel, hogy hadat üzenjenek és nyílt háborút kezdjenek, övéinek pedig a szövetség örve alatt az árulók szerepét tartotta fenn. (3) Fidenae

[1] Így vitték a bűnözőket a kivégzésre.

[2] A „nővérsorompó" *(tigillum sororium)* eredeti vallási szerepe a fiúk és lányok felnőtté avatásához kapcsolódott, akárcsak Ianus Curiatius és Iuno Sororia kultusza, akiknek az oltára szintén ezen a területen állt. A sorompó alatt való átvonulás ugyanakkor a hazatérő harcos megtisztulását, a békés közösségbe való visszailleszkedését szimbolizálta és biztosította.

[3] Azaz Mettius albai vezér.

– immár római *colonia* – lakóit bujtotta fel a fegyverfogásra az albaiak átpártolásának ígéretével; a tervbe Veiit is bevonták szövetségesnek.

(4) Amikor Fidenae nyíltan elpártolt, Tullus seregestül elhívatta Mettiust Albából, és felvonult az ellenség ellen. Átkelt az Anio folyón, és a Torkolatnál[1] ütötte fel táborát. A veiibeli sereg már átkelt a Tiberisen a Torkolat és Fidenae között. (5) A csatarendben ők alkották a jobbszárnyat, a folyó mellett; a balszárnyon, a hegyekhez közelebb a fidenaebeliek álltak fel. Tullus saját katonáit a veiibeliekkel szemben sorakoztatta fel, az albaiakat pedig a fidenaebeli légióval átellenben. Az albai vezérben bátorság sem volt több, mint hűség. Minthogy sem ott maradni, sem nyíltan átállni nem mert, szép lassan felhúzódott a hegyekbe. (6) Mihelyt úgy vélte, hogy már elég magasra feljutott, csatarendbe állította seregét, és kétségek közt vergődve, hogy időt nyerjen, felfejlesztette csapatait. Az volt a szándéka, hogy ahhoz a félhez csatlakozik, amelyiknek kedvez a szerencse. (7) A mellette álló rómaiak először ugyancsak elcsodálkoztak, amikor észrevették, hogy szövetségeseik távozásával fedezetlen maradt az oldaluk; aztán egy lovas a királyhoz vágtatott, és jelentette neki, hogy az albaiak épp elhagyják a csatamezőt. Tullus ebben az aggasztó helyzetben fogadalmat tett, hogy tizenkét Salius-papot választ, és egy-egy szentélyt emel Pallornak és Pavornak, a Félelemnek és Rettegésnek. (8) Rárivallt a lovasra – hangosan, hogy az ellenség is meghallja –, hogy térjen vissza a csatába: riadalomra semmi ok, az albai hadsereg az ő parancsára tesz kerülőt, hogy a fidenaebelieket fedezetlen oldalukról hátba támadja. Azt is meghagyta neki, hogy mondja meg a lovasoknak: emeljék magasra lándzsájukat. (9) Ezzel a római gyalogság zömének szeme elől elzárta az albai hadsereg távozásának látványát; akik mégis látták, hitelt adva a király szavainak, annál elszántabban küzdöttek. Most az ellenséget fogta el a félelem: hallották a fennhangon kiadott parancsot, és a legtöbb fidenaebeli – hisz városuk *colonia*ként a rómaiakhoz tartozott[2] – tudott is latinul. (10) Ezért ijedtükben, hogy az albaiak a dombokról lezúdulva elvágják őket a várostól, megfutamodtak. Tullus nem tágított a nyomukból, és miután szétszórta a fidenaebeliek szárnyát, visszatérve még vadabbul támadott rá a veiibeliekre, akikre átragadt szövetségeseik rémülete. Támadását azok sem bírták ki, de rendezetlen futásukban meggátolta őket hátuk mögött a folyó. (11) Miután mégis erre vezetett a menekülés útja, némelyek csúfosan eldobálták fegyvereiket, és vakon belerohantak a vízbe, azokat pedig, akik a parton maradtak, ingadozva a menekülés és ellenállás között, ott kaszabolta le az ellenség. A rómaiak ennél véresebb ütközetet eddig még nem vívtak.

[1] Torkolat (*Confluentes* – 'egybefolyó vizek'): az a hely, ahol az Anio a Tiberisbe torkollik.
[2] Vö. I. 14–15.

28.

(1) Ekkor levonult a síkságra a csata nézőközönsége, az albai hadsereg. Mettius gratulált Tullusnak az ellenség leveréséhez, amire Tullus szívélyesen válaszolt. Elrendelte, hogy jó szerencsével egyesítsék az albai tábort a rómaiakéval; másnapra pedig tisztító áldozatot készített elő.

(2) Mihelyt megvirradt, a szokásos előkészületek után parancsot adott, hogy hívják gyűlésbe mindkét hadsereget. A kikiáltók a tábor túlsó széléről elindulva elsőnek az albaiakat ébresztették fel. Ezeket a dolog újdonsága is vonzotta, így a római király közvetlen közelében helyezkedtek el, hogy jól hallhassák a szónoklatát. (3) Ekkor a terv szerint körülvette őket a felfegyverzett római légió: a *centurió*k már előre utasítást kaptak, hogy haladéktalanul teljesítsék a parancsokat. (4) Tullus így kezdett beszélni: „Rómaiak! Ha előfordult valaha bármely háborúban, hogy először a halhatatlan isteneknek kellett köszönetet mondanotok, csak utána a magatok hősiességének, akkor a tegnapi ütközet ilyen volt. Hiszen nemcsak az ellenséggel kellett megküzdenetek, de szövetségeseitek álnok árulásával is, márpedig az efféle küzdelem sokkal nagyobb horderejű és veszedelmesebb. (5) Ugyanis, nehogy tévedésben maradjatok: az albaiak nem az én parancsomra vonultak fel a hegyekbe. Én nem adtam ilyen utasítást nekik, csak jobbnak láttam, ha így tüntetem fel. Hiszen ha nem tudjátok meg, hogy épp cserbenhagynak benneteket, harci kedvetek nem hanyatlik le; az ellenség pedig, abban a hitben, hogy hátba támadják, megrémül és megfutamodik. (6) Ezért a bűnért azonban, amelyet most rájuk bizonyítok, nem az összes albait terheli a felelősség: vezérüket követték, ahogy ti is tettétek volna, ha csapatotokat máshová vezénylem. Íme, Mettius, ő ennek az elvonulásnak az irányítója, Mettius e háború kieszelője, Mettius a római–albai szövetségi szerződés megszegője. És a jövőben mások is ilyen gazságra vetemedhetnének, ha most az ő megbüntetésével nem szolgáltatok világos példát minden halandónak." (7) Mettiust felfegyverzett *centurió*k vették körül, a király pedig végigmondta beszédét: „Javára, üdvére, boldogulására szolgáljon a római népnek, nekem és nektek is, albaiak: az a szándékom, hogy Alba népének apraját-nagyját Rómába telepítem át, a köznépnek polgárjogot adok, az előkelőket beválasztom az atyák soraiba – egy várost, egy államot alkotunk. Ahogy hajdan az albai állam egy népből kettőre szakadt, úgy egyesüljön most újra egy néppé." (6) E szavakra a fegyveresektől körülzárt, fegyvertelen albai férfinép – lelkében különféle érzésekkel, de egyazon félelem hatása alatt – mély hallgatásba merült. (9) Megszólalt Tullus: „Mettius Fufetius! Ha te magad képes volnál megtanulni, hogyan kell híven megtartani a szerződéseket, megtanítanálak rá még életedben. De mivel jellemed gyógyíthatatlan, legalább te tanítsd meg bűnhődéseddel az emberiséget, hogy szentnek tekintse mindazt, amit te durván megsértettél. Ahogy tehát az imént a lelkedet

osztottad meg Fidenae és Róma között, úgy ma testedet kell odaadnod, hogy szétszakítsák." (10) Rögtön oda is rendelt két négyesfogatot, Mettiust közéjük feszíttette, majd egymással ellenkező irányba megugratták a lovakat. A két kocsi kettészakította a testet, magával vonszolva a hozzákötözött végtagokat. (11) Mindenki elfordította tekintetét a rettenetes látványtól. Ez volt az első és utolsó alkalom a rómaiaknál, hogy ezt az emberiesség törvényeit semmibe vevő büntetést alkalmazták, egyébként joggal dicsekedhetünk, hogy nincs olyan nép, amelynek a mieinknél enyhébb büntetései volnának.

29.

(1) Időközben már lovasokat küldtek Albába, hogy a lakosságot Rómába költöztessék. Majd kivezényelték a légiókat a város lerombolására. (2) Amint ezek bevonultak a város kapuin, odabent nem fogadta őket riadalom, rettegés, mint városok elfoglalásakor szokás, amikor az ellenség betöri a kapukat, faltörő kossal ledönti a falakat, erőszakkal beveszi a fellegvárat, és a katonák dühödt lármája és rohangálása keresztül-kasul a városon tűzzel-vassal forgat fel mindent, (3) hanem komor hallgatás és néma fájdalom szorította össze a lakosok szívét. Félelmükben nem is voltak képesek átgondolni, mit hagyjanak hátra, mit vigyenek magukkal, egymástól kérdezősködve álldogáltak házuk küszöbén, vagy még egyszer végigjárták otthonukat, nyughatatlanul, tudván, hogy utoljára látják. (4) Amikor pedig már sürgette őket a távozást parancsoló lovasok kiáltozása, már hallatszott a város túlsó végéből a leomló házak robaja, odalátszott a távoli helyekről felszálló por, amely felhőként borított be mindent, ki-ki vaktában felkapta, ami a keze ügyébe esett, és már ment is, elhagyva családi tűzhelyét, házi isteneit, az otthont, ahol született és nevelkedett. (5) Ellepte az utakat a hurcolkodók végeláthatatlan menete, és egymás nyomorúságának láttán újra elfogta őket a sírás, keserves jajszavak hallatszottak az asszonyok szájából, főleg amikor elhaladtak fegyveresektől megszállt szent templomaik előtt – mintha csak fogságban hagynák hátra isteneiket. (6) Mihelyt az albaiak kivonultak a városból, a rómaiak a földdel tettek egyenlővé minden középületet és magánházat, és egyetlen óra 400 esztendő művét – ennyi ideig állt fönn Alba – romhalmazzá, pusztasággá változtatta. Az istenek templomait azonban a király parancsa értelmében megkímélték.

30.

(1) Róma közben tovább növekedett Alba romjain. Lakóinak száma megkétszereződött, a Városhoz csatolták a Caelius dombot, és hogy minél többen telepedjenek ide, Tullus ezt a helyet választotta ki királyi palotája számára, és odaköltözött. (2) Az albai előkelőségeket – hogy az államot e téren is megerő-

sítse – befogadta az atyák soraiba: így kerültek a patríciusok közé a Iuliusok, Serviliusok, Quinctiusok, Geganiusok, Curiatiusok, Cloeliusok. Az általa megnövelt rend székházának megszentelt épületet is emelt,[1] amelyet apáink koráig Curia Hostilia néven ismertek. (3) Hogy az új nép soraiból minden rend erejét gyarapítsa, tíz *lovasturmá*t sorozott az albaiak közül; a légiók közül a régieket ugyancsak velük egészítette ki, és újakat is belőlük szervezett.

(4) Ebben a haderőben bízva Tullus hadat üzent a szabinoknak, akiket abban az időben az etruszkok után a legtöbb férfit és fegyvert számláló népnek ismertek. Mindkét oldalon estek jogtalanságok, kártérítést pedig hiába követeltek. (5) Tullus azt panaszolta fel, hogy amikor Feronia templománál javában állt a vásár,[2] a szabinok elfogták a római kereskedőket; a szabinok pedig azt, hogy embereiket, akik korábban Rómában a szent ligetbe menekültek, nem adták ki nekik. Ezek a háborús okok merültek fel. (6) A szabinok nagyon is jól emlékeztek rá, hogy erőik egy részét még Tatius helyezte át Rómába, és hogy Róma hatalma a nemrégiben hozzácsatolt Alba népességével is meggyarapodott; épp ezért maguk is külső segítség után néztek. (7) Ott volt a szomszédban Etruria, az etruszk városok közül is a legközelebb Veii. Így azok közül toboroztak önkénteseket, akik a háború óta bennük élő elkeseredés miatt a leginkább hajlamosak voltak az elpártolásra, és néhány hitvány kalandorra a zsold is megtette a maga hatását; de hivatalosan nem segítették meg őket, és a veii nép – a többieknél ezt nem lehet ennyire csodálni – hűségesen megtartotta a Romulusszal kötött fegyverszüneti szerződést. (8) Mindkét oldalon nagy erőfeszítésekkel készültek a háborúra, és már látható volt, hogy azon fordul meg a dolog, hogy ki támad elsőnek. Tullus magához ragadta a kezdeményezést, és betört a szabinok földjére. (9) Heves ütközet zajlott le a Malitiosa-erdőnél,[3] ahol a római hadsereg részben a gyalogság ereje, de főként a nemrég megerősített lovasság jóvoltából jelentős fölényre tett szert. (10) A lovasok hirtelen támadása megzavarta a szabinok csatarendjét, úgyhogy képtelenek voltak helytállni az ütközetben, de szétszóródni és elmenekülni sem tudtak súlyos veszteség nélkül.

[1] Az eredetiben a *templum* szó áll, de nem igazi templomról van szó. Vö. I. 6. 4 és a hozzá kapcsolódó 2. jegyzet, valamint I. 18. 7. A szó eredeti jelentése: a környéktől elhatárolt, valamely istennek szentelt terület. Ilyen a *senatus* gyülekezésének helye is, amelyet az *augur*ok előírása szerint előbb fel kellett szentelni, mert a testület döntése csak ebben az esetben lehetett érvényes. Épp ezért a *senatus* sokszor ülésezett valódi templomokban is.

[2] A Rómától északra, a Soracte-hegy mellett lévő templomnál, a latin, szabin és etruszk terület érintkezésénél régtől fogva híres vásárok voltak.

[3] A név jelentése: ‘rosszindulatú’.

31.

(1) A szabinok legyőzetése után, midőn Tullus király és az egész római állam hatalma és dicsősége teljében volt, egyszer csak jelentették a királynak és az atyáknak, hogy az Albai-hegyen kőeső hullott. (2) Mivel a hír eléggé hihetetlennek hangzott, a csoda megtekintésére embereket küldtek ki, akiknek szeme láttára olyan sűrűn hullott a kő az égből, akár a jégeső, ha a feltorlódó felhőkből a föld felé hajtja a szélvihar. (3) Hallani véltek egy hatalmas erejű hangot is a hegy tetején zöldellő ligetből, amely azt mondta, hogy az albaiak áldozzanak hazai szertartásaik szerint.[1] Ezeket a szertartásokat ugyanis az albaiak hagyták feledésbe merülni, mintha az isteneiket is elhagyták volna hazájukkal együtt, és vagy átvették a római vallás gyakorlatát, vagy sorsuk miatt haragra gyúlva – nem ritkaság – elfordultak az istenektől. (4) A csodajel hatására a rómaiak is áldozati kilencedet rendeltek el, akár mert ezt tanácsolta az Albai-hegyről az égi hang – a hagyomány ezt is megemlíti –, akár a *haruspex*ek[2] javaslatára cselekedtek így. A szokás mindenesetre fennmaradt, hogy valahányszor ilyen csodának érkezik híre, kilencedet ülnek.

(5) Nem sokkal ezután járvány tört ki. Jóllehet emiatt az emberek kevésbé lelkesedtek a hadviselésért, a harcias király nem hagyott nekik nyugtot a fegyveres szolgálattal: úgy tartotta, hogy a katonáskodás egészségesebbé teszi az ifjakat, mint az otthoni élet; végül azonban maga is hosszan tartó betegségbe esett. (6) Ez nemcsak a testét, hanem szilaj lelkét is annyira megtörte, hogy ő, aki eddig semmit sem tartott méltatlanabbnak egy királyhoz, mint hogy a vallás felé forduljon, egyszerre mindenféle kisebb-nagyobb babonák hatása alá került, ami a nép lelkét is vallásos aggályokkal töltötte el. (7) Már mindenki a Numa királysága idején uralkodó állapotokat kívánta vissza, és a betegségtől való menekvés egyetlen lehetőségének azt tartotta, ha kieszközlik az istenektől a békét és kegyelmet. (8) Azt mondják, hogy Numa feljegyzéseit bújva maga a király bukkant rá bizonyos, Iuppiter Elicius tiszteletét szolgáló titkos áldozati szertartások leírására.[3] Ezeket a szent szertartásokat elvonulva egymaga akarta elvégezni, de helytelenül kezdte meg vagy végezte el a szent cselekményt, így nemcsak hogy égi jelenésben nem volt része, hanem Iuppiter – haragjában, amiért

[1] Ez a Latin Ünnepek *(feriae Latinae)* eredetmondája, amelynek során a latin közösségek Iuppiternek áldoztak az Albai-hegyen. Az ünnep időtartama alatt Latiumban szünetelt a katonai tevékenység.

[2] A *haruspex*ek etruszk eredetű jósok voltak, akik elsősorban áldozati állatok belsőségeiből jósoltak, de a legkülönfélébb csodajelek értelmezésével és kiengesztelésével is foglalkoztak.

[3] Vö. I. 20. 7.

hibás szertartással idézték meg – villámával ütötte agyon, és a király palotájával együtt hamuvá égett. Tullus 32 évig uralkodott, nagy harci dicsőségtől övezve.

32.

(1) Tullus halála után, ahogy az már kezdettől fogva szokásban volt, az atyákra szállt a hatalom, ők pedig *interrex*et neveztek ki. Ő tartotta meg a választógyűlést, ahol a nép Ancus Marciust választotta meg királynak; az atyák pedig jóváhagyták. Ancus Marcius anyai ágon Numa Pompilius unokája volt. (2) Mihelyt trónra lépett, nem feledkezve meg nagyapja dicsőségéről, és mivel az előző király egyébként kitűnő tevékenységében egyetlen fogyatékosság mutatkozott: a vallás elhanyagolása vagy helytelen gyakorlata, legfontosabb teendőjének tartotta, hogy a hivatalos vallásgyakorlatokat a Numa által bevezetett módon végeztesse, és elrendelte, hogy a *pontifex* a király feljegyzéseiből az összes előírást másolja ki fehér táblára és függessze ki nyilvános helyen. Így hát a békére vágyó polgárok és a szomszédos államok népe egyaránt abban reménykedett, hogy a király nagyapja jelleme és elvei nyomán fog haladni. (3) A latinok, akikkel Tullus idejében szövetségi szerződést kötöttek, ezen felbátorodva betörtek Róma területére; amikor pedig a rómaiak kártérítést követeltek, dölyfös választ adtak, gondolván, hogy ez a puhány római király csak a szentélyek meg az oltárok között szándékozik gyakorolni hatalmát. (4) De Ancus lelkében egyensúlyban volt a két örökség, egyformán őrizte Numa és Romulus emlékét. Úgy gondolta, nagyapja uralkodása idején, amikor még új és szilaj volt ez a nép, nagyobb szükség volt a békére; ráadásul Numának háborítatlan béke jutott osztályrészül, de neki ebben nemigen lesz része: próbára teszik a türelmét, és ha tűri, semmibe veszik; ezek pedig egyébként is inkább Tullusnak, mint Numának való idők.

(5) Mindamellett, ahogy Numa a békeidők vallásos gyakorlatát szabályozta, úgy akarta ő a háborús szertartásokat megalapozni, hogy a háborúkat ne csak megvívják, hanem valamely szertartás szerint meg is üzenjék. Az aequicolusok ősrégi népétől jegyezte le a manapság a *fetialis*ok által gyakorolt jogszokást,[1] amelynek alapján a hadat üzenő fél kártérítést követel. (6) Amikor a követ elérkezik annak a népnek a határaihoz, amelytől kártérítést követel, fejét a *filum* nevű gyapjú fejfedővel takarva így szól: „Halld, Iuppiter, halljátok, XY népnek – és itt megnevezi, hogy melyiknek – határai, hallja meg az isteni törvény! Én a római nép hivatalos követe vagyok; jogosan és igazul érkezem követségbe,

[1] Az aequicolusok azonosak az aequusokkal. A hadüzenet szertartását, amelyet más források ardeai vagy faliscus eredetűnek tartanak, bizonyára azért eredeztették tőlük, mert ezt a névalakot a népetimológia az *aequum colere* (kb. 'a méltányosság szerint eljárni') kifejezésből vezette le.

legyen hitele szavaimnak." Majd előadja a követeléseket. (7) Azután tanúnak idézi Iuppitert: „Ha én ezeknek az embereknek és ezeknek a dolgoknak mint a római nép tulajdonának a kiadatását jogtalanul és igaztalanul követelem, ne engedd, hogy hazámba valaha is visszatérhessek." (8) A követ néhány szó és az esküminta csekély változtatásával megismétli ezt a szöveget a határ átlépésekor, majd az első ember előtt, aki szembejön vele, majd belépve a városkapun, végül amikor a *forum*ra érkezik. (9) Ha nem adják ki azokat, akiket követel, 33 nap elteltével – ennyit ír elő a szent törvény – így üzen hadat: „Halld, Iuppiter, te is, Ianus Quirinus, és minden isten, égiek és ti, földiek és ti, alvilágiak, halljátok! (10) Tanúnak idézlek benneteket, hogy ez a nép – és megnevezi, hogy melyik – igazságtalan, és nem teljesíti törvényes kötelességét. De ezekben az ügyekben majd kikérjük otthon az öregek tanácsát, hogy mi módon szerezzünk érvényt jogainknak." Ezzel a követ tanácskozás végett visszatér Rómába. (11) A király nyomban ezután ilyen szavakkal kérte ki az atyák véleményét: „Ezekről a dolgokról, vitás vagyontárgyakról és ügyekről, amelyeket a Quirisek római népének *pater patratus*a bejelentett az őslatin nép *pater patratus*ának és az őslatin embereknek, amely dolgokat meg sem adták, meg sem váltották, meg sem tették, amelyeket pedig megadni, megváltani és megtenni kötelességük lett volna, mondd – szólt ahhoz, akinek véleményét elsőként kérdezte –, hogyan vélekedsz?" (12) Mire amaz így felelt: „Tiszta és szent háborúval kell megszereznünk. Ezt gondolom, ezzel értek egyet, erre szavazok." Majd rang szerint sorjában megkérdeztek mindenkit; és ha a jelenlévők többsége e mellé a vélemény mellé sorakozott fel,[1] a háború mellett döntöttek. Ezután a *fetialis* egy vashegyű vagy tűzben edzett somfa dárdát[2] szokott vinni az illető nép határáig, és ott legalább három felnőtt férfi jelenlétében azt mondta: (13) „Mivel az őslatinok népei és az őslatin emberek a Quirisek római népe ellen cselekedtek, vétettek, és mivel a Quirisek római népe háborút rendelt el az őslatinok ellen, és a Quirisek római népének *senatus*a azt gondolta, azzal értett egyet, azt szavazta meg, hogy legyen háború az őslatinok népe ellen, ezért én és a római nép az őslatinok népeinek és az őslatin embereknek megüzenem és velük megkezdem a háborút." (14) Amint ezt elmondta, átdobta a dárdát az ő területükre. Ily módon követeltek akkor kártérítést a latinoktól, és így üzenték meg nekik a háborút; ezt a szokást átvette az utókor is.

[1] A felsorakozást szó szerint kell érteni: a római *senatus*ban általában úgy zajlott a szavazás, hogy a *senator*ok odacsoportosultak amellé, akinek a javaslatával egyetértettek.

[2] A szertartásban használt somfafajta a „terméketlen fák" közé tartozik, így alkalmas arra, hogy átkot hozzon az ellenségre.

33.

(1) Ancus, miután a vallási ügyeket a *flamen*ek és más papok gondjaira bízta, újonnan sorozott hadseregével elindult, és erővel elfoglalta Politoriumot, a latinok városát, majd követvén a régebbi királyok szokását, akik úgy gyarapították Róma hatalmát, hogy az ellenséget befogadták a polgárok közé, az egész lakosságot átköltöztette Rómába. (2) Minthogy a Palatium, a régi rómaiak települése körül a Capitoliumot és a fellegvárat a szabinok, a Caelius-dombot az albaiak népesítették be, az új lakosoknak az Aventinust jelölte ki. Nem sokkal később, Tellenae és Ficana elfoglalása után, újabb polgárok csatlakoztak ott hozzájuk. (3) Aztán újrakezdték a háborút Politorium ellen, mert a kiürült várost elfoglalták az őslatinok; ezért aztán le is rombolták a rómaiak, hogy ne váljon mindig az ellenség menedékévé. (4) Végül az egész latin háború Medullia körül összpontosult, ahol jó ideig eldöntetlenül, váltakozó sikerrel folyt a küzdelem, mert a sok erődítéssel biztosított várost erős védősereg oltalmazta, és a síkságon táborozó latin hadsereg is jó néhányszor megütközött közelharcban a rómaiakkal. (5) Végül Ancus minden csapatának bevetésével először nyílt csatában győzött; hatalmas zsákmánnyal megrakodva tért vissza Rómába, és ez alkalommal is sok ezer latint fogadott be az állam polgárai közé, akiket Murcia szentélyénél[1] telepített le, hogy az Aventinust a Palatinusszal összekösse. (6) A Ianiculus dombot is hozzácsatolták a Városhoz, nem mintha kevés lett volna a hely, hanem hogy a domb ne válhasson egyszer az ellenség fellegvárává. Úgy döntöttek, nemcsak falat építenek a Város és a domb közé, hanem a könnyebb megközelíthetőség kedvéért – most először – cölöphidat vernek a Tiberisen. (7) Ugyancsak Ancus király műve a Quirisek Árka,[2] amely nem kis védelmet nyújtott a Városnak a kevésbé meredek oldalakon. (8) Miután Róma ilyen nagy mértékben megnövekedett, lakossága pedig ennyire megsokasodott, nem volt már könnyű megkülönböztetni a helyest a helytelentől, és elszaporodtak a titokban elkövetett bűntettek; a szüntelenül növekvő vakmerőség elrettentésére börtönt építettek a Város közepén, amely fenyegetően magasodott a Forum fölé.[3] (9) E király uralkodása alatt nemcsak a Város nőtt meg, hanem a szántóföldek és a határok is: Veiitől elvették a Maesia-erdőt, ezzel a tengerig terjesztették ki Róma hatalmi területét, a Tiberis torkolatánál pedig megalapították Ostia városát, és körülötte sópárlókat létesítettek. Ancus dicső haditettei után kibővítette Iuppiter Feretrius templomát is.

[1] Murcia szentélye a Palatinus és az Aventinus közti völgyben állt.

[2] Többféle azonosítása létezik, az Aventinust körülvevő, védelmi szerepű ároktól kezdve a főcsatorna eredeti medréig.

[3] A börtön a Capitolium lábánál állt, a Curia és Concordia temploma között.

34.

(1) Ancus uralkodása alatt egy Lucumo nevezetű, tettre kész és vagyonos ember[1] költözött Rómába, leginkább azért, mert magas tisztségek felé tört, Tarquiniiben pedig – mivel ott is idegen származásúnak számított – ilyesmire nem volt esélye.

(2) Apja, a korinthoszi Démaratosz belső viszálykodás miatt menekült el hazulról, éppen Tarquiniiben telepedett le, itt házasodott meg, majd két fia született, Lucumo és Arruns.[2] Lucumo túlélte apját, és ő örökölte teljes vagyonát. Arruns előbb halt meg, mint az apja, és feleségét várandósan hagyta hátra. (3) Az apa nem sokkal élte túl fiát, és mivel nem tudott menye terhességéről, úgy halt meg, hogy végrendeletében nem gondoskodott unokájáról; a fiúcska tehát, aki nagyapja halála után így nem részesedhetett annak vagyonából, szűkös anyagi helyzete miatt az Egerius nevet kapta.[3] (4) Viszont Lucumo, a teljes vagyon örököse alá a gazdagság már amúgy is lovat adott; csak fokozta ezt házassága az igen előkelő házból való Tanaquillal, aki nem egykönnyen nyugodott volna bele, hogy új családja a réginél alacsonyabb rendű maradjon. (5) Mivel az etruszkok lenézték Lucumót jöttment, száműzött apja miatt, Tanaquil nem tűrhette ezt a méltatlanságot, így feledve a hazájához fűződő természetes köteléket, csak hogy férjét megbecsült helyzetben lássa, elhatározta, hogy elköltöznek Tarquiniiből. (6) Úgy gondolta, Róma a legalkalmasabb hely. Az új nép körében, ahol minden nemesség friss és az érdem szülötte, megtalálhatja helyét egy erős és tettre kész férfiú. Elvégre Tatius király is szabin volt, Numát Curesből hívták meg a trónra, sőt Ancus is szabin anya szülötte, és nemességét egyedül Numa képmásának köszönheti.[4]

(7) Az asszony könnyedén meggyőzte férjét, hiszen az amúgy is becsvágyó volt, Tarquinii pedig csak anyja révén volt a hazája. Felkerekedtek mindenestül, és elköltöztek Rómába. (8) Épp a Ianiculusnál jártak – Lucumo a felesége mellett ült a kocsin –, amikor puhán leereszkedett egy kitárt szárnyú sasmadár, le-

[1] Antik tudósítások szerint a *lucumo* eredetileg etruszk királyi cím volt, ebből önállósult tulajdonnévként.

[2] Démaratosz a korinthoszi Bakkhiadák nemzetségének tagja volt, aki Küpszelosz hatalomátvétele (Kr. e. 655 k.) után kényszerült elhagyni hazáját. Etruria és Korinthosz között a kapcsolat régészetileg is igazolható, így a történetnek ebben a részében valóságmag is lehet. Démaratosz családi kapcsolata Róma első etruszk királyával már kérdésesebb. Arruns és Lucumo rivalizálásának (vö. még: V. 33. 2) története egy etruszk mondán alapulhat.

[3] Ez a magyarázat az Egerius nevet az *egere* ('szűkölködni') igéből származtatja.

[4] Az előkelő patrícius családok otthonukban őrizték az ősök szobrait. Annál hírnevesebb volt a család, minél több ilyen szoborral dicsekedhetett.

kapta és elvitte Lucumo sapkáját,[1] hangos vijjogással keringett vele a kocsi fölött, majd mintha isteni megbízatást teljesítene, szépen visszatette a fejére, azután eltűnt a levegőégben. (9) Azt mondják, Tanaquil boldogan elfogadta ezt a jósjelet, mert – mint általában az etruszkok – járatos volt az égi jelek magyarázatában.[2] Férjét megölelve közölte vele, hogy nagy jövőt remélhet: épp ilyen madár jelent meg, erről az égtájról, ennek az istennek a küldötteként,[3] jóslatát az emberi test legmagasabb pontja körül jelezte,[4] és azért vette le az emberkéz által[5] fejébe húzott ékességet, hogy égi rendelésből helyezze rá vissza. (10) Ilyen reményekkel és gondolatokkal eltelve érkeztek meg Rómába, ahol lakóhelyet szereztek maguknak, és a férfi ettől fogva Lucius Tarquinius Priscusként mutatkozott be. (11) Mint újonnan jött és gazdag ember, felkeltette a rómaiak érdeklődését, ő pedig nyájas szóval, szívélyes meghívásokkal, jó szolgálatokkal kötelezte le, akit csak tudott, míg végül eljutott a híre a királyi palotáig. (12) Ezt az ismeretséget hamarosan bensőséges baráti viszonnyá mélyítette készséges és ügyes szolgálatai révén, úgyhogy magán- és közügyekben, háborúban és békében egyaránt kikérték tanácsát; végezetül a király végrendeletében gyermekei gyámjává tette meg a mindenben megbízhatónak megismert jóbarátot.

35.

(1) Ancus 24 évig uralkodott. A háború és béke művészetében és dicsőségében bármelyik királyi elődjével felért. Már a fiai is csaknem felserdültek. Épp ezért sürgette Tarquinius a királyválasztó népgyűlés mielőbbi összehívását. (2) Miután a gyűlést kitűzték, a megjelölt időpontban elküldte a királyfiakat vadászni. Úgy mondják, ő volt az első, aki nagyravágyó módon maga pályázott a királyi trónra, és előre megszerkesztett beszédet is mondott, hogy a köznép rokonszenvét megnyerje magának. Így érvelt: (3) Nem új dolog, amire törekszik, hiszen ő nem az első – amin bárki méltán háborodhatna fel vagy csodálkozhatna –, hanem

[1] Az itt említett sapka *(pilleus)* volt a *pontifex*ek és *flamen*ek hagyományos fejfedője, sőt a köztársaságkorban a király szakrális feladatait átvevő áldozókirály *(rex sacrorum)* is ezt viselte. A rabszolgák felszabadításakor szintén ezt használták a szabad élet szimbólumaként.

[2] Az antik hagyomány az etruszkoktól eredeztette nemcsak a *haruspex*ek tudományát, hanem mindenféle előjel magyarázását *(Etrusca disciplina)*.

[3] A sas Iuppiternek, az istenek királyának szent madara volt, így megjelenése a királyi hatalommal volt kapcsolatba hozható.

[4] Több római elbeszélésből ismerős motívum, hogy az emberi fejet érintő rendellenességek (szarvak, rászálló madár) királyságot jövendölnek a fej tulajdonosának – hiszen a királyi hatalom legfontosabb jelvényeinek egyike a rómaiak számára is a királyi fejdísz volt.

[5] Stroth szövegjavítása (*humana manu* a kódexekben szereplő *humano* helyett).

már a harmadik idegen származású ember, aki királyi hatalomra pályázik Rómában. Tatius nemcsak idegen volt, hanem egyenesen ellenség, amikor megtették királynak; Numa pedig még a Várost sem ismerte, és egyáltalán nem vágyott a királyi méltóságra, a rómaiak maguktól hívták meg. (4) Ő azonban – mondta –, mihelyt a maga ura lett, feleségestül, vagyonostul Rómába költözött, életének azt a korszakát, amelyben közéleti tevékenységet folytat az ember, nagyobbrészt Rómában élte le, nem pedig régi hazájában; (5) békében és háborúban csöppet sem szégyellni való mestertől, magától Ancus királytól tanulta a római törvényeket, a római szertartásokat, és a király iránti odaadás és tisztelet dolgában mindenkivel, a mások iránt való jóindulat tekintetében pedig magával a királylyal vetekedett. (6) Nem is hazudott mindebben, így a római nép szinte teljes egyetértéssel királlyá választotta.

Az egyébként kiváló férfit becsvágya, amellyel szemet vetett a trónra, uralkodó korában is végigkísérte. Nem kevesebb gondja volt arra, hogy a maga uralmát megerősítse, mint hogy az állam hatalmát gyarapítsa, ezért még száz főt beválasztott a patríciusok közé; ezeket utóbb „kisebb nemzetségekből valóknak" hívták, és szilárdan a király mellett álltak, akinek jóvoltából bekerültek a Curiába.

(7) Első háborúját a latinokkal vívta: rohammal elfoglalta Apiolae városát; mivel pedig a háború jelentőségéhez képest igen nagy zsákmányt ejtett, fényesebb és pompásabb játékokat rendezett, mint elődei. (8) Akkor jelölték ki annak a *circus*nak a helyét, amelynek ma Circus Maximus a neve. A patríciusoknak és a lovagoknak helyeket osztottak ki, hogy ki-ki elkészítse nézőtéri ülését, amelyeket *forus*nak neveztek:[1] (9) ezekből a villa formájú cölöpökön nyugvó, 12 láb magasságban épült páholyokból nézték az előadást. A játékon lovasok és ökölvívók szerepeltek, főként Etruriából. Azóta rendezik meg évenként az ünnepi játékokat, amelyeket Római vagy Nagyszabású Játékoknak hívnak. (10) Szintén ez a király osztogatott építési telkeket a Forum körül magánembereknek; ezeken oszlopcsarnokok, üzletek épültek.

36.

(1) Arra készült, hogy a Várost kőfallal is körülvegye, amikor a szabin háború megzavarta vállalkozásában. Olyan váratlanul jött ez az esemény, hogy az ellenség már át is kelt az Anio folyón, mielőtt a római hadsereg felvonulhatott és feltartóztathatta volna. (2) Rómában eluralkodott a rémület. Az első csata nem dőlt el egyértelműen, és mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett. Aztán az ellenség csapatai visszavonultak táborukba, és időt engedtek a rómaiaknak, hogy

[1] A késő köztársaságkori viszonyok visszavetítése: a *senator*ok Kr. e. 194-től, a lovagok 67-től kaptak külön helyet a *circus*ban.

újra felkészüljenek a háborúra. Tarquinius felismerve, hogy seregének a lovasság a leggyengébb pontja, elhatározta, hogy a Ramnes, Titienses és Luceres nevű lovas *centuriá*k mellé, amelyeket még maga Romulus szervezett, újakat állít fel, és ezeket maradandó megkülönböztetésül saját magáról nevezi el. (3) Mivel annak idején Romulus a *centuriá*k megszervezése előtt madárjóslatot kért, Attus Navius, az akkori idők hírneves *augur*ja kijelentette, hogy a madarak jóváhagyása nélkül sem megváltoztatni, sem bővíteni nem lehet. (4) Haragra gerjedt ettől a király, és – úgy mondják – gúnyt űzve az *augur* tudományából, így szólt: „Rajta hát, te isteni ember, kérj jóslatot, hogy lehetséges-e az, amit én most a fejemben forgatok?" A jós, megkérdezvén a madarakat, azt mondta, hogy bizonyosan megtörténik majd. „Márpedig nekem – mondta a király – az járt az eszemben, hogy te majd egy borotva pengéjével kettészelsz egy köszörűkövet. Nosza, fogd csak, és vidd véghez, ha egyszer a madaraid ezt lehetségesnek jövendölik." A jós pedig állítólag habozás nélkül kettészelte a követ. (5) Attus elfedett fejű szobra ott állt valamikor az eset színhelyén, közvetlenül a Comitium[1] lépcsőin, a Curiától balra; a köszörűkövet is ott helyezték el, mint mondják, az utókor számára, emlékeztetőül e csodás eseményre. (6) Az biztos, hogy a madárjóslatoknak és az *augur*ok papi tisztségének annyira megnövekedett a becsülete, hogy azontúl akár háború volt, akár béke, semmi sem történhetett, amíg jóslatot nem kértek; a népgyűléseket, a katonai sorozásokat, a legfontosabb államügyeket is félbeszakították, ha a madarak nem engedélyezték azokat. (7) Tarquinius sem változtatta meg ekkor a lovas *centuriá*k szervezetét, csak a létszámukat kettőzte meg úgy, hogy a három *centuria* 1800 lovast számláljon.[2] (8) Azokat, akik később csatlakoztak a csapatokhoz, az adott *centuria* „későbbi" tagjainak nevezték.[3] Manapság, mivel a számuk megduplázódott, „hat *centuriá*nak" hívjuk őket.

[1] A népgyűlés helye, az Argiletum és a Clivus Argentarius utcák között, amely egy ókori színház mintájára (félkörösen, lépcsőzetesen) volt kialakítva.

[2] A kódexek olvasata 1800, ez azonban hibás is lehet: a Romulus által szervezett lovasság létszáma 300 volt (főleg ha az I. 13. 8-ban említett lovasság és a 15. 8-ban szereplő *Celeres* valóban azonosak), ehhez járul Tullus Hostilius 10 albai lovas*turmá*ja (I. 30. 3), vagyis újabb 300 fő. Így Tarquiniusnak 600 főt kellett megkettőznie, ami 1200 fős lovasságot jelent. Ha viszont Romulus lovasságában külön számít a három *centuria* és a *Celeres*, akkor Tarquinius reformjának eredménye valóban 1800 fő. Mindenképpen igaz azonban, hogy az Attus Navius-monda nem veszi figyelembe a Tullus-féle bővítést.

[3] Vagyis *Ramnes posteriores* stb., szemben a régebbiekkel *(primores)*. Tarquinius tehát lemondott arról, hogy ily módon örökítse meg nevét.

37.

(1) Meggyarapítván csapatainak ezt a részét, újból felvette a harcot a szabinokkal. De azonkívül, hogy megnövelte a római hadsereg erejét, titokban még cselt is alkalmazott: embereket küldött, hogy az Anio partján heverő rengeteg faanyagot gyújtsák fel és dobják a folyóba. A szél felszította a lángokat, jó néhány, tutajra halmozott fatörzs pedig feltorlódott a híd cölöpjei körül, és a híd kigyulladt. (2) Ez már csata közben is megrémítette a szabinokat, és miután megfutamodtak, menekülésüket is akadályozta: sokan, bár megmenekültek az ellenségtől, belevesztek a folyóba; fegyvereiket elsodorta a Tiberis Rómáig, ahol felismerték őket, így a győzelem híre máris elterjedt, még mielőtt híradás érkezett volna róla. (3) Ebben a csatában a legnagyobb dicsőséget a lovasság aratta. A két szárnyon helyezkedett el, és amikor a római gyalogság csatasora középen kezdett visszaszorulni, úgy törtek elő két oldalról, hogy – mint mondják – nemcsak megállították a hátrálókra egyre hevesebben támadó szabin légiókat, hanem hirtelen meg is futamították őket. (4) A szabinok fejvesztve menekültek a hegyek felé, de csak kevesen jutottak el odáig; legtöbbjüket, mint már említettem, a lovasság a folyóba kergette. (5) Tarquinius úgy gondolta, nem hagyhatja lélegzethez jutni a megrémült ellenséget: a zsákmányt és a foglyokat elküldte Rómába, az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket hatalmas halomba rakatta és felgyújtotta – ezeket már előre Vulcanusnak ajánlotta[1] –, majd tovább nyomult, és betört seregével a szabinok területére. (6) A szabinok, noha egyszer már vereséget szenvedtek, és másodjára sem remélhettek jobbat, mégis, mivel ebben a helyzetben nem volt idejük a fontolgatásra, hamarjában összeszedett csapatokkal kivonultak elé; miután ismét szétverték őket, és már-már mindent veszni láttak, békét kértek.

38.

(1) A szabinoktól elvették Collatiát[2] és a városon inneni földterületeket; Egeriust, a király unokaöccsét hagyták hátra a collatiai helyőrség parancsnokául. A tudósítások szerint Collatia lakói így adták meg magukat, és a következő a megadás módja.

(2) A király megkérdezte: „Ti vagytok-e a követek és szószólók, akiket Collatia népe küldött, hogy magatokat és Collatia lakosságát a kezünkre adjátok?"

[1] Vulcanus, a tűz istene játszotta a főszerepet abban, hogy Tarquinius csele sikerrel járt, ezért őt illette az ellenségről szedett zsákmány. A Volcanalia ünnepén (aug. 23.) a Tiberisből fogott halakat áldoztak Vulcanusnak – ennek is párhuzamai lehetnek itt a Tiberisből kifogott ellenséges fegyverek.

[2] A város az Anio mellett, a Veiit és Gabiit összekötő út mentén feküdt.

„Mi vagyunk."
„A maga ura-e Collatia lakossága?"
„Igen."
„Átadjátok-e magatokat és Collatia népét, a várost, a szántóföldeket, a vizet, a határköveket, a szentélyeket, az eszközöket, minden isteni és emberi dolgot az én és a római nép hatalmába?"
„Átadjuk."
„Én pedig elfogadom."

(3) A szabin háború befejezése után Tarquinius diadalmenetben tért vissza Rómába. Majd az őslatinok ellen indított háborút. (4) Velük sehol sem került sor döntő ütközetre, hanem Tarquinius sorra hódoltatta az egyes városokat, míg végül az egész latinságot leigázta. Elfoglalta Corniculum, az ősi Ficulea, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum városokat – ezek vagy az őslatinok települései voltak, vagy a latinokhoz pártoltak. (5) Ezután békét kötöttek.

A békében megindított munkákat ezután még nagyobb lelkesedéssel folytatta, mint amilyen lendülettel háborút viselt, hogy a nép otthon se tétlenkedjen többet, mint a háborúban. (6) Arra készült ugyanis, hogy a Város eddig meg nem erődített részét kőfallal veszi körül – e munka megindítását zavarta meg a szabin háború –; majd a Város legmélyebben fekvő pontjait a Forum körül és a többi völgyet a dombok között, mivel a síkságról nehezen folyt le a víz, a Tiberisbe vezető csatornákkal lecsapolta; (7) végül pedig, lelkében mintegy megsejtve a hely jövendő nagyságát, a Capitoliumon területet foglalt le a szabin háborúban megígért Iuppiter-templom alapjai számára.

39.

(1) Ebben az időben egy megnyilvánulásában és következményeiben egyaránt rendkívüli csoda történt a királyi palotában. Azt mondják, egy Servius Tullius nevű alvó kisfiúnak sok ember szeme láttára lángok fogták körül a fejét. (2) A különös esemény keltette hangos lármára felébredt a királyi pár. Az egyik szolga vízért szaladt, hogy megfékezze a lángokat, de a királyné visszatartotta. Lecsillapította a riadalmatt, és megtiltotta, hogy a fiúhoz hozzányúljanak, amíg magától fel nem ébred. Azután az álommal együtt a láng is tovatűnt. (3) Ekkor Tanaquil félrevonta férjét, és így szólt: „Látod-e ezt a fiút, akit mi ily szerény módon nevelünk? Nos, biztosra vehetjük, hogy egyszer majd ő lesz a mi fénysugarunk válságos helyzetünkben, fenyegetett királyságunk védelmezője. Neveljük tehát ezután a legnagyobb gonddal, mert hatalmas dicsőséget hoz még miránk és Rómára is." (4) Ettől kezdve a fiúval úgy bántak, mint tulajdon gyermekükkel, és hozzásegítették, hogy elsajátítsa mindazt a tudományt, ami magasabb célok elérésére ösztönözheti tehetségét. Az istenek akarata szépen beteljesedett,

az ifjú valóban királyi jellemmé fejlődött, és amikor Tarquinius vő után nézett, a római ifjak között egyetlen Serviushoz foghatót se talált, így hát el is jegyezte vele a lányát.

(5) Bármiért is tartották őt ilyen nagy becsben, épp emiatt nem hihetjük, hogy Servius anyja rabszolganő volt, és hogy gyermekkorát maga is rabszolgasorban töltötte. Én inkább azoknak a véleményét osztom, akik így mesélik el a dolgot: amikor Corniculum városát elfoglalták[1], és megölték Servius Tulliust, aki a város egy főrangú polgára volt, várandós feleségét felismerték a többi rabnő között, és a római királyné, tekintettel igen előkelő származására, nem engedte, hogy rabszolgasorsra jusson. Az asszony Rómában, Tarquinius Priscus palotájában hozta világra fiát. (6) E nagy jótétemény nyomán szívbéli barátság fejlődött ki a két asszony között, és a fiúcskát, aki kicsi kora óta a palotában nevelkedett, szeretet és megbecsülés övezte; csak anyja sorsa miatt, aki szülővárosának elfoglalása után az ellenség kezére jutott, támadt az a hiedelem, hogy Servius egy rabnő fia.[2]

40.

(1) Tarquinius uralkodása kezdetétől számítva mintegy 38 év telt el. Servius Tullius már nemcsak a király, hanem az atyák és a köznép szemében is a legmegbecsültebb személynek számított. (2) Ancus két fia eddig is roppant méltatlanságnak tartotta, hogy saját gyámjuk csalárdsága folytán estek el apjuk királyságától, és hogy Rómában egy még csak nem is szomszédos, sőt nem is itáliai törzsből való jöttment uralkodik. Most azonban felháborodásuk tűrhetetlenné fokozódott, amiért még Tarquiniusról sem rájuk száll vissza a királyi hatalom, hanem még mélyebbre süllyed, szolgák kezére jut. (3) Így abban az államban – mondogatták –, ahol alig száz évvel[3] azelőtt még Romulus, az istentől fogant isten uralkodott, amíg a földön járt, most egy rabnő rabszolgafia veszi kézbe a hatalmat. Közös gyalázata lesz a római népnek, de különösen az ő családjuknak, ha míg Ancus király fiúsarjai épek és egészségesek, Rómában nemcsak jöttmenteknek, de még szolgáknak is nyitva az út a trón felé.

(4) Így hát elhatározták, hogy ennek a megaláztatásnak fegyverrel veszik elejét. A jogtalanság okozta fájdalom azonban főként Tarquinius, nem pedig Servius ellen lobbantotta fel haragjukat: már csak azért is, mert ha a király

[1] Vö. I. 38. 4.

[2] Egyéb források szerint Servius Tullius anyjának neve Ocrisia volt. Az apjáról szóló, talán Valerius Antiasra visszamenő liviusi tudósítás késői rekonstrukció lehet: régebbi, mitikus hagyományok szerint a leendő király magától a tűzistentől fogantatott.

[3] Pontosabban 138 évvel.

életben marad, súlyosabb bosszút áll a gyilkosságért, mint egy magánember; aztán meg ha megölik is Serviust, választ majd a király másik vőnek valót, és megteszi örökösévé. (5) Így hát inkább a király ellen terveztek merényletet. A gaztettre két szilaj természetű pásztort választottak ki. Ezek megszokott parasztszerszámaikkal felszerelve beléptek a királyi palota előcsarnokába, és hangosan, ahogy a torkukon kifért, veszekedést színleltek, hogy magukra vonják a teljes királyi szolgaszemélyzet figyelmét. Aztán mindketten a királyt szólították; zajongásuk eljutott a palota belsejébe, míg végül Tarquinius maga elé hívatta őket. (6) Előbb mindketten hangoskodtak, egymást igyekeztek túlkiabálni; miután a *lictor* csendet parancsolt, és felszólította őket, hogy előbb az egyik, majd a másik beszéljen, végül felhagytak vele, hogy egymás szavába vágjanak. Az egyik pásztor, amint eltervezték, belefogott a mondókájába. (7) Miközben a király figyelmesen, teljesen elmerülve hallgatta, a másik előrántott egy bárdot, fejbe vágta vele Tarquiniust; majd a sebben hagyva a fegyvert, mindketten kirohantak a palotából.

41.

(1) Mialatt a haldokló Tarquiniust a körülötte állók gondjaikba vették, a *lictor*ok már el is fogták a menekülőket. Kiáltozás, csődület támadt, a nép csodálkozva figyelte, hogy mi folyik. Tanaquil a felfordulás közepette bezáratta a királyi palota kapuit, kizavarta a szemtanúkat. Nagy serényen előkészíttetett mindent, ami a seb ellátásához kell, mintha még volna remény, egyszersmind arra az esetre, ha reményében csalatkozna, egyéb óvintézkedéseket tett. (2) Hamar elküldött Serviusért, odavitte már-már halott férjéhez, és jobbját megragadva kérte, ne tűrje, hogy apósa halála bosszulatlan maradjon, anyósával pedig kényükkedvük szerint bánjanak ellenségei. (3) „Tiéd a királyi hatalom, Servius – mondta –, ha férfi vagy, és nem azoké, akik mások keze által követték el ezt a szörnyűséges gaztettet. Kelj fel, és kövesd az istenek útmutatását, akik, szent tűzzel övezve fejedet, egykor dicső hírnevet jövendöltek neked. Most hát lelkesítsen az az isteni láng: most jött el valóban az ébredés ideje. Mi is királyok lettünk, idegen létünkre; mindig arra gondolj, hogy ki vagy, és ne arra, honnan származol. Ha pedig ez a váratlan fordulat megbénítja a gondolataidat, menj az enyéim után." (4) Miközben a kiáltozó, tolongó tömeget már alig lehetett feltartóztatni, Tanaquil a palota felső szintjéről, a Nova Viára nyíló ablakból[1] – a király

[1] Ez a részlet a történet hellenisztikus kiszínezésére utal: a korabeli római építészetben nem voltak emeletes házak, amelyek felső szintjéről szónokolni lehetett volna – az alexandriai királyi palotában ez sokkal inkább megvalósítható volt, és Tanaquil eljárására (a király halálának eltitkolása a trónöröklés biztosításáig) valóban vannak alexandriai

ugyanis a Megállító Iuppiter templomának szomszédságában lakott – beszédet intézett a néphez. (5) Azt mondta: nyugodjanak meg, a király csak elkábult a váratlan ütéstől, a fegyver nem hatolt mélyen a testébe; már magához is tért; megvizsgálták a sebet, és megtisztították a vértől: gyógyíthatónak látszik. Bízik benne – mondta –, hogy hamarosan személyesen is viszontlátják a királyt; addig is arra kéri a népet, hogy Servius Tullius szavának engedelmeskedjen; ő lát törvényt, ő gyakorolja majd a király összes teendőjét. (6) Servius pedig megjelent királyi köpenyben,[1] *lictor*ok kíséretében, és leülve a királyi székre, egyes ügyekben maga döntött, máskor úgy tett, mintha meg kellene beszélnie a dolgot a királlyal. Így aztán, bár Tarquinius már nem élt, néhány napig eltitkolta halálát, és miközben úgy tett, mintha csak helyettesítené, megerősítette saját hatalmát; végül azonban a palotát betöltő siratás fényt derített az igazságra. Servius volt az első király, aki erős testőrséggel véve körül magát, a nép jóváhagyása nélkül, az atyák akaratából nyerte el a trónt. (7) Ancus fiai pedig már akkor száműzetésbe vonultak Suessa Pometia városába, amikor hírül vették, hogy vétkük segítőit kézre kerítették, a király életben maradt, Servius pedig szilárdan tartja kézben a hatalmat.

42.

(1) Servius ezután legalább annyira megerősítette hatalmi helyzetét a családi kapcsolatok, mint hivatalos intézkedései révén: hogy Tarquinius fiai ne érezzenek iránta olyan gyűlöletet, mint Ancus fiai éreztek Tarquinius iránt, hozzáadta két leányát Lucius és Arruns Tarquiniushoz, elődje két fiához. (2) Mindamellett emberi bölcsességével nem bonthatta fel a végzet megváltoztathatatlan rendelését, hogy a hatalmával szembeni irigység még háznépe körében is mindenféle ármánykodás és gyűlölség táptalaja ne legyen.

A nyugalom fenntartása szempontjából éppen jókor tört ki a háború Veiivel – a fegyverszünet ideje ugyanis lejárt[2] – és más etruszk népekkel. (3) Ebben

párhuzamok. A motívum Tacitusnál bukkan fel újra (*Évkönyvek* I. 5), ahol Livia hasonlóképpen titokban tartja Augustus halálát, és csak Tiberius hatalomátvételével együtt hozza nyilvánosságra.

[1] A *trabea* nevű rövid bíborköpeny eredetileg katonai viselet, majd az etruszk királyok hatalmi jelvénye volt. Rómában később a *consul*ok viselték hadüzenetkor, valamint a Salius-papok, az *augur*ok, Iuppiter és Mars *flamen*jei, illetve ünnepi alkalmakkor a lovagok.

[2] Veiivel kötött fegyverszünetről csak az I. 30. 7-ben esik szó, ez azonban még Romulus idejére utal vissza; az utolsó háborút pedig az I. 33. 9-ben, Ancus uralmának tárgyalásánál említi Livius. Az itt szereplő fegyverszünet előzményeként egy Tarquinius Priscus alatt vívott háborút gyaníthatunk, amelyet Livius valamilyen okból említés nélkül hagyott (talán azért, mert a háború és a fegyverszünet között forrást váltott).

a háborúban Servius mind bátorságát, mind szerencséjét megcsillogtatta, és amikor szétverte az ellenség hatalmas seregét, és visszatért Rómába, királyi hatalma többé nem volt kétséges, akár az atyák, akár a köznép hangulatát tette volna próbára. (4) Most aztán hozzáfogott a békés idők legnagyobb művéhez, hogy amint az isteni jog rendszere Numa nevéhez fűződik, Servius úgy vonuljon be az utókor emlékezetébe, mint aki államunkban megvalósította a rendek elkülönítését, és ezzel világosan megkülönböztette egymástól az egyes osztályok rang és vagyon szerint való fokozatait. (5) Bevezette ugyanis a *census*t, amely igen üdvös intézmény volt egy ekkora nagyságra hivatott birodalom számára: hogy ettől fogva az állami kötelezettségeket háború és béke idején ne személyenként osszák szét, mint azelőtt, hanem az emberek vagyoni helyzetének megfelelően; a *census* alapján szervezte meg a vagyoni osztályokat és *centuriá*kat, és alkotta meg a következő szavazási rendet, amely háborúban és békében egyaránt kitűnő.[1]

43.

(1) Azokból, akiknek a vagyona 100 000 bronzpénzre[2] vagy annál is többre rúgott, 80 *centuriá*t szerveztek, 40-et az idősebbekből, 40-et az ifjakból. (2) Ezek együtt alkották az első osztályt. Az idősebbeknek az volt a feladata, hogy készen álljanak a Város védelmére, a fiataloké, hogy idegenben viseljenek háborút. Előírásos fegyverzetük a következő volt: a védőfegyverzet bőrsisakból, kerek pajzsból, két lábvértből, mellvértből állt – mindez bronzból készült; (3) támadó fegyverük pedig a lándzsa és a kard volt.[3] Ehhez az osztályhoz csatoltak még két kézműves *centuriá*t, amelyeknek tagjai nem fegyveres szolgálatot teljesítettek: feladatuk az volt, hogy háborúban az ostromgépeket szállítsák. (4) A második osztály a 75 000–100 000 bronzpénz közötti vagyon birtokosaiból állt, ezekből – öregekből és fiatalokból egyaránt – húsz *centuriá*t írtak össze. Kerek helyett hosszúkás nagypajzsot viseltek, egyébként azonos fegyvereik voltak az előbbiekkel, a mellvértet leszámítva. (3) A harmadik osztályba tartozók vagyonának alsó határát 50 000 bronzpénzben állapította meg; ugyanannyi volt itt is

[1] Vö. I. 43. 10–12. A római társadalomnak a történetírói hagyomány által Servius nevéhez fűzött timokratikus felosztása valószínűleg jóval későbbi eredetű, a Kr. e. V. század közepén jöhetett létre (még a Tizenkéttáblás törvények sem veszik adottnak a létezését).

[2] Egy bronzpénz *(aes)* alatt itt egy *sextans* (kb. 55 g) súlyú bronzot kell érteni. Ez a rendszer volt érvényben a Kr. e. II. században is. A királyság korában azonban bizonyosan nem pénz alapon határozták meg a vagyoni osztályokat, hiszen a vert pénz a Kr. e. III. századig nem honosodott meg Rómában – így Livius leírása némiképp anakronisztikus.

[3] Az első vagyoni osztály fegyverzetének leírása valószínűleg egy II. századi történetíró rekonstrukcióján nyugszik, mert a római hadsereg fejlődésének egyetlen fázisából sem ismert ez az összeállítás.

a *centuriá*k száma, ugyanolyan a kor szerinti megoszlás; a fegyverzet sem változott, csak a lábvért maradt el. (6) A negyedik osztály tagjainak vagyona legalább 25 000, a *centuriá*k száma ugyanannyi, mint az előző osztályban, a fegyverzetük azonban más volt: nem kaptak mást, csak lándzsát meg hajítódárdát.[1] (7) Az ötödik osztály létszáma nagyobb volt a többinél; 30 *centuriá*t szerveztek belőlük. Ezek parittyákat és hajítani való köveket hordtak maguknál. Hozzájuk tartozott még a kisegítő személyzet, a kürtösök és a trombitások, akiket két *centuriá*ba osztottak be. Ennek az osztálynak a vagyonát 11 000 bronzpénzben állapították meg. (8) A lakosság többi része ennél is kevesebb vagyonnal rendelkezett; ezekből egy *centuriá*t alakítottak, és felmentették őket a katonai szolgálat alól. Miután Servius a gyalogságot ily módon felfegyverezte és csoportokba osztotta, az állam előkelőiből tizenkét lovas *centuriá*t alakított. (9) Ezenkívül a Romulus alakította három lovas *centuria* helyébe hatot szervezett, de azon a régi néven, amelyet a jóslatok idején nyertek.[2] Ezek tagjai 10 000 bronzpénzt kaptak az államtól lovak vásárlására, az állatok eltartására pedig az özvegyekre kivetett évi 2000 bronzpénzt juttatták nekik. Ily módon a király mindezeket a terheket a szegényekről a gazdagokra hárította. (10) De megtisztelő rangot is adott nekik: nem tartotta fönn ugyanis a Romulustól örökül hagyott és a többi király által megőrzött fejenkénti szavazás rendjét, amikor minden egyes ember megkülönböztetés nélkül egyforma joggal és érvényességgel szavazhatott, hanem fokozatokat állapított meg, és így, bár senki sem érezte magát kizárva a szavazásból, a hatalom mégis teljes egészében az előkelők kezében volt. (11) Elsőként ugyanis a lovagokat szólították szavazásra, majd az első vagyoni osztály 80 *centuriá*ját, és ha nem volt egyetértés – ami csak nagy ritkán esett meg –, csak akkor kérték a második osztály szavazatát; ennél alább azonban jóformán sohasem kellett ereszkedniük, hogy a legalsóbb néposztályokra is sor kerüljön. (12) Azon pedig nem kell csodálkoznunk, hogy mai rendszerünk a maga teljes 35 *tribus*ával, valamint az ifjakból és öregekből álló, kétszer ennyi *centuriá*jával nem egyezik a Servius Tullius által meghatározott számmal.[3] (13) Servius ugyanis a már betelepített területek és dombok figyelembevételével négyfelé osztotta a Várost, és az egyes részeket, gondolom, a kirótt adó *(tributum)* nevéről *tribus*oknak nevezte. Az is az ő gondolata volt ugyanis, hogy ki-ki vagyoni helyzete szerint

[1] Halikarnasszoszi Dionüsziosz tudósítása szerint (IV. 17. 1) szerint a negyedik osztálynak kardja és kispajzsa is volt.

[2] A 36. 8 szerint ezt már Tarquinius Priscus megtette. Servius Tulliusnál azonban pontosan kijön az ott említett 1800-as létszám.

[3] Livius korában a *centuriá*k száma 193 volt, Servius Tullius korában 134. Az itt említett 70 *centuria* csak az első vagyoni osztályra vonatkozik.

egyenlő arányban adózzon, ezeknek a *tribus*oknak azonban semmi közük nem volt sem a *centuriá*k számához, sem a beosztásukhoz.

44.

(1) Servius a vagyonbecslés befejeztével – ennek végrehajtását egy újonnan hozott, fenyegető törvénnyel gyorsította, amely börtönt, sőt halált helyezett kilátásba mindenkinek, aki nem becsültette fel vagyonát – elrendelte, hogy minden római polgár, lovas és gyalogos egyaránt, ki-ki a maga *centuriá*jában hajnalban jelenjen meg a Mars-mezőn.[1] (2) Mihelyt ott felsorakozott az egész hadsereg, disznó-, juh- és bikaáldozat bemutatásával tisztította meg őket,[2] és az épp lezárult időszak szintén a *lustrum* nevet kapta, mivel ezzel a szertartással ért véget a vagyonbecslés.[3] Ezen a *lustrum*on állítólag 80 000 polgárt vettek nyilvántartásba; legősibb és legmegbízhatóbb történetírónk, Fabius Pictor[4] hozzáfűzi, hogy ez csak a fegyverforgató férfiak száma volt.

(3) Annyira felduzzadt a lakosság létszáma, hogy meg kellett növelni a Város területét is. Servius a Voroshoz csatolta tehát a Quirinalis és a Viminalis dombot; ezután tovább építette az Esquilinust, és maga is odaköltözött, hogy e lakónegyednek kellő megbecsülést biztosítson. Sánccal, árkokkal és fallal vette körül Rómát;[5] ily módon kijjebb tolta a *pomerium*ot is. (4) A *pomerium*ot, ha a szó puszta jelentését tekintjük, *postmoerium*ként, vagyis a fal mögötti területként lehet értelmezni. Valójában inkább *circamoerium*ról, vagyis a fal két oldalán húzódó sávról van szó. Hajdanában az etruszkok, valahányszor új várost alapítottak, azt a területet, amelyen a falakat akarták építeni, jóslatkérés után, köröskörül biztos határokat kijelölve felszentelték, mégpedig úgy, hogy belülről se rögtön a falak mögött következzenek az épületek – nem úgy, mint manapság, amikor még hozzá is építik azokat a falhoz –, és a külső oldalon is maradjon egy emberi műveléstől tisztán hagyott földsáv. (5) Ezt a területet, amelyen lakni is,

[1] A helymegjelölés anakronisztikus: a Mars-mező nevének eredetéről Livius a II. 5. 2-ben ír.

[2] Ez a hármas áldozat, a *suovetaurilia* többféle tisztító szertartásban is szerepelt, legyen szó akár a népről, a városról vagy a szántóföldről. Az állatokat körbevezették a megtisztítandó emberek vagy terület körül, majd feláldozták Marsnak.

[3] A *lustrum* egyszerre jelent 'bejárást', 'megtisztítást', illetve a két vagyonbecslés közt eltelt, a köztársaságkorban ötéves időszakot.

[4] Q. Fabius Pictor a Kr. e. III. század elején működött; ő írta az első római történeti művet, görög nyelven és nagyrészt görög források alapján, de a hozzáférhető római dokumentumokat is felhasználva.

[5] A ma Servius-fal néven ismert városfal a Kr. e. IV. századból való, de bizonyosan létezett egy ősibb városfal is.

szántani-vetni is tilos volt, *pomerium*nak hívták a rómaiak, nemcsak mert a városfal mögött feküdt, hanem azért is, mert emögött húzódott a fal; és valahányszor a népesség növekedésével kijjebb kellett tolni a falakat, ugyanannyival szélesítették ki ezeket a megszentelt határokat is.[1]

45.

(1) Miután a Város területét meggyarapította, és mindent megszervezett a háború és béke követelményeinek megfelelően, Servius arra kezdett törekedni, hogy Róma hatalmát ne mindig csak fegyveres erővel, hanem bölcs belátással is növelje, és a Várost valamelyest ékesebbé is tegye. (2) Már akkor messze földön híres volt az epheszoszi Artemisz szentélye; úgy hírlett, hogy a kis-ázsiai városállamok közösen építették.[2] Servius fölöttébb dicsérte ezt az egyetértést és az istenek közös tiszteletét a latinok előkelői előtt, akikkel hivatalosan és magánemberként egyaránt tudatos gonddal ápolta a szívélyes vendégbaráti kapcsolatot. Addig-addig ismételgette mindezt, amíg el nem érte, hogy a latin népek a római néppel közösen templomot emeltek Dianának Rómában.[3] (3) Ezzel elismerték Róma felsőbbségét, amely miatt korábban oly gyakran támadt köztük háború. Úgy látszott, a latinokat annyi sikertelen fegyveres kísérletük után ez a kérdés már egyáltalán nem foglalkoztatja, egy szabin férfinak azonban felkínálkozott az alkalom, hogy maga vegye kezébe a dolgot, és visszaszerezze a hatalmat. (4) Mint mondják, egy szabin gazda birtokán egy csodálatosan nagy és szép üszőborjú jött világra; két szarva századokon keresztül Diana templomának előcsarnokában függött e csodás esemény emlékezetére. (5) A dolgot isteni jelnek tekintették, mint ahogy az is volt; a jósok azt jövendölték, hogy amely város polgára Dianának áldozza az üszőt, azé lesz a hatalom. Ez a jóslat eljutott a Diana-szentély elöljárójának a fülébe is. (6) A szabin gazda az első napon, amely az áldozat bemutatására alkalmasnak mutatkozott, felterelte az üszőt Rómába, Diana templomához, és ott az oltár elé állította. A római pap felfigyelt a hírből már ismert áldozati állat hatalmas termetére, és eszébe jutott a jóslat. Így szólt hát a szabinhoz: „Hogy gondolod ezt, jó idegen? Tisztátalanul mutatnál be áldozatot Dianának? Előbb miért nem mártózol meg élő vízben?[4] Amott,

[1] A *pomerium* választotta el a város megszentelt területét a külső, profán területtől: eddig tartott a városbeli tisztségviselők hatalma, a hadsereg pedig nem léphetett ezen belülre.

[2] Artemisz (a római Diana) epheszoszi templomát a Kr. e. VI. század elején alapították.

[3] Servius Tullius kezdeményezésére hatással lehetett az ariciai Diana-szentély körül kialakult latin vallási-politikai közösség: ennek a vezető szerepét akarta elbirtokolni Róma számára.

[4] A rómaiak hite szerint csak a természetes folyóvíz volt alkalmas a rituális fürdőre.

a völgy mélyén folyik a Tiberis." (7) Az idegen ráébredt vallási kötelességére, és mivel mindent a szabálynak megfelelően akart elvégezni, hogy beteljesedjen a jóslat, nyomban lement a Tiberishez. Eközben a római feláldozta az üszőt Dianának, a király és a polgárság nagy örömére.

46.

(1) Servius már biztosan kezében tartotta az uralmat – hisz régóta gyakorolta –, de olykor fülébe jutott az ifjú Tarquinius egy-egy elejtett megjegyzése, hogy ő nem a nép akaratából uralkodik. Így hát, miután megnyerte a köznép jóindulatát azzal, hogy az ellenségtől elfoglalt földeket fejenként szétosztotta köztük, rászánta magát, hogy a nép elé terjessze a kérdést: akarják-e és elrendelik-e, hogy ő legyen a király? Akkora egyetértéssel nyilvánították királlyá, mint eddig még soha senkit. (2) Ez azonban mit sem csökkentette Tarquinius reményeit a trón megkaparintására. Épp ellenkezőleg, mivel tudta, hogy a *senatus* helyteleníti a köznép javára történt földosztást, úgy gondolta, eljött az ő ideje, hogy most még hevesebben vádolja Serviust az atyák előtt, és megerősítse a maga helyzetét a Curiában – hiszen nagyra törő fiatalember volt, és nyughatatlan lelkét otthon felesége, Tullia is egyre tüzelte.

(3) Így a római királyi palotában is tragédiába illő bűntett történt, amelynek példája hozzájárult ahhoz, hogy a királyok ellen feltámadó gyűlölet minél hamarabb elhozza a szabadságot, és az ebül szerzett királyi hatalom egyben az utolsó is legyen. (4) Ennek a Lucius Tarquiniusnak – akiről nem tudjuk, Priscus Tarquinius királynak a fia volt-e vagy az unokája;[1] én a történetírók többségével együtt a fiának tartom – volt egy bátyja, Arruns Tarquinius, egy szelíd lelkületű ifjú. (5) A két fiatalember, amint már említettem, feleségül vette a két Tulliát, a király leányait, akik szintén különböztek egymástól jellemükben. A véletlen úgy hozta, hogy nem a két szilaj természetű fiatal házasodott össze – úgy hiszem, a római nép szerencséjére: így Servius uralkodása tovább tarthatott, és megvethette az állami élet erkölcsi alapjait. (6) A büszke Tullia fájlalta, hogy férjében a hatalomvágynak, a vakmerőségnek nyomát sem találja. Teljes szívével a másik Tarquiniushoz vonzódott, őt csodálta, mondván, hogy ő bezzeg igazi férfi, igazán királyi vérből való; húgát pedig megvetette, amiért ilyen férj asszonyaként nem tanúsít hozzá méltó merészséget. (7) A hasonló természet csakhamar egymáshoz vonzotta őket, ahogy ez lenni szokott: megtalálja zsák a foltját. De a nagy cselszövő mégiscsak az asszony volt. Rendszeresen titkos beszélgetéseket folytatott sógorával, és nem volt gyalázkodó szó, amellyel férjét annak bátyja előtt,

[1] Servius Tullius 44 éves uralkodása valóban nem kedvez a későbbi Tarquinius Superbus forrófejű ifjúként való ábrázolásának (vö. I. 42. 1).

húgát annak férje előtt ne illette volna, erősen bizonygatva, hogy jobban járnának, ha ő maga özvegyen, a férfi pedig nőtlenül tengetné az életét, mint hogy maguknál hitványabb társsal éljenek, és mindkettőjüket megbénítsa házastársuk erőtlen gyávasága. (8) Ha az istenek olyan férjet adtak volna neki – mondta –, amilyet érdemel, hamarosan a saját házában láthatta volna a királyi hatalmat, amelyet most apjánál lát. Hamarosan az ifjú lelkét is eltöltötte saját vakmerőségével. (9) Miután csaknem egymást követő két halálesettel szabaddá tették otthonukat az új nász számára, házasságot kötöttek, amelyet Servius inkább csak eltűrt, mint helyeselt.

47.

(1) Ettől fogva napról napra nagyobb veszély fenyegette Tullius öregségét és királyságát: az asszony ugyanis egyik bűntett után máris a másik felé sandított. Férjének nem volt tőle se éjjele, se nappala, nehogy testvérgyilkosságaik végül hiábavalónak bizonyuljanak. (2) Eddig sem az hiányzott neki – mondta –, hogy feleségnek mondhassa magát, nem is az, hogy valakivel néma szolgaságban éljen, hanem egy olyan férj, aki méltónak tartja önmagát a királyságra, aki nem feledkezik meg arról, hogy Tarquinius Priscus fia, és aki nemcsak remélni, hanem birtokolni akarja a hatalmat. (3) „Ha te még mindig az vagy, akivel – ha nem tévedek – házasságra léptem, férjemnek és királyomnak nevezlek; de ha nem az vagy, akkor annyival rosszabbra fordult a sorsom, hogy tunyaságomhoz már bűn is társult. (4) Miért nem gyürkőzöl már neki? Nem Korinthoszból vagy Tarquiniiből származol, mint apád, nem idegen trónra kell törnöd: házad és házad istenei, apád képmása, királyi palotád, benne a királyi trón, sőt maga a Tarquinius név – mindez királlyá avat, királyságra hív téged. (5) Vagy ha ehhez nincs bátorságod, miért hitegeted a polgárokat? Miért tűröd, hogy egy király fiának tartsanak? Takarodj vissza Tarquiniibe vagy Korinthoszba; süllyedj vissza az őseidhez, hiszen olyan vagy, mint öcséd, nem pedig mint apád." (6) Ilyen és ehhez hasonló szidalmakkal ösztökélte az ifjút, és nem volt képes belenyugodni, hogy Tanaquil, az idegen asszony képes volt egymás után kétszer is megszerezni a királyságot, egyszer a férjének, másszor a vejének, ő meg, a királyi vérből való leány, egyáltalán nem szólhat bele, hogy kinek adják vagy kitől veszik el a trónt.

(7) Felesége őrjöngő becsvágya Tarquiniust is tettre buzdította: végiglátogatta a patríciusokat, kiváltképpen a kevésbé előkelő családokat, és támogatásukat kérte; emlékeztette őket, hogy apja mennyi jót tett velük, amiért most illene leróniuk hálájukat neki; ajándékokkal csábította magához a fiatalokat; fényes ígéreteivel és a királyra szórt vádaskodásaival mindenfelé nagy befolyásra tett szert. (8) Végül, amikor úgy látta, hogy eljött a cselekvés ideje, egy csapat fegyveres kíséretében betört a Forumra. Mindenki halálra rémült, ő pedig letelepe-

dett a királyi trónszékre a Curiában, és kikiáltó útján hívatta a patríciusokat „Tarquinius király" színe elé. (9) Az atyák nyomban összegyűltek: némelyek már tudtak a tervről, mások pedig féltek, hogy később megkeserülnék, ha távol maradnának; a hirtelen, meglepő fordulat megdöbbentette őket, és úgy gondolták, Serviusnak vége. (10) Tarquinius ekkor rágalmazni kezdte a királyt, felmenőitől kezdve. Azt a rabnőtől született rabszolgát – mondta – nevelőapja méltatlan halála után egy asszony ajándékozta meg a királyi székkel; *interregnum*ot sem vezettek be, mint annak előtte szokásban volt, királyválasztó népgyűlést sem hívtak egybe, a nép sem szavazta meg, az atyák sem hagyták jóvá. (11) Mivel ilyen körülmények között született és jutott királyságra, a nincstelenek kegyét hajhászta, akik közül maga is származott, és gyűlölte az előkelőket, akikhez nem volt köze; elvette hát tőlük földbirtokaikat, és kiosztotta az aljanépnek.[1] (12) Minden terhet, amelyet azelőtt a közösség viselt, az állam előkelőire hárított át; azért vezette be a *census*t, hogy a gazdagok vagyona szembetűnővé és így irigység tárgyává váljon, és legyen mit szétosztogatnia a szűkölködőknek, amikor arra szottyan kedve.

48.

(1) Beszéde közben érkezett oda Servius, akit egy rémült hírnök riasztott fel a hírrel, és már a Curia előcsarnokából így kiáltott: „Mi folyik itt, Tarquinius? Hogy merted az én életemben egybehívni az atyákat, és elfoglalni királyi székemet?" (2) Mire Tarquinius dölyfösen azt válaszolta, hogy ő az apja helyét foglalta el; sokkal jobb, ha egy király fia örökli a trónt, mint ha egy rabszolga; Servius épp elég sokáig vezette orránál fogva és sértegette büntetlenül gazdáit. Mindkét fél hívei csatakiáltásban törtek ki, és csak úgy csődült a nép a Curiához; nyilvánvalóvá vált, hogy aki most győz, azé lesz a hatalom. (3) Ekkor Tarquinius, akit már szorult helyzete is a legvégsőkre kényszerített, életkora és testi ereje folytán pedig komoly előnyben volt, derékon kapta Serviust, kivitte a Curiából, és lehajította a lépcsőn; majd visszatért, hogy a *senatus*t együtt tartsa.

(4) A király hivatalszolgái és kísérői szétszaladtak; maga Servius kivérezve, csaknem félholtan menekült hazafelé királyi kíséretével, amikor Tarquinius emberei, akiket az utánaküldött, utolérték és megölték. (5) Úgy tartják, a gyilkosság Tullia biztatására történt – ez teljes összhangban volna egyéb gaztetteivel. Annyi mindenesetre biztos, hogy Tullia kocsin hajtatott a Forumra, és nem tisztelve a férfiak gyülekezetét, kihívatta férjét a Curiából, hogy elsőként üdvözölje királyként. (6) Férje felszólítására, hogy távozzon ebből a kavarodásból, hazafelé indult, és a Vicus Cyprius felső végéhez érve, ahol nemrégiben még

[1] Vö. I. 46. 1.

Diana szentélye állt, jobbra kanyarodott az Urbius-lejtőn, hogy az Esquilinus dombra érjen.[1] Ekkor a kocsis holtsápadtan megállt, megrántotta a gyeplőt, és megmutatta úrnőjének Servius ott heverő tetemét. (7) A hagyomány szerint förtelmes és embertelen bűntett történt ekkor – ennek emlékére hívják azt a helyet Vicus Sceleratusnak[2] –: úgy mondják, a nővére és férje bosszuló szellemének zaklatásától eszét vesztett Tullia kocsijával keresztülgázolt apja holttestén; megölt apja vérét, amely őt magát is összefröcskölte és beszennyezte, a vöröslő kocsin magával vitte saját és férje otthonának isteneihez, akiknek haragja folytán a királyi hatalom baljóslatú kezdetét hamarosan hasonló vég követte.

(8) Servius Tullius 44 évig úgy uralkodott, hogy még egy derék és mértéktartó királyi utód is aligha vehette volna fel vele a versenyt; az is növelte dicsőségét, hogy vele együtt halt meg az igazságos és törvényes királyi hatalom. (9) De bármilyen szelíd, bármilyen mértékletes volt is uralma, némely szerzők szerint szándékában állt, hogy lemondjon róla, hogy ne egyetlen ember kezében legyen a hatalom – de családjának egyik bűnös tagja megakadályozta, hogy hazája felszabadításának tervét valóra váltsa.[3]

49.

(1) Ezután kezdte meg uralkodását Lucius Tarquinius, akire cselekedetei a Superbus[4] melléknevet ragasztották. Nem engedte Serviust eltemetni – vő az apósát! –, mondván, Romulust sem temették el halála után.[5] (2) Megölette a legelőkelőbb patríciusokat, akikről úgy vélte, hogy Servius oldalán álltak. Csakhamar rádöbbent, hogy a hatalom törvénytelen megszerzésének példáját mások eltanulhatják tőle és ellene fordíthatják, így hát testőrséggel vette magát körül. (3) A hatalomhoz ugyanis nem volt egyéb joga, csak az erőszak, mert sem a nép akarata nem tette királlyá, sem a *senatus* nem hagyta jóvá. (4) Ráadásul, mivel a polgárok rokonszenvének megnyerésére reménye sem lehetett, megfélemlítéssel kellett megvédenie hatalmát. Hogy mind több embert tartson rettegésben, főbenjáró perekben egymaga ítélkezett a tanács meghallgatása nélkül: (5) halálra ítélhetett, száműzhetett, vagyonától megfoszthatott nemcsak gyanús

[1] Itt állt Servius Tullius palotája (vö. I. 44. 3) – vagyis Tullia már „új otthonába" tartott.

[2] A név jelentése: 'a bűnös utca'.

[3] Ez a gondolat valószínűleg Sulla visszavonulásának a királykorba való visszavetítése.

[4] A Superbus név jelentése: 'gőgös' – olyasféle értelemben, mint a görög *hübrisz*, vagyis magában foglalja az isteni és emberi törvényeknek, illetve az ember saját korlátainak semmibe vételét.

[5] Egy régebbi hagyomány szerint Tarquinius Superbus csak a királyi külsőségektől fosztotta meg halott apósát: megengedte ugyan, hogy eltemessék, de csak éjszaka, rabszolga módjára.

vagy gyűlölt személyeket, hanem olyanokat is, akiktől mindössze zsákmányt remélhetett. (6) Miután főképpen a *senator*ok számát csökkentette ily módon, úgy döntött, nem választ be új embereket az atyák közé, hogy így a testület kis létszáma miatt jelentéktelenné váljon, és ne méltatlankodjon, hogy semmibe sincs beleszólása. (7) Ő volt az első király, aki szakított az ősi szokással, amely szerint minden ügyben kikérték a *senatus* véleményét; az államot saját családja döntései alapján igazgatta; háborút, békét, állami szerződéseket és szövetségeket a maga belátása szerint kötött vagy bontott fel, akivel csak akart, a nép és a *senatus* utasítása nélkül.

(8) Főképpen a latin nép rokonszenvét igyekezett elnyerni, hogy idegen támogatással is biztosítsa helyzetét saját polgártársai között; előkelőségeikkel nemcsak vendégbarátságot kötött, hanem rokoni kapcsolatra is lépett. (9) Leányát például a tusculumi Octavius Mamiliushoz adta férjhez, a legelőkelőbb latinhoz, aki, ha a hírnek hihetünk, Odüsszeusztól és Kirké istennőtől származott.[1] Ezzel a házassággal megnyerte magának veje számos rokonának, barátjának rokonszenvét.

50.

(1) Tarquinius már nagy tekintéllyel bírt a latinok előkelő családjainak körében, amikor egy napon Ferentina ligetébe[2] hívta őket össze azzal, hogy mindegyiküket érintő ügyekről óhajt tárgyalni velük. (2) A latinok teljes számban megjelentek már kora hajnalban; maga Tarquinius a napot ugyan betartotta, de csak napnyugta előtt érkezett meg. A nap folyamán sokféle dolgot meghánytak-vetettek a gyűlésen. (3) Az ariciai Turnus Herdonius hevesen támadta a távollévő Tarquiniust. Nem is csoda, hogy Rómában a Superbus melléknevet adták neki – mondta; hiszen ekkor már titokban, suttogva ugyan, de széltében-hosszában így nevezték őt –, hiszen van-e dölyfösebb magatartás, mint így csúfot űzni az egész latinságból? (4) Távoli otthonukból iderendelni a főembereket, és az, aki a gyűlést meghirdeti, el sem jön! Bizonyára ki akarja puhatolni, meddig terjed a türelmük, és ha magukra veszik a jármot, majd nyakára ül készséges alattvalóinak. Hisz ki ne látná, hogy a latin nép fölötti uralomra pályázik? (5) Ha polgártársai rábízták a hatalmat, és nem bánták meg – már ha valóban rábízták, és nem maga rabolta el rokongyilkosság árán –, a latinok is rábízhatnák; bár egy idegenre akkor sem lenne szabad. (6) Ha azonban az övéi sem bírják már őt

[1] Tusculum az albai hegyek lábánál feküdt. A város eredetét a helybéliek Odüsszeusz és Kirké fiára, Télegonoszra vezették vissza.

[2] A liget, amelyben a Ferentina-forrás fakadt, valószínűleg azonos Diana ariciai kultuszhelyével.

elviselni, mert egyiküket a másik után végezteti ki, küldi száműzetésbe, fosztja meg javaitól, remélhetnek-e jobbat a latinok? Hallgassanak rá, ki-ki fogja magát és menjen haza, és pontosan annyira tartsa magát az összejövetel napjához, mint az, aki összehívta.

(7) Miközben ezeket és ehhez hasonlókat fejtegetett ez a lázadó és bajkeverő ember, aki épp e tulajdonságaival szerzett nagy befolyást hazájában, betoppant Tarquinius. (8) A szónoklat ezzel véget is ért; mindenki a király felé fordult, hogy üdvözölje. Csend támadt. Amikor Tarquiniust kísérői figyelmeztették, hogy mentse ki magát késése miatt, elmondta, hogy döntőbírónak kérték fel egy apa és fia vitás ügyében, és az ő kibékítésük tartott ennyi ideig; mivelhogy ez az ügy elvette az egész napját, másnap szándékozik előadni javaslatait. (9) Mint mondják, Turnus ezt sem hagyhatta szó nélkül. Azt mondta, nincs ennél rövidebb eljárás, mert apa és fia között kevés szóval rendet lehet teremteni: ha a fiú nem engedelmeskedik apjának, nem viszi el szárazon.

51.

(1) Ilyen szemrehányó szavakat intézett az ariciai polgár a római királyhoz, majd eltávozott a gyűlésről. Tarquiniust sokkal jobban bántotta a dolog, mint mutatta, és nyomban Turnus meggyilkolásán kezdett töprengeni, hogy a latinokban is olyan félelmet keltsen, mint amilyennel odahaza honfitársait féken tartotta. (2) Mivel azonban hatalmi szóval nyíltan nem tehette el Turnust láb alól, koholt vád alapján tört az ártatlan ember életére. Néhány, az ellenpárthoz tartozó ariciai közvetítésével megvesztegette Turnus egyik rabszolgáját, hogy tegye lehetővé, hogy egy halom kardot csempésszenek be gazdája szállására. (3) Éjszaka végeztek is mindezzel, Tarquinius pedig kora hajnalban, mintha valami rendkívüli dolog kavarta volna fel, magához kérette a latinok főembereit, és kijelentette: tegnapi késlekedése úgyszólván isteni gondviselés műve volt, ez mentette meg őt magát és a többieket egyaránt. (4) A hírek szerint – mondta – Turnus arra készül, hogy legyilkoltassa őt és a népek vezetőit, mert egymaga akarja megszerezni az uralmat a latinok fölött. Tegnap, a gyűlésen akarta megtámadni őket, de el kellett halasztania, mert a gyűlés összehívója, akit leginkább el akart pusztítani, nem érkezett meg. (5) Azért kelt ki annyira az ő távolmaradása miatt, mert a késlekedés szétfoszlatta reményét. Nem kétséges, hogy ha igaz a hír, hajnalban, amikor a gyűlésre érkeznek, Turnus felfegyverkezve, az összeesküvők csapata élén jön majd. (6) Állítólag hatalmas mennyiségű fegyver van a szállásán: ezt akár azonnal le is lehet ellenőrizni. Arra kéri hát őket, tartsanak vele Turnushoz.

(7) Gyanússá tette Turnust féktelen természete és tegnapi beszéde, továbbá Tarquinius késlekedése, mert valóban úgy tűnt, ez odázhatta el a gyilkos merényletet. Elindultak; hajlamosak voltak elhinni a dolgot, de ha nem találnak fegyve-

reket, a többi vádat is alaptalannak tekintették volna. (8) Amint odaértek, az álmából ébredő Turnust őrség vette körül, lefogták a rabszolgáit, akik védekezni próbáltak, mert szerették gazdájukat; amikor azonban a szálláson mindenfelé elrejtett kardokat előhozták, máris bizonyítottnak tűnt a dolog, és Turnust bilincsbe verték. Nagy dérrel-dúrral nyomban össze is hívták a latinok gyűlését. (9) Mihelyt a kardokat kirakták mindenki szeme elé, olyan kegyetlen gyűlölet robbant ki Turnus ellen, hogy meg sem hallgatták védekezését, hanem újfajta halálbüntetéssel sújtották: a Ferentina folyó forrásának mélyébe taszították, vesszőkosarat borítottak a fejére, amelyre köveket halmoztak, így fojtották a vízbe.[1]

52.

(1) Ezután Tarquinius ismét gyűlésbe hívta a latinokat, és megdicsérte őket, hogy a lázadásra készülő Turnust nyilvánvaló hazaárulási kísérlete miatt méltó büntetésben részesítették, majd a következőket mondta: (2) Ő végső soron az ősi jog alapján is felléphetne, amely az összes latint köti, mivel mind Albából származnak, és amely szerint Tullus óta az egész albai állam és összes *coloniá*ja a rómaiak hatalma alá tartozik. (3) Mégis úgy véli, hogy mindannyiuknak hasznosabb, ha azt az ősi szerződést megújítják, és a latinok mintegy részesként osztozhatnak a római nép szerencséjében, nem kellene örökké attól szenvedniük vagy rettegniük, hogy felégetik városaikat, feldúlják földjeiket, mint ahogy azelőtt, Ancus és az ő apja uralkodása idején történt.

(4) Nem került nagy fáradságába, hogy meggyőzze a latinokat, noha a szerződés a római államnak biztosított előnyt: egyébként is látták, hogy a latinság főemberei a király mellett állnak, Turnus esete pedig eleven példával szolgált mindenkinek, hogy mire számíthat, ha ellenkezik a királlyal. (5) Megújították tehát a szerződést; a latin ifjúság pedig parancsot kapott, hogy a szerződés értelmében, meghatározott napon, teljes létszámban jelenjen meg fegyveresen Ferentina ligeténél. (6) Róma királyának parancsára össze is gyűltek az ifjak minden népből; hogy pedig ne legyen saját vezérük, külön tisztjeik és hadijelvényeik, a latinokból és a rómaiakból vegyes *manipulus*okat szervezett, két-két egységet összevonva, majd ismét kettéosztva; az ily módon megkettőzött *manipulus*ok élére *centurió*kat állított.[2]

[1] Ezt a kivégzési módot a későbbiekben a gyáván viselkedő katonák ellen alkalmazták.

[2] A *manipulus*okra való felosztás Tarquinius Superbus idejében még nem létezett ugyan, de a rómaiakból és latinokból kiállított vegyes egységek a valóságban is megszerveződhettek.

53.

(1) Noha békeidőben igazságtalan király volt, nem bizonyult rossz hadvezérnek, sőt haditudományban felért volna az előző királyokkal, ha egyéb tekintetben elfajzott természete nem homályosítja el ezt az erényét is. (2) Ő kezdte meg a volscusok ellen az utána még 200 évig tartó háborút, és rohammal elfoglalta tőlük Suessa Pometiát. (3) Miután az itteni zsákmány eladásából 40 talentum ezüstöt szerzett,[1] egy akkora méretű Iuppiter-templom terve fogant meg benne, amely méltó az istenek és emberek királyához, a római birodalomhoz és magának a helynek a fenségéhez; a zsákmányolt pénzösszeget tehát félretette a templom felépítése céljára.

(4) Majd a szomszédos Gabii városa ellen indított háborút, amely tovább tartott, mint gondolta; a roham hiábavalónak bizonyult, és mivel a falak közeléből is visszaverték, le kellett mondania a város kiéheztetéséről is. Így aztán egy rómaihoz legkevésbé méltó eszközhöz, a cselhez és csaláshoz folyamodott. (5) Úgy tett, mintha felhagyott volna a háborúval, és a templom alapjainak lerakása és egyéb városi munkálatok kötnék le a figyelmét. Eközben három fia közül a legkisebbik, Sextus a terv szerint Gabiiba menekült, és ott elpanaszolta, hogy nem bírja tovább apja kegyetlenségét. (6) Gőgje az idegenek után most már a tulajdon családját sújtja – mondta –, idegesíti sok gyermeke, és a Curia kiirtása után ugyanezt szeretné tenni családjával is, hogy ne hagyjon hátra egyetlen utódot, egyetlen trónörököst sem. (7) Ő még el tudott menekülni apja fegyverei és kardja elől, de csakis Lucius Tarquinius ellenségeinél érzi magát biztonságban. Tévedésbe ne essenek: Tarquinius csak úgy tesz, mintha abbahagyta volna a háborút, de az első adandó alkalommal rájuk támad, amikor nem várják. (8) Ha pedig menedékért könyörgők számára náluk nincs hely – folytatta –, ő bejárja egész Latiumot, a volscusok, az aequusok és a hernicusok földjét, amíg olyan emberek közé nem jut, akik tudják majd, hogyan védjék meg a gyermekeket apáik kegyetlen és istentelen kínzásaitól. (9) Ki tudja, hátha talál majd olyanokat, akik bátor szívvel hadra kelnek, és fegyvert fognak a példátlanul dölyfös király és páratlanul erőszakos népe ellen.

(10) A gabiibeliek, látva, hogy ha nem törődnek vele, haragra lobban és nyomban továbbáll, jó szívvel fogadták Sextust. Azt mondták, nincs mit csodálkozni azon, hogy a király most már gyermekeivel szemben is úgy viselkedik, mint honfitársaival és szövetségeseivel szemben; (11) kegyetlensége, ha már nem akad más, végül önmaga ellen fordul majd. Örülnek – mondták –, hogy Sextus eljött hozzájuk, és úgy vélik, nincs messze az az idő, amikor éppen az ő segítségével Gabii kapuitól Róma falai alá helyezik át a háború színterét.

[1] Vö. még I. 55. 8–9. 1 talentum 100 fontnak felel meg (1 római font = 327,45 g).

54.

(1) Ettől kezdve Sextust bevonták az állami tanácskozásokba. Ott minden egyéb kérdésben Gabii régi polgárainak véleményéhez csatlakozott, mondván: ezekben ők a tapasztaltabbak, viszont egyre a háborút sürgette, és ebben a kérdésben már csak azért is rendkívül tájékozottnak hirdette magát, mert ismeri mindkét nép fegyveres erejét, és tudja, mennyire gyűlölik a római polgárok a királyt, akinek kegyetlensége még tulajdon gyermekei számára is elviselhetetlen. (2) Ily módon Gabii előkelőit lassanként feltüzelte a háború folytatására, ő maga pedig a legharciasabb fiatalok élén zsákmányszerző portyákra indult, és úgy számította ki minden szavát és tettét, hogy egyre inkább a gabiibeliek bizalmába férkőzzön, míg végül őt választották meg a háború vezérének. (3) A köznép nem is sejtette, mi történik: Róma és Gabii között apró csatározások folytak, amelyek többnyire Gabii javára dőltek el, így hát Gabii apraja-nagyja szentül hitte, hogy Sextus Tarquiniust az istenek küldték nekik hadvezérül. (4) A katonák körében pedig, mivelhogy társuk volt a veszélyben és a fáradságban, és bőkezűen osztotta nekik a zsákmányt, akkora szeretetnek örvendett, hogy az öreg Tarquinius sem volt nagyobb úr Rómában, mint a fia Gabiiban. (5) Amikor aztán úgy látta, elég befolyással rendelkezik ahhoz, hogy minden tervét végrehajtsa, egyik emberét elküldte apjához Rómába, hogy kérdezze meg, mi a teendője most, hogy az istenek kegyéből Gabiiban minden hatalom az ő kezében van. (6) A hírnök, bizonyára mert a király nem tartotta teljesen megbízhatónak, nem kapott semmiféle szóbeli választ. A király, mintha mérlegelné, hogy mit tegyen, kiment a palota kertjébe, nyomában fiának követével; ott fel s alá járkálva, úgy mondják, pálcájával lecsapdosta a legmagasabbra nőtt mákvirágok fejét. (7) A hírnök elunta a kérdezősködést és a várakozást a válaszra, így hite szerint dolgavégezetlenül tért haza Gabiiba, ahol beszámolt róla, mit mondott és mit látott, és hogy a király haragból, gyűlöletből vagy veleszületett gőgje miatt egyetlen szót ki nem ejtett a száján. (8) Sextus pedig, mihelyt megértette, hogy mit vár tőle apja, és mire céloz ezzel a néma rejtvénnyel, sorra eltette láb alól az állam előkelőségeit: némelyeket bevádolt a nép előtt, másoknak a népszerűtlenségét használta ki. Sokakat nyilvánosan végeztetett ki, akik ellen viszont nem tudott elég látványos vádakkal előállni, azokat titkon pusztította el. (9) Néhányan, ha akartak, elmenekülhettek, másokat ő küldött száműzetésbe, a távollévők vagy meggyilkoltak javait pedig egyaránt szétosztotta. (10) Folyt a bőkezű adományozás és zsákmányosztogatás, az egyéni gazdagodás édes érzése elaltatta az emberek éberségét a közösség gondjaival szemben, míg végül Gabii bölcs irányítás és segítség híján egy kardcsapás nélkül a római király kezére jutott.

55.

(1) Tarquinius, mihelyt hatalmába kerítette Gabiit, békét kötött az aequusok népével, és megújította a szövetséget az etruszkokkal. Ezután a Rómában folyó munkálatokra fordította figyelmét; közöttük is elsőnek a Iuppiter-templom felépítésére a Tarpeius-hegyen[1], amelyet uralma és neve emlékműveként akart az utókorra hagyni, emlékeztetőül, hogy amire a két Tarquinius közül az apa fogadalmat tett, a fiú beváltotta. (2) Hogy a Iuppiternek és épülő templomának szánt terület szabad legyen minden egyéb vallási kötöttségtől, elrendelte, hogy fosszák meg szentségétől azt a néhány szentélyt és kegyhelyet, amelyeket még Tatius király ajánlott fel a Romulus ellen vívott csata válságos pillanataiban, de csak később szenteltek és avattak fel.[2] (3) Az építkezés alapozási munkálatainak kezdetén, mint mondják, az istenek egy csodajellel bólintottak rá a birodalom jövőbeli nagyságára: a madarak ugyanis minden szentély szentségtől való megfosztására kedvező jelet adtak, egyedül Terminuséra nem.[3] (4) Ezt az előjelet és jóslatot úgy fogták fel, hogy Terminus nem mozdult el a helyéről, az istenek közül egyedül ő nem hagyta magát kicsalogatni a neki szentelt területről, és ez az állam megállapodott helyzetét, biztonságát jelenti. (5) A maradandóságot hirdető jóslat vétele után újabb csodajel következett, amely a birodalom nagyságát jövendölte meg. Azt mondják, a templom alapozása közben kiástak egy emberi fejet, amelynek arca épen maradt.[4] (6) Ez a jelenség egyértelműen arra utalt, hogy itt lesz a hatalom fellegvára és a világ feje – így nyilatkoztak a jósok, nemcsak a városbeliek, hanem azok is, akiket a jel értelmezése végett hívattak Etruriából.

(7) A királyt mindez a kiadások növelésére ösztönözte; a pometiai zsákmányból, amelynek az építkezés teljes költségét fedeznie kellett volna, az alapozásra is alig futotta. (8) Már csak ezért is inkább elhiszem Fabius Pictornak, aki ráadásul megbízhatóbb szerző is, hogy a zsákmány mindössze 40 talentum volt,

[1] A Capitolium másik neve (vö. I. 11.).

[2] Ezekről a kultuszhelyekről – Terminusét leszámítva – nem tudunk többet. Az V. 54. 7-ben még Iuventas kultuszáról történik említés ugyanebben az összefüggésben. Az *exaugurare* kifejezés jelöli a szentségtől való megfosztást, arra utalva, hogy a helyet korábban madárjóslattal *(augurium)* szentelték fel.

[3] Terminus az elmozdíthatatlan határkő istene.

[4] Ez a történet kapcsolatban állhat azzal a másik tudósítással, amely szerint Karthágó alapításakor először egy marha-, majd egy lófejet ástak ki a földből: az előbbi gazdagságot, az utóbbi háborús sikereket jövendölt az új államnak. Az, hogy Róma legfontosabb szentélyének alapításakor egy emberfejet találtak, amely mindkettőnél magasabb rendű, és így nagyobb jövőt jósol, egyúttal Róma felsőbbségét is jelzi nagy ellenfelével szemben, így az elbeszélésnek ez az eleme nyilván a pun háborúk idejére datálható.

(9) mint Pisónak,[1] aki 40 000 font e célra félrerakott ezüstről ír[2] – hiszen akkoriban senki sem remélhetett egyetlen város kifosztásából ekkora összeget, és ez még egy ilyen nagyszerű építkezésnek sem csak az alapozási költségeire lett volna bőven elég.

56.

(1) Tarquinius most már a templom felépítésére fordította teljes figyelmét: Etruriából mindenfelől kézműveseket hozatott, és az építkezéshez nemcsak az állam pénzét, hanem a köznép munkáját is igénybe vette. Ez önmagában sem volt csekélység, és hozzá még a katonai szolgálat terhét is viselniük kellett, a köznép mégis kevésbé zúgolódott, amiért az istenek templomait kellett tulajdon kezével építenie, (2) mint később, amikor egyéb, nem olyan látványos, de annál fáradságosabb munkákhoz vezényelték ki. Így a Circus padsorainak alapozásához, vagy a föld alatti csatorna, a Cloaca Maxima kiásásához, amelyet az egész Város szennyének összegyűjtésére szántak.[3] Két akkora mű volt ez, hogy nagyszerű új építkezéseink is aligha vetekedhetnek velük.[4] (3) Effajta munkálatokkal kötötte hát le Tarquinius a köznépet, mivel az volt a véleménye, hogy a nagy népesség, ha nem foglalkoztatják, csak terhet jelent a Városnak. Másrészt telepesek kiküldésével szélesebb sávban akarta biztosítani birodalma határait. Telepeseket küldött tehát Signiába és Circeiibe, hogy e két város a szárazföld és a tenger felől Róma védőbástyája legyen.

(4) Miközben a király ezeken munkálkodott, rémisztő jósjel tűnt fel a palotában: az egyik faoszlopról kígyó siklott le, ami nagy zűrzavart, rémületet keltett, de a király szívét nem is annyira a hirtelen ijedség járta át, inkább balsejtelem kezdte szorongatni. (5) Ezért, noha az államra vonatkozó csodajelek megfejtéséhez kizárólag etruszk jósokat alkalmaztak, most, mivel ez a jelenség láthatóan saját családjának szólt, rémületében elhatározta, hogy elküld Delphoiba, a világ leghíresebb jósdájába. (6) A jóshely válaszát senki másra nem merte rábízni, csak

[1] L. Calpurnius Piso (*consul* Kr. e. 133-ban) nevéhez fűződött egy legalább hét könyvből álló, latin nyelvű történeti mű *(annales)*, amely Róma történetét a kezdetektől 146-ig vagy annál tovább is követte. Különös érdeklődést mutatott a vallási és helytörténeti régiségek iránt.

[2] A Piso által megadott összeg a Fabius-félének tízszerese (lásd az I. 53. 3 jegyzetét). A mértékegységek azért térnek el, mert a görög nyelven író Fabius a görög, a latinul író Piso a latin rendszert követi.

[3] A Cloaca Maxima eredetileg fedetlen volt, csak a Kr. e. III. században fedték le. Megépítése tette teljessé a mocsaras Forum lecsapolását.

[4] Az Augustus-korban mind a Circus Maximuson, mind a csatornarendszeren folytak újabb munkálatok.

két fiára – őket küldte hát el az akkoriban még ismeretlen földeken és még annál is ismeretlenebb tengereken át Hellaszba. (7) Titus és Arruns útnak is indult; kísérőül velük tartott Lucius Iunius Brutus, a király húgának, Tarquiniának a fia. Ez az ifjú teljesen más egyéniség volt, mint amilyennek mutatta magát. Amikor ugyanis értesült róla, hogy nagybátyja az állam vezető embereit, köztük az ő testvérét is meggyilkoltatta, elhatározta, hogy nem fog személyével félelmet, vagyonával pedig irigységet kelteni a királyban, és mivel a törvény védelmére nem számíthat, a megvetésben keres biztonságot. (8) Ezért szántszándékkal együgyűnek tettette magát, és eltűrte, hogy a király mindenétől megrabolja, sőt még akkor sem tiltakozott, amikor ráragasztották a Brutus melléknevet[1] – e név leple alatt várakozott ez a nagy lélek, a római nép szabadítója, amíg el nem érkezett az ő ideje. (9) Őt vitték tehát magukkal a Tarquiniusok Delphoiba, valójában inkább udvari bolondnak, mint kísérőjüknek. Azt mondják, Brutus aranypálcát rejtett egy erre a célra kivájt somfa botba, és azt vitte ajándékba Apollónak tulajdon jelleme burkolt jelképeként. (10) Miután megérkeztek, és teljesítették apjuk megbízatását, a két királyfit elfogta a vágy, hogy megtudakolják, melyikükre száll majd Róma királysága. A barlang mélyéről állítólag ez a válasz érkezett: „Róma fölött a legfőbb hatalom azé lesz, aki közületek, ifjak, elsőnek csókolja meg az anyját." (11) A két Tarquinius, hogy a Rómában maradt Sextus tudomást ne szerezzen a válaszról, és ne pályázhasson a hatalomra, megparancsolta, hogy feltétlenül titokban kell tartani a dolgot, maguk között pedig sorsot húztak, hogy Rómába visszatérve melyikük csókolhatja meg előbb az anyját. (12) Brutus azonban úgy gondolta, a Pythia válasza másra céloz: úgy tett, mintha megcsúszott volna, elesett, és megcsókolta a földet, hiszen az minden halandónak közös édesanyja. (13) Majd visszatértek Rómába, ahol épp teljes erővel folyt a háborús készülődés a rutulusok ellen.

57.

(1) Az Ardeában lakó rutulusok népe – már amennyire akkoriban lehetséges volt azon a vidéken – feltűnően gazdag volt. Épp ez volt a háború oka, mert Róma királya, miután a középítkezések hatalmas kiadásai kimerítették a kincstárat, mindenáron arra törekedett, hogy újra meggazdagodjon, és a zsákmány révén a népharagot is lecsillapíthassa; (2) a nép ugyanis nemcsak szokásos gőgje miatt neheztelt az uralkodóra, hanem azért is, mert az régóta a kézműves mesterek melletti, rabszolgához illő segédmunkára kényszerítette őket. (3) A rómaiak megpróbálták Ardeát egyetlen rohammal bevenni. Amikor ez nem sikerült, ostromzárral és erődítésekkel kezdték szorongatni az ellenséget. (4) Ebben az

[1] A Brutus név jelentése: 'együgyű, oktalan', gyakran az állatok jelzőjeként fordul elő.

állandó táborban – így van ez az inkább hosszan tartó, mint heves háborúkban – meglehetősen szabad jövés-menés folyt, persze inkább a főemberek, mint a közkatonák részéről. (5) A király fiai is sokszor ütötték el unalmas óráikat baráti lakomákon, dorbézolással. (6) Egyszer éppen Sextus Tarquiniusnál iszogattak – velük vacsorázott Egerius fia, Tarquinius Collatinus is –, amikor véletlenül a feleségükre terelődött a szó. Ki-ki rendkívül dicsérte a maga feleségét, (7) és amikor a vita egyre hevesebbé vált, Collatinus kijelentette: nincs itt szükség szavakra, néhány óra alatt megtudhatják, mennyivel különb a többinél az ő Lucretiája. „Nos hát, ha ifjú vér csörgedezik az ereinkben, szálljunk lóra, és lássuk a magunk szemével, milyenek is az asszonyaink. Kinek-kinek szolgáljon ékes bizonyítékul az a látvány, ami a váratlanul hazatérő férjet fogadja." (8) Volt már bennük bor bőven; mindnyájan így kiáltottak hát: „Gyerünk!" Lóra pattantak, és hazavágtattak Rómába. Már sötétedett, amikor megérkeztek. Aztán továbblovagoltak Collatiába, (9) ahol Lucretiát – nem úgy, mint a király menyeit, akik fényűző lakomán, barátnők társaságában élték világukat – bent a házban, szolgálóleányai körében találták, amint lámpavilágnál virrasztva fonta velük a gyapjút.[1] (10) A feleségek versenyében Lucretia aratta le a dicsőséget. Nyájasan fogadta érkező férjét és a Tarquiniusokat; a győztes férj pedig barátságosan meghívta magához a királyi ifjakat. Ekkor Sextus Tarquiniusban fellobbant a bűnös vágy, hogy Lucretián erőszakot tegyen; mind a nő szépsége, mind szemmel látható erényessége felkorbácsolta szenvedélyeit. (11) Egyelőre azonban a fiatalok az éjszakai játék után mindannyian visszatértek a táborba.

58.

(1) Néhány nappal később Sextus Tarquinius, Collatinus tudta nélkül, egyetlen kísérővel visszatért Collatiába. (2) Szívesen fogadták, hiszen mit sem tudtak szándékáról, vacsora után pedig a vendégszobába vezették. A szerelemtől lángoló vendég, miután megbizonyosodott róla, hogy semmi veszély, körös-körül mindenki alszik, kivont karddal belopakodott az alvó Lucretiához, és bal kezével az asszony mellkasára nehezedve így szólt: „Egy szót se, Lucretia! Sextus Tarquinius vagyok, fegyver van nálam; ha megnyikkansz, halott vagy!" (3) Az álmából felriasztott, rémült asszony nem látott maga körül segítséget, csak a fenyegető halált – ekkor Tarquinius megvallotta szerelmét, kérlelte, a kérést fenyegetéssel vegyítette, minden módon próbált hatni az asszonyi lélekre. (4) Látva, hogy Lucretia makacs, és még a halálfélelem sem hajlítja meg, a megfé-

[1] A gyapjúfonás ősidők óta a római nő legfontosabb elfoglaltsága, amely szinte az erkölcsösség és hagyománytisztelet fokmérőjévé nőtte ki magát a köztudatban – ezért igyekezett Augustus is újra meghonosítani saját családjának nőtagjai között.

lemlítést gyalázattal tetézte: azzal fenyegette, hogy holtteste mellé egy meztelen, elvágott torkú rabszolgát fektet majd, hadd beszélje a világ, hogy alantas házasságtörés közben ölték meg. (5) Ezzel a fenyegetéssel győzte le – ha valóban legyőzte – a szenvedély a szilárd erényességet. Tarquinius büszkén távozott, miután ostrommal vette be egy asszony becsületét; Lucretia pedig a nagy bánattól lesújtva egyazon követet küldte apjához Rómába és férjéhez Ardeába. Jöjjenek – üzente –, egy-egy bizalmas barátjuk kíséretében; sürgősen cselekedni kell, mert szörnyű dolog történt. Spurius Lucretius Publius Valeriusszal (Volesus fiával) érkezett, Collatinus pedig Lucius Iunius Brutusszal, akivel éppen úton voltak vissza Rómába, amikor felesége hírnöke utolérte őket. Lucretiát hálószobájában ülve, mély bánatban találták. (7) Övéi jöttére könnyekre fakadt, és férje kérdésére: „Jól vagy?" – így felelt: „Nem. Hogy is lehetne jól egy asszony, ha oda a tisztasága? Idegen férfi nyomait találod az ágyadban, Collatinus. De csak a testemet gyalázták meg, a lelkem ártatlan. Tanúm lesz rá a halál. Most adjátok jobbotokat és szavatokat, hogy nem marad büntetlen a házasságtörő. (8) Sextus Tarquinius volt az, vendégbarát álarcát öltött ellenség, aki tegnap éjjel idejött, hogy fegyverrel és erőszakkal raboljon gyönyört. Ez a gyönyör lett a vesztem, de ha férfiak vagytok, neki is." (9) Rendre szavukat adták mindannyian; vigasztalták a bánatos nőt, a felelősséget a kényszer alatt álló áldozatról a tettesre hárítva: a szellem vétkezik, nem a test, és ahol nincs bűnös szándék, ott bűn sincsen. (10) „A ti gondotok legyen – mondta Lucretia –, hogy ő megkapja a magáét; én, ha felmentem is magamat a bűntől, a büntetéstől nem akarok szabadulni. Lucretia nem szolgáltathat példát egyetlen bűnös asszonynak sem arra, hogy életben maradhat." (11) Azzal a szívébe döfte a kést, amelyet ruhája alatt rejtegetett, és haldokolva bukott előre. (12) Férje és apja felkiáltott fájdalmában.

59.

(1) Mialatt a két férfit lekötötte a gyász, Brutus kirántotta Lucretia sebéből a vértől csöpögő kést, és azt maga előtt tartva így beszélt: „A király fiának gaztette előtt oly tiszta vérre esküszöm, és titeket hívlak tanúságul, istenek, hogy Lucius Tarquinius Superbust bűnös feleségével és valamennyi utódával együtt tűzzel-vassal és minden lehetséges eszközzel üldözni fogom, és nem tűröm, hogy ők vagy bárki más királyként uralkodjon Rómában." (2) Ezzel átnyújtotta a kést Collatinusnak, majd Lucretiusnak és Valeriusnak, akik csak ámultak a különös fordulaton, hogy honnét ez az új jellem Brutus kebelében. Utánamondták az eskü szavait, majd a gyásztól a bosszú felé fordulva vezérükként követték Brutust, aki máris a királyság megdöntésére szólította őket.

(3) Lucretia holttestét kivitték a házból a Forumra, összecsődítették az embereket, akik – ahogy az lenni szokott – először ámuldoztak, majd felháborodtak a megrendítő eseményen. (4) Mindenki a királyi gazság, az erőszaktétel miatt kesergett. (4) Nagy hatással volt rájuk az apa bánata, de Brutus is, aki egyre ostorozta a sírás-rívást, az erőtlen jajveszékelést, és arra tüzelte őket, hogy amint férfiakhoz, rómaiakhoz illik, fogjanak fegyvert azok ellen, akik ellenségként bántak velük. (5) A legharciasabb ifjak fegyvert ragadva önként jelentkeztek, majd az egész fiatalság követte példájukat. Ezután helyőrséget hagytak hátra Collatia kapuinál, és őrszemeket állítottak, hogy senki se értesíthesse a királyi családot a megmozdulásról, a többi fegyveres pedig Brutus vezetése alatt Rómába vonult. (6) Odaérkezvén, amerre csak járt a felfegyverzett sokaság, mindenütt rémületet és riadalmat keltett; de mihelyt a nép látta, hogy főemberek haladnak az élen, mindenki úgy gondolta: bármi is ez, nem ok nélkül történik. (7) Rómában sem keltett kisebb megbotránkozást a szörnyű tett, mint Collatiában; a Városból mindenfelől a Forumra sereglett a nép. Amint egybegyűltek, a kikiáltó a királyi testőrgárda *tribunus*a elé szólította a népet – ezt a tisztséget történetesen épp Brutus töltötte be. (8) Ekkor Brutus beszédet mondott, korántsem eddig színlelt jelleme és gondolatai jegyében. Beszélt Sextus Tarquinius erőszakos szerelmi szenvedélyéről, Lucretia gyalázatos megbecstelenítéséről és szánni való haláláról, Lucretius Tricipitinus magára maradásáról, akit leánya halálánál csak annak oka sújtott le fájóbban és keservesebben. (9) Beszélt a király gőgjéről, a föld alatti árkok, szennycsatornák építésére kényszerített köznép nyomorúságos kínlódásáról, és arról, hogy a római férfiakat, akik minden szomszédos népet leigáztak, harcosokból munkásokká, kőfaragókká változtatták. (10) Emlékeztetett Servius Tullius király méltatlan meggyilkolására, akinek holttestén saját lánya hajtott keresztül istentelen kocsijával, és megidézte a szülőkért bosszút álló isteneket. (11) Ilyen és, gondolom, még nagyobb, a felháborodás hevében felidézett szörnyűségek elbeszélésével, amelyeket a történetírónak nem egyszerű előadnia, feltüzelte a dühöngő tömeget, hogy fossza meg trónjától a királyt, és száműzze Rómából Lucius Tarquiniust feleségével és gyermekeivel együtt. Majd az önként jelentkező ifjakból csapatot toborzott, felfegyverezte őket, és elindult Ardeába, a táborba, hogy fellázítsa a hadsereget a király ellen; a Város fölötti hatalmat Lucretiusra hagyta, akit még a király nevezett ki városi *praefectus*nak.[1] (12) A nagy zűrzavarban Tullia elmenekült a palotából; amerre

[1] A *praefectus urbi(s)* tisztségét köztársaságkori előzmények után Caesar újította fel, és a császárkorban is megmaradt. A királykorig való visszavezetés – a *praefectus urbis* ekkor Róma városának „helytartója", amíg a király hadjáraton van – azonban valószínűleg fiktív.

csak járt, átkozta őt férfi és nő, megidézvén ellene a szülőkért bosszút álló Furiákat.[1]

60.

(1) Mihelyt az események híre elérkezett a táborba, a király a zendüléstől megrémülve útra kelt Rómába, hogy a forrongást elnyomja, de Brutus, értesülvén érkezéséről, kitért az útjából. Csaknem ugyanabban az időben, de más-más úton érkezett meg Brutus Ardeába és Tarquinius Rómába. (2) Tarquiniust kizárták a Városból, és kimondták rá a száműzetés ítéletét, Róma szabadítóját viszont örömmel fogadták a táborban, ahonnan rögtön el is űzték a király fiait. Közülük ketten apjukat követték, és az etruriai Caere városába vonultak száműzetésbe. Sextus Tarquinius Gabiiba ment, mintegy saját külön királyságába, ahol már vártak rá a rablásaival, gyilkosságaival keltett meghasonlások bosszulói, és megölték.

(3) Lucius Tarquinius Superbus uralma 25 évig tartott. Rómában a Város alapításától felszabadításáig 244 éven át uralkodtak királyok. (4) Majd a Servius Tullius-féle feljegyzések alapján a városi *praefectus* rendeletéből összehívott *comitia centuriata* két *consul*t választott, Lucius Iunius Brutust és Lucius Tarquinius Collatinust [509].

[1] A latin Furiák a görög mitológia Erinüszei, akik a szülők meggyilkolását és általában a rokongyilkosságot hivatottak megtorolni. Szimbolikus értelemben a lelkiismeretfurdalás megtestesítői.

II. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 509–468)

Brutus megesketi a népet, hogy nem tűrnek többé királyt Rómában. Lemondatja és száműzetésbe kényszeríti *consul*társát, Tarquinius Collatinust, mert személyét gyanúba keverte a Tarquiniusokhoz fűződő rokoni kapcsolata. A királyok javait széthordatja, földjüket Marsnak szenteli – ez a mai Mars-mező. Több nemesifjút bárddal lefejeztet, köztük saját fiait és unokaöcséit, mivel összeesküvést szőttek a királyok visszahívására. A feljelentést tevő rabszolgát, Vindiciust felszabadítja; róla kapta nevét a *vindicta*. Hadba vonul a királyok ellen, akik a veiibeliek és tarquiniibeliek csapatait egyesítve háborút indítottak Róma ellen, majd Arrunsszal, Superbus fiával együtt elesik a csatában. A matrónák egy évig gyászolják.

P. Valerius *consul* törvényt hoz a néphez való fellebbezésről.

Felszentelik a Capitoliumot.

Porsenna, Clusium királya hadba száll a Tarquiniusokért. Eljut a Ianiculusig, de Horatius Cocles hősiessége megakadályozza átkelését a Tiberisen: miközben társai a cölöphidat bontják, egyedül tartja fel az etruszkokat, miután pedig a hidat lerombolták, fegyveresen a folyóba ugrik, és átúszik övéihez. A római hősiesség másik példája Muciusé: behatol az ellenség táborába, hogy megölje Porsennát, de összetéveszti az írnokot a királlyal, és őt öli meg, majd amikor elfogják, az áldozati oltár tüzében elégeti a kezét, és azt állítja, 300 hozzá hasonló ember van még. Porsenna ámulatában békét ajánl, túszokat szed, és felhagy a háborúval. Cloelia, az egyik túsz túljár az őrök eszén, és átúszik a Tiberisen övéihez, majd miután visszaszolgáltatják, Porsenna tisztelettel hazaengedi. A lánynak lovas szobrot állítanak.

A. Postumius *dictator* legyőzi a latinok seregével támadó Tarquinius Superbust.

A szabin származású Ap. Claudius átszökik Rómába; ezért megalakul a Claudia *tribus*, és a *tribus*ok száma 21-re nő.

Aköznép az adósrabszolgaság miatt kivonul a Szent Hegyre, de Menenius Agrippa bölcs tanácsa visszatartja őket a lázadástól. Agrippát halála után szegénysége miatt közköltségen temetik el. Öt nép*tribunus*t választanak.

Elfoglalják a volscusoktól Coriolit, Cn. Marcius bátor vezetésével, aki ezért a Coriolanus nevet kapja.

A plebejus T. Latinius álmában figyelmeztetést kap, hogy egy vallási kérdésről értesítse a *senatus*t, de nem teszi meg. Ezért elveszíti fiát, majd lebénul a lába. Gyaloghintón viteti magát a *senatus* elé, és megteszi a bejelentést, aztán gyógyultan távozik.

Cn. Marcius Coriolanus száműzetésbe kényszerül. A volscusok élén Róma ellen indul. A hozzá küldött követek, majd papok hiába kérlelik, hogy ne támadjon hazájára; végül anyja, Veturia és felesége, Volumnia kérésére visszafordul.

Megszületik az első földtörvény.

A *consul*viselt Sp. Cassiust elítélik és kivégzik azzal a váddal, hogy királyi hatalomra tört.

Opillia[1] Vesta-szüzet paráznaság miatt élve eltemetik.

A szomszédos Veii nem túl veszélyes kellemetlenkedései miatt a Fabius nemzetség magára vállalja a háborút: 306 Fabius indul harcba, a Cremera folyónál egy híján mindet le is vágja az ellenség.

Ap. Claudius *consul* csatát veszít a volscusok ellen hadseregének dacossága miatt, mire minden tizedik katonáját agyonvereti.

Ezenkívül: harcok a volscusok, hernicusok, veiibeliek ellen, belviszályok az atyák és a köznép között.

1.

(1) Mostantól fogva a szabad római nép történetéről számolok be: háborúban és békében véghezvitt tetteiről, évenként választott tisztségviselőiről, a törvények hatalmáról, amely nagyobb volt az emberekénél. (2) Ez a szabadság különösen kedves volt az utolsó király zsarnoksága után. Elődei ugyanis úgy gyakorolták az uralmat, hogy méltán tarthatjuk mindegyiküket városalapítónak – legalábbis ami az egyes városrészeket illeti, hiszen ők szerveztek új lakóterületeket az általuk megnövelt lakosságnak. (3) Az sem vitás, hogy Brutus, aki oly nagy dicsőséget érdemelt ki a gőgös király elűzésével, népének a lehető legrosszabb szolgálatot tette volna, ha – túl korán vágyakozva a szabadságra – valamelyik korábbi királyt fosztja meg hatalmától. (4) Hisz mi történhetett volna, ha a pásztorokból és jövevényekből összeverődött köznép, akik úgy szökdöstek át saját hazájukból, és egy sérthetetlen szentély védelme alatt kapták meg a szabadságot vagy legalábbis a büntetlenséget, megszabadul a királytól való félelemtől, és rögtön felkavarják a nép*tribunus*ok által gerjesztett viharos események? Ha egy szinte még idegen városban indítanak harcot az atyák ellen, (5) amikor még nem forrasztotta eggyé őket hitvesük, gyermekeik szeretete és a földhöz való kötődés, amely csak hosszú ott lakás után alakul ki? (6) A még fel sem serdült államot szétzilálta volna a viszálykodás. De a kormányzás szelíd mértéktartása kedvezett neki, és olyan fokra fejlesztette, hogy mivel ereje már megérlelődött, a szabadság jó gyümölcseit termette.

[1] Livius szövegében (II. 42. 11) Oppia áll.

(7) A szabadság korszakát inkább azért számítjuk ettől az időponttól, mert a *consul*i hatalmat egy évre korlátozták, nem pedig azért, mintha a királyi hatalmat bármilyen tekintetben csökkentették volna. (8) Az első *consul*ok megtartották a királyok teljes jogkörét és összes hatalmi jelvényét; csak arra ügyeltek, nehogy kétszeres félelmet keltsenek azzal, hogy mindkét *consul* megkapja a veszszőnyalábokat. Hivataltársának előzékenysége folytán először Brutus kapta meg őket, aki semmivel sem mutatkozott kevésbé keménynek a szabadság megőrzésében, mint kivívásában. (9) Mindenekelőtt megeskette az újonnan szerzett szabadság örömével eltelt népet, hogy soha többé nem tűr meg királyt Rómában, nehogy később megingassák őket a királyi család könyörgései vagy ajándékai. (10) Majd, hogy a *senatus* hatalmát annak létszámával is megerősítse, a király gyilkosságai miatt megfogyatkozott patríciusok számát a lovagrend vezetőiből 300-ra egészítette ki.[1] (11) Mint mondják, innen a szokás, hogy a *senatus*ba külön szólítják az „atyákat" és az „összeírtakat" – összeírtaknak nevezték ugyanis az újonnan beválasztott tagokat. Csodálatos, milyen nagy hasznára vált ez az állami egyetértés ügyének, valamint a patríciusok iránt a köznépben kialakuló rokonszenvnek.

2.

(1) Ezután a vallási ügyeket rendezték: mivel egyes állami szertartásokat maguk a királyok végeztek, úgynevezett „áldozókirályt" választottak, hogy a királynak semmiben ne érezzék hiányát. (2) Ezt a papi tisztséget a *pontifex*nek rendelték alá, hogy a névvel együtt járó tisztelet kárára ne váljon a szabadságnak, mert az idő tájt ez volt a legfőbb gond.

Talán még túlzásba is vitték ezt a minden részletre kiterjedő, aprólékos gondoskodást. (3) Az egyik *consul*nak ugyanis, bár semmit nem vétett, a puszta neve volt gyűlöletes a polgárok előtt. A Tarquiniusok – mondták – túlságosan hozzászoktak a királysághoz. Tarquinius Priscus idején kezdődött; utána Servius Tullius került a trónra, de ez a közbeeső idő sem volt elég ahhoz, hogy Tarquinius Superbus elfeledje és ne tekintse magáénak a királyi széket, hanem családi örökség gyanánt kaparintotta vissza bűnös erőszakkal. Superbust elűzték, erre most Collatinus kezében van a hatalom. A Tarquiniusok nem képesek egyszerű polgárokként élni. Ez a név tűrhetetlen, és veszélyt jelent a szabadságra!

[1] A lovagrend említése ezzel a korszakkal kapcsolatban anakronisztikus; a *senatus* Sulla-féle kiegészítésének (Kr. e. 81) visszavetítéséről lehet szó, amelyet Livius bizonyára Licinius Macer történeti művéből vett át. A *senatus*ba beválogatott gazdag plebejusoknak a IV. század végéig nem volt szavazati joguk.

(4) Ezt a szóbeszédet először titokban terjesztették városszerte olyanok, akik ki akarták puhatolni a közhangulatot. Amikor a köznépet már nyugtalanság és gyanakvás töltötte el, Brutus gyűlésbe hívta őket. (5) Itt először is elismételte a nép eskü alatt tett fogadalmát, hogy nem tűrnek meg Rómában se királyt, sem semmit, ami a szabadságot veszélyezteti: ez az, amire mindenáron vigyázni kell, és semmit sem szabad lebecsülni, ami ezzel kapcsolatos. Nem szívesen emelkedik szólásra – mondta – az érintett személye miatt, nem is tette volna, ha a haza szeretete nem volna erősebb: (6) a római nép úgy véli, nem nyerte vissza teljes biztonsággal a szabadságát; a királyi nemzetség, a királyi név ott van még nemcsak a Városban, hanem a hatalomban is; ez fenyegeti a szabadságot, ez áll az útjában. (7) „Ezt a félelmet – mondta –, te oszlasd el, Lucius Tarquinius, a magad akaratából. Nem feledjük, megvalljuk: te űzted el a királyokat. Fejezd is be ezt a jótéteményt, távolítsd el innét a királyok nevét is. Gondom lesz rá, hogy polgártársaid ne csak a vagyonodat adják ki neked, hanem ha hiányzik belőle, bőkezűen hozzá is tegyenek. Barátként távozz innen; szabadítsd meg a polgárokat a talán hiábavaló rettegéstől; hiszen az a meggyőződés él a lelkükben, hogy a királyság csak a Tarquinius nemzetséggel együtt távozik végleg." (8) A *consul*nak a váratlan és új dolog hallatára először elállt a szava megdöbbenésében, majd amint beszédbe fogott volna, körülállták az állam főemberei, és nagy könyörgéssel ugyanezt kérték tőle. (9) A többiek nemigen indították meg, amikor azonban a nála idősebb és nagyobb tekintélyű Spurius Lucretius, tulajdon apósa kezdte felváltva kérlelni és meggyőzni, hogy engedjen a polgárok egyhangú óhajának, (10) a *consul* megijedt, hogy ez később, magánemberként is megtörténhet vele, de akkor még vagyonát is elveszítheti, és egyéb gyalázat is érheti. Lemondott hát hivataláról és polgárjogáról, és minden vagyonával együtt Laviniumba költözött. (11) Brutus egy *senatus*i határozat alapján javaslatot terjesztett a nép elé, hogy a Tarquinius nemzetség valamennyi tagját száműzzék, a *comitia centuriatá*n pedig Publius Valeriust választatta tiszttársául, akinek segítségével a királyokat elkergette.

3.

(1) Noha senkinek sem volt kétsége felőle, hogy a Tarquiniusok részéről háború fenyeget, az mindenki várakozásainál később tört ki. Ezzel szemben olyasmi történt, amitől senki sem tartott: a szabadság majdnem csel és árulás útján veszett el.

(2) Volt a római ifjúság körében néhány, nem is alacsony származású fiatalember, akik a királyság idején szabadabban folytathatták kicsapongásaikat, és a Tarquinius fiúk egykorú cimboráiként megszokták a királyi életmódot. (3) Most, hogy mindenki egyenlő jogokat élvezett, visszasírták kivételes helyzetüket, és egymás között azon keseregtek, hogy mások szabadsága nekik szolgasá-

got hozott. A király mégiscsak ember – mondták –, akitől megkaphat az ember bármit, ami kell, akár jogosan, akár jogtalanul; előtte megvan a helye a személyes jó viszonynak, a szívességeknek, ő tud haragudni, de megbocsátani is, és különbséget tesz barát és ellenség között. (4) A törvény viszont süket és kérlelhetetlen, üdvösebb és jobb a nincstelenek, mint a hatalmasok számára; nem ismer elnézést és bocsánatot azzal szemben, aki túllépi a határt. Márpedig veszedelmes dolog, ha ily sok emberi gyarlóság közepette csakis az ártatlanságra lehet alapozni az életet.

(5) Így hát már eleve sértett hangulatukat csak súlyosbította a király követeinek érkezése, akik mindössze a Tarquinius-féle vagyont követelték vissza, a király visszatéréséről említést sem tettek. A *senatus* meghallgatta kívánságukat, majd néhány napon keresztül vitatkoztak róla: ha nem adják ki a vagyont, okot szolgáltatnak a háborúra, ha kiadják, eszközöket és segítséget nyújtanak hozzá. (6) Eközben a követek kétszínű játékba fogtak: nyíltan csak a vagyont követelték, titokban azonban a királyság helyreállítására kovácsoltak terveket. Közismert küldetésük ürügyén körbejártak, és megpróbálták kipuhatolni a nemesifjak hangulatát. (7) Akik szívesen fogadták szavaikat, azoknak kézbesítették a Tarquiniusok leveleit, és tárgyalásokat folytattak velük arról, hogy a királyi családot egy éjszaka titokban engedjék be a Városba.

4.

(1) Elsőként a Vitellius és Aquilius fivéreket avatták be a dologba. A Vitelliusok testvérhúga Brutusnak, a *consul*nak volt a felesége, és a házasságukból született két gyermek, Titus és Tiberius már ifjúvá serdült. (2) Őket nagybátyáik szintén bevonták az összeesküvésbe. Rajtuk kívül több más nemesifjút is beavattak a tervbe – de hogy azok kik voltak, az már feledésbe merült. (3) Eközben, mivel a *senatus*ban az a vélemény győzött, hogy vissza kell adni a Tarquiniusoknak a javaikat, a *consul*ok további tartózkodást engedélyeztek Rómában a követeknek, hogy járműveket szerezzenek a királyi család vagyontárgyainak elszállításához. Ezt az időt a követek az összeesküvőkkel való tanácskozásra használták fel, és folytonos sürgetéssel rábírták cinkosaikat, hogy adjanak kezükbe egy, a Tarquiniusoknak szóló levelet, (4) mondván: másként hogy hinnék el, hogy követeik nem hiábavalóságokkal áltatják őket egy ilyen nagy fontosságú ügyben? A hűség zálogaként átnyújtott levél később a bűntett bizonyítékává lett. (5) A Tarquiniusokhoz induló követek elutazásának előestéjén ugyanis épp a Vitelliusok házában gyűltek össze vacsorára az összeesküvők, és ott fültanúk nélkül, ahogy az már szokás, részletesen meghányták-vetették egymás között az újabb tennivalókat. Beszélgetésüket azonban kihallgatta az egyik rabszolga, aki már előbb is megszimatolta, miről van szó, (6) mégis várt az alkalomra, hogy a levél

a követek kezébe kerüljön, mert ha ezt sikerül megszerezni, kétségtelen bizonyítékul szolgálhat. Mihelyt észrevette, hogy a levelet átadták, jelentette a dolgot a *consulok*nak, (7) akik elindultak hazulról, hogy elfogják a követeket és az összeesküvőket, és minden feltűnés nélkül felgöngyölítették az ügyet. Először is a levél kézre kerítésére volt gondjuk, hogy az összeesküvők el ne tüntethessék. Az árulókat nyomban bilincsbe verték, a követek dolgában valamelyest tétováztak; és bár magatartásukkal nyilvánvalóan kiérdemelték, hogy ellenség számba vegyék őket, mégis érvényesítették velük szemben a népek jogát.[1]

5.

(1) A királyi javak ügye, amelyek visszaadásáról már meghozták a határozatot, újabb megfontolás végett ismét a *senatus* elé került. Az atyák felháborodásukban úgy döntöttek, hogy a vagyont nem adják vissza, de nem is kobozzák el. (2) Odaadták a köznépnek, hadd vigye, gondolván: ha részesül a királyoktól szerzett zsákmányból, örökre elvész a lehetősége, hogy kibéküljön velük. A Tarquiniusok földjét, amely a Város és a Tiberis között húzódott, Marsnak szentelték, erről kapta a „Mars-mező" nevet. (3) Mint mondják, éppen aratásra érett tönköly állt rajta. A mező termésének elfogyasztását immár a vallás tiltotta; az odaküldött embertömeg tehát levágta a kalászokat szárastul, kosarakba rakta és belehányta a Tiberisbe, amelynek vize, mint nyár derekán mindig, alacsonyan állt. (4) A gabonacsomók el-elakadtak a sekélyesben, majd eliszaposodtak és leülepedtek; ebből meg a folyó egyéb hordalékából lassanként sziget képződött. Később nyilván töltéseket is építettek hozzá, és emberi munkával segítették elő, hogy kellőképpen feltöltött és szilárd terület váljon belőle, amely templomokat és oszlopcsarnokokat is megbír.[2]

(5) Miután a királyi család vagyonát széthordták, elítélték az árulókat, és végrehajtották az ítéletet. Ez azért volt különösen emlékezetes, mert egy apát kötelezett arra *consul*i tisztsége, hogy ő rendelje el gyermekei halálbüntetését; így azt, akit még a látványtól is meg kellett volna kímélni, arra jelölte ki a véletlen, hogy maga legyen az ítélet végrehajtatója. (6) Ott álltak cölöphöz kötözve az előkelő ifjak, de mintha a többi csupa ismeretlen arc lett volna, mindenki a *consul* fiaira szegezte tekintetét, és nemcsak a büntetést találták sajnálatosnak,

[1] A népek joga (*ius gentium*) szerint más nép követei ellen akkor sem lehetett eljárni, ha az állam ellen, ahová küldték őket, valamely bűntettet követtek el. Megbüntetésükre csak akkor kerülhetett sor, ha hazatérésük után hazájuk hajlandó volt őket a sértett államnak kiszolgáltatni. Lásd az I. 14. 1 jegyzetét.

[2] Livius korára az *insula Tiberiná*n szentélye volt Aesculapiusnak, Tiberinusnak, Iuppiter Iurariusnak, Semo Sancusnak, Faunusnak és Veiovisnak.

hanem legalább annyira a büntetést kiváltó bűnt: (7) hisz azt vették a fejükbe, hogy éppen ebben az évben felszabadult hazájukat, apjukat, annak felszabadítóját, a *consuli* tisztséget, amelyet épp egy Iunius visel elsőként, Róma összes istenét és emberét kiszolgáltatják ennek az acsarkodó száműzöttnek, aki nemrég még gőgös királyuk volt. (8) A *consul*ok elfoglalták helyüket, és utasították a *lictor*okat, hogy hajtsák végre az ítéletet. A meztelenre vetkőztetett ifjakat megvesszőzték és bárddal lefejezték, közben mindenki a *consul* tekintetét és arcát figyelte, mert a hivatalos ítélet végrehajtása közben fel-feltűntek rajta az apai érzés jelei.

(9) A vétkesek megbüntetése után igyekeztek a másik oldalról is egy emlékezetes gesztussal gátat vetni az effajta bűncselekményeknek: a feljelentőnek közpénzből jutalmat, szabadságot és polgárjogot adtak. (10) Úgy mondják, ő volt az első rabszolga, akit a *vindicta*[1] nevű vesszővel szabadítottak fel; mások egyenesen úgy vélik, hogy a *vindicta* őróla kapta a nevét: Vindiciusnak hívták ugyanis. Azóta is fennmaradt a szokás, hogy aki ily módon szabadul fel, a római polgárjogot is elnyeri.

6.

(1) Amikor mindezt úgy, ahogy történt, hírül vitték Tarquiniusnak, a király, akit nemcsak csalódottsággal töltött el nagy reményének meghiúsulása, hanem gyűlölettel és bosszúvággyal is, belátta, hogy a cselszövés útja bezárult, és nyílt háborút kell indítania. Támogatást kérve sorra járta Etruria városait. (2) Kivált Veii és Tarquinii népét ostromolta kérésével: Ne engedjék, hogy ő, aki etruszk származású, vér a vérükből, és a minap még egy birodalom ura volt, most hazátlanul, szűkölködve, a szemük láttára pusztuljon el serdülő fiaival együtt! Másokat idegenből hívtak meg Róma trónjára; őt meg, saját királyukat, aki Róma hatalmát fegyverrel gyarapította, tulajdon rokonai kergették el bűnös összeesküvéssel. (3) Mivel pedig egymagában egyikük sem bizonyult méltónak a királyságra, szétcincálták a királyi méltóságot, és vagyonát is azért tették a nép szabad prédájává, hogy senki se maradjon ki a bűnrészességből. Az a szándéka, hogy visszaszerezze hazáját és trónját, és leszámoljon hálátlan polgártársaival. Adjanak segítséget, támogassák őt; jöjjenek és álljanak bosszút a maguk hajdani sérelmeiért is, annyiszor legyilkolt légióikért, elvett földjükért!

(4) Ezek a szavak nagy hatással voltak a veiibeliekre: egytől egyig fenyegetve kiáltozták, hogy legalább most, egy római vezetésével le kell mosni a gyalázatot,

[1] A rabszolgát úgy szabadították fel, hogy a *praetor* egy vesszővel megérintette, és szabadnak nyilvánította. Az eljárás tulajdonjogi perekből is ismert: a felperes megragadja vagy vesszővel megérinti a per tárgyát, és úgy jelenti be rá az igényét *(vindicatio)*.

és vissza kell szerezni, amit a háborúban elveszítettek. Tarquinii lakosait a név és a rokoni kötelék ösztönözte; hízelgett a hiúságuknak, ha egy közülük való uralkodik Rómában.

(5) Így hát két város két hadserege tartott Tarquiniusszal, hogy visszaszerezze trónját, és fegyverrel büntesse meg a rómaiakat. Amint római területre érkezett az ellenség, a *consul*ok kivonultak elé. (6) Valerius a gyalogságot vezette négyszögletes menetoszlopban, Brutus felderítőként előrement a lovasság élén. Az ellenség seregében is a lovasság haladt elöl, az élén pedig Arruns Tarquinius, a király fia léptetett; maga a király mögötte jött a légiókkal. (7) Amint Arruns előbb a távolból, a *lictor*okról látta, hogy a *consul* jön, majd közelebbről, arcról is felismerte Brutust, haragra gyúlva így kiáltott: „Ez az, aki bennünket száműzött és elkergetett hazánkból! Itt csillog-villog a mi hatalmi jelvényeinkben. Királyokat megbosszuló istenek, segítsetek!"

(8) Megsarkantyúzta lovát, és egyenesen a *consul*ra támadt. Brutus látta, hogy ő a célpont. Akkoriban dicsőséges dolognak számított, ha a hadvezér maga is kivette részét a csatából, így elszántan vállalta a harcot. (9) Olyan gyűlölettel csaptak össze, hogy miközben ellenfelük testén akartak sebet ütni, egyikük sem gondolt a védekezésre. Így aztán szemtől szembe, pajzson keresztül átszegezték egymást lándzsájukkal, és együtt csúsztak le lovukról haldokolva. (10) Velük együtt a lovasság többi része is harcba bocsátkozott, és nem sok idő múltán megérkezett a gyalogság is. Váltakozó kimenetelű volt a csata, és szinte döntetlennel végződött: mindkét oldalon győzött a jobbszárny, a balszárnyat pedig visszaverték. (11) A veii sereg, amely hozzászokott, hogy a római hadsereg legyőzi, szétszóródott és megfutamodott; a tarquiniibeliek ellenben, az új ellenfél, nemcsak helytálltak, de a maguk oldalán meg is verték a rómaiakat.

7.

(1) Ezek után Tarquiniust és az etruszkokat akkora félelem szállta meg, hogy félbehagyták az egészet, és éjszaka mind a veii, mind a tarquiniibeli hadsereg visszavonult a maga városába. (2) E csatához egy csoda is fűződik. A következő éjszaka csendjében az Arsia-erdőből harsány hang szólalt meg; úgy vélték, Silvanus hangja volt.[1] Azt mondta, eggyel több etruszk esett el a csatában, így a háborúban a római sereg győzött. (3) Annyi bizonyos, hogy a rómaiak győztesként, az etruszkok pedig vesztesként vonultak el; másnap hajnalhasadáskor ugyanis, amikor már egyetlen ellenséges katona sem mutatkozott, Publius Valerius

[1] Silvanusnak, az erdők római istenének nem volt állami kultusza, de a magánemberek vallásosságában annál fontosabb szerepet játszott. Néha Faunusszal azonosították, aki szintén adhatott jóslatokat titokzatos erdei hang formájában.

consul összeszedette a zsákmányt, és diadalmenetben tért vissza Rómába. (4) Hivataltársának az akkoriban lehetséges legpompásabb temetést rendezte; de sokkal nagyobb dicsőséget jelentett a halottnak az általános gyász, kiváltképpen a matrónáké, akik egy éven keresztül apjukként gyászolták a meggyalázott erény e kérlelhetetlen bosszulóját.

(5) Később az életben maradt másik *consul* népszerűségéből – ennyire változékony a tömeg hangulata – nemcsak irigység, hanem gyanú, sőt szörnyű vádaskodás támadt. (6) Elhíresztelték, hogy királyságra törekszik, mivel Brutus helyébe nem választatott tiszttársat, és a Velia domb tetején építtetett házat magának: azt beszélték, ezen a magasan fekvő, erődített helyen bevehetetlen fellegvár készül. (7) A széltében-hosszában terjedő pletykának sokan hitelt adtak, és ez a méltánytalanság aggasztotta a *consul*t. Gyűlésbe hívta hát a népet, és mielőtt a szónoki emelvényre lépett, leeresztette a vesszőnyalábokat. A tömegnek hízelgett a látvány, hogy meghajtják színe előtt a hatalom jelvényeit, elismeréséül annak, hogy a nép fensége és ereje nagyobb, mint a *consul*é. (8) A *consul* figyelmet kért, majd boldognak mondta tiszttársát, hogy hazája felszabadítójaként, a legmagasabb méltóságban, a köztársaságért küzdve ragadta el a halál, dicsősége teljében, de még mielőtt az gyűlölködés tárgyává lehetett volna. Ő ellenben – mondta – túlélte saját dicsőségét, csak hogy vád és gyűlölet célpontja váljon belőle; a haza felszabadítójából az Aquiliusok és a Vitelliusok közé süllyedt. (9) „Hát sohasem lehet számotokra az erény annyira kipróbált, hogy a rágalom ki ne kezdhetné? Épp nekem, a királyi hatalom legádázabb ellenségének kellett volna számítanom arra, hogy azzal vádolnak, királyi hatalomra török? (10) Még ha akár a Capitolium tetején laktam volna is, hihettem volna, hogy saját honfitársaim félnek tőlem? Hát ilyen semmiségeken múlik jó hírem előttetek? Olyan ingatag alapokon nyugszik becsületem, hogy többet számít, hol lakom, mint hogy ki vagyok? (11) Publius Valerius háza nem áll majd útjában a szabadságotoknak, polgárok, nem kell féltenetek a Veliát. A síkságon építem fel a házamat, sőt a domb lábánál, hogy ti lakhassatok meggyanúsított polgártársatok fölött: építkezzenek a Velián azok, akik derekabb őrei a szabadságnak, mint Publius Valerius!" (12) Nyomban lehordatta az összes építőanyagot a Velia lábához, és a házat a lejtő legaljában építtette fel, ahol ma Vica Pota[1] szentélye áll.

8.

(1) Ezután a *consul* olyan törvényjavaslatokat terjesztett elő, amelyek nemcsak felmentették a hatalomvágy gyanúja alól, hanem ellenkezőjére fordítva a dolgot,

[1] Ősi római győzelemistennő.

kedveltebbé tették a nép körében: emiatt kapta a Publicola[1] melléknevet. (2) Kiváltképpen szívesen fogadta a nép azt a törvényt, amely szerint a tisztségviselők döntése ellen a néphez lehet fellebbezni, valamint azt, hogy aki a királyi hatalom megszerzésére terveket sző, vagyonával együtt maga is átkozott legyen. (3) Ezeket a törvényeket egymaga emeltette jogerőre, hogy pusztán övé legyen az érdem, és csak azután hívott össze népgyűlést tiszttársának megválasztására. (4) Az idős Spurius Lucretiust választották *consul*lá, akinek azonban már nem volt ereje a *consul*i tisztséggel járó feladatok ellátására, és néhány nap múlva meg is halt. Lucretius helyére Marcus Horatius Pulvillust tették meg helyettesnek. (5) Némelyik régi történetírónál nem találom Lucretiust a *consul*ok sorában; náluk Brutus után nyomban Horatius következik. Talán azért merült feledésbe az ő alakja, mert semmilyen esemény nem tette emlékezetessé *consul*ságát.

(6) Iuppiter capitoliumi templomát még nem szentelték fel. Valerius és Horatius, a két *consul* sorsolással döntötték el, hogy melyikük avassa fel. A sors Horatiusra esett; Publicola pedig hadba vonult Veii ellen.[2] (7) Valerius rokonsága az illendőnél jobban a szívére vette, hogy a híres-nevezetes templom felszentelése Horatiusnak jutott osztályrészül. Mindenáron meg akarták ezt akadályozni, és miután egyébbel hiába próbálkoztak, amikor a *consul* már rátette a kezét az ajtófélfára, és az istenekhez könyörgő imádságát mondta, fejéhez vágták a szörnyű hírt: meghalt a fia, és egy gyászoló család tagja nem szentelhet fel templomot. (8) Nem hitt-e a hírnek Horatius, vagy ekkora lelkierőről tett tanúságot – nem tudja biztosan a hagyomány, és megmagyarázni sem könnyű. Mindenesetre tevékenységét épphogy megszakítva egyebet nem is szólt a hírre, csak rendelkezett, hogy temessék el a holttestet, majd kezét le sem véve az ajtófélfáról, folytatta az imát, és felavatta a templomot.[3]

(9) Ezek az események zajlottak le otthon és a harctéren a királyok elűzetése utáni első évben. A következő évre Publius Valeriust (másodszor) és Titus Lucretiust választották *consul*lá [508].

[1] A név jelentése: 'a nép barátja, tisztelője'.

[2] Halikarnasszoszi Dionüsziosz (V. 35. 3) szerint a capitoliumi Iuppiter-templom felirata is megörökítette, hogy Horatius szentelte fel; a felszentelés évével (509 vagy 507) kapcsolatban viszont eltérnek a tudósítások. A szertartást csak *imperium*mal rendelkező tisztségviselő végezhette.

[3] Horatius tette többféleképpen is magyarázható. Azáltal, hogy szóbeli nyilatkozatával lezártnak nyilvánította a gyászt, mentesítette magát a haláleset okozta tisztátalanságtól – de az is meglehet, hogy mivel a szertartást még úgy kezdte, hogy nem tudott fia haláláról, és nem szakította meg, rituális szempontból tiszta maradt.

9.

(1) A Tarquiniusok addigra Lars Porsennánál, Clusium királyánál kerestek menedéket. A kérést jó tanáccsal vegyítve, hol könyörögtek neki: ne tűrje, hogy ők, akik etruszk származásúak, ugyanazon vérből és fajtából valók, szűkölködve, száműzöttként éljenek – (2) hol meg arra intették, hogy ne hagyja bosszulatlan a királyok elűzésének új szokását. A szabadság – mondták – elég édes önmagában is. (3) Ha a király legalább akkora erővel meg nem védi trónját, amekkorával a polgári közösség a szabadságra törekszik, a legmagasabb rangú a legalacsonyabbal válik egyenlővé; nem marad az államban kiváltság, semmi, ami a többi fölé emelkedne; vége a királyságnak, amely pedig a legcsodálatosabb intézmény istenek és emberek között.

(4) Porsenna úgy vélte, Etruriának igen fontos, hogy Rómában király, mégpedig etruszk nemzetségbeli király uralkodjon, így seregével támadást indított Róma ellen. (5) Soha még ekkora rémület nem fogta el a *senatus*t: Clusium akkoriban nagyhatalomnak számított, és nagy volt Porsenna híre is. De nemcsak az ellenségtől féltek, hanem tulajdon polgártársaiktól is, hogy a római köznép rémületében visszafogadja a királyokat Rómába, és a béke kedvéért akár a szolgaságot is vállalja. (6) A *senatus* tehát ez idő tájt sok kedvezményt nyújtott a köznépnek. Elsősorban az élelmiszer-ellátásra fordított gondot, és megbízottakat küldött mind a volscusokhoz, mind Kümébe, hogy gabonát vásároljanak. A só eladásának jogát – mivel az ára igen magasra szökött – megvonták a magánemberektől, és teljesen az állam vette át.[1] A köznépet felmentették a vámok és az adózás alól,[2] hogy ezt a terhet a gazdagok viseljék, mert ők elbírják; a szegények épp eléggé teljesítik fizetési kötelezettségüket azzal, hogy gyermekeket nevelnek.[3] (7) A patríciusoknak ez a jóindulata az elkövetkező válságos körülmények között, Róma ostroma és az éhínség idején olyan nagy egyetértésben forrasztotta eggyé a Várost, hogy a „király" szótól épp annyira borzadtak a legnyomorultabbak, mint a hatalmasok, (8) és nem akadt később egyetlen ember sem, aki mesterkedéseivel akkora népszerűségre tett volna szert, mint akkor a *senatus* testülete azáltal, hogy bölcsen uralkodott.

[1] Az állami sómonopólium a császárkorban is megvolt, a kezdeti időkből azonban kevés adat maradt fenn róla. Éppen Liviustól tudjuk (XXIX. 37. 3), hogy Kr. e. 204-ben a *censor*ok határozták meg a só árát. Az eladást a *salinatores aerarii* nevű tisztségviselők szabályozták, a kitermelést pedig bérbe adták.

[2] A vámok eltörléséről szóló adat Kr. e. I. századi események visszavetítése: az intézkedés Q. Metellus nevéhez fűződik, Kr. e. 60-ból.

[3] Innen származik a *proletarius* megjelölés (*proles* – 'utód').

10.

(1) Az ellenség közeledtére a vidékről mindenki a Városba menekült, magát a Várost pedig őrségekkel vették körül. Úgy tűnt, egyik felől a falak, másik felől a behatolást gátló Tiberis elegendő védelmet nyújt Rómának. (2) A cölöphíd[1] azonban majdnem utat nyitott az ellenségnek – de akadt egyetlen igazi férfi, Horatius Cocles:[2] e napon ő lett Róma sorsának védőbástyája. (3) Éppen a hídnál állt őrt, amikor látta, hogy az ellenség hirtelen támadással bevette a Ianiculust, és onnan teljes lendülettel zúdul lefelé, övéi pedig rémülten dobálják el fegyvereiket és hagyják ott csatarendjüket. Horatius egyenként fogta vissza a katonákat, útjukat állta, és az istenek és emberek hűségére esküdve bizonygatta nekik, (4) hogy hiába menekülnek őrhelyüket elhagyva; ha átkelnek a hídon, és azt otthagyják maguk mögött, mindjárt több lesz az ellenség a Palatinuson és a Capitoliumon, mint a Ianiculuson. Így hát arra inti és buzdítja őket, hogy tűzzel-vassal, vagy ahogy tudják, pusztítsák el a hidat; addig ő, amennyire egyetlen ember képes rá, feltartóztatja az ellenséget.

(5) A híd feljáratához nyomult hát, küzdelemre készen előreszegzett fegyvereivel kiválva a csatából megfutók közül, akik a hátukat mutatták az ellenségnek, és már pusztán csodálatos bátorságával is ámulatba ejtette az ellenséget. (6) Két ember mégis vele maradt a tisztesség kedvéért, Spurius Larcius és Titus Herminius, mind származásuk, mind tetteik miatt neves férfiak. (7) Velük együtt állta egy ideig a végveszedelem első viharát és a csata leghevesebb szakaszát; majd amikor a hídból már csak egy keskeny átjáró maradt, és a lerombaláson dolgozó bajtársaik visszahívták őket, két társát is rávette, hogy húzódjanak biztonságba. (8) Fenyegető tekintetét körülhordozta az etruszkok főemberein, és hol egyenként szólította párviadalra őket, hol együttesen gyalázta dölyfös királyok szolgáinak, akik saját szabadságukra nem is gondolva jönnek másokat leigázni. (9) Azok egy darabig tétováztak, és egymást méregették, hogy ki kezdje meg a viadalt. Aztán szégyenében mégis megmozdult a csatasor, és nagy harci üvöltéssel mindenfelől kivetették dárdáikat az egymagában álló ellenfélre. (10) Ő az összes dárdát felfogta pajzsával, és továbbra is éppoly elszántan tartotta a hidat velük szemben, hatalmasan szétvetve lábát. Már-már azon voltak, hogy rohammal elsodorják az útból a férfit, amikor egyszerre hallatszott a leomló híd recsegése és a rómaiak örömkiáltása a jól végzett munka után, és a rohamot megállította a váratlan rémület. (11) Ekkor Cocles így kiáltott: „Szent Tiberinus

[1] A Tiberisen épült első híd, a Pons Sublicius (vö. I. 33. 6).

[2] A Cocles melléknév a görög *küklópsz* szóval áll összefüggésben. Livius nem tér ki arra a részletre, hogy Horatius Cocles egyik szeme hiányzott (vö. pl. Halikarnasszoszi Dionüsziosz V. 23. 2).

atyám,[1] hozzád könyörgök: e fegyvereket és e harcost fogadd kegyesen folyamoddal!" Bele is ugrott a Tiberisbe fegyveresen, ahogy volt, és bár csak úgy zuhogott rá a sok dárda, sértetlenül átúszott övéihez.[2] Olyan hőstettet hajtott végre, amelynek az utókor szemében nagyobb a híre, mint a hitele. (12) Az állam hálás volt páratlan bátorságáért. Szobrot emeltek neki a *comitium*on,[3] és akkora darab földet ajándékoztak neki, amekkorát egy nap alatt körül tudott szántani. (13) A hivatalos tiszteletadás mellett figyelemre méltó volt az egyes polgárok hálája is: a nagy ínség közepette mindenki adott neki valamit, pedig saját szájától kellett elvonnia a falatot.

11.

(1) Miután első kísérletét visszaverték, Porsenna megváltoztatta tervét, most már nem próbálta rohammal bevenni a Várost, hanem körülzárta, őrséget helyezett el a Ianiculuson, ő maga pedig a síkságon, a Tiberis partján ütött tábort. (2) Hajókat vont össze mindenfelől, részben őrizet gyanánt, hogy a gabona ne jusson el Rómába, részben azért, hogy alkalomadtán hol itt, hol ott szállíthassák át a folyón a katonaságot portyázni. (3) Így nemsokára már annyira veszélyeztette az összes szántóföldet Róma körül, hogy a lakosok nemcsak a föld terményeit, hanem minden jószágot is kénytelenek voltak bementeni a Városba, és többé senki sem mert a kapukon kívül legeltetni. (4) De a rómaiak nemcsak félelemből engedték így elkanászodni az etruszkokat, hanem bölcs belátásból is. Valerius *consul* ugyanis csak az alkalmat várta, hogy egy nagyobb létszámú, szétszóródott csapaton rajtaüssön, jelentéktelenebb esetekben lemondott hát a megtorlásról, és a könyörtelen leszámolást komolyabb alkalomra tartogatta. (5) Ezért, hogy a zsákmányolókat odacsalja, elrendelte, hogy övéi másnap nagy számban hajtsanak ki lábasjószágot az ellenségtől legtávolabb eső Porta Esquilinán. Számított rá, hogy az ellenség megtudja ezt, mivel az ostrom meg az éhínség miatt a hűtlen rabszolgák folyamatosan szökdöstek át az etruszkokhoz. (6) Az ellenség valóban értesült a dologról egy szökevénytől, és a teljes zsákmány reményében sokkal többen keltek át a folyón, mint máskor. (7) Ekkor Publius Valerius meghagyta, hogy Titus Herminius csekély létszámú csapattal rejtőzzön el a Gabii felé vezető út második mérföldkövénél, Spurius Larcius pedig harckész

[1] Tiberinus a Tiberis istene (vö. I. 3. 8–9).

[2] Egyéb beszámolók szerint Horatius nem úszta meg ép bőrrel a kalandot: a Polübiosznál szereplő változatban már harc közben megsebesült, végül pedig a folyóba veszett (VI. 55. 1–4).

[3] Az idősebb Plinius még látta ezt a szobrot (*Természettudomány* XXXIV. 29), amelyet talán csak utólag kezdtek Cocles szobrának tekinteni.

ifjakkal várakozzon a Porta Collinánál, amíg az ellenség el nem halad mellettük; akkor vágják el az útját, hogy vissza ne térhessen a folyóhoz. (8) A másik *consul*, Titus Lucretius néhány *manipulus*szal a Porta Naevián[1] vonult ki; maga Valerius a Caeliusról vezette le válogatott *cohors*ait,[2] és az ellenség először őket pillantotta meg. (9) Mihelyt Herminius meghallotta a csatazajt, előrontott rejtekéből, és hátba támadta a Lucretius felé forduló etruszkokat. Jobbról-balról, itt a Porta Collina, amott a Porta Naevia felől ugyancsak felhangzott a harci üvöltés. (10) A fosztogatókat így harapófogóba zárták és leöldösték, miután sem a túlerővel nem bírtak, sem a menekülésre nem találtak szabad utat. Ezzel véget is értek az etruszkok szabad portyázásai.

12.

(1) Az ostrom azonban folytatódott, akárcsak a gabonahiány és a drágaság, Porsenna pedig bízhatott benne, hogy az ostromzár fenntartásával végül elfoglalja a Várost. (2) Ekkor Gaius Mucius, egy előkelő ifjú – méltatlannak ítélve, hogy a római népet szolgasága idején, a királyok alatt egyetlen háború vagy ellenség sem tartotta ostrom alatt, most pedig, felszabadulása után éppen az etruszkok zárják körül, akiknek hadseregét oly gyakran szalasztotta meg – (3) úgy gondolta, ezt a szégyent valami nagy és vakmerő cselekedettel kell eltörölni, és elhatározta, hogy saját szakállára behatol az ellenség táborába. (4) Később azonban megijedt, hogy ha a *consul*ok utasítása és mindenki tudta nélkül indul útnak, a római őrség elfogja és szökevényként visszaviszi. A Város akkori helyzete hihetővé is tette volna ezt a vádat. Így a *senatus* elé járult. (5) „Az a szándékom, atyák – mondta –, hogy átkelek a Tiberisen, és ha sikerül, behatolok az ellenség táborába. Nem rabolni megyek, nem is bosszút állni pusztításaikért: nagyobb tettre vállalkozom, ha megsegítenek a istenek." Az atyák jóváhagyták, ő pedig fegyvert rejtett ruhája alá, és útnak indult.

(6) Mihelyt megérkezett, elvegyült a tömeg sűrűjében a király emelvénye mellett. (7) Éppen a katonáknak osztottak zsoldot, és az írnok a királyéval szinte egyforma öltözékben, mellette ülve foglalatoskodott, a katonák meg tömegestül járultak elé. Mucius nem merte megkérdezni, melyikük Porsenna, hiszen azzal, hogy nem ismeri a királyt, leleplezte volna magát. Így aztán vaktában próbált szerencsét, de az írnokot ölte meg a király helyett. (8) Miközben véres fegyverével a rémüldöző tömegben utat vágva távozott a tett színhelyéről, a zajra odacsődülő királyi testőrök lefogták, visszahurcolták és a királyi emelvény elé

[1] Ez a kapu az Aventinusról nyílt.

[2] A hadsereg szervezeti egységeiben természetesen későbbi állapotok visszavetítését láthatjuk.

állították. Ő azonban még ebben a fenyegető helyzetben is inkább félelmetesen, mint félelemmel így szólt: „Római polgár vagyok, Gaius Mucius a nevem. (9) Ellenségként jöttem ellenséget ölni. A halálra sem kisebb a bátorságom, mint a gyilkolásra volt: bátran cselekedni és tűrni egyaránt római erény. (10) Veled szembeni elszántságommal nem vagyok egyedül: mögöttem a hasonló dicsőségre pályázók hosszú sora áll. Mostantól nyugodtan vértezd fel magad a végveszélyre, hogy minden órában életedért kell küzdened, mert a fegyveres ellenség állandóan ott lesz palotád előcsarnokában. (11) Mi, a római ifjúság így üzenünk neked hadat. Sose félj fegyveres erőtől vagy ütközettől: egymagad állsz majd szemben mindegyikünkkel." (12) A király haragra lobbant és egyszersmind megrettent a veszedelemtől: fenyegetőzve parancsot adott, hogy gyújtsanak tüzet körülötte, ha azonnal fel nem fedi a cselszövést, amelyre kétértelmű célzásaival utalt. (13) „Nos hát, lásd meg – mondta Mucius –, milyen silány dolog a test azok szemében, akik nagy dicsőségre tartanak igényt!" Azzal jobbját beletartotta a tűzhely áldozatra meggyújtott tüzébe. Miközben úgy égette a kezét, mintha szelleméig el sem jutna az érzékelés, a király e bámulatos tettől megdöbbenve felugrott székéről, és megparancsolta, hogy vigyék el az ifjút az oltártól. (14) „Most menj – mondta –, hisz önmagad ellen kegyetlenebb dolgot műveltél, mint énellenem. Dicsőítenélek bátorságodért, ha az az én hazám szolgálatában állna; de legalább a háborús jogot mellőzve szabadon, épen és sértetlenül bocsátalak el." (15) Mire Mucius, mintha ezzel viszonozná nagylelkűségét, így szólt: „Mivelhogy becsülete van szemedben a bátorságnak, jóságodért megkapod tőlem, amit fenyegetéssel hiába próbáltál kivenni belőlem: 300-an vagyunk előkelő római ifjak, akik esküvel fogadtuk, hogy ily módon törünk az életedre. (16) A sors engem jelölt ki elsőnek, a többi, amilyen sorrendben rá esett a sorsvetés, majd megjelenik a maga idejében, míg csak a szerencse kezünkre nem juttat téged."

13.

(1) Mucius elbocsátása után – aki ezután jobb keze elvesztése miatt a Scaevola melléknevet kapta[1] – Porsenna követei is megérkeztek Rómába. (2) A királyt annyira megdöbbentette az első életveszély, amelyből csak a merénylő tévedése miatt menekült meg, és az a lehetőség, hogy annyiszor kell ilyesmivel megküzdenie, ahány összeesküvő életben marad, hogy önszántából kínált békefeltételeket a rómaiaknak. (3) A feltételek között megemlítette a Tarquiniusok ural-

[1] A Muciusok családjában öröklődő Scaevola melléknév utólag szolgálhatott alkalmul arra, hogy a család ősének személyéhez régi mitikus tartalmakat őrző elbeszélést csatoljanak. A név eredetileg utalhatott akár a balkezességre, akár a *scaevola* nevű fallikus amulettek viselésére.

mának helyreállítását, persze hiába – nem mintha nem tudta volna, hogy a rómaiak ezt úgyis megtagadják, inkább mert ő maga nem tagadhatta meg ezt a Tarquiniusoktól. (4) Elérte azonban, hogy a veiibeliek visszakapják elcsatolt területüket, és kötelezte a rómaiakat, hogy adjanak túszokat, ha azt akarják, hogy visszavonja helyőrségét a Ianiculusról. Miután ilyen feltételekkel megkötötték a békét, Porsenna kivonta hadseregét a Ianiculusról, és elhagyta Róma felségterületét.[1]

(5) A *senatus* Gaius Muciusnak hősiességéért földet adományozott a Tiberis túlsó partján – később Mucius rétjének nevezték ezt a területet. (6) A hősiességnek ez a megbecsülése a nők lelkében is felkeltette a vágyat, hogy dicső tetteket hajtsanak végre az államért. Volt a túszok között egy Cloelia nevű hajadon. Minthogy az etruszkok tábora épp a Tiberis partjának közelében helyezkedett el, ő rászedte az őröket, átúszta a Tiberist[2] a lányok csapatának élén, az ellenség hajítófegyvereinek záporában, és valamennyi társát épségben visszavitte Rómába a családjukhoz. (7) A király, amikor értesült a dologról, először haragra gerjedt, és követeket küldött Rómába, hogy követeljék vissza túsznak Cloeliát: a többiekkel nemigen törődött. (8) Később dühe csodálatba csapott át, mondván: ez a cselekedet a Coclesek és Muciusok tetteit is felülmúlja. Kijelentette, hogy ha nem szolgáltatják ki a túszt, azt a szerződés megszegésének tekinti, de ha kiszolgáltatják, épségben és sértetlenül visszaengedi övéihez. (9) Mindkét fél megtartotta szavát. A rómaiak a szerződés értelmében visszaadták a béke zálogát, az etruszkok királya előtt pedig nemcsak bántatlanságban, hanem megbecsülésben is részesült a lány hősiessége: megdicsérte, és azt mondta, neki ajándékozza a túszok egy részét, válassza ki maga, kiket akar. (10) Cloelia elé vezették az összes túszt, ő pedig, úgy mondják, kiválogatta a kisfiúkat. Szűz lányhoz méltó elhatározását maguk a túszok is helyeselték, hogy elsősorban azokat kell az ellenség kezéből kiszabadítani, akik életkoruk miatt leginkább ki vannak téve a sérelmeknek. (11) Miután helyreállt a béke, a rómaiak a sosem látott női hősiességet sosem látott tiszteletadással, lovas szoborral jutalmazták: a Via Sacra felső végén helyezték el a lovas szűz szobrát.[3]

[1] Az idősebb Plinius (*Természetrajz* XXXIV. 139) megjegyzi, hogy Porsenna békefeltételei között az is szerepelt, hogy a rómaiak csak földművelés céljára használhatnak vasat. Ebből sejthető, hogy a rómaiak számára mégsem olyan dicsőségesen zárult az etruszk királlyal való találkozás, mint Livius és forrásai írják.

[2] Egyéb források szerint (pl. Plutarkhosz: *Publicola* 19. 2) Cloelia lovon kelt át a Tiberisen – ezért állítottak neki lovasszobrot.

[3] A szobor még Kr. e. 30 előtt tűzvésznek esett áldozatul, később azonban helyreállították. A lovas szobrok egyébként a IV. századtól jelennek meg Rómában, görög átvételként.

14.

(1) Az etruszk király békés visszavonulásának a Város alól ellentmond az az egyéb szertartásokkal együtt ősidőkből fennmaradt és máig élő szokás, hogy „kiárusítják Porsenna király javait”.[1] (2) Ennek a szokásnak vagy a háborúban kellett születnie, és aztán a béke idején sem merült feledésbe, vagy pedig szelídebb kezdetekből nőtt ki, mint amit a „javak eladása” elnevezés ellenséges jellege mutat. (3) Az a tudósítás jár legközelebb az igazsághoz, amely szerint a Ianiculusról távozó Porsenna otthagyta ajándékul a rómaiaknak táborát, amely gazdagon el volt látva a szomszédos, termékeny etruriai szántóföldekről összehordott élelemmel, mivel a Város a hosszan tartó ostromzár miatt nagy szükséget látott; (4) és hogy a nép ellenség módjára rá ne szabaduljon és szét ne hurcolja, a készleteket áruba bocsátották. Ezt nevezték „Porsenna javainak”, amely elnevezés inkább az ajándék miatt érzett hálájukat fejezte ki, semmint a királyi vagyon eladását, hiszen az nem is volt a római nép hatalmában.

(5) Felhagyván a Róma elleni háborúval Porsenna, nehogy úgy lássék, mintha hiába vezette volna hadseregét erre a vidékre, Arruns nevű fiát a csapatok egy részével elküldte, hogy rohanja meg Ariciát. (6) A város lakosságát előbb megdöbbentette a váratlan támadás; később azonban segítségül hívták mind a latin népeket, mind Kümét, és ez úgy megnövelte önbizalmukat, hogy nyílt csatát mertek vállalni. Az ütközet kezdetén olyan heves támadást indítottak az etruszkok, hogy már puszta rohamukkal szétszórták az ariciaiakat. (7) A küméi csapatok azonban cselfogást alkalmaztak az erővel szemben: oldalirányban kitértek egy kissé támadóik elől, majd miután azok rendezetlenül elrohantak mellettük, megfordultak és hátba támadták őket. Így a már-már győztes etruszkokat két tűz közé fogták és lekaszabolták. (8) Miután az etruszk sereg elveszítette vezérét, csekély töredéküknek fegyvertelenül, az oltalomért könyörgőkre jellemző külsővel és állapotban sikerült eljutnia Rómába, mert ez volt a legközelebbi menekülési lehetőség. Itt jó szívvel fogadták és egyes házakba osztották szét őket. (9) Amikor sebeik begyógyultak, egyesek hazatértek, hírt adva a római vendégszeretetről, másokat ott tartott a házigazdáikhoz és Rómához való ragaszkodás. Ezeknek lakóhelyet jelöltek ki, amely később a Vicus Tuscus[2] nevet kapta.

[1] Plutarkhosz (*Publicola* 19. 10) tudósítása szerint a hadizsákmány vagy *proscriptio* útján elkobzott javak állami elárverezését volt szokás Porsenna javainak kiárusításaként felvezetni.

[2] Jelentése: ‘etruszk utca’.

15.

(1) Ezután Publius Lucretiust és Publius Valerius Publicolát [507], majd utánuk Spurius Larciust és Titus Herminiust választották *consul*lá [506]. Abban az évben jött utoljára követség Porsennától, hogy hívják vissza a trónra Tarquiniust; azt válaszolták nekik, hogy a *senatus* követséget küld majd a királyhoz. Nyomban el is küldték a legtekintélyesebb *senator*okat, ezzel az üzenettel: (2) Nem azért menesztettek válogatott patríciusokból álló küldöttséget a királyhoz, mintha nem felelhettek volna meg röviden a követeinek Rómában: nem fogadják vissza a királyokat – hanem azért, hogy ezt az ügyet egyszer s mindenkorra zárják le, és a kölcsönös jó szándék oly sok megnyilvánulása ellenére ne ingereljék egymást azzal, hogy a király olyasmit követel, ami nem fér össze a római nép szabadságával, a rómaiak viszont, ha nem akarnak saját vesztükre nagylelkűek lenni, kénytelenek megtagadni a kérését, holott szívük szerint semmit sem tagadnának meg tőle. (3) A római nép már nem királyi uralom alatt, hanem szabadságban él. Így hát el van szánva rá, hogy kapuit előbb nyitja meg az ellenség, mint a királyok előtt; mindannyian azt kérik az istenektől, hogy a szabadság végórája egyúttal Róma végórája is legyen. (4) Ha tehát Porsenna boldogulást kíván Rómának, arra kérik, hagyja szabadságban élni.

(5) A király tisztelettől áthatva így felelt: „Minthogy ez szilárd elhatározásotok, nem terhellek többé benneteket hiábavaló zaklatásaimmal, és a Tarquiniusokat sem áltatom olyan segítség reményével, amelyet megadni úgysem áll módomban. Akár fegyveres segítségre, akár nyugalomra van szükségük, keressenek immár száműzetésük idejére más helyet maguknak, hogy többé ne zavarja semmi a békét közöttünk." (6) Szíves szavait még barátibb tettek követték: hazaengedte a még hatalmában lévő túszokat, és a Ianiculuson kötött szerződés értelmében elvett veii területeket visszaadta Rómának. (7) Tarquinius, miután hazatérési reménye teljesen meghiúsult, száműzetése székhelyét Tusculumba tette át vejéhez, Mamilius Octaviushoz. A rómaiak békéje Porsennával így megszilárdult.

16.

(1) Marcus Valerius és Publius Postumius lett ezután *consul* [505]. Abban az évben szerencsés kimenetelű háborút vívtak a szabinokkal; a *consul*ok diadalmenetet tartottak. Ezután a szabinok nagyobb erőfeszítéssel készültek a háborúra. (2) Ellenük, valamint azért, hogy ne érje őket váratlan támadás Tusculumból is – ahol, ha nem is üzentek nyíltan hadat, gyaníthatóan háborúra készültek –, *consul*lá választották Publius Valeriust (negyedszer) és Titus Lucretiust (másodszor)[1] [504]. (3) A szabinoknál viszály támadt a háború és a béke hívei kö-

[1] Vagyis a *consul*ok megválasztását katonai szempontok diktálták.

zött, és ennek következtében erőik jelentős része a rómaiakhoz pártolt. (4) A békepártiak egyik vezérét, Attius Clausust – akit később Rómában Appius Claudiusnak neveztek – ugyanis annyira üldözték a háborús zavarkeltők, hogy mivel nem volt képes szembeszállni velük, nagyszámú híve kíséretében Inregillumból[1] Rómába menekült. (5) Polgárjogot és az Anio folyó túlsó partján földet adományoztak nekik, és Régi Claudia *tribus*nak nevezték el őket, mivel később újabb *tribus*társakat csatoltak hozzájuk, akik ugyanarról a földterületről származtak. Appiust a *senatus* tagjává választották, és nem telt bele sok idő, igen magas méltóságra emelkedett. (6) A *consul*ok támadást indítottak a szabin területek ellen, és ott akkora pusztítást végeztek, majd az ütközet során annyira megtörték az ellenség erejét, hogy ezután sokáig nem kellett lázadástól tartani. Diadalmenetben tértek vissza Rómába.

(7) Publius Valerius, akit egyhangúlag a legkiválóbb hadvezérnek és államférfinak tartottak, egy évvel később, Agrippa Menenius és Publius Postumius *consul*sága idején [503] dicsősége teljében, de olyan szerény anyagi viszonyok között halt meg, hogy hagyatékából még a temetés költségeire sem futotta. Így állami pénzből temették el. A római matrónák éppúgy meggyászolták, mint Brutust. (8) Ugyanabban az évben két latin *colonia*, Pometia és Cora az auruncusokhoz pártolt.[2] Megkezdődött a háború az auruncusok ellen; miután a rómaiak szétszórták a hatalmas hadsereget, amely mindenre elszántan vonult fel a határt átlépő *consul*okkal szemben, az auruncusok ellen viselt háború teljes egészében Pometiánál összpontosult. (9) A gyilkolástól az ütközet után sem fogták vissza magukat jobban, mint az ütközetben; jóval többen vesztek oda, mint ahányan fogságba estek, de a foglyokat is válogatás nélkül gyilkolták. A háborús gyűlölet nem kímélte még a 300, túszként átadott ember életét sem. Ebben az évben is volt diadalmenet Rómában.[3]

17.

(1) A következő két *consul*, Opiter Verginius és Spurius Cassius [502] megostromolta Pometiát, előbb rohammal, majd szőlőlugasok és más ostromeszközök segítségével. (2) Az auruncusok inkább engesztelhetetlen gyűlöletből, mint

[1] Más források szerint a Claudiusok Regillumból jöttek; a név romlása még Livius forrásában bekövetkezhetett.

[2] Az auruncusok (az ausonok népének nyugati ága) a volscusoktól délre éltek, fővárosuk Suessa volt. Nem valószínű, hogy ebben a korszakban érdekeltségük fűződött Corához és Pometiához. Az elbeszélt esemény mögött inkább csak egy földrajzi tévedés állhat, amely Suessa városát Pometiával azonosítja (Suessa Pometia, vö. I. 41. 7 stb.).

[3] Ugyanezt az eseményt beszéli el Livius egy másik forrás alapján a II. 22. 2-ben.

a sikerben vagy a kedvező alkalomban bízva törtek ki ellenük, többségükben inkább tűzzel, mint vassal felfegyverkezve, és öltek, gyújtogattak mindenfelé. (3) Felgyújtották a szőlőlugasokat, és sok ellenséget megsebesítettek, legyilkoltak; az egyik *consul* is – de hogy melyik, azt nem mondják meg a történetírók – súlyosan megsebesülve bukott le lováról, és hajszálon múlt, hogy meg nem ölték. (4) E balsiker után a sereg visszatért Rómába, a nagyszámú sebesülttel együtt vitték az élet-halál között lebegő *consul*t is. Majd kis idő múlva, ami elég volt a sebesültek gyógyulására és a sereg feltöltésére, még nagyobb haraggal és haderővel ismét megtámadták Pometiát. (5) Miután újra elkészítették a szőlőlugasokat és egyéb ostromműveket, a katonáknak pedig már-már sikerült feljutni a falakra, a város megadta magát. (6) Az auruncusok egyébként éppoly kegyetlen bánásmódban részesültek a megadás után, mintha elesett volna a városuk; a főembereket bárddal lefejezték, a *colonia* egyéb lakosait eladták rabszolgának, a várost lerombolták, a földet pedig áruba bocsátották. (7) A *consul*ok is inkább kemény bosszúállásuk emlékére tartottak diadalmenetet, mint a befejezett háború jelentősége miatt.

18.

(1) A következő évben Postumus Cominius és Titus Larcius viselte a *consul*i tisztséget [501]. (2) Ebben az esztendőben az ünnepi játékok idején egy csapat szabin fiatalember bolondos kedvében örömlányokat rabolt el; csődület, veszekedés, csaknem fegyveres összeütközés is támadt, és úgy látszott, ebből a jelentéktelen dologból ismét kitör a háború. (3) Ehhez még a latin háború fenyegetése is hozzájárult, hiszen biztos értesülések szerint már 30 nép lépett szövetségre egymással Octavius Mamilius[1] ösztönzésére.

(4) Most, amikor e jelentős események előérzete nyugtalanította a polgárokat, került szóba először a *dictator*választás. De sem azt nem tudjuk pontosan, hogy ez melyik évben történt, sem hogy kik voltak azok a *consul*ok, akik a Tarquiniusok pártján álltak, és így hitelüket vesztették – mert ezt is feljegyezték –, sem hogy kit választottak meg először *dictator*nak. (5) A legrégibb történetíróknál azonban azt találtam írva, hogy Titus Larciust nevezték ki elsőként *dictator*nak, és Spurius Cassius volt mellette a lovassági főparancsnok.[2] *Consul*i tisztséget viselt férfiakat választottak meg: ezt írta elő a *dictator* választásáról hozott törvény. (6) Ezért is hajlok inkább arra a véleményre, hogy a *consul*viselt Larciust választották meg a *consul*ok feljebbvalójául és irányítójául, nem pedig Manius Valeriust (Marcus

[1] Vö. II. 15. 7.

[2] A lovassági főparancsnok *(magister equitum)* a *dictator* után a második ember, annak mintegy helyettese.

fiát, Volesus unokáját), aki még nem volt *consul*; (7) ha pedig mindenáron ebből a családból akartak volna *dictator*t választani, sokkal inkább választották volna az apját, Marcus Valeriust, aki elismerten érdemes és már *consul*viselt férfi volt.

(8) Megválasztották tehát az első *dictator*t Rómában, és az előtte hordozott bárdok láttán aköznépet nagy félelem töltötte el, úgyhogy feltétel nélkül engedelmeskedett parancsainak. Nem fordulhattak ugyanis segítségért a másik tisztségviselőhöz, mint az egyenlő hatalommal rendelkező *consul*ok esetében, nem is fellebbezhettek senkihez – nem volt más segítség, csakis a teljes engedelmesség. (9) A szabinok körében is félelmet keltett, hogy Rómában *dictator*t választottak, annál is inkább, mivel azt hitték, hogy miattuk történt ez az intézkedés. (10) Követeket küldtek hát, hogy tárgyaljanak a békekötésről. Küldötteik arra kérték a *dictator*t és a *senatus*t, hogy bocsássák meg a fiatalemberek eltévelyedését, de azt kapták válaszul, hogy fiatalembereknek még meg lehet bocsátani, de koros férfiaknak, akik háborút háborúra tetéznek, már nem. (11) Mégis tárgyaltak a békéről, és meg is kötötték volna, ha a szabinok hajlandóak lettek volna megtéríteni a háborús készülődés költségeit – a rómaiak ugyanis ezt követelték tőlük. Megtörtént a hadüzenet; de egy hallgatólagos fegyverszünetnek hála, csendben folyt le az esztendő.

19.

(1) Servius Sulpicius és Manius Tullius *consul*sága következett [500]; semmi említésre méltó nem történt. Ezután Titus Aebutius és Gaius Vetusius lett a *consul*[1] [499]. Az ő *consul*ságuk alatt ostrom alá fogták Fidenaet és bevették Crustumeriumot, Praeneste pedig a latinoktól átállt a rómaiakhoz, így most már elkerülhetetlenné vált a jó néhány év óta készülődő háború a latinokkal.

(3) Aulus Postumius *dictator* és Titus Aebutius lovassági főparancsnok nagy gyalogos és lovas csapatok élén útnak indult, és a Regillus-tónál, Tusculum területén találkozott össze az ellenség seregével. (4) Mivel meghallották, hogy a Tarquiniusok is ott vannak a latinok hadseregében, nem tudták haragjukat türtőztetni, és azon nyomban összecsaptak. (5) Így aztán ez az ütközet jóval keményebb és véresebb volt, mint a többi. A vezérek ugyanis nem érték be a hadmozdulatok szellemi irányításával, hanem maguk is fegyvert ragadtak és csatába bocsátkoztak, és a római *dictator*on kívül nemigen akadt a két hadsereg vezetői között, aki sebet ne kapott volna. (6) Postumiusra, aki az első vonalban buzdította és rendezte katonáit, lóháton rohant rá Tarquinius Superbus, jóllehet már idős volt, az ereje is fogytán; de oldalról megsebesítették. Övéi odasereglettek köré, és biztonságba vitték. (7) A másik szárnyon Aebutius, a lovassági

[1] A Vetusius a Veturius név régi alakja.

főparancsnok Octavius Mamiliust támadta meg. A tusculumi parancsnok is jól látta, hogy közeledik, és elébe lovagolt. (8) Akkora erővel döfte egymásba lándzsáit a két szembevágtató lovas, hogy Aebutiusnak a karját fúrta keresztül a fegyver, Mamiliusnak a mellkasát érte. (9) Őt a latinok hátravitték a második vonalba; Aebutius, mivel sebesült karjával nem tudta tartani a lándzsáját, elhagyta a harcteret. (10) A latinok vezérét sebe nem tartotta vissza az ütközet irányításától, és mivel látta, hogy övéi megzavarodtak, harcba szólította a római száműzöttek csapatát, amelynek élén Lucius Tarquinius fia állt.[1] Javaik elrablása, hazájuk elvesztése miatt iszonyú haraggal küzdöttek, így egy időre helyreállították a csata egyensúlyát.

20.

(1) A rómaiak már-már visszavonultak ezen a részen, amikor Marcus Valerius, Publicola öccse megpillantotta a harcias ifjú Tarquiniust, aki ott forgolódott a száműzöttek csapatának első sorában, (2) és fellángolt benne a családi büszkeség, hogy házának a királyok elűzésével szerzett dicsőségét most megölésükkel növelje. Megsarkantyúzta lovát, és lándzsát szegezve Tarquinius ellen indult. (3) Tarquinius övéi közé húzódott vissza támadója elől; Valerius vakmerően a száműzöttek arcvonala közé rontott, de valaki oldalról rátámadt és keresztülszúrta; lovasának sebesülése nem gátolta futásában a lovat, és a haldokló római lecsúszott róla a földre, pajzsa pedig ráesett. (4) Postumius *dictator,* amint látta a kiváló férfi elestét, a száműzöttek szilaj támadását és övéinek zavart hátrálását, (5) jelt adott saját *cohors*ának, amelyet válogatott testőrgárdaként tartott maga mellett, és felszólította őket, hogy ha övéik közül valakit menekülni látnak, azt vegyék ellenség számba. A kettős rémület szorításában a rómaiak felhagytak a futással, az ellenség felé fordultak, és helyreállt a csatarend. (6) A *dictator cohors*a csak ekkor vetette bele magát az ütközetbe, friss erővel és harci kedvvel támadták meg és kaszabolták a már kimerült száműzötteket. (7) Ekkor újabb viadal támadt két vezér között. Mihelyt a latinok hadvezére észrevette, hogy a száműzöttek csapattestét a római *dictator* már-már körülzárta, a tartalékos csapatok közül néhány *manipulus*szal előretört az első vonalba. (8) Titus Herminius *legatus,* látva a felé közeledő csapatot, feltűnő ruhájáról és fegyverzetéről felismerte köztük Mamiliust, és még nagyobb lendülettel, mint az imént a lovassági főparancsnok, ő is harcba bocsátkozott az ellenség vezérével. (9) Egyetlen döfés az oldalába, és Mamiliusnak vége – de miközben ellenfele holttestét megfosztotta fegyverzetétől, a győztest is dárdatalálat érte, és amikor visszavitték a táborba, alig kezdték ápolni, kilehelte a lelkét. (10) Ekkor lovasaihoz

[1] A három királyfi közül már csak a legidősebb, Titus volt életben.

vágtatott a *dictator*, biztatva őket, hogy mivel a gyalogság már kimerült, szálljanak le a lóról, és úgy folytassák a harcot. Engedelmeskedtek a szavának: leugráltak lovaikról, előrerohantak, és a jelvények előtt új sort képezve felemelték pajzsukat. (11) Nyomban visszanyerte bátorságát a gyalogos sereg, amint látta, hogy az előkelő ifjak éppolyan módon harcolnak, mint ők, és osztoznak velük a veszedelmekben. Most verték vissza végre a latinokat, akiknek csatarendje meginogva hátrálni kezdett. (12) A lovasokhoz odavezették a lovaikat, hogy üldözőbe vehessék az ellenséget; követte őket a gyalogság csatasora is. Ekkor a *dictator*, hogy minden isteni és emberi segítséget igénybe vegyen, állítólag fogadalmat tett, hogy szentélyt emel Castornak,[1] és jutalmat ígért azoknak, akik elsőnek vagy másodiknak hatolnak be az ellenség táborába. (13) Olyan magasra csapott erre a harci láz, hogy a rómaiak ugyanazzal a rohammal, amelylyel az ellenséget szétszórták, a tábort is elfoglalták. Így folyt le a csata a Regillus-tó partján. A *dictator* és a lovassági főparancsnok diadalmenetben tért vissza Rómába.

21.

(1) A következő három esztendőben sem állandó béke, sem háború nem volt. A *consul*ok: Quintus Cloelius és Titus Larcius [498], utánuk pedig Aulus Sempronius és Marcus Minucius [497]. Az utóbbiak *consul*sága idején szentelték fel Saturnus templomát és alapították a Saturnalia ünnepét.[2] (2) Majd Aulus Postumiust és Titus Verginiust választották meg *consul*nak [496]. (3) Némely történetíróknál azt olvasom, hogy csak ebben az esztendőben folyt le a Regillus-tó melletti csata,[3] Aulus Postumius pedig, mivel nem bízhatott tiszttársa hűségében, lemondott a *consul*ságról, és aztán tették meg *dictator*nak. (4) Minthogy minden történetírónál más sorrendben találhatóak meg a tisztségviselők, olyan nagy hibák nehezítik meg az időrend felállítását, hogy nem lehet megállapítani, melyik *consul* ki után következett, vagy hogy mi melyik esztendőben történt,

[1] Más történetíróknál fennmaradt a monda, hogy Castor és Pollux személyesen sietett fehér lovon a rómaiak segítségére, és ennek emlékét őrzi az itt említett fogadalmi szentély.

[2] Saturnus ünnepét december 17-én tartották a rómaiak; az eredetileg egynapos ünnep a köztársaságkor végére egyhetesre duzzadt. A hivatalos szertartásokon kívül a magánszférában is nagy volt a Saturnalia jelentősége: az emberek lakomáztak, játszottak, megajándékozták egymást, és erre az időre még a rabszolgák és szabadok közti különbség is elmosódott. Az ünnep jellegzetes vonásai valószínűleg a Kr. e. 217-es reform után alakultak ki. Lásd XXII. 1. 19–20 a hozzá fűzött jegyzettel.

[3] A csata datálásában Livius Licinius Macert követi. A Valerius Antias-féle hagyomány teszi az ütközetet a 496-os évre.

mert olyan messze esnek tőlünk időben nemcsak az események, hanem maguk a történetírók is.

(5) Ezután Appius Claudius és Publius Servilius töltötte be a *consul*i tisztséget [495]. Ez az esztendő arról nevezetes, hogy ekkor érkezett meg Tarquinius halálhíre. Kümében halt meg, ahol a latinok hatalmának összeomlása után Arisztodémosz *türannosz*nál talált menedéket.[1] Ez a hír felrázta a patríciusokat, de felrázta a köznépet is. (6) De az atyák öröme túlzásba fordult, és a köznéppel, amelynek eddig minden módon a kedvét keresték, kezdtek igazságtalanul bánni az előkelők. (7) Ugyanebben az évben a Tarquinius király alapította Signia *coloniá*t újabb telepesek kiküldésével újjászervezték.[2] Rómában 21 *tribus*t szerveztek. Május 15-én felavatták Mercurius templomát.[3]

22.

(1) A volscus néppel a latin háború idején nem volt sem háború, sem béke. A volscusok ugyanis segédcsapatokat szerveztek, és el is küldték volna őket a latinok támogatására, ha a római *dictator* nem cselekszik olyan gyorsan – a római vezér pedig épp azért cselekedett gyorsan, hogy ne kelljen egyazon csatában a latinokkal és volscusokkal is harcolnia. (2) A *consul*ok emiatti haragjukban a volscusok területére vezették légióikat. A volscusokat, akik nem várták, hogy puszta szándékukért is megbüntetik őket, megdöbbentette a váratlan fordulat: feledve a nagy fegyverkezést, felajánlották túszként Cora és Pometia előkelőségeinek 300 gyermekét,[4] erre a római légiók harc nélkül visszavonultak. (3) A volscusokban azonban, alighogy megszabadultak a félelemtől, nemsokára ismét feltámadt igazi természetük. Titokban megint háborúra készültek, és fegyvertársul maguk mellé vették a hernicusokat. (4) Latium fellázítására is követeket küldtek szét. De a latinok, akik a Regillus-tónál nemrég elszenvedett vereségük óta haraggal és gyűlölettel néztek mindenkire, aki háborúra biztatta őket, még a követek bántalmazásától sem riadtak vissza: a volscusokat elfogták és Rómába vitték. Ott átadták őket a *consul*oknak, és bejelentették, hogy a volscusok és a hernicusok háborúra készülnek Róma ellen. (5) Miután a dolog a *senatus* elé került, az atyák annyira megörültek a bejelentésnek, hogy 6000 latin foglyot szabadon bocsátottak, és a szövetség kérdését, amelyet azelőtt csaknem

[1] Arisztodémosz Kr. e. 504-ben lett Kümé *türannosza*. Az ő uralmához fűződik a város mezőgazdaságának felvirágzása, aminek köszönhetően a város Róma egyik fontos gabonaellátója lett. A 480-as években merénylet áldozata lett.

[2] Vö. I. 56. 3.

[3] Vö. II. 27. 5.

[4] Vö. II. 16. 9.

egyszer s mindenkorra megtagadtak tőlük, az új *consul*ok hatáskörébe utalták. Ennek meg a latinok örültek: (6) a béke kezdeményezőit hatalmas megbecsüléssel vették körül. Aranykoszorút küldtek ajándékba Iuppiternek a Capitoliumra. A követeket és az ajándékot a hazaengedett hadifoglyok hatalmas tömege kísérte. (7) Ezután felkeresték a házakat, ahol rabszolgaként éltek; megköszönték, hogy szívélyesen és tisztességgel bántak velük nehéz helyzetükben, majd vendégbarátságot kötöttek gazdáikkal. Soha még nem fűzte össze ily szoros állami és személyes kötelék a latinságot a római hatalommal.

23.

(1) Kitörőfélben volt azonban a háború a volscusokkal, és közben az államon belül is széthúzás támadt, fellángolt a gyűlölet a patríciusok és a plebejusok között, főleg az adósrabszolgák miatt.[1] (2) Az emberek azon méltatlankodtak, hogy míg a határokon kívül ők harcolnak a szabadságért, az állam hatalmáért, otthon saját polgártársaik tartják rabságban és nyomják el őket; a köznép szabadsága kevésbé forog veszélyben háború idején, az ellenség gyűrűjében, mint békében, polgártársaik között. Ez az elégedetlenség magától is egyre terjedt, de aztán egyetlen ember súlyos sérelmének nyilvánosságra kerülése lobbantotta végképp lángra. (3) Megjelent a Forumon egy idős ember, aki a nyomorúság összes jelét magán viselte: csupa mocsok a ruhája, de még taszítóbb látvány sápadt és csontig lesoványodott teste, arca pedig torzonborz haja és szakálla miatt festett elvadultan. (4) De még így, alakjából kivetkőzve is sokan felismerték. Azt mondogatták, valaha *centurio* volt, és sajnálkozva sorolgatni kezdték katonai érdemeit. Maga is megmutogatta mellén a csatatéren szemből kapott sebesülései nyomát. (5) Az emberek kérdéseire, hogy miért ez az öltözék, miért az ijesztő külső, amikor már csaknem egy gyűlésre való nép csődült köré, elmondta a történetét. A szabin háborúban katonáskodott – mesélte –, és ezalatt a fosztogatók nemcsak a termést vitték el szántóföldjéről, hanem a tanyáját is felgyújtották, széthordták mindenét, a jószágot elhajtották, és ő, minthogy a legrosszabbkor követelt adóját nem tudta megfizetni, adósságba verte magát. (6) Az adósság a kamatokkal egyre gyarapodott, és előbb az apjától és nagyapjától rá maradt földet vitte el, majd többi vagyonkáját is. Végül, mint valami fertőző kórság, a testét is elérte: hitelezője nem is szolgaságra vetette, egyenesen dologházba záratta, hóhérkézre adta.

[1] A Tizenkéttáblás törvény szerint az adós, ha 60 napon belül nem fizetett, a hitelező hatalmába került, aki fogolyként magánál tarthatta, sőt bilincsbe is verhette, amíg nem váltották ki, vagy nem dolgozta le adósságát. A hitelezőnek ezt a jogát később megszüntették (VIII. 28.).

(7) Ekkor megmutatta a hátát, amelyen ütlegek friss nyomai éktelenkedtek. E látványra és szavakra hatalmas felzúdulás támadt. A nyugtalanság nem maradt meg a Forumon, hanem átjárta a Várost. (8) Az adósrabszolgák, bilincsbe verve vagy anélkül, mindenünnen kitódultak az utcákra, és a polgárok pártfogásáért könyörögtek. Mindenfelé akadtak olyanok is, akik önként csatlakoztak a lázadáshoz; mindenünnen csapatostul lepték el az utakat, és nagy lármával rohantak a Forumra. (9) Nagy veszélybe került az a *senator*, aki épp a Forumon tartózkodott, és összetalálkozott ezzel a tömeggel. (10) Tettlegességig fajult volna a dolog, ha sietve oda nem érkeznek a *consul*ok, Publius Servilius és Appius Claudius, hogy megfékezzék a lázadást. Most hozzájuk fordult a tömeg, mutogatták nekik bilincseiket és nyomorúságukat. (11) Ezt kapták szolgálatuk jutalmául – kiáltozták; ki-ki átkozta a maga katonaidejét, akárhol harcolt is, és sokkal inkább fenyegetőzve követelték, mint kérték tőlük, hogy hívják egybe a *senatus*t. Körül is vették a Curiát, hogy majd ők ellenőrizzék és irányítsák a hivatalos tanácskozást. (12) A *consul*ok csak néhány *senator*t tudtak összeszedni, aki éppen az útjukba akadt; a többieket a rémület nemcsak a Curiától, de még a Forumtól is távol tartotta – így hát a *senatus*ülés, mivel nem volt meg a kellő létszám, nem végezhetett semmit.[1] (13) Erre a sokaság úgy gondolta, a bolondját járatják velük, csak időt akarnak nyerni, és a távollévő *senator*ok nem véletlenül maradtak távol, nem is félelmükben, hanem mert meg akarják akadályozni az ügy megtárgyalását; a *consul*ok is csak húzzák az időt, szemmel láthatóan mind gúnyt űznek az ő szerencsétlen helyzetükből. (14) Már csaknem odáig fajult a helyzet, hogy a *consul*i tisztség tekintélye sem fékezhette meg az emberek dühét, amikor végül mégis megérkeztek a *senatus*ba jó néhányan, akik eddig nem tudták eldönteni, hogy eljönniük veszélyesebb-e vagy távol maradniuk. Végre kellő számban összegyűlt a *senatus*, de sem az atyák, sem a *consul*ok nem tudtak egyetértésre jutni. (15) Az erőszakos természetű Appius azt javasolta, hogy *consul*i hatalmukkal lépjenek fel az ügyben: ha egyet-kettőt lefognak, majd lecsillapodik a többi. Servilius, a kíméletesebb gyógymódok híve viszont úgy gondolta, biztonságosabb is, könnyebb is meghajlítani, mint megtörni a lázadó hangulatú tömeget.

24.

(1) Közben újabb, még nagyobb rémület támadt. Latin lovasok vágtattak Rómába a riasztó hírrel: a volscusok ellenséges hadsereggel közelednek, hogy megostromolják a Várost. A viszály annyira kettéosztotta a lakosságot, hogy ez a hír egészen másként érintette az atyákat, mint a köznépet. (2) A köznép ujjongott

[1] A *senatus* döntésképességét csak a késő köztársaságkorban és csak bizonyos ügyekben kötötték a kellő létszám jelenlétéhez. Így ez a részlet anakronisztikus Livius elbeszélésében.

örömében, mondván: íme, az istenek bosszúja az atyák dölyfössége miatt. Arra biztatták egymást, hogy senki ne álljon be katonának. Inkább pusztuljon el mindenki, mint ők egyedül – mondták –, katonáskodjanak csak az atyák, fogjanak ők fegyvert, a háború veszélyeit is azok viseljék, akik a hasznát látják. (3) A *senatus* azonban gyászba borult és azt sem tudta, mihez kapjon, hiszen egyszerre kellett tartania a polgároktól és az ellenségtől. Arra kérték hát Servilius *consul*t – mivel a kettő közül inkább ő érzett együtt a néppel –, hogy mentse meg a félelmes veszélyektől körülvett államot. (4) Ekkor a *consul* feloszlatta a tanácsülést, és kiállt a nép elé. Itt kijelentette: A *senatus*nak gondja van rá, hogy segítsen a köznépen, most azonban a polgárság legnagyobb részéről, de mégiscsak egy részéről szóló vitát félbeszakította az állam egészét fenyegető veszedelem. (5) Lehetetlenség, hogy amikor az ellenség már-már a kapuk előtt áll, bármit is fontosabbnak tekintsenek a háborúnál, és még ha egy kicsit fellélegezhetnének, akkor sem válna a köznép becsületére, hogy addig nem fog fegyvert hazájáért, amíg a díjat meg nem kapta érte – de az atyákra sem hozna dicsőséget, ha polgártársaik baján inkább most, félelmükben segítenének, mint később, önszántukból.

(6) A gyűlésen mondottak hitelét megerősítette egy rendelettel, amely kimondta: egyetlen római polgárt sem szabad bilincsbe verve vagy bezárva tartani, hogy ne jelentkezhessen a *consul*oknál katonának, valamint egyetlen katona vagyonát sem szabad szolgálatteljesítésének ideje alatt lefoglalni vagy eladni, sem gyermekeit vagy unokáit szabadságukban korlátozni. (7) Mihelyt nyilvánosságra került a rendelet, az összes jelenlévő adósrabszolga nyomban jelentkezett katonának; de rohantak a magánemberek házaiból is, az egész Város területéről, mivel hitelezőjüknek immár nem volt joga visszatartani őket, és a Forumra özönlöttek, hogy felesküdjenek. (8) Nagy csapat alakult belőlük, és a volscusok ellen viselt háborúban ők tűntek ki leginkább hősiességükkel és igyekezetükkel. A *consul* felvonultatta csapatait az ellenség ellen, és nem messze tőle tábort ütött.

25.

(1) A volscusok arra számítva, hogy a rómaiakat viszály osztja meg, a következő éjjel tettek egy próbát a táborral, hátha az éjszaka kedvez az átszökésnek vagy az árulásnak. Az őrség észrevette őket, felverték a hadsereget, riadót fújtak, mindenki rohant a fegyveréért. (2) A volscusok vállalkozása így kudarcba fulladt. Az éjszaka hátralevő része mindkét oldalon nyugalomban telt el. Másnap hajnalhasadáskor a volscusok feltöltötték az árkokat, és megrohanták a sáncot. (3) Már minden oldalról bontották a tábor erődítményeit, de a *consul,* bár körülötte mindenki – az adósrabszolgákkal az élen – hangosan követelte, hogy adja már meg a jelet, késlekedett egy darabig, hogy próbára tegye a katonák harci kedvét.

Majd amikor hatalmas lelkesedésük teljesen nyilvánvaló lett, megadta végre a jelet a kitörésre, és kieresztette a harcolni vágyó sereget. (4) Már az első rohamra szétfutott az ellenség. A menekülőket a gyalogság kaszabolta hátulról, amíg lépést tudtak velük tartani; a lovasság egészen a táborukig űzte a megrettent támadókat. Majd a tábort is körülzárták a légiók, és miután a volscusokat a rémület onnét is elűzte, elfoglalták és kifosztották. (5) Másnap a légiók Suessa Pometia alá vonultak, ahová az ellenség menekült. A várost néhány nap alatt bevették és felprédálták. Ez valamelyest segített a szűkölködő katonák helyzetén. (6) A *consul* a legnagyobb dicsőségtől övezve vezette vissza Rómába győzelmes hadseregét. Útban Róma felé felkeresték őt az Ecetra városbeli volscusok követei, akik most, hogy Pometia elesett, saját városuk sorsát féltették. Ezeknek *senatus*i határozattal békét biztosítottak, földjüket azonban elvették.

26.

(1) Nyomban ezután a szabinok is ráijesztettek a rómaiakra, de ez inkább csak riadalom volt, mint háború. Egy éjjel az a hír érkezett Rómába, hogy fosztogató szabin hadsereg érkezett az Anio folyóhoz, dúlják a vidéket és gyújtogatják a tanyákat. (2) Azonnal odavezényelték az összes lovas csapat élén Aulus Postumiust, aki a latin háború idején *dictator* volt; őt Servilius *consul* követte válogatott gyalogsággal. (3) A szétszóródott szabinok nagy részét a lovasság bekerítette, de a szabin légió sem volt képes szembeszállni az odaérkező gyalogsággal. A meneteléstől meg az éjszakai fosztogatástól kifáradva, miután a legtöbben teleették-itták magukat a tanyákon rabolt élelemből és borból, még a meneküléshez is alig maradt erejük.

(4) Azon az éjszakán, amelyen hírét vették a szabin háborúnak, be is fejezték azt. De másnap, pedig már mindenki azt remélte, hogy sikerült mindenütt békét teremteni, auruncus követek érkeztek a *senatus*hoz azzal, hogy ha a rómaiak nem vonulnak ki a volscusok területéről, ők hadat üzennek. (5) A követekkel egyidőben az auruncus hadsereg is elindult hazájából; a hír, hogy az ellenséget már Ariciától nem messze látták, akkora zűrzavart keltett Rómában, hogy a *senatus* nem tudott sem rendesen tárgyalni a dologról, sem nyugodt választ adni a fegyveres fenyegetésre, hiszen közben már maguk az atyák is fegyverkeztek. (6) Támadó menetben elindultak Aricia felé, nem messze onnét megütköztek az auruncusokkal, és egyetlen csatával be is fejezték a háborút.

27.

(1) Az auruncusok legyőzése után a római nép, amely néhány nap alatt annyi győzelmet aratott, várta a *senatus* által szavatolt *consul*i ígéret teljesítését. Appius azonban részben vele született gőgje miatt, részben, hogy tiszttársa ígéretét

meghiúsítsa, a lehető legszigorúbb ítéleteket hozta az adósságok ügyében. Ettől kezdve nemcsak az addigi adósrabszolgákat szolgáltatták ki hitelezőiknek, hanem még újabbakat is szolgaságra vetettek. (2) Valahányszor katonával történt ilyesmi, az a másik *consul*hoz fellebbezett. Serviliusnál egész csődület támadt: az ő ígéreteit hánytorgatták fel, őelőtte hivatkoztak háborús érdemeikre és sebeikre; követelték, hogy vagy terjessze ügyüket a *senatus* elé, vagy legyen segítségükre, mint *consul* a polgártársainak, mint hadvezér a katonáinak. (3) A *consul*t megindította mindez, a helyzet mégis halogatásra kényszerítette: ennyire heves ellenzője volt az ügynek nemcsak tiszttársa, hanem az előkelők egész pártja is.[1] Így aztán középen egyensúlyozva nem kerülhette el a köznép gyűlöletét, de nem nyerhette el az atyák rokonszenvét sem. (4) A patríciusok gyenge kezű és a nép kegyét hajhászó *consul*nak tartották, a köznép pedig kétszínűnek, és csakhamar szemmel láthatóan éppúgy meggyűlölték, mint Appiust.

(5) A *consul*ok között versengés támadt, hogy melyikük szentelje fel Mercurius templomát. A *senatus* saját hatásköréből a nép elé utalta a dolgot azzal, hogy amelyiküket a nép parancsa kijelöli a templom felszentelésére, az gondoskodik majd a gabonaellátásról, az szervezi meg a kereskedők testületét,[2] és végzi a *pontifex* jelenlétében az ünnepi szertartásokat. (6) A nép Marcus Laetorius rangidős *centurió*t[3] bízta meg a felszentelés feladatával. Nyilvánvaló volt, hogy nem annyira őt akarták megtisztelni ezzel a társadalmi állását meghaladó feladattal, hanem a *consul*okat megszégyeníteni. (7) Iszonyúan megdühödött erre az egyik *consul*, de a *senator*ok is. A köznépnek azonban megnőtt az önbizalma, és már egészen más úton járt, mint eredetileg elhatározta. (8) Most, hogy már lemondott a *consul*ok meg a *senatus* segítségéről, ha meglátta, hogy egy adóst a bíróságra visznek, mindenfelől összesereglett a nép. A nagy zaj és kiáltozás miatt a *consul* határozatának kihirdetését sem lehetett hallani, és a határozatnak nem is engedelmeskedett senki. (9) Eluralkodott az erőszak, és most már minden félelem és veszély a hitelezőket kezdte fenyegetni, nem az adósokat, mivel egyedül maradtak a tömeggel szemben, amely akár a *consul* szeme láttára is bántalmazta őket. (10) Ehhez járult még a fenyegető szabin háború is. A sorozási

[1] Lásd az I. 17. 1 jegyzetét.

[2] A két feladat összefügg. Az itt említett kereskedők gabonakereskedők, akiket az ellátás folyamatossága végett szerveznek testületbe – és mindez azért kapcsolódik Mercurius templomához, mert ő a kereskedők istene is.

[3] Azaz egy plebejust. A légió rangidős *centurió*ja *(centurio primi pili)* a harmadik csatasorban küzdő, legmegbízhatóbb öreg katonák, a *triarius*ok első *manipulus*ának a parancsnoka volt.

felhívásra senki nem jelentkezett. Appius őrjöngött, népszerűség-hajhászással vádolta tiszttársát, mondván: elárulta a haza ügyét azzal, hogy hallgatásával a nép mellé állt, és nemcsak adósügyekben nem ítélkezett, de a sorozásról szóló *senatus*i határozatot sem hajtja végre. (11) De azért mégsem maradt teljesen magára az állam – mondta –, és nem bukott még el a *consul*i hatalom: ő egymaga védi majd meg az atyák és a maga méltóságát.

(12) Így amikor a napról napra jobban elkanászodó tömeg körülvette Appiust, az parancsot adott, hogy fogják el azt az egy embert, aki szemmel láthatóan a lázadás hangadója volt. Az, miközben a *lictor*ok elvonszolták, a néphez fellebbezett. A *consul*, mivel nem volt kétséges előtte a nép döntése, nem adott volna helyt a fellebbezésnek,[1] ha makacskodását nagy nehezen meg nem törte volna inkább az előkelők bölcs belátása és tekintélye, mint a nép zajongása: volt benne épp elég indulat ahhoz, hogy el tudja viselni a gyűlöletet. (13) Napról napra harapódzott el a baj: nemcsak nyilvános tüntetések folytak, hanem ami sokkal veszélyesebb, csoportosulások és titkos gyűlések is. Végül lejárt a köznép szemében gyűlöletes *consul*ok hivatali ideje. Serviliust egyik tábor sem kedvelte, Appius viszont legalább az atyák körében nagyon népszerű volt.

28.

(1) Utánuk Aulus Verginius és Titus Vetusius lépett hivatalba *consul*ként [494]. A köznép, mivel nem tudta, mit várhat a *consulok*tól, éjszakai összejöveteleket tartott egyrészt az Esquilinuson, másrészt az Aventinuson, hogy ne a Forumon kezdjen kapkodni, felkészületlenül a döntéshelyzetekre, és ne vaktában és elhamarkodottan cselekedjen. (2) Ezt a *consul*ok veszélyesnek tartották – az is volt –, és jelentést tettek róla a *senatus*nak. De nem volt rá mód, hogy szabályosan kikérjék a dologról az atyák véleményét, olyan zajos méltatlankodással fogadták, mondván: A *consul*ok, ha valamit hivatali hatalmukkal kellene elintézniük, a *senatus*ra hárítják az ebből fakadó gyűlöletet. (3) Annyi bizonyos, hogy ha az állam élén igazi tisztségviselők állnának, Rómában csak nyilvános gyűlések folynának, (4) most meg ezer *senatus*ra és gyűlésre forgácsolódott az állam, hiszen az Esquilinuson is, az Aventinuson is tanácskoznak. Herculesre – mondták –, most nem *consul*, hanem annál sokkal több, egy igazi férfi kellene, olyan, mint Appius Claudius[2] volt; az egy pillanat alatt szétcsapna a gyülekezők között.

(5) A sarokba szorított *consul*ok azt kérdezték, mit várnak hát tőlük; ők mindenben olyan gyorsan és keményen fognak fellépni, ahogy az atyák akarják.

[1] Ezzel törvénytelenül járt volna el, mert a fellebbezés mindenkinek jogában állt.

[2] Az előző évi *consul*.

Azok megszavazták, hogy a lehető legerélyesebben le kell bonyolítani a sorozást, hiszen a köznép a tétlenség miatt válik kezelhetetlenné. (6) A *senatus*i ülés feloszlatása után a *consul*ok a forumi emelvényre léptek; név szerint szólították a fiatalabb korosztályt, de neve hallatára senki se jelentkezett. Köréjük tódult a tömeg, mint valami népgyűlésen, és kijelentette, hogy ezentúl nem lehet a köznépet becsapni. (7) Soha egyetlen katonát sem fognak kapni – mondták –, ha az állam nem tartja meg ígéretét. Adják vissza tehát kinek-kinek a szabadságát, mielőtt fegyvert adnak a kezébe, hogy hazájukért, polgártársaikért harcoljanak, ne pedig gazdáikért.

(8) A *consul*ok pontosan tudták, hogy milyen megbízatást adott nekik a *senatus*, de azt is, hogy azok közül, akiknek a Curia falain belül olyan nagy volt a szájuk, senki sem hajlandó osztozni az őket körülvevő gyűlöletben, (9) pedig a köznéppel való összecsapás igen hevesnek ígérkezett. Mielőtt tehát a végső eszközökhöz nyúltak volna, úgy döntöttek, még egyszer megkérdezik a *senatus*t. De ekkor a legfiatalabb atyák mind a *consul*ok székei köré tódultak, követelve, hogy mondjanak le tisztségükről és hatalmukról, ha nincs bátorságuk annak megfelelően eljárni.

29.

(1) A *consul*ok, miután megpróbálkoztak mindkét megoldással, ekkor végre kijelentették: „Ne mondjátok, atyák és összeírtak, hogy nem szóltunk idejében: hatalmas lázadás van kitörőben. Követeljük, hogy akik a leghangosabban vetik szemünkre a gyávaságot, legyenek ott velünk, amikor a sorozást megtartjuk. Akkor majd a legkíméletlenebb *senator*ok belátása szerint járunk el, ha már egyszer így kívánjátok." (2) Ezzel visszatértek a *forum*i emelvényre. Szántszándékkal olyasvalakinek a nevét olvastatták fel, aki ott állt a szemük előtt. Az nem mozdult, nem felelt, és köré tömörült jó néhány ember, hogy erőszakkal hozzá ne nyúljanak. A *consul*ok odaküldték hozzá a *lictor*t, (3) a tömeg azonban elkergette. A *senator*ok, akik a *consul*ok mellett voltak, kiabálni kezdtek, hogy ez aztán a méltatlan gaztett, és lerohantak az emelvényről, hogy a *lictor* segítségére siessenek. (4) A *lictor*t épp csak megakadályozták benne, hogy letartóztassa az illetőt, de a tömeg dühe most a *senator*ok ellen fordult. A forrongás a *consul*ok közbelépésére végül lecsillapodott: sem kő, sem fegyver nem röpült, több volt a csatazaj, mint az erőszak. (5) A *senatus*t nagy dérrel-dúrral összehívták, és még nagyobb dérrel-dúrral tanácskozásra bocsátották a dolgot; a megvert *senator*ok vizsgálatot követeltek, a legharciasabbak meg helyeseltek rá, hangoskodással éppúgy, mint érvekkel. (6) Végül is, amikor a *consul*ok a szemükre vetették, hogy a Curiában sem több a józan ész, mint a Forumon, elült a haragjuk, aztán meg-

kezdődött a szabályos tanácskozás. (7) Három javaslat hangzott el. Titus[1] Verginius nem terjesztette ki a dolgot mindenkire; úgy vélte, csak azokról kell dönteni, akik Publius Servilius *consul* ígéretében bízva a volscusok, az auruncusok és a szabinok ellen viselt háborúban katonáskodtak. (8) Titus Larcius azt mondta, nem olyan idők járnak, hogy csak az érdemeket jutalmazzák; a köznép teljes egészében eladósodott, és csak úgy lehet talpra állítani, ha mindenkiről gondoskodnak; ha ellenben ki-ki a másiktól eltérő helyzetbe kerül, ez inkább szítja a viszályt, ahelyett hogy csillapítaná. (9) Appius Claudius, aki eleve könyörtelen természetű volt, de a köznép gyűlölete meg az atyák elismerése csak jobban megvadította, így beszélt: Nem a nyomorúság, hanem a zabolátlanság okozta ezt a nagy zavargást, és a köznép nem haragos, hanem el van kapatva. (10) Sőt, ez a baj a fellebbezés jogából származik, hiszen a *consul*oknak nincs valódi hatalmuk, csak fenyegetőzhetnek, ha egyszer mindenki a saját bűntársaihoz fellebbezhet. (11) „Rajta hát – mondta –, nevezzünk ki *dictator*t, akinek a szava ellen nincs fellebbezés, és mindjárt lecsillapodik ez a mindent lángba borító eszeveszettség. (12) Akkor üssön meg bárki egy *lictor*t, tudatában annak, hogy a bőre meg az élete annak az egy embernek a kezében van, akinek a méltóságát megsérti!"

30.

(1) Sokan durvának és kegyetlennek ítélték Appius javaslatát – az is volt –, de Verginius és Larcius javaslatát sem tartották a példaadás szempontjából üdvösnek, főleg Larciusét, amely teljesen megszüntetné a hiteléletet. Verginius javaslata látszott a legkiegyensúlyozottabbnak és mindkettőhöz képest mérsékeltnek. (2) De a csoportérdek és az egyéni előny hajhászása, amely mindig útjában állt és útjában is fog állni a közérdeknek, Appiust segítette győzelemre, és kis híja volt, hogy nem őt választották meg *dictator*nak is. (3) Ez pedig végképp ellenük fordította volna a köznépet, éppen a legveszélyesebb időpontban, amikor a volscusok, az aequusok és a szabinok mind egyszerre fogtak fegyvert. (4) De a *consul*oknak és a korosabb *senator*oknak gondjuk volt rá, hogy ezt a veszedelmes súlyú hatalmat szelíd természetű férfira bízzák. (5) Manius Valeriust (Volesus fiát) választották meg *dictator*nak. Bár a köznép jól látta, hogy a *dictator*t ellene választották, mégis, mivel Valerius testvérbátyja jóvoltából jött létre a felleb-

[1] Ogilvie szövegjavítása a kódexekben olvasható Publius név helyett. A *senatus*beli rendtartás szerint elsőként a *consul*viseltek véleményét kellett kikérni (őket csak a kijelölt, de még hivatalba nem lépett *consul*ok előzték meg a sorban), és ekkor még nem volt Publius Verginius nevű *consul*. A szövegjavítás természetesen azt feltételezi, hogy Livius (és forrása) az elhangzás sorrendjében közli a három véleményt, ami korántsem bizonyos.

bezési törvény,[1] nem félt, hogy bántalom vagy megaláztatás éri e család részéről. (6) Megerősítette őket bizakodásukban egy, a *dictator* által kibocsátott rendelet, amely nagyjából megegyezett Servilius *consul* rendeletével. Végül is úgy vélték, ebben az emberben és ebben a hatalomban jobban megbízhatnak, és ellenkezés nélkül beálltak katonának. (7) Soha nem volt még ekkora hadsereg: tíz légió alakult meg, amiből hármat-hármat a *consul*ok, négyet pedig a *dictator* rendelkezésére bocsátottak.

(8) A háborút nem halogathatták tovább. Az aequusok már betörtek Latium földjére. A latin nép követei arra kérték a *senatus*t, hogy vagy küldjenek segítséget, vagy engedjék meg, hogy határaik védelmére maguk fogjanak fegyvert. (9) Biztonságosabbnak tűnt, ha a rómaiak védik meg a fegyvertelen latinokat, mint ha megengedik nekik, hogy újra fegyvert ragadjanak. Odaküldték Vetusius *consul*t, és ezzel vége is szakadt a pusztításnak. Az aequusok visszavonultak a síkságról, és inkább a terepben, mint fegyvereikben bízva, a magas hegyekben rendezkedtek be védekezésre. (10) A másik *consul* a volscusok ellen vonult, és hogy ő se töltse hiába idejét, főleg a földeket pusztítva csalogatta elő az ellenséget, hogy közelebb hozza táborát az övéhez, és ütközzön meg vele nyílt csatában. (11) A táborok között a mezőn sorakozott fel a két hadsereg egymással szemben, ki-ki a maga sánca előtt. A volscusok hadereje jóval nagyobb volt; így hát laza rendben, az ellenséget alábecsülve bocsátkoztak harcba. (12) A római *consul* meg sem indította sorait, azt sem engedélyezte, hogy viszonozzák a csatakiáltást, hanem parancsot adott katonáinak, hogy dárdáikat földbe szúrva, mozdulatlanul várjanak: mihelyt kardtávolságba érkezik az ellenség, akkor támadjanak teljes erőből, és karddal küzdjenek. (13) A volscusok a rohanástól meg a kiabálástól kifáradva estek neki a rómaiaknak, gondolván, azoknak a rémülettől földbe gyökerezett a lábuk. Amikor észrevették, hogy megindul az ellentámadás, és a kardok a szemük előtt villognak, mintha csapdába estek volna, megzavarodtak és megfutottak; de már a menekülést sem bírták szusszal, hiszen futva indultak a csatába. (14) A rómaiak viszont, mivel a csata kezdetén nyugodtan álltak, pihent erejükkel könnyen utolérték a fáradt ellenséget, rohammal elfoglalták a tábort, és a táborától megfosztott volscusokat Velitrae városáig üldözték, ahová győztes és legyőzött együtt tört be.[2] (15) Ott aztán válogatás nélkül mindenkit lemészároltak, és több vért ontottak, mint az ütközetben. Csak néhány embernek kegyelmeztek, akik fegyvertelenül megadták magukat.

[1] Vö. II. 8. 2.

[2] Pompeius hasonló stratégiával próbálkozott a pharsalusi csatában, mint itt a rómaiak, de – legalábbis Caesar szerint (*A polgárháború* III. 92.) – amennyi energiát megtakarított vele, annyit vesztett serege a lelkesedéséből, aminek meg is lett a böjtje.

31.

(1) Miközben ez történt a volscusok elleni háborúban, a legfontosabb hadszíntéren a *dictator* szétverte a szabinokat, és elfoglalta a táborukat is. (2) Lovasrohammal bontotta meg az ellenséges centrumot, amelyet azok, mivel a két szárny a kelleténél szélesebben nyúlt el, mélységében nem megfelelően támogattak meg;[1] majd a gyalogság tört rá a megzavarodott seregre, és egyazon rohammal foglalták el a tábort és fejezték be a hadjáratot. (3) A Regillus-tó melletti csata óta nem volt ennél nevezetesebb ütközet azokban az években. A *dictator* diadalmenetben vonult be Rómába. A szokásos tiszteletadásokon kívül neki és utódainak saját ülőhelyet adományoztak a *circus*ban; azon a helyen *curulis*i széket helyeztek el. (4) A legyőzött volscusoktól elvették Velitrae területét; telepeseket küldtek ki Rómából Velitraeba, és ott *coloniá*t alapítottak.

Ezután végre az aequusokkal is megküzdöttek, amit a *consul* helytelenített, mivel alkalmatlan terepen, lentről fölfelé kellett megtámadniuk az ellenséget; (5) katonái azonban meggyanúsították, mondván: húzza-halogatja a hadműveletet, hogy a *dictator* lemondjon hivataláról, mielőtt még ők hazatérnének, és éppúgy semmivé váljanak az ígéretei, mint annak idején a *consul*éi. Rákényszerítették tehát, hogy vaktában és megfontolatlanul egyenest a hegyeknek irányítsa seregét. (6) Ez az elhibázott ötlet csak az ellenség gyávasága miatt fordult mégis jóra, mert mielőtt még a rómaiak dárdavetésnyire megközelítették volna az aequusokat, azok úgy meghökkentek a vakmerőségükön, hogy elhagyták kiválóan megerősített helyen épült táborukat, és hanyatt-homlok rohantak le a túloldali völgyekbe. Ez pedig elegendő zsákmányt és vértelen győzelmet hozott a rómaiaknak.

(7) Hiába volt a három győztes háború, az állam belső gondjai továbbra is foglalkoztatták mind az atyákat, mind a köznépet. Az uzsorások ugyanis hízelgéssel és furfanggal előkészítették a terepet, hogy meghiúsítsák nemcsak a köznép, hanem a *dictator* törekvéseit is. (8) Valerius ugyanis, miután Vetusius *consul* hazatért, mindenekelőtt a győzelmes nép ügyét vitte a *senatus* elé, és előterjesztést tett az adósrabszolgák helyzetéről. (9) Amikor előterjesztését visszautasították, kijelentette: „Nem tetszik nektek, hogy a belső béke szószólója vagyok. De meglátjátok, eljön még a napja, hogy azt kívánjátok, bárcsak magamfajta védelmezői volnának a római köznépnek. Ami engem illet, sem polgártársaimat nem ringatom tovább hiú reményben, sem magam nem maradok hiába *dictator*. (10) A belső viszály és a háború miatt volt szüksége erre a tisztségre az államnak, most határainkon túl békét teremtettünk, de falaink között ezt nem engedik.

[1] Vagyis a csatasor mélysége megvolt ugyan, de az arcvonal széthúzódása miatt szétszakadozott, nem maradt folytonos, így a lovasságnak könnyebb támadási felületet adott.

Én inkább magánember szeretnék lenni, semmint *dictator*, amikor kitör a lázadás." Ezekkel a szavakkal távozott a Curiából, és lemondott *dictator*i tisztségéről. (11) Aköznép világosan látta, hogy az ő sorsukon való felháborodásában tette le hivatalát; így hát, mintha csak beváltotta volna szavát – hiszen nem rajta múlott, hogy nem teljesíthette –, üdvrivalgással és dicsérő szavakkal kísérték haza.

32.

(1) Ekkor az atyák megijedtek, hogy ha elbocsátják a hadsereget, ismét megkezdődnek a titkos összejövetelek és összeesküvések. Ezért aztán, bár a *dictator* sorozta be a katonákat, úgy vélték, továbbra is köti őket az eskü, mert a *consul*oknak tették le azt – így annak ürügyén, hogy az aequusok újrakezdték a háborút, kivezényelték a légiókat a Városból. Ez az intézkedés csak siettette a felkelést. (2) Előbb állítólag azt tervezgették, meggyilkolják a *consul*okat, hogy feloldozzák magukat az eskü alól; majd amikor megtudták, hogy bűncselekmény sohasem mentesíthet az eskü erejétől, egy Sicinius nevű ember buzdítására, a *consul*ok parancsát semmibe véve a köznép kivonult a Szent Hegyre. Ez a hegy az Anio folyó túlsó partján, Rómától három mérföldnyire emelkedik. (3) Ez a hagyomány elterjedtebb, mint a másik, amelyet Piso őrzött meg, mely szerint az Aventinusra vonultak ki. (4) Ott sánccal-árokkal erődített tábort építve, vezér nélkül vesztegeltek néhány napon át, csak a létfenntartáshoz szükséges dolgokat vették el; sem ők nem zaklattak mást, sem őket nem zaklatta senki.

(5) Rómában szörnyű rémület uralkodott el, a kölcsönös félelem mindent megbénított. Övéitől elhagyatva a köznép az atyák erőszakos támadásától reszketett, az atyák viszont a köznépnek a Városban hátramaradt részétől, nem tudván, mit szeretnének inkább: ha azok is elmennének, vagy ha ott maradnának. (6) De vajon meddig marad nyugton a kivonult tömeg? És mi lesz, ha közben valami külső háború támad? (7) Hiszen ha nincs egyetértés a polgárok között – gondolták –, nem marad semmi remény. Ha törik, ha szakad, mindenáron el kell érni a megbékélést.

(8) Úgy határoztak hát, hogy követségbe küldik a köznéphez Menenius Agrippát, egy ékesszóló férfiút, aki eleve kedves volt a köznép számára, hiszen közülük származott. Miután bebocsátották a táborba, a hagyomány szerint mindössze egy mesét mondott el a korabeli régies és csiszolatlan beszédmódon:

(9) Valamikor réges-régen, amikor az ember testében még nem volt összhang, mint most, hanem minden testrésznek saját véleménye és hangja volt, méltatlankodni kezdtek a különféle szervek. Nekik csak a gond, a munka és a fáradság jut – mondták –, amelynek minden gyümölcsét a gyomor élvezi; az meg ott középen mit sem tesz, csak bekebelezi a jobbnál jobb falatokat. (10) Összees-

küdtek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem kapja be, amit adnak neki, a fogak pedig nem rágnak. Haragjukban éhséggel akarták móresre tanítani a gyomrot, de vele együtt a lázadó tagok, sőt az egész test is teljesen elsorvadt. (11) Ekkor értették csak meg, hogy a gyomor sem tétlenkedik, hanem legalább annyira táplál, mint táplálkozik, hiszen ő továbbítja a test minden részébe azt, amiből élünk és erősödünk, egyenlően elosztva az ereken keresztül: a megemésztett étellel feldúsult vért.

(12) Így vont párhuzamot Menenius Agrippa a test belső lázadása és az atyák ellen feltámadott népharag között, és ezzel jobb belátásra bírta az embereket.

33.

(1) Ezután tárgyalni kezdtek a megbékélésről, és a feltételek között azt is elfogadták, hogy a köznépnek legyenek saját, szent és sérthetetlen tisztségviselői, akiknek segítségnyújtási joguk van a *consul*ok ellenében, és ezt a tisztséget patrícius ne tölthesse be. (2) Megválasztották hát az első két nép*tribunus*t, Gaius Liciniust és Lucius Albiniust; azok pedig három tiszttársat vettek maguk mellé. Sicinius, a lázadás értelmi szerzője bizonyosan közöttük volt, a másik kettő nevéről nem egyeznek a források. (3) Némelyik történetíró szerint a Szent Hegyen csak két nép*tribunus*t választottak, és az átoktörvényt[1] is ott hozták meg.

A köznép kivonulása idején lépett *consul*ként hivatalba Spurius Cassius és Postumus Cominius [493]. (4) Az ő hivatali évükben kötöttek szövetséget a latin népekkel. A szerződéskötés szertartása végett az egyik *consul* Rómában maradt.[2] A másik, akit a volscusok elleni hadjárat vezetésére küldtek, szétverte és megfutamította az antiumi volscusokat; beszorította őket Longulába, majd hatalmába kerítette a várost. (5) Nyomban ezután bevette Poluscát, a volscusok egy másik városát; majd nagy erővel megtámadta Coriolit. Volt a táborban egy előkelő nemesifjú, Gnaeus Marcius, gyors eszű és tettre kész fiatalember, aki később a Coriolanus melléknevet kapta. (6) Midőn a Coriolit ostromló római hadsereg csak a város falai közé zárt lakosságra fordította figyelmét, és kívülről

[1] Az „átoktörvény" *(lex sacrata)* csak később kezdte a nép*tribunus*ok sérthetetlen *(sacrosanctus)* voltát biztosító törvényt jelenteni. Eredetileg a jelentése általánosabb volt: egy bizonyos, közös eskü által egybefogott közösség törvénye, amelynek megsértőjét valamely istennek szentelik (vagy inkább átkozzák), ezzel kitaszítva őt a közösségből. Így a *lex sacrata* is a plebejusok érdekszövetségét emelte törvényerőre, így biztosítva a *tribunus*ok sérthetetlenségét, és elátkozva azt, aki ezt semmibe veszi.

[2] Sp. Cassius kötötte meg a szerződést *(foedus Cassianum)*, amelynek szövege – legalábbis így tartotta a hagyomány – még a Kr. e. I. században is bronzba vésve állt a Forumon. Ennek tartalmát Halikarnasszoszi Dionüsziosz őrizte meg (VI. 95.), a latin eredetiből csak egy-két töredék maradt fenn.

semmiféle hadművelettől nem tartott, hirtelen Antiumból érkezett volscus légiók indítottak ellene támadást, ugyanakkor a városból is kitört az ellenség – épp akkor, amikor Marcius teljesített előőrsszolgálatot. (7) Válogatott katonákból álló csapatával nemcsak visszaszorította a kitörők támadását, hanem a nyitott kapun át bátran be is rontott a város legközelebbi részébe, hatalmas öldöklést vitt véghez, és egy vaktában felragadott tűzcsóvával felgyújtotta a városfal fölé emelkedő épületeket. (8) A lakosság kiáltozása asszonyok és gyermekek első rémület okozta zokogásával keveredett, ahogy az ilyenkor lenni szokott. Ez növelte a rómaiak harci kedvét, a volscusokat pedig megzavarta, hiszen elesett a város, amelynek segítségére jöttek. (9) Így hát szétverték az antiumi volscusokat, és elfoglalták Corioli városát. Marcius dicsősége annyira elhomályosította a *consul* hírnevét, hogy ha a latin népekkel kötött szerződés bronzoszlopra vésett szövege nem emlékeztetne rá, hogy azt Spurius Cassius egymaga kötötte, mivel tiszttársa távol volt, senki sem tudná már, hogy Postumus Cominius háborúskodott a volscusokkal.

(10) Ugyanebben az évben meghalt Menenius Agrippa, az a férfi, akit egész életében egyformán szerettek az atyák és a nép, de aki a kivonulás után még kedvesebbé vált a nép szemében. (11) Az ő közbenjárása és békítő tevékenysége folytán született meg az egyetértés Róma polgárai között, őt küldték követségbe az atyák a köznéphez, ő vezette vissza a római köznépet a Városba – de annyi sem maradt utána, amennyiből a temetés költségeire futotta volna. A köznép adta össze rá a pénzt, fejenként egyhatod *as*szal[1] járulva hozzá.

34.

(1) Ezután Titus Geganius és Publius Minucius lettek a *consul*ok [492]. Abban az esztendőben, noha külső háború nem fenyegetett, és a belső béke is helyreállt, még nagyobb baj érte a Várost. (2) Először, mivel a köznép kivonulása idején megműveletlen maradt a föld, magasra szökött a gabona ára, aztán akkora éhínség keletkezett, amilyen ostromlott városokban szokott. (3) Éhen is pusztult volna a köznép, de legalábbis a rabszolgák biztosan, ha a *consul*ok nem cselekednek előrelátóan, és nem küldik szét mindenfelé megbízottaikat, hogy vásároljanak gabonát, nemcsak Etruriába, az Ostiától jobbra eső partokra, és balra, a volscusok földjén keresztül le a tengeren egészen Küméig, hanem még Szicíliába is: annyira gyűlölték szomszédaik a rómaiakat, hogy ilyen messziről kellett segítséget kérniük. (4) Kümében már meg is vették a gabonát, amikor hajóikat

[1] 1/6 *as*, vagyis egy *sextans* érme kb. 54,5 g bronznak felel meg. A részlet anakronisztikus, hiszen a rómaiak ekkor még mindig nem vertek pénzt.

Arisztodémosz *türannosz*, a Tarquiniusok örököse[1] lefoglalta a királyi család vagyona fejében. A volscusok földjén és Pometia környékén még vásárolni sem lehetett, és a gabonavásárlóknak a helybéliek erőszakos fellépése miatt az élete is veszélyben forgott. (5) Etruriából a Tiberisen érkezett gabona, abból tartotta fenn magát a köznép. E szorongató élelmiszerhiány kellős közepén még egy rosszkor jött háború is rászakadt volna a rómaiakra, ha a már fegyverkező volscusok között hatalmas járvány nem tör ki. (6) Ez a csapás megfélemlítette az ellenséget, de hogy akkor se múljon el teljesen a rettegésük, ha majd alábbhagy a dögvész, Róma megnövelte telepeseinek számát Velitraeban, Norbában pedig, a hegyvidéken új *coloniá*t létesített, hogy így Pometia vidékét is megerősítse.

(7) Marcus Minucius és Aulus Sempronius *consul*sága idején [491] aztán nagy gabonaszállítmány érkezett Szicíliából, és a *senatus*ban felmerült a kérdés, hogy milyen áron adják majd a köznépnek. (8) Sokan úgy vélték, eljött az ideje, hogy sarokba szorítsák a köznépet, és visszavegyék tőle azokat a jogokat, amelyeket a kivonulás révén és erőszakkal csikart ki magának a *senatus*tól. (9) Elsősorban Marcius Coriolanus, a *tribunus*i hatalom ősellensége vélekedett így, mondván: „Ha a régi gabonaárat akarják, adják vissza a *senatus* régi jogkörét. Miért kell látnom ezeket a plebejus tisztségviselőket és Sicinius hatalmaskodását, mintha csak szégyeniga alá küldtek volna, vagy rablók fogságából váltottak volna ki? (10) Miért tűrjem ezeket a méltánytalanságokat tovább, mint szükséges? Én, aki nem viseltem el Tarquinius királyságát, én viselném el Siciniusét? Most vonuljon ki, hívja el magával a köznépet: nyitva áll az út a Szent Hegy meg az összes többi domb felé. Most raboljanak földjeinkről gabonát, ahogy három éve raboltak: élvezzék csak a gabonaárat, amit őrjöngésükkel maguk vertek fel. (11) Merem állítani, hogy ez a nyomorúság majd megtöri őket, és ezután inkább rendesen megművelik majd a földet, mintsem hogy fegyvert fogva holmi kivonulással akadályozzák a földművesmunkát."

(12) Véleményem szerint lett volna mód rá – bár nehéz megmondani, valóban ezt kellett volna-e tennie a *senatus*nak –, hogy az atyák a gabonaárak mérséklése fejében mind a *tribunus*i hatalomtól, mind a többi rákényszerített korlátozó intézkedéstől megszabaduljanak.

35.

(1) Marcius javaslatát még a *senatus* is rendkívül kegyetlennek ítélte, a köznép pedig haragjában csaknem fegyvert fogott. Íme, ki akarják őket éheztetni – mondták –, mint az ellenséget szokás. Megfosztják őket az élelemtől, létfenntartásuk lehetőségétől; a szájuk elől ragadják el a külföldi gabonát, egyetlen

[1] Vö. II. 21. 5.

táplálékukat, amely a szerencse váratlan ajándéka, hacsak bilincsbe verve ki nem szolgáltatják nép*tribunus*aikat Gnaeus Marciusnak, és ő a római köznép bőrén ki nem éli magát. Új hóhérjuk támadt, aki csak két választást enged: rabszolgasors vagy halál.

(2) Amikor Gnaeus Marcius kilépett a Curiából, meg is támadták volna, ha a *tribunus*ok a legkedvezőbb pillanatban bíróság elé nem idézik. Ettől lecsillapodott a népharag: ki-ki látta, hogy most ő lett az ellenség bírája, úr élet és halál fölött. (3) Marcius előbb megvetően hallgatta a *tribunus*ok fenyegető szavait, mondván: a védelem, nem a büntetés joga illeti őket, és a nép *tribunus*ai ők, nem pedig a *senator*okéi. A köznép támadó kedve azonban akkora volt, hogy az atyáknak vállalniuk kellett, hogy feláldoznak egy maguk közül valót. (4) Azért ők is keményen ellenálltak a gyűlölködésnek, latba vetve mind saját, mind egész rendjük erejét. Először megkísérelték, hátha *cliens*eiket szétküldve egyenként el tudják riasztani az embereket az összejövetelektől, gyűlésektől, és így meghiúsíthatják a szervezkedést. (5) Majd együtt vonultak fel – mintha az összes *senator* vádlott lett volna –, és kérve kérték a köznépet, hogy annak az egy polgártársuknak, annak az egy *senator*nak, ha már ártatlanként felmenteni nem akarják, mint bűnösnek bocsássanak meg a kedvükért. (6) De amikor a tárgyalás napján Coriolanus nem jelent meg a bíróság előtt, a harag engesztelhetetlenné vált. Távollétében elítélték, és ő száműzetésbe vonult a volscusokhoz, fenyegetőzve hazája ellen, szíve mélyén máris ellenséges indulatokkal.

A volscusok szívesen fogadták az érkezőt, és napról napra szívélyesebben bántak vele, ahogy egyre inkább nyilvánvalóvá vált haragja honfitársaival szemben, és ahogy hallották, hogy egyfolytában hol panaszkodik, hol fenyegetőzik. (7) Házigazdája Attius Tullius volt, a volscusok népének legelőkelőbb főembere, a rómaiak örök ellensége. Most hát egyiket az ősi gyűlölet, másikat a friss bosszúvágy ösztökélte, és közösen szövögették a Róma elleni háború tervét. (8) Tudták, hogy annyi sikertelen kísérlet után nehéz a volscus köznépet fegyveres harcra tüzelni: az ifjúságot megtizedelte a sok háború és végül a járvány is, megtört a harci kedv; úgy gondolták hát, hogy mivel az ősi gyűlöletet az idő már-már kioltotta, cselhez kell folyamodniuk, hogy az emberek valamiért új haragra gerjedjenek.

36.

(1) Rómában épp folyt a készülődés a nagyszabású ünnepi játékok megismétlésére.[1] A szertartás megismétlésének oka a következő volt. A játékok reggelén,

[1] Az itt említett „nagyszabású játékok" valószínűleg a Iuppiternek szóló, később szeptember közepén évről évre megtartott *ludi Romani magni* elődei. Vö. I. 35. 9.

a látványosságok megkezdése előtt egy családfő a rabszolgáját ütlegelve hajtotta végig a *circus* közepén, nyakát villába szorítva. Ezután megkezdődtek a játékok, mintha a jelenetnek vallási szempontból semmi jelentősége nem lett volna. (2) Nem sokkal később egy Titus Latinius[1] nevű plebejusnak álmában megjelent neki Iuppiter, és ezt mondta: Nem nyerte el a tetszését a játékok előtáncosa. Ha nagy pompával meg nem ismétlik ezeket a játékokat, veszedelem szakad Rómára. Latinius tehát induljon és jelentse ezt a *consul*oknak.

(3) Ámbár Latinius lelkére ettől fogva ránehezedtek a vallási aggályok, mégis erősebbnek bizonyult a főtisztségviselőkkel szembeni szégyenlősség és a félelem, hogy az emberek a szájukra veszik. (4) Habozásáért drágán fizetett: néhány napon belül elveszítette a fiát. Hogy a váratlan csapás oka felől semmi kétség ne legyen, gyászában ismét megjelent neki ugyanaz az álombeli látomás, és azt kérdezte tőle, elég jutalmat kapott-e azért, hogy semmibe vette az istenség akaratát. Nagyobb csapás is éri még – mondta –, ha nem indul sebesen az üzenettel a *consul*ok elé.

(5) A dolog egyre sürgetőbbé vált. Ő azonban még mindig habozott és húzta az időt, mire egyszer csak heves betegség támadta meg, és váratlanul megbénult. (6) Akkor végre komolyan vette az istenek haragját. Elgyötörve a múltbéli és jelenlegi csapásoktól, összehívta rokonait, és eléjük tárta mindazt, amit látott-hallott, hogy álmában többször is megjelent neki Iuppiter, és hogy hogyan teljesedett be rajta az égiek fenyegetése és haragja. Azután a jelenlévők egybehangzó tanácsára gyaloghintón a Forumra vitette magát, a *consul*ok elé. (7) Onnét a *consul*ok parancsára a Curiába vitték, és amikor az atyák legnagyobb ámulatára mindezt sorra előadta, íme, újabb csoda történt. (8) Az ember, akit úgy vittek a Curiába, hogy mozdulni sem tudott, küldetésének teljesítése után a hagyomány szerint a maga lábán tért vissza otthonába.

37.

(1) A *senatus* úgy döntött, hogy a lehető legnagyobb pompával rendezi meg a játékokat. Az ünnepségre Attius Tullius ösztönzésére tömegestül érkeztek volscusok is. (2) A játékok megkezdése előtt, a Marciusszal odahaza kieszelt terv szerint Tullius a *consul*ok elé járult azzal, hogy államügyben titokban beszélnie kell velük. (3) Miután minden fültanút eltávolítottak, így szólt: „Nem szívesen beszélek kedvezőtlenül honfitársaimról. De nem azért jövök, hogy bevádoljam őket valami bűntény elkövetése miatt, hanem mert meg akarom akadályozni, hogy elkövessenek valamit. (4) A mi népünk sokkal állhatatlanabb, mint szeretném. (5) Sok vereségünkből is beláthattuk ezt, hiszen nem saját érdemünknek,

[1] A Macrobius (*Saturnalia* I. 11. 3) által megőrzött változatban Titus Annius áll.

hanem a ti türelmeteknek köszönhetjük, hogy még megvagyunk. Itt most rengeteg a volscus, játékok folynak, és az egész lakosságot a látványosság köti majd le. (6) Jól emlékszem, mit követett el egyszer ilyen alkalommal a szabin ifjúság ebben a Városban;[1] borzad a lelkem, hogy most is valami meggondolatlan ballépés történhet. Úgy véltem, *consul*ok, a ti érdeketek és a miénk is úgy kívánta, hogy ezt előre megmondjam nektek. (7) Ami engem illet, az a szándékom, hogy most rögtön hazamegyek, mivel ha itt maradok, a többiek bármely szava vagy tette gyanúba keverhet engem is." Azzal eltávozott. (8) Amikor a *consul*ok a *senatus* elé tárták ezt a kétes, de megbízható forrásból kapott értesülést, nem a hír, inkább a hírhozó személye késztette őket óvintézkedésekre – ahogy az lenni szokott –, akár fölöslegesen is. *Senatus*i határozattat kiutasították a volscusokat a Városból, és kikiáltókat küldtek szét a Városban azzal, hogy az összes volscus hagyja el Rómát még az éj beállta előtt. (9) Azokat előbb nagy rémület fogta el, miközben vendéglátóikhoz rohantak holmijukért, majd amikor útnak indultak, kitört belőlük a felháborodás, hogy mint valami tisztátalan bűnösöket űzték el őket a játékokról, az ünnepről, mintegy az emberek és az istenek közösségéből.

38.

(1) Miközben szinte egyetlen összefüggő menetben vonultak, Tullius, aki már ott várta őket Ferentina forrásánál, panaszos és méltatlankodó szavakkal egymás után megállította előkelőiket, és mind őket, akik buzgón hallgatták a haragjukat tovább fokozó beszédet, mind az ő segítségükkel az egész sokaságot az út melletti mezőre hívta. (2) Ott, mintha gyűlést tartana, szónoklatba kezdett, felelevenítve a római nép régi jogsértéseit és a volscusok vereségeit. „Még ha minden egyébről megfeledkeznétek is – mondta –, vajon milyen lélekkel viselitek el a mai gyalázatot, hogy a mi megalázásunkkal nyitották meg az ünnepi játékokat? (3) Nem értitek, hogy ma diadalmenetet tartottak fölöttetek, hogy távozásotok látványosságul szolgált mindenkinek, polgároknak, külföldieknek, a sok szomszédos népnek, és hogy feleségeteket és gyermekeiteket úgy vonultatták el az emberek szeme előtt?[2] (4) Szerintetek mit gondoltak, akik hallották a kikiáltó szavát, akik láttak eltávozni bennünket, akik szembetalálkoztak ezzel a szégyenletes menettel? Nyilván azt, hogy valami istentelenség tapad hozzánk, hogy ha részt vennénk a látványosságokon, megszentségtelenítenénk a játékokat, és engesztelésre volna szükség – ezért űznek el bennünket az istenfélők székhe-

[1] Vö. II. 18. 2.

[2] Tullius szerint tehát a volscusok távozása nemcsak megalázó voltában, hanem külsőségeiben is megfelelt egy fölöttük tartott diadalmenetnek.

lyéről, társaságából és gyülekezetéből? (5) És az nem jut eszetekbe, hogy azért élünk még, mert elég gyorsan útra keltünk? Már ha ez egyáltalán útra kelés, nem pedig menekülés. Ti talán nem tekintitek ellenségeteknek azt a várost, ahol ha még egyetlen napig maradtatok volna, mindnyájatokra a biztos halál vár? Hadat üzentek nektek, de maguk fogják megkeserülni, ha férfiak vagytok." (6) Így már eleve is haragosan, de ettől a szónoklattól még inkább feltüzelve tértek haza, és ki-ki addig bujtogatta a maga honfitársait, amíg el nem érték, hogy az egész volscus nép elpártoljon.

39.

(1) A háború hadvezéreinek az összes nép egyetértésével megválasztották Attius Tulliust és Gnaeus Marciust, a római száműzöttet, akihez sokkal több reményt fűztek. (2) Reményükben nem is csalatkoztak: csakhamar kitűnt, hogy Róma inkább vezéreinek, mint hadseregének köszönheti az erejét. Marcius legelőször Circeiibe vonult, elűzte onnét a római telepeseket, és a felszabadított várost a volscusok kezére adta. (3) Majd átvágva a keresztbe futó ösvényeken a Via Latina felé elhódította a rómaiaktól Satricum, Longula, Polusca, Corioli és Mugilla városokat, (4) aztán visszavette Laviniumot, majd elfoglalta Corbio, Vitellia, Trebium, Labici és Pedum városokat.[1] (5) Végül Pedumból Róma alá vonult, és a Várostól mintegy öt mérföldnyire a Cluilius-árkoknál vert tábort. Onnan dúlta, fosztogatta a római földeket, (6) a portyázók között őröket küldve, akik vigyáztak, hogy a patríciusok birtokaiban ne essen kár – akár mert a köznépet gyűlölte jobban, akár azért, hogy ezzel viszályt keltsen a patríciusok és a plebejusok között.[2] (7) A viszály minden bizonnyal ki is tört volna – a nép-*tribunus*ok egyfolytában ingerelték a már amúgy is elkeseredett köznépet az előkelők elleni vádaskodásaikkal –, de az egyetértés legerősebb köteléke, a külső ellenségtől való félelem mégis megteremtette az összefogást az egymásra gyanakvó, acsarkodó emberek között. (8) Csak egyetlen kérdésben nem tudtak megegyezni: a *senatus* és a *consul*ok csak a fegyverek erejében reménykedtek, a köznép viszont bármit inkább választott volna, mint a háborút. (9) Ekkor már Spurius Nautius és Sextus Furius voltak a *consul*ok [488]. Épp a légióknál tartottak szemlét, és kijelölték, hogy hová kell őrségeket állítani a falakon, hová

[1] A Livius által leírt útvonalban két külön hadjárat mosódik egybe. Más források szerint (vö. Halikarnasszoszi Dionüsziosz VIII. 14–36, Plutarkhosz: *Coriolanus* 28.) Coriolanus kétszer is megközelítette Rómát. Liviusnál tehát a források pontos követését felülbírálja az irodalmi egység megteremtésének szándéka.

[2] Később Hannibal törekedett hasonló módszerrel arra, hogy nagy ellenfele, Fabius jó hírét tönkretegye – vö. XXII. 23. 4.

kell előőrsöket elhelyezni és őrjáratokat küldeni, amikor a békét követelők hatalmas tömege lázongó kiáltozásával először alaposan rájuk ijesztett, majd kierőszakolta, hogy hívják össze a *senatus*t, és terjesszék elé, hogy küldjenek követeket Gnaeus Marciushoz. (10) Az atyák elfogadták a javaslatot, látva, hogy a köznép hangulata megingott, és küldöttséget menesztettek Marciushoz a béke ügyében. (11) De ezek kemény válasszal tértek vissza: ha a volscusok visszakapják földjüket, akkor szó lehet a békéről; ha azonban a rómaiak zavartalanul akarják élvezni zsákmányukat, ő nem felejti sem honfitársainak igazságtalanságát, sem vendéglátóinak szívélyességét, és meg fogja mutatni, hogy a száműzetés nemhogy megtörte, inkább felszította harci kedvét. (12) Amikor ugyanezeket a követeket újra elküldték hozzá, be sem engedte őket a táborba. Állítólag szent öltözéküket viselő papok is mentek az ellenség táborába, hogy megkérleljék, de ezek éppúgy nem hatották meg Marciust, mint a követek.

40.

(1) Ekkor a matrónák összegyűltek Coriolanus anyja, Veturia és felesége, Volumnia házánál. A hagyomány nem egyezik abban, hogy állami határozat vagy csak az asszonyi félelem késztette-e őket erre. (2) Mindenesetre elérték, hogy az idős Veturia és Volumnia, ölében Marcius két kisfiával, menjen velük az ellenség táborába, és ha már a férfiak fegyverrel nem tudják megvédeni Rómát, védjék meg az asszonyok könyörgésükkel és könnyeikkel. (3) Amikor odaértek a táborba, jelentették Coriolanusnak, hogy hatalmas asszonysereg érkezett. Ő pedig, akit meg nem indított sem a követség állami fensége, sem a papok szemet-lelket megragadó vallásos méltósága, a női könnyhullatásnak még keményebb szívvel nézett elébe. (4) De aztán egyik bizalmasa, aki feltűnő szomorúságáról felismerte a többiek között a menye és unokái között álldogáló Veturiát, így szólt: „Ha a szemem nem csal, anyád, feleséged és gyermekeid is eljöttek”. Coriolanus a döbbenettől csaknem eszét vesztve ugrott fel székéről, úgy sietett anyja elé, hogy megölelje. Az asszony azonban könyörgés helyett haragos szavakban tört ki: „ Mielőtt hagyom, hogy megölelj, megtudhatnám, , hogy az ellenséghez vagy a fiamhoz érkeztem-e, foglyod vagy anyád vagyok-e itt a táborodban? (6) Hát ezt kellett megérnem hosszú életemben, boldogtalan vénségemre, hogy előbb száműzöttnek, majd ellenségnek lássalak? Képes voltál feldúlni ezt a földet, amely szült és táplált téged? (7) Ha mégoly ellenséges és fenyegető indulattal érkeztél is ide, nem hagyott alább bosszúvágyad, amikor átlépted a határt? És amikor megpillantottad Rómát a láthatáron, nem jutott eszedbe: »Ott, a falak mögött, ott van a házam és házi isteneim, anyám, feleségem, gyermekeim«? (8) Szóval ha én nem szülök gyermeket, most nem állna ostrom alatt

Róma; ha fiam nem volna, szabad hazában szabad nőként halhattam volna meg! De most már nem érhet semmi, ami rád nagyobb gyalázatot, rám pedig nagyobb nyomorúságot hoz, és bár most nincs a földön nálam szerencsétlenebb, nem tart ez már soká. (9) Inkább ezekre gondolj itt, akikre, ha így folytatod, korai halál vagy hosszan tartó szolgaság vár!" Ekkor felesége és gyermekei átölelték Coriolanust; zokogásban tört ki a sok asszony, siratták magukat és hazájukat, és ez végül is megtörte a kemény férfit. (10) Megölelte és hazaküldte övéit; maga pedig visszavonta táborát Róma alól. Majd miután a légiók a római területről is kivonultak, Coriolanust – mint mondják – tette miatt meggyűlölték: minden szerző leírása szerint más-más halálnemmel végeztek vele a bosszúszomjas volscusok. Fabiusnál, legrégibb és legtekintélyesebb történetírónknál azt találom, hogy magas kort ért meg. (11) Legalábbis megemlíti, hogy élete vége felé Coriolanus gyakran hangoztatta: az öregnek még keserűbb a száműzetés kenyere. A római férfiak azonban annál kevésbé voltak bosszúsak az asszonyok dicsősége miatt – úgy éltek akkoriban, hogy nem ócsárolták mások nagyságát –, és hogy fennmaradjon tettük emlékezete, templomot építettek és szenteltek fel az Asszonyi Szerencse tiszteletére.

Később a volscusok, szövetségben az aequusokkal, újra betörtek Róma területére. Az aequusok azonban nem tűrték tovább Attius Tullius vezérségét. (13) Ebből a vetélkedésből, hogy a volscusok vagy az aequusok adjanak-e vezért az egyesült hadseregnek, előbb belviszály, majd elkeseredett harc keletkezett. A római nép szerencséje tehát két ellenséges hadsereget emésztett el nem kevésbé pusztító, mint makacs küzdelemben.

(14) A következő évben Titus Sicinius és Gaius Aquilius lettek a *consul*ok [487]. Siciniusnak a volscusok, Aquiliusnak a szintén fegyverben álló hernicusok jutottak feladatként. Abban az évben legyőzték a hernicusokat; a volscusok ellen vívott csata döntetlen eredménnyel végződött.

41.

(1) Ezután Spurius Cassiust és Proculus Verginiust választották *consul*lá [486]. Szerződést kötöttek a hernicusokkal; földjük kétharmadát elvették. Cassius *consul* a terület felét a latinok, felét a köznép között akarta szétosztani. (2) Ezt az adományt megtoldotta volna még bizonyos mennyiségű állami földdel is, amelyről azt állította, hogy illetéktelenül magánemberek tartják birtokukban. Az atyák közül sokan megrettentek ettől, akik, maguk is birtokosok lévén, veszélyeztetve látták vagyonukat; de a közállapotok szempontjából is aggasztotta a *senatus*t, hogy a *consul* a szabadságot veszélyeztető hatalmat épít bőkezűségével. (3) Akkor történt először, hogy földosztásról szóló törvényjavaslatot

terjesztettek elő,[1] amiről a kezdetektől mindmáig csak a legsúlyosabb zavargások közepette lehetett tárgyalni. (4) Az atyák biztatására a másik *consul* szembeszegült a földosztással, de a köznép sem támogatta azt teljes egészében. Először azt kifogásolták, hogy az adományból a szövetségesek is részesülnek, a római polgárok kárára; (5) aztán pedig gyakran hallották, amint Verginius *consul* a gyűléseken mintegy szent révületben így beszél: Tiszttársa adakozása csak bajt hoz, ez a föld szolgaságba dönti azt, aki kapja. Épül az út a királyság felé. (6) Mi másért kellene így bevonni a dologba a szövetségeseket és a latinságot? Mire volt jó visszaadni a nemrég még ellenséges hernicusoknak a tőlük elfoglalt föld egyharmadát, ha nem arra, hogy Coriolanus helyett Cassius legyen e népek vezére?

(7) A földtörvény ellenzője és akadályozója így hovatovább népszerűvé kezdett válni. Ettől fogva a két *consul* versengett egymással a köznép kegyeiért. Verginius kijelentette: ő nem bánja, ha kiosztják a földeket, azzal a feltétellel, hogy csak római polgárok kapnak belőle. (8) Cassius, mivel a bőkezű földosztási javaslattal a szövetségeseket akarta megnyerni, így polgártársai szemében annál rosszabbul járt, most egy másfajta juttatással igyekezett visszanyerni a polgárok rokonszenvét, és azt indítványozta, hogy a szicíliai gabonáért beszedett pénzt fizessék vissza a népnek. (9) A köznép azonban ezt megvetően visszautasította, mert a királyi hatalom nyilvánvaló árának tekintette: annyira mélyen gyökerezett az emberek lelkében a királysággal szembeni gyanakvás, hogy úgy lökték vissza a juttatásait, mintha bővében lettek volna mindennek. (10) Alighogy lejárt Cassius hivatali éve, elítélték és kivégezték – ennyi biztos. Némelyek szerint tulajdon apja ítélte halálra:[2] saját házában bíráskodott fia fölött, megvesszőzte, megölte, majd a vagyonát Ceresnek szentelte;[3] ebből szobrot készítettek, amelynek felirata ez volt: „A Cassius-vagyonból." (11) Más szerzőknél[4] azt

[1] A római földkérdés állandó viták forrása, a patrícius–plebejus ellentétek egyik fő oka volt. A legyőzött népektől elhódított területek állami tulajdonnak *(ager publicus)* számítottak. E földeknek csak kis részét osztották szét vagy adták el plebejusoknak, inkább bérbe adták őket. A bérlők majdnem mind a patríciusok közül kerültek ki, akik birtokukat minden eszközzel igyekeztek növelni, és az adófizetés alól is kivonták magukat. Ezen nem segítettek sem a birtokok nagyságát szabályozó földtörvények, sem az, hogy – különösen ha nagyon feszültté vált a helyzet – a köznép is valamivel többet kapott a földekből.

[2] Ezek szerint a korai időkben a *consul*i hivatal betöltése nem hozta magával automatikusan az apa hatalma alóli felszabadulást, mint később.

[3] Livius nem emeli ki azt az ironikus részletet, hogy éppen Kr. e. 493-ban, Sp. Cassius második *consul*ságának évében szentelték fel Ceres templomát.

[4] Ez a változat valószínűleg Valerius Antiastól származik.

a hitelesebbnek látszó tudósítást találom, hogy Kaeso Fabius és Lucius Valerius *quaestor*ok államellenes bűncselekmény vádjával perbe fogták Cassiust,[1] a nép elítélte, a házát pedig hivatalosan lerombolták. Ez a ma is üresen álló terület Tellus temploma előtt.[2] (12) De akár családi, akár hivatalos ítélet volt ez, Servius Cornelius és Quintus Fabius *consul*sága alatt [485] hozták meg.

42.

(1) A nép haragja Cassius iránt nem tartott sokáig. Az előnyös földreformjavaslat, most, hogy függetlenné vált a javaslattevő személyétől, önmagában is kezdte csábítani az embereket. Vonzerejét még növelte az atyák szűkmarkúsága, amellyel abban az évben a volscusok és aequusok leverése után megfosztották a katonaságot a hadizsákmánytól. (2) Amit az ellenségtől elvettek, azt Fabius *consul* mind eladta, és az árát befizette a kincstárba.[3]

A köznép tehát a legutóbbi *consul* miatt nem kedvelte a Fabius nevet; az atyák mégis elérték, hogy Kaeso Fabiust válasszák *consul*nak Lucius Aemiliusszal együtt [484]. (3) Ez még inkább elkeserítette a köznépet, és a belső zavargás rájuk hozta a külső ellenséget is. A háború kitörésekor aztán abbamaradt a belviszály: az atyák és a köznép összefogott, és Aemilius vezetése alatt győzelmes csatában leverték a lázadó volscusokat és aequusokat. (4) Az ellenség nagyobb veszteségeket szenvedett menekülés közben, mint az ütközetben, olyan kitartóan üldözték a megfutókat a lovasok. (5) Abban az esztendőben *quintilis*[4] 15-én felszentelték Castor templomát.[5] Ennek építésére a latin háború alatt Postumius *dictator* tett fogadalmat;[6] az ő fiát nevezték ki *duumvir*nek az avatási szertartáshoz.[7] (6) A csábító földreform abban az évben is élénken foglalkoztatta a köznépet. A nép-

[1] Vö. I. 26. 5–7. Államellenes bűncselekményekben egy kétfős bizottság ítélkezett, így a *quaestor*ok jelenléte valószínűleg későbbi fikció.

[2] Tellus, a Földanya temploma Kr. e. 268-ban épült fel egy régebbi szentély helyén.

[3] A zsákmány ingatlanrésze az államot illette, a mozdítható vagyontárgyak a zsákmányszerző katonákat. A nagyobb ingóságokat és a foglyokat a hadvezér elárvereztette, és a befolyt összeget beadta a kincstárba, de volt rá lehetőség, hogy a felét különleges juttatásként a katonáknak adja.

[4] A Caesar tiszteletére elnevezett Iulius hónap régi neve.

[5] Valójában Castor és Pollux templomát, amelyet az egyszerűség kedvéért csak az ikerpár egyikének nevén tartottak számon.

[6] Vö. II. 20. 12.

[7] *Duumvir*eknek nevezték minden kétfős bizottság tagjait. Adott esetben a bizottság létrehozását az indokolhatta, hogy az ifjabb Postumius nem viselt olyan tisztséget, amelynek birtokosaként a templomot felszentelhette volna – magánember ugyanis nem végezhette a szertartást.

*tribunus*ok ugyanis ezzel a nép javát szolgáló törvényjavaslattal igyekeztek megmutatni, hogy hatalmuk fenntartása mennyire érdekében áll a népnek, az atyák azonban úgy gondolták, hogy a tömeg már különösebb ok nélkül is eléggé fel van dühödve, és borzadtak az újabb engedményektől, amelyek csak meggondolatlan lépésekre ösztönöznék. Ellenállásuk legelszántabb vezetői a *consul*ok voltak. (7) Az államnak ez a része győzött tehát, és nemcsak most, hanem a következő évben is [483], mert Marcus Fabiust, Kaeso öccsét juttatták *consul*ságra, hivataltársául pedig Spurius Cassius vádlóját, Lucius Valeriust, akit a köznép emiatt még a másik *consul*nál is jobban gyűlölt.

Abban az esztendőben is folyt a küzdelem a *tribunus*okkal. (8) A meg nem valósuló adományozásról való fecsegés mind a törvényt, mind annak szerzőit megbízhatatlan színben tüntette fel. A Fabius nevet naggyá tette a család három egymást követő *consul*sága, amely alatt egyfolytában jeleskedtek a *tribunus*okkal való küzdelmekben; így, minthogy jó kezekben volt náluk ez a méltóság, egy ideig meg is maradt a családban. Azután kitört a háború a veiibeliekkel, és a volscusok is újrakezdték. (9) A külső háborúhoz azonban nyilván túl sok erő állt rendelkezésre, így azt az egymás elleni harcokra pocsékolták. (10) A rossz közhangulatot tovább fokozta, hogy Rómában is, a Város környékén is úgyszólván naponta mutatkoztak fenyegető égi csodajelek. Az istenség haragjának egyéb okát nem találták a jósok – akiknek hol állami szinten, hol magánúton kérték ki a véleményét egyszer állati belek, máskor a madarak röpte alapján –, mint hogy a vallásos szertartások nem megfelelően folynak. (11) Az ijesztő jelek betetőzéseként Oppiát, az egyik Vesta-szüzet erkölcstelenség vádjával elítélték és kivégezték.

43.

(1) Ezután Quintus Fabiust és Gaius Iuliust választották *consul*lá [482]. Abban az esztendőben a belső viszály mit sem enyhült, a külső háború pedig még keményebben dúlt. Az aequusok fegyvert fogtak, a veiibeliek pedig még Róma környékét is végigpusztították.

Egyre tornyosuló háborús gondok között választották *consul*lá Kaeso Fabiust és Spurius Furiust [481]. (2) Ortona latin várost az aequusok tartották ostrom alatt. A veiibeliek már jól megszedték magukat zsákmánnyal, és azzal fenyegetőztek, hogy magát Rómát veszik ostrom alá. (3) Ezek a riasztó események, ahelyett hogy megfékezték volna a köznép indulatait, inkább még növelték azokat. A köznép visszatért a katonai szolgálat megtagadásának szokásához, bár nem magától: Spurius Licinius nép*tribunus* úgy gondolta, eljött az ideje, hogy e végső szükséghelyzetben kicsikarják a *senatus*tól a földreformot, és ezért feladatának tekintette a háborús készülődés akadályozását. (4) Erre a *tribunus*i

hatalom iránti összes gyűlölet őellene fordult: a *consul*ok sem támadták keményebben, mint tulajdon tiszttársai, akiknek segítségével a *consul*ok végül meg tudták tartani a sorozást.

(5) Egyszerre folyt a sorozás a két háborúra: az egyik sereget Fabius kapta, hogy Veii ellen vonuljon, a másikat Furius az aequusok ellen. Az aequus hadjáratban semmi említésre méltó nem történt. (6) Fabiusnak azonban jobban meggyűlt a baja polgártársaival, mint az ellenséggel. Ő, a *consul*, egymaga állt ki az állam ügye mellett, amelyet a hadsereg a *consul* irányi gyűlölete miatt a maga részéről már-már cserbenhagyott. (7) A *consul* ugyanis – egyéb hadvezéri mesterfogásai mellett, amelyeket mind a háború előkészítése, mind megvívása terén nagy számban alkalmazott – úgy állította fel a csatarendet, hogy egyetlen lovassági rohammal szétszórta az ellenséget, a gyalogság azonban nem volt hajlandó üldözőbe venni a menekülőket. (8) Nemhogy gyűlölt vezérük buzdítása, de még tulajdon szégyenük, hazájuk jelenlegi gyalázata és – ha az ellenségnek visszatér a bátorsága – későbbi veszedelme sem bírhatta rá őket, hogy megszaporázzák a lépteiket, vagy legalább tartsák az alakzatot. (9) A parancs dacára visszavonultak, és gyászos képpel – mintha őket győzték volna le –, hol a hadvezért, hol a lovasság derekas haditettét szidalmazva visszatértek táborukba. (10) Ezt az ártalmas példát a hadvezér meg sem próbálta orvosolni: kiváló képességű emberek sokszor kevésbé értenek polgártársaik megfegyelmezéséhez, mint az ellenség legyőzéséhez. (11) A *consul* visszatért Rómába – katonai dicsősége nem növekedett annyit, mint katonáinak ingerültsége és keserű gyűlölete iránta. A *senatus* mégis elérte, hogy a *consul*i tisztség a Fabius nemzetség körében maradjon: Marcus Fabiust választották meg *consul*nak; tiszttársa pedig Gnaeus Manlius lett [480].

44.

(1) Ebben az évben is akadt *tribunus,* aki előterjesztette a földtörvényjavaslatot: Tiberius Pontificius. Ő is ugyanarra az útra lépett, mint Spurius Licinius – mintha az sikerrel járt volna –, és egy darabig akadályozta a sorozást. (2) A *senator*okat mindez ismét megzavarta, de Appius Claudius kijelentette, hogy a *tribunus*i hatalmat már az előző évben sikerült megtörni: jelenleg az adott helyzet miatt, a jövőre nézve pedig azért, mert kiderült, hogy tulajdon ereje bomlaszthatja szét. (3) Mindig akad majd valaki – mondta –, aki az állam javát szolgálva akar győzelmet aratni egy tiszttársa fölött, és egyúttal megszerezni magának az emberek jobbik részének rokonszenvét; ha szükséges, több *tribunus* is készségesen támogatja majd a *consul*okat, de egy is elegendő akár az összessel szemben. (4) A *consul*ok és a vezető *senator*ok csak legyenek azon, hogy ha nem

is az összes, de legalább néhány *tribunus*t megnyerjenek az állam ügyének és a *senatus*nak.

(5) Appius figyelmeztetését megfogadták az atyák, és testületileg is szívélyesen és jóindulatúan fordultak a *tribunus*ok felé, a volt *consul*ok pedig, aszerint hogy kinek mennyi személyes befolyása volt az egyes *tribunus*okra, részint a jó barátság révén, részint tekintélyükkel elérték, hogy a *tribunus*i hatalom erőit üdvös módon az állam szolgálatába állítsák. (6) A *consul*ok, kilenc *tribunus* segítségével az államérdek egyetlen kerékkötőjével szemben,[1] így véghezvihették a sorozást.

(7) Ezután elindultak a háborúba Veii ellen. A város támogatására Etruria minden részéből özönlöttek a segédcsapatok, nem is annyira Veii kedvéért, inkább abban a reményben, hogy Róma hatalma a belső viszályok miatt felbomolhat. (8) Etruria összes népének tanácskozásain[2] így forrongtak a vezetők: A rómaiak hatalma örökké fennmarad, ha a belső lázongásokban egymásnak nem esnek; ezt az egyetlen halálos mérget, ezt az egy kórságot találták fel a gazdag államok ellen, hogy a nagy birodalmak se legyenek halhatatlanok. (9) A *senatus* bölcs döntései és a köznép türelmes magatartása hosszú ideig feltartóztatta ezt a veszedelmet – mondták –, de most kiéleződött a helyzet. Az egy államból kettő lett; mindkét félnek megvannak a maga hivatalnokai, a maga törvényei. (10) Kezdetben az emberek sorozáskor dühöngeni szoktak ugyan, de a háborúban mégiscsak engedelmeskedtek a vezéreiknek. Bárhogyan alakult is a Város helyzete, fenn tudott maradni, amíg megvolt a katonai fegyelem. De ma már az a szokás, hogy nem engedelmeskednek a tisztségviselőknek, a táborba is elkíséri a római katonákat. (11) A hadsereg a legutóbbi háborúban kinn az arcvonalban, a nyílt ütközetben egyhangúlag és önként engedte át a győzelmet a megvert aequusoknak, cserbenhagyták a hadijelvényeket, otthagyták a harcmezőn hadvezérüket, és parancsát megszegve visszatértek a táborba. Bizonyos, hogy ha most helytállnak, tulajdon hadseregével győzhetik le Rómát: nem is kell egyéb, csak az, hogy megüzenjék és mutassák a háborút; a többit maga is elvégzi a sors meg az istenek.

(12) Ez a reménység adott újra fegyvert az etruszkok kezébe, noha a váltakozó hadiszerencse folytán gyakran voltak már hol győztesek, hol legyőzöttek.

[1] Livius (vagy egy másolója) tévesen adja meg a nép*tribunus*i testület létszámát 10-ben, hiszen később ő maga említi, hogy kezdetben 10-nél kevesebben viselték ezt a tisztséget (III. 30. 7). Egyes szövegkiadók a 9-es számot 4-re javítják, ami paleográfiailag valóban elképzelhető.

[2] Az összetruszk tanácskozásokat Voltumna szentélyénél tartották.

45.

(1) A római *consul*ok szintén csakis a maguk erőitől, a maguk fegyvereitől féltek; a legutóbbi háború igen rossz emlékű példája miatt rettegtek, hogy odáig fajulhat a helyzet, hogy egyszerre két hadseregtől kell félniük. (2) Így hát táborukban maradtak, nem mertek szembenézni a kettős veszedelemmel, gondolván: az idő és a helyzet talán majd megenyhíti az indulatokat, és meghozza a józan belátást. (3) Az ellenség azonban, a veiibeliek és a többi etruszk annál inkább sürgölődött. Harcra ingerelték a rómaiakat: előbb odalovagoltak a tábor elé, és kihívást intéztek hozzájuk, utóbb, mivel azok meg sem rezdültek, hol a *consul*okat, hol a hadsereget kezdték sértegetni. A belső viszályt – mondogatták – csak azért találták ki, hogy félelmüket leplezzék. (4) A *consul*ok inkább nem hisznek, mint nem bíznak katonáikban. Ki látott még ilyen lázadást, hogy a fegyveresek szép nyugodtan üldögélnek!

Mindezekhez hol igaz, hol valótlan kijelentéseket fűztek a római nép eredetének új keletű voltáról. (5) Noha mindez a sánc tövében és a kapuk előtt hangzott el, a *consul*ok egykedvűen tűrték; a tapasztalatlan tömegnek azonban hol a felháborodás, hol a szégyen dúlta fel a lelkét, és ez végre elterelte a figyelmüket a belső bajokról. Nem akarták bosszulatlanul hagyni az ellenséget, de nem kívánták a sikert sem a *senatus*nak, sem a *consul*oknak; a külső és a belső ellenség gyűlölete küzdött egymással a lelkükben. (6) Végül mégis győzött a külső, olyan gőgösen és szemtelenül csúfolódott az ellenség. A katonák nagy számban összegyűltek a fővezér sátránál; csatát akartak, követelték, hogy adják meg a jelet az ütközetre.[1] (7) A *consul*ok összeültek, mintha mérlegelni akarnák a dolgot, és hosszan tanácskoztak egymással. Harcolni akartak ők is, de lepelzniük, fékezniük kellett ezt a vágyukat, hogy ellenkezésükkel és késlekedésükkel még tovább fokozzák a már úgyis fellelkesült katonaság harci kedvét. (8) Azt válaszolták hát, hogy a helyzet még nem érett meg a cselekvésre, nincs még itt a csata ideje; maradjanak csak a táborban. Majd kihirdették, hogy mindenki tartózkodjon az összecsapástól; ha valaki a parancsot megszegve harcba bocsátkozik, azzal úgy bánnak el, mint ellenséggel szokás. (9) Ezután szétoszlatták a tömeget, amelyben annál erősebben lobogott a harci kedv, minél inkább azt hitte, hogy a *consul*ok nem akarják.

A hírre, hogy a *consul*ok úgy döntöttek, nem vállalnak csatát, az ellenség még harciasabbá vált. (10) Gyalázkodásuk büntetlen marad – gondolták –, hiszen a rómaiak nem mernek fegyvert adni a katonáik kezébe: a leghevesebb lázadás várható, Róma hatalmának pedig vége. Ebben bizakodva ott futkostak a kapuk előtt, csak úgy szórták a gyalázkodásokat; alig bírták ki, hogy meg ne támadják

[1] A jelet a csatára a fővezéri sátorra kitűzött piros zászlóval adták meg.

a tábort. (11) Ezt a gyalázatot nem tűrhették tovább a rómaiak. Az egész tábor rohant a *consul*okhoz. Most már nem óvatosan, a rangidős *centurió*k útján követelőztek, mint addig, hanem mindenki összevissza kiabált. Megérett a helyzet, a *consul*ok mégis tétováztak. (12) Ekkor Fabius, mivel tiszttársa az egyre növekvő felfordulás láttán a lázadástól félve már-már engedni készült, kürtjellel csendet teremtett, és így szólt: „Gnaeus Manlius, én tudom, hogy ezek az emberek képesek győzni. De ők maguk tehetnek róla, hogy nem tudom, akarnak-e győzni. (13) Így hát szilárd elhatározásom, hogy nem adom meg a harci jelet, amíg meg nem esküsznek, hogy ebből a csatából csakis győztesen térnek vissza. A római *consul*t egyszer már cserbenhagyta a hadsereg a csatában, de az isteneket sohasem fogja cserbenhagyni." Volt egy *centurio*, Marcus Flavoleius, aki a legelsők között követelte a harcot. (14) Ő így felelt: „Marcus Fabius, én győztesként térek vissza a csatából!" Hogyha megszegi a szavát – fogadkozott –, Iuppiter Atya, Mars Gradivus és a többi isten haragja sújtson rá. Ugyanezt az esküt mondta ki magára az egész hadsereg. Az eskütétel után megadták a jelet. Fegyvert fogtak, haraggal és reménységgel eltelve mentek a csatába. (15) Most jöjjenek az etruszkok sértegetni őket, amikor fegyver van náluk – mondogatta mindegyik –, most kerüljön a szemük elé a nagyszájú ellenség!

(16) Azon a napon plebejus és patrícius egyaránt kivételes bátorsággal küzdött, de leginkább a Fabiusok tüntették ki magukat. El is határozták, hogy a sok belső harc következtében ellenségessé vált néphangulatot e csatával újból maguk mellé állítják.

46.

(1) Felállították a csatarendet; a veiibeli ellenség és az etruszk légiók sem tértek ki a harc elől. Csaknem biztosra vették, hogy velük is csak úgy tessék-lássék fognak szembeszállni a rómaiak, mint az aequusokkal, és nem lehetetlen, hogy a felzaklatott hangulat és a bizonytalan helyzet miatt csúfosabb árulásra is sor kerül. (2) De egészen másként sült el a dolog. Soha még római katona nem szállt harcba nagyobb gyűlölettel – alaposan felbőszítette őket az ellenség gyalázkodása meg a *consul*ok késlekedése. (3) Az etruszkoknak alig maradt idejük felfejlődni: miután első riadalmukban inkább vaktában eldobálták, semmint elhajították dárdáikat, máris megkezdődött a közelharc, kard kard ellen, ahol a legkegyetlenebb a küzdelem. (4) Az első sorokban ott küzdött a Fabius nemzetség, látványosságul és például polgártársaiknak. Quintus Fabius, a két évvel korábbi *consul* elsőként rontott rá a zárt alakzatban álló veiibeliekre, és miközben vigyázatlanul forgolódott az ellenség sűrűjében, egy erejében és harci tudásában bízó etruszk váratlanul szíven szúrta; ahogy a fegyvert kihúzta, Fabius előrebukott és belehalt sebébe.

(5) Mindkét hadsereg észrevette ennek az egy férfinak a halálát, és a római sereg meg is hátrált volna, de Marcus Fabius *consul* átugratott az ott heverő tetem fölött, és pajzsát maga elé tartva elkiáltotta magát: „Erre esküdtetek hát fel, katonák, hogy menekülve tértek vissza a táborba? (6) Jobban féltek e mindenkinél hitványabb ellenségtől, mint Iuppitertől és Marstól, akikre esküt tettetek? Én ugyan nem esküdtem meg, de vagy győztesként térek vissza, vagy itt, melletted esem el a harcban, Quintus Fabius!" Mire így felelt a *consul*nak az előző évi *consul*, Kaeso Fabius: „Azt hiszed, öcsém, ezekkel a szavakkal rábírhatod őket, hogy harcoljanak? Majd megteszik az istenek, akikre megesküdtek. (7) Mi pedig, ahogy élharcosokhoz illik, ahogy a Fabius névhez méltó, inkább küzdve, semmint buzdítással lelkesítsük harcra a katonákat!" És a két Fabius lándzsát szegezve előretört, magukkal ragadva az egész csatasort.

47.

(1) Míg az egyik oldalon újraindult a küzdelem, Gnaeus Manlius *consul* éppoly derekasan vezette a harcot a másik szárnyon, ahol egészen hasonló fordulatok közepette folyt a csata. (2) Manlius *consul,* ahogy a másik szárnyon Quintus Fabius, már-már megfutamította az ellenséget lelkes katonái élén, de mihelyt súlyosan megsebesült és elhagyta az arcvonalat, katonái azt hitték, meghalt, így meghátráltak. (3) Fel is adták volna állásaikat, ha a másik *consul* néhány lovas-*turmá*val oda nem vágtat, azt kiáltva, hogy tiszttársa él, ő maga pedig megfutamította az ellenség másik szárnyát, és ide már győztesként érkezik. Így aztán feltartóztatta a visszavonuló sereget. (4) Manlius maga is megjelent, hogy helyreállítsa a csatarendet. A két *consul* ismerős arcának látványa fellelkesítette a katonákat. Közben már az ellenség csatarendje is meggyengült, mivel számbeli fölényükben bízva kivonták a harcból tartalékos csapataikat, hogy ostrommal vegyék be a római tábort.

(5) Rövid küzdelem után be is törtek a táborba; de amíg ott időztek, inkább a fosztogatással, mint a harccal törődve, a római sereg *triarius*ai,[1] akik az első rohamot nem tudták feltartóztatni, küldöttek útján tájékoztatták helyzetükről a *consul*okat, majd csapatba verődve visszatértek a fővezér sátrához, és a maguk erejéből újra felvették a harcot. (6) Manlius *consul* vissza is lovagolt a táborhoz, és katonaságot állított az összes kapu elé, elzárva az ellenség útját. Kilátástalan helyzetük az etruszkokat nem is vakmerővé, inkább eszeveszetté tette. Miután hiábavaló támadással többször is megrohanták azokat a pontokat, ahol kiutat reméltek, egy csapat ifjú a fegyverzetéről jól felismerhető *consul*ra rontott. (7)

[1] A harmadik csatasorban küzdő öreg katonák, akiket csak vészhelyzetben volt szokás bevetni. Vö. VIII. 8. 10–12.

Az első dárdákat felfogták a körülötte állók; később azonban már nem bírták feltartóztatni a túlerőt. A *consul* halálos csapástól találva összeesett, körülötte pedig mindenki megfutamodott. (8) Az etruszkok vakmerősége fokozódott, a rómaiak pánikba estek szerte a táborban, és a helyzet teljesen reménytelenné vált volna, ha a *legatus*ok a *consul* tetemét magukhoz véve az egyik kapun át utat nem nyitnak, hogy az ellenség elvonulhasson. (9) Ki is törtek a kapun, de a felbomlott sorokban elvonuló sereg a győztes másik *consul* útjába akadt: megint leöldösték egy részüket, a többieket szétkergették. Nagyszerű, de két ily kiváló férfi halála miatt mégis szomorú győzelem született. (10) Ezért a *consul*, amikor a *senatus* megszavazta a diadalmenetet, így válaszolt: Ha a hadsereg tarthat diadalmenetet hadvezére nélkül, ő szívesen beleegyezik, olyan nagyszerűen tették a dolgukat katonái a háborúban. De őt fivére, Quintus Fabius halálával családi gyász érte, az állam pedig félig elárvult a másik *consul* halála miatt, így hát nem fogadhatja el a családi és állami gyásztól hervadó babérkoszorút.

(11) A diadalmenet elutasítása fényesebb tett volt, mint bármelyik megtartott diadalmenet: egy idejében visszautasított megtiszteltetés néha bőségesen megtérül. Később ő vezette fivére és tiszttársa temetését, ő mondta el mindkettőjük fölött a magasztaló halotti beszédet,[1] rájuk ruházva tulajdon dicsőségét, amely azonban legnagyobbrészt visszaszállt rá. (12) Nem feledkezett meg arról sem, amit hivatalba lépésekor célul tűzött maga elé, hogy megbékítse a köznépet, így a sebesült katonákat ápolás végett patríciusok házaiban helyezte el. A Fabiusokhoz küldte a legtöbb sebesültet, és sehol sem részesültek gondosabb ápolásban. Ekkor kezdtek a Fabiusok népszerűvé válni, és ezt csakis az állam ügyének üdvös szolgálatával érdemelték ki.

48.

(1) Így tehát éppúgy a köznép, mint az atyák támogatásával Kaeso Fabiust választották *consul*lá Titus Verginiusszal együtt [479]. Fabius sem a háborút, sem a sorozást, sem semmi egyebet nem tartott olyan fontosnak, mint azt, hogy miután már valamennyire felcsillant a megbékélés reménye, a patríciusok és a köznép mielőbb összefogjanak. (2) Ezért aztán már az év elején azt a javaslatot tette, hogy mielőtt még valamelyik nép*tribunus* szót emelne a földtörvény érdekében, az atyák vállalják magukra ezt a feladatot, és a lehetőség szerint egyenlően elosztva adományozzák a köznépnek az ellenségtől elhódított földet: hiszen valóban azokat illeti, akik vérrel-verejtékkel megszerezték. (3) Az atyák

[1] A Forumon tartott gyászszertartáson hagyományosan vagy a halott egyik rokona, vagy valamelyik tiszttársa mondott temetési beszédet, méltatván az elhunyt érdemeit *(laudatio funebris)*.

elutasították a javaslatot, sőt egyesek felpanaszolták, hogy a túl nagy dicsőség elkapatta és meggyengítette Kaeso egykor oly ragyogó szellemét.

Rómában ezután nem voltak pártvillongások. (4) A latinokat azonban az aequusok betörései zaklatták. Kaesót küldték oda egy hadsereg élén, és ő átvonult az aequusok területére, hogy végigpusztítsa. Az aequusok visszavonultak városaikba, és a falak mögött húzódtak meg, így nem került sor emlékezetes ütközetre. (5) A veii ellenségtől viszont a másik *consul* megfontolatlansága miatt vereséget szenvedtek a rómaiak, és a hadsereg meg is semmisült volna, ha Kaeso Fabius kellő időben tiszttársa segítségére nem siet. Attól kezdve sem háború, sem béke nem volt Veiivel; a helyzet leginkább a rablóhadjáratokra emlékeztetett. (6) A veiibeliek városukba húzódtak a római légiók elől, majd mihelyt észrevették, hogy a légiók elvonultak, meg-megrohanták a földeket, ügyesen váltogatva a háborút a békével, a békét a háborúval. Így aztán sem figyelmen kívül hagyni, sem befejezni nem lehetett a dolgot. De másfelől is háborúk fenyegettek – vagy a közeljövőben, például az aequusok és volscusok részéről, akik csak addig maradtak nyugton, amíg legutóbbi vereségük friss fájdalmát ki nem heverték, vagy később, hiszen világos volt, hogy csakhamar fegyvert fognak a szabinok, Róma örök ellenségei és egész Etruria is. (7) Az inkább kitartó, mint erős veii ellenség viszont tovább háborgatta a kedélyeket – többnyire inkább kihívó viselkedésével, mint valós veszedelemmel –, mert sohasem feledkezhettek meg róla, és nem fordíthatták másra figyelmüket.

(8) Ekkor a Fabiusok nemzetsége a *senatus* színe elé járult.[1] Nemzetsége nevében a *consul* emelt szót: „Amint tudjátok, atyák és összeírtak, a veii háborúhoz nem annyira nagyszámú, mint inkább állandó jellegű haderő szükséges. Ti csak törődjetek a többi háborúval, Veii ellenségei pedig hadd legyenek a Fabiusok! Felelősséget vállalunk érte, hogy megvédjük ott a római név fenségét. (9) Az a szándékunk, hogy ezt a háborút családi ügyként, a magunk költségén viseljük; az államnak ezúttal se katonára, se pénzre ne legyen gondja." (10) Buzgón hálálkodtak neki. A *consul*, elhagyván a Curiát, a Fabiusok csapatának kíséretében – a többiek ugyanis a Curia előcsarnokban várták a *senatus* határozatát – hazatért. A Fabiusok parancsot kaptak, hogy másnap fegyveresen jelentkezzenek a *consul* háza előtt; aztán ki-ki hazament.

[1] A 300 Fabius és *cliens*eik hősies önfeláldozásának története valószínűleg az ebből a nemzetségből származó Quintus Fabius Pictor történetíró művéből került be a római történetírói hagyományba. Tipikus példája ez annak, hogy egyes történetírók sokszor szívesen beleszőtték munkájukba saját nemzetségi-családi hagyományaikat, bármennyi közük volt is ezeknek a történeti hitelességhez.

49.

(1) A hír bejárta az egész Várost. A Fabiusokat égig dicsérte mindenki, mondván: egyetlen család magára vállalta az állam terhét; a veii háborút saját ügyükké, saját harcukká változtatták. (2) Ha akadna a Városban még két hasonló erejű nemzetség – mondogatták –, egyik a volscusokat, másik az aequusokat követelné magának, a római nép pedig háborítatlan békében élhetne, miközben leigázzák neki az összes szomszéd népet.

A Fabiusok másnap fegyvert fogtak, és összegyűltek ott, ahová a parancs szólította őket. (3) Kilépett a *consul* hadvezéri köpenyben, és az előcsarnokban ott látta egész nemzetségét menethez sorakozva. Közrefogták, és ő parancsot adott, hogy vigyék a jelvényeket. Sem kisebb számú, sem fényesebb hírű és nagyobb csodálattól övezett hadsereg nem vonult még keresztül a Városon. (4) 306 katona – mind patrícius, mind egy nemzetségből való, akik közül bárkit elfogadna az ember vezéréül, és akik bármikor nagyszerű *senatus*t alkotnának – vonult fel, egyetlen család erejével végpusztulást ígérve a veii népnek. (5) Nyomukban a tömeg, egyrészt tulajdon rokonságuk és barátaik, akiknek lelkét nem hétköznapi, hanem rendkívüli remény és gond foglalta le, másrészt a többiek, eltelve az államért való aggodalommal, a csodálattól és lelkesedéstől némán. (6) Járjanak bátorsággal, járjanak szerencsével – hangzott a jókívánság –, vállalkozásukhoz méltó legyen az eredmény is; ezentúl *consul*i tisztséget, diadalmenetet, mindenféle jutalmat, megtiszteltetést bizton elvárhatnak részükről. (7) Elhaladván a Capitolium, a fellegvár és más templomok előtt, bármelyik isten ötlött a szemükbe vagy eszükbe, a tömeg csak azért imádkozott, hogy jó szerencsével, kedvező előjelekkel indítsák útnak ezt a csapatot, és hozzák vissza mielőbb sértetlenül hazájukba, családjuk körébe. (8) De hiába imádkoztak. Végzetes volt az út, amelyen a Porta Carmentalis jobb íve alatt áthaladva a Cremera folyóhoz érkeztek. Itt találtak alkalmas helyet, hogy erődített őrhelyet építsenek.

(9) Lucius Aemilius és Gaius Servilius lett a következő két *consul* [478]. Mindaddig, amíg a Fabiusok hadműveletei kimerültek a portyázásban, a nemzetség nemcsak az erődítmény védelméhez mutatkozott elegendőnek, hanem az egész térségben, ahol az etruszk föld határos a római területtel, a határ két oldalán cirkáló őrjárataikkal saját területüket biztosították, az ellenfél földjét veszélyeztették. (10) Később némi szünet állt be a portyázásokban, amíg a veiibeliek Etruriából hívott csapatokkal kibővülve ostrom alá vették a Cremera-parti erődített tábort, a római légiók pedig Lucius Aemilius *consul* vezérlete alatt kézitusába bocsátkoztak az etruszkokkal. Bár a veiibelieknek alig maradt idejük, hogy felfejlődjenek: (11) első sietségükben, miközben egységeik felvonultak hadijelvényeik mögött, és felállították tartalék csapataikat, hirtelen oldalba kapta

őket a római lovasság egy *alá*ja, így arra sem volt lehetőségük, hogy helytálljanak, nemhogy támadást indítsanak. (12) Így visszamenekültek a Vörös Sziklákhoz[1] – ott volt a táboruk –, és megalázkodva békét kértek. De mihelyt kérésük teljesült, velük született állhatatlanságukban már meg is gondolták magukat, még mielőtt a római őrség elvonult volna a Cremera mellől.

50.

(1) Most újra csak a Fabiusokkal álltak szemben a veiibeliek, nagyobb szabású háborúra nem is készültek. De már nemcsak portyázások folytak a szántóföldeken, vagy támadások a portyázók ellen, hanem több ízben nyílt és szabályos összecsapás is a csatamezőn. (2) A római nép egyetlen nemzetsége gyakran aratott győzelmet Etruriának akkortájt leggazdagabb városa fölött. (3) A veiibeliek eleinte keserű szívvel és méltatlankodva szemlélték ezt. Aztán maga a helyzet hozta magával az ötletet, hogy cselvetéssel kell legyőzniük kevély ellenségüket; még örültek is, hogy a Fabiusok a sok sikertől egyre vakmerőbbé válnak. (4) Olykor nyájakat hajtottak hát a portyázók útjába, mintha véletlenül jártak volna arra; a parasztgazdák elmenekültek, hatalmas földterületeket hagyva néptelenül; a fosztogatók ellen küldött fegyveres csapatok is gyakrabban futottak meg előlük színlelésből, mint valódi ijedségükben. (5) A Fabiusok már annyira kezdték alábecsülni az ellenséget, hogy szentül hitték: győzhetetlen fegyvereiknek soha, sehol nem lehet ellenállni. Ez az önbizalom bírta rá őket, hogy amikor a mezőn, a Cremerától jókora távolságra észrevettek egy nyájat, rögtön rávessék magukat, noha itt-ott ellenséget is láttak arrafelé. (6) Majd amikor vigyázatlanul elrohantak az út mentén lesben állók mellett, és szétszéledtek, hogy az ijedtükben szertefutott állatokat befogják, az ellenség hirtelen előtört rejtekéből, szemben, körös-körül, mindenütt ott volt. (7) Előbb a mindenhol felhangzó csatakiáltás riasztotta meg őket, majd mindenfelől hullani kezdtek a dárdák, az etruszk fegyveresek egyre sűrűbben gyülekeztek, és összefüggő soraikkal körülzárták őket. (8) Minél jobban előrehatolt az ellenség, úgy szorultak ők is egyre szűkebb körbe. Így még inkább kitűnt, milyen kevesen vannak a Fabiusok, milyen sokan az etruszkok, akiknek sorai egymásra torlódtak a szűk helyen. (9) Ekkor a Fabiusok felhagytak azzal, hogy minden irányban egyaránt állják a harcot, és mind egyfelé összpontosították erejüket; ott testük és fegyvereik erejével ék alakban utat törtek maguknak. (10) Enyhén emelkedő domb felé vitt az útjuk. Ott megálltak, majd miután a magasabban fekvő helyen lehetőségük nyílt fellélegezni és magukhoz térni a nagy ijedség után, még vissza is verték üldözőiket.

[1] Stratégiai jelentőségű hely, ahonnan ellenőrizni lehetett a Tiberisen át Fidenaeba vivő kompot.

A hely kedvező fekvése révén győzött volna is a maroknyi sereg, ha a veii ellenség a hegyvonulat mentén mögéjük kerülve fel nem jutott volna a dombtetőre. (11) Így aztán ismét az ellenség kerekedett felül. A Fabiusok mind egy szálig elestek, erődítményüket bevették. Minden forrás egyetért abban, hogy 306-an haltak meg, csak egyetlen, még nem egészen felserdült ifjú maradt meg, utolsó hajtásaként a Fabius nemzetségnek, amely válságos helyzetekben, háború és béke idején a római népnek még gyakran lesz nagy-nagy segítségére.[1]

51.

(1) A vereség idején már Gaius Horatius és Titus Menenius töltötte be a *consul*i tisztséget [477]. Meneniust nyomban elküldték a győzelmüktől elbizakodott etruszkok ellen. (2) Ezúttal is rosszul végződött a harc, az ellenség megszállta a Ianiculust, és ostromzár alá vette volna a Várost is, amelyet a háborún kívül a gabonahiány is fenyegetett – az etruszkok ugyanis átkeltek a Tiberisen[2] –, ha Horatius *consul*t haza nem rendelik a volscusok földjéről. A háború már olyan közelről veszélyeztette Róma falait, hogy előbb a Remény templománál[3] vívtak döntetlen csatát, majd a Porta Collinánál. (3) Itt éppenhogy csak felülkerekedtek a rómaiak, de ettől a katonák visszanyerték régi moráljukat, és bátrabban néztek az eljövendő harcok elébe.

(4) Aulus Verginius és Spurius Servilius *consul*sága következett [476]. A legutóbbi ütközetben elszenvedett vereség után a veiibeliek tartózkodtak a nyílt harctól. Portyázgattak, és a Ianiculusról, mint valami fellegvárból, meg-megtámadták a római szántóföldeket; sem jószág, sem ember nem volt biztonságban tőlük. (5) Aztán ugyanazzal a csellel csalták csapdába őket, mint ők a Fabiusokat. Üldözőbe vették a nyájakat, amelyeket többfelé is szántszándékkal kitereltek a rómaiak csaléteknek, és ők egyenesen belerohantak a csapdába. (6) Amennyivel többen voltak, annyival nagyobb volt a vérontás. Vereségük miatt szörnyű haragra gerjedtek, ami még nagyobb vereség okozója lett. Éjjel ugyanis átkeltek a Tiberisen, és nekiláttak megostromolni Servilius *consul* táborát. De a rómaiak szétverték őket, és súlyos vérveszteséggel, nagy keservesen vonultak vissza a Ianiculusra. (7) A *consul* is nyomban átkelt a Tiberisen, és a Ianiculus tövében

[1] Utalás a Fabius nemzetség későbbi kiemelkedő szerepére és egyik nevezetes tagjára, Fabius Cunctatorra, aki a második pun háborúban (Kr. e. 219/218–201) halogató hadviselésével mentette meg Rómát.

[2] Az etruszkok azzal, hogy a Tiberis mindkét partját megszállva tartották, megakadályozták a rómaiak hozzáférését a latiumi gabonához.

[3] A Remény *(Spes)* temploma ebben az időben az Esquilinuson, a Porta Praenestina közvetlen közelében állt.

ütötte fel erődített táborát. Másnap a kora hajnali órákban az előző napi győzelemtől fellelkesülve, és ráadásul, mivel a gabonaínség minél gyorsabb cselekvésre sürgetett, bármilyen kockázatos legyen is, vakmerően elindult csatasorával fölfelé a Ianiculusra, az ellenség tábora felé. (8) Még csúfosabban kergették vissza onnan, mint ő az ellenséget előző nap; csak tiszttársa közbelépése folytán menekült meg seregével együtt. (9) Az etruszkok a két hadsereg közé szorulva hol az egyik, hol a másik elől futottak; nagy vérontás közepette lekaszabolták őket. Így fejezte be a veii háborút ez a szerencsés kimenetelű vakmerőség.

52.

(1) A békével együtt az élelmiszer-ellátás is bőségesebb lett a Városban, mivel Campaniából is hoztak be gabonát, és miután a szűkös jövendőtől senki sem félt többé, előkerült az is, amit addig elrejtettek. (2) A bőség és a nyugalmas élet következtében a közhangulat ismét lázongásra hajlott, és újra keresni kezdte a régi bajokat, ezúttal a polgári életben, mivel háború nem folyt. (3) A nép*tribunus*ok a maguk sajátos bájitalával, a földtörvénnyel lázították a köznépet, és nemcsak általában, hanem külön-külön is izgattak a javaslatnak ellenálló atyák ellen. Quintus Considius és Titus Genucius, a javaslat beterjesztői törvénybe idézték Titus Meneniust. Gyűlöletet keltett ellene az, hogy veszni hagyta a Cremera-parti erődöt, holott *consul*ként onnan nem messzire ütötte fel állandó táborát; (4) emiatt el is ítélték, noha az atyák éppúgy síkraszálltak érte, mint Coriolanusért, és apja, Agrippa népszerűsége sem halványult még el.[1] (5) A büntetést visszafogottan szabták meg a *tribunus*ok: bár főbenjáró bűnért perelték be, mégis mindössze 2000 bronzpénz bírságra ítélték. Ez a büntetés mégis az életébe került: azt mondják, nem bírta elviselni a gyalázatot és a bánatot, emiatt lett halálos beteg.

(6) A következő vádlott, Spurius Servilius, akit, mihelyt hivatali ideje lejárt, Gaius Nautius és Publius Valerius *consul*sága alatt [475] Lucius Caedicius és Titus Statius nép*tribunus*ok idéztek törvénybe már év elején, nem a maga vagy a *senator*ok könyörgéseiben reménykedve, mint Menenius, hanem tulajdon ártatlanságában és érdemeiben bízva tűrte a *tribunus*ok támadásait. (7) Neki az etruszkok elleni ianiculusi ütközetet rótták fel bűnéül. Ez a férfi azonban éppoly keményen védte most magát a veszélyben, mint egykor az állam ügyét, és válaszában hevesen támadta nemcsak a *tribunus*okat, de a köznépet is: szemükre vetette, hogy elítélték Titus Meneniust, és a halálát okozták, pedig az ő apja jóvoltából tért vissza Rómába a köznép, és kapta meg azokat a hivatalokat és

[1] Vö. II. 32. 8–12.

törvényeket, amelyeket most haragja eszközeiként használ. Bátorsága eloszlatta feje fölül a veszélyt. (8) Segítségére volt tiszttársa, Verginius is, akit tanúnak idéztek meg, és aki megosztotta vele saját dicsőségét; de még inkább hasznára vált Menenius elítéltetése – annyira megváltozott azóta a közhangulat.

53.

(1) Rómában a belviszály véget ért. Kitört azonban a háború a veiibeliekkel, akikkel szövetségre léptek a szabinok is. Publius Valerius *consul*t küldték Veii ellen a latinok és hernicusok segédcsapataival kiegészített hadsereg élén. Nyomban meg is támadta a szövetségeseik falai előtt álló szabin tábort, és akkora zűrzavart keltett, hogy míg azok *manipulus*okra szakadva futkostak ki a különböző kapukon, hogy visszaverjék az ellenséget, neki sikerült elfoglalnia azt a kaput, amelyet elsőnek megtámadott. (2) A sáncon belül aztán inkább öldöklés, mint harc folyt. A táborban uralkodó felfordulás a városra is átterjedt, a megrémült veiibeliek úgy ragadtak fegyvert, mintha Veii városa esett volna el. Egy részük a szabinok segítségére sietett, más részük a tábort teljes erővel támadó rómaiakra rontott. (3) A rómaiak egy kis időre megtorpantak és elterelődött a figyelmük; de aztán ők is mindkét irányban szembeszálltak az ellenséggel, a *consul*tól odaküldött lovasság pedig szétverte és megfutamította az etruszkokat. Így ugyanabban az órában verték le a két hadsereget, a két legerősebb és legnagyobb szomszéd népet.

(4) Míg Veiinél ez történt, a volscusok és az aequusok latin földön ütöttek tábort, és feldúlták a területet. A latinok a maguk erejéből, a hernicusokkal szövetkezve, a rómaiak vezérlete és segítsége nélkül elfoglalták az ellenség táborát. (5) Amellett hogy visszaszerezték saját javaikat, hatalmas zsákmányt is ejtettek. Rómából mégis elküldték a volscusok ellen Gaius Nautius *consul*t: nyilván nem jó szemmel nézték azt a szokást, hogy a szövetségesek római vezér és hadsereg nélkül, a maguk erejéből és elhatározásából viselnek háborút. (6) A gyalázkodás, a kihívás minden fajtáját bevetették a volscusok ellen, mégsem tudták rávenni őket, hogy nyílt csatába bocsátkozzanak.

54.

(1) Ezután Lucius Furius és Aulus Manlius lettek a *consul*ok [474].[1] Veii Manlius feladata lett, háborút azonban nem vívott ellene: a veiibeliek kérésére 40 évre

[1] Manlius előneve a kéziratokban Gaiusként szerepel, de az egyik későbbi *decemvir*rel feltételezhető azonossága alapján (III. 33. 3) Ogilvie ezt Aulusra javítja (vö. még: Halikarnasszoszi Dionüsziosz IX. 36. 1).

fegyverszünetet kötöttek velük,[1] gabonaadót és hadisarcot vetettek ki rájuk. (2) Mihelyt a külső béke helyreállt, máris folytatódott a belső viszálykodás. A *tribunus*ok a földtörvénnyel tüzelték zavargásokra a köznépet. A *consul*ok, akiket sem Menenius elítéltetése, sem Servilius pere nem félemlített meg, teljes erővel ellenálltak. Hivatali tisztségük lejártával Gnaeus Genucius nép*tribunus* perbe is fogta őket.

(3) Lucius Aemilius és Opiter Verginius vette át ezután a *consul*i tisztséget [473]; némelyik évkönyvben Vopiscus Iuliust találom *consul*ként Verginius helyett. Ebben az esztendőben, bárki volt is a két *consul*, a bevádolt Furius és Manlius gyászruhában[2] kereste fel nemcsak a plebejusokat, hanem a fiatalabb atyákat is. (4) Győzködték, intették őket, hogy ne vállaljanak hivatalokat, ne vegyenek részt az államélet irányításában; a *consul*ok vesszőnyalábjait, bíborszegélyes tógáját és *curulis*i székét pedig ne tekintsék másnak, csak a gyászmenet kellékeinek: e fényes hivatali jelvényeket úgy hordja az ember, mint áldozati állat a szalagokat, miközben a halál vár rá. (5) Ha pedig a *consul*i tisztség olyan vonzó a szemükben – mondták –, akkor már most véssék az eszükbe, hogy azt megbénította és legyűrte a *tribunus*ok hatalma; a *consul*nak, mint valami *tribunus*i hivatalszolgának, mindenben a *tribunus* intése és parancsa szerint kell eljárnia; (6) ha csak egyet moccan, ha csak egy pillantást vet az atyákra, ha úgy véli, nemcsak a köznép alkotja az államot, akkor Gnaeus Marcius száműzetése, Menenius elítéltetése és halála lebegjen a szeme előtt.

(7) E szavak gyújtó hatására az atyák nem nyilvánosan, hanem magánházakban, kevesek tudomásával tartottak összejöveteleket. Abban teljes volt az egyetértés, hogy a vádlottakat akár törvényes, akár törvénytelen eszközökkel meg kell menteniük. A legerőszakosabb tervek aratták a legnagyobb tetszést, és mindenféle vakmerő cselekedetnek akadt szószólója. (8) Az eljárás napján tehát, amikor a köznép már feszült várakozással telve állt a Forumon, előbb csak furcsállták, hogy a *tribunus* még mindig nem jön; majd amint kezdett gyanússá válni a késlekedése, úgy vélték, hogy az előkelők ijesztettek rá, és azon háborogtak, hogy cserbenhagyta és elárulta közös ügyüket. (9) Végül azonban egyesek, akik jártak a *tribunus* házának előcsarnokában, meghozták a hírt, hogy a *tribunus*t holtan találták otthon. Mihelyt a hír elterjedt a gyűlésen, mint a vezér halála után felbomló csatasor, úgy szivárgott el a nép, ki merre látott. Főleg a *tribunus*okat

[1] A veiibeliek kérése összefüggésben lehet azzal, hogy ebben az évben Cumaenál az etruszkok komoly vereséget szenvedtek a szürakuszai Hieróntól. A rómaiakkal kötött fegyverszünet végül 437-ig tartott.

[2] Szokás volt, hogy az, akit valamilyen váddal törvénybe idéztek, hogy minél nagyobb szánalmat keltsen, családtagjaival együtt gyászruhát öltött.

fogta el a félelem, mert tiszttársuk halála megmutatta nekik, mennyi védelmet nyújt az átoktörvény. (10) Az atyák sem bírták leplezni örömüket: olyannyira nem bánta meg senki a bűncselekményt, hogy még az ártatlanok is bűnrészesként akarták magukat feltüntetni, és mind nyíltan hangoztatták, hogy gonosztett árán is meg kell fékezni a *tribunus*i hatalmat.

55.

(1) Közvetlenül e rendkívül rossz példaként szolgáló győzelem után elrendelték a sorozást, és ezt, minthogy a megrémült *tribunus*ok nem emeltek óvást, a *consul*ok végre is hajtották. (2) Akkor aztán haragra gerjedt a köznép, inkább a *tribunus*ok hallgatása, mint a *consul*ok hatalmaskodása miatt, és azt hangoztatta: vége a szabadságuknak, visszatértek a régi módszerekhez; Genuciusszal együtt meghalt és sírba szállt a *tribunus*i hatalom. Mást kell tenni, mást kell kitalálni, hogy szembeszálljanak az atyákkal; (3) egyedül annak van értelme, hogy a köznép maga védje meg magát, mert máshonnan nem várhat segítséget. Huszonnégy *lictor* kíséri a *consul*okat, azok is mind a köznépből valók: nincs ennél megvetendőbb és gyengébb védelem, épp csak nem akad, aki semmibe merné venni; csak az emberek képzelete növeli ezt nagy és félelmes jelenséggé.

(4) Miután ezekkel a szavakkal feltüzelték egymást az emberek, történt, hogy a *consul*ok odaküldtek egy *lictor*t egy Volero Publilius nevű plebejushoz, aki vonakodott beállni közkatonának arra hivatkozva, hogy korábban már *centurió*ként szolgált. (5) Volero a *tribunus*okhoz fellebbezett. De mivel nem sietett segítségére senki, a *consul*ok megparancsolták, hogy vetkőztessék le és készítsék a vesszőket. „A néphez fellebbezek – mondta erre Volero –, ha már a *tribunus*ok inkább vállalják, hogy szemük láttára megvesszőzzenek egy római polgárt, mint hogy ti a tulajdon ágyukban meggyilkoljátok őket." Minél vadabbul kiabált, annál bőszebben rángatta le róla a ruhát a *lictor*. (6) Ekkor Volero, aki maga is jó erőben volt, de segítséget is hívott, lerázta magáról a *lictor*t, és a tömeg sűrűjébe menekült, oda, ahol a legzajosabban méltatlankodtak miatta, és így kiabált: „Fellebbezek és a köznép védelmét kérem! (7) Segítsetek, polgárok, segítsetek, bajtársak! Semmit sem várhattok a *tribunus*októl, hiszen ők szorulnak a ti segítségetekre!" (8) A felizgatott emberek nekigyürkőztek, mintha csatába készülnének; látszott, hogy ebben a helyzetben bármi megtörténhet, senkinek nem szent többé sem a közjog, sem a magánjog. (9) Amikor a *consul*ok szembeszálltak ezzel a roppant vésszel, hamar megtapasztalták, milyen kevés biztonságot ad a hivatal fensége, ha nincs meg hozzá az erő: *lictor*aikat bántalmazták, a vesszőnyalábokat összetörték, őket magukat a Forumról a Curiába kergették, és nem tudhatták, mennyire fogja Volero kihasználni a győzelmét. (10) Majd a forrongás elültével összehívatták a *senatus*t, és felpanaszolták a raj-

tuk esett sérelmeket, a köznép erőszakoskodását, Volero vakmerőségét. (11) Sok kemény javaslat hangzott el, mégis az idősebb *senator*ok véleménye győzött, akiknek nem volt ínyére, hogy az atyák haragja mérkőzzön meg a köznép vakmerőségével.

56.

(1) Volerót annyira szívébe zárta a köznép, hogy a legközelebbi választógyűlésen megválasztották nép*tribunus*nak arra az évre, amelyben a *consul*i tisztséget Lucius Pinarius és Publius Furius töltötte be [472]. (2) Mindenki várakozásaival szemben, akik arra számítottak, hogy *tribunus*i hatalmát az előző év *consul*jainak zaklatására használja majd fel, ő egyéni sérelménél fontosabbnak tekintette az állam érdekét: egyetlen szóval meg nem sértette a *consul*okat, hanem törvényjavaslatot terjesztett a nép elé arról, hogy a köznép tisztségviselőit ezentúl a *comitia tributá*n válasszák meg. (3) Fontos javaslat volt ez, bár első pillantásra csöppet sem tűnt veszélyesnek, pedig megfosztotta a patríciusokat minden lehetőségüktől, hogy *cliens*eik szavazata révén kedvük szerint választassanak *tribunus*okat.[1] (4) A köznépnek igen kedvére való kezdeményezéssel az atyák minden erejükkel szembeszálltak, de sem a *consul*ok, sem a rangidős *senator*ok tekintélye nem tudta elérni, hogy a *tribunus*i testületből valaki óvási jogával éljen – márpedig ez lett volna az ellenállás egyetlen módja. Mindamellett ez a nagy jelentősége miatt vitáktól terhes ügy a következő évre is elhúzódott. (5) A köznép újra megválasztotta *tribunus*nak Volerót; az atyák pedig, mivel úgy vélték, hogy a helyzet a végső küzdelemig fog fajulni, megválasztották *consul*nak Appius Claudiust (Appius fiát), aki már apja harcai miatt is a köznép gyűlöletes ellenségének számított. Tiszttársul Titus Quinctiust adták mellé [471].

(6) Az év elején legelőször ezt a törvényjavaslatot kezdték tárgyalni. Volero volt ugyan a törvény kezdeményezője, de annak újabb és még lelkesebb szószólója akadt tiszttársának, Laetoriusnak személyében, (7) akit önbizalommal töltött el roppant katonai dicsősége, mert kortársai között nem akadt nála vitézebb harcos. Míg Volero semmi egyébről nem beszélt, csak a törvényjavaslatról, és tartózkodott a *consul*ok gyalázásától, ő hevesen vádolni kezdte Appiust és családját, amely a legdölyfösebb, legkegyetlenebb ellensége a római köznépnek, (8) mondván, a patríciusok nem *consul*t választottak, hanem hóhért, hogy kínozza és tönkretegye a köznépet. Csakhogy, katonaember lévén, csiszolatlan beszéde

[1] Akkoriban a *tribus*okba még csak a birtokkal rendelkező polgárok tartoztak, és ki voltak zárva a nagyrészt a patríciusoktól függő és az ő akaratukat képviselő *cliens*ek. A *comitia centuriatá*n, ahol először a leggazdagabbak szavaztak, a patríciusok jobban befolyásolhatták az eredményt.

nem érhetett fel indulatos szókimondásával. (9) Így hát, amikor kezdett kifogyni a szóból, csak ennyit mondott: „Nos, polgárok, nem kenyerem a beszéd, de amit mondok, azért jótállok. Gyertek el holnap; én vagy itt halok meg a szemetek láttára, vagy keresztülviszem a törvényjavaslatot." (10) Másnap a *tribunus*ok elfoglalták a szószéket; a *consul*ok és a nemesség a gyűléshelyen csoportosult, hogy megakadályozzák a törvény megszavazását. Laetorius elrendelte, hogy aki nem szavaz, azt távolítsák el.[1] (11) Az ifjú patríciusok csak álltak, nem engedelmeskedtek a hivatalszolgának. Laetorius erre parancsot adott, hogy egyeseket közülük tartóztassanak le. Appius *consul* azonban kijelentette, hogy a *tribunus* csak a plebejusok fölött gyakorolhatja hatalmát, mivel nem az egész nép, hanem csak a köznép tisztségviselője. (12) De az ősök szokása szerint az egész nép gyűlését sem oszlathatja fel hatalmi szóval maga a *consul* sem – mondta –, mivel a formula így hangzik: „Ha jónak látjátok, távozzatok, polgárok."

Azzal, hogy csak így foghegyről értekezett egy jogi kérdésről, könnyű volt összezavarnia Laetoriust. (13) A *tribunus* haragra gyúlva küldte hivatalszolgáját a *consul*hoz, a *consul* meg a *lictor*t a *tribunus*hoz, azt kiabálva, hogy az magánszemély, sem katonai, sem polgári hatalma nincs. (14) Oda is lett volna a *tribunus* sérthetetlensége, ha egyfelől az egész gyűlés fel nem dühödik és nem áll a *tribunus* mellé a *consul*lal szemben, másfelől meg az egész Város lakóinak felingerelt tömege a Forumra nem tódul. (15) Hanem Appius makacsul állta a sarat, és bizony véres küzdelemmé fajult volna a dolog, ha Quinctius, a másik *consul* megbízást nem ad a *consul*viselt férfiaknak, hogy tiszttársát, ha kell, erőszakkal is távolítsák el a Forumról, ő maga pedig szép szóval meg nem nyugtatja a dühöngő köznépet, és a *tribunus*okat meg nem kéri, hogy oszlassák szét a gyűlést, mondván: (16) aludjanak egyet haragjukra; az idő nem veszi el erejüket, hanem bölcs belátással gyarapítja; így a *senatus* a nép akaratát, a *consul* pedig a *senatus* akaratát hajtja majd végre.

57.

(1) Quinctius csak nagy keservesen csillapíthatta le a köznépet, de az atyák még keservesebben a másik *consul*t. (2) Mihelyt végre szétoszlatták a köznép gyűlését, a *consul*ok összehívták a *senatus*t. Az ülésen hol félelem, hol harag szülte javaslatok váltakoztak, de idő múltával az indulatokat egyre inkább felváltotta a bölcs belátás, és egyre inkább húzódoztak a további küzdelemtől, sőt végül köszönetet mondtak Quinctiusnak, hogy közreműködésével lecsillapodott

[1] A patrícius ifjak valószínűleg inkább koruk, mint társadalmi státuszuk miatt nem szavazhattak, hiszen ekkor még nem született meg a tisztán plebejus gyűlés hivatalos intézménye.

a zavargás. (3) Appiustól azt kérték, hogy csak annyi méltóságot igényeljen a *consul* számára, amennyi a belső békével összeegyeztethető; amíg ugyanis a *tribunus*ok és a *consul*ok mind magukhoz akarnak ragadni mindent, a közös erőből semmi sem marad; darabokra tépték, marcangolták az államot, mert jobban érdekli őket, hogy ki tartja kézben, mint hogy hogyan maradhatna épségben. (4) Erre Appius az isteneket és embereket hívta tanúul, hogy ezek itt félelmükben elárulják, cserbenhagyják az államot; nem a *consul* nem segíti a *senatus*t, hanem a *senatus* a *consul*t; súlyosabb törvényeket fogadnak el most, mint a Szent Hegyen. Végül is az atyák egyetértő véleményétől legyőzve elhallgatott; a törvényjavaslatot csendben megszavazták.

58.

(1) Akkor választották első ízben a *tribunus*okat a *comitia tributá*n.[1] Piso arról tudósít, hogy számukat hárommal megtoldották, azelőtt ugyanis csak ketten viselték ezt a tisztséget. (2) Meg is nevezi a *tribunus*okat: Gnaeus Siccius, Lucius Numitorius, Marcus Duillius, Spurius Icilius, Lucius Maecilius.

(3) A római zavargások közben kitört a háború a volscusokkal és az aequusokkal. Feldúlták a szántóföldeket, arra számítva, hogy ha a köznép kivonul Rómából, majd ők adnak neki menedéket; de amikor Rómában rendeződött a helyzet, visszavonták seregüket. (4) Appius Claudiust küldték a volscusok ellen, Quinctius pedig az aequusok elleni harcot kapta feladatul. Appius könyörtelensége a hadjárat folyamán éppúgy megnyilvánult, mint otthon, Rómában, sőt még jobban elszabadult, mivel nem korlátozták a *tribunus*ok. (5) A köznép gyűlöletében még apján is túltett, hiszen úgy gondolta, vereséget szenvedett attól: jóllehet őt elsősorban a *tribunus*i hatalom ellensúlyozására választották meg *consul*nak, épp az ő *consul*sága alatt fogadták el azt a törvényjavaslatot, amelyet *consul* elődei kisebb erőfeszítéssel is meg tudtak akadályozni, pedig hozzájuk nem fűztek akkora reményt a *senator*ok?

(6) Az emiatti harag és méltatlankodás arra ingerelte ezt a szilaj természetű embert, hogy őrjöngő hatalmaskodásával gyötörje a hadsereget. Azt azonban semmi erő meg nem zabolázhatta, olyan mélyen gyökerezett lelkükben az ellenállás. (7) Lustán, kényelmesen, hanyagul, csökönyösen végeztek mindent; sem a szégyenérzet, sem a félelem nem törte meg őket. Ha Appius gyorsabb menetelést vezényelt, ők nagy ügybuzgalommal még lassabban lépkedtek; ha személyesen buzdította őket munkára, addig kifogástalan szorgalmuk lanyhulni kezdett. (8) Ha meglátták vezérüket, nem néztek a szemébe, ha elhaladt mellettük,

[1] Az annalista hagyomány szerint eddig a *comitia curiata* választotta a nép*tribunus*okat. Valószínűbb azonban, hogy megválasztásuk a köznép félhivatalos gyűlésein történt.

halkan átkot mormoltak, úgyhogy néha még ez a köznép gyűlöletét győzedelmesen álló, büszke férfiú is megdöbbent. (9) Amikor már minden szigor hiábavalónak bizonyult, tudni sem akart többé a közkatonákról; azt állította, hogy a hadsereget megrontották a *centuriók*, akiket néha csúfondárosan „nép*tribunusoknak*" és „Voleróknak" nevezett.

59.

(1) Minderről pontosan értesültek a volscusok, és egyre fenyegetőbben viselkedtek, mert remélték, hogy a római hadsereg éppúgy fellázad Appius, mint annak idején Fabius *consul* ellen.[1] (2) Egyébként a hadsereg Appiusszal sokkal hevesebben szállt szembe, mint Fabiusszal: nemcsak győzni nem akart, mint Fabius serege, hanem egyenesen azt akarta, hogy megverjék. Miután kivezényelték őket, csúfos futással igyekeztek a tábor felé, és meg sem álltak, amíg azt nem látták, hogy a volscusok megrohanják az erődítményeket, és szégyenletes módon öldöklik az utóvédet. (3) Csak ez csiholta ki belőlük a harci kedvet, úgyhogy a már-már győztes ellenséget visszakergették a sáncokról, de azért meglátszott, hogy a római katonaság csak a tábort nem akarta feladni, egyébként örül saját vereségének és gyalázatának. (4) Mindez csöppet sem törte meg Appius kevélységét, sőt még jól meg is akarta büntetni katonáit, ezért gyűlést hívott össze. Ekkor azonban odagyűltek köré *legatus*ai és *tribunus*ai, és figyelmeztették: Ne tegye minduntalan próbára hatalmát, amelynek ereje teljesen alárendeltjei egyetértésétől függ. (5) A katonák táborszerte mondogatják, hogy nem mennek el a gyűlésre, és itt is, ott is hallani olyan hangokat, hogy ki akarnak vonulni a volscusok földjéről. A győztes ellenség az imént csaknem a rómaiak kapuiban és sáncain állt, és nekik nemcsak egy roppant vereség sejtelme, de annak valóságos látványa lebeg a szemük előtt.

(6) Appius végül hagyta magát meggyőzni, hiszen a katonák a büntetés elhalasztásánál egyebet úgysem nyerhettek. Nem hívta össze a gyűlést, és kihirdettette, hogy másnap útra kelnek. Hajnalban fel is hangzott a kürtjel az indulásra. (7) De amikor a sereg javában vonult ki a táborból, a volscusok, mintha ugyanarra a kürtjelre indultak volna el ők is, megtámadták az utóvédet. A zűrzavar elhatolt az első sorokig, és a félelem annyira megzavarta az egységeket, hogy sem a vezényszavakat nem lehetett hallani, sem a csatarendet felállítani. Mindenki csak arra gondolt, merre fusson. (8) Felbomlott sorokban, holttestek és fegyverek halmain keresztül, hanyatt-homlok menekültek úgy, hogy az ellenség előbb hagyott fel az üldözéssel, mint a római sereg a futással. (9) A *consul*, amikor végre összeszedte fejvesztetten menekülő katonáit, akiket addig hiába

[1] Vö. II. 43. 7–11.

kergetett, hogy álljanak már meg, egy békés területen ütötte fel táborát. Gyűlést hívott össze, és – teljes joggal – szemére vetette a hadseregnek, hogy elárulta a katonai fegyelmet, cserbenhagyta a hadijelvényeket. (10) Egyenként vonta őket kérdőre, hogy hol a fegyverük, hol a hadijelvény. (11) Aztán a fegyvertelen közkatonákat, a hadijelvény nélkül maradt jelvényhordozókat, valamint a *centurió*kat és a dupla adagot élvező katonákat,[1] akik elhagyták kijelölt helyüket, megvesszőztette és lefejeztette; a sereg többi részéből pedig sorsvetéssel minden tizediket kiválasztotta, hogy kivégeztesse.

60.

(1) Az aequusok elleni háborúban viszont a *consul* és katonái vetekedtek egymással jóindulatban és szolgálatkészségben. Quinctius eleve szelídebb természetű volt, és látva tiszttársa rosszul végződött kegyetlenségét, csak még jobban örült, hogy ő nem ilyen. (2) Látván a teljes összhangot vezér és serege között, az aequusok az orrukat sem dugták elő, csak tűrték, hogy az ellenség mindenfelé végigdúlja földjeiket. A rómaiak még egyetlen háborúban sem fosztottak ki nagyobb területet. (3) A zsákmányt teljes egészében a katonák kapták meg. Ezenfelül dicséretben is részesültek, ami éppolyan jólesik a katona szívének, mint a jutalom. A vezér iránt is, de neki köszönhetően az atyák iránt is jobb szívvel tértek haza a katonák. Nekik apát, a másik hadseregnek pedig zsarnokot adott a *senatus* – mondogatták.

(4) A váltakozó hadiszerencsével lefolyt háborúban, kemény belső és külső viszálykodásban eltelt esztendőt kiváltképpen a *comitia tributa* tette emlékezetessé, amely nem annyira gyakorlati haszna, mint a megkezdett harcban aratott győzelem miatt volt jelentős. (5) Az atyák kizárásával[2] ugyanis maguk a gyűlések többet veszítettek méltóságukból, mint amennyivel akár a köznép ereje megnövekedett, akár az atyáké csökkent.

61.

(1) Viharosabb év következett Lucius Valerius és Titus Aemilius *consul*sága alatt [470][3], a rendeknek a földtörvény ügyében folyó harca, valamint Appius Claudius

[1] A vitézebb harcosok kitüntetésképpen kettős élelemadagot kaptak. Ez itt anakronizmusnak hat, mert a katonák ekkor még saját költségükön katonáskodtak, a zsoldot csak később vezették be (IV. 59. 11).

[2] A Kr. e. II. századtól kezdve a patríciusok biztosan nem voltak kirekesztve a *comitia tributá*ból. Ez valószínűleg korábban sem volt így, de a patríciusok csekély számuk miatt nem tudták lényegesen befolyásolni a *comitia tributa* döntéseit.

[3] Aemilius előnevét más források és egyes kéziratok Tiberiusként adják meg.

pere miatt. (2) Claudiust ugyanis, aki a törvényjavaslat esküdt ellensége lévén, az állami földek birtokosainak ügyét szinte harmadik *consul*ként képviselte, Marcus Duillius és Gnaeus Siccius törvénybe idézte. (3) Soha nem állt még a köznép szemében ennyire gyűlöletes ember vádlottként a nép ítélőszéke előtt, hiszen nemcsak a saját maga, de az apja elleni gyűlölet is az ő fejére szállt. (4) Szintén nem véletlen, hogy az atyák sem fáradoztak még ennyit senki másnak az érdekében: a *senatus* bajnokát, méltóságának védelmezőjét, aki ha a küzdelem hevében kissé túllőtt is a célon, de mindenkor szembeszállt a *tribunus*ok és a köznép zavarkeltő szándékaival – őt dobják most oda a köznép haragjának. (5) Az atyák között egyedül maga Appius Claudius volt az, aki a *tribunus*okat, a köznépet, a perét egyaránt semmibe vette. Sem a köznép fenyegetőzése, sem a *senatus* kérése nem tudta rábírni, hogy gyászruhát öltsön vagy könyörögve járja végig az embereket, de még arra sem, hogy akár csak beszédének szokásos élességén tompítson vagy enyhítsen, amikor a nép előtt védekeznie kell. (6) Arckifejezése, dacos pillantása, szenvedélyes beszédmódja éppolyan volt, mint azelőtt, és a köznép nagy része éppúgy félt tőle most, hogy vádlottként látta, mint *consul* korában. (7) Egyszer mondott védőbeszédet, de azt is a vádló szenvedélyes hangján, szokása szerint. Magabiztossága annyira elképesztette mind a *tribunus*okat, mind a köznépet, hogy maguktól elnapolták a tárgyalást, és eltűrték, hogy tovább húzódjon a dolog.[1] (8) De nem sok idő telt bele, a kijelölt nap eljövetele előtt Appius megbetegedett és meghalt.[2] (9) A néptribunusok szerették volna megakadályozni, hogy elmondják fölötte a magasztaló gyászbeszédet, a köznép azonban nem akarta, hogy ezt a nagy embert megfosszák a végtisztességtől; magasztalását éppoly figyelmesen hallgatta végig, mint életében az ellene szóló vádbeszédet, és tömegesen vett részt a temetésén.

62.

(1) Még ugyanabban az évben Valerius *consul* az aequusok ellen vonult hadseregével, és mivel az ellenséget nem tudta nyílt ütközetre kényszeríteni, úgy döntött, hogy megostromolja a táborukat. Egy jégesővel, mennydörgéssel lezú-

[1] A nép előtt folytatott peres eljárások *(iudicium populi)* három lépésben zajlottak, amelyeket bizonyos időintervallum választott el egymástól. Appius tárgyalását tehát nem „elnapolták", hanem szabályosan következett volna a második tárgyalás az első után egy idővel.

[2] A történetírás itt némi erőszakot tett a valóságon. Ez az Appius Claudius ugyanis minden bizonnyal azonos a hasonló nevű hírhedt *decemvir*rel (vö. III. 33. 3), de valamelyik, a Claudius családhoz közel álló forrás két külön személyre bontotta, hogy így megmentsen valamit az őt megillető tiszteletből.

duló szörnyű vihar azonban meggátolta tervét. (2) Majd a sereg egyre növekvő csodálkozására, mihelyt megadták a jelet a visszavonulásra, újra tiszta, csendes idő támadt, mintha égi hatalom védelmezné az ellenséges tábort – így aztán vallásos félelmükben nem merték ismét megtámadni. A katonák az ellenség iránti összes haragjukat a földek végigdúlásában tombolták ki. (3) A másik *consul*, Aemilius a szabinok ellen viselt hadat. Mivel az ellenség a falak mögé húzódott, ott is csak a földeket fosztogatták. (4) Nemcsak a tanyákat, hanem a sűrűn lakott falvakat is felégették, így végül előcsalogatták a szabinokat. Azok szembe is szálltak a fosztogatókkal, a kétséges kimenetelű harc után azonban másnap visszavonultak, és táborukat biztonságosabb helyen ütötték fel. (5) A *consul*nak ez épp elég volt, hogy magát tartsa győztesnek: otthagyta hát az ellenséget, anélkül hogy a háborút befejezte volna.

63.
(1) Mialatt ezek a háborúk folytak, és Rómában tovább tartott a belső viszály, *consul*lá választották Titus Numicius Priscust és Aulus Verginiust [469]. (2) Látható volt, hogy a köznép nem tűri tovább a földtörvény halogatását, és már a végső leszámolásra készültek, amikor a felégetett falvak füstje és a földművesek menekülése tudtul adta, hogy jönnek a volscusok. Ez a hír aztán elnyomta a már-már kitörőben lévő lázadást. (3) Amikor a *consul*ok a *senatus* parancsára eltávoztak a Városból az ifjúsággal a háborúba, a köznép többi része is lecsillapodott némiképp. (4) Az ellenség azonban épp csak ráijesztett a rómaiakra, majd erőltetett menetben visszavonult. (5) Numicius Antiumba, a volscusok ellen, Verginius pedig az aequusok ellen vezette seregét. Az aequusok területén csapdába esett, és majdnem jókora vereséget szenvedett: csak a katonák hősiessége mentette meg a *consul* hanyagsága miatt válságosra fordult helyzetet. (6) Szerencsésebben irányította a hadjáratot Numicius a volscusok ellen: az ellenséget már az első ütközetben szétszórták, és beszorították Antiumba, az akkori idők egyik legerősebb városába. A *consul* nem vállalkozott Antium megostromlására, inkább elfoglalt az antiumiaktól egy jóval kevésbé erős várost, Caenót. (7) Mialatt az aequusok és a volscusok kötötték le a római hadsereget, a szabinok fosztogató portyájukon egészen a Város kapuiig hatoltak. Néhány nap múlva azonban két hadsereg, két *consul* tört be határaikon bosszúszomjasan, és ők súlyosabb csapást szenvedtek, mint amit maguk mértek a rómaiakra.

64.
(1) Az év vége felé egy darabig béke uralkodott, de mint máskor is mindig, megzavarta azt az atyák és a köznép között dúló háborúság. A haragvó köznép nem akart részt venni a *consul*választó gyűlésen. (2) Az atyák és *cliens*eik vá-

lasztották meg *consul*nak Titus Quinctiust és Quintus Serviliust [468]. Úgy telt az ő évük is, mint az előző; az év elején lázongás volt, majd a külső háború következtében nyugalom. (3) A szabinok erőltetett menetben átvonultak a crustumeriumi mezőkön, az Anio folyó mentén gyilkoltak, gyújtogattak. Már csaknem a Porta Collina és a városfalak közelében jártak, amikor visszaverték őket; mégis igen nagy zsákmányt ejtettek emberben, jószágban egyaránt. (4) Servilius *consul* harcra kész hadseregével üldözőbe vette őket, de mivel kedvező terepen nem tudta utolérni a sereget, úgy végigdúlta földjüket, hogy semmi nem maradt érintetlen a háborútól, és az elvesztett zsákmány többszörösével tért haza.

(5) A volscusok ellen is sikeresen folyt a hadjárat, hála a vezérnek és katonáinak. Először sík területen csaptak össze szabályos ütközetben, kegyetlen vérontás közepette, nagy veszteségeket okozva egymásnak. (6) A rómaiak, akiket – kevesebben lévén – érzékenyebben érintett a csapás, már-már visszavonultak volna, ha a *consul* ki nem eszel egy üdvös hazugságot: elkiáltotta magát, hogy a másik szárnyon menekül az ellenség, és ezzel föllelkesítette katonáit. Rohamot indítottak, és miközben azt gondolták, hogy győznek, győztek is. (7) A *consul*, félve, hogy a túl heves üldözés közben kiújul a harc, jelt adott a visszavonulásra. (8) Eltelt néhány nap, mindkét oldalon teljes nyugalomban, mintha hallgatólagosan fegyverszünetet kötöttek volna. Ezalatt a volscusok és az aequusok egész vidékéről hatalmas embertömeg érkezett a táborba; biztosak voltak benne, hogy ha ezt a rómaiak észreveszik, éjjel elvonulnak. (9) A harmadik őrségváltás táján tehát elindultak, hogy megostromolják a római tábort. (10) Quinctius lecsillapította a hirtelen ijedtségtől támadt zűrzavart, és megparancsolta, hogy a katonák maradjanak nyugodtan sátraikban, majd előőrsnek kirendelt egy *cohors* hernicust, és elrendelte, hogy a kürtösök és trombitások üljenek lóra, és a sánc előtt szüntelenül fújják hangszerüket, így tartsák ébren az ellenséget hajnalig. (11) Az éjszaka hátralevő óráiban olyan nagy nyugalom uralkodott a táborban, hogy a rómaiak még alhattak is. A volscusokat viszont a fegyveres gyalogság látványa – akikről azt hitték, hogy többen vannak és hogy rómaiak – és a szokatlan lovasok meg a fülüket sértő zaj miatt megvadult lovak nyerítése és nyihogása állandó feszültségben tartotta, gondolván, hogy az ellenség támadásra készül.

65.

(1) Mihelyt megvirradt, csatasorba állt a friss és kipihent római sereg, és az ácsorgástól, álmatlanságtól elgyötört volscusokat első támadásával szétverte. (2) Bár az ellenség inkább meghátrált, mint megfutott, mivel hátuk mögött dombsor húzódott, ahol az első vonal mögött épségben maradt egységek biztos me-

nedéket találhattak. A *consul*, mihelyt a kedvezőtlen terepre érkezett, megállította a csatasort. A katonaságot azonban alig lehetett visszafogni, kiabáltak, követelték, hadd üldözzék tovább a menekülőket. (3) Még harciasabban lépett fel a lovasság; a hadvezér köré sereglettek, kiabálva, hogy majd ők előremennek. Míg a *consul* tétovázott, bizonyos lévén katonái bátorságában, de sokkal kevésbé bízva a terepben, azok mindenfelől lármáztak, hogy ők bizony elindulnak, és a szót tett követte. Földbe szúrták dárdáikat, hogy ennyivel is kevesebb súllyal kelljen felkapaszkodniuk a meredeken, futva elindultak fölfelé. (4) A volscusok, miután már az első roham idején elhajították dárdáikat, a lábuk előtt heverő szikladarabokat dobálták a fölfelé kapaszkodó rómaiakra, és megbomlott soraikat sűrű kőzáporral támadták a magaslatról. A rómaiak balszárnyát csaknem maguk alá temették a kövek, ám ekkor a *consul,* hol hebehurgyának, hol gyávának becsmérelve meghátráló katonáit, szégyenérzetet keltett a szívükben a félelem helyett. (5) Előbb elszánt lélekkel megvetették lábukat; majd miután – szilárdan tartva állásaikat – összeszedték erejüket, neki is mertek indulni, és újabb harci üvöltéssel előrenyomult a csatasor. Majd ismét lendületet véve nekigyürkőztek az emelkedőnek, és legyőzték a terepakadályokat. (6) Már csaknem feljutottak a dombtetőre, amikor az ellenség megfutamodott, és menekülők és üldözőik eszeveszett rohanással, szinte egy csapatban estek be a táborba. Az általános rémületben a rómaiak elfoglalták a tábort: aki a volscusok közül meg tudott menekülni, Antiumba igyekezett. (7) Antium alá vonult a római hadsereg is. Néhány napi ostromzár után megadta magát a város, de nem az ostromlók újabb támadására, hanem azért, mert a volscusok a szerencsétlen kimenetelű csata és táboruk elfoglalása óta elvesztették minden bátorságukat.

III. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 467–446)

Belviszályok a földtörvények miatt.
Száműzöttek és rabszolgák elfoglalják a Capitoliumot, de a római polgárok visszafoglalják, őket pedig leöldösik.

Két vagyonbecslés. Az elsőn 8714 polgárt vesznek számba az özvegyeket és árvákat nem számítva,[1] a következőn 117 219-et.

Vereség az aequusoktól. *Dictator*nak nevezik ki L. Quinctius Cincinnatust, akit az eke szarva mellől hívnak el a háború vezetésére. Legyőzi és szégyeniga alatt küldi át az ellenséget.

A nép*tribunus*ok számát az első nép*tribunus*ok megválasztása utáni 36. évben 10-re emelik.

Követek útján elkérik és Rómába hozzák az attikai törvényeket. A Róma alapítása utáni 302. évben a törvények rendszerezése és nyilvánosságra hozatala céljából *consul*ok helyett *decemvir*eket választanak, a többi hivatalt felfüggesztik. Ahogy a királyoktól a *consul*okra, úgy a *consul*okról a *decemvir*ekre száll a hatalom. Megszerkesztik a Tíztáblás törvényt, és tisztségükben mértéktartóan viselkednek, ezért a következő évre is *decemvir*eket választanak, akik még két táblát tesznek a tízhez. Ők már több túlkapást hajtanak végre, és hivatalukat még egy évre megtartják.

Végül Ap. Claudius vágyai miatt szakad vége gyűlöletes uralmuknak: beleszeret egy Verginia nevű szűz leányba, és felbiztat valakit, hogy igényelje őt rabszolgájának. Ezzel kilátástalan helyzetbe hozza a lány apját, Verginiust, aki egy közeli árustól elragad egy kést, és megöli vele a lányát, mert másképp nem mentheti meg az őt meggyalázni készülő férfi hatalmából. Ezen a jogtalanságon felindulva a köznép megszállja az Aventinus dombot, és lemondásra kényszeríti a *decemvir*eket. Közülük Appiust, aki a leginkább megérdemelte a büntetést, börtönbe vetik, a többieket száműzik.

Ezenkívül: Győzelmek a szabinok és volscusok fölött. A római nép becstelen ítélete, amely az ardeaiak és az ariciabeliek döntőbírájaként a vitás földdarabot a magáénak ítélte.

1.

(1) Antium elfoglalása után Titus Aemilius és Quintus Fabius lettek a *consul*ok [467]. Ez a Fabius volt a Cremeránál kiirtott nemzetség egyetlen életben maradt

[1] A számadatra vö. III. 3. 9.

sarja.[1] (2) Aemilius már korábbi *consul*sága idején[2] javasolta, hogy osszanak földet a köznépnek; így második *consul*sága alkalmával nemcsak a földosztásban érdekeltek reménykedtek a törvény megvalósulásában, hanem a *tribunus*ok is felvállalták a dolgot, abban a meggyőződésben, hogy az ügyet, amelyért annyiszor megküzdöttek már a *consul*ok ellenállásával, most az egyik *consul* támogatásával mindenképpen sikerre vihetik – és a *consul* is kitartott meggyőződése mellett. (3) A birtokosok és a legtöbb patrícius család, felpanaszolva, hogy az állam első embere tüntetően a *tribunus*ok törekvéseit támogatja, és mások javainak bőkezű szétosztogatásával akar népszerűséget szerezni, az egész ügyből fakadó népszerűtlenséget áthárították a *tribunus*okról a *consul*ra. (4) Kegyetlen harc alakult volna ki, ha Fabius a következő, mindkét fél számára elfogadható indítvánnyal meg nem oldja a kérdést: Minthogy az előző évben Titus Quinctius vezetésével és jósjeleivel elég nagy földterületet foglaltak el a volscusoktól;[3] (5) a tengerparti, kedvező fekvésű Antium városában *coloniá*t lehetne alapítani. Így a birtokosok sérelme nélkül földhöz juthatna a köznép, és az állam egyetértésben élhetne. (6) A javaslatot elfogadták. A föld kiosztására háromfős bizottságot választatott: Titus Quinctiust, Aulus Verginiust és Publius Furiust. (7) Elrendelték, hogy aki földet akar kapni, jelentkezzen. De ahogy az lenni szokott, a teli tál láttán nyomban elment az emberek étvágya, és olyan kevesen iratkoztak fel, hogy a kellő létszám elérése végett volscusokat is felvettek a telepesek névsorába. A többiek pedig inkább követelték tovább a földet Rómában, mint hogy másutt kapjanak.

(8) Az aequusok Quintus Fabiustól – ő vonult hadseregével a területükre – békét kértek, majd mindjárt meg is szegték, amikor váratlanul betörtek a latinok határain.

2.

(1) A következő évben [466] Quintus Serviliust – aki Spurius Postumiusszal együtt a *consul*i tisztséget viselte – az aequusok ellen küldték, és ő állandó táborát latin földön ütötte fel. A seregben betegség tört ki, így kényszerű pihenő tartotta vissza őket a táborban. (2) A háború a harmadik esztendőre, Quintus Fabius és Titus Quinctius *consul*i évére [465] is elhúzódott. Mivel annak idején Fabius kötött békét győztesként az aequusokkal, a *senatus* a szokásos eljárás

[1] Vö. II. 50. 11.
[2] Kr. e. 470-ben (vö. II. 61–62, ahol Livius nem említi Aemilius földreformpárti fellépését).
[3] Vö. II. 64–65.

mellőzésével[1] most is őrá bízta feladatként a háború vezetését. (3) Abban a biztos meggyőződésben indult útnak, hogy az aequusok pusztán a neve hallatára is hajlandóak lesznek a békére, és köveket küldött gyűlésükre a következő üzenettel: Így szól Quintus Fabius *consul:* Ő, aki az aequusok békekérését egyszer már elvitte Rómába, most Róma hadüzenetét hozza az aequusoknak fegyveres jobbjában, amelyet annak idején békejobbként nyújtott nekik. (4) Hogy kinek a hitszegése és árulása miatt, annak az istenek a tanúi most és a megbosszulói a jövőben. De bárhogy áll is a helyzet, ő még mindig szívesebben venné, ha az aequusok önként megbánást tanúsítanának, ahelyett hogy kiteszik magukat egy háborúnak. (5) Ha megbánják hitszegésüket, biztos menedéket nyújt nekik az ő könyörületessége, amelyet már alkalmuk nyílt megtapasztalni; ha viszont árulásukban tetszelegnek, sokkal inkább sújtja majd őket a háborúban az istenek haragja, mint az ellenségé.

(6) Szavai annyira nem hatottak meg senkit, hogy csaknem ellátták a követek baját, hadseregüket pedig útnak indították a rómaiak ellen, az Algidus-hegy felé.[2] (7) Amikor ez a hír eljutott Rómába, inkább a felháborodás, mint a veszély miatt a másik *consul* is elindult a Városból. Így hát két *consul*i hadsereg közeledett hadrendbe sorakozva az ellenség felé, hogy nyomban megütközzön vele. (8) Már-már beesteledett, amikor az ellenséges előőrs egyik katonája odakiáltott nekik: „Ez csak erőfitogtatás, rómaiak, nem hadviselés! (9) Most sorakoztok fel, amikor leszáll az éjszaka? Ennyi idő nem lesz elég az előttünk álló küzdelemhez. Holnap virradatkor álljatok vissza a csatarendbe, majd akkor harcolhattok, ne féljetek." (10) Bár a katonák feldühödtek ezektől a szavaktól, másnapig visszavezényelték őket a táborba; úgy érezték, hosszú lesz az éjszaka, amely elválasztja őket a harctól. Mindenesetre felfrissítették magukat élelemmel, alvással. Másnap, mihelyt megvirradt, a római hadsereg már jóval előbb felsorakozott, majd végre előjöttek az aequusok is. (11) Mindkét részről elkeseredett küzdelem kezdődött – a római sereg haraggal és gyűlölettel harcolt, az aequusokat pedig annak tudatában, hogy saját hibájuk idézte fejükre a veszélyt, és hogy ezentúl senkitől sem remélhetnek védelmet, kénytelenek voltak a végsőkig feszíteni erejüket és bátorságukat. (12) A római csatasort azonban így sem tudták feltartóztatni. De szívük még akkor sem hajlott a békére, amikor vert seregként hú-

[1] A *consul*ok feladatait Kr. e. 123-ig évről évre a *senatus* szabta meg, majd a *consul*ok rendszerint sorshúzással vagy kölcsönös megállapodással osztották el őket egymás közt. Válságos helyzetben a *senatus* tehetett javaslatot arra, hogy melyik *consul*ra melyik feladatot bízzák.

[2] Az Algidus hágóján át vezetett dél felé a Via Latina, így ellenőrzése stratégiai jelentőséggel bírt.

zódtak vissza területükre: a szilaj tömeg a vezéreket vádolta, amiért nyílt csatába bocsátkoztak, holott a rómaiak épp ehhez a harcmodorhoz értenek a legjobban; (13) az aequusok portyákban, rajtaütésekben jobbak, így hát részükről a hadviselés helyes módja sok szétaprózott csapat, nem pedig egyetlen nagy hadsereg bevetése.

3.

(1) Tehát táborukban őrséget hagyva hátra megindultak, és olyan lendületes támadással özönlötték el a római területeket, hogy a rettegés egészen a Városig csapott. (2) A váratlan fordulat már csak azért is nagy zavart keltett, mert arra számíthattak a legkevésbé, hogy az imént legyőzött és kis híján saját táborában körülzárt ellenségnek portyázni támad kedve. (3) A kapukon belülre menekülő földművesek pedig nem portyázásokról és maroknyi rablóbandákról adtak hírt, hanem alaptalan félelmükben mindent felnagyítva azt kiáltozták, hogy seregestül, légiószámra jön az ellenség, és pusztító menetben tart Róma felé. (4) A tőlük hallott bizonytalan és így annál megbízhatatlanabb híreket a szomszédok egymásnak adták tovább. A futkosás, a fegyverbe hívó kiáltások alig különböztek egy város elfoglalása után kitörő rémülettől. (5) Quinctius *consul* éppen akkor tért vissza Rómába az Algidus-hegyről: ez csillapította le az ijedelmet. Rendet teremtett, majd jól lehordta a népet, hogy a megvert ellenségtől ijedezik, és őrséget állított a kapuk elé. (6) Ezután összehívta a *senatus*t, az atyák felhatalmazásával törvénykezési szünetet rendelt el, és elindult a határok védelmére, Quintus Serviliusra hagyva a városi *praefectus* hatáskörét. A földeken azonban nem találkozott ellenséggel. (7) A másik *consul* ugyanis kiválóan végezte feladatát: mivel tudta, hogy merre veszi útját a zsákmánnyal megterhelt és emiatt a menetelésben akadályozott ellenség, megtámadta az elvonuló sereget, és így portyájuk keserves véget ért. (8) A csapdából csak kevés ellenséges katona menekült meg, a zsákmányt pedig teljes egészében visszaszerezték tőlük. A négy napig tartó törvénykezési szünet Quinctius *consul* visszatérésével be is fejeződött.

(9) Ezután vagyonbecslést tartottak, amelynek befejeztével Quinctius végezte a tisztító szertartást.[1] Állítólag 104 714 polgárt számláltak össze, nem számítva az özvegyeket és az árvákat.[2]

(10) Az aequusok ellen folyó hadjáratban ezután nem történt semmi említésre méltó: visszavonultak városaikba, és hagyták, hogy javaikat felégessék, kifosszák. A *consul*, miután az ellenség területét zsákmányszerzés céljából több-

[1] Ekkor még nem voltak *censor*ok, így a vagyonbecslést a *consul*ok bonyolították le.

[2] A vagyonbecslésen csak a teljes jogú polgárokat vették számba.

ször keresztül-kasul bejárta seregével, hatalmas dicsőséggel és zsákmánnyal tért vissza Rómába.

4.

(1) Ezután Aulus Postumius Albus és Spurius Furius Fusus lettek a *consul*ok [464]. A Furius nevet némelyik történetíró Fusiusnak írja. Azért hívom fel erre a figyelmet, hogy mindenki tudja: nem különböző személyekről, hanem az írásmód változásáról van szó.[1]

(2) Nem volt kétség afelől, hogy az egyik *consul* az aequusok ellen vonul hadba. Az aequusok tehát védelmet kértek az ecetrai volscusoktól, akik szívesen teljesítették kérésüket – hiszen ezek az államok csak úgy versengtek egymással a sosem szűnő gyűlöletben Róma iránt –, és teljes erőből készülődtek a háborúra.

(3) Megtudták ezt a hernicusok, és jelentették a rómaiaknak, hogy Ecetra az aequusokhoz pártolt. Gyanússá vált Antium *colonia* is, mivel sokan menekültek innen az aequusokhoz, amikor a várost elfoglalták: az aequus háborúban ezek bizonyultak a legkeményebb katonáknak. (4) Miután az aequusok visszaszorultak városaikba, ez a sok ember szétszóródott, majd visszatért Antiumba, és az amúgy is megbízhatatlan telepeseket még jobban elidegenítette a rómaiaktól. (5) Még meg sem érett teljesen a dolog, amikor az árulásnak hírét vitték a *senatus* elé; a *consul*ok feladatává tették, hogy idézzék Rómába a *colonia* vezetőit, és vonják őket kérdőre. (5) Ezek készségesen meg is jelentek, a *consul*ok pedig a *senatus* elé vezették őket, ahol a kérdésekre adott válaszaik az addiginál is gyanúsabb színben tüntették fel őket. (7) A háború felől most már nem volt kétség. Spurius Furius, az egyik *consul*, aki ennek a hadjáratnak a vezetését kapta feladatául, elindult az aequusok ellen, és a hernicusok földjén talált rá a fosztogató ellenségre. Nem ismervén haderejük létszámát, mivel sehol sem mutatkoztak mind egyszerre, megfontolatlanul az övéknél kisebb hadsereggel vállalt csatát. (8) Az első ütközetben vereséget szenvedett, és visszavonult táborába. Ezzel azonban még nem értek véget megpróbáltatásai: aznap éjjel és másnap akkora haderő vette körül és ostromolta a táborát, hogy még hírnököt sem küldhetett Rómába. (9) A hernicusok vitték hírül, hogy a csata elveszett, és a *consul*t és seregét körülzárták. Az atyák ennek hallatán úgy megrémültek, hogy meghozták a végszükség esetére fenntartott *senatus*i határozatot, és megbízást adtak Postumiusnak, a másik *consul*nak: gondoskodjon róla, hogy az állam ne

[1] A rhotacizmus (a magánhangzóközi *s* hang *r*-ré változása) írásbeli rögzítése Ap. Claudius Caecus *censor*i tevékenységéhez fűződik (Kr. e. 312).

szenvedjen kárt.[1] (10) Az tűnt a legbölcsebbnek, ha a *consul* maga Rómában marad, és összetoboroz minden, fegyverforgatásra alkalmas férfit, a tábor segítségére pedig Titus Quinctiust küldik *proconsul*ként a szövetséges csapatok élén.[2] (11) Ezek feltöltése végett elrendelték, hogy a latinok, a hernicusok és Antium *colonia* küldjenek *subitarius*okat – így hívták akkoriban a rendkívüli mozgósítással előteremtett segédcsapatokat.

5.

(1) Sok különféle irányból érkező hadmozdulatot, rajtaütést hajtott végre azokban a napokban az ellenség: több irányból kezdték támadni a római erőket, mivel számbeli fölényüknél fogva bíztak benne, hogy azoknak úgysincs erejük mindannyiukkal megküzdeni. (2) A tábor ostromával egyidőben a hadsereg egy részét elküldték, hogy dúlja fel a római földet, és ha alkalom adódik, kíséreljen meg támadást Róma városa ellen is. (3) A Város őrizetére Lucius Valeriust hagyták hátra,[3] Postumius *consul*t pedig elküldték, hogy védje meg a területet a fosztogatóktól. (4) Sehol sem sajnálták a gondot és a fáradságot: a Városban éjjeli őrjáratokat, a kapuk előtt előőrsöket, a falakon őrségeket állítottak fel, és ami ilyen nehéz helyzetben szükséges is volt, néhány napra beszüntették a törvénykezést.

(5) Közben a táborban Furius *consul* először tétlenül tűrte az ostromzárat, de aztán kiütött a vigyázatlan ellenségre a hátsó főkapun. Bár tovább is nyomulhatott volna, megállt, attól tartva, hogy a másik oldalról támadás éri a tábort. (6) Furius *legatus*, a *consul* testvére[4] azonban előrevágtatott, és az előrenyomulás hevében nem vette észre sem azt, hogy övéi visszafordulnak, sem pedig, hogy az ellenség a háta mögött támadni készül. Így aztán a többiektől elzárva sokáig hiába próbált utat vágni magának a tábor felé; végül hősies küzdelemben elesett. Amikor a *consul* hírét vette, hogy testvérét körülfogták, visszatért a csatába. (7) De miközben megfontolatlanul, a kellő óvatosság nélkül újra belevetette magát

[1] Hagyományos mondat, ezzel adtak a *consul*oknak nagy veszély idején rendkívüli hatalmat *(senatus consultum ultimum).* Alkalmazásának első biztos dátuma Kr. e. 121, amikor L. Opimius *consul*t hatalmazta fel a *senatus* ilyen határozattal a C. Gracchus elleni fellépésre. Ezután is csak belpolitikai vészhelyzetekben folyamodtak ehhez; ebből is gyanítható, hogy az itt leírt első előfordulás fikció lehet.

[2] Szintén anakronizmus: a *proconsul*i felhatalmazás csak a pun háborúk idején vált bevett intézménnyé. Első előfordulására vö. VIII. 26. 7. A későbbiekben a katonailag jelentős provinciák élén *proconsul*ok álltak, míg a katonai szempontból kevésbé fontos provinciák vezetői a *propraetor*ok voltak.

[3] Valószínűleg a 470-es év *consul*járól van szó.

[4] *Consul* 472-ben (II. 56. 1).

a küzdelembe, megsebesült, és a körülötte lévők alig tudták megmenteni. Emiatt katonái megzavarodtak, az ellenség pedig még inkább vérszemet kapott. (8) A *legatus* legyilkolásán és a *consul* sebesülésén úgy fellelkesültek, hogy most már semmiféle erő nem állhatta útjukat: az immár reményvesztett és meggyengült rómaiakat visszaszorították a táborukba, és ismét körülzárták. Már-már minden elveszett, amikor megérkezett segítségükre Titus Quinctius az idegen csapatokkal, a latin és hernicus hadsereggel. (9) Hátulról támadta meg a római *legatus* fejével büszkélkedő aequusokat, akik egyedül a táborra figyeltek. Egyszersmind messziről jelt adott, mire a táborbeliek is kitörtek, és így az ellenséges sereg jókora részét körülzárták. (10) Az aequusok nem szenvedtek nagy veszteségeket, inkább szétszéledtek a szélrózsa minden irányába a római területeken, magukkal terelve zsákmányukat. Postumius azonban néhány alkalmasnak látszó helyen már jó előre őrségeket helyezett el, amelyekkel most megtámadta őket. Miközben az aequusok szétverve, zilált sorokban menekültek, beleütköztek a sebesült *consul*lal győztesen visszatérő Quinctiusba. (11) Ekkor a *consul*i sereg dicsőséges csatában állt bosszút a *consul* megsebesüléséért és a *legatus* meg a *cohors*ok lemészárlásáért.

Súlyos veszteségeket okoztak és szenvedtek el ezekben a napokban mindkét oldalon. (12) Nehéz dolog ilyen régmúlt eseményről pontos számadatokkal szolgálni, hogy hányan vettek részt a csatában, és mennyi volt a halottak száma. Valerius Antias[1] mégis vállalkozik erre: (13) hernicus területen 5800 római esett el; az aequus rablók közül, akik fosztogatás végett a római területeken kóboroltak, Aulus Postumius *consul* 2400-at ölt meg; a zsákmányt terelő tömeg körében pedig, amely Quinctius útjába akadt, még nagyobb mészárlás történt, ezek közül ugyanis szerinte 4000-et, azaz hogy a számot pontosan idézzük, 4230-at öltek meg.

(14) Amint visszatértek Rómába, a törvénykezési szünet véget ért. Az égen roppant tűz látszott fellobogni, de akadtak más csodajelek is, amelyeket valóban láttak vagy félelmükben látni véltek az emberek. A félelmetes jósjelek elhárítására háromnapos ünnepet rendeltek el, és ezalatt az összes szentélyt megtöltötte az istenek kiengesztelődéséért könyörgő férfiak és asszonyok tömege. (15) A *senatus* köszönetet mondott a latin és hernicus *cohors*oknak lankadatlan harckészségükért, és hazaengedte őket. 1000 antiumi katonát, akik a csata után késő segítségként érkeztek, majdhogynem megszégyenítéssel küldtek haza.

[1] L. Valerius Antias, a Kr. e. 80–60-as években alkotó történetíró Livius egyik fő forrása ugyan, történetírónk mégis sokszor szemére veti, hogy meg-megszaladt a tolla a számadatokat illetően.

6.

(1) Ezután megtartották a választógyűlést, ahol Lucius Aebutiust és Publius Serviliust választották *consul*lá [463]. *Sextilis* hónap[1] 1-jén léptek hivatalba, akkortájt ez volt a hivatali év kezdete.[2] (2) Az egészségtelen időszak[3] – sőt most az egész év – pusztító ragályt hozott falun és városban emberre és állatra egyaránt. A járványos betegség elterjedését még fokozta, hogy a fosztogatásoktól rettegő parasztok a Városba menekültek jószágaikkal együtt. (3) A sokfajta élőlénynek ez az egyvelege és a szokatlan bűz megkínozta a városlakókat, a szűk férőhely, a hőség és az álmatlanság pedig a vidékieket, és már maga a kölcsönös érintkezés és a betegek ápolása is terjesztette a járványt.

(4) Miközben alig tudták a már meglévő bajokat elviselni, a hernicusok követei váratlanul jelentették, hogy földjükön egyesült aequus és volscus csapatok ütöttek tábort, és hatalmas seregükkel innen ki-kicsapva pusztítják területüket. (5) Már a *senatus* csekély létszáma is elegendő bizonyságul szolgált a szövetségeseknek, hogy vészes járvány sújtja Rómát, de megkapták a szomorú választ is: a hernicusok védjék meg földjüket a maguk erejéből és a latinok segítségével; Róma városát az istenek váratlan haragja miatt járvány pusztítja; ha ez a vész enyhül, akkor éppúgy, mint az elmúlt évben és azelőtt mindig, megsegítik szövetségeseiket. (6) A szövetséges követek tehát az általuk hozott leverő hírnél is leverőbb válasszal tértek haza, hiszen most saját maguknak kellett megvívniuk a háborút, amire pedig még a rómaiak erejére támaszkodva is alig lettek volna képesek. (7) Az ellenség azonban nem is időzött tovább hernicus földön: továbbvonult a háborús pusztítás nélkül is kihalt római területek ellen. Itt még a fegyvertelen lakosság közül sem találkoztak senkivel, és nemcsak őrizetlenül, hanem műveletlenül is hagyott földeken haladtak keresztül; így érkeztek el a Gabii felé vezető út harmadik mérföldkövéig. (8) Közben már meghalt Aebutius, a római *consul* is, tiszttársa, Servilius élet és halál között lebegett; megbetegedett a vezetők java része, az atyák többsége, csaknem az összes katonaköteles korú férfi – így hát nemhogy a hasonlóan veszélyes helyzetben szükséges hadjáratokra, de még a békében felállítandó előőrsökre sem futotta erejükből.

[1] Az Augustus császárról elnevezett augusztus hónap régi neve.

[2] A hivatali év kezdete augusztus (más számítás szerint szeptember) 1-jére esett egészen 451-ig, a *decemvir*ek hatalomra jutásáig. 449–402 között az évkezdés időpontja dec. 13. volt, aztán október 1-jére, majd júl. 1-jére került. Ezt a mozgást az az alapelv okozhatta, hogy a főtisztviselők egy teljes évig maradjanak hivatalban, függetlenül attól, mely napon vették át a hatalmat. Végül rögzítették az évkezdés dátumát: Kr. e. 222-ben márc. 15-ében, 153-ban pedig (immár véglegesen) jan. 1-jében határozták meg.

[3] Az év augusztustól szeptember végéig tartó időszaka.

(9) Az éjjeli őrség feladatát önként vállalták azok a *senator*ok, akiknek a kora és az egészsége megengedte; az őrjáratok megszervezése és felügyelete a plebejus *aedilis*ekre hárult: rájuk szállt a legfontosabb ügyek intézése és a *consul*i hatalom méltósága.

7.

(1) De a teljesen védtelen, vezetők és erő nélkül maradt államot mégis megmentette az istenek oltalma és a Város szerencséje azzal, hogy a volscusoknak és aequusoknak inkább rablókhoz, semmint ellenséghez méltó lelkületet adott. (2) Nem is reménykedtek benne, hogy bevehetik Róma falait, vagy akár a közelükbe juthatnak. Mihelyt messziről észrevették a házakat és a magasba nyúló dombokat, eltértek eredeti szándékuktól. (3) Táborszerte zúgolódni kezdtek az emberek, mondván: minek is töltik idejüket tétlenül, zsákmány nélkül ezen az elhagyatott, puszta földön, emberek és állatok oszladozó tetemei között, amikor egy érintetlen területre, a bőségesen termő, gazdag Tusculum földjére is eljuthatnának. Hirtelen fel is szedelődzködtek, és Labici mezőin átvágva átvonultak a tusculumi dombok közé. A háború vihara így teljes erejével errefelé fordult. (4) Közben a hernicusok és a latinok – nemcsak szánalomból, hanem azért is, mert restellték volna, ha sem útját nem állják Rómára törő közös ellenségüknek, sem ostromlott szövetségesüket meg nem segítik – hadseregeiket egyesítve Róma alá vonultak. (5) Az ellenséget azonban már nem találták ott. Elindultak hát a hírük és a nyomaik után, és elébük is kerültek, amint Tusculumból az albai völgybe[1] ereszkedtek le. Fölöttébb egyenlőtlen küzdelem alakult ki, és a szövetségeseknek egyelőre nem sok szerencsét hozott a hűségük.

(6) Rómában ugyanúgy pusztultak az emberek a járványtól, mint a szövetségesek a fegyvertől. Meghalt a tiszttársát túlélő másik *consul* is, meghalt több más nagy ember is: Manius[2] Valerius és Titus Verginius Rutilus *augur*ok, Servius Sulpicius, a fő*curio*. A dühöngő járvány a névtelen polgárok közül is rengeteg áldozatot szedett. (7) A *senatus*, mivel emberi segítséget nem remélhetett, arra biztatta a népet, hogy forduljon imával az istenekhez; elrendelte, hogy mindenki járuljon könyörögve az istenek elé feleségével és gyermekeivel együtt, és imáival engesztelje őket. (8) Az emberek, a maguk bajától indíttatva és egyszersmind a hivatalos felszólításnak is eleget téve, az összes kegyhelyet megtöltötték. Mindenfelé földre borultak a családanyák, hajukkal a templomok padlóját söpörve, úgy könyörögtek a haragvó istenek kegyelméért, hogy vessenek véget a járványnak.

[1] Ez azonos lehet az Algidus hágójával.

[2] A kéziratok (talán helyes) olvasata Marcus.

8.

(1) Lassanként azután – akár mert sikerült megbékíteni az isteneket, akár mert elmúlt az év járványhozó szakasza – gyógyulni kezdtek a betegségtől meggyötört emberek. (2) Így az érdeklődés ismét a közügyek felé fordult, és néhány *interregnum* után Publius Valerius Publicola *interrex* a tisztsége elfoglalása utáni harmadik napon megválasztatta *consul*nak[1] Lucius Lucretius Tricipitinust és Titus Veturius – vagy Vetusius – Geminust [462].[2] (3) *Sextilis* hónap 11-én léptek hivatalba, és ekkor az államnak már nemcsak a védekezéshez volt meg az ereje, hanem akár a támadáshoz is. (4) Így aztán, amikor a hernicusok jelentették, hogy az ellenség betört a területükre, azonnal megígérték a segítséget. Két *consul*i hadsereget soroztak. Veturiust megbízták, hogy indítson támadást a volscusok ellen. (5) Tricipitinus, akinek az volt a feladata, hogy megvédje a szövetségesek földjét a rablótámadásoktól, nem hatolt tovább a hernicusok területénél. Veturius az első ütközetben szétszórta és megfutamította az ellenséget. (6) Lucretius, miközben ott időzött a hernicusoknál, nem vette észre, hogy egy fosztogató csapat átvonult a praenestei dombok fölött, és innen ereszkedett le a síkságra. Feldúlták Praeneste és Gabii földjét, Gabii alól pedig a tusculumi dombok felé kanyarodtak. (7) Róma városában is roppant rémület támadt, inkább a hír váratlansága miatt, nem pedig azért, mintha a védekezésre kevés lett volna a Város ereje. A városi *praefectus* tisztségét ekkor Quintus Fabius töltötte be. Felfegyverezte az ifjúságot, városszerte őrségeket állított fel, így biztonságot és nyugalmat teremtett. (8) Így hát az ellenség a szomszédos területekről összerabolt zsákmánnyal nem merte a Várost megközelíteni, hanem kerülőt téve visszafordult, és minél távolabb került az ellenséges várostól, annál inkább csökkent óvatossága. Ekkor ütköztek bele Lucretius *consul*ba, aki már előzőleg felderítette vonulásuk útját, és teljes harckészültségben kereste az alkalmat az összecsapásra. (9) A rómaiak lélekben felkészülten támadták meg az ijedtségtől megbénult ellenséget, így, noha jóval kevesebben voltak, szétverték és megfutamították a hatalmas túlerőt, beszorították őket a mély völgyekbe, ahonnan kijáratot aligha találhattak, és ott körülzárták őket. (10) A volscusok törzse itt csaknem teljesen megsemmisült. Egyes évkönyvekben azt olvasom, 13 470-en estek el a csatában és menekülés közben, 1750 fogoly és 27 hadijelvény jutott római kézre – és ha az adatokban talán van is némi túlzás, annyi biztos, hogy nagy vérveszteséget szenvedtek. (11) A győztes *consul* hatalmas zsákmánnyal tért

[1] Az *interrex*nek ilyenkor jelöltállítási joga volt: az általa megnevezett két jelöltet terjesztette a népgyűlés elé, amely elfogadhatta vagy elvethette őket. A dolog addig folytatódott, amíg egyetértés nem alakult ki a két *consul* személyében.

[2] A Veturius/Vetusius kettős névváltozatban ismét a rhotacizmus jelenségét láthatjuk.

vissza állandó táborába. Ezután a *consul*ok egyesítették táborukat, de a volscusok és az aequusok is összevonták maradék csapataikat. Ez már a harmadik csata volt ebben az évben. A szerencse továbbra is győzelmet hozott; az ellenséget szétverték, sőt a táborát is elfoglalták.

9.

(1) Rómában visszatért minden a régi kerékvágásba, és a háború szerencsés kimenetele nyomban felélesztette a belső villongásokat. (2) Gaius Terentilius Harsa abban az évben nép*tribunus* volt. Gondolván, hogy a *consul*ok távolléte jó alkalmat nyújt a *tribunus*i izgatásra, napokon keresztül vádolta a köznép előtt az atyák gőgjét, de különösen a *consul*i hatalmat támadta, mondván, az túlságosan nagy, és egy szabad államban tűrhetetlen. (3) Csak a neve kevésbé gyűlöletes a királyi hatalomnál – mondta –, valójában azonban szinte kegyetlenebb annál. (4) Hiszen két urat kaptak egy helyett, korlátlan, parttalan hatalommal, és mivel ezek nem felelősek senkinek, és nem is fékezik magukat, a törvények teljes szigorát, összes büntető rendelkezését a köznéppel szemben alkalmazzák.[1] (5) Ő azonban törvényjavaslatot fog előterjeszteni, hogy korlátlan önkényük ne tartson örökké: válasszanak meg egy ötfős bizottságot, hogy a *consul*i hatalomról szóló törvényeket írásba foglalják.[2] Így a *consul* csak azokat a jogokat gyakorolhatja majd, amelyeket a nép maga határozott meg számára magával szemben, nem pedig a *consul*ok kénye-kedve megy majd törvény számba.

(6) Miután beterjesztette a javaslatot, az atyák attól kezdtek tartani, hogy a *consul*ok távollétét kihasználva nyakukra teszik a jármot, ezért Quintus Fabius városi *praefectus* összehívta a *senatus*t. Fabius olyan elkeseredett dühvel támadta a javaslatot és szerzőjét, hogy akkor sem hangzott volna el több fenyegetés és megfélemlítés, ha maga a két *consul* állta volna körül ellenségesen a *tribunus*t. (7) Terentilius – mondta – csapdát állított és az alkalmas pillanatot kivárva támadta meg az államot. (8) Ha az elmúlt évben, a járvány és a háború idején adtak volna ilyen *tribunus*t a haragvó istenek, az állam nem bírta volna ki. Mind-

[1] Mivel még nem voltak írott törvények, és az érvényes jogszabályokat csak a patríciusok – elsősorban a *pontifex*ek – ismerték, a *consul*oknak lehetőségük volt rá, hogy a törvényeket önkényesen alkalmazzák a patríciusok javára és a köznép kárára.

[2] Livius vagy forrása félreértelmezi a bizottság funkcióját. A probléma nem az volt, hogy a *consul*ok korlátlan hatalommal rendelkeztek, hanem az, hogy a törvények nem voltak írásba foglalva. Ezt kellett volna a bizottság felállításával orvosolni. Ezért a nevük is nagyobb valószínűséggel lehetett *quinqueviri consulari imperio legibus scribendis* (ötfős bizottság *consul*i hatalommal a törvények írásba foglalására), mint *quinqueviri legibus de imperio consulari scribendis* (ötfős bizottság a *consul*i hatalomról szóló törvények írásba foglalására), ahogy Livius tudja.

két *consul* meghalt, az összes polgár betegeskedett, tele volt a Város oda nem illő elemekkel,[1] ez az ember meg törvényt hozott volna a *consul*i hatalom megszüntetéséről, és maga vezette volna Róma ellen a volscusokat és aequusokat. (9) Hiszen végül is nem áll-e jogában, hogy törvénybe idézze a *consul*okat, ha önkényesen vagy kegyetlenül jártak el valamelyik polgárral szemben, és vádat emeljen ellenük, hadd ítéljen a nép, amelynek egyik fiát bántották? (10) Nem is a *consul*ok, hanem a *tribunus*ok hatalmát teszi gyűlöletessé és tűrhetetlenné, hiszen az egyszer már lecsillapodott és megbékélt az atyákkal, és íme, most visszatérnek a régi áldatlan állapotok. De nem akar ő Terentiliushoz könyörögni, hogy ne menjen tovább a megkezdett úton. (11) „De kérünk benneteket – mondta Fabius –, a többi *tribunus*t: mindenekelőtt arra gondoljatok, hogy hatalmatok egyes személyek védelmére, nem az egész állam végveszedelmére született; nép*tribunus*nak, nem pedig az atyák ellenségének választottak meg benneteket. (12) Ránk csak bajt, rátok viszont gyűlölséget hoz, hogy védtelen állapotában támadtok az államra. Nem jogaitokat, hanem népszerűtlenségeteket fogjátok csökkenteni. Vegyétek rá tiszttársatokat, hogy az ügyet teljes egészében halassza el a *consul*ok hazatéréséig. Tavaly még az aequusok és a volscusok sem hozták ránk a háború szörnyűségeit akkor, amikor a járvány elvitte a két *consul*t." (13) A *tribunus*ok beszéltek is Terentiliusszal, így az indítványt színleg elhalasztották, valójában levették a napirendről; a *consul*okat pedig sürgősen hazahívták.

10.

(1) Lucretius igen nagy zsákmánnyal és még annál is nagyobb dicsőséggel tért haza. Dicsőségét csak öregbítette, hogy amikor megérkezett, az egész zsákmányt három napon át közszemlére bocsátotta a Mars-mezőn, hogy tulajdonát bárki magával vihesse, ha felismerte. A maradékot, aminek nem akadt gazdája, eladták. (2) A *consul*nak kijárt a diadalmenet, ebben mindenki egyetértett; megtartását azonban elhalasztották, mivel a *tribunus* elő akarta terjeszteni a törvényjavaslatot, és ezt az ügyet Lucretius fontosabbnak tartotta. (3) A javaslatot napokon keresztül tárgyalták mind a *senatus*ban, mind a nép színe előtt. Végül a *tribunus* meghátrált a *consul* méltósága előtt, és elállt a javaslattól. Ekkor adták meg a tiszteletet a hadvezérnek és seregének. (4) Diadalmenetet tartott a volscusok és aequusok fölött; mögötte vonultak a légiói. A másik *consul* abban a tisztességben részesült, hogy *ovatió*ban, katonái nélkül vonulhatott be a Városba.

(5) A következő évben a Terentilius-féle törvény az egész *tribunus*i testület támogatásával szakadt az új *consul*ok, Publius Volumnius és Servius Sulpicius nyakába [461]. (6) Abban az évben tűz fényét észlelték az égen, hatalmas rengés

[1] Vö. III. 6. 3.

rázta meg a földet. Most elhitték, aminek előző évben nem adott hitelt senki, hogy egy tehén megszólalt. Sok más csodajelet is észleltek, például hús hullott alá eső módjára az égből, és állítólag rengeteg madár kapkodott röptében a húsdarabok után; ami pedig a földre hullott, napokig hevert ott anélkül, hogy megbüdösödött volna. (7) A szent cselekményekért felelős *duumvir*ek beletekintettek a sorskönyvekbe.[1] A jóslatok azt jövendölték, idegenek összesereglése hoz veszedelmet Rómára, a Város legmagasabb pontjait éri támadás, és vérontás következik; többek közt arra is intettek, hogy tartózkodni kell a belső villongásoktól. A *tribunus*ok fennen hangoztatták, hogy mindezt csak a törvényjavaslat megakadályozására találták ki. Nagy küzdelem volt kitörőben.

(8) Ekkor azonban – évről évre ugyanúgy fordul a sors kereke – a hernicusok jelentették, hogy a volscusok és aequusok, bármennyire meggyengültek is, újjászervezik hadseregüket; szervezkedésük középpontja Antium, Ecetrában pedig nyíltan gyűléseket tartanak az antiumi telepesek: itt van a háború fészke és fő ereje. (9) Erre a hírre a *senatus* elrendelte a sorozást. Meghagyták a *consul*oknak, hogy a háború irányítását osszák meg egymással, az egyik feladatául jussanak a volscusok, a másiknak az aequusok.

(10) A *tribunus*ok a Forumon nyíltan harsogták, hogy a volscus háború előre megrendezett színjáték, amelyben a hernicusok is csak a rájuk kiosztott szerepet játsszák. Most már nem is férfihoz méltó fellépéssel nyomják el a római nép szabadságát – mondták –, hanem csalással akarják kijátszani. (11) Most, hogy a volscusokról és aequusokról, akiknek írmagja is alig maradt, úgysem hiszi el senki, hogy a maguk erejéből képesek fegyvert fogni, új ellenséget keresnek: egy hűséges szomszéd *coloniá*t hoznak gyalázatos hírbe, (12) hadat üzennek az ártatlan antiumiaknak, de azt valójában a római köznép ellen viselik, amelyet hanyatt-homlok fognak kivezényelni a Városból, fegyverekkel megrakva, hogy a polgárok távolléte és száműzetése révén álljanak bosszút a *tribunus*okon. (13) Ne is gondolják hát, hogy ezeknek valami egyéb céljuk van: már meg is hiúsult a törvény, hacsak ők, amíg lehetőségük van rá, amíg itthon vannak és tógát viselnek,[2] meg nem akadályozzák, hogy megfosszák őket a Város birtoklásától, és nyakukba tegyék az igát. (14) Ha bátran viselkednek, nem marad el a segítség:

[1] A Sibylla-könyvekről van szó, arról a görög eredetű jóslatgyűjteményről, amelyet a hagyomány szerint maga a cumaei Sibylla adott el Tarquinius Superbus királynak. Ezek a jóslatok bizonyos csapások, csodajelek engesztelésére alkalmazandó szertartásokat tartalmaztak, és a capitoliumi Iuppiter-templomban őrizték őket. A könyvek értelmezéséért felelős kétfős bizottság *(duoviri sacris faciundis)* Kr. e. 367-ben tíz főre *(decemviri)*, Kr. e. 82/81-ben pedig 15 főre *(quindecimviri)* bővült.

[2] A tóga a békeidő szimbólumának számított, szemben a *sagum*mal, a háborúban viselt katonaköpennyel.

a *tribunus*ok között teljes az egyetértés; nincs semmi külső fenyegetés, semmi veszedelem: az elmúlt évben gondoskodtak róla az istenek, hogy a nép biztonságban megvédhesse a szabadságot. Így beszéltek a *tribunus*ok.

11.

(1) Viszont másrészről a *consul*ok a *tribunus*ok szeme láttára felállították székeiket, és megkezdték a sorozást. A *tribunus*ok odavonultak, nyomukban az egész népgyűléssel. Amikor pedig kísérletképpen felolvasták egy-két ember nevét, rögtön kitört a dulakodás. (2) Ha valakit a *consul* parancsára a *lictor* megragadott, a *tribunus* máris követelte, hogy engedje el. Egyikük viselkedésének a mértékét sem a saját jogköre, hanem erejének tudata szabta meg, és mindegyiküknek erőszakkal kellett keresztülvinnie akaratát.

(3) Ahogy a *tribunus*ok akadályozták a sorozást, éppen úgy akadályozták a *senator*ok a törvényjavaslat elfogadását, amelyet minden népgyűlési napon újra meg újra előterjesztettek. (4) A rendbontás akkor kezdődött, amikor a *tribunus*ok felszólították a népet, hogy oszoljon szét *tribus*onként szavazni, a patríciusok pedig nem akartak helyükről elmozdulni. Az idősebbek általában nem is avatkoztak bele az eseményekbe, hiszen bölcs belátással mit sem igazíthattak el ott, ahol eleve a meggondolatlanságra, a vakmerőségre volt rábízva minden. (5) A *consul*ok maguk is nagyon ügyeltek, hogy a nagy felfordulásban alkalmat ne adjanak rá, hogy folt essen hivatali méltóságukon.

(6) Volt egy Kaeso Quinctius nevű ifjú, aki rendkívül büszke volt nemes származására, de nagy termetére és erejére is. Ezeket az isteni adományokat maga is gyarapította, sok dicső haditettel és kiváló szónoki készséggel – senki sem múlta felül Róma-szerte sem az ékesszólásban, sem a kardforgatásban. (7) Amikor ott állt az atyák csapatának kellős közepén, fejjel kimagasodva közülük, mintha csak hangjában és erejében minden *dictator* és *consul* hatalma egyesülne, egymaga tartóztatta fel a *tribunus*ok támadását és a nép viharos dühét. (8) Az ő vezetése alatt gyakran elűzték már a *tribunus*okat a Forumról, gyakran szétkergették, megszalasztották a köznépet; aki útjába állt, az végül összeverve, pucéran takarodott el. Nyilvánvaló volt tehát, hogy ha Kaesónak lehetősége nyílik a szokásos fellépésre, már meg is bukott a törvényjavaslat. (9) Egyszer csak, amikor a többi *tribunus* már-már megingott, Aulus Verginius, a *tribunus*i testület egyik tagja főbenjáró bűncselekmény ügyében vádat emelt Kaeso ellen. A fékezhetetlen ifjút ezzel inkább csak nagyobb haragra lobbantotta, mint megfélemlítette; annál nagyobb hévvel tiltakozott a javaslat ellen, ostorozta a köznépet, és szinte szabályosan hadat üzent a *tribunus*oknak. (10) A vádló csak tűrte, hogy a vádlott a vesztébe rohanjon, táplálja maga ellen a gyűlölet lángját és anyagot szolgáltasson az elhangzott vádakhoz; közben a törvényjavaslatot is újra előterjesztette,

nem mintha keresztülviteléhez reményt fűzött volna, hanem inkább, hogy Kaesót további vakmerőségre ingerelje. (11) Ekkor már egyedül Kaeso gyanús egyéniségét tették felelőssé az ifjúság számos meggondolatlan szóbeli és tettleges megnyilvánulásáért. Mindamellett a törvény továbbra is ellenállásba ütközött. (12) Aulus Verginius pedig egyre csak ezt ismételgette a köznépnek: „Látjátok-e már magatok is, polgárok, hogy választanotok kell Kaeso mint polgártársatok és a vágyva vágyott törvény között? (13) De miért is szólok a törvényről? A szabadságnak áll ő útjában; dölyfösség dolgában minden Tarquiniust maga mögé utasít. Várjátok csak ki, amíg *consul* vagy *dictator* lesz belőle! Hisz látjátok, anynyira bízik nagy erejében és vakmerőségében, hogy már magánemberként is úgy viselkedik, mint valami király." Sokan helyeselték szavait, felpanaszolva, hogy ők is kaptak verést tőle, és a *tribunus*t az eljárás folytatására biztatták.

12.

(1) Eljött a tárgyalás napja, és szemmel láthatólag mindenki úgy hitte, hogy a szabadság Kaeso elítélésétől függ. Az ifjú ekkor végül rákényszerült, hogy mélységes felháborodása ellenére felkérjen néhány embert a maga védelmére. Rokonsága, a Város előkelőségei kísérték el. (2) Titus Quinctius Capitolinus, aki háromszor viselt már *consul*i tisztséget,[1] sűrűn emlegetve a maga és családja érdemeit, (3) egyre azt bizonygatta, hogy sem a Quinctius nemzetségben, sem Róma városában nem akadt soha még egy ilyen tehetséges, ilyen kiforrottan férfias fiatalember. Kaeso neki legjobb katonája volt – mondta –, gyakran látta, hogyan harcol az ellenséggel. (4) Spurius Furius elmondta, hogy Kaeso válságos helyzetben sietett a segítségére Quinctius Capitolinus parancsára; úgy véli, hogy megmenekülése elsősorban Kaeso segítségének köszönhető.[2] (5) Lucius Lucretius, az előző évi *consul* friss győzelmének csillogásában megosztotta Kaesóval a maga dicsőségét, felemlegette a harcait, felidézte kiváló tetteit, akár hadjáratokon, akár nyílt csatákban. (6) Intette, figyelmeztette az embereket, hogy ez a természettől és szerencséjétől minden jóval megáldott, kiváló ifjú igen nagy erőssége lesz bármely városnak, ahová csak megy, így hát igyekezzenek inkább saját polgártársuknak megtartani. (7) Ami felróható neki – mondta –, az indulatossága, a vakmerősége, napról napra csökken majd, amint múlnak az évek; amiben viszont még hiányt szenved, a bölcsesség, napról napra növekedni fog. Mivel hibái elsatnyulnak, erényei azonban érlelődnek, engedjék meg, hogy ez a kitűnő férfi itt öregedjen meg Rómában.

[1] Kr. e. 471-ben, 468-ban és 465-ben.

[2] Vö. III. 4. 7–5. 11.

(8) Közöttük volt Kaeso apja, Lucius Quinctius is, melléknevén Cincinnatus; ő azonban nem ismételgette a dicséreteket, hogy ne szítsa ezzel is a gyűlöletet, csak azt kérte, hogy kegyelmezzenek fia ifjúi eltévelyedésének; könyörgött, bocsássanak meg fiának az ő kedvéért, aki sem szóval, sem tettel nem vétett soha senkinek. (9) De egyesek vagy szégyenérzetből, vagy félelemből nem hajlottak a könyörgésre, mások a maguk és hozzátartozóik bántalmazását panaszolva olyan kegyetlen választ adtak, hogy az már előre sejteni engedte ítéletüket.

13.

(1) Az általános gyűlöleten kívül még egy vád nehezedett Kaesóra. Marcus Volscius Fictor[1] néhány évvel korábbi nép*tribunus* tanúvallomást tett arról, (2) hogy nem sokkal a városi járvány pusztítása után a Suburán összetalálkozott egy ott garázdálkodó, fiatalokból álló bandával. Verekedés támadt, amelyben Volscius bátyját, aki még jóformán fel sem épült a betegségből, Kaeso egy ökölcsapással leütötte; (3) ő a karjában vitte haza félholt testvérét, aki nemsokára meg is halt, nyilván az ütéstől; az előző évek *consul*jai azonban nem adtak számára lehetőséget ennek a szörnyű gaztettnek a megtorlására.

Volscius hangos vádjai annyira felbőszítették az embereket, hogy Kaesót a nép kis híján meglincselte. (4) Verginius megparancsolta, hogy tartóztassák le és verjék bilincsbe a vádlottat. A patríciusok erőszakra erőszakkal feleltek. Titus Quinctius azt hangoztatta, hogy akit főbenjáró bűn vádjával bepereltek, és aki fölött rövidesen ítélkezni fognak, azt nem szabad bántalmazni, amíg ki nem hallgatják és el nem ítélik. (5) A *tribunus* kijelentette, hogy nem áll szándékában ítélethozatal nélkül kivégeztetni, mégis őrizetben fogja tartani az ítélethirdetés napjáig, hogy azt az embert, aki gyilkolt, a római népnek alkalma legyen büntetéssel sújtani. (6) Most a többi *tribunus*hoz fordultak, akik a középút mellett döntöttek: éltek segítségnyújtási jogukkal, és óvást emeltek a vádlott bebörtönzése ellen. Elrendelték, hogy bíróság elé kell állnia, arra az esetre pedig, ha a tárgyaláson nem jelenne meg, pénzbeli óvadékot kell szolgáltatnia a népnek. (7) Nem tudták azonban eldönteni, mennyi volna a méltányos összeg; ezt a kérdést a *senatus* elé utalták. Amíg az atyák tanácskoztak, a vádlottat hivatalos őrizetben tartották. (8) Az a döntés született, hogy kezeseket kell állítania; egy-egy kezest 3000 bronzpénz megfizetésére köteleztek; hogy hány kezes kell, azt a *tribunus*ok dönthették el. Végül tízben állapodtak meg: ennyi jótálló kezességére bízta a vádló a vádlottat. Kaeso volt az első, aki az államkincstárnak keze-

[1] A Fictor *cognomen* (jelentése: ‘kitaláló, koholó’) már előre utal Volscius tanúvallomásának kérdéses igazságtartalmára. Ha nem teljes egészében fiktív névről van szó, akkor lehetséges, hogy Volscius az itt elbeszélt esetnek köszönhette ragadványnevét.

seket állított magáért. Miután elbocsátották a Forumról, a következő éjjel száműzetésbe vonult Etruriába. (9) A tárgyalás napján kezesei kérték, hogy önkéntes száműzetése miatt vegyék le ügyét a napirendről, Verginius mégis összehívta a népgyűlést, segítségül hívott tiszttársai azonban feloszlatták a tanácskozást. (10) Kaeso apjától kegyetlenül behajtották a pénzt, úgyhogy el kellett adnia mindenét, és egy ideig a Tiberis túlsó partján szinte száműzöttként élt egy elhagyatott kunyhóban.

14.

(1) Ez a per és a törvényjavaslat vitája felbolygatta a polgárságot; a külső háborútól azonban nyugtuk volt. (2) A *tribunus*ok győzelmük teljes tudatában úgy vélték, hogy miután Kaeso száműzetése megingatta az atyák helyzetét, törvényjavaslatuk úgyszólván már életbe is lépett. Ami az idősebb atyákat illeti, visszavonultak a hatalom gyakorlásától. (3) A fiatalok azonban, kiváltképpen Kaeso cimborái, csak annál jobban gyűlölték a köznépet, bátorságukból mit sem veszítettek, de főként azzal értek el sikert, hogy támadó kedvüket bizonyos mértékben féken tartották. (4) Amikor Kaeso száműzetése után először bocsátották vitára a törvényjavaslatot, *cliens*eik nagy seregével felsorakozva és felkészülve állítottak oda, és mihelyt a *tribunus*ok el akarták távolítani őket, és így okot szolgáltattak rá, ők úgy támadtak rájuk, hogy egyikük sem aratott egymagában kiemelkedő dicsőséget vagy gyűlölséget, a köznép pedig siránkozhatott, hogy az egy Kaeso helyébe ezer támadt. (5) A közbeeső napokon meg, amikor a *tribunus*ok nem tárgyaltak a javaslatról, nem volt náluk nyájasabb, békésebb: szívélyesen köszöntötték, meg-megszólították a plebejusokat, meghívták őket magukhoz, segítségükre voltak ügyes-bajos dolgaik intézésében, és ha a *tribunus*ok egyéb ügyekben hívtak össze gyűlést, azt rendbontás nélkül tűrték. Soha semmilyen állami vagy magánügyben nem léptek fel erőszakosan senkivel szemben, csak ha a törvényjavaslat került terítékre: egyébként ezek a fiatalok a nép barátaiként viselkedtek. (6) A *tribunus*ok pedig nemcsak egyéb teendőiket végezték el teljes nyugalomban, de a következő évre még újra is választották őket, egy sértő szó nélkül, erőszakos cselekmény pedig egyáltalán nem történt. Lassanként nyájas szóval és viselkedéssel megenyhítették a köznép hangulatát. Ilyen ügyeskedésekkel odázták el a törvényjavaslat tárgyalását egész éven át.

15.

(1) A következő év *consul*jai, Gaius Claudius (Appius fia) és Publius Valerius Publicola [460] nyugalmasabb körülmények között vették át Róma városát. Az új esztendő semmi újat sem hozott; a polgárságot a törvény előterjesztésének és elfogadásának gondja foglalkoztatta. (2) Minél inkább igyekeztek a fiatalabb

patríciusok a köznép kegyeibe férkőzni, annál jobban igyekeztek mindezt keresztülhúzni a *tribunus*ok, vádaskodásaikkal gyanússá téve őket a köznép szemében. (3) Összeesküvést szőttek – mondogatták –, Kaeso itt van Rómában; a *tribunus*ok meggyilkolását és a köznép lemészárlását tervezik; az idősebb atyák adták feladatul a fiataloknak, hogy tüntessék el a *tribunus*i hatalmat a közéletből, és alakítsák vissza az államot olyanná, mint a Szent Hegy elfoglalása előtt volt.

(4) Félő volt ezenkívül, hogy ismét feltámad a már-már állandó, évenként ismétlődő háború a volscusokkal és az aequusokkal; de ennél közelebbről tört váratlan új veszedelem Rómára. (5) Mintegy 2500 számkivetett és rabszolga a szabin Appius Herdonius vezetésével egy éjjel elfoglalta a Capitoliumot és a fellegvárat. (6) Az erődben nyomban legyilkoltak mindenkit, aki nem volt hajlandó az összeesküvésben részt venni és fegyvert fogni velük együtt. Néhányan, akik a nagy zűrzavarban a rémülettől űzve hanyatt-homlok rohantak le a Forumra, csak ezt a két mondatot ordították: „Fegyverbe!" „Ellenség a városban!"

(7) A *consul*ok féltek felfegyverezni a köznépet, de fegyvertelenül hagyni is féltek, mivel nem tudták, hogy kívülről vagy belülről, a köznép gyűlölete vagy a rabszolgák hűtlensége miatt zúdult-e a Városra ez a váratlan vész. Miközben csendesíteni akarták az izgatott tömeget, megnyugtató szavaikkal olykor még inkább felizgatták; a rémült és megzavarodott sokaságot nem lehetett parancsszóval irányítani. (8) Végül mégis fegyvert osztottak, de nem mindenkinek, csak úgy, hogy – mivel azt sem tudták, ki az ellenség – minden eshetőségre megbízható őrcsapat álljon rendelkezésre. Az éjszaka hátralevő óráit azzal töltötték, hogy őrségeket állítottak az egész Város megfelelő pontjain; izgatott és nyugtalan volt mindenki, nem tudták, mekkora az ellenség száma és kik azok egyáltalán. A napvilág végül felfedte a háború természetét és vezérét. (9) Appius Herdonius a Capitoliumból szólította a rabszolgákat, hogy vívják ki szabadságukat, mondván: ő a legnyomorultabbak ügyét tette magáévá, hogy az igazságtalanul száműzötteket visszavezesse hazájukba, a rabszolgákról pedig levegye a súlyos igát; jobban szeretné, ha ezt a római nép jóváhagyásával végezhetné el, de ha erre nincs remény, a végsőket is megkísérli: behívja akár a volscusokat és az aequusokat is.

16.

(1) Most már az atyák és a *consul*ok világosabban látták a helyzetet. A jelentésekből ismert tényeken kívül azonban attól is féltek, hogy ez a veiibeliek és a szabinok mesterkedése, (2) és miután ilyen nagyszámú ellenség van a Város falain belül, egyszer csak megjelennek majd a szabin és etruszk légiók is a megbeszélt terv szerint, sőt végül felbukkannak örök ellenségeik, a volscusok és az aequusok is, ezúttal nemcsak fosztogatás céljából, mint eddig, hanem hogy

a félig-meddig már megszállt Rómába bevonuljanak. (3) Sok mindenfélétől lehetett tartani, de kiváltképpen a rabszolgáktól: hogy ki-ki ellenséget tart a házában, akivel szemben sem a bizalom nem biztonságos, sem a bizalmatlanság, ami még jobban felbőszíti. Így hát úgy tűnt, alig van remény az egyetértés helyreállítására. (4) Ennyi egyéb, a Várost már-már maga alá temető baj között nem tartott senki a *tribunus*októl és a köznéptől; úgy tűnt, ez az ügy lecsillapodott, és mivel mindig akkor szokott feléledni, ha az egyéb bajok elpihennek, most elcsitulni látszott, hisz külső ellenség tartott rémületben mindenkit. (5) Mégis éppen ez súlyosbította leginkább Róma válságos helyzetét. A *tribunus*okat ugyanis annyira hatalmában tartotta elvakultságuk, hogy azt állították: nem háborúról, hanem annak puszta látszatáról van szó, a Capitolium megszállását csak megrendezték, hogy eltereljék a köznép figyelmét a törvényjavaslatról. A patríciusok vendégbarátai és *cliens*ei vannak ott – mondták –, akik, ha a törvényt megszavazzák, és meglátják, hogy zavarkeltésük nem ért célt, még nagyobb csendben fognak távozni, mint ahogy jöttek.

(6) Gyűlést rendeztek tehát, hogy megszavaztassák a javaslatot, elszólítva a népet a fegyverektől. Közben a *consul*ok összehívták a *senatus*t, látván, hogy a *tribunus*ok részéről félelmetesebb veszély fenyeget, mint az ellenség éjszakai támadása.

17.

(1) Mihelyt híre jött, hogy az emberek leteszik a fegyvert és elhagyják őrhelyeiket, Publius Valerius, miközben tiszttársa még együtt tartotta a *senatus*t, kirohant a Curiából a szószékre, a *tribunus*okhoz (2) „Mit jelentsen ez, *tribunus*ok? – kérdezte. – Appius Herdonius vezetésével és jósjeleivel[1] akarjátok felforgatni az államot? Ekkora sikerrel vezetett tévútra titeket az, aki még a rabszolgákat sem bírta fellázítani? Föntről az ellenség figyel minket, de szerintetek az emberek tegyék csak le a fegyvert, és törvénykezzenek nyugodtan?" (3) Majd a tömeghez intézte szavait: „Polgárok, ha már Róma és a magatok sorsával mit sem törődtök, tiszteljétek legalább az ellenség fogságába esett isteneiteket![2] A Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, Iuno Királynő, Minerva és több más isten és istennő ostrom alatt áll; a rabszolgák táborukban fogva tartják városotok védőistenségeit. (4) Szerintetek ilyen egy egészséges állam? Nagyszámú ellenség tartózkodik nemcsak hogy a falakon belül, de a fellegvárban, a Forum és a Curia fölött; a Forumon közben népgyűlést tartanak, a *senatus* a Curiában ülésezik; mint

[1] Ezt a kifejezést a hivatalosan kinevezett hadvezérekre szokták alkalmazni, itt tehát gúnyos értelmű.

[2] A felsorolt istenek szentélye a lázadóktól elfoglalt Capitoliumon állt.

amikor teljes a béke és nyugalom, a *senator*ok véleményt mondanak, más polgárok pedig szavaznak! (5) Nem úgy illett volna, hogy mindenki, patríciusok és plebejusok, *consul*ok és *tribunus*ok, az összes isten és ember fegyvert fogjon, és rohanjon fel a Capitoliumra segíteni, visszaadni a szabadságot és békét a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter legdicsőségesebb hajlékának? (6) Romulus atyánk, ajándékozd meg utódaidat a magad lelkületével, amellyel egykor visszavívtad a fellegvárat,[1] miután ugyanezek a szabinok elfoglalták az aranyukkal! Parancsold meg, hogy arra az útra lépjenek, amelyen te, vezérként, hadseregeddel együtt jártál. Elsőnek követlek téged én, a *consul*, nyomdokaidba lépek – amennyire halandó egy istent követhet." (7) Beszédét e szavakkal végezte: maga is fegyvert fog, fegyverbe szólítja az összes polgárt, és ha valaki az útját állja, ő nem törődik többé *consul*i hatalmával, sem a *tribunus*i hatalommal és az átoktörvénnyel, és bárki legyen is, bárhol, akár a Capitoliumon, akár a Forumon, ellenségnek tekinti. (8) A *tribunus*ok – mondta – szólítsák csak fegyverbe a népet Publius Valerius *consul* ellen, ha már Appius Herdonius ellen megtiltották, hogy fegyvert fogjanak; neki lesz bátorsága ugyanazt megtenni a *tribunus*okkal, amit családjának őse[2] megtett a királyokkal.

(9) Úgy látszott, végső erőpróbára kerül sor, és az ellenség majd kényelmesen végignézheti a rómaiak pártvillongásait. De sem a javaslatot nem tudták megtárgyalni, sem a *consul* nem jutott fel a Capitoliumra. Az éjszaka véget vetett a kezdődő összeütközésnek, és a *tribunus*ok az éj leszálltával meghátráltak, félve a *consul*ok fegyveres erejétől. (10) Az atyák, miután eltávoztak a zendülés értelmi szerzői, körbejártak a köznép között, és elvegyülve a beszélgető csoportokban, néhány, a helyzethez illő szót intéztek hozzájuk. Figyelmeztették az embereket, hogy gondoljanak bele, miféle bajba sodorják az államot: (11) nem az atyák és a plebejusok között folyik a harc, hanem az ellenség kezére kerülnek az atyák és a plebejusok, Róma fellegvára, az istenek templomai, az állam és a magánházak védőistenei egyaránt. (12) Míg a Forumon ily módon próbálták lecsendesíteni a viszályt, a *consul*ok a veii és szabin ellenség megmozdulásától félve körbejárták a kapukat meg a városfalakat.

18.

(1) Ugyanazon az éjszakán Tusculumba is megérkeztek a hírnökök a hírrel, hogy a fellegvár elesett, a Capitoliumot elfoglalták, és a felbolydult Városban rendkívüli állapotok uralkodnak. (2) Akkoriban Lucius Mamilius volt Tusculum *dictator*a. Nyomban összehívta a *senatus*t, bevezette a hírvivőket, és nyomatékosan

[1] Vö. I. 12.

[2] P. Valerius Publicola, aki segített Brutusnak a királyok elűzésében (I. 58.).

azt javasolta: (3) Ne várják meg, amíg Rómából követek érkeznek segítségért. A veszedelem, a válságos helyzet maga, de a szövetséget védő istenek és a szövetségi szerződés is ezt követeli meg tőlük. Soha többé nem adnak az istenek még egy ilyen alkalmat, hogy egy ilyen hatalmas és ilyen közeli államot lekötelezzenek maguknak jószolgálatukkal.

(4) Meg is szavazták a segítségnyújtást; az ifjúságot besorozták és felfegyverezték. Virradatkor érkeztek Rómába.[1] A rómaiak messziről ellenségnek nézték őket, azt hitték, az aequusok vagy a volscusok jönnek. Majd amint a vakrémület eloszlott, és beengedték őket a Városba, menetoszlopban vonultak le a Forumra. (5) Ott Publius Valerius, tiszttársát a kapuőrségeknél hagyva, éppen a vonalakat rendezte. (6) Az ő tekintélye mindenkire nagy hatással volt, amikor kijelentette: ha majd visszafoglalják a Capitoliumot, és helyreállt a rend a Városban, engedjék meg neki, hogy felvilágosítsa őket arról, mi rejlik a *tribunus*ok törvényjavaslata mögött; ő pedig híven őseihez, híven melléknevéhez, amellyel a nép érdekeinek szem előtt tartása mintegy örökségképpen szállt rá őseiről,[2] nem fogja megakadályozni a köznép gyűlésezését. (7) Hiába tiltakoztak a *tribunus*ok, az emberek őt követték mint vezérüket, és a csatasor elindult fölfelé a Capitolium lejtőjén. Csatlakozott hozzá a tusculumi légió is. Vetélkedtek szövetségesek és polgárok, hogy kié legyen a Capitolium visszafoglalásának dicsősége; mindkét vezér buzdította a maga katonáit. (8) Akkor aztán megzavarodott az ellenség, az előnyös terepen kívül már semmiben sem bízott. Fejvesztettségüket látva a rómaiak és szövetségeseik megrohamozták őket. Már a templom előcsarnokába is betörtek, amikor elesett Publius Valerius, aki az élharcosok között küzdött. Publius Volumnius volt *consul* látta, amint elesik. (9) Parancsot adott övéinek, hogy védjék a holttestet, ő maga pedig átvette a *consul* helyét a sereg élén. Az ütközet hevében és lendületében ez a fordulat el sem jutott a katonák tudatáig; mire észrevették volna, hogy hadvezér nélkül harcolnak, már győztek is. (10) Sok száműzött vére szennyezte be a templomot, sokat élve elfogtak, Herdoniust megölték. Így foglalták vissza a Capitoliumot. A foglyok jogi helyzetüknek megfelelően szenvedték el büntetésüket, aszerint hogy szabadon születtek vagy rabszolgák voltak-e.[3] A tusculumiaknak köszönetet mondtak, a Capitoliumot kitakarították, és vallásos szertartással megtisztították. (11) A köznép állítólag egynegyed *as*os pénzdarabokat dobált be a *consul* házába, hogy minél nagyobb pompával rendezhessék meg a gyászszertartását.

[1] Tusculum több mint 20 km-re van Rómától, ezért ez nehezen elképzelhető. Livius a drámai hatás érdekében sűríti az eseményeket.

[2] Célzás a Publicola név jelentésére ('a nép barátja').

[3] A rabszolgákat keresztre feszítették, a szabadokat lefejezték.

19.

(1) Amint helyreállt a béke, a *tribunus*ok sürgetni kezdték az atyákat, hogy váltsák valóra Publius Valerius szavát, sürgették Gaius Claudiust is, hogy ne hagyja tiszttársa halotti szellemét hazugságban maradni,[1] és egyezzen bele a törvényjavaslat megvitatásába. A *consul* kijelentette, hogy amíg be nem töltötték tiszttársának a helyét, addig nem engedi megtárgyalni a javaslatot. (2) Ez a vita eltartott a helyettes *consul* választására összehívott népgyűlés napjáig. Decemberben az atyák teljes támogatásával *consul*lá választották Lucius Quinctius Cincinnatust, Kaeso apját, aki nyomban el is foglalhatta hivatalát. (3) Megdöbbent a köznép, hogy bosszúszomjas *consul*t kapott, aki ráadásul befolyásos ember, hála az atyák támogatásának és saját érdemeinek, no meg három fiának, akik közül egyik sem maradt el bátorság dolgában Kaeso mögött, sőt belátásban és önuralomban, amikor a helyzet úgy kívánta, még felül is múlták.

(4) Cincinnatus hivatalba lépése napjától fogva szinte még hevesebben ostorozta a *senatus*t a szónoki emelvényről véget nem érő beszédeiben, mint amennyire a köznépet fenyítette, mondván: Ennek a testületnek a tespedése miatt van az, hogy az immár örökös nép*tribunus*ok nem a római nép államához, hanem egy szétzüllött háztartáshoz méltóan, nagyszájú vádaskodásaikkal uralkodnak. (5) Az ő Kaeso fiával együtt kiűzték és elüldözték Rómából a hősiességet, az állhatatosságot, az ifjúság összes békés és harci erényét; bezzeg a fecsegő, lázongó, bajkeverő, másodszor, sőt harmadszor megválasztott *tribunus*ok csúf mesterkedéseik révén királyt megillető korlátlan szabadságban élnek. (6) „Talán a derék Aulus Verginius – mondta –, csak mert nem volt ott a Capitoliumon, csekélyebb büntetést érdemel, mint Appius Herdonius? Herculesre mondom, még nagyobbat, ha jól meggondolja az ember. Herdoniusnak legalább annyi a javára írható, hogy amikor ellenségnek vallotta magát, jóformán fegyverbe szólított benneteket. Ez meg azt mondta, nincs is háború, kivette kezetekből a fegyvert, és védtelenül dobott oda rabszolgáitoknak és a száműzötteknek. (7) Ti pedig (meg ne bántsam se Gaius Claudiust, se a néhai Publius Valeriust) a Capitoliumot ostromoltátok meg előbb, ahelyett hogy a Forumról űztétek volna el ellenségeiteket? Szégyen és gyalázat az istenek és emberek előtt! Az ellenség ott táborozik a fellegvárban, a Capitoliumon, a száműzöttek és rabszolgák vezére mindent meggyalázva a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter szentélyében tanyázik – és Tusculum előbb fog fegyvert, mint Róma! (8) Kérdéses volt, hogy Lucius Mamilius, a tusculumiak vezére vagy a *consul*ok, Publius

[1] Vagyis teljesítse az elesett Valerius ígéretét, nehogy az hazugságnak bizonyuljon, és szégyent hozzon az elhunyt emlékére.

Valerius és Gaius Claudius szabadítják-e fel Róma fellegvárát; és mi, akik hajdan azt sem engedtük meg, hogy a latinok önmaguk védelmében fegyvert fogjanak, ha ellenség állt a földjükön, most, ha a latinok önként fegyvert nem ragadnak, elesünk és elpusztulunk! (9) Szerintetek, *tribunus*ok, így kell a köznépnek segítséget nyújtani? Hogy védtelenül odadobjátok az ellenségnek, hogy az lemészárolja? Persze, ha a legjelentéktelenebb plebejusotok – hiszen ti kiszakítottátok a köznépet a nép egészéből, saját hazát és külön bejáratú államot formáltatok belőle magatoknak –, szóval ha valaki közülük jelentené nektek, hogy a házát fegyveres szolganép szállta meg, nyilván úgy vélnétek, segítségére kell sietnetek. (10) De a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, akit száműzöttek és rabszolgák fegyverei zártak körül, nem érdemelte meg az emberi segítséget? És ezek várják el, hogy szentnek és sérthetetlennek tekintsük őket, amikor maguk az istenek sem szentek és sérthetetlenek a szemükben? (11) De ti, noha ki sem látszotok az istenekkel és emberekkel szembeni bűnök alól, arról beszéltek, hogy az idén végre életbe léptetitek a törvényt. Márpedig ha így lesz, akkor, Herculesre, szerencsétlen napja lesz az a köztársaságnak, amelyen engem választottatok *consul*nak, sokkal szerencsétlenebb, mint amelyen Publius Valerius *consul* odaveszett. (12) Nos, polgárok – mondta –, tiszttársammal mindenekelőtt a volscusok és az aequusok ellen akarjuk vezetni a légiókat. Nem tudom, a sorsnak mely végzéséből, de háborúban kegyesebbek hozzánk az istenek, mint béke idején. Hiszen hogy mekkora veszély fenyegetett volna e népek részéről, ha megtudják, hogy a Capitoliumot elfoglalták a száműzöttek, azt rosszabb lett volna a valóságban megtapasztalni, mint a múlt eseményeiből sejteni."

20.

(1) A köznépet megindította a *consul* beszéde; az atyák felbátorodtak, gondolván, hogy az állam rendje helyreállt. A másik *consul,* aki lelkesebb társ, mint kezdeményező volt, szívesen vette, hogy tiszttársa vállalta magára az első lépéseket ezekben a komoly feladatokban, végrehajtásukból azonban *consul*i tisztségének megfelelő részt kért magának. (2) A *tribunus*ok pedig kinevették a mondottakat, mint holmi üres beszédet, és támadó hangon kérdezgették: ugyan miként óhajtják a *consul*ok kivezényelni a hadsereget, amikor senki sem tűri majd, hogy sorozást tartsanak? (3) „Nekünk ugyan semmi szükségünk sorozásra – mondta Quinctius –, mert amikor Publius Valerius fegyvert adott a köznép kezébe, hogy visszafoglalja a Capitoliumot, egytől egyig letették az esküt, hogy a *consul* parancsára összesereglenek, és a *consul* parancsa nélkül nem hagyják el helyüket. (4) Elrendeljük hát, hogy akik felesküdtetek, mindannyian fegyverben gyülekezzetek holnap a Regillus-tónál." A *tribunus*ok ekkor kötekedni kezdtek, és szerették volna feloldani a népet fogadalma alól, mondván, hogy Quinctius

akkor még magánszemély volt, amikor a népet feleskették. (5) De akkor még nem terjedt el az istenek semmibe vételének szokása, amely korunkban uralkodik, és az emberek nem értelmezték át az esküt és a törvényeket a maguk érdekei szerint, hanem ők szabták azokhoz saját életüket. (6) A *tribunus*ok tehát, látva, hogy semmi reményük sincs a dolog megakadályozására, a hadsereg kivonulását igyekeztek elodázni – már csak azért is, mert kiszivárgott, hogy az *augur*okat is kirendelték a Regillus-tóhoz, hogy felszenteljenek egy helyet, ahol jósjelkérés után népgyűlést lehet tartani, és mindazt, amit a *tribunus*i hatalom nyomása alatt megszavaztak Rómában, ezen a gyűlésen új szavazással visszavonhatják: (7) valamennyien a *consul*ok akarata szerint szavaznak majd; a fellebbezési jog ugyanis csak a Város egymérföldes körzetében érvényes, és a *tribunus*ok, ha odamennének is, éppúgy, mint a többi polgár, a *consul*i hatalomnak volnának alávetve.[1] (8) Mindez nem csekély félelmet keltett, de leginkább az rémítette meg az embereket, hogy Quinctius gyakran mondogatta: ő nem fog *consul*választó gyűlést tartani, mert az állam betegsége nem olyan természetű, hogy szokványos gyógymódokkal segíteni lehetne rajta; a köztársaságnak *dictator*ra van szüksége, hogy aki megkísérli felforgatni az államrendet, tudja meg, hogy a *dictator* szava ellen nincs fellebbezés.[2]

21.

(1) A *senatus* a Capitoliumon ülésezett; oda érkeztek a *tribunus*ok is a felbolydult köznéppel. A sokaság nagy kiáltozással hol a *consul*ok, hol az atyák pártfogásáért könyörgött; a *consul* azonban megmaradt elhatározásánál, míg csak a *tribunus*ok meg nem ígérték, hogy alávetik magukat a *senatus* akaratának. (2) Majd amikor a *consul* előterjesztést tett a *tribunus*ok és a köznép követeléseiről, a következő *senatus*i határozatokat hozták: sem a *tribunus*ok nem terjesztik be a javaslatot az év folyamán, sem a *consul*ok nem viszik ki a hadsereget a Városból; a későbbiekre nézve pedig a *senatus* úgy foglal állást, hogy a hivatali tisztségek meghosszabbítása és ugyanazon *tribunus*ok újraválasztása az állam érdeke ellen való. (3) A *consul*ok elfogadták az atyák döntését, a *tribunus*okat azonban a *consul*ok tiltakozása ellenére újraválasztották. Az atyák, nehogy engedményt tegyenek a köznépnek, maguk is újra *consul*lá akarták választatni Lucius Quinctiust. Nem hallottak még abban az évben olyan dörgedelmes beszédet a *consul*tól, mint amit erre mondott. (4) „Meglepő ezek után, ha tekintélyeteknek nincs súlya a köznép

[1] A *tribunus*i hatalom, mint békés, polgári intézmény, csak Róma városára és annak közvetlen környezetére terjedt ki. A *consul*ok ezzel szemben katonai hatalommal is rendelkeztek, amelynek értelemszerűen nem volt ilyen térbeli megkötése.

[2] Vö. II. 18. 8.

szemében, atyák és összeírtak? Hiszen magatok járatjátok le: ha már a köznép érvénytelennek tekinti a tisztségek meghosszabbításáról szóló *senatus*i határozatot, ti is érvénytelennek akarjátok tartani, hogy ne maradjatok el a sokaság mögött hebehurgyaságban. (5) Mintha a nagyobb felelőtlenség és önkényeskedés jelentené a nagyobb hatalmat a kormányzásban. Márpedig nagyobb felelőtlenség és nagyobb ostobaság, ha a magunk határozatait és rendeleteit szüntetjük meg, mint ha a máséit. (6) Utánozzátok csak a meggondolatlan tömeget, atyák és összeírtak! Ti, akiknek példaképül kellene szolgálnotok mások számára, kövessétek csak mások rossz példáját, ahelyett hogy mások a tietek nyomán helyesen cselekednének! De én hadd ne utánozzam a *tribunus*okat, és hadd ne tűrjem, hogy a *senatus* határozata ellenére újra megválasszanak *consul*nak! (7) Téged pedig, Gaius Claudius, arra buzdítalak, segíts te is eltéríteni a római népet ettől az önkényességtől, és ami engem illet, hidd el, nem úgy fogom venni, hogy útjába álltál az én kitüntetésemnek, hanem úgy, hogy növelted a megtiszteltetés visszautasításának dicsőségét, és elhárítottad a hivatal meghosszabbítása miatt támadó gyűlöletet." (8) Azzal közös rendeletben kimondták, hogy senki ne szavazzon Lucius Quinctius *consul*ságára, és ha valaki mégis megtenné, annak szavazatát nem veszik figyelembe.

22.

(1) Ezután *consul*lá választották Quintus Fabius Vibulanust (harmadszor) és Lucius Cornelius Maluginensist [459]. Abban az évben vagyonbecslést is tartottak, a tisztító szertartást azonban a Capitolium elfoglalása és a *consul* megöletése miatt vallási okból nem végezhették el. (2) Quintus Fabius és Lucius Cornelius *consul*sága idején mindjárt az év elején zűrzavarossá vált a helyzet. A *tribunus*ok tüzelték a köznépet; a latinok és a hernicusok jelentették, hogy a volscusok és aequusok felől roppant háború fenyeget, és a volscusok légiói már meg is érkeztek Antium alá. Erősen tartottak tőle, hogy a *colonia* maga is elpártolni készül; a *tribunus*okat pedig csak nagy keservesen sikerült rávenni, hogy adják az elsőbbséget a háborúnak. A *consul*ok ezután megosztották a tennivalókat. Fabiusnak az a feladat jutott, hogy vezesse Antiumba a légiókat, Corneliusnak pedig, hogy gondoskodjon Róma védelméről, hogy az ellenség valamely része be ne törhessen fosztogatni az aequusok szokása szerint. (4) A hernicusokat és latinokat utasították, hogy a szövetségi szerződés értelmében adjanak katonákat, így a hadsereg kétharmad részét szövetségesek, egyharmad részét pedig polgárok alkották. Miután a szövetségesek az előre meghatározott napon megérkeztek, a *consul* a Porta Capena előtt ütötte fel táborát. Majd szemlét tartva hadserege fölött, elindult Antiumba, ahol a várostól és az ellenség állandó táborától nem messze állapodott meg.

(5) A volscusok, mivel az aequusok serege még nem érkezett meg, nem mertek ütközetbe bocsátkozni, hanem arra készültek, hogy veszteg maradnak sáncaik védelmében; Fabius pedig másnap ahelyett, hogy a szövetségesekből és a polgárokból vegyes csatasort állított volna fel, a három nép katonáit különkülön állította hadrendbe az ellenség sánca körül; ő maga a római légiókkal a centrumban helyezkedett el. (6) Ezután parancsot adott, hogy figyeljék a jelet, hogy a szövetségesek is vele együtt kezdjék a támadást, illetve a hátrálást, ha visszavonulót fúvat. A lovasságot az egyes hadseregrészek főereje mögött állította fel. (7) Ily módon három oldalról támadást indítva bekerítette a tábort, és mivel mindenütt ott volt, a volscusok nem tudták feltartani támadását: le is kergette őket a sáncról. Ezután átverekedte magát az erődítményeken, és a megrémült és megingott tömeget egyetlen irányban űzte ki a táborból. (8) A lovasság, amely nemigen tudott keresztülhatolni a sáncon, ezért mindeddig csak a sáncok elől nézte a csatát, most a sík mezőn utolérte a hanyatt-homlok menekülőket, és a fejvesztett sereg gyilkolásával maga is kivette részét a győzelemből. (9) Nagy öldöklés folyt a menekülők között mind a táborban, mind az erődítményeken kívül, de még nagyobb volt a zsákmány, mivel az ellenség a fegyvereit is alig tudta magával vinni. Hadseregük teljesen megsemmisült volna, ha az erdő el nem rejti a menekülőket.

23.

(1) Míg Antiumnál ez történt, az aequusok ifjúságuk színe-virágát előreküldték, és éjjel egy váratlan rajtaütéssel elfoglalták Tusculum fellegvárát; a hadsereg többi része pedig Tusculum falaitól nem messze állapodott meg, hogy az ellenség erejét megossza. (2) Ez a hír, amely hamarosan elérkezett Rómába, majd Rómából az antiumi táborba is, annyira megdöbbentette a rómaiakat, mintha a Capitolium elfoglalásáról értesültek volna. Olyan frissen élt még a tusculumiak érdemének emléke, és annyira hasonló veszélyben forogtak most, hogy nyilvánvaló volt: a kapott segítséget most viszonozniuk kell. (3) Fabius mindent félbehagyott, a zsákmányt a táborból sebtében Antiumba szállíttatta; itt csekély őrséget hagyott hátra, és erőltetett menetben Tusculumba indult. A katonák fegyvereiken és az éppen kéznél lévő kész ételen kívül semmit sem vihettek magukkal; az utánpótlást Cornelius *consul* biztosította Rómából. (4) Hónapokig tartott a háború Tusculumban. A hadsereg egyik felével a *consul* az aequusok táborát ostromolta; a másikat átengedte a tusculumiaknak, hogy visszafoglalják a fellegvárat. Erővel azonban sohasem sikerült felhatolni oda; végül is az éhség kényszerítette le onnan az ellenséget. (5) Amikor aztán idáig jutott a helyzet, fegyvertelenül és egy szál ingben szégyeniga alatt hajtották őket keresztül a tusculumiak. Míg ezek gyalázatos futással hazafelé igyekeztek, a római *consul* az Algidusnál utol-

érte őket, és mind egy szálig lekaszabolta. (6) A győzelem után visszavonta seregét az Oszlophoz[1] – így nevezik a helyet –, és tábort ütött. A másik *consul*, miután az ellenséget elűzték Róma falai alól, és a veszély megszűnt, maga is elhagyta a Várost. (7) Így aztán a *consul*ok két oldalról törtek be az ellenséges területekre, és egymással vetekedve pusztította az egyik a volscusok, a másik az aequusok földjét.

A legtöbb történetíró művében azt találom, hogy Antium abban az évben elpártolt; Lucius Cornelius *consul* vezette ellene a háborút, és elfoglalta a várost. Bizonyosat nem merek állítani, mivel a régebbi szerzők erről nem tesznek említést.

24.

(1) Alig fejeződött be ez a háború, az atyákban máris a *tribunus*ok elleni háború keltett félelmet. Ezek hangosan bizonygatták, hogy rosszhiszeműen tartják távol Rómától a hadsereget, csak a törvényjavaslatot akadályozzák ezzel; ők azonban változatlan elszántsággal keresztülviszik, amire vállalkoztak. (2) Lucius Lucretius városi *praefectus* mégis elérte, hogy a *tribunus*ok kezdeményezését a *consul*ok visszatéréséig elodázzák. (3) Volt azonban újabb ok is a zavargásra. Aulus Cornelius és Quintus Servilius *quaestor*ok törvénybe idézték Marcus Volsciust, mert bebizonyosodott, hogy hamis tanúvallomást tett Kaeso ellen.[2] (4) Sok bizonyíték merült fel arra nézve, hogy Volscius bátyja attól fogva, hogy megbetegedett, soha többé nem mutatkozott a nyilvánosság előtt, de még csak fel sem kelt betegágyából, hanem többhónapos szenvedés után halt meg; (5) sőt abban az időszakban, amelyet a tanú a bűncselekmény időpontjául megjelölt, Kaesót sem láthatták Rómában: katonatársai tanúsították, hogy velük együtt állandó szolgálatban volt, és soha nem is tért haza szabadságra. Ha nem így van, álljon Volscius magánszemélyként bíró elé[3] – javasolták többen. (6) Mivel Volscius nem mert bíró elé állni, az egybevágó tények éppoly bizonyossá tették Volscius elítéltetését, mint amilyen Kaesóé volt Volscius tanúságtétele alapján. (7) A *tribunus*ok késleltették az ügyet. Addig nem engedik – mondták –, hogy

[1] Egy hegykiszögellést neveztek így Tusculum közelében.

[2] Vö. III. 13. A főbenjáró perben való hamis tanúzás vádja *parricidium*mal, azaz hazaárulással, rokongyilkossággal volt egyenértékű, így az ilyen vádakat kivizsgáló *quaestor*ok *(quaestores parricidii)* hatáskörébe tartozott.

[3] Azaz a *sponsio* nevű eljárást ajánlották Volsciusnak. Ennek a lényege az, hogy a szemben álló felek magánúton megegyeznek, hogy döntőbíróhoz fordulnak, mindketten nagy pénzösszeget helyeznek letétbe, és akit a bíró vesztesnek nyilvánít, annak pénze a másiké lesz.

a *quaestor*ok tárgyalásra hívják össze a népgyűlést,[1] amíg meg nem tartották azt a törvényjavaslat ügyében. Ily módon mindkét ügy elhúzódott a *consul*ok megérkezéséig. (8) Amikor azok győztes hadseregükkel diadalmenetben bevonultak a Városba, az emberek többsége azt hitte, hogy a *tribunus*ok meghátráltak, mivel senki sem beszélt a törvényről. (9) Ők azonban – már közeledett ugyanis az év vége – negyedszer is pályáztak a *tribunus*i tisztségre, így a törvényjavaslatért folyó harcot választási küzdelemmé változtatták. (9) És bár a *consul*ok éppen akkora erővel szegültek szembe a *tribunus*i hivatal meghosszabbításával, mintha a saját jogkörüket korlátozó törvény megszavazásáról lett volna szó, a küzdelem a *tribunus*ok győzelmével végződött.

(10) Ugyanebben az évben az aequusok békét kértek, és meg is kapták. Befejeződött az előző évben megkezdett vagyonbecslés;[2] ez volt állítólag a tizedik vagyonbecslési időszak a Város alapítása óta. 117 319 polgárt vettek számba. (11) Ez az év a *consul*oknak otthon és a háborúban egyaránt nagy dicsőséget hozott, mert a határokon kívül megteremtették a békét, otthon pedig a polgárság, ha nem tanúsított is teljes egyetértést, kevesebbet lázongott, mint korábban.

25.

(1) Az utánuk megválasztott *consul*ok, Lucius Minucius és Gaius Nautius [458] átvették az előző évről függőben maradt két ügyet. (2) A *consul*ok továbbra is akadályozták a törvényjavaslatot, a *tribunus*ok meg Volscius elítéltetését. Az új *quaestor*oknak azonban nagyobb volt az ereje és tekintélye. (3) Marcus Valerius (Manius fia, Volesus unokája) együtt volt *quaestor* Titus Quinctius Capitolinusszal, aki már háromszor viselt *consul*i tisztséget. Ő, ha már nem tudta visszaadni Kaesót a Quinctius családnak, az ifjúság legderekabbikát az államnak, igazságos és isteneknek tetsző háborút indított a hamis tanú ellen, aki egy ártatlan embert megfosztott a lehetőségtől, hogy a maga védelmében szólhasson. (4) A *tribunus*ok közül kiváltképpen Verginius szónokolt a törvényjavaslatról; a *consul*oknak két hónapot adtak, hogy tanulmányozzák a törvényt, és miután felvilágosították a népet, hogy miféle turpisság rejlik benne, bocsássák szavazásra a kérdést. Ennek a haladéknak köszönhetően elcsendesedtek a villongások Rómában.

(5) Az aequusok azonban nem sokáig hagytak nyugtot a rómaiaknak. Megszegték az előző évben velük kötött szerződést, és Gracchus Cloelius kezébe adták a hatalmat: ő volt akkoriban az aequusok legelőkelőbbike. (6) Gracchus vezetésével Labici, majd Tusculum földjére törtek be ellenségként fosztogatva,

[1] A *quaestor*ok a vizsgálat végeztével a *comitia centuriata* elé terjesztették az eredményt.
[2] Vö. III. 22. 1.

azután zsákmánnyal megrakodva ütöttek tábort az Algiduson. Ide érkezett követségbe Quintus Fabius, Publius Volumnius és Aulus Postumius Rómából, hogy számon kérjék a sérelmet, és a békeszerződés alapján kártérítést követeljenek. (7) Az aequusok hadvezére azt felelte, hogy mondják el a tölgyfának a római *senatus* üzenetét, mert ő nem ér rá. A fővezéri sátor fölött ugyanis egy hűs árnyékot adó, hatalmas tölgyfa magaslott. (8) Az egyik követ távozás közben így szólt: „Hallja meg ez a szent tölgy és minden isten,[1] hogy a szerződést ti szegtétek meg. Legyenek most tanúi panaszainknak, azután segítői fegyvereinknek, ha majd az isteneken és embereken esett sérelem miatt jogos bosszút állunk." (9) Mihelyt a követek visszaérkeztek Rómába, a *senatus* kijelölte a feladatokat: az egyik *consul* vezesse a hadsereget Gracchus ellen az Algidusra, a másik pedig dúlja fel az aequusok földjét. A *tribunus*ok szokásuk szerint akadályozták a sorozást; és talán sikerült volna nekik, ha váratlanul nem támad újabb rémület.

26.

(1) Hatalmas szabin sereg hatolt szörnyű pusztítás közepette csaknem Róma faláig, feldúlta a földeket, rettegésben tartotta a Várost. Így aztán a köznép készségesen fogott fegyvert. Hiába tiltakoztak a *tribunus*ok, két nagy hadsereget állítottak ki. (2) Az egyiket Nautius vezette a szabinok ellen: letáborozott Eretumnál, majd apró portyákkal és többnyire éjszakai rajtaütésekkel akkora pusztítást vitt véghez a szabin földön, hogy ahhoz képest a feldúlt római területek szinte érintetlennek tűntek. (3) Minuciusnak nem volt ekkora szerencséje, sem ekkora bátorsága vállalkozásának végrehajtásához; miután az ellenségtől nem messzire felütötte táborát, bár nem szenvedett súlyos vereséget, mégis nagy óvatosan meghúzódott táborában. (4) Alighogy észrevette ezt az ellenség, vakmerőségük megnőtt ellenfeleik félelmétől – így szokott ez történni –, és éjjel megrohamozták a tábort, majd mivel nyílt erőszakkal nem sokra mentek, másnap ostromművek építésébe fogtak körülötte. Mielőtt még a sánccal szemben mindenfelől felhúzott ostromművek elzárták volna a kijáratot, az ostromlottak öt lovast küldtek az ellenséges előőrsök között Rómába azzal a hírrel, hogy a *consul*t és hadseregét körülzárták. (5) Ennél váratlanabb és kiszámíthatatlanabb baj nem is történhetett volna. Akkora rémület, akkora pánik tört ki, mintha nem is a tábort, hanem már magát Rómát vették volna ostrom alá. (6) Elküldtek Nautius *consul*ért, mivel azonban tőle vajmi kevés segítséget várhattak, úgy

[1] A tölgy Iuppiter szent fája volt. A követ a *fetialis*ok hadüzeneti formuláját mondja a helyzethez alkalmazott formában (vö. I. 32. 9).

döntöttek, *dictator*t neveznek ki, hogy ő állítsa helyre az állam megrendült helyzetét. Közös egyetértéssel Lucius Quinctius Cincinnatust szemelték ki erre.

(7) Érdemes ezt meghallgatni azoknak, akik a vagyon kivételével mindent megvetnek, ami emberi, és úgy hiszik, erénynek és becsületnek csak ott van helye, ahol túlárad a bőség. (8) A római nép hatalmának egyetlen reménysége, Lucius Quinctius négy *iugerum*os földjét művelte a Tiberisen túl, szemben azzal a hellyel, ahol most a hajóépítő műhelyek állnak[1] – ma Quinctius-rét a neve. (9) Éppen árkot ásott, nekifeszülve az ásónyélnek, vagy szántott – annyi bizonyos, hogy mezei munkával foglalatoskodott –, amikor a követek a kölcsönös üdvözlés után megkérték, öltse fel tógáját, és mind a maga, mind az állam javára hallgassa meg a *senatus* üzenetét. Ő csodálkozva kérdezte: „Minden rendben?" – majd arra kérte feleségét, Raciliát, hozza elő gyorsan a kunyhóból a tógáját. (10) Letörölte magáról a port és verítéket, felöltötte a tógát és a követek elé lépett, akik szerencsekívánatok kíséretében *dictator*ként köszöntötték, és Rómába hívták. Elmondták neki, milyen rettenetes helyzetbe került a hadsereg. (11) Quinctiusért állami hajót küldtek. Amint a túlsó partra ért, elébe járult három fia, hogy fogadja őt, majd egyéb rokonsága, barátai, végül a patríciusok többsége. Ez a nagy tömeg tolongott körülötte, előtte a *lictor*ok haladtak, úgy kísérték házába. (12) A köznép is összecsődült, de ők nem látták ennyire szívesen Quinctiust: úgy vélték, a *dictator*i hatalom túl nagy, ezt az embert pedig a hatalom még erőszakosabbá fogja tenni. Ezen az éjszakán nem történt egyéb, csak őrségeket állítottak fel a Városban.

27.

(1) Másnap a *dictator* már virradat előtt a Forumra érkezett, és kinevezte lovassági főparancsnokká a patrícius családból való Lucius Tarquitiust, aki szegénysége miatt gyalogos szolgálatot teljesített ugyan, mégis a római ifjúság legkiválóbbikaként tartották számon. (2) A lovassági főparancsnok kíséretében érkezett a gyűlésre, törvénykezési szünetet rendelt el, városszerte bezáratta a kocsmákat, és megtiltotta, hogy bárki bármilyen magánügyét intézze; (3) továbbá megparancsolta, hogy minden katonaköteles korú férfi fegyveresen, öt napra való készétellel és fejenként 12 sánckaróval felszerelve[2] napnyugta előtt legyen ott a Mars-mezőn; (4) aki pedig már túl van a katonakoron, az készítse el az ételt katona szomszédjának, amíg az a fegyverzetét előkészíti és karók után jár. Az

[1] A hajóépítő műhelyek a Tiberis bal partján, a Mars-mezőn voltak.

[2] A sánckaró a római katonák felszereléséhez tartozott, a tábor körülsáncolására vagy ostromművek építésére használták. Egy katona általában három-négy karót vitt magával, a tizenkettő mindenképpen túlzás.

ifjúság tehát szétszaladt karókért. (5) Ki-ki onnan vitt, ahol épp talált, senkit nem akadályoztak. Majd valamennyien vonakodás nélkül megjelentek a kijelölt helyen a *dictator* parancsának megfelelően. (6) Ezután megindultak, úgy rendezve a menetoszlopot, hogy ha úgy hozza a helyzet, éppúgy alkalmas legyen csatára, mint menetelésre; maga a *dictator* a légiókat, a lovassági főparancsnok pedig a lovasait vezette. A menet mindkét részében az alkalomhoz illő buzdítások hangzottak el: szaporábban haladjanak, (7) sietni kell, ha még az éjjel az ellenséghez akarnak érni; a *consul*t és a római hadsereget ostrom alatt tartják, már harmadik napja körül vannak zárva; nem tudni, mit hozhat a következő éj vagy nap; egy pillanatnyi időn gyakran igen nagy dolgok múlhatnak. (8) „Gyorsíts, jelvényhordozó!" „Utánunk, katonák!", kiabáltak egymásnak is, vezéreik kedvét keresve. Éjféltájban érkeztek meg az Algidusra; és látva, hogy közel vannak az ellenséghez, megállapodtak.

28.

(1) Ekkor a *dictator*, már amennyire az éjszaka megengedte, körbelovagolva szemlét tartott, és szemügyre vette, mekkora és milyen alakú a tábor, majd meghagyta a katonai *tribunus*oknak, hogy rakassák egy halomba a málhát, a katonákat pedig fegyverben és a sánckarókkal felszerelve sorakoztassák fel újból a megfelelő egységekbe. Így is lett. (2) Ekkor az egész hadsereget ugyanabban a rendben, amelyben idáig haladtak, hosszú menetoszlopban felvonultatta az ellenség tábora körül, és elrendelte, hogy adott jelre mind hallassanak csatakiáltást; utána pedig ki-ki ahol áll, kezdjen árkot ásni és sáncot emelni. (3) Alighogy a parancs körüljárt, megadták a jelet. A katonák eszerint cselekedtek: az ellenség körül mindenfelől felharsant a csatakiáltás, behatolt az ellenség táborába és tovább, a *consul* táborába is, (4) amott rémületet, itt roppant örömet keltve. A rómaiak szerencsét kívántak egymásnak, felismerve, hogy ez az övéik hangja, és itt a segítség; maguk is riogatni kezdték az ellenséget előretolt állásaikból és éjjeli őrhelyeikről. (5) A *consul* kijelentette, hogy nincs vesztegetni való idő: ez a kiáltás nemcsak azt jelenti, hogy övéik megjöttek, hanem azt is, hogy megkezdték a támadást, és csodálkozna, ha már nem kezdték volna meg az ellenséges tábor ostromát kívülről. (6) Így hát parancsot adott, hogy fogjanak fegyvert és kövessék. Megkezdték hát a csatát még az éjjel; a *dictator* légióinak csatakiáltással jelezték, hogy a döntő támadás már a másik oldalon is folyik. (7) Az aequusok épp azon fáradoztak, hogy körülsáncolásukat megakadályozzák, midőn a körülzárt ellenség belülről indított ellenük támadást; ezért a védősáncokon dolgozók is a támadók ellen fordultak, hogy ezek ne törhessenek ki az ő táborukon át, és hajnalig a *consul* ellen hadakoztak – így a kívülről támadók egész éjszaka nyugodtan dolgozhattak. (8) Virradatkor a *dictator* teljesen beke-

rítette őket sáncával, ők pedig az egyik sereggel szemben is alig tudták tartani magukat. Quinctius serege pedig, mihelyt befejezte a munkát, ismét fegyvert ragadott, és megrohamozta az ellenség sáncait. Azokra így új ütközet várt, noha az előbbi sem hagyott alább. (9) Az aequusok két tűz közé szorulva feladták a harcot, és könyörgésre fogván a dolgot, egyik felől a *dictator*t, másik felől a *consul*t kérlelték, hogy ne a vérfürdőben lássák a győzelem teljességét, hanem engedjék meg nekik, hogy fegyverüket letéve távozhassanak. A *consul* a *dictator*hoz utasította őket; az pedig haragjában még tetézte is gyalázatukat: (10) parancsot adott, hogy vezérüket, Gracchus Cloeliust és a többi előkelőséget megbilincselve vezessék elébe, Corbio városát pedig ürítsék ki. Az aequusok vére nem kell neki – mondta –, elmehetnek; de hogy mégiscsak kifejezésre juttassák népük vereségének és leigázásának beismerését, szégyeniga alatt kell elvonulniuk.[1] (11) Az igát három dárdanyélből szokás összeállítani: kettőt a földbe szúrnak, egyet vízszintesen föléjük kötöznek. Ez alatt az iga alatt vonultatta el a *dictator* az aequusokat.

29.

(1) Miután a *dictator* elfoglalta az ellenség táborát, amely – minthogy egy szál ruhában bocsátotta el őket – telve volt mindenféle holmival, az egész zsákmányt szétosztotta, de csak saját csapatai között. (2) A *consul*i hadsereget és magát a *consul*t pedig így korholta: „Ti, katonák, nem kaptok semmit az ellenség zsákmányából, hisz kis híján magatok estetek az ő zsákmányukul. Te pedig, Lucius Minucius, amíg meg nem tanulod, mit jelent *consul*nak lenni, *legatus*omként leszel e légiók parancsnoka." (3) Erre Minucius lemondott *consul*i tisztségéről, és a parancs szerint a hadseregnél maradt.[2] De akkoriban a maguknál derekabb parancsnoknak olyan szívesen engedelmeskedtek az emberek, hogy a hadsereg – inkább a *dictator* jó cselekedeteire, semmint keménységére emlékezve – egy font súlyú aranykoszorút[3] szavazott meg neki, és oltalmazójaként köszöntötte, amikor távozott. (4) Rómában Quintus Fabius városi *praefectus* összehívta a *senatus*t, amely határozatot hozott, hogy Quinctius, ahogy érkezett, csapatai kíséretében diadalmenetben vonuljon be a Városba. A diadalkocsi előtt az ellenség vezéreit vezették, ott vitték a hadijelvényeket is; utána a zsákmánnyal

[1] Az elfogott ellenséges sereg megalázásának szokásos módja, egyben bajelhárító jellegű mágikus aktus: az iga alatt való elvonulás megfosztja erejétől, veszélyes voltától az ellenséget.

[2] L. Minucius megalázó lemondását valószínűleg M. Minucius lovassági főparancsnok Kr. e. 217-es esetéről mintázta Livius (vö. XXII. 29. 7–11).

[3] Katonai kitüntetés.

súlyosan megrakott hadsereg következett. (5) Állítólag terített asztalok álltak mindenkinek a háza előtt, és a lakomázók győzelmi dalt énekelve és az ünnepi hangulathoz illően tréfálkozva, dorbézoló társaság módjára követték a kocsit. (6) Azon a napon az összes jelenlévő helyeslésével római polgárjogot nyert a tusculumi Lucius Mamilius. A *dictator* nyomban lemondott volna hivataláról, ha nem kellett volna még összehívnia a népgyűlést Marcus Volscius hamis tanúzási pere ügyében. A *tribunus*ok a *dictator*tól való félelmükben nem gördítettek akadályt a tárgyalás elé: Volscius elítéltetése után Lanuviumba vonult száműzetésbe. (7) Quinctius hivatalának 16. napján mondott le a hat hónapra szóló *dictator*i hatalomról. Ezekben a napokban Nautius *consul* sikeresen hadakozott a szabinokkal Eretumnál; földjeik elpusztulása után most még ez a szerencsétlenség is sújtotta a szabinokat. Minucius utódaként Fabiust küldték az Algidusra. (8) Az év vége felé a *tribunus*ok ismét sürgették a törvényt; mivel azonban két hadsereg is távol volt Rómától, az atyák elérték, hogy semmit sem bocsátottak tárgyalásra a nép elé. A köznép győzelme annyi volt, hogy ötödször is ugyanazokat választották nép*tribunus*okká. (9) A Capitoliumon állítólag farkasokat láttak, amelyeket kutyák kergettek el;[1] e csodajel következtében tisztító szertartást végeztek a Capitoliumon. Ezek voltak az év eseményei.

30.

(1) Quintus Minucius és Marcus Horatius Pulvillus voltak a következő év *consul*jai [457]. Az év elején békés volt a külpolitikai helyzet, de otthon zavargások támadtak, amelyeket ugyanazok a *tribunus*ok és ugyanaz a törvény keltett. (2) Ezúttal annyira fellángoltak a szenvedélyek, hogy még tovább is mentek volna, ha – mintha a sors szándékosan rendezte volna így – meg nem érkezik a hír, hogy az aequusok éjszaka megtámadták Corbiót, és legyilkolták a helyőrséget. (3) A *consul*ok összehívták a *senatus*t; az elrendelte, hogy azonnal toborozzanak hadsereget, és vezessék az Algidushoz. Erre a törvényjavaslat körüli harc megszűnt, de újabb összeütközés támadt a sorozás miatt. (4) A *consul*i hatalmat már-már legyőzte a *tribunus*ok segítségnyújtási joga, amikor újabb ijesztő hír érkezett: egy szabin hadsereg tört be fosztogatva római területre, és már vonul is a Város felé. (5) A rémület annyira úrrá lett mindenkin, hogy a *tribunus*ok hozzájárultak a sorozáshoz, de nem feltétel nélkül: mivel öt év óta csak csúfot űznek belőlük – mondták –, és alig-alig képesek megvédeni a köznép érdekeit, válasszanak ezentúl tíz nép*tribunus*t. (6) A kényszer kicsikarta az atyákból ezt az engedményt, de azzal a kitétellel, hogy ezentúl nem akarják

[1] A farkas Mars isten szent állata volt, így megjelenése különleges csodajelnek számított.

ugyanazokat látni *tribunus*okként. Nyomban meg is tartották a *tribunus*választó gyűlést, attól féltek ugyanis, hogy a háború befejezése után, mint a többi ígéret, ez is füstbe megy. (7) 36 évvel az első *tribunus*ok megválasztása után tíz nép*tribunus*t választottak, kettőt-kettőt minden vagyoni osztályból;[1] és kimondták, hogy megválasztásuk ezután is ilyen módon történjen. (8) Utána megtartották a sorozást, és Minucius elvonult a szabinok ellen, de már nem találta az ellenséget. Horatius, minthogy az aequusok a corbiói helyőrség lemészárlása után már Ortonát is elfoglalták, az Algiduson harcolt; sokakat levágott, elűzte az ellenséget nemcsak az Algidusról, hanem Corbio és Ortona tájáról is. Corbiót le is rombolta a helyőrség elárulása miatt.

31.

(1) Ezután Marcus Valerius és Spurius Verginius lettek az új *consul*ok [456]. Nyugalom volt a Városban is, kívül is; a gabonaellátás azonban akadozott a viharos esőzések miatt. Törvényt hoztak, hogy osszanak földet az Aventinuson.[2] Újraválasztották az előző nép*tribunus*okat. (2) Ezek a következő évben, Titus Romilius és Gaius Veturius *consul*sága idején [455] minden egyes beszédükben szóba hozták a törvényt: szégyen – mondták –, hogy hiába növekedett a számuk, ez az ügy kétéves szolgálatuk alatt éppoly kevéssé haladt előre, mint az előző öt évben. (3) Épp erről folyt a szó, amikor rémült követek érkeztek Tusculumból a hírrel, hogy az aequusok Tusculum földjén állnak.

Szégyellték volna a rómaiak, ha e nép legutóbbi szolgálatát azzal viszonozzák, hogy nem segítenek rajtuk azonnal. Mindkét *consul*t odaküldték a sereggel, és az ellenséget megszokott tartózkodási helyén, az Algiduson találták. (4) Ott ütköztek meg. Az ellenség közül több mint 7000-et megöltek, a többi elmenekült. Hatalmas zsákmányt ejtettek, amelyet a *consul*ok áruba bocsátottak, mivel az államkincstár üres volt. A hadsereg azonban szembefordult velük emiatt, sőt a *tribunus*oknak is jó okul szolgált a dolog, hogy a *consul*okat megvádolják a köznép színe előtt. (5) Így hát, mihelyt letelt hivatali idejük, Spurius Tarpeius és Aulus Aternius *consul*sága alatt [454] törvénybe idézték őket, Romiliust Gaius Calvius Cicero nép*tribunus*, Veturiust Lucius Alienus plebejus *aedilis*. (6) Az atyák nagy felháborodására mindkettőt elítélték, Romiliust 10 000, Veturiust 15 000 bronzpénz bírságra. Az előző *consul*okat ért csapás sem gyengítette azonban az új *consul*ok elszántságát. Elítélhetik őket is – mondták –, de attól

[1] A Servius Tullius-féle alkotmány öt osztálya alapján. Vö. I. 42. 5–43. 13.

[2] Az Aventinus ekkor még nagyrészt lakatlan, erdős terület volt. Az intézkedés elsősorban a plebejusoknak kedvezett.

még a köznép és a *tribunus*ok nem hozhatják meg a törvényt. (7) Akkor aztán felhagyván a törvény erőltetésével, amely már javaslat formájában elavult, a *tribunus*ok szelídebben kezdtek tárgyalni az atyákkal arról, hogy vessenek már véget az egyenetlenkedésnek: ha nem jók nekik a plebejusok törvényei, engedjék meg, hogy közös törvényhozó testületet válasszanak a köznépből és az atyák közül, amely majd mindkét félnek hasznos és egyenlő szabadságot biztosító törvényeket javasol. (8) Az atyák nem utasították el a javaslatot, de kijelentették, hogy a törvénytervezeteket csak patrícius terjesztheti elő. Mivel a törvényeket illetően egyetértettek, csak a törvényhozó személyét tekintve tértek el a vélemények, követséget küldtek Athénba: Spurius Postumius Albust, Aulus Manliust és Publius Sulpicius Camerinust, meghagyván nekik, hogy másolják le Szolón híres törvényeit, és tanulmányozzák más görög városállamok intézményeit, szokásait, törvénykezését.[1]

32.

(1) Az évet nem zavarta külső háború, a következő még zavartalanabbul folyt Publius Curiatius és Sextus Quinctilius *consul*sága alatt [453], mert a *tribunus*ok végig csendben maradtak, először azért, mert várták az Athénba kiküldött bizottságot és a külföldi törvényeket, (2) azután mert két, embert és jószágot egyaránt pusztító hatalmas csapás zúdult Rómára: éhínség és járvány. A vidék elnéptelenedett, a Városban egymást érték a temetések; sok nevezetes család gyászolt. (3) Meghalt Servius Cornelius, Quirinus *flamen*je és Gaius Horatius Pulvillus *augur*, akinek helyébe a többi *augur* Gaius Veturiust választatta meg, annál lelkesebben, mert őt nemrég elítélte a köznép. (4) Meghalt továbbá Quinctilius *consul* és négy nép*tribunus*. Sok csapás tette súlyossá ezt az évet, de külső ellenség nem okozott zavart.

(5) Ezután Gaius Menenius és Publius Sestius Capitolinus lettek a *consul*ok [452]. Külső háború ebben az évben sem volt, de otthon megújultak a zavargások. (6) Már hazaérkezett a küldöttség a törvényekkel Attikából. A *tribunus*ok annál erősebben szorgalmazták, hogy végre kezdjenek már neki a törvények írásba foglalásának. Az a határozat született, hogy válasszanak *decemvir*eket, akiknek döntése megfellebbezhetetlen, és függesszék fel arra az évre az összes többi hivatali tisztséget. (7) Egy darabig azon vitatkoztak, hogy lehet-e plebejus

[1] Az athéni küldöttség története valószínűleg kései fikció. A Tizenkéttáblás törvényekben valóban találhatók görög elemek, de ezek eredete inkább az itáliai görögség körében kereshető. Az athéni kapcsolat lényege abban áll, hogy Szolón egyik legfőbb érdemeként is a törvények írásbeli közzétételét tartották számon – márpedig a *decemviratus* intézményének is pontosan ez volt a célja.

tagja a testületnek; végül az atyák álláspontja győzött azzal a feltétellel, hogy az Aventinusról szóló Icilius-féle törvény[1] és a többi átoktörvény érvényben marad.

33.

(1) Róma alapítása után a 302. évben [451][2] ismét megváltozott a kormányzás formája; a hatalom, mint egykor a királyokról a *consul*okra, most a *consul*okról a *decemvir*ekre szállt. Ez a változás, mivel nem tartott sokáig, kisebb jelentőségű volt. (2) A testület ugyanis a szerencsés kezdet után túlkapásokra vetemedett; ez meggyorsította összeomlását, és hamar helyreállt a régi szokás, hogy két emberre bízzák a *consul*i címet és a vele járó hatalmat.

(3) *Decemvir*ekké választották Appius Claudiust, Titus Genuciust, Publius Sestiust, Lucius Veturiust, Gaius Iuliust, Aulus Manliust, Publius Sulpiciust, Publius Curiatiust, Titus Romiliust és Spurius Postumiust. (4) Claudius és Genucius, akik erre az évre kijelölt *consul*ok voltak, hivatalukért kárpótlásként kapták ezt a tisztséget, Sestius, a múlt évi *consul* pedig azért, mivel tiszttársa véleményével szemben maga javasolta ezt a rendeletet a *senatus*nak. (5) Utánuk következett a rangsorban az Athénba küldött követség három tagja, hogy e kitüntetéssel megjutalmazzák őket hosszan tartó megbízatásukért, és mert úgy vélték, a külföldi jogalkotás ismeretében haszonnal működnek majd közre a törvények megszerkesztésében. A többiekkel csak kiegészítették a tízes számot: (6) a szavazás végén állítólag vénembereket is beválasztottak, hogy a többiek döntéseivel minél kevésbé vitázzanak. (7) Az egész testület irányításával Appiust bízták meg, akit a köznép különösen kedvelt: magatartása addigra annyira megváltozott, hogy a köznép elszánt és könyörtelen ellenségéből annak a közhangulat minden rezzenésére fülelő pártfogójává vált. (8) Tíznaponként egyszer váltakozva törvénykeztek a nép színe előtt. Az ilyen napokon a törvényszék elnökénél volt a tizenkét vesszőnyaláb: kilenc tiszttársát pedig csak egy-egy hivatalszolga illette meg. A legnagyobb egyetértés uralkodott közöttük, olyan összhang, amely a kisemberek számára nemegyszer hátrányos szokott lenni, ők mégis a legnagyobb méltányossággal jártak el mások ügyében. (9) Mértéktartásuk bizonyítására elég egyetlen példát megemlíteni. Noha úgy választották meg őket, hogy döntésük ellen nem lehet fellebbezni, mégis, amikor a patrícius Publius Sestius házában egy hullát találtak elásva, (10) és a dolgot nyilvánosságra hozták, habár a bűncselekmény nyilvánvaló és egyszersmind szörnyűséges volt, Gaius Iulius *decemvir* mégis törvénybe idézte Sestiust, és vádlójaként állt a nép elé, holott az ügy törvényes bírájaként is ítélkezhetett volna. Ő azonban

[1] Vö. III. 31. 1.

[2] A Varro-féle kronológia egy évvel későbbre datálja az első *decemvir*eket.

lemondott e jogáról, hogy hivatalos hatalma megrövidítésével a nép szabadságát növelje.

34.

(1) Míg egyfelől ilyen gyors, a jóshelyek ítéletéhez hasonló, gazdagok és szegények ügyében egyaránt részrehajlás nélküli ítéleteket hoztak, másfelől a törvények megszerkesztésén is munkálkodtak. Az emberek nagy várakozásától övezve mutatták be a tíz törvénytáblát; gyűlésbe hívták a népet, és felszólították, (2) hogy az állam, a maguk és gyermekeik javára, üdvére és boldogulására, menjenek és olvassák el a bemutatott törvényeket. (3) Ők – jelentették ki –, amennyire tíz ember okosságától tellett, egyenlő jogokról gondoskodtak előkelők és alacsony sorsúak számára; de sok ember bölcs megfontolása többet ér. (4) Hányják-vessék meg egyenként a cikkelyeket, vitassák meg őket egymás között, majd terjesszék a nyilvánosság elé, mit kellene még itt-ott hozzátenni vagy elvenni belőle. (5) Olyan törvényei lesznek ezek a római népnek, amelyeket a közvélemény nemcsak egyhangúlag hagyott jóvá, hanem mintegy maga alkotott.

(6) Amikor az emberek minden törvénycikkről egyenként elmondták észrevételeiket, és úgy tetszett, elegendő helyesbítést javasoltak, a *comitia centuriatá*n elfogadták a Tíztáblás törvényeket, amelyek még ma is, amikor az egyéb törvények már mérhetetlen tömegben halmozódtak egymásra, minden köz- és magánjog forrását jelentik.

(7) Nemsokára az a hír terjedt el, hogy még két tábla hiányzik, pedig csak azzal együtt volna teljes a római jog gyűjteménye. Ez a várakozás szülte azt az igényt a választások közeledtével, hogy válasszanak újra *decemvir*eket. (8) A köznép pedig azonfelül, hogy a *„consul”* elnevezést éppúgy gyűlölte, mint a „király” szót, már a *tribunus*ok segítségét sem igényelte, hiszen a *decemvir*ek, ha hozzájuk folyamodtak, megszívlelték egymás véleményét.

35.

(1) Miután azonban bejelentették, hogy az ezután következő harmadik vásárnapon tartják meg a *decemvir*választó gyűlést,[1] (2) annyira fellángolt a választási láz, hogy még az állam előkelőségei is – gondolom, félelemből, hogy ez a nagy hatalom méltatlanok kezébe kerül, ha nem ők töltik be – sorra járták az embereket, és könyörögve maguknak kérték a tisztséget a köznéptől, holott nem is olyan régen még elkeseredett harcot vívtak vele a tisztség létrehozása ellen. (3) Appius Claudiust az a tény, hogy hivatali méltósága kétségessé vált kora és

[1] Egy-egy gyűlés meghirdetésétől annak megtartásáig legalább három nyolcnapos időszaknak *(nundinae)* kellett eltelnie.

eddig betöltött tisztségei ellenére, cselekvésre ösztönözte. Szinte nem lehetett eldönteni, hogy a *decemvir*ek vagy a jelöltek közé tartozik-e. (4) Sokszor inkább pályázó módjára, semmint a hivatal betöltőjeként viselkedett: gyalázta az előkelő férfiakat, a leghitványabb és legalacsonyabb rendű jelölteket magasztalta, (5) ott sürgött-forgott a Forumon a volt *tribunus*ok, a Duilliusok és Iciliusok társaságában, általuk próbálta eladni magát a köznépnek, míg végül tiszttársai is, akik mindaddig odaadó hívei voltak, gyanakodva kezdtek rá nézni, és csodálkoztak, mit akarhat vajon. (6) Bizonyos – gondolták –, hogy ez nem őszinte dolog; ekkora gőg nem semmiért változik nyájassággá; a szerfölött nagy igyekezet, hogy megalázkodjon és az egyszerű emberekkel barátkozzon, nem olyan emberre vall, aki visszavonulni szándékozik hivatalától, hanem olyanra, aki mindenáron tisztsége meghosszabbítására törekszik. (7) De nyíltan nem merték útját állni becsvágyának, inkább azzal próbálták tompítani, hogy segítették. Egyhangúlag megbízták, hogy mivel ő a legfiatalabb, elnököljön a választási gyűlésen. (8) Cselfogás volt ez, hogy önmagát ne jelölhesse, mivel ilyesmit soha senki sem tett, nem számítva a nép*tribunus*okat – azt is igen rossz példának tekintették. Ő kijelentette: az istenek áldásával elnökölni fog a gyűlésen, (9) de saját akadályoztatását jó alkalomnak tekintette arra, hogy titkos mesterkedésekkel kirekessze a tisztségből a két Quinctiust, Capitolinust és Cincinnatust, továbbá nagybátyját, Gaius Claudiust, az előkelők ügyének állhatatos bajnokát, és más, hasonló rangú polgárokat, és korántsem ilyen nagyszerű életutat bejárt embereket választasson meg *decemvir*nek; (10) elsősorban önmagát, ami épp annyira felháborította a becsületes embereket, amennyire nem hitték, hogy ekkora merészségre vetemedhet. (11) Vele együtt megválasztották Marcus Cornelius Maluginensist, Marcus Sergiust, Lucius Minuciust, Quintus Fabius Vibulanust, Quintus Poeteliust, Titus Antonius Merendát, Kaeso Duilliust, Spurius Oppius Cornicent és Manius Rabuleiust [450].

36.

(1) Ekkor Appius levette az álarcát. Mostantól a maga természete szerint élt, és új tiszttársait még hivatalba lépésük előtt a maga képére kezdte formálni. (2) Naponta összejöttek, tanúk nélkül; titkon terveket forraltak a korlátlan hatalom megszerzésére, dölyfösségüket már nem is leplezték; ritkán közelíthette meg őket bárki, ügyfeleikkel gorombán bántak – így érkezett el május idusa. (3) Akkoriban évről évre május 15-én léptek hivatalba a tisztségviselők. A *decemvir*ek hivatalba lépésük napját szörnyű rémületkeltéssel tették emlékezetessé. Míg az előző *decemvir*eknél az volt a szokás, hogy mindig csak egyikük előtt hordták a vesszőnyalábokat, és ez a királyi jelvény váltakozva járt körbe köztük, ezek most váratlanul fejenként tizenkét vesszőnyalábbal jelentek meg. (4) 120 *lictor*

lepte el a Forumot, és a vesszőnyalábokban a bárdokat is ott vitték belekötözve,[1] mert a *decemvir*ek úgy gondolták: minek vennék ki a bárdokat, ha úgy sincs fellebbezés hatalmuk ellen? (5) Tíz király látványát nyújtották, és nemcsak az alsó néposztályok, hanem a legelőkelőbb atyák félelme is megsokszorozódott, mert mindenki arra gondolt, hogy okot keresnek a mészárlás megkezdésére, és ha valaki csak egy szóval is megemlékezne a szabadságról akár a *senatus*ban, akár a nép előtt, a többiek megfélemlítésére nyomban elővennék a vesszőket meg a bárdokat. (6) Mert nem volt elég, hogy a nép védelme megszűnt, amióta megvonták a fellebbezés jogát, még közös egyetértéssel mindenféle óvási jogot is megszüntettek – holott az előző *decemvir*ek elfogadták, hogy ha valaki bármelyik tiszttársukhoz folyamodik, az felülbírálhatja az ő ítéletüket, sőt a nép elé is utaltak ügyeket, amelyekről pedig úgy tűnt, hogy elbírálásuk az ő hatáskörükbe tartozna. (7) Egy darabig egyformán rettegett mindenki; aztán lassanként minden félelem aköznépre kezdett nehezedni. Az atyákat kímélték, de az alsóbb rendűekkel kényük-kedvük szerint, kegyetlenül bántak. Nem az ügy, hanem a személy számított, minthogy náluk a személyes rokonszenv bírt a méltányosság erejével. (8) Ítéleteiket otthon tervelték ki, a Forumon csak kihirdették. Ha valaki egyik tiszttársukhoz folyamodott, a végén megbánta, hogy nem nyugodott meg az előző ítéletben. (9) El is terjedt az a vélemény – nem tudni, ki találta ki –, hogy nemcsak a jelenlegi önkényre szőttek összeesküvést, hanem esküvel megerősített titkos szövetséget is kötöttek, hogy többé nem tartanak választásokat, és örökös *decemvir*ekként egyszer s mindenkorra megtartják maguknak a birtokba vett hatalmat.

37.

(1) A plebejusok ekkor figyelni kezdték a patríciusok arcát, és azoktól lesték a szabadság reménysugarát, akiktől azelőtt úgy féltek, hogy szolgaságra vetik őket, és félelmükben juttatták az államot ebbe az állapotba. (2) A legelőkelőbb atyák gyűlölték a *decemvir*eket, gyűlölték a köznépet is. Nem helyeselték ugyan a történteket, de úgy gondolták, hogy a köznép megérdemli sorsát; mivel mohó szabadságvágya döntötte szolgaságba, nem akartak segíteni rajta. (3) De sérelmeiket tetézni sem akarták, hogy a jelenlegi helyzettől megundorodjanak, és visszasírják a két *consul* hatalmát és a régi állapotokat. (4) Eltelt már az év nagyobbik fele, és a két törvénytáblát is hozzáfüggesztették az előző tízhez – mivel

[1] A *consul*ok teljhatalma, amelyet a bárd jelképezett (hogy bárkit elítélhettek és kivégeztethettek), a fellebbezési törvény óta (II. 8.) csak a Városon kívül volt érvényes, Rómában ki kellett venni az előttük vitt vesszőnyalábokból a bárdokat.

ezeket a törvényeket is megszavazta a *comitia centuriata*, nem volt már semmi szükség rá, hogy a *decemvir*ek hivatala fennmaradjon. (5) Arra várt mindenki, hogy mielőbb rendeletet adjanak ki a *consul*választó gyűlés összehívásáról. A köznépet csak az foglalkoztatta, hogyan lehetne a *tribunus*i hatalmat, a szabadság bástyáját, szüneteltetése után helyreállítani – csakhogy népgyűlés összehívásáról szó sem esett. (6) A *decemvir*ek pedig, akik előzőleg a volt *tribunus*okat maguk mellé véve mutatkoztak a köznép előtt, mert ezt tartották a népbarát érzület jelének, most ifjú patríciusokkal az oldalukon jelentek meg: ezek tolongtak csapatostul bírói emelvényük körül. (7) Zsarolták a köznépet, fosztogatták javait, a szerencse a hatalmasoknak kedvezett, ki-ki elvette, amire vágyott. (8) Nem riadtak vissza a fenyítéstől sem: egyeseket megvesszőztek, másokat lefejeztettek, és hogy ne hiába kegyetlenkedjenek, a tulajdonos kivégzése után vagyona rájuk szállt. Ilyen jutalmakkal annyira megvesztegették az előkelő ifjúságot, hogy az nemcsak a gazságoknak nem állta útját, hanem a maga szabados életmódját nyíltan többre becsülte a közösség szabadságánál.

38.

(1) Elérkezett május idusa. Egyetlen új főtisztségviselőt sem választottak, a *decemvir*ek pedig, noha magánemberek lettek, úgy jelentek meg a nyilvánosság előtt, mint akik nem mondtak le sem a hatalom birtoklásának igényéről, sem a hatalom kitüntető jelvényeiről. Nem volt többé kétséges, hogy ez már királyi uralom. (2) Az emberek gyászolták az örökre elveszett szabadságot, nem támadt szabadítójuk, és úgy tűnt, nem is fog. De nemcsak ők csüggedtek el, hanem a szomszéd népek is kezdték megvetni őket, és méltatlankodtak, hogy olyanok uralkodnak fölöttük, akik maguk nem szabadok. (3) A szabinok nagy sereggel betörtek a rómaiak területére; széltében-hosszában dúlták a földet, és miután bosszulatlanul hajtottak el zsákmányként embert, jószágot egyaránt, Eretumba vonták vissza szétszéledt csapataikat, és tábort ütöttek, reménykedve, hogy a rómaiak viszálykodása bizonyára akadálya lesz a sorozásnak. (4) Nemcsak a hírvivők, hanem a vidékről a Városba bemenekülők is riadalmat keltettek. A köznép és az atyák gyűlöletének kereszttüzében magukra maradt *decemvir*ek tanácskoztak, hogy mitévők legyenek. A sors újabb rémisztő fordulatot hozott. (5) A másik irányból az aequusok ütöttek tábort az Algiduson, és innen indítottak fosztogató portyákat Tusculum földjeire. Ezt a Tusculumból érkező, segítséget kérő követek hozták hírül. (6) Ez a félelmetes fejlemény rákényszerítette a *decemvir*eket, hogy összehívják a *senatus*t, mivel a Várost két oldalról fenyegeti háború. A Curiába hívatták az atyákat, noha jól tudták, hogy a gyűlölet mekkora vihara fenyegeti őket, (7) hogy rájuk hárítanak majd minden

felelősséget a földek letarolásáért és a fenyegető veszedelmekért; és hogy ezzel megpróbálják eltörölni az ő tisztségüket – hacsak összefogva ellen nem állnak, és hatalmuk révén el nem bánnak egy-két szélsőségekre hajlamos személlyel, hogy ily módon a többiek törekvését is elnyomják. (8) Amikor a Forumon meghallották a kikiáltó hangját, amint az atyákat a Curiába hívja a *decemvir*ekhez, ez az újdonság – mivel rég felhagytak már azzal a szokással, hogy a *senatus* elé terjesszenek bármit – csodálkozással töltötte el a köznépet: ugyan mi történhetett, hogy ilyen hosszú szünet után újra felélesztik a régi gyakorlatot? (9) Hálát kell adni az ellenségnek és a háborúnak – mondogatták –, hogy a szabad állam egyik szokása ismét életbe lépett. A Forumon mindenfelől az atyákat lesték, de csak itt-ott ismertek fel egyet-egyet. (10) Majd benéztek a Curiába, látták az üres padsorokat a *decemvir*ek körül – ezt a *decemvir*ek maguk is egyértelműen a hatalmuk ellen feltámadt általános gyűlöletnek fogták fel, a köznép pedig úgy értelmezte, hogy a *senator*ok azért nem gyűlnek össze, mert a *decemvir*eknek, akik most már magánszemélyek, nincs joguk összehívni a *senatus*t. Íme – súgtak össze az emberek –, a szabadság visszaszerzésére jó kiindulópont lesz, ha a köznép a *senatus* mellé áll, és ahogy az atyák nem mennek el a *decemvir*ek hívására a *senatus*ba, úgy ők meg a sorozásnál nem jelentkeznek. (11) Patríciust alig lehetett látni a Forumon, még a Városban is ritkán. Megundorodva a közügyek állapotától, visszavonultak birtokaikra, felhagytak közéleti tevékenységükkel, csak a maguk dolgaival foglalkoztak, gondolván, hogy olyan mértékig távol tarthatják magukat a túlkapásoktól, amennyire távol maradnak önkényeskedő zsarnokaik gyülekezetétől és összejöveteleitől. Minthogy a hívó szóra nem gyűltek össze, (12) hivatalszolgákat küldtek házaikba, hogy bírságot szedjenek, és hogy megtudakolják, vajon szántszándékkal vonják-e ki magukat a tanácskozásból. A szolgák jelentették, hogy a *senatus* vidéken tartózkodik. A *decemvir*ek ezt szívesebben hallották, mint ha Rómában lettek volna, és úgy tagadják meg a parancsot. (13) Az összes *senator*t hazahívatták, és másnapra hirdették meg a *senatus*i ülést, ahol jóval többen gyűltek össze, mint maguk a *decemvir*ek reméltek. A köznép úgy vélte, hogy az atyák ezzel elárulták a szabadságot, mert a *senatus* engedelmeskedett a hivataluk lejártával magánszemélyekké vált *decemvir*eknek, mintha jog szerint kényszerítették volna őket, holott ezt csak erőszakkal tehették volna.

39.

(1) Úgy tudjuk azonban, hogy az atyák véleményük nyilvánításában nem voltak olyan szolgálatkészek, mint amilyen engedelmesen eljöttek a Curiába. (2) Feljegyezték, hogy Appius Claudius beszámolója után, mielőtt még a *senator*ok véleményét rendre megkérdezték volna, Lucius Valerius Potitus azt kérte, hogy

az állam helyzetéről beszélhessen,[1] és amikor a *decemvir*ek fenyegető hangon leintették, kijelentette, hogy szavaival a köznéphez fog fordulni. Erre elszabadultak az indulatok. (3) Hasonló merészséggel bocsátkozott harcba Marcus Horatius Barbatus is, aki tíz Tarquiniusnak nevezte a *decemvir*eket, és figyelmeztette őket, hogy a királyokat is a Valeriusok és a Horatiusok vezetésével űzték el.

(4) Akkoriban nem a „király" szót utálták az emberek – mondta –, hiszen Iuppitert is szabad így nevezni,[2] Romulust, Róma alapítóját és az utána következő királyokat is, és az ünnepélyes „király" cím fennmaradt még a szent szertartásokban is; hanem a királyok dölyfösségét, erőszakosságát gyűlölték. (5) Amit nem tűrtek el a királytól, sem a király fiától, azt ki fogja elviselni most egy csapat magánszemélytől? (6) Csak vigyázzanak, mert ha a Curiában megtiltják a szabad beszédet, az emberek majd a Curián kívül emelik fel szavukat. Különben sem látja be – mondta –, hogy ő magánemberként miért ne hívhatná gyűlésbe a népet éppúgy, ahogy ők a *senatus*t idekényszeríthetik. (7) Ha akarják, tegyék próbára, mennyivel több bátorságot ad a fájdalom szabadságuk visszaszerzéséhez, mint őnekik az igazságtalan elnyomás fenntartásának vágya. (8) Íme, a *senatus* elé terjesztik a szabin háború ügyét, mintha volna a római népnek súlyosabb háborúja, mint az, amelyet törvényhozásra megválasztott bizottsága ellen vív, akik a törvényesség morzsáját sem hagyták meg az államban, akik megszüntették a választógyűléseket, a tisztségviselők évenkénti cseréjét, a kormányzásnak ezt a váltakozó rendjét, amely az egyenlő szabadságnak egyedüli biztosítéka; akik magánszemély létükre vesszőnyalábokat és királyi hatalmat tartanak a kezükben. (9) A királyok elűzetése után patríciusok voltak a tisztségviselők; később a köznép kivonulása után plebejus tisztségviselőket is választottak; de ők melyik irányzathoz[3] tartoznak? A néppártiakhoz? De hát mit terjesztettek ők valaha a nép színe elé? Vagy az optimatákhoz? Hiszen majd egy éve össze sem hívták a *senatus*t, és most is, amikor összehívják, megtiltják, hogy az állam helyzetéről szó essen. (10) Ne reménykedjenek túlságosan a külső ellenségtől való félelemben, mert az emberek sokkal súlyosabbnak tartják azt, amit jelenleg elszenvednek, mint azt, amitől félnek.

[1] A *senatus*ban rendkívüli fontosságú ügyekben lehetséges volt a napirend előtti felszólalás, de nem mindig adtak helyt annak.

[2] Iuppiter *Rex* jelzője nem volt ugyan kultikus jelző, de a költői nyelvben annál inkább bevetté vált.

[3] Livius a késő köztársaságkor kategóriáit – néppártiak *(populares)* és *senator*i arisztokrácia *(optimates)* – viszi át erre a korszakra.

40.

(1) Horatius felszólalása után a *decemvir*ek nem tudták, mennyire legyenek indulatosak vagy elnézőek vele, mert nem látták, hová vezet majd mindez. (2) Ekkor Gaius Claudius, a *decemvir* Appius nagybátyja inkább kérlelő, mintsem támadó hangú beszédet mondott. Testvérének, Appius apjának halotti szellemére kérte unokaöccsét, hogy inkább annak a polgári közösségnek az érdekeit tartsa szem előtt, amelyben született, (3) ne pedig a tiszttársaival kötött bűnös szövetséget. Ezt sokkal inkább az ő, mint az állam érdekében kéri. (4) Az állam ugyanis – mondta –, ha akarják, ha nem, érvényesíti a maga jogait velük szemben; a nagy küzdelemből azonban rendszerint nagy gyűlölködés lángol fel, és ő fél, hogy mi lesz ennek a vége.

(5) Jóllehet a *decemvir*ek megtiltották, hogy a napirenden lévő tárgyon kívül egyébről szó essen, Claudiust mégis restellték volna félbeszakítani. Ő pedig azzal a javaslattal zárta beszédét, hogy a *senatus* ne hozzon semmiféle határozatot. (6) Ezt mindenki úgy értelmezte, hogy Claudius magánszemélyeknek tekinti a *decemvir*eket; jó néhány volt *consul* egyetértett szavaival.

(7) Elhangzott egy másik, látszatra keményebb, de valójában jóval erőtlenebb javaslat is: hogy a patríciusok gyűljenek össze, és válasszanak *interrex*et. Hiszen ha bármit megszavaztak volna, azzal elismerik, hogy a *senatus*i ülés összehívói hivatalos tisztségviselők, de aki azt javasolta, hogy a *senatus* ne hozzon semmiféle határozatot, ezzel magánszemélyeknek nyilvánította őket. (8) Amikor már ennyire megingott a *decemvir*ek helyzete, felszólalt Lucius Cornelius Maluginensis, a *decemvir* Marcus Cornelius testvére, akit a volt *consul*ok sorában szándékosan hagytak utolsónak. Azt a látszatot keltve, mintha a háborús helyzet miatt aggódna, testvére és a testület védelmére kelt, (9) mondván: csodálkozik rajta, hogy a végzet miféle rendelése folytán eshetett meg, hogy a *decemvir*eket csakis azok – vagy kiváltképpen azok – támadják, akik maguknak akarták megszerezni ezt a hivatalt, (10) és milyen dolog az, hogy a hosszú hónapokig tartó nyugalmi helyzetben senki sem vonta kétségbe, hogy törvényes tisztségviselők gyakorolják-e a legfőbb hatalmat, csak most hintik a belső viszály magjait, amikor az ellenség szinte a kapuk előtt áll. Mi más oka lehetne ennek, mint az, hogy a zavarosban akarnak halászni? (11) Egyébként – mert most, hogy súlyosabb gond foglalkoztatja őket, nem tudnának ily fontos dologról az igazságnak megfelelően dönteni – úgy véli, hogy Valerius és Horatius rágalmát, amely szerint a *decemvir*ek hivatala a május idusa előtti napon lejárt, akkor kell majd a *senatus*ban megvitatni, amikor véget ér a most fenyegető háború, és az állam ügyei visszatérnek a rendes kerékvágásba; (12) Appius Claudius pedig már most felkészülhet rá, hogy számot kell majd adnia a *decemvir*választó gyűlés lefolyásáról, ame-

lyen *decemvir*ként ő maga elnökölt, hogy vajon egy évre választották-e meg őket vagy a hiányzó törvények elfogadásának időpontjáig. (13) Egyelőre azonban – mondta – úgy véli, nem szabad egyébbel törődniük, csak a háborúval: ha úgy vélik, hogy hamisak az erről szóló hírek, és nemcsak a hírnökök, hanem a tusculumi követek is csak a levegőbe beszéltek, küldjenek ki felderítőket, hogy azok tárják fel a valóságos helyzetet, és számoljanak be róla; (14) ha ellenben megbíznak a hírnökök és a követek szavában, tartsák meg minél előbb a sorozást, vezessék a *decemvir*ek a hadsereget, ki-ki oda, ahová jónak látja, és ez legyen a legfőbb gondjuk.

41.

(1) A fiatalabb atyák el akarták érni, hogy szavazzanak erről. Ekkor azonban még indulatosabban pattant fel Valerius és Horatius, követelve, hogy az államügyekről beszélhessenek; ha ezt a *senatus*ban egy érdekcsoport nem engedi meg, majd a néphez fordulnak; mert magánszemélyek sem a Curiában, sem a gyűlésen nem állhatják útjukat, és ők nem hátrálnak meg egy látszathatalom előtt. (2) Ekkor Appius, gondolván, lassan odáig fajul a helyzet, hogy ha hasonló erélyt szembe nem szegez ezzel a vakmerőséggel, vége a hatalmuknak, (3) így szólt: „Jobb lesz a tanácskozás témájánál maradni!" – azzal Valeriushoz, aki tiltakozott ellene, hogy egy magánszemély elhallgattassa, odaküldte a *lictor*t. (4) Valerius azonban máris a polgárokhoz fordult segítségért a Curia küszöbéről, Lucius Cornelius pedig, átkarolva Appiust, azt a látszatot keltve, hogy a másik félért aggódik,[1] véget vetett a szócsatának; elérte, hogy Valerius elmondhatta, amit akart; ez a szabadság azonban csak addig tartott, amíg beszélt, a *decemvir*ek nem tágítottak javaslatuktól. (5) A volt *consul*ok és az idősebb atyák, akik változatlanul gyűlölték a *tribunus*i intézményt, úgy gondolva, hogy a köznép sokkal inkább azt sírja vissza, mint a *consul*i hatalmat, szinte jobban szerették volna, ha a *decemvir*ek később majd önként mondanak le hivatalukról, még mielőtt az irántuk támadt gyűlölet újra felkorbácsolja a népharagot; (6) ha ugyanis óvatosan lavírozva elérik, hogy a hatalom a nép lázongása nélkül kerül vissza a *consul*ok kezébe, megtörténhet, hogy egy-egy közbeeső háború vagy a *consul*ok mértéktartóbb kormányzási módszere elfeledteti a köznéppel a nép*tribunus*okat.

(7) Elrendelték a sorozást; az atyák egy szót sem szóltak. A fiatalok – hiszen a hatalom nem ismert fellebbezést – jelentkeztek nevük szólításakor. Megszer-

[1] Úgy tett, mintha Valeriusért könyörögne, valójában azonban Appiust szabadította ki kellemetlen helyzetéből.

vezték a légiókat, és a *decemvir*ek eldöntötték egymás között, kik menjenek közülük a háborúba, kik irányítsák a seregeket. A *decemvir*ek két vezéregyénisége Quintus Fabius és Appius Claudius volt. (8) Otthon nagyobb háború fenyegetett, mint kívülről. Így Appiust erőszakos természete miatt alkalmasabbnak vélték a városi zavargások elfojtására. Fabius jelleme azonban inkább csak állhatatlan volt a jóban, nem pedig készséges a rosszra. (9) Ezt a békében és háborúban egykor kiváló embert a *decemvir*i hivatal és tiszttársai annyira megváltoztatták, hogy már inkább akart hasonlítani Appiusra, mint önmagára. Őrá bízták tehát a szabinok elleni háborút, tiszttársakként pedig Manius Rabuleiust és Quintus Poeteliust adták mellé. (10) Marcus Corneliust az Algidusra küldték, vele együtt Lucius Minuciust, Titus Antoniust, Kaeso Duilliust és Marcus Sergiust. Appius Claudius mellé segítségül Spurius Oppiust rendelték Róma védelmére; elhatározták, hogy minden *decemvir* egyenlő hatalommal rendelkezzen.

42.

(1) Háborús eredményeik éppoly kedvezőtlenül alakultak, mint belső kormányzásuk. (2) Mindebből csak annyi róható fel a vezérek hibájául, hogy gyűlöletessé tették magukat polgártársaik előtt. Minden más a katonák vétke volt, akik inkább legyőzették magukat a maguk és a *decemvir*ek szégyenére, semhogy eredményesen harcoljanak azok vezetésével és jósjeleivel. (3) A hadsereget Eretumnál a szabinok, az Algiduson az aequusok verték szét. Eretum alól az éj leple alatt csaknem Rómáig menekültek, Fidenae és Crustumerium között egy magaslaton erődített tábort építettek, (4) és amikor az ellenség utolérte őket, sehol sem mertek nyílt küzdelembe bocsátkozni, hanem inkább a kedvező terepre és a védősáncra, semmint bátorságukra és fegyvereik erejére támaszkodva védekeztek. (5) Az Algiduson még nagyobb gyalázat, még nagyobb vereség érte őket: ott táborukat is elvesztették, és a katonaság minden felszerelésétől megfosztva Tusculumba menekült, vendéglátóinak hűségére és szánalmára bízva életét – nem is csalatkoztak bennük. (6) Rómába olyan riasztó hírek érkeztek, hogy a *senatus*, félretéve a *decemvir*ek iránti gyűlölködést, elrendelte, hogy városszerte szervezzenek éjjeli őrjáratokat, és minden fegyverfogható férfit kivezényelt a fal őrizetére és a kapuk előtt előretolt állásokban teljesítendő őrszolgálatra. (7) Elhatározták még, hogy Tusculumba fegyvert és utánpótlást küldenek, és hogy a *decemvir*ek hagyják el Tusculum fellegvárát, és táborban helyezzék el katonáikat, a másik tábort pedig Fidenae alól helyezzék át szabin területre, és innen támadást indítva rettentsék el az ellenséget attól a szándékától, hogy Rómát megostromolja.

43.

(1) Az ellenségtől elszenvedett vereséget a *decemvir*ek Rómában és a hadszíntéren egy-egy újabb gaztettel tetézték.

(2) A sabinumi seregben szolgált Lucius Siccius, aki a *decemvir*ek iránti gyűlöletből titkos beszélgetéseken elhintette a katonák tömegében egy *tribunus*-választás és a Városból való kivonulás gondolatát. A *decemvir*ek erre őt küldték ki felderítésre, hogy keressen helyet táborveréshez. (3) A vele együtt kivezényelt katonákat megbízták, hogy az első alkalmas helyen támadjanak rá és öljék meg. (4) De azok nem gyilkolhatták meg bosszulatlanul: drágán adta az életét, és miközben – nagy erejű ember lévén – erejéhez méltó bátorsággal szállt szembe az őt körülvevő támadókkal, nem egy orgyilkos lelte halálát körülötte.

(5) A többiek a táborba visszatérve jelentették, hogy csapdába kerültek; Siccius hősiesen harcolt, mégis többedmagával együtt elesett. (6) Kezdetben hitelt adtak a hírvivőknek. Később a *decemvir*ek engedélyével elindult egy *cohors*, hogy eltemesse az elesetteket. Látva azonban, hogy egy holttestet sem fosztottak meg fegyverzetétől, és hogy Siccius középen fekszik, fegyverben, a többiek pedig valamennyien őfelé fordulnak, sehol egy ellenséges holttest vagy a távozó ellenség bármi nyoma, megállapították, hogy minden bizonnyal katonatársai gyilkolták meg, és hazavitték a tetemet. (7) Nagy volt a felháborodás a táborban, Sicciust nyomban Rómába akarták szállítani, de a *decemvir*ek sürgősen eltemettették, katonai tiszteletadással, államköltségen. Temetése a katonákat mély gyászba döntötte, a *decemvir*eket pedig a tömeg szemében a leggyalázatosabb színben tüntette fel.

44.

(1) Ezt követte a másik gaztett, ezúttal Rómában. Szerelmi vágyból fakadt, és éppoly szörnyű következményekkel járt, mint annak idején Lucretia meggyaláztatása és öngyilkossága, amelynek következtében a Tarquiniusokat elűzték a Városból és a trónról. A *decemvir*ek tehát nemcsak a királyokkal azonos véget értek, hanem hatalmuk összeomlásának oka is ugyanaz volt.

Appius Claudiust buja vágy fogta el egy plebejus szűz iránt.[1] (2) A lány apja, Lucius Verginius becsülettel harcolt *centurió*ként az Algiduson, és mind háborúban, mind béke idején példamutató férfinak ismerték. Ilyennek szoktatta feleségét, ilyennek nevelte gyermekeit is. (3) Lányát Lucius Icilius volt *tribunus*nak ígérte feleségül, aki harcos ember lévén, gyakran kiállta a bátorság próbáját a köznép ügyéért. (4) Ezt a rendkívüli szépségű, immár nővé serdült lányt a té-

[1] Az ősibb verzió szerint (vö. Szicíliai Diodórosz XII. 24. 2) Verginia, Appius Claudius vágyainak tárgya elszegényedett patrícius család sarja volt.

bolyultan szerelmes Appius ajándékkal, ígérgetéssel környékezte meg; mivel azonban látta, hogy szemérmessége minden utat elzár előtte, kegyetlen és erőszakos lépésre szánta el magát. (5) Megbízta Marcus Claudius nevű *cliens*ét, hogy támasszon igényt a lányra mint rabszolganőjére, és semmiképpen ne engedjen azoknak, akik a szabadság vélelmét követelik;[1] úgy gondolta ugyanis, hogy a lány apjának távolléte jó alkalom a gazság elkövetésére. (6) Amikor a lány lement a Forumra – az iskolák ugyanis a Forumon voltak, a boltok között[2] –, a *decemvir* vágyainak kerítője rátette a kezét,[3] és rabszolganőjétől született rabszolganőjének nevezve felszólította, hogy kövesse, mert ha vonakodik, erőszakkal viteti el. (7) A lány szóhoz sem jutott ijedtében, dajkája a polgárokhoz fordult segélykiáltásaival, mire csődület támadt körülöttük. Apja, Verginius és jegyese, Icilius népszerű nevét emlegették; ismerőseik a hozzájuk fűződő kapcsolatuk, a tömeg az esemény felháborító volta miatt kelt a lány védelmére. (8) Erőszaktól most már nem kellett tartania Verginiának, de az, aki őt magának követelte, kijelentette: semmi ok a tömeg felbolydulására, hiszen ő törvényes úton fog eljárni, nem pedig erőszakkal. Törvénybe is idézte a lányt, (9) akinek a jelenlévők azt tanácsolták, inkább menjen vele; így járultak Appius bírói emelvénye elé. Az igénylő előadta a bíró előtt a színjátékot, amelynek szerzője maga Appius volt. A lány – mondta – az ő házában jött a világra, onnan csempészték Verginius házába, hogy saját lányaként mutassák fel neki. (10) Ő ezt bizonyíték alapján állítja, és bebizonyítja akkor is, ha maga Verginius a bíró, hiszen a sérelem legnagyobbrészt amúgy is az övé; de addig is úgy méltányos, hogy a szolgáló kövesse gazdáját.

(11) A lány védői elmondták, hogy Verginius a haza érdekében van távol, de két napon belül hazatér, ha értesítik, (12) mert méltánytalanság, hogy távollétében vitatkozzanak gyermekei helyzetéről.[4] Követelték, hogy Appius halassza el az egész ügyet az apa hazatértéig, és éppen a maga által hozott törvény értelmében alkalmazza a szabadság vélelmét vele szemben: ne engedje, hogy egy felserdült lány jó híre még előbb kerüljön veszélybe, mint szabadsága.

[1] Vagyis azt, hogy amíg a lány státusza nem tisztázódik, számítson továbbra is szabad embernek.

[2] Az iskola említése anakronisztikus: az első iskolát a hagyomány szerint a III. században alapította Sp. Carvilius (*consul* 234-ben) egy felszabadított rabszolgája.

[3] A kézrátétel a bíróság elé citálás szimbolikus aktusa, tehát nem erőszakos cselekmény.

[4] Egy polgár szabadságát érintő perben bárki felléphetett az illetőt rabszolgának igénylő felperes ellen azzal az ellenigénnyel, hogy szabad emberről van szó. Ez az elv csak akkor nem érvényesült, ha a per „tárgya” nem volt a maga ura – mint adott esetben –, ilyenkor ugyanis csak a családapa léphetett fel ellenigénnyel.

45.

(1) Appius az ítélethirdetés előtt elmondta: Azt, hogy ő mennyire a szabadságot pártolja, épp az a törvény bizonyítja, amelyre Verginius barátai kérelmüket alapozzák. (2) De ez a törvény csak akkor válhat a szabadság szilárd biztosítékává, ha sem helyzetek, sem személyek nem befolyásolják. Mivel a törvény értelmében bárki felléphet azok mellett, akiknek a szabadsága per tárgyát képezi, kérésüknek ilyen esetben valóban helyt lehetne adni. Mivel azonban ez a lány apja hatalma alatt áll, az igénylő tulajdonosnak senki más szavára nem kell lemondania róla. (3) Döntése tehát a következő: hívassák haza az apát, de a követelő fél addig sem veszíti el jogát, hogy magával vigye a lányt, ígéretet téve, hogy elővezeti, ha állítólagos apja megérkezik.

(4) Sokan zúgolódtak az igazságtalan ítélet ellen, de senki sem mert egymaga felszólalni. Ekkor érkezett oda Publius Numitorius, a lány nagyapja és Icilius, a jegyese. (5) A tömeg utat nyitott nekik, mert mindenki úgy vélte, hogy leginkább Icilius közbelépése tarthatja vissza Appiust szándékától. A *lictor* azonban bejelentette, hogy már megszületett a döntés, és megpróbálta eltávolítani a tiltakozó Iciliust. (6) Ilyen szörnyű igazságtalanság egy galamblelket is haragra lobbantott volna. „Csak fegyverrel távolíthatsz el innen, Appius – mondta –, ha nem akarod, hogy világgá kiáltsam titkos szándékodat! Ez a lány az én feleségem lesz, én pedig tisztán akarom a házamba vinni. (7) Hívasd csak ide a tiszttársaid összes *lictor*át is, készíttesd elő a vesszőket meg a bárdokat! Icilius jegyese akkor sem tölti az éjszakát másutt, mint apja házában. (8) Lehet, hogy megfosztottátok a római köznépet a szabadság két mentsvárától, a *tribunus*ok segítségétől és a fellebbezés jogától, de kéjvágyatoknak akkor sem lehet királyi hatalma gyermekeink és asszonyaink fölött. (9) Üssétek a hátunkat, vágjátok el a nyakunkat, de a női erényt hagyjátok békén! Ha erre kezet emeltek, én segítségül hívom jelenlévő polgártársaimat jegyesem védelmében, Verginius pedig egyetlen lányáért a katonákat, és mindannyian az istenek és emberek védelméért folyamodunk, úgyhogy döntésedet csak a holttestünkön keresztül viheted véghez. (10) Felszólítalak, Appius: fontold meg kétszer is, hogy meddig akarsz elmenni! (11) Verginius majd eldönti, ha megérkezik, hogy mit tegyen lánya ügyében. De abban biztos lehet, hogy ha ennek az igénynek enged, más vőjelölt után kell néznie. Én előbb áldozom fel az életemet jegyesem szabadságának visszaszerzéséért, mint a hűségemet."

46.

(1) Felbőszült a tömeg, már-már úgy látszott, tettlegességre kerül a sor. A *lictor*ok körülvették Iciliust, de egyelőre nem jutottak tovább a fenyegetőzésnél. (2) Appius kijelentette, hogy Icilius nem Verginiát védelmezi, csak nyughatatlan

ember, a *tribunus* szól belőle most is, és okot keres a viszálykeltésre. (3) Ő azonban – mondta – ma nem szolgáltat neki ürügyet. De tudja meg, nem az ő sértő szavai miatt, hanem Verginius, a távollévő apa és a szabadság kedvéért enged. Ma tehát nem mondja ki az ítéletet, nem is hajtatja végre a határozatot; megkéri Marcus Claudiust, hogy egyelőre mondjon le jogáról, és egyezzen bele, hogy a lány szabadságának ügyét másnapra halasszák. (4) Ha azonban az apa másnap sem jelentkezik – mondta –, már most kijelenti Iciliusnak és a hasonszőrűeknek, hogy ő, a *decemvir* kellő szilárdságot tanúsít majd a maga hozta törvény végrehajtásában. Tiszttársai *lictor*ait pedig nem fogja összehívni, hogy megfékezzék a lázadásra bujtogatókat: megteszik azt a saját *lictor*ai is.

(5) Miután a törvénytelen cselekedetet elhalasztották, és a lány szószólói szétszéledtek, legelőször is elhatározták, hogy két tettre kész ifjú, Icilius öccse és Numitorius fia induljon egyenest a városkapuhoz, és amilyen hamar csak lehetséges, hívják haza Verginiust a táborból: (6) a lány biztonsága múlik azon, hogy apja másnap időben megjelenjen, és megvédje a becstelenséggel szemben. Az ifjak követték az utasítást, és megsarkantyúzva lovukat, megvitték a hírt az apának. (7) Amikor a követelő egyre csak erősködött, hogy Icilius adjon kezeseket, hogy a lányt másnap előállítják, Icilius azt felelte, hogy éppen azon igyekszik – időt akart nyerni, hogy a hírvivők elérjenek a táborba. Közben a sokaságban itt is, ott is kezek emelkedtek a levegőbe, jelezve Iciliusnak, hogy szívesen vállalják a kezességet. (8) Ő pedig könnyes szemmel fordult hozzájuk: „Köszönöm nektek; holnap nagy hasznát veszem a segítségeteknek. Kezesből most nem kell több."

Verginia tehát rokonsága kezeskedése árán kiszabadult. (9) Appius még egy darabig emelvényén maradt; nem akarta, hogy úgy lássék, mintha csak ennek az ügynek a kedvéért ült volna ki oda. De mivel a többi ügyre nem került sor, hiszen mindenkit csak ez az egy foglalkoztatott, és senki sem jelent meg előtte, hazatért, és megírta a táborban tartózkodó tiszttársainak, hogy ne adjanak eltávozást Verginiusnak, sőt inkább vegyék őrizetbe. (10) Az aljas tervvel azonban, amint ez rendjén is volt, elkésett. Verginius megkapta a szabadságot, és már az első őrségváltás idején útra kelt – másnap reggel tehát hiába érkezett meg a levél, hogy tartsák vissza.

47.

(1) Rómában már kora hajnalban ott álltak a polgárok a Forumon, feszülten várakozva. Megérkezett Verginius gyászruhában,[1] lányát rongyokba öltöztetve hozta magával a Forumra, néhány családanya kíséretében, nyomukban a velük

[1] Lásd a II. 54. 3 jegyzetét.

rokonszenvezők hatalmas csődületével. (2) Verginius sorra járta az embereket, és kérlelni kezdte őket; nem koldulta tőlük a segítséget, hanem azt kérte, ami jár. Ő napról napra csatába megy gyermekeik és feleségük védelmében – mondta. – Nem akad férfi, akinek több bátor haditettét emlegetnék. De mit ér mindez, ha gyermekeivel olyan szörnyűségek történhetnek meg, mintha ellenség foglalta volna el a Várost, holott Róma épségben van?

(3) Ezekkel a szavakkal járt körbe az emberek között, szinte mintha népszónoklatot tartana. (4) Icilius is hasonlóképpen beszélt. Az őket kísérő asszonyok hangtalan zokogása minden szónál megindítóbb volt. Appius azonban megkeményítette a szívét – eszét vette az őrült szenvedély, amit szerelemnek alig lehetett nevezni –, és fellépett az emelvényre. Először a felperes ejtett egy-két panaszszót, hogy előző nap részrehajlásból nem szolgáltattak neki igazságot. De még végig sem mondhatta követelését, Verginius pedig válaszra sem nyithatta a száját, amikor közbeszólt Appius. (5) Hogy milyen szavakkal próbálta elfogadhatónak feltüntetni határozatát, talán híven őrizte meg valamelyik régi történetíró. Mivel azonban én egyiküknél sem akadtam olyan beszédre, amelynek elhangzása e förtelmes határozat mellett valószerűnek tűnhet, helyesebb, ha csak a puszta tényt közlöm: megítélte az igénylőnek, hogy tulajdonába veheti rabszolgáját. (6) A gyalázatos eljárás miatt támadt megdöbbenés először mindenkit földhöz szögezett. Egy darabig csend volt. Majd amint Marcus Claudius áttört a matrónák gyűrűjén a lányhoz, hogy magával vigye, és körös-körül felhangzott a síró-rívó nők jajgatása, (7) Verginius megrázta az öklét Appius felé, és így szólt: „Iciliusnak szántam a lányomat, nem neked, Appius; feleségnek, nem ágyasnak neveltem. Úgy döntöttél, csak úgy ráveted magad bármelyik nőre, mint valami vadbarom? Nem tudom, hogy ezek itt eltűrik-e ezt a gyalázatot, de hiszem, hogy aki fegyvert tart a kezében, nem fogja eltűrni." (8) Miközben a lány követelőjét már szorította is vissza az asszonyok és a körülöttük álló szószólók csapata, a kikiáltó szava csendet parancsolt.

48.

(1) A szerelmi vágytól eszét vesztett *decemvir* így beszélt: Nem pusztán Icilius tegnapi sértegetéseiből és Verginius fenyegető magatartásából, amelyre a római nép a tanú, hanem megbízható bejelentésekből jutott tudomására, hogy felkelés készül: városszerte összejöveteleket tartottak egész éjjel. (2) Mivel tehát tudta, hogy összecsapásra lehet számítani, fegyveres kísérettel érkezett, de nem azért, hogy törvénytisztelő polgárokat bántalmazzon, hanem hogy a rendbontókat hatalmának méltóságához mérten megfékezze. (3) „Egyszóval jobb lesz nyugton maradni – mondta. – Menj, *lictor*, oszlasd szét a tömeget, és nyiss utat a gazdának, hogy birtokba vegye rabszolgáját!"

Miután haragtól fűtött hangon elmennydörögte mindezt, a sokaság magától visszahúzódott, és ott maradt a lány kiszolgáltatva az igazságtalanság zsákmányául. (4) Ekkor Verginius, látván, hogy sehol semmi segítség, megszólalt: „Kérlek, Appius, először is bocsásd meg apai fájdalmamnak, ha túlságosan kíméletlenül támadtam neked; aztán pedig engedd meg, hogy itt, a lány füle hallatára megkérdezzem a dajkájától, mi ez az egész, mert ha megtudom, hogy hamisan neveztek az apjának, könnyebben belenyugszom az ítéletbe." (5) Miután megkapta az engedélyt, lányát és a dajkát félrevonta a Venus Cloacina-szentély közelében álló bódékhoz[1] – ma Új Bódéknak hívják őket –, és ott az egyik hentes kését felkapva így szólt: „Lányom, most visszaszerzem a szabadságodat – az egyetlen módon, ahogy lehet." Azzal szíven szúrta a lányt, és a bírói emelvényre tekintve így kiáltott: „Téged, Appius, és a te fejedet ezzel a vérrel elátkozom!" (6) A szörnyű rémtett láttán hatalmas lárma tört ki. A felbőszült Appius parancsot adott, hogy fogják el Verginiust. Ő vassal nyitott utat magának, amerre csak járt, amíg a kíséret gyanánt köré tóduló sokaság védelmében el nem ért a városkapuig. (7) Icilius és Numitorius felemelték a holttestet, és felmutatták a népnek; sírva panaszkodtak Appius bűnéről, a lány végzetes szépségéről, az apa kiúttalan helyzetéről. (8) Nyomukban a matrónák így siránkoztak: ezért hoznak világra gyermekeket, ez hát a jó erkölcs jutalma? Beszéltek egyebeket is, amit ilyenkor az asszonyi fájdalom ad a panaszkodók ajkára – annál szomorúbb dolgokat, minél keservesebben érinti ez a fájdalom a nők erőtlen lelkét. (9) A férfiak, főleg Icilius, egyre csak a *tribunus*i hatalom és a néphez való fellebbezési jog elrablását emlegették, a politikai helyzet fölötti felháborodásnak adva hangot.

49.

(1) Zúgott, lázongott a nép, részint a borzalmas bűntett miatt, részint mert reménykedni kezdett, hogy alkalom nyílik szabadsága visszaszerzésére. (2) Appius hívatta Iciliust, de hiába, mire megparancsolta, hogy hozzák elé akár erővel is. Végül pedig, mivel hivatalszolgáinak nem engedtek utat, ifjú patríciusokból álló csapatával maga tört át a tömegen, hogy megbilincseltesse. (3) De Iciliust most már nemcsak a csődület vette körül, hanem a csődület vezérei is, Lucius Valerius és Marcus Horatius, akik félrelökték a *lictor*t, és kijelentették, hogy ha Appius perelni akar, ők megvédik tőle Iciliust, hisz ő csak magánszemély; de ha erőszakhoz folyamodik, akkor is emberére akad bennük. Iszonyú perpatvar keletkezett. (4) A *decemvir lictor*a nekiment Valeriusnak és Horatiusnak, de a tömeg

[1] Venus Cloacina kultusza a megtisztuláshoz kapcsolódott, így ez a helyszín különösen jól illeszkedik Verginius tettéhez, hiszen ő is lánya tisztaságát próbálja megmenteni.

összetörte a vesszőnyalábját. Appius fellépett a szónoki emelvényre, Horatius és Valerius utána. (5) Őket végighallgatta a tömeg, a *decemvir*t azonban lehurrogták. Valerius – mintha hatalma lett volna rá – már épp ráparancsolt a *lictor*okra, hogy távozzanak Appius mellől, hiszen magánszemély, amikor Appiusnak inába szállt a bátorsága, és életét féltve, tógáját fejére húzva a Forum szomszédságában álló házába menekült úgy, hogy ellenségei észre sem vették. (6) Spurius Oppius a másik irányból rontott be a Forumra, hogy tiszttársának segítségére legyen, de látta, hogy hatalmukat legyőzte az erőszak. Sokféle terv kavargott a fejében, mert mindenfelől javaslatokkal halmozták el, ő meg mindig másnak adott igazat; végül összehívatta a *senatus*t. (7) Mivel köztudott volt, hogy a *senator*ok többsége helyteleníti a *decemvir*ek működését, ez az utasítás lecsillapította a tömeget, mert azt gondolták, hogy a *senatus* vet majd véget hatalmuknak. (8) A *senatus* úgy határozott, hogy nem szabad a köznépnek újabb csalódást okozni, de még sokkal inkább ügyelni kell arra, hogy Verginius visszatérése ne váltson ki zendülést a hadseregben.

50.

(1) Elküldték hát a fiatalabb *senator*okat a táborba, amely akkor épp a Veciliushegyen volt, hogy szóljanak a *decemvir*eknek: mindenáron tartsák vissza a katonaságot a zendüléstől.

(2) Verginius ott még nagyobb izgalmat keltett, mint amit Rómában maga mögött hagyott. (3) Nemcsak az a majd 400 ember keltett feltűnést, aki felháborodásában hozzá szegődött, és a Városból idáig kísérte, hanem kivont késével, csuromvér ruhájával is magára vonta az egész tábor figyelmét. Mivel olyan sok tógás embert láttak a táborban, a valóságosnál is többre becsülték a városiak számát. (4) A kérdésekre, hogy mi történt, Verginius sokáig nem is adott választ, annyira sírt. Végül, amikor a rémülten összefutó tömeg lecsillapodott, és csend lett, sorjában, amint történt, elmondott mindent. (5) Majd az égre emelve kezét, kéréssel fordult bajtársaihoz: ne neki rójják fel azt, ami Appius bűne, és ne forduljanak el tőle mint valami rokongyilkostól.

(6) Lánya élete – mondta – kedvesebb lett volna neki, mint a magáé, ha hagyták volna őt szabadon és erényesen élni. Mivel azonban azt látta, hogy rabszolganő módjára elhurcolják ágyasnak, úgy gondolta, inkább a halál ragadja el gyermekét, mint a gyalázat, így kegyetlennek látszó tettét szánalomból követte el. (7) Maga sem akarta volna túlélni lányát, ha nem bízik benne, hogy bajtársai segítségével bosszút állhat haláláért. Hiszen mindegyiknek van lánya, húga, felesége, és az ő lánya halálával még nem hunyt ki Appius kéjvágya, hanem minél büntetlenebbül tombol, annál féktelenebbé válik. (8) Tanuljanak a más bajából, és vigyázzanak, hogy hasonló gazság ne érje őket. Ami őt illeti, feleségét

elragadta a végzet, lánya, mivel nem élhetett többé erényesen, szánni való, de tisztességes halált halt. (9) Az ő háza nem kínál több célpontot Appius vágyainak, egyéb erőszakosságaitól pedig lesz bátorsága megvédenie magát, mint ahogyan lányát is megvédelmezte. Bajtársai azonban gondoskodjanak a maguk és gyermekeik jövőjéről.

(10) Verginius szavaira felzúgott a tömeg, hogy nem hagyják cserben sem őt fájdalmában, sem a maguk szabadságát. A tógás férfiak elvegyültek a katonák között, hasonló panaszokat hangoztatva, és elbeszélték, hogy mennyivel iszonyúbb volt mindezt látni, mint most hallani. Hírül adták, hogy Rómában már megdöntötték a zsarnokságot. (11) A később érkezők jelentették, hogy Appiust csaknem meglincselték, végül pedig száműzetésbe vonult. Ezzel elérték, hogy fegyverbe kiáltották a katonákat, felragadták a hadijelvényeket, és elindultak Rómába. (12) A *decemvir*ek pedig megzavarodva attól, amit láttak, és attól, amit a római eseményekről hallottak, szétszéledtek a táborban, hogy a lázongást lecsendesítsék. De szelíd érveiket válaszra sem méltatták; ha pedig valamelyikük megpróbálta hatalmát érvényesíteni, azt a választ kapta, hogy fegyveres férfiakkal áll szemben. (13) Menetoszlopban vonultak Rómába, megszállták az Aventinust,[1] és valahány plebejus csak eléjük került, mindet arra buzdították, hogy álljon közéjük, vívják ki újra a szabadságot, és válasszanak újra nép*tribunus*okat, de ezenkívül semmi erőszakos javaslat nem hangzott el. (14) Spurius Oppius vezetésével összeült a *senatus*. Elhatározták, hogy nem lépnek fel szigorral, hiszen ők maguk szolgáltattak ürügyet a felkelésre. (15) Elküldtek követségbe három volt *consul*t, Spurius Tarpeiust, Gaius Iuliust és Publius Sulpiciust, hogy kérdezzék meg a *senatus* nevében, kinek a parancsára hagyták el a tábort, és mi a szándékuk, hogy fegyveresen megszállták az Aventinust, és ahelyett, hogy az ellenséget zaklatnák háborúval, tulajdon hazájukat foglalták el. (16) Az emberek jól tudták, mit kellene válaszolniuk; de nem akadt köztük, aki ezt a választ megadja, mivel nem volt még vezetőjük, és egyénileg senki nem merte kitenni magát a *senatus* haragjának. A tömeg csak azt kiabálta, hogy küldjék el hozzájuk Lucius Valeriust és Marcus Horatiust, azoknak majd választ adnak.

51.

(1) A követek távozása után Verginius figyelmeztette a katonákat, hogy az imént egy nem túlságosan fontos dologban sem tudott döntésre jutni a tömeg, hiszen nincs vezetőjük, és így helyénvaló volt ugyan a válaszuk, de ez a véletlen egyetértésnek, nem pedig egy közösen hozott határozatnak volt köszönhető. (2)

[1] Az Aventinuson plebejusok laktak – vö. III. 31. 1. Ez volt a köznép ún. második kivonulása.

Válasszanak meg tíz embert az irányítás kézbentartására – javasolta –, katonai ranggal, és nevezzék őket katonai *tribunus*oknak. (3) Elsőként Verginiusra akarták ruházni ezt a tisztséget, de ő azt mondta: „Őrizzétek meg mostani véleményeteket rólam nekem is, nektek is kedvezőbb időkre. (4) Semmiféle tisztség nem szerez nekem örömet, amíg lányomért bosszút nem álltam, és nem jó az sem, ha zűrzavaros közállapotok idején olyan emberek a vezetőitek, akik a leginkább ki vannak téve a gyűlöletnek. (5) Ha bármi módon hasznotokra lehetek, magánszemélyként éppúgy rendelkezésetekre állok." (6) Megválasztottak hát tíz katonai *tribunus*t.

(7) Nem maradt veszteg a szabin földön tartózkodó hadsereg sem. Icilius és Numitorius kezdeményezésére ott is faképnél hagyták a *decemvir*eket, mert lelküket éppúgy haraggal töltötte el a Siccius-gyilkosság emlékének felidézése, mint az újabb hírek a gyalázatos módon halálra zaklatott lányról. (8) Icilius, mihelyt meghallotta, hogy katonai *tribunus*okat választottak az Aventinuson, tartott tőle, hogy a városi népgyűlésen követik majd a katonai gyűlés előzetes választását, és ugyanazokat választják majd meg nép*tribunus*oknak, (9) hiszen jól ismerte a nép gondolkodását, és maga is pályázott e tisztségre; mielőtt tehát Rómába indult, övéit is rávette, hogy válasszanak ugyanennyi, ugyanolyan hatalommal felruházott tisztségviselőt. (10) A Porta Collinán vonultak be Rómába hadijelvényeik alatt, és a Városon menetoszlopban áthaladva továbbmentek az Aventinusra. Ott egyesültek a másik hadsereggel, majd megbízták a húsz katonai *tribunus*t, hogy válasszanak ki maguk közül két embert, aki a legfőbb hatalmat gyakorolja. Azok Marcus Oppiust és Sextus Maniliust választották.

(11) A *senatus* az állam helyzete miatti aggodalmában naponta ülésezett, de többnyire inkább vitatkozással, mint tanácskozással töltötték az időt. (12) A *decemvir*eknek rendszeresen szemére vetették Siccius meggyilkoltatását, Appius bűnös szerelmét és csúfosan végződött haditetteiket. Határozatot hoztak, hogy Valerius és Horatius menjen fel az Aventinusra. Ők azonban kijelentették, hogy csak akkor mennek, ha a *decemvir*ek leteszik végre egy év óta lejárt tisztségük hivatali jelvényeit. (13) A *decemvir*ek tiltakoztak lefokozásuk ellen, és kijelentették, hogy amíg életbe nem lépnek a törvények, amelyeknek kedvéért őket megválasztották, nem mondanak le a hatalomról.

52.

(1) Marcus Duillius egykori nép*tribunus*tól a köznép is értesült róla, hogy a folytonos szócsaták nem vezetnek eredményre. Ezért az Aventinusról átvonultak a Szent Hegyre, (2) mivel Duillius azt bizonygatta, hogy az atyák addig nem esnek gondolkodóba, amíg azt nem látják, hogy elhagyják Rómát; a Szent Hegy majd emlékezteti őket a köznép állhatatosságára, és ráébreszti őket, hogy

amíg helyre nem állítják a *tribunus*i hatalmat, nem születik meg az egyetértés. (3) A Via Nomentanán – amelyet akkoriban Via Ficulensisnek neveztek – indultak el, és tábort ütöttek a Szent Hegyen, de atyáik példáját követve semmi kárt nem okoztak senkinek.[1]

A köznép követte a hadsereget, senki sem maradt a Városban, aki még tudott járni. (4) A férfiakat követték az asszonyok és a gyermekek, rémült hangon kérdezgetve, hogy kire hagyják őket egy olyan városban, ahol nem szent többé sem a jó erkölcs, sem a szabadság.

(5) Róma kihalt, szokatlan üresség uralkodott benne, a Forumon egy-két öregember járt csak, a *senatus*i ülések idején meg teljesen kipusztultnak tűnt. Már nemcsak Horatius és Valerius kiáltozta: „Mire vártok, atyák és összeírtak? (6) Ha a *decemvir*ek nem hagynak fel a makacskodással, elnézitek, amíg összeomlik és elhamvad minden? No és miféle hatalom az, *decemvir*ek, amelyhez ilyen görcsösen ragaszkodtok? (7) A háztetőknek meg a falaknak akartok igazságot szolgáltatni? Nem szégyellitek, hogy több *lictor*otok jár a Forumon, mint ahány polgár? Mihez fogtok, ha ellenség tör Rómára? Vagy ha a köznép rájön, hogy kivonulása nem hat ránk, és fegyveresen tér vissza? (8) Azt akarjátok, hogy Róma összeomlásával végződjön uralmatok? Mert vagy le kell mondanunk a köznépről, vagy el kell viselnünk a nép*tribunus*okat. Mi előbb tudnánk nélkülözni a patrícius, mint ők a plebejus tisztségviselőket. (9) Új és ismeretlen volt ez a hatalom, amikor atyáinktól kicsikarták; most már hogyne vágyakoznának utána szüntelenül, édességétől megbabonázva – főleg mivel valóban védelemre szorulnak, mert mi magunk sem fogjuk vissza magunkat a hatalom gyakorlásában." (10) A *decemvir*ek, miután mindenfelől ilyen szemrehányásokkal árasztották el őket, meghátráltak az egyhangú véleménynyilvánítás előtt, és kijelentették, hogy ha így látják jónak, alárendelik magukat a *senatus*nak. (11) Egyetlen kérésük van – mondták –, de ez egyúttal figyelmeztetés is: védjék meg őket a népharagtól, és az ő vérükkel ne szoktassák hozzá a köznépet a patríciusok gyilkolásához.

53.

(1) Ekkor Valeriust és Horatiust elküldték, hogy tárgyaljanak a köznép hazatérésének feltételeiről és az állami ügyek rendezéséről; de meghagyták nekik, hogy gondosan óvják a *decemvir*eket a tömeg haragjától és erőszakoskodásától. (2) Elindultak – a köznép nagy örömmel engedte be őket a táborba, hiszen a két férfi ügyük kezdetén és végén egyaránt vitathatatlanul szabadítójukként lépett fel. Érkezésükkor mindezért köszönetet is mondtak nekik. (3) A sokaság nevében Icilius beszélt. A feltételek megtárgyalásakor ugyancsak Icilius adta elő

[1] Vö. II. 32.

a küldöttek kérdésére a köznép követeléseit is, amelyekben már a követség érkezése előtt közösen megállapodtak – úgy, hogy ezekből kitűnjön: a köznép több reményt fűz a méltányossághoz, mint a fegyverekhez. (4) A nép*tribunus*i hivatalt és a fellebbezés jogát követelték ugyanis vissza, amelyek a *decemvir*ek megválasztását megelőző időben a köznép védőbástyáinak bizonyultak, továbbá hogy ne üldözzenek senkit, amiért a katonákat vagy a köznépet arra biztatta, hogy a kivonulás révén szerezzék vissza szabadságukat. (5) Egyedül a *decemvir*ekkel szemben követeltek szörnyű megtorlást: úgy tartották volna méltányosnak, ha kiszolgáltatják őket nekik, és azzal fenyegetőztek, hogy elevenen elégetik őket. (6) Mire a követek ezt mondták: „Előre átgondolt követeléseitek olyan méltányosak voltak, hogy mindezt önként is felajánlhattuk volna nektek, hiszen szabadságotok biztosítékául követelitek, nem pedig hogy visszaéljetek vele mások zaklatására. (7) Bosszúszomjatok azonban megbocsátható ugyan, de elfogadhatatlan, mivel ti a kegyetlenséggel szembeni gyűlöletetekben magatok is ebbe a hibába estek, és szinte mielőtt még magatok felszabadulnátok, máris zsarnokoskodni akartok ellenfeleitek fölött. (8) Hát sohasem lehet nyugta a mi Városunknak attól, hogy hol az atyák gyilkolják a köznépet, hol a köznép az atyákat? (9) Inkább pajzs való a kezetekbe, mint kard. Éppen elég – sőt! –, ha valaki közönséges polgárként él az államban, jogegyenlőségben, nem követhet el, de nem is szenvedhet el jogtalanságot. (10) És ha valamikor szeretnétek megmutatni, hogy milyen félelmetesek vagytok: majd miután visszaszereztétek hivatalaitokat és törvényeiteket, és hatalmatokban áll bíráskodni életünk és vagyonunk fölött, akkor az egyes ügyek állása szerint ítélhettek: most érjétek be a szabadság visszaszerzésével."

54.

(1) Egyhangúlag rábízták a követekre, hogy tegyenek, amit jónak látnak, azok pedig megígérték, hogy hamarosan visszatérnek, ha majd elrendezték az ügyeket. (2) Elindultak hát Rómába. Amikor a köznép üzenetét előadták a *senatus*ban, a *decemvir*ek, mivel várakozásuk ellenére szó sem esett az ő megbüntetésükről, mindenbe beleegyeztek. De Appius, ez a kegyetlen és rosszindulatú ember, aki a mások gyűlöletét maga iránt a maga lelkében irántuk élő gyűlölet alapján becsülte fel, így szólt: „Jól tudom én, hogy milyen sorsra jutunk. (4) Látom, hogy csak addig késik a támadás ellenünk, amíg nem adnak fegyvert ellenfeleink kezébe. Gyűlöletük vérre szomjazik. Most már nem érdekel, én is lemondok *decemvir*i tisztségemről." (5) *Senatus*i határozatot hoztak, hogy a *decemvir*ek mielőbb lemondanak hivatalukról, Quintus Furius *pontifex maximus* megválasztatja a nép*tribunus*okat, és senkit sem üldözhetnek majd a hadsereg és a köznép kivonulásában való részvétel miatt. (6) Miután megszülettek ezek

a határozatok, és a *senatus*i ülés feloszlott, a *decemvir*ek a nép elé járultak, és az emberek legnagyobb örömére lemondtak hivatalukról.

(7) Mindezt hírül vitték a köznépnek. Aki csak Rómában maradt, a követek nyomába szegődött. Ez a csapat összetalálkozott a táborból vidáman özönlő tömeggel. Gratuláltak egymásnak a szabadság és az állami béke visszaszerzése alkalmából. (8) A követek gyűlésbe hívták a népet: „Üdvére, javára és boldogulására magatoknak és az államnak, térjetek vissza hazátokba, házi isteneitekhez, asszonyaitok és gyermekeitek körébe; de ezt a fegyelmezettséget, amit itt tanúsítottatok, ahol e nagy tömegnek sok mindenre lett volna szüksége, és mégsem bántottátok senkinek a földjét – ezt hozzátok majd magatokkal Rómába is. Menjetek az Aventinusra, ahonnan elindultatok! (9) Azon a szerencsés helyen, ahol megvetettétek szabadságotok alapjait, ott választjátok majd meg a nép*tribunus*okat. Ott vár rátok a *pontifex maximus*, hogy vezesse a választógyűlést." (10) Lelkesen helyeselt mindenki. Felszedték a hadijelvényeket, és Róma felé menetelve örömük vetélkedett a szembejövőkével. A katonaság csendben vonult a Városon keresztül fel az Aventinusra. (11) Ott a *pontifex maximus* vezetésével nyomban megtartották a gyűlést, és nép*tribunus*okká választották először is Lucius Verginiust, aztán Lucius Iciliust és Publius Numitoriust, Verginius nagybátyját, a kivonulás értelmi szerzőit, (12) továbbá Gaius Siciniust, a hagyomány szerint a Szent Hegyen megválasztott első nép*tribunus* leszármazottját, és Marcus Duilliust, aki kiválóan töltötte be a *tribunus*i tisztséget a *decemvir*ek uralmát megelőző időben, és a *decemvir*ekkel folytatott küzdelmek idején sem hagyta cserben a köznépet. (13) Inkább bizalomból, mint érdemeik miatt választották meg Marcus Titiniust, Marcus Pomponiust, Gaius Aproniust, Appius Villiust és Gaius Oppiust. (14) *Tribunus*i jogkörét átvéve Lucius Icilius azonnal javaslatot tett a köznépnek, és néphatározat született arról, hogy senki sem büntethető, amiért fellázadt a *decemvir*ek ellen. (15) Nyomban utána Marcus Duillius a *consul*ok választására és a fellebbezési jog helyreállítására szavaztatott meg javaslatot. Mindez a köznépnek a Flaminius-réteken megtartott gyűlésén történt, a mai Circus Flaminius helyén.

55.

(1) Ezután az *interrex* megválasztatta *consul*nak Lucius Valeriust és Marcus Horatiust [449], akik rögtön át is vették hivatalukat. Tisztségüket a nép érdekei szerint látták el, az atyák mindennemű zaklatása, de nem minden sérelme nélkül: (2) bármi történt ugyanis a köznép szabadságának érdekében, azt ők tulajdon hatalmuk kisebbítéseként fogták fel. (3) Először is, mivel jogilag kérdéses volt, hogy a néphatározatok érvényesek-e a *senatus*ra, a *consul*ok javaslatot szavaztattak meg a *comitia centuriata*ával, hogy amit a köznép *tribus*onként szavazva

elhatároz, váljon kötelezővé az egész népre. Ezzel a törvénnyel rendkívül éles fegyvert adtak a *tribunus*oknak határozataik meghozatalához. (4) Majd egy másik *consul*i törvénnyel a fellebbezés jogát, a szabadság legfőbb biztosítékát, amelyet a *decemvir*ek uralkodása eltörölt, nemcsak visszaállították, hanem a jövőre nézve meg is erősítették egy új törvénnyel, (5) mely szerint senki sem tehet javaslatot olyan tisztségviselő megválasztására, akinek ítélete ellen nincs fellebbezés; ha valaki mégis megtenné, azt az isteni és emberi törvény szerint meg lehet ölni, anélkül hogy a tettest főbenjáró bűnben elmarasztalnák. (6) Amikor a köznépet mind a fellebbezési joggal, mind a *tribunus*i segítségnyújtás jogával kellőképpen megerősítették, maguknak a *tribunus*oknak is visszaadták a sérthetetlenséget – ami már-már feledésbe merült –, megújítva az ugyancsak régóta nem gyakorolt vallásos szertartásokat is velük kapcsolatban. (7) Sérthetetlenségüket mind vallási úton, mind törvény által szentesítették, kimondván, hogy aki nép*tribunus*t, *aedilis*t vagy a tízes bírói bizottság valamely tagját[1] bántalmazza, annak fejét átkozzák el Iuppiternek,[2] egész vagyonát pedig adják el, és ára Ceres, Liber és Libera templomára szálljon.

(8) A jogtudósok azt állítják, ez a törvény senkinek sem biztosít szent és sérthetetlen státuszt, csak annyit mond ki, hogy aki a felsoroltak közül bárkit bántalmaz, azt elátkozzák Iuppiternek;[3] (9) az *aedilis*t tehát elfogathatja és börtönbe vetheti egy magasabb rangú tisztségviselő, és noha ez jogtalanság – hiszen olyan személyt ér bántalom, akit e törvény értelmében nem bántalmazhatnának –, mégis azt bizonyítja, hogy az *aedilis* nem szent és sérthetetlen; (10) csakis a *tribunus* szent és sérthetetlen, ama régi eskü alapján, amelyet a köznép tett a *tribunus*i hatalom létrehozásakor. (11) Ismét mások úgy értelmezték, hogy ez a Horatius-féle törvény a *consul*okra is érvényes – és a *praetor*okra is, mivel ugyanazon jósjelek alapján választják őket, mint a *consul*okat –, a törvény szövegében ugyanis a „bíró" a *consul*t jelenti. (12) Ezt az értelmezést azonban azzal szokás cáfolni, hogy azokban az időkben a *consul*t nem bírónak, hanem *praetor*nak nevezték.

(13) Ezek voltak hát a *consul*ok hozta törvények. Ugyanezek a *consul*ok vezették be azt a gyakorlatot, hogy a *senatus* határozatait a Ceres-templomban helyezzék el a köznép *aedilis*einél, holott annak előtte a *consul*ok tetszésük szerint

[1] Egy régi, plebejus jellegű, tíz tagból álló bírósági testületről van szó, amely a nép*tribunus*okkal együttműködve a polgári jogokkal kapcsolatos ügyekben döntött.

[2] Az átok révén az illető az emberi közösségből átkerült az isteni szférába, Iuppiter fennhatósága alá, és ez biztosította az isteni büntetés beteljesedését rajta.

[3] Vagyis szerintük a *sacrosanctus* kifejezés eredeti jelentése nem „szent és sérthetetlen", hanem „elátkozással szankcionált". – Vö. II. 33. 1–3.

tüntették el vagy változtatták meg azokat. (14) Majd Marcus Duillius nép*tribunus* terjesztette elő és szavaztatta meg a következő néphatározatot: ha valaki a köznépet megfosztja a *tribunus*októl, vagy olyan hivatalos tisztséget terjeszt elő szavazásra, amely ellen nincs fellebbezés, hátával és fejével fizessen érte.

(15) Mindezt, noha nem nézték jó szemmel a patríciusok, nem is ellenezték, mivel személyes támadás még egyiküket sem érte.

56.

(1) Miután így megalapozták mind a *tribunus*i hatalmat, mind a köznép szabadságát, a *tribunus*ok úgy vélték, megérett az idő, hogy egyesek ellen támadást intézzenek. Az első vádló szerepére Verginiust, a vádlottéra pedig Appiust szemelték ki. (2) Verginius törvénybe idézte hát Appiust, és amikor az egy csapat ifjú patrícius kíséretében jelent meg a Forumon, mindenkiben nyomban felrémlett rossz emlékű uralma, amikor őt és csatlósait meglátták. (3) Verginius így kezdte: „A szónoklatot a kétséges ügyek számára találták fel; így hát én sem kezdem most vádolni azt, akinek a kegyetlenkedésétől fegyverrel védtétek meg magatokat; és neki sem engedem meg, hogy egyéb bűneit még arcátlan védekezéssel is tetézze. (4) Én tehát, Appius Claudius, elnézem neked mindazokat a becstelen és bűnös tetteket, amelyeket két éven keresztül volt merszed elkövetni. Van azonban egyetlen bűntény, amelynek elkövetése miatt börtönbe záratlak, ha bíró elé nem állsz[1] azt állítva, hogy nem vettettél törvénytelenül szolgaságra egy szabad személyt." (5) Appius sem a *tribunus*ok beavatkozásától, sem a nép ítéletétől nem remélhetett semmi jót. Mégis, először a *tribunus*okhoz fordult segítségért, majd amikor egyikük sem tartóztatta fel a törvényszolgát, aki el akarta vezetni őt, így szólt: „Fellebbezek." (6) Elhangzott az egyetlen, a szabadság védelmére hivatott szó abból a szájból, amely nemrégiben a szabadságot megtagadó ítéletet kimondta. Csend támadt. (7) Mindenki azt morogta az orra alatt, hogy mégiscsak vannak istenek, nem hagyják el az emberiséget, a gőg és a kegyetlenség, ha későn is, végül elnyeri méltó büntetését: (8) bezzeg most fellebbezne az, aki megszüntette a fellebbezést, a nép védelméért könyörög az, aki lábbal tiporta a nép minden törvényes jogát; most börtönbe vetik és megfosztják a szabadsághoz való jogától azt, aki egy szabad személyt szolgasorba taszított – de a tömeg zúgásán keresztül is hallani lehetett Appius hangját, amint a római nép segítségéért könyörög.

(9) Őseinek békében és háborúban, a haza szolgálatában szerzett érdemeit emlegette; rosszul végződött jóindulatát a római köznép iránt, amelynek egyen-

[1] Verginius Appiusnak *sponsió*t ajánl: biztosítékot kell adnia, hogy megjelenik a bíróság előtt, különben fogságba kerül a tárgyalásig.

lő jogokat akart adni, de az atyák ezt igen rossz néven vették tőle, és lemondatták *consul*i hivataláról; az általa hozott törvényeket, amelyek fennmaradnak, míg szerzőjüket börtönbe vetik. (10) Egyébként – mondta –, majd ha alkalmat adnak neki a védekezésre, ítéletüknek veti alá a maga jó és rossz cselekedeteit; egyelőre azonban az állam minden polgárát megillető jog alapján, mint római polgár követeli, hogy miután törvénybe idézték, szólhasson, és a római nép ítéletének vesse alá magát. Nem fél annyira polgártársai gyűlöletétől, hogy ne reménykedne igazságosságukban és szánalmukban. (11) Ha mégis bebörtönzik, anélkül hogy védőbeszédét elmondhatná, ismét a nép*tribunus*ok segítségét kéri, és figyelmezteti őket, hogy ne vegyenek példát azokról, akiket gyűlölnek. (12) Ha pedig a *tribunus*ok bevallják, hogy ők is összeesküdtek a segítségnyújtás joga ellen, mint a *decemvir*ek – hisz ezzel vádolták őket –, akkor ő a néphez fellebbez, hivatkozván a fellebbezés jogáról ebben az évben hozott *consul*i és *tribunus*i törvényekre. (13) Ugyan ki fellebbezhetne, ha neki sem szabad, akit el sem ítéltek, sőt védekezését sem mondhatta el? Vajon melyik alacsony rangú plebejusnak ad védelmet a törvény, ha Appius Claudiusnak sem? Az ő ügye lesz majd a bizonyság, hogy vajon az elnyomás vagy a szabadság alapját rakták-e le az új törvényekkel, és a fellebbezés és segítségért folyamodás joga, amelyet a tisztségviselők igazságtalan ítéletével szemben felkínálnak az embereknek, üres szó-e vagy valóság.

57.

(1) Minderre Verginius ezt válaszolta:

Egyedül Appius Claudius nem részesülhet a törvény és az emberi és polgári közösség védelmében. (2) Vessenek csak egy pillantást a szónoki emelvényre, e sok-sok bűn erődjére! Ott állt ez az örökös *decemvir*, onnan tört a polgárok javaira, épségére, vérére, mindenkit vesszővel és bárddal fenyegetve, (3) dacolva istenekkel és emberekkel, nem is *lictor*okkal, hanem hóhérokkal körülvéve. De a rablás és gyilkolás felől végül a kéjvágy felé fordult: egy szabadnak született lányt ott ragadott ki az apja karjából, a római nép szeme láttára, háborúban szerzett rabnő gyanánt, és odaajándékozta *cliens*ének, hálószobája felhajtójának. (4) Kegyetlen határozatával és bűnös ítéletével ott adta az apa kezébe a fegyvert tulajdon lánya ellen; ott adott parancsot, hogy börtönözzék be a lány jegyesét és nagyapját, amikor azok felemelték a haldokló lány testét, inkább aljas terve meghiúsulásán, mint a gyilkosság miatt gerjedve haragra. Az ő számára is épült az a börtön, amelyet ő szokott a római köznép otthonának nevezni. (5) Úgyhogy ha Appius újra meg újra fellebbez, ő maga is újra meg újra bírót ajánl neki, amiért egy szabadnak született személyt szolgaságra ítélt; ha nem áll bíró elé, elítéltnek tekinti és bebörtönözteti.

(6) Noha senki sem helytelenítette eljárását, az emberek igen megrendültek, és a köznép máris úgy érezte, visszaél szabadságával, amikor ezt a nagy embert főbenjáró büntetéssel sújtja; így aztán börtönbe vetették, és a *tribunus* kitűzte a tárgyalás napját.

(7) Eközben a latinoktól és a hernicusoktól követek érkeztek, hogy gratuláljanak az atyák és a köznép kibéküléséhez; ebből az alkalomból a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiternek a Capitoliumra egy csekély súlyú aranykoszorút vittek ajándékul, mivel hazájuk nem volt gazdag, és a vallásos szertartásokat inkább jámboran, mint fényűzően végezték. (8) Ugyancsak tőlük tudták meg a rómaiak, hogy az aequusok és a volscusok teljes erejükkel háborúra készülődnek. (9) Meghagyták tehát a *consul*oknak, hogy osszák meg egymás között a tennivalókat. Horatiusnak a szabinok, Valeriusnak az aequusok jutottak.[1] Amikor pedig ezekre a hadjáratokra elrendelték a sorozást, a köznép jóindulata jeléül nemcsak az ifjabbak jelentkeztek, hanem sok önkéntes is a szolgálatból már elbocsátott katonák közül, és a hadsereg így, az öreg harcosokkal együtt nemcsak a katonák száma, hanem kiválósága folytán is erősebb volt. (10) Mielőtt hadba vonultak, a *decemvir*ek törvényeit, amelyeknek Tizenkéttáblás törvény a neve, bronzba vésve közszemlére állították ki. Egyes történetírók azt állítják, hogy a *tribunus*ok parancsára ezt a feladatot az *aedilis*ek végezték el.

58.

(1) Gaius Claudius, meggyűlölvén a *decemvir*ek bűneit, de mindenekelőtt unokaöccsének gőgös viselkedése miatt felháborodva visszavonult szülővárosába, Regillumba. Most azonban élemedett kora ellenére visszatért Rómába, hogy kegyelmet kérjen nagy bajában annak, akinek gazsága miatt elmenekült. Gyászruhában, rokonai és *cliens*ei körében egyenként igyekezett megnyerni az emberek pártfogását. (2) Kérlelte őket, ne süssék rá a bélyeget a Claudius nemzetségre, hogy börtönre, bilincsre méltó; ne vessék megkötözve betörők és éjszakai tolvajok közé[2] azt a férfiút, akinek képmását rendkívüli tisztelettel övezi majd az utókor, a törvényhozót, a római jog megalapítóját. (3) Tegyék félre egy kissé a haragot, forduljanak inkább a belátás, a mérlegelés felé, és inkább bocsássanak meg egyetlen embernek a sok Claudius könyörgésére, mint hogy egy ember iránti gyűlöletükben sokak kérését semmibe vegyék. (4) Ő is csak nemzetségé-

[1] Ahogy Halikarnasszoszi Dionüsziosz párhuzamos tudósításából (XI. 47–48) kiderül, a volscusok és aequusok egyesítették erőiket, a szabin háború pedig már nem számított új fenyegetésnek (vö. III. 51. 7), ezért nem említi itt külön Livius.

[2] A kérés lényege, hogy Claudiust ne börtönözzék be, mert akkor önkéntes számkivetésbe vonulhatna és megmenthetné életét.

nek és nevének kedvéért teszi, amit tesz, és nem békült ki soha azzal, akinek most balsorsában segítségére siet. Bátorságuk szerezte vissza a szabadságukat, de csakis a könyörületesség szilárdíthatja meg az egyetértést a rendek között.

(5) Volt, akit megrendített az öregember kötelességtudása családja iránt – inkább, mint annak az ügye, akiért küzdött. De Verginius azt kérte, sajnálják inkább őt és a lányát; ne a köznép elnyomására hivatott Claudius nemzetségnek, hanem Verginia hozzátartozóinak kérését hallgassák meg, a három *tribunus*ét, akiket a köznép megsegítésére választottak, és most maguk kérik a köznép segítségét és támogatását. (6) Ezek a könnyek tűntek jogosabbnak. Mivel szétfoszlott az utolsó remény is, Appius még a tárgyalás napja előtt maga vetett véget életének.

(7) Nyomban ezután Publius Numitorius fogatta perbe Spurius Oppiust; ő volt a második leggyűlöletesebb ember, mivel Rómában volt, amikor tiszttársa a becstelen ítéletet meghozta. (8) De Oppiust mégis jobban gyűlölték saját gaztettei miatt, mint azokért, amelyeket nem akadályozott meg. Felvezettek egy tanút, aki 27 szolgálati éve alatt nyolcszor kapott különleges kitüntetést, és ezeket ott a nép színe előtt viselte – most felszakítván ruháját, megmutatta hátán a vesszőzések nyomait, és csak annyit mondott, hogy ha a vádlott fel tud hozni ellene bármit, ismét kitöltheti rajta a dühét, magánszemély létére is. (9) Oppiust is börtönbe vetették, és még az ítélethirdetés napja előtt véget vetett életének. A *tribunus*ok Claudius és Oppius vagyonát az államkincstárnak juttatták. Tiszttársaik, elhagyván hazájukat, száműzetésbe mentek; az ő vagyonuk is a kincstárra szállt. (10) Törvénybe idézték és elítélték Marcus Claudiust is, aki Verginiát magának igényelte, de Verginius elengedte neki a halálbüntetést, és így lehetősége nyílt, hogy száműzetésbe menjen Tiburba. (11) Így hát Verginiának, akinek a halála termékenyebb volt az életénél, házról házra járva bosszút álló szelleme most végre megnyugodhatott: egyetlen vétkes sem maradt büntetlen.

59.

(1) Most már nagy félelem fogta el az atyákat, a *tribunus*ok pedig kezdtek a *decemvir*ekre emlékeztetni – ekkor azonban Marcus Duillius nép*tribunus* józanul gátat vetett a hatalom túlzásainak: „Elég már a szabadságunk, és elég a megtorlásból is. (2) Ebben az évben nem engedem meg többé, hogy bárkit perbe fogjanak vagy bebörtönözzenek. (3) Nincs értelme, hogy felidézzünk rég elfelejtett vétkeket, amikor az újakért már méltó büntetésben részesítettük a *decemvir*eket; azért pedig, hogy semmi ne történhessen, ami a *tribunus*ok beavatkozását szükségessé tenné, kezeskedik a két *consul* szüntelen gondoskodása szabadságotok védelméről." (4) A *tribunus*nak ez a mértéktartó viselkedése végre lecsillapította az atyák félelmét, de egyúttal megnövelte a gyűlöletüket a *consul*okkal szemben, mert úgy gondolták: teljes mértékben a köznépet kép-

viselik, annyira, hogy a patríciusok biztonsága és szabadsága előbb jut eszébe egy plebejus, mint egy patrícius tisztségviselőnek, és ellenfeleik előbb elégelték meg a megtorlást velük szemben, mint hogy a *consul*ok bármi jelét adták volna, hogy fel akarnak lépni túlkapásaik ellen. (5) Sokan azt állították, hogy a *senatus* túl engedékenyen határozott, amikor megerősítette a *consul*ok által hozott törvényeket, és semmi kétség nem volt afelől, hogy az államügyek zűrzavaros állapotában csak az akkori helyzethez alkalmazkodtak.

60.

(1) A *consul*ok, miután elrendezték a Város ügyeit és megalapozták aköznép jogi helyzetét, elindultak, ki-ki a gondjaira bízott területre. Valerius az aequusoknak és a volscusoknak az Algiduson már egyesült seregei ellen óvatosan folytatta a háborút: (2) ha ugyanis azonnal a szerencsére bízta volna a dolgot, bizonyos, hogy egy ütközet nagy vérveszteségbe került volna, tekintve a rómaiak és az ellenség harci morálját a *decemvir*ek szerencsétlen vállalkozásai következtében. (3) Valerius az ellenségtől egy mérföldnyire ütötte fel táborát, és csapatait ott tartotta. Az ellenség megtöltötte csatarendjével a két tábor között fekvő területet, és mindenáron ütközetre akarta bírni őket, de kihívására egyetlen római sem válaszolt. (4) Végül az aequusok és volscusok belefáradtak, hogy ott álldogáljanak, hiába várva a csatára, így aztán gondolván, hogy nagyjából átengedték nekik a győzelmet, seregük egyik fele a hernicusok, másik fele a latinok földjére indult fosztogatni. Táborukban inkább csak őrséget, semmint ütközethez elegendő erőket hagytak hátra. (5) A *consul*, mihelyt ezt észrevette, viszonozta az előbbi ijesztgetést: felsorakoztatta seregét, és most ő ingerelte csatára az ellenséget. (6) Mivel azok – tudván, mennyi haderejük van távol – húzódoztak a csatától, a rómaiak mindjárt felbátorodtak, és máris legyőzöttnek ítélték a sánc mögött remegő ellenséget. (7) Egész nap készültségben álltak, majd az éjszaka folyamán visszavonultak. A rómaiak, telve jó reménnyel, ettek-ittak. Az ellenség azonban nem volt ilyen jókedvű: rémülten küldtek hírvivőket szerteszét, hogy hívják vissza a portyázókat. A közeli vidékekről vissza is tértek, de a távolabb járókat meg sem találták. (8) Mihelyt megvirradt, kivonult táborából a római sereg, hogy megrohamozza a sáncot, ha nyílt csatára nem kerülhet sor. Amikor már a nappal jó része eltelt anélkül, hogy az ellenség megmoccant volna, a *consul* parancsot adott a támadásra. A sereg előrenyomulását látva felháborodás fogta el az aequusokat és a volscusokat, hogy győzelmes hadseregük bátor harc helyett inkább a sánc mögé húzódik. Maguk is követelték vezéreiktől a jelet a támadásra, amit meg is kaptak. (9) Egy részük már kivonult a kapukon, mások igyekeztek mögöttük hadrendbe sorakozni, ki-ki a maga helyét keresve. Ekkor a római *consul*, mielőtt az ellenség csatasora az összes csapattól megtámogatva felállha-

tott volna, megindította a támadást. (10) Akkor rontott rájuk, amikor még nem is értek ki mindannyian a táborból, akik pedig már kint voltak, még nem tudtak felfejlődni, hanem szinte csak egy rémülten ide-oda hullámzó tömeg voltak, tekintetükkel egymást és övéiket keresték; zavarodottságukat csatakiáltással és rohammal tovább növelve megtámadta őket. (11) Az ellenség először meghátrált; később összeszedték magukat, vezéreik pedig mindenfelől azt kiabálták, hogy csak nem futnak meg a legyőzöttek elől – erre ismét felvették a harcot.

61.

(1) A másik oldalon a *consul* szólította fel a rómaiakat: jusson eszükbe, hogy szabad emberekként ma harcolnak először a szabad Róma városáért; most maguknak vívják ki a győzelmet, nem pedig azért, hogy ha győztek, a *decemvir*ek jutalmául szolgáljanak. (2) Most nem Appius vezeti a háborút – mondta –, hanem Valerius *consul*, a római nép felszabadítóinak utóda, aki maga is a szabadság harcosa. Mutassák meg, hogy a korábbi ütközetekben a vezéreken, nem pedig a katonákon múlt, hogy nem győztek. (3) Csúfos volna, ha nagyobb bátorságot mutatnának fel polgártársaikkal, mint az ellenséggel szemben, és jobban félnének az otthoni, mint a külhoni szolgaságtól. (4) A béke idején egyedül Verginia erénye forgott veszélyben, és Appius volt az egyetlen polgár, akinek szenvedélye ezt a veszedelmet okozta; de ha elpártol tőlük a hadiszerencse, valamennyiük gyermekeit ez a veszély fenyegeti a sok ezernyi ellenség részéről (5) – bár ő nem akar olyan szerencsétlenségeket a falra festeni, amelyektől Iuppiter és Mars Atya meg kell hogy kímélje szerencsés előjelekkel alapított Városukat.

Emlékezetükbe idézte az Aventinust és a Szent Hegyet, (6) és azt kérte, hogy oda, ahol néhány hónappal ezelőtt kivívták szabadságukat, vigyék is vissza csorbítatlanul hatalmukat, és mutassák meg, hogy a római katonaság harci szelleme a *decemvir*ek elűzetése után olyan, mint a megválasztásuk előtti időkben volt, és a törvényes egyenlőség nem csökkentette a római nép bátorságát. (7) Mihelyt a gyalogság hadijelvényei között elmondta mindezt, máris vágtatott tovább a lovassághoz: „Rajta, ifjak – mondta –, tegyetek túl hősiességben a gyalogságon, hiszen méltóságban és előkelőségben is túltesztek rajta! (8) Az első összecsapásnál a gyalogság mozdította ki helyéből az ellenséget; eresszétek hát neki a lovakat, és kergessétek el a csatamezőről! Nem fogják kibírni a támadásotokat, hisz már most sem állnak helyt, inkább csak tétováznak." (9) Meg is sarkalták lovaikat, és rátámadtak a gyalogharcban már megzavart ellenségre. Áttörték csatarendjüket, elhatoltak az utolsó vonalig, és egy részük a szabadon maradt területen megfordulva a mindenfelől futásnak eredőkre támadt. Így sokakat eltereltek a tábor irányából, vagy eleve elriasztották onnan a menekülőket, lóháton elvágtatva mellettük. (10) A gyalogság csatasora, maga a *consul* és a csata

teljes súlya a tábor felé zúdult, azt iszonyú öldökléssel elfoglalták, és még annál is nagyobb zsákmányt ejtettek.

(11) Ennek a csatának a híre nemcsak Rómába érkezett el, hanem szabin földre is a másik hadsereghez. Rómában lelkesen ünnepeltek, a táborban lévő katonákban pedig fellobbant a vágy, hogy ők is ilyen dicsőséget arassanak. (12) Horatius portyákkal és könnyebb csatákkal már kipróbálta erejüket, így hozzászoktatta őket, hogy inkább bízzanak magukban, és felejtsék el a *decemvir*ek vezetése alatt elszenvedett gyalázatot. A kisebb összecsapások megerősítették reménységüket a végső sikerben. (13) Az elmúlt évben elért győzelmeik miatt elbizakodott szabinok meg szüntelenül ingerelték őket, ezt kérdezgetve: Miért töltik az időt azzal, hogy egy-egy kis csapat rablók módjára kitör, majd visszavonul? Miért forgácsolnak szét egyetlen háborút sok-sok apró csatára? (14) Miért nem bocsátkoznak nyílt ütközetbe, miért nem bízzák egyszer a szerencsére a döntést?

62.

(1) A rómaiak már maguktól is visszanyerték önbizalmukat, de a méltatlankodás most tovább tüzelte őket: a másik hadsereg győztesen tér vissza Rómába, őket meg még gyalázza is az ellenség; pedig mikor állhatnának ki egyenlő félként ellenük, ha nem most? (2) Mihelyt a *consul*nak fülébe jutott, hogy katonái így zúgolódnak a táborban, gyűlést hívott össze, és így beszélt: „Úgy vélem, katonák, hallottátok már hírét, hogyan végződött a csata az Algiduson. A hadsereg úgy viselkedett, ahogy egy szabad nép hadseregéhez illik: tiszttársam hozzáértése és a katonák hősiessége szerezte meg a győzelmet. (3) Ami engem illet, rajtatok múlik, mennyire leszek körültekintő vagy elszánt. Baj nélkül elhúzhatjuk, de hamarosan be is fejezhetjük ezt a háborút. (4) Ha hosszasan kell háborúznunk, akkor ugyanazzal a módszerrel, mint eddig, napról napra növelni fogom önbizalmatokat és bátorságotokat. De ha már most elég lelkesek vagytok, és szeretnétek megvívni a döntő csatát, rajta hát, bátorságotok és elszántságotok jeleként hallassátok csatakiáltásotokat, ahogy majd az ütközetben!" (5) És amikor harsányan felhangzott a kiáltás, kijelentette: forduljon jóra, ő úgy tesz, ahogy akarják, és másnap harcba vezeti őket. A nap hátralevő része a fegyverzet előkészítésével telt el.

(6) Másnap a szabinok meglátták, hogy a római sereg felsorakozik. Az ő harci kedvük is már régen lángolt, megindultak hát. A csata úgy zajlott le, amint az két, erejében bízó hadsereghez illik – az egyiket töretlen régi dicsősége, a másikat nemrégiben kivívott friss diadala lelkesítette. (7) A szabinok bölcs előrelátással is megtoldották erejüket: csatasorukat a rómaival megegyező szélességben állították fel, 2000 embert azonban tartalékba helyeztek, hogy a csata kellős

közepén támadják meg a rómaiak balszárnyát. (8) Ezek, végrehajtván az oldaltámadást, lekötötték és csaknem körülzárták a balszárnyat, amikor a két római légió lovasai, mintegy 600-an, leugráltak lovukról, és már-már meghátráló bajtársaikat megelőzve az első vonalban termettek. Szembeszálltak az ellenséggel, és fellelkesítették a gyalogságot egyrészt azzal, hogy velük egyenlő arányban vállalták a veszedelmet, másrészt azzal, hogy így megszégyenítették őket. (9) Azok restellték, hogy a lovasság a maga módján és más fegyvernemben egyaránt derekasan harcol, a gyalogság meg még a lóról leszállt, gyalogosok ellen küzdő lovasokkal sem ér fel.

63.

(1) Felvették hát újra a küzdelmet a maguk szárnyán, és visszatértek imént elhagyott helyükre. Egy szempillantás alatt nemcsak helyrebillent a csata mérlege, hanem meg is ingott a szabinok szárnya. (2) A lovas katonák fedezve, a gyalogosok sorai között visszatértek lovaikhoz. Átvágtattak a másik szárnyra, hogy övéiknek megvigyék a győzelem hírét, de egyúttal rátámadtak az ellenségre is, mivel azok már elvesztették bátorságukat erősebbik szárnyuk veresége miatt. Egyetlen más csapat bátorsága sem tündöklött ennyire ebben az ütközetben. (3) A *consul*nak mindenre volt gondja, dicsérte a bátrakat, korholta azokat, akik lanyhábban harcoltak. Akit megszidott, az nyomban bátor férfi módjára harcolt tovább; ezeket éppúgy feltüzelte a szégyen, mint a többieket a dicséret. (4) Ismét felzúgott a csatakiáltás, és mindenfelől mind újult erővel támadtak. Megfutamították az ellenséget, és ezután már feltartóztathatatlan volt a rómaiak rohama. A szabinok szertefutottak a mezőn, és otthagyták táborukat az ellenség zsákmányául. Itt nem szövetségeseik javait találták meg a rómaiak, mint az Algiduson, hanem a magukéit, amiket területük kifosztásakor raboltak el tőlük.

(5) A *senatus* a két helyen, két csatában szerzett győzelmet rosszindulattal fogadta, és mindössze egyetlen hálaadó ünnepnap[1] megtartását rendelte el a *consul*ok nevében. A nép azonban felsőbb utasítás nélkül is tömegesen adott hálát az isteneknek még másnap is, sőt ezt a keresetlen népi hálaadást szinte még nagyobb buzgalommal ülték meg. (6) A *consul*ok, ahogy már korábban megegyeztek, ennek a két napnak elteltével érkeztek vissza Rómába, és összehívták a *senatus*t a Mars-mezőn. Amikor itt tetteikről beszámoltak, a legtekintélyesebb atyák felrótták nekik, hogy a *senatus*t szándékosan, megfélemlítés

[1] A hálaünnepen *(supplicatio)* megnyitották a szentélyeket, a kultuszszobrokat kerevetekre fektették. Az ilyen ünnepnapok szerepe eredetileg az egészségért, gyógyulásért való könyörgés volt, főleg járványok idején; ebből fejlődött ki a győzelmi hálaadás funkciója.

végett hívták össze ide, a fegyveres katonák közé.[1] (7) Így hát a *consul*ok, hogy vádaskodásra okot ne szolgáltassanak, a Flaminius-rétekre hívták át a *senatus*t, ahol most Apollo temploma áll[2] – a területet már akkor Apollinarénak hívták. (8) Miután itt az atyák teljes egyetértésben megtagadták tőlük a diadalmenetet, Lucius Icilius nép*tribunus* a nép elé terjesztette a javaslatot a *consul*ok diadalmenetéről. Sokan szót emeltek azonban a dolog ellen, (9) elsősorban Gaius Claudius, aki ezt hangoztatta: A *consul*ok nem az ellenség, hanem a *senatus* fölött akarnak diadalmenetet tartani, és a *tribunus*tól személyes szolgálataikért várnak hálát, nem pedig hősiességükért megbecsülést. Soha azelőtt nem tárgyaltak diadalmenetről a nép előtt; ennek a megtiszteltetésnek felbecsülése és elbírálása mindig a *senatus*ra tartozott. (10) Még a királyok sem csorbították e legfelső testület méltóságát. Ne terjesszék hát ki a *tribunus*i hatalmat mindenre, olyannyira, hogy nem tűrnek meg semmiféle állami tanácsot. Hiszen nem lesz szabadság, nem lesz törvényes egyenlőség az államban, ha minden rend meg nem őrzi a maga jogait, a maga méltóságát.

(11) Bár ugyanennek a véleménynek adott hangot a többi idős *senator* is, a *tribus*ok mind elfogadták a javaslatot. Akkor tartottak először diadalmenetet a nép döntéséből, az atyák jóváhagyása nélkül.

64.

(1) A *tribunus*oknak és a népnek ez a győzelme kis híján veszélyes túlzásba csapott át – a *tribunus*ok ugyanis megegyeztek egymással, hogy újraválasztatják magukat, és hogy mohóságuk ne legyen olyan feltűnő, a *consul*oknak is meghosszabbíttatták volna a hivatalát. (2) Indokul az atyák közös elhatározását hozták fel, akik a *consul*ok megalázásával a nép*tribunus*ok jogait akarták gyengíteni. (3) Hisz mi lesz majd a még meg sem gyökeresedett törvényekkel – kérdezték –, ha az új *tribunus*okkal a patríciusok pártjához tartozó *consul*ok révén szállnak szembe? Hisz nem mindig akad olyan *consul*, mint Valerius meg Horatius, akik a köznép szabadságát előbbre valónak tekintik tulajdon hatalmuknál.

(4) Ebben a helyzetben szerencsés véletlen volt, hogy a sorshúzás a választás vezetésére épp Marcus Duilliust jelölte ki, ezt a bölcs embert, aki belátta, hogy a tisztségviselők újraválasztása mekkora gyűlölség forrása lesz. (5) Kijelentette, hogy nem fogadja el egyetlen régi *tribunus* jelölését sem, de tiszttársai szembeszálltak vele, és felszólították, hogy hagyja korlátozás nélkül szavazni a *tribus*okat,

[1] Mivel a két *consul* még nem tette le katonai *imperium*át, nem léphettek be a *pomerium*on belülre, így a *senatus*nak kellett kimenni hozzájuk.

[2] Később is gyakran itt vagy Bellona szentélyében találkoztak a csatából hazatért hadvezérek a *senatus*sal, és itt számoltak be tevékenységükről.

vagy pedig engedje át a választások vezetését tiszttársainak, akik majd a törvények szellemében és nem az atyák kívánsága szerint vezetik a választásokat. (6) A vita folyamán Duillius a *tribunus*ok padjához hívatta a *consul*okat, és megkérdezte, mi a szándékuk a *consul*választások dolgában. A *consul*ok azt válaszolták, hogy ők új *consul*okat fognak választatni. Duillius pedig, miután saját, kevéssé népszerű véleményének ilyen népszerű támogatóira talált, velük együtt lépett a gyűlés elé. (7) Ott a nép elé vezette a *consul*okat, és megkérdezte tőlük, mit tennének, ha a római nép, emlékezve az ő segítségükkel visszanyert szabadságára, emlékezve katonai sikereikre, ismét *consul*lá választaná őket. (8) Mivel a *consul*ok nem változtatták meg véleményüket, megdicsérte őket, amiért a végsőkig törekednek arra, hogy különbözzenek a *decemvir*ektől, és megnyitotta a választási gyűlést. Megválasztottak öt nép*tribunus*t, de mivel a távozó kilenc *tribunus* nyilvánvaló mesterkedései miatt a többi jelölt nem kaphatta meg a szükséges többséget, Duillius feloszlatta a gyűlést, és választás címén nem is hívta össze többé. (9) Eleget tett a törvénynek – mondta –, az ugyanis nem határozza meg a *tribunus*ok számát, csak azt követeli meg, hogy legyenek, és azok, akiket megválasztottak, vegyenek tiszttársakat maguk mellé. (10) Idézte is a választás meghirdetésének szövegét, miszerint: „Tíz nép*tribunus*t választására szólítalak titeket; de ha e napon tíznél kevesebb nép*tribunus*t választotok, akkor azok, akiket ezek tiszttársakként maguk mellé vesznek, ugyanazon törvény alapján éppúgy törvényes nép*tribunus*ok legyenek, mint akiket ma nép*tribunus*oknak megválasztotok." (11) Duillius a végsőkig kitartott álláspontja mellett, hogy az államban nem lehet 15 nép*tribunus*, így legyőzte tiszttársai mohóságát, és mind az atyák, mind a köznép megbecsülésétől övezve távozott hivatali tisztségéből.

65.

(1) Az új nép*tribunus*ok tiszttársaik kiválasztásánál figyelembe vették az atyák óhaját, és még két patrícius származású volt *consul*t is beválasztottak maguk közé: Spurius Tarpeiust és Aulus Aterniust.[1] (2) A következő évre [448] megválasztott két *consul*, Spurius[2] Herminius és Titus Verginius Caelimontanus nem támogatta különösebben sem az atyák, sem a köznép ügyét. Otthon és odakint egyaránt béke uralkodott. (3) Lucius Trebonius, az egyik nép*tribunus*, haragra gyúlva, amiért szerinte az atyák a *tribunus*i testület kiegészítésekor megtévesztették, tiszttársai pedig elárulták, (4) törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy ha valaki a római néppel nép*tribunus*okat választat, a választásnak mindaddig folynia kell,

[1] *Consul*ok 454-ben.

[2] Ogilvie *Lars* olvasatot javasol Diodórosz (XII. 27. 1) és Halikarnasszoszi Dionüsziosz (XI. 51. 1) párhuzamos szövege alapján.

amíg tíz néptribunust meg nem választanak. Amíg a *tribunus*i tisztséget viselte, mindvégig harcban állt az atyákkal, emiatt adták neki az Asper[1] melléknevet.

(5) A következő *consul*ok, Marcus Geganius Macerinus és Gaius Iulius [447] lecsendesítették a *tribunus*oknak az ifjú nemesekkel szemben folytatott harcait úgy, hogy a *tribunus*ok hatalmi jogkörének támadása nélkül őrizték meg az atyák méltóságát. (6) Hogy ne törjön ki lázadás a sorozásról szóló határozat ellen, amelyet a volscusok és az aequusok ellen induló háború miatt hoztak, halogatással tartották féken a köznépet: egyre csak azt mondogatták, hogy ha a Városban nyugalom van, kívül is nyugalom uralkodik, de a polgárok belső viszálya felbátorítja az külső ellenségeket. (7) A béke gondja a belső egyetértést is megteremtette. De az egyik rend mindig kihasználta a másik mértéktartását: jóllehet a köznép nyugodtan viselkedett, a fiatalabb patríciusok elkezdték zaklatni. (8) Valahányszor a *tribunus*ok az egyszerű emberek ügyében beavatkozási jogukat gyakorolták, először csak nem sokra mentek, később azonban már maguk sem vitték el szárazon, kivált az utolsó hónapokban, amikor a befolyásosabb emberek egymáshoz csapódva követtek el törvénysértéseket, és a tisztségviselők hatalma, mint lenni szokott, hivatali évük vége felé bizonyos mértékben meggyengült. (9) A köznép még bízott volna a *tribunus*i hatalomban, ha olyanok lettek volna a *tribunus*ok, mint Icilius, de – mondták – két év óta már csak a nevük *tribunus*. (10) Az idősebb atyák túlságosan szilajnak ítélték ugyan az ifjabbak magatartását, mégis, ha már egyszer elkerülhetetlenek a túlkapások, szívesebben látták, ha az övéik mentek túl a megengedett mértéken, mint ha ellenfeleik. (11) Ilyen nehéz a mértékletesség a szabadság védelmében: az ember az egyenlőség megteremtése ürügyén önmagát emeli ki a másik rovására, önmaga válik félelmetessé, miközben szeretné elkerülni a félelmet, és ha a magunk feje fölül elűzzük a jogtalanságot, másokat sújtunk vele, mintha nem lenne más választásunk, mint elkövetni vagy eltűrni azt.

66.

(1) A következő évre [446] megválasztott *consul*ok, Titus Quinctius Capitolinus (negyedszer) és Agrippa Furius sem belső, sem külső háborút nem örököltek, de mindkettő küszöbön állt. (2) A polgárok széthúzását nem lehetett tovább elfojtani, mivel a *tribunus*ok és a köznép nagy haragra gerjedt az atyák ellen: valahányszor egy előkelő személyiséget perbe fogtak, mindig újabb küzdelmek zavarták meg a gyűléseket. (3) E zavargások első neszére, mintegy jeladásra, fegyvert fogtak az aequusok és a volscusok, már csak azért is, mert zsákmányra

[1] Az *asper* szó jelentése 'ádáz, durva, engesztelhetetlen'.

éhes hadvezéreik rábeszélték őket, mondván, hogy a rómaiak két évvel azelőtt sem tudták megtartani a meghirdetett sorozást, mert a köznép már akkor megtagadta a parancsot; (4) azért nem is küldtek hadsereget ellenük. A szabadosság meglazítja a katonai fegyelmet – mondták –, és Róma nem közös hazája többé fiainak: minden, az idegenek iránt érzett haragjuk és gyűlöletük most saját maguk ellen fordul. A farkasokat elvakította egymás iránti veszett dühük: most lehet elpusztítani őket!

(5) Egyesítették seregeiket, és előbb Latium területét dúlták fel. Aztán, mivel ott nem találtak ellenállásra, a háború kezdeményezői kezdték elbízni magukat: egészen Róma falai alá, a Porta Esquilina környékéig vonultak fosztogatva, és a Város gyalázatára lakói szeme előtt pusztították végig földjeiket. (6) Amikor onnan bosszulatlanul, a zsákmányt maguk előtt hajtva, rendezett menetben Corbio felé vonultak, Quinctius *consul* gyűlésbe hívta a népet.

67.

(1) Ott a hagyomány szerint így beszélt: „Noha semmi nem nyomja a lelkiismeretemet, polgárok, mégis a legmélyebb szégyenkezéssel eltelve léptem színetek elé. Ti is tudjátok, és késő utódaink számára is megőrzi az emlékezet, hogy az aequusok és a volscusok, akik nemrég még a hernicusokkal is alig bírtak volna el, Titus Quinctius negyedik *consul*sága alatt seregükkel büntetlenül közelíthették meg Róma városának falait! (2) Ha tudtam volna, hogy ez a gyalázat épp ebben az évben esik meg velünk – bár már rég hozzászokhattunk, hogy semmi jót nem várhatunk –, ha másként nem lehet, akár száműzetésem vagy halálom árán is, de elkerültem volna a *consul*ságot. (3) Ha ugyanis igazi férfiak állnak fegyverben kapuink előtt, akkor az én *consul*ságom idején elfoglalhatják Rómát. Elég megtiszteltetés jutott osztályrészemül, eleget, sőt túl sokat is éltem; harmadik *consul*ságom idején kellett volna meghalnom.

(4) De kit vetett meg végül is ez a mindenkinél gyávább ellenség? Minket, *consul*okat, vagy benneteket, polgárok? Ha mi hibáztunk, vegyétek el tőlünk meg nem érdemelt hatalmunkat, és ha ez sem elég, büntessetek is meg! (5) Ha viszont ti, akkor se isten, se ember ne büntessen meg benneteket vétkeitekért, csak szégyelljétek magatokat! De amazok nem benneteket tartanak gyávának, és nem saját bátorságukban bíznak. Hiszen őket annyiszor szétvertétek, megfutamítottátok, űztétek ki táborukból, fosztottátok meg földjeiktől és küldtétek szégyenjga alá, hogy jól ismerik már magukat is, benneteket is. (6) A rendek viszálykodásán bátorodtak fel, az mérgezi meg ezt a Várost: az atyák és a köznép harcai, hogy sem mi nem ismerünk mértéktartást a hatalom, sem ti a szabadság dolgában, hogy ti a patrícius, mi pedig a plebejus tisztségviselőket utáljuk.

(7) De az istenek szent nevére, végül is mit akartok? Nép*tribunus*okra támadt kedvetek: a békesség kedvéért megengedtük. *Decemvir*eket kívántatok: hagytuk, válasszatok csak. Megcsömörlöttetek a *decemvir*ektől: lemondattuk őket hivatalukról. (8) Mivel haragotok akkor sem szűnt meg ellenük, amikor már csak magánszemélyek voltak, mi eltűrtük, hogy igen előkelő és egykor magas tisztségeket betöltő férfiak meghaljanak vagy száműzetésbe vonuljanak. (9) Megint nép*tribunus*okat akartatok választani: megtörtént. Pártotokon álló *consul*okat akartatok: habár láttuk, hogy méltánytalan az atyákkal szemben, ha a köznép egy patrícius tisztséget is megkap ajándékba, mégis hagytuk. A *tribunus*i beavatkozást, a néphez való fellebbezés jogát, a néphatározatok érvényesítését az atyákkal szemben, jogainknak a törvényes egyenlőség ürügyével való eltiprását elviseltük, és elviseljük ma is. (10) Mi lesz a vége ennek a viszálynak? Lehet-e valaha egyetlen Városunk, lehet-e ez a föld valaha közös hazánk? Mi vereségünkbe is nagyobb méltósággal nyugszunk bele, mint ti a győzelmetekbe.

(11) Nem elég, hogy félnünk kell tőletek? Ellenünk cselekedtetek, amikor elfoglaltátok az Aventinust, ellenünk, amikor megszálltátok a Szent Hegyet. A szemünk láttára majdnem elfoglalta az Esquilinust az ellenség, a sáncainkra felhágó volscusokat senki sem verte vissza. Csak velünk szemben vagytok férfiak, csak velünk szemben ragadtok fegyvert!

68.

(1) Rajta hát, majd ha itt már körülzártátok a Curiát, hadszíntérré változtattátok a Forumot, előkelő emberekkel töltöttétek meg a börtönt, (2) vonuljatok ki ugyanilyen harcias lelkülettel a Porta Esquilinán, vagy ha nem mertek, nézzetek le a falakról tűzzel-vassal elpusztított földjeitekre, nézzétek végig, hogyan hajtják el a zsákmányt, hogyan füstölögnek a felgyújtott házak mindenfelé. (3) Persze ezek miatt – hogy felgyújtják a szántóföldeket, ostromolják a Várost, a harci dicsőséget az ellenség szerzi meg – csak az állam kerül rosszabb helyzetbe... De mi történik a ti személyes tulajdonotokkal? Nemsokára mindenki híradásokat kap a földekről, hogy milyen károk érték. Van otthon miből pótolni azt a kárt? (4) Majd a *tribunus*ok visszaadják, helyrehozzák, ami odaveszett? Szónoklatot, szép szót kaptok tőlük, amennyit csak akartok, kaptok előkelő emberekre szórt vádakat, törvényt törvény hátán, no meg gyűléseket; de azokról a gyűlésekről vagyonában meggyarapodva még senki sem tért haza közületek. (5) Melyikőtök vitt haza onnan feleségének és gyermekeinek egyebet, mint gyűlölködést, sérelmeket, politikai és magánéleti civódásokat? Az ilyesmitől sohasem bátorságotok vagy ártatlanságotok véd meg benneteket, hanem mindig valaki másnak a közbelépése. (6) Pedig Herculesre mondom, amikor *consul*ságunk idején a mi kezünk alatt és nem a *tribunus*ok alatt, katonai táborokban, nem pedig a Forumon

teljesítettetek hadi szolgálatot, és kiáltásotok még az ellenséget riogatta a csatában, nem a római atyákat a gyűlésen, akkor bizony zsákmányt szereztetek, földet foglaltatok az ellenségtől, kincsekkel megrakodva, hazátok és a magatok diadalát ünnepelve, diadalmenetben tértetek meg házi isteneitekhez – de most tűritek, hogy az ellenség a ti vagyonotok alatt roskadozva vonuljon el. (7) Üljetek csak örökké a gyűléseken, töltsétek egész életeteket a Forumon! Utolér még benneteket a katonáskodás kényszere, ami elől most menekültök. Túl nehéz lett volna az aequusok és a volscusok ellen hadba vonulni? Most kapuink előtt a háború. Ha innen el nem űzzük, egyhamar falainkon belül találjuk, és már kúszik is fel a fellegvárba, a Capitoliumra, és saját házatokba is követ benneteket. (8) Két éve a *senatus* elrendelte a sorozást, és a hadsereget az Algidusra vezényelte; most pedig otthon ülünk ölbe tett kézzel, asszonyok módjára egymással feleselve, örülünk a pillanatnyi békének, és nem gondolunk rá, hogy ebből az ideigóráig tartó nyugalomból hamarosan százszoros erővel támad fel újra a háború.

(9) Tudom, másfajta beszédet szívesebben hallanátok; én azonban kedveskedés helyett inkább igazat szólok, és ha jellemem nem késztetne erre, rábírna a kényszerűség. Szeretném tetszéseteket megnyerni, polgárok, de sokkal inkább szeretnélek megmenteni benneteket, bármilyen indulattal lesztek is irántam a jövőben. (10) A természet rendelése, hogy aki a sokaság színe előtt a maga ügyében szónokol, azt jobban kedvelik, mint ha csakis a köz érdekét tartja szem előtt – már ha nem hiszitek, hogy azok a nyilvános hízelkedők, a köznép talpnyalói, akik sem háborút, sem békét nem hagynak nektek, a ti érdeketekben ösztönöznek és ingerelnek titeket. (11) Ha szenvedélyetek fellángol, az nekik válik vagy dicsőségükre, vagy hasznukra, és mivel látják, hogy a rendek egyetértése idején semmi keresnivalójuk sincs, inkább egy rossz ügynek, mint a semminek akarnak az élére állni. (12) De ha képesek vagytok végre megundorodni mindettől, és atyáitok és a magatok régi erkölcseit akarjátok magatokra ölteni az újak helyébe, (13) bármilyen büntetést vállalok, ha néhány nap alatt el nem űzöm, ki nem verem földjeinkről a fosztogatókat, ki nem kergetem őket táborukból, és a háború iszonyatát, amely most riadalmat kelt közöttetek, kapuink és falaink alól az ő városaikra nem fordítom."

69.

(1) Egy népszerű *tribunus* szónoklatát is ritkán fogadta még kedvezőbben a köznép, mint akkor a szigorú *consul* beszédét. (2) Az ifjúság is, amely hasonlóan félelmetes helyzetekben a katonai szolgálat megtagadását a legélesebb fegyverként szokta az atyákra szegezni, most fegyverre és háborúra vágyott. A földművesek menekülése, a vidéken kifosztottak és megsebesültek tömege, akik még szörnyűbb eseményekről adtak hírt, mint ami az emberek szeme előtt lefolyt,

haraggal töltötte el az egész Várost. (3) Amikor a *senatus* összeült, minden tekintet Quinctiuson függött, benne látták Róma fenségének egyetlen védelmezőjét. A legelőkelőbb atyák kijelentették, hogy a gyűlésen elmondott beszéde méltó volt *consul*i hatalmához, méltó sok korábbi *consul*i tisztségéhez, méltó egész életéhez, amely gyakran, de érdemeihez képest mégsem elég gyakran viselt tisztségekkel volt tele. (4) Más *consul*ok – mondták – vagy az atyák méltóságának elárulásával hízelegtek a köznépnek, vagy keményen védve saját rendjük jogait, még jobban felbőszítették a sokaságot azzal, hogy fékezni próbálták; Titus Quinctius azonban beszéde közben szem előtt tartotta az atyák méltóságát, a rendek egyetértését, de mindenekfölött az adott helyzetet. (5) Kérlelték őt és tiszttársát, hogy vegyék kezükbe az állam sorsát; kérlelték a *tribunus*okat, hogy a *consul*okkal egyetértésben segítsenek elűzni a háborút a Város falai alól, és bírják rá a köznépet, hogy ebben a veszedelmes helyzetben engedelmeskedjen a *senatus*nak: mindannyiuk hazája fordul most a *tribunus*okhoz, és kéri segítségüket, miután földjei elpusztultak, és a Város kis híján ostrom alatt áll. (6) Közös akarattal elrendelték és megtartották a sorozást. A *consul*ok ott a gyűlésen kihirdették, hogy nincs most idő a felmentésekről tárgyalni: a fiatalok valamenynyien gyülekezzenek másnap virradatkor a Mars-mezőn. (7) Akik nem jelentkeznek, azoknak a felmentési ügyeit majd előveszik, ha vége a háborúnak, de akinek az indokait nem fogadják el, azt katonaszökevénynek fogják nyilvánítani.[1] Másnap az egész ifjúság felsorakozott. (8) A *cohors*ok maguk választották meg *centurió*ikat; az egyes *cohors*ok élén két-két *senator* állt. Mindezzel állítólag olyan hamar végeztek, hogy a *quaestor*ok még aznap kiadták a kincstárból és levitték a Mars-mezőre a hadijelvényeket,[2] a nappal negyedik órájában pedig már el is vonultak a mezőről, és az újoncsereg néhány önkéntes veterán*cohors* kíséretében a tizedik mérföldkőnél állapodott meg. (9) Másnap már látótávolságba kerültek az ellenségtől, és letáboroztak velük szemben Corbiónál. (10) Minthogy a rómaiakat haragjuk, az ellenséget pedig annyi lázadás után a bűntudat és a reménytelenség ösztönözte, harmadnapra már egyik fél sem halogatta az összecsapást.

70.

(1) A római hadseregben a két *consul* egyenlő hatalommal rendelkezett, de ahogy ez a legfontosabb ügyek intézésében már kitűnően bevált, a főparancsnokságot Agrippa átengedte tiszttársának. Az pedig felettese létére barátian kezelte

[1] Ezeket igen súlyosan büntették: bebörtönözték, eladták rabszolgának vagy kivégezték.

[2] A Forum nyugati oldalán álló Saturnus-templomban volt az államkincstár; mint megszentelt tárgyakat, a hadijelvényeket is itt őrizték.

Agrippát, hiszen az ő előzékenységének köszönhette a vezérséget: megosztotta vele terveit és dicsőségét, és egyenrangú társként bánt vele. (2) Az ütközetben Quinctius a jobb-, Agrippa a balszárnyat vezényelte; Spurius Postumius Albus *legatus*ra a centrum vezetését bízták; a másik *legatus*t, Publius Sulpiciust pedig a lovasság élére állították. (3) A gyalogság a jobbszárnyon kiválóan küzdött a keményen helytálló volscusokkal. (4) Publius Sulpicius a lovassággal áttörte az ellenséges csatasor centrumát. Onnét visszatérhetett volna ugyan övéihez ugyanazon az útvonalon, mielőtt még az ellenség rendezi megbomlott sorait, de jobbnak látta, ha az ellenség hátába kerül; és hátulról megrohanva egy pillanat alatt szét is szórta volna a két tűz közé került ellenséget, ha a volscusok és aequusok lovasai saját harcmodorával meg nem támadják, és lovasságát egy időre fel nem tartóztatják. (5) Ekkor Sulpicius így kiáltott: nincs idő tétovázni, már körül is zárták őket, már el is vágták övéiktől, ha minden erejüket összeszedve be nem fejezik ezt a lovasviadalt. (6) Az sem elég – mondta –, ha úgy futamítják meg az ellenséges lovasságot, hogy nem esik bántódása: pusztítsák el a lovakat és a katonákat egyaránt, hogy senki vissza ne térhessen az ütközetbe és újra ne támadhasson; azok nem tudnak majd ellenállni nekik, hiszen még gyalogságuk zárt hadrendje is meghátrált előttük. (7) Szavai nem találtak süket fülekre. Egyetlen rohammal szétszórták az egész lovasságot, sok katonát letaszítottak a lóról, és dárdáikkal ledöfködték őket is, a lovaikat is. Így ért véget a lovas csata. (8) Majd a gyalogságra támadtak, és mihelyt az ellenséges csatasor megingott, hírvivőket küldtek a *consul*okhoz, hogy beszámoljanak a történtekről. A hír fellelkesítette a már győzelemre álló rómaiakat, és megzavarta a visszavonuló aequusokat. (9) Azok veresége a centrumban kezdődött el, amelynek rendjét már összezavarta a lovasroham áttörése. (10) Ezután a balszárny kezdett hátrálni Quinctius *consul* előtt. A jobbszárnyon volt a legsúlyosabb a küzdelem. Itt a fiatalságtól és erőtől duzzadó Agrippa látva, hogy az egész arcvonalon eredményesebb harc folyik, mint ott, ahol ő áll, kikapta hordozóik kezéből a hadijelvényeket, és maga vitte őket előre, sőt egyet-egyet még az ellenség sűrűjébe is bedobott közülük. (11) A megaláztatástól való félelmükben[1] a katonák lelkesen zúdultak az ellenségre. Így a rómaiak minden oldalon egyformán győzelmet arattak. Ekkor üzenet érkezett Quinctiustól, hogy ő már győzött, és az ellenség táborát fenyegeti; addig azonban nem akar betörni, amíg meg nem tudja, hogy vége-e a harcnak a balszárnyon is: (11) ha már Agrippa is szétszórta az ellenséget, csatlakozzon hozzá, hogy az egész hadsereg együtt vegye birtokba a zsákmányt. (13) Agrippa győztesen érkezett az ellenség táborához és győztes tiszttársához, és kölcsönösen gratuláltak egymásnak. Ott pedig, minthogy a tábort

[1] A legnagyobb szégyennek számított, ha a hadijelvények az ellenség kezére kerültek.

már alig védték néhányan, és azokat is egy pillanat alatt megfutamították, szinte harc nélkül törtek át az erődítéseken, és a hadsereget hatalmas zsákmánnyal megterhelve vezették haza, visszaszerezvén saját javaikat is, amelyek a földek fosztogatása során vesztek oda. (14) Sehol sem olvasom, hogy a diadalmenetet akár a *consul*ok kérték, akár a *senatus* felajánlotta volna, és a források nem adják okát, hogy miért utasították vissza vagy miért nem is remélték ezt a megtiszteltetést. (15) Szerintem, amennyire ily hosszú idő elteltével megítélhető, mivel Horatiustól és Valeriustól, akik nemcsak az aequusok és volscusok, hanem a szabinok ellen is győzelmes háborút vívtak, a *senatus* megtagadta a diadalmenetet, a *consul*ok szégyellték volna egy fele olyan jelentős haditett jutalmául diadalmenetet kérni; hiszen még ha megkapták volna is, úgy tűnt volna, hogy személyük, nem pedig érdemeik játszottak ebben közre.

71.
(1) Az ellenség fölött aratott győzelem dicsőségét a népnek egy, a szövetségesek területeiről hozott szégyenletes döntése homályosította el. (2) Aricia és Ardea, mivel már gyakran háborúskodott egymással egy vitás földterületért, kölcsönösen kimerülve az egymástól elszenvedett vereségektől, a római népet kérte fel döntőbírónak. (3) Azon a napon, amikor küldötteik megérkeztek ügyük megtárgyalására, és a tisztségviselők összehívták a népgyűlést, rendkívül heves vita támadt. Miután a tanúk már megtették vallomásaikat, és épp össze kellett volna hívni a *tribus*okat, és szavazásra szólítani a népet, egy Publius Scaptius nevű idős plebejus felállt, és így beszélt: „*Consul*ok, ha szólhatok az állam érdekében, nem engedhetem meg, hogy a nép ebben az ügyben tévedésbe essen." (4) A *consul*ok kijelentették, hogy nem szabad őt meghallgatni, hiszen nem szavahihető, mire az öreg kiabálni kezdett, hogy itt elárulják az állam érdekeit, és amikor elhangzott a parancs, hogy távolítsák el, a *tribunus*ok segítségét kérte. (5) A *tribunus*ok – minthogy általában inkább őket irányítja a tömeg, mint fordítva – engedményt tettek a kíváncsi köznépnek, hadd mondja el Scaptius, amit akar. (6) Ő pedig belekezdett.

83. évét tapossa – mondta –, és a szóban forgó területen katonáskodott, nem is ifjú korában, hanem amikor már huszadik éve szolgált, a Corioli ellen vívott háborúban.[1] Így hát egy rég elfelejtett, de az ő emlékezetébe jól bevésődött eseményt idéz most fel: (7) a vitás földdarab Corioli területéhez tartozott, és minthogy Coriolit elfoglalták, a hadijog alapján a római nép állami tulajdona lett. Csodálkozik az ardeaiak és az ariciaiak arcátlanságán, hogy amíg Corioli épségben fennállt, sohasem formáltak jogot erre a területre, most pedig remélik,

[1] Vagyis Kr. e. 493-ban.

hogy megkaparinthatják azt a római néptől, akit döntőbírónak tettek meg, noha valójában ő a terület gazdája. (8) Neki már nem sok ideje van hátra, mégsem tudta volna a lelkére venni, hogy a földet, amelyet katonakorában saját kezével segített megszerezni, vénségére legalább szavával, egyetlen megmaradt fegyverével meg ne védelmezze. Csak azt tanácsolhatja szívvel-lélekkel a római népnek, hogy ne mondjon haszontalan becsületérzésből ítéletet önmaga ellen.[1]

72.

(1) A *consul*ok, látva, hogy Scaptiust a tömeg csendben, sőt helyesléssel hallgatja végig, az isteneket és embereket hívták tanúul, hogy szörnyű gyalázat készül, és hívatták a legelőkelőbb atyákat. (2) Velük együtt sorra járták a *tribus*okat, és kérlelték a népet: ne kövesse el ezt a gonosz bűnt, amely még gonoszabb példát ad a jövőre nézve, hogy bíróként maga teszi zsebre a per tárgyát, mert – még ha a bírónak szabad is a tulajdon érdekeire gondolnia – a terület megszerzése semmiképpen nem hoz annyi hasznot, amennyi kár esik, ha a római nép igazságtalan ítéletével elidegeníti magától szövetségeseit. (3) A jó hírnév és hűség dolgában elszenvedett veszteség felbecsülhetetlen; a követek ezt a hírt viszik haza, ezt terjesztik mindenfelé, ezt hallják majd a szövetségeseik és az ellenség – mekkora fájdalommal amazok, mekkora örömmel ezek! (4) Azt hiszik talán, hogy a szomszéd népek Scaptiust, ezt a vén botcsinálta népszónokot fogják felelősnek tartani ezért? Scaptius nem létező dicsőségét ugyan öregbítené a dolog, de a római népre a perek vámszedőjének szerepét ruházná, aki mások perének tárgyát magának akarja elcsípni. (5) Megtette-e valaha magánjogi ügyben bármely bíró, hogy magának ítélte volna a per tárgyát? Ilyet még Scaptius sem tenne, pedig ő túlélte saját tisztességérzetét.

Ezt hangoztatták a *consul*ok és az atyák. (6) De többet nyomott a latban a kapzsiság és a kapzsiságot felélesztő Scaptius szava. A szavazásra felszólított *tribus*ok úgy határoztak, hogy a terület a római nép állami tulajdona. (7) Nem állítható, hogy másként történt volna, ha más bírák elé kerül az eset, de ennek az ítéletnek a szégyenét semmiféle, az ügy jogosságára való hivatkozás nem enyhítheti. Még Aricia és Ardea lakói sem ítélték rútabbnak és szégyenletesebbnek a dolgot, mint a római atyák.

Az év hátralevő részének nyugalmát sem városi, sem külső megmozdulások nem zavarták.

[1] A szóban forgó terület valószínűleg a későbbi Scaptia *tribus* területéhez tartozott, amelyet 332-ben alakítottak meg. Valószínű tehát, hogy a terület kisajátításának története inkább IV. századi eseményeket tükrözhet, és a *tribus* névazonossága sem véletlen P. Scaptiusszal.

IV. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 445–404)

Heves viták után, az atyák ellenállása dacára törvény születik a patríciusok és plebejusok közötti házasságról.

Róma bel- és külügyeit jó néhány évig *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok intézik. Most választanak először *censor*okat is.

Ardea lakói visszakapják a római nép ítélete révén elvett földjüket, de a rómaiak telepeseket küldenek oda.

Éhínség tör ki a római nép körében. Sp. Maelius római lovag saját pénzén vett gabonát oszt a népnek, ezzel megnyeri magának a köznép rokonszenvét, és királyi hatalomra tör. Quinctius Cincinnatus *dictator* parancsára megöli őt C. Servilius Ahala lovassági főparancsnok. Feljelentőjét, L. Minuciust aranyozott szarvú marhával jutalmazzák.

A fidenaebeliek meggyilkolják a római követeket. Szobrot állítanak nekik a Rostrán, mert a hazáért haltak meg.

Cossus Cornelius katonai *tribunus* megöli Tolumniust, Veii királyát, és megszerzi a második fejedelmi fegyverzsákmányt.

Mam. Aemilius *dictator* a *censor*i tisztség eddig ötéves időtartamát másfél évre korlátozza, ezért a *censor*ok megbélyegzik.

A rómaiak elfoglalják Fidenaet, és telepeseket küldenek a városba. A fidenaebeliek legyilkolják ezeket, és elpártolnak, de Mam. Aemilius *dictator* legyőzi őket, és beveszi a várost.

Lelepleznek egy rabszolga-összeesküvést.

Postumius katonai *tribunus*t kegyetlensége miatt katonái megölik.

A hadseregben bevezetik az állami zsoldfizetést.

Ezenkívül: hadműveletek a volscusok, fidenaebeliek és faliscusok ellen.

1.

(1) A *consul*i tisztségben Marcus Genucius és Gaius Curtius[1] következett [445]. Mind belső, mind külső nyugtalanságok miatt küzdelmes esztendő volt. Az év elején ugyanis Gaius Canuleius nép*tribunus* törvényjavaslatot terjesztett elő a patrícius és plebejus rend egymás közötti házasságáról, (2) amitől az atyák vérük beszennyeződése és a nemzetségek ősi jogainak felbomlása miatt féltek. A *tribunus*ok azt is emlegetni kezdték, először csak finoman, hogy az egyik

[1] Sigonius szövegjavítása a kéziratokban álló *Curatius* helyett.

*consul*t lehessen a köznépből választani; a gondolat később odáig fejlődött, hogy kilenc *tribunus* ezt a javaslatot terjesztette elő: adják meg a népnek a lehetőséget, hogy akár az atyák, akár a plebejusok közül való *consul*okat választhasson. (3) Az atyák úgy gondolták, ha ez megtörténik, nemcsak osztozniuk kell a főhatalmon a legalsóbb rendűekkel, hanem az egyenesen átszáll az előkelőségekről a köznépre. (4) Ezért örömmel hallották, hogy Ardea lakossága az igazságtalanul nem neki ítélt terület miatt elpártolt, a veiibeliek végigpusztították Róma földjének határát, a volscusok és az aequusok pedig Verrugo megerődítése miatt zúgolódnak: szívesebben vették volna még a szerencsétlen háborút is, mint a megalázó békét. (5) A híreket még meg is toldották, hogy a háborúk zaja elfojtsa a *tribunus*ok javaslatait; elrendelték a sorozást és a lehető legteljesebb felkészülést, ha lehet, még nagyobb eréllyel, mint Titus Quinctius *consul*sága alatt. (6) Ekkor Gaius Canuleius röviden felszólalt a *senatus* ülésén, mondván: hiába igyekeznek a *consul*ok ijesztgetéssel elterelni a köznép figyelmét az új törvényekről; amíg ő él, nem tartanak sorozást, csak ha előbb a köznép megszavazza tiszttársaival együtt előterjesztett javaslatait – és nyomban gyűlést hívott össze.

2.

(1) Egyidőben ingerelték a *consul*ok a *senatus*t a *tribunus*ok ellen, a *tribunus*ok meg a népet a *consul*ok ellen. A *consul*ok kijelentették, hogy a *tribunus*ok őrjöngése most már tűrhetetlen, elérkeztek a végső határig, itthon nagyobb háborút támasztanak, mint a határokon kívül. Ráadásul ez legalább annyira írható az atyák és a *consul*ok, mint a köznép és a *tribunus*ok rovására. (2) Ami az államéletben elnyeri jutalmát, mindig az gyarapodik legjobban; így támadnak kiváló emberek békében is, háborúban is. (3) Rómában azonban a pártviszályok hozzák meg a legnagyobb jutalmat; ezek mindig megbecsülést biztosítottak mind egyeseknek, mind a közösségeknek. (4) Gondolják csak meg, micsoda méltósága volt a *senatus*nak, amikor apáikról rájuk szállt, és milyen most, amit majd gyermekeikre hagynak; mennyire büszke lehet most a köznép, hogy tekintélye és fontossága ennyire megnövekedett. Nincs és nem is lesz ennek vége mindaddig, amíg minél jobban üt ki egy pártviszály, annál nagyobb tiszteletben részesül a kezdeményezője. (5) Micsoda és mekkora dolgokba vágott bele Gaius Canuleius! A nemzetségek összevegyülésére, az államnak és az egyéneknek szóló jósjelek összezavarására törekszik,[1] azt akarja, hogy többé semmi se legyen

[1] Mivel az állami ügyekkel kapcsolatban Kr. e. 300-ig, a *Lex Ogulnia* életbe lépéséig csak a patríciusok kérhettek jóslatot (IV. 6. 1–2), a származási kérdések felderíthetetlenné válásával a patríciusok érvelése szerint az a veszély fenyeget, hogy a jósjelkérések érvénytelenné válnak.

tiszta és keveretlen, hogy megszűnjön minden különbség, és ne tudhassa senki, ki is ő és hová tartozik. (6) Hová vezetnek ugyanis a vegyes házasságok, ha nem oda, hogy szinte vadállatok módjára szabadon fekszenek össze egymással patríciusok és plebejusok? Így aztán, aki a világra jön, azt sem tudja majd, hogy kinek a véréből való, milyen vallásos szertartások illetik meg:[1] felerészben patrícius, felerészben plebejus – önmagával sem egységes. (7) De még azzal sem elégszenek meg, hogy minden istenit és emberit összezavarnak: a tömeg felbujtói most már a *consul*i tisztséget is célba veszik. Előbb csak arrafelé puhatolóztak beszédeikben, hogy az egyik *consul* hadd legyen plebejus: most már olyan javaslatot terjesztenek elő, hogy a nép akár az atyák, akár a plebejusok közül választhassa a *consul*okat. És semmi kétség, hogy majd a leglázongóbb plebejusokat választják meg: így lesznek majd *consul*ok a Canuleiusok meg az Iciliusok. (8) Ne engedje meg a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, hogy ez a királyi fenségű hatalom ilyen mélyre süllyedjen; ők a maguk részéről inkább ezer halált elszenvednek, semhogy ilyen gyalázatot eltűrjenek. (9) Bizonyos, hogy őseik – ha megjósolhatták volna, hogy ha mindent megengednek a köznépnek, azzal nem magukhoz szelídítik azt, hanem egyre harciasabbá teszik, és mihelyt először elérte célját, méltánytalanabbnál méltánytalanabb követelésekkel áll majd elő – szívesebben vállaltak volna bármilyen küzdelmet, semmint hogy eltűrjék, hogy efféle törvényeket rájuk erőszakoljanak. (10) Mivel akkor engedményt tettek a *tribunus*i intézmény bevezetésének dolgában, újra meg újra engedniük kellett nekik, és ennek sosem lesz vége. (11) Nem létezhetnek ugyanabban az államban nép*tribunus*ok és atyák; vagy ezt a rendet, vagy azt a tisztséget meg kell szüntetni, és inkább későn, mint soha, de szembeszállni arcátlanságukkal és vakmerőségükkel. (12) Hát büntetlenül megtehetik, hogy előbb belviszályt szítva rájuk szabadítják a szomszéd népeket, majd megakadályozzák, hogy a polgárok felfegyverkezzenek és védekezzenek az általuk felidézett háborúk ellen, és bár épphogy nem ők hívták be az ellenséget, nem engednek hadsereget sorozni ellenük, (13) hanem Canuleiusnak van bátorsága kijelenteni a *senatus*ban, hogy ha a *senator*ok nem engedik megszavazni törvényeit, mint valami győztes által szabott feltételeket, ő megakadályozza a sorozást? Vagyis azzal fenyegetőzik, hogy elárulja hazáját, hagyja, hogy megostromolják és elfoglalják! Hogy felbátorodik majd ezektől a szavaktól – nem is a római köznép, hanem az összes volscus, aequus és Veii minden lakója! (14) Nemde abban reménykednek majd, hogy Canuleius vezérlete alatt feljuthatnak a Capitoliumra, a fellegvárba? Ha a *tribunus*ok a bátorságot is el nem vették az atyáktól törvényes jogaikkal és

[1] A patrícius nemzetségeknek megvoltak a maguk külön kultuszai.

méltóságukkal együtt, a *consul*ok készen állnak, hogy vezessék őket – de előbb bűnös polgártársaik, csak aztán a fegyveres ellenség ellen.

3.

(1) Épp amikor ezek a szavak elhangzottak a *senatus*ban, Canuleius ily módon beszélt törvényjavaslatai védelmében, a *consul*ok ellen: (2) „Hogy az atyák menynyire megvetnek benneteket, polgárok, hogy milyen méltatlannak ítélnek arra, hogy velük egy Városban, egyazon falak között éljetek, én már azelőtt is gyakran megfigyeltem, de soha ennyire, mint most, amikor ilyen eszeveszetten támadták meg törvényjavaslatainkat. (3) Pedig mi azokkal csak arra figyelmeztetjük őket, hogy polgártársaik vagyunk, és ha nincs is akkora vagyonunk, de egy hazában élünk. (4) Egyik javaslatban a házasságkötés jogát követeljük, amelyet szomszédainknak, idegen népeknek is meg szokás adni – sőt adtunk már polgárjogot legyőzött ellenségeinknek is, pedig ez több, mint a házasodás joga –; (5) a másikban semmi újat nem ajánlunk, csak azt követeljük és igényeljük, ami jogában áll a népnek: hogy a római nép kedve szerint bízhasson vezető tisztet bárkire.

(6) Mit kell ezért eget-földet felforgatni? Miért kellett emiatt kis híján nekem esniük a *senatus*ban, és kijelenteniük, hogy tettlegességtől sem tartózkodnak a jövőben, és nem fogják tiszteletben tartani szent és sérthetetlen hivatali méltóságomat? (7) Vajon, ha megadják a római népnek a szabad választás jogát, hogy arra bízza a *consul*i tisztséget, akire akarja, és nem veszik el a lehetőséget egy-egy plebejustól e legfőbb tisztség megszerzésére, amennyiben méltó arra, akkor a Város nem maradhat fenn többé, és hatalmának befellegzett? Az, ha plebejus is lehetne *consul*, ugyanolyan, mint ha rabszolgákat vagy felszabadítottakat akarnánk *consul*lá tenni? (8) Felfogjátok egyáltalán, mekkora megvetésben éltek? Elvennék tőletek még a napfényt is, ha tehetnék; görbe szemmel nézik, hogy lélegeztek, beszélni tudtok, és emberi formátok van. (9) Sőt, az istenek engedelmével, szentségtörésnek tekintik, hogy egy plebejus *consul* lehessen. De könyörgök, ha nem engednek is bennünket sem a naptár, sem a *pontifex*ek feljegyzéseinek közelébe,[1] talán még azt sem tudhatjuk, amit minden idegen jól tud: hogy a *consul*ok a királyok helyébe léptek, és semmi olyan jogot és méltóságot nem gyakorolnak, amely azelőtt a királyoknak nem volt meg? (10) Szerintetek sohasem hallottuk mesélni, hogy Numa Pompilius, aki nemhogy pat-

[1] A patríciusoknak jelentős fölényt biztosított, hogy csak ők ismerték a naptárt *(fasti)*, amely megjelölte a törvénykezés szempontjából kedvező és kedvezőtlen napokat. A naptár és a performulák nyilvánosságra hozatala 304-ben történt meg, Cn. Flaviusnak, Ap. Claudius Caecus titkárának köszönhetően. A *pontifex*ek feljegyzései a szertartásokra vonatkozó előírásokat és jogi szabályokat tartalmazták.

rícius, de még római polgár sem volt, hanem szabin földről hívták el, a nép utasítására és az atyák egyetértésével Róma királya lett? (11) És hogy később, noha éltek még Ancus fiai, mégis Lucius Tarquiniust tették meg királynak, a korinthoszi Démaratosz fiát, egy tarquinii jövevényt, aki nemhogy római, de még itáliai származású sem volt? (12) És hogy utána egy corniculumi rabnő fia, Servius Tullius, noha anyja rabszolganő volt, apja meg nem is volt talán, hogyan nyerte el a királyságot tehetsége és bátorsága révén? Minek is említsem a szabin Titus Tatiust, akit maga Romulus, e Város atyja vett társul maga mellé a királyi székbe? (13) Róma hatalma tehát úgy nőtt meg, hogy származása miatt nem vetettek meg senkit, ha derekasságban kitűnt. Most zavarna titeket egy plebejus *consul*, holott őseink az idegenből jött királyokat sem vetették meg, és Róma a királyok kiűzetése után sem zárkózott el az arra érdemes idegenek elől? (14) A Claudius nemzetséget, amely a királyok kiűzetése után szabin földről érkezett, nemcsak polgáraink közé, hanem a patrícius rendbe is befogadtuk.[1] (15) Idegen nemzetiségű lehet patrícius, majd *consul*, de római polgárnak, ha plebejus, még reménye sem lehet a *consul*ságra? (16) Vajon azt nem tartjuk lehetségesnek, hogy a köznép fiai között is akadhat bátor és derék ember, békében és háborúban egyaránt kiváló, Numához, Lucius Tarquiniushoz és Servius Tulliushoz hasonlatos – (17) vagy még ha akad ilyen, akkor sem engedjük, hogy kézbe vegye az állam kormányzását, mert nekünk inkább olyan *consul*ok kellenek, akik a *decemvir*ekhez, az emberi faj legocsmányabb, noha kivétel nélkül patrícius vérből való példányaihoz hasonlatosak, nem pedig olyanok, mint legderekabb királyaink, akik „új emberek" voltak?

4.

(1) De – mondják – a királyok elűzése óta még egyetlen plebejus *consul* sem volt. Hát aztán? Nem szabad talán semmi újat bevezetni? Ami még nem jött létre – márpedig egy új nép körében még sok minden nem jött létre –, az ne is legyen, bármilyen hasznos volna is? (2) Romulus uralkodása alatt nem voltak sem *pontifex*ek, sem *augur*ok; ezeket a papi tisztségeket Numa Pompilius alapította. A polgári közösségben akkor még nem tartottak vagyonbecslést, nem osztották fel a lakosságot *centuriá*kra és vagyoni osztályokra: ezt Servius Tullius tette meg. (3) *Consul*ok egyáltalán nem voltak: megválasztásukra a királyok elűzése után került sor. Nem létezett a *dictator*i hatalom, de még a neve sem; ezt is a patríciusok vezették be. Egyáltalán nem voltak nép*tribunus*ok, *aedilis*ek, *quaestor*ok – aztán bevezették ezeket is. Ami a törvények írásba foglalására választott

[1] Vö. II. 16. 3–5.

*decemvir*eket illeti, őket az elmúlt tíz évben választottuk meg, majd távolítottuk el az állam életéből. (4) Ki vonná kétségbe, hogy mivel Városunkat örök időkre alapították és a mérhetetlen felé növekszik, újfajta megbízatásokat, papi testületeket, nemzetségi és személyi jogot kell alkotni?

(5) Ezt a törvényt is, hogy az atyák a plebejusokkal ne házasodjanak, nem a *decemvir*ek hozták az utóbbi néhány évben, az állam legnagyobb hátrányára és a köznép legnagyobb sérelmére? Vagy talán van súlyosabb és szégyenletesebb gyalázat, mint hogy a lakosság egy részét méltatlannak ítélik a házasságra, mintha fertőzöttek volnának? (6) Mi más ez, ha nem száműzetés, teljes elkülönítés egyetlen város falai között? Vigyáznak, hogy családi kötelékbe, rokonságba ne keveredjünk, hogy el ne vegyüljön egymással a vérünk. (7) No de ha ez beszennyezi azt a ti híres nemességeteket – amelyet, mivel többnyire Albából és szabin földről származtok, nem őseitek vérének köszönhettek, hanem annak, hogy a királyok jóvoltából vagy a királyok kiűzetése után a nép akaratából felvételt nyertetek az atyák közé –, nem tudnátok-e azt egyéni elhatározásból keveretlenül megőrizni azáltal, hogy nem nősültök a köznép soraiból, és nem engeditek meg, hogy lányaitok és húgaitok házasság útján kilépjenek a patrícius rendből? (8) Senki plebejus nem tenne erőszakot patrícius hajadonon: az ilyesfajta szenvedély a patríciusokra jellemző.[1] Senki nem kényszerítene rá senkit, hogy akarata ellenére házassági szerződést kössön bárkivel. (9) No de törvényesen megtiltani ezt, és megszüntetni a házasságkötést a patríciusok és a köznép között – ez aztán a megszégyenítés a köznépre nézve. Olyan törvényt miért nem hoztok, hogy gazdag a szegénnyel ne házasodjon? (10) Ami mindig és mindenütt személyes elhatározás dolga volt, hogy ki-ki abba a házba menjen férjhez, amelyikbe akar, vagy abból a házból nősüljön, amelyikből feleséget választott, azt ti most a legdölyfösebb törvény bilincseibe veritek, hogy ezáltal kettéosszátok a polgárok közösségét, és egy államból kettőt csináljatok. (11) Miért nem iktatjátok törvénybe, hogy plebejus ne lehessen patríciusnak szomszédja, hogy ne járhasson vele egy úton, ne vegyen részt vele egy lakomán, ne forduljon meg egy Forumon vele? Hiszen miben különbözik ettől, ha patrícius férfi elvesz egy plebejus lányt, vagy fordítva? Mennyiben változik meg a jogi helyzet? Hiszen a gyermekek apjuk helyzetét öröklik! (12) Mi a veletek való házasodástól nem várunk egyebet, csak hogy emberszámba vegyetek, római polgároknak tekintsetek bennünket, nektek pedig, hacsak nem a mi megalázásunkra, megszégyenítésünkre akartok törni, nincs miért ellenszegülnötök.

[1] Utalás Ap. Claudius *decemvir* és Verginia esetére (III. 44–48.).

5.

(1) Végül pedig: kié a legfőbb hatalom, a tiétek vagy a római népé? A királyok kiűzetése vajon nektek hozta meg a korlátlan hatalmat, vagy valamennyiünk számára a szabadságot és egyenlőséget? (2) Nemde a római népnek jogában kellene hogy álljon törvényt hozni, ha úgy akarja? De ha előterjesztenek egy-egy javaslatot, ti büntetésből sorozást rendeltek el, és ha én, a *tribunus* szavazásra szólítom a *tribus*okat, te, a *consul*, nem kötelezed-e nyomban esküt ételre az ifjúságot, nem viszed-e táborba, és nem fenyegeted-e a köznépet is, a *tribunus*t is? (3) Mintha nem tapasztaltátok volna meg már kétszer is,[1] hogy mennyit ér a fenyegetőzésetek a köznép egyetértésével szemben. Persze nyilván azért álltatok el a küzdelemtől, mert a mi javunkat akartátok... Vagy talán azért nem került sor összeütközésre, mert az erősebb fél volt egyúttal a visszafogottabb is? (4) Ma sem lesz összecsapás, polgárok; ők bátorságotokat mindig próbára fogják tenni, de erőtöket nem fogják megtapasztalni. (5) Így hát, *consul*ok, a köznép rendelkezésetekre áll arra a háborúra, akár valódi, akár költött háború is az, ha a rendek közötti házasodás jogának visszaadásával egységessé teszitek végre ezt az államot, ha rokoni kötelékkel eggyé olvadhat, összekapcsolódhat és keveredhet veletek, ha a derék és bátor férfiak számára remény és lehetőség nyílik a hivatali méltóságok elérésére, ha közösségben, egységes társadalomban élhetünk, ha az egyenlő szabadsághoz illő módon évenként választott tisztségviselők vezetésével felváltva uralkodhatunk és engedelmeskedhetünk. (6) Ha azonban mindezt megakadályozza valaki, terjesszétek csak a háború hírét, nagyítsátok csak fel sokszorosára – senki nem fog jelentkezni a sorozáson, senki sem fog fegyvert, senki sem harcol gőgös uraiért, akikkel sem az államélet tisztségeiben nem osztozik, sem a magánéletben nincs házassági köteléke."

6.

(1) Amikor a *consul*ok is megjelentek a gyűlésen, és az összefüggő szónoklatokat felváltotta a vita, a *tribunus* kérdésére, hogy miért ne lehetne *consul* egy plebejus, (2) azt a talán igaz, de ebben a pillanatban kevéssé szerencsés választ adták, hogy plebejus nem kérhet madárjóslatot, és a *decemvir*ek éppen ezért szüntették meg a vegyes házasságokat, hogy az utódok kétes származása meg ne zavarja az égi jeladásokat. (3) A köznép felháborodása erre igencsak fellángolt, hogy azt mondják róluk, még jóslatot sem kérhetnek, mintha gyűlöletesek volnának a halhatatlan istenek szemében. A heves vita addig nem is ért véget – a köznép ugyanis harcos szószólóra talált a *tribunus* személyében, de makacs elszántság dolgában

[1] A köznép két kivonulása idején (II. 32.; III. 50.), Kr. e. 494-ben és 449-ben.

maga is vetélkedett vele –, amíg az atyák be nem ismerték vereségüket, és végre hozzá nem járultak, hogy a házassági törvényjavaslatot szavazásra bocsássák. (4) Erősen remélték ugyanis, hogy a plebejus *consul*okról szóló vitát vagy egyszer s mindenkorra leveszik majd a napirendről a *tribunus*ok, vagy elhalasztják a háború befejezéséig, és a köznép, megelégedve egyelőre a házasodási jog elnyerésével, készen áll majd a sorozásra.

(5) Mivel az atyákon aratott győzelme és a köznép támogatása folytán Canuleius tekintélye nagyon megnőtt, a többi *tribunus* harci kedve is fellángolt, és teljes erővel küzdöttek a maguk törvényjavaslatáért; és bár napról napra terjedt a háború híre, akadályozták a sorozást. (6) A *consul*ok, mivel a *senatus*ban semmit sem tudtak végezni a *tribunus*ok óvása miatt, otthonukban hívták össze megbeszélésre a legtekintélyesebb *senator*okat. Nyilvánvalónak tetszett, hogy át kell engedniük a győzelmet vagy az ellenségnek, vagy polgártársaiknak. (7) A volt *consul*ok közül csak Valerius és Horatius nem vett részt ezeken a tanácskozásokon. Gaius Claudius fegyvert akart adni a *consul*ok kezébe a *tribunus*ok ellen, a Quinctiusok, Cincinnatus és Capitolinus azonban elvetették a gyilkosság és erőszak gondolatát azokkal szemben, akik személye a köznéppel kötött egyezség értelmében régtől fogva szent és sérthetetlen. (8) Ezeken a tanácskozásokon odáig jutott a helyzet, hogy beleegyeztek, hogy az atyák és a köznép közül vegyesen válasszanak *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat, de a *consul*választás rendjén nem változtattak semmit. Ezt a döntést a *tribunus*ok és a köznép is elégedetten fogadta. (9) Kitűzték a népgyűlés napját három *consul*i hatáskörű *tribunus* választására. Alighogy a választógyűlést meghirdették, mindenki, aki valaha is lázította a népet szavával vagy tetteivel, de kiváltképpen a volt *tribunus*ok, elkezdtek szavazatok után járkálni, a jelöltek fehér tógájában sürögtek-forogtak mindenfelé a Forumon,[1] (10) úgyhogy a patríciusok vissza is riadtak a pályázástól, egyrészt mert a köznép bosszús hangulatát látva nem bíztak abban, hogy sikerül megszerezniük a tisztséget, másrészt felháborítónak tartották volna, hogy ilyen népséggel közösen viseljenek hivatalt. Végül az előkelő *senator*ok unszolására mégis pályáztak, hogy úgy ne lássék, lemondanak a hatalom birtoklásáról. (11) A választógyűlések eredménye megmutatta, hogy más az emberek lelkülete, ha szabadságukért, méltóságukért küzdenek, és megint más, ha elült a harc, és józan ítéletüket nem homályosítja el semmi: a nép ugyanis csupa patríciust választott meg *tribunus*nak, megelégedve azzal, hogy a plebejus jelölteket is figyelembe vették. (12) Vajon megtalálhatjuk-e ma akár egyetlen emberben is ezt a szerénységet, méltányosságot és nagylelkűséget, amely akkoriban az egész népet jellemezte?

[1] Aki valamilyen tisztségre pályázott, tiszta fehér tógát öltött *(toga candida)*, ezért nevezték *candidatus*nak.

7.

(1) Róma alapítása után a 310. évben [444] léptek először hivatalba a *consul*ok helyett katonai *tribunus*ok: Aulus Sempronius Atratinus, Lucius Atilius és Titus Cloelius, és amíg tisztségüket viselték, a belső egyetértés a külső békét is fenntartotta. (2) Egyes történetírók[1] szerint az aequusok és a volscusok elleni háború, Ardea elpártolása és a közvetlenül ezekhez csatlakozó veii háború miatt választottak három, *consul*i hatalommal és hivatali jelvényekkel felruházott katonai *tribunus*t, mivel két *consul* képtelen lett volna ennyi párhuzamosan folyó hadjáratot vezetni – és meg sem említik a köznép soraiból való *consul*választásról szóló törvényjavaslatot. (3) E tisztségviselők helyzete mégsem volt szilárdnak mondható, mivel három hónappal hivatalba lépésük után le kellett mondaniuk tisztségükről az *augur*ok határozata szerint, akik azt állították, hogy választásuknál hiba történt: Gaius Curtius, aki a választógyűlést vezette, jóslatkérésre alkalmatlan helyen állította fel a sátrat.

(4) Követek érkeztek Rómába Ardeából, és úgy panaszolták fel sérelmüket,[2] hogy szavaikból nyomban kitűnt: ha felülvizsgálják az igazságtalan döntést, és földjüket visszaadják, ők továbbra is Róma szövetségesei és barátai maradnak. (5) A *senatus* ezt válaszolta nekik: A nép ítéletét a *senatus* nem változtathatja meg, nemcsak mert sem példa, sem törvényes jogalap nem volt soha erre, hanem a rendek közötti egyetértés miatt sem. (6) Ha Ardea lakói hajlandóak megvárni, amíg eljön az idő, és a *senatus* döntésére bízzák sérelmük orvoslását, később bizonyára örülni fognak, hogy most mérsékelték haragjukat, és megtudják majd, hogy a *senatus*nak éppúgy gondja volt arra, hogy ne érje jogtalanság őket, mint arra, hogy ha már megtörtént, legalább ne maradjon fenn sokáig. A követeket, miután kijelentették, hogy ezeket mind elmondják otthon, szívélyesen útjukra bocsátották.

(7) A patríciusok, mivel az államnak nem volt *curulis*i tisztségviselője, egybegyűltek, és *interrex*et választottak. A vita következtében, hogy *consul*okat vagy katonai *tribunus*okat válasszanak-e, az *interregnum* ideje több napig elhúzódott. (8) Az *interrex* és a *senatus consul*választásra, a nép*tribunus*ok és a köznép katonai *tribunus*ok választására hajlott. Az atyák győztek, mivel egyfelől a köznép úgyis patríciusokra bízta volna akár ezt, akár azt a hivatalt, és így fölöslegesnek látta a küzdelmet, (9) másfelől a köznép vezetői is szívesebben vettek egy olyan választógyűlést, amelyen el sem indulhatnak, mint egy olyat, ahol azért mellőzik

[1] Valószínűleg Valerius Antias.

[2] Azt, hogy a rómaiak jogtalanul elfoglalták az Ardea és Aricia által egyformán igényelt vitás területet. Vö. III. 71–72.

őket, mert a tisztségre méltatlannak tartják. Még a nép*tribunus*ok is feladták a céltalan harcot a legelőkelőbb atyák javára. (10) Titus Quinctius Barbatus *interrex* Lucius Papirius Mugillanust és Lucius Sempronius Atratinust választatta *consul*nak. Kettőjük hivatali éve alatt [444] megújították a szövetséget Ardea lakóival. Ez az esemény bizonyítja, hogy ebben az évben ők voltak a *consul*ok, mert nevük egyébként sem a régi évkönyvekben, sem a főtisztségviselők jegyzékében nem található meg. (11) Nyilván mivel az év elején katonai *tribunus*ok működtek, ezért, mintha az egész év folyamán ők gyakorolták volna hatalmukat, mellőzték a helyükbe megválasztott *consul*ok nevét. (12) Licinius Macer tanúsítja, hogy ez a két név megtalálható volt az ardeai szerződésben és a Figyelmeztető Iuno templomában őrzött vászontekercseken.[1] Otthon és idegenben béke volt, noha a szomszéd népek sok riadalmat keltettek.

8.

(1) De akár *tribunus*ok, akár a *tribunus*ok helyébe választott *consul*ok viseltek hivatalt ebben az évben, a következő évben kétségtelenül *consul*okat választottak, Marcus Geganius Macerinust (másodszor) és Titus Quinctius Capitolinust (ötödször) [443]. (2) Ebben az évben vezették be a censori hivatalt is, ezt a kezdetben szerény tisztséget, amely aztán annyira megnövekedett, hogy a római nép erkölcsei és életmódja fölött is ez gyakorolt felügyeletet, hatáskörébe tartozott a *senatus* és a lovagi *centuriá*k tagjainak megítélése becsület vagy becstelenség szempontjából; ugyancsak akarata és tetszése szerint határozta meg a középületek és a magánházak helyét, valamint a római nép adóit. (3) A censori hivatal azért alakult meg, mert olyan sok éve nem tartottak vagyonbecslést, hogy tovább már nem halaszthatták, ráadásul most, hogy annyi nép fenyegetett háborúval, a *consul*ok nem foglalkozhattak vele. (4) Felvetették a *senatus* előtt, hogy ezt a fáradságos és legkevésbé sem *consul*hoz méltó munkát külön tisztségviselő végezze, az lássa el az írnokok testületének, a feljegyzések őrizetének és a vagyonbecslés szabályozásának felügyeletét.

(5) Bármilyen csekély jelentőségű volt is ez a tisztség, az atyák, hogy minél több legyen az államban a patrícius tisztségviselő, örömmel fogadták – úgy vélem, abban a reményben, ami be is teljesedett: hogy a hivatalt betöltők tekintélye hamarosan nagyobb jogkört és méltóságot kölcsönöz majd a tisztségnek is. (6) A *tribunus*ok sem támadták az intézményt, amelyet az akkori helyzet alapján

[1] Az etruszk módra vászontekercsekre írt feljegyzésekben, amelyek a tisztségviselők jegyzékét tartalmazták. – A Licinius Macer által látott szerződési dokumentum akár a szerződés megújításáról is szólhatott, így bizonyító erejéhez férhet némi kétség.

inkább szükséges, mint előkelő szolgálatnak tekintettek, már csak azért sem, hogy ne akadékoskodjanak minden apróság miatt. (7) Mivel az állam előkelőségeinek nem kellett ez a tisztség, Papiriust és Semproniust – akiknek a *consul*sága vitatott – bízták meg népszavazás útján a vagyonbecslés elvégzésével, hogy ezzel a megbízatással kiegészítsék csonka *consul*i évüket. Tevékenységük alapján *censor*oknak nevezték el őket.

9.

(1) Míg Rómában ilyen események játszódtak le, követek érkeztek Ardeából, és a szerződéssel frissen megújított ősrégi szövetségre hivatkozva segítséget kértek csaknem földig lerombolt városuk számára. (2) A római néppel bölcs belátás alapján megkötött békét ugyanis belső zavargások miatt nem élvezhették sokáig. Ennek oka és kezdete a hagyomány szerint a pártok küzdelme volt, amely már több népet tett tönkre és fog tönkretenni, mint akár a külső háborúk, (3) akár az éhínség, a ragály vagy bármi egyéb, amit az emberek, mint az államot érő legsúlyosabb csapásokat, az istenek haragjának tulajdonítanak.

(4) Egy híres szépségű plebejus lány szerelméért két ifjú vetélkedett – az egyik a lánnyal azonos származású, akit a lány gyámjai pártfogoltak, mivel a maguk rendjéből való volt; a másik nemesifjú, akit csak a lány szépsége bűvölt el. (5) Az utóbbit az optimaták támogatták. Így a pártok villongása a lány otthonába is behatolt: a nemesifjút az anya becsülte többre, mivel azt szerette volna, ha lánya minél fényesebb házasságot köt; a gyámok meg ilyen ügyben sem feledkeztek meg pártjukról, és a maguk embere mellett kardoskodtak. (6) Mivel a dolgot négy fal között nem tudták elintézni, törvény elé vitték. A tisztségviselők, meghallgatván mind az anya, mind a gyámok követelését, az anya kívánsága szerint megítélték a házasodás jogát. (7) De az erőszak győzött: a gyámok ugyanis a maguk pártján állók előtt a *forum*on nyíltan felszólaltak az igazságtalan ítélet ellen, majd csapatba verődve elrabolták a lányt anyja házából. (8) Kivonult azonban ellenük egy még elszántabb, optimatákból álló csapat, követvén az igazságtalan tett miatt haragra gyúlt nemesifjút. Ádáz harc támadt. A visszavert köznép – amely nem is hasonlított a római köznéphez – fegyveresen hömpölygött ki a városból, majd elfoglalván egy dombot, tűzzel-vassal dúlni kezdte az optimaták földjeit. (9) Magukhoz hívták a kézművesmesterek sokaságát, azokat is, akik addig nem vettek részt a harcban, zsákmánnyal kecsegtetve őket, és a város ostromlására készültek. (10) A háború egyetlen csapása, egyetlen rémsége sem hiányzott, és a két fiatal, aki hazája pusztulása árán törekedett gyászos házasságra, szinte ragályos kórral fertőzte meg a lakosságot. (11) Azonban mindkét fél szemében kevés volt a belső háború és fegyverkezés; az optimaták a rómaiakat hívták az ostromlott város segítségére, a köznép pedig a volscusokat,

hogy velük együtt vegyék be a várost. (12) Elsőnek a volscusok érkeztek meg Ardeába, az aequus Cluilius vezetésével, és sáncot építettek az ellenség falai előtt. (13) Mihelyt ezt hírül vitték Rómába, Marcus Geganius *consul* nyomban elindult hadseregével, az ellenségtől három mérföldre táborhelyet foglalt, és már késő délután lévén, pihenőt rendelt a katonáknak. A negyedik őrségváltáskor aztán elindultak; a megkezdett munkát olyan gyorsan befejezték, hogy napkeltekor a volscusok azt látták, szorosabb gyűrű zárja körül őket, mint amit maguk húztak a város köré. (14) A *consul* Ardea falának egy másik részéhez átjárót is építtetett, amelyen át emberei a városból ki és be járhattak.

10.

(1) A volscusok hadvezére addig a napig semmiféle utánpótlási vonalról nem gondoskodott, hanem a földeken napról napra rabolt gabonával táplálta a katonaságot. Miután az új sáncgyűrű egyszer csak mindentől megfosztotta, tárgyalásra hívta a *consul*t, mondván: ha a rómaiak az ostromzár feloldását akarják elérni, ő hajlandó a volscusoknak parancsot adni az elvonulásra. (2) Mire a *consul* így válaszolt: a legyőzöttek sorsa, hogy elfogadják, nem pedig diktálják a feltételeket; a volscusok önszántukból jöttek ugyan, hogy ostrom alá vegyék a római nép szövetségeseit, de távozni nem így fognak. (3) Azzal megparancsolta, hogy adják ki a hadvezért, tegyék le a fegyvert, nyilvánítsák magukat legyőzötteknek, és ismerjék el Róma hatalmát; máskülönben akár mennek, akár maradnak, ellenségként bánik velük, és inkább a volscusokon aratott győzelemmel fog visszatérni Rómába, semmint egy bizonytalan béke hírével. (4) A volscusok, mivel más lehetőséget nem láttak, megpróbálkoztak a kevés reménnyel kecsegtető fegyveres harccal, de minden ellenük fordult, még a terep is, amely alkalmatlan volt a csatára, de még inkább a menekülésre. Amikor már mindenfelől ölték őket, felhagytak a harccal, könyörgésre fogták a dolgot. Hadvezérüket kiszolgáltatták, fegyvereiket letették, majd iga alatt kellett elvonulniuk; egy szál ruhában, szégyennel, gyalázattal megverve indultak haza. (5) Amikor Tusculum városának közelében megpihentek, fellángolt a lakosság ősi gyűlölete irántuk: megtámadták a védtelen volscusokat, és olyan szörnyű bosszút álltak rajtuk, hogy hírmondó is alig maradt belőlük. (6) A római *consul* helyreállította Ardeában a zendüléstől felzaklatott közállapotokat, lefejeztette a mozgolódás vezetőit, javaikat Ardea városának juttatta. Ardea lakosai úgy vélték, hogy a római népnek ez a nagy érdeme jóvátette az igazságtalan ítéletet; a *senatus* azonban úgy látta, kell még valami ahhoz, hogy az állami kapzsiságnak még az emlékét is eltöröljék. (7) A *consul* diadalmenetben vonult be a Városba, kocsija előtt vezették Cluiliust, a volscusok vezérét, és ott vitték a lefegyverzett és iga alatt elhajtott ellenségtől szerzett fegyverzsákmányt is.

(8) Quinctius *consul* ugyanakkora dicsőséget szerzett tógásan – pedig ez nem kis dolog –, mint tiszttársa fegyveresen, mivel a belső egyetértést és békét az alacsony sorsúak és az előkelők jogainak rendezésével olyan sikeresen fenntartotta, hogy az atyák erőskezű *consul*nak ismerték meg, a köznép pedig jóságos embernek. (9) A *tribunus*okkal szemben is inkább tekintélyével, mint harc árán ért el eredményt: öt alkalommal mindig ugyanolyan szellemben betöltött *consul*i tisztsége és mindig *consul*hoz méltó életmódja szinte nagyobb tiszteletet szerzett személyének, mint tisztségének. E két *consul* hivatali éve folyamán nem is esett szó katonai *tribunus*okról.

11.

(1) Marcus Fabius Vibulanust és Postumus Aebutius Cornicent választották meg *consul*oknak [442]. (2) Fabius és Aebutius, a két *consul* tudta jól, hogy milyen nagy, békében és háborúban szerzett dicsőség örökébe lépnek, és hogy az elmúlt év kiváltképpen a bajba jutott Ardeának nyújtott lelkiismeretes segítség miatt vált emlékezetessé mind a szomszédok, mind a szövetségesek, mind pedig az ellenség számára. (3) Annál jobban igyekeztek a gyalázatos ítélet emlékét teljesen eltörölni. Hozattak is egy *senatus*i határozatot, hogy mivel Ardea városának lakossága a belső harcok folytán megfogyatkozott, toborozzanak oda telepeseket, védekezésül a volscusok ellen. (4) Ezt vették nyíltan jegyzőkönyvbe, hogy a köznép és a *tribunus*ok ne vegyék észre a döntés érvénytelenítésére irányuló szándékukat. Megegyeztek azonban abban, hogy jóval több telepest szerveznek a rutulusok,[1] mint a rómaiak közül, és csakis a szégyenletes ítélettel megszerzett földet osztják ki nekik, római polgár pedig egyetlen röghöz nem juthat, amíg minden rutulus meg nem kapta a maga földjét. (5) Így került vissza a föld az ardeaiak tulajdonába. Az ardeai *colonia* megalapítására háromfős bizottságot választottak: Agrippa Meneniust, Titus Cloelius Siculust és Marcus Aebutius Helvát. (6) Ezek a cseppet sem népszerű feladat végrehajtásával – hogy a szövetségeseknek juttatták a földet, amelyet a római nép magának ítélt – megsértették a köznépet, de a legelőkelőbb atyák sem nézték jó szemmel működésüket, mivel egyáltalán nem vették figyelembe a személyes kapcsolatokat. (7) A nép színe előtti meghurcoltatást – a *tribunus*ok ugyanis már vádat emeltek ellenük – csak úgy kerülhették el, hogy ők is feliratkoztak telepesnek, és ott maradtak a *coloniá*ban, ahol mindenki tanúsította igazságos és becsületes magatartásukat.

[1] Ardea városát rutulusok lakták.

12.

(1) Ebben és a következő évben, amikor Gaius Furius Pacilus és Marcus Papirius Crassus voltak a *consul*ok [441], otthon és odakint béke volt. (2) Ebben az évben rendezték meg a játékokat, amelyeknek megtartására a *senatus* határozata nyomán a *decemvir*ek tettek fogadalmat a köznép kivonulása idején.[1] (3) Hiába igyekezett okot találni a zavarkeltésre Poetelius, akit másodszor is megválasztottak nép*tribunus*nak, azért az ígéretéért, (4) amit azután nem tudott teljesíteni, hogy rábírja a *consul*okat: tegyenek előterjesztést a *senatus*ban, hogy osszanak földet a köznépnek. Miután hosszas vita árán elérte, hogy a *senatus* tanácskozzon arról, *consul*ok vagy katonai *tribunus*ok választására hívjanak-e össze gyűlést, a választás a *consul*okra esett. (5) A *tribunus* fenyegetőzésein pedig, hogy meggátolja a sorozást, csak nevetni lehetett, mivel a szomszédok veszteg maradtak, így sem háborúra, sem háborús készülődésre nem volt szükség.

(6) E nyugalmas időszak után Proculus Geganius Macerinus és Lucius Menenius Lanatus *consul*ságának éve következett [440]. Ezt az évet sokfajta csapás és veszedelem tette nevezetessé: belviszályok, éhínség, a királyi hatalom, amelynek igáját az emberek a bőkezű adakozástól elcsábulva majdnem újra nyakukba vették. (7) Egyedül a külső háború hiányzott; ha még ez is súlyosbítja a helyzetet, minden isten segítségével is aligha maradhatott volna fenn az állam. A vész az éhínséggel kezdődött; talán az időjárás nem volt kedvező a gabonatermésre, vagy a gyűlések és a Város vonzereje miatt hanyagolták el a földművelést: mindkét ok szerepel a forrásokban. Az atyák a köznépet vádolták lustasággal, a nép*tribunus*ok meg a *consul*okat hol rosszindulattal, hol hanyagsággal. (8) Végül rábeszélték a köznépet – a *senatus* sem ellenkezett –, hogy válasszák meg a gabonaszállítás *praefectus*ának Lucius Minuciust,[2] aki aztán ebben a tisztségben többet tett a szabadság védelméért, mint valódi feladatának betöltéséért. Végül azonban mégis könnyített az élelmezés helyzetén, amiért méltán részesült hálában és dicsőségben. (9) Számos követséget indított el a szomszédos népekhez szárazföldön és tengeren, de hiába, az Etruriából érkező, kevésbé számottevő gabonaszállítmányon kívül semmit sem tudott változtatni az ellátás helyzetén. Így a szűkös készletek jobb elosztásához folyamodott. (10) Elrendelte, hogy mindenki vallja be, mennyi gabonája van, és akinek egy hónapra valónál nagyobb a készlete, adja el a fölösleget. Csökkentette a rabszolgák napi fejadagját, majd a gabonakereskedőket hibáztatta és tette ki a nép haragjának. Szigorú rendel-

[1] Ez az ún. *Ludi Plebeii* hagyományos eredete, amelynek első biztosan megfogható nyoma Kr. e. 214-ből való.

[2] A köztársaságkorban a gabonaellátás az *aedilis*ek vagy az ostiai *quaestor* hatáskörébe tartozott, csak különleges vészhelyzetben jelöltek ki erre külön tisztségviselőt.

kezései azonban inkább feltárták a nyomorúságos helyzetet, semmint enyhítették. (11) Sok reményét vesztett plebejus inkább a Tiberisbe vetette magát elfedett fejjel,[1] csak ne kényszerüljön tovább vonszolni keserves életét.

13.

(1) Ekkor Spurius Maelius, egy lovagrendű, a korabeli viszonyokhoz képest dúsgazdag ember, hasznos dolgot kezdeményezett, csak éppen rossz példát mutatott vele, és még rosszabb szándékkal tette. (2) A maga pénzén gabonát vásárolt fel Etruriából vendégbarátai és *cliens*ei révén – ami, úgy vélem, már önmagában is gátolta az állami gabonabeszerzést –, és gabonát kezdett osztogatni. (3) A köznép szívét megnyerte bőkezűségével: követték, amerre csak járt, sokkal nagyobb érdeklődés és tisztelet övezte, mint egy magánszemélynek járt volna, és népszerűsége alapján kétségtelenül számíthatott tőlük a *consul*i tisztségre. (4) Ő azonban, minthogy az emberi lélek mindig többet akar abból, amivel a szerencse kecsegteti, magasabb és meg nem engedett célok felé tört. Mivel a *consul*ságot is úgy kellett volna kicsikarni az atyáktól, inkább királyi hatalomra vágyakozott, gondolván: az volna az egyetlen méltó jutalma nagyszabású elgondolásainak és a küzdelemnek, amelyben alaposan meg kell majd izzadnia.

(5) Közeledett a *consul*választások napja, ami őt tervei véghezvitelében túl korán és készületlenül érte. (6) *Consul*nak Titus Quinctius Capitolinust választották meg (hatodszor), ami egy felforgató számára csöppet sem volt kedvező; tiszttársul Agrippa Meneniust adták mellé, akinek Lanatus volt a mellékneve [439]. (7) Lucius Minuciust vagy újra megtették, vagy bizonytalan időre, ameddig a szükség úgy hozza, választották a gabonaellátás *praefectus*ának: csak annyi bizonyos, hogy *praefectus*i címe a vászontekercsekben megtalálható mindkét év főtisztségviselői között. (8) Mivel Minucius állami megbízásból ugyanazt a feladatot végezte, mint amire Maelius magánszemélyként vállalkozott, épp ezért mindkettőjük házánál ugyanazok az emberek fordultak meg. Tudomást szerzett a dologról, és jelentést tett a *senatus*nak: (9) Maelius házába fegyvert hordanak össze, gyűléseket tart otthonában, és semmi kétség, hogy a királyi hatalom megszerzésén töri a fejét. A cselekvés idejét még nem határozták meg, de más dolgokban már megegyeztek: a *tribunus*okat megvesztegették, hogy árulják el a szabadságot, a tömeg vezetői között pedig elosztották a feladatokat. Ő maga – mondta – csaknem később jelenti a dolgot, mint az állam biztonsága megkövetelné, mivel nem akart bizonytalan és légből kapott híreket közölni.

[1] A fej elfedése öngyilkosság előtt az ókori világban több forrásból adatolt. Az itt leírt motívum talán egy ősi, éhínség-elhárító emberáldozat emlékét őrzi.

(10) Ezt hallván a legtekintélyesebb *senator*ok szemrehányásai mindenfelől záporozni kezdtek mind az elmúlt év *consul*jaira, amiért megtűrték a gabonaosztást és a plebejusok gyülekezését egy magánszemély házában, mind az új *consul*okra, hogy megvárták, amíg a gabonaellátás *praefectus*a tesz jelentést a *senatus*nak egy ilyen fontos dologról, amelynek nemcsak bejelentése, de megbüntetése is a *consul*ok feladata lenne. (11) Quinctius erre azt felelte, hogy a *consul*okat ártatlanul vonják felelősségre, mivel a hatalmuk megsemmisítésére hozott fellebbezési törvény megköti a kezüket, és hivatali tisztségük alapján nincs annyi hatalmuk, mint amennyi bátorságuk, hogy az ügy súlyossága szerint lépjenek fel. Nemcsak bátor, hanem a törvények kötelékeitől szabad kezű emberre van szükség. (12) Így hát – mondta –, ő kinevezné *dictator*nak Lucius Quinctiust: neki megvan a nagy hatalomhoz a kellő bátorsága is.

Mindenki helyeselt, Quinctius azonban előbb elutasította, és azt kérdezte: mit akarnak tőle, hogy élete vége felé ilyen küzdelemre kényszerítik? (13) De aztán, mivel mindenki azt mondogatta, hogy az ő agg lelkében nemcsak a bölcsesség, hanem a bátorság is nagyobb, mint mindannyiukban együttvéve, jól megérdemelt dicséretekkel halmozták el, és a *consul* sem tágított kérésétől, Cincinnatus végül könyörgéssel fordult a halhatatlan istenekhez, (14) hogy öregsége ily válságos időkben szégyent és bajt ne hozzon a közre – és a *consul dictator*rá kiáltotta ki. Ő maga pedig Gaius Servilius Ahalát nevezte ki lovassági főparancsnokká.

14.

(1) Másnap, miután több helyen őrséget helyezett el, megjelent a Forumon, és az új és meglepő fordulat miatt a köznépből minden tekintet rá szegeződött. Maelius párthívei és maga a vezérük is látta, hogy e rendkívüli hatalom ellenük irányul. (2) De akik nem tudtak a királyság megszerzésének tervéről, azt kérdezgették: mi baj történt vajon, miféle hirtelen háború fenyeget, hogy *dictator*i hatalomra van szükség, és a több mint nyolcvanéves Quinctius kezébe kell adni az állam kormányzását? (3) Ekkor a *dictator* odaküldte Maeliushoz Serviliust, a lovassági főparancsnokot, aki így szólt: „Hívat a *dictator*." Maelius rémülten kérdezte, hogy mit akar tőle. Servilius közölte: törvényszék elé kell állnia, hogy tisztázza magát a vád alól, amelyet Minucius a *senatus*ban felhozott ellene. (4) Maelius ekkor visszahúzódott hívei csapatába, és először körülnézett, hogy merre menekülhetne, majd amikor a lovassági főparancsnok utasítására a hivatalszolga el akarta vezetni, a körülötte állók kiszabadították, ő pedig menekülés közben a római köznép védelméért könyörgött, mondván, hogy a patríciusok teljes egyetértésben vesztére törnek, amiért jót tett a köznéppel. (5) Könyörögve kérte, segítsék meg a végveszélyben, és ne engedjék, hogy szemük láttára legyilkolják.

(6) De mialatt így kiabált, Servilius Ahala utolérte és lekaszabolta. Vérétől mocskosan, egy csapat patrícius ifjú kíséretében tért vissza a *dictator*hoz, és jelentette, hogy a *dictator*hoz szólította Maeliust, mire az elkergette a hivatalszolgát, és lázítani kezdte a tömeget, de elnyerte méltó büntetését. (7) A *dictator* pedig így felelt: „Üdvözöllek bátorságodért, Gaius Servilius: megszabadítottad a köztársaságot!"

15.

(1) A tömeg felbolydult, nem tudván mire vélni a történteket, mire a *dictator* gyűlésbe hívatta a népet, és kijelentette, hogy Maeliust jogosan ölték meg, még akkor is, ha nem tört királyságra, mert a lovassági főparancsnok szavára nem jelentkezett a *dictator*nál. (2) Ő az ügy kivizsgálására érkezett a Forumra – mondta –, azután pedig Maelius az ügynek megfelelő sorsban részesült volna; de mivel erőszakkal akarta megakadályozni, hogy a törvény elé állítsák, őt is erőszakkal fékezték meg. (3) Nem is bánhattak vele úgy, mint polgártársukkal; hiszen itt született egy, a jogok és törvények jegyében élő, szabad nép körében, abban a Városban, amelyből, tudta jól, elűzték a királyokat, és még ugyanabban az évben a király húgának a fiait és a *consul*nak, a haza felszabadítójának a gyermekeit is, mivel a királyok visszahívására irányuló összeesküvésüket felfedték, apjuk maga fejeztette le;[1] (4) ahol Tarquinius Collatinust egyedül gyűlöletes neve miatt mondatták le *consul*i hivataláról és küldték száműzetésbe;[2] ahol Spurius Cassius néhány évvel később a királyság helyreállításáért folyó szervezkedés miatt halálbüntetést szenvedett;[3] ahol nem is olyan rég a *decemvir*ek vagyonukkal, száműzetéssel és fejükkel fizettek királyi gőgjükért – ebben a városban fente a fogát Spurius Maelius a királyi hatalomra. (5) És ugyan miféle ember volt? Bár nemesi származás, magas méltóságok, nagy érdemek sem nyitnak utat senkinek az önkényuralom eléréséhez, mégis a Claudiusok, a Cassiusok azért vetettek szemet a tiltott hatalomra, mert ők maguk *consul*ok, *decemvir*ek voltak, őseik magas tisztségeket viseltek, családjuk fényes hírnek örvendett. (6) Ám Spurius Maelius, ez a gazdag gabonakereskedő, aki a nép*tribunus*i tisztségről is inkább csak álmodhatott, mint remélhette volna, azt hitte, hogy két font tönkölylisztért megvásárolta polgártársai szabadságát. Úgy gondolta, odavet némi koncot, és máris a szolgaság csapdájába csalhatja a minden szomszédján győzedelmes népet; (7) hogy őt, aki e Város lakosságának még *senator*ként is megfeküdte volna a gyomrát, a nép megtűrné királyaként, felruházva az isteni

[1] Vö. II. 4–5.
[2] Vö. II. 2.
[3] Vö. II. 41.

születésű és istenek közé fogadott városalapító Romulus felségjelvényeivel és hatalmával! (8) Nem is annyira bűnnek kell ezt tartani, hanem szörnyű isteni jelnek; vére hullása nem is elég kiengesztelésnek, le kell tarolni még a tetőt és a falakat is, amelyek között ez az őrült gondolat megfogamzott, a királyi hatalom árával beszennyezett vagyonát pedig el kell kobozni. Elrendeli hát – mondta –, hogy a *quaestor*ok árusítsák ki javait, és az érte járó pénzt juttassák az államkincstárnak.

16.

(1) Ezután nyomban le is romboltatta a házat, hogy a puszta telek emlékeztessen a bűnös terv elfojtására; a helyet Aequimaeliumnak[1] nevezték el. (2) Lucius Minuciusnak egy aranyozott szarvú marhát adományoztak,[2] és a Porta Trigemina előtt szobrot állítottak neki; ezt a köznép sem ellenezte, mivel *modius*onként egy *as*ért osztotta ki nekik a Maelius-féle gabonát.

(3) Egy-két történetíró művében azt olvasom, hogy ez a Minucius a patrícius rendből átállt a plebejusok soraiba, tizenegyediknek beválasztották a nép*tribunus*ok testületébe, és ő csillapította le a Maelius meggyilkolása miatt támadt zendülést. (4) Csakhogy aligha hihető, hogy az atyák tűrték volna a *tribunus*ok számának gyarapodását, és hogy erre épp egy patrícius szolgáltatott volna példát, illetve hogy a köznép ezt az egyszeri engedményt ezután soha többé nem kapta meg, és kísérletet sem tett rá. De mindennél inkább megcáfolja a Minucius mellszobrán álló feliratot[3] az, hogy néhány évvel azelőtt törvényben tiltották meg,[4] hogy a nép*tribunus*ok maguk egészítsék ki testületüket.

(5) A *tribunus*i testület tagjai közül Quintus Caecilius, Quintus Iunius és Sextus Titinius nem támogatta a Minucius kitüntetéséről szóló javaslatot, és szakadatlanul vádolták a köznép előtt hol Minuciust, hol Serviliust, szemükre vetve Maelius méltatlan meggyilkolását. (6) El is érték, hogy a következő évre ne *consul*okat, hanem katonai *tribunus*okat válasszanak, nem kételkedve abban, hogy a hat hely közül – ekkor már annyit lehetett választani – némelyikre plebejusok is bejuthatnak majd azáltal, hogy késznek vallják magukat bosszút állni Maelius megöletéséért. (7) A köznép, noha abban az évben sok különféle meg-

[1] Kb. 'a Maelius-féle letarolt hely' (Varro: *A latin nyelvről* V. 157) vagy 'Maelius igazságos büntetése' (Cicero: *Saját házáról* 101).

[2] Az áldozati állatoknak volt szokás bearanyozni a szarvát a görög eredetű szertartásokban, így Minuciusnak valószínűleg fel kellett áldoznia a marhát.

[3] Valamelyik Livius forrásául szolgáló, elveszett történeti mű ezek szerint a Minuciusok őseinek képmásai és azok feliratai alapján tette ezt az állítást.

[4] Vö. III. 65. 4.

mozdulás tartotta izgalomban, csak három *consul*i hatáskörű *tribunus*t választott, köztük Lucius Quinctiust, annak a Cincinnatusnak a fiát, akinek a *dictator*i hatalma miatt támadt gyűlöletet használták fel a zavarkeltésre. (8) Quinctiusnál több szavazatot kapott az igen tekintélyes Mamercus Aemilius; harmadiknak Lucius Iuliust választották meg [438].

17.

(1) Hivatali évük folyamán Fidenae római *colonia* a veiibeliekhez és királyukhoz, Lars Tolumniushoz pártolt. (2) Az áruláshoz még egy másik, súlyosabb bűntett is járult: Gaius Fulcinius, Cloelius Tullus, Spurius Antius és Lucius Roscius római követeket, akik a fordulat okának megtudakolására érkeztek hozzájuk, Tolumnius parancsára megölték. (3) Vannak, akik enyhíteni akarják a király bűnét, mondván, hogy társasjáték közben egy szerencsés dobás alkalmával félreérthető kijelentést tett,[1] amit a fidenaebeliek a követek meggyilkolására szóló parancsnak tekintettek, és állítólag ez lehetett haláluk oka. (4) Hihetetlen azonban, hogy amikor megérkeztek új szövetségesei, a fidenaebeliek, akik a népek jogát sértő gyilkosság tervéről akartak vele tanácskozni, ne rájuk figyelt volna a játék helyett, és később ne minősítette volna tévedésnek a gaztettet. (5) Valószínűbbnek tűnik, hogy magához akarta láncolni a fidenaebelieket, hogy ennek a súlyos bűnnek a tudatában még lehetőségük se legyen a rómaiaktól bármit remélni. (6) A Fidenaeban meggyilkolt követeknek szobrot állítottak az állam költségén a Rostránál.[2] Fidenae és Veii ellen ádáznak ígérkezett a küzdelem, nemcsak a szomszédság miatt, hanem mert ilyen bűnös cselekedettel kezdték meg a háborút. (7) Mivel a köznép és *tribunus*ai veszteg maradtak, az állam vezetésére ellenvetés nélkül megválasztották *consul*nak Marcus Geganius Macerinust (harmadszor), és Lucius Sergius Fidenast [437], aki nevét nyilván az ezután folytatott háborúról kapta. (8) Ő vívott ugyanis elsőként sikeres harcot Veii királyával az Anio folyón innen, bár nagy véráldozat árán. Így hát nagyobb volt a polgárok gyásza az elesettekért, mint örömük az ellenség veresége fölött. A *senatus* pedig, amint válságos helyzetben szokás volt, *dictator*t neveztetett ki Mamercus Aemilius személyében. (9) Az pedig elmúlt évi tiszttársai – a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok – közül nevezte ki a lovassági főparancsnokot, Lucius Quinctius Cincinnatust, ezt az apjához méltó fiatalembert. (10) A *consul*ok felhívására besorozott katonákhoz régi, háborús tapasztalatokkal rendelkező

[1] Valerius Maximus (IX. 9. 3) tudósítása szerint a király a szerencsés dobás után így szólt játékpartneréhez: „Ölj!" – Valószínűleg egy görög eredetű stratégiai játékról van szó, ahol a lépéseket kockadobással határozták meg.

[2] Vö. VIII. 14. 12

*centurió*kat osztottak be, és pótolták a legutóbbi csatában elpusztultakat. A *dictator* Titus Quinctius Capitolinust és Marcus Fabius Vibulanust vitte magával *legatus*aiként. (11) A nagyobb hatalom és annak méltó viselője arra késztette az ellenséget, hogy a római területről az Anio túlsó partjára vonuljon vissza; elfoglalták a Fidenae és az Anio között emelkedő dombokat, ide vonták vissza táborukat, és nem is ereszkedtek le addig a síkságra, amíg meg nem érkeztek a segítségükre küldött faliscus légiók. (12) Az etruszkok csak ekkor ütötték fel táborukat Fidenae falai alatt. A római *dictator* is megtelepedett nem messze onnan, a két folyó[1] partján, a Torkolatnál,[2] és sáncot emelt maga és az ellenség közé, ahogy a terepviszonyok engedték. Másnap csatát kezdeményezett.

18.

(1) Az ellenség körében megoszlottak a vélemények. A faliscusok, akik otthonuktól távol nehezen viselték a katonai szolgálat terhét, de bíztak a maguk erejében, mielőbb meg akartak ütközni. A veiibeliek és Fidenae lakói inkább a háború elnyújtásától reméltek sikert. (2) Tolumnius, bár hasznosabbnak tartotta honfitársai tervét, félt, hogy a faliscusok nem viselik majd el a hosszan tartó katonáskodást, ezért kijelentette, hogy másnap csatát vállal. (3) A *dictator*nak és a rómaiaknak megnőtt a bátorsága, gondolván, hogy az ellenség vonakodik a csatától; másnap pedig a katonák már zúgolódni kezdtek, hogy ők bizony megtámadják a tábort meg a várost, ha nem vívhatják meg a csatát. Mindkét hadsereg felvonult tehát a két tábor között elterülő mezőn. (4) A nagy létszámú veiibeliek a hegyek mögött körbeküldtek egy csapatot, hogy csata közben intézzen támadást a római tábor ellen. A három nép hadseregét úgy állították fel, hogy a jobbszárnyat a veiibeliek, a balszárnyat a faliscusok alkották, a centrumban meg a fidenaebeliek helyezkedtek el. (5) A *dictator* a jobbszárnyon a faliscusokkal, Capitolinus Quinctius a balszárnyon a veiibeliekkel szemben támadott; a centrum előtt a lovasság élén a lovassági főparancsnok haladt. (6) Egy darabig csend és nyugalom volt, mivel az etruszkok sem szándékoztak csatát kezdeni, ha rá nem kényszerülnek, a *dictator* pedig Róma fellegvárára szegezte tekintetét, várva az *augur*ok megbeszélt jeladását – nekik ugyanis azonnal jelezniük kellett, mihelyt kedvező madárjóslatot kapnak.[3] (7) Mihelyt meglátta azt, először a lovasságot küldte nagy csatakiáltással az ellenségre; mögöttük a gyalogság csatasora vetette rájuk magát óriási erővel. (8) Az etruszk légiók sehol sem voltak képesek feltartóztatni a rómaiak támadását. Leginkább a lovasság állt helyt, és

[1] A Tiberis és az Anio.

[2] Lásd az I. 27. 4 jegyzetét.

[3] Fidenae síkjáról valójában nem látni el Rómáig.

a lovasok között a legbátrabb maga a király volt, aki szembeszállt a menekülőket mindenfelől rendezetlenül üldözőbe vevő rómaiakkal, és ezzel elhúzta az ütközetet.

19.

(1) Szolgált ekkoriban a lovasságnál egy katonai *tribunus*, Aulus Cornelius Cossus, kiemelkedően jó külsejű férfi, erős és bátor, aki igen büszke volt nemesi származására, amelyet még nagyobb hírnévvel tetézve hagyott utódaira örökül. (2) Amikor ez a férfi meglátta, hogy Tolumnius bármerre fordul, megzavarja a római lovas egységeket, és felismerte királyi öltözékében az arcvonalon hol itt, hol ott feltűnő alakot, (3) így kiáltott fel: „Ez itt az emberek közti szerződés meggyalázója, aki lábbal tiporta a népek jogát? Én bizony, ha az istenek úgy akarják, hogy legyen még valami szent a földön, feláldozom őt engesztelésül követeink halotti szellemének." (4) Megsarkantyúzta lovát, és lándzsáját előreszegezve nekirontott kiszemelt ellenségének. Amint egy döféssel levetette lováról, lándzsájára támaszkodva maga is nyomban leugrott a lóról.[1] (5) A feltápászkodó királyt pajzsdudorral visszalökte a földre, majd lándzsáját többször is beleszúrta, és a földhöz szegezte. Majd megfosztotta fegyverzetétől a kivérzett holttestet, fejét levágta, és lándzsája hegyére tűzte. Az ellenségen eluralkodott a rémület, hogy királyuk odaveszett. Így futott meg a lovasság is, amely eddig egymaga nem engedte döntésre vinni az ütközetet. (6) A *dictator* a menekülő légiók nyomába eredt, gyilkolva és a táborig üldözve őket. A legtöbb fidenaebelinek, mivel ismerték a vidéket, sikerült a hegyekbe menekülniük. Cossus átkelt a Tiberisen lovasságával, és Veii területéről hatalmas zsákmányt vitt Rómába. (7) A csata közben a római tábornál is folyt a harc Tolumnius csapatainak egy része ellen, amelyet – mint az imént említettem – a táborhoz küldött. (8) Fabius Vibulanus eleinte körben védelmezte a sáncot; majd midőn az ellenség teljes figyelmét lekötötte a sánc ostromlása, a főkapun jobb felé kitörve hirtelen támadásba lendült *triarius*aival. Így rémületet keltve az ellenség soraiban, kisebb vérfürdőt rendezett ugyan köztük, mivel kevesebben is vettek részt a harcban, de éppolyan fejvesztve menekültek, mint a nyílt csatában.

20.

(1) A *dictator* mindenhol győzelmet aratott, így a nép által jóváhagyott *senatus*i határozat alapján diadalmenetben tért vissza Rómába. (2) A menetben a legnagyobb látványosság a megölt királyról leszedett fejedelmi fegyverzsákmányt

[1] Az ókori görög és római lovasok, mivel a kengyelt nem ismerték, a lóra és lóról szállás segédeszközeként lándzsájukat használták, a mai rúdugrókhoz hasonlóan.

hordozó Cossus volt; róla szóltak a katonák rögtönzött nótái,[1] amelyek Romulus mellé állították őt. (3) A fegyverzsákmányt ünnepélyes felajánlási szertartással Iuppiter Feretrius templomában akasztotta fel fogadalmi ajándékul, Romulus zsákmánya mellé[2] – ez kapta elsőként a „fejedelmi fegyverzsákmány" nevet, és akkortájt még nem volt párja. A polgárok tekintete a diadalmenet során sem a *dictator* kocsijára, hanem őrá irányult, és ezen a fényes napon szinte csak őt ünnepelték. (4) A *dictator* a nép akaratából közpénzből egy font súlyú aranykoszorút helyezett el ajándékul Iuppiternek a Capitoliumon.

(5) Minden történetíró elődöm nyomán állítottam, hogy Aulus Cornelius Cossus katonai *tribunus*i rangban vitte a második fejedelmi fegyverzsákmányt Iuppiter Feretrius templomába.[3] (6) Viszont – amellett, hogy csak az tekinthető joggal fejedelmi fegyverzsákmánynak, amitől hadvezér foszt meg hadvezért, hadvezérnek pedig csak az számít, akinek a jósjeleivel a hadjárat folyik – a fogadalmi ajándék felirata is bizonyítja ezekkel a történetírókkal és velem szemben egyaránt, hogy Cossus *consul* volt, amikor ezt a zsákmányt ejtette. (7) Hallottam, hogy amikor Augustus Caesar, minden templomnak alapítója vagy újjáépítője, belépett Iuppiter Feretrius szentélyébe – amelyet szintén újjáépíttetett, mivel kikezdte már az idő vasfoga –, maga olvasta ezt a feliratot a vászon mellvérten, ezért aztán jóformán szentségtörésnek tartottam volna, ha Cossust zsákmányának olyan tanújától fosztanám meg, mint Caesar, a templom újjáalapítója. (8) Hogy honnan ered az a tévedés, hogy a régi évkönyvek és a Figyelmeztető Iuno templomában elhelyezett, a tisztségviselők jegyzékét tartalmazó vászontekercsek szerint – amelyeket Licinius Macer forrásként gyakran idéz – Aulus Cornelius Cossus csak tíz évvel később, Titus Quinctius Poenusszal együtt [428] volt *consul*, azt kinek-kinek megítélésére bízom. (9) Hogy ez a nevezetes csata nem tehető arra az évre, azt még az is bizonyítja, hogy Aulus Cornelius *consul*i éve körül vagy három évig nem viseltek háborút a járvány és az élelemhiány miatt, és még az évkönyvek is csak a *consul*ok nevét említik, bizonyára a gyász jeleként. (10) *Consul*sága után két évvel[4] Cossus *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*, majd ugyanabban az évben a lovassági főparancsnok volt, és ebben a minőségében

[1] Szokás volt, hogy a diadalmenetben vonuló katonák vezérükről rögtönzött dicsőítő énekeket, illetve meglehetősen szabadszájú, bajelhárító szerepű tréfás vagy gúnydalokat énekeltek.

[2] Vö. I. 10.

[3] Livius állításával szemben két rivális hagyomány is létezett: ezek szerint Cossus 426-ban hajtotta végre híres haditettét mint lovassági főparancsnok vagy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*.

[4] Kr. e. 426-ban.

egy másik nevezetes lovas csatát vezetett. Szabad tere van tehát a találgatásnak, de úgy hiszem, fölösleges. (11) Hiszen el lehet vetni minden véleményt, az viszont tény, hogy a csata megharcolója, amikor újonnan szerzett zsákmányát a megszentelt helyen lerakta, Iuppiter színe előtt, akinek a fogadalmi ajándékot ajánlotta, és Romulusra tekintve – ezek pedig nem lekicsinylendő tanúi egy cím jogtalan használatának – így írta alá a nevét: Aulus Cornelius Cossus *consul.*

21.

(1) Marcus Cornelius Maluginensis és Lucius Papirius Crassus *consul*ok évében [436] Veii és Falerii területére vezényelték a hadsereget, sok embert és jószágot hajtottak el. (2) Az ellenséggel sehol sem találkoztak a földeken, és csatára nem nyílt alkalom; a városokat azonban mégsem vették ostrom alá, mert járvány ütötte fel a fejét a nép között. Lázításra is kísérlet történt Rómában, de nem lett belőle semmi. (3) Spurius Maelius nép*tribunus*, gondolván, hogy népszerű nevével felkelést szíthat, perbe fogta Minuciust, és javaslatot terjesztett elő Servilius Ahala javainak elkobzásáról – (4) azt állítva, hogy Minucius hamis vádakkal tört Maelius vesztére, Servilius pedig ítélethozatal nélkül ölt meg egy római polgárt. A nép azonban még kevesebb figyelemre méltatta a vádakat, mint szerzőjüket. (5) Egyébként is több aggodalomra adott okot az egyre súlyosbodó járványos betegség és az ijesztő csodajelek, főleg az, hogy a hírek szerint vidéken egyremásra dőltek romba a házak a gyakori földrengések miatt. A nép tehát nyilvános esdeklést tartott a duumvirek vezetésével.[1]

(6) A következő évben, amikor Gaius Iulius (másodszor) és Lucius Verginius voltak a *consul*ok [435], a járvány terjedése olyan ijesztő pusztítást okozott a Városban és környékén, hogy nemcsak a római területekről nem indult senki portyázni, és sem az atyák, sem a köznép nem gondolt semmiféle háborúra, (7) hanem még Fidenae lakói is lemerészkedtek római területre fosztogatni, holott nemrég még a hegyekben vagy városuk falai mögött lapultak. (8) Majd miután segítségül hívták a veii hadsereget is – a faliscusokat ugyanis sem a rómaiak szorult helyzete, sem szövetségeseik könyörgése nem bírhatta rá, hogy ismét háborúba kezdjenek –, a két nép átkelt az Anio folyón, és csaknem a Porta Collináig nyomult előre. (9) Így a Városban sem volt kisebb a rémület, mint vidéken. Iulius *consul* a sáncon és a falakon[2] fejlesztette fel csapatait, Verginius pedig Quirinus templomában a *senatus* véleményét tudakolta. Elhatározták, hogy kinevezik *dictator*nak Quintus[3] Serviliust, akinek némely források szerint

[1] A szent cselekményekért felelős *duumvir*ek mondták elő a népnek az ünnepi ima szövegét.

[2] Rómának még Servius Tullius király által épített védősáncán és falán.

[3] Szövegjavítás a kéziratok Aulus olvasata helyett.

Priscus, mások szerint Structus volt a mellékneve. (10) Verginius előbb tanácskozott a dologról tiszttársával, majd miután az beleegyezett, még az éjszaka folyamán kinevezte a *dictator*t; az pedig Postumus Aebutius Helvát jelölte ki maga mellé lovassági főparancsnokká.

22.

(1) A *dictator* elrendelte, hogy pirkadatkor mindenki jelenjen meg kinn a Porta Collina előtt. Ott is volt minden fegyverfogható ember. Kihozták a hadijelvényeket a kincstárból, és a *dictator* elé vitték. (2) Mialatt ez történt, az ellenség visszahúzódott a magaslatokra. A *dictator* csatarendben utánuk vonult oda; Nomentumtól nem messze csatát vállalt, és megfutamította az etruszk légiókat. Ezután Fidenae városába szorította vissza őket, és körbe is sáncolta a várost. (3) Sem létrával nem lehetett azonban feljutni a magasan fekvő és erődített városba, sem az ostromzárnak nem volt értelme, mivel a város bőséges, jó előre begyűjtött gabonatartalékai nemcsak az ínség elkerülésére voltak elegendőek. (4) A *dictator* tudta, hogy ostrommal bevenni és kiéheztetni őket egyaránt reménytelen, viszont a közeli szomszédság miatt jól ismerte a vidéket. Így a város túlsó oldalán, amelynek védelmét nagy természetes védettsége miatt a leginkább elhanyagolták, aknát kezdett vájatni a fellegvár felé. (5) Ő maga a legkülönfélébb pontokon vonult a falak alá, a sereget négy részre osztva, hogy azok egymást váltva éjjel-nappal folytassák a harcot, és így elterelte az ellenség figyelmét a munkálatokról. (6) Végül sikerült átfúrni a hegyet, és a tábortól egyenes út nyílt a fellegvárba. Az etruszkok, akik az igazi veszély helyett az üres fenyegetőzésekre figyeltek, a fejük fölött felharsanó ellenséges csatakiáltásból tudták meg, hogy városuk elesett.

(7) Abban az évben Gaius Furius Pacilus és Marcus Geganius Macerinus *censor*ok felépíttették maguknak a Mars-mezőn a Villa Publicát, és ekkor tartották először ott a vagyonbecslést.

23.

(1) Licinius Macernél azt találtam, hogy a következő évre [434] ugyanazokat a *consul*okat választották újra, Iuliust harmadszorra, Verginiust másodjára. (2) Valerius Antias és Tubero[1] szerint viszont abban az évben Marcus Manlius és Quintus Sulpicius voltak a *consul*ok. Ráadásul egymástól szögesen eltérő közléseik forrásaként mind Tubero, mind Macer a vászontekercsekre hivatkozik;

[1] Aelius Tubero történetíróról keveset lehet tudni; vagy a Kr. e. 11. év *consul*jával, vagy annak apjával lehetett azonos, és történeti művének megalkotásában Thuküdidész „tanítványa" volt.

sőt azt is mindketten megemlítik, hogy a régi történetírók tanúsága szerint abban az évben katonai *tribunus*ok voltak hatalmon.[1] (3) Licinius Macer kétségtelenül a vászontekercsek tanúságát tartja követendőnek; Tubero nem tudja, mi az igazság. A régiség miatt elhomályosult többi esemény között hadd maradjon ez a kérdés is megoldatlan.

(4) Etruriában Fidenae elfoglalása után kitört a pánik, és nemcsak Veii lakói rettegtek hasonló pusztulástól, hanem a faliscusok is, mert jól emlékeztek, hogy a háború kezdetén még velük tartottak, bár akkor már nem álltak melléjük, amikor ismét fellázadtak. (5) A két állam tehát elküldte követeit a tizenkét néphez,[2] és elérték, hogy hirdessenek gyűlést egész Etruriának Voltumna szentélyénél;[3] a *senatus* pedig, mivel nagy veszedelmet látott készülőben, másodszor is kineveztette *dictator*nak Mamercus Aemiliust, (6) aki Aulus Postumius Tubertust nevezte ki lovassági főparancsnoknak. A háborús készülődés annyival volt nagyobb a legutóbbinál, amennyivel nagyobb veszélyt jelentett egész Etruria, mint annak idején két nép.

24.

(1) Ez jóval nyugodtabban zajlott le, mint bárki is várhatta volna. (2) Kereskedők hírül hozták, hogy az etruszkok megtagadták a segítséget a veiibeliektől, és közölték velük, hogy a maguk elhatározása alapján indított háborút a maguk erejéből kell befejezniük, és szerencsétlen helyzetükben ne keressék azoknak a szövetségét, akikkel a siker reményét nem akarták megosztani. (3) Erre a *dictator*, hogy megválasztása ne bizonyuljon hiábavalónak, mivel a katonai dicsőségnek a reménye is elveszett, békében szeretett volna olyasmit tenni, ami *dictator*ságát az utókor előtt emlékezetessé teszi. Csökkenteni készült hát a censori jogkört, vagy mert túlzottnak vélte, vagy mert nem is annyira a tisztség méltóságát, mint időtartamát tekintette sérelmesnek. (4) Így tehát gyűlést hívott össze, ahol így beszélt:

Az állam külháborús ügyeit és biztonságának védelmét a halhatatlan istenek vették át. Neki már csak a falakon belül maradt tennivalója, így gondoskodni akar a római nép szabadságáról. Ezt pedig úgy lehet a leginkább megőrizni, ha a nagy hatalommal járó tisztségek nem tartanak sokáig, és ha hatáskörüket nem lehet is korlátozni, legalább időtartamukat korlátozzák. A többi hivatal időtartama egy-egy év, a *censor*ságé azonban öt esztendő. (5) Nehéz dolog ennyi évig,

[1] Az utóbbi verziót követi Diodórosz is (XII. 53. 1).

[2] Vagyis az etruszk államszövetség tagjaihoz.

[3] Voltumna istennő talán Volsinii város védőistenének, a Rómában is tisztelt Vertumnusnak női megfelelője (változata?) lehetett.

az emberélet egy jó részén át ugyanazok hatalmának alávetve élni. Ő törvényt akar hozni, hogy másfél évnél ne legyen hosszabb a *censor*i tisztség tartama. (6) Amikor másnap a nép teljes egyetértésével megszavaztatta a törvényt, azt mondta: „Hogy saját példámmal is igazoljam, polgárok, mennyire nem szeretem a hosszú ideig tartó hivatalokat, lemondok *dictator*i tisztemről." (7) Miután leköszönt saját tisztségéről, és korlátozta egy másiknak az idejét, a nép szerencsekívánatokkal és nagy szeretettel övezve kísérte őt otthonáig. A *censor*ok rossz néven vették a dolgot, így Mamercust, amiért megcsorbította a római nép egyik hivatalos méltóságát, kizárták a *tribus*ából, és nyolcszoros adó fizetésére kötelezve az *aerarius*ok közé sorolták.[1] (8) Mint mondják, ő ezt teljes nyugalommal viselte, mert inkább a megaláztatás oka lebegett a szeme előtt, mint maga a megaláztatás. A legelőkelőbb atyák, bár ellenezték a *censor*i jog korlátozását, elítélték a *censor*i könyörtelenségnek ezt a példáját, hiszen mindegyikük belátta, hogy hosszabb ideig és gyakrabban kell alávetnie magát a *censor*oknak, mint ahogy a *censor*i tisztséget viselheti. (9) A nép körében viszont állítólag akkora felháborodás támadt, hogy a *censor*okat csak Mamercus tekintélye mentette meg a bántalmazástól.

25.

(1) A nép*tribunus*ok kitartó erőfeszítéseikkel megakadályozták a *consul*választó gyűlés összehívását, és már csaknem *interrex* kijelölésére került sor, amikor végül is elérték, hogy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat válasszanak. (2) A győzelem várt jutalma, hogy plebejus is legyen köztük, elmaradt. Csupa patríciust választottak: Marcus Fabius Vibulanust, Marcus Foliust[2] és Lucius Sergius Fidenast.

(3) Abban az évben [433] a járvány minden egyéb tevékenységet megakadályozott. A nép egészségéért templom építésére tettek fogadalmat Apollónak; a *duumvir*ek a sorskönyvek alapján sokféle módon próbálták kiengesztelni az istenek haragját és elfordítani a járványt a népről. (4) A pusztulás mégis nagy volt, falun-városban egyaránt, egyre-másra hullott a vésztől ember és állat. A járvány miatt fenyegető éhínségtől félve, mivel a betegség a földművelőket is megtámadta, elküldtek gabonát vásárolni Etruriába, Pometia környékére, Kümébe, végül még Szicíliába is. *Consul*választó gyűlésekről szó sem esett; (5) *consul*i

[1] A *censor*ok legtöbbször kétféle büntetést alkalmaztak egyszerre az arra érdemesnek tartott polgárokon: a bűnöst kizárhatták a *tribus*ból, amelybe tartozott, és áthelyezhették valamelyik nagy létszámú városi *tribus*ba, vagy besorolhatták a különösen magas adóra kötelezett *aerarius*ok közé.

[2] Vö. V. 41. 3.

hatáskörű katonai *tribunus*nak pedig csupa patríciust választottak: Lucius Pinarius Mamercust, Lucius Furius Medullinust és Spurius Postumius Albust.

(6) Ebben az évben [432] enyhült a járvány, és a gabonaínség sem okozott veszedelmet, mivel az élelemről jó előre gondoskodtak. (7) A volscusok és az aequusok újabb háborús tervekről tárgyaltak gyűléseiken, akárcsak az etruszkok Voltumna templománál. (8) Itt egy évvel elhalasztották a vállalkozást, és határozatban kimondták, hogy addig gyűlést sem tartanak, hiába siránkozott Veii népe, hogy Veiit is Fidenae városának sorsa fenyegeti.

(9) Közben Rómában a köznép vezetői, akik, mivel kívül béke volt, hosszú idő óta hiába reménykedtek magasabb tisztségek elnyerésében, a nép*tribunus*ok házaiba hívtak össze gyűléseket. (10) Ott titkos tervekről tanácskoztak. Azon keseregtek, hogy a köznép semmibe veszi őket, mivel annyi éve bevezették már a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok választását, és még soha plebejus nem jutott ehhez a méltósághoz. (11) Milyen előrelátóan jártak el őseik – mondták –, amikor úgy rendelkeztek, hogy egyetlen patrícius sem juthat plebejus hivatalhoz, különben még a nép*tribunus*ok helyén is patríciusok ülnének. Ennyire lekicsinyli őket saját rendjük is, és a köznép megvetése irántuk semmivel sem kisebb, mint az atyáké! (12) Mások mentegették a köznépet, és az atyákat hibáztatták, mondván, hogy nagyravágyásukkal és mesterkedéseikkel ők zárják el a köznép előtt a tisztségekhez vezető utat. Ha fenyegetőzéssel vegyes kéréseik lélegzetvételnyi időt engednek a köznépnek, az nem feledkezik majd meg a maga fajtájáról, amikor szavazni megy, és miután biztosította védelmét, a hatalmat is megszerzi.

(13) Elhatározták, hogy a hivatalhajhászás korlátozása végett a *tribunus*ok törvényjavaslatot terjesztenek elő arról, hogy senki se fehéríthesse ki a tógáját, amikor hivatalra pályázik. Apróság ez, és manapság aligha vennénk komolyan, de akkor hatalmas harcra gyújtott patríciust, plebejust egyaránt. (14) Mégis a *tribunus*ok győztek, megszavaztatták a törvényt, és nyilvánvaló volt, hogy a felháborodott köznép a saját rendjéhez tartozókat támogatja majd. De hogy ennek szabad út ne nyíljon, a *senatus consul*választó gyűlés összehívásáról hozott határozatot.

26.

(1) Erre az adott okot, hogy a latinok és hernicusok hírt adtak az aequusok és volscusok háborús készülődéséről. (2) A következő évre Titus Quinctius Cincinnatust (Lucius fiát) – aki Poenus melléknéven is szerepel – és Gnaeus Iulius Mentót választották meg *consul*nak [431]. A háborús fenyegetés nem is késett sokáig. (3) A két nép a katonai szolgálatra kényszerítő leghatásosabb eszköz, az

átoktörvény[1] alapján tartotta meg a sorozást. (4) Így két erős hadsereg találkozott az Algiduson, ahol az aequusok és a volscusok külön-külön ütöttek tábort. A vezérek minden eddiginél nagyobb gondot fordítottak az erődítésre és embereik gyakorlatoztatására. (5) Annál nagyobb rémületet keltettek Rómában az erről szóló híradások. A *senatus* elrendelte, hogy *dictator*t kell kinevezni, mivel bármilyen gyakran megverték is ezt a két népet, azok most minden eddiginél nagyobb erővel készültek fel a háborúra; ráadásul a római ifjúság jelentős tömegét elvitte a járvány. (6) Mindennél aggasztóbb volt azonban a *consul*ok egymás ellen táplált rosszindulata, viszálykodása és minden tanácskozáson megnyilatkozó ellentétes véleménye. Egyes szerzők szerint ezek a *consul*ok csatát is vesztettek az Algiduson, és ezért volt szükség *dictator* kinevezésére. (7) Annyi bizonyos, hogy minden nézeteltérésük ellenére abban az egyben egyetértettek az atyák akaratával szemben, hogy ne nevezzenek ki *dictator*t. Végül, amikor már egyik szörnyű hír a másikat érte, a *consul*ok pedig nem voltak hajlandóak engedelmeskedni a *senatus*nak, Quintus Servilius Priscus, ez a magas méltóságokat viselt, érdemes férfi[2] így szólalt fel: „Nép*tribunus*ok! (8) Most, hogy a végsőkre került a sor, hozzátok fordul a *senatus*: mivel az állam válságos helyzetben van, hatalmatoknál fogva kényszerítsétek a *consul*okat, hogy nevezzenek ki *dictator*t!" (9) Ennek hallatára a *tribunus*ok úgy vélték, eljött az alkalom hatalmuk növelésére. Visszavonultak tehát, és testületük nevében kinyilvánították határozatukat: a *consul*ok kövessék a *senatus* utasításait; ha a legtekintélyesebb rend egyhangú határozataival továbbra is szembeszegülnek, elrendelik, hogy vessék őket börtönbe. (10) A *consul*ok inkább voltak hajlandóak engedni a *tribunus*oknak, mint a *senatus*nak, azt hajtogatva, hogy a *senator*ok elárulták a legfőbb hatalmat, és a *tribunus*i hatalom igájába hajtották a *consul*i méltóságot, ha egyszer egy *tribunus* hatalmánál fogva bármire kényszerítheti a *consul*okat, sőt – aminél szörnyűbbtől még egy magánszemély sem félhet – akár börtönbe is vetheti őket. (11) Sorshúzás útján jelölték ki azt a *consul*t, aki a *dictator*t kinevezi – a két *consul* ugyanis ebben sem volt képes megegyezni egymással. A választás Titus Quinctiusra esett, ő pedig apósát, Aulus Postumius Tubertust, e szigorú fegyelmet tartó férfit nevezte ki *dictator*nak. Az új *dictator* lovassági főparancsnoknak Lucius Iuliust tette meg. (12) Egyszersmind elrendelte a sorozást is, valamint a törvénykezés szüneteltetését, hogy városszerte senki se foglalkozzon egyébbel, mint

[1] Átoktörvény *(lex sacrata)*: aki nem jelent meg a sorozáson, azt átkozottnak *(sacer)* nyilvánították, ami azt jelentette, hogy az emberi közösség kiveti őt magából, és ki van szolgáltatva minden isten haragjának.

[2] Vö. IV. 21. 9.

a háborús készülődéssel. A felmentések okainak elbírálását a háború befejezése utáni időre halasztották,[1] így aztán még a kétes helyzetűek is inkább a jelentkezésre hajlottak. A hernicusoknak és a latinoknak is megparancsolták, hogy állítsanak ki katonaságot; mindkét nép buzgón teljesítette a *dictator* parancsát.

27.

(1) Mindezt igen gyorsan hajtották végre. Gnaeus Iulius *consul*t hagyták hátra a Város őrizetére, Lucius Iuliusnak, a lovassági főparancsnoknak pedig a váratlan háborús szükségletekről kellett gondoskodnia, hogy ha a táborban hiányt szenvednek majd valamiben, ne késsen az utánpótlás. (2) A *dictator* pedig Aulus Cornelius, a *pontifex maximus* után mondva a szertartás szövegét, a háború sikeréért nagyszabású játékok rendezését ajánlotta fel fogadalmi ajándékul. Majd elindult Rómából, megosztotta seregét Quinctius *consul*lal, így ért az ellenség közelébe. (3) Amikor meglátták az ellenség két táborát, egymástól csekély távolságra, maguk is tábort ütöttek, mintegy egy mérföldnyire amazoktól, a *dictator* Tusculumhoz, a *consul* Lanuviumhoz közelebb eső helyen. (4) Négy hadsereg és ugyanannyi erődítmény állt tehát a síkság körül, amely nemcsak apróbb kitörésekre, hanem a két hadsereg felfejlődéséhez is eléggé tágas volt. (5) Attól kezdve, hogy letáboroztak egymással szemközt, nem is hagyták ki az alkalmat a kisebb csatározásokra. A *dictator* szívesen látta, ha emberei összemérik erejüket az ellenséggel, és a sikeres próbálkozások következtében egyre szilárdabban hisznek a végső győzelemben. (6) Így hát az ellenség, mivel a szabályos ütközettől mit sem várhatott, sorsát egy veszélyes lépés kockázatára bízta: éjjel támadta meg a *consul* táborát. A hirtelen keletkezett csatazaj nemcsak a *consul* őrségét, majd egész hadseregét, hanem a *dictator*t is felverte álmából. (7) Most, amikor gyors intézkedésre volt szükség, a *consul*t sem higgadtsága, sem bátorsága nem hagyta cserben: a katonák egy része a kapuk őrségét erősítette, a másik körös-körül a sánc védelmét biztosította. (8) A másik táborban, a *dictator*nál nem volt akkora kavarodás, jobban láthatták tehát, mi a teendő: Spurius Postumius Albus *legatus* vezetésével nyomban erősítést küldtek a *consul* táborához; a *dictator* maga pedig csapatai egy részével, csekély kerülővel a csatazajtól lehetőleg elég távoli helyet keresett, hogy onnan váratlanul támadja hátba az ellenséget. (9) A táborban Quintus Sulpiciusra bízta a parancsnokságot; Marcus Fabius *legatus*nak a lovasság parancsnoki tisztét adta, és elrendelte, hogy hajnal előtt ne induljon meg, mivel éjjeli csatában a lovasság nehezen irányítható. Amit okos és talpraesett hadvezér ily helyzetben megparancsolhat és elvégezhet, azt ő

[1] Azaz nem fogadtak el semmiféle felmentést a sorozáson, és aki ennek ellenére távol maradt, annak az ügyét a háború után vizsgálták ki.

sorban megparancsolta és elvégezte. (10) De még rendkívüli bölcsességről és bátorságról is bizonyságot tett, amelynek dicsősége nem vált eléggé közismertté: válogatott *cohors*ok élén elküldte Marcus Geganiust annak az ellenséges tábornak a megostromlására, amelyből, mint kiderítette, nagyobb csapatokat vontak ki. (11) Geganius megtámadta a táborban lévőket, akik csak arra figyeltek, hogyan végződik a többiek veszélyes vállalkozása, magukra pedig nem vigyáztak, és elhanyagolták az éjjeli őrjáratokat és előőrsszolgálatot. Szinte már el is foglalta a tábort, mire a védők észrevették volna, hogy megtámadták őket. (12) Ezután a megállapodás szerint füstjelet adott, a *dictator* pedig ennek láttára felkiáltott, hogy elfoglalták az ellenséges tábort, és elrendelte, hogy terjesszék el a hírt.

28.

(1) Már virradt, és láthatóvá vált minden. Fabius támadást indított a lovassággal, a *consul* pedig a táborból tört rá a már amúgy is megzavarodott ellenségre; (2) a *dictator* a túlsó oldalról a tartalékot és a második vonalat támadta, és amint az ellenség a zavarodott kiáltásokra és a hirtelen támadt kavarodásra megfordult, mindenhol az ő győztes gyalogságával és lovasaival találta magát szemben. (3) Már mindenfelől körülzárták őket, és a lázadásért mind egy szálig elvették volna büntetésüket, ha az egyik volscus, Vettius Messius, inkább hőstetteire, mint származására nézve kiváló férfi, hangos szemrehányással meg nem szólítja bajtársait, akik már szűk körbe szorultak össze: „Nem is védekeztek? Bosszulatlanul várjátok be az ellenség fegyvereit? (4) Minek van nálatok fegyver, miért vágtatok bele egy háborúba, ha csak békében vagytok nyugtalanok, de háborúban restek? Mit ácsorogtok itt csodára várva? Azt hiszitek talán, hogy valamelyik isten megvédelmez és kiragad innen benneteket? Fegyverrel kell utat törnünk. (5) Nézzétek, merre indulok, és rajta, utánam, aki házát, szüleit, asszonyát és gyermekeit viszont akarja látni! Sem fal, sem sánc nem áll előttetek, csak katona a katonával szemben: bátorságotok nem kisebb, mint az övék, és a kényszerűség – a legnagyobb, legvégső fegyver – benneteket tesz erősebbé." (6) Szavait tett követte. Társai megújuló csatakiáltással indultak utána, és nekizúdultak a rómaiaknak ott, ahol Postumius Albus állította fel velük szemben *cohors*ait. Vissza is szorították a győzteseket, míg csak a *dictator* a már-már meghátráló katonák segítségére nem érkezett. Most az egész csata ott összpontosult. (7) Az ellenség sorsa egyetlen ember, Messius hősiességétől függött. Mindkét oldalon sok volt a sebesülés, sok a halott, és már a római vezérek sem harcoltak véráldozat nélkül. (8) Csak Postumius hagyta el a csatát, mivel egy kő beszakította a koponyáját; de nem tágított a kétséges kimenetelű ütközetből sem a *dictator*, aki megsebesült

a vállán, sem Fabius, akinek majdnem odaszegezték a combját a lovához, sem a *consul*, akinek fél karját könyökből levágták.

29.

(1) Messius egy csapat bátor ifjúval utat vágott magának az ellenség soraiban a volscus táborig, amelyet még nem sikerült elfoglalni. Nyomában odatódult az egész csatasor. (2) A *consul* a sáncig üldözte a szanaszét menekülőket, majd megtámadta magát a tábort és a sáncot; ugyanoda irányította csapatait a másik oldalról a *dictator*. (3) Az ostrom semmivel sem folyt lanyhábban, mint a csata. Azt mondják, a *consul* az egyik hadijelvényt behajította a sánc mögé, hogy a katonák annál hevesebben nyomuljanak utána, és az első áttörést annak visszaszerzése végett hajtották végre. A sáncot ledöntve már a *dictator* is a tábor területén vezette a harcot. (4) Ekkor az ellenség itt is, ott is kezdte eldobálni fegyvereit és megadni magát. Amikor ezt a tábort is elfoglalták, az ellenséget a *senator*okon kívül mind eladták rabszolgának. A latinok és a hernicusok kapták a zsákmány egy részét, amit felismertek, hogy tőlük rabolták el, a többit a *dictator* elárverez-tette; majd a *consul*ra bízva a tábor felügyeletét, diadalmenetben vonult be Rómába, és lemondott *dictator*i megbízatásáról.

(5) Ennek a dicsőséges *dictaturá*nak az emlékét sötét színben tünteti fel némely történetíró, akik azt írják, hogy Aulus Postumius a fiát, aki parancs nélkül elhagyta őrhelyét, hogy fényes haditetteket vihessen végbe, noha győztesen harcolt, bárddal lefejeztette. (6) Én ezt nem szívesen hiszem el, amit az egymástól eltérő vélemények miatt meg is tehetek: mellettem szól az is, hogy az ilyesfajta parancsokat Manlius-féle és nem Postumius-féle parancsnokságnak hívják,[1] márpedig a kegyetlenség e kitüntető címét annak kellett volna elnyernie, aki előbb mutatott ilyen könyörtelen példát az utókornak. Ráadásul az Imperiosus[2] melléknevet is Manliusnak adták, Postumiust pedig semmiféle szomorú emlékű jelzővel nem különböztették meg.

(7) Gnaeus Iulius *consul* Apollo templomát tiszttársa távollétében, sorshúzás nélkül szentelte fel.[3] Quinctius ezt rossz néven vette, és amikor seregét elbocsátván visszatért Rómába, szóvá is tette a dolgot a *senatus*ban, de hiába.

[1] Livius itt későbbi eseményre utal: T. Manlius Torquatus *consul* Kr. e. 340-ben kivégeztette függelemsértő fiát (VIII. 7.). Ezért nevezték később az embertelen eszközöket alkalmazó vezetést „Manlius-féle parancsnokságnak" *(imperia Manliana)*.

[2] A név jelentése kb. 'zsarnokoskodó'. Livius későbbi elbeszélése (VII. 4) szerint ezt a nevet már T. Manlius apja is viselte, szintén természete miatt, így nem társítja azt a rossz emlékű ítélettel.

[3] Vö. IV. 25. 3.

(8) A nagy eseményekben gazdag évben történt még valami, amiről akkor még nem tudhatták, hogy Róma állami érdekeit is érinti: a karthágóiak ugyanis, a rómaiak jövendőbeli esküdt ellenségei, ekkor szállítottak partra első ízben hadsereget Szicíliában, hogy a szicíliaiak pártoskodásaiban az egyik félnek segítséget nyújtsanak.[1]

30.

(1) Rómában a nép*tribunus*ok igyekeztek elérni, hogy a következő évre *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat válasszanak, de törekvésük sikertelen maradt. Lucius Papirius Crassus és Lucius Iulius vette át a *consul*i hivatalt [430]. Az aequusok követeik útján a *senatus*tól szövetségi szerződést kértek, de szerződés helyett a meghódolást ajánlották nekik; végül sikerült nyolcévi fegyverszünetet kieszközölniük. (2) A volscusoknál – az Algiduson elszenvedett vereségre ráadásképpen – állandó vita folyt a béke és a háború hívei között, ami civódássá és komoly belviszállyá fajult. Így Rómát mindenfelől nyugalom övezte. (3) A *consul*ok, amikor az egyik *tribunus* kiszivárogtatta nekik, hogy testületük egy igen népszerű javaslatot készít elő a bírságok szabályozásáról,[2] megelőzve őket, maguk tették meg az előterjesztést.

(4) Ezután *consul*lá választották Lucius Sergius Fidenast (másodszor) és Hostus Lucretius Tricipitinust [429]. *Consul*ságuk idején semmi említésre méltó nem történt.

Utánuk Aulus Cornelius Cossus és a másodszor megválasztott Titus Quinctius Poenus *consul*sága következett [428]. A veiibeli csapatok be-betörtek a római területre. (5) Az a hír járta, hogy fidenaebeli ifjak is részt vettek ezekben a zsákmányszerző hadjáratokban. Ennek az ügynek a felderítésével Lucius Sergiust, Quintus Serviliust és Mamercus Aemiliust bízták meg. (6) Néhány embert Ostiába száműztek, mert nem tudták meggyőzően megokolni, miért nem tar-

[1] Ha Livius itt az egesztaiak és a szelinusziak konfliktusába való karthágói beavatkozásra gondol (az egesztaiak oldalán), akkor jó 20 évvel félredatálja az eseményeket: ez ugyanis 410-ben történt, Giskon fia Hannibal vezetésével. Ez azonban nem az első alkalom volt, hogy karthágói hadsereg szállt partra Szicíliában: a komolyabb karthágói jelenlét a szigeten a VI. század elejétől datálódik. A rómaiak ekkor már jócskán tudatában lehettek Karthágó jelentőségének, hiszen az első szerződés a két állam között az V. század elejére már megszületett.

[2] A bírságok kiegyenlítése eddig akár állatban, akár bronzpénzben történhetett (egy ökör, illetve tíz juh felelt meg 100 bronz *as*nak). A Tizenkéttáblás törvények már bronzban adják meg az értékeket. Az itt említett törvény talán az átváltási arányokat szabályozta a pénzben fizetők számára kedvező módon, de az is lehet, hogy kötelezővé tette a bírságok pénzben való kiegyenlítését.

tózkodtak Fidenaeban azokon a napokon. Még több telepest küldtek oda, és a háborúban elesettek földjét nekik juttatták. (7) Ebben az évben különösen sokat szenvedtek az aszálytól: nemcsak az esők maradtak el, hanem a föld belső nedvességtartalma is úgy kimerült, hogy még az állandó vizű folyók ellátására is alig futotta belőle. (8) A mindenhol érezhető vízhiány következtében a kiszáradt források és folyók környékén a jószág egy részét a szomjúság pusztította el, más részével bőrbetegség végzett; a kórságok az érintkezés révén az emberekre is átterjedtek. Előbb a szántóvetőket és a rabszolgákat támadták meg, majd a Várost is ellepték. (9) De nemcsak az emberek testét fertőzte meg a betegség, hanem a lelküket is százfajta, többnyire idegen eredetű babona kerítette hatalmába. Azok, akik hasznot szoktak húzni a lelkeket megszálló babonás félelemből, jósnak adva ki magukat, az áldozati szertartások számtalan új módját vezették be a magánemberek házaiban, (10) míg végül az egész közösséget érintő gyalázatról tudomást szereztek az állam vezetői is, hiszen az utcán, a szentélyekben egyebet sem láttak, mint az istenek kiengesztelésének idegen, sosem látott módszereit. (11) Meghagyták tehát az *aedilis*eknek, gondoskodjanak róla, hogy csakis a római isteneket tisztelje a nép, azokat is csak az ősi szertartások szerint.

(12) A Veii elleni megtorlást a következő évre, Gaius Servilius Ahala és Lucius Papirius Mugillanus *consul*i évére halasztották [427]. (13) Még akkor is vallási akadálya volt az azonnali hadüzenetnek és a hadsereg kiküldésének; úgy döntöttek, előbb a *fetialis* papokat kell elküldeni Veiibe, hogy kártérítést követeljenek. Nemrégiben Nomentumnál és Fidenaenál nyílt csatában ütköztek meg a veiibeliekkel, (14) azután pedig nem békét, csak fegyverszünetet kötöttek. Ennek az ideje már lejárt, ráadásul a veiibeliek még azelőtt újrakezdték a háborúskodást. Mégis elküldték hozzájuk a *fetialis* papokat; a veiibeliek azonban meg sem hallgatták őket, amint ősi szokás szerint eskü alatt kártérítést követeltek. (15) Ezután vita támadt, hogy a nép megbízásából üzenjenek-e hadat, vagy elegendő hozzá egy *senatus*i határozat. A *tribunus*ok azzal fenyegetőzve, hogy meggátolják a sorozást, keresztülvitték akaratukat, hogy Quinctius *consul* terjessze a nép elé a háborúról szóló javaslatot. Ezt az összes *centuria* megszavazta. (16) Még más kérdésben is felülkerekedett a köznép, elérte ugyanis, hogy nem *consul*okat választottak a következő évre.

31.

(1) Négy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*t választottak: Titus Quinctius Poenust, a hivatalából lelépő *consul*t, Gaius Furiust, Marcus Postumiust és Aulus Cornelius Cossust [426]. (2) Közülük Cossus maradt a Város élén, a másik három, megtartván a sorozást, Veii ellen vonult, és bebizonyította, hogy háború

idején mennyire haszontalan a hatalom megosztása. Minthogy mindegyikük a maga elgondolását követte, és mindegyik mást akart, jó alkalmat nyújtottak az ellenségnek a győzelemre. (3) Míg ugyanis a római hadsereg bizonytalankodott, mert egyik vezér támadást vezényelt, a másik visszavonulást, a veiibeli sereg a legjobbkor indított támadást. A közeli táborban kerestek menedéket a szétzavart és hanyatt-homlok menekülő római csapatok; így nagyobb gyalázatot szenvedtek, mint amekkora veszteségeket. (4) A vereséghez nem szokott polgárság lehangolódott, meggyűlölte a *tribunus*okat, *dictator*t követelt, és ebben látta az állam reményét. Egy vallási tilalom ez elé is akadályt gördített, hiszen *dictator*t csak *consul* nevezhet ki – az *augur*ok azonban, akiknek tanácsát kérték, felmentést adtak a vallásos szabály alól. (5) Aulus Cornelius kinevezte *dictator*nak Mamercus Aemiliust, az pedig őt tette meg lovassági főparancsnokká: íme, annyira szűkében volt az állam az igazi férfierénynek, hogy mit sem számított a censorok büntetése,[1] az állam kormányzását mégis egy méltatlanul megbélyegzett család fejétől várták.

(6) A sikereiktől megszédült veiibeliek követségeket küldtek Etruria népeihez, és azzal kérkedtek, hogy egyetlen ütközetben három római vezért futamítottak meg. Mivel állami szinten mégsem tudtak szövetségesekre szert tenni, mindenfelől önkénteseket csalogattak magukhoz a zsákmány ígéretével. (7) Egyes-egyedül Fidenae népe döntött a háború megújítása mellett, és – mintha háborút indítani bűntett elkövetése nélkül istentelen dolog volna – ahogy annak idején a követek, most az új telepesek vérével mocskolták be fegyvereiket, úgy csatlakoztak Veiihez. (8) A két nép vezetői ezután megbeszélték, hogy Veiit vagy Fidenaet jelöljék-e ki a hadműveletek központjául. Fidenae tetszett alkalmasabbnak; a veiibeliek tehát, átkelvén a Tiberisen, Fidenaeba helyezték át a háború színterét. (9) Rómában iszonyú rémület uralkodott. Visszahívták Veii alól az imént elszenvedett vereségtől amúgy is megviselt hadsereget. Az tábort ütött a Porta Collina előtt. Majd őrséget állítottak a városfalakra, törvénykezési szünetet rendeltek el a Forumon, bezárták az összes vásárosbódét, és az összkép inkább katonai táborhoz, mint városhoz kezdett hasonlítani.

32.

(1) Ekkor a *dictator* minden utcába kikiáltókat küldött szét, hogy gyűlésbe hívja a rémült polgárokat. (2) Szemükre vetette, hogy már a szerencse ily csekély megingásai következtében is elveszítik lelki nyugalmukat: egy jelentéktelen vereség miatt, amelyet ráadásul nem az ellenség bátorsága, nem is a római sereg gyávasága, hanem a vezérek viszálykodása miatt szenvedtek el, most megijednek

[1] Vö. IV. 24. 7.

Veiitől, amelyet már fél tucatszor megvertek, és Fidenaetól, holott azt jóformán többször foglalták el, mint ahányszor megostromolták. (3) Sem a rómaiak – mondta –, sem ellenségeik nem változtak meg a sok-sok emberöltő során; ugyanaz a bátorságuk, a testi erejük, ugyanazok a fegyvereik ma is. Ő maga is ugyanaz a *dictator*, Mamercus Aemilius, aki annak idején Veii, Fidenae és a velük szövetséges faliscusok hadseregét Nomentumnál szétverte;[1] (4) és Aulus Cornelius lovassági főparancsnokként is ugyanaz lesz majd a csatában, aki abban a régi háborúban katonai *tribunus*ként két hadsereg szeme láttára megölte Lars Tolumniust, Veii királyát, és a tőle szerzett fejedelmi fegyverzsákmányt Iuppiter Feretrius templomába vitte ajándékul. (5) Arra emlékezzenek majd, ha fegyvert fognak, hogy ők mutathatják fel ezt a sok diadalt, a fegyverzsákmányt, a győzelmet, míg ellenségeik a követek meggyilkolásának bűnét, amellyel a népek jogát sértették meg, a fidenaebeli telepesek lekaszabolását békeidőben, a fegyverszüneti egyezmény megszegését, a hetedik áldatlan elpártolást. (6) Álljanak csak egyszer szemközt a csatatéren, ő bízik benne, hogy nem sokáig örülhet majd az elvetemült ellenség a római hadsereg gyalázatának, a római nép pedig meg fogja érteni, (7) hogy mennyivel jobb szolgálatot tettek a hazának, akik őt harmadszorra is kinevezték *dictator*nak, mint akik második *dictator*ságát bukásra ítélték, amiért censori zsarnokoskodásuknak véget vetett.

(9) Majd a megfelelő fogadalmak megtétele után útnak indult. Fidenaetól másfél mérföldnyire innen ütötte fel táborát, amelyet jobbról a hegység, balról a Tiberis folyó övezett. (9) Titus Quinctius Poenus *legatus*nak megparancsolta, hogy szállja meg a hegyeket, és foglaljon észrevétlenül állást azon a gerincen, amely az ellenség háta mögött lesz.

(10) Másnap, amikor az előző napi összecsapás – vagy inkább szerencsés alkalom – sikerén felbátorodva csatasorba álltak az etruszkok, a *dictator* még várt egy kicsit, amíg a felderítők nem jelentették, hogy Quinctius megérkezett a Fidenae fellegvárával szomszédos gerincre; azután előrenyomult, és hadrendbe sorakozott gyalogságával erőltetett menetben vonult az ellenség ellen. (11) A lovassági főparancsnoknak meghagyta, hogy az ő parancsa nélkül ne kezdjen csatát: majd ő jelt ad, ha szükség lesz a lovasság segítségére; aztán lelkére kötötte, hogy harc közben a királlyal vívott csata, a felajánlott fejedelmi fegyverzsákmány, Romulus és Iuppiter Feretrius lebegjen a szeme előtt. (12) A légiók szörnyű rohammal csaptak össze. A rómaiak, lángolva a gyűlölettől, istentelennek nevezték a fidenaebelieket, rablóbandának a veiibelieket, szerződésszegőknek, véres kezű követgyilkosoknak, akik lelkén telepeseik vére szárad, hitszegő szö-

[1] A IV. 22. 2 szerint a nomentumi győző egy másik *dictator*, Q. Servilius Priscus Structus volt.

vetségeseknek, gyáva ellenségnek; gyűlöletüket egyszerre töltötték ki rajtuk szóban és tettben.

33.

(1) Az ellenség ellenállását már az első összecsapásnál megtörték. De ekkor hirtelen kitárultak Fidenae kapui, és kiözönlött rajtuk egy sosem látott, hírből sem ismert hadsereg: (2) tűzcsóvákkal felfegyverzett, hatalmas tömeg, amely csak úgy világított az égő fáklyáktól, és szinte megszállott őrjöngéssel vetette magát az ellenségre. Ez a szokatlan harcmodor egy pillanatra megrémítette a rómaiakat. (3) Ekkor a *dictator*, magához rendelve a lovassági főparancsnokot a lovassággal együtt, majd Quinctiust is a hegyekből, újból felszította a harc tüzét. Maga sietett a balszárnyra, ahol inkább tűzvészhez, mint csatához volt hasonló a helyzet, és a katonák rémülten hátráltak a lángok elől – ő azonban harsány hangon így kiáltott: „Csak nem hátráltok meg a fegyvertelen ellenség előtt, otthagyva helyeteket, mint valami kifüstölt méhraj? (4) Nem oltjátok ki vassal azt a tüzet? Vagy ha tűzzel, nem fegyverrel kell harcolnunk, nem ragadjátok el tőlük azokat a fáklyákat, hogy magatok támadjatok velük? (5) Rajta hát, gondoljatok a római nép becsületére, ne feledjétek atyáitok és a magatok hősiességét, és fordítsátok ezt a tűzvészt az ellenség városára, tulajdon lángjaival pusztítsátok el Fidenaet, ha már jótéteményeitekkel nem tudtátok megbékíteni. Követeitek és telepeseitek kiontott vére, feldúlt földjeitek mind erre intenek." (6) A *dictator* parancsára megindult az egész arcvonal. A fáklyákat hol röptükben kapták el, hol erővel ragadták magukhoz: mindkét sereg lángokkal fegyverezte fel magát. (7) A lovassági főparancsnok is rendhagyó módon indította meg a lovas csatát: parancsot adott, hogy vegyék le a lovakról a zablát. Zabolátlan lovát megsarkantyúzva ő maga vágtatott elsőnek a tűz kellős közepébe. A többi megvadult ló is szabadon száguldva röpítette lovasát az ellenség sűrűjébe. (8) A füsttel keveredő por eltakarta a fényt ló és lovas szeme elől. A látvány, amely a katonákat megrémítette, a lovakra nem volt hatással: így a lovasság, amerre járt, földbe tiporta az ellenséget. (9) Egyszer csak újabb csatakiáltás harsant fel. Amikor a két hadsereg csodálkozva fordult arrafelé, felkiáltott a *dictator*, hogy Quinctius *legatus* és emberei támadták hátba az ellenséget; aztán elrendelte, hogy viszonozzák a csatakiáltást, és még tüzesebben nyomult előre. (10) A körülzárt etruszkokat ekkor már elölről és hátulról két csatasor, két különböző támadás szorongatta. Nem volt menekvés sem vissza a táborba, sem a hegyekbe, hiszen onnan állta útjukat az új ellenség, a lovasságot meg vitték mindenfelé a zabla nélkül, szabadon vágtató lovak. A veiibeliek javarészt a Tiberis felé menekültek fejvesztve, a megmaradt fidenaebeliek pedig városukba, Fidenaeba igyekeztek. (11) Rémült menekülésük azonban a mészárlás kellős közepébe juttatta őket.

Hullottak a folyóparton; másokat, akiket beszorítottak a vízbe, az örvény sodort el; még az úszni tudókat is lehúzta a fáradtság, a sebesülések és a félelem. A nagy tömegből alig jutott át valaki a túlpartra. A másik csapat a táborhelyen át a városba menekült. (12) Ugyanide ragadta a rómaiakat is az üldözés lendülete, különösen Quinctiust és akik az imént jöttek le vele a hegyekből: ők voltak a legfrissebbek, mivel csak a csata végére értek oda.

34.

(1) Ezek, miután az ellenséggel elvegyülve bejutottak a kapun, felküzdötték magukat a falakra, és onnan adtak jelt övéiknek, hogy elfoglalták a várost. (2) Mihelyt a *dictator* észrevette a jeladást – ugyanis már ő is behatolt az ellenség elhagyott táborába –, a kapuhoz vezette a zsákmányért már-már szétszéledő katonákat, a városban várható nagyobb zsákmány reményét csillantva fel előttük. Majd miután beengedték a falakon belülre, továbbvonult a fellegvárba, ahová, mint megfigyelte, a menekülők tömege igyekezett. (3) A városban nem kisebb öldöklés folyt, mint a csatában, míg végül az ellenség eldobálta fegyvereit, és puszta életéért könyörögve megadta magát a *dictator*nak. A várost és a tábort kifosztották. (4) Másnap a hadifoglyokat kisorsolták a lovas katonák és *centuriók* között – aki kiemelkedő tetteket hajtott végre, annak kettő is jutott –, a többit pedig elárverezték. A *dictator* ezek után zsákmánnyal gazdagon megrakodott, győztes hadserege élén diadalmenetben tért haza Rómába. (5) Elrendelte, hogy a lovassági főparancsnok mondjon le tisztségéről, majd maga is lemondott: 15 nap elteltével békében adta vissza a hatalmat, amelyet háborúban és válságos helyzetben bíztak rá.

(6) Néhány évkönyvíró megemlíti, hogy Fidenae közelében hajóscsatát is vívtak a veiibeliekkel – ami nemcsak hihetetlen, de megvalósíthatatlan is, mivel a folyó ehhez még manapság sem elég széles, (7) akkoriban pedig, amint az öregektől tudjuk, jóval kisebb volt.[1] Legfeljebb azért vontak ott össze néhány hajót, hogy akadályozzák az ellenség átkelését, és szokás szerint ezt nagyították fel, a hajóscsatában aratott győzelem hamis címére pályázva.

35.

(1) A következő évben *consuli* hatáskörű katonai *tribunus*ként Aulus Sempronius Atratinus, Lucius Quinctius Cincinnatus, Lucius Furius Medullinus és Lucius

[1] A rejtélyes feljegyzés hátterében az állhat, hogy latinul a *classis* nemcsak hajóhadat jelent, hanem az öt vagyoni osztályt is. Az eredeti tudósítás tehát arról szólhatott, hogy a teljes római polgárság ott volt a hadseregben Fidenaenál *(classe pugnatum)*, és ezt értette félre a későbbi történetírás.

Horatius Barbatus léptek hivatalba [425]. (2) Veiivel húsz évre szóló, az aequusokkal – noha hosszabb időre kérték – csak három évre szóló fegyverszünetet kötöttek;[1] a Várost belső zavargás sem nyugtalanította.

(3) A rákövetkező évet [424], amely sem külső háborúról nem vált nevezetessé, sem belső megmozdulásokról, a legutóbbi háborúban végén felajánlott játékok tették mégis jelessé, amelyeket a katonai *tribunus*ok nagy pompával rendeztek meg, és csak úgy csődültek rájuk a szomszédos népek. (4) A *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok Appius Claudius Crassus, Spurius Nautius Rutilus, Lucius Sergius Fidenas és Sextus Iulius Iulus voltak. A látványosságot kivált a vendéglátók közös akarattal megnyilvánuló nyájassága miatt becsülték nagyra az idegenek.

(5) A játékok végeztével a nép*tribunus*ok lázító beszédeket kezdtek tartani: szidták a tömeget, hogy bambán csodálja azokat, akiket gyűlöl, így saját magát tartja örökös szolgaságban, (6) hiszen nemcsak hogy a *consul*i hatalomból nem mer ismét részt kérni magának, hanem még a katonai *tribunus*ok választásakor sem gondol magára vagy a pártján állókra, pedig ez a tisztség patrícius és plebejus előtt egyaránt nyitva áll. (7) Ne csodálkozzanak hát – mondták –, ha a köznép érdekeivel senki sem törődik. Az ember olyasmiért vállal fáradságot, veszedelmet, amiért előnyt és megbecsülést remélhet; bármibe hajlandó belevágni, ha nagy kezdeményezéseiért nagy jutalom van kilátásban. (8) De azt, hogy egy nép*tribunus* vakon rohanjon az életveszélyes, de a legcsekélyebb haszonnal sem kecsegtető küzdelembe, amikor jól tudja, hogy az atyák, akik ellen síkra száll, engesztelhetetlenül üldözőbe veszik majd, míg a köznéptől, amelynek érdekeiért küzd, szemernyi megbecsülést sem kap – sem remélni, sem elvárni nem lehet. (9) A nagy lelkeket a nagy tisztségek formálják. Senki sem tekinti majd plebejus mivoltát megvetendőnek, ha mások sem vetik meg őket többé. Egyszóval próbát kellene tenni egy-két területen, hogy akad-e magas tisztségre alkalmas plebejus, vagy pedig csodaszámba megy, hogy néha felbukkan egy-egy bátor és derék ember, aki a köznépből származik. (10) Nagy erőfeszítés árán kiharcolták – mondták –, hogy a köznépből is lehessen *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat választani. Békés és háborús tettekben kiváló férfiak jelöltették magukat; az első években csak meghurcoltatásban, csúfos bukásban, az atyák gúnyolódásában volt részük. Végül megelégelték, hogy gyalázatnak tegyék ki magukat. (11) Nem is érti az ember, miért nem törlik el magát a törvényt is, amely olyasmit enged meg, ami sohasem válhat valóra; mert kisebb szégyen, ha

[1] Az aequusokkal kötött fegyverszünetet Livius már megemlítette a IV. 30. 1-ben, bár ott ez nyolc évre terjed. A két részlet minden bizonnyal ugyanazt az eseményt beszéli el más-más forrás alapján, ami onnan gyanítható, hogy a két fegyverszünet lejárta egybeesik.

a jogegyenlőség hiánya miatt mellőzik a köznép tagjait, mint ha alkalmatlanságuk miatt.

36.

(1) Az effajta beszéd, amelyet a hallgatóság is helyesléssel fogadott, néhány plebejust arra ösztönzött, hogy pályázzon a katonai *tribunus*i tisztségre. Mindegyik más, a köznép javát szolgáló törvényjavaslatokat ígért, ha majd hivatalba lép: (2) az állami földek felosztásával és új *coloniá*k létesítésének reményével kecsegtettek, továbbá a nagybirtokosok megadóztatását a katonák zsoldjának fedezetéül. (3) A katonai *tribunus*ok azonban felhasználták az alkalmat, amikor az emberek javarészt távol voltak Rómától: titkos értesítéssel összehívták a *senatus*t egy előre megjelölt időpontra, hogy a nép*tribunus*ok távollétében határozatot hozzon, (4) hogy – mivel híre jött, hogy a volscusok a hernicusok földjén fosztogatnak – a katonai *tribunus*ok menjenek el kivizsgálni az ügyet, és hívjanak össze *consul*választó gyűlést. (5) A katonai *tribunus*ok el is indultak, városi *praefectus*nak hátrahagyván Appius Claudiust, a *decemvir* fiát, egy erőskezű fiatalembert, aki már bölcsőjében a köznép és a nép*tribunus*ok gyűlöletét szívta magába. A nép*tribunus*ok, akiket így kész tények elé állítottak, mit sem tehettek sem a *senatus*i határozat távollévő értelmi szerzőivel, sem Appiusszal szemben.

37.

(1) Gaius Sempronius Atratinust és Quintus Fabius Vibulanust választották meg *consul*nak [423].

Mint írják, történt ebben az évben egy említésre méltó esemény, bár idegenben: Volturnum etruszk várost (a mai Capuát) elfoglalták a samnisok, és vezérükről, Capysről, vagy – ami valószínűbbnek tűnik – a terület síkvidéki fekvéséről Capuának nevezték el.[1] (2) Úgy foglalták el, hogy előzőleg a háborútól kimerült etruszkok befogadták őket, hogy osztozzanak velük a város és a földek birtoklásában, majd egy ünnepnapon az új telepesek a lakomától és álomtól elnehezült régi lakosságot éjszaka megtámadták és legyilkolták.

(3) Ezek után december 13-án hivatalba léptek a fent említett *consul*ok. (4) Most már nemcsak az erre kiküldött felderítők jelentették, hogy a volscusok háborúra készülnek, de a latinok és a hernicusok követei is hírt adtak róla, hogy

[1] A síkság latin neve *campus*. – A Capys név mind a trójai hagyományból, mind az etruszk névadásból ismert, de a samnisoknál nem volt használatban. Lehetséges, hogy a város a Capua nevet már a Volturnum névvel egyidejűleg is viselte. A *campus*ból való levezetés népetimológia, amely így igyekszik rokonítani a város nevét a később ott élő nép nevével (*Campani* – campaniaiak).

a volscusok még sohasem fordítottak ennyi gondot sem a vezérek megválasztására, sem a sorozásra; (5) széltében-hosszában lázonganak, hogy vagy egyszer s mindenkorra el kell felejteni a háborút és a fegyvereket, és magukra venni az igát, vagy pedig nem maradhatnak el bátorság, szívósság és katonai képzettség dolgában azok mögött, akikkel a hatalomért harcolnak. (6) Ezek nem is voltak üres híresztelések, az atyák azonban nemigen nyugtalankodtak, Gaius Sempronius pedig, akinek sorshúzás útján ez a feladat jutott, a forgandó szerencse állhatatosságában bízva – gondolta, úgyis egy győztes nép vezéreként vonul a legyőzöttek ellen –, mindent olyan hanyagul és gondatlanul intézett, (7) hogy a római katonai fegyelem inkább megvolt a volscus, mint a római hadseregben. És a szerencse, mint sok más alkalommal, a hősiesség nyomába szegődött. (8) Sempronius az első összecsapásnál, amelybe óvatlanul és tervszerűtlenül ment bele, nem erősítette meg tartalékokkal az arcvonalat, és a lovasságot sem megfelelő helyre állította. (9) A harc kimenetelét már maga a csatakiáltás is előre jelezte: az ellenségé hangosabban és gyakrabban harsogott, míg a rómaiaké összevissza, egyenetlenül, egyre lanyhábban ismétlődve hangzott, elárulva félelmüket. (10) Annál harciasabban nyomult rájuk pajzsaival az ellenség, kardjával szurkálva. A rómaiak oldalán a sisakok bólogatása jelezte, hogy körös-körül segítség után kutatnak; elbizonytalanodva toporogtak, hagyták, hogy a tömeg sodorja őket. A hadijelvényeket, ha nem mozdultak, cserbenhagyták az előcsapatok, (11) vagy a *manipulus*ok vitték magukkal visszafelé. Még nem volt bizonyos sem a futás, sem a győzelem: a rómaiak inkább csak fedezték magukat, mint harcoltak, a volscus sereg előrenyomult, visszafelé szorította soraikat, bár több rómait láttak elesni, mint megfutamodni.

38.

(1) De a rómaiak már mindenhol hátráltak, hiába volt Sempronius *consul* minden szidalma és biztatása. Hatalma és méltósága most már mit sem ért. (2) Nemsokára meg is futottak volna az ellenség elől, ha Sextus Tempanius, a lovasság egyik *decurió*ja a válságos pillanatban lélekjelenlétével meg nem menti a helyzetet. Amikor ő hangosan elkiáltotta magát, hogy minden lovas, aki szívén viseli a haza ügyét, szálljon le lováról, (3) minden lovas katona leszállt, mintha a *consul* parancsára tenné. Erre ő így szólt: „Ha ez a kispajzsos csapat fel nem tartóztatja az ellenséget, vége Róma hatalmának. Lándzsám hegyét kövessétek zászlóként; mutassátok meg rómainak és volscusnak egyaránt, hogy sem lovon, sem gyalog nem akad párotok!" (4) Buzdító szavait hangos helyeslés fogadta, ő pedig lándzsáját magasra emelve megindult. Amerre csak jártak, erővel vágtak utat maguknak; pajzsukat maguk elé tartva nyomultak előre oda, ahol látták, hogy övéiket leginkább szorongatják. (5) Mindenütt, ahová csak lendületük vitte

őket, újra fellángolt a harc; nem is volt kétséges, hogy ha ez a kis csapat egyszerre mindenütt ott lehetett volna, az ellenség hanyatt-homlok megszalad.

39.

(1) Amikor már sehol sem tudták őket feltartóztatni, a volscusok hadvezére jelt adott, hogy nyissanak utat a az ellenség új kispajzsos *cohors*a előtt, amíg lendületes előrenyomulásuk el nem vágja őket társaiktól. (2) Így is történt; a körülzárt lovasok nem törhettek ki abban az irányban, amerről érkeztek, mivel az ellenség éppen ott tömörült leginkább, ahol ők az imént utat vágtak, (3) a *consul* és a római légiók pedig most, hogy sehol sem látták többé a katonákat, akik imént még az egész hadsereg védőpajzsa voltak, lesz, ami lesz, előrenyomultak, nehogy az ellenség ennyi bátor férfit bekerítsen és legyilkoljon. (4) A volscusok egyfelől a *consul*t és a légiókat tartóztatták fel, másfelől Tempaniust és lovasait támadták. Amazok pedig, mivel sok kísérlet után sem bírtak kitörni övéikhez, egy dombot megszállva kört formáltak, úgy védekeztek, és nem adták olcsón a bőrüket. A harc nem is ért véget, amíg le nem szállt az éjszaka. (5) A *consul* sem tágított a csatából, és amíg csak lehetett látni, lekötötte az ellenséges erőket. (6) Csak az éjszaka szakította félbe az eldöntetlen harcot. A csata megállapíthatatlan végkimenetele miatt mindkét tábort olyan rémület kerítette hatalmába, hogy sebesültjeiket és felszerelésük java részét hátrahagyva, vert sereg gyanánt húzódtak fel a környező hegyekbe. (7) A domb azonban még éjfél után is körül volt zárva. Majd amint a bekerítést fenntartó katonák hírül vették, hogy a táboruk kiürült, azt hitték, övéik vereséget szenvedtek, és maguk is futottak, amerre láttak a sötétben. Tempanius cselvetéstől félve pirkadatig együtt tartotta katonáit. (8) Majd néhányadmagával leóvakodott felderítésre. Miután sebesült ellenséges katonáktól megtudta, hogy a volscusok kiürítették táborukat, nagy örömmel lehívta embereit a dombtetőről, és behatolt velük a római táborba. (9) Ott is csak kihalt ürességet talált mindenfelé, ugyanazokat a gyalázatos állapotokat, mint az ellenségnél. Így aztán, még mielőtt a volscusok rájönnek tévedésükre és visszatérnek, a legrövidebb úton – nem tudván, merre ment a *consul* – visszaindult Rómába, magával víve a sebesültek közül, akit csak lehetett.

40.

(1) A szerencsétlen csatának és a tábor kiürítésének híre már oda is eljutott. Mindenekelőtt a lovasokat siratták, nemcsak hozzátartozóik, hanem az egész város, (2) Fabius *consul* pedig, mivel Rómán is úrrá lett a félelem, a kapuk előtt teljesített őrszolgálatot. Ekkor látták meg a távolban a közeledő lovasokat, és bizony megijedtek, mivel nem tudták, kik lehetnek; majd felismervén őket, félelmük olyan nagy boldogságba csapott át, hogy a Várost betöltötte az örömuj-

jongás, hogy épen, egészségesen és győztesen hazatértek a lovasok. Az imént még gyászba borult házakból pedig, ahol övéiket siratták, anyák és feleségek még mindig remegve rohantak ki az utcákra, örömükben méltóságukról is megfeledkezve szaladtak a csapat elé, ki-ki a maga hozzátartozójához, testestüllelkestül feloldódva a végtelen boldogságban.

(4) A nép*tribunus*ok, akik már törvénybe idézték Marcus Postumiust és Titus Quinctiust, őket téve felelőssé a Veiinél elszenvedett vereségért,[1] alkalmasnak vélték az időt, hogy a Sempronius *consul*lal szembeni friss gyűlöletet kihasználva újra felszítsák a haragot ellenük. (5) Gyűlést hívtak hát össze, és azt harsogták, hogy Veiinél a vezérek elárulták a hazát, majd mivel büntetlenül megúszták, a *consul* is elárulta a hadsereget a volscus háborúban, halálba küldte a bátor lovasokat, szégyenszemre elhagyta a tábort. (6) Ezután Gaius Iunius, az egyik nép*tribunus* odahívatta Tempanius lovas *decurió*t, és nekiszegezte a kérdést: „Sextus Tempanius, kérdezem tőled: úgy véled-e, hogy Gaius Sempronius *consul* kellő időben bocsátkozott harcba, megerősítette az arcvonalat tartalékkal, megtett mindent, ami egy jó *consul* feladata? És miután a római légiókat megverték, te a magad elhatározásából szállítottad-e le a lóról a lovasságot és vetted fel újra a harcot? (7) Amikor pedig téged és lovasaidat elvágtak seregünktől, segítségedre sietett-e a *consul* személyesen, vagy küldött-e erősítést? (8) És másnap kaptál-e bármi segítséget, vagy pedig te és *cohors*od a magatok erejéből törtetek át a táborotokig? Ott találtátok-e a *consul*t és hadseregét, vagy csak hátrahagyott sebesülteket az üres táborban? (9) Mindezeket hősiességedhez és hűségedhez mérten, amely egyedüli megmentője volt a hazának ebben a háborúban, el kell ma mondanod – egyszóval hogy hol van Gaius Sempronius, hol vannak a légióink; téged hagytak-e el vagy te hagytad el a *consul*t és a hadsereget; vagyis győztünk-e vagy vereséget szenvedtünk?"

41.

(1) Ezekre a kérdésekre Tempanius, úgy mondják, csiszolatlan, de katonásan szigorú szavakkal válaszolt, nem hivalkodva a maga dicsőségével és nem lelve örömét abban, hogy másokat vádol. (2) Ami azt illeti – mondta –, hogy mekkora Gaius Sempronius stratégiai előrelátása: nem a közkatona dolga, hogy megítélje parancsnokát, hanem a római nép kötelessége lett volna, amikor őt választotta *consul*nak. (3) Ne faggassák hát őt a fővezér döntéseiről és a *consul* feladatairól, hiszen ezeknek még a megítéléséhez is nagy tehetség kell. Arról azonban, amit maga látott, beszámolhat: (4) márpedig ő azt látta, még mielőtt seregétől elvágták, hogy a *consul* az első vonalban küzd, szüntelenül buzdítja

[1] Vö. IV. 31. 2–3.

katonáit, ott forgolódik a római hadijelvények és az ellenséges fegyverek között. (5) Később, amikor szem elől vesztette övéit, a zajból és a kiabálásból mégiscsak sejtette, hogy a csata az éj beálltáig elhúzódott, és úgy gondolja, a dombig, amelyet ő megszállva tartott, a *consul* a nagyszámú ellenség miatt nem tudott áttörni. (6) Hogy hol lehet a hadsereg, azt nem tudja; úgy véli azonban, hogy amint szorult helyzetében ő maga is a terep adottságait kihasználva biztosította önmaga és övéi védelmét, a *consul* is biztonságosabb helyet keresett a táborozásra, hogy megoltalmazza seregét. (7) Ráadásul szerinte a volscusok sincsenek jobb helyzetben, mint a rómaiak: a hadiszerencse és az éjszaka tévesztette meg mindkét felet. – Majd kérésére, hogy mivel kimerítették a fáradalmak és a sebei, ne tartóztassák tovább, elbocsátották, nagy tisztelettel adózva neki legalább annyira visszafogottsága, mint hősiessége miatt.

(8) Ezalatt a *consul* már Quies, a Nyugalom temploma közelében, a Via Labicanán járt. Rómából málhás szekereket és teherhordó állatokat küldtek oda, hogy vegyék fel a csatában és az éjszakai gyaloglásban megfáradt katonákat. (9) Nem sok idő múltán megérkezett Rómába a *consul*, és legalább olyan lelkesen hangoztatta mindenütt Tempanius jól megérdemelt dicséretét, mint amennyire magát igyekezett tisztára mosni. (10) A Város lakossága, feldúlva a szerencsétlenül végződött harc miatt, és haragra gyúlva a hadvezérek ellen, Marcus Postumiust vette elő vádlottként, aki *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ként harcolt Veiinél, és 10 000 súlyos bronzpénz megfizetésére ítélte. (11) Tiszttársát, Titus Quinctiust, aki – mivel mint *consul* Postumius Tubertus *dictator* parancsnoksága alatt a volscusok földjén, majd Fidenaenál a másik *dictator*, Mamercus Aemilius *legatus*aként szerencsésen hadakozott – e napokért a teljes felelősséget már elítélt kollégájára hárította, az összes *tribus* felmentette. (12) Állítólag apja, Cincinnatus, e tiszteletre méltó férfi emléke mentette meg őt, továbbá, hogy a hajlott korú Capitolinus Quinctius könyörögve kérte, ne engedjék, hogy mivel már nem él sokáig, ezt a szomorú hírt kelljen megvinnie Cincinnatusnak a föld alá.

42.

(1) Távollétükben nép*tribunus*nak tette meg a köznép Sextus Tempaniust, Marcus Aselliust, Tiberius Antistiust és Tiberius Spuriliust, akiket Tempanius ösztönzésére a lovasság is parancsnokaivá választott *centurió*k helyett. (2) A *senatus*, mivel Sempronius miatt a *consul* szó gyűlöletessé vált, elrendelte, hogy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat válasszanak. Meg is választották Lucius Manlius Capitolinust, Quintus Antonius Merendát és Lucius Papirius Mugillanust [422].

(3) Lucius Hortensius nép*tribunus* mindjárt év elején törvénybe idézte Gaius Semproniust, az előző év *consul*ját. Hortensiust a nép színe előtt kérte négy tiszttársa, hogy ne zaklassa ártatlan hadvezérüket, akinek csak balszerencséjét

lehet a szemére vetni. (4) Hortensius azonban rossz néven vette a dolgot, azt hitte, állhatatosságát akarják próbára tenni, és a vádlott nem a *tribunus*ok – szerinte pusztán színleges – kérésében, hanem a segítségnyújtáshoz való jogukban bizakodik. (5) Így aztán egyszer a vádlotthoz fordulva kérdezgette, hol marad az a híres patrícius büszkeség, hol az ártatlanságában dacosan bízó lelkület most, hogy volt *consul* létére a *tribunus*i hatalom árnyéka mögé bújt, (6) máskor tiszttársait szólította meg: „Ti pedig mit tehettek, ha nem állok el a vádtól? Talán megfosztjátok ítélkezési jogától a népet, és megdöntitek a *tribunus*i hatalmat?" (7) A *tribunus*ok erre azt mondták: a római népnek teljhatalma van Sempronius és valamennyiük fölött; ők a római nép bíráskodási jogát megszüntetni se nem akarják, se nem tudják; de ha kéréseiknek nincs foganatja hadvezérük ügyében, aki apjuk helyett apjuk, akkor vele együtt ők is gyászruhát öltenek. (8) De erre már Hortensius is így szólt: „A római köznép nem fogja *tribunus*ait gyászruhában látni. Nem tartóztatom tovább Gaius Semproniust, ha egyszer parancsnoksága idején ennyire megszerették katonái."

(9) A római köznép és az atyák éppolyan örömmel látták a négy *tribunus* kötelességtudó viselkedését, mint Hortensiusnak a jogos kéréssel szemben tanúsított engedékenységét.

(10) Az aequusok, akik a volscusok kétes értékű győzelmét a magukénak tekintették, nem sokáig örvendhettek szerencséjüknek.

43.

(1) A következő évben, Numerius Fabius Vibulanus és Titus Quinctius Capitolinus (Capitolinus fia) *consul*sága idején [421], Fabius parancsnoksága alatt, akinek sorshúzás útján ez a feladat jutott, semmi említésre méltó dolog nem történt. (2) Az aequusok épp csak megmutatták remegő soraikat, máris szégyenletesen megfutottak, így nem sok dicsőség jutott a *consul*nak. Ezért nem is szavazták meg neki a diadalmenetet; de mert ellensúlyozta a Sempronius-féle vereség gyalázatát, hozzájárultak, hogy *ovatió*ban vonuljon be Rómába. (3) Ez a háború ugyan kevesebb küzdelem árán ért véget, mint amitől tartottak; a Városban azonban derült égből villámcsapásként tört ki hatalmas viszály a köznép és a *senatus* között a *quaestor*ok számának megkettőzése miatt. (4) A javaslatot – hogy a két városi *quaestor* mellé még kettőt válasszanak, és azok háború esetén a *consul*ok munkáját segítsék – a *consul*ok terjesztették elő, a *senatus* pedig a legnagyobb mértékben helyeselte. Ekkor a nép*tribunus*ok harcot indítottak, hogy a *quaestor*ok egy részét ezentúl a köznépből válasszák; addig ugyanis csak patríciusok lehettek. (5) Ezt a törekvést eleinte mind a *consul*ok, mind a *senatus* tagjai erősen ellenezték. Utóbb hozzájárultak, hogy mint a *consul*i hatáskörű *tribunus*ok választásakor, a *quaestor*ok esetében is válasszon szabadon

a nép; de mivel a javaslat nem aratott nagy tetszést, teljesen lemondtak a *quaestor*ok számának növeléséről. (6) Erre azonban a *tribunus*ok tették magukévá az ügyet, és emellett újabb lázító törvényjavaslatok jöttek létre, többek között a földtörvény dolgában. Amikor pedig a *senatus* a lázongás miatt a *tribunus*ok helyett inkább *consul*okat akart választatni, a *tribunus*ok óvásai következtében nem hozhatott *senatus*i határozatot. (7) Így aztán a kormányzás a *consul*októl egy *interrex* kezébe került, de ez sem történhetett meg heves küzdelem nélkül, mivel a *tribunus*ok a patríciusok mindennemű összejövetelét igyekeztek megtiltani.

(8) A következő év javarészt az új nép*tribunus*ok és az egymást követő *interrex*ek között folyó küzdelemben telt el: hol az atyákat akadályozták meg a *tribunus*ok abban, hogy összegyűljenek és *interrex*et válasszanak, hol azt hiúsították meg, hogy az *interrex senatus*i határozattal *consul*választó gyűlést hívjon össze. (9) Végül Lucius Papirius Mugillanust nevezték ki *interrex*nek, aki egyszer az atyákat, másszor a nép*tribunus*okat korholva kijelentette, hogy az emberek cserbenhagyták az államot és mit sem törődnek vele, csak az istenek vették gondjaikba és kegyelmükbe. Hiszen csak annak köszönheti megmaradását, hogy Veiivel fegyverszünetet kötött, az aequusok pedig még tétováznak. (10) És ha ezek részéről valami veszély támadna – mondta –, azt akarják, hogy patrícius tisztségviselők híján elbukjon az állam? Hogy se hadserege ne legyen, se vezére, aki hadat toborozzon? Talán polgárháborúval akarják visszaverni a külső támadást? (11) Márpedig ha ez a kettő egy időre esik, még az istenek segítsége is nehezen mentené meg a római államot az összeomlástól. Miért nem tudnak, jogos követeléseikből mindkét oldalon valamit engedve, köztes megoldást találni úgy, (12) hogy az atyák beleegyeznek, hogy *consul*ok helyett katonai *tribunus*okat válasszanak, a nép*tribunus*ok pedig nem emelnek óvást az ellen, hogy a nép szabadon választhasson négy *quaestor*t, akár az atyák, akár a köznép soraiból?

44.

(1) Először a *tribunus*ok választása zajlott le. Csupa patrícius nyerte el a tisztséget: Lucius Quinctius Cincinnatus (harmadszor), Lucius Furius Medullinus (másodszor), Marcus Manlius és Aulus Sempronius Atratinus [420]. (2) Ez utóbbi elnökölt a *quaestor*ok választásán, amelyen több plebejus pályázó indult, köztük Aulus Antistius nép*tribunus* fia és egy másik nép*tribunus*, Sextus Pompilius öccse is; de ezek sem hivatalos hatalmukkal, sem támogatásukkal nem tudták elérni, hogy a nép ne a nemes származásúakat válassza meg, akiknek már apját és őseit is *consul*ként látta. (3) Az összes nép*tribunus* tombolt, de mindenekfölött Pompilius és Antistius, akik övéik bukása miatt haragra gerjedve ezt

kérdezgették: Mit jelentsen ez? (4) Sem az ő sok jó szolgálatuk, sem az atyák sok-sok igazságtalansága, sem joguk gyakorlásának vágya nem bírta rá a népet, hogy – most, hogy már szabad, ami azelőtt nem volt – ha már katonai *tribunus*t nem is, de legalább egy plebejus *quaestor*t válasszon? (5) Hiába kérte a szavazatokat apa a fiának, testvér a testvérnek, két szent és sérthetetlen méltóságú, a szabadság védelmére megválasztott nép*tribunus*? Csalás kell hogy legyen a dologban – panaszolták. – Aulus Sempronius nem becsületesen, inkább nagyon is ravaszul vezette a választást, és övéik az ő tisztességtelen eljárása miatt nem jutottak tisztséghez.

(6) Mivel azonban Semproniust részben ártatlansága, részben akkori tisztsége miatt nem támadhatták meg, haragjuk Gaius Sempronius, Atratinus unokatestvére ellen fordult, akit tiszttársuk, Marcus Canuleius segítségével a gyalázatosan végződött volscus háború miatt törvénybe idéztek. (7) Rögtön ezután ugyanezek a *tribunus*ok tettek említést a *senatus*ban a földosztásról. Mivel ezt a javaslatot Gaius Sempronius mindig nagy hévvel ellenezte, úgy gondolták – és volt is benne igazság –, hogy ha vádlottjuk most eláll véleményétől, az atyák szemében csökken majd a tekintélye, ha viszont megmarad álláspontjánál, akkor épp a pere idején haragítja magára a köznépet. (8) Ő azonban azt választotta, hogy kiteszi magát a gyűlöletnek, és inkább a maga ügyének árt, mint hogy cserbenhagyja az államot. (9) Így hát kitartott véleménye mellett, mondván, hogy semmiféle adakozásba ne kezdjenek, annak ugyanis csak a három *tribunus* látja hasznát. Most nem a köznépnek akarnak földet szerezni – mondta –, hanem inkább az ő személye ellen gyűlöletet kelteni. Ő azonban bátran néz szembe ezzel a viharral. A *senatus*nak pedig egy polgár sem érhet annyit, sem ő, sem bárki más, hogy miközben egyvalakit meg akarnak menteni, az állam kárt szenvedjen.

(10) Semmivel sem volt alázatosabb hangulatban, amikor elérkezett a tárgyalás napja. Maga tartotta meg saját ügyében a védőbeszédet, az atyák pedig hiába kíséreltek meg mindent, hogy a köznépet megenyhítsék – 15 000 *as* bírságra ítélték.

(11) Ugyanebben az évben egy Postumia nevű Vesta-szüzet paráznasággal vádoltak. E bűnben ártatlan volt ugyan, de mert több gondot fordított a megjelenésére, és szabadosabb jellemű volt, mint szűz lányhoz illik, a gyanú nem tűnt képtelennek. (12) Ügyét elnapolták,[1] majd felmentették, de a *pontifex*

[1] Ha a bíróságnak legalább egy meghatározott része azt az ítéletet mondta, hogy nem világos számukra az ügy *(non liquet)*, akkor új meghallgatásra kellett sort keríteni. Ez a részlet valószínűleg későbbi viszonyok visszavetítése.

maximus a papi testület nevében ráparancsolt, hogy hagyjon fel a pajzán viselkedéssel, és inkább feddhetetlenül, mint női ravaszsággal öltözködjön.

A campaniaiak ugyanebben az évben elfoglalták Kümét, amely addig a görögök kezén volt.

(13) A következő évben is *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok jutottak hatalomra: Agrippa Menenius Lanatus, Publius Lucretius Tricipitinus és Spurius Nautius Rutilus [419].

45.

(1) Ez az év, a római nép szerencséjére, inkább csak egy nagy veszedelemről, nem pedig nagy csapásról nevezetes. Rabszolgák esküdtek össze, hogy több, egymástól távoli ponton felgyújtják Rómát, és mialatt a nép mindenhol a házak mentésére siet, ők fegyveresen megszállják a fellegvárat és a Capitoliumot. (2) Iuppiter meghiúsította bűnös tervüket: két társuk feljelentésére elfogták és megbüntették a vétkeseket. A bejelentőket az államkincstárból fejenként 10 000 súlyos bronzpénzzel jutalmazták – ami akkor komoly vagyonnak számított –, és felszabadították őket.

(3) Ezután az aequusok készülődtek újra háborúra, és amint megbízható forrásokból híre érkezett Rómába, a korábbi ellenséggel egy új ellenség, Labici lakói is összefogtak. (4) Az aequusok elleni, szinte évenként megismétlődő hadakozáshoz már hozzászokott a polgárság. Labicibe követséget küldtek, de az kétértelmű válasszal tért vissza, amelyből kitűnt, hogy háborúra ugyan egyelőre nem készülnek, de a béke sem tart sokáig; megbízták tehát a tusculumiakat, hogy figyeljenek, nehogy új mozgolódás támadjon Labiciben.

(5) A következő évben [418] a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat – Lucius Sergius Fidenast, Marcus Papirius Mugillanust és Gaius Serviliust, annak a Priscusnak a fiát, akinek *dictator*sága alatt Fidenaet elfoglalták – rögtön hivatalba lépésük után tusculumi követség kereste fel. (6) A követek jelentették, hogy Labici lakosai fegyvert fogtak, és az aequus hadsereggel együtt feldúlták Tusculum területét, majd az Algiduson ütötték fel táborukat. (7) Ekkor a rómaiak hadat üzentek Labicinek. *Senatus*i határozatot hoztak, hogy két *tribunus* vonuljon hadba, egy pedig Róma ügyeit intézze. De azonnal vita támadt a *tribunus*ok között: mindegyik jobb hadvezérnek tekintette magát a többinél, és a Város igazgatását – mint hálátlan és kevéssé dicső feladatot – nem akarta elvállalni. (8) Míg a *senator*ok döbbenten figyelték a *tribunus*ok dicstelen viszálykodását, Quintus Servilius kijelentette: „Mivel sem ezt a testületet, sem az államot nem becsülitek, vitátokat az apai tekintélynek kell eldöntenie. Az én fiam fogja kormányozni Rómát, sorshúzás nélkül. Akik pedig a hadvezérségre vágynak, bárcsak

sokkal több megfontoltsággal és egyetértéssel töltenék be ezt a tisztséget, mint amennyit most a megszerzéséért folytatott küzdelemben tanúsítanak."

46.

(1) Elhatározták, hogy ezúttal nem az egész népből soroznak: sorshúzással kiválasztottak tíz *tribus*t, az ezekből sorozott fiatalabb korosztály vonult hadba a két *tribunus* parancsnoksága alatt. (2) A kettőjük között már Rómában megkezdődött viszálykodás ugyanattól a hatalomvágytól szítva még jobban fellángolt a táborban. Semmiben sem értettek egyet, ki-ki foggal-körömmel védte a maga álláspontját, csak a maga véleményéhez ragaszkodott, a maga parancsát tekintette érvényesnek. (3) Kölcsönösen megvetették egymást, míg végül *legatus*aik szemrehányásaira megegyeztek, hogy napról napra felváltva gyakorolják a főparancsnokságot. (4) Amikor ezek a hírek eljutottak Rómába, Quintus Servilius, akinek kora és élettapasztalata bölcsességet adott, állítólag arra kérte a halhatatlan isteneket, hogy a *tribunus*ok viszálya ne okozzon még nagyobb kárt az államnak, mint annak idején Veii alatt,[1] és mintha kétsége sem volna afelől, hogy súlyos vereség fenyeget, arra ösztönözte fiát, hogy sorozzon katonákat, és fegyverkezzen. Nem bizonyult hamis jósnak. (5) A rómaiak Lucius Sergius vezetésével, aki aznap a parancsnoki tisztet betöltötte, kedvezőtlen terepre, az ellenséges tábor közelébe merészkedtek – miután az ellenség félelmet színlelve sáncai mögé húzódott vissza, ők pedig követték őket abban a hiú reményben, hogy elfoglalhatják a tábort –, az aequusok pedig váratlan rohammal szétkergették őket a lankás völgyben, és a fejvesztett menekülés során sokakat utolértek és legyilkoltak. (6) A tábort aznap még nagy nehezen tartották ugyan, de másnap, miután az ellenség már majdnem teljesen körülzárta, a hátsó főkapun csúfosan kiszöktek belőle. A vezérek, a *legatus*ok és ami a haderőből a hadijelvények körül maradt, Tusculumba igyekeztek. (7) A többiek szétszéledtek a földeken, és különféle utakon tartottak Róma felé, az elszenvedett vereség hírét még meg is toldva. (8) A hír nem keltett túl nagy pánikot, mivel az események megfeleltek az emberek baljós előérzeteinek, és mivel a *tribunus* már megszervezte a tartalék sereget, amelyre veszély esetén számíthattak. (9) Parancsára az alacsonyabb rangú tisztségviselők[2] lecsillapították a Városban a nyugtalanságot, majd gyorsan felderítőket indítottak útnak, akik hírül hozták, hogy a vezérek és a hadsereg Tusculumban tartózkodnak, az ellenség pedig nem bontott tábort. (10) És ami a leginkább bátorságot adott az embereknek: *senatus*i határozattal *dictator*nak nevezték ki Quintus Servilius Priscust, azt a férfit, akinek az állam-

[1] Vö. IV. 31. 2–3.

[2] Az *aedilis*ek és a *quaestor*ok.

ügyekben való bölcs előrelátását nemcsak egyéb veszélyes helyzetekben láthatta korábban is igazolva a polgárság, de most e háború balsikerében is, hiszen ő volt az egyetlen, aki még a vereség előtt gyanús szemmel nézte a *tribunus*ok viszálykodását. (11) Lovassági főparancsnokká azt nevezte ki, aki őt katonai *tribunus*ként *dictator*nak jelölte: tulajdon fiát – így írják egyes szerzők; mások szerint abban az évben Ahala Servilius volt a lovassági főparancsnok –, (12) majd az új hadsereggel elindult a háborúba, és magához véve a Tusculumban tartózkodó csapattesteket, az ellenségtől két mérföldnyire ütött tábort.

47.

(1) Az aequusok harci sikerük következtében most elkapták a római vezérektől az önteltséget és nemtörődömséget. (2) A *dictator* így mindjárt az ütközet elején lovasrohammal megbontotta az ellenség elősorait, majd elrendelte, hogy a légiók nyomban támadjanak, és amikor az egyik jelvényhordozó tétovázott, megölte. (3) Akkora lendülettel folyt a harc, hogy az aequusok nem állták a támadást, és az ütközetben vereséget szenvedtek, majd rendezetlen futással menekültek vissza táborukba. A tábor megostromlása rövidebb ideig tartott, és kisebb küzdelemmel járt, mint előtte a csata. (4) A tábort megszállták és kifosztották, a *dictator* szabad zsákmányolást engedélyezett a katonáknak. Majd amint a táborból menekülő ellenség üldözésére küldött lovas katonák jelentették, hogy az összes labicibeli és az aequusok java része Labicibe menekült, (5) másnap Labici ellen vezette a hadsereget. Bekerítette, létrák segítségével elfoglalta és kifosztotta a várost. (6) Miután győztes seregét visszavezette Rómába, megválasztása után egy héttel lemondott tisztségéről. A *senatus* pedig, gyorsan élve az alkalommal, még mielőtt a nép*tribunus*ok szóba hozhatták volna Labici földjének felosztását, és ezzel újabb lázongásokat szíthattak volna a földtörvény ügyében, határozatképes létszámban úgy döntött, hogy telepeseket küld Labicibe. (7) Rómából 1500 telepest küldtek ki, akik két-két *iugerum* földet kaptak fejenként.[1]

Labici megszállása után, Agrippa Menenius Lanatus, Gaius Servilius Structus, Publius Lucretius Tricipitinus – akiket mind másodszorra választottak meg – (8) és Spurius Rutilius Crassus *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok alatt [417], majd a következő év *tribunus*ai – Aulus Sempronius Atratinus (harmadszor), Marcus Papirius Mugillanus és Spurius Nautius Rutilus (másodszor) – alatt [416] két évig nem háborgatta Rómát külső háború, a földosztásról szóló törvény miatt azonban folyt a belviszály.

[1] A két *iugerum* inkább csak a házhoz tartozó földterület lehet, mint a művelésre szánt földdarab, mert ennyi földből egy család nem lehetett képes fenntartani magát.

48.

(1) A tömeg bujtogatói Spurius Maecilius és Marcus Metilius nép*tribunus*ok voltak; az előbbit negyedszer, az utóbbit harmadszor választották meg, mindkettőt távollétében. (2) A törvényjavaslatot olyan formában terjesztették elő, hogy az ellenségtől elfoglalt földet fejenként osszák szét, így aztán ha néphatározat születik belőle, az előkelők java részének vagyonát köztulajdonba vették volna. (3) Alig volt ugyanis terület, amelyet nem fegyverrel szereztek meg, hiszen Róma maga sem saját földön épült; amit pedig az állam áruba bocsátott vagy kiosztott, az mind plebejus kézen volt.[1] (4) Így hát elkeseredett küzdelemre lehetett számítani a köznép és az atyák között. A katonai *tribunus*ok sem a *senatus*ban, sem az előkelőkkel folytatott magánjellegű megbeszéléseken nem találtak módot a megoldásra. (5) Ám ekkor Appius Claudius, a törvények írásba foglalására választott egykori *decemvir* unokája,[2] (6) a patríciusok gyűlésének legifjabb résztvevője, állítólag azt mondta: Van neki egy régi, jól bevált családi receptje. Dédapja, Appius Claudius ugyanis már megmutatta egy ízben az atyáknak, hogy a *tribunus*ok hatalmát egyetlen módon lehet megtörni: tiszttársaik óvási joga révén. (7) Az „új embereket" a vezető államférfiak tekintélye könnyen rábírhatja véleményük megváltoztatására, ha időnként a pillanatnyi helyzetet és nem saját méltóságukat szem előtt tartva tárgyalnak velük. (8) Ezeknek a szándékai a szerencséjüktől függenek: mihelyt látják, hogy tiszttársaik a vállalkozás kezdeményezésével elmarták az orruk elől a köznép teljes rokonszenvét, és nekik már nem hagytak semmi lehetőséget, (9) habozás nélkül át fognak állni a *senatus* ügye mellé, hogy ezáltal megszerezzék maguknak az egész rend, de mindenekfölött a legelőkelőbb atyák jóindulatát.

(10) Szavait valamennyien helyesléssel fogadták, de kiváltképpen Quintus Servilius Priscus dicsérte az ifjút, hogy nem fajzott el a Claudiusok nemzetségétől. Ezután feladatul szabták mindenkinek, hogy csábítson óvási jogának gyakorlására mindenkit, akihez csak hozzáférkőzhet a *tribunus*ok testületéből. (11) Miután a *senatus* ülése feloszlott, a vezető *senator*ok kezdték megkörnyékezni a *tribunus*okat. Jó tanáccsal, intéssel, ígérgetéssel – hogy mekkora hálára köteleznék őket személyesen, sőt az egész *senatus*t is – végül is rábírtak hat *tribunus*t, hogy óvási jogát gyakorolja. (12) Másnap, amikor az előzetes megbeszélés szerint felvetették a *senatus*ban a lázongás kérdését, amelyet Maecilius és

[1] Az első konkrét példát az *ager publicus* áruba bocsátására Kr. e. 205-ből ismerjük. Az állami földnek csak egy kis része kerülhetett a köznép kezébe. Most a patríciusok által bérelt földeket akarják kiosztani.

[2] Livius itt egy olyan forrást követ, amely (a valóságnak megfelelően) egy személynek tekinti a 471-es év *consul*ját és a gonosz *decemvir*t.

Metilius a legrosszabb példát nyújtó bőkezűsködésükkel szították, (13) a vezető *senator*ok felszólaltak, hogy a maguk részéről nem tudnak okosabb megoldást javasolni, és nem látnak más módot a segítségre, mint amit a *tribunus*októl várhatnak. A *tribunus*i hatalomhoz menekül védelemért nehéz helyzetében az állam – mondták –, mint valami védtelen magánember. (14) Maguknak a *tribunus*oknak és tisztségüknek is dicsőségére válik, ha legalább olyan erővel lépnek fel elvetemült tiszttársaik megfékezése, mint a *senatus* nyugtalanítása és a rendek közti viszály szítása érdekében.

(15) Egyetértő helyeslés zúgott fel a *senatus*ban, és a tanácsterem minden sarkából a *tribunus*okat szólították. Majd mihelyt a zaj elült, azok, akiket a vezető *senator*ok barátságos közeledésükkel megfelelően előkészítettek, kijelentették: ha tiszttársaik előterjesztéséről a *senatus* úgy vélekedik, hogy az bomlasztó hatással van az államra, ők készen állnak rá, hogy a javaslatot óvásukkal megakadályozzák. A jogukat gyakorló *tribunus*oknak a *senatus* köszönetet mondott. (16) A törvényjavaslat beterjesztői gyűlést hívtak össze, és – miközben tiszttársaikat a népérdekek árulóinak, a *consul*viseltek szolgáinak nevezték, és még egyéb gyalázó szavakkal illették – elejtették a javaslatot.

49.

(1) A következő évben, Publius Cornelius Cossus, Gaius Valerius Potitus, Quintus Quinctius Cincinnatus és Numerius Fabius Vibulanus *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok hivatali évében [415] két háború is folyt volna, (2) ha a veii háborút el nem odázza a helybeli főemberek babonás félelme, amiért a Tiberis elárasztotta földjeiket, és romba döntötte gazdasági épületeiket. (3) Az aequusokat pedig három éve elszenvedett vereségük akadályozta meg, hogy a velük egy néptörzshöz tartozó bolaebelieknek segítségére siessenek. (4) A bolaebeliek ugyanis be-betörtek a szomszédos Labici területére, és háborúskodni kezdtek az új telepesekkel. (5) Azt remélték, hogy kártételük következményeitől minden aequus összefogásával megvédhetik magukat, de miután övéik cserbenhagyták őket, egy említésre sem méltó háború során egy ostromzár és egyetlen kisebb összecsapás megfosztotta őket városuktól és területüktől. (6) Lucius Decius nép*tribunus* megpróbált megszavaztatni egy javaslatot, hogy küldjenek telepeseket Bolaeba, ahogy Labicibe küldtek. Tiszttársainak óvása azonban megbuktatta a javaslatot: kijelentették ugyanis, hogy néphatározatot csak akkor engednek megszavazni, ha azt a *senatus* is jóváhagyja.

(7) Egy évvel később, Gnaeus Cornelius Cossus, Lucius Valerius Potitus, Quintus Fabius Vibulanus (másodszor) és Marcus Postumius Regillensis *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok évében [414] az aequusok visszafoglalták Bolaet, *coloniá*t szerveztek, és új erőkkel szilárdították meg a várost. (8) Az aequusok

ellen indítandó háború vezetésével Marcus Postumius Regillensist bízták meg. Ferde jellemű ember volt, és ez nem is a háborúban, inkább a győzelem idején mutatkozott meg.

(9) Sietve hadsereget toborzott, és Bolae ellen vonult, ahol apró csatározásokkal megtörte az aequusok harci kedvét, végül betört a városba. Ettől kezdve aztán nem az ellenséggel, hanem polgártársaival harcolt, és bár az ostrom alatt szabad zsákmányolást ígért katonáinak, a város elfoglalása után meggondolta magát. (10) Úgy vélem, inkább emiatt haragudott meg rá a hadsereg, nem pedig azért, mert a nemrégiben kifosztott és újonnan betelepített városban nem talált a *tribunus* ígéretének megfelelő zsákmányt. (11) Haragjukat csak tovább növelte, hogy amikor Postumiust a nép*tribunus*ok okozta zavargások miatt tiszttársai visszahívták Rómába, az egyik gyűlésen otromba, sőt szinte esztelen megjegyzést tett. Marcus Sextius nép*tribunus* ugyanis előterjesztette a földtörvényt, és egyúttal azt mondta, hogy Bolae betelepítéséről is javaslatot fog tenni, hiszen úgy méltányos, hogy azok kezére jusson Bolae városa és az azt környező terület, akik fegyverrel megszerezték. Mire Postumius: „A katonáim csak húzzák meg magukat, ha jót akarnak!" Ennek hallatán megbotránkozott a gyűlés hallgatósága, de később még az atyák is. (12) A nép*tribunus* pedig, ez az elszánt férfi, aki egyben jó szónok is volt, tudta már, hogy ellenfelei között egy gőgös természetű, zabolátlan nyelvű emberre akadt, és ha eleget bosszantja, olyan szavakra bírhatja, amelyek nemcsak személyét, hanem az általa képviselt ügyet, sőt az egész patrícius rendet is gyűlöletessé tehetik. Így aztán a katonai *tribunus*ok testületéből senkivel sem bocsátkozott olyan gyakran szópárbajba, mint Postumiusszal. (13) Annak vad és embertelen kijelentése után így szólt Marcus Sextius: „Halljátok-e, római polgárok, hogyan fenyegeti a katonáit, mintha a rabszolgái volnának? (14) És ezt a szörnyeteget mégis méltóbbnak ítélitek ily magas tisztségre, mint azokat, akik várost és földet ajándékoznak nektek, új *coloniá*kba küldenek benneteket, akik öregségetekre lakhelyről gondoskodnak számotokra, és akik érdekeitek védelmében ilyen gőgös és kegyetlen ellenfelekkel küzdenek meg? (15) Furcsálljátok-e még, hogy ügyeteknek ma már oly kevés védelmezője akad? Hiszen mit remélhetnek tőletek? Hivatali méltóságokat talán, amelyeket inkább ellenségeiteknek, mint a római nép előharcosainak juttattok? (16) Feljajdultatok, ugye, amikor hallottátok, hogyan beszél ez az ember? No és? Ha szavazásra kerül sor, inkább választjátok majd őt, aki büntetéssel fenyeget benneteket, mint azokat, akik földet, házat, vagyont akarnak számotokra biztosítani."

50.

(1) A katonákhoz is eljutott Postumius kijelentésének a híre, és a táborban még nagyobb felháborodást keltett: hogy aki csalárd módon megfosztotta katonáit

a zsákmánytól, még fenyegeti is őket? (2) Amikor nyíltan zúgolódni kezdtek, Publius Sextius,[1] a *quaestor* – úgy vélve, a felfordulást ugyanazzal az erőszakos fellépéssel kell megfékezni, mint ami okozta – odaküldte a *lictor*t egy kiáltozó katonához, hogy tartóztassa le. Erre iszonyú szitkozódás és lárma keletkezett, (3) és a *quaestor* végül egy kődobástól megsebesülve menekült ki a tömegből. Aki megdobta, még utána is kiáltott, hogy a *quaestor* kapta meg azt, amivel a hadvezér fenyegette katonáit. (4) Postumius, akit a zavargás miatt odahívtak, kíméletlen kihallgatásaival, kegyetlen büntetéseivel csak rontott a helyzeten. Végül, amikor csődület támadt a boldogtalanok kiáltozására, akiket arra ítélt, hogy kosár alatt leljék halálukat,[2] túláradó haragjában eszeveszett módjára rohant le a bírói emelvényről a büntetés miatt tiltakozó tömeg közé. (5) Mivel a *lictor*ok és *centurió*k mindenfelé zaklatták az embereket, hogy nyissanak utat, a kitörő felháborodás ahhoz vezetett, hogy a katonai *tribunus*t tulajdon hadseregének katonái halálra kövezték. (6) Amint a szörnyű bűntett híre eljutott Rómába, a katonai *tribunus*ok *senatus*i vizsgálatot akartak elrendelni tiszttársuk halála ügyében; a nép*tribunus*ok azonban újra meg újra megóvták a határozatot. (7) Ez a vita nem volt független egy másik nézeteltéréstől. Az atyák ugyanis aggódni kezdtek, hogy a köznép a kihallgatásoktól rettegve, haragjában plebejus katonai *tribunus*okat választ majd; mindent megtettek hát, hogy *consul*választásokat tartsanak. (8) Mivel azonban a nép*tribunus*ok útját állták a *senatus*i határozatnak, és óvási jogukkal élve megakadályozták a *consul*választó gyűlés megtartását, *interrex* választására került sor; végül pedig az atyáké lett a győzelem.

51.

(1) A Quintus Fabius Vibulanus *interrex* vezetésével lefolyt gyűlésen Aulus Cornelius Cossust és Lucius Furius Medullinust választották *consul*lá [413]. (2) Hivatali évük elején *senatus*i határozat született, hogy a *tribunus*ok terjesszék a lehető legsürgősebben a köznép elé a javaslatot, amely vizsgálatot rendel el Postumius meggyilkolása ügyében, és ennek vezetésével a köznép azt bízza meg, akit akar. (3) A köznép a nép egészének egyetértésével a *consul*okra bízta ezt a feladatot. Ezek nagy mértéktartással és kímélettel bonyolították le az ügyet, mindössze néhány ember megbüntetésével – úgy tartják, ezek maguk vetettek véget életüknek. Azt azonban mégsem érhették el, hogy a köznép haragra ne gerjedjen ezen is, mondván: (4) olyan régen porosodnak hiába az ő javukat szolgáló törvényjavaslatok, de ha vérük hullásáról, főbenjáró büntetésükről esik szó, azt a törvényt bezzeg nyomban végrehajtják, méghozzá mekkora szigorral!

[1] A név egyes kiadásokban Sestius alakban szerepel.
[2] Vö. I. 51. 9.

(5) A felkelés megtorlása után jó alkalom adódott volna, hogy a bolaei föld kiosztásával megnyugtassák a kedélyeket. Ha ez megtörténik, utána a plebejusok kevésbé hiányolták volna a földtörvényt, amely a patríciusokat kiűzte volna az állami földek törvénytelen birtoklásából; (6) hiszen akkor éppen ez a méltatlanság nyomta a szívüket: hogy a nemesség nemcsak a már birtokában lévő állami földeket nem ereszti a karmaiból, hanem az ellenségtől nemrégiben elfoglalt, üresen álló földet sem akarja a köznép között szétosztani, hogy az majd később ugyancsak a kevesek zsákmányává váljon.

(7) Még ugyanabban az évben Furius *consul* a hernicusok földjét pusztító volscusok ellen vezette hadba a légiókat. Miután az ellenséget már nem találták ott, bevették Ferentinumot, ahová a volscusok nagy tömege visszavonult. (8) Kevesebb zsákmányt találtak, mint remélték. A volscusok ugyanis, mivel a város megtartására nem volt sok reményük, mindent összeszedtek, és éjszaka elhagyták a várost; másnap, amikor a rómaiak elfoglalták, csaknem teljesen kihalt volt minden. Magát a várost és környékét a hernicusoknak ajándékozták.

52.

(1) Hála a *tribunus*ok mértéktartásának, nyugodt esztendő következett Quintus Fabius Ambustus és Gaius Furius Pacilus *consul*sága alatt [412]. Ekkor lett nép*tribunus* Lucius Icilius. (2) Mintha csak neve és családja híre kötelezte volna rá, mindjárt az év elején zavargásokat szított a földtörvény előterjesztésével. (3) Ekkor azonban járvány tört ki, amely inkább fenyegető volt, mint pusztító, de az emberek gondolatait a Forumon zajló politikai vitákról házi gondjaik, testük jó karban tartása felé terelte. A járvány alkalmasint kevesebb kárt okozott, mint hogyha zendülés keletkezett volna.

(4) A Városban igen sokan megbetegedtek, de csak kevesen haltak meg, a járvány sújtotta évre azonban Marcus Papirius Atratinus és Gaius Nautius Rutilus *consul*sága idején [411] rossz termés következett, mivel a földet, amint az ilyenkor történni szokott, nem művelték meg. (5) Az éhínség szomorúbb véget ért volna, mint a járvány, ha követséget nem küldenek a Tirrén-tenger mellett és a Tiberis partján lakó összes néphez, hogy búzát vásároljanak tőlük, és így a gabonaellátást nem biztosítják. (6) A Capuát és Cumaet[1] birtokló samnisok gőgjükben megtiltották a követeknek, hogy vásároljanak; Szicília *türannosz*ai viszont jó szívvel segítették őket.[2] A legnagyobb élelmiszer-rakomány azonban az etruszkok szívességéből, a Tiberisen érkezett. (7) A járvány miatt

[1] A görög Kümé.

[2] 411-ben még nem uralkodtak *türannosz*ok Szicíliában, csak két évvel később került hatalomra Szürakuszaiban I. Dionüsziosz.

elárvult az államélet – ezt a *consul*ok is tapasztalhatták, mivel egy-egy *senator*nál többet sehogy sem találtak a küldöttségekbe, így kénytelenek voltak mindegyikhez két-két lovagrendű férfit is csatlakoztatni. (8) Abban a két évben semmi egyéb külső vagy belső baj nem volt, csak a járvány és az ínség. De mihelyt ezek a megpróbáltatások véget értek, azonnal megjelentek az állam életét hagyományosan zavaró bajok, a belső viszály és a külső háború.

53.

(1) Manius Aemilius és Gaius Valerius Potitus *consul*sága idején [410] háborúra készülődtek az aequusok, míg a volscusok nem fogtak ugyan fegyvert állami határozat alapján, de önkéntes zsoldosaik csatlakoztak hozzájuk. (2) Amikor közeledésük híre megérkezett – mert közben már betörtek a latinok és hernicusok területére –, Valerius *consul* toborzást hirdetett, Marcus Menenius nép*tribunus*, a földtörvény beterjesztője azonban szembeszállt vele, és segítségnyújtási jogánál fogva megakadályozta, hogy bárkinek is esküt kelljen tennie akarata ellenére. (3) Éppen ekkor jelentették, hogy az ellenség elfoglalta Carventum fellegvárát. (4) Ez a szégyen nemcsak az atyák gyűlöletét keltette fel Menenius ellen, de a többi *tribunus*nak is, akiket már régebben felkészítettek a földtörvény elleni óvásra, még alaposabb jogcímet szolgáltatott, hogy tiszttársuk ellen fellépjenek. (5) Így hát, amikor az ügy a viták miatt már régóta húzódott – a *consul*ok az isteneket és embereket hívták tanúul, hogy minden, az ellenségtől eddig elszenvedett és ezután bekövetkező vereségért Menenius a felelős, mivel akadályozza a toborzást, (6) Menenius viszont azt hangoztatta, hogy ha a bitorlók lemondanak az állami földekről, ő nem gördít akadályt a toborzás elé –, a kilenc *tribunus* véget vetett a hadakozásnak azzal, hogy határozatot adott ki a testület nevében, (7) mely szerint ők támogatni fogják Gaius Valerius *consul*t, ha a sorozás érdekében akár tiszttársuk óvásának dacára is megbünteti vagy egyéb módon megrendszabályozza azokat, akik megtagadják a katonai szolgálatot. (8) Ezzel a határozattal felfegyverkezve a *consul* vasra veretett néhány embert, aki a *tribunus*hoz fellebbezett, mire a többiek félelmükben felesküdtek. (9) Carventum fellegvárához vonulva a hadsereg, noha gyűlölte és ellenséges szemmel nézte a *consul*t, rögtön megérkezésekor szétverte az őrséget és visszafoglalta az erődöt; az őrség egyes tagjai feladatukat elhanyagolva fosztogatni mentek, és ezzel alkalmat nyújtottak a rómaiaknak, hogy behatolhassanak. (10) A folytonos fosztogatásból, mivel mindent erre a biztonságos helyre hordtak össze, sok zsákmány halmozódott fel. A *consul* mindent elárvereztetett a *quaestor*okkal az államkincstár javára,[1] mondván, a hadsereg majd akkor részesedik a zsákmányból, ha nem

[1] A zsákmány elárverezéséért az államkincstárat kezelő városi *quaestor*ok voltak felelősek.

tagadja meg a katonai szolgálatot. (11) Ez csak növelte a köznép és a katonák haragját a *consul*lal szemben. Így aztán, amikor *senatus*i határozat alapján *ovatió*ban bevonult Rómába, a katonák szabadszájú, rögtönzött, váltakozva énekelt gúnyverseikkel (12) hol a *consul*t szidalmazták, hol meg Meneniust dicsőítették, és valahányszor csak a *tribunus*t említették, a körülvevő tömeg szeretetének megnyilvánulásai, a taps és helyeslő felkiáltások csaknem elnyomták a katonák hangját. (13) Ez nagyobb gondot okozott az atyáknak, mint a katonák szinte az ünnephez tartozó nyelvelése a *consul*al szemben; mivel pedig nem volt kétség afelől, hogy az egyik katonai *tribunus*i tisztség Meneniusnak jut, ha megpályázza, inkább *consul*választó gyűlést hirdettek, mert ebből a tisztségből ő ki volt zárva.

54.

(1) *Consul*lá választották Gnaeus Cornelius Cossust és Lucius Furius Medullinust (másodszor) [409]. (2) Soha még ennyire nem bántotta a köznépet, hogy nem választhatott *tribunus*okat. Csalódottságát ki is mutatta és egyúttal meg is boszszulta a *quaestor*választó gyűlésen azzal, hogy első ízben plebejus *quaestor*okat választott. (3) A négy betöltendő hely közül egyetlenegy jutott patríciusnak, Kaeso Fabius Ambustusnak, míg három plebejus, Quintus Silius, Publius Aelius és Publius Pupius a leghíresebb családok fiait előzte meg. (4) Forrásaim szerint az Iciliusok tüzelték fel a népet, hogy ilyen szabadon éljen szavazati jogával. A patríciusokat engesztelhetetlenül gyűlölő család három tagját választották meg arra az évre nép*tribunus*nak, akik sok fontos változást ígértek az erre mohón vágyódó népnek, (5) de azt is kijelentették, hogy egyetlen szalmaszálat sem tesznek keresztbe, ha a *quaestor*választáson – hiszen ez az egyetlen tisztség, amelyet a *senatus* plebejusoknak és patríciusoknak vegyesen hagyott meg – nem lesz a népnek bátorsága ahhoz, amit már régóta kíván, és a törvény is lehetővé teszi. (6) Hatalmas győzelemnek tekintette hát ezt a köznép, és a *quaestor*i tisztséget nem is a méltóság korlátai szerint ítélték meg, hanem úgy látták, hogy a *consul*i méltósághoz, a diadalmenetekhez is nyitva áll az út az „új emberek" előtt. (7) Az atyák viszont úgy zúgolódtak, mintha a tisztségeken nem osztozniuk kellene, hanem teljesen elveszítették volna őket. Kijelentették, hogy ha így állnak a dolgok, nem érdemes gyermekeket vállalni, hiszen kitúrják őket őseik helyéről, mások kezére száll a méltóságuk, ők pedig legfeljebb áldozatot mutathatnak be a népért mint Salius-papok vagy *flamen*ek,[1] de tekintély és hatalom nélkül maradnak. (8) Mindkét oldalon feszült volt a hangulat. Mivel a köznép önbizalma megerősödött, ráadásul ügye védelmére három nagy nevű vezére

[1] Ezeket a papi tisztségeket csak patríciusok tölthették be.

akadt, az atyák előre látták, hogy ha a köznépnek megadatik a választás lehetősége, az minden esetben hasonló eredményhez vezet majd, mint a *quaestor*választásokon, így inkább törekedtek *consul*ok választására, mivel azon még nem léphettek fel vegyesen a jelöltek. (9) Az Iciliusok azonban ragaszkodtak a katonai *tribunus*ok választásához, mondván, hogy végre meg kell adni a lehetőséget a köznépnek a főtisztségek elnyerésére.

55.

(1) A *consul*ok azonban nem tettek semmi olyan lépést, aminek akadályozásával a nép*tribunus*ok kicsikarhatták volna, amit akartak. Így épp a legjobbkor érkezett a hír, hogy a volscusok és az aequusok fosztogatni indultak, és átlépve a határt, betörtek Latiumba és a hernicusok területére. (2) Mihelyt a *consul*ok *senatus*i határozat alapján megkezdték a sorozást erre a háborúra, a *tribunus*ok élesen szembehelyezkedtek velük, azt hajtogatva, hogy ez a szerencse ajándéka nekik és a köznépnek. (3) Hárman voltak, mind igen kemény és – plebejus mércével – jó családból való ember. Közülük kettő azt a feladatot vállalta magára, hogy állandóan szemmel tart egy-egy *consul*t; a harmadiknak pedig az jutott, hogy szónoklataival hol visszafogja, hol tüzelje a köznépet. (4) Most aztán sem a *consul*ok nem toborozhattak, sem a *tribunus*ok nem bonyolíthatták le kedvük szerint a népgyűlést. Már-már a köznép ügye kezdett nyerésre állni, amikor hírnökök jelentették, hogy Carventum erődjét, miután az őrségben lévő katonák szétszéledtek fosztogatni, elfoglalták az aequusok, megölvén az erőd őrizetére hátrahagyott néhány embert; kit az erődbe visszatérőben, kit a mezőn szétszóródva gyilkoltak le. (5) Az állam számára kedvezőtlen fordulat a *tribunus*ok fellépésének nagyobb erőt adott. Hiába környékezték meg ugyanis őket, hogy legalább most ne akadályozzák tovább a háborút, semmi nem változtathatott szándékukon, sem az államot fenyegető vihar, sem a velük szemben megnyilatkozó gyűlölet – így végül elérték, hogy katonai *tribunus*ok választásáról született *senatus*i határozat. (6) A határozat azonban azt is kikötötte, hogy aki abban az évben nép*tribunus* volt, az nem pályázhat, és a nép*tribunus*i hivatal nem hosszabbítható meg a következő évre. (7) Semmi kétség, hogy ezzel az Iciliusokra célzott a *senatus*, hiszen azzal gyanúsítgatták őket, hogy felforgató *tribunus*i működésük jutalmául *consul*i hatalomra[1] pályáznak. Ekkor az összes rend egyetértésével megkezdték a sorozást és a háborús előkészületeket. (8) A történetírók különböző adatai miatt nem tudni biztosan, hogy mindkét *consul* Carventum vára alá vonult-e, vagy pedig egyikük Rómában maradt, hogy lebonyolítsa a vá-

[1] Nem magára a tisztségre, amely plebejusok számára ekkor még nem volt elérhető, hanem a katonai *tribunus*ok *consul*i jogkörére.

lasztásokat. Biztosra vehető viszont – amit a források is egybehangzóan állítanak –, hogy Carventum erődje alól hosszú ideig tartó, sikertelen ostrom után visszavonultak, de ugyanez a sereg visszafoglalta a volscusoktól Verrugót,[1] valamint aequus és volscus földön egyaránt nagy fosztogatást vitt véghez, nagy zsákmányra téve szert.

56.

(1) Rómában a köznép győzött ugyan annyiban, hogy az általa kívánt választást tartották meg, annak eredménye mégis az atyák győzelmét jelentette: (2) ugyanis mindenki várakozása ellenére három patríciust választottak meg *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*nak, Gaius Iulius Iulust, Publius Cornelius Cossust és Gaius Servilius Ahalát [408]. (3) Az atyák állítólag cselhez folyamodtak – ezzel az Iciliusok már akkor meggyanúsították őket –, ugyanis a jelöltek közé az érdemesek mellett nagyszámú méltatlan pályázót is felvettek, hogy a nép egyesek közismert hitványsága miatt megundorodva elforduljon a plebejus jelöltektől.

(4) Ezután hírül vették, hogy a volscusok és az aequusok – talán Carventum erődjének megtartásán felbuzdulva, vagy Verrugo helyőrségének elvesztése miatt támadt haragjukban – teljes erőből háborúra készülődnek; (5) a szervezkedés élén Antium áll, amelynek követei mindkét népcsoport tagjait felkeresték, szidalmazva őket gyávaságuk miatt, hogy az elmúlt évben falaik mögött megbújva tűrték, hogy a rómaiak szabadon dúlják földjeiket, és lerohanják Verrugo helyőrségét. (6) Most már – mondták – a rómaiak nemcsak fegyveres hadseregeket, hanem telepeseket is küldenek az ő területükre; sőt nemcsak maguk között osztják fel az ő elvett javaikat, hanem a tőlük elfoglalt Ferentinumot már a hernicusoknak ajándékozták oda.

(7) A követek szavai nyomán fellángolt a felháborodás: alighogy megérkeztek egy-egy városba, ott már sorozták is az ifjúságot. Így aztán minden nép ifjait Antiumban vonták össze, ott ütöttek tábort, és várták az ellenséget. (8) Amikor ennek híre jött Rómába, az indokoltnál is nagyobb riadalmat keltve, a *senatus* a nagy veszély esetén szokásos végső intézkedéshez folyamodott: elrendelte, hogy nevezzenek ki *dictator*t. (9) Ezért Iulius és Cornelius állítólag megneheztelt, és szenvedélyes vita keletkezett. (10) A vezető *senator*ok hiába panaszolták, hogy a katonai *tribunus*ok nem hajlandóak elismerni a *senatus* felsőbbségét, és végül a nép*tribunus*okhoz fordultak, arra hivatkozva, hogy ily fontos ügyben nemegyszer még a *consul*okra is rákényszerítették hatalmukat. (11) A nép*tribunus*ok azonban kitűnően szórakoztak az atyák viszályán: kijelentették, hogy eszükben sincs segíteni azokon, akik nemcsak polgártársaiknak nem tekintik,

[1] A város elvesztéséről Livius nem számolt be.

de még emberszámba se veszik őket. (12) Majd ha plebejus és patrícius – mondták – egyaránt elérheti a hivatali méltóságokat és részese lehet az állam kormányzásának, akkor majd gondjuk lesz rá, hogy dölyfös tisztségviselők ne húzhassák keresztül a *senatus* határozatait. (13) Addig a patríciusok, akik úgyis semmibe veszik a törvények és a főtisztségviselők tekintélyét, akár maguk is gyakorolhatják a *tribunus*i hatalmat.

57.

(1) Ez a viszálykodás a legrosszabbkor, éppen egy nagy háborúra való készülődés közben kötötte le az emberek figyelmét. (2) Végül, miután Iulius és Cornelius már jó ideje bizonygatták felváltva, hogy ők is alkalmas vezérei lennének ennek a háborúnak, és méltánytalan, hogy megfosszák őket a nép által rájuk bízott tisztségtől, (3) megszólalt Servilius Ahala katonai *tribunus* is: Nem azért hallgatott eddig, mintha nem lett volna határozott véleménye – hiszen melyik derék polgár tartaná meg magának a gondolatait az állam ügyét érintő tanácskozásban? –, hanem mivel azt szerette volna, ha tiszttársai a maguk jószántából hajlanak meg a *senatus* tekintélye előtt, és nem várják meg, hogy az a nép*tribunus*okhoz fellebbezzen velük szemben. (4) Még most is – mondta –, ha a körülmények megengednék, szívesen adna időt nekik, hogy felülvizsgálják makacskodásukat. Mivel azonban a háború kényszerűsége nem vár az emberek döntéseire, ő előbbre valónak ítéli az állam érdekeit, mint tiszttársai rokonszenvét, (5) és ha a *senatus* megmarad elhatározásánál, ő még ma éjjel hajlandó *dictator*t kinevezni. Ha pedig valaki óvást emel a *senatus*i határozattal szemben, akkor ő pusztán a határozat tekintélyére fog támaszkodni.[1]

(6) Mindezért, nem is érdemtelenül, dicséret és hála volt a jutalma mindenki részéről. Amikor pedig Publius Cornelius, az általa kinevezett *dictator*[2] őt választotta lovassági főparancsnokul, példaként szolgált arra – ha tiszttársai összehasonlították magukat vele –, hogy a népszerűség és a magas tisztség igen gyakran annak jut osztályrészül, aki nem is vágyik rá. (7) A háború nem volt valami emlékezetes. Antiumnál egyetlen könnyű csatában lemészárolták az ellenséget. A győztes hadsereg végigpusztította a volscusok földjét. A Fucinus-tó partján ostrommal bevettek egy erődöt, és 3000 foglyot ejtettek; a többi volscus a falak mögé kényszerült, nem is védte területét. (8) A *dictator*, miután szinte csak azzal nyerte meg a háborút, hogy nem mulasztotta el kihasználni a kínál-

[1] A *senatus*i határozat nem volt szükséges feltétele a *dictator* kinevezésének, így Ahala megelégedhetett egy jogerőssé nem vált határozatból nyerhető erkölcsi támogatással is.

[2] Nem a háború vezetéséért eddig küzdő P. Cornelius Cossusszal, hanem a 406-os év hasonló nevű katonai *tribunus*ával azonos.

kozó lehetőségeket, és nagyobb hírt szerzett szerencséje, mint dicsősége révén, visszatért a Városba, és lemondott hivataláról. (9) A katonai *tribunus*ok, *consul*-választó gyűlésről említést sem téve – nyilván mert haragudtak a *dictator* kinevezése miatt –, katonai *tribunus*ok választását hirdették meg. (10) Ez meglehetősen súlyos gondot okozott az atyáknak, mivel látták, hogy a maguk közül valók árulják el ügyüket. (11) Amint az elmúlt évben a legalávalóbb plebejusok bevonásával megutáltatták azok összes jelöltjét, még a legméltóbbat is, úgy most a legelőkelőbb, legtekintélyesebb és legnépszerűbb *senator*okat kérték fel, hogy pályázzanak; így szereztek meg minden helyet, hogy egyetlen plebejus be ne juthasson. (12) Négy patríciust választottak meg, akik mind viselték már ezt a tisztséget: Lucius Furius Medullinust, Gaius Valerius Potitust, Numerius Fabius Vibulanust és Gaius Servilius Ahalát; az utóbbit több más erénye mellett páratlan mértéktartásával szerzett, friss népszerűsége miatt választották újra.

58.

(1) Ebben az évben [407], mivel a Veiivel kötött fegyverszünet határideje lejárt,[1] a rómaiak ismét kártérítési követeléseket támasztottak velük szemben követek és a *fetialis* papok révén. Amikor ezek a határhoz érkeztek, szembetalálkoztak a veiibeliek követségével, (2) akik arra kérték őket, hogy ne menjenek Veiibe, amíg ők fel nem keresték a római *senatus*t. Mivel Veiit belső viszályok gyötörték, a *senatus* beleegyezett, hogy most nem követel tőlük kártérítést – ennyire távol állt tőle, hogy más baját a maga hasznára fordítsa. (3) A volscusok földjén azonban vereség érte Rómát: Verrugo helyőrsége odaveszett. Itt az idő olyan nagy szerepet játszott, hogy a volscusok által ostrom alá vett, segítséget kérő katonákat egy kis sietséggel meg lehetett volna menteni – de mire a felmentésükre küldött sereg odaérkezett, már csak a vérengzés után szétszóródva zsákmányoló ellenséget verhette szét. (4) A késedelemért a felelősség legalább annyira terhelte a *tribunus*okat, mint a *senatus*t; ezek, mivel jelentették nekik, hogy Verrugóban keményen védekeznek, nem gondoltak bele, hogy nincs az a hősiesség, amely túlhaladná az emberi lehetőségek határait. (5) Mindamellett a hős katonák sem életükben, sem haláluk után nem maradtak bosszulatlanul.

(6) A következő évben, amikor Publius és Gnaeus Cornelius Cossus, Numerius Fabius Ambustus és Lucius Valerius Potitus voltak a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok [406], kitört a háború Veiivel. A háború kiváltó oka az volt, hogy a veii *senatus* a kártérítést követelő római követeknek dölyfös választ adott, (7) mondván: takarodjanak sürgősen a városnak még a tájáról is, különben azt

[1] Vö. IV. 35. 2.

adják nekik, amit Lars Tolumnius adott.[1] (8) Az atyák megneheztteltek, és elrendelték, hogy a katonai *tribunus*ok a lehető leghamarább terjesszék a nép elé a javaslatot a Veiinek szóló hadüzenetről. (9) Alighogy előterjesztették a javaslatot, zúgolódni kezdett az ifjúság, hogy még be sem fejeződött a háború a volscusokkal, csak az imént koncolták fel két helyőrségüket, és azt az egy szál erődöt is csak nagy veszedelmek árán tudják megtartani; (10) nem múlik el év nyílt háború nélkül, és most, mintha a munkához nem fűlne a foguk, új háborúra készülnek egy szomszédos, igen hatalmas nép ellen, amely fellázítja majd ellenük egész Etruriát. (11) Ezt a magától megnyilvánuló elégedetlenséget még tovább szították a nép*tribunus*ok. (12) A legnagyobb háborút az atyák a köznép ellen viselik – hajtogatták –, készakarva zaklatják a katonai szolgálattal és dobják oda az ellenségnek, hogy lemészárolja; távol tartják Rómától, száműzik, hogy otthoni nyugalmában ne gondolkozzon szabadságról, *colonia*król, állami földekről, és ne szőjön terveket a választás szabadságáról. (13) Kiszolgált vén katonákat tartóztattak fel, felsorolták szolgálati éveik számát, sebesüléseiket és a sebek behegedt nyomait, és azt kérdezgették: van-e még ép hely a testükön új sebek szerzésére, maradt-e még vérük, amit kionthatnának az államért? (14) Efféle megjegyzéseket hangoztattak időről időre magánbeszélgetésekben és gyűléseken egyaránt, és így lebeszélték a köznépet a háború vállalásáról. Az indítványozók ezért elhalasztották a javaslat előterjesztését, hiszen ilyen elkeseredett hangulat közepette nyilvánvaló volt, hogy elutasítanák.

59.

(1) Így hát határozatot hoztak, hogy a katonai *tribunus*ok vezessék a hadsereget a volscusok földjére; egyedül Gnaeus Cornelius maradt Rómában. (2) A három *tribunus*, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a volscusoknak sehol sincs tábora, és ütközetet sem szándékoznak vállalni, a sereget háromfelé osztva elindult, hogy végigdúlja a földeket. (3) Valerius Antium, Cornelius pedig Ecetra felé tartott; amerre jártak, feldúlták a házakat, földeket, hogy megosszák a volscusokat. Fabius – mivel ez volt a fő cél – mindenféle fosztogatást mellőzve Anxurhoz vonult, hogy megostromolja. (4) Anxur, a mai Tarracina a mocsarak felé lejtő hegyoldalon épült. (5) Fabius színleg erről az oldalról kezdte meg az ostromot. Gaius Servilius Ahala vezetésével négy *cohors*ot elküldött, hogy a várost megkerülve szállják meg a fölötte emelkedő dombot, és ezek a magasabb fekvésű helyről, ahol nem volt őrség, hatalmas csatakiáltással és nagy felfordulást keltve megrohanták a falakat. (6) Az itt felharsanó kiáltozástól annyira megzavarodtak a katonák, akik Fabiusszal szemben védelmezték a város alsó részét, hogy nem

[1] Vö. IV. 17. 1–4.

akadályozták meg az ostromlétrák odatámasztását. Az ostromlók mindent elözönlöttek, és sokáig kegyetlenül gyilkolták a menekülőket és ellenállókat, fegyvereseket és fegyverteleneket egyaránt. (7) Így azok kénytelenek voltak vereségükben is tovább harcolni, mivel reményük akkor sem volt, ha megadják magukat. Ekkor azonban hirtelen elhangzott a parancs, hogy akinél nincs fegyver, azt ne bántsák; mire az egész sokaság önként letette a fegyvert, (8) és közülük mintegy 2500 ember élve esett fogságba. Fabius az egyéb zsákmányolástól eltiltotta katonáit, (9) míg csak meg nem érkeztek tiszttársai, mondván: Anxur elfoglalása azoknak a seregrészeknek is érdeme, amelyek a többi volscust ennek a városnak az őrizetétől távol tartották. (10) Mihelyt ezek megérkeztek, a hoszszas virágzásában meggazdagodott várost három hadsereg fosztotta ki; a hadvezéreknek ez a nagylelkűsége békítette össze első ízben a köznépet az atyákkal. (11) Ehhez járult még az előkelőknek a lehető legidőszerűbb ajándéka a tömeg számára: a *senatus* – mielőtt a köznép vagy a *tribunus*ok egyáltalán szóba hozták volna – elhatározta, hogy a kincstár zsoldot fizet a katonaságnak, mivel addig ki-ki a maga költségén katonáskodott.

60.

(1) Azt mondják, hogy a köznép még sohasem fogadott ekkora örömmel semmiféle intézkedést. Csődület támadt a Curia előtt, és szorongatták a kilépő *senator*ok kezét, igazi atyáknak nevezve őket, és fogadkoztak, hogy mostantól, míg csak futja erejükből, senki sem kíméli majd testét és vérét bőkezű hazája kedvéért. (2) Már annak is igen megörültek, hogy legalább saját vagyonkájuk nem szenved kárt, mialatt testük a haza szolgálatában munkálkodik, de az, hogy a zsoldot önként ajánlották fel nekik, holott soha nem szorgalmazták a nép*tribunus*ok, sem ők maguk nem beszéltek róla, még inkább megsokszorozta az örömüket és hálájukat.

(3) Csak a nép*tribunus*ok nem osztoztak minden rend örömében és egyetértésében. Azt állították, hogy ez az intézkedés nem bizonyul majd olyan előnyösnek az atyák és olyan üdvösnek az egész polgárság számára, mint gondolják. A terv első látásra jobbnak látszott – mondták –, mint amennyire majd a gyakorlatban beválik. (4) Hisz honnan teremthetik elő ezt a pénzt, ha a népre nem vetnek ki adót? Tehát másnak a kárára bőkezűsködtek. De még ha a többiek beleegyeznek is, eltűrik-e azok, akik már letöltötték szolgálati éveiket, hogy mások jobb körülmények között katonáskodjanak, mint ők maguk, és hogy ha már éveiket a maguk költségén leszolgálták, még a mások költségeit is vállalniuk kelljen?

(5) Ezekkel az érvelésekkel meg is ingatták a köznép egy részét. Végül pedig, amikor az adókivetés valóban megtörtént, a *tribunus*ok védelmet ígértek annak,

aki a katonai zsold céljára szolgáló adó fizetését megtagadja. Az atyák makacsul védelmezték jó kezdeményezésüket. (6) Ők fizették be elsőnek az adót, és mivel akkor még nem vertek ezüstpénzt,[1] némelyek kocsin vitték be a súlyos bronzrudakat a kincstárba, így még látványossá is téve hozzájárulásukat. (7) Amint a *senatus* tagjai felbecsült vagyonuk arányában híven megfizették a rájuk kirótt adót, a köznép vezető emberei, az előkelők barátai, közös megállapodás alapján maguk is fizetni kezdtek. (8) A tömeg, látván, hogy ezeket az atyák megdicsérik, a katonaköteles korú emberek pedig derék polgároknak tekintik, hirtelen szinte egymással vetélkedve kezdték befizetni az adót, semmibe véve a *tribunus*ok védelmét. (9) Miután pedig meghozták a törvényt a hadüzenetről Veii ellen, az új *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok javarészt önkéntesekből álló sereget vezettek a város ellen.

61.

(1) Ezek a *tribunus*ok a következők voltak: Titus Quinctius Capitolinus, Quintus Quinctius Cincinnatus, Gaius Iulius Iulus (másodszor), Aulus Manlius, Lucius Furius Medullinus (harmadszor)[2] és Marcus Aemilius Mamercus [405]. (2) Ők zárták körül először Veiit. Ennek az ostromnak az elején az etruszkok tanácsa többször is összegyűlt Voltumna szentélyénél, de nem tudták eldönteni, hogy az egész nép kezdjen-e közös háborúba Veii megsegítésére.

(3) Az ostrom lanyhábban folyt a következő évben [404], mivel a *tribunus*ok és a hadsereg egy részét a volscusok elleni háborúba vezényelték. (4) Abban az évben a következő *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat választották meg: Gaius Valerius Potitust (harmadszor), Manius Sergius Fidenast, Publius Cornelius Maluginensist, Gnaeus Cornelius Cossust, Kaeso Fabius Ambustust és Spurius Nautius Rutilust (másodszor).[3] (5) A volscusokkal Ferentinum és Ecetra között nyílt csatában csaptak össze. (6) A hadiszerencse a rómaiaknak kedvezett. Ezután a *tribunus*ok ostromzár alá vették Artenát, a volscusok egyik városát. Egy kitörési kísérlet után az ellenséget visszaűzték a városba, és a rómaiaknak alkalmuk nyílt, hogy betörjenek – el is foglalták a várost a fellegvár kivételével. A természettől fogva megerősített felső várba menekült a fegyveresek egy csapata; a fellegvár alatt sokakat megöltek, sokakat élve fogtak el. (7) Majd a fellegvárat kezdték ostromolni; de sem erővel be nem vehették, mivel a nagyságának megfelelő számú helyőrsége volt, és arra sem volt remény, hogy megadják magukat,

[1] A római pénzverés a Kr. e. IV. század végén kezdődött meg, dél-itáliai görög mintára. Az első ezüst *denarius*ok csak a III. század végén jöttek ki a pénzverdéből.

[2] Valójában másodszor.

[3] Sp. Nautius Rutilus valójában harmadszor viselte ezt a tisztséget (vö. IV. 47. 8).

mert az egész állami gabonakészletet még a város eleste előtt a várba szállították. (8) Rá is untak volna az ostromra a rómaiak, ha egy rabszolga el nem árulja nekik a várat, és be nem bocsátja a katonákat egy nehezen járható helyen át. Ezek aztán el is foglalták az erődöt, és amikor már az őrséget kaszabolták, a sokaság többi része hirtelen rémületében megadta magát. (9) Miután lerombolták mind Artena fellegvárát, mind a várost, visszahívták a légiókat a volscusok földjéről, és az egész római haderő Veii ellen fordult. (10) Az áruló jutalma a szabadságon kívül két család vagyona lett, és a Servius Romanus nevet viselhette.

Egyesek szerint Artena Veiihez és nem a volscusokhoz tartozott. (11) A tévedés onnan származik, hogy volt egy ilyen nevű város Caere és Veii között is, de azt még a római királyok rombolták le, és Caere területéhez tartozott, nem pedig Veiihez. A másik ilyen nevű város, amelynek pusztulásáról fentebb szó esett, a volscusok földjén épült.

V. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 403–390)

Veii ostroma folyamán tartós táborhely létesül a katonáknak. Ez újdonságszámba megy, így kiváltja a nép*tribunus*ok tiltakozását, akik felpanaszolják, hogy a köznépnek télen sincs nyugta a katonáskodástól.

A lovagok mostantól saját lóval teljesítenek szolgálatot.

Az Albai-tó kiönt medréből. Elfognak egy ellenséges jóst, hogy értelmezze a dolgot. Furius Camillus *dictator* 10 év ostrom után elfoglalja Veiit, Iuno szobrát Rómába viszi, a zsákmány tizedét Delphoiba küldi Apollónak.

Camillus katonai *tribunus*ként ostromolja Faleriit. Az ellenséges vezetők gyermekeit, akiket kezére adtak, visszaküldi szüleikhez, így igazságosságával vívja ki a győzelmet: a faliscusok azonnal megadják magukat.

Az egyik *censor*, C. Iulius meghal, helyére M. Corneliust választják meg. Ilyesmi először és utoljára történik, mert ezen az ötéves időszakon belül foglalják el Rómát a gallok.

Furius Camillust bepereli L. Appuleius nép*tribunus*, ő azonban száműzetésbe vonul.

A gall senók ostrom alá veszik Clusiumot. A *senatus* követeket küld oda, hogy közvetítsenek köztük és a clusiumiak között, de azok a clusiumiak soraiban felveszik a harcot a gallok ellen. Ezen felbőszülve a senók támadást indítanak Róma ellen. Az Allia folyónál megverik a római sereget, és elfoglalják a Várost a Capitolium kivételével, ahová az ifjúság bevette magát. Az idősebbek egykor viselt tisztségeik jelvényeivel ékesen, házuk előcsarnokában ülve várják be a halált.

A gallok a Capitolium túlsó felén már-már feljutnak a csúcsra, de elárulja őket a ludak gágogása, és főleg M. Manlius hősiességének köszönhetően sikerül őket a mélybe taszítani. Ezután a rómaiak az éhség miatt odáig süllyednek, hogy kifizetnek 1000 font aranyat a gallok elvonulásáért. Ám Furius Camillus, akit távollétében kineveztek *dictator*nak, a béketárgyalás kellős közepén megérkezik hadseregével: fél év után kiveri a Városból és halomra öli a gallokat.

Felmerül a gondolat, hogy Veiibe kellene költözni, hiszen a Várost felégették és lerombolták. Ezt az ötletet azonban Camillus közbelépésére elvetik. A népre egy *centurio* jósjelként érthető szavai is hatással vannak, aki a Forumra érkezve így szól *manipulus*ához: „Állj, katona, legjobb lesz, ha itt maradunk!"

Szentély épül a capitoliumi Iuppiternek,[1] mivel a Város elfoglalása előtt hang hallatszott, amely megjósolta a gallok közeledtét.

[1] A kivonat szövegében Aius Locutius helyett tévesen szerepel a capitoliumi Iuppiter neve, vagy a kivonatoló, vagy egy másoló hibájából.

1.

(1) Mindenütt béke volt megint, csak a rómaiak és a veiibeliek álltak harcban egymással, olyan indulattal és gyűlölettel eltelve, hogy a legyőzöttre nyilvánvalóan pusztulás várt. Mindkét nép körében választási gyűlések zajlottak le, nagyon eltérő módon. (2) A rómaiak a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok számát – most először – nyolcra emelték, és a következőket választották meg: Marcus Aemilius Mamercust (másodszor), Lucius Valerius Potitust (harmadszor), Appius Claudius Crassust, Marcus Quinctilius Varust, Lucius Iulius Iulust, Marcus Postumiust, Marcus Furius Camillust és Marcus Postumius Albinust [403].[1] (3) A veiibeliek viszont, megelégelve az évenként megújuló és nemegyszer viszálykodást okozó választási küzdelmet, királyt választottak.[2] Ez sértette Etruria népeit, mivel gyűlölték a királyságot, de személy szerint a királyt is, (4) aki hatalmaskodásával és gőgjével már korábban is terhére volt a lakosságnak. (5) Az ünnepi játékokat ugyanis, amelyeknek megzavarása szentségtörésszámba ment, durván félbeszakította, amiért a tizenkét nép mást választott meg papnak, nem őt. A mellőzésen feldühödve, amikor már javában folytak a játékok, váratlanul visszarendelte a fellépőket, akik nagyrészt az ő rabszolgái voltak. (6) Ezért az etruszk nép, amely minden más népnél jobban tisztelte a vallási szertartásokat – annál is inkább, mivel ezek ápolásának művészetében ők tűntek ki leginkább –, elhatározta, hogy megtagadja a segítséget a veiibeliektől mindaddig, amíg király uralkodik fölöttük. (7) Erről a határozatról Veiiben nem is mertek beszélni, félve a királytól, hiszen ő mindenkiről, aki ilyesmit terjeszt, azt tartotta volna, hogy nem pusztán a levegőbe beszél, hanem lázadást szervez. (8) Így a Veiit ostromló rómaiak – mivel értesüléseik szerint ezt az ügyet minden gyűlésen előhozták Etruriában, noha megmozdulásról nem érkezett hír – kettős erődítményrendszert kezdtek emelni: egyrészt a város felé, az ostromlottak esetleges kitörései ellen, másrészt Etruria felé, az onnan várható segéderők feltartására.

[1] Más források szerint (Plutarkhosz: *Camillus* 2. 3, Valerius Maximus II. 9. 1) Camillus és Postumius ebben az évben nem *tribunus*i, hanem *censor*i tisztséget töltöttek be. Valószínű, hogy Livius forrása csak a főtisztségviselők nevét sorolta fel, tisztségük megnevezése nélkül. Livius később tévesen Camillus másodszori *tribunus*i hivatalviseléséről beszél (V. 10. 1), azután (V. 14. 5) viszont helyesbít, és Camillust ismét másodízben megválasztott *tribunus*nak mondja.

[2] Nincs adat arról, hogy Veii mikor és miért váltott államformát Lars Tolumnius uralkodása óta. Meglehet, hogy a köztársasági államformáról a királyságra való áttérés szintén csak egy római veretű elem Veii ősellenségként való ábrázolásában.

2.

(1) A római vezérek több reményt fűztek a kiéheztetéshez, mint az ostromláshoz, ezért katonáik teljesen új dolgot, téli tábort kezdtek építeni,[1] azzal a szándékkal, hogy télen is folytatják a háborút. (2) Amikor ez a hír eljutott Rómába, a néptribunusok, akik már jó ideje nem találtak ürügyet rá, hogy nyugtalanságot szítsanak, rohantak a szószékre, (3) és ilyen szavakkal korbácsolták fel a tömeg indulatait:

Lám, ezért kellett elrendelni, hogy a katonák zsoldot kapjanak! Helyesen látták ők már jó előre, hogy ezt a szép ajándékot méreggel kente be az ellenség. (4) Ebek harmincadjára jutott a köznép szabadsága! Egyszer s mindenkorra eltávolították az ifjúságot a Városból, kizárták a közügyek intézéséből, és még hóban-fagyban, az erre szánt évszakban sem teheti le a fegyvert, hogy otthonáról, megélhetéséről gondoskodjon. (5) Mit gondol a nép, miért vezették be a megszakítás nélküli katonai szolgálatot? Nyilván mindenki rá fog jönni, mi volt az igazi cél: megakadályozni, hogy a fiatal nemzedéknek, a köznép igazi erejének nagyszámú jelenlétét felhasználva bármit is cselekedni lehessen az ő érdekükben. (6) Különben is, a rómaiak sokkal többet szenvednek és rosszabb napokat élnek, mint a veiibeliek. Azok ugyanis a telet saját otthonukban vészelik át, egy kitűnő falakkal és természetes fekvése által is védett városban, (7) de a római katonának állandó munkálatok közepette, hótól, dértől belepve, sátrakban kell kitartania;[2] fegyvereit még télvíz idején sem teheti le, amikor szárazon és vízen minden háború szünetelni szokott. (8) Sem a királyok, sem a nép*tribunus*i hatalom bevezetése előtt hatalmaskodó *consul*ok, sem a *dictator*ok zord hatalma vagy az erőszakoskodó *decemvir*ek nem döntötték őket ilyen szolgaságba, azok sem vezették be az állandó katonai szolgálatot, amellyel most a katonai *tribunus*ok zsarnoksága sanyargatja a római köznépet. (9) Mire vetemednének ezek *consul*ként vagy *dictator*ként, ha a *consul*i hatalomnak még az árnyéka is így megvadította, ilyen könyörtelenné tette őket?

De meg is érdemlik, ami történik: nyolc katonai *tribunus* között sem akadt hely egyetlen plebejus számára! (10) Régen a patríciusok három helyet is csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak megszerezni, most pedig már nyolcas fogaton robognak a teljhatalom felé. És ilyen népes testületben még hírmondónak sincs

[1] A zsoldfizetés bevezetésével (IV. 59. 11) egyidőben olyan határozat született, hogy ha szükséges – az eddigi gyakorlattal ellentétben –, a háborút télen is folytatni kell. Később Ap. Claudius is erre hivatkozik (V. 4. 3–7), hogy a rendszeres zsold ellenében az államnak joga van a katonáktól többet követelni.

[2] A téli tábor már nem sátrakból, hanem valamivel kényelmesebb és védettebb barakkokból állt. A sátrak emlegetése tehát csak a nép*tribunus*ok retorikai fogása.

egyetlen plebejus, (11) hogy ha egyebet nem tenne is, legalább figyelmeztetné tiszttársait: a katonai szolgálatot nem rabszolgák teljesítik, hanem szabad emberek, polgártársaik, (12) akiket legalább télire haza kellene engedni, hogy egy évben egyszer láthassák szüleiket, gyermekeiket, feleségüket, élhessenek szabadság adta jogaikkal, és tisztségviselőket választhassanak.

(13) Ilyesmiket harsogtak, de méltó ellenfélre akadtak Appius Claudius személyében, akit tiszttársai azért hagytak a Városban, hogy megfékezze a nép*tribunus*ok lázító tevékenységét. Ő már fiatalon nagy gyakorlatra tett szert a plebejusokkal való csatározásban, (14) és néhány éve – mint említettem – ő javasolta, hogy a nép*tribunus*ok hatalmát saját tiszttársaik óvásával kell megbénítani.[1]

3.

(1) Ez a most már nemcsak eleven eszű, hanem alapos tapasztalattal is rendelkező férfi a következő beszédet tartotta:

(2) „Ha valaha kérdéses volt, polgárok, vajon a nép*tribunus*ok a ti vagy a maguk érdekében szítanak-e egyre-másra lázongásokat, akkor meggyőződésem szerint ebben az évben minden kétségünk megszűnt. (3) Örvendek, hogy régi tévhitetek végre szertefoszlott, de főként ahhoz gratulálok nektek és timiattatok az államnak, hogy ezzel a tévedéssel éppen most, egy számotokra kedvező helyzetben számoltatok le. (4) Vagy talán bárki is kételkedne abban, hogy a nép*tribunus*okat soha egyetlen, benneteket sújtó jogtalanság – ha előfordult ilyesmi – nem sértette és bőszítette fel annyira, mint az atyáknak az a jótéteménye a köznép számára, hogy a katonai szolgálatot teljesítők zsoldot kapnak? (5) Mit gondoltok, mi mástól rettegtek akkor, és mi mást akarnak megzavarni most? A rendek egyetértését; hiszen szerintük ez a legveszedelmesebb a *tribunus*i hatalomra nézve. (6) Herculesre, mint valami kuruzslók, lázasan keresik maguknak a tennivalót, azt szeretnék, ha az államban mindig akadna valami baj, hogy ti annak orvoslása végett rájuk szoruljatok. (7) Vajon ti, *tribunus*ok, oltalmazzátok vagy támadjátok a köznépet? Vajon a katonáskodók ellenségei vagytok-e, vagy az ő ügyüket képviselitek? Bármit tesznek is az atyák, az nektek szúrja a szemeteket, akár használ a köznépnek, akár árt. (8) Mint amikor az urak szolgáikat teljesen eltiltják a másokkal való érintkezéstől, és azt tartják helyénvalónak, ha idegenekkel sem jót, sem rosszat nem tesznek – úgy tiltjátok meg ti is az atyáknak a köznéphez való közeledést, mert féltek, hogy a mi emberséges nagylelkűségünk megnyeri őket, és a mi szavunkra hallgatnak majd készségesen. (9) Hiszen ha bennetek egy szemernyi – nem is mondom, hogy polgári, de legalább emberi – jóérzés volna, nem inkább segítségül kellett volna jönnötök,

[1] Vö. IV. 48.

és tőletek telhetően egyengetni az atyák előzékenységének és a köznép alkalmazkodásának az útját? (10) Pedig ha ez az egyetértés állandósul, ki ne merne kezeskedni róla, hogy hatalmunk nemsokára kiemelkedik a szomszéd népek közül?

4.

(1) Később kifejtem, mennyire hasznos, sőt szükséges volt tiszttársaimnak az a terve, hogy a sereget nem vonják vissza dolgavégezetlenül Veii alól, de előbb a katonáskodók helyzetéről szeretnék szólni. (2) Meg vagyok győződve róla, ha ezt a beszédemet nemcsak itt, hanem a táborban is megtartanám, maga a sereg is úgy ítélné meg, hogy igazam van. És ha beszéd közben nem jutna eszembe, mit mondjak, nyugodtan felhasználhatnám ellenfeleim szónoklatát. (3) Ők nemrég még tiltakoztak az ellen, hogy a katonák zsoldot kapjanak, mivel eddig még sohasem kaptak. De milyen jogon méltatlankodhatnak most azért, hogy azoktól, akiknek a helyzetén javítottunk, ennek arányában újabb teljesítményt is elvárunk? (4) Hiszen sehol nem követelnek szolgálatot fizetség nélkül, és aligha akad fizetség, amelyért ne kellene megszolgálni. A munka és az öröm természete nagyon elütő, mégis van köztük bizonyos természetes összefüggés. (5) Régebben a katona nem szívesen szolgálta saját költségén az államot, de megvolt az az öröme, hogy az év egy részében művelhette földjét, és előteremthette azt, amire neki magának és övéinek otthon és a táborban szüksége volt. (6) Most pedig az az öröme van meg, hogy az állam látja el, vígan veszi fel a zsoldot – így hát tűrje csak nyugodt lélekkel, hogy kicsit hosszabb ideig van távol otthonától és jószágától, hiszen emiatt nem éri súlyos anyagi veszteség. (7) És az állam, ha számadást készítene vele, nem mondhatná-e neki teljes joggal: »Egész évre kapod a zsoldot,[1] egész évet szolgálj le érte! Vagy azt tartod méltányosnak, hogy féléves szolgálatért teljes zsoldot kapj?« (8) Nem szívesen időzöm, polgárok, beszédemnek ennél a részénél, hiszen ez az érvelés olyanok szájába való, akik zsoldosokat tartanak. Mi azonban úgy akarunk beszélni a katonákkal, mint polgártársainkkal, és azt tartjuk méltányosnak, ha ők is úgy beszélnek velünk, mint a haza képviselőivel.

(9) Vagy nem kellett volna belevágnunk ebbe a háborúba, vagy a római nép méltóságához illően folytatnunk kell és mihamarabb befejeznünk. (10) Márpedig akkor fogjuk befejezni, ha nem hagyjuk lélegzethez jutni az ostromlott ellenséget, ha nem tágítunk addig, amíg Veiit elfoglalva reményeinket valóra nem váltottuk. Herculesre, ha semmi más okunk nem volna rá, a minket ért méltány-

[1] A zsoldot egy összegben kapták meg a katonák, ha a hadjárat tovább tartott fél évnél. Csak jóval később vezették be a naponkénti zsoldfizetést.

talanság miatt akkor is ki kellene tartanunk! (11) Valamikor egész Hellasz egyetlen asszony miatt tíz évig ostromolt egy várost.[1] És a sereg milyen messze volt hazájától, hány szárazföld, hány tenger választotta el tőle! (12) Nekünk meg nehezünkre esik kibírni egy egyéves ostromot a 20. mérföldkövön innen, szinte látótávolságban a Várostól! No persze, hiszen a háború jelentéktelen okból tört ki, és nincs elegendő jogos sérelmünk, hogy kitartásra sarkallna bennünket! (13) Hetedízben kezdték újra a háborút, békében sem bízhattunk bennük soha. Földjeinket ezerszer felprédálták. A fidenaebelieket elpártolásra kényszerítették, (14) ottani telepeseinket legyilkolták. Az ő felbujtásukra kegyetlenül, jogtipró módon megölték követeinket. Egész Etruriát ellenünk akarták lázítani, sőt ma is ezen mesterkednek. Kevés híja volt, hogy nem bántak el kártérítést kérő követeinkkel is.

5.

(1) Ezek ellen mi kíméletesen harcoljunk, elodázzuk a háborút? És kérdem, ha a jogos gyűlölet sem képes minket tettre sarkallni, vajon a következő tények sem hatnak ránk? (2) A várost hatalmas ostromművekkel vettük körül, amelyekkel az ellenséget a falak között tartjuk. (3) Földje parlagon maradt, és amit megművelt, azt is letarolta a háború. Ki kételkedne abban, hogy ha visszavonjuk seregünket, a mi földjeinkre törnek majd – nemcsak bosszúvágyból, hanem azért is, mert zsákmányszerzésre kényszeríti őket a szükség, hisz mindenük odalett? Tehát, ha ezeknek a tanácsát követjük, nem is elodázzuk, hanem saját határaink közé engedjük be a háborút. (4) No és hogy is fest az ügynek az a része, amely katonáinkat magukat érinti, akikről a derék nép*tribunus*ok, miután előbb el akarták venni a zsoldjukat, most egyszerre gondoskodni akarnak? (5) Harcosaink hosszú árkot és sáncot húztak – mindkettőt roppant munkával –, előbb néhány, majd, ahogy a sereg növekedett, sok-sok őrtornyot építettek, földhányást emeltek nemcsak Veii körül, hanem Etruria irányában is, hogy az esetleg érkező felmentő sereget feltartsák. (6) Minek is soroljam fel a tornyokat, a szőlőlugasokat és a teknősbékákat[2] és minden egyebet, ami egy város ostromához szükséges? Most, hogy ennyit fáradoztak, és végre befejezték a munkát, azt akarjátok, hagyják ott az egészet, hogy majd nyáron verejtékes munkával újból felépítsék? (7) Mennyivel kevesebb fáradság a kész ostromműveket megvédeni, kitartani,

[1] Célzás a görög Helena elrablása miatt kitört trójai háborúra. A párhuzam felvetődése nem véletlen, hiszen Livius történetíró elődei a Veii elleni háború történetét a tízéves trójai háború mintájára formálták meg.

[2] Védőfedelek, főleg ostromgépek vagy föld- és aknamunkálatok fedezésére a felülről jövő támadásokkal szemben.

nem tágítani, és az egészet gyorsan befejezni! Mert bizonyára hamar végzünk, ha következetesen végigvisszük a dolgot, és nem mi magunk késleltetjük reményeink beteljesedését megszakításokkal és pihenőkkel. (8) Most arról beszélek, hogy kárba vész a munka és az idő. De megfeledkezhetünk-e a veszélyről, amelyet a háború elhúzásával zúdítunk magunkra? Hiszen hányszor tartanak népgyűlést Etruriában a Veiinek való segítségküldés ügyében? (9) Jelenleg még fel vannak háborodva, gyűlölködnek, és állítják, hogy nem sietnek a segítségükre: vagyis felőlük akár el is foglalhatjuk a várost. De ki kezeskedhet azért, hogy ugyanilyen érzülettel lesznek akkor is, ha a háború elhúzódik, (10) ellenfelünk lélegzethez jut, és többször küldhet hozzájuk nagyobb követségeket? Vagy ha idővel megváltozik Veiiben a helyzet, és leváltják a királyt, aki most szálka az etruszkok szemében – akár a polgárság közmegegyezésével, hogy ezzel állítsák maguk mellé az etruszkokat, akár a király saját döntéséből, mert nem akar királyi hatalmával a polgárok megmenekülésének útjában állni? (11) Lássátok be, mennyi hátrány származna belőle, ha a *tribunus*ok által javasolt utat követnénk! Elveszítenénk nagy fáradsággal emelt erődítéseinket, területünket pusztítás fenyegetné, és a veii háború helyett egy összetruszk háborúval kellene szembenéznünk. (12) Ilyenek hát, *tribunus*ok, a ti tanácsaitok! Herculesre, éppen olyan ez, mintha egy beteget erélyes kezeléssel azonnal talpra lehetne állítani, de pillanatnyi éhségének és szomjúságának kielégítésével hosszadalmas, talán gyógyíthatatlan betegségbe döntené ápolója.

6.

(1) És valóban, becsületemre, még ha nem volna is kihatással erre a háborúra, a katonai fegyelem szempontjából akkor is rendkívül fontos lenne, hogy katonáink ne csak a könnyen kivívott győzelem öröméhez szokjanak hozzá, (2) hanem ahhoz is, hogy ha vontatottabban halad a dolog, elviseljék a fásultságot, és ki tudják várni a mégoly távoli remények beteljesedését is. És ha nem ér véget a háború egy nyár alatt, hát télen is folytassák, és ősszel ne az legyen az első dolguk, mint a költöző madaraknak, hogy menedék után nézzenek és visszavonuljanak. (3) Könyörgök, a vadászat szenvedélye és öröme az embert hóesésben, zúzmarában is a hegyekbe, erdőkbe csalja – hát akkor mi a háború nehézségeiben ne tanúsítanánk olyan kitartást, mint amilyenre akár a gyönyörrel kecsegtető szórakozás is rá tud venni? (4) Netán úgy véljük, katonáink teste annyira elnőiesedett, lelke annyira elpuhult, hogy nem bírnak ki egyetlen telet a táborban, távol az otthon melegétől? Hogy úgy figyelik a kedvező időjárást és évszakot, mintha tengeri háborút viselnének, és nem bírják sem a hideget, sem a meleget? (5) Nyilván elpirulnának ilyen szemrehányások hallatán, és váltig bizonygatnák, hogy testük-lelkük csak úgy duzzad a férfias kitartástól, télen is, nyáron is van

erejük hadakozni, és ők aztán nem kérték a *tribunus*okat, hogy az elpuhultság, a tétlenség szószólói legyenek, hiszen nagyon is jól emlékeznek rá, hogy őseik ezt a tisztséget sem fedél alatt, nem is árnyékba húzódva alapították.[1]

(6) Arra kötelez katonáink hősiessége, arra a római név, hogy ne csak Veiivel, ne csak ezzel a háborúval törődjünk, hanem azzal is, hogy hírnevünket egyéb háborúkra és a többi népre való tekintettel, az utókor szemében is megalapozzuk. (7) Vagy azt hiszitek, egyáltalán nem befolyásolja majd hírnevünket ez a döntés? Szerintetek mindegy, hogy szomszédaink azt gondolják-e, hogy ha egy város a rómaiak első rohamának egész kis ideig ellenáll, (8) akkor már nincs félnivalója, vagy pedig az kölcsönöz nevünknek félelmetes hangzást, hogy a római hadsereget az egyszer már körülzárt város alól sem a hosszúra nyúló ostrom fáradsága, sem a tél ereje nem tudja visszakényszeríteni, mert a háborúnak csak egyféle befejezését ismeri, a győzelmet, és háborúit nem elsősorban rohammal, inkább kitartással vívja? (9) Ez a tulajdonság a hadviselés minden fajtájában szükséges, de legfőképpen a városok ostrománál, amelyek legtöbbje védőművei és fekvése miatt bevehetetlen. Ezeket a városokat az éhség és a szomjúság erejével maga az idő szokta bevenni és legyőzni – (10) ahogy Veiit is be fogja venni, ha ugyan a nép*tribunus*ok nem sietnek az ellenség védelmére, és a veiibeliek nem Rómában találják meg a támogatást, amelyet Etruriában hiába keresnek.

(11) Vajon mi lehetne a veiibelieknek kívánatosabb, mint hogy egész Rómát, majd ragályként terjedve a tábort is a lázongás kerítse hatalmába? (12) Ezzel szemben, Herculesre, milyen fegyelmezett az ellenség! Sem az ostromzárral, sem pedig a királlyal szembeni elégedetlenség nem okozott köztük nyugtalanságot, és még az sem korbácsolta fel indulataikat, hogy az etruszkok megtagadták tőlük a segítséget. (13) Ha ugyanis bárki lázadást szít közülük, azonnal halál fia, senkinek sem szabad szájára vennie olyasmit, ami közöttetek büntetlenül elhangozhat. (14) Aki a hadijelvényeket elhagyja vagy őrhelyéről eltávozik, botozást érdemel[2] – de azokat, akik a népgyűlésen nyilvánosan uszítják nem egyik vagy másik katonát, hanem az egész hadsereget a hadijelvények és a tábor elhagyására, meghallgatjátok. (15) Ennyire megszoktátok már, hogy bármit fecseg egy nép*tribunus*, ti nyugodtan végighallgatjátok, biztasson bár hazaárulásra vagy az államrend bomlasztására, és tekintélyének varázserejétől lenyűgözve nem törődtök a mögötte lappangó sötét szándékokkal. (16) Most már csak az hiányzik,

[1] Az alapítás Kr. e. 494-ben, a Szent Hegyre való kivonulás alkalmával, tehát szabad ég alatt történt (II. 32–33.).

[2] Az ilyen vétséget elkövető katonát a többiek a *centurio* parancsára úgy megbotozták vagy megkövezték, hogy a büntetésbe rendszerint belehalt. De ha életben maradt, akkor sem térhetett vissza hazájába.

hogy a táborban, a katonák előtt is elmondják mindazt, amit itt rikácsolnak, felbomlasszák a hadsereget, megakadályozzák, hogy vezéreinek engedelmeskedjen. (17) Elvégre is Rómában azt nevezik szabadságnak, hogy ne tartsuk tiszteletben se a *senatus*t, se a tisztségviselőket, se a törvényeket, se az ősök erkölcseit, se az atyák hagyományait, se a katonai fegyelmet."

7.

(1) Appius már népszónokként is éppen olyan tekintélyt élvezett, mint a nép*tribunus*ok, amikor hirtelen – teljesen kiszámíthatatlan módon – egy Veiinél elszenvedett vereség hírére felül is kerekedett a vitában, a rendek egyetértése és harci kedve pedig olyannyira megnőtt, hogy sokkal kitartóbban folytatták Veii ostromát. (2) Amikor ugyanis a töltéssel a városig értek, a védőtetők pedig már majdnem a falakhoz simultak, nagyobb buzgalommal építették az ostromműveket nappal, mint ahogy éjszaka őrizték. Csakhogy hirtelen feltárult a város kapuja, és egy főként fáklyákkal felfegyverzett hatalmas tömeg csóvákat hajigálva (3) egy óra leforgása alatt lángba borította az oly sokáig készült sáncot és védőtetőket, és a tűz és vas sok, hasztalanul segíteni igyekvő katonának okozta halálát.

(4) Ez a hír Rómában az egész népet elszomorította, a *senatus*ban pedig aggodalmat és félelmet keltett, hogy sem a Városban, sem a táborban nem tudják majd elnyomni a zendülést, és a nép*tribunus*ok kigúnyolják az államot, mintha ők győzték volna le. (5) Ekkor azonban azok, akiket a vagyonbecslésnél a lovagok közé soroltak, de nem adtak nekik közköltségen lovat,[1] tanácskoztak maguk között, majd váratlanul a *senatus* elé járultak, és miután szót kaptak, ígéretet tettek, hogy saját lóval teljesítenek hadi szolgálatot. (6) A *senatus* a legnagyobb elismeréssel mondott köszönetet nekik. A hír végigfutott a Városon és a Forumon, mire a köznép hirtelen összesereglett a Curia előtt. (7) Bejelentették, hogy most a „gyalogrend" tagjain a sor, hogy ők is jelentkezzenek katonának, és rendkívüli segítségüket ígérjék az államnak, vezessék bár őket akár Veiibe, akár máshová. Ha Veii ellen viszik őket, addig nem térnek vissza, amíg el nem foglalták az ellenség városát – mondták.

(8) Ekkor aztán nem ismert többé határt a mindent elöntő lelkesedés. (9) Most már nem a tisztségviselőket bízták meg, hogy aköznépet – mint előbb a lovagokat – dicsérettel illessék, és nem is a Curiába hívták képviselőiket a felelet meghallgatására, sőt a *senatus* sem maradt bent az épületben: a *senator*ok a magaslati helyekről szavaikkal és mozdulataikkal adtak kifejezést az általános

[1] A lovagrend vagyon alapján történő elkülönítése az egyéb vagyoni osztályoktól először Kr. e. 76-ból adatolt.

lelkesedésnek a gyűléshelyen szorongó tömeg előtt. (10) Elmondták, hogy milyen boldoggá, legyőzhetetlenné, örök életűvé teszi ez az egyetértés Róma városát, magasztalták a lovagokat, magasztalták a köznépet, dicsőítették ezt a nagy napot, elismerték, hogy jóságban és jóindulatban mégiscsak a *senatus* maradt alul. (11) Versengve hullatták az örömkönnyeket atyák és plebejusok. Majd az atyákat visszaszólították a Curiába, és *senatus*i határozatot hoztak, (12) hogy a katonai *tribunus*ok a gyűlésen nyilvánítsanak köszönetet a gyalogosoknak és a lovagoknak, és jelentsék ki: a *senatus* emlékezni fog hazaszeretetükre. Mindazoknak, akik önként jelentkeztek, a rendkívüli hadi szolgálatért zsold jár, és még a lovagoknak is bizonyos összeget utaltak ki. (13) (Ettől fogva teljesítenek a lovagok saját lóval katonai szolgálatot.) A Veii alá vezényelt önkéntes sereg nemcsak az odalett ostromműveket állította helyre, hanem újakat is emelt. Rómából is az eddiginél sokkal gondosabban küldték az utánpótlást, nehogy ez az érdemdús sereg bármiben hiányt szenvedjen.

8.

(1) A következő évben *consul*i hatáskörű katonai *tribunus* lett Gaius Servilius Ahala (harmadszor), Quintus Servilius, Lucius Verginius, Quintus Sulpicius, Aulus Manlius (másodszor), Marcus Sergius (másodszor)[1] [402]. (2) E *tribunus*ok hivatali ideje alatt, miközben minden gond a veii háborúra összpontosult, az elhanyagolt anxuri helyőrségben – szabadságra küldték a katonákat, és gyakran beengedtek volscus kereskedőket – a kapuőrök váratlanul árulásnak estek áldozatul, és a várost lerohanta az ellenség. (3) Kevés katona esett el, mert a betegek kivételével markotányosok módjára mindnyájan a szomszéd városokban és vidékeken üzleteltek. (4) Nem alakult kedvezőbben a helyzet Veii alatt sem, pedig az ottani háború volt ekkor az állam legfőbb gondja. A római vezérek ugyanis inkább egymás ellen acsarkodtak, nem az ellenségre zúdították haragjukat, ráadásul a capenaiak és a faliscusok váratlan beavatkozásával ki is terjedt a háború. (5) Ez a két etruriai nép úgy vélte, hogy Róma a veiibeliek legyőzése után a legközelebbi háborút ellenük, a város legközelebbi szomszédai ellen fogja indítani. (6) A faliscusok ellenséges indulatát még külön ok is szította, az, hogy előzőleg már a fidenaei háborúba is belekeveredtek. A két nép, követeket küldve egymáshoz, esküvel erősített szerződéssel elkötelezte magát egymásnak, és seregükkel váratlanul Veii alá vonultak. (7) A Marcus Sergius katonai *tribunus* körzetébe tartozó tábort támadták meg, és roppant rémületet keltettek, mert a rómaiak azt hitték, egész Etruria fellázadt, és ez a hatalmas sereg jelent meg a város előtt. Ugyanez a hiedelem feltüzelte a város falai között védekező veii-

[1] A IV. 61. 4-ben Livius Maniusként adja meg Sergius előnevét.

belieket is. (8) Így kétfelől érte támadás a rómaiak táborát, akik összevissza futkostak, csapataikat hol ide, hol oda vezényelték, de sem a veiibeliek seregét nem tudták a sáncok között tartani, sem a kívülről támadó ellenséggel szemben nem tudták megvédeni magukat és sáncaikat. (9) Egyetlen reményük maradt, hogy a nagyobbik táborból segítség érkezik, és így a légiók közül egyesek a capenai és faliscus, mások a városból kitört csapatokkal szemben állják majd a harcot. De a másik tábor élén Verginius, Sergius gyűlölt, elkeseredett személyes ellenfele állt. (10) Ő arra a hírre, hogy a legtöbb őrtorony ostrom alatt áll, az erődítéseken átjutott az ellenség, és most két oldalról támad, katonáit harci készültségben tartotta, és azt mondogatta, hogy tiszttársa majd üzen, ha segítségre lesz szüksége. (11) De amilyen kevély volt ő, éppolyan makacs volt a másik, aki – nehogy úgy tűnjön, mintha ellenfele segítségére szorult volna – inkább akart az ellenséggel szemben alulmaradni, mint polgártársa segítségével győzni. (12) Sokáig hullottak a kétfelől szorongatott katonák, végül, feladva a sáncokat, néhányan a nagyobb táborba menekültek, a többség pedig, köztük Sergius is, Rómába. Minthogy itt minden felelősséget tiszttársára hárított, úgy döntöttek, hogy Verginiust hazahívják, és a tábort addig a *legatus*okra bízzák. (13) Az ügy ezután a *senatus* elé került, ahol a két vezér versenyt gyalázta egymást. Kevesen vették figyelembe a haza érdekét, a többség személyes rokonszenvtől vagy hálától indíttatva állt az egyik vagy a másik fél pártjára.

9.

(1) Az atyák vezetői úgy vélekedtek, hogy akár a vezérek mulasztása, akár a balszerencséjük okozta ezt a szégyenteljes vereséget, nem várhatják meg a választások hagyományos idejét, hanem azonnal új katonai *tribunus*okat kell választani, akik október 1-jén lépnek majd hivatalba. (2) Amikor a javaslatról csoportosulással szavaztak,[1] a többi katonai *tribunus* nem emelt kifogást, (3) de maga Sergius és Verginius – kétségtelen okozói annak, hogy a *senatus* bizalmatlanságot nyilvánított az erre az évre választott tisztségviselőkkel szemben – először csak kérték, hogy ne szégyenítsék így meg őket, majd óvást emeltek a *senatus*i határozat ellen,[2] kijelentve, hogy december idusa, a tisztségviselők hivatalba lépésének megszokott napja előtt nem teszik le tisztségüket. (4) Közben a nép*tribunus*ok,

[1] Lásd az I. 32. 12 jegyzetét.

[2] Ha a *senatus* úgy döntött, hogy valamelyik főtisztségviselő még hivatali idejének lejárta előtt mondjon le, ez a határozat nem volt végleges érvényű, inkább javaslat, amely ellen az illető fellebbezhetett – kivéve, ha a bizalmatlanság oka a választásnál történt formai hiba volt. A katonai *tribunus*oknak azonban nem volt a nép*tribunus*okhoz hasonló vétójoguk, Livius tehát pontatlanul fogalmaz.

akiket eddig az emberek egyetértése és az államügyek kedvező állása hallgatásra kényszerített, egyszerre visszanyerték harciasságukat: megfenyegették a két katonai *tribunus*t, hogy ha nem vetik alá magukat a *senatus* határozatának, börtönbe záratják őket. (5) Erre Gaius Servilius Ahala katonai *tribunus* így szólt: „Szívesen próbára tennélek benneteket, *tribunus*ok, és bebizonyítanám, hogy fenyegetéseitek végrehajtásához éppolyan kevés a jogotok, mint a bátorságotok. De a *senatus* határozatával szembeszállni valóban gyalázatos dolog. (6) Ezért ti se használjátok ki viszálykodásunkat jogtalanságok elkövetésére, de két tiszttársunk is tartsa magát a *senatus* végzéséhez, vagy, ha makacskodnak, azonnal *dictator*t nevezek ki, aki kényszeríti őket, hogy letegyék tisztségüket." (7) Beszédét mindenki helyesléssel fogadta. Az atyák örültek, hogy a *tribunus*i hatalommal való ijesztgetés helyett más, hatékonyabb eszközt találtak a tisztségviselők lemondatására. (8) Azok a közhangulat nyomására megtartották a gyűlést az új katonai *tribunus*ok választására, akiknek október 1-jén kellett hivatalba lépniük, ők maguk pedig még azelőtt lemondtak tisztségükről.

10.

(1) *Consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okká választották Lucius Valerius Potitust (negyedszer), Marcus Furius Camillust (másodszor)[1], Marcus Aemilius Mamercust (harmadszor), Gnaeus Cornelius Cossust (másodszor), Kaeso Fabius Ambustust és Lucius Iulius Iulust [401].[2] Működésük alatt otthon és háborúban sok minden történt. (2) A háború több helyen is folyt: Veii, Capena és Falerii ellen, (3) és a volscusokkal Anxur visszafoglalásáért. Rómában is súlyosbodott a helyzet a sorozás és ezzel egyidőben az adóztatás miatt. Ellentéteket okozott az is, hogy a nép*tribunus*ok testülete maga töltötte fel sorait, és nem kevéssé kavarták fel a kedélyeket a *consul*i hatáskörről nemrég lemondatott két férfi perei is.

(4) A katonai *tribunus*ok első dolga az volt, hogy elrendelték a sorozást. Nemcsak a fiatalokat írták össze, hanem a Város védelmének biztosítása érdekében az idősebbeket is jelentkezésre kényszerítették. (5) De amennyivel megnövekedett a hadsereg létszáma, annyival több pénz kellett a zsoldra. A többletet az adóból fedezték, amelyet az otthon maradók nagy kelletlenül fizettek, hiszen mivel a Várost védelmezték, katonai szolgálatra is kötelezve voltak, és az állam rendelkezésére kellett állniuk. (6) Ezt az önmagában is nehezen elviselhető sok terhet a nép*tribunus*ok lázító beszédeikben igyekeztek még méltány-

[1] Livius itt saját V. 1. 2-beli adatához viszonyít, mely szerint Camillus már 403-ban is *consul*i hatáskörű *tribunus* volt. Lásd az V. 1. 2 jegyzetét.

[2] L. Iulius Iulus nem azonos az 1. 1-ben említett *tribunus*sal.

talanabbnak feltüntetni, azt bizonygatva: csak azért vezették be a hadseregben a zsoldfizetést, hogy a köznép egyik felét a katonai szolgálattal, a másikat az adófizetéssel tehessék tönkre. (7) Már harmadik éve húzódik ez az egy háború[1] – mondták –, és szántszándékkal rosszul vezetik, hogy tovább tartson. Ráadásul egyetlen sorozáson négy háborúra szerveztek hadsereget, és befogták a gyermekeket és az öregeket is. (8) Most már nincs különbség tél és nyár között, hogy a szerencsétlen köznépnek pillanatnyi nyugta se legyen, sőt mindennek tetejébe még adófizetésre is kötelezték. (9) Így, ha hazavonszolja a munkától, sebektől és végül már a kortól is elcsigázott testét, és azt látja, hogy otthon a gazda hosszú távolléte miatt minden parlagon hever, családi vagyona roncsaiból még adót is fizethet, és katonai zsoldját, mint valami uzsorakölcsönt, többszörösen térítheti vissza az államnak.

(10) Amíg a sorozás és az adószedés folyt, és az emberek figyelmét fontosabb ügyek kötötték le, nem lehetett a nép*tribunus*ok számát választással kiegészíteni. Megindult tehát a küzdelem, hogy a megüresedett helyeket patríciusok beválogatásával töltsék be. (11) Mivel ezt nem lehetett keresztülvinni, mégis, hogy legalább a Trebonius-törvényt[2] megingassák, elérték, hogy a nép*tribunus*ok maguk közé választották Gaius Laceriust és Marcus Acutiust,[3] nyilvánvaló patrícius támogatással.

11.

(1) A véletlen úgy hozta, hogy ebben az évben volt nép*tribunus* Gnaeus Trebonius, aki úgy érezte, neve és származása kötelezi rá, hogy a Trebonius-törvényt védelmébe vegye. (2) Szenvedélyesen hangoztatta, hogy amit az atyák annak idején nem tudtak elérni, mert már első próbálkozásaik is kudarcba fulladtak, azt most kiharcolták a katonai *tribunus*ok; a Trebonius-törvényt félrelökték, a nép*tribunus*ok testületét nem a nép szavazatai, hanem az atyák parancsa szerint egészítették ki. Már-már odáig fajul a helyzet, hogy csak patrícius vagy a patríciusok kiszolgálója lehet nép*tribunus*.[4] (3) Elragadják tőlük az átoktörvé-

[1] Veiinek Kr. e. 405-ben kezdődött ostroma (IV. 61. 1) ekkor már nem harmadik, hanem ötödik éve tartott. A *tribunus*ok talán csak azokat az éveket számították, amelyekben egész éven át, télen is folyt a küzdelem. De az is meglehet, hogy ez az adat tükrözi a történeti valóságot, és a háború 405-ös kezdete az adatokkal való manipuláció eredménye, amelynek célja, hogy a veii háború időtartamát a trójai háborúéhoz hasonlóan 10 évre nyújtsák el.

[2] Vö. III. 65. 3–4.

[3] A két nép*tribunus* neve beszélő név (*lacerare* annyit tesz: 'marcangolni', *acutus* pedig: 'éles, hegyes'), így meglehet, hogy kitalált alakokról van szó.

[4] Kezdetben patrícius nem lehetett nép*tribunus* (II. 33. 1).

nyeket, kicsavarják kezükből a *tribunus*i hatalmat, és mindez a patríciusok fondorkodása és tiszttársainak gyalázatos árulása miatt történhetett meg.

(4) A gyűlölet lángja nemcsak az atyák, hanem a nép*tribunus*ok ellen is – a beválasztottak és beválasztóik ellen egyformán – magasra csapott. Erre a testület három tagja, Publius Curiatius,[1] Marcus Metilius és Marcus Minucius, önmagáért való aggodalmában nekitámadt az előző év két katonai *tribunus*ának, Sergiusnak és Verginiusnak, és törvény elé idézve őket, rájuk hárították át a köznép haragját és gyűlöletét. (5) Kijelentették, hogy mindazokat, akiknek terhes a sorozás, az adó, a hosszú katonai szolgálat és az elhúzódó háború, akiket lesújt a Veiinél elszenvedett vereség, és akiknek háza gyászba borult gyermekük, fivérük vagy közeli rokonuk elvesztése miatt, azoknak ők jogi lehetőséget biztosítanak, hogy – akár személyes okból, akár az állam sorsáért aggódva – a két bűnösön vegyenek mindenért elégtételt. (6) Hiszen minden bajnak Sergius és Verginius az okozója – mondták –, és ezt nemcsak vádlóik állítják, hanem maguk a vádlottak is elismerik. Mindkettő vétkes, és egymásra hárítják a felelősséget; Verginius Sergiusnak a megfutamodást, Sergius Verginiusnak az árulást veti szemére. (7) Elképesztően esztelen viselkedésüket tekintve sokkal valószínűbb, hogy az egész dolog közös megegyezéssel, az atyák közös csalárdsága folytán történt, (8) akik, el akarván húzni a háborút, előbb alkalmat adtak a veiibelieknek az ostromművek felgyújtására, most pedig elárulták a hadsereget, és a faliscusok kezére játszották a római tábort. (9) És mindez azért, hogy a fiatalság Veii alatt öregedjen meg, a *tribunus*ok ne terjeszthessenek a nép elé földosztási vagy egyéb, a köznép érdekét szolgáló javaslatot, ne vonultathassák fel tömegesen a Város lakóit a vitákon, hogy szembeszállhassanak a patríciusok összeesküvésével. (10) A vádlottakról már előre ítéletet mondott a *senatus*, a római nép és saját tiszttársaik. (11) Hiszen a *senatus* határozata megfosztotta őket tisztségüktől, és amikor vonakodtak lemondani, tiszttársaik *dictator*ral fenyegetve kényszerítették őket hivataluk letételére, a római nép pedig új katonai *tribunus*okat választott, akik a szokástól eltérően nem december idusán, hanem azonnal, október 1-jén léptek hivatalba, mert az állam nem állhatott volna fenn tovább, ha az a két személy megmarad tisztségében. (12) Máris számos nyilatkozattal bélyegezték meg és ítélték el őket, most mégis abban a hitben állnak a nép ítélőszéke elé, hogy mindenen túl vannak, és eléggé megbűnhődtek azzal, hogy két hónappal hamarabb vonultak vissza a magánéletbe. (13) Nem értik, hogy akkor csak a további károkozás lehetőségétől fosztották meg őket, de nem büntették meg, hiszen lemondásra kényszerültek nyilvánvalóan ártatlan tiszttársaik is. (14) Emlékezzenek csak vissza a polgárok, milyen lelkiállapotba kerültek a friss ve-

[1] A kéziratokban a máshonnan ismeretlen *Curatius* névalak szerepel.

reség hírére, amikor szemük előtt zúdult be a kapukon a futástól és rémülettől reszkető, sebekkel borított katonák serege, nem a hadiszerencsét vagy valamelyik istent, hanem tulajdon vezéreit vádolva. (15) Ők személy szerint bizonyosak benne – mondták –, hogy senki sincs itt a gyűlésben, aki azon a napon ne szórt volna átkot és szidalmat Lucius Verginius és Marcus Sergius fejére, házára, vagyonára. (16) Következetlenség volna, ha azokkal szemben, akikre akkor mindenki az istenek haragját kérte, most, amikor lehet és kell, ne érvényesítse hatalmát a nép. Az istenek sohasem maguk emelnek kezet a bűnösre: nekik elég, ha az áldozatoknak adnak alkalmat a bosszúra.

12.

(1) A vádlottakat az efféle szónoklatokkal felizgatott köznép fejenként 10 000 súlyos bronzpénz bírságra ítélte, hiába hárította Sergius a felelősséget a kiszámíthatatlan hadiszerencsére, és hiába könyörgött Verginius, hogy ha már a háborúban szerencsétlen volt, legalább otthon ne tegyék még szerencsétlenebbé. (2) Minthogy a nép dühe ellenük fordult, feledésbe ment a *tribunus*i testület kiegészítésének és a Trebonius-törvény kijátszásának az emléke.

(3) A győzelemittas nép*tribunus*ok, hogy a köznép rögtön elvehesse méltó jutalmát ítéletéért, előterjesztették a földtörvényt, és az adófizetés megtagadására bujtogattak, (4) bár több hadseregnek is szüksége lett volna a zsoldra, és a hadi helyzet kedvezően alakult ugyan, de egyik háborúban sem sikerült még elérni a kitűzött célt. A Veiinél elvesztett tábort ugyanis visszafoglalták, és őrtornyokkal, őrállásokkal erősítették meg; itt Marcus Aemilius és Kaeso Fabius katonai *tribunus*ok kezében volt a vezetés. (5) Marcus Furius a faliscusok és Gnaeus Cornelius a capenaiak területén nem találta az ellenséget a falakon kívül: zsákmányoltak, felégették a tanyákat és a termést, végigpusztították a földeket; a városokat meg-megrohanták, de ostromot nem indítottak. (6) A volscusok területén viszont feldúlták a földeket, de a magaslaton fekvő Anxurt hiába rohamozták meg. Mivel nem ért célt a nyers erő, sánccal, árokkal megkezdték az ostromot. A volscus háború feladata Valerius Potitusnak jutott.

(7) Ebben a hadi helyzetben a kint dúló háborúnál sokkal hevesebben tört ki a belső lázadás. Minthogy a *tribunus*ok miatt nem lehetett beszedni az adót, és a hadvezéreknek nem küldhettek pénzt a zsoldra, pedig a katonaság már követelte járandóságát, nem sok hiányzott, hogy a Városban kitört lázongás a hadseregre is átterjedjen. (8) Most, hogy a köznép dühe fellángolt az atyák ellen, a *tribunus*ok kijelentették: itt az idő, hogy a szabadságot megszilárdítsák, és a Sergius- és Verginius-féléktől bátor és tettre kész plebejusok vegyék át a legfőbb tisztséget. (9) Mégsem jutott tovább a dolog, mint hogy – jogukat érvényesítve – Publius Licinius Calvus személyében egyetlen plebejust is *consul*i

hatáskörű katonai *tribunus*nak választottak. (10) A többi helyre patríciusok kerültek: Publius Manlius, Lucius Titinius, Publius Maelius, Lucius Furius Medullinus[1] és Lucius Publilius Volscus [400]. (11) Csodálkoztak ezen a nagy sikeren mind a plebejusok, mind maga a megválasztott, ez a régi, már előrehaladott korú *senator*, aki eddig semmi tisztséget nem viselt. (12) Nem tudni, miért őt tartották mindenki másnál méltóbbnak, hogy a köznép nevében belekóstoljon ebbe az új tisztségbe. Némelyek szerint megválasztását e komoly hivatalra fivérének, Gnaeus Corneliusnak[2] köszönhette, aki az előző évben volt katonai *tribunus*, és a lovasoknak háromszoros zsoldot fizetett.[3] Mások szerint éppen a legjobbkor tartott beszédet a rendek egyetértéséről, amelyet az atyák és a köznép egyaránt tetszéssel fogadott. (13) A nép*tribunus*ok a választási győzelem feletti örömükben engedtek az adó ügyében, amely addig a leginkább kerékkötője volt az államnak. Az adót mindenki engedelmesen be is fizette, és továbbították a hadsereghez.

13.

(1) A rómaiak hamarosan visszafoglalták a volscus földön Anxurt, mivel az egyik ünnepnapon a védők elhanyagolták a város őrizetét. Ezt az évet a tél tette nevezetessé: faggyal, havazással jött, az utakat eltorlaszolta a hó, a Tiberis hajózhatatlanná vált. A gabona ára mégsem változott, mert év közben nagy készleteket halmoztak fel. (2) És minthogy Publius Licinius éppoly higgadtan viselte hivatalát, mint ahogy – nagyobb örömére a köznépnek, mint bosszúságára az atyáknak – elfoglalta, az emberek kedvet kaptak, hogy legközelebb a plebejusok közül válasszanak katonai *tribunus*okat. (3) A patrícius jelöltek közül egyedül Marcus Veturius szerezte meg a tisztséget, a többi *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*t – Marcus Pomponiust, Gnaeus Duilliust, Volero Publiliust, Gnaeus Genuciust és Lucius Atiliust [399] – a plebejusok közül választották meg a *centuriá*k, méghozzá majdnem egyhangúlag.

(4) A kemény télre – vagy mert a szélsőséges időjárás hirtelen ellenkezőjére fordult, vagy más okból – dögvészes, minden élőlényre ártalmas nyár következett. (5) Minthogy a járványra nem volt orvosság, és nem látták sem okát, sem végét, *senatus*i határozat alapján a Sibylla-könyvekhez fordultak. (6) A szent cselekményekért felelős kétfős bizottság ekkor rendezett először lakomát az istenek-

[1] A *Fasti Capitolini* Furius előnevét Spuriusként adja meg.

[2] Ezek szerint P. Licinius örökbefogadás útján került a Corneliusoktól a nevét adó plebejus nemzetségbe; de az is lehet, hogy csak féltestvére vagy unokatestvére volt Cn. Corneliusnak.

[3] Vö. V. 7. 12.

nek:[1] nyolc napon át vendégelték három, az akkori viszonyokhoz képest pazarul megterített asztalnál Apollót és Latonát, Herculest és Dianát, Mercuriust és Neptunust.[2] (7) Az áldozati ünnepet a magánemberek is megtartották, városszerte tárva-nyitva voltak a kapuk, és kivétel nélkül mindenkinek minden rendelkezésére állt. Állítólag egyaránt vendégül láttak ismerőst és ismeretlent, ellenségeikkel is szívélyesen és nyájasan elbeszélgettek, megszűnt minden per, civódás; (8) e napokra a foglyokról is levették a bilincset, később pedig már istentelenségnek tartották visszatenni rájuk, ha már egyszer az istenek ilyen kegyben részesítették ezeket az embereket.

(9) Közben Veiinél megsokszorozta a rémületet az, hogy a háromfelé dúló háborúból egy lett. Amikor hirtelen ott termettek a capenai és faliscus felmentő csapatok, az ostromművek körül – éppúgy, mint korábban – a három sereg ellen változó kimenetelű harcot vívtak a rómaiak. (10) Sergius és Verginius elítélésének emléke volt a leginkább segítségükre. Így az annak idején tétlen vesztegló nagyobbik táborból most a rövid kerülőúton érkező csapatok azonnal hátba támadták a római sáncokat ostromló capenaiakat. (11) Az itt kezdődő ütközet a faliscusokat is rémületbe ejtette, és miközben meg voltak zavarodva, magára vonta a figyelmüket a táborból épp jókor indított kitörés. A visszavert ellenség után nyomuló győztesek nagy vérfürdőt rendeztek. (12) Nem sokkal később a hazafelé csellengő túlélők, akik már épp kezdték biztonságban érezni magukat, szembetalálták magukat a capenai területet pusztító rómaiakkal, akik őket is megsemmisítették. (13) A városba visszamenekülő veiibeliek közül is sokat lekaszaboltak a kapuk előtt, minthogy a rómaiak betörésétől félő védők inkább bezárták a kapukat, kirekesztve utoljára érkező katonáikat.

14.

(1) Ezek voltak az év eseményei. Már közeledett a katonai *tribunus*ok megválasztásának ideje, majdnem a háborúnál is nagyobb gondot okozva az atyáknak, hiszen látták, hogy a főhatalmat nemcsak meg kellett osztaniuk a köznéppel, hanem szinte ki is csúszott a kezükből. (2) Ezért megállapodtak, hogy a legte-

[1] Az istenek megvendégelése *(lectisternium)* görög eredetű engesztelő ünnep, amelyen az istenek heverőpárnára helyezett szobrai elé ételekkel megrakott asztalt tettek. Az istennevek párosával történő felsorolása sem véletlen, hanem az „ülésrendet" tükrözi.

[2] A görög eredetű és nyelvű Sibylla-könyvek engesztelő szertartásoknál is a görög istenek tiszteletét írták elő; jóllehet ezeknek a római istenalakokhoz való hasonulása és a kultuszba való beilleszkedése *(interpretatio Romana)* ekkor már folyamatban volt, a Sibylla-könyvek rendelkezéseinek köszönhetően a római kultusz számos esetben gazdagodott görög elemekkel.

kintélyesebb férfiakat kérik fel a tisztség megpályázására, akikre – úgy gondolták – már csak tiszteletből is szavazni fognak az emberek, és maguk is, mintha mind egy szálig pályáztak volna, minden követ megmozgattak. Nemcsak az embereket hívták segítségül, hanem az isteneket is: azt állították, hogy az elmúlt két évben tartott gyűléseken sérelem érte az isteneket. (3) A tavalyi kibírhatatlan tél – mondták – felért egy égi figyelmeztetéssel, és az elmúlt év már nem intő jeleket, hanem azok beteljesülését hozta: (4) a vidéken és a Városban kitört ragály kétségtelenül az istenek haragjának következménye, akiket a sorskönyvek szerint ki kellett engesztelni, hogy elűzzék a járványt. Az istenek minden bizonnyal méltatlannak látták, hogy a jósjelkérés után lefolyt választásokon mindenki számára elérhetővé tették a tisztségeket, és eltüntettek a két rend között minden különbséget.[1]

(5) A választók, akikre nemcsak a pályázók tekintélye, hanem a vallási aggályok is hatottak, csupa patríciust, többnyire épp a legnagyobb tiszteletben állókat választották meg *consuli* hatáskörű katonai *tribunus*nak: Lucius Valerius Potitust (ötödször), Marcus Valerius Maximust, Marcus Furius Camillust (másodszor),[2] Lucius Furius Medullinust (harmadszor), Quintus Servilius Fidenast (másodszor), Quintus Sulpicius Camerinust (másodszor).

(6) Az ő idejükben [398] Veiinél különösebben említésre méltó esemény nem történt; a háborút általában portyázás jellemezte. (7) A két fővezér – Potitus Falerii, Camillus Capena alól – nagy zsákmánnyal tért vissza, nem hagyva épségben semmit, amit tűzzel vagy vassal meg lehetett semmisíteni.

15.

(1) Közben sok csodajelről érkezett híradás, de a legtöbbnek – minthogy legfeljebb egy-egy személy tanúskodott róluk – nem adtak hitelt és lekicsinyelték, és mivel állt a háború az etruszkokkal, nem is volt *haruspex*, aki a jelek elhárításában tanácsot adhatott volna.[3] (2) Volt azonban egy csodajel, amelyre mindenki felfigyelt: az albai erdőben lévő tó, bár sem eső, sem más természetes ok

[1] Jósjelet hivatalosan csak a patríciusok kérhettek, és az csak önmagukra vonatkozott (lásd a IV. 2. 5 jegyzetét). A plebejusok gyűlésein – legalábbis kezdetben – nem is kértek jósjeleket (VI. 41. 5). A patríciusok érvelése szerint az istenek neheztelnek, hogy az ősi törvényt semmibe véve a patríciusok jósjelei jegyében plebejusokat is megválasztanak.

[2] Vö. V. 1. 2. és V. 10. 1.

[3] Ha a Sibylla-könyvekben vagy a *pontifex*ek feljegyzéseiben megtalálták az utasítást valamely csodajel kiengesztelésére, a szertartást a római *pontifex*ek intézték, ellenkező esetben vagy különösen fontos alkalmakkor etruszk jóspaphoz *(haruspex)* fordultak.

nem volt rá, szokatlanul megduzzadt.[1] (3) A rómaiak követeket küldtek a delphoi jósdához megtudakolni, mit akarnak tudtukra adni az istenek ezzel a csodával. (4) De a sors úgy rendezte, hogy közelebb is akadt a jósjelnek értelmezője. Egy veiibeli öreg, miközben az előretolt állásokban és kapuőrségben álló római és etruszk katonák gúnyolódtak egymással, mintegy önkívületben kijelentette: a rómaiak addig nem foglalják el Veiit, amíg le nem csapolják az Albai-tó vizét. (5) Erre a látszólag vaktában odavetett kijelentésre eleinte rá sem hederítettek a rómaiak, később azonban beszélgetéseikben vissza-visszatértek rá. Végül a római előőrs egyik katonája megkérdezte a legközelebbi városbelitől – mert a hosszú háború folyamán néha szóba elegyedtek –, hogy ki az, aki az Albai-tóról ilyen rejtélyes kijelentéseket tett. (6) Amikor meghallotta, hogy az illető *haruspex*, a vallásra sokat adó katona kicsalta a jóst egy beszélgetésre azzal az ürüggyel, hogy egy magántermészetű csodajel ügyében szeretné tanácsát kérni, ha van ideje számára. (7) Miután mindketten eltávolodtak övéiktől – fegyvertelenek voltak, így a jós nem gyanított semmit –, a tagbaszakadt római ifjú mindenki szeme láttára megragadta a tehetetlen öreget, és hiába kiáltoztak fenyegetőzve az etruszkok, elvonszolta a maga seregéhez. (8) Előbb a fővezérhez vezették a jóst, majd Rómába küldték a *senatus* elé. (9) Arra a kérdésre, hogy mit jelent az Albai-tóról szóló kijelentése, így felelt: Nyilván megharagudtak az istenek Veii népére azon a napon, amikor azt sugallták neki, hogy elárulja a hazájára leselkedő végzetes veszedelmet. (10) Most már nem teheti ki nem mondottá azt, amit akkor isteni ihlettől eltelve megjósolt, és ha elhallgatja, amit a halhatatlan istenek ki akarnak nyilvánítani, talán éppen úgy magára vonja átkukat, mint ha kimondja, amit titokban akarnak tartani. (11) Szóval azt a hagyományt őrzik a sorskönyvek és az etruszkok jóstudománya, hogy ha egyszer az Albai-tó megárad, és a rómaiak megfelelő módon levezetik, akkor megadatik nekik a győzelem Veii fölött, de amíg ez meg nem történik, az istenek nem hagyják el Veii falait.

Ezután kifejtette, hogyan történik a víz ünnepélyes levezetése. (12) Az atyák azonban, nem tartva őt eléggé hiteles és megbízható forrásnak egy ilyen fontos ügyben, úgy döntöttek, meg kell várni a követeket a püthói jósda válaszával.

16.

(1) Még nem tértek vissza a Delphoiba küldött követek, az albai csodajel elhárításának módját sem találták még meg, amikor új *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok léptek hivatalba: Lucius Iulius Iulus, Lucius Furius Medullinus

[1] Az uralom legitimitásával kapcsolatos vagy kultikus vétségekre megduzzadással reagáló víz számos indoeurópai mítoszban szerepel.

(negyedszer), Lucius Sergius Fidenas, Aulus Postumius Regillensis, Publius Cornelius Maluginensis és Aulus Manlius [397]. (2) Ebben az évben új ellenség jelent meg, a tarquiniibeliek, akik jól látták, hogy egyszerre hány háború köti le a rómaiakat – a volscusok ellen az ostromgyűrűbe fogott Anxurnál, a Labici római *coloniá*t ostromló aequusok ellen, és ezenkívül a Veii, Falerii és Capena ellen vívott háború –, és azt is tudták, hogy a falakon belül sem nyugalmasabb a helyzet az atyák és a plebejusok küzdelmei miatt. (3) Abban a reményben, hogy itt a lehetőség a zavarosban halászni, könnyen mozgó csapatokat küldtek portyázni a római területre, gondolván, hogy a rómaiak vagy bosszulatlanul tűrik majd ezt a jogtalanságot, hogy ne kelljen újabb háború terhét vállalniuk, vagy csak kis létszámú és épp ezért gyenge sereget küldenek majd rájuk. (4) Rómában a tarquiniibeliek dúlása inkább felháborodást keltett, mint aggodalmat, ezért nem tettek nagy előkészületeket, és nem is tétováztak sokáig. (5) Aulus Postumius és Lucius Iulius a nép*tribunus*ok tiltakozása miatt nem tartottak szabályos sorozást, hanem majdnem teljes egészében a buzdításukra fellelkesült önkéntesekből toboroztak, majd felkerekedtek, és Caere területén át mellékösvényeken elébe vágtak a fosztogatásból hazafelé tartó, zsákmánnyal megrakott tarquiniibelieknek. (6) Sokat lekaszaboltak közülük, minden málhájukat elvették, és visszaszerezve a saját földjeikről származó zsákmányt, hazatértek Rómába. (7) Két napot adtak a tulajdonosoknak holmijuk felismerésére. Harmadnap mindazt, amit nem azonosított senki – és ez többnyire az ellenség tulajdona volt –, elárverezték, és a bevételt szétosztották a katonák között.

A többi háború, kiváltképpen a Veii elleni, még nem dőlt el. (8) A rómaiak, elvesztvén hitüket az emberi segítségben, már a végzet, az istenek felé tekingettek, amikor megérkeztek Delphoiból a követek, és meghozták a jósdának az elfogott jós válaszával egybevágó üzenetét. (9) „Római, ne hagyd, hogy megmaradjon a víz az Albai-tóban, ne hagyd, hogy magától fusson le a tengerbe! Vezesd ki a földek öntözésére, oszd szét csatornákba, úgy tüntesd el. (10) Azután lépj fel bátran az ellenséges falakra, és gondolj arra, hogy a sok éven át ostromolt város fölött a most feltáruló végzet segítségével győzni fogsz. (11) Majd ha a háborút diadallal befejezted, hozz bőséges ajándékot templomomba, és újítsd fel és a hagyomány szerint üld meg a feledésbe ment hazai áldozati ünnepeket."

17.

(1) Nagyon megnőtt erre az elfogott jós tekintélye. Cornelius és Postumius katonai *tribunus*ok vele tanácskozták meg, hogyan kellene elhárítani az albai csodajelet, és mi az istenek kibékítésének megfelelő módja. (2) Végül rájöttek, hogy miféle szertartások elhanyagolása és milyen áldozati ünnep elmaradása miatt neheztelnek az istenek: nyilvánvalóan azért, mert a tisztségviselők, akiknek

már a megválasztásánál is vétkes mulasztás történt, nem szabályosan tartották meg a Latin Ünnepeket[1] és az albai-hegyi áldozatbemutatást. (3) Kiderült, hogy egy módja van az elhárításnak: ha a katonai *tribunus*ok lemondanak tisztségükről, megismétlik az előzetes jósjelkérést, és *interregnum*ot vezetnek be. (4) Mindez a *senatus* határozata értelmében meg is történt. Egymás után három *interrex* volt, Lucius Valerius, Quintus Servilius Fidenas és Marcus Furius Camillus. (5) Közben a nép*tribunus*ok szüntelenül zavarták a választási gyűléseket tiltakozásaikkal, végül előzetes megállapodást kötöttek, hogy a katonai *tribunus*ok többségét a plebejusok közül választják.

(6) Ezalatt Etruria népei Voltumna szentélyénél tartottak tanácskozásokat. A capenaiak és a faliscusok azt kérték, hogy Etruria összes népe egy szívvel, egy akarattal siessen az ostromlott Veii felmentésére. (7) De a többiek azt felelték, hogy ők ezt korábban azért tagadták meg a veiibeliektől, mert akiknek ilyen fontos ügyben nem kérték ki a tanácsát, azoknak a segítségére se számítsanak most. Egyébként – mondták – most már nem is ők maguk, hanem a helyzetük mond nemet a veiibelieknek, (8) mert Etruriának épp ezen a részén, az ő szomszédságukban telepedett le egy még sosem látott nép, a gallok, akikkel sem biztos békében, sem egyértelmű háborúban nem állnak. (9) A vérségi kötelék, a közös név és rokonaik sürgető veszedelme miatt annyi engedményt tesznek, hogy az önként hadba vonuló fiatalokat nem tartják vissza.

(10) Rómában híre terjedt, hogy az ellenség nagy csapaterősítéseket kapott, így a közös félelem – amint lenni szokott – enyhítette a belviszályokat.

18.

(1) Az előválasztáson – jóllehet nem is pályázott – az atyák beleegyezésével Publius Licinius Calvust választották meg katonai *tribunus*nak. Ez a férfiú korábban is józan mértéktartással töltötte be hivatalát, de ekkor már jól benne járt a korban. (2) Sőt úgy tűnt, hogy sorban újraválasztanak mindenkit az ő hivatali évéből: Lucius Titiniust, Quintus Manliust, Publius Maeniust, Gnaeus Genuciust, Lucius Atiliust.[2] Mielőtt, törvényes sorrendben szólítva a *tribus*okat,[3] az eredményt kihirdették volna, Publius Licinius Calvus az *interrex* engedélyével így beszélt: (3) „Látom, polgárok, hogy nem felejtettétek el a mi hivatali

[1] Vö. I. 31. 3.

[2] A lista nem egészen egyezik a Kr. e. 400-as *tribunus*listával (V. 12. 10); Livius nyilván különböző forrásokat használt.

[3] Livius itt következetlen, mert a *comitia centuriatá*n *tribus*ok nem szerepelhettek. A „törvényes sorrend" is csak a *centuriá*kra vonatkozhat, mert a *comitia tributá*n a *tribus*ok szavazási sorrendjét sorsolással döntötték el.

működésünket, és a ma olyannyira hasznos egyetértés kedvező előjelét akarjátok biztosítani a jövő évre. (4) Újraválasztott tiszttársaim nem változtak, sőt a tapasztalat talán még derekabbá edzette őket, én azonban már nem vagyok a régi. Itt már csak Publius Licinius árnyékát, puszta nevét látjátok. Testi erőm elhagyott, látásom, hallásom meggyengült, emlékezetem kihagy, szellemi frissességem eltompult. (5) De íme, itt ez az ifjú – és a fia vállára tette a kezét –, szakasztott mása annak, akit ti korábban aköznépből elsőnek választottatok meg katonai *tribunus*nak. Az én kezem alatt nevelkedett, és én őt magam helyett, mint helyettesemet, az államnak ajánlom és szentelem.[1] Ezért arra kérlek benneteket, polgárok, hogy a kéretlenül rám ruházott tisztséget az én ajánló szavaimra adjátok ennek a pályázónak." (6) Teljesítették az apa kérését, és fiát, Publius Liciniust nyilvánították *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*nak az előbb felsoroltakkal együtt [396].

(7) Titinius és Genucius katonai *tribunus*ok a faliscusok és a capenaiak ellen vonultak, és mivel nagyobb lelkesedéssel, mint megfontolással hadakoztak, egyenest belesétáltak az ellenség csapdájába. (8) Genucius hősi halállal fizetett meggondolatlanságáért: a hadijelvények előtt, az élharcosok között esett el. Titinius a nagy zűrzavarban egy magaslatra gyűjtötte össze katonáit, helyreállította a csatarendet, de nem mert az ellenséggel a síkságon szembeszállni. (9) Nagyobb volt a szégyen, mint a veszteség, mégis majdnem nagyarányú vereség lett a dologból, akkora rémület támadt ugyanis nemcsak Rómában, ahová az események híre megsokszorozódva ért el, hanem a Veii alatti táborban is. (10) Itt alig lehetett a katonákat visszatartani a meneküléstől, amikor a táboron végigfutott a rémhír, hogy a sereget vezéreivel együtt lekaszabolták, és a győztes capenai és faliscus csapatok és velük Etruria egész fiatalsága már a közelükben van. (11) Rómában még ennél is nyugtalanítóbb hírek találtak hitelre: hogy Veiinél már ostromolják a tábort, egy ellenséges menetoszlop pedig a Város felé közeledik. Mindenki a falakra rohant, és a római családanyák, akiket kicsalt otthonukból az általános félelem, a templomokban közösen esdekelve kérték az isteneket: (12) óvják meg a pusztulástól a Város házait, templomait, várfalait, és fordítsák Veiire ezt a rémületet, ha szabályosan újították meg a szent áldozatokat és hárították el a csodajeleket.

[1] Később, a császárkorban a provinciák kormányzásában kapott szerepet egy hasonló eljárás: a provinciák helytartói csak saját fiukat tehették meg helyettesüknek, aki az ő családfői hatalmuk alatt állt, mert ilyen módon a helyettes által tett lépésekért továbbra is a helytartó viselte a jogi felelősséget.

19.

(1) Már újrarendezték a játékokat és a Latin Ünnepeket, már a szántóföldekre terelték az Albai-tó vizét:[1] Veii sorsa beteljesedőben volt. (2) Így hát a sorstól a város elpusztítására és hazája megmentésére kijelölt vezérként[2] Marcus Furius Camillust nevezték ki *dictator*rá, ő pedig Publius Cornelius Scipiót tette meg lovassági főparancsnokká.

(3) Más lett a fővezér, egy csapásra megváltozott a hadi helyzet is: új reménység, új lendület költözött az emberekbe, és a város sorsát is más színben kezdték látni. (4) Camillus először is katonaszokás szerint megbüntette azokat, akik a nagy ijedségben megfutottak Veii alól, és elérte, hogy katonái immár nem az ellenségtől féltek a legjobban. Azután kitűzte a sorozás napját, de addig is Veii alá sietett, hogy bátorságot öntsön katonáiba. (5) Innen visszatért Rómába, hogy új sereget sorozzon. Senki nem vonta ki magát a szolgálat alól. Még az idegen, latin és hernicus fiatalság is eljött, segítségét ígérve a háborúhoz. (6) A *dictator* a *senatus*ban mondott nekik köszönetet. Mindent előkészített a háborúra, majd a *senatus* határozata értelmében fogadalmat tett, hogy Veii elfoglalása után nagyszabású játékokat rendez, és felszenteli Matuta Anya helyreállított, egykor még Servius Tullius király által felszentelt templomát.[3]

(7) Miután az embereknek inkább várakozásától, mint reményétől övezve kivonult seregével a Városból, Nepete területén, a faliscusok és a capenaiak ellen vívta meg első ütközetét. (8) Itt oly nagy körültekintéssel és megfontolással cselekedett, hogy – amint lenni szokott – a hadiszerencse is hozzá szegődött. Nemcsak szétverte a csatában az ellenséget, de táborából is kiszorította, és roppant hadizsákmányra tett szert. Ennek legnagyobb részét elküldte a *quaestor*nak,[4] a katonáknak alig juttatott valamit. (9) Majd Veii alá vezette seregét. Sűrűbbre építtette át az őrtornyok láncolatát, véget vetett a sánc és a várfal között tervszerűtlenül fel-fellángoló csatározásoknak, megtiltva, hogy bárki engedély nélkül harcba kezdjen, és ostromművek építésére fogva katonáit. (10) A legtöbb és legfáradságosabb munkát egy föld alatti folyosó kivájása jelentette,[5] amelyet az

[1] Az Albai-tó lecsapolását szolgáló csatorna máig fennmaradt Castèl Gondolfo és La Mola között.

[2] Előreutalás: az utóbbi jelzőt Camillus nem a Veii elleni, hanem a későbbi, a gallok ellen vívott háborúban érdemelte ki.

[3] Mater Matuta funkciója nehezen körülhatárolható, talán a hajnal istennője volt.

[4] Vö. IV. 53. 10.

[5] Eléggé valószínűtlen, hogy az ostromlók a meredek hegyen álló fellegvárat egy alagúttal meg tudták volna közelíteni. Az ásatások azonban több, Veii falai alatt átvezető alagutat tártak fel, amelyeket a város lakói eltömtek. Meglehet, hogy a rómaiak egy ilyen alagútra

ellenséges fellegvár irányába kezdtek ásni. (11) Hogy ne legyen fennakadás a munkában, és ne is mindig ugyanazok dolgozzanak megszakadásig a föld alatt, az ostromművek építőit hat csoportra osztotta. Határánként váltották egymást, és nem hagytak fel a munkával sem éjjel, sem nappal, míg csak a fellegvárba vezető alagút el nem készült.

20.

(1) A *dictator*, látva, hogy már kezében a győzelem, elesik ez a végtelenül gazdag város, és a hadizsákmány felül fogja múlni mindazt, amit az összes eddigi háborúban együttvéve szereztek (2) – mivel nem akarta magára vonni a katonák haragját a zsákmány szűkmarkú elosztásával, sem a *senator*ok neheztelését pazarló bőkezűséggel –, levelet küldött a *senatus*nak: (3) a halhatatlan istenek kegye, a maga intézkedései és katonái kitartása révén Veii hamarosan a római nép hatalmába kerül; döntsék hát el, mi legyen a hadizsákmánnyal.

(4) Két vélemény között oszlott meg a *senatus*. Az egyik az idősebb Publius Liciniusé volt. Úgy mondják, fia elsőnek őt kérdezte meg, mire így nyilatkozott: tegyék közhírré a nép között, hogy aki a zsákmányból részt akar, (5) menjen a veii táborba. A másik vélemény Appius Claudiusé volt, aki helytelenítve ezt a példátlanul pazarló, igazságtalan és esztelen ajándékosztogatást, azt javasolta, hogy ha már szerintük bűn lenne az ellenségtől szerzett pénzt a háborúkban kiürült állampénztárnak juttatni, legalább fordítsák a katonák zsoldjára, és ezzel könnyítsék a köznép adóterheit. (6) E jótétemény hatását – mondta – minden háztartás egyformán megérezné; és így majd nem fogja a semmittevő városiak fosztogatásra mohó keze elragadni a hős harcosokat illető jutalmat, hiszen általában az veti magát a zsákmányra kevesebb lelkesedéssel, aki a fáradság és veszély nehezét vállalta érte.

(7) Licinius azt hozta fel ellene, hogy mindig gyanú és gyűlölködés fog tapadni ehhez a pénzhez, okot ad majd a vádaskodásra a köznép körében, lázongásokhoz és új törvényjavaslatokhoz vezet. (8) Mennyivel jobb volna ezzel az ajándékkal újra megnyerni a köznép jóindulatát, segíteni az annyi évi adótól kimerült és kifosztott embereken; hadd érezzék, milyen édes a zsákmánya annak a háborúnak, amelyben majdnem egész életük eltelt. Nagyobb elégtétel és öröm, ha ki-ki saját kezűleg viszi haza az ellenségtől szerzett zsákmányt, mint ha másnak a kegyéből kapja meg annak sokszorosát. (9) Ami a *dictator*t illeti – mondta –, ő el akarta kerülni a gyűlöletet és vádaskodást, ezért bízta a döntést

találtak rá, azt újra járhatóvá tették, és így jutottak be – ha nem is a fellegvárba, de a város falain belülre.

a *senatus*ra. A *senatus* kötelessége, hogy a rá hárított döntést átengedje a köznépnek, és engedje, hogy mindenki kapja meg, amit a hadiszerencse neki juttatott.

(10) Úgy gondolták, ez az út a biztonságosabb, hiszen alkalmasabb rá, hogy a *senatus*t népszerűvé tegye. Ezért kihirdették, hogy aki akar, jelentkezzen a veii zsákmányért a *dictator*nál a táborban.

21.

(1) Roppant tömeg kerekedett fel és töltötte meg a tábort. Ekkor a *dictator* jósjelet kért, majd előlépett, és fegyverbe szólította a sereget. (2) „Püthói Apollón – fohászkodott –, a te vezetéseddel, a te isteni jóváhagyásodtól ösztönözve indulok Veii városának elpusztítására, és neked ajánlom fel a zsákmány tizedrészét. (3) Hozzád is könyörgök, Iuno Királynő, aki most még Veiit oltalmazod, hogy ha győztünk, jöjj velünk[1] a mi Városunkba, amely rövidesen a tied is lesz, és ahol fenségedhez méltó templom fog befogadni." (4) E fohászkodás után számbeli fölényben lévő seregével mindenfelől megrohanta a várost, hogy elterelje a figyelmet az alagút felől fenyegető veszélyről. (5) A veiibeliek nem is sejtették, hogy már saját jósaik is elárulták és az idegen jósdák is kiszolgáltatták őket, hogy az egyik istennek már felajánlották a tőlük ejtendő hadizsákmány egy részét, a másik meg, akit fogadalmakkal elcsábítottak a városból, az ellenség templomaiban néz új lakóhely után, nekik pedig ez az utolsó napjuk. (6) Nem is gyanították, hogy a falak alatt vezető alagúton át a fellegvár már megtelt katonákkal. Fegyveresen rohantak a falakra, és csodálkoztak, (7) hogy a rómaiak, akik közül napok óta egy sem mozdult ki az előretolt állásokból, miért rohamozzák olyan meggondolatlanul a falakat, mintha hirtelen őrület vett volna rajtuk erőt.

(8) Ezzel kapcsolatban egy mese is található a forrásokban. Amikor Veii királya áldozatot mutatott be, a *haruspex* kijelentette: azé lesz a győzelem, aki kivágja az áldozati állat belső részeit. Ennek hallatára az alagútban várakozó római katonák kitörtek a folyosóból, elragadták és a *dictator*hoz vitték a belső részeket. (9) Persze ilyen régi eseményeknél megelégszem azzal, ha azt elfogadják belőle igaznak, ami valószínű. Ezek inkább valók a csodadolgokat kedvelő színházi közönségnek, mint a történelem hiteles elbeszélésébe, és nem éri meg a fáradságot, hogy akár megerősítsük, akár cáfoljuk őket.

(10) Tehát a válogatott csapatokkal addigra megtelt alagút hirtelen ontani kezdte a fegyvereseket Iunónak a veii fellegvárban álló templomába. Egy csoportjuk hátulról rohant a falakon álló ellenségre, mások feltépték a kapukat,

[1] Az ostrom sikerét gyakran azzal a szertartással is biztosítani akarták, hogy ostrom előtt fohászkodtak a város védőistenéhez vagy isteneihez, és Rómában fényesebb tiszteletet ígérve nekik, igyekeztek megnyerni maguknak jóindulatukat *(evocatio deorum)*.

többen gyújtogatni kezdtek, mivel a tetőkről az asszonyok és a rabszolgák köveket és cserepeket hajigáltak rájuk. (11) Minden visszhangzott a fenyegetés és a rémület hangjaitól, a gyerekek és az asszonyok egybevegyült sírásától. (12) Egy pillanat alatt, miután mindenütt letaszították a falakról a védőket és kinyitották a kapukat – a csapatok egy része itt zúdult be, mások az üresen maradt falakra kúsztak fel –, a város megtelt ellenséggel. (13) Mindenütt állt a harc. Majd a nagy vérontás után ellankadt a küzdelem, és a *dictator* kikiáltók útján megparancsolta, hogy kíméljék a fegyverteleneket. Ezzel véget ért a vérengzés.

(14) A fegyvertelenek kezdték megadni magukat, a katonák pedig a *dictator* engedélyével szétszéledtek zsákmányolni. Amikor elvonultak előtte a zsákmánnyal, amely jóval nagyobb volt és értékesebb tárgyakból állt, mint valaha is gondolta vagy remélte volna, állítólag az égre emelte kezét, és azért fohászkodott, (15) hogy ha valamelyik isten vagy ember túl nagynak találja az ő és a római nép szerencséjét, hadd enyhítse ezt az irigységet a maga és a római nép lehető legkisebb kárával.[1] (16) A hagyomány szerint fohászkodás közben megfordult,[2] ám ekkor megbotlott és elesett. Amint a későbbi eseményekből kikövetkeztették, ez volt az előjele Camillus elítélésének és Róma néhány év múlva bekövetkezett elfoglalásának. (17) A nap az ellenség mészárlásával és a dúsgazdag város kirablásával telt el.

22.

(1) Másnap a *dictator* nyilvános árverésen eladta a szabadon születetteket. Csak ezt a pénzt fizették be az államkincstárba, de a köznép ezért is zúgolódott. A magukkal vitt zsákmányért sem a *dictator*nak voltak hálásak, aki szerintük a hatáskörébe tartozó ügyben azért kérte a *senatus* döntését, hogy arra háríthassa a felelősséget fukarságáért, (2) és nem is a *senatus*nak, hanem a Licinius családnak: a fiúnak, aki az ügyet a *senatus* elé terjesztette, és az apának, a népszerű javaslat szerzőjének.

(3) Miután az emberek vagyonát elhordták Veiiből, az isteneknek adott ajándékokat és magukat az isteneket is kezdték elmozdítani, de inkább tisztelők, nem fosztogatók módjára. (4) Iuno Királynő Rómába vitelét is az egész hadseregből kiválogatott ifjakra bízták, akik megmosakodva, hófehér ruhában, áhí-

[1] Elterjedt, mágikus gyökerű antik elképzelés, hogy a nagy szerencse, boldogság ellenséges (túlvilági vagy evilági) hatalmak irigységét vonhatja magára („rossz szem"), és így ellentétébe fordulhat. Ezért kísérték a legkülönfélébb bajelhárító szertartások az emberi élet minden örömteli eseményét, a házasságkötéstől a diadalmenetig.

[2] A jobb felé fordulás a rómaiaknál az istenségnek vagy kultikus tárgynak való tiszteletadás része volt, Iguviumban pedig az ima lezáró aktusának számított.

tattal léptek be a templomba. Előbb jámbor félelemmel nyúltak a szoborhoz, mert azt az etruszkok szokása szerint csak egy bizonyos családból származó pap szokta megérinteni. (5) Majd amikor egyikük – lehet, hogy isteni ihletésre, lehet, hogy fiatalos tréfából – megkérdezte: „Akarsz-e Rómába jönni, Iuno?", a többiek mind felkiáltottak, hogy az istennő igent intett. (6) A meséhez még hozzáfűzik, hogy a hangját is hallották, amint igent mondott. Mindenesetre a hagyomány szerint a szobor elmozdításánál alig volt szükség a magukkal vitt eszközökre; mintha önként menne velük, olyan simán és könnyedén haladtak vele, (7) és teljes épségben ért el a római *dictator* fogadalmában felajánlott örökös lakóhelyére, az Aventinusra. Később ezt a templomot szintén Camillus avatta fel, aki a fogadalmat tette.

(8) Így esett el Veii, az etruszk nép leggazdagabb városa. Nagyságát végső összeomlása is bizonyította: tíz nyáron, tíz télen át volt egyfolytában körülzárva, és közben több vereséget mért ellenfelére, mint amennyit elszenvedett; végül pedig, amikor már a sors is ellene fordult, csak ostromművekkel tudták bevenni, nem emberi erővel.

23.

(1) Rómában, noha már elhárították a csodajeleket, ismerték a jósok szakvéleményeit és a Püthia jóslatát, és megtették, amit emberi belátás megtehet: a hadvezérek legnagyobbikát, Marcus Furiust választották meg vezérnek, (2) Veii elfoglalásának híre mégis – annyi változó hadiszerencsével végigküzdött esztendő, annyi vereség után – olyan mérhetetlen lelkesedést keltett, mintha nem is remélték volna a győzelmet. (3) A *senatus* még el sem rendelte, máris minden templom megtelt az isteneknek hálát mondó római anyákkal. A *senatus* – eddig példátlan módon – négy napban szabta meg a hálaadó ünnepségek idejét. (4) A *dictator* hazatérése is fényesebb volt minden eddigi hadvezérénél: a rendek mind kivonultak elé, diadalmenetét pedig olyan ünneplés övezte, amely mellett elhalványult minden, ilyen napokon szokásos eddigi tiszteletadás. (5) A legnagyszerűbb látvány ő maga volt, amint négy fehér lótól vont kocsiján behajtott a Városba – ami az emberek szemében nemcsak polgárhoz, de emberhez sem illő fennhéjázásnak tűnt. (6) Úgy vélték, a *dictator* kocsija Iuppiter vagy a Nap fogatával[1] vetélkedik, ez pedig már a szentségtöréssel határos.[2] Leginkább ennek volt betudható, hogy a diadalmenet pompája sok-

[1] Utalás az antik hiedelemre, hogy a napisten lángoló szekéren vonul végig az égbolton.

[2] Nem valószínű, hogy túlzott pompája miatt fogadta a közvélemény ilyen elítélően a diadalmenetet, hiszen a felvonuló győztes hadvezérnek hagyományosan a diadalmas Iup-

kal nagyszerűbb volt, mint a fogadtatása. (7) Camillus ezután kijelölte az Aventinuson Iuno Királynő templomának helyét, felavatta Matuta Anya szentélyét, és az istenekkel és emberekkel kapcsolatos feladatainak befejeztével lemondott *dictator*i tisztségéről.

(8) Ezután az Apollónak felajánlott ajándékról kezdtek tárgyalni. Camillus kijelentette: ő a zsákmány tizedrészét Apollónak ajánlotta fel, (9) a *pontifex*ek pedig úgy vélekedtek, hogy a népet fel kell oldani a fogadalom teljesítése alól;[1] ezért nem volt könnyű megtalálni a módját, hogyan kényszerítsék a népet a zsákmány visszaadására, hogy a szent célra szánt részt elkülönítsék belőle. (10) Végül a legkíméletesebbnek látszó megoldást választották: mindenki, aki magát és házát fel akarja oldani a vallási kötelezettség alól, becsülje fel saját zsákmányrészét, és az egytizedének megfelelő értéket adja be a közösbe. (11) Ebből majd aranyajándékot küldenek, méltót a templom jelentőségéhez és az isten nagyságához, olyat, amely megfelel a római nép tekintélyének. Ez a begyűjtés ugyancsak elidegenítette a köznépet Camillustól.

(12) Közben követek érkeztek a volscusoktól és az aequusoktól, hogy békét kérjenek. Meg is kötötték velük a békét, nem azért, mert akik kérték, megérdemelték, hanem azért, hogy a hosszú háborúban kimerült polgárság nyugalomhoz jusson.

24.

(1) A Veii elfoglalását követő évben hat *consul*i hatáskörű katonai *tribunus* lépett hivatalba: a két Publius Cornelius – Cossus és Scipio –, Marcus Valerius Maximus (másodszor), Kaeso Fabius Ambustus (másodszor),[2] Lucius Furius Medullinus (ötödször), Quintus Servilius (harmadszor) [395]. Sorshúzás útján a két Corneliusnak a faliscusok, Valeriusnak és Serviliusnak a capenaiak elleni háború jutott. (2) Nem próbálkoztak a városok ellen rohammal vagy ostromművekkel, a földeket viszont végigpusztították, és kifosztották a vidéki birtokokat: egyetlen gyümölcsfa, semmi termő növény nem maradt a földeken. (3) Ez a csapás megtörte a capenaiak ellenállását: békét kértek és kaptak. A faliscusok ellen tovább folyt a háború.

(4) Rómában eközben általános nyugtalanság támadt. Hogy lecsendesítsék, elhatározták, hogy volscus földön *coloniá*t alapítanak, ahová 3000 polgárt

---

piterre kellett hasonlítania. Sokkal valószínűbb, hogy a rossz hangulatot a veii zsákmánynak a népet felháborító elosztása okozta, ami azután Camillus száműzésének is oka lett.

[1] Camillus a fogadalmat az állam nevében tette, így az az egész népre kötelezővé vált.

[2] Valójában harmadszor: már 404-ben és 401-ben is viselte a tisztséget.

telepítenek át.[1] A feladat elvégzésére választott háromfős bizottság fejenként 3 7/12 *iugerum* földet osztott ki. (5) De erről az adományozásról csakhamar megvető nyilatkozatok hangzottak el: az emberek úgy gondolták, ezzel csak a szemüket akarták kiszúrni. Miért száműzik a köznépet volscus földre – kérdezték –, ha egyszer itt van a szomszédban Veii gyönyörű városa és Rómáénál is termékenyebb és nagyobb földjei? (6) A várost is többre tartották Rómánál, mondván: szebb a fekvése, tele van nagyszabású középületekkel, magánházakkal, közterületekkel. (7) Sőt már ekkor fel-felmerült az a javaslat, amelyet később, a gall megszállás után különösen gyakran emlegettek Rómában: hogy át kellene települni Veiibe. (8) Legalábbis azt tűzték ki célul, hogy a köznépnek és a *senatus*nak egy része települjön át Veiibe, hogy ily módon a római nép egyetlen állam két városában lakhasson.

(9) Az optimaták ellenezték ezt a tervet. Inkább választják a halált a római nép szeme előtt – mondták –, semmint hogy eltűrjék egy ilyen törvényjavaslat beterjesztését. (10) Ha most egyetlen városban ennyi a viszálykodás, mi lesz kettőben? Akadhat-e olyan polgár, akinek a győztes hazánál többet ér a legyőzött, aki elősegítené, hogy elfoglalása után Veii jobban virágozzon, mint függetlensége idején? (11) Végül is polgártársaik elmehetnek és itthagyhatják őket hazájukban, de őket soha semmi erő nem kényszerítheti, hogy valaha is itthagyják polgártársaikat és hazájukat. Kövessék csak Veii új megalapítóját, Titus Siciniust – ez a nép*tribunus* terjesztette elő a javaslatot –, és hagyják faképnél az istentől származó isteni Romulust, Róma atyját és megalapítóját!

25.

(1) A vita csúnyán elfajult, az atyák ugyanis néhány nép*tribunus*t is a maguk pártjára vontak. (2) A köznépet csak az tartotta vissza az erőszakos cselekményektől, hogy amikor nagy csatakiáltással már-már ölre mentek, a *senatus* vezetői a tömeg elé vetették magukat, hogy őrájuk támadjanak, őket üssék, őket öljék meg. (3) Koruk, tekintélyük és tisztségeik megóvták őket a bántalmazástól, a tömegben pedig szégyen ébredt saját indulatos magatartása miatt, és tartózkodott mindenfajta erőszaktól.

(4) Camillus pedig mindenhol ismételten kijelentette beszédeiben: Nem csoda, hogy őrület szállta meg a polgárságot, hiszen jóllehet fogadalom köti, kisebb gondja is nagyobb annál, hogy feloldja magát a vallási kötelezettség alól. (5) Nem az önkéntes felajánlásokra céloz – mondta –, bár ezeket inkább lehet alamizsnának, mint tizednek nevezni; ez úgyis egyéni kötelezettségnek számít,

[1] Erre a célra Circeii városát szemelték ki. A 3000-es létszám Róma akkori méreteit tekintve túlzottnak tűnik.

nem a nép egészére vonatkozik. (6) De lelkiismerete nem engedi elhallgatnia, hogy ezzel csak az ingóságok után adják meg a tizedet, és szó sem esik a városról és a meghódított földekről, pedig fogadalma ezekre is kiterjed.

(7) Minthogy a *senatus* nem tudott dönteni, a kérdést a *pontifex*ek elé terjesztették. A testület meghallgatta Camillust, majd úgy döntött, hogy egytizede mindannak, ami a fogadalom elhangzása előtt a veiibeliek tulajdona volt, és a fogadalom után a római nép birtokába került, Apollónak van szentelve. Így aztán felbecsülték a várost és földjeit. (8) A megfelelő összeget kivették a kincstárból, és megbízták a *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat hogy vegyenek rajta aranyat. Nem lévén elegendő arany, a matrónák megtanácskozták egymás között a dolgot, majd egyhangú határozattal felajánlották a hiányzó aranyat a katonai *tribunus*oknak, és minden ékszerüket odaadták a kincstárnak. (9) A *senatus* még soha nem volt ennyire lekötelezve, és úgy tartják, a matrónák áldozatkészségükkel nyerték el azt a jogot, hogy áldozatokra és játékokra négykerekű díszszekéren, egyéb ünnepeken és hétköznapokon pedig fedett kocsin utazhattak. (10) Az egyéni adományokból származó aranyat lemérték, hogy az árát pénzben egyenlíthessék ki, majd arany vegyítőedényt készítettek belőle, és azt küldték Apollónak adományul Delphoiba.

(11) Miután mindenki felszabadult a vallási kötelezettség terhe alól, a nép*tribunus*ok újrakezdték a lázítást, és a tömeget az összes vezető, de főleg Camillus ellen uszították, mondván: (12) ő volt az, aki a veii zsákmányt állami és vallási célokra ajánlotta fel, és így a semmivel tette egyenlővé. A távollévőket szenvedélyesen támadták, de azokkal szemben, akik jelen voltak, és bátran szembeszálltak dühükkel, mérsékletet tanúsítottak. (13) Látva, hogy az ügy a következő évre is áthúzódik, a törvény előterjesztőit választották meg a következő évre is nép*tribunus*nak. Az atyák ugyanebből a célból pártfogásukba vették a javaslatot akadályozó nép*tribunus*okat. Így nagyrészt az az évi nép*tribunus*okat választották újra.

26.

(1) Az atyák a katonai *tribunus*okat választó gyűlésen minden befolyásukat latba vetve elérték, hogy Marcus Furius Camillust is megválasztották. Azzal érveltek, hogy a háborúkra kell vezért találniuk, de valójában azért volt rá szükség, hogy legyen, aki szembeszáll a nép*tribunus*ok bőkezűskődésével. (2) Camillusszal együtt *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*sá választották Lucius Furius Medullinust (hatodszor), Gaius Aemiliust, Lucius Valerius Publicolát, Spurius Postumiust, Publius Corneliust (másodszor) [394].

(3) Az év elején, amíg Camillus, akire ezt a háborút bízták, el nem indult a faliscusok ellen, a nép*tribunus*ok tartózkodtak a zavarkeltéstől. Addig halo-

gatták a dolgot, amíg semmi nem lett belőle, és legfélelmetesebb ellenfelük, Camillus a faliscusok földjén növelte meg dicsőségét. (4) Kezdetben az ellenség azt hitte a legbiztosabbnak, ha falai mögé húzódik, de Camillus végigpusztította a földeket, felperzselte a tanyákat, és így kikényszerítette őket a városból. (5) De félelmükben nem nyomultak messzebb, városuktól mintegy egy mérföldnyire ütöttek tábort, egyedül a terep adottságaival biztosítva azt: a kietlen és sziklás vidéket a hol szűk, hol meredek utakon alig lehetett megközelíteni. (6) Camillus azonban késő éjszaka tábort bontott, és egy ott, a földeken ejtett hadifogoly kalauzolásával hajnalban megjelent jóval az ellenség tábora fölött. (7) A rómaiak három részre oszolva sáncépítésbe kezdtek, a sereg többi része harcra készen várakozott. A munkájuk megzavarására odamerészkedő ellenséget szétszórták és megfutamították. Erre a faliscusok között olyan rémület tört ki, hogy fejvesztett futással a városba menekültek, maguk mögött hagyva táborukat, pedig az lett volna közelebb. (8) Sokan elestek, sokan megsebesültek, mielőtt még reszketve beestek volna a kapukon; táborukat elfoglalták a rómaiak. A katonákat nagyon felháborította, hogy a zsákmányt a *quaestor*ok foglalták le, de megfékezte őket a parancsnok szigora: szilárdságát egyszerre bámulták és gyűlölték. (9) Majd megkezdődött az ostrom, a sáncmunkák; a városbeliek alkalomadtán kitörtek, és megrohanták a római előretolt állásokat, kisebb csetepaték kerekedtek. Az idő csak telt, miközben az esélyek kiegyenlítettek maradtak, minthogy az ostromlott városnak nagyobb készlete volt felhalmozva gabonából és egyéb élelmiszerből, mint az ostromlóknak. (10) Úgy látszott, éppen olyan hosszú vesződés vár rájuk, mint Veiinél – ám ekkor a szerencse a római vezérnek alkalmat kínált arra, hogy a háborúkban szokatlan lelki nagyságról tegyen tanúbizonyságot, és egyúttal gyors győzelmet arasson.

27.

(1) A faliscusoknál rendszerint ugyanaz az ember volt a gyerekek tanítója és felügyelője, és egy emberre – amint a görögöknél ma is szokás – rábíztak több gyereket is.[1] Az előkelők gyerekeit, amint ez már lenni szokott, a tudományokban legjártasabbnak tartott személy nevelte. (2) Békeidőben ki-kivitte a gyerekeket játszani és mozogni a város elé, és ezzel a szokással a háború alatt sem hagyott fel: hol kisebb, hol nagyobb távolságra vezette őket a kapuktól. Egyszer,

[1] A görög világban a *paidagógosz* nevű rabszolgára bízták a gyermekek felügyeletét. Rómában ez a Kr. e. III. századig nem volt szokás, a faliscusok azonban már jóval korábban is átvehették ezt a rendszert – hacsak nem későbbi viszonyok visszavetítésével állunk szemben.

amikor erre alkalom adódott, játszadozás és változatos csevegés közben a szokásosnál tovább csalta őket, és az ellenséges előőrsök között egyenest a római táborba, Camillus fővezéri sátrához vitte. (3) Elvetemült tettét itt még elvetemültebb szavakkal tetézte, mondván: ő most a rómaiak kezére adta Faleriit, (4) mert kiszolgáltatta nekik a város vezetőinek gyermekeit.

(5) Camillus e szavakra így válaszolt: „Nem hozzád hasonszőrű sem a nép, sem hadvezére, akihez gyalázatos ajándékoddal jössz, te gyalázatos! (6) Köztünk és a faliscusok között nincs emberi megegyezésen alapuló szerződés, de mindkét felet most és mindenkor kötelezi az a kapcsolat, amelyet a természet teremtett közöttünk. A háborúban is van jog, akár a békében, és mi megtanultuk, hogy ennek tisztelete legalább olyan fontos számunkra, mint a hősiesség. (7) Nem az ilyen életkorúak ellen fogtunk fegyvert, akiket egy város elfoglalásakor sem szokás bántani, hanem fegyveresek ellen, akik – bár nem sértettük meg és nem zaklattuk őket – Veiinél megtámadták a római tábort. (8) Te elkövettél minden tőled telhetőt, hogy hallatlan vétkeddel felülmúld őket; én pedig úgy fogok föléjük kerekedni, mint Veii fölé: bátorsággal, ostromművekkel, fegyverrel – római módon." (9) Azután megparancsolta: vetkőztessék le, kössék hátra a kezét, és adják át a fiúknak, hogy vigyék vissza Faleriibe; vesszőket is kaptak, hogy jól ellássák az áruló baját, miközben a városba hajtják.

(10) Erre a látványra először a nép szaladt össze, majd a rendkívüli esemény ügyében a tisztségviselők összehívták a *senatus*t. A közhangulat egy csapásra megváltozott, és akiket előzőleg annyira megvadított a harag és gyűlölet, hogy szinte inkább választották volna az elpusztult Veii, mint a békéltetett Capena sorsát, azoknak most minden polgára a békekötést követelte. (11) A *forum*on és a *curiá*ban[1] egyaránt a római becsületet, a fővezér igazságosságát magasztalták, és egyhangú határozattal követeket küldtek a táborba Camillushoz, majd az ő engedélyével Rómába, a *senatus*hoz, hogy bejelentsék: Faleriit feladják. (12) Amikor a *senatus* elé vezették őket, a hagyomány szerint így beszéltek: „Atyák és összeírtak! Nincs az az ember vagy isten, aki irigykedhetne rátok a győzelemért, amelyet ti és fővezéretek arattatok rajtunk, és amely minket megadásra kényszerített. Meggyőződésünk – és mi lehet a győztesre nagyobb dicsőség? –, hogy jobb lesz a ti uralmatok, mint saját törvényeink uralma alatt élnünk.[2] (13) E háború befejezése két üdvös példával szolgált az emberiségnek: ti többre tartottátok a háborúban a becsületet, mint az azonnali győzelmet, és mi becsületességetekre válaszul a győzelmet önként adtuk kezetekbe. Hatalmatokban

[1] Livius a római viszonyok alapján ábrázolja a faliscusok államrendjét.

[2] A hódító birodalmi Róma ideológiájának visszavetítése a korai időkbe.

vagyunk. (14) Küldjetek embereket fegyvereink, túszaink, városunk átvételére; kapuink tárva-nyitva állnak. Nem fogtok csalódni hűségünkben, ahogy mi sem a ti uralmatokban." (15) Camillusnak polgártársai és az ellenség egyaránt köszönetet mondtak. A faliscusokat a római sereg egyévi zsoldját kitevő összeg megfizetésére kötelezték, hogy a római népet mentesítsék az adófizetés alól. Miután megköttetett a béke, a római sereg hazavonult.

28.

(1) Camillus visszatért Rómába. Sokkal nagyobb dicsőség övezte most, amikor az ellenséget igazságosságával és becsületességével győzte le, mint amikor diadalmenetében fehér lovak vontatták végig szekerét a Városon. A *senatus* nem tudta elviselni néma szemrehányását, ezért haladéktalanul teljesítették az általa tett fogadalmat. (2) Lucius Valeriust, Lucius Sergiust és Aulus Manliust egy szál hadihajón útnak indították azzal a megbízatással, hogy az Apollónak fogadalmi ajándékul szánt arany vegyítőedényt vigyék el Delphoiba. De a szicíliai szorostól nem messze liparaibeli kalózok elfogták és Liparaiba vitték őket.[1] (3) Ebben a városban a kalózkodást mintegy állami szinten űzték, és az volt a szokás, hogy a zsákmányon megosztozott a lakosság. Az állam élén ebben az évben egy bizonyos Timaszitheosz állt, aki jellemében sokkal inkább a rómaiakhoz, mint honfitársaihoz hasonlított. (4) Mivel benne magában is tiszteletet ébresztett a követek neve, az ajándék, az isten, akinek küldték, és az ajándékozás oka, a tömegben is – amely legtöbbször olyan, mint uralkodója – felkeltette az illő vallásos félelmet. A követeket az állam vendégeinek tekintette, sőt hajókíséretet is adott melléjük a delphoi útra, és sértetlenül küldte őket vissza Rómába. (5) A *senatus* határozatilag vendégjogot adományozott[2] és az állam nevében ajándékot küldött neki.

[1] A Lipari-szigeteket a VI. században gyarmatosították a knidosziak. Az V. században Liparai város lakói már önálló politikát folytattak, és próbálták megőrizni függetlenségüket az etruszkokkal, ill. később az athéniakkal és a karthágóiakkal szemben.

[2] Az állammal kötött vendégbarátság *(hospitium publicum)* egy adott állam és egy másik állam egy polgára közötti diplomáciai kapcsolatot jelentette. Az ilyennel kitüntetett személy Rómában hivatalos vendégnek számított, és minden politikai vagy magánügyben számíthatott az állam segítségére, viszonzásként pedig ő is hasonló segítséget biztosított a maga államához érkező római követeknek. Ez esetben Timaszitheosz adta meg először ezt a jogot a három követnek, majd ő is megkapta ugyanezt Rómától. – A rómaiak még jóval később is méltányolták Timaszitheosz érdemeit, és amikor Kr. e. 252-ben elfoglalták Liparait, az uralkodó utódaival jóindulatúan bántak.

Az aequusok földjén ebben az évben annyira változó szerencsével folyt a háború, hogy sem a harctéren, sem Rómában nem tudták eldönteni, ki győzött. A katonai *tribunus*ok közül Gaius Aemilius és Spurius Postumius vezette a hadműveleteket. (6) Kezdetben együtt irányították a háborút, majd miután az ellenséget egy ütközetben szétszórták, úgy döntöttek, hogy Aemilius Verrugót szállja meg egy helyőrség élén, Postumius pedig a környéket dúlja fel. (7) De a sikerek után gondatlanul, rendezetlen menetben vonuló Postumiuson rajtaütöttek az aequusok, seregét megfélemlítették és a közeli dombokra szorították. A rémület a Verrugót kézben tartó másik seregre is átcsapott. (8) Postumius, miután biztos helyre vonult katonáival, gyűlést hívott egybe, és szemrehányást tett nekik fejvesztett futásukért és azért, hogy éppen a leggyávább, menekülésre mindig kész ellenségtől hagyták magukat megverni. A katonák mind azt kiáltozták, hogy jogos a szemrehányás, szégyenletes, ami történt, de jóváteszik hibájukat, nem lesz tartós az ellenség öröme. (9) Követelték, hogy azonnal vezesse őket az ellenséges tábor alá (amely ott volt a síkságon, látótávolságban), és büntesse meg őket kedve szerint, ha nem foglalják el még az éj beállta előtt. (10) Postumius megdicsérte őket, majd megparancsolta, hogy gyűjtsenek erőt, és a negyedik őrségváltás idejére álljanak készen. De az ellenség is megindult, hogy elzárja a rómaiak elől a Verrugo felé vezető utat, és megakadályozza, hogy az éj leple alatt elmeneküljenek arrafelé. Így épp szembetalálkoztak, és még napkelte előtt – igaz, hogy egész éjjel sütött a hold – megkezdődött a csata. A csata kimenetele éppolyan bizonyos volt, mintha nappal harcoltak volna. (11) Verrugóban azonban az odáig elhallatszó csatazaj miatt azt hitték, hogy a római tábor ostrom alatt áll, és ettől olyan nagy rémület tört ki, hogy hiába próbálta Aemilius kétségbeesetten visszatartani katonáit, azok rendezetlen sorokban Tusculumba menekültek. (12) Innen jutott el Rómába a rémhír, hogy Postumiust seregével együtt leméészárolták. Ő azonban – amikor napkelte után a rómaiaknak nem kellett többé félniük, hogy csapdába esnek, ha az ellenséget felbomlott hadrendben üldözőbe veszik – végiglovagolt a csatasor előtt, számon kérte a katonákon ígéretüket, és úgy felszította bennük a harci kedvet, hogy az aequusok most már nem tudtak ellenállni rohamuknak. (13) A menekülők között rendezett vérfürdő – mint mindig, ha a derekasságnak fölébe kerekedik a düh – az ellenség teljes megsemmisítésével végződött. A Tusculumból érkezett alaptalan gyászhír után megjött Postumius babérgallyal díszített levele,[1] amely tudatta, hogy a római népé a győzelem, az aequusok serege elpusztult.

[1] Szokás volt a jó hírt vagy győzelmet bejelentő levelet babérággal feldíszíteni.

29.

(1) Minthogy a nép*tribunus*ok kezdeményezései még nem értek célt,[1] a köznép arra törekedett, hogy a javaslat előterjesztői tartsák meg *tribunus*i tisztségüket, az atyák pedig arra, hogy a javaslat ellenzőit válasszák újra. De saját választási gyűlésein a köznép akarata esett latba nagyobb súllyal. (2) Az atyák ezt a sérelmet úgy torolták meg, hogy *senatus*i határozatot hoztak a köznép által gyűlölt *consul*i tisztség visszaállításáról.[2] 15 év után újra *consul*okat választottak: Lucius Lucretius Flavust és Servius Sulpicius Camerinust [393].

(3) Az év elején a nép*tribunus*ok – minthogy egyetlen tisztségviselő társuk részéről sem fenyegetett tiltakozás – még elszántabban törekedtek a törvényjavaslat elfogadtatására, a *consul*ok pedig, éppen ezért, nem kisebb hévvel szálltak szembe velük. Míg a polgárság figyelme erre az ügyre összpontosult, az aequusok bevették Vitelliát, a területükön létesített római *coloniá*t. (4) A telepesek nagy része sértetlenül eljutott Rómába, minthogy a várost az éjszaka folyamán árulás játszotta az ellenség kezére, és túlsó részén szabad út nyílt a menekülésre. (5) A feladatot Lucius Lucretius *consul*ra bízták, aki seregével odavonult, ütközetben diadalt aratott az ellenségen, és győztesen tért vissza Rómába – egy sokkal nagyobb csatára.

(6) Törvény elé idézték a két évvel korábban hivatalban volt nép*tribunus*okat, Aulus Verginiust és Quintus Pomponiust. A *senatus* egyértelműen becsületbeli kérdésnek tartotta, hogy védelmükre keljen, hiszen nem a magánéletben vagy *tribunus*i tisztükben elkövetett vétkükért vádolták be őket, csak azért, mert az atyák kedvében járva megvétózták a többi *tribunus* javaslatát.[3] (7) De a *senatus* pártfogásánál erősebbnek bizonyult a köznép haragja, és így – a lehető legrosszabb példát szolgáltatva, az atyák nagy felháborodására – ártatlanul 10 000 súlyos bronzpénz bírságra ítélték őket fejenként.

(8) Camillus nyíltan rábizonyította bűnét a köznépre: most szembefordul saját embereivel, és nem látja be, hogy ha a *tribunus*ok ellen ilyen botor ítéletet hoz, óvási joguktól fosztja meg őket, és ezáltal magát a *tribunus*i hatalmat ássa alá. (9) Tévednek – mondta –, ha azt képzelik, hogy a *senatus* eltűri e testület zabolátlan féktelenségét. Az atyák, ha a *tribunus*i hatalmat nem tudják *tribunus*i segítséggel letörni, majd találnak más fegyvert ellene. (10) A *consul*oknak is

[1] Arról a T. Sicinius nép*tribunus* által előterjesztett javaslatról van szó, hogy a rómaiak települjenek át a meghódított Veiibe (vö. V. 24. 7–10).

[2] Miután csak patrícius lehetett *consul*, ez a tisztség a patrícius uralom jelképévé és biztosítékává vált. A nép csak 367-ben vívta ki, hogy plebejus is lehessen *consul* (VI. 42. 11).

[3] Lásd V. 25. 1.

szemére vetette, hogy szó nélkül tűrték, hogy a *senatus* akarata szerint eljáró *tribunus*ok mégse kapják meg az állam részéről megígért oltalmat. Mindezt lépten-nyomon hangoztatta a teljes nyilvánosság előtt, így az embereket napról napra jobban maga ellen ingerelte.

30.

(1) A *senatus*ban is szüntelenül izgatott a törvény ellen, mondván: Ha eljön a törvény megtárgyalásának napja, és a Forumra vonulnak, emlékezzenek rá, hogy ott oltáraikért, családi tűzhelyükért, isteneik templomaiért és szülőföldjükért kell harcolniuk. (2) Ami őt magát illeti (ha ugyan szabad saját dicsőségét felidéznie egy olyan harcban, amelyben a haza sorsa dől el), számára is kitüntetés lenne, ha benépesülne az a város, amelyet ő foglalt el: naponta örömmel nézhetné dicsősége emlékművét, szeme előtt láthatná a várost, amelynek képét ott vitték diadalmenetében,[1] láthatná, hogy mindenki az ő nagy tette nyomát követi. (3) De bűnnek tartja egy kihalt város benépesítését, amelyből a halhatatlan istenek is elköltöztek; bűnnek tartja, hogy a római nép leigázott földön telepedjen le, és győztes hazáját legyőzöttel cserélje fel.

(4) Vezérük biztatása feltüzelte az atyákat: a törvény tárgyalásának napján öreg és fiatal egy tömegben vonult le a Forumra, majd szétszóródtak, ki-ki a maga *tribus*ához.[2] Könnyek között, *tribus*társaik kezét szorongatva könyörögtek: (5) ne hagyják el hazájukat, amelyért ők és atyáik oly nagy hősiességgel és szerencsével harcoltak – és közben a Capitoliumra, Vesta szentélyére és körben a többi templomra mutattak –, (6) ne tegyék földönfutóvá a római népet, ne hurcolják el atyái földjéről és házi isteneitől egy ellenséges városba, ne hagyják odáig fajulni a dolgot, hogy jobb lett volna Veiit el sem foglalni, mert így Róma elnéptelenedik.

(7) Minthogy nem erőszakosan léptek fel, hanem esdekeltek, és közben állandóan az isteneket emlegették, a többség félni kezdett, hátha a kegyeletsértés bűnébe esik, így a törvényjavaslatot a *tribus*ok egy szótöbbséggel elvetették.[3] (8) Ez a győzelem olyan nagy örömet keltett az atyákban, hogy másnap a *consul*ok javaslatára a *senatus* úgy határozott: osszanak szét a veii földből a polgárok között fejenként hét *iugerum*ot; és ne csak a családapák kapjanak, hanem gondoljanak a családok minden szabad tagjára, hogy ez a reménység növelje a gyermekvállalási kedvet.

[1] A diadalmenetben ott vitték a meghódított városok, földek, folyók, hegységek ábrázolásait.

[2] A *tribus*oknak a patríciusok is tagjai voltak.

[3] Akkoriban a *tribus*ok száma 21 volt.

31.

(1) Ez az ajándék aköznépet annyira megnyerte, hogy nem tiltakozott a *consul*-választó gyűlés ellen. (2) *Consul*lá választották Lucius Valerius Potitust és Marcus Manliust, aki később a Capitolinus melléknevet nyerte el [392].[1] A *consul*ok nagyszabású játékokat rendeztek, amelyeknek megtartására még Marcus Furius *dictator* tett fogadalmat a veii háborúban. (3) Ebben az évben szentelték fel Iuno Királynő szentélyét, amelyet szintén a *dictator* fogadott meg az említett háborúban. A hagyomány szerint a templom felavatását a matrónák rendkívüli buzgalma tette nevezetessé.

(4) Az Algiduson az aequusok ellen említésre is alig méltó háború zajlott le: az ellenség szinte még a közelharc kezdete előtt megfutamodott. Valeriusnak, aki kitartóbban kaszabolta a menekülő ellenséget, diadalmenetet, Manliusnak *ovatió*t szavaztak meg. (5) Még ebben az évben újabb háború kezdődött, ezúttal a volsiniibeliek[2] ellen, de mivel a római területen a szárazság és hőség következtében éhínség és járványok dúltak, nem küldhettek oda sereget. Ezért a volsiniibeliek a velük szövetséges sappinumiakkal[3] együtt elbizakodottságukban be-betörtek a római földekre; (6) erre a rómaiak mindkét népnek megüzenték a háborút.

Meghalt Gaius Iulius *censor*, helyébe Marcus Corneliust választották meg. Később ebben a választásban kegyeletsértést láttak, mert ebben az ötéves időszakban esett el Róma. (7) Azóta nem választanak elhunyt *censor* helyére újat. Amikor a *consul*okat is elérte a járvány, úgy döntöttek, hogy a jósjelkérést egy *interrex* közreműködésével megújítják. (8) Ezért a *consul*ok *senatus*i határozatra lemondtak tisztségükről, és Marcus Furius Camillust választották meg *interrex*-nek, aki azután Publius Cornelius Scipiót, ez pedig Lucius Valerius Potitust nevezte ki *interrex*nek. (9) Potitus hat *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*t választott, hogy ha közülük egyik vagy másik megbetegszik, az államnak akkor is legyen elég vezetője.

32.

(1) Quintilis 1-jén hivatalba lépett Lucius Lucretius, Servius Sulpicius, Marcus Aemilius, Lucius Furius Medullinus (hetedszer), Agrippa Furius, Gaius Aemilius (másodszor) [391]. (2) A Volsinii ellen vívott háború Lucius Lucretius és Gaius Aemilius, a sappinumiak elleni pedig Agrippa Furius és Servius Sulpicius fel-

[1] Manlius a Capitolium védelmében végrehajtott hőstettéért (V. 47.) is kaphatta ezt a melléknevet, de egyszerűen azért is, mert háza a Capitoliumon állt (vö. V. 47. 8).

[2] Volsinii az etruszk városok egyike volt.

[3] Ez a nép más forrásból nem ismert, sőt városuk azonosítása is kétséges.

adata lett. (3) Először a volsiniibeliekkel ütköztek meg. Ez az ellenség számát tekintve hatalmas háborúnak indult, de ha a küzdelmet vesszük, nem volt valami megerőltető. Csatasorukat már az első összecsapás szétszórta, és a lovasságtól körülkerítve 8000 megfutamodott katonájuk tette le a fegyvert és adta meg magát. (4) E háború hírére a sappinumiak már nem is bocsátkoztak ütközetbe: fegyvereseik a falak védelmére bízták magukat. A rómaiak minden ellenállás nélkül végigfosztogatták a sappinumiak és a volsiniibeliek földjét, (5) majd a háborúban kimerült volsiniibeliekkel húsz évre fegyverszünetet kötöttek, azzal a feltétellel, hogy megtérítik a római népnek okozott károkat, és kifizetik a sereg az évi zsoldját.

(6) Ugyanebben az évben a plebejus származású Marcus Caedicius jelentette a *tribunus*oknak, hogy a Nova Vián, ahol ma egy kis szentély áll Vesta temploma fölött,[1] az éjszaka csendjében emberfeletti tisztaságú hang szólította meg, és ráparancsolt: szóljon a *tribunus*oknak, hogy közelednek a gallok. (7) Ilyen alacsony rangú személy bejelentését persze nem vették figyelembe, hiszen egyébként is távoli és épp ezért ismeretlen népről volt szó. Sőt a végzet nyomása alatt nemcsak az isteni intésre nem hederítettek, de az emberi segítség egyetlen lehetőségét, Marcus Furiust is eltávolították a Városból. (8) Lucius Appuleius nép*tribunus* törvénybe idézte őt a veii zsákmány ügyében.[2] Camillus, aki épp ekkortájt veszítette el felnőtt fiát, egybehívta *tribus*ának tagjait és *cliens*eit, azaz a köznép nagy részét, és megkérdezte véleményüket. Azok azt felelték, hogy összeadják a pénzbírságot, amelyre ítélik majd, de felmentetni nem tudják őt. (9) Ő erre önként száműzetésbe vonult, kérve a halhatatlan isteneket, hogy ha ártatlanul és jogtalanul sújtotta őt az ítélet, hálátlan hazája a lehető leghamarabb érezze meg hiányát.[3] Távollétében 15 000 súlyos bronzpénz bírságra ítélték.

33.

(1) Miután elűzték az egyetlen polgárt, aki, ha hazájában marad – amennyire az emberi életben bármi bizonyos lehet –, megmenthette volna Rómát a megszállástól, lassan közeledett a Városhoz sors rendelte végzete. Követek érkeztek Clusiumból, hogy segítséget kérjenek a gallok ellen.

[1] A kultuszhely a Palatinus-domb északi csücskénél állt.

[2] Egyéb források más okokat adnak meg Camillus száműzetésével kapcsolatban. A legkorábbi változat valószínűleg az, amelyet az idősebb Plinius (*Természetrajz* XXXIV. 13) őrzött meg: eszerint Camillust Sp. Carvilius *quaestor* fogta perbe, amiért bronzkaput építtetett be a házába. Egy kései változat (Diodórosz XIV. 117. 6) szerint pedig éppen a hírhedt diadalmenet okozta bukását.

[3] Hasonlóképpen fohászkodik Akhilleusz az Íliászban (I. 233–244).

(2) Úgy tartják, a gallokat terményeink, különösen a számukra akkor még új élvezetnek számító bor zamata csábította arra, hogy az Alpokon átkelve elfoglalják a régebben etruszkok lakta területeket. (3) A bort állítólag a clusiumi Arruns szállította Galliába, hogy idecsalja őket, haragjában, amiért Lucumo nevű, igen befolyásos gyámfia elcsábította a feleségét.[1] Nem volt semmi reménye a bosszúra, hacsak külső erőt nem hív segítségül. (4) Ő kalauzolta az Alpokon átkelő gallokat, és ő javasolta nekik, hogy vegyék ostrom alá Clusiumot.

Nem szándékozom kétségbe vonni, hogy a gallokat Arruns vagy egy másik clusiumi vezette a város alá, (5) de az kétségtelen, hogy nem a Clusiumot ostromló gallok voltak az elsők, akik átkeltek az Alpokon. Hiszen már mintegy 200 évvel Clusium ostroma és Róma elfoglalása előtt is keltek át gallok Itáliába,[2] (6) és seregeik nem ezekkel az etruszkokkal ütköztek meg először, hanem már sokkal korábban, az Appenninek és az Alpok közötti terület etruszk lakosságával is gyakran vívtak csatákat. (7) A római uralom előtt az etruszkok fennhatósága messze kiterjedt szárazföldön és tengeren egyaránt. Az Itáliát sziget módjára övező alsó és felső tenger neve bizonyítja, milyen nagy volt a hatalmuk: az egyiket az egész nép nevéről Etruszk-tengernek, a másikat a Hatria nevű etruszk *coloniá*ról[3] Hatriai-tengernek nevezték Itália népei. (8) Ezt a két tengert a görögök is Tirrén- és Adriai-tengernek hívják. (9) Az etruszkok, akiknek a területei mindkét tenger irányában kiterjedtek, 12-12 várost alapítottak: előbb az Appennineken innen, a Tirrén-tenger mellett, majd az alapító városokéval megegyező számú coloniát az Appennineken túl; (10) ezek a Pótól az Alpokig tartó területet teljes egészében hatalmukban tartották, kivéve azt a szögletet, ahol a venétek laknak a tengeröböl körül. (11) Kétségtelen, hogy az Alpokban lakó törzsek is tőlük származnak, főleg a raetusok, akiknek természetét a lakóhelyük vadította el, és származásukra már csak nyelvük hangzása emlékeztet, bár az is eléggé megromlott.[4]

[1] Arruns és Lucumo viszályára vö. még I. 34. 2 (a hozzá fűzött jegyzettel).

[2] Ez a dátum túl korainak tűnik, és valószínűleg annak köszönhető, hogy Livius görög forrásai szinkronba akarták hozni az első itáliai kelta inváziót Masszalia görög gyarmat megalapításával (vö. V. 34.). Az első kelta régészeti emlékek Itáliában az V. század elejéről valók.

[3] A Pó torkolatánál fekvő, etruszk alapítású Hatria vagy (latin változatban) Hadria városának nevéből ered a tenger nevének görög változata. A város nem tévesztendő össze a Picenumban fekvő, görög alapítású Atria városával.

[4] A raetusok valójában illír eredetűek lehettek, és nyelvüknek a római szerzők által emlegetett etruszk vonásai inkább csak másodlagos kulturális hatásnak tudhatók be.

34.

(1) A gallok Itáliába érkezéséről a következőket írják forrásaink.[1] Amikor Rómában Tarquinius Priscus uralkodott, a Gallia egyharmadát lakó keltákat[2] a biturixek tartották uralmuk alatt. Közülük került ki a kelta térség királya is. (2) Az akkori királyt Ambigatusnak hívták. Nagy hatalma volt, hála a maga és törzse bátorságának és szerencséjének. Uralma alatt ugyanis Gallia annyira bőven termett gabonát és embereket, hogy a túlszaporodott lakosság kormányzása már-már alig látszott lehetségesnek. (3) Amikor Ambigatus megvénült, le akarta venni országáról a tömeggé duzzadt lakosság ellátásának gondját. Kijelentette hát, hogy nővére fiait, Bellovesust és Segovesust, e két vállalkozó szellemű ifjút elküldi új hazát keresni oda, ahová az istenek vezetik őket madárjóslataikkal. (4) Annyi embert vihetnek magukkal – mondta –, amennyit akarnak, hogy egyetlen nép se állhassa útjukat. Sorsot húztak; Segovesusnak a hercyniai rengeteg jutott,[3] Bellovesust pedig sokkal kellemesebb helyre küldték az istenek: Itáliába. (5) Magával vitte az egyes népek létszámfölöslegét: biturixeket, arvernusokat, senókat, aeduusokat, ambarrusokat, carnusokat, aulercusokat. Nagy gyalogos és lovas csapatokkal indult útnak, és végül elért a tricastinusok földjére.[4] (6) Itt már az Alpok láncai meredtek előtte, és nem csodálhatjuk, hogy áthatolhatatlannak látszottak, mert – hacsak nem adunk hitelt a Hercules-mondának[5] – emberemlékezet óta még soha senki nem kelt át rajtuk. (7) Míg a gallok, mintegy bezárva a magas hegyek gyűrűjébe, tanácstalanul keresték, hogy az égbe nyúló hegygerinceken át miféle úton juthatnak el a másik világrészbe, ráadásul még babonás félelem is hatalmába kerítette őket, mert híre jött, hogy a salluvius nép[6] megtámadott egy hazát kereső népcsoportot. (8) Ezek a Phókaiából hajón odaérkezett masszaliaiak voltak.[7] Sorsukat a gallok saját sorsuk előjelének tekintették, így

[1] Livius elbeszélése a Kr. e. II–I. századi görög etnográfiai szerzők rekonstrukcióit követi, amelyeknek alapjául nem az eseményekkel kortárs források szolgáltak, hanem a kelta törzsek korabeli elhelyezkedése, amelyből visszakövetkeztettek a vándorlás menetére.

[2] Livius itt *A gall háború* kezdősoraiban Caesar által adott felosztást követi: Gallia három részét a kelták, az aquitaniaiak és a belgák lakják.

[3] Ezen a néven ismerték az ókorban a Rajnától keletre fekvő végtelen erdőségeket.

[4] Ez nagyjából a mai St. Paul-Trois-Châteaux környékének felel meg.

[5] A monda szerint Héraklész Gérüonész gulyájának elhajtása (vö. I. 7.) közben eljutott az Ókeanoszhoz (a mai Gibraltárhoz), innen hazatérőben pedig átkelt a Pireneusokon és az Alpokon, és Itáliában is járt.

[6] A salluviusok a Rhône és az Alpok tengerparti nyúlványai között éltek, és rablótevékenységükről híresültek el.

[7] Masszalia (latinul *Massilia*, a mai Marseille) gyarmatvárost Kr. e. 600 körül alapították a phókaiaiak, majd 540 körül a telepesek újabb hulláma érkezett oda.

aztán segítettek nekik, hogy a helyet, ahol partra szálltak, megerődíthessék, anélkül hogy a salluviusok akadályozták volna őket. (9) Ők maguk pedig a taurinusok területén[1] és a Duria völgyén keresztül átkeltek az Alpokon; majd szétverték az etruszkokat nem messze a Ticinus folyótól. Amikor megtudták, hogy a földet, ahol épp letelepedtek, Insubriumnak hívják – ugyanúgy, ahogy az insubereket, az aeduusok törzsének egyik alcsoportját –, a vidék adta jósjelet követve itt alapítottak várost, és Mediolaniumnak nevezték el.

35.

(1) Rögtön ezután Etitovius vezetésével újabb csapat érkezett: cenomanusok, akik az előttük járók nyomait követve, Bellovesus támogatásával ugyanott keltek át az Alpokon, és a mai Brixia és Verona városok vidékét foglalták el. (2) Utánuk a libuusok és a salluviusok telepedtek le a Ticinus folyó mellékén lakó ősi ligur törzs, a laevusok szomszédságában. Aztán a boiusok és a lingók keltek át a Poeninus-hágón, és minthogy a Pó és az Alpok között már nem volt számukra hely, tutajokon átkeltek a Pón, és nemcsak az etruszkokat, hanem az umbereket[2] is elűzték földjükről, de az Appennineken belül maradtak. (3) Végül az utoljára érkező senók az Utens és az Aesis folyók között foglaltak területet. Forrásaim szerint ez a nép volt az, amely Clusium, majd Róma alá érkezett – de az már kérdéses, hogy egymagában-e vagy az összes Alpokon inneni gall néptörzs támogatásával.

(4) Clusium lakóit rémülettel töltötte el az új háború, a jövevények hatalmas tömege, sosem látott külseje, fegyverzete és az a hír, hogy már sokszor legyőzték az etruszk légiókat a Pó innenső és túlsó partján egyaránt. Bár a rómaiakkal semmiféle szövetséges vagy baráti viszonyban nem voltak – legfeljebb annyiban, hogy nem segítették meg veiibeli rokonaikat a római nép ellen –, követeket küldtek Rómába, hogy a *senatus*tól kérjenek segítséget. (5) A segítséget ugyan nem tudták kieszközölni, de a rómaiak követeket küldtek a gallokhoz, Marcus Fabius Ambustus három fiát, hogy a *senatus* és a római nép nevében tárgyaljanak velük: ne támadjanak rá a római nép szövetségeseire és barátaira, akiknek részéről nem érte őket sérelem. (6) A rómaiak, ha szükséges, fegyverrel is megvédik szövetségeseiket, de jobb volna a háborút elkerülni, ha van rá mód, és az újonnan jött gallokkal inkább békében, mint háborúban megismerkedni.

[1] A taurinusok kelta törzse a mai Torino vidékén élt.

[2] Az umberek a Tiberis és Nar folyóktól az Adriai-tengerig elterülő vidéken éltek. Nyelvileg az oszk népekkel álltak szorosabb rokonságban.

36.

(1) Békés üzenet lett volna ez, csakhogy maguk a követek erőszakos természetükkel inkább a gallokhoz, mint a rómaiakhoz voltak hasonlóak. Amikor a gallok gyűlésén elmondták a rájuk bízott üzenetet, a következő választ kapták: (2) Bár a rómaiak nevét most hallják először, úgy vélik, csak bátor harcosok lehetnek, ha Clusium lakói szorult helyzetükben hozzájuk folyamodtak segítségért. (3) Minthogy pedig a rómaiak inkább követség útján, nem pedig fegyverrel akarták szövetségeseiket velük szemben megvédeni, ők maguk sem vetik meg a felkínált békét, azzal a kikötéssel, hogy annak a területnek egy részét, amelyet a clusiumiak birtokolnak, de nem művelnek, engedjék át a föld nélküli galloknak; a béke csak ezzel a feltétellel lehetséges. (4) A választ a rómaiak színe előtt akarják megkapni, és ha megtagadják tőlük a földet, ugyancsak a rómaiak jelenlétében kezdik meg a harcot, hogy azok hírül adhassák otthon, mennyire felülmúlnak a gallok bátorságban minden más halandót.

(5) A rómaiak kérdésére, hogy milyen jogon próbálják a gallok háborús fenyegetésekkel kizsarolni a tulajdonostól a földjét, és egyáltalán mi keresnivalójuk van Etruriában, azok hetykén azt felelték, hogy a jogot a fegyvereikben hordják, és minden a bátor harcosokat illeti. Erre mindkét részről fellángoltak az indulatok, mindenki rohant a fegyvereiért, és megkezdődött a harc. (6) Egyre szorosabbra vonta a hurkot Róma városa körül a végzet: a követek, megsértve a népek jogát, fegyvert fogtak. A dolog nem maradhatott titokban, minthogy az etruszk hadijelvények előtt a római ifjúság három legnemesebb és legbátrabb tagja harcolt, és nagyon is feltűnt, milyen vitézek az idegenek. (7) Sőt Quintus Fabius kilovagolt a csatasoron túlra, és a gallok egyik vezérét, aki nagy harciasan már az etruszk hadijelvényeknek rontott, lándzsájával oldalba döfte és megölte. Miközben leszedte ellenfele fegyvereit, a gallok felismerték, és egész seregükön végigfutott a hír, hogy ez a római követ.

(8) Félretéve tehát a clusiumiak elleni haragjukat, visszavonulót fújtak, és fenyegetően szidalmazták a rómaiakat. Némelyek azt javasolták, hogy nyomban induljanak Róma ellen, de az idősebbek tanácsa győzött: előbb követség útján panaszolják fel a jogsértést, és követeljék a népek jogát megsértő Fabiusok kiadatását. (9) A gall követek híven elő is adták az üzenetet. A *senatus* helytelenítette a Fabiusok eljárását, a barbárok követelését pedig jogosnak tartotta,[1] de

[1] A senatus kénytelen volt – legalábbis gondolatban – elismerni, hogy jogsértés történt. Vallási szempontból ez a vétek a másik kettővel együtt (Camillus elítélése, majd később csata előtt az áldozat elmulasztása) vált az Allia melletti vereség okozójává.

elfogultságuk nem engedte, hogy véleményükkel egyező döntést hozzanak ilyen kiváló származású férfiakkal szemben. (10) Így tehát, hogy ne őket terhelje a felelősség a gallok elleni háborúban esetleg majd bekövetkező vereségért, a gallok követeléseivel kapcsolatos vizsgálatot a népgyűlés elé utalták. Itt pedig olyan nagy súllyal esett latba a befolyás és hatalom, hogy éppen azokat választották meg a következő évre *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*nak, akiknek a megbüntetéséről tárgyaltak.[1] (11) A gallok ezért nagyon is érthető módon haragra gerjedtek, és nyíltan háborúval fenyegetőzve tértek vissza övéikhez. (12) A három Fabius mellett még Quintus Sulpicius Longust, Quintus Serviliust (negyedszer) és Publius Cornelius Maluginensist választották meg katonai *tribunus*nak [390].

37.

(1) Bár ilyen szörnyű csapás fenyegetett – a szerencse ennyire elvakítja a lelkeket, ha azt akarja, hogy akadálytalanul sújthasson le áldozataira –, a polgárság, amely Fidenae, a veiibeliek és más szomszédos népek ellen a legvégső eszközöket is felhasználta, és számos esetben *dictator*t választott, (2) most, amikor egy sosem látott, hírből sem ismert, az óceántól, a világ végéről érkező nép indított ellene háborút, semmiféle rendkívüli hatalmat vagy erőforrást nem vett igénybe. (3) Azok tartották kézben a főhatalmat *tribunus*okként, akik meggondolatlanságukkal a háborút előidézték, és nem fordítottak több gondot a sorozásra,[2] mint közepes jelentőségű háborúknál szokás, sőt igyekeztek kicsinyíteni a róla keringő híreket is.

(4) Közben a gallokat annak hallatára, hogy az emberiség jogának lábbal tipróit még tisztséggel is kitüntették, az ő követségükből pedig csúfot űztek, elöntötte a népükre jellemző, fékezhetetlen indulat: azonnal megragadták hadijelvényeiket, és erőltetett menetben nekivágtak az útnak. (5) A gyors előnyomulásuk keltette zűrzavartól megrémült városok fegyvert fogtak, a föld népe menekült; a gallok azonban, amerre csak elvonultak, nagy kiáltozással adták tudtul, hogy Róma felé tartanak. Hosszúra nyúló, roppant szélességben özönlő gyalogos és lovas seregük mérhetetlen területet foglalt el. (6) De Rómában, ahová folyamatosan érkeztek a hírek a clusiumiak, majd egyéb népek üzenetei útján, a legnagyobb rémületet az ellenség gyors előrenyomulása okozta. (7) Így hát hirtelen toborzott, fel nem készített sereg vonult ki és szállt szembe velük vég-

[1] Ebből következik – amit Livius külön nem említ –, hogy a népgyűlés előzőleg felmentette a Fabiusokat.

[2] Polübiosz (II. 18) szerint a római sereget a szokásos négy légió és néhány ezer szövetséges katona alkotta.

re-valahára a 11. mérföldkőnél,[1] ott, ahol a crustumeriumi hegyekből mély mederben lefutó Allia folyó az úttól kicsivel lejjebb a Tiberisbe torkollik. (8) Már szemben és körös-körül minden pontot megszállt az ellenség, és mindent betöltött hátborzongató hangjával ennek a hőzöngésre született népnek durva éneke és összevissza üvöltözése.

38.

(1) Itt a katonai *tribunus*ok nem is választottak előre táborhelyet, nem építettek erődített sáncot, amely biztosította volna a visszavonulást, sőt nemcsak az emberekkel, de még az istenekkel sem törődtek: jósjelkérés és biztató áldozat nélkül állították fel a csatasort, széthúzva a szárnyakat, hogy a túlerőben lévő ellenség ne tudja bekeríteni őket. (2) Arcvonaluk még így sem volt olyan széles, mint az ellenségé, viszont a centrum a sorok elnyújtása miatt meggyengült és fellazult. Jobbra kisebb magaslat emelkedett; úgy döntöttek, hogy ide vonják össze a tartalékot. Ez az intézkedés volt az oka a kezdeti rémült megfutamodásnak, de ez teremtette meg később a menekülés egyetlen lehetőségét is. (3) Brennus, a gallok fejedelme ugyanis látva, milyen kis létszámú az ellenség, cseltől tartott, és azt hitte, a rómaiak azért szállták meg a magaslatot, hogy ha a gallok szemtől szemben összecsapnak a légiók arcvonalával, a tartalék majd hátba és oldalba támadhassa őket. Ezért rögtön a tartalék ellen fordult, (4) bízva abban, hogy ha ezeket előbb kiszorítja állásukból, a síkságon jelentős számbeli fölényével könnyű diadalt arat majd. Láthatólag nemcsak a szerencse, hanem a józan számítás is a barbárokat segítette. (5) A másik seregben semmi nem vallott rómaiakra, sem a katonák, sem a vezérek viselkedése. Egy pillanat alatt pánikszerű rémület szállta meg a lelküket, és annyira megfeledkeztek mindenről, hogy – bár a Tiberis is útjukat állta – sokkal többen menekültek az ellenséges Veiibe, mint egyenes úton feleségükhöz és gyermekeikhez Rómába. (6) A tartaléknak egy ideig védelmet nyújtott a terep; a sereg többi része, amikor a közelebb állók oldalról, a távolabb lévők hátulról hallották a csatakiáltást, a meg sem ismert ellenség elől, amely szinte még fel sem tűnt a láthatáron, épen és sértetlenül megfutamodott: nemcsak eleve letettek a harcról, de még a csatakiáltást sem viszonozták. (7) Csata közben nem sok vér folyt, de a menekülők maguk vágták le azt, aki akadályozta őket. (8) Az igazi nagy vérfürdő a Tiberis partján következett, ahová fegyvereit eldobva az egész balszárny menekült. Sok úszni nem tudó vagy elgyengült katonát, akit mellvértje és egyéb védőfelszerelése is elnehezített, elnyelt az örvény. (9) A nagy többség mégis sértetlenül elért Veiibe, ahonnan azonban nemhogy fegyveres segítséget, de még egyetlen köve-

[1] A Rómától északkeletre, Fidenae irányában vezető, Via Salaria nevű úton.

tet sem küldtek Rómába, hogy a vereség hírét megvigye. (10) A folyótól távolabb álló és a magaslattól inkább védett jobbszárnyból mindenki Rómába futott; be sem zárták a Város kapuit, egyenest a fellegvárba menekültek.

39.

(1) A gallokat szinte elkábította a csodaként ölükbe hullott gyors győzelem. Először megtorpantak a döbbenettől, mint akik nem is értik, mi történt, majd cseltől kezdtek tartani, végül megfosztották fegyvereiktől az ellenség halottait, és a fegyvereket szokásuk szerint halmokba rakták.[1] (2) Ezután, amikor az ellenség továbbra sem adott életjelt, végre útnak eredtek, és valamivel napnyugta előtt Róma alá értek. Amikor az előreküldött lovasok jelentették, hogy a kapuk nincsenek bezárva, előőrs sincs a kapuk előtt, sem fegyveresek a falakon, ez az újabb furcsaság visszahökkentette őket. (3) Az éjszaka, a Város ismeretlen fekvése is óvatosságot tanácsolt, ezért letáboroztak Róma és az Anio folyó között, és kipuhatolandó a reménytelen helyzetbe került ellenség szándékát, felderítőket küldtek körbe a falakhoz és a többi kapuhoz.

(4) A rómaiak, minthogy a sereg nagyobb része futott Veiibe, mint Rómába, azt hitték, hogy a Rómába menekülteken kívül egy ember sem maradt életben, és az élőket éppúgy elsiratták, mint a holtakat; a jajgatás szinte az egész Várost betöltötte. (5) Az ellenség érkezésének hírére az egyéni gyászt elhallgattatta az általános rémület. Csakhamar meghallották a falak körül csapatostul kószáló barbárok üvöltözését, zagyva éneklését. (6) Másnap reggelig szüntelen feszült várakozás ülte meg az emberek lelkét. Minden pillanatban várták a támadást a Város ellen. Először, amikor az ellenség megérkezett: nyilván ezért nyomult a Város alá – gondolták –, hiszen ha nem ez volna a tervük, ott maradtak volna az Allia folyónál. (7) Aztán naplementekor, amikor már nem sok volt hátra a nappalból, arra számítottak, hogy még az éj beállta előtt támadni fognak. Később meg azt gondolták, hogy éjszakára halasztották a támadást, mert így nagyobb rémületet tudnak kelteni. Végül a hajnal közeledtével már-már eszüket vesztették a rémülettől. (8) A szüntelen rettegésnek valóban a sarkában járt a szerencsétlenség: az ellenség egységei hadijelvényeik alatt bevonultak a kapukon. De ezen az éjszakán és a következő napon korántsem volt olyan a polgárság hangulata, mint a fejvesztett alliai menekülés idején. (9) Semmi remény nem volt rá, hogy a kicsinyre olvadt maradék sereg meg tudja védeni a Várost, ezért úgy döntöttek, hogy a fegyverbíró fiatalság és a *senatus* derékhada az asszonyokkal és gyermekekkel együtt vonuljon a Capitoliumra, a fellegvárba, (10) ide

[1] Ezt a szokást Caesar is leírja (*A gall háború* VI. 17. 3). A fegyverekből rakott halmokat hadistenüknek szentelték a gallok, és aki elvett belőlük, azt kivetette magából a közösség.

gyűjtsék a fegyvert és az élelmet, és e megerősített helyen ellenállva védelmezzék az isteneket, az embereket, a római nevet; (11) a *flamen*[1] és Vesta papnői pedig vigyék el valahová messzire az állami kultusztárgyakat a tűz és öldöklés elől, és mindaddig ne hagyják cserben az istenek tiszteletét, amíg azok egyetlen tisztelője is életben van. (12) Ha megmarad a fellegvár és a Capitolium, az istenek lakóhelye – mondták –, ha a *senatus*, az államkormányzás feje és a fegyverforgató fiatalság túléli a Rómát fenyegető megsemmisülést, akkor nem lesz olyan nagy veszteség a biztos pusztulásra szánt Városban hagyott sok öreg halála. (13) Hogy a köznép nagy tömege könnyebben belenyugodjon ebbe, a diadalmeneteket megért, *consul*ságot viselt öregek nyilvánosan kijelentették: készek a többiekkel együtt elpusztulni, és ha már egyszer nem tudnak többé fegyvert fogni és a hazát védeni, nem akarják elvenni a falatot a nélkülöző harcosok szája elől.

40.

(1) Ezzel vigasztalták egymást a halálra szánt öregek. Majd buzdító szavakkal fordultak az ifjak seregéhez, felkísérték őket a Capitoliumra, a fellegvárba, és hősiességük, ifjú erejük oltalmába ajánlották az eddig 360 éven át[2] még minden háborúban győztes Város jövőjét, bármi legyen is az. (2) Megrendítő látvány volt, amikor elbúcsúztak egymástól azok, akik hordozói lettek minden reménynek és segítségnek, és azok, akik nem akarták túlélni az elfoglalt Város pusztulását; (3) de különösen az, hogy az asszonyok zokogva és megzavarodva szaladtak hol ezekhez, hol azokhoz, férjük és fiaik nyomába szegődve kérdezgették: miféle végzetnek szolgáltatják ki őket? – és ezzel az emberi szenvedés minden lehetséges formája rájuk köszöntött. (4) A legtöbb asszony végül felment a fellegvárba övéivel: senki nem hívta őket, de nem is akadályozta, mert a védőknek ugyan hasznos lett volna, ha csökken a nem harcolók száma, de nem lett volna emberséges eljárás. (5) A sokaság többi része, főleg a köznépből valók, akiket sem egy ilyen kis dombon elhelyezni, sem a szűkös készletekből élelmezni nem lehetett, a Városból kitódulva szinte összefüggő menetben tartott a Ianiculus felé. (6) Innen egy részük szétszéledt vidékre, mások a szomszéd városokba igyekeztek. Vezető és közös terv híján mindenkit saját reménye és szándéka vezérelt, mert a közös jövőben nem bízhattak többé.

(7) Közben Quirinus *flamen*je és a Vesta-szüzek, mit sem törődve saját vagyonukkal, megtanácskozták, hogy a szent tárgyak közül, amelyeket nem bírtak mind elszállítani, mit vigyenek magukkal, mit hagyjanak itt, és az utóbbiaknak

[1] Ahogy az V. 40. 7-ből kiderül, Quirinus papjáról van szó.

[2] Az ostrom Livius számítása szerint Kr. e. 391-ben kezdődött, amikor Róma alapítása óta 364, kerekítve 360 év telt el.

hol találhatnak biztos rejtekhelyet. (8) Végül legjobbnak vélték, ha a tárgyakat kis edényekben elrejtve egy szentélyben ássák el, Quirinus *flamen*jének a háza mellett, ott, ahol ma szentségtörés köpni. A többit szétosztották egymás között, és terhükkel nekivágtak a Ianiculus felé vezető útnak, a cölöphídon át. (9) A hegyoldalban meglátta őket egy plebejus, Lucius Albinius, aki a Rómából távozó, háborúra alkalmatlan tömeg áradatában szekéren vitte feleségét és gyermekeit. (10) Szentségtörésnek tartotta – mert akkor még tisztán elvált egymástól az emberi és az isteni –, hogy az állam papjai gyalog viszik a római nép szent tárgyait, míg az ő családja szekéren ül, ezért leszállította feleségét és gyermekeit a kocsiról, felvette a Vesta-szüzeket és a szent tárgyakat, és elvitte őket Caerébe, ahová igyekeztek.

41.

(1) Rómában a lehetőségekhez képest minden előkészületet megtettek a fellegvár védelmére, az aggok serege pedig visszatért otthonába, és a halálra elszánt lélekkel várta az ellenség érkezését. (2) Akik közülük *curulis*i hivatalt viseltek valaha, házuk közepén leültek elefántcsont díszítésű székükbe, felöltötték legdíszesebb öltözetüket,[1] amelyben az istenszobrokat vivő kocsikat kísérték vagy diadalmenetet tartottak, hogy hajdani méltóságuk, állásuk, érdemeik jelvényeiben érje őket a halál. (3) Egyesek szerint áldozatul ajánlották fel magukat a hazáért és a római népért, és Marcus Folius *pontifex maximus* mondta elő számukra az áldozati ima szövegét.[2]

(4) Másnap a gallok – egyrészt mert az éjszaka folyamán lelohadt bennük a harci feszültség, másrészt mert sehol nem kényszerültek nehéz csatát vívni, sőt a Várost sem kellett rohammal és erővel elfoglalniuk – minden harag és harci düh nélkül vonultak be a Városba a tárva-nyitva álló Porta Collinán át, és a Forumra érve tekintetüket körülhordozták a templomokon és a fellegváron, amely egymaga emlékeztetett arra, hogy háború van. (5) Majd csekély őrséget hátrahagyva, hogy a capitoliumi fellegvárból a rómaiak ne csaphassanak le elszéledt csapataikra, szétszóródtak zsákmányt keresni, anélkül hogy a kihalt utcákon egyetlen emberrel is találkoztak volna. Egy részük csoportosan rontott be a legközelebbi épületekbe, mások a távolabbi házak felé indultak, remélve, hogy ott még nem járt senki, és tele vannak zsákmányolnivalóval. (6) Majd újra megri-

[1] Az arannyal hímzett, bíborszegélyű tógát *(toga picta)* és a pálmaágakkal kihímzett tunikát *(tunica palmata)*.

[2] Az államért való önfeláldozás *(devotio)* szertartását csak *imperium*mal rendelkező tisztségviselő végezhette el (vö. VIII. 6. 13), de azok, akik valaha ilyen tisztséget viseltek, rendkívüli esetben újra megkaphatták rá a jogot.

adva, éppen a Város néptelenségétől, nehogy az ellenség tőrbe csalja kószáló harcosaikat, csoportokba verődve visszaszivárogtak a Forumra és környékére, (7) ahol a köznép házai zárva, az előkelők csarnokai nyitva álltak – ők pedig szinte jobban féltek a nyitott, mint a bezárt házakba belépni. (8) Csakis tisztelet ébredt bennük, amikor meglátták a házak előcsarnokában üldögélő öregeket, akiket nemcsak emberfeletti fenségű ékességeik és ruházatuk, hanem a tekintetükből, fennkölt arckifejezésükből sugárzó méltóság is az istenekhez tett hasonlóvá. (9) Körülállták őket, és úgy bámulták, mint valami szobrokat. Ekkor a hagyomány szerint Marcus Papirius,[1] az egyik öreg feldühítette valamelyik gall harcost, mert amikor az megsimogatta az ő korabeli szokás szerint hosszúra növesztett szakállát, ő elefántcsont botjával[2] a fejére ütött.[3] Erre megkezdődött az általános öldöklés, a többi öreget is ott vágták le ültében. (10) A főemberek meggyilkolása után egy léleknek sem irgalmaztak, a házakat kirabolták, majd felgyújtották

42.

(1) Lehet, hogy nem minden gallnak volt a szíve vágya a Város elpusztítása, vagy talán a vezéreik döntöttek úgy, hogy itt-ott ugyan gyújtogatnak megfélemlítésül, hátha megadásra bírja az ostromlottakat a lakóhelyükhöz való ragaszkodás, (2) de nem égetnek fel minden házat, hogy a Város épen maradt részével zsarolhassák az ellenséget – elég az hozzá, hogy a tűz az első napon korántsem terjedt el olyan mértékben és annyi irányban, mint elfoglalt városokban szokott. (3) A rómaiak a fellegvárból lenézve az eléjük táruló látványt – a Várost megtöltő és az utcákon ide-oda futkosó ellenséget, a hol itt, hol ott feltűnő új meg új szörnyűségeket – nemhogy értelmükkel felfogni, hanem még szemükkel és fülükkel követni sem tudták. (4) Szívükkel, arcukkal, tekintetükkel, minden zajra megremegve, mindig arrafelé fordultak, amerre az ellenség kiáltozása, az asszonyok és gyermekek sírása, a lángok ropogása és a beszakadó épületek robaja vonzotta tekintetüket,[4] mint akiket a sors arra rendelt, hogy hazájuk összeomlásának nézői legyenek, és abból, ami az övék volt, puszta testükön kívül ne menthessenek meg semmit; (5) és annyival sajnálatra méltóbbak voltak mindenki másnál, akit valaha is ostromzár alatt tartottak, hogy saját hazájuktól elvágva mindenü-

[1] Vö. IV. 45. 5.

[2] Arany babérlevelekkel vagy később sassal díszített bot, amelyet a diadalmenetet tartó hadvezér tartott a kezében.

[3] Az áll megérintése a *devotio* szertartásos mozdulata volt (vö. VIII. 9. 5). A gall harcos alkalmatlankodása tehát a szertartást zavarta meg, így Papirius ingerült reakciója érthető.

[4] A retorikus történetírás hatását gyaníthatjuk ebben a részletben: a leírás úgy hangzik, mintha a nők és gyermekek az ellenség hatalmába kerültek volna, holott az előbbiekből következően részben a fellegvárban voltak, részben elmenekültek Rómából.

ket az ellenség hatalmában látták. (6) A rettenetes nap után beköszöntő éjszaka sem hozott több nyugalmat, majd a zaklatott éjszakára új nap virradt. Nem volt egyetlen pillanat, amely ne szolgált volna valami új szerencsétlenség látványával. (7) De lelküket annyi rázúduló csapás terhe sem törte meg, és noha látták, hogy a tűzvész és a rombolás mindent a földdel tett egyenlővé, hősiesen védelmezték szegényes kis dombjukat, a szabadság megmaradt szigetét. (8) A napról napra ismétlődő csapások szinte hozzáedzették őket a bajokhoz, és érzéketlenné tették őket saját helyzetükkel szemben; szemüket egyetlen megmaradt reményükre, pajzsukra és kardjukra szegezték.

43.

(1) A gallok, miután napokig hiábavaló háborút viseltek a Város házai ellen, belátták, hogy az elfoglalt Városban a tűzvész és a rombolás éppen a fegyveres ellenséget nem semmisítette meg, akiket hiába ért annyi csapás, csak erőszakkal lehet megadásra kényszeríteni őket. Elhatározták hát, hogy a végső eszközhöz folyamodnak: megrohamozzák a fellegvárat. Napkeltekor adott jelre az egész sereg felsorakozott a Forumon, majd csatakiáltást hallatva, teknősbéka-alakzatba fejlődve megindultak felfelé. (2) A rómaiak hideg fejjel, kapkodás nélkül várták őket, minden feljáratnál megerősítették az őrséget, és azokra a pontokra, ahová megfigyelésük szerint a támadás irányult, válogatott csapatokat állítottak. Hagyták, hadd kapaszkodjon fel az ellenség, mert arra számítottak, hogy minél magasabbra hatolnak a meredek hegyoldalon, annál könnyebb lesz lelökni őket a lejtőn. (3) A meredély közepén megvetették a lábukat, innen a magasból mintegy maga a lejtő zúdította őket az ellenségre, akiket lefelé rohanva nagy öldöklés közben szétszórtak, úgyhogy többé sem mind együtt, sem egy részük nem mert ilyen csatába bocsátkozni.

(4) Az ellenség tehát kénytelen volt feladni a reményt, hogy nyers erővel, fegyverrel jusson fel, és nekilátott, hogy kiéheztesse a védőket. Erre azonban nem készültek fel: a Városban maradt gabonát az épületekkel együtt felgyújtották, ami pedig a környéken volt, azt éppen ezekben a napokban mentették át Veiibe a rómaiak. (5) Ezért a gallok kettéosztották seregüket, hogy az egyik rész a szomszéd népektől szerezzen zsákmányt, a másik a Várost tartsa körülzárva, és az ostromlókat a portyázó csapatok lássák el zsákmányolt gabonával.

(6) A Város alól elvonuló seregrészt – hogy megtudják, mi a római hősiesség – a szerencse Ardea alá vezérelte, ahol Camillus töltötte száműzetését. (7) Camillust jobban megrendítette városa végzete, mint a magáé, istent és embert vádolva gyötrődött a tehetetlenségtől. Felháborodással és csodálkozva kérdezte magában, hogy hová lettek a hősök, akikkel bevette Veiit és Faleriit, és akik más háborúkat is sokkal inkább hősiességükre, mint a szerencsére támaszkodva vív-

tak meg. (8) Ám egyszer csak hírét vette, hogy közeledik a gall sereg, és a megrémült ardeaiak éppen erről tanácskoznak. Váratlanul, mintegy isteni ihlettel eltelve megjelent a gyűlésen, noha eddig távol maradt minden ilyesfajta összejöveteltől, és így beszélt:

44.

(1) „Ardeaiak, régi barátaim és egyszersmind új polgártársaim – ha már jóindulatotok megengedte, és szükséghelyzetem így hozta –, egyikőtök se higgye, hogy azért jelentem meg előttetek, mert megfeledkeztem helyzetemről. Közös érdekünk és veszedelmünk parancsolja, hogy e súlyos helyzetben ki-ki megtegye a közösségért, ami tőle telik. (2) Hisz mikor hálálhatnám meg velem szembeni nagy jóságotokat, ha most elmulasztom? Hol lehetnék hasznotokra, ha nem a háborúban? Hadvezéri képességeimmel tűntem ki otthon, és engem, akit háborúban soha le nem győztek, békeidőben száműztek hálátlan polgártársaim. (3) De, ardeaiak, nektek is kedvező alkalom ez, hogy megháláljátok a római nép nagy jótéteményeit, amelyekre jól emlékeztek – minek is hánytorgatnám hát fel ezeket előttetek? –, és a csürhe módjára közeledő közös ellenséget megverve, városotoknak nagy harci dicsőséget szerezzetek. (4) Ennek a népnek a természet nagy testet és nagy bátorságot adott, de nem sok kitartást, így minden csatájukat sokkal inkább rémületkeltéssel, mint erőből vívják meg. (5) Bizonyítja ezt a rómaiak veresége is: a gallok elfoglalták a tárt kapukkal álló Várost, de a Capitoliumon, a fellegvárban már egy maroknyi sereg ellenáll nekik. Mostanára beleuntak az ostromba: el-elvonulnak a Város alól, és szanaszét kóborolnak a földeken. (6) Torkig eltelve a rablás közben magukba tömött ennivalóval és borral, ahol az éjszaka éri őket, sáncok, előőrsök, őrség nélkül, mint a vadállatok, elterülnek egy-egy patak mellett, és most, szerencsés helyzetükben, még a szokottnál is vigyázatlanabbak. (7) Ha szilárd elhatározásotok, hogy megvéditek falaitokat, és nem tűritek, hogy itt minden a gallloké legyen, az első őrségváltás idején ragadjatok fegyvert, és kövessetek teljes létszámban engem, nem is harcolni, inkább öldökölni. Ha nem úgy adom kezetekbe ezt az álomittas népséget, mint a vágóállatokat, nem bánom, ha Ardeában is ugyanaz lesz a sorsom, mint Rómában volt."

45.

(1) Camillus barátai és ellenségei egyaránt meg voltak győződve arról, hogy ő korának legnagyobb hadvezére. A gyűlés feloszlott, a polgárok kipihenték magukat, aztán feszült figyelemmel várták a jeladást. Az adott jelre a kora éjszaka csendjében a kapuknál jelentkeztek Camillus előtt. (2) Elindultak, és a várostól nem messze hatalmas csatakiáltással rajtaütöttek a gallok táborán, amely, mint Camillus előre megmondta, minden oldalról őrizetlen és védtelen volt. (3) Sehol

sem folyt csata, csak mészárlás, a fegyvertelen, álomtól kábult emberek öldöklése. Csak a tábor túlsó szélén fekvőket ugrasztotta talpra a rémület. Menekülőre fogták a dolgot, de nem tudták, kik és honnan támadnak, így egyesek vigyázatlanul éppen az ellenség karjába futottak. Sokan Antium környékére tévedtek, ahol szétszóródott csapataikat a kitörő városiak őrölték fel.

Hasonló vereséget mértek Veii környékén az etruszkokra.[1] (4) A velük közel 400 éve szomszédos Rómát sosem látott, hírből sem ismert ellenség szorongatta, belőlük mégis annyira hiányzott minden együttérzés, hogy akkoriban betörtek a római területre, zsákmánnyal rakodtak meg, és azt tervezték, hogy Veiit és őrségét, a római hatalom utolsó reménységét is megrohanják. (5) A római katonák látták őket, amint a környéken portyáznak, majd összegyülekezve maguk előtt hajtják a zsákmányt, és megfigyelték, hogy Veiitől nem messze ütöttek tábort. (6) Először önsajnálat, majd haraggá fokozódó felháborodás fogta el őket. Még az etruszkok is, akik védelmében magukra vonták a gall háborút, gúnyt űznek a rómaiak balsorsából? (7) Alig tudták fékezni magukat, hogy azonnal rájuk ne támadjanak, de maguk választotta vezérük, Quintus Caedicius *centurio* tanácsára kibírták éjszakáig. (8) Bár a vállalkozás értelmi szerzője nem volt Camillushoz fogható, mégis hasonlóképpen és hasonló sikerrel zajlott le. Sőt kalauznak használva néhány foglyot, aki túlélte az éjszakai öldöklést, a rákövetkező éjjel a sópárlók mellett[2] váratlanul rajtaütöttek egy másik etruszk seregen, és még nagyobb vérfürdőt rendeztek, így kétszeres diadalt ünnepelve tértek vissza Veiibe.

46.

(1) Rómában közben az ostrom jobbára lanyhán folyt, egyik fél sem mozdult, a gallok csak arra ügyeltek, hogy előretolt állásaik között egyetlen szál ellenség se juthasson át. Ekkor történt, hogy egy római ifjú váratlan tettével egyaránt kivívta polgártársai és az ellenség bámulatát. (2) A Fabius nemzetség hagyományos áldozóhelye a Quirinalis dombon volt. Gaius Fabius Dorsuo gabii tógában,[3] kezében az áldozati eszközökkel leereszkedett a Capitoliumról, hogy az áldozatot bemutassa. Áthaladt az ellenség előőrsei között, (3) és nem törődve semmiféle felszólítással, fenyegetéssel, elért a Quirinalis dombra. Miután itt előírás

[1] Az etruszkok azért bátorodtak fel ennyire, mert a gyorsan Róma ellen vonuló gallok megkímélték a legtöbb városukat, és a Tiberis túlsó (jobb) partjára sem keltek át.

[2] Ezeket még Ancus király idejében készítették (I. 33. 9) Veii és Ostia közelében, a Tiberis jobb partján.

[3] A tóga sajátos, Gabii város lakóitól átvett, áldozatbemutatásnál szokásos viselési módja: az áldozó a tóga egyébként lecsüngő végeit övszerűen a dereka köré tekerte.

szerint elvégzett mindent, ugyanazon az úton tért vissza, határozott tekintettel és léptekkel: rendíthetetlenül bízott az istenek jóindulatában, akiknek tiszteletétől még a halál kockázata sem riasztotta vissza. Így jutott vissza a Capitoliumra övéihez, talán mert a gallokat meghökkentette bámulatos merészsége, vagy rájuk is a vallásos kötelességtudat hatott, amely ebben a népben is elevenen él.

(4) Veiiben ezalatt nemcsak az elszántság nőtt napról napra, de a katonai erő is. Nemcsak azok a rómaiak gyülekeztek a földekről, akik a csatavesztés vagy a Város elfoglalása után szétszéledtek, de egész Latiumból is sereglettek az önkéntesek, hogy részt kapjanak a zsákmányból. (5) Elérkezettnek látszott az idő, hogy hazájukat visszafoglalják és kiszabadítsák az ellenség kezéből.

De az erős testnek nem volt még feje. (6) Maga a hely is Camillus emlékét idézte,[1] és sokan voltak itt abból a seregből, amely az ő fővezéri irányítása alatt aratott győzelmeket. Sőt Caedicius is kijelentette: nem akar okot adni rá, hogy valamely isten vagy ember fossza meg őt a fővezérségtől, inkább ő maga kéri új fővezér kinevezését, hiszen jól tudja, hogy ő *centurio* volt és az is marad. (7) Egyhangúlag úgy döntöttek, hogy odahívják Camillust Ardeából, de előbb megkérdezik Rómában a *senatus*t – annyira érvényesült a törvénytisztelet minden területen, és most, a szinte reménytelen helyzetben is megtartották az állam megszabott rendjét. (8) Igen veszélyesnek ígérkezett átjutni az ellenséges őrszemek között. Egy Pontius Cominius nevű tettre kész ifjú vállalkozott a feladatra. Ráfeküdt egy darab parafakéregre, és a Tiberisen sodortatta magát a Városig. (9) A partról a legrövidebb úton, egy sziklán – amelyre, éppen mert olyan meredek volt, az ellenséges őrség nem is ügyelt – felmászott a Capitoliumra, ahol a tisztségviselők elé vezették, és előadta a hadsereg üzenetét. (10) A *senatus* úgy döntött, hogy Camillust, akit a nép akaratából visszahívnak a száműzetésből, a *curiá*k gyűlésén azonnal megteszik *dictator*nak, a katonák pedig azt válasszák meg fővezérnek, akit akarnak. Pontius Cominius leereszkedett arra, amerről jött, és visszatért az üzenettel Veiibe. (11) Erre követeket küldtek Ardeába Camillushoz, és magukkal hozták őt Veiibe – bár valószínűbb, hogy csak akkor indult el Ardeából, amikor meghallotta, hogy új határozatot hoztak róla, hiszen a nép engedélye nélkül nem változtathatta meg lakóhelyét, és csak mint kinevezett *dictator* vehette át a hadsereg vezetését. A *curiá*k gyűlése meghozta az új törvényt, és őt távollétében *dictator*rá nevezték ki.[2]

[1] Négy évvel ezelőtt ő foglalta el Veiit (V. 21.).

[2] A *dictator*t rendes körülmények között az állam egy vezető tisztségviselője nevezhette ki. A köztársaságkorban azonban az *imperium*mal rendelkező tisztségviselők csak akkor gyakorolhatták katonai hatalmukat, ha ezt a *comitia curiata* egy törvénnyel *(lex de imperio)* jóváhagyta.

47.

(1) Miközben Veiiben ilyen készülődés folyt, Rómában a fellegvár és a Capitolium nagy veszedelembe került. (2) A gallok – talán mert felfedezték a Veiiből érkezett követ nyomait, vagy maguktól is rájöttek, hogy a Carmentis-szentélynél a szikla könnyen megmászható – egy csillagfényes éjszakán előreküldtek egy fegyvertelen harcost az út felderítésére, majd, a meredekebb részeken feladogatva a fegyvereket, egymásra támaszkodva és egymást felhúzva, ahol a terep megkívánta, (3) olyan csendben értek fel a tetőre, hogy nemcsak az őrséget, de még az éjszakai zajokra oly érzékeny kutyákat sem riasztották fel. (4) Csak a ludakat nem tudták becsapni, amelyeket a védők, mint Iuno szent állatait, még a nagy éhezésben is megkíméltek. Ez mentette meg a fellegvárat. Ahogy a ludak gágogni és szárnyukkal csapkodni kezdtek, Marcus Manlius, aki kiváló harcos volt, és három évvel azelőtt viselte a *consul*i tisztséget, fegyvert ragadott, társait fegyverbe szólította, majd a helyszínen termett, és míg társai fűhöz-fához kapkodtak, a gall harcost, aki már a csúcson állt, pajzsdudorral letaszította a mélybe. (5) A gall zuhanás közben az utána jövőket is magával sodorta, a többiekkel pedig, akik fegyvereiket elhagyva, reszketve lógtak a sziklákon, Manlius végzett. Majd a többi római is odagyűlt, és dárdákkal, kövekkel verték vissza az ellenséget, míg végül az egész csapat legurult a hegyről, és eltűnt a mélységben. (6) Elült a csatazaj, az éj hátralevő részét – már amennyire ilyen felzaklatott, az átélt veszedelemtől nyugtalan lélekkel lehetett – a pihenésnek szentelték.

(7) Hajnalban a katonákat kürtszóval gyűlésbe hívták a *tribunus*okhoz, hogy minden helyes és helytelen cselekedet elnyerje méltó jutalmát. Először is Manliust részesítették dicséretben és jutalomban hősiességéért, nemcsak a katonai *tribunus*ok, hanem egyhangú elhatározással a katonák is. (8) A fellegvárban álló házához minden egyes katona egy fél font tönkölylisztet és egy *quartarius* bort vitt, ami látszólag csekélység, de ilyen nagy ínségben a hála komoly bizonyítéka volt, hiszen mindenki a maga szájától vonta el azt, ami testi ereje fenntartására és alapvető szükségleteinek kielégítésére kellett, hogy egyetlen embert megtisztteljen vele. (9) Ezután előszólították annak a helynek az őreit, ahol az ellenség észrevétlenül feljutott. Quintus Sulpicius katonai *tribunus* kijelentette, hogy mindnyájukra a hadseregben szokásos büntetést szabja ki. (10) De amikor a katonák kórusban kiáltozták, hogy egyetlen őr volt vétkes a mulasztásért, elállt a többiek megbüntetésétől, és azt az egy kétségtelen vétkest taszíttatta le a szikláról, mindnyájuk egyetértésével. (11) Ettől kezdve mindkét fél fokozta az őrök éberségét: a gallok azért, mert már tudtak a követjárásokról Veii és Róma között, a rómaiak pedig azért, mert nem felejtették el az éjszakai támadást.

48.

(1) De a háború és az ostromzár minden megpróbáltatásánál jobban sújtotta mindkét sereget az éhség. (2) Sőt a gallokat járvány is tizedelte, nemcsak azért, mert halmok között, mélyedésben tanyáztak,[1] hanem mert e tűzvésztől kiégett, gőzökkel teli helyen a legkisebb szellő is felkavarta nemcsak a port, hanem a hamut is. (3) Mindezt egyáltalán nem tudta elviselni ez a nedves és hideg éghajlathoz szokott nép; a fullasztó hőségtől elkínozva az elharapózó járványban hullottak, mint a legyek. Arra már lusták voltak, hogy mindenkit külön földeljenek el, így a hullákat válogatás nélkül halomba hordták össze és elégették. Ez a hely azóta is a Gallok Máglyái[2] néven ismeretes.

(4) Ezután fegyverszünetet kötöttek a rómaiakkal, és a fővezérek beleegyezésével megkezdődtek a tárgyalások. A hagyomány szerint a gallok állandóan az éhínséget hozták fel, és az ostromlottakat szorult helyzetükre hivatkozva szólították fel a megadásra, mire a rómaiak, hogy erre rácáfoljanak, a Capitolium több pontjáról kenyeret dobáltak az ellenség előretolt állásaira.

(5) De az éhséget tovább sem eltitkolni, sem elviselni nem lehetett. Miközben a *dictator* személyesen intézte Veiiben a sorozást, és megbízta Lucius Valerius lovassági főparancsnokot, hogy induljon el a sereggel Veiiből, jól felkészítve és kitanítva őt, hogy egyenlő esélyekkel szállhasson szembe az ellenséggel – (6) az őrködéstől és virrasztástól elcsigázott capitoliumi védősereg, amely minden emberi szenvedést kiállt, egyedül az éhséget nem engedte legyőznie a természet, (7) napról napra reménykedve figyelte, küld-e már valami segítséget a *dictator*, de már nemcsak az élelme, hanem a reménye is fogytán volt. Ha az előőrsök katonái szolgálatba indultak, elgyengült testük majdnem összerogyott a fegyverek súlya alatt. Már arra gondoltak, hogy vagy megadják magukat, vagy bármi áron, de megvásárolják a felszabadulást; hiszen a gallok is félreérthetetlenül tudtukra adták, hogy nem túl nagy váltságdíjért hajlandóak volnának abbahagyni az ostromot. (8) Összeült hát a *senatus*, és felhatalmazta a katonai *tribunus*okat a tárgyalásra. Quintus Sulpicius katonai *tribunus* és Brennus, a gallok fejedelme találkoztak és megállapodást kötöttek: 1000 font aranyban határozták meg a római népnek, a világ jövendő urának értékét. (9) Ezt az eleve szégyenletes dolgot még egy felháborító cselekedet is tetézte. A gallok hamis súlyokat használtak, és a *tribunus* tiltakozására az arcátlan gall ráadásul még a kardját is a mérlegre dobta, és elhangzott a római fülnek elviselhetetlen kijelentés: „Jaj a legyőzötteknek!"

[1] Az akkor még mocsaras völgyek, különösen nyáron, sok betegséget terjesztettek.

[2] Ennek a helynek, amelyet Livius később is említ (XXII. 14. 11), pontos fekvése bizonytalan, valahol a Capitolium lábánál, a Caninius-lépcső végénél lehetett.

49.

(1) Csakhogy az istenek és az emberek nem hagyták, hogy a rómaiak váltságdíjnak köszönjék életüket. Mielőtt még kifizették volna a gyalázatos váltságdíjat – a nagy vitatkozásban még nem mérték le az összes aranyat –, megjelent a *dictator*, és megparancsolta, hogy vigyék innen az aranyat, és dobják ki a gallokat. (2) Amikor ezek a megegyezésre hivatkozva tiltakoztak, kijelentette, hogy a megegyezés érvénytelen, mert az ő *dictator*rá választása után egy alacsonyabb rangú tisztségviselő kötötte az ő engedélye nélkül, majd közölte a gallokkal, hogy készülhetnek a harcra. (3) Seregével összehordatta a málhát, és fegyverbe szólította őket, mondván: vassal, ne arannyal szerezzék vissza hazájukat, hiszen itt vannak a szemük előtt az istenek szentélyei, feleségük, gyermekeik, a háború borzalmaitól meggyalázott szülőföldjük és mindaz, amit szent kötelességük megvédeni, visszaszerezni, megbosszulni. (4) Ezután hadrendbe állította seregét, már amennyire a félig lerombolt Város földjén, a természettől amúgy is egyenetlen terepen lehetett, és minden előzetes választást és intézkedést megtett, amivel övéi sikerét katonai szempontból elősegíthette. (5) A váratlan fordulattól megrettent gallok is fegyvert fogtak, és nagyobb dühvel, mint megfontoltsággal vetették magukat a rómaiakra. De a szerencse már megfordult, már az isteni hatalom és az emberi okosság is a rómaiak mellett állt. A gallok seregét az első összecsapással éppoly könnyedén szétverték, mint ahogy ők győztek az Allia folyónál.

(6) Ezután a Gabiiba vezető út nyolcadik mérföldkövénél, ahol a megfutott gallok összeverődtek, egy második, szabályosabb ütközetben, szintén Camillus vezetésével újabb vereséget mértek rájuk. Általánossá vált az öldöklés, a gall tábort elfoglalták, hírmondót sem hagytak életben. (7) A *dictator*, miután visszavette hazáját az ellenségtől, diadalmenetben vonult be a Városba, és a katonák szokásos tréfás, csiszolatlan rigmusaikban úgy emlegették – korántsem alaptalan magasztalással –, mint Romulust, a haza atyját, a Város második megalapítóját.

(8) Háborúban megmentett hazáját aztán a béke idején másodszor is megmentette: megakadályozta a Veiibe való áttelepülést, pedig a nép*tribunus*ok most még erőteljesebben szorgalmazták ezt a javaslatot, és miután a Város leégett, a köznép magától is jobban hajlott erre a tervre. (9) Camillus a diadalmenet után emiatt nem mondott le *dictator*i megbízatásáról, mivel a *senatus* is esdekelve kérte, hogy ilyen bizonytalan helyzetben ne hagyja cserben az államot.

50.

(1) Mivel Camillus nagy gonddal ügyelt a halhatatlan istenek tiszteletével kapcsolatos szertartásokra, (2) mindenekelőtt erről tett előterjesztést, és a következő *senatus*i határozatot eszközölte ki: Minden szentélyt, amely az ellenség ha-

talmában volt, állítsanak helyre, jelöljék ki határait,[1] és áldozatokkal tisztítsanak meg. A duumvirek keressék meg a sorskönyvekben az elhárítás megfelelő módját. (3) A caereieknek ajándékozzanak általános vendégjogot, amiért befogadták a római nép szent tárgyait és papjait, hiszen e nemes cselekedetnek köszönhető, hogy nem szakadt meg a halhatatlan istenek tisztelete.[2] (4) Alapítsák meg a Capitoliumi Játékokat annak emlékére, hogy a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter a válságos időkben megoltalmazta székhelyét és a római nép fellegvárát. E célból Marcus Furius *dictator* szervezzen egy testületet azokból, akik a Capitoliumon és a fellegvárban laknak.

(5) Olyan indítvány is elhangzott, mely szerint ki kell engesztelni az éji hangot is, amely a gall háború előtt megjósolta a vereséget, de nem ügyeltek rá: elhatározták, hogy a Nova Surán templomot építenek Aius Locutius[3] tiszteletére. (6) Az aranyat, amelyet visszaszereztek a galloktól, és azt, amelyet a nagy zűrzavarban egyéb templomokból Iuppiter fülkéjébe vittek át, minthogy már nem emlékeztek, hová kellene visszavinni, teljes egészében szentnek nyilváníttatták, és Iuppiter trónja alá helyeztették el.[4] (7) A polgárság már előzőleg is bizonyságát adta kegyeletes érzésének: azt az aranyat, amely a gallok szabta váltságdíj kifizetéséhez hiányzott a kincstárból, a matrónák adták össze, hogy ne legyenek kénytelenek az isteneknek szentelt aranyhoz nyúlni. Ezért a matrónáknak köszönetet mondtak, ráadásul azt a megtiszteltetést is biztosították nekik, hogy haláluk után – akár a férfiakat – őket is ünnepélyes gyászbeszéddel búcsúztassák.

(8) Miután Camillus megtette az istenekkel kapcsolatos intézkedéseket, amelyeket csak a *senatus* révén lehetett végrehajtani,[5] csak akkor lépett a nyilvánosság elé az egész *senatus* kíséretében – a *tribunus*ok ugyanis szűnni nem akaró szónoklataikban kitartóan igyekeztek rábeszélni a köznépet, hogy hagyják itt a romokat, és költözzenek át Veiibe, amely készen áll a fogadásukra. A *dictator* a következő beszédet tartotta:

[1] A templomépítés első mozzanata a szent hely kijelölése és felszentelése. Noha itt a templomokat nyilván régi helyükön építették újjá, legalábbis szimbolikusan az építés minden lépését meg kellett ismételni, hogy a hely valóban ismét szentté váljon.

[2] Létezett olyan hagyomány (Diodórosz XIV. 117. 7, Sztrabón: *Geógraphika* V. 220), amely szerint nem a Camillus vezette római sereg, hanem a caerebeliek mértek vereséget a gallokra és szerezték vissza tőlük a váltságdíjat.

[3] A hangot megszemélyesítő istenség nevének mindkét tagja egy-egy 'mondani, beszélni' jelentésű igéből *(aio, loquor)* vezethető le.

[4] Kr. e. 52-ben, amikor Pompeius feltáratta ezt a helyet, 2000 font aranyat találtak ott.

[5] A vallás állami ügy volt, vallási ügyekben a legfőbb felügyeletet kezdetben a király, később a *senatus* gyakorolta.

51.

(1) „Annyira elkeserít engem, polgárok, a nép*tribunus*okkal való huzakodás, hogy Ardeában, a száműzetés szomorú napjaiban is az volt az egyetlen vigaszom, hogy távol vagyok ezektől a villongásoktól, és ezért is határoztam el, hogy hívjon bár ezerszer a *senatus* határozata vagy a nép döntése, nem térek vissza soha. (2) Most sem az én szándékom változása szólított haza, hanem a ti sorsotoké, hiszen az volt a tét, hogy hazánk fennmarad-e ezen a helyen, nem pedig az, hogy én mindenáron e hazában élhessek. Most is örömest választanám a tétlenséget és a hallgatást – csakhogy ezt az ütközetet is a hazáért vívjuk, amelyet cserbenhagyni minden élő ember számára gyalázat, egy Camillustól pedig egyenesen istentelenség. (3) Mert minek foglaltuk vissza, minek ragadtuk ki az ellenség kezéből ostromlott hazánkat, ha aztán önként hagyjuk ott? Hiszen a gallok győzelme és az egész Város elfoglalása után Róma istenei és polgárai még mindig tartották a Capitoliumot és a fellegvárat – most pedig, a rómaiak győzelme és a Város visszafoglalása után, még a fellegvárat és Capitoliumot is hagyjuk el, és a jó szerencse kihaltabbá tegye a Várost, mint a kudarc? (4) Véleményem szerint, még ha nem volnának is a Várossal együtt alapított és nemzedékről nemzedékre öröklődő vallásos hagyományaink, az isteni hatalom most olyan nyilvánvalóan Róma ügye mellé állt, hogy az istenek tisztelete iránt minden közönyösségnek meg kellett szűnnie. (5) Fussátok csak végig emlékezetben az elmúlt évek szerencsés és szerencsétlen eseményeit, és meglátjátok: minden sikerült, amikor tiszteltük az isteneket, de amikor elhanyagoltuk őket, akkor semmi. (6) Itt van legelőször is a veii háború: hány évig, mennyi fáradsággal vívtuk! Csak akkor ért véget, amikor az istenek intő szavára lecsapoltuk az Albai-tó vizét. (7) És mi okozta a Városunkat legutóbb sújtó szerencsétlenséget? Nemde akkor ért el minket, amikor semmibe vettük a gallok közeledését bejelentő égi hangot, követeink pedig megsértették a népek jogát, mi pedig, megtorlás helyett, az istenek iránt való hasonló nemtörődömségből büntetlenül hagytuk ezt? (8) Bizony, legyőztek, megszálltak bennünket, váltságdíjjal szabadultunk meg; annyi büntetést szenvedtünk el istentől és embertől, hogy intő példa lettünk az egész világ előtt. (9) Ekkor a csapások eszünkbe juttatták a vallást. A Capitoliumra menekültünk, az istenekhez, a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter székhelyére. Amikor minden összeomlott körülöttünk, szent tárgyainkat részben föld alá rejtettük, részben a szomszéd városokba vittük az ellenség szeme elől, de noha isten is, ember is elpártolt tőlünk, az istenek tiszteletével mégsem hagytunk fel. (10) Ezért visszaadták hazánkat, a győzelmet és elvesztett hajdani harci dicsőségünket, és amikor a kapzsiságtól elvakult ellenség hamisan mérte az aranyat, megszegve a szerződést és adott szavát, ellenük fordították a rémületet, menekülést, pusztulást.

52.

(1) Látjátok, polgárok, milyen roppant jelentősége van az emberi életben az istenek tiszteletének vagy mellőzésének. Mégsem veszitek észre, hogy bár csak most evickélünk partra egy korábbi vétek és vereség hajótöréséből, mekkora istentelenségre készülünk már megint? (2) Itt van Városunk: jóslatkérés és az istenek jóváhagyása után alapították; nincs benne egyetlen zug, amelynek ne volna meg a maga szertartása és istene; minden éves áldozatunknak megvan nemcsak a kijelölt napja, hanem a kijelölt helye is. (3) És ti, polgárok, mégis el akarjátok hagyni mindezeket az isteneket, az állam és a család isteneit egyaránt! Össze lehet-e hasonlítani szándékotokat azzal a példával, amellyel nemrég, az ostrom idején szolgált Gaius Fabius, ez a nagyszerű ifjú, aki – az ellenség és a magatok legnagyobb bámulatára – a gallok dárdái között leereszkedett a fellegvárból, hogy a Quirinus-dombon bemutathassa a Fabius nemzetség hagyományos évi áldozatát?[1] (4) Vagy míg a nemzetségi áldozatot még a háborúban sem akarjátok elmulasztani, az állami áldozatokat és Róma isteneinek tiszteletét még békében is otthagynátok? Úgy látjátok jónak, hogy a *pontifex*ek és *flamen*ek kevésbé törődjenek az állami szertartásokkal, mint egy magánember a nemzetsége éves áldozatával?

(5) Azt vethetné ellenem valaki, hogy Veiiben is megülhetjük majd ünnepeinket, vagy ideküldhetjük papjainkat az ünnepek megtartására. Egyik sem lehetséges a szertartások megsértése nélkül! (6) Hogy ne soroljak fel név szerint mindenfajta szertartást és minden istent: vajon Iuppiter lakomáján[2] elhelyezhetjük-e a vánkost másutt, mit a Capitoliumon? (7) Minek említsem Vesta örök tüzét vagy azt a szobrot, amelyet hatalmunk zálogaként az ő templomában őrzünk?[3] Vagy szent pajzsaitokat,[4] Mars Gradivus és Quirinus atyánk? És ti itt akarjátok hagyni, a szentségtelenné váló földön, ezeket a szent tárgyakat, amelyek egyidősek Városunkkal, sőt némelyik még annál is ősibb? Gondoljátok csak meg, mi a különbség köztünk és őseink között! (8) Hagyományuk arra kötelez, hogy bizonyos áldozatokat az Albai-hegyen és Laviniumban mutassunk be. Ha nekik vallási aggályaik voltak, hogy áthelyezhetik-e Rómába ellenséges városok szertartásait, vajon mi átvihetjük-e saját szertartásainkat az ellenséges Veiibe anélkül, hogy bűnt követnénk el?

[1] Vö. V. 46. 1–3.

[2] Iuppiternek minden év november 15-én a *senatus* rendezett szent lakomát (*lectisternium*, vö. V. 13. 6), ahol kétoldalt mellé helyezték Iuno és Minerva szobrát is.

[3] Az említett szobor a rejtélyes Palladium, amelyet a hagyomány szerint Aeneas hozott magával Trójából.

[4] Az ún. *ancile*-pajzsokról vö. I. 20. 4.

(9) Rajta, gondoljatok csak bele, hányszor kell áldozatot megújítanunk azért, mert az ősi szertartásból – hanyagságból vagy véletlenül – kimarad valami! Legutóbb, az Albai-tónál feltűnt csodajel után is mi hozott gyógyulást a veii háború sújtotta állam számára, ha nem az áldozatok megújítása és a jóslatkérések megismétlése? (10) Sőt, miközben ősi vallási hagyományainkat ápoltuk, idegen isteneket is behoztunk Rómába, és újakat is meghonosítottunk. Iuno Királynőt nemrég költöztettük át Veiiből az Aventinusra, és milyen nagyszerűvé és feledhetetlenné tette temploma felszentelésének napját a matrónák példátlan buzgósága![1] (11) A Nova Vián felhangzott égi hang miatt templomot építtetünk Aius Locutius tiszteletére. Az évenkénti játékok számát a Capitoliumi Játékokkal gyarapítottuk, és a *senatus* felhatalmazásával egy új testületet szerveztünk ezek megrendezésére. (12) Minek vágtunk bele ezek közül bármibe is, ha a gallokkal együtt mi is el akartuk hagyni Róma városát, és az ostrom hosszú hónapjai alatt nem saját akaratunkból maradtunk a Capitoliumon, csak az ellenségtől való félelem tartott bennünket ott?

(13) Szertartásokról beszélek és templomokról – és a papokról mit mondjak? Nem fogjátok fel, mekkora szentségtörés elkövetésére készültök? Hisz a Vesta-szüzeknek ez az egyetlen lehetséges lakóhely a földön, soha nem is távoztak el innen, amíg el nem foglalták a Várost. Iuppiter *flamen*jének tilos akár egy éjszakát is a Városon kívül töltenie. (14) Rómaiból veii papokká akarjátok változtatni őket? Vesta, téged is elhagynak papnőid? És a *flamen*, amiért idegenben lakik, minden egyes éjszakáért ily szörnyű bűnnel terhelje magát és az államot?

(15) Hát a többi állami ügyet, amelyeket jóslatkérés után és szinte minden esetben a falon belül[2] szoktunk lebonyolítani, miféle feledésnek, miféle nemtörődömségnek dobjuk oda? (16) Hol tarthatjuk meg szabályszerűen a *curiá*k gyűlését, amely a katonai ügyekben dönt, és a *comitia centuriatá*t, ahol a *consul*okat és a katonai *tribunus*okat választjátok, ha nem a szokott helyen? (17) Ezeket is költöztessük át Veiibe? Vagy a nép kényelmetlen módon itt jöjjön össze a gyűlés napjára, ebben az istenektől és emberektől elhagyott Városban?

53.

(1) Nyilvánvaló hát, hogy minden szentségtelenné válik, és semmiféle engesztelés nem használ – de, mondhatnánk, a helyzetünk kényszerít bennünket, hogy elhagyjuk a füstölgő romokat, átköltözzünk Veiibe, ahol minden teljes épségben megmaradt, és ne gyötörjük itt újjáépítéssel a szegény köznépet. (2) Azt hiszem,

[1] Vö. V. 31. 3.

[2] A város területét szakrális szempontból kijelölő ősi városfalon *(pomerium)* belül.

polgárok, mondanom sem kell, hogy ez inkább csak ürügy, nem pedig valós ok. Hiszen emlékeztek, hogy a gallok érkezése előtt, amíg a Város még épségben állt, és sértetlen volt minden magánháza és középülete, egyszer már megtárgyaltuk ugyanezt, hogy költözzünk át Veiibe. (3) Nézzétek csak, *tribunus*ok, menynyire különbözik az én felfogásom a tiétektől. Ti azt gondoljátok, hogy még ha akkor nem kellett is elköltöznünk, most mindenképpen rá kell szánnunk magunkat. Nekem, éppen ellenkezőleg – de ne csodálkozzatok, amíg meg nem halljátok, hogy gondolom –, ez a véleményem: még ha akkor, amikor az egész Város sértetlenül állt, elmehettünk volna is, most, hogy romokban hever, nem szabad itthagynunk. (4) Hiszen akkor a győzelmünk lett volna az ok, hogy az elfoglalt városba költözzünk, ami dicsőséget hozott volna ránk és utódainkra is. De ha most települünk át, az számunkra nyomorúságot és gyalázatot jelent, csak a gallokra hoz dicsőséget. (5) Nem az lesz a látszat, hogy győztesen távozunk hazánkból, hanem hogy legyőzettünk és elveszítettük azt; hogy megfutamodásunk az Alliánál, a Város megszállása, a Capitolium ostroma kényszerített bennünket arra, hogy elhagyjuk házi isteneinket, és a menekülést és kivándorlást válasszuk arról a helyről, amelyet megvédeni képtelenek vagyunk. A galloknak volt elég erejük Róma elpusztítására, a rómaiak nyilvánvalóan nem volt a felépítésére – gondolja majd mindenki. (6) Ezek után már csak az van hátra, hogy új csapatokkal térjenek vissza – hisz köztudott, hogy hihetetlenül sokan vannak –, aztán itt telepedjenek le az általuk elfoglalt és általatok elhagyott Városban, ti pedig mindezt tétlenül nézzétek. (7) És ha nem a gallok, hanem ősi ellenségeitek, az aequusok és volscusok kapnának kedvet Rómába költözni? Ők legyenek ezentúl a rómaiak, ti pedig a veiibeliek? Mit választanátok: hogy ez a hely pusztaságként maradjon a tiétek, vagy hogy város legyen, de az ellenségé? Nem tudom, melyik a nagyobb istentelenség. És készek vagytok ilyen gyalázatos bűnöket magatokra venni, csak mert lusták vagytok a Várost újjáépíteni? És ha az egész Városban nem lehetne kényelmesebb és nagyobb hajlékot építeni, (8) mint alapítónk nevezetes kunyhója,[1] még akkor is nem volna-e jobb kunyhókban laknunk, pásztorok és parasztok módjára, de saját szent tárgyaink és isteneink között, mint az egész államnak kivándorolnia? (9) A mi őseink, jöttmentek és pásztorok,[2] ezen a kietlen, erdős-mocsaras helyen rövid idő alatt felépítettek egy új várost – nekünk pedig, noha a Capitolium és a vár sértetlen, és az istenek templomai is állnak, nem akaródzik felépíteni, amit elpusztított a tűzvész? És

[1] A pásztorok között felnőtt Romulus kunyhója a hagyomány szerint a Palatinus nyugati oldalán, a Cermaluson állt.

[2] Utalás arra, hogy egykor Romulus, hogy Róma lakosságát megnövelje, menedékhelyet alapított (I. 8. 5), amely idegen menekültekkel, jövevényekkel telt meg.

amit ki-ki megtenne, ha saját háza égne le, azt most a mindnyájunkat sújtó tűzvész után vonakodunk közösen megtenni?

54.

(1) És akkor mi lesz, ha bűntény folytán vagy véletlenül Veiiben is tűz támad, és – hiszen előfordulhat – a széllel tovaterjedő lángok a város nagy részét elhamvasztják? Akkor talán Fidenaet, Gabiit vagy egy másik várost szemelünk ki, hogy oda költözzünk át? (2) Hát oly kevés szál fűz bennünket hazánk földjéhez, amelyet anyánknak nevezünk? Minden hazaszeretetünk csak a házakhoz és gerendákhoz fűződik? (3) Pedig én bevallom – noha nem szívesen idézem fel a ti igazságtalanságotokat és a magam keserű sorsát –, valahányszor a távolból hazagondoltam, minden eszembe jutott, a dombok, a mezők, a Tiberis, a szememnek otthonos táj, az égbolt, amely alatt születtem és nevelkedtem. Mindez, polgárok, inkább most ébresszen bennetek szeretetet és késztessen maradásra, ne később kínozzon utánuk a honvágy, ha már elhagytátok. (4) Nem ok nélkül választották ezt a helyet az istenek és emberek a Város megalapítására: a dombokon élni rendkívül egészséges, a folyó a legjobb helyen folyik keresztül, hogy a belső vidékek terményeit elszállítsa, és fogadja a tenger felől érkező forgalmat; a tenger itt van a szomszédunkban, kihasználhatjuk minden előnyét, de nincs túlságosan közel ahhoz, hogy egy idegen hajóhad veszélyt jelentsen. Egyszóval ez az Itália közepén fekvő táj páratlanul alkalmas rá, hogy Városunkat hatalmassá növelje. (5) Ezt bizonyítja, hogy fiatal Városunk máris nagyra nőtt. Polgárok, lassan 365 éve áll fenn ez a Város. Oly sok ősi néptől körülvéve, annyi ideje háborúskodtok, és ez idő alatt – hogy ne soroljam fel egyenként a városokat – sem az aequusokkal szövetkezett volscus nép, megannyi erős város, sem a szárazon és vízen oly hatalmas, fennhatóságát Itália széltében tengertől tengerig kiterjesztő Etruria egyesült ereje nem volt méltó ellenfeletek a harcban.

(6) Ha pedig így áll a helyzet, mi a csudáért kellene máshol is próbálkozni, ha itt megálltuk a helyünket? Lehet, hogy bátorságotok bárhová elkísér benneteket, de az ehhez a helyhez kötött szerencse bizonyosan nem! (7) Itt áll a Capitolium, ahol egykor emberi fejet ástak ki, és ezt a jósjelet úgy értelmezték, hogy itt lesz a világ feje,[1] a legfőbb hatalom. Ez az a hely, ahonnan – amikor jóslatkérés után kiszentelték a Capitoliumot – atyáitok nagy örömére éppen Iuventas és Terminus, a megifjodás és a határok istenei[2] nem engedték magukat

[1] A monda a Capitolium nevét a *caput* (fej) szóból származtatja (I. 55. 5–6)

[2] A hagyomány szerint annak idején Terminus nem akart elmozdulni helyéről (I. 55. 1–4), ezzel is jelezve Róma határainak szilárdságát. Később hozzá társították Iuventast is,

eltávolítani. Itt van Vesta tüze, itt vannak az égből hullott *ancile*-pajzsok, itt az istenek mind, akik kegyesek lesznek hozzátok, ha itt maradtok."

55.

(1) Azt mondják, Camillus egész beszédének megrendítő hatása volt, de különösen annak, amikor vallási szempontokkal érvelt. A még meglévő bizonytalanságot is eloszlatta azonban egy kellő időben kiejtett mondat. A *senatus* ugyanis kevéssel utóbb a Curia Hostiliában gyűlt össze, hogy döntsön az ügyről. Éppen arra vonultak át a Forumon az őrségből visszatérő *cohors*ok. A népgyűlés helyén az egyik *centurio* felkiáltott: „Jelvényhordozó, szúrd le itt a hadijelvényt! Legjobb lesz, ha itt maradunk." (2) A *senator*ok ennek hallatára kijöttek a Curiából, és azt kiáltották, hogy elfogadják az előjelet. A köréjük gyűlő köznép is helyeselte szavaikat. A javaslatot tehát elvetették, és mindenfelé megkezdték a Város újjáépítését. (3) Az állam biztosította a tetőcserepet, és mindenkinek megengedték, hogy onnan fejtsen követ és vágjon fát, ahonnan akar, ha kötelezettséget vállal, hogy még abban az évben befejezi az építést. (4) A nagy sietségben nem ügyeltek rá, hogy az utcákat egyenesre építsék; minden üres helyet beépítettek, akár saját terület volt, akár a másé. (5) Ezért van, hogy a régi, eredetileg a közutak mentén épített csatornák ma részben magánépületek alatt húzódnak, és hogy a Város ma nem olyan képet nyújt, mintha szabályosan felosztották volna, inkább mintha önkényes telekfoglalók hódították volna meg.

---

a Város életerejének szimbólumaképpen – ez a későbbi, talán Varro-féle rekonstrukció azon alapul, hogy Iuventas szentélye a capitoliumi Minerva-szentély belsejében volt.

VI. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 390–367)

Győzelmek a volscusok, aequusok és praenesteiek fölött.
Négy új *tribus* alakul: Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnensis.
M. Manliust, a Capitolium megmentőjét megvádolják, hogy királyi uralomra tör, mert segít az eladósodottakon, és kiváltja az adósrabszolgákat. Elítélik, és letaszítják a Szikláról. Megbélyegzésére *senatus*i határozat születik, hogy a Manlius nemzetségben ne viselje többé senki a Marcus nevet.[1]

C. Licinius és L. Sextius nép*tribunus*ok törvényjavaslatot terjesztenek elő arról, hogy a köznépből is lehessen *consul*t választani, mivel eddig csak a patríciusok közül lehetett. Az atyák heves viták közepette ellenállnak, de a nép*tribunus*ok, miután öt éven keresztül ők vannak hivatalban, és más tisztségviselőket nem is választanak, keresztülviszik akaratukat. Megválasztják az első plebejus *consul*t, L. Sextiust.

Még egy törvényt hoznak, mely szerint senkinek nem lehet 500 *iugerum*nál nagyobb földbirtoka.

1.

(1) Mindazt, amit a római nép Róma alapításától a Város elfoglalásáig először a királyok, majd a *consul*ok, *dictator*ok, *decemvir*ek és *consul*i hatáskörű *tribunus*ok uralma alatt véghezvitt, a külső háborúkat és a belső viszályokat öt könyvben adtam közre: (2) olyan eseményeket, amelyek a múlt ködébe vesznek, egyrészt régiségük miatt – ahogy nagy távolságból a tájakat is alig tudjuk kivenni –; másrészt mert abban a korban alig készült egy-két rövid írásos feljegyzés, ami az egyetlen alkalmas eszköz a megtörtént események hiteles megőrzésére, és még az is, ami a *pontifex*ek feljegyzéseiben[2] és egyéb állami vagy magánjellegű okmányokban[3] írva volt, nagyrészt a lángok martaléka lett a Várossal együtt. (3) Most – ettől a második kezdettől[4] – világosabban kivehető és megbízhatóbb

[1] A kivonat egybemossa az állam és a nemzetség részéről történő megszégyenítést: vö. VI. 20. 13–14.

[2] Az eseményeket krónikaszerűen rögzítő hivatalos állami évkönyvek *(annales)*, amelyeknek vezetése a *pontifex maximus* kötelessége volt.

[3] Egyrészt a törvények, *senatus*i határozatok, állami szerződések, a *censor*ok feljegyzései, másrészt az egyes családok iratai, a temetési beszédek, és az ősök szobrán vésett feliratok jöhetnek itt szóba.

[4] Livius egyszerre utal a római újrakezdésre és a művében nyitott új egységre.

értesüléseket fogok közreadni: arról, mi történt a Város újjászületése után háborúban és békében, miután mintegy puszta tönkjéből hajtott ki új, még virulóbb és termékenyebb létre.

(4) A Város kezdetben Marcus Furiusra támaszkodott, ugyanarra a vezetőre, akinek talpra állását is köszönhette; nem is engedték, hogy *dictator*i hatalmát a hivatali év vége előtt[1] letegye. (4) Minthogy nem akarták a következő évi választógyűlést azokra a *tribunus*okra bízni, akik működése idején a Várost elfoglalták a gallok, ismét *interregnum* következett. (6) Míg a Város újjáépítésén lankadatlan erővel serénykedő polgárokat teljesen lekötötte a munka, Gnaeus Marcius nép*tribunus* törvény elé idézte a tisztségétől nemrég megvált Quintus Fabiust azzal a váddal, hogy amikor követségben járt a galloknál, a népek jogát megsértve beavatkozott a harcba.[2] (7) Fabiust az elítéltetéstől csak a halál mentette meg, amely annyira jókor vitte el, hogy sokan öngyilkosságra gyanakodtak.

(8) Megkezdődött az *interregnum*: Publius Cornelius Scipio lett az *interrex*, majd utána Marcus Furius Camillus, akinek elnökletével *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*sá választották Lucius Valerius Publicolát (másodszor), Lucius Verginiust, Publius Corneliust, Aulus Manliust, Lucius Aemiliust és Lucius Postumiust [389].

(9) Közvetlenül az *interregnum* után hivatalba is léptek, és minden egyebet félretéve elsősorban a vallási ügyekről kérték ki a *senatus* véleményét. (10) Először is elrendelték, hogy össze kell gyűjteni a még meglévő törvényeket és szerződéseket – a tizenkét táblát és a királyok néhány törvényét –; néhányat közhírré is tettek, de az istenek tiszteletére vonatkozókat titokban tartották, elsősorban a *pontifex*ek miatt, akik a tömeget vallásos érzelmeinél fogva akarták uralmuk alatt tartani. (11) Ezután a baljós előjelű napokról kezdtek tárgyalni. A kettős vereségről nevezetes *quintilis* 18-át – ezen a napon mészárolták le a Fabiusokat Cremeránál, és ekkor volt az Allia folyónál a Város pusztulását eredményező végzetes csatavesztés – az utóbbi vereségről Allia napjának nevezték el, és azzal emelték ki a többi közül, hogy e napon sem állami, sem magánügyet nem szabad intézni. (12) Némelyek szerint azért tilos a *quintilis* idusát követő napon[3] is az istenek tiszteletével kapcsolatos minden cselekedet, mert Sulpicius katonai *tribunus quintilis* idusa után kedvezőtlen előjelekkel áldozott, és bár ezután sem sikerült megbékíteni az isteneket, a római sereget harmadnapra odavetették az

[1] Nem Camillus *dictator*ságának (elvileg féléves) idejéről van szó, hanem arról, hogy a főtisztviselők szolgálati ideje június végén járt le, és ekkor választották meg utódaikat. A cél tehát az volt, hogy még Camillus vezesse a választásokat mint *dictator*.

[2] Vö. V. 36.

[3] Vagyis július 16-án.

ellenség zsákmányául. Úgy vélik, szintén innen ered a *kalendae* és *nonae* utáni napra érvényes áldozati tilalom is.[1]

2.

(1) De nem sok idő jutott rá, hogy zavartalanul gondolkozzanak azon, hogyan állítsák talpra súlyos bukásából az államot. (2) Egyfelől az ősi ellenség, a volscusok népe ragadott fegyvert, hogy eltörölje a római nevet, másfelől – kereskedők híradása szerint – Etruria összes népének vezetői háborús összeesküvést szőttek Voltumna szentélyénél. (3) Ráadásul újabb ijedelmet okozott a latinok és a hernicusok elpártolása, akik a Regillus-tónál vívott csata óta közel száz éven át soha meg nem ingó hűséget és barátságot tanúsítottak a római nép iránt.[2]

(4) Minthogy mindenfelől ennyi veszély tornyosodott, és mindenki jól látta, hogy a római népet nemcsak az ellenség gyűlölete, hanem szövetségeseinek megvetése is sújtja, (5) úgy döntöttek, hogy ugyanarra a vezérre bízzák a haza védelmét, aki visszaszerezte, és kinevezik *dictator*rá Marcus Furius Camillust. (6) A *dictator* Gaius Servilius Ahalát tette meg lovassági főparancsnoknak, majd törvénykezési szünetet jelentett be, és nemcsak a fiatalabb korosztályt sorozta be, hanem feleskette a még jó erőben lévő öregeket is, és *centuriá*kat szervezett belőlük.

(7) A besorozott és felfegyverzett sereget háromfelé osztotta. Az egyik részt Veii területén állította fel Etruriával szemben, a másiknak azt parancsolta, hogy Róma alatt verjen tábort. (8) Az utóbbiak parancsnokságát a katonai *tribunus*ok közül Aulus Manliusra, az etruszkok ellen küldött sereget Lucius Aemiliusra bízta. A harmadik sereget ő maga vezette a volscusok ellen, és nem messze Lanuviumtól, az Ad Maecium nevű helyen ostrom alá vette az ellenséges tábort. (9) A volscusok abban a meggyőződésben indították meg a háborút, hogy a gallok majd egy szálig elpusztították a római fiatalságot, de Camillus fővezérségének a hírére oly nagy rémület lett rajtuk úrrá, hogy táboruk elé sáncot, sőt a sánc elé még összehordott fatörzsekből torlaszt is emeltek védekezésül, hogy az ellenség sehol se tudjon áthatolni erődítéseiken.

[1] A *kalendae* az 1., a *nonae* pedig az 5. vagy 7. napja a hónapnak. Aulus Gellius írja *Attikai éjszakák* című könyvében (V. 17.): „A *senator*ok többsége kijelentette: jól emlékeznek rá, hogy valahányszor a római nép főtisztviselői valamely megkezdett háború sikeréért a *kalendae*, *nonae* vagy *idus* utáni napon mutattak be áldozatot, az állam annak a háborúnak már legelső ütközetében vereséget szenvedett. Így a *pontifex*ek úgy döntöttek, hogy a jövőben ezeken a napokon nem lehet áldozatot bemutatni."

[2] A hernicusok elpártolása ügyében csak 366-ban tettek lépéseket a rómaiak (VII. 1. 3).

(10) Ennek láttán Camillus felgyújtatta az eléjük emelt akadályt. Erős szél is fújt, épp az ellenség irányában. (11) Így Camillus egyrészt utat nyitott magának a tűz segítségével, másrészt a tábor felé hömpölygő lángtenger, a hőség, a füst, a tüzet fogó nyers fa pattogása annyira megzavarta az ellenséget, hogy a rómaiaknak sokkal kevesebb fáradságába került az erődített védősáncon áthatolva betörni a volscus táborba, mint átjutni a kiégett torlaszon. (12) Miután az ellenséget szétszórták, lekaszabolták, táborukat rohammal bevették, a *dictator* a katonáknak adta a zsákmányt, ami annál nagyobb örömet okozott, mivel korántsem bőkezű vezérüktől nem nagyon reméltek ilyesmit. (13) Camillus ezután a menekülők üldözésére indult, és végigpusztítva a volscusok egész területét, 70 év után végre megadásra kényszerítette őket.[1] (14) A győzelem után a szintén háborúra készülődő aequusok ellen fordult, seregüket Bolaenál megverte, és nemcsak táborukat, hanem fővárosukat is az első rohammal elfoglalta.

3.

(1) Míg a hadiszerencse odaszegődött, ahol Camillus állt a rómaiak élén, a másik oldalon roppant veszedelem támadt. (2) Majdnem egész Etruria fegyvert ragadott, és ostrom alá vette a római néppel szövetséges Sutriumot. A *senatus*, amikor a sutriumiak kétségbeejtő helyzetükben követek útján segítséget kértek tőle, úgy határozott, hogy a *dictator* induljon a lehető leggyorsabban Sutrium segítségére. (3) De minthogy a remélt segítség késett, az ostromlottak nehéz sorsa nem engedte, hogy tovább várjanak, mert a kevés polgár erejét felőrölte a sok munka, őrszolgálat, sebesülés, amely mindig ugyanazokat sújtotta. Így megegyeztek az ellenséggel, hogy feladják a várost. Amikor fegyvertelenül, egy szál ruhában, siralmas menetben elhagyták házi isteneiket, éppen akkor ért oda Camillus a római sereggel. (4) Az elkeseredett tömeg a lába elé borult, a vezetőknek a végső kétségbeesésből fakadó szavait a velük együtt földönfutóvá lett asszonyok és gyermekek sírása kísérte. Camillus rájuk parancsolt, hogy hagyjanak fel a siránkozással: ő az etruszkoknak hoz gyászt és könnyeket. (5) Azután elrendelte, hogy serege rakja le a málhát, a sutriumiak is telepedjenek le ugyanott – védelmükre csekély őrséget hagyott hátra –, a katonák pedig csak fegyverüket hozzák magukkal. A harcra kész sereggel Sutrium alá érve mindent úgy talált, ahogy várta, hála a kedvező helyzetből fakadó gondatlanságnak: egyetlen előőrs sem állt a falak előtt, a kapuk tárva-nyitva, a győztes sereg elszéledve az ellenséges házakból hordta ki a zsákmányt.

[1] Livius korábban említette, hogy Tarquinius Superbus kezdte meg a volscusok ellen az azután kétszáz évig tartó háborút (I. 53. 2), de itt nem lehet tudni, hogy a 70 évet e háború melyik eseményétől számítja – talán a III. 22. 2–9-ben leírt, Kr. e. 459-es harcoktól.

(6) Így hát Sutrium egy nap leforgása alatt másodszor is gazdát cserélt, a győzelemittas etruszkokat az új ellenség halomra ölte, nem hagyott nekik időt, hogy csoportba verődjenek, egyesüljenek vagy fegyvert ragadjanak. (7) Amikor pedig ki-ki a maga feje után igyekezett a kapuk felé, hátha valahogy kijut a szabadba, a kapukat zárva találták – a *dictator*nak ugyanis ez volt az első parancsa. (8) Ekkor némelyek fegyvert fogtak, mások, akiket fegyveresen lepett meg a támadás, összekiáltották övéiket, hogy kezdjenek harcot. Fel is lángolt volna a küzdelem az ellenség kétségbeesett helyzete miatt, csakhogy a városban szétküldött kikiáltók kihirdették, hogy mindenki tegye le a fegyvert, kíméljék a fegyverteleneket, és senkinek ne essen bántódása, csak aki fegyvert visel. (9) Erre még azok is, akik végső elkeseredésükben utolsó leheletükig akartak küzdeni, most, hogy felcsillant előttük az életben maradás reménye, eldobálták fegyvereiket, és fegyvertelenül megadták magukat az ellenségnek, minthogy a szerencse változása folytán ez tűnt biztonságosabbnak. A nagy fogolytömeget a rómaiak csoportokra osztva őrizték. (10) A sutriumiak még az éjszaka beállta előtt teljes épségben visszakapták városukat, amelyben semmi kárt nem tett a háború, hiszen nem ostrommal vette be az ellenség, hanem tárgyalás útján adták fel.

4.

(1) Camillus, miután három háborúban győzött egyszerre, diadalmenetben tért vissza a Városba. (2) A szekere előtt vezetett hadifoglyok legtöbbje etruszk volt. A hivatalos árverésen annyi pénz folyt be értük, hogy visszafizették belőle a matrónáknak a beszolgáltatott arany értékét,[1] a maradék összegből pedig három arany áldozati tálat csináltattak, (3) és mindegyikbe belevésték Camillus nevét. Mint ismeretes, ezek a Capitolium leégéséig[2] Iuppiter szentélyfülkéjében, Iuno lába előtt álltak.[3]

(4) Ebben az évben mindazokat a veiibelieket, capenaiakat és faliscusokat, akik a háborúk folyamán átpártoltak a rómaiakhoz, felvették a polgárok sorába, és ezeknek az új polgároknak földet is adtak. (5) *Senatus*i határozattal hazahívták a Városba azokat is, akik restek lévén vállalni Rómában az újjáépítés munkáját, Veiiben kisajátítottak egy-egy üres házat, és ott telepedtek meg. Ezek először morgolódtak, és nem voltak hajlandóak engedelmeskedni a parancsnak, de amikor a *senatus* határnapot tűzött ki, és halálbüntetéssel fenyegette mindazokat, akik addig nem költöznek vissza Rómába, a dacosan tiltakozó közösség

[1] Vö. V. 50. 7.

[2] A Capitolium Kr. e. 83-ban égett le, helyreállítását 69-ben fejezték be.

[3] Nehezen képzelhető el, hogy ez hogyan lehetséges, mert Iuppiter szentélyét a balra lévő Iuno- és a jobbra lévő Minerva-szentélytől fal választotta el.

a maguk életét féltő egyénekre szakadt, és mindannyian engedelmeskedtek. (6) Róma nemcsak lakosságban gyarapodott, hanem a Város minden részében egyszerre nőttek ki a földből az új épületek, minthogy az állam is hozzájárult a költségekhez, az *aedilis*ek úgy sürgettek minden munkát, mintha állami vállalkozás volna, maguk a tulajdonosok pedig – hiszen saját bőrükön érezték a hiányt – szintén igyekeztek befejezni az építkezést, hogy minél hamarabb beköltözhessenek házukba. Így egy éven belül állt az új Város.

(7) Az év végén *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok választására tartottak gyűlést. Titus Quinctius Cincinnatust, Quintus Servilius Fidenast (ötödször), Lucius Iulius Iulust, Lucius Aquilius Corvust, Lucius Lucretius Tricipitinust és Servius Sulpicius Rufust választották meg [388]. (8) Az egyik sereg az aequusok ellen indult – nem háborúba, hiszen már beismerték vereségüket, hanem gyűlöletből végigdúlni határaikat, hogy ne maradjon erejük újabb hadműveletekre –, a másik a tarquiniibeliek földjére vonult. (9) Itt erővel elfoglaltak két etruszk várost, Cortuosát és Contenebrát. Cortuosában nem ütköztek ellenállásba: váratlanul támadtak, egyetlen rohammal és csatakiáltással bevették, majd kirabolták és felgyújtották a várost. (10) Contenebra néhány napig állta az ostromot, de állandóan, éjjel-nappal, szünet nélkül szorongatták, ezért megadásra kényszerült. Míg a római sereg hat részre oszlott, amelyek hatóránként váltották egymást a küzdelemben, a városban oly kicsiny volt a lakosok száma, hogy bármilyen kimerültek voltak is, ugyanazok állták a mindig megújuló harcot. Végül meghátráltak, így a rómaiak előtt megnyílt a roham lehetősége. (11) A *tribunus*ok le akarták foglalni a zsákmányt az állam számára, de az elhatározást nem követte elég gyorsan a parancs: amíg haboztak, a zsákmány már a katonák kezére jutott, és tőlük csak nagy elégedetlenkedés árán lehetett volna visszaszerezni.

(12) Ugyanebben az évben, hogy ne csak magánépületekkel gyarapodjon a Város, a Capitolium köré is falat építettek kvadrátkövekből; figyelemre méltó alkotás ez még ma is, amikor a Város olyan nagyszerűvé fejlődött.

5.

(1) Bár a polgárságot még lekötötte az építkezés, már a nép*tribunus*ok is próbálták a földtörvények emlegetésével szaporítani népszónoklataik hallgatóinak számát. (2) A pometiai vidékkel kecsegtettek,[1] amelynek hovatartozása, minthogy Camillus megnyirbálta a volscusok hatalmát, többé nem volt kétséges. (3) Azzal vádolták a nemeseket, hogy sokkal nagyobb veszélyt jelentenek e területre, mint korábban a volscusok, akik csak addig pusztították, amíg volt erejük és fegyve-

[1] A pometiai vidék *(Pomptinus ager)* nem azonos a hasonló nevű mocsarakkal, hanem nagyjából a Norba, Setia és Circeii városok környékén fekvő művelhető földeket fedi.

reik. (4) A nemesek azonban az állami terület elbirtoklására törnek, és ha a föld nem kerül felosztásra, mielőtt magukhoz ragadják az egészet, a köznépnek egy talpalatnyi sem marad belőle. (5) Szavaik azonban nem tettek nagy hatást a köznépre, amely egyrészt nemigen járt a Forum felé, minthogy lekötötte az építkezés, másrészt annyi költségbe verte magát, hogy nem is gondolhatott földbirtokra, mivel annak felszerelésére nem volt lehetősége.

(6) A vallási aggodalmakkal teli polgárság körében most, a legutóbbi vereség hatására az előkelőkön is erőt vett a babonás félelem, és hogy a jósjeleket megújíthassák, visszatértek az *interregnum*hoz. *Interrex*ek lettek egymás után Marcus Manlius Capitolinus, Servius Sulpicius Camerinus, Lucius Valerius Potitus. (7) Ő tartott végül választógyűlést, amelyen a következő *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*okat választották meg: Lucius Papiriust, Gaius Corneliust, Gaius Sergiust, Lucius Aemiliust (másodszor), Licinus Meneniust, Lucius Valerius Publicolát (harmadszor); az *interregnum* után ők léptek hivatalba [387].

(8) Ebben az évben avatta fel a gallok ellen vívott háborúban Marsnak felajánlott templomot Titus Quinctius szent cselekményekért felelős *duumvir*.[1] Az új polgárokból négy új *tribus*t szerveztek: a Stellatina, Tromentina, Sabatina és Arnensis *tribus*okat, így a *tribus*ok száma 25-re emelkedett.

6.

(1) Lucius Sicinius nép*tribunus* javaslatot terjesztett a pometiai földről a nép elé, amely most már nagyobb számban jelent meg, és jobban fel lehetett kelteni benne a földbirtok utáni vágyat, mint addig. (2) Szóba került a *senatus*ban, hogy kezdjenek háborút a latinok és a hernicusok ellen, de mivel egy nagyobb háború is fenyegetett – egész Etruria fegyverben állt –, a terv megvalósítását későbbre halasztották. (3) A vezetés ismét Camillus kezébe került, aki *consul*i hatáskörű katonai *tribunus* lett. Öt tiszttársat adtak mellé: Servius Cornelius Maluginensist, Quintus Servilius Fidenast (hatodszor), Lucius Quinctius Cincinnatust, Lucius Horatius Pulvillust és Publius Valeriust [386].

(4) Az év elején azonban elterelődött az emberek figyelme az etruszk háborúról, mert menekülők serege érkezett a Városba a pometiai földről azzal a hírrel, hogy az antiumiak fegyverben állnak, és a latin népek is elküldték fiatalsá-

[1] Az új Mars-szentély az istenség Via Appia menti szentélyével lehet azonos. A felszentelő tisztségét Livius pontatlanul adja meg: inkább arról lehet szó, hogy a templom felszentelésére külön neveztek ki *duumvir*eket *(duumviri aedi locandae)*, és ebben a kétfős bizottságban az is benne lehetett, aki a szentély állítására a fogadalmat tette. Ha az illető épp nem viselt tisztséget, ez volt a módja, hogy valamilyen módon mégis ő felelhessen fogadalmának teljesüléséért.

gukat a háborúba, (5) bár azt állítják, hogy ez nem állami döntés eredménye, ők csak nem akadályozzák meg, hogy ifjaik ott harcoljanak önkéntesként, ahol akarnak.

(6) Elmúlt már az az idő, amikor bármilyen háborút félvállról lehetett venni. A *senatus* hálát adott az isteneknek, hogy Camillus tisztséget visel, mert ha magánember volna, *dictator*rá kellene kinevezni. Tiszttársai is kijelentették: mihelyt bármilyen háborús veszély támad, ezt az egy férfiút illeti a legfőbb vezetés. (7) Ők készek hatalmukat Camillus alá rendelni – mondták –, és nem hiszik, hogy tekintélyük csorbát szenved, ha egy ilyen férfi tekintélye előtt háttérbe húzódnak.

A *tribunus*okat a *senatus* elismerésben részesítette. Maga Camillus is megrendülten mondott nekik köszönetet. (8) Súlyos felelősséget szab rá a római nép – mondta –, amely immár negyedízben választotta meg őt, nagy terhet rak a vállára a *senatus* azzal, hogy testületileg ilyen véleménnyel van róla, de a legnagyobb feladatot tiszttársai mérték ki rá, amikor oly megtisztelő módon alárendelték magukat neki. (9) Ezért, ha munkakedvét és tettrekészségét még lehet növelni, önmagát is felülmúlva fog törekedni arra, hogy az államnak róla táplált egyhangú jó véleményét meg is szilárdítsa. (10) Ami a háborút és az antiumiakat illeti, az ugyan inkább csak fenyegetés, mint valós veszély, de ő azt mondja: nem szabad félni semmitől, de éppúgy nem szabad semmit lekicsinyelni. (11) Róma városát a szomszédok irigysége és gyűlölete veszi körül, így az állam sorsát több seregre és több hadvezérre kell bízni. (12) „Te, Publius Valerius – folytatta –, velem együtt az antiumi ellenség ellen fogod vezetni a légiókat, és megosztjuk a vezetés, a tervezés gondját. (13) Te, Quintus Servilius, a másik, felszerelt és harcra kész hadsereggel a Város előtt táborozol, és figyeled, hátha megindulnak akár az etruszkok, mint nemrégiben, akár a latinok és hernicusok, akik újabban kellemetlenkednek. Meg vagyok győződve róla, hogy úgy fogod feladatodat teljesíteni, amint az atyádhoz, nagyatyádhoz, magadhoz és hat *tribunus*i tisztségedhez méltó.[1] (14) Lucius Quinctius szervezzen egy harmadik sereget a felmentettekből és az öregekből a Város falainak őrizetére. Lucius Horatius gondoskodjon fegyverekről,[2] gabonáról és minden egyébről, amire háborús időben szükség van. (15) Téged pedig, Servius Cornelius, mi, a tiszttársaid megbízunk

[1] Q. Servilius nagyapja, P. Servilius Kr. e. 463-ban volt *consul* (III. 6. 1–9), apja, Q. Servilius Priscus Fidenas pedig Kr. e. 435-ben mint *dictator* elfoglalta Fidenaet (IV. 22.), majd 418-ban ismét *dictator*i tisztséget viselt.

[2] Inkább a fegyvergyártás előmozdításáról lehet szó, mint arról, hogy az állam biztosította volna a katonáknak a fegyvert – ez utóbbi inkább csak a III. században vált jellemzővé.

azzal, hogy vezesd ezt a tanácskozó testületet, legyen gondod az istenek tiszteletére, a választógyűlésekre, a törvényekre, a Város minden ügyére."

(16) Miután mindnyájan készségesen megígérték, hogy teljesítik a rájuk bízott feladatot, vezértársa, Valerius hozzáfűzte: Marcus Furiust *dictator*nak, önmagát pedig lovassági főparancsnoknak tekinti, (17) tehát amilyen véleménnyel vannak erről a kiváló főparancsnokról, olyan reményeket fűzzenek a háború sikeréhez. Az atyák örömükben felugráltak helyükről, azt kiáltozták, hogy ők bizony reménykednek, akár háborúra, akár békére, akár általában az állam helyzetére gondolnak. (18) Rómának soha nem lesz szüksége *dictator*ra – mondták –, ha ilyen férfiak töltik be a tisztségeket, ilyen egyetértés kapcsolja őket össze, ráadásul egyaránt hajlandóak parancsolni és engedelmeskedni, és a dicsőséget is inkább megosztják egymással, nem pedig maguknak sajátítják ki, ami közös.

7.

(1) Furius és Valerius, miután elrendelték a törvénykezési szünetet, és megtartották a sorozást, Satricum[1] ellen indultak, ahová az antiumiak nemcsak a volscusok új nemzedékéből sorozott ifjúságot gyűjtötték össze, hanem még egy roppant haderőt is a latin és hernicus népek soraiból, akiket régóta nem sújtott semmiféle háború. (2) A római katonákat nyugtalanította, hogy a régi ellenséghez újabb is csatlakozott. Camillus már az arcvonalat rendezte, amikor a *centurió*k jelentették, hogy a katonák zaklatottak, kedvetlenül fegyverkeztek, húzódozva, tétován vonultak ki a táborból, sőt olyan megjegyzéseket is tettek, hogy száz ellenség jut majd egy rómaira, és ekkora tömeggel szemben még akkor is nehéz helytállni, ha nincs felfegyverkezve, hát még ha fegyvere is van. Erre ő lóra pattant, és a hadijelvények előtt, szemben a csatasorral, az egységek közé lovagolva így szólt hozzájuk:

(3) „Katonák, mi ez a csüggedés, mi ez a szokatlan habozás? Kit nem ismertek: az ellenséget, engem vagy saját magatokat? Mi más az ellenség, mint bátorságotok és dicsőségetek állandó alapanyaga? (4) Ti pedig az én vezetésemmel – hogy ne is beszéljek Falerii és Veii bevételéről[2] és az elfoglalt hazánk földjén levágott gall légiókról – nemrég éppen a volscusokon, az aequusokon és Etrurián aratott háromszoros győzelmeteket ünnepeltétek hármas diadalmenetben. (5) Vagy nem ismeritek fel bennem vezéreteket, mert nem *dictator*ként, hanem *tribunus*ként adtam jelt a kivonulásra? Nekem sem hiányzik a korlátlan hatalom fölöttetek; úgy illik hát, hogy ti se lássatok bennem mást, csak saját magamat, hiszen sohasem a *dictator*i hatalom adta bátorságomat, épp ezért a száműzetés

[1] Ez az ősi latin város az V. század elején került a volscusok kezére.
[2] Vö. V. 19. 1–22. 8 és 26. 3–27. 15.

sem vehette el. (6) Így hát mindnyájan ugyanazok vagyunk, mint eddig, és mivel ugyanazt visszük magunkkal ebbe a háborúba is, mint az előzőkbe, ezért pontosan olyan eredményre is számíthatunk. Amikor az ellenséggel összecsaptok, mindkét fél azt teszi majd, amit megtanult és megszokott: ti győztök, ők meg szaladnak!"

8.

(1) Ezután megadta a jelet, majd leugrott lováról, a hozzá legközelebb álló jelvényhordozót megragadta, és magával vonszolta az ellenség felé, így kiáltozva: „Vidd a jelvényt, katona!" (2) Látva, hogy Camillus, aki élemedett kora miatt már nehezen bírja a megerőltetést, az ellenség felé nyomul, mindannyian egyszerre rontottak előre csatakiáltást hallatva: „Kövesd a fővezért!" (3) Sőt Camillus állítólag az ellenség sorai közé dobatott egy hadijelvényt, és a jelvények előtt küzdők hatalmas erővel vetették utána magukat, hogy visszaszerezzék; (4) ezzel vette kezdetét az antiumiak veresége, és a rémület az első vonalakról a tartalékosokra is átterjedt. (5) Nemcsak a római katonák rohama gyakorolt rájuk ilyen hatást, akiknek a harci kedvét feltüzelte vezérük jelenléte, hanem az is, hogy a volscusokat mindennél jobban megrémítette Camillus váratlanul feltűnő alakja. (6) Így bárhová ment is, a biztos győzelmet vitte magával. Ez különösen akkor lett nyilvánvaló, amikor egy hamarjában elkapott lovon a már-már meghátráló balszárnyra nyargalt, kezében egy nagy gyalogospajzzsal, és puszta megjelenésével helyreállította a csata egyensúlyát, hiszen ebből mindenki láthatta, hogy az arcvonal többi része győztes helyzetben van. (7) A csata már eldőlt, de az ellenséget nagy tömege akadályozta a menekülésben, ilyen hatalmas sokaság megsemmisítése pedig hosszan tartó öldöklést kívánt volna a fáradt római katonáktól. Ekkor egy hirtelen, hatalmas szélvihar kíséretében lezúduló zápor szakította félbe a harcot, vagy inkább a biztos győzelmet.

(8) Visszavonulót fújtak, a rákövetkező éjszakán pedig, miközben a rómaiak békésen aludtak, a háború befejeződött. A latinok és a hernicusok ugyanis, miután gonosz terveik elnyerték méltó büntetésüket, faképnél hagyták a volscusokat és hazavonultak. (9) Amint a volscusok észrevették, hogy akiknek a segítségére számítva újrakezdték a háborút, azok most cserbenhagyták őket, táborukat otthagyva elvonultak, és Satricum falai közé vették be magukat. Camillus először nekilátott, hogy sánccal vegye körül őket, és töltéssel, ostromművekkel támadja meg a várost. (10) Miután azonban látta, hogy még ki sem törnek a munkák akadályozására, úgy gondolta, az ellenségben olyan kevés a harci kedv, hogy nem érdemes ilyen sokáig várni a győzelemre. Buzdító szavakat intézett katonáihoz, mondván: ne is gyötörjék magukat hosszadalmas sáncmunkákkal, mintha Veiit ostromolnák, hiszen a győzelem már a kezükben van – így hatalmas

lelkesedést keltett bennük, majd mindenfelől létrákkal támadta meg a falakat, és bevette a várost. A volscusok fegyvereiket eldobálva megadták magukat.

9.

(1) A vezér gondolatait azonban már sokkal nagyobb feladat foglalkoztatta: Antium, hiszen ez volt a volscusok fővárosa, a legutóbbi háború tűzfészke. (2) De minthogy ilyen jól megerősített várost csak nagy felkészültséggel, hajító- és ostromgépekkel lehetett elfoglalni,[1] tiszttársát a seregnél hagyva Rómába utazott, hogy a *senatus*t Antium elpusztítására biztassa. (3) Beszéde közben azonban – bizonyára úgy döntöttek az istenek, hogy Antium még álljon egy ideig – követek érkeztek Nepetéből és Sutriumból, hogy segítséget kérjenek az etruszkok ellen, és hozzátették, hogy nem sokáig lesz alkalom a segítségnyújtásra.

(4) A szerencse ide terelte el Camillus erejét Antium helyett. Ez a két város ugyanis Etruria felé mintegy a terület kulcsa és kapuja volt, ezért mind az etruszkoknak, amikor készültek valamire, első dolguk volt ezeket elfoglalni, mind a rómaiaknak visszaszerezni és megtartani. (5) Ezért a *senatus* úgy döntött, megegyezik Camillusszal, hogy hagyja békén Antiumot, és vállalja el az etruszk háború vezetését. Parancsnoksága alá rendelték a városi légiókat, amelyek élén Quinctius állt. (6) Camillus szívesebben választotta volna a volscus földön állomásozó, kipróbált, parancsnokságához már hozzászokott sereget, de egy szóval sem tiltakozott, csak annyit kért, hogy vezértársa Valerius legyen. Valerius helyett Quinctiust és Horatiust küldték volscus földre.

(7) Mire Furius és Valerius Rómából Sutrium alá érkezett, a város egy részét már elfoglalták az etruszkok, és a lakosság, torlaszokat emelve az utcákon, alig bírta megakadályozni, hogy be ne hatoljanak a másikba is. (8) A római felmentő sereg érkezésének híre és Camillusnak az ellenség és a szövetségesek előtt egyaránt jól ismert neve nemcsak az azonnali vereséget akadályozta meg, hanem időt engedett a segítségnyújtásra is.

(9) Így hát Camillus kettéosztotta seregét, és meghagyta tiszttársának, hogy kerülő úton vezesse el csapatait az ellenség által megszállt városrészhez, és indítson támadást a falak ellen. Nem annyira azt remélte, hogy a létrákon felhatolva beveszik a várost, inkább arra számított, hogy ha az ellenséget azon a ponton lekötik, a harctól már kimerült városiak lélegzethez jutnak, és közben ő maga időt nyer, hogy küzdelem nélkül a falakon belülre hatoljon. (10) Amikor a tervet mindkét helyen egyidőben végrehajtották, a két tűz közé került etruszkok

[1] A pun háborúk előtt nincsenek megbízható adatok arról, hogy a rómaiak birtokában lettek volna a hellenisztikus hadseregekre jellemző ostromfelszerelésnek.

látva, hogy az ellenség nemcsak a falakat támadja teljes erővel, hanem a falakon belül is ott van, egy tömegben, hanyatt-homlok rohantak ki az egyetlen kapun, amely épp nem állt ostrom alatt. (11) A rómaiak nagy vérengzést rendeztek a menekülők között a városban és a földeken egyaránt. A falakon belül Camillus emberei vágtak le több ellenséget, míg Valerius katonái könnyebben mozogtak, így az üldözésben bizonyultak jobbnak. Csak akkor hagyták abba az öldöklést, amikor leszállt az éjszaka, és nem lehetett többé látni. (12) A sereg, miután visszafoglalta Sutriumot, és visszaadta a szövetségeseknek, Nepete alá vonult, amelyet védői már feladtak, így teljes egészében az etruszkok birtokába jutott.

10.

(1) Ennek a városnak a visszafoglalása már nehezebb feladatnak látszott, nemcsak azért, mert teljesen az ellenség kezében volt, hanem azért is, mert feladásában közrejátszott a nepetei polgárok egy részének árulása. (2) Mégis úgy döntöttek, hogy a város vezetőit üzenetben felszólítják: szakadjanak el az etruszkoktól, és maguk is adják tanúbizonyságát annak a szövetségi hűségnek, amelyért a rómaiakhoz esdekeltek. (3) Mivel az a válasz érkezett, hogy teljesen tehetetlenek, hiszen az etruszkok tartják megszállva a falakat és őrzik a kapukat, az ostromlók először a földek feldúlásával keltettek rémületet a város lakóiban, (4) majd miután azoknak szentebb volt a várost feladó megállapodás, mint a szövetség, a sereg a földekről összeszedett rőzsekötegekkel a falakhoz vonult, betemették az árkokat, majd hozták a létrákat, és az első csatakiáltással és támadással bevették a várost. (5) A nepetebelieket felszólították, hogy tegyék le a fegyvert, majd elhangzott a parancs, hogy kímélni kell a fegyverteleneket, de az etruszkokat mind leöldösték, fegyverest és fegyvertelent egyaránt. A nepetebeliek közül a megadás kezdeményezőit bárddal lefejezték, az ártatlan tömegnek visszaadták javait, és a városban őrséget hagyva hátra, elvonultak. (6) A *tribunus*ok, miután visszafoglalták az ellenségtől a két szövetséges várost, nagy dicsőségtől övezve hazavezették Rómába a győztes sereget.

Ugyanebben az évben kártérítést követeltek a latinoktól és hernicusoktól, és kérdőre vonták őket, hogy az elmúlt években miért nem adtak katonákat a szerződés szerint. (7) Mindkét nép teljes létszámú gyűlése ezt a választ adta: nem államuk felelőssége és döntése volt, hogy közülük néhány ifjú a volscusok oldalán harcolt, (8) sőt ezek már el is nyerték büntetésüket helytelen döntésükért, hiszen senki sem tért haza közülük. Katonát pedig azért nem adtak – mondták –, mert szüntelen rettegésben tartották őket a volscusok; ez a fenyegetés állandó tüske a körmük alatt, és annyi, egymást követő háború sem tudta megszüntetni. (9) Az atyák nem válaszoltak háborúval erre a feleletre, nem mintha nem lett volna meg rá az okuk, inkább az időpontot nem tartották alkalmasnak.

11.

(1) A következő évben – amikor Aulus Manlius, Publius Cornelius, Titus és Lucius Quinctius Capitolinus, Lucius Papirius Cursor (másodszor) és Gaius Sergius (másodszor) lett *consul*i hatáskörű *tribunus* [385] – veszedelmes háború támadt a határokon kívül, és még veszedelmesebb lázongás otthon. (2) A háborút a volscusok indították, amit a latinok és a hernicusok elpártolása is súlyosbított. A lázongást pedig olyasvalaki szította, akitől a legkevésbé várhatták: a patrícius születésű, hírneves Marcus Manlius Capitolinus.

(3) Túláradó gőgjében a többi vezető patríciust lenézte, csak egyetlenegyre irigykedett, a tisztségeivel, erényeivel egyaránt kitűnő Marcus Furiusra. Alig tudta elviselni, hogy egyedül Camillus számít a tisztségviselők választásakor, a hadseregben, (4) sőt már olyan magasra emelkedett, hogy azokat, akiket vele azonos jósjelekkel választottak meg, nem tiszttársainak, hanem szolgáinak tekinti.[1] Pedig ha az igazságnak megfelelően ítél az ember, Marcus Furius nem tudta volna felszabadítani a hazát az ellenséges megszállás alól, ha ő, Marcus Manlius nem menti meg előbb a Capitoliumot és a várat. (5) Sőt, Camillus éppen az arany átvétele közben támadta meg a gallokat, amikor lélekjelenlétük a béke reménye miatt már nem volt megfelelő, ő viszont akkor űzte le őket, amikor fegyverben voltak, és már-már elfoglalták a várat. Ráadásul Camillus dicsőségében minden katonája osztozik, aki vele együtt győzött, az ő győzelmében viszont köztudottan senki más halandónak semmi része nem volt.[2]

(6) Efféle önhitt gondolatoktól felfuvalkodva – mivel ráadásul jelleme hibájából lobbanékony és féktelen is volt –, miután az atyák között nem tudta kivívni a szerinte őt megillető tekintélyt, (7) ő lett az első, aki az atyák közül átállt a nép pártjára, megosztotta terveit a plebejus tisztségviselőkkel, vádakat szórt az atyákra, próbálta megnyerni a köznépet, és immár a népszerűség vágyától, nem pedig a józan észtől vezérelve inkább rendkívüli, semmint makulátlan hírnévre törekedett. (8) Nem érte be a földosztási törvényekkel, a nép*tribunus*i lázítás örök eszközeivel, hanem megpróbálta aláásni a hitelbe vetett bizalmat, gondolván: sokkal kegyetlenebb ösztönző az adósság, amely nemcsak jogfosztottsággal és nyomorral fenyeget, de fogsággal és láncokkal is rémíti a szabad embert. (9) Az eladósodás valóban nagy méreteket öltött az építkezésekkel járó kiadások miatt, amelyek még a gazdagokat is ugyancsak megviselik. Így az önmagában is aggasztó volscus háború, amelyet a latinok és hernicusok elpártolása tetézett, jó ürügy volt, hogy megokolják, miért van szükség egy nagyobb

[1] Vö. VI. 6. 6–7.

[2] Livius elbeszéléséből (V. 47. 4–5) ez nem egészen így derül ki. Az, hogy Manlius teljesen magának sajátítja ki a dicsőséget, már előre sejteti egyeduralmi szándékait.

hatalmú vezetőre; (10) de inkább Manlius felforgató tervei késztették a *senatus*t arra, hogy *dictator*t jelöljön ki Aulus Cornelius Cossus személyében, aki Titus Quinctius Capitolinust nevezte ki lovassági főparancsnokká.

12.

(1) A *dictator*, noha jól látta, hogy nagyobb küzdelem várható otthon, mint idegenben, mégis – talán mert a háború gyors intézkedéseket követelt, vagy mert azt remélte, hogy a győzelem és a diadalmenet az ő *dictator*i hatalmát is megszilárdítja – sorozást tartott, majd a pometiai vidékre nyomult, ahová a hírek szerint a volscus sereg betört.

(2) Olvasóimban, amellett hogy már bizonyára torkig vannak a könyvek egész sorában elbeszélt szakadatlan volscus háborúkkal, felmerülhet a kérdés – amit én is furcsállottam, amikor a leírt eseményekhez korban közelebb élt történetírókat átnéztem –, hogy honnan tudtak a számtalanszor legyőzött volscusok és aequusok mindig új katonákat előteremteni. (3) Minthogy a régiek átsiklanak a kérdés fölött, mi mást mondhatnék erről, mint saját véleményemet, amely éppolyan, mint bárki más találgatása? (4) Valószínű, hogy a háborúk szüneteiben, akárcsak ma Rómában a sorozásokon, az ifjaknak mindig újabb nemzedéke serdült fel, és ezeket használták fel a háború újrakezdésére; vagy pedig nem mindig ugyanazokból a népekből sorozták a sereget, bár a háborút mindig ugyanaz a néptörzs viselte; (5) vagy talán rendkívül nagy számban éltek szabadon születettek azon a területen, amelyet most, miután alig maradt ott egy maréknyi hadra fogható ember, a római rabszolgák mentenek meg a teljes elnéptelenedéstől.[1] (6) Mindenesetre abban minden történetíró egyetért, hogy a volscusok serege – bármily súlyos csapást mértek is rájuk nemrégiben a rómaiak Camillus vezérlete alatt – rendkívül nagy volt. Ehhez még latinok és hernicusok is csatlakoztak, továbbá néhányan Circeiiből, sőt velitraebeli római telepesek is.

(7) A *dictator* még aznap tábort veretett, másnap pedig jóslatkérés után kivonult és áldozati állatot vágva könyörgött az istenek békéjéért. Ezután derűsen lépett katonái elé, akik parancsa szerint a csatát jelző zászló kitűzésekor, hajnalban fegyverkezni kezdtek, és így beszélt hozzájuk: (8) „Katonák, ha az istenek és jósaik jól látják a jövőt, miénk a győzelem! Tehát amint olyanokhoz illik, akik biztosak győzelmükben, és nem egyenlő ellenséggel kelnek viadalra, tegyük le a dárdát a lábunk elé, és a kard legyen jobb kezünk egyetlen fegyvere. Azt kívánom, hogy ne is törjetek előre a csatasorból, hanem jól megvetve lábatokat,

[1] A Rómától délre fekvő volscus vidék polgári lakossága Livius korára erősen megritkult részben a polgárháborúk, részben a rabszolgákkal dolgoztató és az önálló parasztságot kiszorító, megnövekedett patrícius nagybirtokok miatt.

rendíthetetlenül várjátok be az ellenség támadását. (9) Majd aztán, ha hiába szórták rátok dárdáikat, és rendezetlenül rontanak álló soraitokra, akkor villanjanak fel a kardok, akkor jusson mindenkinek eszébe, hogy maguk az istenek állnak a rómaiak mellett, az istenek küldtek minket kedvező madárjóslattal a csatába. (10) Te, Titus Quinctius, tartsd készenlétben a lovasságot addig a pillanatig, amikor megkezdődik a harc; és mihelyt látod, hogy az arcvonalak közelharcban akaszkodnak össze, és így az ellenség figyelmét más félelmetes dolog köti le, intézz rettenetes lovasrohamot ellenük, és nekik rontva ziláld szét a küzdők sorait." (11) Lovas és gyalogos úgy harcolt, ahogy a *dictator* megparancsolta; a vezér nem hagyta cserben légióit, sem a szerencse a vezért.

13.

(1) Az ellenséges tömeg, amely egyedül nagy számában reménykedett, csak szemmel mérte fel a csatasorokat, ezért meggondolatlanul kezdte meg a harcot, és meggondolatlanul is hagyta abba. (2) Harciassága csak a csatakiáltásig, a dárdák elhajításáig és az első rohamig tartott, de sem a kardokkal vívott közelharcot, sem az ellenség elszántan villogó szemeit nem bírta elviselni. (3) Meginogtak az első sorok, fejvesztettség lett úrrá a tartalékosokon is, és a rémületkeltésben a római lovasság is megtette a magáét. Az ellenség egységei több ponton felbomlottak, egész vonala megingott, hullámzó mozgásba jött. Majd amint az elsők elestek, ki-ki látta, hogy az öldöklés előbb-utóbb őt is utoléri, és megfutamodott. (4) A római sereg a sarkukban volt. Amíg az ellenség fegyveresen, zárt alakzatban menekült, az üldözés feladata a gyalogosokra hárult. Amikor azonban már látták, hogy menekülés közben elhányják fegyvereiket, és seregük szétszóródik a földeken, akkor adott jelre megindultak a lovas*turmá*k, nehogy míg egy-egy katona megölésével vesztegetik az időt, a nagy tömegnek lehetőséget adjanak a megmenekülésre. (5) Úgy gondolták, elég, ha dárdákkal és rémületkeltéssel akadályozzák futásukat, és eléjük lovagolva feltartóztatják őket, amíg odaér a gyalogság, és megfelelő öldökléssel végleg megsemmisítheti az ellenséget. (6) A menekülésnek és az üldözésnek csak az éjszaka vetett véget. Még aznap elfoglalták és kirabolták a volscusok táborát is. A szabadon született hadifoglyok kivételével az egész zsákmányt a katonák kapták meg. (7) A foglyok nagyrészt latinok és hernicusok voltak, ráadásul nem holmi zsoldért katonáskodó közrendűek, hanem akadtak köztük előkelő fiatalemberek is, nyilvánvaló bizonyítékául annak, hogy az ellenséges volscusokat állami szinten támogatták. (8) Felismertek néhány circeiibeli polgárt is és néhány telepest Velitraeból: Rómába küldték őket, és ott az atyák vezetőinek kérdéseire – akárcsak a *dictator* előtt – kertelés nélkül beismerték népük elpártolását.

14.

(1) A *dictator* továbbra is állandó táborban tartotta hadseregét, mert egy pillanatig sem kételkedett, hogy az atyák hadba fogják küldeni az említett népek ellen;[1] de az otthon támadt, sokkal nagyobb veszély hazaszólította Rómába, ahol napról napra terjedt a vezető személye miatt a szokottnál félelmetesebb lázadás. (2) Marcus Manlius ugyanis már nemcsak szónokolt, hanem cselekedett is, látszólag a nép érdekében, valójában – ahogy bárki észrevehette, aki a mögöttes szándékot figyelte – azért, hogy felkelést szítson. (3) Amikor meglátta, hogy egy *centuriót*, aki haditetteivel sok dicsőséget szerzett, adósságai miatt elítélnek, megbilincselnek és elvezetnek, csapatával a Forum kellős közepén odarontott, rátette a kezét,[2] és nagy hangon emlegetve az atyák gőgjét, az uzsorások szívtelenségét, a köznép szenvedéseit, a férfi hőstetteit és balsorsát, (4) kijelentette: „Bizony hiába mentettem volna meg saját kezemmel a Capitoliumot és a fellegvárat, ha elnézném, hogy polgártársamat és bajtársamat, mintha a győztes gallok kezébe esett volna, bilincsbe verve szolgaságra hurcolják!" (5) Ezután a nép színe előtt megfizette a *centurio* tartozását a hitelezőnek, majd „mérleggel-bronzzal" szabadnak nyilvánította az adóst,[3] aki azért könyörgött istenekhez és emberekhez, hogy jutalmazzák meg ezért Marcus Manliust, az ő szabadítóját, a római köznép gondoskodó atyját. (6) Azzal elvegyült a lázongó tömegben, és a lázongást maga is tovább tüzelte. Veiinél, a gall és egyéb háborúkban kapott sebeit mutogatta, mondván: (7) Amíg katonáskodott, majd helyreállította feldúlt otthonát, maga alá temette őt az adósság, mert bár a tőkének már többszörösét fizette vissza, a minduntalan a tőkére halmozódó kamatokat már nem tudta törleszteni. (8) Az, hogy láthatja a napfényt, a Forumot és polgártársai arcát,[4] mind Marcus Manlius érdeme; neki köszönheti mindazt, amiért mások a szüleiknek hálásak, és neki szenteli mindazt, amit testi erejéből, életéből, véréből még megmaradt; minden kötelék, amely eddig hazájához, az állam és háza védőisteneihez fűzte őt, most ehhez az egyetlen emberhez kapcsolja.

(9) Amikor az ilyen szavaktól lázba jött köznép már egyetlen embernek a híve volt, ő újabb, az egész helyzet felkavarására még alkalmasabb vállalkozásba kezdett. (10) Veii környékén lévő földbirtokát, apjától örökölt vagyonának leg-

[1] A *senatus* maga nem üzenhetett hadat, határozata csak javaslat jellegű volt, amelyről végső soron a *comitia centuriata* döntött.

[2] Manlius ezzel a letartóztatás gesztusát fordítja visszájára.

[3] Az adósság kiegyenlítésének hivatalos módja az volt, hogy az adós öt tanú előtt kijelentette: „Feloldom magamat a neked való tartozás alól ezzel a bronzzal és mérleggel" – majd a pénzt a mérleghez érintette, aztán átadta a hitelezőnek. (A pénz ebben a korban még nem érme, hanem bronzrúd volt, amelynek értékét a súlya határozta meg.)

[4] Vagyis nem zárják börtönbe, és nem veszti el polgári jogait.

fontosabb részét kikiáltó útján árverésre bocsátotta, mondván: „Nem tűrhetem, polgárok, hogy amíg egy talpalatnyi földem van, bármelyikőtöket elhurcolják elítélve, rabszolgaságra kárhoztatva!" Ezzel aztán annyira felkorbácsolta a szenvedélyeket, hogy az emberek szemmel láthatóan készen álltak szabadságuk megmentőjét minden törvényes vagy törvénytelen tettében követni.

(11) Ráadásul otthonában, mint valami gyűlésen, csak úgy szórta az atyákra a vádakat. Valót-valótlant összehordott, és többek között azt is kijelentette, hogy az atyák rejtegetik a galloktól visszaszerzett aranykincset, mert már nem elég nekik az állami földek birtoklása, az állam pénzére is ráteszik a kezüket. Ha fényt derítenének a dologra – mondta –, a köznépet minden adósságától meg lehetne szabadítani.

(12) Mihelyt felcsillant a köznép előtt ez a remény, valóban szörnyű gaztettnek látták, hogy míg annak idején úgy kellett adó formájában összeadni azt az aranyat, hogy a Várost a galloktól megváltsák, most, hogy az ellenségtől visszakerült, néhány személy kaparintotta meg. (13) Így hát kérdésekkel rohanták meg Manliust, hogy hol lehet elrejtve a töméntelen ellopott kincs, és míg ő kitért a válasz elől, azt ígérve, hogy a kellő időben majd meg fogja mondani, mindenkinek minden gondolata csak ekörül forgott, semmi egyébbel nem törődtek. Nyilvánvaló volt hát, hogy nem lesz csekély a nép hálája, ha igazat mondott, vagy a felháborodása, ha mégsem.[1]

15.

(1) Ilyen feszült légkört talált a Városban a sereg éléről hazahívott *dictator*. Másnap összehívta a *senatus*t, és miután eléggé kipuhatolta a közhangulatot, felszólította az atyákat, hogy ne távozzanak mellőle. Az ő sokaságuktól körülvéve felállíttatta bírói székét a *comitium*on, és törvényszolgát küldött Marcus Manliusért. (2) Amikor megérkezett a *dictator* idézése, Manlius jelt adott párthíveinek, hogy itt az ütközet pillanata, és nagy tömeg kíséretében jelent meg a bírói emelvény előtt. (3) Mintegy csatarendben sorakoztak fel, egyik oldalon a *senatus*, másikon a köznép, mindegyik a maga vezérére függesztve tekintetét. (4) Ekkor a *dictator* csendet parancsolva így szólt: „Bárcsak én és Róma atyái minden egyéb dologban is annyira egyetértenénk a köznéppel, mint ahogy, szilárd meggyőződésem szerint, meg fog egyezni véleményünk a te személyednek és annak az ügynek a megítélésében, amely felől most megkérdezlek. (5) Úgy veszem észre, azzal kecsegtetted a polgárokat, hogy hitelezőik érdekeinek sérelme nélkül törleszteni lehetne adósságaikat a gall kincsekből, amelyeket az atyák vezetői rejtegetnek. Annyira nem óhajtok ez elé akadályt gördíteni, Marcus

[1] A kincs sorsáról lásd V. 50. 6–7.

Manlius, hogy egyenesen buzdítalak: szabadítsd meg a római köznépet az uzsora terhétől, és forgasd ki titkon szerzett zsákmányukból azokat, akik az állam kincsein kotlanak. (6) Ha nem teszed meg – akár mert magad is részt akarsz kapni a rablott vagyonból, akár mert hamisan vádaskodsz –, bilincsbe verve vitetlek el, és nem tűröm tovább, hogy hamis reményekkel áltasd a tömeget."

(7) Manlius erre azt válaszolta: Őelőtte sem titok, hogy a *dictator*t nem a volscusok ellen nevezték ki, akik annyiszor kezdenek mozgolódni, ahányszor az atyák érdeke úgy kívánja, és nem is a latinok és hernicusok ellen, akiket alaptalan vádakkal kényszerítenek fegyverfogásra, hanem őellene és a római köznép ellen. (8) Most már félretéve az ürügyként felhasznált háborút, ellene támadnak, a *dictator* nyíltan vállalja, hogy megvédi az uzsorásokat a köznéppel szemben, őt pedig, mivel a nép szereti, vád alá akarják helyezik, hogy végezzenek vele. (9) „Bántja a szemedet, Aulus Cornelius, és a tiéteket, atyák és összeírtak, a körém sereglett tömeg? – folytatta. – Miért nem tántorítjátok el őket tőlem, ki-ki a maga jótéteményével: kezességet vállalva polgártársaitokért, kiváltva őket a börtönből, megakadályozva, hogy elítéljék és szolgaságba hurcolják őket, gazdagságotok túláradó fölöslegéből másokat támogatva ínségükben? (10) De miért is biztatlak benneteket arra, hogy a magatokéból áldozzatok? Nézzétek meg, mennyi nincs kifizetve az eredeti adósságból, vonjátok le a tőkéből a befizetett kamatokat, és akkor az én kíséretem sem lesz feltűnőbb, mint bárki másé. (11) De miért vállalom így egyedül ezt a gondot polgártársaimért? Erre éppoly kevéssé tudnék felelni, mint ha azt kérdeznéd, miért mentettem meg így egyedül a Capitoliumot és a fellegvárat. Akkor erőmhöz képest az egész közösségen segítettem, most az egyes embereket akarom támogatni. (12) Ami pedig a gallok kincsét illeti, ez a vallatás megnehezíti ezt az önmagában véve egyszerű dolgot. Hisz miért kérdezitek azt, amit ti tudtok a legjobban? Ha nem rejlik itt semmi álnokság, miért mondjátok, hogy mi rázzuk ki tógátok öbléből az eldugott pénzt,[1] ahelyett hogy magatok tennétek le az asztalra? (13) Minél inkább arra biztattok, hogy leplezzük le szemfényvesztő csalásotokat, annál jobban félek, hogy a rátok figyelőknek még a szemét is kilopjátok. Tehát nem engem kell kényszeríteni, hogy felfedjem előttetek, hol a zsákmány, hanem benneteket, hogy előadjátok."

16.

(1) Ekkor a *dictator* felszólította, hogy ne köntörfalazzon tovább, hanem vagy bizonyítsa be állítását, vagy ismerje be a bűnét: koholt váddal rágalmazta meg

[1] A rómaiak a tógának bal vállukról lecsüngő részét visszahajtották a bal karjukra, és az így képződött ránc (*sinus:* 'öböl') töltötte be a zseb szerepét.

a *senatus*t, alaptalanul tolvajlással gyanúsította meg, hogy gyűlöletet keltsen ellene. Manlius azt válaszolta, hogy ő nem fog ellenségei kénye-kedve szerint beszélni, mire a *dictator* elrendelte, hogy tartóztassák le. (2) Manlius, amikor a poroszló megragadta, felkiáltott: „Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, Iuno Királynő, Minerva és ti, a Capitolium várában lakozó istenek és istennők mind, hát tűritek, hogy ellenségei így bánjanak el a ti harcosotokkal és oltalmazótokkal? Ezt a jobbot, amellyel elűztem szentélyeitektől a gallokat, lánc és béklyó fogja gúzsba kötni ?" (3) Nem akadt ember, aki e méltánytalanságot ne felháborodva nézte és hallgatta volna végig. De a jogos hatalmat olyannyira tisztelő nép némely törvényt még önmaga által is felülbírálhatatlannak alkotott meg, így sem a nép*tribunus*ok, sem maga a köznép egyetlen pillantással, egy hangos szóval nem mertek tiltakozni a *dictator*i erőszak ellen. (4) Biztos értesüléseink vannak arról, hogy Manlius bebörtönzése után a köznép nagy része gyászruhát öltött, sokan megnövesztették hajukat és szakállukat,[1] és a tömeg szomorúan ácsorgott a börtön bejáratánál.

(5) A *dictator* a volscusokon aratott győzelemért diadalmenetet tartott, amely azonban inkább gyűlöletet hozott rá, mint dicsőséget. Az emberek azt morogták, hogy otthon és nem a csatatéren szerezte meg a diadalmenet jogát, és nem az ellenség, hanem polgártársa fölött tartotta azt; gőgje betetőzéséhez csak az hiányzott, hogy Marcus Manliust is ott vezessék kocsija előtt. (6) Már érett a zendülés. A *senatus*, hogy a feszültséget enyhítse, egyszerre csak kéretlenül, önkéntes adakozóként lépett fel: elrendelte, hogy létesítsenek Satricumban *coloniá*t, telepítsenek ott le 2000 római polgárt, és osszanak mindegyiknek 2,5 *iugerum* földet. (7) Minthogy azonban ezt a közhangulat úgy fogadta, mint csekély és keveseknek szóló adományt, sőt megvesztegetést, hogy Manliust hagyják sorsára, az orvoslás csak szította a lázadást. (8) Egyre feltűnőbbé vált a Manlius-pártiak vádlottak módjára gyászt viselő sokasága, és amikor a *dictator* a diadalmenet után leköszönt tisztségéről, és megszűnt a tőle való félelem, szabadabb tere nyílt a vélemények és érzelmek kinyilvánításának.

17.

(1) Egyesek nyíltan tettek szemrehányást a tömegnek, mondván, hogy védelmezőit rajongásával szédítő magasba emeli, majd a veszedelem döntő pillanatában cserbenhagyja. (2) Így veszett oda Spurius Cassius,[2] aki a köznépet földhöz akarta juttatni, így járt Spurius Maelius,[3] aki saját költségén igyekezett

[1] A gyász jeléül.
[2] Vö. II. 41.
[3] Vö. IV. 14.

polgártársait az éhínségtől megszabadítani, és így szolgáltatták ki ellenségeinek Marcus Manliust is, aki a polgárság adósságban vergődő és fuldokló részét ki akarta menteni a szabadság napfényére. (3) A köznép levágásra hizlalja jótevőit. Ilyen bánásmódot érdemel egy volt *consul*,[1] csak azért, mert nem ugrott a *dictator* első füttyentésére? És tegyük fel, hogy előzőleg hazudott, és ezért nem tudott mit válaszolni – de még egy rabszolgát sem vetnek börtönbe hazugságért! (4) Hát nem merült fel bennük annak az éjszakának az emléke, amely kis híján a római név örök és végső éjszakája lett: a gall csapat látványa, amint felfelé kúsznak a Tarpeia-sziklán,[2] és Marcus Manlius, amint ott áll fegyverben, izzadtan, véresen, miután szinte magát Iuppitert is úgy ragadta vissza az ellenség kezéből? Fejenként fél font liszttel elég köszönetet mondtak a haza megmentőjének? (5) Eltűrik, hogy az a férfiú, akit majdnem az égbe emeltek, de legalábbis a neki adott melléknévvel a capitoliumi Iuppiterrel helyeztek egy sorba,[3] most megkötözve rostokoljon a börtön sötétjében, és lélegzetet is csak addig vehessen, amíg a hóhér úgy látja jónak? Ő egymaga mindenkin segíteni tudott, és most annyi sok ember nem nyújt segítséget ennek az egynek?

(6) Most már éjszakára sem távozott el börtöne elől a tömeg. Azzal fenyegetőztek, hogy betörik az ajtót. Ekkor a *senatus* váratlan határozata megadta nekik, amit erőszakkal készültek megszerezni: Manliusról lehullottak a bilincsek. Ezzel azonban nem szakadt vége a lázongásnak, inkább vezére támadt.

(7) Ezekben a napokban a latinok és a hernicusok – Circeii és Velitrae *coloniá*k telepeseivel együtt – megpróbálták tisztázni magukat a volscus háborúban való részvétel vádja alól, és foglyul esett polgáraik kiadatását kérték, hogy saját törvényeik szerint vonják őket felelősségre. Nagyon kemény választ kaptak, de még keményebbet a *coloniá*k lakosai, amiért római polgár létükre bűnös támadást terveztek hazájuk ellen. (8) Róma nemcsak visszautasító választ adott a foglyok ügyében, hanem – bár ez a szövetségesekre nem vonatkozott – a *senatus* nevében felszólították a követeket, hogy sürgősen takarodjanak a Városból, a római nép színe és szeme elől, különben félő, hogy a követek joga sem lesz képes őket megoltalmazni, amelyet a külföldiek és nem a polgárok védelmére alkottak meg.

[1] Manlius Kr. e. 392-ben viselte a *consul*i tisztséget.

[2] Livius maga tudósít úgy az V. könyvben (47. 2), hogy a gallok Carmentis szentélyénél hatoltak fel a Capitoliumra, ami pedig nem azonos az itt említett útvonallal. A Tarpeia-szikla csak egy későbbi hagyományban vált Manlius hőstettének színhelyévé, amely így foglalta keretbe a volt *consul* felemelkedésének és bukásának történetét (vö. VI. 21. 12).

[3] A hőstettéért vagy pusztán lakóhelye miatt ráruházott Capitolinus ('capitoliumi') melléknév megegyezett a capitoliumi szentélyben tisztelt Iuppiter melléknevével.

18.

(1) Miközben Manlius mozgalma kezdett új erőre kapni, az év vége felé megtartották a választási gyűlést, és Servius Cornelius Maluginensist (másodszor), Publius Valerius Potitust (másodszor), Marcus Furius Camillust (ötödször), Servius Sulpicius Rufust (másodszor), Gaius Papirius Crassust és Titus Quinctius Cincinnatust (másodszor) választották meg *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*nak [384]. (2) Az év elején a szomszédokkal béke volt, ami az atyáknak és a köznépnek egyaránt kapóra jött; a köznépnek azért, mert nem szólította el a sorozás, és így remélte, hogy hatalmas vezére segítségével kiharcolhatja adósságai elengedését; az atyáknak azért, mert semmiféle külső fenyegetés nem vonta el figyelmüket a belső bajok orvoslásáról. (3) Minthogy mindkét fél szenvedélyei egyre magasabbra csaptak, közel volt az összeütközés. Manlius a házába hívta a plebejusokat, vezetőikkel éjjel-nappal felforgató terveiről tanácskozott; sokkal több vállalkozó kedv és bosszúvágy élt benne, mint azelőtt. (4) Bosszúvágyát szította a nemrég elszenvedett szégyen, mert lelke nem volt hozzászokva a megaláztatáshoz; elbizakodottságát pedig növelte, hogy a *dictator* nem mert úgy elbánni vele, ahogy annak idején Cincinnatus Quinctius bánt el Spurius Maeliusszal, és hogy a bebörtönzése miatt támadt gyűlölet elől nemcsak a *dictator*nak kellett azzal kitérnie, hogy hatalmáról lemondott, de a *senatus* sem bírta sokáig.

(5) Ezek miatt önhittséggel és egyszersmind elkeseredéssel eltelve így szította a köznép amúgy is izzó haragját: „Mikor ébredtek végre tudatára saját erőtöknek? Hiszen a természet még az állatoknak is megadta önnön erejük tudatát! Legalább számoljatok utána, hányan vagytok ti, hányan ellenségeitek! (6) De még ha mindegyikőtökre egy-egy ellenfél jutna, akkor is biztos vagyok benne, hogy ti küzdenétek keményebben a szabadságért, mint ők a zsarnokságért. Ahányan körülvettetek egy-egy patrónust *cliens*eiként, most egyetlen ellenséggel szemben lesztek annyian. (7) Csak villantsátok fel a háború lehetőségét, és megkapjátok a békét. Hadd lássák, hogy el vagytok szánva az erőszakra, és önként engednek jogaikból. Vagy bátran cselekedtek együtt, vagy egyenként tűrtök el mindent. Meddig várjátok még tőlem a segítséget? (8) Én ugyan senkit sem fogok cserbenhagyni, de azon legyetek, hogy engem se hagyjon cserben a szerencse. Én, a ti oltalmazótok, amikor ellenfeleim úgy akarták, egyszerre egy senki lettem, és ti mind csak néztétek, hogyan hurcolnak fogságba engem, aki egyenként mentettelek meg titeket a fogságtól. (9) És mire számíthatnék, ha ellenségeim még többre is vetemednének? Várjam meg, amíg úgy végzem, mint Cassius és Maelius? Nagyon helyes, hogy elborzadva kiáltjátok: »Azt nem engedhetik az istenek!« Igen ám, csakhogy ők nem fognak az én kedvemért leszállni az égből. Benneteket kellene arra késztetniük, hogy ne hagyjátok, mint ahogy engem is arra késztettek, akár fegyvert, akár tógát viseltem, hogy megvédjelek

titeket a barbár ellenségtől és gőgös polgártársaitoktól. (10) Hát ebben a nagy népben annyira nincs bátorság, hogy mindig beéritek azzal, hogy segítséget kaphattok ellenségeitekkel szemben? El sem tudjátok képzelni, hogy az atyák ellen vívott harcotoknak nagyobb tétje is lehet, mint az, hogy milyen mértékben tűrjétek el uralmukat? Ezt nem a természet oltotta belétek, csak régóta ülnek már a nyakatokon. (11) Hisz miért van, hogy az idegenekkel szemben oly felsőbbségesen léptek fel, hogy úgy tartjátok, jogotok van uralkodni rajtuk? Mert megszoktátok, hogy azokkal a hatalomért harcoltok, az atyákkal szemben viszont csak kóstolgatjátok a szabadságot, ahelyett hogy megvédenétek. (12) Mégis, bármilyen vezéreitek voltak is, és bármilyenek voltatok magatok, eddig – erővel vagy szerencsével – mindent elértetek, amit csak akartatok. Itt az idő, hogy nagyobb célokat tűzzetek ki. (13) Próbáljátok hát ki szerencséteket és engem is, aki, remélem, már bizonyítottam. Kevesebb fáradságba kerül parancsnokot rendelni az atyák fölé, mint – ahogy eddig tettétek – olyanokat választani, akik ellenszegültek parancsaiknak. (14) Földig kell rombolni a *dictator*i és *consul*i hatalmat, hogy a római köznép fennen hordhassa fejét. Gyertek hát, akadályozzátok meg az adósok elítélését! Én a köznép patrónusának vallom magam: ezt a nevet ruházta rám gondoskodásom és hűségem. (15) Ha azonban ti olyan névvel ruházzátok fel vezéreteket, amely még jobban kifejezi rendkívüli hatalmát és hivatalát, akkor még sokkal nagyobb befolyással buzgólkodhat céljaitok megvalósításán."

(16) Állítólag ekkor került szóba először a királyi hatalom, de hogy kikkel és milyen eredménnyel szőtte terveit Manlius, arról elég homályosan szól a hagyomány.

19.

(1) Másrészről a *senatus*ban is napirenden volt a köznép „kivonulása" egy magánházba – amely épp a fellegvárban áll[1] – és a szabadságot fenyegető veszedelem. (2) Sokan azt hangoztatták, hogy új Servilius Ahalára volna szükség:[2] ő nem bebörtönzéssel ingerelné tovább az állam ellenségét, hanem egyetlen polgár feláldozásával véget vetne a belső harcnak. (3) Végül is egy enyhébb szövegű határozatot hoztak, de a lényege ugyanaz volt: gondoskodjanak róla a tisztségviselők, hogy az állam Marcus Manlius veszedelmes tervei miatt ne szenvedjen kárt.[3]

[1] Minden államcsíny egyik fő célja a fellegvár kézre kerítése.

[2] Ahala ölte meg Sp. Maeliust (IV. 14.).

[3] Lásd a III. 4. 9. jegyzetét.

(4) Ekkor a *consul*i hatáskörű *tribunus*ok és a nép*tribunus*ok – akik belátva, hogy a közös szabadsággal együtt az ő hatalmuk is végveszélyben forog, alárendelték magukat a *senatus*nak – közösen megtanácskozták a szükséges intézkedéseket. (5) Miután senkinek sem volt más ötlete, mint az erőszak és a gyilkolás, amely azonban nyilvánvalóan hatalmas összeütközéssel járt volna, felszólaltak Marcus Menenius és Quintus Publilius nép*tribunus*ok: (6) „Miért képzeljük ezt a harcot az atyák és a köznép küzdelmének, holott valójában az egész állam áll szemben egyetlen kártékony polgárával? Miért támadjuk a köznépet is vele együtt, holott biztonságosabb lenne éppen a köznép segítségével megtámadni őt, hogy végül saját erejének súlya nyomja agyon? Az a tervünk, hogy törvénybe idézzük. (7) Semmi sem olyan népszerűtlen, mint a királyi hatalom. Ha a tömeg belátja, hogy nem ellene folyik a küzdelem, ha védőkből bírákká tesszük őket, mihelyt a köznépből való vádlók néznek szembe egy patrícius vádlottal, és nyilvánvalóvá válik a vád, hogy király akart lenni, akkor máris saját szabadságuk lesz az első, ami mellett kiállnak."

20.

(1) Mivel a tervet mindenki helyeselte, törvénybe idézték Manliust. Ez a fordulat először felkavarta a köznépet, különösen amikor csak a vádlottat látták gyászruhában, (2) és nemcsak az atyák közül nem öltött gyászt vele senki, de rokonai, sőt még fivérei, Aulus és Titus Manlius sem. Pedig – mondogatták – eddig még sosem akadt rá példa, hogy ha valaki ekkora veszélybe került, ne vettek volna gyászruhát a hozzá legközelebb állók is. (3) Amikor Appius Claudiust fogságba vetették,[1] ellensége, Gaius Claudius és az egész Claudius nemzetség gyászba öltözött; de most mind összefogtak, hogy megsemmisítsék ezt a népszerű férfit, az elsőt, aki az atyák közül a köznéphez pártolt.

(4) Egyetlen szerzőnél sem találok adatot arra, hogy a tárgyalás napján vádlói a nagy tömeggyűlések összehívásán, a lázító beszédeken, a vesztegetésen és a valótlan vádaskodáson kívül miféle, ténylegesen a királyi hatalom vádjához kapcsolódó dolgokat hoztak fel ellene. (5) Bizonyos vagyok abban, hogy nem lehettek jelentéktelen vádak, hiszen a köznép az ítéletet pusztán a tárgyalás helye, nem az ügy miatt halasztotta későbbre. Nem árt feljegyezni az utókor okulására, hogy a királyság megszerzésére irányuló aljas törekvése fényében mennyi nagy tette tűnt fel nemcsak rossz, hanem egyenesen gyűlöletes színben.

(6) Azt mondják, közel 400 olyan embert vonultatott fel, akiknek kamatmentes kölcsönt adott, akiknek jószágát nem engedte elárverezni, és akiket megmentett attól, hogy rabszolgasorsra ítéljék őket. (7) Dicső haditetteit nemcsak

[1] Verginia halálának kapcsán – vö. III. 58. 1–4.

felsorolta, de szemléltette is: vagy 30 megölt ellenségtől szerzett fegyverzsákmányt, a hadvezérektől kapott körülbelül 40 kitüntetést, köztük a legékesebbeket: a két falkoszorút és nyolc polgári koszorút. (8) Mi több, azokat a polgárokat is felvonultatta, akiket ő mentett meg az ellenségtől – közéjük sorolta a lovassági főparancsnokot, Gaius Serviliust is, de őt csak megemlítette, mivel nem volt ott. Miután mindezek betetőzéseként felidézte nagyszerű háborús hőstetteit nem kevésbé nagyszerű szavakkal, letépte a ruhát háborús sebhelyekkel borított mellkasáról, és közben a Capitoliumra tekingetve Iuppitert és a többi istent hívta le onnan segítségül szorongatott helyzetében, (9) és könyörögve kérte őket, hogy az ő veszedelme idején azzal a lelkülettel töltsék el a római népet, amelyet őneki adtak a capitoliumi fellegvár védelmezésekor, a római nép üdvére. Kérlelte a polgárokat, egyenként és együtt, hogy függesszék tekintetüket a Capitoliumra és a várra, és a halhatatlan istenek felé fordulva mondjanak fölötte ítéletet.

(10) Amikor a népet a Mars-mezőn *centuriá*nként szavazásra szólították, és a vádlott, kezét a Capitolium felé tárva, az emberektől az istenekhez fordult, a nép*tribunus*ok előtt világossá vált: Manlius nagy jótettének emléke annyira betölti az emberek lelkét, hogy nem adnak helyt a vádnak – legyen bármennyire is igaz –, hacsak szemük is meg nem szabadul a fényes hőstettet felidéző látványtól. (11) Új tárgyalási napot tűztek ki, és a népgyűlést a Peteliai-ligetbe hívták össze, a Porta Flumentanán kívül, ahonnan nem nyílik kilátás a Capitoliumra.[1] Itt győzött a vád, és szilárd lélekkel mondták ki a kemény, még a bírák előtt is gyűlöletes ítéletet. (12) Egyesek szerint az államellenes bűncselekmények kinyomozására választott *duumvir*ek ítélték el.[2] A *tribunus*ok letaszították őt a Tarpeia-szikláról, így ugyanaz a hely emlékeztet ennek a férfiúnak fényes dicsőségére és szörnyű büntetésére. (13) Megszégyenítése még halála után sem ért véget. Megbélyegezte őt egyfelől az állam, másfelől saját nemzetsége is. Mivel háza ott állt, ahol most a Figyelmeztető Iuno szentélye és pénzverdéje,[3] ezért javaslatot terjesztettek a nép elé, hogy patrícius nem lakhat a várban és a Capitoliumon. A Manlius nemzetség pedig határozatban megtiltotta, hogy a jövőben bárki is a Marcus Manlius nevet kapja. Így végezte ez a férfi, aki, ha nem szabad államban születik, beírta volna a nevét a történelembe.

[1] A ligetből valójában látni a Capitoliumot, de a Tarpeia-sziklát (e szerint a változat szerint Manlius nagy tettének színhelyét) már nem.

[2] A *duumvir*ekről lásd I. 26. 5–7.

[3] A pénznek a későbbi latinban, majd több modern nyelvben is meghonosodó *moneta* elnevezése onnan származik, hogy a Figyelmeztető *(Moneta)* Iuno templománál volt a római állami pénzverde.

(15) Amikor már nem kellett tőle félni, a nép nemsokára már csak jó tulajdonságaira emlékezett, és vágyódni kezdett utána. Rövidesen súlyos járvány tört ki, amelynek nem tudták okát adni. Sokan ebben is Manlius kivégzésének a következményét látták, mondván: (16) megmentője vérével mocskolták be a Capitoliumot, és az isteneknek nem tetszett, hogy szinte a szemük előtt végezték ki azt, aki szentélyeiket az ellenség kezéből visszaszerezte.

21.

(1) A járvány után szűkös volt a termés, és amikor a két csapás híre elterjedt, a következő évben – amikor Lucius Valerius (negyedszer), Aulus Manlius (harmadszor), Servius Sulpicius (harmadszor), Lucius Lucretius (harmadszor), Lucius Aemilius (harmadszor) és Marcus Trebonius lett *consul*i hatáskörű katonai *tribunus* [383] –, többfelé is kitört a háború. (2) A volscusokon – akiket a sors szinte örök időkre arra rendelt, hogy a római sereget edzésben tartsák –, az elpártolásra már régóta készülődő Circeii és Velitrae *coloniá*kon és a gyanús Latiumon kívül váratlanul új ellenség is jelentkezett az addig rendkívül hűséges lanuviumiak személyében. (3) Az atyák meg voltak győződve róla, hogy a lanuviumiak azért tettek így, mert semmibe veszik Róma erejét, minthogy velitraebeli polgártársaik elpártolása is oly sokáig büntetlenül maradt, ezért aztán elhatározták, hogy a lehető leghamarabb javaslatot terjesztenek a nép elé a hadüzenetről. (4) A köznép harckészségének fokozása érdekében ötös bizottságot neveztek ki a pometiai földek felosztására és hármas bizottságot *colonia* alapítására Nepetében. (5) Ezután terjesztették a nép elé a háború kérdését, és a *tribus*ok a nép*tribunus*ok tiltakozása ellenére is kivétel nélkül a háború mellett foglaltak állást.[1]

(6) Ebben az évben csak hadi készülődések folytak, a sereg a járvány miatt nem vonult ki. Ezzel a késlekedéssel a *coloniá*k időt nyertek, hogy megkövessék a *senatus*t. Lakosságuk nagy része hajlott is arra, hogy engesztelő követséget küldjenek Rómába. (7) Ám amint lenni szokott, néhány magánember az egész közösséget magával rántotta az őket fenyegető veszedelembe: a rómaiaktól való elpártolás kezdeményezői félelmükben, hogy egyedül rájuk fogják hárítani a felelősséget, és őket dobják oda engesztelő áldozatul a rómaiak haragjának, lebeszélték a *coloniá*kat a béketervekről. (8) Sőt nemcsak a tanácsban akadályozták meg a követküldést, de a köznép nagy részét is felbujtották, hogy induljanak zsákmányszerző hadjáratra római területre. Ez az új sérelem szertefoszlatta a béke minden reményét.

[1] A „*tribus*ok" nyilván szerzői tévedés vagy másolói elírás a *centuriá*k helyett, hiszen a háború ügyében nem a *tribus*ok gyűlése, hanem a *comitia centuriata* döntött.

(9) A praenesteiek elpártolásáról is ebben az évben érkezett az első hír. Amikor Tusculum, Gabii és Labici lakói, akiknek a földjére betörtek, panaszt emeltek ellenük, a *senatus* oly higgadtan válaszolt, hogy szemmel látható volt: nem nagyon ad hitelt a vádnak, mert nem szeretné, ha igaznak bizonyulna.

22.

(1) A következő évben [382] az új *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok, Spurius és Lucius Papirius Velitrae ellen vezették a légiókat, négy tiszttársukat – a harmadszor megválasztott Servius Cornelius Maluginensist, valamint Quintus Serviliust, Gaius Sulpiciust és a negyedszer megválasztott Lucius Aemiliust – pedig hátrahagyták, hogy védelmezzék a Várost, és figyeljék, hátha valami új mozgolódás híre érkezik Etruriából, amely már teljes egészében gyanús volt.

(2) Velitraenál, ahol a praenestei segédcsapatok száma szinte nagyobb volt, mint a telepeseké, kedvezően végződött a csata: a város közelsége az ellenséget túl korai menekülésre csábította, megfutása után pedig a város vált egyetlen menedékévé. (3) A *tribunus*ok nem vették ostrom alá a várost, mert nem lehettek biztosak a sikerben, továbbá mivel nem akarták a *colonia* megsemmisítéséig folytatni a harcot. A *senatus*nak küldött levélben, amelyben a győzelmet bejelentették, sokkal keményebb szavakkal nyilatkoztak a praenesteiek, mint a velitraebeliek ellenséges magatartásáról. (4) Így tehát a *senatus* határozata és a nép döntése alapján hadat üzentek a praenesteieknek, akik a rákövetkező évben a volscusokkal szövetségben rohammal elfoglalták Satricum római *coloniá*t, az ottani telepesek hősies védekezése ellenére, és a legyőzöttekkel szemben rendkívül kegyetlenül használták ki győzelmüket. (5) A rómaiak ezen felháborodva Marcus Furius Camillust hatodízben is katonai *tribunus*sá választották; tiszttársai Aulus és Lucius Postumius Regillensis, Lucius Furius, Lucius Lucretius és Marcus Fabius Ambustus lettek [381].

(6) A volscus háborút a hivatalos eljárások mellőzésével Marcus Furiusra bízták, aki mellé segítőként sorshúzás útján Lucius Furiust rendelték. Ez nem igazán szolgálta az állam érdekeit, Camillusnak azonban tiszttársa alkalmat adott minden lehetséges dicsőség megszerzésére – egyrészt az állammal szemben, mert amit Lucius Furius elrontott meggondolatlanságával, azt Camillus helyrehozta, másrészt emberileg, hiszen társa hibáit inkább az ő lekötelezésére és nem saját dicsőségének gyarapítására használta fel. (7) Camillus ekkor már benne járt a korban: a választási gyűlésen el is akarta mondani a szokásos esküt, hogy gyenge egészsége miatt felmentését kéri, de a nép egyhangúlag tiltakozott. Életereje azonban töretlen, szelleme tettre kész, érzékei épek voltak, és noha polgári ügyekkel már nem nagyon foglalkozott, a háború még lázba hozta.

(8) Miután négy, egyenként 4000 fős légiót sorozott, seregét másnapra a Porta Esquilinához rendelte, és megindult Satricum ellen. A *colonia* megszállói, bízva jelentős számbeli fölényükben, minden félelem nélkül várták. (9) Amikor észrevették a közeledő rómaiakat, tüstént kivonultak és csatarendbe álltak, hogy az első adandó alkalommal döntő ütközetet kényszerítsenek ki: azt hitték, így az ellenség emberhátrányát egyetlen reménye, rendkívüli hadvezérének képességei sem tudják ellensúlyozni.

23.

(1) Hasonló harci kedv fűtötte a római sereget és másik vezérét is, csak egyetlen férfiú megfontoltsága és parancsa akadályozta meg, hogy azonnal megkockáztassák a döntő összecsapást: Camillus a háború elhúzásával kereste az alkalmas pillanatot, hogy erőit ésszel is megtámogassa. (2) Annál inkább felbátorodott az ellenség: nem érte be azzal, hogy saját tábora előtt állította fel csatarendjét, hanem a síkság közepéig előrenyomult, hadijelvényeit majdnem az ellenség sáncáig vitte előre, és gőgös elbizakodottsággal fitogtatta harci erejét. (3) Nehezen viselte mindezt a római sereg, de még nehezebben Lucius Furius, a másik katonai *tribunus*, aki már kora és személyisége folytán is büszke ember volt, ráadásul fűtötte a legbizonytalanabb dolgokból önbizalmat merítő tömeg reménykedése. (4) Így az egyébként is harci lázban égő katonaságot tovább ingerelte, és igyekezett vezértársa tekintélyét gyengíteni – minthogy mást nem tudott ellene felhozni, a korára hivatkozva. A háború az ifjaknak való – mondogatta –, a harci kedv a testtel együtt virul és hervad el. Lám, az egykor oly félelmetes harcosból halogató lett: (5) aki hajdan, amint megérkezett, egyetlen rohammal vett be tábort, várost, most a sáncok mögé bújva tétlenkedik. Pedig mitől várja, hogy saját ereje megnövekedjen, az ellenség pedig meggyengüljön? (6) Miféle alkalomtól, időponttól, milyen cselvetésre alkalmas helytől? Öreg ő már, elgondolásaiból hiányzik a tűz és mozgékonyság. (7) De hát Camillus eleget élt, elég dicsőséget is szerzett. Mire jó tűrni, hogy egyetlen ember halandó testével együtt elöregedjen a halhatatlanságra rendelt állam ereje is?

(8) E szavakkal megnyerte magának az egész tábort, és amikor már mindenfelől a csatát követelték, így szólt: „Marcus Furius, nem állhatunk ellen katonáink követelésének, az ellenség pedig, amelynek bátorságát késlekedésünkkel csak fokoztuk, már kibírhatatlan gőggel űz csúfot belőlünk. Engedj hát, hisz egyedül vagy mindenki ellenében, és add fel a saját tervedért folytatott harcot, hogy hamarabb nyerd meg a háborút."

(9) Erre Camillus így felelt: Azokban a háborúkban, amelyeket addig a napig egyedül vezetett, sem neki magának, sem a római népnek nem lehetett panasza az ő szerencséjére vagy döntéseire. Jól tudja, hogy most van egy vezértársa, aki

jogait és hatáskörét tekintve vele egyenrangú, sőt ifjúi életerőben még fölötte is áll. (10) Ami a hadsereget illeti, ő úgy szokta meg, hogy parancsoljon annak, ne pedig engedelmeskedjen, de tiszttársa parancsnoki jogkörét nem korlátozhatja. Az istenek segítségével tegye azt, amit az állam érdekében a legjobbnak tart. (11) Korára való tekintettel azt kéri, hogy ne kelljen az első vonalban küzdenie, de azokat a feladatokat, amelyeket egy aggastyán a harcban elvállalhat, becsülettel teljesíti majd. Csak arra kéri a halhatatlan isteneket, nehogy valami váratlan balsiker őt igazolja.

(12) Sem az emberek nem hallgatták meg az üdvös tanácsot, sem az istenek a jámbor kérést. Az első vonalat a csata kezdeményezője rendezte el. Camillus a tartalékot erősítette meg, jól védett előőrsöt rendezett be a tábor előtt, és egy magaslaton állva, mint néző, feszülten figyelte, sikerül-e a másik vezér terve.

24.

(1) Mihelyt az első összecsapásban egymásnak csattantak a fegyverek, az ellenség – nem félelemből, hanem cselből – meghátrált. (2) Mögöttük, a csatasor és a tábor között lankás lejtő emelkedett, és minthogy bőven voltak csapataik, jó néhány erős egységet fegyverben és harcra készen hátrahagytak a táborban, hogy amikor már dúl a küzdelem, törjenek ki, mihelyt az ellenség a sánc közelébe merészkedik. (3) A hátráló ellenséget felbomlott csatarendben követő rómaiakat ide, erre a kedvezőtlen terepre csalták, ahol ki voltak szolgáltatva a táborból kitörő csapatoknak. Így a rémület most már a győztest kerítette hatalmába, az új ellenség és a lejtős terep miatt megingott a római csatasor.

(4) A táborból kitörő, pihent volscus csapatok nem hagyták őket lélegzethez jutni, és azok is újból felvették a harcot, akik az előbb menekülést színleltek. A római katonaság már nem visszavonult, hanem feledve eddigi elszántságát és régi dicsőségét, itt is, ott is megszaladt, és fejvesztett futással igyekezett tábora felé. (5) Ekkor Camillus, akit a körülötte állók felsegítettek a lovára, hirtelenjében a tartalékkal tartóztatta fel a menekülőket, és így rivallt rájuk: „Katonák, ezért kellett úgy követelni a csatát? Van-e isten vagy ember, akit ezért vádolhattok? (6) Ti voltatok tegnap olyan elhamarkodottak, ti vagytok ma ilyen gyávák. Ha eddig más vezért követtetek, kövessétek most Camillust, és ahogy vezetésem alatt szoktátok, vívjátok ki a győzelmet! Mit lesitek a sáncot és a tábort? Ide senki nem térhet vissza, csak győztesen!” (7) A menekülők először megálltak szégyenükben, majd amint meglátták, hogy a hadijelvények visszafordulnak, a csatasor újra megindul az ellenség felé, az annyi győzelemről híres, ráadásul kora miatt is tiszteletre méltó vezér pedig az első vonalban kockáztatja az életét, ahol a legtöbb a fáradság és a veszély, ki-ki magát kezdte korholni, majd egymást, és a kölcsönös buzdítás lelkesítő kiáltozása végigharsogott az egész arcvonalon.

(8) A másik *tribunus* is tette a dolgát: őt a gyalogos sorokat helyreállító tiszttársa a lovassághoz küldte. Itt nem szemrehányásokkal – erre neki, akit szintén felelősség terhelt a balsikerért, vajmi kevés joga maradt –, hanem parancsolás helyett kérésre váltott: egyenként és együttesen könyörgött mindenkinek, hárítsák el a vádat róla, a mai szerencsétlen nap előidézőjéről: (9) „Tiszttársam tiltakozása és intése ellenére inkább akartam osztozni mindenki meggondolatlanságában, mint egyetlen ember előrelátásában. Akár jól, akár rosszul alakul ma sorsotok, Camillus mindenképpen megkapja a maga dicsőségét. Nekem azonban, ha nem fordítjuk meg a csata sorsát, a szerencsétlenség terhét mindenkivel együtt, de a gyalázatét – és ennél nincs rosszabb – egyedül kell hordanom!"

(10) Az ide-oda hullámzó arcvonalban legjobbnak látták, ha a lovakat a lovászokra bízzák, és gyalogos harcban támadnak az ellenségre. Feltűnő fegyverzetükben és harci kedvükkel mindig oda siettek, ahol a gyalogosok a legszorongatottabb helyzetbe kerültek. Vezérek és katonák egyaránt hallatlan bátorsággal vetették magukat a mindent eldöntő küzdelembe. (11) A végeredmény megmutatta, mire képes a mindenre elszánt hősiesség. Amerre a volscusok nemrég még színlelt félelemből húzódtak vissza, most ugyanarra menekültek, de valódi futással. Nagy részüket a harcban vagy utána, futás közben kaszabolták le, a többit a táborban, amelyet ugyanezzel a lendülettel foglaltak el. De nagyobb volt a foglyok, mint az elesettek száma.

25.

(1) A táborban a foglyok számbavételénél felismertek néhány tusculumit. Ezeket a többitől elkülönítve a *tribunus*ok elé vezették: itt a kihallgatás során beismerték, hogy államuk döntése alapján vonultak hadba. (2) Camillus félt, hogy háború fenyeget ezzel a közeli szomszéddal, ezért kijelentette, hogy a foglyokat azonnal Rómába viszi, nehogy az atyák előtt rejtve maradjon a tusculumiak hitszegése; addig is tiszttársa legyen szíves átvenni a tábor és a sereg parancsnokságát. (3) Lucius Furiusnak jó lecke volt ez az egy nap, hogy mások jobb elgondolásainál ne tartsa többre a sajátjait. Mégis, ő maga éppoly kevéssé volt meggyőződve, mint bárki más a táborban, hogy Camillus elég engedékeny lesz megbocsátani hibáját, amellyel az államot oly nagy veszélybe sodorta. (4) Mind a seregben, mind Rómában egybehangzóan az a vélemény alakult ki, hogy mivel volscus földön váltakozó szerencsével folyt a háború, a csatavesztés és a megfutamodás felelőssége Lucius Furiust terheli, a győzelem minden dicsősége pedig Marcus Furiust illeti. (5) A foglyokat a *senatus* elé vezették, és az atyák úgy döntöttek, hogy háborút indítanak Tusculum ellen. A parancsnokságot Camillusra bízták. Ő egyetlen segítőtársat kért a hadjárat vezetéséhez, és amikor rábízták, hogy tiszttársai közül tetszése szerint maga válasszon ki valakit, az általános

várakozással ellentétben Lucius Furiust választotta. (6) Önmérsékletével helyreütötte a tiszttársa becsületén esett csorbát, és magának is nagy dicsőséget szerzett.

A tusculumiakkal végül mégsem került sor háborúra: minthogy fegyverrel nem voltak képesek ellenállni, állhatatos békével védték meg magukat a római támadás ellen. (7) Amikor a rómaiak benyomultak területükre, nem ürítették ki a sereg útjába eső helységeket, a földek művelését sem hagyták abba; a tógába öltözött polgárok a nyitott városkapukon csapatostul vonultak ki a fővezérek elé. A városból és a vidékről készségesen szállítottak élelmet a seregnek a táborba. (8) Camillus tábort ütött a kapuk előtt, majd meg akarván tudni, vajon ugyanaz a béke fogadja-e a falakon belül is, mint a földeken, benyomult a városba. (9) Az ajtókat tárva-nyitva találta, a nyitott boltokban ki volt rakva minden áru, a kézművesek mind munkájukba merültek, az iskolák gyerekzsivajtól voltak hangosak, a zsúfolt utcákon gyerekek és asszonyok siettek a dolguk után. Sehol semmi jele nem volt félelemnek, de még a legcsekélyebb csodálkozásnak sem. (10) Camillus vizsgálódó pillantással kutatta mindenfelé, hová lett a háború. Annak sem látta nyomát, hogy bármit is hirtelenjében eldugtak vagy kitettek volna szem elé: annyira a zavartalan, nyugodt béke képét mutatta minden, hogy azt kellett hinnie, a háborúnak még a híre sem jutott el idáig.

26.

(1) Camillust lenyűgözte az ellenség türelme, ezért összehívatta *senatus*ukat, és így beszélt: „Tusculumiak! Eddig egyedül ti találtátok meg az igazi fegyvert és az igazi erőt, amellyel a rómaiak haragjától megoltalmazhatjátok javaitokat. (2) Menjetek Rómába a *senatus* elé, és az atyák majd eldöntik, büntetést érdemeltek-e a múltért, vagy inkább bocsánatot a jelen miatt. Nem akarom magamnak kisajátítani a nagylelkűségért az államnak járó hálát, én csak lehetőséget nyújtok, hogy a *senatus* elé járuljatok, és az atyák belátása dönti majd el, eredményes lesz-e kérésetek." (3) A tusculumiak megérkeztek Rómába. Amikor az atyák meglátták, hogy nemrég még hűséges szövetségeseik *senatus*a leverten várakozik a Curia előcsarnokában, tüstént szánalom fogta el őket, és máris inkább úgy hívatták be azokat, ahogy vendégbarátokat, nem pedig ahogy ellenségeket szokás.

(4) A tusculumi *dictator*[1] így beszélt: „Atyák és összeírtak! Mi, akiknek megüzentétek a háborút és akiket megtámadtatok, pontosan olyan fegyverzettel és hadikészültséggel vonultunk ki vezéreitek és légióitok ellen, ahogy itt, a Curia előcsarnokában állunk előttetek. (5) Ilyen volt és ilyen is lesz mindig a magunk

[1] Vö. III. 18. 2. Későbbi időkben a feliratok tanúsága szerint Tusculum főtisztviselői *aedilis*ek voltak.

és köznépünk magatartása, kivéve ha egyszer tőletek kapunk és értetek ragadunk fegyvert. Köszönjük vezéreiteknek és seregeiteknek, hogy inkább hittek a szeműknek, mint a fülüknek, és ahol nem találkoztak ellenséges magatartással, maguk sem tanúsítottak ilyet. (6) Azt a békét kérjük tőletek, amelyhez mi is tartottuk magunkat, és kérjük, oda fordítsátok a háborút, ahol megtalálható. Ha meg kell tapasztalnunk fegyvereitek erejét, fegyvertelenül fogjuk megtapasztalni. Adják a halhatatlan istenek, hogy kötelességtudó lelkületünk meghozza gyümölcsét. (7) Ami pedig a vádakat illeti, amelyeken felindulva hadat üzentetek, kár is fáradni, hogy szavakkal cáfoljuk meg azt, amit a tények úgyis meghazudtoltak; de úgy véljük, még ha igazak volnának ezek a vádak, akkor sem kellene félnünk a beismeréstől, mert megbánásunk annyira szemmel látható. Vétkezni is lehet ellenetek, csak maradjatok méltók arra, hogy ily módon kapjatok elégtételt." (8) Nagyjából ennyit mondtak a tusculumiak. Azonnal megkapták a békét, és nem sokkal később a polgárjogot is. A légiókat hazavezényelték Tusculum alól.

27.

(1) Camillus, miután a volscus háborúban körültekintésével és bátorságával, a tusculumi hadjáratban szerencséjével, és mindkét alkalommal tiszttársa iránt tanúsított páratlan türelmével és önmérsékletével oly fényes érdemeket szerzett, (2) letette tisztségét. A következő évre Lucius és Publius Valeriust (előbbit ötödször, utóbbit harmadszor), Gaius Sergiust (harmadszor), Licinus Meneniust (másodszor), Publius Papiriust és Servius Cornelius Maluginensist választották meg katonai *tribunus*nak [380].

(3) Ebben az évben *censor*okra is szükség volt, főképpen azért, mert ellentmondó híresztelések terjedtek az adósságokról, és a nép*tribunus*ok beszédeikben gyűlöletkeltő módon még el is túlozták az adósságok összegét, azok viszont, akiknek az volt az érdeke, hogy a hitelélet nehézségeit ne az adósok nehéz körülményeivel, hanem megbízhatatlanságával magyarázzák, igyekeztek az összeget kisebbnek feltüntetni. (4) Gaius Sulpicius Camerinust és Spurius Postumius Regillensist választották meg *censor*nak. Megkezdett munkájukat azonban félbeszakította Postumius halála, mert vallási okokból féltek helyettes *censor*t választani a régi mellé.[1] (5) Erre Sulpicius lemondott, de az újonnan választott *censor*ok nem léphettek hivatalba, mert választásuknál megsértették a vallási előírásokat. Harmadszor választani már nem mertek, miután az istenek mintegy kinyilvánították, hogy erre az évre nem engedik meg a *censor*ok működését.

[1] Vö. V. 31. 6–7.

(6) De a néptribunusok kijelentették: Nem tűrik, hogy ilyen módon gúnyt űzzenek a köznépből. A *senatus* azért fél betekinteni a hivatalos jegyzékekbe[1] – hangoztatták –, amelyek kinek-kinek a vagyoni helyzetéről tanúskodnak, mert nem akarják nyilvánosságra hozni az adósságok összegét. Akkor ugyanis kiderülne, hogy a polgárság egyik fele milyen mélyre taszította a másikat, miközben az eladósodott köznépet egyre újabb ellenségeknek szolgáltatják ki. (7) Mindenfelé és minden válogatás nélkül keresnek okot a háborúra. Antiumból Satricumba, Satricumból Velitraeba, innen Tusculumba vezették a légiókat, most pedig a latinokat, hernicusokat, praenesteieket fenyegetik fegyveres beavatkozással. Mindezt sokkal inkább a polgártársaik, mint az ellenség iránti gyűlöletből teszik: azért, hogy a köznép erejét fegyveres szolgálattal őröljék fel, nehogy lélegzethez juthasson, és a Városban, dologtalanságában eszébe jusson a szabadság, nehogy megjelenhessen a gyűléseken, ahol végre meghallhatná a *tribunus*ok szavait az uzsoraterhek könnyítéséről és egyéb jogtalanságok megszüntetéséről. Ha a köznépnek lesz bátorsága emlékezni atyái szabadságára, (8) ők nem fogják tűrni, hogy egyetlen római polgárt is szolgasorsra ítéljenek adósságaiért, sem azt, hogy sorozást tartsanak, amíg be nem tekintenek az adósok jegyzékébe, és nem hoznak intézkedéseket a tartozások csökkentésére, hogy mindenki tudja, mi az övé, és mi a másé, és vajon szabadon rendelkezik-e még saját személyével, vagy azzal is a börtönnek adós.

(9) Mihelyt felcsillant a felkelés várható eredménye, azonnal ki is tört a felkelés. Egyrészt ugyanis sokakat ítéltek adósrabszolgaságra, másrészt arra a hírre, hogy Praeneste háborúra készül, az atyák új légiók sorozását rendelték el. Mindkettő ellen közösen léptek fel a *tribunus*ok és a köznép, ezek segítségnyújtási joguk gyakorlásával, amaz egyhangú állásfoglalásával: (10) a *tribunus*ok nem engedték, hogy szolgasorba vessék az arra ítélteket, az ifjúság pedig nem jelentkezett katonai szolgálatra. Az atyáknak pillanatnyilag kisebb gondjuk volt az adósságok törvényes behajtására, mint a sorozásra, hiszen az ellenség a hírek szerint már felkerekedett Praenestéből, és Gabii területén ütött tábort. (11) A *tribunus*okat azonban ez a hír nemhogy visszariasztotta volna, inkább vállalkozásuk folytatására ösztönözte; így a lázadás csak akkor ült el, amikor a háború már szinte a falakat ostromolta.

28.

(1) Amikor ugyanis a praenesteiek hírét vették, hogy Rómában nem soroztak hadsereget, nem jelöltek ki vezért, (2) és az atyák meg a köznép egymás ellen fordultak, vezéreik úgy gondolták, itt a jó alkalom, és erőltetett menetben, út-

[1] A *censor*ok által a vagyonbecslésnél elkészített jegyzékekről van szó.

közben minden földet végigpusztítva, hadijelvényeikkel a Porta Collináig nyomultak előre. (3) A Városban roppant riadalom támadt. Fegyverbe kiáltották a polgárokat, mindenki rohant a falakra és a kapukhoz, és a lázadástól végre a háború felé fordultak: kinevezték *dictator*rá Titus Quinctius Cincinnatust, (4) aki lovassági főparancsnokká Aulus Sempronius Atratinust jelölte ki. Ennek hírére – olyan félelmetes volt már a tisztség neve is – az ellenség azonnal visszahúzódott a falak alól, és a római ifjúság is vonakodás nélkül jelentkezett a *dictator* rendeletére. (5) Míg Rómában a sereget sorozták, az ellenség az Allia folyótól nem messze ütötte fel táborát, és innen kiindulva széltében-hosszában dúlta a földeket. Egymás között azzal hencegtek, hogy Róma számára végzetes helyet vettek birtokukba: (6) a rómaiak éppen olyan rémülten fognak innen menekülni, mint a gall háborúban, hiszen ha már a hely nevével jelölt baljós naptól is annyira félnek, Allia napjánál még jobban elborzasztja majd őket maga az Allia, roppant vereségük emlékezetes helye;[1] minden bizonnyal az ordítozó, vad külsejű gallok látomása rémlik majd fel szemük és fülük előtt.

(7) Ilyen hiúságokról való hiú képzelgéseket forgatva magukban, minden reményüket a hely baljós voltába vetették. A rómaiak azonban jól tudták, hogy a latinok, bárhol kerülnek is szembe velük, ugyanazok, akiket a Regillus-tónál legyőztek, és 100 évig tartó békében uralmuk alatt tartottak. (8) Tudták azt is, hogy a vereségükről elhíresült hely inkább a gyalázat emlékének eltörlésére fogja biztatni őket, nem pedig félelmet kelt majd bennük, hogy van olyan föld, ahol a sors akaratából nem győzhetnek (9) – sőt ha maguk a gallok kerülnének szembe velük ugyanott, azok ellen is úgy küzdenének, ahogy Rómában harcoltak hazájuk visszaszerzéséért, vagy másnap Gabii alatt, amikor tettek róla, hogy a Róma falai közé benyomult ellenségből egy se maradjon életben, aki megviheti az otthoniaknak sikereik és bukásuk hírét.

29.

(1) Ilyen hangulatban érkezett az Alliához a két sereg. A római *dictator*, amikor a hadrendben álló, harcra kész ellenségtől látótávolságba érkezett, így szólt: „Látod-e, Aulus Sempronius? Ezek a baljós helyben bíznak, azért az Allia mellett sorakoztak fel. Ennél biztosabb támaszt és nagyobb segítséget ne is adjanak nekik a halhatatlan istenek! (2) Te azonban bízz fegyvereinkben és bátorságunkban, és vágtában rohamozd meg csatasoruk közepét! Ha majd megzavarodnak és pánikba esnek, én is rájuk rontok a légiókkal. Istenek, szerződésünk tanúi,

[1] Az alliai vereség (lásd V. 38) napját hivatalosan balszerencsés előjelű napnak nyilvánították (VI. 1. 11–12).

jöjjetek, álljatok méltó bosszút azokon, akik benneteket megsértettek, minket pedig a ti hatalmatokra tett esküjükkel vezettek félre!"

(3) A praenesteiek nem tudták feltartóztatni sem a lovasok, sem a gyalogosok támadását. Soraik az első rohamra és csatakiáltásra szétszóródtak. Majd miután mindenütt megbomlott a csatarend, megfutamodtak, és rémületükben még saját táboruk mellett is elrohantak; rendezetlen futásukban csak akkor álltak meg, amikor Praenestétől látótávolságba kerültek. (4) A futás közben szétzilálódott csapatok kiválasztottak egy helyet, hogy azt sebtében megerődítsék, attól tartva, hogy ha ők bevennék magukat a falak mögé, az ellenség tüstént felégeti a földeket, és miután mindent elpusztított, ostromzár alá veszi a várost. (5) De alighogy megjelent a győztes római sereg, miután kifosztotta az Allia menti tábort, ezt a megerődített állást is feladták, és még a falak védelmében is alig bízva bezárkóztak városukba, Praenestébe. (6) Nyolc további város állt Praeneste fennhatósága alatt. A rómaiak ezeket szép sorjában megtámadták, és amikor rövid harc után mind elesett, a sereg Velitrae alá vonult, és azt is bevette. (7) Ezután került sorra maga Praeneste, a háború kezdeményezője, amelyet végül nem rohammal foglaltak el, hanem megadta magát.

(8) Titus Quinctius, miután egyszer nyílt csatában győzött, rohammal bevett két ellenséges tábort és kilenc várost, majd Praenestét is megadásra kényszerítette, visszatért Rómába. Diadalmenetében a Hadvezér Iuppiter Praenestéből hozott szobrát is felvitte a Capitoliumra. (9) A szobrot Iuppiter és Minerva szentélyfülkéje között állították fel, talapzatán a vezér tetteit megörökítő, nagyjából ilyen szövegű táblával: „Megadta azt Iuppiter és az összes isten, hogy Titus Quinctius *dictator* kilenc várost bevegyen." (10) A *dictator* a kinevezésétől számított 20. napon lemondott tisztségéről.

30.

(1) Ezután népgyűlést tartottak *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok megválasztására. A tisztséget egyenlő számban nyerték el patríciusok és plebejusok. (2) A patríciusok közül Publius és Gaius Manliust és Lucius Iuliust, a plebejusok közül Gaius Sextiliust, Marcus Albiniust és Lucius Antistiust választották meg [379]. (3) A két Manlius, minthogy származásuk miatt jobban becsülték őket a plebejusoknál, Iuliusnál pedig népszerűbbek voltak, minden szokásos eljárás – sorsolás, kölcsönös megállapodás – mellőzésével rájuk bízták a volscusok elleni háborút. A döntést később mind az atyák, mind ők maguk megbánták. (4) Minden felderítés nélkül küldtek ki néhány *cohors*ot[1] takarmányért, és amikor az a hamis hír érkezett, hogy körülfogták őket, hanyatt-homlok siettek

[1] Lásd a II. 11. 8 jegyzetét.

segítségükre, még a hír hozóját sem vették őrizetbe –egy ellenséges latin katona szedte rá őket, rómainak adva ki magát –, és így maguk rohantak a kelepcébe. (5) Miközben ők a kedvezőtlen terepen, egyedül a katonák hősiességére támaszkodva álltak helyt, öltek és haltak, az ellenség a másik oldalról megrohanta a síkságon őrizetlenül álló római tábort. (6) Mindkét helyen a vezérek tudatlansága és meggondolatlansága okozta a csatavesztést; csak a római nép szerencséje és a katonáknak vezető nélkül is rendíthetetlen bátorsága mentette, ami menthető. (7) Amikor a hír Rómába érkezett, az első döntés az volt, hogy *dictator*t választanak. Később, amikor a volscusok felől megnyugtatóbb hírek érkeztek, és nyilvánvalóvá lett, hogy nem tudják, hogyan kellene kihasználniuk a győzelmük teremtette alkalmat, Róma innen is hazahívta a sereget és a vezéreket; ezután a volscusok nem háborgatták többé őket. (8) Csak az év végén keltett izgalmat az a hír, hogy a praenesteiek újrakezdték a háborút, fellázítva a latin népeket is.

(9) Ugyanebben az évben új telepeseket küldtek Setiába,[1] minthogy a város panaszkodott népességének csekély száma miatt. A balszerencsés háborúra vigaszul szolgált a belső béke, amelyet az biztosított, hogy a plebejus katonai *tribunus*okat a köznép kedvelte és tisztelte.

31.

(1) A következő évnek – amikor Spurius Furius, Quintus Servilius (másodszor), Licinus Menenius (harmadszor), Publius Cloelius, Marcus Horatius és Lucius Geganius lettek *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*ok [378] – már az első napjaiban rendkívüli erővel lángolt fel az elégedetlenség. A lázadás oka és alapja az eladósodás volt. (2) Ennek kivizsgálására Spurius Servilius Priscust és Quintus Cloelius Siculust censorrá választották, de a háború megakadályozta őket feladatuk teljesítésében. (3) Először lóhalálában érkező hírnökök, majd a földekről seregestül beáramló menekültek jelentették, hogy volscus légiók törtek be a római területre, és mindenfelé fosztogatják a földeket. (4) A nagy riadalomban a külső veszély nemhogy háttérbe szorította volna a polgári villongást, éppen ellenkezőleg: a *tribunus*ok hatalmukat felhasználva még erőszakosabban léptek fel a sorozás megakadályozására, amíg rá nem erőltették az atyákra azt az egyezséget, hogy amíg a háború tart, senki ne fizessen adót és ne szolgáltasson igazságot adósság ügyében.

(5) Miután a köznép megkapta ezt az engedményt, a sorozás nem ütközött többé ellenállásba. Új légiókat toboroztak, majd úgy határoztak, megosztják erőiket, és két sereget küldenek a volscus földre: Spurius Furius és Marcus Horatius jobbra, a tengerparti vidék és Antium, Quintus Servilius és Lucius Ge-

[1] A *colonia* alapításáról (Kr. e. 382) Livius nem tesz említést.

ganius balra, a hegyek és Ecetra irányában vonul. (6) Egyik sereg sem találkozott ellenséges csapatokkal. Így aztán pusztítani kezdtek, de nem olyan határozatlanul, ahogy a volscusok tették, akik útonállók módjára, az ellenség széthúzásában bízva és bátorságától félve, sebtében kapkodták össze a zsákmányt. Ez egy szervezett sereg jogos megtorló hadjárata volt, amely már csak azért is súlyosabb volt, mert tovább tartott. (7) A volscusok ugyanis annak idején, félve, hogy Rómából közben megindul a sereg, csak a határvidékre törtek be néhányszor, a rómaiaknak viszont jó okuk volt elidőzni az ellenséges területen, hogy az ellenséget előcsalogassák az ütközetre. (8) Így miután körös-körül a földeken mindent felégettek, tanyákat, sőt néhány falut is, nem hagytak egy árva gyümölcsfát, egy aratást ígérő gabonatáblát sem, és elhajtottak zsákmányként minden embert és állatot a városfalakon kívülről, mindkét sereg visszatért Rómába.

32.

(1) Az adósok fellélegezhettek ugyan egy kis időre, de mihelyt Rómának nyugta lett az ellenségtől, újraindultak a bírósági eljárások. Semmi remény nem volt a régi tartozások csökkentésére, sőt az adó még növelte az adósságokat, minthogy a censorok elrendelték, hogy új városfalat kell építeni kvadrátkövekből. (2) A köznép kénytelen volt vállalni ezt a terhet, mivel nem volt sorozás, amelyet a nép*tribunus*ok akadályozhattak volna. (3) Az előkelők nyomására katonai *tribunus*oknak is csupa patríciust választott meg: Lucius Aemiliust, Publius Valeriust (negyedszer), Gaius Veturiust, Servius Sulpiciust, Lucius és Gaius Quinctius Cincinnatust [377].

(4) Hasonló kényszerrel azt is elérték, hogy a Satricumnál táborozó egyesített latin és volscus légiók elleni háborúra a fiatalokat sikerült teljes számban felesketni, a *tribunus*ok közbelépése nélkül. Három sereget állítottak ki: (5) egyet a Város biztosítására, a másikat gyors bevetésekre, ha másutt valami mozgolódás támadna, a harmadikat – messze a legerősebbet – pedig Publius Valerius és Lucius Aemilius vezette Satricum alá. (6) Mihelyt megpillantották a síkságon az ellenség harcra kész csatasorát, azonnal ütközetbe bocsátkoztak. A jó kilátásokkal kezdődő csata csak azért nem hozott kétségtelen győzelmet, mert végét vetette a roppant széllökésekkel rájuk zúduló felhőszakadás. (7) Másnap újrakezdődött a harc. Egy ideig a bátorságot és a szerencsét tekintve kiegyenlítettek voltak az erőviszonyok: különösen a hosszú szövetség ideje alatt[1] a római katonai fegyelemhez szokott latin légiók álltak helyt keményen. (8) De a lovasság támadása megzavarta hadrendjüket, és a felbomlott sorokat megrohanta a gya-

[1] A két népet a latinoknak a Regillus-tónál elszenvedett veresége (Kr. e. 496) óta erős katonai szövetség kötötte össze.

logság. Ahogy a római csatasor előrehaladt, úgy hátrált lépésről lépésre az ellenség, és a csata fordulópontja után már nem lehetett ellenállni a rómaiak lendületének. (9) A szétszórt ellenség nem a táborába, hanem a két mérföldnyire fekvő Satricum felé menekült, ezért főként a lovasság rendezett köztük nagy vérfürdőt. Táborukat elfoglalták és kifosztották.

(10) Satricumból az ütközetre következő éjjel Antiumba vonultak, vagy inkább menekültek. Noha a római sereg a sarkukban volt, a rémület gyorsabbnak bizonyult, mint a bosszú. Így az ellenség bejutott a falak mögé, mielőtt üldözői kikezdhették vagy feltartóztathatták volna az utóvédet. (11) Ezután a rómaiak néhány napig a földeket dúlták, de megfelelő felszereltség híján ők sem rohamozták meg a falakat, és az ellenség sem vállalta a nyílt ütközet kockázatát.

33.

(1) Közben feszültség támadt az antiumiak és a latinok között. Az antiumiak, miután annyi csapás – és a háborúban, amelybe beleszülettek és belecsömörlöttek,[1] annyi vereség – érte őket, a megadást fontolgatták, (2) ám a latinok harci kedve még töretlen volt, hiszen hosszú béke után pártoltak el, és ez a háború folytatására ösztönözte őket. Viszálykodásuknak az vetett véget, hogy mindkét fél belátta: a másik felől nyugodtan választhatja a saját útját. (3) A latinok elvonultak, és nem kértek a véleményük szerint megalázó békekötésből, az antiumiak pedig, miután megszabadultak életmentő elhatározásuk kellemetlen szemtanúitól, átadták városukat és földjeiket a rómaiaknak.

(4) A latinok, minthogy sem a rómaiaknak nem tudtak a háborúban ártani, sem a volscusokat fegyverben tartani, abban élték ki dühödt bosszúvágyukat, hogy felégették Satricum városát, vesztett csatájuk utáni első menedékhelyüket. A szent és profán épületeket egyaránt elárasztották tűzcsóváikkal, így az egész városból egyedül Matuta Anya temploma maradt épen. (5) Azt mondják, a templom felgyújtásától sem az áhítat és istenfélelem tartotta őket vissza, hanem az épületből felharsanó félelmetes hang, amely iszonyú büntetéssel fenyegette meg őket, ha istentelen lángjaikkal együtt nem takarodnak a szentélyek közeléből.

(6) Izzó dühük ezután Tusculum ellen fordult, amiért a város lakosai, hátat fordítva a latin népek közös tanácskozásának, megadták magukat a rómaiaknak, és így nemcsak szövetségeseik, de polgártársaik is lettek. (7) Váratlanul nyomultak be a nyitott kapukon, és a várost a fellegvár kivételével az első csatakiáltással elfoglalták. A lakosok az asszonyokkal és a gyermekekkel a várba menekültek, és hírvivőket küldtek Rómába, hogy jelentsék a *senatus*nak, mi történt velük. (8)

[1] Minthogy a latinok elleni háború csak 389-ben kezdődött meg, Livius itt nyilván a római–volscus háborúkra gondol.

A Városból olyan gyorsan, amint ezt a római nép hűsége megkívánta, sereget küldtek Tusculumba Lucius Quinctius és Servius Sulpicius katonai *tribunus*ok vezetésével.

(9) Tusculum kapuit zárva találták, a latinokat pedig egyszerre ostromlókhoz és ostromlottakhoz illő lelkiállapotban: egyfelől Tusculum falait védték, másfelől a fellegvárat ostromolták, rettegést keltettek, de rettegtek maguk is. (10) A rómaiak érkezése mindkét fél hangulatát egy csapásra megváltoztatta. A tusculumiak lelkében a szörnyű félelmet kitörő lelkesedés váltotta fel, a latinok viszont a szilárd reménység helyett, hogy ha már a várost megszállva tartják, a fellegvárat is hamarosan elfoglalják, majdnem reménytelen helyzetük tudatára ébredtek. (11) Felhangzott a várban a tusculumiak csatakiáltása, amelyre a római sereg sokkal mennydörgőbb kiáltása felelt. A latinok két tűz közé kerültek: nem tudtak ellenállni a magaslatról lezúduló tusculumiak rohamának, és nem tudták elkergetni a falakon felnyomuló és a kapuk zárait feszegető rómaiakat sem. (12) Először a létrákon felmászva elfoglalták a falakat, majd áttörték a kapuk zárait. A két oldalról, szemből és hátulról fenyegető ellenség között a latinoknak nem maradt erejük a harcra, de menekülni sem tudtak hová, így aztán mind egy szálig levágták őket. A római sereg, miután Tusculumot visszaszerezte az ellenségtől, hazatért Rómába.

34.

(1) Amennyire teljes nyugalom uralkodott Rómán kívül mindenütt – hála az ebben az évben elért katonai sikereknek –, a Városban annyira fokozódott napról napra az atyák hatalmaskodása és a köznép nyomora. Utóbbit ugyanis könyörtelenül fizetésre kényszerítették, és épp ezzel vették el tőle a lehetőséget, hogy adósságait kiegyenlítse.[1] (2) Ha pedig már nem maradt vagyona, amelyből fizethetett volna, elítélték, szolgává tették, és így becsületével és saját személyével kellett hitelezőjét kielégítenie; a törlesztés helyébe a büntetés lépett. (3) Kiszolgáltatottságuk tudatában olyan reménytelenség vett erőt nemcsak a köznép alacsony sorú tagjain, de vezetőin is, hogy egyetlen erélyes és tettre kész férfinak sem volt kedve, hogy a patríciusokkal együtt megpályázza a katonai *tribunus*i tisztséget – pedig eddig oly hevesen küzdöttek ennek lehetőségéért –, (4) sőt még a plebejusoknak fenntartott hivatalokra sem pályáztak. Ezért úgy látszott, hogy az atyák végérvényesen visszaszerezték azokat a tisztségeket, amelyek csak néhány éve nyíltak meg a plebejusok előtt. (5) De hogy a másik

[1] A hitelezők határidőre behajtották adósuktól a pénzt, aki sokszor csak úgy tudott törleszteni, hogy újabb kölcsönt vett fel, így az adósság egyre halmozódott.

fél öröme ne legyen felhőtlen, közbejött egy apróság, amely – amint az lenni szokott – nagy eseményeket indított el.

Marcus Fabius Ambustus igen nagy tekintélynek örvendett, nemcsak a vele egyenrangúak, hanem a köznép körében is, mert tudták róla, hogy nem nézi le a plebejusokat. Két lánya közül az idősebbik Servius Sulpiciushoz ment feleségül, a fiatalabb a kiváló, de mégiscsak plebejus Gaius Licinius Stolóhoz – Fabius népszerűségének egyik oka az volt, hogy vállalta ezt a rokonságot. (6) Történt egyszer, hogy miközben a nővérek Servius Sulpicius katonai *tribunus* házában cseverésztek asszonyi módra, a Forumról hazatérő Sulpicius *lictor*a, ahogy szokás, vesszőjével az ajtóra ütött.[1] Az ifjabb Fabia megijedt, mert nem volt hozzászokva az ilyesmihez, mire nővére kinevette, csodálkozva húga tájékozatlanságán. (7) Az ő nevetése indított el valamit az apróságokra is oly érzékeny asszonyi szívben. Gondolom, a Sulpiciust hazakísérő, majd búcsút vevő sokaság miatt is irigykedhetett nővére házasságára, a magáét pedig röstellte, mert ítéletalkotását eltorzította, hogy az ember általában nem szeret a rokonai mögött lemaradni. (8) Ezen a friss bánatán rágódott, amikor összetalálkozott apjával, és annak kérdésére: „Minden rendben?" – nem akarta elárulni levertsége okát, nehogy úgy tűnjön, mintha nem szeretné eléggé nővérét, és nem tisztelné eléggé férjét. (9) De a szeretetteljes unszolás mégis kicsalta belőle a vallomást, hogy mi fáj neki: az, hogy nem egyenrangúval kötött házasságot, és olyan házba került, ahová nem találhat utat sem a rang, sem a befolyás. (10) Ambustus megvigasztalta lányát, biztatta, legyen jó reménységgel: nemsokára ugyanazt a méltóságot láthatja a maga házában is, mint nővérénél. (11) Azután tanácskozni kezdett vejével, amibe bevontak egy kiváló ifjút, Lucius Sextiust is, akinek nagy reményeihez csak a patrícius származás hiányzott.

35.

(1) Úgy látták, a reformkísérletre jó alkalmat kínál az a tény, hogy az adóteher roppant összegre növekedett, és a helyzet enyhítésére a köznépnek semmi reménye, hacsak nem a saját embereit ülteti a legmagasabb tisztségekbe. Ennek a tervnek kell nekigyürkőzni – mondták. (2) A plebejusok vállalkozó kedvükkel és tetterejükkel már eljutottak odáig, hogy már csak egy kis erőfeszítés kell, és elérnek a csúcsra: méltóságban és érdemben egyenlővé válnak az atyákkal.

(3) Elhatározták, egyelőre nép*tribunus*ok lesznek, hogy e hivatalukból egyengethessék útjukat a magasabb tisztségek felé. (4) Miután megválasztották őket

[1] Így jelezte a kísérő *lictor* valamely magasabb rangú főtisztviselő közeledését. Nagyon valószínűtlen, hogy ezt a szokást egy Fabius lánya ne ismerte volna.

[376], Gaius Licinius és Lucius Sextius csupa olyan törvényt terjesztett elő, amely az atyák hatalmát megnyirbálja és a köznép érdekeit szolgálja. Egyet az adósságok ügyében: eszerint a kifizetett kamatokat le kell vonni a tőkéből, és a megmaradt adósságot három év alatt, egyenlő részletekben kell kiegyenlíteni. (5) Egy másikat a földbirtok nagyságának korlátozásáról: ez megtiltotta, hogy bárkinek 500 *iugerum*nál nagyobb földje legyen. A harmadik törvényjavaslat pedig arról szólt, hogy ne tartsanak többé katonai *tribunus*okat választó gyűlést, és az egyik *consul*nak mindig a köznépből kell kikerülnie. Megannyi nagy jelentőségű és csak a legnagyobb küzdelem árán megvalósítható javaslat.

(6) Minthogy csupa olyasmi forgott kockán, amiért kielégíthetetlen vágy gyötri a halandókat – föld, pénz, tisztségek –, az atyák megrettentek, és tanácstalanságukban a hivatalos és nem hivatalos megbeszéléseken nem találtak jobb eszközt a nép*tribunus*ok vétójogánál, amely már korábban is annyi küzdelemben bevált. Felkészítették tehát a nép*tribunus*ok tiszttársait, hogy éljenek vétójogukkal a javaslatokkal szemben. (7) A nép*tribunus*ok, látva, hogy Licinius és Sextius szavazásra szólítja a *tribus*okat, nagyszámú patrícius védelmében előléptek, és megakadályozták a javaslatok felolvasását és a néphatározat kimondásához szükséges minden egyéb formaságot. (8) Miután a gyűlést többször is eredménytelenül hívták össze, és így a javaslatokat elvetettnek kellett tekinteni, Sextius kijelentette: „Rendben van! Ha azt akarják, hogy a vétójog ennyire érvényre jusson, mi is ezzel a fegyverrel fogjuk megvédeni a köznép érdekeit. (9) Csak rajta, atyák, hívjátok össze a katonai *tribunus*okat választó gyűlést! Majd én gondoskodom róla, hogy elmenjen a kedvetek a »tiltakozom« szótól, amelyet most tiszttársaink kórusban hajtogatnak a ti legnagyobb örömötökre."

(10) Szava nem maradt üres fenyegetés: nem lehetett megtartani egyéb választógyűlést, csak a plebejus *aedilis*ekét és nép*tribunus*okét. Licinius és Sextius, miután újra nép*tribunus*ok lettek, egyetlen *curulis* tisztségviselőt sem engedtek megválasztani. A Város öt éven át volt főhivatalnokok nélkül,[1] mert ezt a két embert a köznép mindig újraválasztotta nép*tribunus*nak, ők pedig megakadályozták a katonai *tribunus*ok megválasztását.

36.

(1) Ekkor szerencsére nem volt egyéb háború, csak Velitrae telepesei kanászodtak el a hosszú békében: mivel nem állt készenlétben római hadsereg, be-betörtek a római területre, sőt nekiláttak megostromolni Tusculumot. (2) Amikor pedig a tusculumiak, a rómaiak hajdani szövetségesei és újdonsült polgártársai

[1] Kr. e. 376–372.

segítséget kértek, nemcsak az atyák, de a köznép is restellt volna tétlen maradni. (3) A nép*tribunus*ok is engedtek a nyomásból, így *interrex* vezetésével lezajlott a választógyűlés, ahol katonai *tribunus*sá választották Lucius Furiust, Aulus Manliust, Servius Sulpiciust, Servius Corneliust, Publius és Gaius Valeriust [370]. Ám a sorozás kérdésében a köznép korántsem bizonyult olyan készségesnek, mint a választás ügyében. (4) Rendkívüli csatározások árán sikerült sereget toborozni, így aztán az ellenséget nemcsak Tusculum alól verték vissza, de beszorították saját városának falai közé. (5) Most Velitraet sokkal nagyobb erővel vették ostromzár alá, mint amazok Tusculumot. De azoknak, akik megkezdték az ostromot, már nem volt idejük elfoglalni a várost. (6) Előbb választottak új katonai *tribunus*okat – Quintus Serviliust, Gaius Veturiust, Aulus és Marcus Corneliust, Quintus Quinctiust és Marcus Fabiust [369] –, de ezek sem vittek véghez semmi érdemlegeset Velitrae alatt.

(7) Annál válságosabb helyzet alakult ki otthon. A javaslatok beterjesztői, a már nyolcadízben nép*tribunus*sá választott Sextius és Licinius mellett már Fabius katonai *tribunus*, Stolo apósa is leplezetlenül támogatta a törvényeket, amelyeket ő sugalmazott. (8) Míg a nép*tribunus*ok testületében eleinte nyolcan emelték fel szavukat a törvények ellen, most már csak öten maradtak, és ezek is – mint általában azok, akik cserbenhagyják övéiket – tehetetlenségükben és szellemi eltompultságukban csak az otthon beléjük vert érveket szajkózták vétójuk indoklásául. (9) Azzal érveltek, hogy a köznép nagy része Velitraenál van a hadsereggel, várni kell hát a népgyűléssel, amíg meg nem érkeznek a katonák, hogy a köznép teljes létszámban dönthessen arról, ami az ő javára szolgál. (10) Sextius és Licinius – tiszttársaik egy részének és a katonai *tribunus*ok közül egyedül Fabius segítségével, akik több éves gyakorlatuknak köszönhetően mesterei voltak annak, hogyan kell a köznép nyelvén beszélni – az atyák vezetőit is a gyűlés elé citálták, és kérdésekkel gyötörték őket a nép elé terjesztendő javaslatokkal kapcsolatban: (11) Van-e bátorságuk azt követelni, hogy míg a köznépnek fejenként két *iugerum* földet juttatnak,[1] nekik maguknak joguk legyen több mint 500 *iugerum* birtoklására, tehát mindegyiküknek majdnem 300 polgárt megillető föld lehessen a tulajdonában, míg a plebejus földje még egy lakóház vagy egy sírhely számára is alig elég? (12) Helyesnek látják-e, hogy az uzsorával agyonsanyargatott plebejusokat inkább megbilincselik és megbüntetik, ahelyett hogy a kölcsönvett tőkét visszafizetné; hogy mindennap csapatostul hajtják el a Forumról a szolgaságra ítélteket, az előkelők házai megtelnek foglyokkal, és minden patrícius háza egyben magánbörtön is?

[1] Vö. VI. 16. 6–7.

37.

(1) Miután ezeket a vérlázító és sajnálatos tényeket nagy hangon ecsetelték hallgatóik előtt – akik, minthogy ki-ki hasonló sorstól rettegett, jobban felháborodtak, mint maguk a szónokok –, (2) határozottan kijelentették, hogy márpedig az atyák sohasem fognak mértéket tartani a földek elfoglalásában és a köznép uzsorával való halálra gyötrésében, csak ha a köznép az egyik *consul*t saját soraiból választja, szabadsága őréül. (3) A nép*tribunus*i hivatalt most már mindenki megveti – mondták –, mert a tiltakozásokkal saját erejét semmisíti meg. (4) Nem lehet a jogegyenlőség alapján fellépni ott, ahol az atyák kezében van a hatalom, ők maguk pedig csak segítséget nyújthatnak. A köznép, amíg nem osztozik a hatalomban, sohasem lehet az állam egyenrangú része. Nincs okuk megelégedni azzal, hogy a *consul*választó gyűlésen a plebejusok is pályázhassanak; amíg törvénybe nem iktatják, hogy az egyik *consul*t a köznépből kell választani, sohasem lesz plebejus *consul*. (5) Vagy talán már elfelejtették, hogy – noha azért döntöttek *consul*ok helyett katonai *tribunus*ok választása mellett, hogy a plebejusok előtt is megnyíljon a legmagasabb tisztséghez vezető út – 44 évig egyetlen plebejus katonai *tribunus*t sem választottak?[1] (6) Csak nem gondolják, hogy azok, akik a katonai *tribunus*ok testületében nyolc helyet szoktak maguk elfoglalni, a *consul*i tisztség két helye közül az egyiket önként átengedik a köznépnek, és azok engednek nekik utat a *consul*ság felé, akik hosszú időn keresztül még a *tribunus*i tisztséget is elzárták előlük? (7) A törvény erejével kell kikényszeríteni, amit a választógyűléseken a személyes népszerűség nem tud megszerezni: az egyik *consul* tisztségét fenn kell tartani a köznép számára, mert ha erre is kiterjed a választási küzdelem, ez a tisztség is mindig az erősebb fél jutalma marad.

(8) Sőt most már azt sem lehet állítani – mondták –, amivel régebben lépten-nyomon érveltek: hogy a plebejusok között nem akad *curulis*i tisztségekre alkalmas férfiú. Hát talán erélytelenebbül és hanyagabbul intézik az állam ügyeit Publius Licinius Calvus *tribunus*i működése óta, akit elsőnek választottak meg a köznépből,[2] mint azokban az években intézték, amikor csak patríciusok lehettek katonai *tribunus*ok? Épp ellenkezőleg: nem egy patríciust ítéltek már el *tribunus*i hivatalviselése után, de plebejust még soha. (9) Néhány éve, akárcsak katonai *tribunus*okat, *quaestor*okat is választanak a köznépből,[3] és a római népnek

[1] Kr. e. 445-ben határozták el, hogy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*nak plebejust is meg lehet választani (IV. 6.), de csak Kr. e. 400-ban került sor az első plebejusnak a testületbe való beválasztására (V. 12. 8–9).

[2] Vö. V. 12. 8–9.

[3] Vö. IV. 54. 2–5.

sohasem volt oka, hogy megbánja választását. (10) Most már csak az van hátra, hogy a köznép a *consul*ságot is megszerezze, szabadságának váraként és védoszlopaként. Ha majd idáig eljutnak, akkor töltheti el Róma népét az a tudat, hogy valóban elűzte a Városból a királyokat, és maradandóvá tette a szabadságát. (11) Hisz attól a naptól kezdve a köznép birtokába kerül mindaz, ami most a patríciusok kiváltságos helyzetét biztosítja: hatalom, megbecsülés, katonai dicsőség, a születéssel járó rang, nemesség – megannyi érték önmaguknak, és még értékesebb örökség gyermekeiknek.

(12) Látva, hogy ilyesféle szónoklataik milyen kedvező fogadtatásra találnak, új javaslatot terjesztettek elő: a szent cselekményekért felelős *duumvir*ek helyett válasszanak *decemvir*eket, és ez a tíz fős testület fele-fele arányban patríciusokból és plebejusokból álljon. Az összes javaslat megvitatását akkorra halasztották, amikor a Velitraet ostromló sereg hazaérkezik.

38.

(1) De az év elmúlt, és Velitrae alól még mindig nem hozták haza a légiókat. Így a javaslatok megtárgyalása függőben maradt, és az új katonai *tribunus*ok hivatali idejére halasztódott; a nép*tribunus*okat ugyanis a köznép úgyis újraválasztotta, legalábbis a javaslatok két előterjesztőjét. (2) Katonai *tribunus*sá választották Titus Quinctiust, Servius Corneliust, Servius Sulpiciust, Spurius Serviliust, Lucius Papiriust és Lucius Veturiust [368].

(3) Mindjárt az év elején sor került a döntő összecsapásra a törvényjavaslatok ügyében. Miután összehívták a *tribus*okat, és már tiszttársaik vétója sem állt a törvények előterjesztőinek útjában, a megrémült atyák a két legvégső segítséghez menekültek: a legnagyobb hatalomhoz és a legnagyobb polgárhoz. (4) Úgy döntöttek, hogy *dictator*t neveznek ki. Ki is nevezték Marcus Furius Camillust, aki Lucius Aemiliust választotta maga mellé lovassági főparancsnoknak. De a javaslatok előterjesztői, válaszul ellenfeleik nagyarányú előkészületeire, a köznép érdekében maguk is a legnagyobb elszántsággal fegyverkeztek fel, és meghirdetve a népgyűlést, szavazni hívták a *tribus*okat.

(5) A *dictator* a patríciusok seregétől kísérve haragos és fenyegető arccal foglalta el helyét, és megkezdődött a tárgyalás a javaslatot támogató és ellenző nép*tribunus*ok közötti szokásos vitával: amennyire nyomatékossá tette a vétót a törvényes alap, annyit el is vett erejéből a javaslatok és előadóik népszerűsége. Az első *tribus*ok már igennel szavaztak, amikor Camillus felszólalt: (6) „Polgárok, benneteket most már a *tribunus*i önkény, nem pedig a *tribunus*i hatalom irányít, és a vétójogot, amelyet hajdan kivonulásával harcolt ki a köznép, ti most ugyanolyan erőszakosan igyekeztek keresztülhúzni, mint ahogy megszereztétek. Ezért nemcsak az egész állam, de a magatok érdekében is, *dictator*i minőségem-

ben a vétójog mellett foglalok állást, és erejét vesztett támaszotokat hatalmammal védem meg. (7) Tehát ha Gaius Licinius és Lucius Sextius enged tiszttársai tiltakozásának, én mint patrícius tisztségviselő nem fogok beavatkozni a köznép tanácskozásába; ha azonban a vétó ellenére úgy próbálják majd rátok erőszakolni a törvényeiket, mint valami elfoglalt városra, nem fogom tűrni, hogy a *tribunus*i méltóság önmagát semmisítse meg!"

(8) Ám a *tribunus*ok semmibe vették szavait, és változatlan buzgalommal igyekeztek céljukat elérni. Erre Camillust elöntötte az indulat: odaküldte a *lictor*okat, hogy oszlassák szét a köznépet, tetézve azzal a fenyegetéssel, hogy ha ez így megy tovább, az egész ifjúságot felesketi katonának, és a sereget azonnal elviszi a Városból. (9) Ezzel nagy rémületet keltett a köznépben, de a vezetőket inkább harcra tüzelte, mint lecsillapította. Mielőtt azonban az ügy bármilyen irányban eldőlt volna, Camillus lemondott *dictator*i tisztségéről: vagy azért, mert kinevezésénél formai hiba történt, mint egyes források állítják, vagy mert a nép-*tribunus*ok azt javasolták a köznépnek – amit az néphatározat érvényére is emelt –, hogy Marcus Furiusra, ha *dictator*i hatalmával élve bármilyen intézkedést tesz, rójanak ki 500 000 *as* büntetést. (10) Azt hiszem, sokkal inkább a kedvezőtlen jósjelek késztették őt visszalépésre, mint ez a példátlan javaslat. Ezt valószínűsíti egyrészt önmagában véve Camillus jelleme, másrészt az is, hogy közvetlenül utána megtették *dictator*nak Publius Manliust – hiszen mi értelme lett volna vezérré választani őt egy olyan ütközetben, amelyet még Marcus Furius is elveszített? (11) Szintén emellett szól, hogy a következő évben Camillus megint *dictator* lett, márpedig nem vállalhatta volna megszégyenülés nélkül ezt a tisztséget, ha az előző évben éppen akkor szegültek volna sikerrel ellene, amikor ő viselte azt. (12) Egy másik érv hogy abban az időben, amikor állítólag pénzbírsággal akarták sújtani, vagy az ő tekintélyét támadó javaslatot is meg tudta volna akadályozni, vagy azokat sem, amelyek miatt ez a javaslat született. (13) Végül pedig: egészen napjainkig csak a *tribunus*ok és a *consul*ok viaskodtak egymással, a *dictator* azonban mindig magasan fölötte állt az ilyen küzdelmeknek.

39.

(1) A régi *dictator* lemondása és az új *dictator*, Manlius hivatalba lépése között a *tribunus*ok, mintha csak *interregnum* volna, gyűlésbe hívták a köznépet, és itt kiderült, hogy a benyújtott törvények közül melyek kedvesek a köznépnek, és melyek inkább csak a tervezet benyújtóinak. (2) Az adósságokról és a földről szóló javaslatot ugyanis készek voltak elfogadni, de a plebejus *consul*ról szólót elvetették. Így mindkét ügy befejeződhetett volna, ha a *tribunus*ok ki nem jelentik, hogy a három törvényt csakis egyszerre hajlandóak a köznép elé terjesz-

teni.[1] (3) Publius Manlius *dictator* azzal billentette a mérleget a köznép felé, hogy a plebejus Gaius Liciniust, az egykori katonai *tribunus*t[2] nevezte ki lovassági főparancsnoknak. (4) Ezt forrásaim szerint az atyák rossz néven vették, és a *dictator* mindig azzal mentegetőzött előttük, hogy Licinius közeli rokona, azt is hozzáfűzve, hogy a lovassági főparancsnok hatalma sem nagyobb, mint egy *consul*i hatáskörű katonai *tribunus*é.

(5) Miután kitűzték a nép*tribunus*-választó gyűlés napját, Licinius és Sextius nagy ravaszul úgy tettek, mintha nem óhajtanák tovább viselni ezt a tisztséget – így ajzották fel a köznépet, hogy nekik juttassa a színlelt elutasítással megszerezni kívánt hivatalt. (6) Már kilencedik éve tartják a frontot az optimaták ellen[3] – mondták –, a legnagyobb veszélynek teszik ki magukat, de semmi hasznot nem hoztak a köznek. Velük együtt törvényjavaslataik és a *tribunus*i tisztség minden ereje is megfáradt már. (7) Először tiszttársaik tiltakozását felhasználva folyt a harc javaslataik ellen, azután az ifjakat vitték el háborúba Velitrae alá, végül a *dictator*i hatalom mennyköveivel fenyegették meg őket. (8) Most már nem akadályozzák őket sem tiszttársaik, sem a háború, sem a *dictator*, sőt ez utóbbi maga szolgáltatott jó előjelet egy plebejus *consul* megválasztásához, hiszen a köznépből választott magának lovassági főparancsnokot. Már csak maga a köznép áll saját érdekeinek útjában. (9) Akár most rögtön megszabadulhatna a Város és a Forum a hitelezőktől, a földek az önkényes birtokosoktól. (10) Mikor fogja végre a köznép ezeket a jótéteményeket eléggé megbecsülni, ha a saját érdekeit biztosító javaslatokat elfogadja, de aláássa a törvények szerzőinek magasabb tisztségre tekintő reményeit? Nem fér össze a római nép szerénységével egyrészt azt követelni, hogy szabadítsák meg az uzsora terhétől, helyezzék a hatalmasok által jogtalanul elbitorolt földek birtokába, másrészt azokat, akiknek segítségével mindezt elérte, akik *tribunus*ként öregedtek meg, nemcsak hogy tisztségek, de a tisztségek reménye nélkül hagyni. (11) Szóval először döntsék el magukban, mit akarnak, majd nyilvánítsák ki akaratukat a *tribunus*választó gyűlésen. Ha azt szeretnék, hogy a javaslatokat együttesen szavazzák meg, akkor lesz miért újra-

[1] A késő köztársaságkorban törvénytelen eljárásnak számított többféle törvényt összevontan megszavaztatni *(leges saturae).* Ebből a korból nincs róla egyéb adat, de mindenesetre a Livius-korabeli olvasó szemében rossz fényt vet az eljárást kezdeményező nép*tribunus*okra.

[2] Livius nem említ C. Licinius nevű katonai *tribunus*t. Valószínűleg arra a C. Licinius Calvusra gondol, aki 361-ben viselte a *consul*i tisztséget (VII. 9. 1). – Livius forrásaiban fel-felcserélődött egymással Licinius Calvus és C. Licinius Stolo, a törvényjavaslat egyik előterjesztője. Ez abból is látható, hogy kettőjük *consul*i hivatalviselésének éve (364 és 361) fordítva szerepel a *Fasti Consulares*ben, de abból is, hogy Livius a X. könyvben (8. 8) már úgy tudja, hogy az első plebejus lovassági főparancsnok Licinius Stolo volt.

[3] Lásd a III. 39. 9 jegyzetét.

választani őket nép*tribunus*okká, mert ők keresztül is viszik, amit előterjesztettek. (12) De ha csak azt akarják megkapni, amit egyéni érdekük kíván, akkor semmi szükség tisztségük gyűlöletet keltő meghosszabbítására; ők nem lesznek *tribunus*ok, de a köznép is lemondhat az előterjesztett törvényekről.

40.

(1) Az atyákat a *tribunus*ok megátalkodott beszéde olyan felháborodással töltötte el, hogy döbbenetükben szóhoz sem jutottak. (2) Ekkor állítólag előlépett Appius Claudius Crassus, a *decemvir* unokája,[1] és inkább haragtól és gyűlölettől, mint a meggyőzés reményétől fűtve, nagyjából így beszélt:

(3) „Nem találnám újnak vagy meglepőnek, polgárok, ha most én is ugyanazt hallgathatnám, amit a lázadást szító *tribunus*ok jobb híján mindig fel szoktak hozni családom ellen: hogy a Claudius nemzetség számára kezdettől fogva nincs fontosabb a politikában, mint az atyák tekintélye, és mindig a köznép érdekei ellen küzdött. (4) Az első állítást nem tagadom és nem is cáfolom. Való igaz, amióta megkaptuk a polgárjogot,[2] és bekerültünk az atyák közé, legfőbb törekvésünk az, hogy joggal mondhassák el rólunk: öregbítettük, nem pedig csökkentettük azoknak a nemzetségeknek a tekintélyét, amelyek közé befogadtatok minket. (5) Ami a második vádat illeti, polgárok, nyugodtan állíthatom magamról és őseimről – hacsak valaki nem gondolja, hogy ami az állam egészének érdekében történik, az a köznépnek kárára van, mintha az egy másik városban élne –, hogy soha nem cselekedtünk tudatosan a köznép ellen, sem amikor tisztséget viseltünk, sem magánemberként, és senki nem állíthatja, hogy bármit mondtunk vagy tettünk is, az a ti érdekeitek ellen irányult, jóllehet kívánságaitokkal néha valóban ellentétben állt. (6) És ha nem a Claudius családból, nem is patrícius vérből születtem volna, csak egy átlagpolgár volnék, de tudnám magamról, hogy szabad szülők gyermeke és szabad állam polgára vagyok, (7) akkor sem tűrhetném szó nélkül, hogy ez a hírhedt Lucius Sextius és Gaius Licinius, a két örök *tribunus* – ha az istenek is úgy akarják –, országlása kilenc éve után vette a bátorságot és kijelentette, hogy nem adja meg nektek a szavazás szabadságát sem a választási gyűléseken, sem a törvények jogerőre emelésében! (8) »Nem adjuk ám ingyen – mondják –, hogy tizedszer is megválasszatok minket *tribunus*nak!« Akár így is mondhatnák: »Ezt a tisztséget, amelyre mások törekednek, mi már annyira unjuk, hogy csak busás jutalomért vagyunk hajlan-

[1] Ap. Claudius Crassus eddigi pályafutásáról vö. IV. 48. 5–10 (a *senatus* legfiatalabb tagjaként ötletet ad a nép*tribunus*ok lefegyverzésére), V. 1. 2, 2. 13–7. 1 (*consul*i hatáskörű *tribunus* 403-ban).

[2] A Claudiusok nemzetsége szabin eredetű. Vö. II. 16. 4–5.

dóak elfogadni.« (9) No és mi az ára annak, hogy mindig ti legyetek a mi nép*tribunus*aink? »Hát az – hangzik a válasz –, hogy javaslatainkat, akár tetszenek, akár nem, akár hasznosak, akár nem, mind együtt fogadjátok el.« (10) Kérlek benneteket, *tribunus*-Tarquiniusok, képzeljétek, hogy most közönséges polgárként kiáltok fel hozzátok a hallgatóság közül: »Méltóztassatok megengedni, hogy a javaslatokból kiválasszuk a számunkra üdvöseket, és visszautasítsuk a többit!« (11) »Nem – felelik –, nincs rá mód, hogy megszavazd ugyan a mindnyájatokat érintő uzsora- és földtörvényt, de ne kelljen megérned azt a förtelmet, hogy hiába borzadsz és utálkozol, Lucius Sextiust és Gaius Liciniust lásd Róma *consul*i székében. Vagy fogadd el mindet, vagy nem kapsz semmit!« (12) Mintha valaki egy kiéhezett ember elé az étellel együtt mérget tenne, és ráparancsolna, hogy vagy ne nyúljon az életadó táplálékhoz, vagy keverje bele az életmentőbe a halálhozót. Ha ez egy szabad állam volna, nyilván ezt kiáltaná neked a tömeg: »Takarodj innen a sorozatos *tribunus*i tisztségeiddel meg a javaslataiddal együtt!« Miért? Talán ha te nem terjeszted elő, amit hasznos elfogadni a népnek, nem akad más, aki előterjeszti? (13) És ha egy patrícius, vagy ami szerintük még gyűlöletesebb, egy Claudius mondaná ezt: » Vagy fogadd el mindet, vagy nem kapsz semmit« – eltűrnétek, polgárok? (14) Hát soha nem tanuljátok meg, hogy ne a személyt nézzétek, hanem a lényeget – ahelyett hogy egy nép*tribunus*tól mindent szívesen hallgattok, egy közülünk valótól semmit? (15) Márpedig, Herculesre, a beszédmodoruk nem éppen polgári. És az indítványuk, amelyet nagy felháborodásukra visszautasítottatok? Szakasztott olyan, mint a beszédük. »Azt javaslom – mondják –, hogy ne választhassatok *consul*lá azt, akit akartok!« (16) Hisz mi egyebet jelent az a javaslat, amely szerint az egyik *consul*t mindenképpen a köznépből kell választani, és nem ad nektek lehetőséget, hogy két patrícius *consul*t válasszatok? (17) Ha ma olyan háborúkat vívnánk, mint az etruszkokkal, amikor Porsenna megszállta a Ianiculust, vagy mint nemrég a gallokkal, amikor a Capitoliumon és a váron kívül minden az ellenség kezébe került, és ebben a helyzetben egy Marcus Furiusszal és egy másik patríciussal együtt a derék Lucius Sextius is pályázna a *consul*ságra, elviselnétek-e, hogy Sextius minden bizonnyal *consul* lesz, Camillusnak azonban vállalnia kell a visszautasítás kockázatát? (18) Hát azt jelenti a tisztségeken való megosztozás, hogy két plebejus lehet *consul*, két patrícius azonban nem? Hogy az egyik tisztséget feltétlenül plebejusnak kell fenntartani, de a patríciusokat akár mindkettőnél is lehet mellőzni? Miféle osztozkodás, miféle társulás ez? Nem elég, hogy kapsz egy részt abból, amiből eddig egyáltalán nem kaptál, hanem a rész után nyúlva az egészet el akarod marni magadnak? (19) »Félek – hangzik a felelet –, hogy ha két patríciust is lehet választani, egyetlen plebejust sem választotok.«

Akár így is mondhatná: »Mivel önként nem fogtok érdemteleneket megválasztani, majd én rákényszerítelek titeket!« (20) Nem az következik-e ebből, hogy ha egy plebejus fog pályázni két patríciussal együtt, elmondhatja, hogy ő nem a népnek köszönheti tisztségét, hiszen nem a szavazás, hanem a törvény előírása alapján választották meg?

41.

(1) Ezek nem annak a módját keresik, hogyan pályázhatnának tisztségekre, hanem hogy miképpen zsarolják ki azokat. A legnagyobb hivatalokat úgy akarják megkapni, hogy még annyival se tartozzanak, amennyivel a legkisebbekért szoktak. Nem rátermettségükkel, inkább a megfelelő alkalmat kihasználva óhajtják a tisztségeket elnyerni. (2) Az a legény a gáton, aki gőgösen visszautasítja, hogy szemügyre vegyék, mérlegre tegyék, elvárja, hogy egymással versengő vetélytársai között egyedül az ő helye legyen biztos, kivonja magát ítéletetek alól, és szavazásotok önkéntességét kényszerré, szabadságát szolgasággá változtatja.

(3) Most nem is Liciniusról és Sextiusról beszélek, hiszen az ő élethossziglani hatalmuk éveit a Capitoliumon a többi királyé mellett örökíthetnétek meg.[1] De van-e ma olyan jelentéktelen polgár, akinek a törvény kivételezése folytán ne nyílna biztosabb útja a *consul*sághoz, mint nekünk és gyermekeinknek? Hiszen előfordul majd, hogy minket, ha akartok, sem tudtok megválasztani, őket azonban kénytelenek lesztek megválasztani akkor is, ha nem akarjátok.

(4) Elég is ennyi a javaslat méltánytalanságáról. Csakhogy a méltányosság még emberi dolog. De kell-e beszélnem a vallási szertartásokkal és a jósjelkérésekkel kapcsolatban arról, ami maguknak a halhatatlan isteneknek a semmibevétele és megsértése? Ki ne tudná, hogy Városunkat jósjelkéréssel alapították, hogy háborúban és békében, otthon és a seregben mindig a jósjelek útmutatása szerint cselekszünk? (5) És kire szállt őseinktől a jósjelkérés előjoga? Kétségtelenül az atyákra, hiszen plebejus tisztségviselők választásánál soha nincs jósjelkérés. (6) Az istenek megkérdezése annyira a mi hagyományos jogunk, hogy nemcsak a nép nem választhatja meg jósjelkérés nélkül azokat a patrícius tisztségviselőket, akikről az ő szavazata dönt, hanem mi magunk is jósjelkéréssel választunk *interrex*et, noha róla nem szavaz a nép, és a magánéletben is szoktunk

[1] A Capitoliumon álltak a királyok szobrai – bár kérdés, megvoltak-e már ebben az időben –, és ezek talapzatára uralkodásuk évei is fel lehettek jegyezve. Más értelmezés szerint Livius arra az eljárásra céloz, hogy az évek számlálására évente egy-egy szöget vertek be a falba a Capitoliumon (vö. VII. 3.).

jósjeleket kérni, amit a plebejusok még saját tisztségeik betöltésénél sem tesznek meg.[1] (7) Tehát, aki plebejus *consul*okat választ, és elveszi az atyáktól a jósjelkérés kizárólagos jogát,[2] az tulajdonképpen az egész államot fosztja meg ezektől a szertartásoktól. (8) Tegyék csak gúny tárgyává a szertartásokat, mondván: »És akkor mi van, ha a szent csirkék nem esznek, ha vonakodva jönnek ki a ketrecükből, ha baljós madárhang hallatszik?«[3] Apróságok ezek, de őseink éppen azzal tették hatalmassá az államot, hogy nem becsülték le az ilyen apróságokat. (9) Mi ellenben, mintha már nem is volna szükségünk az istenek békéjére, minden szertartásukat megszentségtelenítjük. Nos, hát akkor válasszuk meg bármelyik jöttmentet *pontifex*nek, *augur*nak, áldozókirálynak,[4] Iuppiter *flamen*jének a föveget is a fejébe nyomhatjuk akárkinek, csak ember legyen; az *ancile* pajzsokat, a titkos szentélyt,[5] az isteneket és kultuszukat bízzuk rá azokra, akiknek mindezt a kezébe adni szentségtörés. (10) Hozzunk törvényt és válasszunk tisztségviselőket jósjelkérés nélkül, az atyák jóváhagyása ne legyen szükséges[6] sem a *centuriá*k, sem a *curiá*k gyűlésének határozataihoz, Sextius és Licinius pedig uralkodjanak Róma fölött, miként Romulus és Tatius, csak mert szétosztogatják mások pénzét és földjét. (11) Hiszen nincs édesebb érzés, mint másokat kifosztani! Az persze eszükbe sem jut, hogy az egyik törvényükkel kietlen pusztasággá teszik földjeinket, mert elűzik a birtokokról gazdáikat, a másikkal pedig minden emberi közösség alapját, a hitelt semmisítik meg. (12) Mindezen okok alapján, véleményem szerint, törvényjavaslataikat el kell utasítanotok. Az istenek fordítsák jóra, amit tenni fogtok!"

[1] A szónok némiképp torzít a valóságon, hiszen a magántermészetű jósjelkérés mind a patrícius, mind a plebejus családokban szokás volt.

[2] Vö. IV. 2.

[3] A jóslatkérés két szokásos formája. Különösen hadjáratok alkalmával figyelték, hogy a szent csirkék hogyan esznek. Ha kiszaladtak ketrecükből, és mohón ettek, jó jelnek számított, ha nem ettek, rossznak. (Így persze a jóslatot éheztetéssel vagy előzetes etetéssel könnyen lehetett befolyásolni.) A madárjóslatoknál részben a madarak hangjából, részben repüléséből jósoltak. – Livius iróniája, hogy éppen az az Ap. Claudius hozza szóba a szent csirkék táplálkozását, akinek leszármazottja, P. Claudius Pulcher Kr. e. 249-ben, az I. pun háború idején a leghírhedtebb kihágást követte el ezzel a jóslási formával szemben: az étvágytalan madarakat a tengerbe dobatta, „hogy ha nem esznek, legalább igyanak". A csatát ezek után természetesen elvesztette. (Lásd a XIX. könyv tartalmi összefoglalóját.)

[4] Vö. II. 2. 1.

[5] Vesta templomában, ahol egyéb ereklyék mellett a Palladiumot is őrizték.

[6] A népgyűlés határozata csak az atyák jóváhagyásával vált érvényessé, bár ez a hozzájárulás később teljesen formálissá vált (I. 17. 9).

42.

(1) Appius beszédének csak annyi hatása volt, hogy elhalasztották a szavazást a törvényjavaslatokról. (2) A tizedszer is *tribunus*sá választott Sextius és Licinius keresztülvitte azt a törvényt, hogy a szent cselekmények bonyolítására *decemvi*reket válasszanak, felerészben a plebejusok közül. Így öt patríciust és öt plebejust választottak meg, és úgy látszott, ezzel a lépéssel megnyílt a *consul*ság felé vezető út.[1] (3) A köznép, megelégedve ezzel a győzelemmel, engedett az atyáknak, hogy egyelőre ne essen szó *consul*okról, és katonai *tribunus*okat válasszanak. Aulus és Marcus Corneliust (másodszor), Marcus Geganiust, Publius Manliust, Lucius Veturiust, Publius Valeriust (hatodszor) választották meg [367]. (4) Minthogy – Velitrae inkább elhúzódó, mint kétes kimenetelű ostromát nem számítva – a Városon kívül nyugalom uralkodott, a gallok támadásáról érkező váratlan hír úgy megrémítette a polgárságot, hogy Marcus Furiust ötödízben is *dictator*rá nevezték ki, ő pedig Titus Quinctius Poenust tette meg lovassági főparancsnoknak.

(5) Claudius tudósítása szerint[2] ebben az évben az Anio folyó környékén dúlt a gallok ellen a háború, és itt zajlott le a nevezetes küzdelem a hídon, amelyben Titus Manlius az őt párviadalra kihívó gallt a két sereg szeme láttára levágta, és megfosztotta nyakperecétől. (6) Több szerző véleménye alapján mégis inkább azt kell hinnem, hogy ez az eset legalább tíz évvel később történt,[3] ebben az évben pedig Marcus Furius *dictator* albai területen ütközött meg a gallokkal.

(7) A rómaiak győzelme nem volt sem kétes, sem nehéz, noha a gallok a hajdani vereség emléke miatt igen nagy rémületet keltettek. A rómaiak sok ezer barbárt kaszaboltak le a harcban, sok ezret táboruk elfoglalása után. (8) A többiek elszéledtek, főként Apulia[4] felé tartva. Ezeknek, részben mivel nagy távolságra menekültek, részben mivel rémületükben és a vidéket nem ismerve mindenfelé szétszóródtak, sikerült biztonságba jutni az ellenség elől. A *dictator*nak az atyák és a köznép egyetértésével megszavazták a diadalmenetet.

(9) De alig fejezte be a háborút, sokkal félelmesebb lázadás várta otthon. A *dictator*t és a *senatus*t heves küzdelem után legyőzték, nem akadályozhatták többé a *tribunus*ok javaslatait, és a főrendűek tiltakozása ellenére is megtartották

[1] Az, hogy mostantól plebejusok is szerepet kaptak a vallási életben, fontos lépés volt a jósjelkérés joga felé.

[2] Claudius Quadrigarius római történetíró a Kr. e. I. század elején élt és alkotott. Évkönyveiben a gall hódítástól saját koráig dolgozta fel Róma történetét.

[3] Valójában csak hat évvel később, Kr. e. 361-ben. Vö. VII. 9–10.

[4] Apulia: Itália délkeleti része (a „csizma" sarka). A területet többféle népcsoport lakta az ókorban, köztük a messapiusok, dauniusok, sallentinusok.

a *consul*választó gyűlést, ahol első ízben választottak *consul*lá egy plebejust, Lucius Sextiust. De még ezzel sem ért véget a harc. (10) Minthogy a patríciusok megtagadták jóváhagyásukat, a köznép kivonulása és a belső villongások minden egyéb borzalma fenyegetett, (11) míg végre a *dictator* elsimította javaslataival az ellentétet. A nemesség engedményt tett a köznépnek a plebejus *consul* ügyében, a köznép pedig a nemességnek abban, hogy az atyák közül válasszanak egy *praetor*t, aki a Városban az igazságszolgáltatást intézi.[1] (12) Így a rendek hosszú viszálykodása után végre helyreállt az egyetértés. A *senatus* méltónak ítélte az alkalmat, hogy nagyszabású játékokkal és a háromnapos ünnep egynapos megtoldásával[2] tegyék emlékezetessé; hiszen a halhatatlan istenek, ha valaha, most valóban megérdemlik a hálát. (13) Minthogy a plebejus *aedilis*ek nem vállalták ezt a megbízatást,[3] az ifjú patríciusok közfelkiáltással megígérték, hogy a halhatatlan istenek tisztelete kedvéért szívesen átvállalják a feladatot. (14) Mindenki köszönetet mondott nekik. A *senatus* határozatban kimondta, hogy a *dictator* választasson a néppel két *aedilis*t az atyák közül, és az atyák a maguk részéről ebben az évben jóvá fognak hagyni minden népgyűlési határozatot.

[1] Az igazságszolgáltatás eddig a *consul* feladata volt. Most az atyáknak a *consul*sággal együtt ezt a tisztséget is meg kellett volna osztaniuk a plebejusokkal, de a patrícius *praetor* révén a római igazságszolgáltatást továbbra is kezükben tarthatták.

[2] A Római Játékokról van szó.

[3] Az *aedilis*ek saját vagyonukból finanszírozták a játékok rendezését.

VII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 366–342)

Két új tisztség születik: az *aedilis curulis* és a *praetor* tisztsége.

A polgárságot járvány tizedeli, amelyet Furius Camillus halála tesz különösen emlékezetessé. Orvoslását és elhárítását új vallásos cselekményekkel próbálják elérni: ez lesz a színjátszás kezdete Rómában.

L. Manliust M. Pomponius nép*tribunus* perbe fogja a sorozáskor elkövetett túlkapásai miatt és azért, mert fiát, T. Manliust minden ok nélkül vidékre száműzte. Ám az ifjú, akinek eltávolítását apja szemére vetették, behatol a *tribunus* hálószobájába, és kivont karddal kényszeríti ki belőle az esküt, hogy eláll a vádtól.

Rómában mélységes szakadék nyílik, amelybe mindenféle értéket dobálnak, de csak akkor töltődik fel, amikor Curtius teljes fegyverzetben beleugrat a lovával.

Az ifjú T. Manlius, aki megvédte apját a *tribunus* zaklatásától, párviadalba bocsátkozik egy gall harcossal, aki párbajra hívja a rómaiakat. Megöli ellenfelét, és leveszi róla az arany nyakperecet, amelyet ezentúl maga visel; erről kapja a Torquatus nevet.

Két új *tribus* alakul: a Pomptina és a Publilia.

Licinius Stolót saját törvénye alapján elítélik, amiért 500 *iugerum*nál több földet birtokol.

M. Valerius katonai *tribunus* legyőzi az őt párviadalra hívó gall harcost egy holló segítségével, amely a sisakjára telepszik, majd karmaival és csőrével maga is nekiesik az ellenfélnek. Erről kapja a Corvus nevet. Hősiességéért a következő évben 23 éves kora dacára *consul*lá választják.

Barátsági szerződés a karthágóiakkal.

A campaniaiakat megtámadják a samnisok, mire ezek a *senatus*tól kérnek segítséget. Mivel nem kapják meg, városukat és földjüket átadják a római népnek. Ezért a rómaiak úgy döntenek, hogy a római nép új tulajdonát háborúval is meg kell védeni a samnisoktól.

A. Cornelius *consul* kedvezőtlen terepre vezeti a sereget, és nagy bajba kerül. Megmenekülését P. Decius Mus katonai *tribunus*nak köszönheti, aki elfoglal egy dombot a samnisok megszállta gerinc fölött, így lehetőséget ad a *consul*nak, hogy kedvezőbb terepre jusson. Körülzárja őt az ellenség, de kivágja magát.

A Capuában helyőrségként szolgáló római katonák összeesküvést szőnek a város megkaparintására, majd amikor tervük lelepleződik, a büntetéstől való félelmükben elpártolnak a római néptől. Marcus Valerius Corvus *dictator* bölcs belátásával lecsendesíti és visszaadja őket hazájuknak.

Ezenkívül: győzelmek a hernicusok, gallok, tiburiak, privernumiak, tarquiniibeliek, samnisok, volscusok fölött.

1.

(1) Ezt az esztendőt egy „új ember" *consul*sága teszi nevezetessé, valamint két új tisztség: a *praetor*é és a *curulis aedilis*eké. A patríciusok ezeket a hivatalokat igényelték maguknak, cserébe azért, hogy az egyik *consul*ságot átengedték a köznépnek. (2) A köznép a *consul*i hivatalt Lucius Sextiusnak juttatta, aki törvényjavaslatával lehetővé tette a tisztség megszerzését a plebejusok számára. Az atyák, minden befolyásukat latba vetve, a *praetor*i tisztséget Spurius Furius Camillusnak (Marcus fiának), az *aedilis*i tisztséget pedig Gnaeus Quinctius Capitolinusnak és Publius Cornelius Scipiónak, csupa közülük való férfinak szerezték meg a választáson. Lucius Sextius mellé az atyák közül Lucius Aemilius Mamercust adták tiszttársul [366].

(3) Az év elején sokáig folyt a vita a gallokról, akik annak idején szétszóródtak Apuliában,[1] de most a hírek szerint újra gyülekeztek, és a hernicusok elpártolásáról.[2] (4) Rómában azonban az ügyeket szántszándékkal húzták-halasztották, nehogy a plebejus *consul* cselekvési lehetőséghez jusson, így minden téren csend és nyugalom uralkodott, mintha törvénykezési szünet lett volna. (5) Csak a nép*tribunus*ok nem tudták szó nélkül elviselni, hogy a nemesség kárpótlásul az egy *consul*ságért három tisztséget is megszerzett magának, amelyekkel – akár a *consul*i hivatallal – bíborszegélyes tóga és *curulis*i szék is jár, (6) nem is szólva arról, hogy a *praetor* még az igazságszolgáltatást is intézi, és a *consul*ok tiszttársául, azonos jósjelekkel választják meg. Ezért a *senatus* jobbnak látta visszafogni magát, és nem választatott az atyák közül *curulis aedilis*eket. Először abban egyeztek meg, hogy minden második évben a köznépből kerüljenek ki az *aedilis*ek, később minden megkülönböztetés megszűnt.

(7) Így aztán Lucius Genucius és Quintus Servilius *consul*sága alatt [365] sem felkelés, sem háború nem zavarta meg a nyugalmat, de hogy ne múljon el év veszély és félelem nélkül, hatalmas járvány tört ki. (8) Állítólag elvitt egy *censor*t, egy *curulis aedilis*t, három nép*tribunus*t, és ugyanilyen arányban szedett áldozatokat a nép körében is. A járványt különösen emlékezetessé tette Marcus Furiusnak ha nem is korai, de mégis megrendítő halála.[3] (9) Párját ritkító férfiú volt ő, bármiképpen fordult sorsa. Már számkivetése előtt polgártársai kimagasló

[1] Vö. VI. 42. 8.

[2] Vö. VI. 2. 3.

[3] M. Furius Camillus születési évszámát nem tudjuk, de pályafutása adataiból következtetve ekkor nyolcvanévesnél is idősebbnek kellett lennie.

vezetője[1] volt békében és háborúban egyaránt. A száműzetésben pedig csak növelte dicsőségét az a sóvárgás, amellyel az ellenség hatalmába került nép könyörgött távollévő vezére segítségéért, és szerencsés működése, amellyel, mihelyt visszakerült hazájába, egyúttal a hazát is visszaadta a polgároknak. (10) A rákövetkező 25 évben – mert még ennyi ideig élt – sem bizonyult méltatlannak régi dicsőségéhez, és kiérdemelte, hogy őt nevezzék Romulus után a Város második megalapítójának.

2.

(1) Ebben és a rákövetkező évben, Gaius Sulpicius Peticus és Gaius Licinius Stolo *consul*sága alatt [364] is tovább dühöngött a járvány. (2) Így nem is történt más említésre méltó esemény, csak az, hogy az istenek békéjének kikönyörgése céljából szent lakomát rendeztek tiszteletükre, a Város alapítása óta harmadízben. (3) Mivel a járványt sem emberi tudomány, sem isteni segítség nem enyhítette, babonás félelem lett úrrá a lelkeken, és az égiek haragjának kiengesztelésére szolgáló egyéb módszerek mellett bevezették a színjátékot is, amely újdonságnak számított a harchoz szokott nép számára, hiszen addig a *circus*i látványosságokon kívül más nem létezett.[2] (4) Mint minden kezdet, ez is szerény, ráadásul idegen eredetű volt. Etruriából behívott mutatványosok *tibia*szóra[3] járták kecses táncukat, etruszk módra, ehhez azonban nem tartozott sem szöveg, sem a szöveg tartalmának mozgással való megjelenítése. (5) Az ifjak később utánozni kezdték őket, közben tréfás, rögtönzött versekkel csipkedték egymást, és mozgásukat a szavakhoz igazították. (6) Így a kezdeményezés polgárjogot nyert, és a gyakori előadásokon mind tovább fejlődött. Minthogy a mutatványos neve etruszk nyelven *ister*, a hazai hivatásos színészeket is *histrió*nak nevezték el. (7) Ezek már nem a fescenniumi versekhez[4] hasonló, rögtönzött, csiszolatlan és darabos alkalmi versekkel feleseltek egymásnak, hanem a *tibia*dallam szerint előre megírt, változatos ritmusú *saturá*kat adtak elő,[5] megfelelő mozdulatokkal

[1] Livius nem véletlenül használja a *princeps* szót Camillus jellemzésében, hiszen a nagy római államférfit méltán tekinthette a Rómát a polgárháborúk után szinte újjáalapító Augustus előképének.

[2] A római *circus* fő látványossága a kocsiverseny volt; emellett – a modern cirkusz őseként – különleges állatok bemutatása és artistaszámok is porondra kerültek, bár kisebb jelentőséggel.

[3] A görög *aulos*zhoz hasonló, kettős fuvola- vagy dudaszerű hangszer.

[4] Felelgetős formájú gúnyversek, amelyek szolgálhatták egy ember nyilvános kipellengérezését is, de például esküvők alkalmával bajelhárító szerepük is lehetett.

[5] A színpadi *satura* műfaj jellegéről nincsenek biztos adatok, de valószínű, hogy a későbbi szatírától erősen eltért. Vagy a görög szatírjátékhoz lehet köze, amelynek bizonyos formái

kísérve. (8) Mint mondják, jó pár évvel később történt, hogy Liviust[1] – aki elsőként vállalkozott arra, hogy a *saturá*k után egységes cselekményű darabot alkosson, és mint akkoriban mindenki, fel is lépett saját darabjában – (9) olyan sokszor tapsolták vissza, hogy berekedt. Engedélyt kért hát, hogy a tibiás elé egy fiút állíthasson, és rábízza az éneklést, amelyet ő erőteljesebb kifejező mozgással tudott megjeleníteni, mert nem akadályozta, hogy a hangját is használnia kell. (10) Ekkor kezdték a színészek játékát énekkel aláfesteni, és az ő hangjukra csak a párbeszédes részeket bízták.[2] (11) Miután a színdarabok kialakuló műfaji törvényei folytán a hangsúly elterelődött a kacagásról és a kötetlen viccelődésről, és a mulatság lassan művészetté fejlődött, az ifjúság meghagyta a darabok előadását a hivatásos színészeknek, és visszatért a régi, megszokott verses, tréfás rögtönzésekhez. Ezeket később utójátéknak nevezték, és főleg *Atellana*-bohózatok után adták elő.[3] (12) Az ifjúság megtartotta magának ezt az oszkoktól átvett műfajt,[4] és nem hagyta, hogy a színészek beszennyezzék.[5] Ezért maradt meg mindmáig az a rendelkezés, hogy az *Atellana*-színészeket nem zárják ki a *tribus*ukból, és mintha nem is volna közük a színjátszáshoz, katonai szolgálatot is teljesíthetnek. (13) Szükségesnek tartottam, hogy egyéb intézmények szerény kezdetei mellett a színjátszásáról is megemlékezzem, hadd legyen nyilvánvaló, milyen józan kezdeményezésből nőtt a színház e napjainkban látható esztelenséggé,[6] amelynek terheit még egy dúsgazdag királyság is alig volna képes elviselni.

Itáliában is meghonosodtak, vagy a *satura lanx* néven ismert vegyesdesszertről kapta a nevét – utóbbi esetben a lényege a témák és formák változatossága lehetett.

[1] Livius Andronicus (Kr. e. III. sz.) honosította meg a görög típusú tragédiát és komédiát Rómában drámafordításai révén.

[2] Ez Plautus korában bizonyosan nem így volt, de még a késő köztársaságkorból származó adatok is arra mutatnak, hogy a színészek maguk énekeltek.

[3] Ez a Campaniából, Atella városából származó komikus műfaj sematikus jellemekkel dolgozott, és alpári hangnem jellemezte. Már a IV. században meghonosodhatott Rómában, de igazi irodalmi műfajjá csak a Kr. e. I. században vált.

[4] Campania lakói a latinnal rokon oszk nyelvet beszélték.

[5] A hivatásos színészi mesterség Rómában lenézettnek számított, a színészek a rabszolgák és idegenek közül kerültek ki. Ha római polgár színpadi szerepet vállalt, kizárták *tribus*ából, és elvesztette polgári jogait, de adókötelessége megmaradt.

[6] Livius korában a színházi előadás, mint Horatius is felpanaszolja (*Levelek* II. 1. 182–208), a külsőségekben merült ki, és egyetlen célja volt, hogy pazar látványosságokkal elkápráztassa a nézőt. A játékok időtartama szintén alaposan megnőtt: Kr. e. 44-ben a Római Játékok 16 napig tartottak.

3.

(1) De még a vallásos félelmek orvoslására meghonosított játékok sem szabadították meg az emberek lelkét a szorongástól, sem testüket a ragálytól. (2) Sőt, amikor a Tiberis áradása elöntötte a *circus*t, és félbeszakította a játékokat, hatalmas rémület támadt, mintha ez is azt bizonyítaná, hogy az istenek elfordultak Rómától, és mindent visszautasítanak, amivel haragjukat engesztelni akarják. (3) Így Gnaeus Genucius és a másodszor megválasztott Lucius Aemilius Mamercus *consul*sága idején [363], amikor már jobban gyötörte az embereket a gond, hogy megtalálják az engesztelés módját, mint a betegség, állítólag az öregek visszaemlékeztek rá, hogy valaha egy járványnak úgy sikerült véget vetni, hogy a *dictator* bevert egy szöget.[1] (4) Ettől a vallásos hiedelemtől vezérelve a *senatus* elhatározta, hogy *dictator*t kell kinevezni a szög beverésére. Lucius Manlius Imperiosust tették meg *dictator*nak, aki Lucius Pinariust jelölte ki lovassági főparancsnokká.

(5) Van egy ősi betűkkel és szavakkal írott, régi törvény, amely szerint szeptember idusán annak, aki a legfőbb *praetor* tisztségét viseli, egy szöget kell bevernie.[2] A törvény a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomának a Minerva szentélye felé eső, jobb oldali falára volt kifüggesztve. (6) Úgy mondják, ez a szög az évszám jelölésére szolgált, mert akkoriban ritkaság volt az írás; a törvényt pedig azért helyezték Minerva szentélyének védelme alá, mert ő találta fel a számokat. (7) Az efféle hagyományokat lelkesen kutató Cincius[3] igazolja, hogy Volsiniiben is a Nortia etruszk istennő[4] templomában bevert szögekkel tartották nyilván az évek számát. (8) A királyok elűzését követő évben[5] Marcus Horatius *consul* szentelte fel ezt a törvényt is a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomával együtt. Az évenkénti szögbeverés feladata később

[1] Ez az eljárás praktikus célt szolgált: hogy számon tartsák az éveket. Ezzel párhuzamosan a szögnek és a beverés szertartásának mágikus, bajelhárító erőt is tulajdonítottak, ami több más kultúrában is megjelenik: ha odaszögezik a bajt valahová, azzal mozgásképtelenné teszik, így nem árthat többé.

[2] A *praetor* elnevezés már létezett, mielőtt az igazságszolgáltatás céljára megválasztott tisztségviselőt kezdte jelölni (*prae-itor* – 'elöljáró'). A *consul*okat eredetileg így hívták. Az itt szereplő „legfőbb" *(maximus)* jelzőből talán arra lehet következtetni, hogy a két főtisztségviselő eredetileg egymásnak alá-fölérendelt viszonyban volt.

[3] L. Cincius: Kr. e. I. századi régiségtani szerző. Nem azonos L. Cincius Alimentus Kr. e. III. századi történetíróval.

[4] Nortia istennő feladatköre nagyjából a görög Tükhének, ill. a latin Fortunának felelt meg.

[5] Kr. e. 509-ben (II. 8. 6–8), szintén szeptember 13-án.

a *consul*okról a nagyobb hatáskörrel rendelkező *dictator*okra szállt át. A szokás később feledésbe merült, de most a dolog önmagában véve is méltónak tűnt, hogy erre a célra *dictator*t nevezzenek ki. (9) Ezért tették meg *dictator*nak Lucius Manliust, de ő, mintha hadviselésre és nem a vallási kötelezettség feloldására kapta volna tisztét, a hernicusok elleni háború vezetésére pályázott, ezért kegyetlen sorozással zaklatta az ifjúságot. Végül, miután a nép*tribunus*ok egységesen felléptek ellene, vagy a túlerőtől, vagy a szégyenérzettől kényszerítve lemondott *dictator*i tisztségéről.

4.

(1) Ennek ellenére a következő év elején, amikor Quintus Servilius Ahala és Lucius Genucius lettek a *consul*ok [362],[1] Marcus Pomponius nép*tribunus* törvénybe idézte Manliust, (2) akit gyűlöletessé tett a sorozásnál tanúsított könyörtelensége. A polgárokat ugyanis nemcsak pénzbírsággal, hanem testi fenyítéssel is sújtotta, és azokat, akik nevük szólításakor nem jelentkeztek, megvesszőztette vagy börtönbe vetette. (3) Mindenekelőtt azonban kegyetlen természetéért gyűlölték, és egy szabad állam polgárai számára elviselhetetlen Imperiosus melléknevéért,[2] amelyet azért kapott, mert nemcsak idegenekkel, hanem rokonaival, saját véreivel szemben is ugyanolyan látványos kegyetlenséggel viselkedett. (4) A *tribunus* egyebek között azzal is megvádolta, hogy serdülő fiát minden ok nélkül száműzte a Városból, otthonából, házi istenei köréből, eltiltotta a Forumtól, a nyilvánosságtól, a vele egykorúak társaságától, és rabszolgamunkára kárhoztatva majdhogynem börtönbe, dologházba zárta, (5) hogy az előkelő születésű ifjú, egy *dictator* fia a mindennapi nyomorúságban tanulja meg: valóban hatalmaskodó atyától született. De hát mit vétett? – tette fel a kérdést a nép*tribunus*. – Nem tudja magát jól kifejezni, nehezen forog a nyelve. (6) Vajon egy atyának, akiben van valami emberi érzés, nem inkább az lett volna a kötelessége, hogy ezt a születési hibát szerető gondoskodással kinevelje fiából, ahelyett hogy büntetéssel és méltatlan bánásmóddal még feltűnőbbé teszi? Még az oktalan állatok is ugyanolyan gonddal táplálják és melengetik alulfejlett kölykeiket, mint a többit. (7) Bezzeg, Herculesre, Lucius Manlius csak újabb bajjal tetézi fia baját, nehézkes szellemét még el is nyomja, és ha természettől fogva kevés benne az élénkség, még azt is elsorvasztja azáltal, hogy sanyarú életmódba, paraszti nyomorúságba taszítva, állati sorban tartja.

[1] Ebben az évben tehát a 365-ös év *consul*jait választották újra.

[2] A név jelentése: ‘hatalmaskodó’.

5.

(1) E vádakon mindenki felháborodott, csak éppen maga az ifjú nem; sőt még ő fájlalta, hogy okot adott az apja ellen felhozott gyűlöletes vádakra. (2) Ezért isten és ember előtt be akarván bizonyítani, hogy apjának, nem pedig ellenségeinek kíván segíteni, kieszelt egy tervet, amely faragatlan és paraszti észjárásra vallott ugyan, de ha nem volt is a polgárok számára követendő példa, dicséretes módon bizonyította fiúi szeretetét. (3) Kora reggel titokban bement a Városba, ruhája alatt egy kést rejtegetve. Egyenesen Marcus Pomponius nép*tribunus* házához sietett, és szólt a kapusnak, hogy azonnal szeretne beszélni a ház urával; elég, ha csak annyit mond, hogy Titus Manlius van itt, Lucius fia. (4) Azonnal beengedték, hiszen remélni lehetett, hogy apjával szembeni haragjában új vádakkal vagy jó tanácsokkal járul majd hozzá a per sikeréhez. A kölcsönös üdvözlés után kijelentette, hogy négyszemközt akar Pomponiusszal beszélni valamiről. (5) Amikor a nép*tribunus* mindenkit kiküldött, a fiú előrántotta a kését, megállt vele Pomponius kerevete fölött, és megfenyegette, hogy azon nyomban leszúrja, ha nem mondja utána szóról szóra az általa megfogalmazott esküt: hogy sohasem hívja össze a köznép gyűlését az apja ellen felhozott vádak megtárgyalására. (6) A *tribunus* megrémült, látta, hogy a szeme előtt villog a kés, ő egyedül van és fegyvertelen, szemben az izmos ifjúval, aki – és ez nem kisebb ok a rémületre – ostoba elszántsággal bízik saját erejében. Utánamondta hát a rákényszerített esküt. (7) Azután a nyilvánosság előtt sem csinált titkot abból, hogy így, erőszakkal kényszerítették a vád visszavonására. A köznép nagyon szerette volna, ha szavazati jogával élve bűnösnek nyilváníthatta volna ezt a kegyetlen és gőgös vádlottat, mégsem vette rossz néven a fiútól, hogy apjáért ilyesmire vetemedett, sőt annál inkább dicséretre méltónak tartották, mert a szörnyű apai zsarnokság sem tudta kiölni szívéből a fiúi szeretetet.

(8) Így az apának nem kellett a törvény előtt védekeznie. (9) A fiatalember tekintélye is megnövekedett, és amikor – abban az évben először – úgy döntöttek, hogy a légiók katonai *tribunus*ait szavazással fogják megválasztani (régebben a hadvezérek nevezték ki őket, ahogy az úgynevezett Rufulusokat ma is), ő a hatból a második helyet szerezte meg,[1] noha ezt a kitüntetést sem otthon, sem háborúban nem érdemelte ki nagy tettekkel, hiszen fiatalságát az emberi közösségtől távol, vidéken töltötte.

[1] Rómában általában négy légiót soroztak, és rendszerint mindegyikben hat *tribunus* volt. Ebből a 24 *tribunus*ból ebben az időben hatot a nép választhatott meg. A többieket, akiket a hadvezér nevezett ki, általában már a terepen, *Rufulus*oknak nevezték. Nevüket vagy Rutilius Rufusról kapták, aki az eljárásról szóló törvényjavaslatot tette, vagy a tunikájukon viselt vörös *(rufus)* csíkról.

6.

(1) Ugyanebben az évben, mint mondják, földrengés vagy egyéb erő hatására a Forum nagyjából középen beomlott, és egy feneketlen szakadék tárult fel. (2) Hiába hordta bele mindenki a földet, nem tudták betemetni, amíg isteni intésre kutatni nem kezdték, miben a legnagyobb a római nép. (3) A jósok ugyanis kijelentették, hogy azt kell annak a helynek felajánlani, ha azt akarják, hogy a római állam örök időkig álljon. Ekkor állítólag Marcus Curtius, egy kiváló ifjú harcos nekiszegezte a kérdést a töprengőknek: lehet-e nagyobb kincse Rómának, mint fegyverei és hősiessége? (4) Erre mindenki elnémult, ő pedig feltekintett a halhatatlan isteneknek a Forum fölé emelkedő templomaira és a Capitoliumra, és kezét előbb az ég, majd a földben tátongó szakadék és a holtak szellemei felé tárva, felajánlotta önmagát áldozatul. (5) Aztán felfegyverkezett, felült pompásan felékesített lovára, és a mélységbe ugratott. A férfiak és asszonyok nagy tömege áldozati ajándékokat, terményeket dobált utána. A történet e változata szerint őróla kapta nevét a Curtius-tó, nem pedig a hajdanvolt Curtius Mettiusról, Titus Tatius katonájáról.[1] (6) Nem sajnálnám a fáradságot, ha meg lehetne keresni az igazsághoz vezető biztos utat. De itt puszta híresztelésekkel kell beérnünk, mert régmúlt eseményekről lévén szó, lehetetlen a hiteles bizonyítás. Kétségtelen azonban, hogy a tó nevét sokkal inkább az utóbbi monda tette híressé.

(7) E rendkívüli csodajel elhárítása után a *senatus* még ugyanabban az évben ülést tartott a hernicusok ügyében, és minthogy a *fetialis*ok útján hiába kért jóvátételt, elhatározta, hogy a lehető leghamarabb javaslatot terjeszt a népgyűlés elé a hadüzenetről. A nagy számban összegyűlt nép meg is szavazta a háborút. (8) A feladatot sorshúzás útján Lucius Genucius *consul* kapta. A polgárság tele volt feszült várakozással, hiszen először indult plebejus *consul* saját jósjeleivel háborúba, és ennek végeredményétől tették függővé, üdvös vagy balszerencsés lépésnek tartsák-e a *consul*i tisztség megosztását. (9) A véletlen úgy hozta, hogy Genuciust, aki nagy nekikészülődés után indult az ellenség ellen, tőrbe csalták, légióit a váratlan támadás szétszórta, a *consul*t bekerítették, az ellenség pedig nem tudván, ki került a kezébe, megölte.

(10) Amikor Rómába érkezett a hír, az atyákat nem szomorította el túlságosan a közösséget ért csapás, inkább önelégülten tekintettek a plebejus *consul* szerencsétlen hadvezetésére. Városszerte teli torokból hirdették: (11) Csak tessék, válasszanak plebejus *consul*okat, ruházzák a jósjeleket olyanokra, akikre isten ellen való vétek ezeket rábízni. Az atyákat a köznép határozatával ki lehetett szorítani az őket megillető tisztségekből, de vajon a halhatatlan istenek ellené-

[1] Vö. I. 12. 10, 13. 5.

ben is érvényre jutott a megkérdezésük nélkül hozott törvény? Lám, most maguk védték meg hatalmukat és jósjeleiket. Mihelyt ezekhez az isteni és emberi jog ellenére illetéktelen kéz nyúlt, egy egész hadsereg pusztult el vezérével együtt, intő például, hogy ne tartsanak többé olyan választógyűlést, ahol lábbal tiporják a nemzetségek ősi jogait! (12) Efféle kijelentésektől visszhangzott a Curia és a Forum. Servilius *consul* az atyák egyetértésével *dictator*t nevezett ki Appius Claudius személyében, aki annak idején ellenezte a törvényt,[1] és így most nagyobb erkölcsi súllyal kárhoztatta annak a határozatnak a következményét, amely ellen mindig is tiltakozott. Ezután bejelentették a sorozást és a törvénykezési szünetet.

7.

(1) Mielőtt még a *dictator* és az új légiók hernicus földre értek volna, Gaius Sulpicius *legatus* nagyszerű haditettet hajtott végre katonáival, egy kínálkozó alkalmat kihasználva. (2) A hernicusok a *consul* halála miatt elbizakodva a római táborig nyomultak, abban a biztos reményben, hogy elfoglalják, mire a *legatus* buzdítására az amúgy is bosszúszomjas és elkeseredett katonák kitörést intéztek ellenük. Meghiúsult a hernicusok reménye, hogy a sáncokat megközelíthetik: zilált sorokban vonultak vissza. (3) Amikor a *dictator* megérkezett, a régi és az új sereg egyesült, és a csapatok száma megkétszereződött. A *dictator* a sereg színe előtt dicsérte meg a *legatus*t és katonáit, hogy ilyen hősiesen megvédték a tábort. A jól megérdemelt dicséret még jobban felszította elszántságukat, és a többiekben is vágyat ébresztett, hogy hősiességben versenyre keljenek velük. (4) Az ellenség sem kisebb hévvel készült az összecsapásra: emlékezve előbbi diadalára, és tudatában annak, hogy a rómaiak erői megnövekedtek, saját erőit is gyarapította. A hernicusok egész népét mozgósították, minden katonaköteles korú férfit, és nyolc, egyenként 400 főből álló *cohors*ot szerveztek a legerősebb, válogatott férfiakból. (5) Az ifjúság színe-virágából toborzott egységek reményét és lelkesedését azzal is fokozták, hogy duplájára emelték a zsoldot, sőt a sáncmunkák alól is felmentették őket, hadd legyenek tudatában annak, hogy rájuk csak egyetlen feladatot bíznak, a harcot, így önmagukat meghaladó erőfeszítést várnak tőlük. (6) A csatasorban is külön állították őket, hogy hősiességük annál jobban kitűnjön.

Mintegy két mérföld átmérőjű síkság választotta el a római és a hernicus tábort. (7) Itt csaptak össze, középen, a két tábortól nagyjából egyforma távolságra. Kezdetben eldöntetlen állóháború alakult ki, amelynek során a római lovasság többször is sikertelenül próbált támadásaival zavart kelteni az ellenség

[1] Vö. VI. 40–41.

csatarendjében. (8) Minthogy a lovasok rohama elszántságukhoz képest alig járt eredménnyel, a *dictator* engedélyével hátrahagyták lovaikat, hatalmas üvöltéssel kirontottak a hadijelvények elé, és újrakezdték a harcot. (9) Nem is lehetett volna feltartani őket, ha a különleges *cohors*ok ugyanilyen kemény testi és lelki erővel szembe nem szállnak velük.

8.

(1) Most már a két nép legjobbjai viaskodtak, így ha a háború közös végzete elragadott valakit bármelyik oldalról, a tényleges veszteség a számbelinek sokszorosa volt. A többi fegyveres sokasága, mintegy a legjobbakra hagyva a küzdelmet, mások hősiességére bízta saját sorsát. Mindkét oldalon sok volt a halott, még több a sebesült. (2) Végül a lovasok szemrehányóan kérdezgetni kezdték egymástól: Mi marad még hátra, ha lóháton sem tudták megfutamítani az ellenséget, és gyalogharcban sem jutnak semmire? Talán harmadik küzdelemre várnak? Minek szöktek ki olyan bőszen a jelvények elé, minek szálltak harcba ott, ahol nem is lenne keresnivalójuk? (3) Ilyen szóváltásokkal tüzelve harcra egymást, újra felharsanó csatakiáltással rohantak az ellenségre, sorait először megingatták, majd hátrálásra, végül teljes menekülésre kényszerítették. (4) Nem könnyű megmondani, mi döntötte el az egyenlő erők küzdelmét: talán az, hogy a két nép örökös jó vagy balszerencséje itt szította, amott csökkentette az elszántságot. A menekülő hernicusokat a rómaiak egészen táborukig üldözték, de ezt, mivel már későre járt, nem vették ostrom alá. (5) A *dictator* ugyanis, mivel az áldozat sokáig nem adott teljesen kedvező jósjeleket, csak déltájban tudott jelt adni a csatára, ezért húzódott el a harc késő estig. (6) Másnapra a hernicus sereg elmenekült, az üres táborban csak néhány hátrahagyott sebesültet találtak. A signiaiak, amikor meglátták a falaik alatt elhaladó, gyér csapatoktól kísért hadijelvényeket, szétverték az elvonuló sereget, és a rémülten menekülő csapatok szétszóródtak a földeken. (7) De a rómaiak sem véráldozat nélkül vívták ki győzelmüket; katonáik negyedrésze veszett oda, és ami nem kisebb veszteség volt, elesett jó néhány római lovag is.

9.

(1) A következő évben [361] Gaius Sulpicius és Gaius Licinius Calvus *consul*ok sereget vezettek a hernicusok ellen, de mivel nyílt terepen nem találkoztak össze az ellenséggel, rohammal bevették városukat, Ferentinumot. Amikor innen hazafelé vonultak, Tibur lakosai bezárták előttük kapuikat. (2) A sok kölcsönös vádaskodás után ezzel végleg betelt a pohár, és Róma, miután a *fetialis* papok útján jóvátételt kért, hadat üzent a tiburi népnek.

(3) Általánosan elfogadott tény, hogy ebben az évben Titus Quinctius Poenus volt a *dictator* és Servius Cornelius Maluginensis a lovassági főparancsnok. (4) Macer Licinius azt írja, hogy a *dictator*t Licinius *consul* nevezte ki a választógyűlés megtartására, mert elébe akart vágni *consul*társa alantas szándékának, aki – hogy a következő évre is *consul*lá választassa magát –, a gyűlést még hadba vonulása előtt szerette volna megtartani. (5) Licinius állításának hitelét azonban gyengíti, hogy ezzel saját családjának akart dicsőséget szerezni. Minthogy a régebbi évkönyvekben semmi erre vonatkozó adatot nem találok, inkább a felé a vélemény felé hajlok, hogy a *dictator*t a gall háború miatt nevezték ki.

(6) Annyi biztos, hogy ebben az évben gallok ütöttek tábort a Via Salaria harmadik mérföldkövénél, az Anio-híd túloldalán. A *dictator*, miután a gall betörés miatt törvénykezési szünetet hirdetett, minden katonaköteles fiatalt felesketett, és nagy seregével felkerekedve a Városból, az Anio innenső partján táborozott le. (7) A közöttük ívelő hidat egyik sereg sem rombolta le, nehogy gyávának tűnjön. Sűrűn ismétlődtek a csatározások a hídért, de a bizonytalan erőviszonyok mellett nem lehetett tudni, melyik fél birtokába jut. (8) Ekkor egy óriás termetű gall kiállt az üres hídra, és torkaszakadtából elkiáltotta magát: „Rajta, álljon ki velem viadalra a legbátrabb római, hadd mutassa meg kettőnk küzdelme, melyik nép kiválóbb a harcban!"[1]

10.

(1) A római nemesifjak hosszas hallgatásba merültek, mert szégyellték ugyan kitérni a viadal elől, de a nyilvánvaló veszély kockázatát sem akarták vállalni. (2) Ekkor Titus Manlius (Lucius fia), aki annak idején megmentette apját a nép*tribunus* zaklatásától, az előőrsöt elhagyva a *dictator* elé járult, és így szólt: „Fővezér! Sohasem kelnék viadalra úgy, hogy engedélyed nélkül hagyom el helyemet, még a győzelem biztos tudatában sem. (3) De ha engedélyezed, szeretném megmutatni ennek a vadbaromnak, ha már ilyen elbizakodottan járja harci táncát az ellenséges hadijelvények előtt, hogy annak a családjából származom, aki a gall csapatot lelökdöste a Tarpeia-szikláról."[2] (4) „Titus Manlius – válaszolt a *dictator* –, dicsőség neked bátorságodért és kötelességtudásodért atyád és hazád iránt! Indulj, és bizonyítsd be az istenek segítségével, hogy a római név legyőzhetetlen!"

[1] A párbaj leírása a valószínűleg Livius forrásaként szolgáló Claudius Quadrigarius művéből is fennmaradt (Gellius: *Attikai éjszakák* IX. 13. 7–9).

[2] Utalás a Capitoliumot megmentő M. Manliusra (VI. 17.).

(5) Ezután az ifjú a társai segítségével felfegyverkezett, gyalogos nagypajzsot fogott, közelharcra alkalmas hispán kardot kötött.[1] Így ellátva és felkészítve vezették ki a gall ellen, aki ostoba hencegésében – a régiek ezt is említésre méltónak tartották – a nyelvét is gúnyosan öltögette. (6) Majd visszahúzódtak az előőrsig, és a két fegyveres magára maradt középen, inkább gladiátorküzdelem módjára, mint a háború törvényei szerint. A két küzdő ránézésre korántsem látszott egyenrangúnak. (7) Az egyik hatalmas termetű, ruhája tarka színekben játszik, fegyverein csak úgy ragyog a sok festés és aranyberakás. A másik középtermetű, mint a többi katona, külseje nem valami látványos, hiszen fegyverei nem csillogóak, de annál célszerűbbek. (8) Ő nem énekel, nem tombol, nem rázza kérkedve a fegyvereit, hanem a harc döntő pillanatára tartogatja minden indulatát, amely elszántságtól és néma haragtól duzzadó lelkét feszíti. (9) Ahogy ott álltak a két sereg között, körülöttük minden halandó szíve a félelem és a remény között ingadozott.

A gall óriás fenyegetően ellenfele fölé tornyosult, és pajzsát baljával messze kitartva maga elé, kardjával messze zengő felső vágást mért rohamozó ellenfelére, de annak fegyverzete felfogta a csapást. (10) A római fölfelé szegezte rövid kardját, pajzsának ütésével kibillentette a másik pajzsának alját, és belépett az ellenfél teste és pajzsa közé – küzdőtávolságon belülre, úgyhogy már nem kaphatott sebet –, és egymás után kétszer döfött annak hasába és lágyékába, mire a gall teljes hosszában elterült a földön. (11) A földön heverő holttestet Manlius minden egyéb gyalázattól megkímélte, egyedül nyakperecét zsákmányolta el, amelyet azon véresen saját nyakára tett. (12) A gallokat földhöz szegezte a rémület és az elképedés; a rómaiak azonban szinte repültek az előőrsből bajtársukhoz, majd szerencsekívánatokkal és magasztaló szavakkal elhalmozva kísérték a *dictator*hoz. (13) A katonák között szokásos, majdhogynem daloknak nevezhető rögtönzött tréfálkozásokban ekkor hangzott el a Torquatus melléknév, amelyet, minthogy a nemzetség dicsőségét hirdette, Manlius utódai is büszkén viseltek.[2] (14) A *dictator* még aranykoszorúval is kitüntette, és a párviadalról a sereg előtt is elragadtatott szavakkal emlékezett meg.

[1] Polübiosz (179. töredék) szerint a hispán gyalogsági kardot a rómaiak csak a II. pun háború idején vették át; más rekonstrukciók szerint azonban 225-ben már biztosan ismerték. Előnye a hosszabb és nem túl ütésálló anyagból készült gall karddal szemben rövidségében (kb. 70 cm), kettős élezésében és szúrásra való alkalmasságában rejlett.

[2] A Torquatus név jelentése: 'nyakpereces'.

11.

(1) Ez a párviadal valóban rendkívüli hatással volt az egész háború kimenetelére: a gallok serege másnap éjjel pánikszerűen elhagyta táborát, és tiburi területre menekült, majd miután a tiburiakkal háborús szövetséget kötöttek, és azok bőségesen ellátták őket élelemmel, hamarosan átvonultak Campaniába.

(2) Ezért történt, hogy a következő évben Gaius Poetelius Balbus *consul* – míg tiszttársára, Marcus Fabius Ambustusra a hernicusok elleni háborút bízták – a nép utasítására sereget vezetett a tiburiak ellen [360]. (3) Amikor a gallok visszatértek Campaniából ez utóbbiak segítségére, kegyetlenül végigpusztították a labicibeli, tusculumi és albai területeket – kétségtelenül a tiburiak vezetésével. (4) A tiburiak elleni háború vezetésére az állam egy *consul*t is elegendőnek tartott, a gallok betörése miatti riadalom azonban kikényszerítette egy *dictator* kinevezését. Quintus Servilius Ahalát nevezték ki, aki Titus Quinctiust tette meg lovassági főparancsnokká, és az atyák beleegyezésével megfogadta: nagy ünnepi játékokat rendez, ha a háború jól végződik.

(5) Ezután úgy rendelkezett, hogy maradjon meg a *consul* serege is, hogy a tiburiakat lekösse a saját háborújuk, majd teljes számban feleskette a fiatalokat, akik közül egy sem akarta kivonni magát a szolgálat alól. (6) A csatára, amelyben a Város teljes hadereje részt vett, a Porta Collinától nem messze került sor, szülők, gyermekek, hitvesek szeme láttára, akik az elszántságnak távolból is hatalmas serkentői szoktak lenni, most pedig, hogy látótávolságban voltak, a harcolókat egyszerre ösztökélte a szégyenérzet és a szánalom. (7) Mindkét részről sok volt a halálos áldozat, de végül a gallok csatasora megfutamodott, és Tiburba, mintegy a gall háború támaszpontjára menekült. Szétvert seregük Tiburtól nem messze Poetelius *consul*ba ütközött, aki beszorította őket a város kapui mögé a segítségükre kitört tiburiakkal együtt.

(8) A *dictator* és a *consul* egyaránt becsülettel teljesítette feladatát. Fabius, a másik *consul* – először kisebb csatározásokban, majd egy döntő ütközetben, amelyben az ellenség teljes haderejével támadott – szintén győzelmet aratott a hernicusok fölött. A *dictator*, miután ékes szavakkal dicsérte meg a két *consul*t a *senatus* és a nép előtt egyaránt, és saját tetteiért is nekik engedte át a dicsőséget, lemondott tisztségéről. Poetelius kettős diadalmenetet tartott a gallokon és a tiburiakon aratott győzelemért; Fabius számára a *senatus* elég jutalomnak vélte, ha *ovatió*ban vonulhat be a Városba.

(10) A tiburiak csak nevettek Poetelius diadalmenetén. Mikor is volt az a nyílt csata – kérdezték –, amelyet ellenük vívott? Néhányan kimentek a kapuk elé, hogy tanúi legyenek a gallok rémült menekülésének, majd látva, hogy a rómaiak őket is megtámadják, és válogatás nélkül mindenkit lekaszabolnak, aki az útjuk-

ba kerül, visszahúzódtak a városba: hát ezt látták a rómaiak méltónak arra, hogy diadalmenettel jutalmazzák! (11) Nos, hogy ne tartsák olyan bámulatos hőstettnek, ha egy kis csetepatét rendeznek az ellenség kapujában, látnak majd még sokkal nagyobb ijedelmet, de a saját falaik előtt!

12.

(1) Így is lett. A következő évben [359], Marcus Popillius Laenas és Gnaeus Manlius *consul*sága idején seregük Tiburból a kora éjszaka csendjében támadásra készen Róma alá vonult. (2) A váratlan esemény, az éjszakai riadalom nagy rémületet keltett az álmukból felvett polgárok között, ráadásul a legtöbben azt sem tudták, kik a támadók és honnan jöttek. (3) Mégis gyorsan fegyverbe kiáltottak mindenkit, a kapuk elé kivonultak az előőrsök, a falakra a védősereg. Amikor hajnalban kiderült, hogy csak a tiburiak állnak a falak alatt maroknyi seregükkel, a *consul*ok a két kapun kitörve közrefogták a már-már a falak megmászására készülő támadókat. (4) Mindjárt kitűnt, hogy azok inkább a meglepetés erejében, mint bátorságukban bizakodva merészkedtek ide, mert a rómaiak első rohamának is alig tudtak ellenállni. Egyébként Rómában mindenki úgy vélte, hogy a támadás még jól is jött, hiszen a közvetlen közelben fenyegető háborútól való félelem elnyomta az atyák és a köznép már-már kitörőben lévő viszálykodását.

(5) A következő évben [358] egy másik ellenséges támadás jött, amely sokkal nagyobb rémületet keltett a földeken, mint a Városban. (6) A tarquiniibeliek pusztítva vonultak át Róma területein, főként az Etruriával határos részeken, és miután a rómaiak eredménytelenül követeltek kártérítést, az új *consul*ok, Gaius Fabius és Gaius Plautius a nép határozatából háborút üzentek nekik. Ezt a háborút Fabius vezette, Plautiusnak a hernicusok jutottak.

(7) Közben egyre több hír érkezett a gallok hadi készülődéséről is. De ennyi fenyegetés közepette vigaszul szolgált, hogy a latinok békét kértek, amelyet meg is kaptak, és a régi szerződés alapján, amelyet éveken át nem tartottak meg, most megint sok csapatot küldtek a rómaiaknak. (8) Minthogy Róma védelme erre az erősítésre támaszkodott, kevésbé hatott ijesztően a hír, hogy a gallok máris Praenestébe érkeztek, majd Pedum környékén ütöttek tábort. (9) Rómában úgy döntöttek, hogy meg kell tenni *dictator*nak Gaius Sulpiciust, és Gaius Plautius *consul*, akit ezért hívtak haza, meg is tette. A *dictator* mellett a lovassági főparancsnok Marcus Valerius lett. Vezetésükkel a két *consul* seregéből kiválogatott csapatok indultak meg a gallok ellen.

(10) A háború jobban elhúzódott, mint bármelyik fél szerette volna. Kezdetben csak a gallok szerettek volna mindenáron megütközni, később a fegyverre és harcra szomjazó rómaiak már felül is múlták ellenfelüket szilajságban. (11)

De a *dictator*nak sehogy sem volt ínyére, hogy a szerencsére bízza magát az ellenséggel szemben, hisz a körülmények sem kényszerítik erre. Az ellenfél ráadásul az idő múltával napról napra gyengébb lesz: idegen vidéken tartózkodik, nem rendelkezik szervezett utánpótlással és megbízható erődítményekkel, ezenkívül testi-lelki adottságai miatt minden ereje a gyors támadásban van, míg a legkisebb várakozás is ellankasztja.

(12) Ilyen elgondolással húzta-halasztotta a háborút, és súlyos büntetéssel fenyegetett meg mindenkit, aki a parancs ellenére harcba bocsátkozik az ellenséggel. A helyzettel elégedetlen katonák kezdetben csak az előőrsökön és az éjszakai őrszolgálatban tárgyalták ki a *dictator*t, sőt néha az egész *senatus*t szidták, amiért nem a *consul*okra bízták a háborút: (13) nagyszerű fővezért, páratlan parancsnokot szemeltek ki, aki azt hiszi, semmit nem kell tennie a győzelemért, majd magától hussan le az égből az ölébe. Aztán már nyilvánosan, napközben is elhangzottak ilyen vagy még vakmerőbb kijelentések: vagy harcba indulnak a *dictator* parancsa ellenére is – mondogatták –, vagy az egész sereg visszatér Rómába. (14) A *centurió*k is elvegyültek a katonák között; már nemcsak kisebb csoportok lázadoztak, hanem a tábor főutcáin és a vezéri sátor előtt is egyetlen zúgássá folyt össze a tiltakozás zaja. A szinte gyűléssé nőtt tömegből mindenfelől kiáltások röppentek fel: induljanak azonnal a *dictator*hoz, és a sereg nevében Sextus Tullius emeljen szót, hősiességéhez méltó módon.

13.

(1) Tullius már hetedszer volt az első *centuria* parancsnoka,[1] és a gyalogosok közül egy sem akadt, aki hőstetteivel több dicsőséget szerzett volna. (2) Most a katonák menete élén odasietett a fővezér emelvényéhez, és így beszélt Sulpiciushoz, akit nemcsak a tömeg hökkentett meg, hanem az is, hogy annak a mindig oly engedelmes Tullius állt az élére: (3) „*Dictator*, ha szólhatok: az egész sereg úgy véli, hogy gyávának bélyegezted őket, és szinte megszégyenítő szándékkal kárhoztatod fegyvertelen veszteglésre, ezért kértek meg engem, hogy szót emeljek előtted az érdekükben. (4) Ha szemünkre lehetne vetni, hogy valaha is meghátráltunk, megfutottunk az ellenség elől, hogy hadijelvényeinket gyalázatosan elveszítettük, még akkor is elvárnám, hogy hibánkat bátorságunkkal tehessük jóvá, és új dicsőséggel törölhessük el a szégyen emlékét. (5) Az Allia mellett szétvert légiók Veiiből visszatérve hősiességükkel visszavívták gyávaságuk miatt elveszett hazájukat. Nekünk azonban – hála az istenek kegyének, a magad és a római nép szerencséjének – erőnk és dicsőségünk csorbítatlan. (6) Igaz, nem is igen merem szóba hozni a dicsőséget, amikor nemcsak ellenségeink űznek

[1] Ő volt a légió rangidős *centurió*ja.

gúnyt belőlünk mindenféle gyalázkodással, amiért asszonyok módjára a sáncok mögé bújunk, de te is, a saját fővezérünk. Úgy vélekedsz saját seregedről – és ez még rosszabbul esik –, hogy nincs bátorsága, fegyvere, erős karja, és noha még próbára sem tettél bennünket, úgy lemondtál rólunk, mintha csonkák és bénák vezérének tartanád magad. (7) Hisz mi mással magyarázhatnánk, hogy te, a veterán hadvezér, a bátor harcos, most, mint mondani szokás, ölbe tett kézzel üldögélsz? Bárhogy áll ugyanis a helyzet, inkább tűnik úgy, mintha te kételkednél a mi bátorságunkban, nem pedig mi a tiédben. (8) De ha nem te döntöttél így, hanem az állam, és minket az atyák valamely közös terve, nem pedig a gall háború tart távol a Várostól és házi isteneinktől, kérlek, vedd úgy, hogy amit most mondani fogok, nem a katonák szava a vezérhez, hanem a köznépé az atyákhoz. Ki venné rossz néven, hogy ha nekik megvan a maguk elgondolása, akkor a köznépnek is meglehet? (9) Katonák vagyunk, nem a rabszolgáitok, minket háborúba és nem számkivetésbe küldtek! Ha valaki jelt ad és csatába vezet, úgy harcolunk, mint férfiakhoz és rómaiakhoz illik, de ha nincs szükség fegyvereinkre, inkább Rómában élveznénk a nyugalmat, nem a táborban. (10) Mindez az atyáknak szól. Téged, fővezérünket mint katonáid kérünk: adj lehetőséget a harcra! Győzni akarunk, méghozzá a te vezetéseddel győzni, neked nyerni ékes babérkoszorút, veled vonulni diadalmenetben a Városba, és örömujjongás közepette a te kocsidat kísérve járulni a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter templomához." (11) Tullius szavai után felhangzott a tömeg könyörgése; mindenünnen azt kiáltozták, adjon jelt, szólítsa őket fegyverbe.

14.

(1) A *dictator*nak az volt ugyan a véleménye, hogy az alapjában jó szándékú vállalkozás a jövőre nézve nem elfogadható példával szolgál, mégis megígérte, hogy teljesíti a katonák kérését. Majd Tulliust félrevonva megkérdezte, miféle eljárás ez, és hogy fér össze a katonai fegyelemmel. (2) Tullius nyomatékosan kérte a *dictator*t: ne gondolja róla, hogy megfeledkezett a katonai fegyelemről és arról, hogy mivel tartozik önmaga vagy a főparancsnok tekintélyének. Nem tagadhatta meg – mondta –, hogy élére álljon a felizgatott tömegnek, amely rendszerint felbujtóihoz hasonló, nehogy olyasvalaki kerüljön az élre, amilyen vezetőket egy forrongó sokaság szokott választani. (3) Ő semmiben sem cselekszik majd a fővezér szándéka ellen, annak viszont nagyon kell ügyelnie, hogy ura maradjon seregének. A fellángolt szenvedélyeket nem lehet tovább várakoztatni; ha a *dictator* nem teszi meg, ők maguk választják majd meg a csata helyét és idejét.

(4) Miközben így beszélgettek, a sáncok előtt egy gall el akart hajtani néhány ott legelésző állatot, de két római elvette tőle azokat. A gallok kőzáport zúdí-

tottak rájuk, mire a római előretolt állásból csatakiáltás hangzott fel, mindkét oldalról előrohantak, (5) és már-már szabályos ütközet alakul ki, ha a *centurió*k gyorsan szét nem választják a küzdőket. Ez az eset is Tulliust igazolta a *dictator* előtt, aki nem halogathatta tovább a dolgot: közhírré tette, hogy másnap csatába vonulnak. (6) Mivel azonban inkább a sereg nagy lelkesedésében, mint erejében bízva szánta rá magát az ütközetre, minden lehetőséget számba véve azon töprengett, milyen ravasz fogással rémíthetné meg az ellenséget. Végül nagy találékonysággal olyan új cselt eszelt ki, amelyet őutána egészen napjainkig sok hazai és külföldi vezér is alkalmazott. (7) Mintegy 1000 öszvéréről leszedette a teherhordó nyergeket, és csak két takarót hagyott rajtuk, aztán felültette rájuk a zsákmányolt és a gyengélkedőktől kölcsönvett fegyverekkel felszerelt lovászokat. (8) Száz lovast adott hozzájuk, és megparancsolta, hogy az éj leple alatt vonuljanak fel a tábor fölötti hegyekbe, rejtőzzenek el az erdőben, és addig ne mozduljanak, amíg ő jelt nem ad. (9) Mihelyt megvirradt, készakarva a hegy lábánál kezdte felfejleszteni csatasorát, hogy az ellenség a hegyekkel szemben legyen kénytelen csatára felsorakozni, (10) ahol a rómaiak színlelt támadásra készültek fel. Ez a rémületkeltés azután szinte hasznosabbnak bizonyult, mint igazi haderejükkel indított rohamuk. A gall vezérek először azt hitték, hogy a római sereg nem is fog csatát vállalni, és amikor egyszerre meglátták, hogy már ott is vannak, maguk is égő harci vággyal rohantak a küzdelembe. A vezérek még jelt sem adtak, máris megkezdődött az ütközet.

15.

(1) A gallok a jobbszárnyat támadták hevesebben, és fel sem tudták volna őket tartani, ha ott nem lett volna a *dictator*, aki név szerint ripakodott rá Sextus Tulliusra, azt kérdezve tőle: (2) Ezt ígérte a katonák nevében, hogy így fognak harcolni? Hová lett a fegyvert követelő zajongás, a fenyegetőzés, hogy a *dictator* parancsa nélkül is megkezdik a csatát? Lám, most maga a fővezér küldi őket harcba harsány vezényszóval, ott menetel fegyveresen az első hadijelvények előtt! Követi-e valaki azok közül, akik nemrég még vezetni akarták, akik a táborban hősök, ám a csatasorban gyávák?

(3) Volt is ebben igazság, így aztán a szégyen annyira feltüzelte a katonákat, hogy a veszélyt feledve rohantak a fegyverek sűrűjébe. Először ez a szinte tébolyult roham zavarta meg az ellenséget, majd a rájuk zúduló lovasság vetette vissza szétzilált csapataikat. (4) A *dictator*, látva, hogy az egyik oldalon meginog a gallok csatasora, csapatait a balszárnyra vezényelte, mert észrevette, hogy az ellenség zöme ide csoportosul, és a hegyen várakozóknak megadta a megbeszélt jelet. (5) A gallok, amikor innen is újabb csatakiáltás harsant fel, és úgy látszott, hogy a hegyoldal mentén az ő táboruk felé tartanak, megrettentek, hogy elvág-

ják visszavonulásuk útját, felhagytak a harccal, és rendetlen futással igyekeztek táboruk felé. (6) Minthogy itt eléjük vágott Marcus Valerius, a lovassági főparancsnok, aki a jobbszárny tönkreverése után a sáncokat rohamozta meg lovasaival, (7) a gallok a hegyek és erdők felé vették az irányt. Itt igen sokan összeakadtak a lovasoknak álcázott lovászokkal, és azok között, akik rémült futásukban eljutottak az erdőig, a csata befejezése után iszonyú öldöklést rendeztek. (8) Marcus Furius után senki nem tarthatott több joggal diadalmenetet a gallok fölött, mint Gaius Sulpicius. Jelentős mennyiségű aranyat is zsákmányolt a galloktól, és felajánlásként a Capitoliumban helyezte el kvadrátkövekkel befalazva.[1]

(9) Ebben az évben a *consul*ok is kivették részüket a hadakozásból, de különböző sikerrel. Gaius Plautius legyőzte és igába hajtotta a hernicusokat, ám tiszttársa, Fabius meggondolatlanul és vigyázatlanul bocsátkozott csatába a tarquiniibeliekkel. (10) Az ütközetben nem is érte akkora csapás a rómaiakat, mint amikor a tarquiniibeliek feláldoztak 307 elfogott római katonát; a kivégzésnek ez az iszonyatos módja még kiáltóbbá tette a római nép gyalázatát. (11) A vereséget tetézte, hogy a privernumiak, majd a velitraebeliek váratlanul betörtek a római földekre, és végigpusztították azokat.

(12) Ebben az évben a *tribus*ok száma kettővel, a Pomptinával és a Publiliával gyarapodott.[2] Megrendezték azokat a fogadalmi játékokat is, amelyek megtartására Marcus Furius tett fogadalmat *dictator*sága idején. Az atyák jóváhagyásával ekkor került először a nép elé a hivatalhajhászás elleni törvényjavaslat,[3] amelyet Gaius Poetelius nép*tribunus* terjesztett elő. (13) Úgy gondolták, ezzel elsősorban azoknak a hivatalra pályázó „új embereknek" a nagyravágyását sikerült visszaszorítani, akik a hetivásárokon és a nép gyülekezőhelyein[4] szoktak szavazókra vadászni.

[1] A templom alatt lévő üregben.

[2] Kr. e. 496-ban 21 *tribus* volt (II. 21. 7), számuk a Kr. e. 387-ben szervezett néggyel, majd a most, Kr. e. 358-ban szervezett kettővel 27-re emelkedett.

[3] A közhivatalra pályázók fehérített tógában sorra járták a Forumon és a Mars-mezőn a polgárokat, hogy szavazatukat elnyerjék, közben olykor meg nem engedett eszközöket is igénybe vettek. Hogy a törvényt az atyák jóváhagyták, az is mutatja, hogy éle elsősorban a plebejus pályázók, az „új emberek" ellen irányult.

[4] A hetivásárokat a nyolcnapos római hét pihenőnapján *(nundinae)* tartották Rómában és vidéken egyaránt. A vásárok és gyülekezőhelyek nem Róma központjában voltak, és a törvény lényege éppen az volt, hogy ezeken a helyeken – ahol a legtöbb volt a plebejus – a jelöltek nem toborozhattak híveket, csak a Forumon és a Mars-mezőn.

16.

(1) Sokkal kisebb lelkesedéssel fogadták az atyák a következő évben – amikor Gaius Marcius és Gnaeus Manlius lettek a *consul*ok [357] – a Marcus Duillius és Lucius Menenius nép*tribunus*ok által elfogadtatott javaslatot, hogy a kamat legfeljebb a tőke egytizenketted része lehet;[1] a köznép azonban jóval nagyobb tetszéssel szavazta meg.

(2) Az előző évben elhatározott háborúk mellett új ellenség is támadt a faliscusok személyében, akik ellen két vád is felmerült: egyfelől fiatalságuk ott harcolt a tarquiniibeliek seregében, másfelől azokat, akik a csatavesztés után Faleriibe menekültek, a római *fetialis* papok felszólítására sem adták ki. (3) Ezt a feladatot Gnaeus Manlius *consul*ra bízták. Marcius a hosszú békében sértetlenül maradt privernumi területre vezette a seregét, ahol katonái megrakodtak minden földi jóval. A bőséges zsákmányt nagylelkűen azzal tetézte, hogy semmit nem különített el az állam számára, így minden lehetőséget megadott katonáinak vagyonuk gyarapítására. (4) Amikor a privernumiak városuk falai előtt megerősített táborban foglaltak állást, gyűlésbe hívta katonáit, és így beszélt hozzájuk: „Már most zsákmányul adom nektek az ellenség táborát és városát, ha megígéritek nekem, hogy a harcban hősiesen megteszitek a magatokét, és legalább annyira készen álltok a csatára, mint a zsákmányolásra." (5) A katonák nagy kiáltozással követelték, hogy adjon jelt az ütközetre, majd a biztos reménytől fűtve, elszántan vetették magukat a küzdelembe. Ekkor Sextus Tullius, akiről nemrég esett szó, így kiáltott fel a hadijelvények előtt: „Figyeld csak, fővezér, hogyan tartja meg adott szavát a sereged!" – majd letéve hajítódárdáját, kivont karddal rohant az ellenségre. (6) Utánazúdult az egész élcsapat, az első támadással megfutamították az ellenséget, majd a városig üldözték a menekülőket. Amikor már vitték a létrákat a falakhoz, a privernumiak feladták a várost.[2] A fölöttük aratott győzelmet diadalmenettel ünnepelték meg.

(7) A másik *consul* nem cselekedett semmi említésre méltót, csak annyit, hogy Sutrium alatt tartózkodó seregével példátlan módon, az embereket *tribus*onként szavaztatva elfogadtatta azt a törvényjavaslatot, hogy a felszabadított rabszolga értékének 5%-át be kell fizetni az államnak. Az atyák jóváhagyták a törvényt, mivel az a kiürült államkincstárnak nem csekély bevételt biztosított. (8) A nép-

[1] Vagyis 8,33%. Ennyiben szabta meg a kamatot a Tizenkéttáblás törvény is. Valószínűleg havi, nem pedig éves kamatra kell gondolni – ami éves szinten 100%-ot jelent. Antik körülmények között ez még emberséges kamatnak számított.

[2] A köztársaságkorban íratlan szabálynak számított, hogy az ostromlott város mindaddig megadhatta magát, amíg az ostromeszközök (létrák, faltörő kos stb.) nem érnek a falakhoz. Az ennél későbbi megadást az ostromló fél nem volt köteles figyelembe venni.

*tribunus*okat azonban nem is annyira a törvény, mint inkább a példa késztette arra, hogy halálbüntetés terhe alatt megtiltsák, hogy a jövőben bárki a Városon kívül tartson népgyűlést, mondván: ha ez lehetővé válna, a *consul* hűségére felesküdött katonákkal a nép számára mégoly végzetes törvényjavaslatokat is meg lehetne szavaztatni.

(9) Ebben az évben Marcus Popillius Laenas beperelte Gaius Licinius Stolót a saját maga által beterjesztett törvény alapján,[1] és 10 000 bronz *as* bírsággal sújtotta, mert fiával közösen 1000 *iugerum* földet birtokolt, és azzal igyekezett kijátszani a törvényt, hogy a fiát felszabadította az atyai hatalom alól.

17.

(1) Az új *consul*ok, Marcus Fabius Ambustus és Marcus Popillius Laenas (mindketten másodszor) [356], két háborút örököltek. (2) A tiburiak elleni nem okozott nehézséget: Laenas az ellenséget beszorította városába, és végigdúlta földjeit. A másik *consul*t azonban a faliscusok és a tarquiniibeliek az első csatában megfutamították. (3) Példátlan rémületet keltettek azzal, hogy papjaik Furiák módjára, égő fáklyákat és kígyókat lóbálva rohantak elő.[2] E szokatlan látvány annyira megzavarta a római sereget, hogy mintha eszét vesztette vagy villámcsapás érte volna, rendetlen tömegben zúdult be sáncai mögé. (4) De amikor a *consul*, a *legatus*ok és a *tribunus*ok kinevették őket, hogy gyerekek módjára ijedeznek mindenféle üres szemfényvesztéstől, a megszégyenítés egyszeriben ellentétébe fordította hangulatukat. (5) Szinte vakon rohantak bele abba, amitől az előbb megszaladtak. Miután átvágták magukat az ellenség hiú mesterkedésein a fegyveres csapatokig, az egész csatasort megfutamították, és még aznap elfoglalták a tábort is. Gazdag zsákmánnyal megrakodva, győztesen tértek vissza, és a szokásos katonai tréfákkal gúnyolták ki az ellenség szemfényvesztéseit és saját rémületüket.

(6) A mozgolódás hamarosan Etruria minden népére kiterjedt, akik a tarquiniibeliek és a faliscusok vezetésével eljutottak a sópárlókig. A veszély leküzdésére a rómaiak *dictator*t neveztek ki, első ízben a köznépből: Gaius Marcius Rutilust, aki az ugyancsak plebejus Gaius Plautiust jelölte ki lovassági főpa-

[1] Kr. e. 367-ben fogadták el Licinius és Sextius törvényét arról, hogy egy földbirtok 500 *iugerum*nál nem lehet nagyobb (vö. VI. 35. 5).

[2] A kígyók az alvilági istenségekkel álltak kapcsolatban; a fáklyákkal együtt különösen jellemző attribútumai voltak a görög Erinnüszöknek (a latin Furiáknak). Livius minden bizonnyal egy számunkra (és valószínűleg a maga számára is) már azonosíthatatlan szertartást ír le.

rancsnokká. (7) Ezt vélték csak igazán méltatlannak az atyák, hogy most már *dictator* is akárki lehet, és minden erejükkel igyekeztek megakadályozni, hogy a *dictator* számára a háborúhoz bármi segítséget megszavazzanak vagy előkészítsenek. A nép annál készségesebben szavazott meg mindent, amit a *dictator* terjesztett elő. (8) Rutilus elindult a Városból, mindkét irányban a Tiberis mentén, és seregét tutajokon mindig ott szállította át a túlpartra, ahonnan az ellenségről híradás érkezett. A földeken szanaszét kószáló fosztogatók közül igen sokat megsemmisített, (9) váratlan rajtaütéssel táborukat is elfoglalta, 8000 ellenséges katonát foglyul ejtett, a többit vagy levágta, vagy kiűzte a római területről. A nép akaratából, a *senatus* jóváhagyása nélkül tartott diadalmenetet.

(10) Ezután, minthogy nem akarták, hogy a plebejus *dictator* vagy *consul* vezetésével tartsák meg a *consul*választó gyűlést, a másik *consul*t, Fabiust pedig lekötötte a háború, *interregnum*hoz folyamodtak. (11) *Interrex*ek voltak egymás után: Quintus Servilius Ahala, Marcus Fabius, Gnaeus Manlius, Gaius Fabius, Gaius Sulpicius, Lucius Aemilius, Quintus Servilius, Marcus Fabius Ambustus. (12) A második *interrex* idejében viszálykodás támadt, mert két patrícius *consul*t választottak. A *tribunus*ok tiltakozására Fabius *interrex* kijelentette, hogy a Tizenkéttáblás törvény szerint az a határozat törvényerejű, amelyet a nép legutóbb hozott, és a nép határozatának számít a szavazás is. (13) Minthogy a *tribunus*ok tiltakozásukkal csak a választógyűlés elnapolását tudták elérni,[1] megválasztották *consul*nak a két patríciust: Gaius Sulpicius Peticust (harmadszor) és Marcus Valerius Publicolát, akik még aznap hivatalba is léptek.

18.

(1) 400 évvel Róma alapítása,[2] 35 évvel a galloktól való visszafoglalása és 11 évnyi hatalommegosztás után visszavették a köznéptől a *consul*i tisztséget: az *interregnum* után két patrícius foglalta el a *consul*i tisztet Gaius Sulpicius Peticus (harmadszor) és Marcus Valerius Publicola személyében [355]. (2) Ebben az évben említést is alig érdemlő harcban elfoglalták Empulumot a tiburiaktól. Ez a háború talán – ahogy némelyik szerző írja – mindkét *consul* vezetésével folyt; egy másik változat szerint, miközben Valerius Tibur ellen vezette a légiókat, Sulpicius a tarquiniibeliek földjeit pusztította végig.

[1] Tehát hiába tartották meg újra és újra a gyűlést, a választás eredménye mindig ugyanaz lett.

[2] Ha Róma alapítását hagyományosan Kr. e. 753-ra tesszük, azóta az itt említett két *consul* megválasztásának idejéig (355-ig) csak 398 év telt el. Livius tehát megint kerekít egy kicsit.

(3) Sokkal nagyobb harcot vívtak otthon a *consul*ok a köznéppel és a *tribunus*okkal. Nemcsak becsületbeli kérdésnek, de kötelességüknek is tartották, hogy a két patrícius, aki együtt nyerte el a *consul*i tisztet, két patríciusnak is adja tovább. (4) Hiszen – gondolták – a patríciusoknak vagy teljesen le kell mondaniuk a *consul*ságról, hadd legyen ezentúl plebejus tisztség, vagy teljes egészében nekik kell birtokolniuk, ahogy őseik is csorbítatlanul hagyták rájuk. (5) A köznép viszont hangosan tiltakozott: Minek élnek, minek számítják őket a polgárok közé, ha azt, amit két férfiú, Lucius Sextius és Gaius Licinius elszántsága megszerzett nekik, együttesen sem képesek megtartani? (6) Inkább elviselnének királyokat, *decemvir*eket vagy bármi, még szörnyűbb fajtáját a zsarnokságnak, (7) csak két patrícius *consul*t ne kelljen látniuk: hiszen akkor nem felváltva uralkodnak és engedelmeskednek, hanem az egyik fél örök időkre megkaparintja az uralmat, és úgy tekint a köznépre, mintha az csakis szolgaságra született volna.

(8) Megjelentek a *tribunus*ok is, szították a nyugtalanságot, de maguk a lázítók is alig emelkedtek ki az amúgy is forrongó tömegből. (9) Miután többször is hasztalan gyűltek össze a Mars-mezőn, és sok választási nap telt el viszálykodással, végül győzött a *consul*ok konoksága, és a köznép elkeseredése úgy talált kiutat magának, hogy szomorúan követték a *tribunus*okat, akik azt kiáltozták: oda a szabadság, most már nemcsak a Mars-mezőt kell itthagyniuk, de a patríciusok királyságának áldozatává és rabszolgájává lett Várost is. (10) A *consul*ok, bár a nép nagy része faképnél hagyta őket, nem törődtek a létszámhiánnyal, befejezték a választást. Két patrícius lett *consul*: Marcus Fabius Ambustus (harmadszor) és Titus Quinctius [354]. Némelyik évkönyvben Titus Quinctius helyett Marcus Popillius nevét találom.

19.

(1) Ebben az évben két sikeres háborút vívtak. A tiburiakkal addig folyt a harc, amíg meg nem adták magukat. Egyik városukat, Sassulát elfoglalták a rómaiak, és a többi településükre is ez a sors várt volna, ha az egész nép le nem teszi a fegyvert, és feltétel nélkül meg nem adja magát a *consul*nak. (2) A tiburiak fölött diadalmenetet tartottak; a győztes egyébként nagylelkűen viselkedett. A tarquiniibeliekkel viszont könyörtelenül elbántak: nagy részük elhullt a csatában, a rengeteg fogoly közül pedig kiválasztottak 358-at, a legelőkelőbbeket, akiket Rómába küldtek, a többieket felkoncolták. (3) A nép a Rómába küldöttekkel sem bánt irgalmasabban: a Forum közepén mindet megvesszőzték, majd bárddal lefejezték. Ezzel fizettek meg az ellenségnek a Tarquinii *forum*án feláldozott rómaiakért.

(4) A szerencsésen végződött háborúk hatására a samnisok is a rómaiak barátságát keresték. Követeik a *senatus*ban kedvező választ kaptak, és szövetségi szerződést kötöttek velük.[1]

(5) De a római köznép ügyei otthon nem alakultak olyan szerencsésen, mint a háborúban. Ha a kamatlábnak a tőke egytizenketted részére való leszállítása könnyített is az adósok helyzetén, a szegényebbeket a kölcsönösszeg is agyonnyomta, és hitelezőik rabszolgáivá lettek. Így a köznépet annyira lekötötte saját gondja-baja, hogy nem törődött sem a két patrícius *consul*lal, sem a választásokkal, sem a közügyekkel. (6) Mindkét *consul*i tisztség a patríciusoké maradt; *consul*lá választották Gaius Sulpicius Peticust (negyedszer) és Marcus Valerius Publicolát (másodszor) [353].

A polgárságot az etruszk háború tartotta izgalomban – mert a hírek szerint a caereiek megsajnálták tarquiniibeli rokonaikat, és csatlakoztak hozzájuk –, a latinoktól érkezett követek azonban a volscusokra irányították a figyelmet. Hírül hozták ugyanis, hogy a volscusok hadsereget soroztak, már fel is fegyverezték, sőt már az ő határaikat fenyegetik; utánuk pedig a római területek kifosztása következik majd. (7) A *senatus* úgy vélte, egyik háborút sem szabad lekicsinyelni: elrendelte, hogy mindkettőre sorozzanak légiókat, és a *consul*ok között sorshúzás útján osszák szét a feladatokat. (8) Később mégis az etruszk háborúra fordítottak nagyobb gondot, amikor Sulpicius *consul*, akinek a tarquiniibeliek elleni háború jutott, levélben bejelentette, hogy az ellenség feldúlta a római sópárlók környékét, a zsákmány egy részét Caere területére hurcolták, és ennek a népnek a fiatalsága kétségtelenül részt vett a zsákmányolásban. (9) Ezért a *senatus* úgy döntött, visszarendeli Valerius *consul*t, aki a volscusok ellen indult, és Tusculum határában táborozott, hogy *dictator*t nevezzen ki. A *dictator* Titus Manlius (Lucius fia) lett, aki Aulus Cornelius Cossust tette meg lovassági főparancsnoknak, és beérve a *consul* seregével, az atyák jóváhagyása és a nép döntése alapján hadat üzent a caereieknek.

20.

(1) A caereiek – mintha az ellenség szavai jelentették volna a háború kezdetét, nem pedig saját tetteik, amikor fosztogatással provokálták a rómaiakat – csak most kezdtek igazán félni a háborútól: belátták, mennyire felülmúlja erőiket ez a küzdelem. (2) Bánták már, hogy rabolni indultak, átkozták a tarquiniibelieket, akik rábeszélték őket az elpártolásra. Senki nem tett előkészületeket a háború-

[1] A barátsági szerződés magában foglalta, hogy a két szerződő fél háborús helyzetben segíti egymást, és nem támogatja egymás ellenségeit. A samnisokkal kötött szerződés valószínűleg azt is kimondta, hogy a két nép érdekszférájának határa a Liris folyó legyen.

ra, nem fegyverkeztek, hanem mindenki azt követelte, hogy küldöttség útján kérjenek bocsánatot botlásukért. (3) A *senatus* az elé járuló követeket a néphez utasította, mire azok az istenekhez könyörögtek: keltsenek a rómaiakban, akiknek szent tárgyait ők a gall háború idején befogadták és illő szertartásokkal tisztelték, ugyanolyan szánalmat a caereiek iránt most, hogy jól megy soruk, mint amilyen szánalommal azok viseltettek sorsa nehéz napjaiban a római néppel szemben. (4) Vesta szentélye felé fordulva felidézték, milyen tiszta és szent módon gondoskodtak a hozzájuk menekült *flamen*ekről és Vesta-szüzekről.[1] (5) El tudná-e hinni bárki is – kérdezték –, hogy aki ilyen szolgálatokat tett valakinek, váratlanul és minden ok nélkül annak ellenségévé válik? Vagy hogy még ha voltak is ellenséges cselekedeteik, józan döntés, nem pedig őrültség vezérelte őket abban, hogy korábbi jócselekedeteiket, amelyeket ráadásul oly hálás néppel szemben vittek véghez, most gonosztettekkel semmisítsék meg? Mennyire valószínű, hogy virágzása teljében, háborús diadalai tetőpontján tegyék ellenségükké a római népet, amelynek balsorsa idején barátságát keresték? Ne nevezzék szándékosságnak azt, ami a kényszer és szükségszerűség nevét érdemli! (6) Amikor a tarquiniibeliek támadó serege átkelt a területükön, bár az átvonuláson kívül semmi mást nem kértek, néhány földművest magukkal hurcoltak a zsákmányszerző hadjáratra, amelyért most a caereieket teszik felelőssé. (7) Ezeket készek kiadni, ha a rómaiak ezt kívánják, ha pedig el akarják ítéltetni őket, hát bűnhődni fognak. De Caere, a római nép szentélye, Róma papjainak menedéke és szent tárgyainak befogadója, a Vesta-szüzek vendégül látásáért és az istenek tiszteletéért hadd maradjon tiszta és érintetlen a háború vádjától!

(8) A nép – nem annyira a caereiek mostani helyzete, mint régi érdemeik miatt – hajlott rá, hogy inkább bűneiket, mint jótetteiket felejtse el. Így Caere népe megkapta a békét, és úgy döntöttek, hogy kössenek 100 évre fegyverszünetet, és ezt bronztáblán örökítsék meg. (9) Most a háború minden ereje az ugyanebben a vádpontban bűnös faliscusok ellen fordult; csak épp az ellenséget nem találták sehol. Területüket végigpusztították, de városaikat nem kezdték ostromolni. Miután a légiókat visszavitték Rómába, az év hátralevő része a városfal és a tornyok kijavításával telt el, és felszentelték Apollo templomát.[2]

21.

(1) Az év végén a *consul*választó gyűlést félbeszakította az atyák és a köznép viszálykodása. A *tribunus*ok ugyanis kijelentették, hogy nem engedik megtar-

[1] Vö. V. 40. 10.

[2] Valószínűleg a Kr. e. 431-ben (IV. 29. 7) felszentelt templom felújításáról és újraszenteléséről lehet szó.

tani a gyűlést, ha ott nem érvényesítik a Licinius-törvényt; a *dictator* viszont szilárdan kitartott amellett, hogy inkább véglegesen eltörli az államban a *consul*i tisztséget, de nem osztja meg az atyák és aköznép között. (2) Ezért miután a *dictator* a gyűlések állandó elhalasztása közepette lemondott tisztségéről, *interregnum*ra került sor. Minthogy az *interrex*ek úgy vették át az uralmat, hogy a köznép továbbra is acsarkodott az atyák ellen, a tizenegyedik *interrex*ig tartott az állandó viszály. (3) A *tribunus*ok folyton azt hozták fel, hogy a Licinius-törvényt oltalmazzák; a köznépnek azonban sokkal jobban fájt az adósságok egyre nyomasztóbbá váló terhe, és a magánjellegű gondok a közéleti harcokban törtek felszínre. (4) Az atyák végül megunták, és megparancsolták Lucius Cornelius Scipio *interrex*nek, hogy a *consul*választó gyűlésen a békesség kedvéért vegye figyelembe a Licinius-törvényt. Publius Valerius Publicola mellé plebejus tiszttársat választottak: Gaius Marcius Rutilust [352].

(5) Ha már egyszer úgyis a megegyezésre hajlott a közhangulat, az új *consul*ok szerették volna megkönnyíteni az adósok helyzetét is, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ez az egyetértés egyetlen akadálya. Az adósságok megfizetését állami üggyé tették, és ötös bizottságot választottak, amelyet – minthogy a pénzügyek rendezésével foglalkozott – banki ügyeket intéző bizottságnak neveztek el. (6) Ezek igazságos és lelkiismeretes működésükkel kiérdemelték a megtiszteltetést, hogy nevüket minden évkönyv megemlíti: Gaius Duillius, Publius Decius Mus, Marcus Papirius, Quintus Publilius és Titus Aemilius. (7) Ebben a rendkívül nehéz ügyben, amelyben rendszerint mindkét fél, de legalábbis az egyik mindig roszszul szokott járni, minden tekintetben visszafogottságot tanúsítottak, de főleg abban, hogy az állam számára a dolog költséget, de ne veszteséget jelentsen. (8) A kincstár ugyanis azoknak az adósságát, akik hanyagságuk, nem pedig rossz anyagi helyzetük miatt késtek a törlesztéssel, ha előzetesen biztosítékot kapott tőlük, a Forumon felállított asztaloknál kifizette, vagy pedig úgy egyenlítette ki, hogy vagyonukat méltányos áron felbecsülték. Így aztán nemhogy jogtalanság, de bármelyik érdekelt fél legkisebb panasza nélkül rendeződött rendkívül sok tartozás.

(9) Ezután az etruszk háborútól való alaptalan riadalom hatására – az a hír érkezett ugyanis, hogy Etruria tizenkét népe összefogott – *dictator*t neveztek ki. Kinevezése a táborban történt, mert ide továbbították a *consul*oknak a *senatus* határozatát. Gaius Iulius lett a *dictator*, aki mellé Lucius Aemiliust rendelték lovassági főparancsnokul. Egyébként a határokon kívül teljes volt a nyugalom.

22.

(1) Otthon a *dictator*nak az a kísérlete, hogy két patríciust válasszon *consul*lá, *interregnum*hoz vezetett. (2) A közbeeső időre megválasztott két *interrex*, Gaius

Sulpicius és Marcus Fabius – mivel a köznép engedékenyebbé vált az adósságcsökkentés új jótéteménye miatt – elérte, amire a *dictator* hiába törekedett, hogy két patrícius *consul*t válasszanak. (3) Megválasztották magát Gaius Sulpicius Peticust, aki előbb tette le az *interrex* tisztségét, és Titus Quinctius Poenust – az ő előneve egyesek szerint Kaeso, mások szerint Gaius volt [351].

(4) Mindketten hadba vonultak, Quinctius a faliscusok, Sulpicius a tarquiniibeliek ellen. Minthogy az ellenség sehol sem vállalt ütközetet, a rómaiak inkább a földek, mint az emberek ellen viselték a háborút: gyújtogattak, fosztogattak. (5) A két nép makacsságát megtörte ez a lassú „sorvadás", így először a *consul*okhoz, majd az ő engedélyükkel a *senatus*hoz folyamodtak fegyverszünetért, (6) amelyet 40 évre meg is kötöttek. Most, hogy a két háború fenyegetése már nem okozott gondot, elhatározták, hogy amíg némi nyugtuk van a fegyverektől, vagyonbecslést tartanak, minthogy az adósságok kiegyenlítése folyamán igen sok vagyon cserék gazdát. (7) Amikor azonban kitűzték a *censor*választó gyűlés napját, Gaius Marcius Rutilus – aki az első plebejus *dictator* is volt[1] – megzavarta a rendek egyetértését: bejelentette, hogy pályázik a *censor*i tisztségre. (8) Úgy tűnt, nagyon rosszkor vállalkozik erre, mivel éppen két patrícius volt a *consul*, akik kijelentették, hogy pályázatát nem veszik figyelembe. (9) De nemcsak ő maga tartott ki feltett szándéka mellett, hanem minden erejükkel támogatták a *tribunus*ok is, akik vissza akarták szerezni a köznépnek a *consul*választó gyűlésen elvesztett jogát. Ráadásul benne magában is megvolt az a méltóság, amely a legmagasabb tisztségekre is alkalmassá tette, és a köznép is azt akarta, hogy ugyanaz a férfiú, aki megnyitotta előtte a *dictator*i méltósághoz vezető utat, tegye elérhetővé számára a *censor*i tisztséget is. (10) A szavazatok nem oszlottak meg, így Gnaeus Manlius mellett Marcius lett a másik *censor*.

Dictator is volt ebben az évben, Marcus Fabius; nem mintha háborútól kellett volna tartani, inkább azért, hogy ne érvényesülhessen a *consul*választáson a Licinius-törvény. A *dictator* mellett a lovassági főparancsnok Quintus Servilius lett. (11) De a *dictator* a *consul*választó gyűlésen sem tudott jobban érvényt szerezni az atyák egyhangú akaratának, mint a *censor*választáson.

23.

(1) A köznépből Marcus Popillius Laenas, az atyák közül Lucius Cornelius Scipio lett a *consul* [350]. A véletlen is elősegítette, hogy a plebejus *consul* szerezzen nagyobb hírnevet: (2) amikor híre jött, hogy nagy gall sereg ütött tábort latin területen, minthogy Scipio éppen súlyos beteg volt, a gallok elleni háború

[1] Vö. VII. 17. 6.

vezetését a szokásos eljárás mellőzésével[1] Popilliusra bízták. (3) Ő haladéktalanul sorozást rendelt el, megparancsolta, hogy a fegyveres ifjúság a Porta Capenán kívül, Mars szentélyénél gyülekezzen, és oda vitette a *quaestor*okkal a kincstárból a hadijelvényeket is. Négy teljes légiót állított fel, a fennmaradó katonákat Publius Valerius Publicola *praetor* alá rendelte, (4) és javasolta az atyáknak, hogy szervezzenek még egy sereget az állam védelmére, ha a háború esetleg nemkívánatos fordulatot vesz.

(5) Majd, miután mindent megfelelően előkészített és elrendezett, az ellenség ellen indult. Minthogy annak erejét jó előre, nem pedig egy mindent kockára tevő csatában akarta kipuhatolni, elfoglalt egy dombot, a lehető legközelebb a gallok táborához, és sáncot kezdett húzatni rajta. (6) Alig látta meg a szilaj és harcra sóvárgó nép a távolban a római hadijelvényeket, már hadrendbe is állt, hogy tüstént csatát kezdjen. Látva, hogy a római sereg nem vonul le a síkságra, hanem a magaslati hely és a sáncok védelmében marad, úgy gondolták, félnek, legjobb lesz hát most rajtuk ütni, amikor leköti őket az erődítési munka – és félelmetes üvöltéssel rájuk rohantak. (7) A rómaiak nem hagyták abba a munkát – ez a *triarius*ok dolga volt –, de az erődítést végzők előtt harcra készen, fegyveresen várakozó *hastatus*ok és *princeps*ek belevetették magukat a küzdelembe. (8) Bátorságuk mellett a magaslat is segítette őket: dárdáik és egyéb hajítófegyvereik – nem úgy, mint amikor sík terepen hajítják el őket, ahol sokszor erejüket vesztve hullanak le – saját súlyuknál fogva mind be is csapódtak, amikor célba találtak. (9) A gallokat valósággal elárasztották a lövedékek: vagy a testüket fúrták át, vagy megakadtak a pajzsukban, és elnehezítették azt. Mivel a nagy lendület már-már felvitte őket a lejtőn, először elbizonytalanodva megálltak, (10) majd amikor a megtorpanással harci kedvük lelohadt, az ellenfélé pedig fellángolt, az ellentámadás hatására egymás hegyén-hátán menekülni kezdtek. Csúfosabb pusztítást vittek végbe övéik között ők maguk, mint az öldöklő ellenség, mert többet taposott agyon a menekülő tömeg, mint amennyit a fegyver megölt.

24.

(1) A rómaiak győzelme azonban még nem volt biztos: a síkra leérve új feladattal találták magukat szemben. (2) A gallok rengetegen voltak, alig éreztek meg ekkora veszteséget, és mintha új csata kezdődne, friss csapatokat vonultattak fel a győztes ellenség ellen. (3) A rómaiak megálltak, visszafogva lendületüket, egyrészt mert fáradtan kellett új küzdelembe bocsátkozniuk, másrészt mert

[1] A *consul*ok sorsolás vagy kölcsönös megállapodás alapján szoktak megosztozni a feladatokon.

a *consul* – akinek, miközben elővigyázatlanul forgolódott az első sorokban, egy gall dárda majdnem keresztülfúrta a bal vállát – kis időre eltávozott a harcból. (4) Habozásukkal már-már elszalasztották a győzelmet, amikor a *consul*, beköttetve sebét, visszalovagolt az első vonalba, és rájuk kiáltott: „Mit állsz ott, katona? Most nem a latin vagy a szabin az ellenséged, akit ha legyőzöl, szövetségeseddé tehetsz. (5) Vadállatok ellen rántottunk kardot: vagy mi iszunk az ő vérükből, vagy ők a miénkből! Elűztétek őket a tábortól, lekergettétek a völgybe, itt álltok az ellenséges holttestek szőnyege fölött; borítsátok el velük a síkságot is, mint az előbb a hegyoldalt! (6) Ne várjátok, hogy megfutnak előletek, ha csak a szátokat tátjátok: nyomuljatok előre, támadás!"

(7) Buzdító szavaira új támadásra indultak, kivetették helyükből a gallok első csapatait, majd ékeket formálva betörtek az ellenséges sereg közepébe. (8) A szétvert barbárok határozott vezetés és vezérek híján saját csapataikat rohanták le, a mezőkön szétszóródva saját táboruk mellett is elfutottak, és az albai csúcs[1] felé menekültek, amelyet a nagyjából egyforma dombok közül a legmagasabbnak láttak. (9) A *consul* a táboron túl nem üldözte őket, mert sebe is akadályozta, de seregét sem akarta az ellenség megszállta dombok alá vezetni. A táborban lelhető összes zsákmányt átengedte a katonáknak, és a galloktól szerzett prédával gazdagon megrakodott győztes sereget visszavezette Rómába. (10) A *consul* sebesülése késleltette a diadalmenetet; ugyanezért érezte szükségét a *senatus* a *dictator*választásnak, hogy legyen, aki a beteg *consul*ok helyett a választógyűlést megtartja. (11) Lucius Furius Camillust nevezték ki *dictator*nak, aki mellett Publius Cornelius Scipio lett a lovassági főparancsnok. A *dictator* elérte, hogy a *consul*i tisztség, mint régen, újra az atyák birtokába jutott. Ezért az atyák lelkes támogatásával őt magát választották meg *consul*nak; tiszttársa Appius Claudius Crassus lett [349].

25.

(1) Még az új *consul*ok hivatalba lépése előtt[2] tartotta meg diadalmenetét Popillius a gallokon aratott győzelemért. A köznép nagy lelkesedéssel fogadta, és ezt kérdezgették egymástól suttogva: tessék, kinek lehet oka rá, hogy elégedetlen legyen a plebejus *consul*lal? (2) Egyszersmind szidták a *dictator*t, aki a Licinius-törvény semmibevételéért kapta jutalmul azt – ami egyéni törtetése miatt még gyalázatosabb, mint a nyilvános jogsértés miatt –, hogy *dictator* létére saját magát választathatta meg *consul*nak.

[1] Az „albai csúcs" *(arx Albana)* valószínűleg a mai Monte Cavo (948 m). A rómaiak szemében néha elmosódott a határ a hegynek és dombnak nevezhető magaslatok között.

[2] A diadalmenetek jegyzéke, a *Fasti Triumphales* szerint február 17-én.

(3) Az évet sok különféle nyugtalanság tette nevezetessé. A gallok nem bírták elviselni a tél hidegét, ezért elindultak az albai hegyekből, szertekószálva végigdúlták a földeket és a tengerparti helységeket. (4) A tengert, az antiumi part szegélyét, Lavinium vidékét és a Tiberis torkolatát görög hajóhadak veszélyeztették. Így aztán a tengeri és szárazföldi rablók egyszer összetalálkoztak, bizonytalan kimenetelű csatát is vívtak, és úgy vonultak vissza – a gallok táborukba, a görögök pedig hajóikra –, hogy egyik fél sem tudta, győztesnek vagy legyőzöttnek tekintse-e magát. (5) Ennyi nyugtalanság között a legnagyobb ijedelmet az keltette, hogy a latin népek Ferentina ligetében tanácskozást tartottak, ahol félreérthetetlenül közölték a csapatokat követelő rómaiakkal: ne parancsolgassanak azoknak, akiknek a segítségére szorulnak; (6) a latinok ugyanis szívesebben fognak fegyvert saját szabadságukért, mint idegenek hatalmáért.

(7) A *senatus*, amelyet a két egyidőben folyó külső háború mellett még a szövetségesek elpártolása is aggasztott, felismerte, hogy azokat, akiket a hűség nem tart mellettük, megfélemlítéssel kell megtartani. Ezért elrendelte, hogy a *consul*ok minden hatalmukat latba vetve tartsanak sorozást, minthogy a szövetséges erők elpártolása miatt csak a polgárságból szervezett hadseregre támaszkodhatnak. (8) Az általános, nemcsak a városi, hanem a vidéki ifjúságra is kiterjedő sorozáson[1] tíz, egyenként 4200 gyalogosból és 300 lovasból álló légiót állítottak fel. (9) Olyan volt ez az újonnan szervezett sereg, amilyet, ha most fenyegetne külső veszély, ma a földkerekséget betöltő római nép minden erejét mozgósítva sem egykönnyen tudna kiállítani. Nagyon is igaz, hogy csak abban lettünk nagyobbak, ami ma életünk fő célja: a gazdagságban és a fényűzésben.

(10) Az év szomorú eseményei közé tartozik, hogy az egyik *consul*, Appius Claudius a háborús készülődések közben váratlanul meghalt; minden hatalom Camillusra szállt. (11) Az atyák nem tartották illőnek, hogy az egyetlen *consul*t *dictator*nak rendeljék alá, egyrészt hogy tekintélye csorbát ne szenvedjen, másrészt azért is, mert a Camillus melléknév a gallok elleni háborúban kedvező előjelnek számított. (12) A *consul* két légiót hátrahagyott a Város védelmére, a többi nyolcat megosztotta Lucius Pinarius *praetor*ral, és apja hősiességére emlékezve a sorshúzás mellőzésével átvette a gall háború irányítását. A *praetor*nak megparancsolta, hogy védelmezze a tengerpartot, és akadályozza meg, hogy a görögök kiköthessenek. (13) Levonulva a pometiai vidékre, kiválasztott egy megfelelő helyet egy állandó tábor számára, mivel nem szándékozott a síkságon csatát vállalni, ha rá nem kényszerül, és úgy gondolta, hogy az ellenséget, amely szük-

[1] Furcsa, hogy Livius ezt külön is kiemeli, hiszen a köztársaságkorban a sorozás mindig elsősorban a vidéket érintette.

séghelyzetében csak rablásból élhet, eléggé meg tudja fékezni azzal, ha a zsákmányszerzésben megakadályozza.

26.

(1) Míg az állandó táborban a rómaiak békésen töltötték az előőrsszolgálatot, előlépett egy hatalmas termetű, feltűnő fegyverzetű gall harcos. Dárdájával megdöngette pajzsát, mire mindenki elhallgatott, ő pedig tolmács útján kihívást intézett a rómaiakhoz, hogy egyikük küzdjön meg vele párviadalban. (2) Volt ott egy Marcus Valerius nevű fiatal katonai *tribunus*, aki úgy vélte, ő is van olyan méltó erre a dicsőségre, mint Titus Manlius volt, és miután a *consul* beleegyezését kérte, fegyveresen kilépett középre. (3) A halandók küzdelmét azonban elhomályosította egy isteni beavatkozás. A támadásba lendülő római sisakjára hirtelen egy holló telepedett, az ellenség felé fordulva. (4) A *tribunus* örömmel elfogadta ezt az égből küldött jósjelet, majd felfohászkodott: akár isten, akár istennő küldte neki a jósmadarat, álljon kegyes védelmezőként mellette. (5) És íme, bámulatos elmondani is: a madár nemcsak hogy ott maradt elfoglalt helyén, hanem minden újabb összecsapásnál felröppent, és csőrével és karmaival az ellenfél arca és szeme felé kapkodott. A gall a csodálatos jelenség láttán végül annyira megrémült, hogy se nem látott, sem gondolkodni nem tudott, és Valerius lekaszabolta. A holló pedig felrebbent, és napkelet felé eltűnt szem elől.

(6) Eddig mindkét fél előőrsei mozdulatlanul álltak a helyükön, ám mihelyt a *tribunus* kezdte leszedni a fegyvereket megölt ellenfele holttestéről, a gallok sem maradtak az állásukban, de a rómaiak még náluk is gyorsabban rohantak a győzteshez. A gall harcos ott heverő teteme körül kitört csatározás véres ütközetté fajult. (7) Most már a közeli előőrsökön állomásozó *manipulus*okon kívül a mindkét oldalról előrohanó légiók is beavatkoztak a harcba. Camillus csatába küldte katonáit, mondván: induljanak, bizakodva a *tribunus* győzelme miatt és az istenek oly nyilvánvaló segítségében. Rámutatva a zsákmányolt fegyverzettel ékes *tribunus*ra, így buzdította őket: „Ő legyen a példaképetek, katonák, terítsétek le a gall sereget földön fekvő vezére köré!" (8) A csatában isten és ember egyaránt megtette a magáét; végig nem volt kétes, milyen eredménnyel végződik a harc, annyira érezte előre mindkét sereg, hogy a két harcos párviadala eleve eldöntötte az ő küzdelmük sorsát is. (9) Az első csapatok között, amelyeknek összecsapása a többieket is harcra tüzelte, öldöklő viadal folyt; a gallok seregének többi része, mielőtt dárdavetésnyire is megközelítette volna az ellenséget, megfutamodott. Előbb a volscusok területén és a Falernus-földön[1] szóródtak szét, majd innen Apulia és az Adriai-tenger felé igyekeztek.

[1] Híres borvidék a Massicus-hegység aljában.

(10) A *consul* gyűlést hívott egybe, ahol a *tribunus*t aranykoszorúval és tíz marhával ajándékozta meg. Majd mivel parancsot kapott a *senatus*tól, hogy legyen gondja a tengeri háborúra, egyesítette seregét a *praetor*éval. (11) Minthogy azonban ez a vállalkozás hosszúnak ígérkezett – a görögök ugyanis halogató taktikát folytatva nem bocsátkoztak nyílt harcba –, a *senatus* jóváhagyásával Titus Manlius Torquatust *dictator*rá nevezte ki, hogy a választógyűléseket meg tudják tartani. (12) A *dictator*, aki Aulus Cornelius Cossust tette meg lovassági főparancsnoknak, megtartotta a *consul*választást, és itt a nép teljes támogatásával távollétében *consul*lá nyilvánította[1] vetélytársát a dicsőségben, a 23 éves Marcus Valerius Corvust – mert attól fogva ez lett a mellékneve.[2] (13) Corvus tiszttársa a plebejus Marcus Popillius Laenas lett, aki negyedszer lépett *consul*ként hivatalba [348].

A görögök ellen Camillus nem tett semmi említésre méltót: nekik éppen úgy nem volt sajátjuk a szárazföldi, mint a rómaiaknak a tengeri háború. (14) Végül, minthogy sehol nem tudtak kikötni, és többi szükségleteiken kívül vízhez sem jutottak, eltávoztak Itáliából. (15) Arról, hogy a hajóhad melyik népé vagy törzsé volt, semmi biztosat nem tudunk. Azt tartom legvalószínűbbnek, hogy szicíliai *türannosz*ok küldték, mert a görög anyaországot akkortájt belső viszályok gyötörték, és már a makedón hatalomtól kellett rettegnie.[3]

27.

(1) Miután a seregeket leszerelték, idegenben béke, otthon a rendek egyetértése folytán nyugalom uralkodott. De hogy az öröm ne legyen felhőtlen, a polgárok között járvány tört ki. A *senatus* kénytelen volt felszólítani a *decemvir*eket, hogy tekintsenek bele a Sibylla-könyvekbe; javaslatukra ünnepi vendégséget rendeztek az istenek tiszteletére. (2) Ugyanebben az évben a latinok által lerombolt Satricumot az antiumiak újjáépítették és *coloniá*t alapítottak benne, Róma pedig szerződést kötött a karthágóiak barátságot és szövetséget kérő követeivel.[4]

[1] A Kr. e. II. század végéig nem számított szabálytalannak, ha valaki nem személyesen pályázott a *consul*ságra.

[2] M. Valerius melléknevét Livius hol Corvus, hol Corvinus alakban adja meg – az utóbbi lehet a későbbi fejlemény.

[3] Livius gyanúja helyes lehet, mivel Róma ekkor újította meg szövetségét Karthágóval (27. 2), a szicíliai görögök ősellenségével.

[4] Polübiosz tudósítása szerint (III. 22–24.) ez már a második római–karthágói szerződés volt. Az első még a köztársaság születésének évében köttetett, és elsősorban a két nép érdekszférájának elhatárolását szolgálta. A második szerződésben a karthágói felségterületek már Szardíniát és hispániai területeket is magukba foglalnak, és egyértelműen Karthágó lép fel erősebb félként.

(3) Ugyanez a külső és belső nyugalom uralkodott Titus Manlius Torquatus és Gaius Plautius *consul*sága idején is [347]. Csak annyi történt, hogy a kamatot a kölcsönösszeg egytizenketted részéről egyhuszonnegyedre mérsékelték,[1] és elrendelték, hogy az adósság negyedrészét azonnal ki kell egyenlíteni, a többit pedig három év alatt egyenlő részletekben kell letörleszteni. (4) Még így is tönkrement a köznép egy része, mert a *senatus* inkább törődött azzal, hogy fenntartsa a hitel iránti általános bizalmat, mint a magánemberek gondjaival. A legfőbb könnyebbség az volt, hogy nem nehezedett az emberekre az adó és a sorozás terhe.

(5) Két évvel azután, hogy a volscusok újjáépítették Satricumot, másodízben választották *consul*lá Marcus Valerius Corvust, tiszttársa pedig Gaius Poetelius lett [346]. Minthogy Latiumból az a hír érkezett, hogy antiumi követek járják körbe a latin népeket, és háborúra uszítanak, Corvus azt a megbízatást kapta, hogy támadja meg a volscusokat, mielőtt még számban gyarapodna az ellenség – így harcra kész seregével Satricum alá vonult. (6) Mivel itt az antiumiak és más volscusok már korábban összevonták csapataikat arra az esetre, ha támadás érkezik Rómából, a két fél lelkébe ivódott régi gyűlölet nem engedte, hogy a csatával késlekedjenek. (7) A volscusok – akiknek mindig inkább csak a háború újrakezdésére terjedt ki a harciassága, annak végigküzdésére már nem – vereséget szenvedtek, és rendezetlen sorokban Satricum falai mögé menekültek. De még a falak védelmében sem bíztak eléggé, így amikor a rómaiak körülzárták a várost, és már-már elfoglalták létráikkal, mintegy 4000 katona adta meg magát, nem számítva a nem harcolók nagy tömegét. (8) A rómaiak lerombolták és felgyújtották a várost, csak Matuta Anya szentélyét kímélték meg a tűztől. A zsákmány teljes egészében a katonáké lett, kivéve a 4000 harcost, aki megadta magát; ezeket a *consul* a diadalmenetben kocsija előtt megláncolva vonultatta fel, majd eladta őket, és az összegyűlt tekintélyes összeget a kincstárnak juttatta. (9) Egyesek azt írják, hogy ez a fogolysereg rabszolgákból állt, ami valószínűbb is, mint az, hogy a meghódoltakat adták el.

28.

(1) Ezek után a *consul*ok után Marcus Fabius Dorsuo és Servius Sulpicius Camerinus lépett hivatalba [345]. (2) Most az auruncusok ellen kezdődött háború egy váratlan rablóportyájuk miatt. A rómaiak attól féltek, hogy a tett ugyan egyetlen népé, de a terv a latinság közös terve, ezért mintha Latium máris fegyverben állna, *dictator*t neveztek ki, Lucius Furiust, aki Gnaeus Manlius Capitolinust jelölte ki lovassági főparancsnokká. (3) Mint komoly veszedelem-

[1] Azaz kb. 8%-ról 4%-ra.

ben mindig, most is bejelentették a törvénykezési szünetet, felmentés nélküli sorozást tartottak, a légiókat pedig a lehető leggyorsabban az auruncusok ellen vezették. Azok azonban inkább rablóbanda, mint ellenség módjára álltak hozzá a háborúhoz, így annak az első összecsapással vége is lett. (4) Mindamellett a *dictator*, minthogy a latinok kezdték a háborút, és habozás nélkül vállalták is a harcot, jónak látta biztosítani az istenek segítségét is: még harc közben templomot ajánlott fel a Figyelmeztető Iuno istennőnek. Kérését meghallgatták az istenek, és miután győztesen visszatért Rómába, lemondott *dictator*i tisztéről. (5) A *senatus* duumvireket választatott az építkezés irányítására, hogy a templom méltó legyen a római nép tekintélyéhez. A helyet a fellegvárban jelölték ki, ott, ahol hajdan Marcus Manlius Capitolinus háza állt. (6) A *consul*ok a *dictator* seregét a volscusok ellen használták fel: az óvatlan ellenségen váratlanul rajtaütve elfoglalták Sorát.

A templomot egy évvel felajánlása után, Gaius Marcius Rutilus (harmadszor) és Titus Manlius Torquatus (másodszor) *consul*i évében [344] fel is avatták. (7) A felszentelés után azonnal csodajel tűnt fel, hasonló az annak idején Alba hegyén látott csodához:[1] kőeső hullt, és a nappal éjszakára változott. Beletekintettek a sorskönyvekbe, és minthogy a polgárságot vallásos félelem töltötte el, a *senatus* elhatározta, hogy *dictator*t választ ünnepnapok kijelölésére.[2] (8) Publius Valerius Publicolát nevezték ki, mellette Quintus Fabius Ambustus lett a lovassági főparancsnok. Nemcsak a *tribus*oknak kellett felvonulniuk a könyörgő szertartáshoz, de a szomszéd népeknek is; sorban megszabták, melyikük mikor tartsa a könyörgést.

(9) A hagyomány szerint ebben az évben a nép számos perben szigorú büntetéssel sújtotta az uzsorásokat, akiket az *aedilis*ek a törvény elé idéztek. Ezután, noha semmi komoly okról nincs tudomásunk, *interregnum*ra került sor. (10) Az *interregnum* után – úgyhogy szinte azt lehetett hinni, ezért volt rá szükség – két patríciust választottuk *consul*nak: Marcus Valerius Corvust (harmadszor) és Aulus Cornelius Cossust [343].

29.

(1) Mostantól nagyobb háborúk elbeszélésére kerül sor, mind az ellenség erejét, mind időtartamukat, mind a messzi hadszíntereket tekintve. Ebben az évben kezdődött a háború a samnisok, e gazdag és háborúban is erős nép ellen. (2) A váltakozó hadiszerencsével vívott samnis háború után új ellenség jelentkezett Pürrhosz személyében, őt pedig a punok követték. Mennyi roppant jelentőségű

[1] Ez Tullus Hostilius király idejében történt, vö. I. 31. 1–2.

[2] A kőeső bevett engesztelési módja az áldozati kilenced volt (I. 31. 4).

esemény! Hányszor került Róma a pusztulás szélére, hogy aztán birodalmát a mostani, alig fenntartható nagyságúra növelje!

(3) A samnis háborúra a velük addig baráti szövetségben álló rómaiakat külső, nem a két nép viszonyából eredő ok késztette. (4) A samnisok jogtalanul rátámadtak a sidicinusokra, csak mert ők voltak az erősebbek. Ezek, minthogy gyengék voltak, arra kényszerültek, hogy egy erősebb néphez forduljanak segítségért, így szövetségre léptek a campaniaiakkal. (5) Ezek inkább csak névleg, mint valódi erővel tudták támogatták szövetségesüket, és miután fényűzésben elpuhult polgáraikat a harcedzett ellenfél kikergette a sidicinusok földjéről, teljes egészében magukra vonták a háború viharát. (6) A samnisok ugyanis nem törődtek már a sidicinusokkal, hanem magukra a campaniaiakra, szomszédaik támogatóira törtek, hiszen ebben a harcban ugyanolyan könnyű győzelemre, de sokkal több zsákmányra és dicsőségre számíthattak. Erős őrséggel megszállták a Tifatát, a Capua fölött emelkedő dombvonulatot, és csapataik négyszögletes menetoszlopban vonultak le onnan a Capua és a Tifata között elterülő síkságra. (7) Itt újabb ütközetre került sor. A campaniaiak csatát vesztettek, és beszorultak városuk falai közé. Minthogy elvesztették ifjúságuk színe-javát, és a közelben semmi támogatást nem remélhettek, kénytelenek voltak a rómaiakhoz fordulni segítségért.

30.

(1) Követeik, amikor a *senatus* fogadta őket, nagyjából így beszéltek:

„A campaniai nép küldött minket követségbe hozzátok, atyák és összeírtak, hogy tőletek örökre szóló barátságot és azonnali segítséget kérjünk. (2) Ha szerencsénk tetőpontján kértük volna barátságotokat, az hamarabb életbe léphetett volna, de kevésbé jelentene szoros köteléket. Annak tudatában ugyanis, hogy egyenrangú félként nyertük el azt, talán éppúgy barátaitok lennénk, mint most, de kevésbé éreznénk magunkat lekötelezett alattvalóitoknak. (3) De ha most nyeritek meg szívünket együttérzésetekkel, és oltalmunkra siettek nehéz helyzetünkben, még az elnyert jótéteményt is méltányolnunk kell, máskülönben hálátlannak és minden isteni és emberi segítségre méltatlannak bizonyulnánk. (4) Herculesre, abból, hogy a samnisok nálunk előbb voltak szövetségeseitek és barátaitok, úgy vélem, nem következik, hogy minket nem fogadhattok barátságotokba, legfeljebb az, hogy ők régebbi és megbecsültebb szövetségeseitek lesznek, mint mi – hisz velük kötött szerződésetek nem tiltja, hogy újabb szövetségeket kössetek. (5) Ti mindig elegendő oknak tartottátok a barátságkötésre, hogy az, aki hozzátok folyamodik, barátotok akar lenni. (6) Mi, campaniaiak, ha jelenlegi helyzetünkben nem mondhatunk is nagy szavakat, városunk nagyságát, földünk termékenységét tekintve mégsem maradunk el egyetlen más néptől sem

– benneteket kivéve –, és azt hiszem, ha barátaitok leszünk, nem csekély mértékben segíthetjük elő virágzásotokat. (7) Ha e Város örök ellenségei, az aequusok és a volscusok bármikor megmozdulnak, mi ott leszünk a hátukban, és amit ti megtesztek majd a mi megmentésünk érdekében, azt mi a ti uralmatokért és dicsőségetekért mindig meg fogjuk tenni. (8) Ha pedig majd meghódítjátok az országaink között lakó népeket – és hogy ez hamarosan megtörténik, arra hősiességetek és szerencsétek a biztosíték –, birodalmatok összefüggő lesz egészen a mi földünkig. (9) Balsorsunk keserves és fájdalmas beismerésre kényszerít: mi, campaniaiak oda jutottunk, atyák és összeírtak, hogy vagy barátaink, vagy ellenségeink hatalmába kell kerülnünk. (10) Ha megvédtek bennünket, a ti hatalmatokban leszünk, ha sorsunkra hagytok, a samnisokéban. Fontoljátok hát meg, melyiket akarjátok: Capua és egész Campania a ti erőtöket gyarapítsa vagy a samnisokét?

(11) Úgy méltányos, rómaiak, hogy könyörületességetek és támogatásotok mindenkinek a rendelkezésére álljon, de főképp azoknak, akik, míg erejükön felül támogatták a segítségükért folyamodókat, maguk meggyengültek, és így jutottak ilyen nehéz helyzetbe. (12) Noha színleg a sidicinusokat védtük, valójában saját magunkért harcoltunk, mivel láttuk, miféle szégyentelen rablóhadjáratot indítottak szomszédaink ellen a samnisok, és tudtuk, hogy ez a tűzvész, miután a sidicinusokat elemésztette, miránk fog átcsapni. (13) A samnisok most sem azért készülnek minket megtámadni, mert fájlalják a rajtuk esett jogtalanságot, hanem mert örömmel kapnak a jó ürügyön. (14) Hiszen ha céljuk a bosszúállás volna, nem pedig mohóságuk kielégítése, be kellett volna érniük azzal, hogy kétszer is megverték légióinkat: egyszer sidicinus földön, egyszer pedig már Campaniában. (15) Miféle engesztelhetetlen gyűlölet ez, hogy két csatában kiontott vér sem tudta lecsillapítani? Vegyük még hozzá, hogy végigdúlták földjeinket, zsákmányként elhajtottak embert és állatot, felégették és lerombolták a tanyákat, tűzzel-vassal letaroltak mindent. (16) Mindez nem volt elég bosszúvágyuk jóllakatására? Nem, mert mohóságukat akarják jóllakatni. Ez tüzeli őket Capua megostromlására. Vagy maguk akarják birtokolni ezt a gyönyörű várost, vagy ha nem kaphatják meg, lerombolják. (17) De inkább ti foglaljátok el, rómaiak – hisz még jót is tesztek vele –, mintsem eltűrjétek, hogy ők szerezzék meg gonoszul. Nem olyan néphez szólok, amely vonakodik az igazságos háborútól, de azt hiszem, elég, ha csak megmutatjátok, hogy segíteni akartok, és már nem is lesz szükség háborúra. (18) A samnisok megvetése csak miránk terjed ki, följebb nem ér: így, rómaiak, meghúzódhatunk már segítségetek árnyékában is. Attól fogva pedig mindazt, ami a miénk volt, amik voltunk, a tiéteknek fogjuk tekinteni. (19) Nektek hasítja az eke Campania földjét, nektek pezseg az élet Capua városában, a város alapítóival, őseinkkel és a halhatat-

lan istenekkel helyezünk benneteket egy sorba. Nem lesz olyan *colonia*tok, amely minket engedelmességben és hűségben felülmúlna.

(20) Bólintsatok rá, atyák és összeírtak, ígérjétek legyőzhetetlen hatalmatok oltalmát Campaniának, hadd reméljük, hogy Capua elkerüli a pusztulást. (21) El tudjátok képzelni, mekkora tömeg gyűlt össze minden rendű-rangú polgárból, hogy kikísérjen bennünket, amikor ide indultunk? És amikor eljöttünk, hogy sírt és imádkozott mindenki? És hogy milyen várakozásban van most Campania népe és *senatus*a, asszonyaink és gyermekeink? (22) Bizonyos vagyok benne, hogy a város apraja-nagyja a kapuban áll, és feszülten figyeli a római utat. Döntsétek el, atyák és összeírtak, milyen választ vigyünk nekik aggódó bizonytalanságukban? (23) Az egyik válasz megmenekülést, győzelmet, életet és szabadságot visz nekik – hogy a másik mit, azt borzadok kimondani, nehogy beteljesüljön. Tehát úgy döntsetek rólunk, hogy vagy szövetségeseitek és barátaitok leszünk, vagy egyáltalán nem leszünk többé."

31.

(1) A *senatus* a követek távollétében tanácskozott. Bár a többség úgy vélte, hogy Itália legnagyobb és leggazdagabb városa és a rendkívül termékeny tengerparti föld a gabonaellátás változásai esetén a római nép éléskamrájává válhatna, még e rendkívül előnyös lehetőségnél is többre becsülték a szövetségi hűséget, és a *consul* a *senatus* döntését tolmácsolva ezt a választ adta: (2) „Campaniaiak, a *senatus* támogatásra méltónak ítél benneteket, de csak úgy méltányos baráti szövetséget kötnünk veletek, ha ezzel nem sértünk régebbi baráti szövetségeket. A samnisokat szerződés fűzi hozzánk, így nem nyújtunk ellenük fegyveres segítséget, mert ezzel előbb sértenénk meg az isteneket, mint az embereket. (3) De azt megengedi az isteni és emberi jog, hogy követeket küldjünk szövetségeseinkhez és barátainkhoz azzal a kéréssel, hogy ne bántsanak benneteket."

Erre a küldöttség vezetője otthon kapott megbízatása értelmében így válaszolt: „Minthogy a mi tulajdonunkat nem akarjátok jogos erőszakkal megvédeni a jogtalan erőszak ellen, majd megvéditek akkor, ha a tiétek lesz. (4) Mi tehát, atyák és összeírtak, Campania népét, Capua városát, földjeinket, az istenek szentélyeit, minden isteni és emberi tulajdont a ti és a római nép hatalmába adunk, és ami ezután ér minket, az már a ti alattvalóitokként fog érni." (5) E szavak után a Curia előcsarnokában, kezüket a *consul*ok felé tárva és könnyeket ontva, mindnyájan földre borultak. (6) Az atyákat megindította az emberi sors forgandósága, hogy ezen a gazdag, fényűzéséről és büszkeségéről híres népen, amelyhez nemrég még segítségért járultak szomszédai, annyira erőt vett a kétségbeesés, hogy magát és mindenét idegenek hatalmába adja. (7) Ezek után nyilvánvalóan a szövetségi hűség követelte meg, hogy a rómaiak ne hagyják cserben új alatt-

valóikat, és úgy vélték, a samnis nép nem méltányosan jár el, ha olyan földet és várost akar elfoglalni, amely megadás útján a római nép birtokává vált.

(8) Úgy döntöttek, azonnal követeket küldenek a samnisokhoz azzal a megbízatással, hogy vigyék hírül a campaniaiak kérését, a *senatus*nak a samnis szövetséget is figyelembe vevő válaszát, végül Campania meghódolását, (9) és szövetségükre és barátságukra hivatkozva kérjék: hagyják békén alattvalóikat, ne törjenek fegyveres ellenségként a földre, amely immár a római népé lett. (10) Ha pedig a követek mérsékelt fellépéssel nem érnek el eredményt, szólítsák fel a samnisokat a római nép és *senatus*a nevében, hogy tartsák távol magukat Capuától és Campania földjétől. (11) A samnisok a gyűlésükön felszólaló követeknek dölyfös választ adtak: nemcsak bejelentették, hogy folytatják a háborút, de tisztségviselőik a tanácsházból kilépve, a római követek jelenlétében hívatták a *cohors*ok vezetőit, és adták ki nekik fennhangon a parancsot, (12) hogy azonnal induljanak zsákmányolni Campania földjére.

32.

(1) Miután a követség ezzel a válasszal tért vissza Rómába, az atyák minden egyéb ügyet félretéve a *fetialis* papok útján kértek elégtételt; mivel ezek nemleges választ kaptak, és erre ünnepélyesen megüzenték a háborút, a *senatus* úgy határozott, hogy az ügyet minél hamarabb a nép elé terjeszti. (2) A nép határozata értelmében a két *consul* két sereggel elindult a Városból: Valerius Campaniába, Cornelius a samnis földre. Az előbbi a Gaurus-hegy lábánál, az utóbbi Saticula mellett ütött tábort.

(3) A samnis légiók először Valerius ellen vonultak, mert az ő részéről várták az igazi nagy támadást; másrészt a bosszúvágy is fűtötte őket a campaniaiak ellen, amiért mindig oly készségesen nyújtanak vagy hívnak őellenük segítséget. (4) Mihelyt megpillantották a római tábort, szilaj harci vágyukban egy emberként követelték a vezérektől, hogy adjanak jelt a harcra, és fogadkoztak, hogy a rómaiak sem fogják több szerencsével segíteni a campaniaiakat, mint azok a sidicinusokat.

(5) Valerius csak néhány napig várt, hogy azalatt kisebb összecsapásokban kipuhatolja az ellenség erejét, majd kitűzte a csatára hívó jelet, miután néhány buzdító szót intézett övéihez: Ne rettentse meg őket az új ellenség és az új háború! (6) Minél távolabb viszik fegyvereiket a Várostól, annál elpuhultabb népekre bukkannak. (7) A samnisok katonai rátermettségét nem a sidicinusok és a campaniaiak fölött aratott győzelmükön kell lemérni. Bármilyen jól vagy rosszul küzdöttek egymással, az egyiknek szükségképpen vereséget kellett szenvednie. A campaniaiak veresége kétségtelenül a túlzott fényűzés miatt elpuhult életmódjuknak, nem pedig az ellenség erejének tulajdonítható. (8) És mit számít

a samnisok évszázadok sora alatt vívott két győztes háborúja a római nép oly sok ragyogó haditettével szemben? Hiszen a rómaiak a Város alapítása óta szinte több diadalt, mint esztendőt vehetnek számba; (9) a körülöttük lakó népeket, a szabinokat, az etruszkokat, a latinokat, a hernicusokat, az aequusokat, a volscusokat, az auruncusokat fegyveres erejükkel egytől egyig leigázták, a gallokat pedig számtalan csatában megverték és végül a tengerbe, a hajókra kergették.[1] (10) Egyfelől mindenkinek saját harci dicsőségében és bátorságában bízva kell csatasorba állnia, másfelől arról se feledkezzenek el, kinek az irányításával és jósjeleivel kell csatát kezdeniük. (11) Olyan vezérük van-e, aki csak hangzatos buzdítással tud szolgálni, szavakban elszánt, de a haditudományban járatlan, vagy olyan, aki maga is tud bánni a fegyverekkel, kiállni a hadijelvények elé, a csata viharában forgolódni?

(12) „Katonák – folytatta –, azt akarom, hogy tetteimet és ne szavaimat kövessétek, és ne csak hallgassatok rám, de vegyetek példát rólam. Nem pártharcokban, nem a nemeseknél szokásos szövetkezésekkel, hanem saját jobbommal szereztem magamnak három *consul*ságot és soha el nem múló dicsőséget. (13) Elmúltak azok az idők, amikor így lehetett beszélni: »Persze, hiszen patrícius voltál, a haza felszabadítóinak leszármazottja, és családod abban az évben kapta meg a *consul*ságot, amelyben a Város az első *consul*t!« (14) Most már egyformán elnyerhetjük a *consul*ságot mi, patríciusok és ti, plebejusok, és ez többé nem a származás jutalma, mint régen, hanem a kiválóságé. (15) Ezért, katonák, mindig a legnagyobb dicsőség lebegjen szemetek előtt! Bár ti, emberek, az istenek kezdeményezésére új melléknévvel ruháztatok fel engem, és Corvinusnak neveztek, ettől még családunk ősi mellékneve, a Publicola[2] sem merült feledésbe. (16) Én a római köznépet háborúban és békében, akár magánember voltam, akár kisebb vagy nagyobb tisztséget viseltem, mint *tribunus*, mint *consul*, sőt egymást követő *consul*ságaim egész során át tiszteltem és változatlanul tisztelem. (17) Most pedig előttünk a feladat: az istenek segítségével vívjátok ki velem együtt a samnisok fölött ezt az új, első diadalt."

33.

(1) Soha nem volt még vezér meghittebb viszonyban katonáival: vonakodás nélkül vállalt a közemberekkel együtt minden szolgálatot, (2) még a katonák szórakozása közben is, ha gyorsaságban vagy testi erőben vetélkedtek, vidám és barátságos volt, sem győzelem, sem vereség nem változtatta meg arca derűjét, nem nézett le senkit, aki versenyre hívta. (3) Tetteiben a lehetőségekhez képest

[1] Vö. VII. 26. 9.

[2] Lásd II. 8.

jóságos volt, szavaiban éppen úgy tisztelte mások szabadságát, mint önnön méltóságát. De legjobban azzal nyerte meg az emberek szívét, hogy magas tisztségében is megőrizte azokat a jellemvonásokat, amelyekkel tisztségét elnyerte.

(4) Így hát vezére buzdítására az egész sereg hihetetlen lelkesedéssel vonult ki a táborból. (5) Ha valaha, most igazán egyenlő reményekkel, egyenlő erőkkel kezdődött a csata: mindkét sereg bízott magában, de nem becsülte le ellenfelét. (6) A samnisok elszántságát legújabb sikereik és néhány nappal azelőtt kivívott kettős győzelmük fokozta, a rómaiakét 400 év haditettei és győzelmeiknek a Város alapítása óta tartó sorozata. (7) Mindkét felet aggasztotta azonban, hogy most új ellenféllel kell szembenéznie. A küzdelem jól mutatta a két sereg hangulatát: úgy csaptak össze, hogy jó ideig egyik csatasor sem mozdult ki helyéből. (8) Ekkor a *consul* úgy vélte, hogy ha erővel nem lehet őket visszaszorítani, pánikot kell keltenie közöttük: rohamra küldte hát a lovasságot, így próbálta szétzilálni első soraikat. (9) De látva, hogy a lovasság hiába próbál zavart kelteni, csak eredménytelenül gomolyognak az egységek a szűk területen, nem tudnak utat vágni az ellenség felé, visszatért a légiók élcsapatához, és lováról leugorva így szólt: (10) „Gyalogosok, ránk vár a feladat! Rajta hát, ahogy tőlem látjátok – mert amerre csak járok majd, karddal nyitok magamnak utat az ellenség soraiban –, úgy mindenki vágja le az útjába kerülőket, míg csak a mészárlástól letarolva nem látjátok az egész területet, ahol most felmeredő lándzsák csillognak!"

(11) Alig fejezte be a beszédet, a lovasság a *consul* parancsára szétnyílt és a két szárny felé kanyarodott, szabad utat engedve az ellenséges centrum ellen induló légióknak. A *consul* mindenkit megelőzve támadott az ellenségre, és akivel éppen összecsapott, levágta. (12) Ettől a látványtól fellelkesülve katonái a jobb- és balszárnyon egyaránt emlékezetes harcban küzdötték magukat előre. A samnisok jól megvetették a lábukat, bár több sebet kaptak, mint adtak. (13) Már jó ideje folyt a harc, szörnyű vérontással a samnis hadijelvények körül, de még senki nem futott meg: szilárdan elhatározták, hogy csak a halál győzheti le őket. (14) Végül a rómaiak, mivel lankadni érezték erejüket, és a nap is vége felé járt, izzó dühvel vetették magukat az ellenségre. (15) Csak most lehetett olyasmit látni, hogy az egyik fél meghátrál, majd menekülni kezd, hogy a samnisokat elfogják, lekaszabolják – és ha az éj nem vet véget a harcnak, vagy inkább a győzelemnek, nem sokan maradtak volna életben. (16) A rómaiak elismerték, hogy még sohasem csatáztak szívósabb ellenféllel, a samnisok pedig arra a kérdésre, mi törte meg szívós ellenállásukat és mi kényszerítette őket menekülésre, azt felelték, hogy úgy látták, a rómaiak szeme lángol, vonásaikban megszállottság, tekintetükben őrület tükröződik, és ez a látvány nagyobb rémületet keltett bennük,

mint bármi más. (17) A rémületet nemcsak a csata elvesztése igazolta, de éjszakai elvonulásuk is. (18) Másnap a rómaiak birtokukba vették az elhagyott tábort, és csak úgy özönlött hozzájuk gratulálni a campaniaiak egész sokasága.

34.

(1) De ezt az örömöt majdnem egy nagy samniumi vereség keserítette meg. Cornelius *consul* ugyanis, miután elindult Saticula alól, olyan vigyázatlan volt, hogy seregével benyomult egy erdőbe, amelyen egy szűk völgyszoroson át vezetett az út, és körös-körül tele volt ellenséggel. (2) Csak akkor vette észre, hogy az ellenség a feje fölött leselkedik, amikor már nem tudott biztonságban visszavonulni. (3) Míg a samnisok arra vártak, hogy az egész sereg leereszkedjen a völgy mélyébe, Publius Decius katonai *tribunus* észrevett egy magas dombot az erdőben, amely az ellenséges tábor fölé emelkedett, és a málhával terhelt seregnek ugyan túl meredek, de harckész csapatok számára könnyen megközelíthető volt. (4) Ekkor így szólt a megrettent *consul*hoz: „Aulus Cornelius, látod-e azt a csúcsot az ellenség fölött? Ez a mi reménységünk és megmaradásunk kősziklája, ha gyorsan elfoglaljuk, ha már a samnisok vakságukban nem használták ki. (5) Ne adj nekem többet, mint egyetlen légió *hastatus*ait és *princeps*eit, és ha velük megszálltam a csúcsot, aggodalom nélkül vonulj tovább innen, mentsd magadat és seregedet, mert az ellenség, amelyet felülről minden hajítófegyverünk elér, nem mer majd utánatok menni, hacsak nem akar a vesztébe rohanni. (6) Minket meg majd csak kiszabadít innen vagy a római nép szerencséje, vagy saját bátorságunk."

(7) A *consul* megdicsérte, ő pedig, maga mellé véve a csapatokat, észrevétlenül átvágott az erdőn, és az ellenség csak akkor látta meg, amikor már majdnem elérték céljukat. (8) Míg a samnisokat földhöz szögezte a csodálkozás, és minden szem őt bámulta, Decius a *consul* számára is időt nyert, hogy seregét kedvezőbb terepre vezesse, és ő maga is birtokba tudta venni a csúcsot. (9) A samnisok, amíg hadijelvényeikkel hol erre, hol arra indultak, mindkét alkalmat elszalasztották: a *consul*t sem tudták csak a völgyben haladva üldözőbe venni, ahol az imént még kitűnő célpontot kínált dárdáiknak, és a Decius elfoglalta magaslat ellen sem indíthattak támadást felfelé. (10) De inkább az utóbbiak ellen tüzelte őket mind a harag, amiért meghiúsították tervüket, mind azok közelsége és emberhátránya. (11) Hol arra gondoltak, hogy fegyveresekkel zárják körül a dombot, és így elvágják Deciust a *consul*tól, hol arra, hogy utat nyitnak előttük, és csak akkor támadnak rájuk, ha már leértek a völgybe. Addig tétováztak, amíg rájuk nem esteledett.

(12) Decius eddig abban reménykedett, hogy a domb ellen alulról támadó ellenséggel kedvezőbb helyzetből tudja felvenni a harcot. Aztán már furcsállta,

hogy harcot sem kezdenek, de – ha már a támadástól elriasztotta őket a kedvezőtlen terep – még körül sem sáncolják őket. (13) Ekkor összehívta a *centurió*kat, és így szólt hozzájuk:

„Hogy lehet ilyen amatőr módon, ilyen hanyagul háborúskodni? Hogy tudták ezek legyőzni a sidicinusokat és a campaniaiakat? Hisz látjátok, hol erre, hol arra mozognak a jelvényeik, hol egy helyre vonják össze csapataikat, hol szétosztják. De ostromművek építéséhez senki sem fog, holott már rég körül lehetnénk sáncolva. No de mi is hozzájuk hasonlónak bizonyulnánk, ha tovább időznénk itt, mint feltétlenül szükséges. (14) Gyertek velem, és amíg még nem sötétedett be teljesen, puhatoljuk ki, hol helyezkednek el az őrszemeik, és hol találhatunk utat a menekülésre."

(15) Egyszerű katonaköpenybe öltözve tartott felderítést, és a *centurió*k is a közkatonák gúnyájában követték, nehogy az ellenség észrevegye, hogy a vezér jár körbe.

35.

(1) Ezután felállította az éjszakai őrségeket, és mindenki máshoz eljuttatta az üzenetet,[1] hogy a második őrségváltást jelző kürtjelre[2] fegyveresen, teljes csendben gyülekezzenek nála. (2) Amikor a parancs szerint egy hang nélkül összegyűltek, így szólt hozzájuk: „Maradjatok ugyanilyen csendben, katonák, amíg engem hallgattok, hagyjátok most a seregben szokásos tetszésnyilvánítást. Miután tervemet kifejtettem, azok, akik helyeslik, egy szó nélkül menjenek át a jobb oldalra. Azt a tervet fogjuk megvalósítani, amelyiket a többség óhajtja. (3) Most pedig hallgassátok meg, mire gondolok. Nem menekülésetek sodort ide benneteket, nem is tehetetlenségből maradtatok itt, amíg körül nem zárt az ellenség. Bátorságotokkal foglaltátok el ezt a helyet, és bátorságotokkal kell kijutnotok innen. (4) Azzal, hogy idejöttetek, egy nagyszerű sereget mentettetek meg a római nép számára, azzal pedig, hogy innen kitörtök, saját magatokat mentsétek meg! Úgy méltó, hogy akik kevesen lévén oly sokaknak voltatok segítségére, senki támogatására ne szoruljatok. (5) Olyan ellenséggel álltok szemben, amely tegnap egy egész hadsereget megsemmisíthetett volna, de hanyagságában elszalasztotta a kedvező alkalmat; ezt az előnyös fekvésű magaslatot a feje fölött csak akkor fedezte fel, amikor mi már elfoglaltuk. (6) Kis csapatunkat sok ezer emberével sem a feljutásban nem akadályozta meg, sem sáncművekkel nem vette körül,

[1] A római hadseregben kis táblákon *(tessera)* juttatták el a címzettekhez a jelszót, illetve egyéb rövid üzeneteket, parancsokat. Ez a *tesserarius* feladata volt.

[2] A négy éjszakai őrségváltás idejét a légió rangidős *centurió*ja határozta meg vízórás mérés alapján. Az egyes őrségváltások kezdetét és végét kürtszó jelezte.

miután megszálltuk ezt a helyet, bár erre bőven lett volna ideje nappal. Ha így ki tudtátok játszani, amíg figyelt és éber volt, álmában éppen így be kell hogy csapjátok, sőt nincs is más választásotok. (7) Mostani helyzetünkben ugyanis nem is annyira egy tervvel állok elő, inkább rámutatok az egyetlen megoldásra. (8) Hisz nincs mit mérlegelni azon, hogy itt maradjatok-e vagy elvonuljatok: a szerencse semmit nem hagyott meg nektek a fegyvereken és a fegyvereket nem feledő elszántságon kívül; ha pedig jobban félünk a vastól, mint férfiakhoz és rómaiakhoz illik, végez majd velünk az éhség és a szomjúság. Tehát egyetlen menekvés van: kitörni innen és elvonulni. (9) Ezt vagy nappal, vagy éjszaka kell végrehajtanunk. (10) Tessék, ez sem vitás kérdés: ha megvárjuk a reggelt, semmi remény arra, hogy az ellenség nem vesz körül bennünket összefüggő sánccal és árokkal – míg most, mint látjátok, csak a testükkel mint megannyi célponttal kerítették be a dombot. Márpedig ha az éjszaka alkalmas a kitörésre – és valóban az –, akkor erre minden bizonnyal az éjszakának ez az órája a legmegfelelőbb. (11) A második őrségváltás jelére gyűltetek össze: a halandókat ekkor nyűgözi a legmélyebb álom. Alvók között hatoltok majd át, és vagy csendben ki tudjátok őket játszani, hisz semmit sem gyanítanak, vagy ha észrevesznek, váratlan csatakiáltással kelthettek bennük rémületet. (12) Csak kövessetek, ahogy eddig; én pedig a szerencsét fogom követni, amely ide vezetett. Azok, akik tervemet célravezetőnek tartják, most sétáljanak át a jobb oldalra."

36.

(1) Mindnyájan jobb oldalra álltak, és követték Deciust, aki az ellenséges őrségek között, a nem ellenőrzött területen át vezette őket. (2) Már a tábor közepén túl jártak, amikor az egyik katona, miközben átlépkedett az alvó őrök fölött, megbotlott egy pajzsban, és az megzördült. Az őr erre felébredt, felrázta a szomszédját, és talpra ugorva fellármázták a többieket is, de sejtelmük sem volt, ki jár ott, barát-e vagy ellenség, a dombot megszállók próbálnak-e kitörni, vagy a *consul* foglalta el a tábort. (3) Decius, miután nem maradhattak többé észrevétlenek, csatakiáltást vezényelt, amivel az álomtól kábult samnisokat még úgy halálra is rémítette, hogy ijedtükben nem tudtak sem azonnal fegyvert ragadni, sem feltartóztatni, sem üldözőbe venni őket. (4) A római csapat, lekaszabolva az útjába kerülő őröket, a megzavarodott és ide-oda futkosó samnisok között átvágta magát a *consul* táboráig.

(5) Az éj még messze nem ért véget, és már biztonságban tudhatták magukat. Decius ekkor így szólt hozzájuk: ‚Dicsőség nektek, hős római katonák! Utatokat oda és vissza magasztalni fogja minden évszázad. (6) De ahhoz, hogy hősiességetek szembetűnő legyen, nappal és napfény kell, és ti nem azt érdemlitek, hogy

amikor ilyen dicsőséggel tértek vissza a táborba, az éjszaka csendje boruljon rátok. (7) Várjuk meg itt szép csendben a napfelkeltét."

Így is tettek. Amint megvirradt, Decius követet küldött előre a *consul*hoz. A hír hallatlan örömet keltett a táborban, és amikor körbejárt az üzenet, hogy akik mindnyájuk megmeneküléséért életüket kockáztatták, most épségben visszatértek, mindenki eléjük tódult, dicsérettel, szerencsekívánatokkal halmozta el, egyenként és együttesen megmentőiként üdvözölte őket. Hálálkodva magasztalták az isteneket, Deciust az égig dicsőítették. (8) Ez volt Decius tábori diadalmenete: fegyveresei kíséretében haladt át a tábor közepén, minden szem őrá szegeződött, és *tribunus* létére a *consul*nak kijáró tiszteletadás övezte.

(9) Amikor a fővezér sátra elé érkezett, a *consul* kürtszóval gyűlést hívatott össze, és belekezdett Decius jól megérdemelt dicséretébe. Decius közbeszólására azonban elhalasztotta a gyűlést; (10) az ugyanis azt tanácsolta, hogy minden egyebet tegyenek félre, amíg kezükben a jó alkalom. Rávette a *consul*t, hogy támadja meg az éjszakai rémülettől megzavarodott és a domb körül külön állásokba szétoszlott ellenséget, akik közül valószínűleg sokan az ő nyomukat követve szanaszét bolyonganak az erdőkben. (11) Fegyverbe szólították hát a légiókat, és elindultak a táborból. Minthogy a felderítők jelentéseiből már jobban ismerték a rengeteget, (12) kényelmesebb úton közelítették meg és rohanták le a mit sem sejtő ellenséget. Minthogy a mindenfelé szétszóródott és nagyrészt fegyvertelen samnis katonák nem tudtak sem egyesülni, sem fegyvert fogni, sem visszajutni a sánc mögé, a rómaiak először visszakergették őket a táborba, majd miután az előőrsökön is kitört a fejetlenség, a tábort is elfoglalták. A dombok körül harsogó csatakiáltás minden őrszemet megfutamított őrhelyéről. (13) Nagy részük még az ellenség érkezése előtt elmenekült. Azt a mintegy 30 000 embert, akiket a sáncok mögé űzött a rémület, mind egy szálig levágták, a tábort pedig kirabolták.

37.

(1) Miután jól végezték dolgukat, a *consul* összehívta a gyűlést, és nemcsak végigmondta megkezdett dicsérő beszédét, hanem meg is toldotta Decius iménti hősiességének magasztalásával, és a szokásos katonai jutalmakon kívül aranykoszorút, száz marhát és egy csodaszép, aranyozott szarvú, áldozatra hizlalt fehér bikát adott neki. (2) Minden egyes katonája, aki vele tartotta a dombot, egyszer s mindenkorra kétszeres gabonaadagot, egyszeri juttatásként pedig egy marhát és két tunikát kapott. A *consul* kitüntetései után nagy tetszésnyilvánítás közepette a légiók tették Decius fejére ajándékukat, egy fűből font ostromkoszorút; majd egy másik koszorút kapott, hasonló megbecsülés jeleként, saját katonáitól.

(3) Decius a kitüntetéseket magára öltve a gyönyörű marhát Marsnak áldozta fel, a többi százat pedig a vállalkozásában részt vett katonáknak ajándékozta, akiknek a légiók is egy-egy font tönkölylisztet és egy-egy *sextarius* bort adtak össze. Mindez rendkívüli vidámság és a katonák lelkes kiáltozása közepette zajlott le, amely mindannyiuk helyesléséről tanúskodott.

(4) A harmadik csatára Suessulánál[1] került sor. A Marcus Valerius által megfutamított samnis hadsereg, az ifjúság színe-virágát szólítva hadba, itt akart egy utolsó ütközetben szerencsét próbálni. (5) Suessulából lóhalálában hírnökök érkeztek Capuába, innen pedig lovasok száguldottak segítségért Valerius *consul*-hoz. (6) Azonnal felszedték a hadijelvényeket, és gyors menetben megindultak, a málhát és a tábort erős őrizet alatt hátrahagyva. A *consul* az ellenségtől nem messze egy igen szűkös helyet választott ki tábora számára, minthogy az igavonó állatokat és hajcsárokat mind otthagyták, csak lovaik voltak velük.

(7) A samnis sereg, mintha az ütközet nem tűrne halasztást, csatasorba állt, majd mivel senki nem vonult fel vele szemben, az ellenséges tábor ellen indult támadásra. (8) Amikor meglátták a katonákat a sáncon, és a mindenfelé kiküldött felderítők jelentették, mennyire kis helyet foglal el a tábor, vagyis az ellenség létszáma láthatólag csekély, (9) az egész sereg zúgva követelte, hogy temessék be az árkokat, rombolják le a sáncot, és törjenek be a táborba. Ha a vezérek nem tartják vissza a katonákat, e vakmerő lépéssel véget is ért volna a háború. (10) Minthogy azonban a nagy tömeget nehéz volt élelmezni – amíg Suessula alatt időztek, majd most, amíg a csatát várták, majdnem teljesen kifogytak minden élelemből –, úgy döntöttek, hogy amíg az ellenség a táborában reszket, ők kivezetik a földekre a katonákat gabonát szerezni. (11) Arra számítottak, hogy ezalatt a tétlenül üldögélő római katonáknak, akik málha nélkül jöttek, így csak annyi gabonát hoztak magukkal, amennyit a fegyverekkel együtt a vállukon megbírtak, elfogy az utolsó falatjuk is.

(12) A *consul*, látva, hogy az ellenség szerteszét kóborol a földeken, és csak imitt-amott hagyott hátra néhány előőrsöt, néhány buzdító szót intézett katonáihoz, majd megindult a tábor ellen. (13) Az első csatakiáltással és rohammal el is foglalták, és több ellenséges katonát öltek le a sátrakban, mint a kapuknál vagy a sáncon. A *consul* a zsákmányolt hadijelvényeket egy helyre hordatta össze, majd két légiót hátrahagyott őrségül, szigorúan meghagyva nekik, hogy ne kezdjék meg a zsákmányolást, amíg ő vissza nem tér. Ezután felsorakoztatta seregét, nekiindult, (14) és a szétszéledt samnisok között – akiket előreküldött lovassága úgy kergetett maga előtt, mint hajtóvadászaton a vadakat – rettene tes öldöklést rendezett. (15) A samnisok ugyanis ijedtükben azt sem tudták

[1] Ez a város a caudiumi kettős szurdok bejárata közelében feküdt.

eldönteni, melyik hadijelvény körül egyesüljenek, sem azt, hogy a táborba meneküljenek-e vagy inkább messzebbre. (16) Olyan rémülten futottak meg, hogy körülbelül 40 000 pajzsot – jóllehet nem estek el ennyien – és a táborban zsákmányoltakkal együtt mintegy 170 hadijelvényt vittek a *consul* elé. (17) Ezután visszatértek az ellenséges táborba, ahol az egész zsákmányt megkapták a katonák.

38.

(1) E csata végeredményének láttán a faliscusok, akikkel fegyverszüneti megállapodás volt érvényben, békeszerződésért fordultak a *senatus*hoz, a latinok pedig már készen álló seregeikkel Róma helyett a paelignusok[1] ellen kezdtek háborút. (2) Sőt a diadal híre Itália határain túl is elterjedt: még a karthágóiak is szerencsét kívánó követséget küldtek Rómába, és velük egy 25 font súlyú aranykoszorút a capitoliumi Iuppiter szentélye számára. (3) A két *consul* diadalmenetet tartott a samnisokon aratott győzelemért. Mögöttük vonult kitüntetéseivel Decius, nagy dicsőségtől övezve, és a katonák rögtönzött, tréfás verseiben a *tribunus* neve nem kevesebbszer hangzott el, mint a *consul*oké.

(4) Ezután meghallgatták a Campaniából és Suessulából érkezett követeket, és kérésükre úgy döntöttek, hogy helyőrséget telepítenek hozzájuk téli táborokba a samnis betörések elhárítására. (5) Capua már akkor sem volt jó hatással a katonai fegyelemre:[2] a katonák harci kedve megcsappant a legváltozatosabb gyönyörök élvezetében, elfordult hazájuk emlékétől, és a téli táborban arról szövögettek terveket, hogy Capuát hasonló merénylettel kellene elragadni a campaniaiaktól, ahogy ők vették el a föld régi lakóitól.[3] (6) Meg is érdemelnék – mondogatták –, ha az általuk mutatott példa fordulna ellenük. Miért legyen Itália legtermékenyebb földje és a földhöz méltó város a campaniaiaké, akik sem magukat, sem tulajdonukat nem képesek megvédelmezni, és miért ne a győztes hadseregé, amely saját vérével és verítékével űzte el innen a samnisokat? (7) Hát igazság az, hogy alattvalóik élvezik ezt a termékeny és gyönyörű vidéket, ők pedig a katonáskodástól elgyötörve Róma környékének egészségtelen és aszályos földjein küszködnek, vagy a napról napra növekvő uzsorát kell tűrniük, ezt az ótvart, amely beette magát a Városba?

(8) Miközben titkos összejöveteleiken ezekről a tervekről tárgyaltak, de még nem hozták köztudomásra őket, megérkezett az új *consul*, Gaius Marcius Rutilus, akinek sorshúzással Campania jutott feladatul, míg tiszttársa, Quintus Servilius

[1] Az oszk nyelvet beszélő paelignusok az Abruzzókban éltek, a mai Aterno folyó környékén.

[2] A campaniai fényűzés morált romboló hatására a legékesebb történetírói példa Hannibal capuai téli táborozása (XXIII. 18. 8–16).

[3] Vö. IV. 37. 1–2.

a Városban maradt [342]. (9) Marcius mindent pontosan megtudott a *tribunusoktól*, és mivel életkora és tapasztalata bölccsé tette – hiszen negyedszer volt *consul*, és viselte már a *dictator*i és *censor*i méltóságot is –, azt vélte legjobbnak a katonák tettvágyának megtörésére, ha sikerül elérnie, hogy az összeesküvők lemondanak tervük azonnali végrehajtásáról abban a hitben, hogy bármikor megvalósíthatják azt. Ezért elterjesztette a pletykát, hogy a városok őrsége jövőre is ugyanott fog téli táborban állomásozni. (10) Szét voltak ugyanis osztva Campania városaiban, és az összeesküvés Capuából kiinduló szálai az egész hadseregre kiterjedtek. Miután így nem érezték többé, hogy sürgetné őket az idő, a lázadás egy időre lecsillapodott.

39.

(1) A *consul*, miután nyári táborba vezette katonáit, elhatározta, hogy amíg a samnisok nem háborgatják, a zavarkeltők eltávolításával megtisztítja seregét. Egyeseknek azt mondta, kitelt a katonaidejük, másoknak, hogy már kiöregedtek vagy erővel nem bírják a szolgálatot. (2) Sok katonát küldött szabadságra azon a címen, hogy a telet úgyis hazájuktól és otthonuktól távol töltötték, előbb csak egyeseket, majd egész *cohors*okat; megint másokat katonai érdekekre hivatkozva helyezett át, mindenkit máshová. (3) A hazatérteket a másik *consul* és a *praetor* Rómában tartotta, különböző ürügyekkel halogatva visszaküldésüket. (4) Kezdetben, amíg nem sejtették, hogy rászedik őket, nem volt ellenükre viszontlátni otthonukat. De később rájöttek, hogy a legelőször szabadságoltak sem tértek még vissza a hadijelvényekhez, és szinte nem is küldtek el mást a seregtől, csak azokat, akik Campaniában töltötték a telet, és közülük is elsősorban a lázadás szervezőit. Előbb elcsodálkoztak, majd határozott félelem fogta el őket, hogy terveik kitudódtak, (5) most pedig majd jön a nyomozás, a feljelentések, egyik titkos kivégzés a másik után, egyszóval a *consul*ok és az atyák féktelen és kegyetlen zsarnokoskodása velük szemben.

(6) Ezekről suttogtak titokban a táborban maradottak, amikor feltűnt nekik, hogy a *consul* milyen ügyesen eltávolította az összeesküvés mozgatóit. (7) Ekkor az egyik *cohors*, mivel Anxurtól nem messze állomásozott, megszállta Lautulae mellett a tenger és a hegy között fekvő szűk szorost, hogy összegyűjtse azokat, akiket a *consul*, mint előbb említettem, a legkülönbözőbb ürügyekkel elküldött.

(8) Számuk már egészen tekintélyesre nőtt, csak egy vezér hiányzott ahhoz, hogy igazi sereggé szerveződjenek. Így hát csak úgy rendezetlenül elindultak zsákmány után, és eljutottak Alba környékére, ahol Alba Longa hegye alatt sánccal körülvett tábort vertek. (9) A védművek felépítése után a nap hátralévő részében azon vitáztak, kit válasszanak vezérüknek, mert a jelenlévők közül senkiben sem bíztak meg maradéktalanul. (10) De kit hívhatnának el magukhoz

Rómából? Akad-e bárki az atyák közül vagy a köznépből, aki tudatosan vállalna ekkora veszélyt, és akire nyugodtan rá lehetne bízni a jogtalanságok miatt felbőszült sereg ügyét?

(11) Másnap, miközben még mindig erről folyt a vita, az egyik portyázó csapat hírül hozta, hogy Tusculumban gazdálkodik a birtokán Titus Quinctius, fütyülve a Városra és a tisztségekre.[1] (12) Ez a patrícius származású férfiú, amikor egy sebesülés miatt megsántult, és ezért félbeszakadt fényes katonai pályafutása, úgy döntött, hogy falun éli le életét, távol a közélettől. (13) A katonák, mihelyt meghallották a nevét, rögtön tudták, kiről van szó, és elhatározták, hogy próba-szerencse, elhívják maguk közé. (14) De mivel nem remélhették, hogy önként enged óhajuknak, úgy döntöttek, erőszakhoz és megfélemlítéshez folyamodnak. Így a küldetésre kiszemelt katonák éjnek idején hatoltak be Quinctius vidéki házába, legmélyebb álmában lepték meg, és közölték vele, hogy két lehetősége van – vagy velük tart és elvállalja a fővezéri tisztséget, vagy ha ellenállni próbál, halál fia. Azzal elhurcolták a táborba. (15) Itt a különös fordulattól halálra rémült Quinctiust, alighogy megérkezett, fővezérként üdvözölték, odavitték neki tisztsége jelvényeit, és felszólították, hogy vezesse őket a Város ellen. (16) Ezután inkább saját felbuzdulásukban, mint a vezér terve szerint megragadták hadijelvényeiket, és támadásra kész menetben elérkeztek a most Via Appiának nevezett út (8) mérföldkövéig. (17) Azonnal meg is indultak volna a Város ellen, ha nem jut fülükbe a hír, hogy hadsereg vonul feléjük, élén az ellenük kinevezett *dictator*ral, Marcus Valerius Corvusszal és a lovassági főparancsnokkal, Lucius Aemilius Mamercusszal.

40.

(1) Mihelyt látótávolságba értek, és felismerték a fegyvereket és hadijelvényeket, a támadók dühét lecsillapította hazájuk emléke. (2) Ők még nem ontották olyan bátran a polgárvért, nem ismertek más háborút, mint a külső ellenség ellenit, és a honfitársaiktól való elszakadás volt számukra a megátalkodott harag végső foka. Így mindkét részről vezérek és katonák egyaránt keresték a lehetőséget a találkozásra, tárgyalásra. (3) Így volt ezzel mind Quinctius, akinek már a hazájáért vívott háborúból is elege volt, nemhogy a haza elleniből, mind Corvus, aki szerette minden polgártársát, főleg a katonákat, legfőképpen pedig saját hadseregét. Corvus előlépett, hogy tárgyaljon az ellenféllel. (4) Amikor felismerték, a lázadók ugyanolyan tisztelettel csendesedtek el, mint saját katonái.

[1] Azonosítása kétséges: talán T. Quinctius Poenusról (VI. 38. 2, 42. 4) van szó, de akár egy ismeretlen másik személy is szóba jöhet.

„Katonák – mondta –, amikor elindultam a Városból, csak arra kértem a halhatatlan isteneket, a ti isteneiteket, az államéit és az enyéimet, csak azért a kegyért esedeztem hozzájuk, hogy ne győzelmet adjanak nekem fölöttetek, hanem a veletek való kiegyezés dicsőségét. (5) Volt és lesz elég alkalmunk, hogy háborús dicsőséget szerezzünk; most a békére kell törekednünk. Imámat, amellyel a halhatatlan isteneket kérleltem, ti teljesíthetitek, (6) ha hajlandóak vagytok belegondolni, hogy nem samnis, nem volscus, hanem római földön táboroztok! A dombok, amelyeket láttok, hazátok dombjai, hogy ez a hadsereg a ti polgártársaitokból áll, én pedig a ti *consul*otok vagyok, akinek vezetésével és jósjeleivel tavaly kétszer vertétek szét a samnisok légióit, kétszer vettétek be rohammal táborukat. (7) Katonák! Én az a Marcus Valerius Corvus vagyok, aki jótéteményekkel és nem önkényeskedéssel bizonyítottam előttetek nemességemet, aki sosem kezdeményeztem ellenetek egy zsarnoki törvényt, egy kegyetlen *senatus*i határozatot sem, és amikor hatalom volt a kezemben, mindig szigorúbb voltam magamhoz, mint hozzátok. (8) És ha valakinek joga van, hogy büszke legyen nemzetségére, bátorságára, méltóságára és tisztségeire, nos, én olyan ősöktől származom, olyan bizonyságát adtam bátorságomnak, és olyan fiatalon nyertem el a *consul*ságot, hogy 23 évesen *consul* lévén nemcsak a köznéppel, de még az atyákkal szemben is dölyfösen viselkedhettem volna. (9) De hallottatok-e olyasmiről, hogy bármi sértőbbet mondtam vagy tettem volna *consul*ként, mint *tribunus* koromban? Ilyen szellemben viseltem kétszer egymás után a *consul*i tisztséget, és a *dictator*i teljhatalmat is így fogom gyakorolni: nem leszek elnézőbb seregem és hazám katonáival sem, mint – borzadok kimondani is! – veletek, ellenségeivel szemben. (10) Ti fogtok előbb kardot rántani ellenem, nem én ellenetek, és ha csatára kerül a sor, nálatok szólal meg először a kürtjel, ti kezditek a csatakiáltást és a támadást. (11) Csak rajta, szánjátok rá magatokat arra, amire nem szánták rá magukat atyáitok és nagyatyáitok, sem azok, akik kivonultak a Szent Hegyre, sem azok, akik később megszállták az Aventinust.[1] (12) Várjátok meg, amíg, mint egykor Coriolanushoz, mindegyikőtök elé zilált hajjal vonul majd a Városból anyátok és hitvesetek. Akkor a volscus seregek veszteg maradtak, mert egy római volt a vezérük, de ti, egy római hadsereg, nehogy abbahagyjátok ezt az istentelen háborút! (13) Te, Titus Quinctius – bármilyen szerepet töltesz is be náluk, akár önként, akár kényszerből –, ha csatára kerül a dolog, vonulj vissza a leghátsó vonalba, mert még mindig becsületesebb dolog megszaladni polgártársaid elől, mint hazád ellen harcolni. (14) Most helyesen és becsületesen teszed, hogy béketárgyalásunkon az elsők között állsz, és tolmá-

[1] Kr. e. 494-ben vonult ki a köznép a Szent Hegyre (II. 32.), és Kr. e. 449-ben foglalták el a plebejus katonák az Aventinust (III. 50.).

csa leszel üdvös beszélgetésünknek. Álljatok elő méltányos követelésekkel és ajánlatokkal! Bár még a méltánytalanokat is inkább el kell fogadnunk, semhogy bűnös harcba bocsátkozzunk egymás ellen!"

(15) Titus Quinctius könnyeket ontva fordult seregéhez e szavakkal:

„Katonák, ha egyáltalán hasznotokra lehetek, sokkal jobb vezéretek leszek a békekötésben, mint a háborúban. (16) Nem egy volscus vagy samnis szólt most hozzátok, hanem egy római, a ti *consul*otok és fővezéretek, akinek a jósjeleit már megtapasztaltátok, amikor alatta harcoltatok – ne akarjátok a másik oldalról is megtapasztalni. (17) A *senatus* talált volna más hadvezéreket is, akik ádázabbul küzdenének veletek; lám, mégis őt küldte, aki a leginkább jót akar nektek, saját katonáinak, és akiben mint saját fővezéretekben leginkább megbízhattok. (18) Ha ők is a békét akarják, holott minden bizonnyal ők győznének, mi mit akarjunk? Miért nem számolunk le inkább a haraggal és a reménnyel, e rossz tanácsadókkal, és miért nem bízzuk magunkat és mindenünket az ő jól ismert becsületességére?"

41.

(1) Mivel mindnyájan hangos kiáltozással fejezték ki egyetértésüket, Titus Quinctius a hadijelvények elé lépve kijelentette, hogy a katonák mostantól alárendelik magukat a *dictator*nak. Arra kérte őt, hogy fogja pártját szerencsétlen polgártársainak, és támogassa őket azzal a becsületességgel, amellyel az állam ügyeit is intézni szokta. (2) A maga számára – mondta – nincs kérése, ő egyedül bűntelenségétől akar bármit remélni; de katonáival legyenek elnézőek, mint őseik voltak egykor a köznéppel, majd később a légiókkal szemben, és ne büntessék meg őket a lázadásért.

(3) A *dictator* elismerését fejezte ki Quinctiusnak, és a többieket is megnyugtatta, majd visszavágtatott a Városba. Az atyák jóváhagyásával javaslatot terjesztett a nép elé a Peteliai-ligetben, hogy egyetlen katonát se vonjanak felelősségre a lázadásért. Tisztelettel kérte a polgárokat, hogy se tréfás, se komoly formában ne kárhoztassanak senkit a történtekért. (4) Hoztak egy katonai átoktörvényt is, amely szerint egyetlen katona nevét sem lehet saját beleegyezése nélkül törölni a jegyzékből, és a törvényt kiegészítették azzal, hogy senki nem lehet katonai *tribunus* ott, ahol rangidős *centurió*ként szolgált. (5) Ezt az intézkedést az összeesküvők Publius Salonius miatt követelték, aki majdnem évente volt hol katonai *tribunus*, hol első *centurio* – ahogy most mondják: *primi pili*. (6) A katonák nehezteltek rá, mert mindig ellenezte lázadó terveiket, és hogy ne kelljen részt vennie az összeesküvésben, meg is szökött Lautulaeból. (7) Amikor pedig a *senatus* ezt az egyetlen pontot Saloniusra való tekintettel nem akarta elfogadni, Salonius maga kérte az atyákat és összeírtakat, hogy ne becsüljék

többre őt, mint a polgárság megbékélését, és elérte, hogy ezt is megszavazzák. (8) Ugyanilyen túlzó követelés volt, hogy a lovagok zsoldjából – amely akkoriban a gyalogosokénak háromszorosa volt – vegyék el az állami támogatást,[1] amiért szemben álltak az összeesküvéssel.

42.

(1) A fenti eseményeken kívül néhány szerző még azt is megemlíti, hogy Lucius Genucius nép*tribunus* javaslatot terjesztett a köznép elé, hogy tiltsanak meg minden uzsorát. (2) Más néphatározatok állítólag úgy rendelkeztek, hogy senki tíz éven belül kétszer nem viselheti ugyanazt a hivatalt, nem tölthet be egyazon évben két tisztséget, és akár két plebejus *consul*t is lehet választani. Ha a köznépnek valóban sikerült kivívnia ezeket az engedményeket, az bizonyítja, hogy nem csekély ereje lehetett a lázadásnak.

(3) Más évkönyvek nem tudnak Valerius *dictator*i kinevezéséről, hanem azt állítják, hogy az egész ügyet a *consul*ok intézték el. Szerintük a lázadó tömeg nem Rómába érkezése előtt, hanem Rómában ragadott fegyvert. (4) A lázadók éjjel nem Titus Quinctius vidéki birtokára, hanem Gaius Manlius[2] házába hatoltak be, és őt kényszerítették, hogy legyen a vezérük. (5) Azután a negyedik mérföldkőhöz meneteltek, és ott építettek ki maguknak egy megerősített állást. A megbékélést sem a vezérek hozták szóba először, hanem amikor a két sereg fegyveresen felsorakozott az ütközetre, a katonák egyszer csak üdvözölték egymást, (6) majd elvegyültek ellenfeleikkel, könnyek között ölelkeztek össze és szorongatták egymás kezét, a *consul*ok pedig látva, hogy katonáiknak eszükben sincs küzdeni egymással, kénytelen-kelletlen javaslatot tettek az atyáknak az egyetértés helyreállítására. (7) Vagyis a régi források csak abban egyeznek meg, hogy volt egy lázadás, de aztán sikerült elsimítani.

(8) A zendülés hírére és a samnisok ellen kezdett súlyos háború miatt jó néhány nép hűtlenné vált a római szövetséghez, és amellett, hogy a latinokkal kötött szerződés már régen nem volt megbízható, váratlanul a privernumiak is portyára indultak, és végigpusztították két velük szomszédos római *colonia*, Norba és Setia területét.

[1] A lovagok kétféle állami támogatást kaptak: egyrészt a ló beszerzésére *(aes equestre)*, másrészt az etetésére *(aes hordearium)*. Ezeket az özvegyek és árvák hozzájárulásaiból fedezte az állam.

[2] Nem lehet tudni, hogy ez a C. Manlius azonos-e a 379-es év hasonló nevű katonai *tribunus*ával.

VIII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 341–322)

A latinok a campaniaiakkal együtt elpártolnak, és követek útján felajánlják a *senatus*nak a békét annak fejében, hogy az egyik *consul*t ezentúl a latinok közül válasszák. Az üzenet átadása után elöljárójuk, Annius lezuhan a Capitoliumról[1] és szörnyethal.

T. Manlius *consul* lefejezteti a fiát, amiért parancsa ellenére harcba szállt a latinokkal, hiába győzött. Amikor a rómaiak a csatában nehéz helyzetbe kerülnek, P. Decius, a másik *consul* áldozatul ajánlja önmagát a hadseregért, és lovát megsarkalva az ellenség sűrűjébe vágtat. Elesik, és halálával visszaszerzi a rómaiaknak a győzelmet. A latinok meghódolnak. A Rómába visszatérő T. Manlius fogadására a fiatalok közül senki nem vonul ki.

Minucia Vesta-szüzet elítélik paráznaságért.

Miután a rómaiak legyőzték az ausonokat és elfoglalták városukat, megalapítják Cales és Fregellae *coloniá*kat.

Több matrónát méregkeverésen kapnak; legtöbbjük azonnal megissza a főzetét, és meghal. Ekkor hoznak először törvényt a méregkeverésről.

A privernumiak háborút kezdenek, vereséget szenvednek, majd megkapják a polgárjogot. A neapolisziak a háború és ostrom során vereséget szenvednek, és megadják magukat. Az ostrom vezetője, Q. Publilius az első, akinek fővezéri megbízatását meghosszabbítják, és akinek *proconsul*i minőségben ítélnek meg diadalmenetet.

A köznép megszabadul az adósrabszolgaságtól egy L. Papirius nevű hitelező bujasága miatt, aki adósát, C. Publiliust fajtalanságra próbálta kényszeríteni.

Amikor L. Papirius Cursor *dictator* visszatér a Városba a hadseregtől, hogy megújítsa a jósjeleket, Q. Fabius lovassági főparancsnok enged a jó alkalom csábításának, a *dictator* rendelete ellenére csatát vállal a samnisokkal, és győzelmet arat. A *dictator* ezért meg akarja büntetni, de Fabius Rómába menekül, és bár érveléssel nem sokra jut, a nép kérésére büntetlenül megússza.

Ezenkívül: győzelmek a samnisok fölött.

1.

(1) Már hivatalba léptek az új *consul*ok, Gaius Plautius (másodszor) és Lucius Aemilius Mamercus [341], amikor Setiából és Norbából hírnökök érkeztek Rómába, hogy jelentsék a privernumiak elpártolását, és elpanaszolják a tőlük

[1] Helyesebben csak a capitoliumi Iuppiter-templom lépcsőjéről, vö. VIII. 6. 2.

elszenvedett csapást. (2) Annak is híre jött, hogy a volscus hadsereg az antiumiak vezetésével tábort ütött Satricum előtt. Sorshúzás útján mindkét háború vezetése Plautius *consul*nak jutott, (3) aki először Privernum alá vonult, és azonnal nyílt csatát vállalt. Az ellenséget nem túl nagy erőfeszítés árán legyőzte, a várost elfoglalta, és erős helyőrséggel biztosítva visszaadta a privernumiaknak, területük kétharmad részét viszont elvette tőlük. (4) A győztes sereg innen Satricumhoz vonult az antiumiak ellen. Véres csatát vívtak, amelyben mindkét sereg nagy veszteségeket szenvedett. Mielőtt még bármelyik fél javára billent volna a mérleg, vihar választotta szét a viaskodókat. A rómaiak, akiket nem merített ki a félbemaradt küzdelem, másnap újra felkészültek a csatára. (5) A volscusok számba véve, micsoda férfiakat veszítettek el a csatában, korántsem lelkesedtek ennyire egy újabb erőpróbáért; az éjszaka folyamán vesztesek módjára, pánikszerűen vonultak el Antium alól, még sebesültjeiket és málhájuk egy részét is hátrahagyták. (6) A rómaiak mind az ellenséges holttestek körül, mind a táborban igen sok fegyvert találtak. A *consul* kijelentette, hogy ezeket Lua Anyának ajánlja fel,[1] majd a tengerpartig végigdúlta az ellenséges területeket.

(7) A másik *consul*lal, Aemiliusszal szemben, amikor betört a szabell földre, a samnisok sehol nem szálltak táborba, nem vonultak fel légióikkal. Miközben tűzzel-vassal pusztította a földeket, felkeresték a samnisok békét kérő követei. (8) Ő a *senatus*hoz utasította őket, ahol miután szót kaptak, harcias büszkeségüket félretéve azt kérték, hogy a rómaiak kössenek velük békét, és engedjék meg, hogy háborút indíthassanak a sidicinusok ellen. (9) Utóbbi kérésüket már csak azért is jogosnak tartják – mondták –, mert ők a római nép barátságát szerencsés helyzetükben keresték, nem pedig csak a bajban, mint a campaniaiak. Ráadásul ősi ellenségeik, a sidicinusok ellen fognának fegyvert, akik a rómaiakkal nem voltak soha barátságban: (10) sem békében nem folyamodtak Róma barátságáért, mint a samnisok, sem háborúban a segítségéért, mint a campaniaiak, és nem állnak Rómának sem védelme, sem fennhatósága alatt.

2.

(1) Titus Aemilius *praetor*[2] – miután kikérte a *senatus* véleményét a samnisok kéréseiről, és az atyák úgy nyilatkoztak, hogy újra szövetséget kell kötni velük[3] – ezt a választ adta a samnisoknak: (2) Nem a római népen múlt, hogy barátságuk nem bizonyult maradandónak, de nincsenek ellene, hogy helyreállítsák azt, miután a samnisok megcsömörlöttek az önnön hibájukból kitört háborútól. (3)

[1] Az így felajánlott fegyvereket a rómaiak általában elégették.

[2] A *consul*okat távollétükben a *praetor* helyettesítette.

[3] Az első szövetségkötésről lásd: VII. 19. 4.

Ami pedig a sidicinusok ügyét illeti, nem avatkoznak bele a samnis nép szabad döntési jogába béke és háború kérdésében. (4) – A szerződést megkötötték, és mihelyt a samnis követek hazaértek, a római sereg elvonult; kaptak egyévi zsoldot és három hónapra elegendő élelmet, a *consul* ugyanis ezzel a feltétellel biztosította a fegyvernyugvást a követek visszaérkezéséig.

(5) A samnisok eddig Róma ellen harcoló csapataikkal a sidicinusok ellen vonultak, és joggal remélhették, hogy hamarosan elfoglalják az ellenség fővárosát.[1] (6) A sidicinusok először a rómaiaknak ajánlották fel a meghódolást; a *senatus* azonban elutasította, mondván: túl későn, a végső veszedelemtől szorongatva akarják megadni magukat. Erre a már saját elhatározásukból is fegyverben álló latinokhoz fordultak. (7) A háborúból a campaniaiak sem maradtak ki, sokkal elevenebben élt ugyanis bennük a samnisoktól elszenvedett jogtalanság, mint a rómaiaktól kapott jótétemény emléke. (8) Ebből a sok népből egyetlen nagy hadsereg alakult, amely a latinok vezetésével betört a samnisok területére. Több kárt okoztak pusztításaikkal, mint csatában, és bár az összecsapásokban a latinok kerekedtek felül, mégis jobbnak látták kivonulni az ellenség területéről, mert nem szerettek volna több ütközetet.

(9) Ennyi időt nyertek a samnisok, hogy követeket küldhessenek Rómába. Ezek a *senatus* elé járulva felpanaszolták, hogy most Róma szövetségeseiként ugyanazt kell elszenvedniük, mint amikor az ellenségei voltak. (10) Esdekelve kérték hát, elégedjenek meg a rómaiak azzal, hogy kiragadták a samnisok kezéből a biztosnak ígérkező győzelmet ellenségeik, a campaniaiak és a sidicinusok fölött, és ne engedjék, hogy a leggyávább népek még diadalt is arassanak fölöttük. (11) Ha a latinok és a campaniaiak római alattvalók – mondták –, tartsák távol őket hatalmi szóval a samnis földtől, ha pedig ellenszegülnek a parancsuknak, fegyverrel bírják őket jobb belátásra.

(12) Minthogy a rómaiak nem szívesen vallották volna be, hogy a latinok már nincsenek az ő hatalmukban, és mivel nem akarták felelősségre vonással nyílt ellenséggé tenni őket, kétértelmű választ adtak a samnisoknak. (13) A campaniaiaknak – mondták – más a jogállása: nem szerződés, hanem megadás révén kerültek Róma fennhatósága alá, ezért akár tetszik nekik, akár nem, nyugton fognak maradni. A latinokkal kötött szerződésben azonban nincs kikötve, hogy nem viselhetnek háborút azzal, akivel akarnak.

3.

(1) Ezzel a válasszal a rómaiak a samnisokat kétségben hagyták szándékaik felől, ugyanakkor a fenyegető hangnem ellenük fordította a campaniaiakat, a latinok

[1] A sidicinusok legfontosabb városa Teanum Sidicinum volt.

elbizakodottsága pedig csak fokozódott, gondolván, Róma felől már bármit megtehetnek. (2) Így a latinok vezetői azzal az ürüggyel, hogy a samnisok ellen készülődnek háborúra, sűrűn hívtak össze gyűléseket, és minden összejövetelen titokban a Róma ellen indítandó háború tervét forralták. Campania népe pedig a megmentői ellen készülő háborúhoz is csatlakozott. (3) De bármennyire is igyekeztek mindezt titokban tartani – az volt a tervük, hogy mielőtt Róma bármit lépne, leszámolnak a hátukat fenyegető samnisokkal –, az összeesküvés híre néhány ember személyes vendégbarátai és rokonai révén eljutott Rómába. (4) A *consul*ok a *senatus* felszólítására hivatali idejük letelte előtt letették tisztüket, hogy a fenyegető komoly háborúra való tekintettel minél előbb megválaszthassák az új *consul*okat. Ekkor vallásos aggodalomból, nehogy olyanok vezessék a választási gyűlést, akiknek hivatali idejét megrövidítették, *interregnum*ot léptettek életbe. (5) Két *interrex* volt: Marcus Valerius és Marcus Fabius. Ez utóbbi vezetésével választották meg *consul*nak Titus Manlius Torquatust (harmadszor) és Publius Decius Must [340].

(6) Ismeretes, hogy ebben az évben érkezett Itáliába hajóhadával Alexandrosz, Épeirosz királya.[1] Ha vállalkozását kezdetben siker koronázta volna, ez a háború kétségtelenül Rómára is kiterjed. (7) Ugyanebben a korban vitte végbe nagy tetteit a háborúban legyőzhetetlen Nagy Sándor, Alexandrosz nővérének fia, akit aztán a földkerekség másik részén, fiatalon ragadott el a szerencse, betegséget küldve rá.

(8) A rómaiak, noha már nem volt kétséges szövetségeseik és a latinság elpártolása, úgy tettek, mintha a samnisok miatt, nem pedig magukért aggódnának, és a latinok tíz vezető emberét Rómába rendelték, hogy megparancsolják nekik, amit akarnak. (9) Latiumnak akkor két *praetor*a volt, mindketten egy-egy római *coloniá*ból: a setiai Lucius Annius és a circeiibeli Lucius Numisius. Az ő felszólításukra ragadott fegyvert nemcsak Signia és Velitrae – szintén római *coloniá*k –, de a volscusok is. Őket név szerint látták jónak Rómába rendelni. (10) Mindenki tisztában volt megidézésük okával. Ezért a *praetor*ok elindulásuk előtt gyűlést tartottak, ahol bejelentették, hogy a *senatus* beidézte őket, és a gyűlés elé terjesztették véleményüket arról, hogy miről fognak velük tárgyalni, és mit kellene erre válaszolni.

[1] Az épeiroszi Alexandrosz Olümpiasznak, Nagy Sándor édesanyjának az öccse volt. A makedón II. Philipposz juttatta őt Épeirosz trónjára, akinek a lányát, Kleopatrát 339-ben feleségül is vette. Alexandrosz itáliai hadjárata, amelyet a tarentumiak megsegítésére indított, Livius adataitól (341/340–327) eltérően inkább 334/333 és 331/330 közé tehető.

4.

(1) Különféle javaslatok hangzottak el, mire Annius így szólt: „Noha jómagam már elmondtam, hogy szerintem mit kellene válaszolni, mégis úgy vélem, hazánk sorsát nem az dönti el, hogy mit mondunk, hanem hogy mit teszünk. Ha feltárjuk terveinket, könnyű lesz hozzájuk megtalálni a szavakat. (2) Ha ugyanis bírjuk még az egyenrangú szövetség álcájába bújtatott szolgaságot, akkor nincs más hátra: áruljuk el a sidicinusokat, lessük a parancsait most már a rómaiak mellett a samnisoknak is, és feleljük azt a rómaiaknak, hogy persze, egyetlen intésükre letesszük a fegyvert! (3) De ha végre-valahára a szabadság vágya emészti a szívünket, ha valóban szövetségi szerződés köt minket hozzájuk, ha a szövetség jogegyenlőséget jelent, és most már dicsekedhetünk azzal, amit egykor szégyelltünk, hogy a rómaiak vérrokonai vagyunk, ha szövetséges seregnek tekintik seregünket, amelyet maguk mellé véve megkétszerezik haderejüket, és nem akarják, hogy ez a sereg külön utakat járva maga kezdjen háborút vagy kössön békét – akkor miért nem valósítjuk meg a teljes egyenlőséget? (4) Miért nem kerül ki az egyik *consul* a latinok közül? Akik a hadsereg felét adják, azoknak a hatalom fele is jár! (5) Számunkra ez önmagában nem nagy megtiszteltetés, hisz ezáltal elismerjük Róma vezető szerepét Latiumban, de hogy mégis megtisztelőnek látszik, abban a mi hosszas béketűrésünk a hibás. (6) De ha valaha is vártátok azt a napot, amikor osztozhattok velük a hatalomban, és szabadságotok megvalósul, íme, ez a nap eljött, meghozta bátorságotok és az istenek jóindulata. (7) Próbára tettétek a türelmüket azzal, hogy nem adtatok csapatokat.[1] Semmi kétség, hogy haragra lobbantak, amikor felrúgtunk egy több mint két évszázados hagyományt. Mégis elviselték ezt a sérelmet. (8) Saját szakállunkra háborút viseltünk a paelignusok ellen,[2] ők pedig, akik azelőtt még arra sem jogosítottak fel bennünket, hogy mi magunk védjük meg a saját határainkat, most egy szóval sem tiltakoztak. (9) Hallották, hogy védelmünkbe vettük a sidicinusokat, hogy Campania átpártolt tőlük hozzánk, hogy sereggel készülődünk szövetségeseik, a samnisok ellen, és még csak ki sem mozdultak a Városból. (10) Mit jelentsen ez a nagy önuralom, ha nem azt, hogy tudatában vannak a mi erőnknek és a sajátjuknak? Hiteles forrásokból tudom, hogy Róma *senatus*a az ellenünk panaszt emelő samnisoknak is olyan választ adott, amelyből világosan kitűnik, hogy már ők maguk sem támasztanak igényt a Latium fölötti uralomra. Igényeljétek hát és vegyétek birtokba azt, amit hallgatólagosan ők maguk engednek át nektek! (11) Ha pedig valaki félne ennek a követelésnek hangot adni – nos, én kijelentem, hogy nemcsak a római nép és a *senatus*, hanem

[1] Vö. VI. 10. 6–9, VII. 25. 5–7.
[2] VII. 38. 1.

a Capitoliumon trónoló Iuppiter füle hallatára fogom kimondani: ha velünk szerződést és szövetséget akarnak, közülünk kell választaniuk az egyik *consul*t és a *senatus* felét."

(12) Miután ily merész hangon tette meg javaslatát, sőt ígéretét is, nagy tetszésnyilvánítás közben egyhangúlag felhatalmazták, hogy beszéljen és cselekedjen úgy, ahogy az egész latinság érdekében és saját lelkiismerete szerint a legjobbnak látja.

5.

(1) Mihelyt a követség Rómába érkezett, ennek ügyében összeült a *senatus* a Capitoliumon. Az atyák felhatalmazására Titus Manlius *consul* tárgyalt velük arról, hogy ne indítsanak háborút Róma szövetségesei, a samnisok ellen. (2) Mire Annius olyan hangnemben, mintha a Capitoliumot megszálló fegyveres hódító, nem pedig a népek jogának védelmét élvező követ volna, így szólt: (3) „Már rég itt lett volna az ideje, Titus Manlius és ti, atyák és összeírtak, hogy végre ne hatalmi szóval forduljatok hozzánk. Hisz látjátok, hogy az istenek segítségével micsoda virágzás napjait élik Latium fegyverei és fiai: legyőztük a samnisokat, szövetséget kötöttünk a sidicinusokkal és a campaniaiakkal, akikhez most a volscusok is csatlakoztak, sőt a ti *coloniá*itok is a latin uralmat választották a római helyett. (4) De minthogy eszetekben sincs határt szabni féktelen királykodásotoknak, ezért, noha fegyverrel is kivívhatnánk Latium szabadságát, mégis a minket összekötő rokonság kedvéért annyit engedünk, hogy mindkét fél számára egyaránt méltányos békefeltételeket ajánlunk, ha már a halhatatlan istenek úgy látták jónak, hogy erőinket is egyenlővé tegyék. (5) Az egyik *consul*t Rómából, a másikat Latiumból kellene választani, és a *senatus* tagjai is egyenlő arányban kerüljenek ki a két népből; váljunk egy néppé, egy állammá! (6) És hogy birodalmunknak egy fővárosa és mindnyájunknak egy neve legyen, mivel egyik félnek mindenképpen engednie kell, legyen az inkább a ti nevetek, és – forduljon jóra mindkettőnk számára! – vegyük fel mindnyájan a római nevet."

(7) Úgy alakult azonban, hogy Annius büszkesége méltó ellenfelére talált Titus Manlius, a római *consul* személyében, aki nem fogta vissza felháborodását. Nyíltan kimondta: ha az atyáknak és összeírtaknak annyira elment az esze, hogy elfogadják egy jöttment setiai feltételeit, ő karddal az oldalán jön a *senatus*ba, és saját kezűleg végez minden latinnal, akit a Curiában meglát. (8) Majd Iuppiter szobra felé fordulva így kiáltott: „Halld meg, Iuppiter, halljátok meg, Jog és Isteni Törvény, ezt az iszonyatot![1] Iuppiter, leigázott fogolyként kell majd végignézned, hogy idegen *senatus*, idegen *consul*ok ülnek be felszentelt templo-

[1] Manlius szavai a hadüzeneti formulát idézik (vö. I. 24. 7, 32. 6).

modba? (9) Hát, latinok, ilyen szerződést kötött Tullus, Róma királya atyáitokkal, az albaiakkal?[1] Ilyet kötött később Lucius Tarquinius veletek magatokkal?[2] (10) Nem emlékeztek már a Regillus-tó melletti csatára? Ennyire elfeledkeztetek régebbi vereségeitekről és irántatok való jóságunkról?"

6.

(1) A *consul* szavaira felzúgott az atyák hangos méltatlankodása. A hagyomány szerint Annius, miközben a *consul*ok többször az istenekhez, a szerződések tanúihoz fohászkodtak, jól hallható gúnyos megjegyzést tett a római Iuppiter isteni hatalmára. (2) Annyi biztos, hogy amikor haragra gerjedve gyors léptekkel kisietett a templom előcsarnokából, legurult a lépcsőn, és úgy beverte a fejét a legalsó lépcsőfokba, hogy elvesztette az eszméletét. (3) Mivel nem minden szerző tudja úgy, hogy meghalt, inkább én sem foglalok állást a kérdésben – ahogy abban sem, hogy amikor a rómaiak az isteneket hívták a szerződésszegés tanúiul, valóban hatalmas mennydörgés és felhőszakadás támadt-e. Mindez éppen úgy lehet igaz, mint az istenek haragját jól aláfestő kitalálás.

(4) Amikor Torquatus, aki a *senatus* megbízásából kikísérte a követeket, megpillantotta a földön fekvő Anniust, hangosan felkiáltott, hogy az atyák és a nép egyaránt jól hallhatták: „Így van ez jól! Az istenek maguk kezdték meg igazságos háborúnkat! (5) Van még égi gondviselés! Élsz még, hatalmas Iuppiter! Nemhiába szenteltünk ezen a helyen templomot neked, az istenek és emberek atyjának. (6) Ragadjatok már fegyvert, polgárok és ti, atyák és összeírtak, hisz az istenek a vezetőink! Úgy fogom leteríteni a latin légiókat, ahogy követük hever a földön a szemetek előtt." (7) A nép nagy tetszéssel fogadta a *consul* szavait, és annyira fellángoltak az indulatok, hogy a távozó követeket nem a népek joga, inkább a *consul* parancsára melléjük szegődött tisztségviselők védték meg a tömeg haragjától és erőszakosságától.

(8) A *senatus* is egyhangúlag a háborúra szavazott. A két *consul* két újonnan toborzott hadsereggel átvonult a marsus[3] és paelignus területen, egyesültek a samnis sereggel, majd tábort ütöttek Capua mellett, ahol már egybegyűltek a latinok és szövetségeseik. (9) Itt a hagyomány szerint a két *consul*nak ugyanaz a látomás jelent meg álmában: egy emberfölötti nagyságú és méltóságú férfialak, aki kijelentette, hogy a holtak szellemei és a Földanya az egyik féltől a sereget, a másiktól a vezért követelik. (10) Amelyik sereg vezére az ellenség légióit és ezenfelül önmagát felajánlja áldozatul, az a fél, az a nép fog győzni.

[1] Vö. I. 24. 3.

[2] Vö. I. 38. 3–4.

[3] A marsusok a Fucinus-tó környékén és a Liris felső folyásának vidékén éltek.

(11) Miután a *consul*ok megosztották egymással éjszakai látomásukat, elhatározták, hogy az istenek haragjának elfordítására áldozatokat vágnak, és ha a belső részek vizsgálatából ugyanaz derül ki, mint az álomból, az egyik *consul* teljesíti a végzet parancsát. (12) Minthogy a *haruspex*ek válasza megegyezett a ki nem mondott vallásos sejtéssel, amely már befészkelte magát a lelkükbe, odahívták a *legatus*okat és *tribunus*okat, és nyíltan elmondták nekik az istenek rendelését, nehogy csata közben rémületet keltsen a seregben az egyik *consul* önkéntes halála. (13) Azután megegyeztek, hogy amelyik oldalon a római sereg hátrálni kezd, az ott tartózkodó *consul* ajánlja fel magát áldozatul a polgárokért, a római népért.[1]

(14) A tanácskozáson azt is megtárgyalták, hogy ha a háborúk irányításában valaha is szükséges volt a könyörtelen szigorúság, akkor most valóban vissza kell térni az ősök hagyományos katonai fegyelméhez. (15) Gondjukat csak növelte, hogy a latinok ellen kellett harcolniuk, akiknek nyelve, szokásai, fegyverzete, és ami a legfontosabb, hadseregszervezete teljesen megegyezett a rómaiakéval. Katonák álltak szemben katonákkal, *centurió*k *centurió*kkal, *tribunus*ok *tribunus*okkal, akik hajdan egy helyőrségben, sőt gyakran egy *manipulus*ban szolgáltak.[2] (16) Ezért a *consul*ok, nehogy a katonák összezavarodjanak, megtiltották, hogy bárki is a csatasoron kívül viadalt kezdjen az ellenséggel.

7.

(1) A felderítésre mindenfelé kiküldött lovas*turmá*k parancsnokai között ott volt Titus Manlius, a *consul* fia is, aki lovasaival éppen az ellenséges tábor fölé jutott, alig egy dárdavetésnyire a legközelebbi előőrstől. (2) Itt tusculumi lovasok állomásoztak Geminus Maecius vezetésével, aki nemes származása és hőstettei miatt nagy hírnévnek örvendett övéi között. (3) Felismerve a római lovasokat és élükön a *consul* fiát, aki kitűnt közülük – mind ismerték ugyanis egymást, főleg a híres emberek –, odaszólt nekik: (4) „Rómaiak, egyetlen *turmá*val akarjátok megvívni a háborút a latinok és a szövetségesek ellen? És mivel töltik addig az időt a *consul*ok meg a két *consul*i hadsereg?"

(5) „Majd eljönnek, ha itt az ideje – válaszolta Manlius –, és velük maga Iuppiter, szerződésszegéseitek tanúja, aki náluk is erősebb és hatalmasabb. (6)

[1] Az önfeláldozás *(devotio)* szertartása csak akkor volt érvényes, ha *imperium*mal rendelkező tisztségviselő vállalta magára.

[2] A latin–római vegyes egységek felállítását Livius már Tarquinius Superbusszal kapcsolatban megemlíti (I. 52. 6). Valószínűbb azonban, hogy csak a két nép hadviselési szokásainak hasonlóságát aláfestő, költői túlzásról van szó: jóval biztosabb adatok mutatnak arra, hogy a latinok még a Kr. e. II. században is külön egységekben szolgáltak.

Ha a Regillus-tónál úgy harcoltunk, hogy elegetek lett belőle, itt is teszünk majd róla, hogy elvegyük a kedveteket a velünk vívott nyílt ütközettől!"

(7) Erre Geminus kissé előrerúgtatott, és így szólt: „Addig is, amíg el nem jön a nap, amikor seregetek összeszedi magát és megindul, akarsz-e megmérkőzni velem, hadd derüljön ki kettőnk viadalából már most, mennyire felülmúlja a latin lovas a rómait?"

(8) A büszke ifjút talán a harag, talán a kihívás visszautasításával járó szégyen, talán a végzet kikerülhetetlen ereje vette rá a párviadalra. Megfeledkezve apja parancsáról, a *consul*ok rendeletéről, hagyta magát belesodorni egy olyan küzdelembe, amelyben szinte mindegy volt, győz-e vagy alulmarad.[1] (9) A többi lovas, mintha látványosság készülne, visszahúzódott, és ők ketten a szabadon maradt téren előreszegezett lándzsával egymásnak vágtattak. Manlius döfése ellenfelének sisakja fölött, Maeciusé az ő lova nyaka alatt siklott el. (10) Visszakanyarodtak, és Manlius emelkedett először új csapásra: ellenfele lovát találta el a két füle között. A fájdalmas sebtől megvadult állat felágaskodott, és teljes erejéből rázta a fejét. (11) Végül levetette lovasát, és míg ez a súlyos esésből lándzsájára és pajzsára támaszkodva fel akart tápászkodni, Manlius úgy torkon szúrta, hogy a lándzsa hegye a bordái között jött ki, és a földhöz szegezte. (12) Fegyvereit leszedte róla, majd visszalovagolt övéihez, és diadalmasan ujjongó csapatával a táborba, majd egyenesen apja fővezéri sátra elé vágtatott, nem ismerve a végzetet és a jövőt, hogy dicséretre vagy büntetésre szolgált-e rá.

(13) „Atyám – mondta –, hogy mindenki elmondhassa, hogy valóban a te véredből származom: párbajra hívott az ellenség, de megöltem, és most itt hozom a róla zsákmányolt lovassági fegyverzetet."

(14) E szavak hallatára a *consul* azonnal elfordult fiától, és gyülekezőt fúvatott a seregnek. (15) Amikor mindenki összegyűlt, így szólt: „Te, Titus Manlius, nem tisztelve sem a *consul* parancsát, sem az apai tekintélyt, rendeletünk ellenére a csatasoron kívül harcba szálltál az ellenséggel, (16) és a magad részéről megszegted a katonai fegyelmet, amely mindmáig Róma hatalmának alapja. Ezzel engem olyan kényszerhelyzetbe hoztál, hogy vagy az államról kell megfeledkeznem, vagy magamról és családomról – (17) inkább mi lakoljunk vétkünkért, semhogy az állam szenvedjen nagy kárt a mi ballépéseink miatt. Kegyetlen lesz a példánk, de a jövőre nézve üdvös az ifjúságnak. (18) Sajnálatra indít irántad természetes apai szeretetem és hősiességed friss bizonyítéka, amelyet a dicsőség csalfa látszatától megtévesztve szolgáltattál. (19) De mivel vagy szentesítenünk

[1] Egyrészt mert így is, úgy is a biztos halál várt rá, másrészt mert függelemsértés árán, a *consul* engedélye nélkül bocsátkozott a párbajba, így nem küzdhetett a rómaiak teljes értékű képviselőjeként.

kell a *consul*ok parancsait haláloddal, vagy büntetlenségeddel egyszer s mindenkorra hiteltelenítenünk, úgy gondolom, ha egyetlen csepp is folyik benned az én véremből, te magad is vállalni fogod a büntetést, hogy helyreállítsd a te hibádból meglazult katonai fegyelmet. (20) Indulj, *lictor*, kösd a cölöphöz!"

Mindenkiben meghűlt a vér a rettenetes parancs hallatán. Úgy érezték, mintha fölöttük suhanna el a bárd: inkább a félelem, mint a tekintélytisztelet nyűgözte őket mozdulatlanná. (21) Csöndben, mereven álltak, mintha maga alá temette volna őket a döbbenet, de amikor az elszelt nyakból kiszökkent a vér, a körülállókból hirtelen ellenállhatatlan erővel törtek elő a gyász szavai, és nem fojtották magukba sem a panaszt, sem az átkozódást. (22) Az ifjú testét bajtársai befedték a zsákmányolt fegyverekkel, és a katonáktól telhető legnagyobb fénnyel rendezett temetési szertartással égették el a táboron kívül épített máglyán. A „manliusi parancsnokság" nemcsak a kortársakat töltötte el borzalommal, hanem az utókor számára is iszonyú példa lett.

8.

(1) Mindamellett a kegyetlen büntetés hatására a sereg jobban engedelmeskedett vezérének, és nemcsak a kapuőrszolgálatra, az éjszakai őrjáratokra és az előretolt őrállások rendjére fordítottak mindenütt nagyobb gondot, hanem amikor csatára került a sor, ez a szigorúság a döntő ütközetben is hasznosnak bizonyult. (2) Az összecsapás leginkább polgárháborúra emlékeztetett: a harci morált kivéve semmi különbség nem volt latinok és rómaiak között.

(3) Egykor a rómaiak kerek pajzsot használtak, majd amikor bevezették a zsoldfizetést,[1] a kerek pajzsot hosszúkás nagypajzsra cserélték, és a régebbi, a makedónokéhoz hasonló *phalanx manipulus*okból felépülő csatarenddé alakult át,[2] amelynek utolsó vonalát több egységre tagolták. (4) Egy ilyen egységben 60 katona, 2 *centurio* és 1 zászlós volt.

(5) Az első vonalban álltak a *hastatus*ok 15 *manipulus*ban, amelyek egymástól csekély távolságra helyezkedtek el. Egy *manipulus*ban 20 könnyűfegyverzetű katona volt, a többiek pajzzsal voltak felszerelve. Könnyűfegyverzetűeknek azokat nevezték, akiknek csak lándzsájuk és hajítódárdáik voltak. (6) Ez a sor állt elöl a csatában, ide osztották be a katonakötelessé serdült fiatalok színe-javát. Mögöttük álltak ugyanennyi *manipulus*ban az érettebb korúak, akiket *princeps*eknek neveztek, mindnyájan pajzzsal és a legkitűnőbb páncélzattal ellátva.

[1] Vagyis Kr. e. 406 körül. Egy másik ókori hagyomány szerint a csatarend átalakulása éppen a samnis háborúkhoz köthető.

[2] Ezt régészeti adatok is alátámasztják; Livius és forrásai azonban a legrégebbi idők háborúira is a manipuláris hadviselést vetítik rá.

(7) Ezt a 30 *manipulus*ból álló seregrészt nevezték „a *pilus* előtti harcosoknak",[1] mögöttük ugyanis már másik 15 egység helyezkedett el a hadijelvények alatt. Minden egység három részre oszlott, és ezek közül az elsőt nevezték *pilus*nak. (8) A 186 emberből álló egységek tehát három zászlóaljra voltak osztva. Az első zászló alatt vonultak fel a *triarius*ok, vagyis a kipróbált, idősebb katonák, a második alatt a kortól és tapasztalatoktól kevésbé megedzett *rorarius*ok,[2] a harmadik alatt a kisegítők, akiktől a küzdelemben a legkevesebbet lehetett várni, azért is volt itt a helyük, az utolsó vonalban.[3]

(9) Miután a sereg ilyen egységekre tagolva felállt, a *hastatus*ok kezdték meg az ütközetet. Ha nekik nem sikerült tönkreverni az ellenséget, gyors lépésben hátrálva behúzódtak a *princeps*ek egységei közé. Akkor ezek vették fel a harcot, a *hastatus*ok pedig velük tartottak. (10) A *triarius*ok letelepedtek a zászlók alatt, bal lábukat kinyújtva, pajzsukat válluknak támasztva, lándzsájukat heggyel fölfelé, ferdén a földbe szúrva – csatasoruk így olyan volt, mintha égnek meredő sánckarók öveznék. (11) Ha a *princeps*ek küzdelme sem alakult kedvezően, ezek is lassan kihátráltak az arcvonalból a *triarius*okhoz. Ezért szokás mondani, amikor baj van, hogy „már a *triarius*okat kell bevetni". (12) Ilyenkor a *triarius*ok felkeltek, beengedték egységeik közé a *hastatus*okat és a *princeps*eket. (13) Így, amint az egységek közötti üres hely feltöltődött, mintegy azonnal eltorlaszolták az átjárást, és egyetlen összefüggő seregtestet alkotva, amely mögött már nincs több támogatás, támadtak az ellenségre. Éppen ez volt az ellenség számára a legfélelmetesebb: amikor már úgy gondolta, hogy vert sereget üldöz, váratlanul új, számban megnövekedett csatasort látott felbukkanni maga előtt.

(14) Általában négy, egyenként 5000 gyalogosból és 300 lovasból álló légiót szerveztek. Még egyszer ennyit szoktak sorozni a latinok közül, akik akkor a rómaiak ellenségei voltak, és ugyanolyan módon állították fel seregüket is. (15) Nemcsak azt tudták előre, hogy zászlóalj zászlóaljjal, *hastatus*ok *hastatus*okkal, *princeps*ek *princeps*ekkel kerül szembe, de azt is, hogy – ha nem zavarodnak össze az egységek – melyik *centurio* melyikkel fog harcolni. (16) Mindkét seregben volt a *triarius*ok között egy-egy rangidős *centurio*: a római gyenge testalkatú, bár

[1] Latinul *antepilani*.

[2] A *rorarius*ok könnyűfegyverzetűek voltak. Valószínűleg csak az különböztette meg őket a későbbi *veles*ektől (akikkel aztán össze is mosódtak a köztudatban), hogy az utolsó csatasorban foglaltak helyet.

[3] A kisegítők *(accensi)* Varro tanúsága szerint (*A latin nyelvről* VII. 58) valójában szolgai teendőket láttak el a seregben, tehát afféle „csicskások" lehettek. Valószínűleg csak végső esetben kerültek be a harcoló alakulatok közé; de az is lehet, hogy csak azért sorolja fel őket itt Livius, mert vagy ő, vagy a forrása a Servius Tullius-féle öt vagyoni osztállyal (vö. I. 43.) próbálja összhangba hozni a hadsereg felépítését.

tettre kész és tapasztalt katona, (17) a latin pedig erőtől duzzadó, kiváló harcos. Jól ismerték egymást, hisz mindig ugyanazt az egységet vezették. (18) A római, minthogy nem bízott eléggé testi erejében, már Rómában engedélyt kapott a *consul*októl, hogy tetszése szerint válasszon ki valakit *centurio*helyettesnek, aki megvédi attól az egy, neki szánt ellenségtől. Ez az ifjú került szembe a csatában a latin *centurió*val, és le is győzte.[1]

(19) A csata a Vezúv lábától nem messze zajlott le,[2] a Veseris felé vezető út mellett.

9.

(1) Harcba vonulás előtt a római *consul*ok áldozatot mutattak be. Úgy mondják, Deciusnak megmutatta a *haruspex*, hogy a májfej „baráti" oldalán van egy bevágás,[3] de egyébként az istenek elfogadták áldozatát. Manlius áldozata kiválóan sikerült. „Ha tiszttársam kedvező jósjeleket kapott – mondta Decius –, minden rendben van!"

(2) Ezután az egységeket a fentebb ismertetett rendben felállítva csatába indultak. Manlius vezette a jobb-, Decius a balszárnyat. (3) Kezdetben mindkét fél egyforma erővel és lelkesedéssel küzdött. Azután a balszárnyon a *hastatus*ok, nem tudván feltartóztatni a latinok előrenyomulását, visszahátráltak a *princeps*ek vonaláig. (4) A nagy kavarodásban Decius *consul* harsány hangon Marcus Valeriust szólította: „Marcus Valerius, most van szükség az istenek segítségére! Rajta, mint a római nép állami *pontifex*e,[4] mondd elő a szöveget, amellyel légióinkért felajánlhatom magamat áldozatul!"

[1] Ez az elbeszélés minden bizonnyal szintén a latin és a római hadsereg hasonlóságát hivatott aláfesteni, és nincs valós alapja – már csak azért is, mert ha a római és a latin *centurio* egyaránt a maguk első *triarius*egységének élén állnak, akkor a csatasor két ellentétes végén helyezkednek el, így nagyon kevés az esélye, hogy a harcmezőn összetalálkoznak.

[2] Egyes rekonstrukciók szerint Livius tévesen helyezi a csatát a Vezúv közelébe, az ugyanis inkább egy másik vulkán, a mai Roccamonfina lábánál játszódhatott le.

[3] A *haruspex*ek a májelváltozások jellegéből és helyéből vontak le következtetéseket a vállalkozással kapcsolatban, amely előtt az áldozatot bemutatták. Így a májnak volt egy „baráti" és egy „ellenséges" része; az előbbiből az áldozat bemutatójával, az utóbbiból annak ellenségeivel kapcsolatos jóslatokat lehetett kiolvasni. A májon látható bevágás rossz előjelnek számított, a „fej" (*caput iecinoris*: egy, a máj jobb oldalán található kidudorodás) elváltozásai pedig általában az áldozatot bemutató vezérre utaltak.

[4] Valószínű, hogy a *pontifex*ek testületének egy tagja rendszerint a hadseregnél tartózkodott, hogy ellenőrizze, illetve segítse a vallási szertartások előírásos megtartását.

(5) A *pontifex* utasította, hogy vegye fel bíborszegélyes tógáját, fedje be fejét, és kezét a tóga alatt állához emelve,[1] ráállva a lába alá fektetett dárdára, mondja el a következőket: (6) „Ianus, Iuppiter, Mars Atya, Quirinus, Bellona,[2] Larok, jövevény istenek, hazai istenek, istenek, akiknek hatalmatok van a mieinken és az ellenségen, és ti, holtak szellemei! (7) Titeket kérlek, tisztellek, kegyetekért esdek és könyörgök, hogy a Quirisek római népének erőt és győzelmet adjatok, és a Quirisek római népének ellenségeit félelemmel, rémülettel, halállal sújtsátok. (8) Ahogy szavakkal kimondtam, úgy a Quirisek római népének államáért, seregéért, légióiért, segédcsapataiért az ellenség légióit és segédcsapatait magammal együtt a holtak szellemeinek és Tellusnak, a Földnek felajánlom."

(9) Miután végigmondta a könyörgést, Titus Manliushoz küldte a *lictor*okat: jelentsék sürgősen tiszttársának, hogy felajánlotta magát a seregért. Ő maga gabii tógában,[3] fegyveresen lovára szökkent, és az ellenség sűrűjébe vágtatott, mindkét sereg szeme láttára. (10) Emberfelettinek látszott, mintha az ég küldte volna minden isteni harag kiengesztelésére, hogy a pusztulást övéiről az ellenségre fordítsa. (11) Nyomában teljes rémület és rettegés járt, megzavarta a latinok első egységeit, majd továbbterjedve egész seregüket. (12) Jól lehetett látni, hogy amerre csak elvágtat, az emberek úgy reszketnek, mint akik egy gonosz égitest hatása alá kerültek, és amikor a rázuhogó dárdák alatt végül összerogyott, a latin csapatok már fejvesztve menekültek, üresen hagyva a csatateret. (13) A rómaiak pedig, miután vallásos kötelezettségük teljesült, mintha csak most hangzott volna el a csatára hívó jel, újrakezdték a harcot. (14) A *rorarius*ok előretörtek a *pilus* előttiek közé, támogatva a *hastatus*okat és a *princeps*eket, a *triarius*ok pedig jobb térdükre támaszkodva csak a *consul* intését várták, hogy felkeljenek.

10.

(1) Ahogy folytatódott a csata, a másik oldalon számbeli fölényükkel a latinok kerekedtek felül. Manlius *consul* – aki, miután hírt kapott tiszttársa elestéről, könnyekkel és megérdemelt magasztaló szavakkal adózott Deciusnak hősi haláláért, ahogy méltó és igazságos is volt – (2) kis ideig töprengett, hátha itt az ideje, hogy felkeljenek a *triarius*ok. Aztán jobbnak látta, ha friss erejüket a döntő pillanatra tartogatja, és inkább a kisegítőket vezényelte a hátsó vonalból a hadi-

[1] A gesztus eredete talán ott kereshető, hogy az isteneknek felszentelendő tárgyat felszentelője meg szokta érinteni, hogy egyértelműen jelezze, melyik tárgyat akarja felszentelni. Az önmagát felajánló ember így saját fejét (állát) érinti meg, hiszen ezt adja az isteneknek.

[2] Bellona a háború istennője.

[3] Lásd az V. 46. 2 jegyzetét.

jelvények elé. (3) Amikor ezek előrenyomultak, a latinok felkeltették saját *triarius*aikat, mert azt hitték, az ellenfél is így tett. Ezek jó ideig elkeseredetten küzdöttek, közben maguk is kimerültek, dárdáik is eltörtek vagy eltompultak, de végül rohamukkal visszaszorították az ellenséget. Azt hitték, ezzel vége is a csatának, elérkeztek a legutolsó római vonalhoz. (4) Ekkor szólt a *consul* a *triarius*oknak: „Most keljetek fel, pihenten a kifáradt ellenség ellen, gondoljatok hazátokra, szüleitekre, feleségetekre, gyermekeitekre, gondoljatok a *consul*ra, aki a ti győzelmetekért halt meg!"

(5) Felkeltek hát a *triarius*ok, friss erőben, ragyogó fegyverekkel, mint a semmiből támadt új csatasor, befogadva egységeik közé a *pilus* előttieket. (6) Csatakiáltásukkal megzavarták a latinok első sorait, lándzsájukkal az arcukat célozva levágták a derékhadat, majd a többi *manipulus*on, mint valami fegyvertelen népségen, szinte veszteség nélkül gázoltak át, és olyan öldöklés közepette morzsolták fel az ellenséges ékeket, hogy a latinoknak alig negyedrésze maradt életben. (7) A távolban, a hegy lábánál harcra készen sorakozó samnisok csak növelték a latinok rémületét. Egy szó, mint száz: a csatáért valamennyi polgár és szövetséges közül elsősorban a *consul*okat illette dicsőség. Az egyik magára vállalt minden fenyegetést és veszélyt az égi és alvilági istenek részéről, (8) a másik pedig a csatában olyan hősiességről és megfontoltságról tett bizonyságot, hogy rómaiak és latinok, akik az ütközet emlékét az utókorra hagyományozták, teljes egyetértésben állították: mindenképpen az a fél győzött volna, amelynek Titus Manlius volt a vezére.

(9) A menekülő latinok Minturnaeba vették be magukat. Táborukat az ütközet után a rómaiak elfoglalták, sokan élve estek itt fogságba, főképpen campaniaiak. (10) Decius holttestét aznap nem találták meg, mert keresés közben rájuk esteledett. Másnap bukkantak csak rá az ellenséges holttestek nagy halma alatt, dárdákkal elborítva. Decius számára tiszttársa hősi halálához méltó ünnepélyes temetést rendezett.

(11) Hozzá kell még fűznöm, hogy a *consul*nak, *dictator*nak, *praetor*nak, amikor az ellenséges légiókat felajánlja áldozatul, jogában áll maga helyett egy tetszőleges polgártársát felajánlani valamelyik sorozott római légióból. (12) Ha a felajánlott személy meghal, akkor rendben van a dolog. Ha nem hal meg, akkor hét láb magas vagy ennél is nagyobb szobrot kell készíteni róla, azt el kell ásni a földbe, és engesztelésül állatot áldozni fölötte. Arra a helyre, ahol a szobrot elásták, nem léphet római tisztségviselő. (13) Ám ha – mint Decius is tette – saját magát akarja feláldozni, de nem hal meg, akkor sem magáért, sem az államért nem mutathat be szentségtörés nélkül sem állat-, sem egyéb áldozatot. Ha fegyvereket akar felajánlani Vulcanusnak vagy valamely más istennek, megte-

heti.[1] (14) A dárda, amelyen a *consul* könyörgés közben állt, nem kerülhet az ellenség kezébe. Ha mégis odajut, Marsot disznó-, bika- és juháldozattal kell kiengesztelni.

11.

(1) Bár a hajdani vallásos és hétköznapi élet szokásai mind feledésbe mentek, minthogy az ősi, hazai szokásoknál mindent többre tartunk, ami új és külföldi, mégis ideillőnek tartottam felidézni ezeket, pontosan azokkal a szavakkal, ahogy elhangzottak és ahogy ránk hagyományozták őket.

(2) Egyes szerzőknél azt olvasom, hogy a samnisok megvárták a csata kimenetelét, és csak a harc végeztével indultak a rómaiak segítségére. (3) A laviniumiak is tanácskozással húzták az időt, és csak akkor küldtek segítséget a latinoknak, amikor azok már vereséget szenvedtek. (4) Menetoszlopuk eleje a hadijelvényekkel már kivonult a kapun, amikor megérkezett a latinok vereségének híre. Erre sarkon fordultak, visszamentek a városba, és *praetor*uk, egy bizonyos Milionius állítólag megjegyezte, hogy a rómaiak drágán fogják megfizettetni velük ezt a kis sétát.

(5) A harc után életben maradt, mindenfelé szétszóródott latinok Vesciában gyűltek össze és találtak menedéket. (6) Itt a tanácskozásokon fővezérük, Numisius a háború újrakezdésére bujtogatta a vezetőket. Azt erősítgette, hogy a hadiszerencse valójában mindkét fél sorait egyaránt megtizedelte; a rómaiak csak névleg győztek, egyébként a helyzetük nem különb a legyőzöttekénél. (7) Mindkét *consul* fővezéri sátrát betölti a gyász: az egyik megölte a saját fiát, a másik feláldozta magát és elesett. Egész seregük megsemmisült, levágták a *hastatus*okat és a *princeps*eket, hullottak az emberek a hadijelvények előtt és mögött egyaránt, csak a *triarius*ok mentették meg végül a helyzetet. (8) Jóllehet a latin haderő is hasonló veszteségeket szenvedett, utánpótlás céljára mégis közelebb van akár Latium, akár a volscus föld, mint Róma. (9) Ezért ha jóváhagyják, ő azonnal sereget toboroz a latin és volscus népek fiatalságából, csatára kész hadával visszatér Capua alá, és váratlanul rajtaüt a rómaiakon, akik most bármire számítanak inkább, mint egy ütközetre.

(10) A latinokhoz és a volscusokhoz szétküldött csalárd levelek hatására – hiszen könnyű volt elámítani azokat, akik nem vettek részt a csatában – mindenütt rendkívüli mozgósítást tartottak, és összegyűlt a sebtében sorozott hadsereg. (11) Torquatus *consul* Trifanumnál, Sinuessa és Minturnae között találkozott ezzel a menetoszloppal. Még táborhelyet sem választottak csak mindkét fél halomba hordta a málhát, aztán megvívták a csatát, és be is fejezték a háborút.

[1] Vö. VIII. 1. 6.

(12) A latinok akkora veszteségeket szenvedtek, hogy mindnyájan megadták magukat a *consul*nak, amikor az győztes seregével földjeik feldúlására indult, és példájukat a campaniaiak is követték.

(13) Latium és Capua területe egy részének elvesztésével bűnhődött. A latin és vele együtt a privernumi földet, valamint az eddig a campaniai nép tulajdonában lévő Falernus-földet egészen a Volturnus folyóig szétosztották a római köznép között. (14) Fejenként két *iugerum*ot kaptak a latin földből, és hozzá még háromnegyed *iugerum*ot a privernumiból; a Falernus-föld területéből mindenkinek három-három *iugerum*ot osztottak, és ezenfelül még egynegyedet a nagy távolságért kárpótlásul. (15) Nem büntették meg a latinok közül a laviniumiakat és a campaniai lovasokat, mert ők nem pártoltak el. Úgy döntöttek, hogy a laviniumiakkal megújítják a szövetséget, és ezt azóta is minden évben megteszik a Latin Ünnepek tizedik napja után. (16) A campaniai lovasoknak megadták a római polgárjogot, és ennek emlékére bronztáblát szögeztek fel Castor római templomában.[1] Campania népét kötelezték, hogy minden egyes lovasnak – 1600-an voltak – biztosítson évi 450 *sestertius* járandóságot.

12.

(1) Titus Manlius, miután a háborút ily módon befejezte, és kit-kit érdeme szerint megbüntetett vagy megjutalmazott, visszatért Rómába. Köztudott, hogy érkezésekor csak az öregebbek vonultak ki elé, a fiatalok akkor is, egész további élete folyamán is borzadtak tőle és átkozták a nevét.

(2) Az antiumiak be-betörtek Ostia, Ardea és Solonium területére. Manlius *consul*, minthogy betegsége miatt nem vállalhatta a háború vezetését, az akkoriban éppen *praetor*i tisztet viselő Lucius Papirius Crassust nevezte ki *dictator*nak, aki Lucius Papirius Cursort tette meg lovassági főparancsnoknak. (3) A *dictator* semmi említésre méltót nem vitt véghez az antiumiak ellen, noha jó néhány hónapig állandó táborban Antium területén tartózkodott.

(4) Miután letelt az esztendő, amelyet oly sok hatalmas népen aratott győzelem, ezenfelül az egyik *consul* dicsőséges halála és a másiknak kegyetlen, de örök időkre emlékezetes parancsa tett nevezetessé, új *consul*ok léptek hivatalba: Tiberius Aemilius Mamercinus[2] és Quintus Publilius Philo [339]. (5) Nekik nem adódott lehetőségük nagy tettekre, és jobban is törődtek saját maguk meg párt-

[1] Castor és Pollux a római lovagok védőistenei voltak, és most a campaniai lovagok is az ő védelmük alá helyezhették magukat. A campaniai lovasság egyébként messze földön híres volt.

[2] A Mamercus *cognomen* néha Mamercinus alakváltozatban is szerepel Liviusnál (vö. Corvus – Corvinus); a kétféle alak akár ugyanarra a személyre is utalhat.

juk dolgaival, mint a hazával. A földjeik elvesztése miatt fellázadt latinokat a fenectumi mezőn szétverték, táborukat is elfoglalták. (6) Míg Publilius, akinek vezetésével és jósjeleivel lefolyt a csata, fogadta a latin népek meghódolását, amelyek ifjúságát itt lemészárolták, addig Aemilius Pedumhoz vezette seregét. (7) A pedumiakat Tibur, Praeneste és Velitrae népe támogatta, sőt Lanuviumból és Antiumból is érkeztek hozzájuk segédcsapatok. (8) A római sereg felülkerekedett ugyan az összecsapásokban, de még hátra volt magának Pedumnak és a város mellett lévő szövetséges tábornak az elfoglalása. (9) Ekkor a *consul* hallva, hogy tiszttársának diadalmenetet szavaztak meg, egyszer csak félbehagyta a háborút, és Rómába sietett, hogy még a győzelem előtt magának is diadalmenetet kérjen. (10) Mohóságán felháborodva az atyák megtagadták kérése teljesítését, mondván, hogy csak Pedum bevétele vagy meghódolása után lehet szó diadalmenetről. Ezért Aemilius szembefordult a *senatus*sal, és ettől fogva úgy viselte *consul*i tisztségét, mint valami lázító nép*tribunus*. (11) Ameddig csak *consul* volt, szüntelenül vádolta az atyákat a nép előtt, és ebben tiszttársa sem gátolta, mert maga is plebejus volt. (12) A vádakhoz az szolgáltatott alapot, hogy a latin földeket és a Falernus-földet szűkmarkúan osztották szét a köznép között. Amikor pedig a *senatus*, határt akarván szabni a *consul*ok hatalmának, elrendelte, hogy a háborút újrakezdő latinok ellen *dictator*t kell kinevezni, (13) Aemilius, akinél éppen a vesszőnyalábok voltak,[1] tiszttársát nevezte ki *dictator*rá, az pedig Iunius Brutust tette meg lovassági főparancsnoknak.

(14) A *dictator* a nép kedvében járt: beszédeiben állandóan vádolta az atyákat, valamint megszavaztatott három, a köznépnek igen kedvező, de a nemesség számára kedvezőtlen törvényjavaslatot. (15) Az első azt mondta ki, hogy a néphatározatok minden polgárt kötelezzenek;[2] a második azt, hogy a *comitia centuriata* elé terjesztett törvényjavaslatokat az atyáknak előzőleg, még a szavazás előtt jóvá kell hagyniuk;[3] (16) a harmadik pedig azt, hogy az egyik *censor*t mindig a köznépből kell választani[4] – azzal a kitétellel, hogy akár mindkettő is lehessen plebejus. (17) Az atyák úgy gondolták, a *consul*ok, illetve a *dictator* sokkal nagyobb vereséget mértek a hazára otthon, mint amennyire gyarapították a hatalmát idegenben elért győzelmeikkel és katonai sikereikkel.

[1] Rómában a *consul*ok havonta felváltva gyakorolták a hatalmat, és akire a sor került, hatalma jeleként azt kísérte a vesszőnyalábokat hordozó tizenkét *lictor*.

[2] Ilyen törvény már született egyszer: a 449-es *Lex Valeria Horatia* (III. 55. 3); sőt a 287-es *Lex Hortensia* is újra kimondja ugyanezt.

[3] Eddig az atyák utólag döntöttek a *comitia centuriata* határozatairól, és a jóváhagyást meg is tagadhatták. Vö. I. 17. 9.

[4] Plebejus *censor* választására már volt példa (VII. 22. 7–10), ez a rendelkezés az egyik *censor*i tisztséget véglegesen biztosítja a plebejusok számára.

13.

(1) A következő évben, amikor Lucius Furius Camillus és Gaius Maenius lettek a *consul*ok [338], a *senatus* – hogy minél jobban kitűnjön, mekkora mulasztást követett el Aemilius, az előző évi *consul* – szenvedélyesen sürgette, hogy fegyvert, katonát és minden lehetséges erőt mozgósítva foglalják el és semmisítsék meg Pedumot. Az új *consul*ok a *senatus* nyomása alatt minden egyebet félretéve oda is vonultak. (2) Latiumban már úgy állt a helyzet, hogy sem a háborút, sem a békét nem tudták elviselni: a háborúhoz hiányzott az erejük, a békére pedig földjük elvesztése miatti fájdalmukban nem voltak hajlandóak. (3) Ezért úgy döntöttek, a középutat választják: visszavonulnak városaikba, nehogy felingereljék Rómát, és maguk szolgáltassanak neki ürügyet a háborúra; ha viszont hír érkezik valamelyik városuk ostromáról, mindenfelől minden nép segítséget küld a körülzártaknak. (4) A pedumiakat mégis alig támogatta néhány nép: csak a tiburiak és a praenesteiek jelentek meg Pedum alatt, minthogy területük szomszédos volt a várossal. (5) Aricia, Lanuvium és Velitrae népét Maenius váratlanul megtámadta és szétszórta az Astura folyónál,[1] amikor épp az antiumi volscusokkal akartak egyesülni. (6) Camillus Pedumnál vívott a rendkívül erős tiburi sereggel súlyosabb erőpróbát jelentő, bár ugyanilyen szerencsés kimenetelű ütközetet. (7) Különösen nagy kavarodást okozott csata közben a városbeliek váratlan kitörése. Camillus csapatai egy részével ellenük fordult, és nemcsak visszaűzte őket falaik mögé, de még aznap, amikor vereséget mért rájuk és segédcsapataikra, ostromlétrák segítségével a várost is elfoglalta.

(8) Ezután nagyobb, bátrabb vállalkozásra szánták el magukat: győztes seregüket egyetlen város elfoglalása után az egész tartományra rá akarták zúdítani, hogy végképp megfékezzék Latiumot. Nem is nyugodtak, amíg az összes várost be nem vették ostrommal vagy megadásra nem bírták, és így egész Latiumot le nem igázták. (9) Ezután a hódoltatott városokban helyőrségeket hagytak hátra, majd visszatértek Rómába, hogy megtartsák a számukra mindenki beleegyezésével megszavazott diadalmenetet. Ehhez további kitüntetés is járult: a Forumon felállították a két *consul* lovas szobrát – ami ritkaság volt abban a korban.

(10) Mielőtt még a népgyűlésen az eljövendő év *consul*jait megválasztatták volna, Camillus javaslatot terjesztett a *senatus* elé a latin népek ügyében, és így fejtette ki véleményét:

(11) „Atyák és összeírtak! Amit Latiumban háborúval és fegyverrel kellett elérnünk, azt, hála az istenek jóindulatának és katonáink hősiességének, immár

[1] Az Astura folyó Antium és Circeii között torkollott a tengerbe, a hasonló nevű város közelében.

véghezvittük. (12) Pedumnál és az Asturánál megsemmisítettük az ellenséges seregeket. Minden latin város és a volscus Antium a kezünkre jutott ostrom vagy megadás útján, és helyőrségeitek hatalmában van. (13) Most már azt kell megfontolnunk, mivel lázadozásaikkal annyi nyugtalanságot okoznak, hogy miképpen tudnánk őket maradandó békével nyugalomban tartani. (14) Ennek eldöntését a halhatatlan istenek teljes egészében rátok bízták: még azt a döntést is a ti kezetekbe helyezték, hogy fennmaradjon-e Latium vagy ne. Így tehát, ami a latinokat illeti, velük egyszer s mindenkorra biztosíthatjátok magatoknak a békét, akár irgalmatlan leszámolás, akár megbocsátás útján. (15) Könyörtelenül akartok fellépni a meghódolt és legyőzött népek ellen? Elpusztíthatjátok egész Latiumot, roppant pusztasággá tehetitek ezt a földet, amelynek kiváló szövetséges hadserege annyi nehéz háborúban, oly sokszor volt segítségetekre. (16) Vagy az ősök példáját követve úgy akarjátok növelni Róma hatalmát, hogy a legyőzötteket befogadjátok a polgárok közé? Itt az alkalom, hogy országunkat a legnagyobb dicsőség révén gyarapítsuk. Kétségtelen, hogy az a hatalom a legszilárdabb, amelynek örülnek az alattvalók. (17) De bármi lesz is döntésetek, gyorsan kell meghoznotok; oly sok nép vár rá feszülten, remény és félelem között. Egyrészt nektek is minél hamarabb meg kell oldanotok ezt a gondot, másrészt amíg így megbénítja őket a várakozás, addig kell meglepnetek őket, akár a megtorlással, akár a jótéteménnyel. (18) A mi dolgunk volt biztosítani, hogy ti minderről tetszésetek szerint határozhassatok; a tiétek eldönteni, mi a legelőnyösebb nektek és az államnak."

14.

(1) A *senatus* vezetői elismeréssel fogadták a *consul* összefoglaló előterjesztését, de megjegyezték, hogy mivel ezeknek a népeknek különböző a helyzete, csak úgy hozhatnak megfelelő, az egyes népek érdemeit külön-külön mérlegelő határozatot, ha a *consul*ok mindegyikük ügyét egyenként terjesztik elő. (2) Ezért egyesével tettek javaslatot és hoztak döntést mindegyikről.[1] A lanuviumiak elnyerték a polgárjogot,[2] és visszakapták szent tárgyaikat, azzal a feltétellel, hogy a Megmentő Iuno szentélye és ligete Lanuvium *municipium* polgárainak és

[1] Livius itt valószínűleg több év rendelkezéseit foglalja össze, amelyek nem mind kapcsolódnak a megelőző háborúhoz.

[2] A polgárjog azt jelentette, hogy e városok lakosai római polgároknak számítottak, besorolták őket a *tribus*okba, viselték a római polgárra kirótt közterheket, Rómában élhettek szavazati jogukkal is, de Róma erősen beleszólt városuk vezetésébe.

a római népnek közös kultuszhelye legyen.[1] (3) Aricia, Nomentum és Pedum lakóit is a lanuviumiakkal megegyező jogokkal vették fel a polgárok közé. (4) A tusculumiak megtarthatták polgárjogukat, és elpártolásukat nem az egész közösség, hanem csak a néhány értelmi szerző bűnéül rótták fel. (5) A régi római polgárjoggal bíró velitraebelieket, minthogy már annyiszor fellázadtak, kemény büntetéssel sújtották: városfalaikat lerombolták, *senator*aikat kitelepítették a Tiberis túlsó partjára,[2] (6) azzal, hogy amelyiket az innenső parton találják, az akár 1000 as bírsággal is sújtható, és aki elfogta, csak a pénz kifizetése után veheti le róla a bilincseket. (7) A *senator*ok földjére telepeseket küldtek, és beköltözésükkel Velitrae ismét benépesült. (8) Új telepeseket küldtek Antiumba is, de maguknak az antiumiaknak is megengedték, hogy feliratkozzanak telepesnek. Hadihajóikat elvették, az antiumi népet eltiltották a tengeri hajózástól, de megadták nekik a polgárjogot. (9) Tibur és Praeneste lakói földjük egy részének elvesztésével bűnhődtek, nemcsak azért az új keletű vétkükért, hogy a többi latin néppel együtt elpártoltak, hanem azért is, hogy egykor a római uralom iránti gyűlöletükben a gallok félvad népével léptek fegyveres szövetségre.[3] (10) A többi latin néptől elvették azt a jogot, hogy egymással házasodjanak, kereskedjenek és közös gyűléseket tartsanak.[4] A campaniaiakat a lovasok érdemének elismeréséül, akik nem voltak hajlandóak a latinokkal együtt fellázadni, Fundi és Formiae lakóit pedig azért, mert mindig biztonságos és békés átvonulást biztosítottak a római hadseregnek, szavazati jog nélkül felvették a polgárok közé.[5] (11) Cumae és Suessula lakosai helyzetüket és jogaikat tekintve Capuával azonos körülmények közé kerültek. (12) Az antiumi hajók egy részét a római hajógyárakba vitték, a többit felgyújtották, a döfőorrokkal pedig a Forumon emelt szónoki emelvényt díszítették; ezért nevezték el ezt a kitüntetett helyet Rostrának.[6]

15.

(1) Gaius Sulpicius Longus és Publius Aelius Paetus *consul*ok idejében [337], amikor a zavartalan békét mindenfelé nemcsak Róma hatalma, hanem a jóté-

[1] Iuno, a Megmentő *(Sospita)* lanuviumi kultuszának jelentősége sokáig megmaradt: még Cicero korában is évente jártak a *consul*ok Lanuviumba, hogy áldozzanak az istennőnek.

[2] Kitiltották őket Latiumból, és a Tiberis már nem rómaiak lakta bal partjára internálták.

[3] Vö. VII. 9–11.

[4] Ez jelentette a latin szövetség végét.

[5] Ez korántsem volt olyan nagy kitüntetés. A lakosok elvesztették függetlenségüket, csak a terheket voltak kénytelenek viselni, és szavazati joguktól megfosztva *(cives sine suffragio)* ki voltak zárva a tisztségek viseléséből is.

[6] A szó jelentése: 'döfőorrok'.

teményeiért való hála is biztosította, háború tört ki a sidicinusok és az auruncusok között. (2) Az auruncusok, mióta megadták magukat Titus Manlius *consul*nak, nem mozgolódtak, ezért joggal fordulhattak segítségért Rómához. (3) Mielőtt azonban a *consul*ok elindultak volna seregükkel a Városból – a *senatus* ugyanis úgy döntött, hogy az auruncusokat meg kell védeni –, (4) máris megérkezett a hír, hogy az auruncusok félelmükben elhagyták városukat, és az asszonyokkal és gyermekekkel Suessába (a mai Suessa Auruncába) vették be magukat, ősi falaikat és városukat pedig lerombolták a sidicinusok. (5) A *senatus* felháborodva azon, hogy a *consul*ok késlekedésükkel cserbenhagyták a rómaiak szövetségeseit, *dictator*t neveztetett ki. Gaius Claudius Inregillensist nevezték ki, aki Gaius Claudius Hortatort tette meg lovassági főparancsnoknak. (6) Csakhogy vallási aggályok támadtak a *dictator*ral kapcsolatban, és mivel az *augur*ok kijelentették, hogy kinevezésüknél valószínűleg formai hiba történt, a *dictator* és a lovassági főparancsnok lemondott tisztéről.

(7) Ebben az évben egy Minucia nevű Vesta-szűz gyanúba keveredett, először a megengedettnél igényesebb megjelenése miatt, azután mert egy szolga feljelentette a *pontifex*eknél. (8) Azok úgy döntöttek, hogy nem vehet részt az áldozatokon, és nem szabadíthatja fel szolgáit,[1] majd kimondták rá a halálos ítéletet, és a Porta Collinánál, a kövezett úttól jobbra, a Bűnös-mezőn elevenen eltemették. A mezőt is nyilván az ő paráznaságáról nevezték el.

(9) Ebben az évben választottak először plebejus *praetor*t Quintus Publilius Philo személyében. Hiába tiltakozott Sulpicius *consul*, és hiába jelentette ki, hogy pályázatát nem fogja figyelembe venni; a *senatus* ugyanis, miután a legfőbb tisztségek betöltésénél nem tudta érvényesíteni akaratát, a *praetor*választásnál már nem erősködött.

16.

(1) A következő évet, amelyben Lucius Papirius Crassus és Kaeso Duillius voltak a *consul*ok [336], az ausonok[2] ellen viselt háború tette nevezetessé, inkább újdonsága, mint súlyossága miatt. (2) Ez a nép Cales városában lakott, és egyesítette fegyveres erőit a szomszédos sidicinusokkal. A két nép seregét a rómaiak említésre is alig érdemes ütközetben szétverték; városuk közelsége miatt hajla-

[1] A rabszolgákat egyedül házasságtörés és paráznaság ügyében lehetett kínvallatással gazdájuk elleni vallomásra bírni. Ha a Vesta-szűz felszabadíthatta volna a rabszolgáit, azokat nem lehetett volna többé felhasználni ellene.

[2] Az ausonok és az auruncusok ugyanannak a népnek a keleti és nyugati ága. A két ágat a sidicinusok közbeékelődő területe választotta szét egymástól.

mosabbak voltak idő előtt megfutamodni, de jobbak is voltak az esélyeik, hogy biztonságba jussanak.

(3) A *senatus* azonban nem hagyta annyiban ezt a háborút, mert a sidicinusok már túl sok gondot okoztak: vagy maguk kezdtek háborúba, vagy másokat támogattak ebben, vagy ők szolgáltattak okot fegyveres megmozdulásra. (4) Ezért mindenképpen arra törekedtek, hogy negyedszer is Marcus Valerius Corvust, a kor legnagyobb hadvezérét választassák meg *consul*nak. Corvus tiszttársa Marcus Atilius Regulus lett [335]. Hogy elkerüljék a sorsolással járó kockázatot, a *consul*okat megkérték, hogy a sorsolást mellőzve Corvus vállalja el ezt a feladatot. (6) Corvus átvette az előző *consul*ok győztes hadseregét, és a háború tűzfészkéhez, Caleshoz vonult. Az ellenséget, amelyet már a korábbi csata emléke is óvatosságra késztetett, az első csatakiáltással és rohammal szétszórta, majd megkezdte a városfalak ostromát. (7) Katonái olyan harci lázban égtek, hogy azonnal ostromlétrákat akartak a várfalaknak támasztani, fogadkozva, hogy egykettőre feljutnak. (8) Corvus, mivel ez túl kockázatos lett volna, jobbnak látta, ha inkább katonái dolgoztatásával, mint veszélyeztetésével fejezi be, amit elkezdett. Ezért töltést és szőlőlugasokat építtetett, ostromtornyokat gördíttetett a falakhoz – de egy szerencsés fordulat következtében végül mégsem lett rájuk szükség. (9) Egy Marcus Fabius nevű elfogott rómainak egy ünnepnapon az őrök hanyagságát kihasználva sikerült széttörnie bilincseit, átmászott a falon, és a faloromra erősített kötélen leereszkedett a római ostromművek közé. (10) Ő beszélte rá a fővezért, hogy üssön rajta a bor és lakoma mámorában alvó ellenségen. Nem is bizonyult nagyobb erőfeszítésnek hatalmukba keríteni az ausonokat és városukat, mint megverni őket a harcmezőn. Hatalmas zsákmányt ejtettek, és Calesban helyőrséget hagyva hátra, a légiókat visszavezették Rómába.

(11) A *consul* a *senatus* határozata értelmében diadalmenetet tartott, és hogy Atilius is kivehesse részét a dicsőségből, elrendelték, hogy a két *consul* együtt vezesse a sereget a sidicinusok ellen. (12) Előzőleg, hogy *consul*választó gyűlést tarthassanak, *senatus*i határozat alapján *dictator*rá nevezték ki Lucius Aemilius Mamercust, ő pedig Quintus Publilius Philót tette meg lovassági főparancsnoknak. A *dictator* vezetésével megtartott gyűlésen Titus Veturiust és Spurius Postumiust választották *consul*lá [334].

(13) A sidicinusok ellen vívott háború még nem fejeződött be teljesen, de a *consul*ok, meg akarván előzni jótéteményükkel a köznép kívánságát, máris azt javasolták, alapítsanak Calesban *coloniá*t. (14) A *senatus* úgy határozott, hogy írjanak össze 2500 telepest, és háromfős bizottságot választottak a *colonia* megalapítására és a földek szétosztására: Kaeso Duilliust, Titus Quinctiust és Marcus Fabiust.

17.

(1) Ezután az új *consul*ok[1] [333], átvéve elődeik seregét, betörtek az ellenséges területre, és fosztogatás közben a városfalakig nyomultak. (2) A sidicinusok maguk is hatalmas sereget állítottak fel, és nem lévén más reményük, úgy tűnt, el vannak szánva, hogy a végsőkig küzdenek – sőt a hírek szerint a samnisokat is harcba szólították. (3) Ezért a *senatus* felhatalmazásával a *consul*ok Publius Cornelius Rufinust *dictator*rá nevezték ki; a lovassági főparancsnok Marcus Antonius lett. (4) Csakhogy vallási aggály merült fel, hogy kinevezésüknél formai hiba történt, így mindketten lemondtak tisztségükről. Ezután járvány tört ki, ezért – mintha a hiba minden jósjelkérésre kiterjedt volna – áttértek az *interregnum*ra. (5) Ennek bevezetése után csak az ötödik *interrex*, Marcus Valerius Corvus választatott *consul*okat: Aulus Corneliust (másodszor) és Gnaeus Domitiust [332].

(6) Az általános nyugalomban a gallok háborús készülődéséről érkezett hír akkora riadalmat keltett, hogy *dictator* kinevezése mellett döntöttek. Marcus Papirius Crassust nevezték ki, a lovassági főparancsnok pedig Publius Valerius Publicola lett. (7) Miközben ők sokkal szigorúbb sorozást tartottak, mint a szomszédok elleni háborúkban szokás, a kiküldött felderítők jelentették, hogy a galloknál teljes a nyugalom.

(8) Minthogy a samnisokról is gyanítani lehetett, hogy már második éve új terveket forralnak, a római sereget nem vonták ki a sidicinus területről. (9) A samnisok azonban az épeiroszi Alexandrosz ellen viselt háború miatt a lucaniaiak[2] területére vonultak, és a két nép nyílt csatát vívott a Paestum mellett partra szálló királlyal.[3] (10) Alexandrosz megnyerte az ütközetet, és békét kötött a rómaiakkal – nem tudni, mennyire tartotta volna meg a feltételeket, ha továbbra is így szolgált volna neki a szerencse.

[1] A *Fasti Consulares* szerint a 333-as évben nem választottak *consul*okat, így az állam legfőbb tisztségviselője a *dictator* volt, akárcsak 324-ben, 309-ben és 301-ben. Egyes kutatók szerint ezek valójában fiktív évek, amelyeket valamiféle kronológiai torzítás céljából iktattak be a valós évek sorába. Ez már Livius számára is problémát jelenthetett: ez magyarázza a névtelen *consul*okkal való datálást ebben a fejezetben, illetve a „*dictator*i évekre" való hivatkozás hiányát a későbbiekben.

[2] A samnisokkal rokon lucaniaiak Campaniától délre éltek.

[3] Paestum, görög nevén Poszeidónia városát a szübarisziak alapították, de a IV. század folyamán a lucaniaiak kezére került. Itt a már Itáliában tartózkodó Alexandrosznak egy tengeri hadjáratáról lehet szó.

(11) Ebben az évben *census*t is tartottak. Felbecsülték az új polgárok vagyonát, és az ő kedvükért a meglévő *tribus*okhoz újakat csatoltak: a Maeciát és a Scaptiát. Ezeket Quintus Publilius Philo és Spurius Postumius *censor*ok szervezték meg. (12) Acerrae lakói római polgárok lettek Lucius Papirius *praetor* törvénye alapján, amely szavazati jog nélküli polgárjogot biztosított nekik. Ezek voltak az év békés és háborús eseményei.

18.

(1) A következő év, amelyben Marcus Claudius Marcellus és Gaius Valerius voltak a *consul*ok [331], rettenetes volt, vagy az egészségtelen időjárás, vagy az emberi gonoszság miatt. (2) Egyes évkönyvekben Valerius *consul* mellékneve Flaccus, másokban Potitus formában található meg; egyébként adott esetben nem is fontos, melyik az igaz. Sokkal jobban szeretném, ha az a tudósítás nem volna igaz – nem is minden forrás erősíti meg –, hogy akiknek a halála az évet ilyen rossz, járvánnyal terhelt hírbe hozta, mérgezés áldozatai lettek. (3) Mégis, nehogy valamelyik szerző szavahihetőségét kétségbe vonjam, erről is a hagyománynak megfelelően kell beszámolnom.

(4) Sorra haltak a legelőkelőbb polgárok, hasonló betegségben, majdnem egyforma tünetek között. Ekkor egy szolgáló jelentkezett Quintus Fabius Maximus *curulis aedilis*nél, hogy felfedi a tömeges halálesetek titkát, ha biztosítják, hogy feljelentéséért nem esik bántódása. (5) Fabius azonnal jelentette a dolgot a *consul*oknak, azok a *senatus*nak, és a testület egyhangúlag megítélte a feljelentőnek a védelmet. (6) Erre a szolgáló felfedte, hogy női gonoszság sújtja a polgárságot: előkelő asszonyok kotyvasztják a mérgeket, és ha a tisztségviselők mindjárt vele mennek, tetten is érhetik őket. (7) Követték a feljelentőt, és rajta is kaptak néhány asszonyt főzetek készítése közben, és elrejtett, kész szereket is találtak. (8) A nőket a Forumra vitték, és poroszlóval idézték meg azt a mintegy húsz matrónát, akiknél mérget találtak. Közülük kettő, Cornelia és Sergia – mindkettő patrícius származású – azt erősítgette, hogy ezek a szerek orvosságok. Amikor a feljelentő megcáfolta szavaikat, és felszólította őket, hogy bizonyítsák rá a hazugságot és igyák meg, amit főztek, (9) időt kértek, hogy megbeszélhessék a dolgot. A népet eltávolították a közelből, majd mindenki szeme láttára a többi asszony elé terjesztették a kérdést. Egyikük sem vonakodott inni a főzetből. Felhajtották hát, így saját bűnük végzett mindnyájukkal. (10) Azonnal elfogták kísérőiket is, akik egész sor matrónára vallottak rá: közülük vagy 170-et ítéltek el. Addig még sohasem volt Rómában méregkeverési ügyben nyomozás. (11) Az egész esetet iszonyú csodajelnek tartották, és inkább elmezavarral, mint elvetemült gonoszsággal magyarázták. (12) Így, miután az évkönyvekből kikeresték, hogy egykor, a köznép kivonulásai idején a *dictator* egy szöget vert

be,[1] és ezzel az engesztelő szertartással késztette a viszálykodó lelkeket józan belátásra, úgy határoztak, hogy *dictator*t kell választani a szög beverésére. (13) Gnaeus Quinctiliust[2] választották meg, aki Lucius Valeriust nevezte ki lovassági főparancsnokká; a szög beverése után mindketten letették tisztségüket.

19.

(1) *Consul*lá választották Lucius Papirius Crassust (másodszor) és Lucius Plautius Venoxot [330]. Az év elején követek érkeztek Fabrateria és Luca volscus városokból, kérve, hogy a római nép vegye őket oltalmába, (2) és ha megvédi őket a samnisok fegyvereitől, ők hűséges és engedelmes alattvalói lesznek. (3) Erre a *senatus* követeket küldött a samnisokhoz, és felszólította őket, hogy ne veszélyeztessék e népek területét. A követség el is érte célját, nem mintha a samnisok békét akartak volna, hanem mert még nem voltak felkészülve a háborúra.

(4) Ebben az évben háború kezdődött a privernumiakkal, amelybe a fundibeliek is bekapcsolódtak, sőt a vezér is Fundiból való volt: Vitruvius Vaccus, akit nemcsak hazájában, hanem Rómában is jól ismertek. A Palatiumon volt a háza, amelyet aztán leromboltak, és a közterületté vált telket Vaccus rétjének nevezték el. (5) Miközben Setia, Norba és Cora területét dúlta mindenfelé, Lucius Papirius *consul* kivonult ellene, és táborától nem messze telepedett meg. (6) Vitruvius nem volt elég józan, hogy az erősebb ellenséggel szemben a sáncok mögött maradjon, sem elég bátor ahhoz, hogy táborától nagyobb távolságra kezdjen ütközetet. (7) Éppenhogy csak felfejlesztette csatasorát a tábor kapuja előtt, mindenfajta terv és elszántság nélkül bocsátkozott harcba, miközben katonái inkább hátrafelé figyeltek, a menekülési útvonalra, nem az ellenségre és a csatára. (8) Amikor pedig a rómaiak, alig erőltetve meg magukat, egyértelmű vereséget mértek rá, éppen a kis távolság és könnyű visszavonulási lehetőség miatt sikerült katonáit nehézség nélkül visszavezetni a közeli táborba és megmenteni a nagyobb öldökléstől. (9) A csatában alig estek el néhányan, csak a táborba visszazúduló tömeg végén futók közül vágtak le egy-két katonát. Alighogy beesteledett, a sereg pánikszerűen elvonult Privernumba, hogy inkább városfalak, mint egy sánc védelmében húzza meg magát. Plautius, a másik *consul*, mi-

[1] Livius egyik kivonulás leírásában (II. 32.; III. 50.) sem említi sem a *dictator*választást, sem a szertartást. Ez azonban nem zárja ki, hogy ennek a tudósításnak van alapja, hiszen a nagy belviszályok végén Rómában általában játékokat is tartottak, aminek szintén az isteneket megbékítő jelentősége van.

[2] A kézirati hagyományban ez a név áll. Valójában Cn. Quinctius Capitolinusról lehet szó; a tévedést elkövethette akár Livius, akár másolói.

után Privernum alatt végigdúlta a földeket és elhajtotta a jószágot, Fundi területére vonult.

(10) Amikor benyomult a határokon, elébe járult Fundi *senatus*a, és közölte: nem Vitruviusért és bandájáért, hanem Fundi népéért jöttek könyörögni, amelynek bűntelenségét maga Vitruvius igazolta azzal, hogy menedékhelyéül nem szülővárosát, Fundit, hanem Privernumot választotta. (11) Privernumban kell tehát felkutatni és felelősségre vonni a római nép ellenségeit, akik feledve mindkét hazájukat, egyszerre pártoltak el Funditól és Rómától. A fundibeliek békés, római lelkületű emberek, és hálásan gondolnak az elnyert polgárjogra. (12) Kérik a *consul*t, kímélje meg ártatlan népüket a háborútól. Fundi földjei, városa, a maguk, asszonyaik és gyermekeik személye mind a római nép hatalmában van és lesz.

(13) A *consul* megdicsérte őket, és megírta Rómába, hogy a fundibeliek hűsége töretlen, majd Privernum alá indult. Claudius azt írja, hogy előbb még felelősségre vonta a pártütés vezetőit, (14) és mintegy 350 összeesküvőt küldtek megkötözve Rómába, de a *senatus* nem elégedett meg ezzel a meghódolással, mivel meg volt győződve, hogy a fundibeliek szegény és jelentéktelen polgáraik feláldozásával próbálták elkerülni a büntetést.

20.

(1) Miközben Privernumot két *consul*i sereg ostromolta, az egyik *consul*t választógyűlés tartására visszahívták Rómába. (2) Ebben az évben állítottak fel először a *circus*ban sorompókat.[1]

(3) Még nem végeztek a privernumi háborúval, amikor szörnyű hír érkezett: gall támadás készül. Az ilyen híreket a *senatus* sohasem szokta figyelmen kívül hagyni. Ezért a két új *consul*, Lucius Aemilius Mamercus és Gaius Plautius [329] még hivatalba lépése napján, *quintilis* elsején parancsot kapott, hogy osszák meg egymás között a feladatokat. Mamercus, akinek a gall háború jutott, sorozást tartott, semmiféle mentességet nem véve figyelembe. (4) Állítólag még a mesterembereket és az ülőmunkát végzőket is besorozták, akik egyébként katonai szolgálatra nemigen alkalmasak,[2] és a roppant sereget Veiinél vonták össze, hogy

[1] A Circus Maximusban a versenykocsik a *circus* egyik végén lévő bekerített, sorompóval elzárt rekeszekből *(carceres)* indultak. Minthogy kocsiversenyek ezelőtt is voltak, talán arról van szó, hogy az eddig versenyenként alkalmilag felállított indítóhelyek helyett állandókat építettek.

[2] Noha a rómaiak úgy tartották, hogy a katonáskodás legjobb előkészítője a földművelés, itt nem feltétlenül testi alkalmatlanságról van szó. A mesterembereket a vagyonbecslésnél a legszegényebb polgárok közé sorolták, akiket csak végszükség esetén soroztak be katonának.

onnan induljanak a gallok elé. (5) Azt nem tartották tanácsosnak, hogy messzebbre távozzanak, nehogy a Város ellen nyomuló ellenség másik útvonalat válasszon, és elkerüljék egymást. Néhány nap múlva, miután kellőképpen tisztázódott, hogy a galloknál most éppen teljes a nyugalom, az egész haderő Privernum ellen fordult.

(6) Ettől kezdve kétféleképpen tudósít a hagyomány. Egyesek szerint a várost rohammal elfoglalták, és Vitruvius élve jutott a kezükre, mások szerint, mielőtt még a döntő ütközetre került volna a sor, a városiak hírnökpálcával[1] járultak a *consul* elé, és önként adták magukat a hatalmába, Vitruviust pedig kiszolgáltatták neki. (7) A *senatus*, amikor Vitruvius és a privernumiak ügyében összeült, meghagyta Plautius *consul*nak, hogy rombolja le Privernum falait, hagyjon erős őrséget a városban, és jöjjön haza diadalmenetét megtartani. Vitruviusról így rendelkeztek: a *consul* érkezéséig őrizzék börtönben, majd vesszőzzék meg, és végezzék ki; (8) a Palatiumon álló házát rombolják le, javait pedig ajánlják fel Semo Sancus istennek.[2] Az ezekből befolyt összegből kerek bronzpajzsokat készíttettek, amelyeket Sancusnak Quirinus templomával szemközti szentélyében helyeztek el. (9) Privernum *senatus*áról a következőképpen határoztak: annak, aki Privernum elpártolása után *senator* maradt a városban, a Tiberis túlsó partján kell laknia, olyan feltételek mellett, mint a velitraebelieknek.

(10) E határozatok után Plautius diadalmenetéig nem esett szó a privernumiakról. A diadalmenet után a *consul* úgy vélte, most, hogy Vitruviust és cinkosait kivégezték, kockázat nélkül szóba hozhatja a privernumiakat a *senatus* előtt, amely a bűnösök kivégzésével már kielégítette bosszúvágyát. Így beszélt: (11) „Atyák és összeírtak! Miután az elpártolás értelmi szerzői a halhatatlan istenektől és tőletek is elnyerték méltó büntetésüket, hogy határoztok az ártatlan tömegről? (12) Noha tisztem szerint inkább a ti véleményeteket kell megkérdeznem, nem pedig a magamét elmondanom, én mégis úgy tartanám jónak, ha nem maradna harag köztünk és köztük, tekintettel arra, hogy a privernumiak a samnisok szomszédai, akikkel most meglehetősen bizonytalan a béke."

21.

(1) Noha a kérdést önmagában is nehéz volt eldönteni – minthogy ki-ki saját jelleme szerint javasolt szigorúbb vagy enyhébb megoldást –, az egészet még bizonytalanabbá tette az egyik privernumi követ nyilatkozata, akinek szeme előtt inkább városa régi helyzete lebegett, amelybe ő beleszületett, nem pedig jelen-

[1] A hírnökpálca *(caduceus)* a béketárgyalást kérő követség jelképe volt.

[2] A szövetségi hűség megszegőjének vagyonát joggal szentelték az adott szó szentségét őrző istenségnek.

legi szorultsága. (2) Ez a követ a szigorúbb eljárást javasló *senator*ok egyikének kérdésére, hogy szerinte milyen büntetést érdemelnek a privernumiak, így válaszolt: „Amilyet azok érdemelnek, akik méltónak hiszik magukat a szabadságra!" (3) A *consul* látva, hogy a büszke válasz még jobban felingerli azokat, akik eddig is a privernumiak ellen voltak, megpróbálta jóindulatú kérdéssel szelídebb feleletre bírni: (4) „No és ha elengedjük büntetéseteket, milyen békét remélhetünk tőletek?" Mire a követ: „Ha elfogadható békét ajánlotok, az biztos és tartós lesz; ha keményet, az nem lesz hosszú életű." (5) Erre némelyek felháborodtak, hogy ez a privernumi fenyegetőzik, méghozzá nyíltan, és szavaival még a megbékélt népeket is fellázítja. (6) A *senatus* mérsékeltebb része jóindulatúan értelmezte a választ. Igazi férfi, igazi szabad ember szavai ezek – mondták. – Hisz végtére is elképzelhető-e, hogy egyetlen nép vagy akár ember is hajlandó a szükségesnél tovább eltűrni a számára kellemetlen helyzetet? (7) Csak az a megbízható béke, amelyet az emberek saját jószántukból tartanak meg, és ne reméljen senki hűséget attól, akit szolgaságba akar kényszeríteni.

(8) Főként a *consul*nak sikerült az utóbbi irányban befolyásolnia a hangulatot azzal, hogy az elsők között véleményt nyilvánító *consul*viselt férfiakhoz ismételten így szólt, (9) hangosan, hogy minél többen hallják: csak azok érdemlik meg, hogy rómaiakká váljanak, akik számára a szabadság a legfőbb érték. (10) Így a *senatus*ban keresztülvitték a javaslatot, majd az atyák jóváhagyása után a néppel is megszavaztatták, hogy a privernumiak elnyerjék a polgárjogot.

(11) Ugyanebben az évben 300 telepest küldtek Anxurba, ahol fejenként két *iugerum* földet kaptak.

22.

(1) Olyan esztendő következett, Publius Plautius Proculus és Publius Cornelius Scapula *consul*sága alatt [328], amelyet sem itthoni, sem háborús esemény nem tett nevezetessé, (2) azt leszámítva, hogy telepeseket küldtek Fregellaeba – ez a föld először a hernicusok,[1] később a volscusok birtokában volt –, valamint hogy Marcus Flavius áldozati húst osztott szét a nép között anyja temetése alkalmából. (3) Egyesek szerint az anyjáról való kegyes megemlékezés csak jogcímül szolgált arra, hogy lerója tartozását a népnek: amikor ugyanis egy előkelő családanyával folytatott parázna viszony vádjával az *aedilis*ek törvénybe idézték, a nép felmentette. (4) Az egykori felmentő ítélet fejében rendezett húsosztás még hivatalhoz is segítette őt: a legközelebbi választógyűlésen távollétében megválasztották nép*tribunus*nak úgy, hogy megelőzte az összes többi pályázót.

[1] Alschefski paleográfiailag merész, de földrajzi szempontból valószínű szövegjavítása. A kéziratokban a hernicusok helyett signiaiak szerepelnek.

(5) Nem messze a mai Neapolistól feküdt Palaipolisz városa.[1] Mindkét várost ugyanaz a cumaei eredetű nép lakta. Cumae lakói az euboiai Khalkiszból származnak. (6) Hajóhaduk révén, amellyel otthonukból idehajóztak, komoly befolyásra tettek szert mostani lakóhelyük partvidékén. Először Aenaria és Pithékuszai szigetén[2] szálltak partra, később nekibátorodtak, és átköltöztek a szárazföldre.[3] (7) Ez az állam részben saját erejében, részben a samnis–római szövetség ingatagságában bízva, vagy számításba véve a hírek szerint Róma városában pusztító járványt, számos ellenséges cselekedetre ragadtatta magát a Campania területén és a Falernus-földön lakó rómaiakkal szemben.

(8) Ezért Lucius Cornelius Lentulus és a másodízben megválasztott Quintus Publilius Philo *consul*sága alatt [327] elküldték a *fetialis* papokat Palaipoliszba, hogy jóvátételt kérjenek. Miután a görögök, akiknek a tettrekészsége általában csak szavakban látszik, gőgös választ adtak, a népgyűlés az atyák jóváhagyásával úgy döntött, hogy háborút kell indítani Palaipolisz ellen. (9) A *consul*ok között megosztották a feladatokat: Publiliusnak jutott a görögök elleni háború vezetése, Corneliusnak pedig a másik sereggel a samnisok esetleges mozgolódására kellett ügyelnie. (10) Ezek ugyanis a hírek szerint Capua alá készültek vonulni, a campaniaiak elpártolására várva. Így hát Cornelius legjobbnak látta, ha ide vonul állandó táborba.

23.

(1) A *senatus* mindkét *consul* jelentéséből arról értesült, hogy kevés a remény a samnisokkal való béke fenntartására. Publilius azt írta, hogy Palaipoliszba 2000 nolai és 4000 samnis harcost fogadtak be, nem is annyira a görögök akaratából, inkább mert a nolaiak erősködtek; (2) Cornelius pedig azt, hogy biztos értesülései szerint a samnisok tisztségviselői elrendelték a sorozást, egész Samnium talpra állt, és minden bizonnyal megpróbálják fellázítani a velük szomszédos Privernum, Fundi és Formiae lakóit is. (3) Ezért a *senatus* elhatározta, hogy követeket küld hozzájuk, még mielőtt háborút indítana, de a samnisok fennhéjázó feleletet adtak. (4) Még ők vádolták jogtalansággal a rómaiakat, ugyanakkor nagy buzgalommal igyekeztek tisztázni magukat az ellenük felhozott vádak alól.

[1] Palaipolisz nehezen azonosítható, de a feltételezések szerint – éppúgy, mint Neapolisz – a mai Nápoly területén feküdt. Azonos lehet a más forrásokban Parthenopé néven említett görög településsel, és a Pizzofalcone nevű dombon feltárt lelőhellyel hozható összefüggésbe.

[2] A latin és a görög név a források többségében egyaránt a mai Ischia szigetét jelöli. A szigeten Kr. e. 775 körül jött létre az első euboiai telep a Monte di Vico hegyfokon.

[3] Kümé (Cumae) városa az euboiai Khalkisz, Kümé és talán Eretria gyarmatvárosa volt, így alapítása (Kr. e. 730 körül) nemcsak az iszkhiai görögök terjeszkedésének eredménye.

(5) Nem állami határozatból és hivatalos segítségnyújtással támogatják a görögöket – állították –, Fundi és Formiae lakóit sem ők biztatták lázadásra, hiszen tökéletesen elég nekik saját haderejük, ha a háború mellett döntenek. (6) Azt viszont nem hallgathatják el, mekkora megütközést keltett a samnis államban, hogy a római nép újjáépítette Fregellaet, amelyet ők foglaltak el a volscusoktól és romboltak le, és hogy ott, samnis földön *coloniá*t alapított, amelyet telepeseik Fregellaenak neveznek. (7) Ennek a gyalázatnak és jogtalanságnak, ha okozóik nem teszik jóvá, ők maguk fognak minden erővel véget vetni.

(8) Amikor az egyik római követ azt javasolta, hogy vitájukkal forduljanak döntőbíróhoz, közös barátaikhoz és szövetségeseikhez, ezt a választ kapta: „Minek ez a köntörfalazás? A mi vitás ügyeinket, rómaiak, nem követek szavai és nem is emberi döntőbírák fogják eldönteni, hanem Campania síkja, ahol meg kell ütköznünk, a fegyver és a pártatlan hadiszerencse. (9) Rajta, állítsuk fel táborainkat egymással szemben Capua és Suessula között, és döntsük el, a samnis vagy a római legyen-e Itália ura!" (10) A római követek azt válaszolták: nekik ugyan nem az ellenség fogja megszabni, hová menjenek, hanem saját hadvezéreik – majd hazatértek.

Közben Publilius Palaipolisz és Neapolisz között rendkívül kedvező helyet foglalt el, így megakadályozta, hogy a két város segítséget nyújtson egymásnak, ahogy eddig tették, ha valamelyik szorongatott helyzetbe került. (11) Így, amikor a választógyűlés napja közeledett, és nem látszott tanácsosnak, hogy az ellenséges falakat fenyegető Publiliust hazahívják a város alól, amelynek eleste bármely nap várható volt, (12) megállapodtak a nép*tribunus*okkal, hogy indítványt terjesztenek a nép elé, amely szerint *consul*i tiszte letétele után Quintus Publilius Philo *proconsul*ként vezeti tovább a görögök elleni háborút egészen a befejezésig.[1] (13) Lucius Corneliust, minthogy már benyomult a samnis területre, szintén nem akarták a hadjárat kellős közepén hazahívni, ezért levélben szólították fel, hogy a népgyűlés megtartására nevezzen ki *dictator*t. (14) Marcus Claudius Marcellust nevezte ki, az pedig Spurius Postumiust tette meg lovassági főparancsnoknak. Mégsem a *dictator* tartotta meg a választógyűlést, mert vizsgálat kezdődött arról, hogy történt-e formai hiba a kinevezésénél. Kikérték az *augur*ok véleményét, mire azok kijelentették, hogy szerintük igen. (15) Ezt a nyilatkozatot a *tribunus*ok gyanúsnak és rosszindulatúnak bélyegezték, mondván: Nem lehetett könnyű dolog ilyen hibát felfedezni, hiszen a *consul* az éjszaka csendjében kelt fel,[2] hogy a *dictator*t kinevezze; ráadásul a *consul* nem írt

[1] Ez az első, bizonyosnak látszó példa erre az eljárásra. Lásd még a III. 4. 10 jegyzetét.

[2] Az ilyen fontos cselekedetet megelőző jósjelkérést a legkevésbé éjszaka zavarhatták meg váratlan, baljós jelenségek.

senkinek egy szót sem erről, sem magánemberként, sem hivatalosan, (16) és nincs olyan halandó, aki tanúsíthatná, hogy olyasmit látott vagy hallott, ami a jósjelkérést érvénytelenné tette volna. Az *augur*ok pedig nem találhatták ki Rómában üldögélve, hogy a táborban milyen hiba csúszott a *consul* eljárásába. Napnál világosabb, hogy az *augur*ok azt találták hibának, hogy egy plebejus lett a *dictator*! (17) – A *tribunus*ok hiába hoztak fel ilyen és ehhez hasonló kifogásokat, végül mégis *interregnum*ra került sor. Minthogy a választógyűléseket hol ilyen, hol olyan ürüggyel állandóan elhalasztották, végül csak a tizennegyedik *interrex*, Lucius Aemilius választatta meg a *consul*okat, Gaius Poeteliust és Lucius Papirius Mugillanust, akinek a mellékneve más évkönyvek szerint Cursor volt [326].

24.

(1) A források szerint ebben az évben alapították az egyiptomi Alexandriát, és ebben az évben halt meg egy lucaniai száműzött kezétől az épeiroszi Alexandrosz,[1] valóra váltva halálával a dódónai Iuppiter jóslatát. (2) Amikor ugyanis a tarentumiak[2] Itáliába hívták, azt a jóslatot kapta, hogy óvakodjon az Akherón[3] vizétől és Pandoszia városától, mert ott teljesedik be végzete. (3) Annál jobban sietett hát átkelni Itáliába, hogy a lehető legtávolabbra kerüljön az épeiroszi Pandoszia várostól és az Akherón folyótól, amely a molosszoszok földjén[4] ered, majd alvilági tavakká folyik szét, és a Theszprótiai-öbölbe torkollik. (4) De az ember, ha sorsa elől menekül, rendszerint végzetébe rohan. Alexandrosz többször szétverte a bruttiusok[5] és lucaniaiak légióit, elfoglalta Hérakleiát, a tarentumiak *coloniá*ját Lucaniában, Sipontumot Apuliában, Consentiát és Terinát Bruttiumban, továbbá a messapiusok[6] és lucaniaiak egyéb városait, és 300 előkelő családot küldött túszként Épeiroszba. (5) Ezután nem messze a Lucania és Bruttium határa fölé magasodó Pandosia városától[7] megszállt három, egymástól jókora távolságra fekvő dombot, hogy onnan minden irányban támadhassa az ellenséges területeket. (6) Megbízható testőrségként mintegy 200 lucaniai száműzöttet tartott maga mellett, akiknek a hűsége – ahogy fajtájukra általában jellemző – szeren-

[1] Mindkét esemény mintegy öt évvel korábban (332–331 körül) történt.

[2] Tarentum (görög nevén Tarasz) gyarmatvárost Kr. e. 706-ban alapították a spártaiak.

[3] A jóslat latin szövegében szereplő *Acherusius* melléknév mind az *Acheron*, mind az *Acheros* alakból levezethető.

[4] A molosszoszok Épeirosz középső részén éltek, a Pindosz-hegységtől nyugatra.

[5] A bruttiusok törzse a lucaniaiakból vált ki. Az olasz „csizma" orrát lakták.

[6] Az illír nyelvcsaládhoz tartozó messapiusok a „csizma" sarkát lakták.

[7] Ez a Pandosia szintén görög alapítású város volt, de ekkor már a bruttiusok tartották kézben.

céjükkel együtt szokott változni. (7) A földeket teljesen eláztató, tartós záporok miatt a háromfelé osztott sereg egyes részei nem tudtak egymásnak segítséget nyújtani. Így aztán az ellenség váratlan rajtaütéssel megsemmisítette azt a két seregrészt, amelyeket nem a király vezetett, majd minden erejét a király körülzárására egyesítette. (8) Ekkor a lucaniai száműzöttek követeket küldtek honfitársaikhoz azzal az ígérettel, hogy ha visszafogadják őket, élve vagy halva a kezükre adják a királyt. (9) Alexandrosz azonban rendkívül hősiesen viselkedett: néhány kiválasztott emberét maga mellé véve áttört az ellenséges vonalakon, párviadalban megölte a lucaniaiak vezérét, (10) majd összeszedve menekülés közben szétszóródott katonáit, elért egy folyóhoz, amelyen csak az áradattól elsodort híd maradványai jelezték az utat. (11) Miközben a csapat egy csalóka gázlón átlábalt a folyón, az egyik katona, a félelemtől és fáradtságtól elgyötörve, hangosan átkozta a folyó baljós nevét: „Nem hiába hívnak téged Acherosnak!"

Amint a király meghallotta ezt, mindjárt eszébe jutott a végzetes jóslat, és megtorpant, azon töprengve, nekivágjon-e az átkelésnek. (12) Ekkor egyik ifjú udvaronca, Szótimosz megkérdezte, miért habozik ilyen veszedelmes helyzetben, és figyelmeztette, hogy a lucaniaiak csak az alkalmat lesik, hogy rajtaüssenek. (13) A király, messziről látva, hogy azok zárt csapatban közelednek, kirántotta kardját, lovával a folyóba ugratott, és már a gázló túlsó oldalára ért, amikor átdöfte az egyik lucaniai száműzött dárdája. (14) Összeesett, és élettelen testét a folyó a belefúródott dárdával együtt az ellenséges őrállásokhoz sodorta. Itt a holttestet iszonyatosan megcsonkították: kettévágták, egyik felét Consentiába küldték, a másikat megtartották, hogy meggyalázzák. (15) Miközben kövekkel és dárdákkal dobtak rá célba, a minden emberségből kivetkőzött, őrjöngő tömegben megjelent egy asszony, és kérte, hogy hagyják abba egy pillanatra. Majd könnyek között elbeszélte, hogy férje és gyermekei az ellenség fogságában vannak, és ő abban reménykedik, hátha a király holttestével, bármennyire is szétroncsolódott, kiválthatja övéit. (16) Erre felhagytak a hullagyalázással, és ami megmaradt belőle, ennek az egyetlen asszonynak a segítségével Consentiában eltemették. Csontjait visszaküldték az ellenséghez, Metapontionba,[1] ahonnan Épeiroszba vitték feleségéhez, Kleopatrához és nővéréhez, Olümpiaszhoz, (17) akik közül az utóbbi Nagy Sándor anyja, az előbbi pedig a nővére volt.

(18) Legyen elég ennyi az épeiroszi Alexandrosz szomorú végéről, aki, ha a sors megakadályozta is abban, hogy a rómaiak ellen hadakozzon, háborúit mégiscsak Itália földjén vívta.

[1] A tarentumiakkal való szakítás után Metapontion városa volt Alexandrosz egyik legfontosabb dél-itáliai szövetségese.

25.

(1) Ebben az évben a Város alapítása óta ötödször szent lakomát rendeztek engesztelésül azoknak az isteneknek, akiknek eddig is. (2) Ezután az új *consul*ok a nép utasítására követek útján megüzenték a háborút a samnisoknak, és sokkal nagyobb erővel készültek rá, mint a görögök ellen. Ráadásul új helyről is kaptak segítséget, ahonnan akkor nem is számítottak rá. (3) Lucania és Apulia népe, akiknek eddig semmi kapcsolatuk nem volt a római néppel, most feltétel nélkül megadták magukat neki, cserébe fegyvert és csapatokat ígértek a háborúhoz. Így a rómaiak szerződéssel fogadták őket barátságukba.

Ebben az időben Samniumban is szerencsésen folyt a háború. (4) Három város került a rómaiak hatalmába: Allifae, Callifae[1] és Rufrium, és a *consul*ok rögtön érkezésük után mindenfelé végigdúlták a többi területet is.

(5) Míg itt a háború ilyen kedvezően indult, a másik, amelyben a görögöket vették ostromzár alá, már végéhez közeledett. Azonfelül, hogy a görögök két részét elvágták egymástól az ellenség erődítményei, (6) a falak mögött sokkal szörnyűbb dolgok történtek, mint amivel az ostromlók fenyegettek. Mintha saját váruk védőinek a fogságába estek volna, olyan vérlázító bánásmódban részesültek még az asszonyok és a gyermekek is, ami csak elfoglalt városok végóráiban szokás. (7) Így, amikor híre terjedt, hogy Tarentumból és a samnisoktól egyaránt[2] újabb segédcsapatok érkeznek, a városlakók úgy vélték, hogy falaikon belül máris több samnis van a kelleténél, (8) inkább – görögök lévén – a szintén görög tarentumi ifjúság érkezését várták, segítségül legalább annyira a samnisokkal és a nolaiakkal, mint a rómaiakkal szemben. Végül már azt látták a legkisebb rossznak, ha átadják városukat a rómaiaknak. (9) A város két főrangú embere, Kharilaosz és Nümphiosz összedugta a fejét, és elosztották egymás között a szerepeket: egyikük átszökik a római fővezérhez, a másik a városban marad, hogy megteremtse a kedvező feltételeket a város átadására. (10) Kharilaosz ment át Publilius Philóhoz, és bejelentette: Elhatározta, hogy – legyen ez üdvös, kedvező és szerencsés a palaipolisziaknak és a római népnek egyaránt – átadja a várost. (11) Ezek után a rómaiak becsületétől függ, vajon őt ezért a cselekedetéért hazája árulójának vagy megmentőjének tartják-e. Magának személy szerint nem akar kialkudni és kérni semmit, (12) állama érdekében pedig inkább kéri, mint kialkudni próbálja, hogy a rómaiak, ha vállalkozásuk sikerül, inkább arra gondoljanak, hogy ők mily készségesen akartak megbékélni velük, vállalva a veszélyt is, és ne arra, hogy mily botorul és meggondolatlanul szegték meg kötelességüket.

[1] Callifae neve más kéziratokban Caprifae formában szerepel.

[2] Tarentum az Alexandrosztól való eltávolodás után a lucaniaiakkal kezdett szövetkezni, ami viszont a samnisokhoz való közeledést is magával hozta.

(13) A fővezér elismerő szavakkal illette őt, majd 3000 embert adott mellé a samnisoktól megszállt városrész elfoglalására, és a különítmény élére Lucius Quinctius katonai *tribunus*t állította.

26.

(1) Ezalatt Nümphiosz ravaszul a samnis vezér bizalmába férkőzött, és rávette, hogy mivel az egész római sereg úgyis Palaipolisz körül, illetve Samniumban időzik, engedje meg neki, hogy hajóhaddal megkerülve az itáliai partokat, Róma vidékére hajózzon, és feldúlja nemcsak a tengerparti vidéket, hanem a Város közvetlen környékét is. (2) De hogy az ellenséget kijátszhassák – mondta –, még az éjjel útnak kell indulni, úgyhogy a hajókat azonnal vízre kell bocsátani.

A terv gyors lebonyolítása érdekében a samnis seregből mindazokat, akikre nem volt feltétlenül szükség a város védelmében, leküldték a partra. (3) Miközben itt a sötét éjszakában Nümphiosz szándékosan ellentmondó parancsokkal zavart keltve húzta az időt, a sok ember pedig amúgy is egymást akadályozta a munkában, Kharilaoszt társai a megbeszéltek szerint beengedték a várba. A római katonák, miután megszállták a magasabb helyeket, Kharilaosz parancsára csatakiáltásban törtek ki, mire a görögök vezéreik figyelmeztetésére veszteg maradtak, (4) a nolaiak pedig a város túlsó végén, a Nolába vezető úton kimenekültek. A városból kizárt samnisok számára pillanatnyilag ugyan a menekülés mutatkozott könnyebbnek, de később, miután a veszélyt kikerülték, annál szégyenteljesebbnek bizonyult, (5) hisz fegyvertelenül, mindenüket az ellenség kezében hagyva, kifosztott koldusokként tértek vissza hazájukba, nemcsak a külföldieknek, de saját polgártársaiknak is nevetségül.

(6) Ismerem a másik véleményt is, mely szerint a samnisok kezdeményezték az árulást, de én egyrészt a szavahihetőbb történetírókat követtem, másrészt a Neapolisszal, a görögök között később vezető szerephez jutott várossal kötött szövetség is valószínűbbé teszi, hogy maguk a görögök óhajtották a rómaiakkal való barátság helyreállítását. (7) Publiliusnak diadalmenetet szavaztak meg, mert úgy hitték, hogy az ellenség az ostromzártól kényszerítve hódolt meg feltétel nélkül a rómaiaknak. Ő volt az első, akit két ilyen egyedülálló kitüntetés is ért: először parancsnoki tisztségének meghosszabbítása, amelyre addig nem volt példa, majd a szolgálati idejének letelte után megtartott diadalmenet.

27.

(1) Közvetlenül ezután újabb háború kezdődött a másik tengerparton[1] lakó görögökkel. (2) Miután a tarentumiak, akik a palaipolisziakat hosszú időn át

[1] Itália keleti partvidékén.

a segítség üres reményével hitegették, hírét vették, hogy a rómaiak elfoglalták a várost, szemrehányást tettek a palaipolisziaknak, mintha ezek hagyták volna őket cserben, nem pedig fordítva. Dühödten és irigységgel eltelve acsarkodtak a rómaiakra, részben azért is, mert megtudták, hogy a lucaniaiak és apuliaiak – mert mindkét néppel ebben az évben lépett életbe a szövetség – feltétel nélkül megadták magukat a római népnek. (3) Most már egykettőre rájuk kerül a sor – mondták –, nemsokára odáig fajul a helyzet, hogy a rómaiak vagy ellenségeik, vagy uraik lesznek. (4) Sorsuk alakulása nyilvánvalóan a samnis háborútól és annak kimenetelétől függ, hiszen már csak ez az egy nép van hátra, ráadásul most, hogy a lucaniaiak elpártoltak tőle, ez is meggyengült. (5) De a lucaniaiakat még vissza lehetne csábítani és rábírni a római szövetség felbontására, ha ügyes módszerekkel viszályt tudnának kelteni köztük.

(6) Ez a terv nyitott fülekre talált egyes, felforgatásra vágyó elemeknél. Néhány felbérelt lucaniai fiatalember, akik honfitársaik között inkább hírhedteknek, mint megbecsülteknek számítottak, megvesszőzte egymást, majd meztelenül berontottak a polgárok gyűlésére, (7) azt kiáltozva, hogy a *consul*ok megvesszőztették, sőt kis híján le is fejeztették őket, amiért bemerészkedtek a római táborba. (8) Minthogy ez az önmagában is visszataszító látvány sokkal inkább a jogsértés, mint a csalás bélyegét hordta magán, a felizgatott tömeg kiáltozva kényszerítette elöljáróit a *senatus* összehívására.[1] (9) Egy részük a gyűlést körülvéve háborút követelt a rómaiak ellen, mások szétszéledtek, hogy fegyverbe szólítsák a földművesek sokaságát. A forrongó közhangulat még a józan gondolkodásúakat is megzavarta, így aztán úgy döntöttek, hogy megújítják a szövetséget a samnisokkal, és ez ügyben követeket is küldtek hozzájuk. (10) Amennyire indokolatlannak látszott ez a váratlan fordulat, annyira nem talált hitelre a samnisok előtt, ezért arra kényszerítették a lucaniaiakat, hogy adjanak túszokat, fogadjanak be erődítményeikbe helyőrséget; azokat pedig úgy elvakította a szemfényvesztés és a harag, hogy egyáltalán nem tiltakoztak. (11) Ezután csakhamar kiderült a turpisság, miután a hamis vádak terjesztői Tarentumba költöztek, de addigra már odalett a lucaniaiak minden önállósága, csak a késő bánat maradt.

28.

(1) Ebben az évben a római plebejusok életében a szabadságnak szinte új hajnala köszöntött be: megszüntették az adósrabszolgaságot. A jogszokás megváltoztatására egyetlen hitelező példátlan kéjvágya és kegyetlensége adott okot. (2) Az illetőt Lucius Papiriusnak hívták. Apjától örökölt adóssága miatt őhozzá

[1] A lucaniaiak törzsi szervezetben éltek, így nem valószínű, hogy rendelkeztek a Livius által említett államigazgatási szervekkel.

került rabszolgának Gaius Publilius, akinek fiatalsága és szép külseje a hitelezőt szánalom helyett fajtalanságra és gyalázatos bánásmódra bujtogatta. (3) Az ifjú hamvas báját mintegy a törlesztés ráadásának tekintve, először mocskos szavakkal próbálta őt elcsábítani, majd amikor ocsmány ajánlata süket fülekre talált, fenyegetésekkel akart ráijeszteni, és újra meg újra figyelmeztette szerencsétlen helyzetére. (4) Végül látva, hogy a fiúban sokkal elevenebben él szabad származásának, mint jelenlegi kiszolgáltatottságának tudata, meztelenre vetkőztette és megvesszőztette. (5) A véresre vert ifjú kirohant az utcára, és világgá kiáltotta hitelezője kéjvágyát és kegyetlenségét. (6) Roppant embertömeg özönlött a Forumra; a kedélyeket felkorbácsolta mind a szánakozás Publilius ifjúsága és megalázó megkínzása fölött, mind a saját és gyermekeik helyzete miatti elkeseredés. Innen egyetlen nagy menetben a Curia elé csődültek. (7) A *consul*ok a váratlan megmozdulás nyomása alatt összehívták a *senatus*t, az emberek pedig a Curiába belépő *senator*ok lábához borultak, és az ifjú összevert hátát mutogatták nekik. (8) Ezen a napon egyetlen ember zabolátlan kegyetlensége miatt megsemmisült a hitel igen erős köteléke. A *consul*okat a *senatus* megbízta: terjesszenek a nép elé törvényjavaslatot, hogy a büntetésükre váró bűnözőkön kívül senkit nem szabad bilincsben és béklyóban tartani, (9) és a kölcsönvett pénzért az adós csak vagyonával, nem személyével kezeskedik. Így szabadították fel az adósrabszolgákat, és rendelték el az adósrabszolgaság eltörlését.

29.

(1) Noha ebben az évben egymagában véve is elég gondot okozott az atyáknak a samnis háború, a lucaniaiak váratlan elpártolása és az őket lázadásra felbujtó Tarentum, a bajokat még tetézte, hogy a vestinus nép[1] is a samnisokhoz csatlakozott. (2) Míg erről ebben az évben inkább csak az emberek pletykáltak mindenfelé, hivatalos gyűlésen nem került szóba, a következő év *consul*jai, Lucius Furius Camillus (másodszor) és Iunius Brutus Scaeva [325] úgy látták, ez az első és legfontosabb kérdés, amelyet a *senatus* elé kell terjeszteniük. (3) Bár a bejelentés nem számított újdonságnak, az atyáknak mégis súlyos gondot jelentett. Féltek komolyan venni, de figyelmen kívül hagyni is, hiszen ha a vestinusokat nem büntetik meg, a szomszéd népek elkanászodnak és elbízzák magukat, ha viszont megtorló hadjáratot indítanak ellenük, a közelükben dúló háborútól való félelmükben és felháborodásukban fognak majd fegyvert. (4) Ezek a népek – a marsusok, paelignusok, marrucinusok[2] – játszva felértek a samnisokkal haderejüket tekintve, és számítani lehetett rá, hogy ha a rómaiak meg-

[1] A vestinusok a marsusoktól keletre, a paelignusoktól északra éltek.
[2] A marrucinusok a mai Chieti környékén laktak.

támadják a vestinusokat, velük is szembekerülnek. (5) Mégis az a párt győzött, amely pillanatnyilag több merészségről, mint megfontoltságról látszott tanúbizonyságot tenni; az eredmény azonban igazolta, hogy bátraké a szerencse. (6) A nép az atyák jóváhagyásával megszavazta a háborút a vestinusok ellen. Ez a feladat sorshúzással Brutusnak jutott, a samnisok pedig Camillusnak. (7) Mindkét nép ellen sereg indult, és a határok védelmének gondja megakadályozta az ellenséget erői egyesítésében.

(8) Ámde az egyik *consul*ra, Lucius Furiusra, aki a nehezebb feladatot kapta, a szerencse súlyos betegséget küldött, és ezzel kivonta őt a háborúból. (9) Amikor felszólították, hogy nevezzen ki *dictator*t a háború folytatására, az akkori idők leghíresebb hadvezérét, Lucius Papirius Cursort választotta, aki Quintus Fabius Maximus Rullianust tette meg lovassági főparancsnoknak. (10) Kettősük híressé vált e tisztségükben végrehajtott tetteik révén, de még inkább elhíresültek viszálykodásukról, amely majdnem fegyveres összecsapássá fajult.

(11) A másik *consul* igen változatos módszerekkel, de annál egyöntetűbb sikerrel harcolt a vestinusok ellen. Feldúlta a földeket, kifosztotta és felégette az ellenség házait és gabonatábláit, így akaratuk ellenére csatára kényszerítette őket. (12) Egyetlen ütközetben – bár katonái nagy véráldozata árán – annyira megtörte a vestinusok erejét, hogy azok visszamenekültek táborukba; de már a sánc és az árkok oltalmában sem bíztak, inkább elszivárogtak a városaikba, hogy ezek természettől is védett falai mögött keressenek menedéket. (13) A *consul* végül a városok ostromának is nekilátott, és először Cutinát vette be ostromlétrák segítségével, majd Cingiliát. A sebesüléseik miatt feldühödött katonák nagy hévvel harcoltak, alig akadt ugyanis köztük, aki épségben tért vissza az ütközetből. (14) A két városban szerzett zsákmányt a *consul* a katonáknak engedte át, amiért sem ellenséges várkapu, sem várfal nem volt képes feltartóztatni őket.

30.

(1) Samniumba bizonytalan jósjelekkel indult a sereg, de az elkövetett hiba nem a háború kimenetelét befolyásolta – az ugyanis szerencsésen folyt le –, hanem a hadvezérek ugrottak miatta egymás torkának. (2) Papirius *dictator* a szent csirkék őrének figyelmeztetésére Rómába utazott újabb jóslatkérés végett, meghagyva a lovassági főparancsnoknak, hogy maradjon a helyén, és amíg ő távol van, ne bocsátkozzon ütközetbe az ellenséggel. (3) De amikor a *dictator* távozása után Quintus Fabiusnak azt jelentették kémei, hogy az ellenségnél teljes gondatlanság uralkodik, mintha egy szál római sem tartózkodna Samniumban, (4) akár ifjúi dacból, haragra lobbanva a méltatlan helyzeten, hogy a *dictator* nélkül nem történhet semmi, akár mert ki akarta használni a szerencsés alkalmat, harcra kész seregével az Imbriniumnak nevezett vidékre vonult, és nyílt csatában

megütközött a samnisokkal. (5) A csata sikere akkor sem lehetett volna teljesebb, ha maga a *dictator* is ott van: a vezér mindent megtett a seregért, a sereg a vezérért. (6) A lovasság, amely ismételt rohamokkal sem tudta áttörni az ellenséges vonalakat, Lucius Cominius katonai *tribunus* biztatására leszedte a lovakról a zablát, és oly elsöprő támadásra sarkantyúzta őket, amelynek semmi erő nem volt képes ellenállni. Fegyveren, vitézen átgázolva széltében-hosszában pusztítottak, (7) és a lovasság támadását követve a gyalogság is megrohanta a megzavarodott ellenséget. Állítólag 20 000 ellenséges katonát vágtak le ezen a napon. Egyes történetírók szerint a sereg a *dictator* távollétében kétszer ütközött meg az ellenséggel, és kétszer aratott nagyszerű győzelmet. A legrégebbi íróknál[1] erről az egy csatáról olvashatunk; némelyik évkönyv pedig meg sem említi az egészet. (8) A lovassági főparancsnok a roppant öldöklésből zsákmányolt hatalmas mennyiségű fegyvert egy jókora halomba hordatta és elégettette, vagy mert valamelyik istennek tett fogadalma kívánta így, (9) vagy ha a történetíró Fabiusnak akarunk hinni, azért, nehogy a *dictator* arassa le az ő dicsősége gyümölcseit: hogy ne írathassa nevét a zsákmányra, ne vitethesse saját diadalmenetében. (10) A győzelemről szóló levelet sem a *dictator*nak, hanem a *senatus*nak küldte el, ezzel is kifejezve, hogy dicsőségét egyáltalán nem hajlandó vele megosztani. Legalábbis a *dictator* így értette eljárását, és míg mindenki a kivívott győzelmet ünnepelte, ő nem titkolta dühét és elkeseredését. Hirtelen elbocsátotta a *senatus*t, kirohant a Curiából, (11) és azt hajtogatta, hogy a lovassági főparancsnok a *dictator*i méltóságot és a katonai fegyelmet is éppúgy legyőzte és eltiporta, akárcsak a samnis légiókat, hacsak meg nem bűnhődik a felsőbb tekintély semmibevételéért. (12) A dühtől és a megtorlás vágyától tajtékozva indult vissza a táborba, de a lehető legnagyobb menetteljesítménnyel sem tudta megelőzni jövetelének hírét. (13) Néhányan ugyanis előtte érkeztek meg Rómából a hírrel, hogy a *dictator* bosszút lihegve közeledik, és szinte minden második szavával Titus Manlius tettét dicséri.[2]

31.

(1) Fabius azonnal gyűlést hívott össze, és megeskette katonáit, hogy amilyen hősiesen megvédték hazájukat legelkeseredettebb ellenségétől, éppen úgy megoltalmazzák majd őt is, akinek vezetésével és jósjeleivel győztek,[3] a *dictator*

[1] Livius itt valószínűleg – elsősorban vagy egyedül – Fabius Pictorra gondol.

[2] Vö. VIII. 7.

[3] Fabius mint lovassági főparancsnok valójában nem a maga, hanem a *dictator* jósjeleivel győzött.

féktelen kegyetlenségétől. (2) Íme – mondta –, máris közeledik, magánkívül az irigységtől, feldühödve más bátorságán és szerencséjén, tombol, hogy távollétében is ily nagyszerűen harcoltak az államért. Ha megváltoztathatná a szerencsét, jobban szeretné, ha a rómaiak helyett a samnisok győztek volna. (3) Függelemsértést emleget, mintha bizony nem ugyanazért tiltotta volna meg a csatát, amiért most fájlalja, hogy megtörtént. Hisz akkor is irigységből akarta fékezni mások hősiességét, és kivette volna a fegyvert a legnagyobb harci lázban égő katonák kezéből, hogy távollétében meg se mozdulhassanak. (4) Most is azért dühöng, az a baja, hogy a katonák Lucius Papirius nélkül sem bizonyultak fegyvertelennek vagy bénának, és hogy Quintus Fabius lovassági főparancsnoknak, nem a *dictator* csicskásának tekintette magát. (5) Mire vetemedett volna, ha – ami a háborúval járó kockázat és a kétesélyes hadiszerencse miatt előfordulhat – rosszul végződik a csata, ha most büntetéssel fenyegeti a lovassági főparancsnokot, miután az legyőzte az ellenséget, megvédte az állam érdekeit, de úgy, hogy még ő, a páratlan fővezér sem csinálhatta volna jobban? (6) De nem a lovassági főparancsnok az egyetlen szálka a szemében, hanem legalább annyira a katonai *tribunus*ok, a *centurió*k, a közkatonák is. Ha módjában állna, mindannyiukon kitöltené dühét, (7) de minthogy nem teheti, egyedül őrá fenekedik. Az irigység is, akárcsak a villám, a csúcsokba csap bele; ő is a vállalkozás kezdeményezőjét és vezetőjét veszi célba. De ha majd őt és tette dicsőségét megsemmisítette, velük is úgy fog bánni, mint győztes a foglyaival, és amit megtehetett a lovassági főparancsnokkal, azt meg meri majd tenni a katonákkal is. (8) Tehát az ő védelmére kelve oltalmazzák meg egyben mindannyiuk szabadságát is! A *dictator*, ha azt látja majd, hogy a sereg éppoly egységes győzelme megvédésében, mint az ütközetben volt, és hogy egyetlen férfiú megmentését mindnyájan szívükön viselik, talán megenyhül majd. (9) Egyszóval ő a serege hűségére és hősiességére bízza életét és vagyonát.

32.

(1) Az egész gyűlés kiáltozásban tört ki: ne aggódjon, senki sem emelhet rá kezet, csak a római légiók testén keresztül.

Nem sokkal ezután megérkezett a *dictator*, és azonnal gyülekezőt fúvatott, (2) majd csendre intve a katonákat, a kikiáltó révén Quintus Fabiust hívatta. Amikor az lentről az emelvény elé lépett, így szólt hozzá: (3) „Azt kérdem tőled, Quintus Fabius: mit gondolsz, ha a *dictator*é a legfőbb hatalom, és engedelmeskednek neki a királyi tekintéllyel felruházott *consul*ok, és engedelmeskednek a *consul*okkal azonos jósjelekkel megválasztott *praetor*ok, méltányosnak tartod-e vagy sem, hogy szavainak a lovassági főparancsnok is engedelmesked-

jen? (4) Kérdezem továbbá: annak tudatában, hogy bizonytalan jósjelekkel keltem útra, a vallási kételyek ellenére kockára kellett volna tennem az állam sorsát, vagy meg kellett ismételnem a jóslatkérést, nehogy az istenek akaratának ismerete nélkül kezdjek bármibe? (5) És ha már itt tartunk: vajon attól a vallásos aggálytól, amely a *dictator*t megakadályozta a hadvezetésben, a lovassági főparancsnok talán mentes és szabad lehetett? De minek is teszek fel ilyen kérdéseket? Hiszen ha egyetlen szó utasítás nélkül utazom el, akkor is azt kellett volna kikövetkeztetned, hogy mi lehet az én szándékom, és elhatározásaidban ehhez kellett volna igazodnod. (6) Inkább arra felelj: nem tiltottam meg, hogy távollétemben bármit is kezdeményezz? Nem tiltottam meg, hogy az ellenséggel csatát kezdj? (7) Te azonban semmibe véve ezt a parancsomat, noha a jósjelek bizonytalanok voltak, vallási kételyek álltak fenn, megszegve a katonai szokásjogot és az ősi fegyelmet, szembeszállva az istenek akaratával, ütközetbe mertél bocsátkozni az ellenséggel! (8) Arra felelj, amit kérdeztem, de azon kívül ki ne nyisd a szádat! Menj oda hozzá, *lictor*!"

(9) Az egyes vádpontokra amúgy sem egykönnyen lehetett külön-külön válaszolni; Fabius ráadásul hol azt panaszolta fel, hogy e főbenjáró ügyben a vádlója lesz a bírája is, hol azt hangoztatta, hogy előbb ragadhatják el tőle az életét, mint hőstettei dicsőségét, és felváltva védekezett és vádolt. (10) Erre Papirius dühe még jobban fellángolt: parancsot adott, hogy tépjék le a lovassági főparancsnok ruháit, és készítsék a vesszőket és a bárdokat. (11) Fabius, miközben a *lictor*ok már rángatták le róla a ruhát, a katonákhoz kiáltott segítségért, és a gyűlés túlsó szélén már nyugtalanul zajongó *triarius*ok közé menekült.

(12) Ekkor az egész gyűlés háborogni kezdett. Itt könyörgő, ott fenyegető hangok hallatszottak. Akik az emelvényhez legközelebb álltak, és így a *dictator* könnyen felismerhette őket, kérlelték, hogy ne bántsa a lovassági főparancsnokot, és ne ítélje el vele együtt a hadsereget. (13) A gyűlés szélén állók és a Fabius köré tömörülők gyalázták a *dictator*t könyörtelenségéért, és már nem sok hiányzott a zendüléshez.

Még a bírói emelvényen sem volt béke és nyugalom. (14) A *legatus*ok a *dictator* széke köré sereglettek és kérték, halassza az ügyet másnapra, hogy haragja lecsillapodjon, és ideje legyen a megfontolásra. (15) Fabius – mondták – elég megrovást kapott ifjúi meggondolatlanságáért, győzelmét eléggé megtépázták. Ne menjen el megbüntetésében a végsőkig, ne bélyegezze meg ezt a páratlan ifjút, rendkívüli hírnévnek örvendő apját és az egész Fabius nemzetséget!

(16) Miután kérésük és érvelésük egyaránt hatástalan maradt, felszólították, hogy tekintsen a tomboló tömegre: nem illene sem korához, sem bölcsességéhez, hogy amikor a katonák ilyen elkeseredett hangulatban vannak, ő maga öntsön olajat a lázadás tüzére. (17) Senki sem a büntetése elengedését kérő Fabiusnak

fogja felróni, hanem neki, a *dictator*nak, ha elvakult haragjában az elkeseredett tömeget maga ellen bőszíti ezzel a megátalkodott versengéssel. (18) Végül nehogy azt higgye, hogy Quintus Fabius miatt beszélnek így, de készek esküvel is megerősíteni véleményüket, hogy a jelen helyzetben az állam érdekében nem látják helyesnek Fabius megbüntetését.

33.

(1) A *dictator*t azonban a *legatus*ok szavai nemhogy kiengesztelték volna a lovassági főparancsnok iránt, inkább csak magukra haragították; le is parancsolta őket az emelvényről. (2) Hiába próbált a kikiáltó útján csendet teremteni, mert a nagy zajban és kavargásban sem az ő, sem hivatalszolgái szavát nem lehetett hallani. Végül az egyenetlenkedésnek, mint valami ütközetnek, az éjszaka vetett véget.

(3) A lovassági főparancsnok parancsot kapott, hogy másnap reggel jelenjen meg, de mivel mindenki arról győzködte, hogy a *dictator* másnap csak még dühösebb lesz rá, hiszen kettőjük civódása miatt nyugtalan lesz és elkeseredett, titokban elhagyta a tábort, és Rómába menekült. (4) Apja, Marcus Fabius javaslatára – aki már háromszor volt *consul*, sőt *dictator* is[1] – azonnal összehívta a *senatus*t. Javában panaszolta az atyáknak a *dictator* erőszakos és jogtalan eljárását, amikor hirtelen behallatszott, hogy a Curia előtt a *lictor*ok nagy zajjal utat törnek a tömegben, (5) és dühtől tajtékozva megjelent maga a *dictator*, aki a lovassági főparancsnok távozásának hírére egy könnyű lovas csapattal utánaeredt. Újult erővel lángolt fel a viszálykodás. Papirius parancsot adott, hogy fogják le Fabiust. (6) Hiába esdekeltek a legtekintélyesebb atyák, hiába az egész *senatus*, nem tudták elhatározásában megingatni ezt a könyörtelen embert. (7) Ekkor megszólalt Fabius apja: „Nos, ha neked mit sem számít a *senatus* tekintélye, sem az én öregségem, amelyet meg akarsz fosztani támaszától, sem a magad kinevezte lovassági főparancsnok hősiessége és származása, sem a könyörgő szavak, amelyek sokszor az ellenséget is meglágyítják és az égiek haragját is kiengesztelik, ezennel a nép*tribunus*okhoz fordulok oltalomért, és a néphez fellebbezek. (8) Mivel tehát te kitérsz mind saját sereged, mind a *senatus* ítélete elől, azt hívom bírául, aki egymaga is bizonyosan erősebb és hatalmasabb, mint te *dictator*i hatalmadban. Meglátom, engedsz-e a fellebbezésnek, amelynek engedett Tullus Hostilius, Róma királya is."[2]

[1] M. Fabius Ambustus a *consul*i hivatalt 360-ban, 356-ban és 354-ben, a *dictator*i tisztséget pedig 351-ben viselte.

[2] Vö. I. 26. 8.

(9) A Curiából a nép elé vonultak. A *dictator*t csak néhány ember, a lovassági főparancsnokot a legelőkelőbbek egész tömege kísérte. Papirius megparancsolta, hogy Fabiust vezessék le a szónoki emelvényről. (10) „Nagyon helyes, hogy leküldtél bennünket – szólt az apa, követve fiát. – Lentről akár magánemberként is hallathatjuk szavunkat."

Kezdetben nem összefüggő beszédek hangzottak el, inkább szópárbaj folyt. (11) Végül kivált a zsivajból az öreg Fabius méltatlankodó hangja, aki Papirius gőgjét és kegyetlenségét kárhoztatta. (12) Ő is volt *dictator* Rómában – mondta –, de soha senkivel nem bánt méltatlanul, még plebejussal, *centurió*val, közkatonával sem; (13) Papirius pedig egy római hadvezér fölött akar győzni és diadalmenetet tartani, mint valami ellenséges parancsnok fölött. Micsoda különbség van a hajdaniak mértéktartása és a mostaniak gőgje és kegyetlensége között! (14) Quinctius Cincinnatus *dictator* Lucius Minucius *consul*lal szemben, akit ő szabadított fel az ostromzár alól, csak annyi megtorlást alkalmazott, hogy nem *consul*i, hanem *legatus*i minőségben hagyta a seregnél.[1] (15) Marcus Furius Camillus, amikor Lucius Furius gúnyt űzött az ő öregkorából és tekintélyéből, majd oly szerencsétlen csatát vívott, nemcsak akkor fogta vissza haragját, hogy még egy rossz szót sem írt róla a *senatus*nak vagy a népnek, (16) hanem amikor hazatérése után a *senatus* rábízta, hogy a többi *consul*i hatáskörű *tribunus* közül válasszon valakit maga mellé, éppen őt választotta vezértársául.[2] (17) Sőt még a mindenható nép sem állt szörnyű bosszút azokon, akik tudatlanságból vagy meggondolatlanságból veszítették el hadseregüket, csak pénzbírságra ítélte őket. Mindmáig soha egyetlen hadvezért sem fenyegetett halálbüntetés azért, mert csatát vesztett. (18) Most azonban a római nép győztes és a diadalmenetet teljes joggal megérdemlő hadvezéreit fenyegetik vesszővel és bárddal, holott ezt még vesztes hadvezérrel sem volna szabad megtenni. (19) Mit kellett volna fiának elszenvednie, ha serege megsemmisül, ha megverik, megfutamítják, táborát is elfoglalják? Hová fokozódhatott volna még a *dictator* haragja és erőszakossága, azon túl, hogy megvesszőzteti és kivégezteti? (20) Miféle dolog az, hogy a polgárság győzelmi mámorban hálaáldozatokat és örömünnepet tart, hála Quintus Fabiusnak, (21) miközben azt, akinek köszönhetően az istenek templomai tárva-nyitva állnak és a hálaadományokkal megrakott oltárokról áldozat füstje száll, ruháitól megfosztva halálra vesszőzik a római nép szeme láttára, miközben tekintetét a Capitoliumra, a fellegvárra és az istenekre emeli, akiket két csatájában nem hiába hívott segítségül? (22) Hogy viselné ezt a hadsereg,

[1] Vö. III. 26. 1–29. 3.
[2] Vö. VI. 22. 6–25. 6.

amely az ő vezetése és jósjelei alatt vívta ki győzelmét? Mekkora lesz a római táborban a gyász, mekkora az ellenség ujjongása!

(23) Így beszélt, egyszerre perlekedve és panaszkodva, könyörögve az istenek és emberek segítségéért, miközben átölelte a fiát, és bőven omlottak könnyei.

34.

(1) Mellette állt a *senatus* méltósága, a nép pártfogása, a *tribunus*ok segítsége, a távollévő hadsereg emléke. (2) A másik oldal a római nép legyőzhetetlen hatalmát emlegette, a katonai fegyelmet, a *dictator* parancsát, amelyet mindig is isteni akarat gyanánt tiszteltek, Manlius parancsnokságát, aki fia iránti szeretetét is alárendelte a közérdeknek. (3) Így járt el annak idején két fiával szemben Lucius Brutus, a római szabadság megalapítója is.[1] De manapság a jóságos öreg apukák, akik könnyen vonnak vállat más parancsának semmibevételére, elnézik a fiataloknak a katonai fegyelem felforgatását, hiszen nem nagy dolog az. (4) Ő mégsem tágít, és egy jottányit sem hajlandó engedni annak jogos büntetéséből, aki az ő parancsa, a vallási kételyek és a bizonytalan előjelek ellenére harcot kezdett. (5) Hogy a *dictator*i hatalom fensége örökké megmarad-e, nem rajta múlik. (7) Ám Lucius Papirius nem fogja azt megcsorbítani, és azt kívánja, hogy a sértetlenséget élvező *tribunus*i hatalom ne sértse meg tiltakozásával Róma hatalmát, és a római nép ne akkor számoljon le a *dictator* jogaival, amikor éppen ő viseli ezt a tisztséget. (7) Ha így tesznek, az utódok nem Lucius Papiriust, hanem a *tribunus*okat és a nép helytelen ítéletét vádolják majd mindhiába, amiért attól fogva, hogy a katonai fegyelem egyszer megrendült, nem engedelmeskedik többé katona a *centurió*nak, *centurio* a *tribunus*nak, *tribunus* a *legatus*nak, *legatus* a *consul*nak, a lovassági főparancsnok a *dictator*nak. (8) Megszűnik majd minden tisztelet isten és ember iránt, nem veszik figyelembe sem a hadvezérek rendeleteit, sem a jósjeleket. (9) A katonák, anélkül hogy eltávozást kérnének, összevissza kóborolnak majd meghódított és ellenséges vidéken egyaránt, és feledve esküjüket, amikor épp kedvük szottyan, puszta fegyelmezetlenségből otthagyják a szolgálatot, (10) cserbenhagyják a hadijelvényeket, nem gyűlnek össze parancshirdetésre, nem számít majd, hogy nappal vagy éjszaka, kedvező vagy kedvezőtlen terepen, a fővezér parancsára vagy anélkül kezdenek-e harcolni. Nem ügyelnek sem hadijelvényre, sem csatasorra, és a katonáskodás a hagyományos és szent esküvel megerősített szolgálatból vaktában folytatott útonállássá fajul. (11) „Vegyétek hát magatokra a felelősséget ezekért a vétkekért minden időkre, nép*tribunus*ok, és vessétek oda magatokat bűnbaknak Quintus Fabius fegyelmezetlenségéért!"

[1] Vö. II. 5.

35.

(1) A meghökkent *tribunus*ok most már jobban aggódtak magukért, mint azért, akinek érdekében segítségüket kérték. Kínos helyzetüket azonban megoldotta, hogy a római nép egy emberként könyörgött égre-földre a *dictator*nak, hogy az ő kedvükért engedje el a lovassági főparancsnok büntetését. (2) A *tribunus*ok a nép példáját követve szintén kérésre fogták a dolgot, egyre ostromolták a *dictator*t, hogy bocsássa meg ezt az emberi tévedést, Quintus Fabius ifjúi meggondolatlanságát, hisz már eléggé megbűnhődött. (3) Most már a fiatalember maga, sőt apja, Marcus Fabius is, feledve a huzakodást, a *dictator* lába elé borult, úgy próbálták kérésükkel megbékíteni.

(4) Ekkor a *dictator* csendet intett, majd kijelentette: „Hát jól van, polgárok. Győzött a katonai fegyelem, győzött a *dictator*i hatalom fensége, amelyek fennmaradása veszélyben forgott. (5) Quintus Fabius nem kap felmentést bűne alól, hogy a fővezér parancsa ellenére csatát kezdett, hanem bűnösnek nyilvánítva, de ép bőrrel távozhat a római nép kedvéért, a *tribunus*i hatalom kedvéért, amely nem a jogszerű módon nyújtott neki segítséget, hanem úgy, hogy kéréssel fordult hozzám. (6) Élj hát, Quintus Fabius, és tegyen boldogabbá polgártársaid összefogása megmentésed érdekében, mint nemrég győzelmed öröme. Élj tovább, miután olyasmire vetemedtél, amit saját apád sem bocsátott volna meg, ha ő lett volna Lucius Papirius helyében. (7) Velem akkor békülsz ki, amikor akarsz. A római népnek pedig, amelynek életedet köszönheted, nem tehetsz nagyobb szolgálatot, mint hogy a mai napon egyszer s mindenkorra megtanulod békében és háborúban alávetni magad a törvényes hatalomnak."

(8) Amikor a *dictator* kijelentette, hogy futni hagyja a lovassági főparancsnokot, és leszállt a szent emelvényről, boldogan tódult oda a *senatus*, még boldogabban a nép, egyesek a *dictator*, mások a lovassági főparancsnok körül tolongtak szerencsekívánataikkal. (9) Mindenki úgy látta, a katonai felsőbbség tekintélyét nem kevésbé erősítette meg Quintus Fabius veszedelme, mint annak idején az ifjú Manlius sajnálatos kivégzése.

(10) Ebben az évben úgy alakult, hogy Samniumban az ellenség mindig mozgolódni kezdett, valahányszor a *dictator* eltávozott a seregtől. Most azonban a tábor parancsnokának, Marcus Valerius *legatus*nak a szeme előtt ott lebegett Quintus Fabius intő példája, és minden ellenséges támadásnál jobban tartott a *dictator* félelmetes haragjától. (11) Így, amikor egy gabonaszerzésre kiküldött csapatot az ellenség kedvezőtlen terepen tőrbe csalt, bekerített és megsemmisített, mindenki úgy vélte, hogy a *legatus* megmenthette volna őket, ha nem tiszteli oly rettegve a *dictator* szigorú parancsait. (12) Ez az eset még inkább szembefordította a katonákat a *dictator*ral, bár már eddig is nehezteltek rá, amiért

Quintus Fabiusszal szemben olyan engesztelhetetlennek mutatkozott, és amiért az ő kérésüket elutasította, de a római nép kedvéért megkegyelmezett neki.

36.

(1) Miután a *dictator* Lucius Papirius Crassust állította a Város élére,[1] Quintus Fabius lovassági főparancsnokot pedig eltiltotta minden, tisztségében elvárható tevékenységtől, visszatért a táborba. Polgártársai sem fogadták kitörő örömmel, az ellenség sem ijedt meg. (2) Érkezésének másnapján ugyanis a samnisok – talán mert nem tudták, hogy megjött, vagy nem is érdekelte őket, ott van-e vagy sem – csatára sorakozva vonultak a tábor alá. (3) Pedig olyan sok múlott ezen az egy emberen, Lucius Papiriuson, hogy a történetírók biztosra veszik: ha a vezér megfontolt tervei a katonák lelkesedésével párosultak volna, ezen a napon az egész samnis háborút meg lehetett volna nyerni, (4) olyan mesterien állította fel a csatarendet és biztosította a megfelelő terep megválasztásával, a tartalékokkal, egyszóval a haditudomány minden eszközével. A sereg volt az, amely nem állt a helyzet magaslatán: hogy vezérük dicsőségét csökkentsék, szántszándékkal akadályozták a győzelmet. A samnisoknál több volt a halott, a rómaiaknál több volt a sebesült.

(5) A tapasztalt vezér észrevette, mi áll a győzelem útjában. Belátta, hogy uralkodnia kell magán, és nyájassággal enyhíteni szigorát. (6) Ezért *legatus*ai kíséretében végiglátogatta a sebesült katonákat, bekukkantott a sátrakba, mindenkitől megkérdezte, hogy van, és név szerint bízta őket a *legatus*ok, *tribunus*ok és tisztek gondjaira. (7) Ezt az önmagában is népszerű magatartást olyan ügyesen folytatta, hogy katonái még vissza sem nyerték egészségüket, amikor ő már visszaszerezte jóindulatukat, és semmi sem siettette jobban a gyógyulást, mint hogy szívesen fogadták ezt a gondoskodást. (8) Miután a sereg összeszedte magát – most már éppen úgy bíztak a sikerben, mint vezérük –, megütközött az ellenséggel, és úgy szétverte és megfutamította a samnisokat, hogy többé nem is vállaltak nyílt csatát a *dictator*ral. (9) Ezután a győztes sereg az ellenséges területen végigjárt minden, zsákmánnyal kecsegtető helyet, de sehol sem támadtak rá sem nyíltan, sem lesből. (10) Lelkesedésüket növelte, hogy a *dictator* minden zsákmányt a katonáknak ígért, és így nemcsak az államot ért sérelem megtorlásának vágya, hanem az egyéni haszon reménye is ösztönözte őket.

(11) Ezektől a csapásoktól lesújtva a samnisok békét kértek a *dictator*tól. Megállapodtak vele, hogy minden római katonának egy öltözet ruhát és egyévi zsoldot adnak. (12) Arra a felszólításra, hogy menjenek Rómába a *senatus* elé,

[1] Vagyis őt nevezte ki városi *praefectus*nak.

azt felelték, hogy csak a *dictator*ral együtt mennek, mert ügyüket egyedül az ő becsületességére és hősiességére bízzák. Ezután a hadsereg elvonult Samniumból.

37.

(1) A *dictator* diadalmenetben vonult be a Városba, és bár le akart köszönni tisztéről, lemondása előtt az atyák utasítására még megtartotta a *consul*választást, ahol Gaius Sulpicius Longus (másodszor) és Quintus Aemilius Cerretanus lett *consul*. (2) A samnisok békekötés nélkül tértek haza, mert a feltételekben nem sikerült megállapodni, de kaptak egyévi fegyverszünetet. Ám még ezt sem tartották meg híven, annyira megjött a harci kedvük Papirius lemondásának hírére.

(3) Gaius Sulpicius és Quintus Aemilius (egyes évkönyvek szerint Aulius) *consul*sága idején [323],[1] azonfelül hogy a samnisok elpártoltak, új háború indult az apuliaiakkal. Mindkét nép ellen sereget küldtek; sorshúzás útján Sulpiciusnak a samnisok, Aemiliusnak az apuliaiak jutottak. (4) Egyes szerzők szerint nem is magukat az apuliaiakat támadták meg a rómaiak, hanem az ebbe a népcsoportba tartozó szövetségeseiket védték meg a samnisok erőszakosságával és jogtalanságaival szemben. (5) Csakhogy a samnisok akkori helyzete – hiszen magukat is alig tudták megvédeni – azt teszi valószínűbbé, hogy nem ők támadták meg az apuliaiakat, hanem a rómaiak indítottak háborút egyszerre mindkét nép ellen. (6) A háborúban végül semmi emlékezetes nem történt. A rómaiak végigdúlták Apuliát és Samniumot, de sem itt, sem ott nem találkoztak az ellenséggel.

Közben Rómában egy éjszakai riadalom az álmukból felriadt polgárok között olyan felfordulást okozott, hogy a Capitoliumot, a fellegvárat, a falakat, a kapukat azonnal fegyveres őrség szállta meg, (7) és fegyverbe szólították a városszerte összesereglett népet, de hajnalra nyoma sem volt a nagy riadalom okának vagy okozójának.

(8) Ugyanebben az évben döntött a népgyűlés a Flavius-féle törvényjavaslatról a tusculumiak ügyében. Marcus Flavius nép*tribunus* javaslatot terjesztett a nép elé, hogy büntessék meg a tusculumiakat, amiért a velitraebeliek és a privernumiak az ő tanácsukra és segítségükkel indítottak háborút a római nép ellen.[2] (9) Erre a tusculumiak gyermekeikkel, asszonyaikkal együtt feljöttek Rómába;

[1] Ahogy a IX. könyvből (15. 11, 22. 4) kiderül, az Aulius névváltozat a helyes.

[2] A tusculumiaknak felhánytorgatott ballépések még 338-ban, azaz 13 éve történtek. Az ügy „aktualitását” az adhatta, hogy a következő évre egy tusculumi, L. Fulvius Curvus is pályázott a *consul*ságra (sikerrel – lásd VIII. 38. 1), és M. Flavius őellene akarta hangolni a kedélyeket javaslatával.

az egész tömeg gyászruhába öltözött, a vádlottak külsejét öltötte magára, és körbejárva a *tribus*okat, minden polgárnak a lába elé borultak. (10) Vétkükért bocsánatot nyertek, de ezt inkább a szánalomnak köszönhették, semmint annak, hogy tisztázták volna magukat a vád alól. (11) A *tribus*ok mind elvetették a javaslatot, a Pollia *tribus* kivételével, amely arra szavazott, hogy a felnőtt férfiakat vesszőzzék meg és végezzék ki, az asszonyokat és gyermekeket pedig a háború törvénye szerint nyilvános árverésen adják el rabszolgának. (12) Mint mondják, a tusculumiak még a mi atyáink korában sem felejtették el nekik ezt a kegyetlen javaslatot, és Pollia *tribus*beli jelöltek szinte soha nem tudták megszerezni a Papiria *tribus* szavazatát.[1]

38.

(1) A következő évben, amikor Quintus Fabius és Lucius Fulvius lettek a *consul*ok [322], Aulus Cornelius Arvina[2] *dictator* és Marcus Fabius Ambustus lovassági főparancsnok attól félve, hogy a samnis háború súlyosabbra fordul, igen nagy gonddal tartott sorozást, és tekintélyes sereget vezetett a samnisok ellen. Azt beszélték ugyanis, hogy a samnisok zsoldoshadsereget toboroztak a szomszéd népekből. (2) A rómaiak az ellenséges területen olyan elővigyázatlanul választották meg táboruk helyét, mintha sehol a közelben nem volna ellenség. Csakhogy váratlanul megjelentek a samnis légiók, olyan kihívóan, hogy sáncaikat az egyik római előőrs közvetlen közelében húzták. (3) Csak azért nem rohanták meg rögtön a római védműveket, mert már közeledett az éjszaka, de nem titkolták, hogy másnap hajnalban ez lesz az első dolguk. (4) A *dictator*, látva, hogy az ütközet a vártnál hamarabb bekövetkezik, légióit csendben kivezette a táborból, nehogy katonái harci kedvét mérsékelje a terep. Az ellenség megtévesztésére számos tüzet hagyott égve maga után. A két tábor azonban olyan közel volt egymáshoz, hogy nem tudta kijátszani az ellenséget. (5) Lovasságuk azonnal a távozók nyomába eredt, és nem tágított a menetoszloptól, de napkelte előtt nem kezdett ütközetet. (6) Ezért a gyalogos csapatok sem indultak el hajnal előtt a táborból. Napkeltekor a lovasság végre megkezdte a támadást, és a nehezebb útszakaszokon le-lecsapva az utóvédre, akadályozta a menetelést. Közben a gyalogság is utolérte a lovasságot, így a teljes samnis sereg támadásba lendült. (7) A *dictator*, minthogy csak nagy veszteségek árán tudott volna továbbhaladni, elrendelte, hogy jelöljenek ki táborhelyet ott, ahol megálltak. Csakhogy a lovasság gyűrűjében nem lehetett sánckarókat keresni és munkához látni. (8)

[1] Tusculum a Papiria *tribus*hoz tartozott.

[2] Azonos A. Cornelius Cossusszal, a 343. és 332. év *consul*jával.

Végül belátta, hogy sem az ottmaradásra, sem a továbbhaladásra nincs lehetőség, ezért félrerakatta a málhát, és seregét csatarendbe állította.

Vele szemben felsorakozott az ellenség is, amelynek sem bátorsága, sem ereje nem maradt el a rómaiakétól. (9) Harci kedvét különösen az növelte, hogy félelmetes üldözők gyanánt követték a szerintük rémülten menekülő rómaiakat – hisz nem tudták, hogy nem előlük, hanem a kedvezőtlen terepről vonultak el. (10) Ezért egy ideig egyenlő esélyekkel folyt a csata, noha a samnisok már régen elszoktak a római sereg csatakiáltásától. Bizony, úgy mondják, a nappal harmadik órájától a nyolcadikig eldöntetlenül állt a harc: az első összecsapásnál hallatott csatakiáltás óta nem hangzott fel újabb, a hadijelvények nem mozdultak sem előre, sem hátra, és egyik fél sem vonta vissza csapatait. (11) Úgy harcoltak, ki-ki a maga helyén megvetve a lábát, pajzsukkal nyomulva, fel sem lélegezve, hátra sem tekintve, hogy egyik oldalon sem csillapodott a harci zaj és az elszántság, és látszott, hogy a küzdelemnek csak a végkimerülés vagy az éjszaka vethet véget. (12) Már elfogyott a férfiak ereje, a vas keménysége, a vezérek ötletei, amikor a samnis lovasság megtudta az egyik *turmá*tól, amely a többinél tovább lovagolt előre, hogy a rómaiak málhája ott áll távol a fegyveresektől, őrség és sáncok védelme nélkül. Oda is vágtattak a zsákmányra fenve a fogukat. (13) Amikor egy hírnök lóhalálában jelentette ezt a *dictator*nak, az így szólt: „Hadd szedjék meg jól magukat zsákmánnyal!" Közben szájról szájra járt a hír, hogy a katonák holmiját megkaparintották és széthurcolják. (14) Ekkor a *dictator* odahívatta a lovassági főparancsnokot, és így szólt hozzá: „Látod-e, Marcus Fabius, hogy az ellenséges lovasság abbahagyta a harcot? Ottragadtak, megrakodva a mi rakományunkkal. (15) Szétszéledtek, mint minden zsákmányoló sereg. Üss hát rajtuk! Alig találsz majd valakit a lován ülve vagy karddal a kezében. Vágd le őket, amíg fegyvertelenek, amíg lovukra és hátukra rakodnak, hadd áztassa saját vérük a zsákmányukat! (16) Én a légiókra, a gyalogosok harcára ügyelek, a lovasság dicsősége pedig legyen a tiéd."

39.

(1) A lovasság a lehető legszabályosabb hadrendben rohant a szétszóródott és elfoglalt ellenségre, és halomra gyilkolta őket. (2) A félig összecsomagolt, a megbokrosodva menekülő lovak lába előtt heverő málha miatt nem bírtak sem harcolni, sem megfutni, csak hullottak, mint a legyek. (3) Most, hogy a samnisok lovassága már úgyszólván megsemmisült, Marcus Fabius tett egy kis kerülőt lovas csapataival, és hátba támadta az ellenséges gyalogságot. (4) A felharsanó új csatakiáltás rémületet keltett a samnisok között, a *dictator* pedig látva, hogy az ellenség előharcosai hátrafelé tekingetnek, egységeik megbolydulnak, csatasoruk hullámzik, biztatni kezdte katonáit, név szerint szólítva a *centurió*kat és

*tribunus*okat, hogy újult erővel kövessék őt a küzdelembe. (5) Új csatakiáltással indultak rohamra, és előnyomulásuk közben egyre nagyobb zűrzavart láttak az ellenség soraiban. A legelöl haladók már megpillantották a lovasságot, (6) és Cornelius a gyalogos *manipulus*ok felé fordulva, ahogy tudta, mutogatással, kiabálással jelezte, hogy már jól látja a római lovasság zászlóit és pajzsait. (7) Ez a hír, ez a látvány egyszeriben elfeledtette a katonákkal a majdnem egész napos küzdelem fáradságát és a sebeket, és olyan hévvel rohantak az ellenségre, mintha csak most vezényelték volna ki őket a táborból. (8) A samnisok nem is bírták tovább a lovasság keltette rémületet és a gyalogság rohamát. Vagy két tűz között kaszabolták le őket, vagy szétszóródva menekülésre fogták a dolgot. (9) A gyűrűben maradtakat a gyalogság vágta le, a menekülők között a lovasság rendezett vérfürdőt, itt esett el a fővezér is.

(10) Ez a csata annyira megtörte a samnisokat, hogy minden gyűlésükön dühödten kiáltozták: Nem csoda, hogy ebben a szerződésszegéssel kezdődő, istentelen háborúban, amelyben az istenek – megérdemelten – még inkább ellenük voltak, mint az emberek, semmi nem sikerült nekik. Nagy árat kell fizetni ennek a háborúnak a kiengeszteléséért. (11) Csak az a kérdés, hogy ezért a bűnért a néhány bűnös vagy az összes ártatlan vérét kínálják-e fel áldozatul.

Néhányan már odáig is elmentek, hogy néven nevezték a háború kezdeményezőit. (12) Elsősorban egy nevet lehetett hallani a kiáltozók ajkáról: Brutulus Papiusét. Kétségtelenül ez az előkelő és befolyásos férfiú volt a felelős a legutóbbi fegyverszünet megszegéséért. (13) A *praetor*ok, akik arra kényszerültek, hogy sorsáról előterjesztést tegyenek, úgy határoztak, hogy Brutulus Papiust kiadják a rómaiaknak, vele együtt a rómaiaktól szerzett összes hadizsákmányt és hadifoglyot is elküldik Rómába, és az isteni és emberi jog értelmében mindent visszaszolgáltatnak, amit a rómaiak a szerződésre hivatkozva a *fetialis* papok útján követeltek. (14) A határozat alapján elküldték Rómába *fetialis* papjaikat, és velük Brutulus holttestét, ő ugyanis a megszégyenítés és halálbüntetés elől az önkéntes halálba menekült. Úgy döntöttek, hogy testével együtt vagyonát is kiadják. (15) Mindebből Rómában csak a foglyokat fogadták el, és azt, amit a zsákmányból azonosítottak, a többire nem tartottak igényt. A *dictator* a *senatus* határozata alapján diadalmenetet tartott.

(16) Néhány történetíró azt állítja, hogy ezt a háborút a *consul*ok vezették, ők tartották a diadalmenetet is a samnisok fölött, és hogy Fabius Apuliába is behatolt, ahol jelentős zsákmányra tett szert.

40.

(1) Abban egyetértenek a források, hogy ebben az évben Aulus Cornelius *dictator* volt. (2) Ugyanakkor vitatott kérdés, hogy a háború vezetésére nevezték-e ki,

vagy pedig azért, hogy legyen, aki megadja a jelt a négyesfogatok indítására a Római Játékokon – minthogy Lucius Plautius *praetor* akkor éppen súlyos beteg volt –, (3) majd miután elvégezte ezt a nem túl emlékezetes szolgálatot, lemondott *dictator*i tisztségéről. Nem könnyű eldönteni, az ellentétes állítások és szerzőik tekintélye közül melyiket fogadjuk el. (4) Véleményem szerint a hagyományt az elhunytak fölött tartott magasztaló beszédek és az ősök szobrainak valótlan feliratai torzították el, mivel minden család magának akarja kisajátítani a fényes tettekből és tisztségekből fakadó dicsőséget, jól álcázott hazugságokkal. (5) Minden bizonnyal ez zavarta össze az egyes emberek tetteiről szóló beszámolókat és a nyilvános emlékanyagot; ráadásul nincs egyetlen, az eseményekkel kortárs történetíró sem, akinek hiteles tanúságára támaszkodhatnánk.[1]

[1] Ebben a korban kortárs történetírókról eleve nem beszélhetünk, és a Liviusnak forrásul szolgáló munkák jóval az események után íródtak, amikor a szűkszavú főpapi feljegyzéseket már többszörösére nagyították az utólag beillesztett mondák, családi hagyományok.

IX. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 321–304)

T. Veturius és Sp. Postumius *consul*ok a caudiumi kettős szurdoknál kiúttalan terepre vezetik a hadsereget. Miután semmi esélye, hogy kivághatják magukat, szerződést kötnek a samnisokkal, 600 római lovagot túszul adnak, és úgy vonulhatnak el a sereggel, hogy mindegyiküknek szégyeniga alatt kell áthaladnia. Sp. Postumius *consul* kezdeményezésére, aki a *senatus*ban azt javasolja, hogy az állam szabaduljon meg az elkötelezettségtől azok kiszolgáltatása által, akik a rút szerződés megkötéséért felelősek, mindkettőjüket kiadják a samnisoknak két nép*tribunus*sal és mindazokkal együtt, akik a szerződésért kezességet vállaltak, de a samnisok nem veszik át őket. Nem sokkal később Papirius Cursor szétveri és szégyeniga alá küldi a samnisokat, visszaveszi a 600, túszként átadott római lovagot, így lemossa a gyalázatot.

A *tribus*ok száma kettővel gyarapszik, az Ufentinával és a Falernával. Megalapítják Suessa és Pontia *coloniá*kat.

Ap. Claudius *censor* bevezetteti a vizet, kiköveztet a később Via Appiának nevezett utat, felszabadított rabszolgák fiait választja be a *senatus*ba. Mivel úgy látják, hogy a *senator*i rendet méltatlanok mocskolták be, a következő évi *consul*ok a *senatus* összetételét illetően az utolsó *censor*ok előtti helyzetet veszik alapul.

Ezenkívül: győzelmek az apuliaiak, etruszkok, umberek, marsusok, paelignusok, aequusok, samnisok fölött; utóbbiakkal megújítják a szövetséget.

A *forum*i párt befolyására *curulis aedilis*szé választják Cn. Flavius írnokot, egy felszabadított rabszolga fiát. Mivel ez az érdekszövetség zavart kelt a népgyűlésen és a választásokon, és ott túlzott befolyással bír, Q. Fabius *censor* négy *tribus*ba szervezi azt, és ezeket „városi” *tribus*oknak nevezi el. Ezért kapja Fabius a Maximus melléknevet.

Ebben a könyvben tesz említést Livius Nagy Sándorról, aki szintén ebben a korban élt. Felbecsüli a római nép akkori erejét, és arra a következtetésre jut, hogy ha Nagy Sándor átkelt volna Itáliába, a római népet nem győzte volna le úgy, mint a Keleten leigázott népeket.

1.

(1) Erre az évre következett – Titus Veturius Calvinus és Spurius Postumius *consul*sága idején [321] – a rómaiak veresége miatt hírhedt caudiumi béke. (2) A samnisok fővezére ebben az évben a bölcsességéről nagy hírű Herennius fia, Gaius Pontius volt, maga is kiváló harcos és hadvezér. (3) Amikor a rómaiaknak kártérítést felajánló követek békeszerződés nélkül tértek vissza, ő így beszélt:

„Nehogy azt higgyétek, hogy ez a követség teljesen eredménytelen volt, hisz kiengeszteltük általa a szerződésszegés miatt ellenünk fordult istenek haragját. (4) Meggyőződésem, hogy mindazok az istenek, akik jónak látták rákényszeríteni bennünket, hogy felajánljuk a szerződés alapján követelt kártérítést, azt már nem látták ennyire jónak, hogy a rómaiak oly gőgösen visszautasították szerződésszegésünk jóvátételére irányuló szándékunkat. (5) Hisz mi mást tehettünk volna még, hogy megbékítsük az isteneket és meglágyítsuk az emberek szívét? Az ellenségtől szerzett hadizsákmányt, amelyet a hadijog alapján magunkénak tekinthettünk, visszaküldtük. (6) A háború kezdeményezőit kiszolgáltattuk – minthogy élve már nem tudtuk, hát halva –, vagyonukat Rómába szállítottuk, nehogy bármi is itt maradjon, amiről a bűn átragadhatna ránk.[1] (7) Nos, római, mivel tartozom még neked, a szerződésnek és az isteneknek, szerződésünk tanúinak? Kit kérjek fel döntőbírónak, hogy ítélkezzen a te haragod és az én megbüntetésem ügyében? Egy népet? Egy magánembert? Állok elébe! (8) Ha pedig a védtelent a hatalmasabbal szemben nem védi már meg az emberi jog, hát az istenekhez fordulok, akik megtorolják az ilyen tűrhetetlen hatalmaskodást. Kérem őket, hogy fordítsák haragjukat azokra, (9) akiknek nem elég, hogy visszakapták saját tulajdonukat, sőt még a máséból is járult hozzá bőven, akiknek kegyetlenségét sem a bűnösök halála, sem holttestük kiadatása, sem vagyonuk kiszolgáltatása nem képes jóllakatni, akik addig nem nyugszanak, amíg vérünket nem kínáljuk fel, hogy megigyák, és húsunkat, hogy szétmarcangolják. (10) Samnisok! Igazságos a háború annak, aki rákényszerül, és istennek tetsző annak a fegyvere, akinek a fegyverén kívül nincs más reménye. (11) Így aztán, minthogy minden emberi vállalkozás azon áll vagy bukik, hogy az istenek támogatják-e vagy ellenzik, vegyétek biztosra, hogy míg az előző háborúkat inkább az istenek, mint az emberek ellen viseltétek, a most előttetek álló háborúban maguk az istenek lesznek vezéreitek!"

2.

(1) Ezzel az éppoly igaz, mint örvendetes jövendöléssel elindult serege élén, és a legnagyobb titokban tábort ütött Caudium környékén. (2) Majd tíz emberét pásztornak álcázva Calatiába küldte – már tudta, hogy itt táboroznak a római *consul*ok – azzal a paranccsal, hogy nyájaikat szanaszét legeltessék a római őrállások közelében. (3) Ha fosztogatókkal találkoznak, egybehangzóan vallják azt, hogy a samnis légiók Apuliában vannak, teljes haderejükkel Luceriát ostromolják, és rövidesen rohammal be is fogják venni. (4) Ez az egy ideje szándékosan terjesztett pletyka már korábban eljutott a rómaiakhoz, és most még hihetőbbé

[1] Vö. VIII. 39. 10–15.

tették az elfogott pásztorok, annál is inkább, mert vallomásuk tökéletesen megegyezett.

(5) Nem volt kérdéses, hogy a rómaiak segítségére fognak sietni a luceriabelieknek, derék és megbízható szövetségeseiknek, már csak azért is, hogy a közvetlen fenyegetés miatt el ne pártoljon egész Apulia. Csak azt kellett eldönteni, merre menjenek. (6) Két úton lehetett eljutni Luceriához. Az egyik széles és nyílt terepen vezetett az Adriai-tenger partja mentén,[1] de amennyivel biztonságosabb volt, annyival hosszabb is. A másik, a rövidebb, a caudiumi kettős szurdokon át vitt.[2] (7) Ezt a helyet a természet úgy alkotta meg, hogy két mély, szűk, erdős hegyszakadékot körös-körül összefüggő hegyvonulatok kötnek össze egymással. Ezek egy elég tágas, fűben és vízben gazdag rétet zárnak közre, ennek a közepén vezet át az út. (8) De még mielőtt eljutna az ember a rétig, át kell haladnia az első szoroson. Visszafelé arra is kijuthat, amerre jött, ha viszont továbbmegy, meg kell küzdenie a másik, még szűkebb, még nehezebben járható hegyszakadék akadályaival.

(9) Erre a rétre ereszkedett le az előbbi úton a római menetoszlop, egy sziklahasadékon keresztül, de amikor továbbindult a másik szorosba, kiderült, hogy az utat kidöntött fákból, nagy kődarabokból összehordott torlasz zárja el. Mire felismerték, hogy kelepcébe estek, már fel is tűntek a szurdok fölött az ellenséges csapatok. (10) Ők sietve megindultak visszafelé, amerről jöttek, de mindjárt látták, hogy útjukat itt is torlasz és őrség zárja el. Ekkor megálltak, bár nem adott rá parancsot senki. Mindannyiuk lelkét döbbenet, testét sosem tapasztalt tehetetlenség bénította meg. (11) Jó ideig némán és mozdulatlanul álltak, úgy nézve egymásra, mintha mindegyik a másiktól remélne több lelkierőt és találékonyságot. (12) Majd látva, hogy a *consul*ok fővezéri sátrait felverik, és néhányan sáncmunkához készülődnek – noha jól tudták, milyen nevetséges dolog erődítést emelni reménytelen helyzetükben –, (13) nehogy saját mulasztásukkal is súlyosbítsák a bajt, ki-ki minden külön parancs vagy buzdítás nélkül hozzáfogott az erődítéshez, és a víz mellett körülsáncolták a tábort. (14) Az ellenség gőgös csúfolódással kísérte munkájukat, amelynek hiábavalóságán keserű beismeréssel maguk is gúnyolódtak. (15) A csüggedt *consul*okhoz, akik haditanácsot sem hívtak össze – hiszen késő volt itt már a tanács vagy a segítség –, hívás nélkül is összegyűltek a *legatus*ok és *tribunus*ok, és a katonák, a fővezéri sátorra szegezve pillantásukat, vezéreiktől várták, hogy megmutassák a menekülés útját, amire a halhatatlan istenek is alig lettek volna képesek.

[1] Itália nyugati partvidékén, a vestinusok és frentanusok területén át.

[2] A helyszín azonosításáról megoszlanak a vélemények a mai Valle Caudina, az Isclero-völgy és az Arienzo–Arpaia szoros között.

3.

(1) Rájuk is esteledett, amíg tanácskoztak, vagy inkább keseregtek. Ki-ki a maga egyéniségének megfelelően morgolódott.

„Vágjunk át a torlaszokon – mondta az egyik. – Rajta, fel a hegyekbe, át a rengetegen, amerre fegyverben át tudunk hatolni! (2) Csak álljunk végre szemtől szemben az ellenséggel, amelyet közel harminc éve mindig legyőzünk![1] Ha a hitszegő samnis ellen harcol a római katona, mindjárt szilárd sík terepen érzi magát!"

„Hová, melyik úton induljunk? – kérdezte a másik. – (3) Talán a hegyeket akarjuk kimozdítani a helyükből? Hogyan akarsz eljutni az ellenségig, amikor ilyen csúcsok merednek fölötted? Fegyveresek vagy fegyvertelenek, hősök vagy gyávák, mind egyformán foglyok és legyőzöttek vagyunk! Az ellenségnek a kisujját sem kell mozdítania, úgy fejezi be a háborút: még a kardját sem fogja kirántani, hogy legalább dicsőséggel essünk el."

(4) Így beszélgettek egész éjszakán át, nem is gondolva evésre vagy alvásra.

De a samnisok sem tudták, mihez kezdjenek nagy szerencséjükkel. Ezért egyhangúlag úgy határoztak, hogy levélben kérnek tanácsot vezérük apjától, Herennius Pontiustól. (5) Az évek súlya alatt megrokkant aggastyán már nemhogy katonai, hanem még polgári tisztségeket sem vállalt, ám elgyengült testében töretlen lelkierő és bölcsesség lakozott. (6) Amikor értesült róla, hogy a római sereget a caudiumi szorosnál a két szurdok között körülzárták, fia követének kérdésére azt felelte, hogy minél hamarabb biztosítsanak mindnyájuknak szabad elvonulást. (7) Amikor ezt a tanácsát elvetették, és a követ visszament hozzá, azt javasolta, hogy egy szálig le kell mészárolni őket.

(8) Noha a teljesen ellentmondó, kétértelmű jóslatokhoz hasonló tanácsok hallatára kezdetben még a fia is úgy vélte, hogy apja elaggott testében már a szellem sem a régi, társai egybehangzó kívánságára mégis beleegyezett, hogy hívják meg személyesen a haditanácsba. (9) Mondják, az öreg könnyen ráállt a dologra, és szekéren a táborba utazott. A tanácsban úgy nyilatkozott, hogy véleménye változatlan, most csak indoklással szolgál. (10) Ha első javaslatát követik – mondta –, amelyet ő a legjobbnak tart, akkor e mérhetetlen jótétemény fejében örök időkre szóló békét és barátságot köthetnek a leghatalmasabb néppel. Ha a másodikat fogadják meg, akkor több emberöltőnyi időre elejét veszik

[1] A buzdító szavak némiképp eltúlozzák a valóságot: az I. samnis háború 343-ban tört ki, így most, 321-ben a hadiállapot alig több mint 20 éve tart, ha nem számítjuk a 341-től 327-ig tartó békét.

a háborúnak, mert a római állam két hadsereg elvesztése után nem egykönnyen tud majd erőre kapni. Harmadik út nincs.

(11) Fia és a többi vezető azonban tovább faggatta: nem lehetne-e közbülső megoldást találni, például ha a rómaiakat bántatlanul szabadon engednék, de a hadijog alapján feltételeket szabnának nekik mint legyőzötteknek? (12) „Ez egy olyan ötlet – válaszolta az öreg –, amellyel sem barátot nem szereztek, sem az ellenségtől nem szabadultok meg. Nos, alázzátok csak meg őket, aztán még hagyjátok is életben! Majd meglátjátok: a római nép természete nem tűri, hogy vereségébe belenyugodjon. (13) Szívükben mindig elevenen fog élni mostani kiszolgáltatottságuk égető szégyene, és nem hagy nekik nyugtot, amíg ezt sokszorosan vissza nem verik rajtatok."

4.

(1) Herennius, miután egyik javaslatát sem fogadták el, hazautazott a táborból. Közben a rómaiak, miután számos kitörési kísérletük kudarcba fulladt, és készleteik is teljesen elfogytak, (2) kénytelenek voltak követeket küldeni a samnisokhoz azzal a megbízatással, hogy eszközöljenek ki méltányos békét, vagy ha ez nem sikerül, hívják ki harcra az ellenséget. (3) Pontius erre ezt válaszolta: A háborúnak már vége.[1] A rómaiakat, minthogy még legyőzöttként, hadifogoly létükre sem képesek elismerni vereségüket, fegyvertelenül, egy szál ruhában szégyeniga alatt fogja átvonultatni.[2] A többi békefeltétel méltányos lesz győzteseknek és legyőzötteknek egyaránt. (4) Ha a rómaiak kivonulnak a samnis földről, és kiürítik *coloniá*ikat,[3] akkor attól kezdve a római és samnis nép saját törvényei szerint élhet, egyenrangú szövetségesekként. (5) Ilyen feltételekkel ő kész a *consul*okkal megkötni a szerződést. De ha ebből valamit nem fogadnak el, akkor a követek vissza se térjenek hozzá.

(6) Amikor a követek megvitték a választ, hirtelen mindenki olyan jajveszékelésben tört ki, és olyan kétségbeesés vett rajtuk erőt, hogy az a hír sem rendíthette volna meg őket jobban, hogy mindannyiuknak ott kell meghalniuk. (7) Aztán hosszú csend támadt, a *consul*ok egy szót sem bírtak szólni a megalázó szerződés mellett vagy az elkerülhetetlen szerződés ellen. Ekkor felszólalt Lu-

[1] Egy Cicerónál (*Cato* 41, *A kötelességekről* III. 109) is fennmaradt másik hagyomány szerint a rómaiak megaláztatása egy csatavesztést követett. Az a változat, amely szerint csatára nem is nyílt alkalmuk, késői fejlemény lehet.

[2] Vö. III. 28. 11.

[3] Fregellae és Cales *coloniá*król van szó.

cius Lentulus,[1] akit hősiessége és eddig viselt tisztségei miatt az első hely illetett meg a követek között:

(8) „Gyakran hallottam, *consul*ok, apám visszaemlékezéseit arról, hogy annak idején a Capitoliumon egyedül ő szavazott a *senatus*ban a galloknak fizetendő váltságdíj ellen,[2] hisz az ostromművek építésére ellenség még sánccal és árokkal sem vette körül őket, és a kitörés, bár nem kis veszedelemmel járt volna, mégsem fenyegetett biztos pusztulással. (9) Nekik volt rá lehetőségük, hogy fegyveresen lecsapjanak a Capitoliumról az ellenségre, amint az ostromlottak gyakran teszik ostromlóikkal. Ha nekünk is módunkban állna legalább megütközni az ellenséggel, kedvező vagy kedvezőtlen terepen, akkor mostani javaslatomban hű maradnék apám szelleméhez. (10) Magam is vallom, hogy dicső dolog a hazáért feláldozni életünket, és kész vagyok akár áldozatul ajánlani magamat a római népért és a légiókért, és az ellenséges sorok közé rontani. (11) De én úgy látom, itt van a hazánk, itt van minden római légió. És ha katonáink nem saját magukért akarnak a vesztükbe rohanni, mi marad még, amit haláluk árán megmenthetnének? (12) »A Város házai, falai, lakossága« – felelhetné valaki. De Herculesre, ha seregünk elpusztul, mindezt nem megmentjük, inkább eláruljuk. (13) Hiszen ki fogja megoltalmazni a Várost? Nyilván a harciatlan, fegyvertelen lakosság, olyan nagy sikerrel, mint a gallok támadása idején. (14) Vagy talán Veiibe mennek könyörögni egy seregért, élén egy új Camillusszal?[3] Ez a sereg itt minden reményünk és oltalmunk: ha ezt megmentjük, megmentjük hazánkat is, ha pedig halálra adjuk, hazánkat hagyjuk cserben és áruljuk el. (15) »Csúfos és megalázó dolog megadni magunkat.« De épp a hazaszeretet parancsolja, hogy ha kell, akár szégyenünk, akár halálunk árán mentsük meg a hazát. (16) Vállaljuk hát el ezt a megaláztatást, bármilyen rettenetes is, és engedjünk a szükségszerűségnek, amelyet az istenek sem bírálhatnak felül. Induljatok, *consul*ok, és ahogy őseink aranyért, ti fegyvereitek árán váltsátok meg a hazát!"

5.

(1) A *consul*ok meg is jelentek Pontiusnál tárgyalásra. Amikor a győztes a békeszerződésről kezdett beszélni, kijelentették, hogy a nép felhatalmazása, a fetialis papok közreműködése és egyéb vallási szertartások nélkül szerződés nem köthető. (2) Ezért a caudiumi béke formája nem békeszerződés volt (mint általában

[1] Lentulus 327-ben volt *consul* (VIII. 22. 8). Utódai később, nyilván ekkori szereplésének emlékére, a *Caudinus* melléknevet vették fel.

[2] Livius erről az epizódról nem tesz említést az V. könyvben, sőt más forrásból sem tudunk róla.

[3] Vö. V. 46. 4–11, 49. 1–7.

hiszik, és mint Claudius is írja), hanem kezességvállalás.[1] (3) Másként nem is lett volna szükség kezesekre és túszokra, hiszen a szerződéskötésnél az egész eljárás lényege az a könyörgés, hogy arra a népre, amelynek hibájából a rögzített feltételek felborulnak, úgy sújtson le Iuppiter, ahogy a *fetialis* papok lesújtanak a malacra.[2] (4) A mi esetünkben pedig kezességet vállaltak a *consul*ok, *legatus*ok, *quaestor*ok, katonai *tribunus*ok, és ma is olvashatjuk minden kezes nevét, holott ha szerződést kötöttek volna, csak a két *fetialis* pap neve maradt volna ránk. (5) Sőt, éppen mivel a békeszerződést kénytelenek voltak elhalasztani, a samnisok még 600 római lovagot is követeltek túszként, akik fejükkel felelnek az egyezség megtartásáért. (6) Aztán kitűzték az időpontot a túszok átadására és a fegyvertelen sereg elbocsátására.

A *consul*ok visszaérkezése után ismét gyász lett úrrá a táboron. A katonák csaknem meglincselték azokat, akiknek meggondolatlansága miatt ide jutottak, és akiknek tehetetlensége miatt elvonulásuk még érkezésüknél is szégyenletesebb lesz, (7) hiszen még kalauzt vagy felderítőt sem alkalmaztak, hanem vadbarmok módjára vakon sétáltak bele a csapdába. (8) Csak nézték egymást; pillantásukat végigjártatták fegyverükön, amelyet hamarosan át kell adniuk, jobbjukon, amely fegyvertelenné válik, és testükön, amely az ellenség hatalmába kerül. Elképzelték az ellenség igáját, a győztesek gúnyolódását és gőgös tekintetét, a fegyvertelen átvonulást a fegyveresek sorfala között, (9) majd meggyalázott seregük szánalmas útját a szövetséges városokon át, visszatérésüket szüleikhez, hazájukba, ahová őseik és maguk is annyiszor vonultak be diadalmenetben. (10) Csak ők szenvedtek sebesülés, fegyver és csata nélkül vereséget, csak nekik nem volt lehetőségük kardot rántani, közelharcot kezdeni az ellenséggel, csak az ő bátorságuk bizonyult hiábavalónak.

(11) Efféle zúgolódások közben érkezett el a végzetes óra, a gyalázat órája, és amit ekkor elszenvedtek, szörnyűbbnek bizonyult minden előzetes elképzelésnél. (12) Először is elhangzott a parancs, hogy egy szál ruhában, fegyvertelenül vonuljanak ki a sánc mögül. Az ellenség először a túszokat kapta meg és vette őrizetbe. (13) Majd a *consul*ok mellől elparancsolták a *lictor*okat, és letépték róluk a hadvezéri köpenyt. Ez a jelenet még azokban is, akik nemrég átko-

[1] A békeszerződés *(foedus)* olyan megállapodás, amelyet ünnepélyes formában, a római *senatus* és nép megbízásából vagy ezek utólagos jóváhagyásával, a *fetialis* papok közreműködésével kötnek. Ezzel szemben a kezességvállalás *(sponsio)* olyan megállapodás, amely személy szerint csak a szerződő feleket kötelezi. Vagyis az itt kifejtett érvelés szerint a *consul*ok nem a római nép nevében kötöttek békét, csak személyes kezességet vállaltak, hogy kieszközlik Rómában a Pontius által kívánt békeszerződést.

[2] Vö. I. 24. 4–9.

kat zúdítottak rájuk, és készek lettek volna őket kiszolgáltatni vagy darabokra tépni, oly mélységes szánalmat ébresztett, (14) hogy saját szerencsétlenségükről is elfeledkezve elfordították tekintetüket e magas méltóság megaláztatásának tűrhetetlen látványától.

6.
(1) Először a *consul*oknak kellett majdnem félmeztelenül átvonulniuk az iga alatt, aztán rangsor szerint a többiek, majd az egyes légiók estek át a megszégyenítésen. (2) Gúnyolódva, sértegetve állták őket körül az ellenséges fegyveresek, sokakat még kardjukkal is megfenyegettek, sőt néhányat, akinek a gyalázat miatt túl ádázzá vált tekintete sértette a győztest, megsebesítettek vagy meg is öltek. (3) Így vonultatták át őket az iga alatt, és ami talán még nagyobb megaláztatás volt, az ellenséges sereg szeme előtt. Amint kijutottak a szurdokból, úgy tűnt nekik, mintha az alvilágból megmenekülve csak most látnák meg a napfényt, de ez a fény is, ahogy meglátták benne szánalmas menetüket, gyászosabbnak látszott minden halálnál.

(4) Bár még az éj beállta előtt eljuthattak volna Capuába, nem bíztak szövetségesük hűségében, és a szégyen is visszatartotta őket. Ezért nem messze Capuától, az út mellett a puszta földre heveredtek le, hisz nem maradt semmijük. (5) Amikor ezt Capuában megtudták, a campaniaiak veleszületett büszkeségét legyőzte a jogos szánalom szövetségeseik iránt. (6) A *consul*okat azonnal ellátták méltóságuk jeleivel, a *lictor*okat vesszőnyalábokkal, a katonáknak pedig bőségesen küldtek élelmet, ruhát, lovat, fegyvert. (7) Amikor Capuába értek, teljes számban kivonult eléjük a *senatus* és a nép, és megadták nekik mindazt, amire csak kötelezhet a személyes vagy államközi vendégbarátság. (8) De szövetségeseik minden nyájassága, barátságos tekintete, bátorító szavai sem tudtak a rómaiakból egy szót sem kicsalni, vagy akár csak annyit, hogy vigasztaló barátaik szemébe nézzenek. (9) Az elkeseredés mellett egyfajta szégyen is erőt vett rajtuk, amely visszatartotta őket minden beszélgetéstől és emberi érintkezéstől.

(10) Másnap, amikor az előkelő capuai ifjakat, akiket a campaniai határig kíséretül melléjük adtak, (11) visszaérkezésük után a *senatus* elé hívták, az öregek kérdéseire elmondták, hogy most még sokkal levertebbnek és kétségbeesettebbnek látták a rómaiakat. Menetük hallgatagon, szinte némán vonult tovább: (12) odalett a híres római tartás, fegyvereikkel együtt bátorságukat is elvették. Nem viszonozták a köszönést, kérdéseikre nem adtak választ, meg sem mertek szólalni, mintha még mindig nyakukon hordanák az igát, amely alatt el kellett vonulniuk. (13) A samnisok győzelme nemcsak nagyszerű, de maradandó is: nem Rómát kerítették kézre, mint egykor a gallok, hanem – amin sokkal több múlik a háborúban – a római bátorságot és elszántságot is.

7.

(1) Míg a *senatus* a beszámolót hallgatta, és a hű szövetségesek szinte már elsiratták a római nevet, (2) állítólag Ofillius Calavius (Ovius fia),[1] ez a kiváló származású, hírneves és életkora miatt is tiszteletet érdemlő férfiú kijelentette, hogy nem úgy van az. (3) Az a makacs hallgatás – mondta –, a földre szegzett tekintet, a minden vigasztaló szóra süket fül, a napfényt is gyűlölő szégyen mind annak a jele, hogy a rómaiak lelke mélyén rettenetes harag gerjed. (4) Hacsak nem ismeri teljesen félre a rómaiak jellemét, ez a hallgatás a samnisok között hamarosan nagy sírást és jajveszékelést fog fakasztani. Eljön az az idő, amikor a caudiumi béke emléke sokkal fájdalmasabb lesz a samnisok, mint a rómaiak számára. (5) Hiszen akárhol csapnak is össze, mindegyiküket személyes gyűlölet tüzeli majd a harcban, a samnisok pedig nem találnak egykönnyen még egy caudiumi szorost.

(6) A szégyenletes vereség híre már Rómában is elterjedt. Először csak a sereg körülzárását vették hírül, de a veszélyről szóló tudósításnál nagyobb szomorúságot okozott a megalázó békekötés híre. (7) Amikor meghallották, hogy a sereget körülfogták, megkezdték a sorozást, de miután értesültek a csúfos megadásról, feloszlatták a segédcsapatokat, és minden hivatalos felszólítás nélkül is úgy viselkedtek, mint nyilvános gyász idején szokás. (8) A Forum körül bezárták a boltokat, és még el sem rendelték, a Forumon magától megkezdődött a törvénykezési szünet, letettek minden széles sávos tunikát és aranygyűrűt. (9) A polgárság majdnem gyászosabb hangulatban volt, mint maga a hadsereg; nemcsak a vezérekre, a béke megkötőire és szavatolóira haragudtak, hanem ugyanígy acsarkodtak az ártatlan katonákra is, és kijelentették, hogy be sem engedik őket a Városba és hajlékaikba.

(10) Az indulatokat azonban megtörte a sereg érkezése, amely még a haragvókat is szánalomra bírta. Nem úgy vonultak be a Városba, mint akik hazájukba térnek vissza, minden várakozás ellenére épségben, hanem késő este, olyan arccal és külsővel, mint valami hadifoglyok. Úgy elrejtőztek otthonukban, hogy még másnap és a következő napokon sem merészkedtek a Forumra, a nyilvánosság elé. (12) A *consul*ok is bezárkóztak a házukba, nem végezték hivatalbeli tevékenységüket, csak azt, amire a *senatus* határozattal kötelezte őket: hogy nevezzenek ki *dictator*t a választógyűlés megtartására. (13) Quintus Fabius Ambustust nevezték ki, és mellé Publius Aelius Paetust lovassági főparancsnoknak. (14) Minthogy azonban az ő kinevezésüknél hiba történt, helyettük Mar-

[1] Más kéziratokban Aulus Calavius névváltozat szerepel; egyes kutatók szerint ez az elfogadható, mivel az Ofillius név szövegromlás eredményeként az *Ovi filius* ('Ovius fia') szerkezetből is létrejöhetett.

cus Aemilius Papus lett a *dictator* és Lucius Valerius Flaccus a lovassági főparancsnok; de ők sem tartották meg a választógyűlést. Minthogy a nép annak az évnek már minden tisztségviselőjével elégedetlen volt, *interregnum*hoz folyamodtak. *Interrex* lett Quintus Fabius Maximus és Marcus Valerius Corvus. (15) Ez utóbbi választatott *consul*okat: Quintus Publilius Philót (harmadszor) és Lucius Papirius Cursort (másodszor) [320], a polgárság egyhangú támogatásával, mert ebben a korban nem akadt náluk híresebb hadvezér.

8.

(1) A *consul*ok – így döntöttek az atyák – még megválasztásuk napján hivatalba léptek, és miután a *senatus* meghozta évente szokásos határozatait, előterjesztették a caudiumi béke ügyét. (2) Publilius, akinél éppen a vesszőnyalábok voltak, így szólt: „Spurius Postumius, nyilatkozz!" A megszólított felállt, éppen olyan tekintettel, mint amilyennel az iga alatt elvonult, és ezeket mondta:

(3) „Nagyon jól tudom, *consul*ok, hogy megszégyenítésül, nem pedig kitüntetésképpen szólítottatok engem először,[1] és nem úgy kell beszélnem, mint *senator*nak, hanem mint vádlottnak egyrészt a szerencsétlen háború, másrészt a szégyenletes békekötés bűnében. (4) Minthogy azonban előterjesztésetek nem a mi vétkünkről vagy büntetésünkről szól, nem fogok védekezni – pedig nem volna túl nehéz, hisz hallgatóim nagyon is tisztában vannak az emberi sors forgandó voltával és kényszerűségeivel –, csak véleményemet mondom el néhány szóban az előterjesztés tárgyáról. Szavaimból majd kiderül, magamat féltettem-e vagy a ti légióitokat, amikor kezességet vállaltam egy ilyen akár szégyenteljesnek, akár elkerülhetetlennek nevezhető megállapodásért. (5) Ez azonban, minthogy nem a nép utasítására köttetett, nem kötelezi a római népet, és annak semmiféle tartozása nincs a samnisok irányában a mi személyünkön kívül. (6) Szolgáltassatok ki minket a *fetialis* papok útján, csupaszon és megkötözve! Ezzel mi feloldjuk a népet a szent kötelezettség alól – ha egyáltalán leköteleztük –, és így sem isteni, sem emberi tényező nem állhatja útját egy égi és földi törvény szerint is igazságos, új háborúnak.[2] (7) Közben a *consul*ok sorozzanak hadsereget, fegy-

[1] Sulla koráig általában a *senatus* első emberének *(princeps senatus)* véleményét kérdezték először. Livius leírása inkább a késő köztársaságkori helyzetet tükrözi, ahol nagyjából illetékesség és rangidő szerint kérdezték a *senator*okat. Adott esetben Postumius valóban az egyik első számú illetékes a kérdésben, de a békekötésben játszott megkérdőjelezhető szerepe miatt ez nem feltétlenül megtisztelő számára.

[2] A Livius által leírt eseményekhez kísértetiesen hasonlít a numantiai háború egy epizódja. Kr. e. 137-ben C. Hostilius Mancinus *consul* és serege az ellenség csapdájába került, és kényszerű egyezményt kötött velük. A *senatus* és a nép azonban ezt nem ismerte el magára nézve kötelező érvényűnek, a *consul*t pedig kiadták a numantiaiaknak – az utób-

verkezzenek, induljanak hadba, de csak akkor lépjenek ellenséges területre, ha már megtörtént a mi kiadatásunk a szükséges formaságok között. (8) Hozzátok pedig, halhatatlan istenek, azért esdek és könyörgök: ha már nem akartátok úgy, hogy Spurius Postumius és Titus Veturius *consul*ok sikeresen harcoljanak a samnisok ellen, (9) érjétek be azzal, hogy láttátok, hogyan hajtanak át az iga alatt, láttátok, hogyan kényszerítenek gyalázatos kezesség vállalására. Most azt is látni fogjátok, hogyan szolgáltatnak ki meztelenül és megkötözve az ellenségnek, hogy minden dühük a mi fejünkre zúduljon; (10) de az új *consul*ok és az új római légiók hadjárata a samnisok ellen hadd legyen olyan sikeres, mint minden háború a mi *consul*ságunk előtt."

(11) Ahogy szavait befejezte, olyan bámulat és egyszersmind szánalom töltött el mindenkit e férfi iránt, hogy alig tudták elhinni: ez ugyanaz a Spurius Postumius, akinek nevéhez a szégyenletes békekötés fűződik, (12) és elfogta őket a részvét, hogy egy ilyen embernek az ellenség válogatott kínzásait kell majd elszenvednie, megtorlásként a béke felbontásáért. (13) Mindenki dicsérettel illette a szónokot, és az ő javaslata mellé sorakozott fel. Lucius Livius és Quintus Maelius nép*tribunus*ok[1] tettek egy kísérletet, hogy éljenek vétójogukkal, mondván: (14) A kezesek kiszolgáltatása sem menti fel a népet a szent kötelezettség alól, hacsak nem állítják vissza teljesen azt az állapotot, amelyben Caudiumnál a samnisokkal szemben voltak. (15) Akik a békekötésért kezességet vállalva megmentették a római nép haderejét, nem érdemeltek ezzel semmiféle büntetést. Végül pedig: őket magukat, minthogy személyük szent és sérthetetlen, sem az ellenségnek kiadni, sem bármiféle sérelemmel illetni nem lehet.

9.

(1) „Egyelőre – válaszolta Postumius – szolgáltassatok ki minket, akik nem vagyunk szentek és sérthetetlenek; ezt a vallási előírások megsértése nélkül megtehetitek. Ezeket pedig, akiket állásuk szentsége véd, majd kiadhatjátok tisztségük letelte után. (2) De ha rám hallgattok, kiadatásuk előtt itt a népgyűlés előtt kell megvesszőzni őket, hadd kapják meg az elhalasztott büntetés kamatait. (3) Hisz ezek nem azért hangoztatják, hogy a mi kiadatásunk nem oldja

bi döntést maga is támogatta. Meglehet, hogy a Caudium utáni események művészi megformálásának itt kereshető a kiindulási pontja. Lásd az LVI. könyv tartalmi összefoglalóját.

[1] Minthogy a nép*tribunus*nak nem volt szabad elhagynia Rómát, ezek ketten Caudiumnál, ahol – valószínűleg mint katonai *tribunus*ok – a szerződést szavatolók közt voltak, még nem viselhették ezt a tisztséget; távollétükben vagy hazatérésük után választhatták meg őket.

fel a népet az esküvel vállalt kötelezettség alól, mert valóban így van, inkább azért, hogy az ő kiadatásukra ne kerüljön sor – ezt bárki átláthatja, aki egy kicsit is jártas a *fetialis* jogban. (4) Én sem vitatom, atyák és összeírtak, hogy a kezességvállalás és a szerződés egyformán szent azok előtt, akiknél az emberek adott szava az istenekkel azonos tiszteletben áll. De azt mondom, hogy semmi olyasmit, ami a népet is kötelezi, nem lehet szentesíteni a nép jóváhagyása nélkül. (5) És ha a samnisok ugyanazzal a gőggel, amellyel tőlünk ezt a kezességvállalást kicsikarták, arra is kényszerítettek volna bennünket, hogy elmondjuk a városok átadásának előírásos formuláit, mernétek-e azt állítani, *tribunus*ok, hogy hatalmukba adtuk a római népet, és hogy ez a Város templomaival, szentélyeivel, határaival, vizeivel együtt most már a samnisoké? (6) De nem beszélek a megadásról, mivel a kezességről van szó. És ha azért vállaltunk volna kezességet, hogy Róma népe el fogja hagyni a Várost? Hogy fel fogja gyújtani? Hogy főtisztségviselők, *senatus* és törvények nélkül fog élni? Hogy megint királyok fogják kormányozni? »Isten őrizz« – mondjátok. Csakhogy a követelések felháborító volta nem oldja fel a kezesség kötelékét. (7) Ha egyvalamire lehet kötelezni a népet, akkor mindenre lehet. Sőt még az sem számít, ami egyeseket talán gondolkodóba ejt: hogy *consul*, *dictator* vagy *praetor* vállalt-e kezességet. (8) Ezt még a samnisok is így gondolták: nem érték be a *consul*okkal, hanem a *legatus*okat, *quaestor*okat, katonai *tribunus*okat is kényszerítették a kezesség vállalására. (9) És nehogy most valaki azt kérdezze tőlem, miért vállaltam kezességet annak ellenére, hogy a *consul*nak erre nincs joga, és hogyan köthettem olyan békét, amelyre nem volt felhatalmazásom, a ti nevetekben, akiktől nem kaptam rá megbízást. (10) Nos hát, atyák és összeírtak, Caudiumnál semmi sem az emberi értelem parancsa szerint történt. A halhatatlan istenek a római és ellenséges vezéreket egyaránt megfosztották józan eszüktől. (11) Mi elmulasztottuk a háborúban a kellő elővigyázatosságot, nekik pedig ebül szerzett győzelmük ebül veszett el: hisz még a terepben is alig bíztak, amelynek győzelmüket köszönhették, és csak az volt a céljuk, hogy a fegyverforgatásra született férfiak kezéből minden lehetséges eszközzel kicsavarják a fegyvert. (12) Ha józanul gondolkodnak, talán olyan nehéz lett volna – ha már hazulról oda tudták hívni a véneiket, hogy tanácsukat kérjék – követeket küldeni Rómába, és a *senatus*sal és a néppel tárgyalni a békeszerződésről? (13) Hisz málha nélkül három nap az egész út![1] Arra az időre pedig fegyverszünetet köthettek volna, amíg követeik meghozzák számukra Rómából a biztos győzelmet vagy békét. Csakis ez lett volna az érvényes kezesség, mivel a nép parancsára vállaltuk volna. (14) De sem ti nem sza-

[1] Caudium légvonalban kb. 205 km-re van Rómától, így Postumius bizonyára lovas közlekedésre gondol.

vaztátok volna meg, sem mi nem vállaltunk volna kezességet. Így az események törvényszerűen csakis így végződhettek: a samnisokat egy számukra is szinte felfoghatatlan boldog ábránd csalta meg, (15) a mi seregünket pedig a szerencse, amely bajba sodorta, ki is húzta onnan; az ellenség hiú győzelmét semmivé tette a még hiúbb béke, mert belementek egy kezességvállalásba, amely a kezeseken kívül senkit sem kötelez. (16) De mit tárgyaltak meg, atyák és összeírtak, veletek és a néppel? Ki vonhat benneteket felelősségre, ki állíthatja, hogy ti csaptátok be? Ellenség vagy polgártárs? Az ellenséggel szemben semmire sem köteleztétek magatokat, és egyetlen polgárnak sem adtatok parancsot, hogy nevetekben kötelezettséget vállaljon. (17) Tehát veletek szemben nincs elszámolni valónk sem nekünk, akiknek nem adtatok megbízást, sem a samnisoknak, akikkel nem is tárgyaltatok. (18) A samnisokkal szemben csak mi vagyunk kezességre kötelezve, és adósságunkért teljes mértékben jót is állunk azzal, amit felajánlhatunk: testünkkel és lelkünkkel. Ezzel kegyetlenkedjenek, ez ellen élesítsék dühüket és fegyvereiket. (19) Ami a nép*tribunus*okat illeti, döntsétek el, ki lehet-e adni őket most azonnal, vagy csak később. Mi, Titus Veturius és ti, többiek, addig is adjuk át hitvány fejünket a samnisoknak, ha bűnhődésünk árán visszaszerezhetjük a római fegyverek cselekvési szabadságát!"

10.

(1) A szónok személye és érvelése egyaránt nagy hatást tett a *senatus*ra, még a nép*tribunus*okra is, akik kijelentették, hogy alávetik magukat a *senatus* döntésének. (2) Azonnal letették tisztségüket is, és a többiekkel együtt átadták őket a *fetialis* papoknak, hogy vigyék el Caudiumba. E *senatus*i határozat után mintha valami reménysugár tűnt volna fel a polgárság előtt. (3) Mindenki Postumiusról beszélt, dicsérő szavakkal az égig emelték, és tettét Publius Decius *consul* önfeláldozása[1] és más dicső cselekedetek mellé állították. (4) Az ő tanácsa és segítsége tette lehetővé – mondogatták –, hogy az állam kivergődjön a megalázó békéből; önként vállalta az ellenség dühét, a megkínzatást, és engesztelő áldozatul ajánlotta fel magát a római népért. (5) Mindenki mohón várta a háborút: eljön-e végre a nap, amikor fegyveresen megmérkőzhetnek a samnisokkal?

(6) A polgárságban akkora gyűlölet és bosszúvágy lobogott, hogy majdnem mindenki önként jelentkezett a sorozáson. Új légiókat szerveztek a régi katonákból, és a sereg Caudium alá vonult.[2] (7) Az elöl haladó *fetialis* papok a város kapujához érve megparancsolták, hogy fosszák meg a kezeseket ruháiktól, és

[1] Vö. VIII. 9.

[2] Nehéz elképzelni, hogy a caudiumi események után a római hadsereg akadálytalanul eljutott volna a város alá.

kössék hátra a kezüket. Amikor az egyik poroszló Postumius méltósága iránti tiszteletből lazán kötözte meg őt, Postumius rászólt: „Húzd már meg azt a szíjat, különben nem lesz szabályos a kiadatásunk!"

(8) Ezután bevonultak a samnisok gyűlésére, Pontius emelvénye elé,[1] ahol Aulus Cornelius Arvina *fetialis* így beszélt: (9) „Minthogy ezek az emberek a Quirisek római népének parancsa nélkül kezességet vállaltak egy jövőbeli békeszerződésért, és ezzel vétket vétettek, annak érdekében, hogy a római népet istentelen vétek ne terhelje, ezeket az embereket kezetekbe adom."

(10) Miközben a *fetialis* így beszélt, Postumius egyszer csak teljes erőből combon rúgta a térdével, és hangosan kijelentette: ő samnis polgár,[2] és most a népek jogát semmibe véve bántalmazott egy követségbe jött *fetialis* papot, így a rómaiak még több joggal indíthatnak háborút.

11.

(1) Pontius erre így felelt: „Sem én nem fogadom el kiszolgáltatásukat, sem a samnis nép nem tekinti érvényesnek. (2) Spurius Postumius, ha hiszel még az istenekben, miért nem húzod keresztül az egész megállapodást, vagy miért nem tartod magad hozzá? A samnis népnek vissza kell kapnia mindazokat, akik akkor a hatalmába kerültek, vagy értük cserébe a békét. (3) De miért hozzád fordulok, aki a tőled telhető becsületességgel a győztes kezébe adod magadat fogolyként? A római néphez fordulok inkább: ha nincs megelégedve a caudiumi kettős szurdoknál kötött kezességvállalással, rendelje vissza légióit a hegyek közé, ahol körülfogtuk őket. (4) Egyikünk se csapja be a másikat, tekintsünk mindent meg nem történtnek. Kapják vissza a megállapodás értelmében átadott fegyvereiket, térjenek vissza akkori táborukba, kapjanak vissza mindent, ami a tárgyalások megkezdése előtti napon az övék volt – majd akkor válasszák a háborút, a bátor megoldást, akkor utasítsák vissza a kezességvállalást és a békét! (5) Vívjuk meg a háborút ugyanabból a helyzetből, ugyanazon a helyen, ahol a béke felajánlása előtt voltunk, és akkor a római nép éppoly kevéssé vádolhatja a *consul*okat a kezesség vállalásáért, mint mi a római népet szószegéssel. (6) Ti sohasem fogytok ki a kifogásokból, hogy ha vereség ér benneteket, kibújjatok a szerződés

[1] Livius a samnis hadvezérek hivatali kellékeit a római viszonyok szerint képzeli el (vö. még IX. 11. 13, X. 38. 7).

[2] A kiadatás révén – amennyiben azt az ellenfél elfogadja – Postumius elveszítette volna római polgárjogát, és samnis alattvalóvá minősült volna át. Igaz, Pontius még nem nyilatkozott, hogy elfogadja-e a kezesek kiadatását, de Postumius azáltal, hogy szóban deklarálta hovatartozását, létrehozni vélte a samnisok állama és maga között a megfelelő jogviszonyt, amelynek révén a követ bántalmazása háborús okot képezhetett.

érvénye alól? Túszokat adtatok Porsennának, majd titokban megszöktettétek őket.[1] Aranyon váltottátok meg államotokat a galloktól, és az arany átadása közben lemészároltátok őket.[2] (7) Velünk békét kötöttetek, hogy visszaadjuk elfogott légióitokat, most pedig semmisnek nyilvánítjátok ezt a békét! Ráadásul álnokságotokat mindig a jogszerűség látszatába burkoljátok. (8) Nem helyesli a római nép, hogy légiói szégyenletes béke árán maradtak életben? Jó, nem kérünk abból a békéből, de adja vissza az elfogott légiókat a győztesnek. Így lett volna méltó a becsülethez, a szerződéshez, a *fetialis* papok szertartásaihoz. (9) De hogy te megkapd, amit a megegyezésben kértél, sok-sok polgártársad életét, én azonban ne kapjam meg a békét, amelyet az ő szabadon bocsátásuk árán alkudtam ki – ezt nevezed te, Aulus Cornelius, és ti, *fetialis* papok, a népek jogának?

(10) Én azonban ezeket a férfiakat, akiknek átadását hazug módon megrendeztétek, nem fogadom el, nem tekintem mindezt kiadatásnak; felőlem akár haza is mehetnek polgártársaikhoz, akiket kötelez az általuk vállalt kezesség, és kísérje őket minden isten haragja, akiknek szent hatalmából most csúfot űznek. (11) Indítsátok meg a háborút, amiért Spurius Postumius az imént belerúgott a követségben járó *fetialis*ba! Az istenek majd biztosan elhiszik, hogy Postumius nem római, hanem samnis polgár, és ilyen minőségében bántalmazta a római követet, ezért máris jogos az ellenünk indítandó háborútok. (12) Hogy nem szégyelltek nyilvánosan gúnyt űzni a szent dolgokból, és *consul*viselt, javakorabeli emberek lévén ilyen gyermeteg cselfogásokat kiagyalni, hogy az adott szót megkerülhessétek! (13) Menj, *lictor*, oldd le a rómaiak kötelékeit, nem tartóztatja őket senki, menjenek csak, amerre látnak!"

Azok pedig, miután személyes – sőt talán állami – kötelezettségüknek eleget tettek, sértetlenül visszatértek Caudiumból a római táborba.

12.

(1) A samnisok megértették, hogy a zsarnoki békét elkeseredett erővel feltámadó háború váltja fel, és valósággal maguk előtt látták mindazt, ami ezután be is következett. (2) Túl későn, mindhiába emlegették, milyen nagyszerű volt az öreg Pontius mindkét tanácsa; ők meg a középutat választották, lemondtak a kezükben lévő győzelemről egy bizonytalan béke kedvéért, elszalasztották az alkalmat, hogy akár jót tegyenek ellenségeikkel, akár ártsanak nekik, és most azokkal kell harcolniuk, akiket módjukban állt volna örök időkre megsemmisíteni vagy barátaikká tenni. (3) Így aztán, még mielőtt az ellenfelek csatában mérték volna

[1] Vö. II. 13. 6–11.
[2] Vö. V. 49. 1–5.

össze erejüket, annyira megváltozott a közhangulat a caudiumi béke óta, hogy Postumiust a rómaiak körében híresebbé tette kiadatása, mint Pontiust vértelen győzelme a samnisok között; és míg a rómaiak a háború lehetőségét a biztos győzelemmel vették egyenlőnek, (4) a samnisok úgy vélték, a rómaiak azzal, hogy újrakezdték a háborút, már meg is nyerték azt.

(5) Ezalatt a satricumiak[1] átpártoltak a samnisokhoz, azok pedig – minden bizonnyal a satricumiakkal együtt – egy váratlan éjszakai támadással rajtaütöttek Fregellae *coloniá*n. Tartva egymástól, hajnalig egyik fél sem kezdeményezett támadást. (6) Napkeltekor kezdődött meg a harc, és egy ideig egyenlő esélyekkel folyt: a fregellaebeliek helytálltak, hisz oltáraikért, tűzhelyeikért küzdöttek, és a házakból a fegyvertelen lakosság is támogatta küzdelmüket. (7) Végül egy cselfogás döntötte el a küzdelmet: a samnisok kikiáltó útján közhírré tették, hogy aki leteszi a fegyvert, sértetlenül elvonulhat. Ez a remény lelohasztotta a védők harci kedvét, és itt is, ott is kezdték eldobálni a fegyvereket. (8) Az állhatatosabbak kivágták magukat a hátsó kapun keresztül; őket jobban megvédte merészségük, mint a félelem a hiszékeny többséget. A samnisok ugyanis rájuk gyújtották a várost, és hiába hívták ezek tanúul az isteneket és az adott szó szentségét, elevenen elégették őket.

(9) A *consul*ok felosztották egymás között a tennivalókat: Papirius Apuliába vonult Luceria ellen, ahol a Caudiumnál túszként átadott római lovagokat őrizték, Publilius pedig Samniumban maradt, és farkasszemet nézett a caudinusok légióival. (10) Ezzel nehéz választás elé állították a samnisokat, akik nem mertek Luceria alá vonulni, mert hátukba kerül az ellenség, de helyben maradni sem, mert közben elveszíthetik Luceriát. (11) Legjobbnak látták, ha a szerencsére bízzák a dolgot, és megvívják a döntő csatát Publiliusszal. Így hát csatasorba állították seregüket.

13.

(1) Publilius *consul* csata előtt gyűlést hívott össze, mert jónak látta, ha előbb beszédet intéz katonáihoz. Ezek hatalmas lelkesedéssel siettek a fővezéri sátor elé, és oly hangosan követelték az ütközetet, hogy vezérük buzdító szavai belefulladtak a hangzavarba. (2) Mindenkinek elég buzdításul szolgált a gyalázat eleven emléke saját lelkében. Megindultak hát a csatába, siettették a jelvényhordozókat, és – nehogy az összecsapáskor időt veszítsenek azzal, hogy elhajítják

[1] Valószínűleg nem a latiumi Satricumról van szó – ez ugyanis topográfiailag nehezen elképzelhető –, hanem egy másik, hasonló nevű városról Arpinum közelében, a Liris (Liri) folyó jobb partján. Meglehet azonban, hogy már maga Livius és közvetlen forrásai sem számoltak azzal, hogy két Satricum is létezett.

dárdáikat, majd azután kirántják kardjukat – dárdáikat mintegy adott jelre félredobták, és kivont karddal rohantak az ellenségre. (3) Nem jutott itt szerephez a hadvezér szakértelme az egységek és a tartalék elhelyezésében: szinte őrjöngő rohamával mindent elintézett a katonák dühe. (4) Az ellenség nemcsak fejvesztve menekült, de arra sem volt mersze, hogy táborához érve megálljon: szétszóródva igyekeztek Apulia felé, Luceria alá azonban már ismét sereggé egyesülve érkeztek meg. (5) A rómaiakat haragjuk lendülete, amellyel áttörték az ellenséges centrumot, egészen az ellenség táboráig vitte. Itt még nagyobb vérontást rendeztek, mint a csatában, és dühükben a zsákmány nagy részét is elpusztították.

(6) A másik római sereg Papirius *consul* vezetésével a tengerpart mentén elérkezett Arpihoz. Az útjába eső népek nem háborgatták, inkább azért, mert gyűlölték a samnisokat a tőlük elszenvedett jogtalanságok miatt, semmint a római nép valamely jótéteményének köszönhetően. (7) A samnisok ugyanis, akik ez időkben hegyi falvakban laktak, be-betörtek fosztogatni a síkságra és a tengerparti vidékekre, mert zordon hegylakók lévén megvetették az itteni népeknek az övéknél szelídebb és – mint ez lenni szokott – a vidéknek megfelelő természetét. (8) Ha ez a vidék a samnisok pártján állt volna, a római sereg vagy el sem jutott volna Arpiig, vagy ott pusztult volna, minden készletből kifogyva és az utánpótlástól elzárva. (9) Már akkor, amikor Arpiból Luceria alá értek, egyaránt szorongatta az ínség az ostromlottakat és az ostromlókat. A rómaiak minden utánpótlást Arpiból kaptak, de olyan szűkösen, hogy miközben a gyalogságot az előőrsszolgálat, az éjszakai őrjáratok és a sáncmunkák foglalták le, a lovasság hozta a táborba Arpiból a gabonát bőrzsákokban, (10) és nem ritkán, ha ellenséggel találkoztak, kénytelenek voltak a lovakról ledobni a gabonaterhet, hogy harcolni tudjanak. Az ostromlottaknak, amíg a másik *consul* oda nem ért győztes seregével, a samnis hegyekből szállítottak élelmiszert és küldtek segédcsapatokat. (11) Publilius érkezése azonban véget vetett a jó világnak: az ostrom gondját *consul*társára hagyta, ő maga pedig minden irányban portyázott a vidéken, hogy az ellenséges utánpótlás többé ne érjen célba biztonságban. (12) Így aztán, minthogy nem volt semmi remény, hogy a városbeliek tovább bírják a nélkülözést, a Luceria mellett táborozó samnisok kénytelenek voltak erőiket mindenhonnan összevonni és megütközni Papiriusszal.

14.

(1) Miközben mindkét fél a csatára készülődött, követek érkeztek Tarentumból, és felszólították a samnisokat és a rómaiakat, hogy hagyják abba a hadakozást; amelyik fél hibájából nem szűnik meg a háború, ők az ellen fognak harcba szállni, a másik oldalon. (2) Papirius végighallgatta a követeket, úgy tett, mintha fontolóra venné szavaikat, és azt felelte, hogy megbeszéli a dolgot tiszttársá-

val. Hívatta is, de egész idő alatt a csata előkészületeiről tárgyalt vele, és a megbeszélés után, amelynek eredménye nem volt kétséges, kitűzette a csatát jelző zászlót. (3) Miközben a *consul*ok az ütközet előtt szokásos vallási és katonai intézkedéseket végezték, a tarentumi követek egyre-másra zaklatták őket a válaszért. (4) Papirius így szólt hozzájuk: „Tarentumiak, a szent csirkék őre kedvező előjelekről tudósít, ezenkívül áldozatunk is nagyszerűen sikerült. Láthatjátok, hogy az istenek biztatására indulunk csatába!"

(5) Ezután előhozatta a hadijelvényeket, és kivezette a táborból a csapatokat. Közben fennhangon ócsárolta ezt a haszontalan népet, amely saját belső viszálykodásaiban és széthúzásaiban sem tud rendet teremteni, mégis hivatva érzi magát, hogy másoknak előírja, hogyan döntsenek háború és béke ügyében.

(6) A másik oldalon a samnisok teljesen felhagytak a háborús készülődéssel, vagy mert valóban a békére vágytak, vagy mert hasznosnak látták ezt színlelni, hogy a tarentumiakat megnyerjék maguknak. Amikor hirtelen feltűnt a csatára felsorakozott római sereg, (7) azt hangoztatták, hogy ők a tarentumiak kívánságához tartják magukat, nem vállalnak nyílt csatát, és nem lépnek ki fegyveresen sáncaik mögül. Ha csalódniuk kell, inkább elviselik mindazt, amit a sors rájuk mér, mintsem hogy visszautasítsák a tarentumiak békeközvetítését.

(8) A *consul*ok erre azt válaszolták, hogy elfogadják a jósjelet,[1] és azért fohászkodnak: vegye még azt is a fejébe az ellenség, hogy a sáncait sem fogja védeni. (9) Szétosztották egymás között a csapatokat, és az ellenség erődítményei ellen indultak. Minden oldalról egyszerre támadtak; egyesek betemették az árkokat, mások a sáncot bontották le és döntötték az árokba. A megalázottság sebeit őrző lelküket nemcsak a velük született hősiesség tüzelte, hanem a bosszúvágy is. Elözönlötték a tábort, miközben ki-ki azt kiáltozta, (10) hogy ez most nem a kettős szurdok, nem Caudium, nem járhatatlan hegyszakadék, ahol a ravaszság gőgös diadalt ülhetett az óvatlanok fölött, hanem a római hősiesség, amelyet nem tart fel sánc vagy árok. (11) Válogatás nélkül mészároltak szembeszállót és menekülőt, fegyverest és fegyvertelent, szolgát és szabadot, felnőttet és kiskorút, embert és állatot. (12) Egyetlen élőlény sem maradt volna életben, ha a *consul*ok nem fúvatnak visszavonulót, és a vérszomjas katonákat parancsszóval és fenyegetéssel ki nem űzik az ellenség táborából.

(13) Ezután mindjárt beszédet is intéztek az édes bosszú kitöltésében megzavart, elégedetlenkedő katonákhoz, hadd tudja meg a sereg, hagy a *consul*ok nem maradtak el és nem is fognak elmaradni katonáiktól az ellenség gyűlöletében, (14) és ahogy vezéreik voltak a háborúban, vezéreik lettek volna a kielé-

[1] A samnisok kijelentése, hogy „elviselik mindazt, amit a sors rájuk mér", előjelértékűnek számított, hiszen az ókori hit szerint a kimondott szó beteljesedik.

githetetlen bosszúban is. Csakhogy az ő haragjukat visszafogta az, hogy tekintettel kell lenniük a Luceriában túszként őrzött 600 lovagra, (15) nehogy az ellenség irgalmat nem remélő, vak kétségbeesésében kivégezze őket, és mielőtt maga is elpusztul, legalább ezeket elpusztítsa. – (16) A katonák helyesléssel fogadták e szavakat; örültek, hogy a *consul*ok gátat vetettek dühüknek, és kijelentették: inkább hajlandóak eltűrni bármit, semhogy kockára tegyék ennyi előkelő római ifjú életét.

15.

(1) A gyűlés feloszlatása után haditanácson vitatták meg, hogy egész haderejükkel Luceriát tartsák-e nyomás alatt, vagy az egyik vezér és sereg kísérletet tegyen Apulia eddig bizonytalanul állást foglaló lakosságának megnyerésére. (2) Publilius *consul* indult el, hogy bejárja Apuliát, és egyetlen hadjárattal számos népet leigázott, másokat pedig szerződéssel szövetségesévé tett.

(3) A Luceria ostromára visszamaradt Papirius reményei is rövid időn belül beteljesedtek. Megszállva minden utat, amelyen utánpótlás érkezhetett Samniumból, kiéheztetéssel törte meg a város samnis helyőrségét, akik követek útján felajánlották a *consul*nak: kiadják a lovagokat, akikért a harc folyik, ő pedig hagyjon fel az ostrommal. (4) Papirius azt válaszolta: Kérdezték volna meg Pontiust, Herennius fiát, akinek javaslatára a rómaiakat iga alatt küldték át, hogy szerinte milyen bánásmódot érdemelnek a legyőzöttek. (5) De ha már azt választották, hogy méltányos büntetésüket az ellenség szabja meg, és ne ők maguk, ezt vigyék hírül Luceriába: a fegyvert, málhát, igavonó jószágot és mindenkit, aki nem harcos, hagyjanak hátra a falak között, (6) a katonákat pedig egy szál ruhában szégyeniga alatt fogja átküldeni, pusztán a rómaiak megaláztatásának megtorlásaként. Minden feltételét elfogadták. (7) 7000 katona vonult át az iga alatt. Luceriában roppant hadizsákmány került a rómaiak kezére, visszaszerezték a Caudiumnál elvesztett összes fegyvert és hadijelvényt, és – ami mindennél nagyobb örömet okozott – kiszabadultak a békekötéskor túszként átadott lovagok, akiket a samnisok Luceriában őriztettek.

(8) Talán soha nem is aratott még a római nép ennél dicsőségesebb győzelmet, a hadi helyzetet egy csapásra megváltoztatva – főleg ha igaz, amit egyes évkönyvekben olvasok, hogy a római *consul*okon esett gyalázatért viszonzásul a samnis hadvezérnek, Pontiusnak, Herennius fiának is át kellett vonulnia az iga alatt a többiekkel együtt. (9) Egyébként azon nem is csodálkozom annyira, hogy nem tudjuk biztosan, megadta-e magát az ellenség vezére, és átküldték-e az iga alatt. Annál meglepőbb számomra a véleménykülönbség abban, hogy a sereget Caudiumnál, majd Luceriánál Lucius Cornelius *dictator* vezette-e Lucius Papirius Cursorral mint lovassági főparancsnokkal, és ő bizonyult-e a rómaiakat ért

megszégyenítés oly páratlan megtorlójának, hogy – Furius Camillustól a maga koráig – talán ő érdemelte meg leginkább a diadalmenetet, vagy pedig a *consul*okat illeti a dicsőség, közülük is elsősorban Papiriust.[1] (11) Ehhez a bizonytalansághoz még egy másik is járul: kérdéses, hogy a következő népgyűlésen a másodszor megválasztott Quintus Aulius Cerretanus mellé Papirius Cursort választották-e újra *consul*nak immár harmadízben, luceriai győzelméért, vagy pedig Lucius Papirius Mugillanust, és csak a melléknevüket cserélték össze a források [319].

16.

(1) Abban már minden forrás megegyezik, hogy a háború hátralevő részét az új *consul*ok fejezték be. Aulius egyetlen sikeres ütközettel lezárta a frentanusok ellen vívott háborút, városukat, ahová a vert sereg menekült, megadásra kényszerítette, és túszokat szedett tőlük.

(2) Hasonló szerencsével hadakozott a másik *consul* a satricumiak ellen, akik, bár római polgárok voltak, a caudiumi vereség után a samnisokhoz pártoltak, és helyőrségüket befogadták a városba. (3) Amikor ugyanis Satricum falai alá vonult a római sereg, a békéért könyörgő követeknek a *consul* azt a kegyetlen választ adta, hogy vissza se jöjjenek, csak ha a samnis helyőrséget leöldösték vagy kiszolgáltatták neki. Szavaival sokkal nagyobb rémületet keltett a *colonia* lakóiban, mint fegyveres támadásával. (4) A követek rögtön faggatni is kezdték: mégis mit gondol, ők, akik kevesen vannak és gyengék, hogy fognak majd megtámadni egy ilyen erős, jól felfegyverzett helyőrséget? Erre azt felelte, kérjenek tanácsot azoktól, akiknek a javaslatára a helyőrséget befogadták városukba. (5) A követek nagy nehezen elérték, hogy megkérdezhessék a városbeli *senatus*t, és a *consul*nak hírül vihessék a választ; ezzel hazatértek. (6) A *senatus* két pártra oszlott; az egyiknek az élén a rómaiaktól való elszakadás kezdeményezői álltak, a másikat a rómaiakhoz hű polgárok alkották. De mindkét fél versengve törekedett arra, hogy a béke helyreállítása érdekében segítségére legyen a *consul*nak. (7) Az egyik párt, mivel az ostrom elviselésére fel nem készült samnis helyőrség aznap éjjel el akart vonulni, elegendőnek tartotta, ha közlik a *consul*al, hogy azok az éjszaka melyik órájában, melyik kapun és úton készülnek távozni. (8) A másik párt, amely ellenezte a samnisokhoz való átállást, azon az éjszakán még a kaput is kinyittatta a *consul* előtt, és fegyveres seregét titokban bebocsátotta a városba.

[1] Claudius Quadrigarius (21. töredék) szerint a luceriai hadműveleteket egy *dictator* vezette, és Pontiust valóban átküldték az iga alatt – így ő lehet a(z egyik) forrás, aki eltér a Livius által elfogadott változattól. A *Fasti Consulares* egyébként erre az évre három *dictator* nevét is megörökíti, L. Papirius Cursort pedig mind *consul*i minőségben, mind lovassági főparancsnokként szerepelteti.

(9) Így a kétszeresen is elárult samnis megszállókat váratlan orvtámadás érte az út mellett húzódó erdőkből, és az ellenséggel teli város felől is felharsant a csatakiáltás. Egy óra leforgása alatt az összes samnist levágták, a satricumiak fogságba estek, és minden a *consul* hatalmába került. (10) Ő vizsgálatot rendelt el, és aki a város elpártolásában bűnösnek bizonyult, azt megvesszőztette és lefejeztette. A satricumiakat lefegyverezte, és a városban jelentős őrséget hagyott hátra.

(11) Ezután Papirius Cursor Rómába ment diadalmenetet tartani – írják azok a történetírók, akik szerint ő foglalta vissza Luceriát és vonultatta át iga alatt a samnisokat. (12) Kétségtelen, hogy nem volt olyan katonai dicsőség, amelyre ez a férfi rá ne szolgált volna, annyira kitűnt nemcsak szellemi képességeivel, hanem testi erejével is. (13) Rendkívül gyors lábú volt, ennek köszönhette melléknevét is.[1] Úgy mondják, minden kortársát legyőzte futásban – vagy erős lábszárának, vagy a sok gyakorlásnak köszönhetően –, borból és ételből pedig ugyancsak sok fért belé. (14) Éppen mert a végtelenségig bírta a testi megerőltetést, nem volt, akinek a parancsnoksága alatt nehezebb lett volna akár gyalogosként, akár lovasként szolgálni. (15) Egyszer, amikor a lovasok arra merték kérni, hogy derekas vitézkedésükért könnyítsen valamit a szolgálaton, (16) azt válaszolta: „Nehogy azt mondjátok, hogy nem engedek el nektek semmit: nos, nem kell megpaskolnotok a lovatok hátát, ha leszálltatok róla." Egyforma erélylyel tudott parancsolni szövetségesnek és rómainak. (17) Egyszer a praenestei *praetor* gyávaságból nem elég gyorsan vezette csapatát a tartalékból az első vonalba. Erre a sátra előtt fel s alá sétáló Papirius magához hívatta őt, és utasította a *lictor*t, hogy készítse a bárdot. (18) Ennek hallatán az ott álló *praetor*nak a vér is meghűlt az ereiben. Papirius így szólt: „Nosza, *lictor*, vágd ki ezt a gyökeret, mert még megbotlik benne valaki!" Ezután megbírságolta, majd elengedte a *praetor*t, aki közben a halálbüntetés minden rettenetes félelmét kiállta. (19) Vitathatatlan, hogy ebben a korban, amely bármely más korszaknál több nagy embert termett, nem akadt senki, aki egymaga biztosabb támasza lett volna a római hatalomnak, mint ő. Sőt azt mondják, olyan bátor hadvezér volt, hogy méltó ellenfele lett volna Nagy Sándornak, ha Ázsia meghódítása után Európa ellen fordul fegyveres erejével.

17.

(1) Bárki láthatja, hogy munkám írása közben kezdettől fogva mennyire ügyeltem, hogy a kelleténél jobban ne kanyarodjam el az események menetétől, és ne tarkítsam művemet különféle kitérőkkel, az olvasóknak mintegy kellemes pihe-

[1] A Cursor név jelentése: 'versenyfutó'.

nőhelyeket és magamnak is némi felüdülést biztosítva. (2) De most, ha már megemlítettem ezt a nagy királyt és hadvezért, élek az alkalommal, hogy nyilvánosan is feltegyem a kérdést, amely a csendes elmélyedés óráiban annyit foglalkoztatta gondolataimat: hogyan alakult volna a római állam sorsa, ha háborúba keveredik Nagy Sándorral?

(3) Úgy tűnik, a háborúkat elsősorban a katonák száma és bátorsága, a hadvezérek képességei és az emberi élet minden területén, de főként a háborúban nagy hatalmú szerencse szokta eldönteni. (4) Akár külön-külön, akár együtt mérlegeljük ezeket, beláthatjuk, hogy a Római Birodalom, ahogy más királyokkal és vezérekkel, úgy Nagy Sándorral szemben is könnyedén megőrizte volna veretlenségét.

(5) Először is, hogy a vezérek összehasonlításával kezdjem: nem vonom kétségbe, hogy Nagy Sándor kiváló hadvezér volt, de hírnevét annak is köszönhette, hogy egyeduralkodó volt, és hogy fiatalon, hatalma teljében vitte el a halál, és nem tapasztalta meg a sors forgandóságát. (6) Hogy más híres királyokat és hadvezéreket ne is említsek az emberi sors esendőségének példájaként: mi más dobta oda a balsors prédájául a görögöktől annyi magasztalással emlegetett Küroszt,[1] vagy nemrég a nagy Pompeiust,[2] ha nem hosszú életük? (7) Felsoroljam-e a római hadvezéreket – nem mindet mindegyik korszakból, csak azokat a *consul*okat vagy *dictator*okat, akikkel Nagy Sándornak hadakoznia kellett volna –: (8) Marcus Valerius Corvust, Gaius Marcius Rutilust, Gaius Sulpiciust, Titus Manlius Torquatust, Quintus Publilius Philót, Lucius Papirius Cursort, Quintus Fabius Maximust, a két Deciust, Lucius Volumniust és Manius Curiust[3]? (9) De később is csupa nagy emberrel találta volna szemben magát, ha előbb a punokkal vívja meg a háborút, és csak idősebb korában hajózik át Itáliába.[4] (10) Bármelyikükben megvoltak ugyanazok a lelki és szellemi adottságok, mint Nagy

[1] Kürosznak, az Akhaimenida Birodalom első királyának, az Újbabiloni Birodalom egyik megdöntőjének haláláról (Kr. e. 530/529) többféle beszámoló is fennmaradt, de egyedül Xenophón műve, a fikcióval átszőtt *Kürosz neveltetése* állítja, hogy ágyban, párnák közt halt meg. A többi változat egy-egy szkíta vagy azokhoz közel álló nép elleni csatavesztéshez köti a halálát a Szir-Darja forrásvidékén.

[2] Pompeius Kr. e. 48-ban lett orgyilkosság áldozata Alexandriában, ahová a pharsalusi csatavesztés után menekült Caesar elől.

[3] M'. Curius Dentatusról (*consul* Kr. e. 290-ben, 275-ben és 274-ben) lásd a XI. és XIV. könyv tartalmi összefoglalóját.

[4] Ki nem fejtett célzás arra, hogy ha a rómaiaknak több mint két évtizedükbe került legyőzni a karthágóiakat az I. pun háborúban, nyilván Nagy Sándor sem boldogult volna velük rövidebb idő alatt. A hagyomány szerint Nagy Sándornak valóban voltak ilyen tervei élete vége felé (vö. pl. Plutarkhosz: *Alexandrosz* 68. 1–2, Curtius Rufus X. 1. 17–19).

Sándorban, a hadművészet pedig, amely a Város alapításától kezdve nemzedékről nemzedékre öröklődött, erre az időre maradandó alapelveken nyugvó, rendszeres tudománnyá nőtte ki magát. (11) Ennek birtokában hadakoztak a királyok, majd a királyverők, a Iuniusok és Valeriusok, azután sorban a Fabiusok, Quinctiusok, Corneliusok és maga Furius Camillus, akit azok, akik Nagy Sándorral harcolhattak volna, ifjú éveikben még láthattak.[1] (12) És igaz ugyan, hogy Nagy Sándor maga is derekasan helytállt a harcban, hisz nem kis mértékben ennek köszönhette hírnevét – mégis, ha a csatasorban találkoznak, talán meghátrált volna előtte Manlius Torquatus vagy Valerius Corvus, akik előbb voltak kiváló katonák, mint kiváló hadvezérek? (13) Meghátráltak volna a Deciusok, akik életüket áldozatul felajánlva rohantak az ellenségre? Vagy Papirius Cursor, akiben oly bámulatos testi erő és férfiasság lakozott? (14) És vajon egyetlen ifjú felülmúlta volna bölcsességben – hogy egyes tagjait ne is soroljam – azt a római *senatus*t, amelynek jellemzésére csak az találta meg a méltó kifejezést, aki „királyok gyülekezetének" nevezte?[2] (15) Nagy lehetett ám a veszélye, hogy Nagy Sándor a fent említettek bármelyikénél nagyobb hozzáértéssel választ táborhelyet, szervezi meg az utánpótlást, kerüli el a kelepcéket, választja meg a csata időpontját, rendezi el a csatasort és biztosítja tartalékokkal... (16) Hamar rájött volna, hogy nem holmi Dareiosszal áll szemben, aki nők és heréltek seregét hurcolva magával, bíborban és aranyban, királyi gazdagsága minden kincsével megrakodva inkább préda volt, mint ellenfél, és akin azzal aratott vértelen győzelmet, hogy volt mersze megvetni a hiú látszatot. (17) Egészen más benyomást tett volna rá Itália, mint India, amelyen dáridózva vonult végig részeg csapataival, ha szemébe tűnnek Apulia rengetegei és Lucania hegyei, és meglátja rokona még friss vereségének nyomait, hisz nemrég ott lelte halálát nagybátyja, Alexandrosz, Épeirosz királya.[3]

18.

(1) És mi most arról a Nagy Sándorról beszélünk, akit még nem halmozott el túlzó adományaival a szerencse – márpedig ettől senki nem mámorosodott meg annyira, mint ő. (2) Ha olyannak képzeljük el, amilyenné a szerencse új fordulata után rajta eluralkodó, hogy úgy mondjam, új lelkület alakította, amelyet

[1] Livius itt kissé lazán bánik a kronológiával: Camillus 365-ben halt meg, míg pl. Fabius Maximus hivatali pályafutása 331-ben kezdődött meg, Curius Dentatus virágkora pedig csak 290-ben.

[2] Plutarkhosz szerint (*Pürrhosz* 19. 6) Kineasz, Pürrhosz király követe jellemezte így a római *senatus*t.

[3] Vö. VIII. 24.

győzelme után öltött magára: (3) az Itáliában partra szálló Nagy Sándor már sokkal inkább hasonlított volna Dareioszra, mint régi önmagára, serege pedig már megfeledkezett Makedóniáról, és a perzsa szokások hatására teljesen elkorcsosult. (4) Szinte röstellem felidézni, hogy egy ilyen nagy uralkodó gőgjében hogyan változtatta meg viseletét, elvárta, hogy földre borulva hódoljanak neki – amit a makedónok még legyőzöttként sem tűrtek volna, hát még győztesen –, nem is szólva a visszataszító kivégzésekről, borozás és lakmározás közben meggyilkolt barátairól és arról a nevetséges törekvéséről, hogy isteni családfát hazudjon magának. (5) Talán az, hogy napról napra jobban kívánta az italt, hogy egyre gyakrabban ragadtatta magát félelmetes dühkitörésekre – hogy csak azt említsem, amiben a történetírók mind megegyeznek –, mit sem vont le hadvezéri erényeiből? (6) Persze biztosan fennállt a veszély, ahogy a legkomolytalanabb görög történetírók hajtogatják, akik a párthusok Róma fölött aratott dicsőségéért is annyira lelkesednek:[1] hogy a római nép megtört volna már Nagy Sándor puszta neve hallatán – amelynek szerintem még a híre sem jutott el Rómába[2] –, (7) és míg Athénban, amely vereséget szenvedett a makedón fegyverektől, és a feldúlt Thébai romjai még ott füstölögtek a szemük előtt, a népgyűlésen nyíltan szónokoltak Nagy Sándor ellen (amint ezt az írásos formában fennmaradt beszédek is bizonyítják[3]), annyi nagy római közül egy sem merte volna szabadon felemelni a szavát ellene...

(8) Bármilyen rendkívülinek képzeljük is e férfiú nagyságát, az mégis egyetlen ember nagysága marad, amelyet alig több, mint tíz év virágzása alapozott meg. (9) Akik ezt azzal dicsőítik, hogy a római népet, ha háborúban nem is, de sok csatában érte már vereség, Nagy Sándort pedig egyetlen ütközetben sem hagyta cserben szerencséje, azok nem gondolnak arra, hogy egyetlen ember, méghozzá egy ifjú tetteit vetik össze egy nép történelmével, amely akkor már 800 éve viselt háborúkat.[4] (10) Mi abban a csodálatos – amikor egyik oldalon több emberöltőt vehetünk számba, mint ahány évet a másikon –, hogy a hadi-

[1] Livius elsősorban Timagenészre, az Augustus-kori görög történetíróra gondolhat, aki nemigen szívelte Rómát, valamint talán a Kr. e. II–I. században élt szképsziszi Métrodóroszra, aki VI. Mithridatész pontoszi királyt támogatta Rómával szemben.

[2] Ezzel szemben az idősebb Plinius (*Természetrajz* III. 57) Kleitarkhosz nyomán arról tudósít, hogy Nagy Sándornál jártak római követek – bár Nagy Sándor korának más jelentős történetírói erről nem tudnak.

[3] Főleg Démoszthenész és Hüpereidész beszédeiről van szó.

[4] Egyes szövegkiadók a kéziratokban szereplő 800-as számot *(octingentesimum)* 400-ra *(quadringentesimum)* javítják; Livius azonban valószínűleg Róma egész történetét tekinti saját koráig, nem pedig csak a Nagy Sándor előtti időket.

szerencse forgandóbbnak bizonyult ilyen hosszú idő alatt, mint 13 év folyamán? (11) Miért nem ember és ember, vezér és vezér szerencséjét mérjük egymáshoz? (12) Hány római vezért soroljak fel név szerint, aki sohasem vívott balszerencsés csatát? Átfuthatjuk az évkönyveket, a főtisztségviselők listáit: oldalakon keresztül nem találkozunk olyan *consul*lal vagy *dictator*ral, akinek hősiessége vagy szerencséje ellen a római népnek valaha is kifogása lehetett volna. (13) Még valami, amiért ezek több csodálatot érdemelnek, mint Nagy Sándor vagy bármelyik király: némelyikük csak 10-20 napig viselte a *dictator*i hivatalt, és egyetlen *consul* szolgálati ideje sem tartott egy évnél tovább. (14) Közben nép*tribunus*ok akadályozták a sorozást; későn kezdték a háborút; a választógyűlés miatt korábban szólították őket haza; még az előkészületeknél tartottak, és már lejárt az esztendő. (15) Esetleg tiszttársuk elhamarkodottsága vagy rosszhiszeműsége akadályozta vagy veszélyeztette tevékenységüket; azt kellett helyrehozniuk, amit elődjük elrontott; újonc vagy kezelhetetlenné vált hadsereget kellett átvenniük. (16) Ezzel szemben, Herculesre, a királyokat semmi nem akadályozza, hanem ők uralkodnak az időn és a körülményeken, minden az ő elhatározásukhoz alkalmazkodik, nem pedig ők máshoz. (17) Vagyis a veretlen Nagy Sándor ugyancsak veretlen vezérekkel csapott volna össze, és mindkét fél egyenlő joggal remélhette, hogy mellé szegődik a szerencse. (18) Sőt az ő helyzete annyival is kockázatosabb lett volna, hogy a makedónoknak csak egy Nagy Sándoruk volt, aki gyakran maga hívta ki a rá amúgy is sokfelől leselkedő veszedelmet; (19) a rómaiak közül azonban sok volt, aki dicsőségben és tettekben felért vele, és az, hogy ezek a maguk végzete szerint élnek vagy halnak, nem veszélyeztette az állam sorsát.

19.

(1) Hátra van még, hogy a seregeket hasonlítsuk össze, figyelembe véve a katonák számát, fegyvernemeit, valamint a segédcsapatok nagyságát. Ebben a korban az ötévenkénti népszámlálásokon nagyjából 250 000 főt szoktak számba venni. (2) Tehát valahányszor a latin szövetségesek elpártoltak, szinte csak a Városból tíz légiót lehetett besorozni. (3) Ezekben az években gyakran 4-5 sereget is kiküldtek hadakozni Etruriába, az ellenséges gallokkal szövetkezett Umbriába, Samniumba, Lucaniába. (4) Ráadásul Nagy Sándort az a helyzet fogadta volna, hogy egész Latium, a szabinok, volscusok, aequusok, egész Campania, Umbria és Etruria egy része, a picenumiak, marsusok, paelignusok, vestinusok, apuliaiak, valamint a Tirrén-tenger egész, görögök lakta partvidéke, Thurioitól Neapoliszig és Cumaeig, majd innen tovább Antiumig és Ostiáig – mind vagy a rómaiak erős szövetségesei, vagy háborúban megtört ellenfelei. (5) Ő maga a makedón

veteránokkal kelt volna át a tengeren, legfeljebb 30 000 emberrel és 4000, főként thessz áliai lovassal: ez alkotta hadseregének gerincét. Ha még perzsákat, indusokat és más népeket is hozott volna magával, azok inkább csak terhére, mint segítségére lettek volna. (6) Vegyük még hozzá, hogy a rómaiak otthoni földön könnyen kiegészíthették haderejüket, az ő serege viszont az idegen földön éppen úgy felmorzsolódott volna, mint később Hannibalé.[1] (7) A makedónok fegyverzete kerek pajzsból és hosszú lándzsából állt, míg a rómaiak a testet jobban fedő hosszúkás pajzsot használtak, valamint a lándzsánál szúrásra és dobásra sokkal alkalmasabb dárdát. (8) Mindkét sereget statikus, az egységek rendjét megtartó harcmodor jellemezte, de míg a makedón *phalanx* nem volt mozgékony, és azonos fegyverzetűekből állt, a tagoltabb, különféle fegyvernemekből álló római vonalakat könnyen lehetett szükség szerint szétbontani vagy összevonni. (9) És ugyan melyik katona versenyezhet a rómaival munkabírásban, a viszontagságok elviselésében? Nagy Sándor, ha egyetlen csatát elveszít, elvesztette volna az egész háborút – de milyen csata törhette volna meg a rómait, akit Caudium és Cannae sem tört meg?

(10) Bizonyos, hogy Nagy Sándor, még ha eleinte sikerrel jár is, gyakran sírta volna vissza Perzsiát, Indiát, az elpuhult Ázsiát, és ő is megállapította volna, hogy eddig csak asszonyok ellen hadakozott (11) – ezt mondta állítólag Alexandrosz, Épeirosz királya, amikor halálos sebesülten sorsát éppen ezzel az ifjúval hasonlította össze, aki akkor éppen Kis-Ázsiában vívta háborúit. (12) Ha belegondolok, hogy az I. pun háborúban 24 évig folyt a küzdelem a tengeren a punokkal,[2] azt kell hinnem, hogy Nagy Sándor életéből egyetlen háborúra is alig futotta volna, (13) sőt mivel a punokat régi szerződések fűzték a rómaiakhoz,[3] meglehet, hogy a fegyverek és vitézek tekintetében leghatalmasabb két város együtt száll szembe a közös ellenséggel, akinek a feje fölött összecsaptak volna a punokkal és a rómaiakkal vívott háború hullámai. (14) A rómaiak, ha nem is Nagy Sándor hadvezéri működése és a makedón hatalom virágzása idején, de Antiokhosz, Philipposz, Perszeusz ellen küzdve mégiscsak összemérték erejüket a makedónokkal – nemcsak vereség, de még annak veszélye nélkül is.[4] (15) Rossz

[1] Azaz Nagy Sándor éppúgy több mint egy évtizedes háborúra számíthatott volna Itália földjén, elvágva az anyaország támogatásától, ahogy Hannibal a II. pun háborúban.

[2] Kr. e. 264–241.

[3] Lásd a VII. 27. 2 jegyzetét.

[4] III. Antiokhosz szeleukida uralkodó ellen Kr. e. 192–189 között viseltek háborút a rómaiak. V. Philipposz makedón uralkodó az I. és II. makedón háborúban (215–205, illetve 200–197), a fia, Perszeusz pedig a III. makedón háborúban (171–168) volt Róma ellenfele.

szem meg ne verjen, polgárháború ki ne törjön, de kijelenthetjük: gyalogos ellenséggel szemben, nyílt csatában, kiegyensúlyozott vagy számunkra kedvező terepviszonyok között még soha nem kerültünk bajba. (16) Kétségtelen, hogy a lovasság, a nyilak, a járhatatlan hegyvidékek, az utánpótlás számára nehezen megközelíthető terep mind állandó veszély a nehéz fegyver súlya alatt görnyedő katonának, (17) de legyőzött már és le is fog győzni ezernyi, Nagy Sándor makedón hadánál még félelmesebb sereget is, csak sohase szűnjünk meg szeretni a békét, amelyben élünk, és szívünkön viselni a polgárok egyetértésének gondját.

20.

(1) Ezután Marcus Folius Flaccina és Lucius Plautius Venox lettek a *consul*ok [318]. (2) Ebben az évben számos samnis néptől érkeztek követek, akik földre borulva könyörögtek a békeszerződés megújításáért. A *senatus* már-már hajlott kérésük teljesítésére, és a népgyűléshez utasította őket, ám itt korántsem találtak hasonló megértésre. (3) Nem is kapták meg a békeszerződést, de miután napokig egyenként ostromolták a polgárokat könyörgésükkel, két évre fegyverszünetet kötöttek velük. (4) Az apuliai Teanum[1] és Canusium lakosai sem tudták tovább nézni területük pusztítását, ezért meghódoltak Lucius Plautius *consul*nak, és túszokat adtak neki.

(5) Ebben az évben jelöltek ki először *praefectus*t Capua számára, és kapták meg a város lakói a Lucius Furius *praetor* által kidolgozott törvényeket. Mindkettőt maguk kérték, így akarván orvosolni belső egyenetlenségektől gyötört államuk bajait. (6) Rómában két új *tribus*t szerveztek az eddigiek mellé, az Ufentinát és a Falernát.

(7) Miután Apulia egyszer megingott, Teate apuliai város lakói is szövetségért fordultak az új *consul*okhoz, Gaius Iunius Bubulcushoz és Quintus Aemilius Barbulához [317], és felajánlották, hogy egész Apuliát rábeszélik a római néppel való békekötésre. (8) E merész kötelezettségvállalás fejében elnyerték a békeszerződést, bár nem egyenrangú felekként, hanem a római nép függő helyzetű alattvalói lettek.

(9) Apulia meghódítása után – Iunius ugyanis már elfoglalta a rendkívül erős Forentum városát is – a római hadsereg folytatta útját Lucaniába. Itt Aemilius *consul* váratlan rajtaütéssel bevette Nerulumot. (10) Miután a szövetségesek között híre terjedt, mennyire megszilárdította Capua belpolitikai helyzetét a római jogszolgáltatás bevezetése, az antiumiak is panaszolni kezdték, hogy nincsenek szilárd törvényeik, sem tisztségviselőik. A római *senatus* azokat küldte ki, hogy segítsenek a törvényeket megalkotni, akik már eddig is a *colonia*

[1] Teanum Apulum valójában azonos a később említett Teate városával.

patrónusai voltak.[1] Így terjedt mindenfelé nemcsak a római fegyverek, hanem a törvények tekintélye is.

21.

(1) Gaius Iunius Bubulcus és Quintus Aemilius Barbula *consul*ok szolgálati évük lejárta után a légiókat nem az általuk megválasztatott új *consul*oknak, Spurius Nautiusnak és Marcus Popilliusnak [316] adták át, hanem Lucius Aemiliusnak, a *dictator*nak. (2) Ő lovassági főparancsnokával, Lucius Fulviusszal együtt ostrom alá fogta Saticulát, amivel jogcímet szolgáltatott a samnisoknak a háború újrakezdésére. (3) Így aztán a rómaiak két tűz közé kerültek: a samnisok tekintélyes sereggel indultak ostromlott szövetségeseik felszabadítására, és a rómaiaktól nem messze ütöttek tábort, a saticulaiak pedig váratlanul kitárták kapuikat, nagy zűrzavart okozva kitörtek a városból, és megtámadták az ellenséges előőrsöket. (4) Ezután mindkét támadó – inkább a másik segítségében, mint saját erejében bízva – szabályos ütközetbe kezdett a rómaiak ellen. A *dictator*, noha két arcvonalon kényszerült harcolni, mindkét irányban biztosította csatasorát: olyan helyet választott, amelyet nem lehetett egykönnyen bekeríteni, és egységeit is két irányban állította fel. (5) A városból kitörők ellen intézett elszántabb támadást, és nagyobb megerőltetés nélkül vissza is űzte őket falaik mögé; ezután egész erejével a samnisok ellen fordult. (6) Itt már hevesebb volt a küzdelem, a győzelem sokat váratott magára, de egyértelmű volt és teljes. A táborukba visszakergetett samnisok éjjel kioltották a tábortüzeket, és néma csendben elvonultak. Minthogy Saticula felmentéséről le kellett mondaniuk, a Rómával szövetséges Plisticát kezdték ostromolni, hogy az ellenségnek visszaadják a kölcsönt.

22.

(1) Miután eltelt az év, a háborút ismét egy *dictator*, Quintus Fabius folytatta. Az új *consul*ok [315],[2] akárcsak elődeik, Rómában maradtak. Fabius némi erősítéssel Saticula alá vonult, hogy átvegye Aemiliustól a sereg vezetését.[3] (2) A samnisok sem maradtak ugyanis Plistica alatt, hanem otthonról új katonákkal kiegészített seregük túlerejében bízva ismét az előző helyen ütöttek tábort, és

[1] Városok vagy provinciák gyakran kértek meg egy-egy neves római családot, hogy legyen a pártfogójuk *(patronus)*, és Rómában képviselje érdekeiket. A római *coloniá*k patrónusai általában a *coloniá*t szervező háromfős bizottság vagy annak leszármazottai voltak.

[2] A kéziratos hagyományból kimaradt a *consul*ok neve: Lucius Papirius Cursor és Quintus Publilius Philo – mindketten negyedszer viselték a tisztséget.

[3] Kérdés, hogyan valósulhatott ez meg, ha a *dictator*i hivatal fél évnél tovább nem tarthatott, és az előző *dictator* az előző évi *consul*okkal egyszerre lépett hivatalba (vö. IX. 21. 1).

igyekeztek állandó támadásaikkal elvonni a rómaiakat a város ostromától. (3) A *dictator* annál inkább az ellenséges falakra fordította minden figyelmét, mert az egész háborúban egyedül az ostromot vélte fontosnak. A samnisokra kevesebb gondja volt, velük szemben mindössze előőrsöket állított, nehogy betörjenek a táborba. (4) Annál merészebben viselkedtek a samnisok: egészen a sáncig lovagoltak, és szüntelenül nyugtalanították a rómaiakat.[1] Amikor az ellenség már szinte a tábor kapujáig hatolt, Quintus Aulius Cerretanus lovassági főparancsnok meg sem kérdezve a *dictator*t, nagy lendülettel rájuk támadt összes lovas*turmá*jával, és visszaszorította őket.

(5) Ebben a nem éppen a kitartással jellemezhető harcmodorban a szerencse is megmutatta hatalmát, és a két vezér dicső halálával mindkét félnek emlékezetes veszteséget okozott. (6) A samnis vezér volt az első: nem tudta elviselni, hogy véres fejjel futamodnak meg onnan, ahol eddig oly hetykén nyargalásztak, ezért könyörgő és biztató szavaival új támadásra indította lovasait. (7) Miközben csatára buzdította övéit, kimagasodva közülük, a római lovassági főparancsnok előreszegzett lándzsával nekivágtatott, egyetlen szúrással megölte és letaszította lováról. A vezér eleste nem annyira megzavarta a csapatokat, ahogy az lenni szokott, inkább felbőszítette őket. (8) Mindenki, aki körülötte volt, a *turmá*k közé vigyázatlanul betörő Auliusra dobálta dárdáit, (9) de az istenek az elesett samnis vezér fivérének juttatták a bosszú különleges dicsőségét. Keserűséggel és haraggal eltelve lerántotta lováról a győztes lovassági főparancsnokot, és lekaszabolta. Sőt Aulius holtteste is kis híján a samnisok kezére került, hisz ott vágták le az ellenséges *turmá*k között. (10) Ám a rómaiak azon nyomban leugrottak lovukról, így a samnisok is kénytelenek voltak követni példájukat. A botcsinálta csatasorok a vezérek teteme körül gyalogos ütközetbe kezdtek, amelyben vitathatatlanul a rómaiak kerekedtek felül, visszaszerezték Aulius holttestét, és örömmel vegyes szomorúsággal vitték a táborba.

(11) A samnisok, miután lovas küzdelemben próbára tették erejüket és elvesztették vezérüket, nem látták értelmét, hogy tovább védjék Saticulát, így visszamentek folytatni Plistica ostromát. Néhány nap múlva Saticula megadta magát a rómaiaknak, a samnisok pedig rohammal bevették Plisticát.

23.

(1) Ezzel megváltozott a hadszíntér; a légiókat Samniumból és Apuliából Sora alá vezényelték át, (2) amelynek lakói legyilkolták a római telepeseket, és a samnisokhoz pártoltak. A római sereg még a samnisok előtt, erőltetett menetben

[1] Egyes kutatók kétségbe vonják a tudósítás értékét arra hivatkozva, hogy a samnisoknak a lovasság sohasem volt erősségük.

érkezett a városhoz, hogy megbosszulja polgártársai meggyilkolását, és visszafoglalja a *coloniá*t. (3) Amikor az utakon szerteküldött felderítők sorra jelentették, hogy a samnis légiók a nyomukban közelednek, és már nincsenek messze, (4) elébe mentek az ellenségnek, és Lautulaenál bizonytalan kimenetelű csatát vívtak. A küzdőket nem a vérveszteség vagy az egyik fél megfutamodása, hanem az éjszaka választotta szét, és nem is tudták, ők győztek-e vagy sem. (5) Egyes történetíróknál azt olvasom, hogy a csata a rómaiak vereségével végződött, és itt esett el Quintus Aulius lovassági főparancsnok.

(6) Rómából friss sereggel megérkezett Gaius Fabius, az Aulius helyébe kinevezett lovassági főparancsnok. Előreküldött futárok útján megtudakolta a *dictator*tól, hol álljon meg, mikor és melyik irányból támadja meg az ellenséget, és miután minden tekintetben megkapta az utasítást, lesbe állt. (7) A *dictator* a csata után még néhány napig a táborban tartotta seregét, mintha nem is ostromlók, hanem ostromlottak volnának, (8) majd váratlanul kitűzette a csatára szólító jelet. Úgy vélve, hogy a bátor harcosok elszántságát az a tudat fokozza leginkább, hogy csak önmagukra számíthatnak, egy szót sem szólt a katonák előtt a lovassági főparancsnok és az új hadsereg érkezéséről. (9) Mintha egyetlen végső reményük a kitörés volna, így beszélt: „Katonák! Beszorítottak minket erre a szűk helyre, és nincs más kiút számunkra, csak az, amelyet győztes harcban nyitunk magunknak. (10) Állandó táborunk sáncai eléggé biztonságosak, de itt ínség fenyeget bennünket, hisz a környező területek, ahonnan utánpótlást kaphatnánk, mind elpártoltak; és még ha az emberek akarnának is segíteni, a terep nem ad rá lehetőséget. (11) Ezért nem áltatlak benneteket: nem úgy hagyjuk itt a tábort, hogy ha nem vívtátok ki a győzelmet, visszatérhettek ide, mint tegnap. A fegyverekkel kell a sáncokat megvédenünk, nem a sáncokkal a fegyvereket! (12) Az üljön a táborában, az térjen oda vissza, akinek érdeke, hogy elnyújtsa a háborút. De mi nem nézhetünk másfelé segítségért, csak a győzelemre. (13) Induljatok hadijelvényeitekkel az ellenség ellen; és mihelyt seregünk kiért a sáncok mögül, azok, akiknek erre parancsot adtam, felgyújtják a tábort. Károtokért, katonák, majd a környék elpártolt népeitől szerzett zsákmányból kaptok kárpótlást."

(14) A *dictator*nak a végveszélyt ecsetelő szavaitól fellelkesült katonák megindultak az ellenség ellen. Elszántságukat nem kevéssé növelte a mögöttük égő tábor látványa is, jóllehet a *dictator* parancsa értelmében csak a szélső sátrakat gyújtották fel. (15) Szinte őrjöngve indultak rohamra, és az ellenség hadrendjét már első támadásukkal megbontották. Ugyanakkor a lovassági főparancsnok, a távolból meglátva, hogy ég a tábor – ez volt ugyanis a megbeszélt jel –, hátba támadta az ellenséget. A bekerített samnisok menekülni próbáltak, ki merre látott. (16) Seregük nagy részét, amely félelmében egy ponton tömörült össze, és így tolongásával önmagát akadályozta, levágták, táborukat pedig elfoglalták

és kifosztották. (17) A *dictator* visszavezette saját táborukba a zsákmánnyal megrakodott katonákat, akik még a győzelemnek sem örültek annyira, mint annak, hogy a tábort várakozásuk ellenére épségben találták, a tűznek áldozatul esett csekély terület kivételével.

24.

(1) Ezután visszatértek Sora alá. Az új *consul*ok, Marcus Poetelius és Gaius Sulpicius [314] átvették Fabius *dictator*tól a hadsereget, és a régi katonák nagy részét elbocsátva, új *cohors*okkal töltötték fel azt. (2) A város megközelíthetetlen fekvése miatt nem lehetett határozott terv alapján folytatni az ostromot, és úgy látszott, hogy a győzelem vagy sok időbe kerül, vagy túl nagy kockázatot kell vállalni érte. (3) Ekkor egy sorai lakos titkon kiszökött a városból, és a római őrlánchoz érve kérte, hogy tüstént vezessék a *consul*ok elé. Oda is vezették, ő pedig megígérte nekik, hogy kezükre adja a várost. (4) Arra a kérdésre, hogy miképpen fogja ezt végrehajtani, megalapozottnak látszó választ adott. Rábeszélte a rómaiakat, hogy a városfalak közvetlen közelében elhelyezett tábort hat mérföldnyire távolítsák el a várostól, (5) mert így a nappali őrségek és az éjjeli őrjáratok is kevésbé éberen ügyelnek majd a város biztonságára. Ő maga a következő éjjel – miután több *cohors*ot a város melletti erdőbe küldött, hogy ott rejtőzzenek el – tíz kiválasztott katonát egy meredek, majdnem járhatatlan útvonalon felvezetett a fellegvárba, ahová korábban már sokkal több katonának is elegendő hajítófegyvert hordott össze. (6) Sőt sok kődarab is hevert itt; egy részük a sziklás talajból, a többit a lakosok halmozták fel a hely védelmére. (7) A sorai ide hozta fel a rómaiakat, és a városból a fellegvárba felvezető szűk és meredek ösvényre mutatva így szólt hozzájuk: „Ezen a helyen akár három fegyveres is képes bármekkora tömeget feltartóztatni. (8) Ti pedig tízen vagytok, sőt ami még nagyobb szó, rómaiak, és közülük is a legvitézebbek. Segít benneteket a terep és az éjszaka, amely a megrémült emberek előtt mindent felnagyít a bizonytalanság miatt. Én majd rémületet keltek mindenfelé, ti pedig éberen őrizzétek a várat!"

(9) Ezután a lehető legnagyobb hűhóval lerohant a városba, és ezt kiáltozta: „Fegyverbe, polgárok, az ég szerelmére! Az ellenség elfoglalta a fellegvárat, védjétek meg!"

(10) Ezt kiáltozta a főemberek házába berontva, a szembejövők és az ijedtükben az utcára csődülők fülébe. (11) Az egyetlen ember keltette rettegést a többiek továbbterjesztették a városban. A megrémült főtisztségviselők felderítőket küldtek a várhoz. Amikor azok a számokat megsokszorozva jelentették, hogy fegyveres erők szállták meg a várat, le is tettek a reményről, hogy visszafoglalják. (12) Minden tele lett menekülőkkel, az álomtól még félig kábult,

nagyrészt fegyvertelen tömeg feltörte a kapukat. Az egyiken be is nyomult a leshelyéről a nagy zűrzavarra odaérkező római csapat, és öldösni kezdte az utcán rémülten futkosó polgárokat.

(13) Sora már elesett, amikor kora hajnalban odaértek a *consul*ok, és akik a szerencse akaratából megmaradtak az éjszakai öldöklés és menekülés után, megadták magukat nekik. (14) Közülük 225-öt, akiket egyhangúlag vétkesnek mondtak ki a telepesek gyalázatos lemészárlásában és a város elpártolásában, megbilincselve Rómába vittek. A többi lakosnak nem esett bántódása, ott maradhattak a városban, amelyet helyőrség szállt meg. (15) Mindazokat, akiket Rómába vittek, a Forumon megvesszőzték, majd lefejezték. Büntetésüket a köznép, amely rendkívül szívén viselte a sokfelé kiküldött, nagyszámú római telepes biztonságát, a legnagyobb örömmel fogadta.

25.

(1) A *consul*ok elindultak Sora alól, és az ausonok földje és városai ellen indítottak háborút. (2) A samnisok érkezése ugyanis a Lautulaenál vívott csata előtt az egész vidéket fellázította. Campaniában mindenfelé összeesküvéseket szőttek. (3) Még Capua sem őrizte meg feddhetetlenségét, sőt a megindított nyomozás szálai egészen a római felsőbb körökig vezettek. Az auson nép végül a városait Sorához hasonlóan kiszolgáltató árulások folytán került Róma hatalmába.

(4) Ausonában,[1] Minturnaeban és Vesciában 12 előkelő ifjú összeesküdött,[2] hogy elárulják városaikat. A *consul*ok elé járulva elmondták, (5) hogy honfitársaik, akik már régen várták a samnisok eljövetelét, a Lautulaenál vívott csata hírére – abban a hitben, hogy a rómaiak vereséget szenvedtek – csapatokkal és fegyverrel támogatták a samnis sereget. (6) A samnisok megfutamodása óta azonban bizonytalan békében élnek, nem merik a rómaiak előtt becsukni kapuikat, nehogy magukra zúdítsák a háborút, de szilárdan elhatározták, hogy ha a rómaiak hadsereggel közelednek, zárt kapukkal fogadják őket. Amíg ennyire ingadozó a közhangulat, könnyen meg lehet őket lepni.

(7) Az ifjak tanácsára a rómaiak a városokhoz közelebb ütöttek tábort, és egyazon időpontban mind a három város köré katonákat küldtek, részben fegyvereseket, hogy álljanak lesbe a várfalak közelében, másokat tógában, kardjukat ruhájuk alá rejtve, hogy napkeltekor, ha megnyílnak a kapuk, szivárogjanak be a városba. (8) Mihelyt ez utóbbiak mészárolni kezdték az őröket, azonnal jelt adtak a fegyvereseknek, hogy törjenek elő rejtekhelyükről. Elfoglalták a kapukat, és így mind a három várost egyazon órában ugyanaz a haditerv adta a kezükbe.

[1] Ausona városa azonos Suessa Auruncával.

[2] Az itáliai városok előkelő rétege általában Róma pártján állt.

(9) Minthogy azonban a támadásnál nem voltak jelen a vezérek, semmi nem szabott határt a mészárlásnak, így az auson népet, amelyre nem is bizonyult rá az elpártolás bűne, jóformán kiirtották, mintha élethalálharcot vívott volna a rómaiak ellen.

26.

(1) Ugyanebben az évben Luceria a samnisok kezére került: a római helyőrséget árulás szolgáltatta ki az ellenségnek. (2) De az árulás nem sokáig maradt büntetlenül. A római sereg épp a közelben tartózkodott, és egyetlen rohammal elfoglalta a síkságon épült várost.[1] (3) A luceriabelieket és a samnisokat mind egy szálig levágták, és odáig fajultak az indulatok, hogy még amikor Rómában felvetődött a *senatus*ban, hogy telepeseket kellene küldeni Luceriába, sokan úgy vélekedtek, hogy a várost el kell pusztítani. (4) Engesztelhetetlen gyűlölet élt bennük a várossal szemben, amelyet kétszer is el kellett foglalniuk, ráadásul a nagy távolság miatt is aggasztónak tartották, hogy hazájuktól ilyen messze, ilyen ellenséges népek közé száműzzék polgártársaikat. (5) Mégis az a vélemény győzött, hogy küldjenek telepeseket; ki is küldtek 2500 embert.

Ebben az évben, amikor általánossá vált a Rómától való elpártolás, Capuában is titkos összeesküvéseket szőttek az előkelő polgárok. (6) A *senatus*, értesülvén a dologról, nem tért az ügy fölött napirendre: elrendelte a vizsgálatot, és úgy döntött, hogy ennek végrehajtására *dictator*t kell kinevezni. (7) Gaius Maeniust nevezték ki, aki Marcus Foliust jelölte ki lovassági főparancsnokká. A *dictator*i tisztséget mindig félelmetes hír övezte, ezért – nem tudni, vajon a rettegés vagy a rossz lelkiismeret volt-e az oka – az összeesküvés vezetői, Ovius és Novius Calavius, mielőtt még nevük a *dictator* tudomására jutott volna, az eljárás elől a kétségtelenül önként választott halálba menekültek.

(8) Ezután, minthogy Campaniában már nem volt mit kideríteni, a nyomozás Rómában folytatódott azzal a megokolással, hogy a *senatus* a vizsgálatot nem kifejezetten a capuai összeesküvők ellen rendelte el, hanem általában mindazok ellen, akik bárhol gyűléseket tartottak és összeesküvést szőttek az állam ellen; (9) márpedig a tisztségek elnyerése céljából kötött érdekszövetségek is veszélyt jelentenek az államra. Egyre többféle ügyre, egyre több személyre terjedt ki a vizsgálat, mivel a *dictator* sem bánta, hogy ebben korlátlan hatalmat élvez. (10) Előkelő személyeket idéztek hát törvény elé, és hiába fordultak ezek segítségért a *tribunus*okhoz, egyikük sem akadályozta meg, hogy nevüket felvegyék a vádlottak jegyzékébe. (11) Ezért nemcsak a bevádoltak, hanem az egész nemesség

[1] Luceria valójában egy, a síkság fölé emelkedő dombon épült. A szerző nyilván az elfoglalás módjából következtetett a város fekvésére.

kijelentette: Ezek a vádak nem a nemességről szólnak, amely előtt, ha tisztességtelen eszközökkel meg nem akadályozzák, amúgy is nyitva áll a tisztségekhez vezető út; sokkal inkább az „új emberekről". (12) Sőt maga a *dictator* és a lovassági főparancsnok is sokkal inkább a vádlott, mint a vizsgálóbíró szerepére alkalmas ebben a vádban, és ennek az állításnak az igazságát azonnal tapasztalni is fogják, mihelyt lemondtak tisztükről.

(13) Ekkor azonban Maenius, aki most már inkább jó hírével, mint hatalmával törődött, a nép elé lépve a következőket mondta:

(14) „Polgárok, ti is mindannyian tanúsíthatjátok, milyen volt eddigi életutam, és feddhetetlenségemet a rám ruházott tisztség is bizonyítja. Most ugyanis az állam helyzete nem azt követelte, mint már annyiszor, hogy a leghíresebb hadvezért válasszák meg *dictator*nak, hanem olyan személyre volt szükség a vizsgálatok lefolytatásához, aki egész életében a lehető legtávolabb állt az efféle érdekszövetségektől. (15) Ám bizonyos előkelők – hogy miért, ítéljétek meg inkább magatok, semmint hogy én, aki hivatalos hatalommal rendelkezem, bizonyítatlan feltevésekbe bocsátkozzam – (16) először mindent elkövettek a vizsgálatok megakadályozására. Amikor ehhez kevésnek bizonyultak, patrícius létükre ellenfeleik oltalmához, a fellebbezéshez és a nép*tribunus*i hatalom segítségéhez folyamodtak a felelősségre vonás elől. (17) Végül, amikor itt is visszautasításra leltek, mivel mindent biztosabbnak láttak ártatlanságuk igazolásánál, nekünk támadtak, és nem átallották magánember létükre egy *dictator* vád alá helyezését követelni. (18) Ezért tudja meg minden isten és ember, hogy ezek a lehetetlent is megpróbálják, csak ne kelljen számot adniuk viselt dolgaikról, én viszont elébe megyek vádjuknak, és alkalmat adok ellenségeimnek a vádemelésre: ezennel lemondok *dictator*i tisztemről. (19) Arra kérlek titeket, *consul*ok, hogy ha a *senatus* rátok ruházza e megbízatást, először ellenem és Marcus Folius ellen kezdjetek vizsgálatot, hadd legyen nyilvánvaló, hogy minket ártatlanságunk, nem pedig tisztségünk tekintélye védelmez meg az efféle vádaskodásoktól."

(20) Azzal lemondott *dictator*i tisztségéről, Folius lovassági főparancsnok pedig azonnal követte példáját. Először ők jelentek meg vádlottként a *consul*ok előtt, akiket a *senatus* a vizsgálat folytatásával megbízott, és itt az előkelők tanúvallomásai ellenére ragyogó elégtételül felmentették őket. (21) Publilius Philónak,[1] aki többször viselt fényes tisztségeket, és sokszor tüntette ki magát háborúban és békében, a nemesség azonban gyűlölte, szintén törvényszék előtt kellett védekeznie, de őt is felmentették. (22) A vizsgálat szokás szerint csak a kezdet

[1] Philo Kr. e. 339-ben három demokratikus törvényt fogadtatott el, ezért a patríciusok gyűlölték (VIII. 12. 14–17).

kezdetén folyt teljes erővel, amíg nagy neveket vett célba vádjaival; majd amikor már jelentéktelenebb vádlottak kerültek elő, kezdte erejét veszíteni, végül pedig éppen azok az érdekszövetségek és csoportosulások fojtották el, amelyek ellen megindult.

27.

(1) Ezeknek az eseményeknek a hírére, de még inkább abban a reményben, hogy Campania elpártol – ami az összeesküvés fő célja volt –, az Apulia ellen fordult samnisok ismét visszatértek Caudium vidékére. (2) Céljuk az volt, hogy ha egy felkelés alkalmat adna rá, ott legyenek a közelben, hogy elfoglalhassák Capuát a rómaiaktól. (3) A *consul*ok erős sereggel vonultak oda ellenük. Minthogy az ellenfelek csak nagy kockázattal közelíthették meg egymást, az erdős vidéken a hadműveletek kezdetben vontatottan folytak. Később a samnis sereg nyílt terepen, kis kerülővel levonult a campaniai sík mezőségre, (4) és itt ütött tábort, először közelítve látótávolságra a rómaiakhoz. (5) Azután mindkét fél könnyű, inkább lovas, mint gyalogos csatározásokkal próbálkozott, és a rómaiak éppúgy elégedettek lehettek itt aratott sikereikkel, mint halogató taktikájukkal.

(6) A samnis vezérek viszont úgy látták, hogy seregük felőrlődik a napról napra folyó kis összecsapásokban, és harci ereje annál jobban hanyatlik, minél inkább elhúzódik a háború. (7) Ezért csatára sorakoztak. A lovasságot a két szárnyon helyezték el azzal a paranccsal, hogy ne is annyira a csatára figyeljenek, inkább a táborra, nehogy megrohanja az ellenség; a gyalogság majd vigyáz magára. (8) A *consul*ok közül Sulpicius a jobb-, Poetelius a balszárnyon állt. A jobbszárny hosszan elhúzódott, mivel szemközt a samnis egységek is ritkásan álltak, vagy azért, hogy bekeríthessék a rómaiakat, vagy hogy őket ne lehessen bekeríteni. (9) Az eleve jobban összetömörült balszárny erejét Poetelius *consul* még növelte azzal, hogy egy hirtelen ötlettől vezérelve az első vonalba küldte a tartalék *cohors*okat, amelyeket a csata elhúzódása esetére szoktak tartogatni.[1] Így a teljes haderő már az első támadással visszaszorította az ellenséget. (10) Minthogy a samnisok gyalogos csatasora megingott, lovasságuk is beavatkozott a csatába, és rézsútos irányban a két csatasor közé vágtatott. Erre a római lovasság is rohamra indult ellenük, összezavarta a gyalogosok és a lovasok egységeit, végül azon a ponton az egész csatasort megfutamította.

(11) Ezen a szárnyon nemcsak Poetelius biztatta a katonákat, de Sulpicius is ott termett: amint meghallotta, hogy balról már felharsant a csatakiáltás, ide

[1] Adott esetben inkább a *triarius*okról lehet szó, mint a kisebb jelentőségű, tartalékban hagyott egységekről, hiszen inkább ezek tudták jelentősen befolyásolni a csata kimenetelét.

lovagolt övéitől, akik még nem csaptak össze az ellenséggel. (12) Látva, hogy itt már biztos a győzelem, 1200 emberrel visszatért saját szárnyához, de itt teljesen más helyzet fogadta: a visszaszorított, megvert római csapatokkal szemben győztesen nyomult előre az ellenség. (13) A *consul* érkezése azonban egy csapásra megváltoztatott mindent. A katonák vezérük láttán visszanyerték bátorságukat, de a hozzájuk csatlakozott bátor segédcsapat is több segítséget nyújtott, mint létszámától várni lehetett, a másik szárny győzelmének híre, majd látványa pedig szintén segített helyrebillenteni a csata mérlegét. (14) Nemsokára az egész arcvonalon teljessé vált a római győzelem. A samnisok feladták a harcot, le is kaszabolták vagy elfogták őket, kivéve azokat, akik Maleventum (a mai Beneventum)[1] városába menekültek. A ránk maradt adatok szerint mintegy 30 000 samnis esett el vagy került fogságba.

28.

(1) A *consul*ok e nagyszerű győzelem után légióikat azonnal Bovianum[2] alá vezették, hogy ostrom alá vegyék a várost. (2) Itt vonultak téli táborba, végül pedig átvette tőlük a sereget Gaius Poetelius *dictator*, akit az új *consul*ok, Lucius Papirius Cursor (ötödször) és Gaius Iunius Bubulcus (másodszor) [313] neveztek ki, és Marcus Folius, a lovassági főparancsnok. (3) Amikor a *dictator* hírét vette, hogy Fregellae várát hatalmukba kerítették a samnisok, otthagyta Bovianumot, és Fregellae alá sietett. Minthogy a samnisok éjjel elmenekültek, küzdelem nélkül visszavette a várost, erős őrséget hagyott benne, majd ismét Campaniába ment, elsősorban azért, hogy leszámoljon Nolával. (4) Nem sokkal érkezése előtt a város falai mögé menekült az egész samnis sereg a környék földművelő népével együtt. (5) A *dictator* felderítette a város környezetét, és hogy a falakat minél akadálytalanabbul lehessen megközelíteni, a körülöttük épült házakat – elég sűrűn lakták ezt az övezetet – mind felgyújtatta. Nem sokkal később Poetelius *dictator* – vagy más források szerint Gaius Iunius *consul* – el is foglalta Nolát. (6) Akik a város elfoglalásának dicsőségét a *consul*nak tulajdonítják, hozzáteszik, hogy Atina és Calatia bevétele is az ő érdeme, Poeteliust pedig csak azért nevezték ki *dictator*rá, hogy egy járvány kitörése miatt a szöget beverje.[3]

[1] A város nevét bizonyára akkor változtatták meg, amikor *coloniá*t alapítottak benne (Kr. e. 268); a római nyelvérzék a *male* ('rosszul') szót vélte felismerni benne, amit rossz ómennek értelmeztek.

[2] Ez a város volt a pentrusok, a legjelentősebb samnis törzs központja.

[3] Vö. VII. 3.

(7) Ebben az évben *coloniá*t alapítottak Suessában és Pontiaeban. Suessa valaha az auruncusoké volt,[1] Pontiae szigete[2] pedig a volscusoké, minthogy az ő partvidékükkel szemben fekszik. (8) A *senatus* határozatot hozott, hogy Interamna Sucasinában is *coloniá*t kell szervezni, de csak a következő év *consul*jai, Marcus Valerius és Publius Decius [312] neveztek ki *triumvir*eket a feladat végrehajtására, és küldtek oda 4000 telepest.

29.

(1) A samnis háború már majdnem véget ért, de mielőtt a római atyák ezt a gondot teljesen letehették volna, híre kelt, hogy háború fenyeget az etruszkok részéről. (2) Nem volt ebben a korban nép, amelynek fegyvereitől jobban féltek volna a gallok támadása óta, hisz közel lakott, és igen nagy volt a lélekszáma. (3) Ezért, míg az egyik *consul* Samniumban igyekezett felszámolni a háború utolsó tűzfészkeit, a másik, Publius Decius, akit súlyos betegsége visszatartott Rómában, a *senatus* megbízásából Gaius Iunius Bubulcust *dictator*rá nevezte ki.[3] (4) A *dictator*, ahogy a súlyos helyzet megkövetelte, az egész ifjúságot felesketté katonának, és a legnagyobb eréllyel gondoskodott fegyverekről és minden más szükséges dologról. De még ekkora előkészületek után sem bízta el magát annyira, hogy támadást tervezzen, hanem elhatározta, hogy nem mozdul, amíg az etruszkok nem támadnak. (5) Az etruszkok is ugyanilyen megfontolásra jutottak: felkészültek a háborúra, de vártak a hadműveletekkel – így aztán egyik fél sem lépte át a másik határát.

Erre az évre esett Appius Claudius és Gaius Plautius nevezetes *censor*i működése is. Appius nevét több hálával őrizte meg az utókor, (6) amiért utat építtetett, és bevezettette a vizet Rómába.[4] Mindezt egymaga vitte véghez,[5] (7) *censor*társa ugyanis addigra lemondott tisztségéről, annyira szégyellte magát a *senator*i névjegyzék gyalázatos és felháborító összeállítása miatt, Appius pedig

[1] Vö. IX. 25. 4.

[2] Később Caligula erre a szigetre száműzte nemkívánatos testvéreit, Nero Caesart és Iulia Livillát.

[3] Így áll a kódexek szöveghagyományában. A *Fasti Consulares* tisztségviselő-jegyzéke szerint azonban ebben az évben C. Iunius Bubulcus csak lovassági főparancsnok volt C. Sulpicius Longus *dictator* mellett. Egyes kiadások ennek fényében javítják a Livius-szöveget.

[4] Appius Claudius kezdte meg a Rómát Capuával összekötő Via Appia építését, és ő építtette meg Róma legrégibb vízvezetékét, a 17 km hosszú Aqua Appiát.

[5] Plautius legalábbis a vízvezeték építésében segítségére volt Appiusnak, mivel a hagyomány szerint ő találta meg az Aqua Appiát tápláló forrásokat – erről kapta a Venox melléknevet (*vena* – 'vízér').

a családjára ősidők óta jellemző makacssággal egyedül gyakorolta a *censor*i hatalmat.

(9) Ugyancsak Appius kezdeményezésére történt, hogy a Potitius nemzetség, amely a család ősi hagyományai szerint Hercules oltáránál, az Ara Maximánál a papi teendőket teljesítette,[1] állami rabszolgákat tanított be, hogy nekik adja át ezt a szent szolgálatot. (10) A hagyomány ezután megdöbbentő esetekről tudósít, amelyekből kitűnik, hogy milyen veszedelmes szentségtörés egy vallási szertartás rangját megcsorbítani: a Potitius nemzetség 12 családjából egy éven belül kipusztult az összes felnőtt férfi – mintegy 30-an –, gyermekeikkel együtt; (11) ráadásul az istenek Appius *censor*nak sem felejtették el ezt a cselekedetét, mert néhány év múlva megfosztották szeme világától.

30.

(1) Ezért a következő év [311] *consul*jai, Gaius Iunius Bubulcus (harmadszor) és Quintus Aemilius Barbula (másodszor), mindjárt az év elején panaszt tettek a nép előtt, hogy a *senatus* tagságának helytelenül végrehajtott összeállítása megfosztotta tekintélyétől a *senator*i rendet, (2) hisz jó néhány olyan személyt hagytak ki, akik sokkal méltóbbak a tagságra, mint akiket beválasztottak.[2] Kijelentették, hogy nem veszik tudomásul ezt az önkényes és személyes kapcsolatokon alapuló válogatást, amely nem tesz különbséget helyes és helytelen között. A *senatus*t azonnal össze is hívták, mégpedig az Appius Claudius és Gaius Plautius censori működése előtti összetételében.

(3) Ettől az évtől kezdve két, a hadügyekkel kapcsolatos tisztség betöltése is a nép kezébe került. Egyrészt mostantól a nép választotta meg a négy légió számára a 16 katonai *tribunus*t; ezeket a tisztségeket eddig – a nép szavazatai alapján betöltött néhány hely kivételével – rendszerint a *dictator*ok és *consul*ok jóindulata osztotta szét.[3] A javaslatot Lucius Atilius és Gaius Marcius nép*tribunus*ok terjesztették elő. (4) Másrészt, a Marcus Decius nép*tribunus* javaslatá-

[1] Vö. I. 7. 12–15.

[2] Egyéb források szerint – ahogy Livius később (IX. 46. 10–11) meg is említi – Appius eljárásában főleg azt kifogásolták, hogy a *senatus*ba felszabadított rabszolgák fiait is beválogatta (vö. Suetonius: *Claudius* 24. 1) – ez azonban akár a késő köztársaságkori viszonyok visszavetítése is lehet. Egyébként ez az első megbízható adat arra, hogy a *censor*ok állítják össze a *senatus*t, bár Szicíliai Diodórosz (XX. 36. 5) utal rá, hogy már a Kr. e. 318-as év *censor*ai is végezték ezt a tevékenységet. Festus tudósítása szerint (290 L) erre az Ovinius-féle törvény adott lehetőséget, amely kimondta, hogy a *senatus* tagjait a *censor*ok választják ki az összes rendből, alkalmasságuk alapján.

[3] Kr. e. 362-ben még csak hat *tribunus*t választhatott meg a nép (VII. 5. 8–9).

ra hozott néphatározat alapján, a hajóhad felszerelését és javítását intéző *duumvir*eket is a nép választotta.[1]

(5) Egy másik, szintén ebben az évben történt, kisebb jelentőségű eseményről nem is emlékeznék meg, ha nem volnának vallási vonatkozásai. A *tibiá*sok,[2] miután a legutóbbi *censor*ok megtiltották, hogy régi hagyományuk szerint Iuppiter szentélyében étkezzenek, annyira megsértődtek, hogy testületileg felkerekedtek és elvonultak Tiburba, így senki sem maradt a Városban, aki az áldozatoknál játszott volna. (6) A *senatus*t ezért vallásos aggodalom fogta el, és követeket küldött a tiburiakhoz, kérve őket: segítsenek, hogy a *tibiá*sok visszakerüljenek Rómába. (7) A tiburiak meg is ígérték, hogy segítenek. Először beidézték őket az ottani *curiá*ba, és noszogatták, hogy térjenek haza. Majd, miután buzdító szavaik süket fülekre találtak, az ilyen emberek természetéhez nagyon illő cselfogást eszeltek ki. (8) Egy ünnepnapon meghívták őket magukhoz, ki ezt, ki azt, azzal az ürüggyel, hogy játékukkal tegyék még ünnepélyesebbé a lakomát. Amikor aztán jól lerészegedtek – mert ritka az ilyenek között, aki nem szereti a bort –, (9) és elnyomta őket az álom, szekerekre rakatták és Rómába szállíttatták őket. Teljes bódulatban hevertek a Forumon otthagyott kocsikon, és csak akkor ébredtek fel, amikor már a hasukra sütött a nap. (10) Erre aztán összeszaladt a nép, és maradásra bírta őket. Engedélyt kaptak, hogy minden évben három napon át[3] díszruhában, a ma már az ünnephez tartozó szabadossággal, zeneszóval végigvonulhatnak a Városon, és azok, akik az áldozatoknál szoktak játszani, visszakapták jogukat, hogy a szentélyben étkezhetnek.

Ezek történtek két igen fontos háború előkészületei közepette.

31.

(1) A *consul*ok megosztoztak a feladatokon; sorshúzás útján Iuniusnak jutott a samnisok, Aemiliusnak az etruszkok elleni új háború. (2) Samniumban az ellenség Cluviae római helyőrségét kiéheztetéssel kényszerítette megadásra, minthogy rohammal nem tudta bevenni a várost, utána pedig gyalázatos módon halálra korbácsoltatta őket. (3) Iunius ezen a kegyetlenségen felháborodva Cluviae

[1] Ez az első adat a római flotta szerveződéséről. Az antiumi hajóhad lefoglalása (VIII. 14. 12) óta bizonyos, hogy Rómának voltak tengeri hajózásra alkalmas hajói, sőt ezeknek Pontiae *colonia* alapításában (IX. 28. 7) is szerephez kellett jutniuk. A jelentős római flottatevékenység azonban csak az I. pun háború alatt kezdődik meg.

[2] A *tibiá*ról lásd az V. 2. 4 jegyzetét. Az epizódot többek között Ovidius is leírja: *Római naptár* VI. 657–692.

[3] Júniusban, a zenészeket is védő Minerva istennő háromnapos ünnepén *(Quinquatrus minores).*

megostromlását tekintette legfontosabb feladatának; a várost a támadás első napján rohammal el is foglalta, és odabent minden felnőtt férfit leméshároltatott. (4) Győztes seregével ezután Bovianum, a samnis pentrusok rendkívül gazdag, fegyverrel-vitézzel jól felszerelt fővárosa alá vonult. (5) Minthogy itt a bosszúra nem volt annyi ok, a katonákat inkább a zsákmány reménye tüzelte, így foglalták el a várost. Az ellenséggel sem bántak ezért annyira kegyetlenül. A zsákmányt, amely jóformán több volt, mint amennyi egész Samniumban valaha is a kezükre jutott, a vezér bőkezűen teljes egészében a katonáknak engedte át. A samnis vezérek, minthogy nem volt csatasor, tábor vagy város, amely a túlerőben lévő rómaiakat képes lett volna feltartóztatni, (6) mindnyájan azon törték a fejüket, hol találhatnának olyan, cselvetésre alkalmas helyet, ahol meglephetnék és bekeríthetnék a fosztogatás hevében szétszóródott római sereget.

(7) A részben a véletlen folytán, részben készakarva a rómaiak kezébe került hadifoglyok és szökevény földművesek a *consul* előtt egybehangzóan azt az – egyébként igaz – információt közölték velük, hogy a samnisok nagy csordákat tereltek ki egy járhatatlan szurdokba. Ezzel arra késztették Iuniust, hogy a zsákmány reményében harcra készen odavezesse légióit. (8) Itt az utak mentén elrejtőzve hatalmas ellenséges erők álltak lesben. Mihelyt látták, hogy a rómaiak mit sem sejtve benyomultak a szurdokba, nagy zajjal és kiáltozással egyszerre előtörtek, és rájuk vetették magukat. (9) A váratlan fordulat először pánikot keltett köztük, amíg hirtelenjében fegyvert ragadtak és holmijukat középre halmozták. Majd miután ki-ki megszabadult a terhétől és felfegyverkezett, mindenhonnan a hadijelvények köré sereglettek, és mivel jól tudták, hol a helyük, a régi katonák fegyelmével máris formálni kezdték a csatarendet, anélkül hogy bárki megparancsolta volna. (10) Az igencsak kétesnek ígérkező csata előtt odalovagolt hozzájuk a *consul*, leugrott a lováról, majd tanúnak hívta Iuppitert, Marsot és a többi istent, hogy ő nem a maga dicsőségét, hanem a katonáknak zsákmányt keresve jutott ide, (11) és legfeljebb azt lehet a szemére vetni, hogy túlságosan igyekezett katonáit gazdaggá tenni az ellenség rovására. Semmi sem mentheti meg a gyalázattól – mondta –, csak katonái hősiessége. (12) Csak törjenek egy szívvel-lélekkel az ellenségre, amelyet már legyőztek a csatatéren, kikergettek táboraiból, megfosztottak városaitól, és amely utolsó reményét egy álnokul felállított csapdába veti, már csak a terepben, nem pedig fegyvereiben bízva. (13) De van-e olyan erősség, amelyet ne tudna bevenni a római hősiesség? – azzal emlékezetükbe idézte Fregellae és Sora fellegvárát,[1] meg a többi helyet, ahol legyőzték a kedvezőtlen terepviszonyokat.

[1] Vö. IX. 28. 3, 24. 1–14.

(14) A szavaitól fellelkesedett katonák, nem törődve semmi nehézséggel, rátámadtak a felülről fenyegető ellenséges csatasorra. Némiképp meg kellett erőltetniük magukat, amíg feljutottak a lejtőn, (15) de amint az első hadijelvények felértek a fennsíkra, és a csatasor sima talajt érzett a lába alatt, megfordult a helyzet, és a rémület a lesben állókra csapott át, akik rendetlenül, fegyvertelenül, futva menekültek vissza rejtekhelyükre, ahol nemrég még lesben álltak. (16) De a nehezen járható vidéken, amelyet az ellenség számára választottak ki, a saját csapdájukba estek. Alig néhányuknak sikerült elmenekülnie; mintegy 20 000-et vágtak le közülük, majd a győztes rómaiak szétszéledtek, hogy összegyűjtsék az ellenség által zsákmányul odaterelt jószágot.[1]

32.

(1) Miközben Samniumban így alakultak az események, Etruria népei már mind fegyvert fogtak Arretium kivételével, és hatalmas háborúba kezdtek: ostrom alá vették a rómaiakkal szövetséges Sutriumot, amely mintegy Etruria kulcsa volt. (2) Aemilius, az egyik *consul* hadseregével az ostromlott szövetséges felszabadítására sietett. Az odaérkező rómaiak a város előtt ütöttek tábort, ahol a sutriumiak bőségesen ellátták őket élelemmel.

(3) Az etruszkok az első napot végigtanakodták, hogy mit tegyenek: vigyék mielőbb dűlőre a háborút, vagy húzzák el? Minthogy vezéreik inkább a gyors, mint a biztonságos megoldás mellett döntöttek, másnap napkelte után kitűzték a csatába hívó jelet, és felfegyverkezve hadrendbe álltak. (4) A *consul*, amikor ezt jelentették neki, azonnal körbeküldte a parancsot, hogy a katonák reggelizzenek meg, és miután így erőre kaptak, fogjanak fegyvert. (5) Úgy is történt, ahogy parancsolta. Látva, hogy a sereg csatára készen fegyverben áll, kivitette a hadijelvényeket a sánc mögül, csatasorát pedig az ellenségtől nem messze állította fel. Ott állt mindkét fél, feszülten várva, hogy a másik kezdje meg a csatakiáltást és a harcot. (6) A nap már delelőre hajlott, de még egyetlen dárda sem repült el. Végre az etruszkok, hogy ne távozzanak dolguk végezetlen, csatakiáltásban törtek ki, felharsantak kürtjeik, és megkezdődött a támadás. Hasonló lelkesedéssel indultak harcba a rómaiak is, (7) és elkeseredett dühvel csaptak össze. Számban az etruszkok, hősiességben a rómaiak voltak az erősebbek. (8) A csata ingadozott; mindkét részen sokan hullottak el, éppen a legbátrabbak, és csak akkor kezdett eldőlni a harc, amikor a második római vonal friss erejével felváltotta első vonalbeli fáradt bajtársait. (9) Az etruszkok, mivel ők nem támogatták

[1] A *consul* valószínűleg ebben a csatában ajánlotta fel azt a szentélyt Salusnak, a Megmenekülés istennőjének, amelynek felszenteléséről Livius a IX. 43. 25-ben tesz említést.

meg első vonalukat pihent tartalékokkal, mind ott estek el hadijelvényeik előtt vagy mellett. Soha még csatában nem lett volna kevesebb a megfutamodók és nagyobb a megöltek száma, ha a halálra elszánt etruszkokat nem védi meg a rájuk boruló éjszaka – így a győztesek hagytak fel előbb a küzdelemmel. (10) Naplemente után visszavonulót fújtak, és éjszakára mindkét sereg visszatért a táborába.

(11) Nem is történt ezután ebben az évben Sutriumnál semmi említésre méltó, hisz az ellenség első vonala egyetlen csatában megsemmisült, csak a tartalékosok maradtak meg, de ők a tábor védelmére is alig voltak elegendőek; (12) a rómaiak közül pedig annyian kaptak sebet, hogy több sebesült halt meg az ütközet után, mint ahányan a csatában elestek.

33.

(1) A Sutriumnál folyó háború vezetését a következő évi *consul*, Quintus Fabius vette át; tiszttársa Gaius Marcius Rutilus volt [310]. (2) Fabius is hozott magával erősítést Rómából, de az etruszkoknak is új sereget küldtek hazulról.

(3) Már jó egynéhány éve szünetelt minden viszálykodás a patrícius főtisztségviselők és a nép*tribunus*ok között, amikor annak a családnak az egyik tagja, amelyet szinte a végzete rendelt arra, hogy civakodjon a köznéppel és a *tribunus*okkal, újrakezdte a küzdelmet. (4) Appius Claudius *censor*t – noha eltelt a 18 hónap, amelyben az Aemilius-féle törvény a *censor* szolgálati idejét megszabja,[1] és hivataltársa, Gaius Plautius is lemondott már tisztségéről – semmiképpen sem lehetett rákényszeríteni, hogy hivatalát letegye. (5) Publius Sempronius nép*tribunus* vállalkozott arra az egyaránt népszerű és igazságos feladatra, amely nemcsak a nagy tömeg, de a legderekabb polgárok érdekét is szolgálta: hogy követelje a *censor*i tisztség törvény szabta idejének betartását. (6) Újra meg újra felolvasta az Aemilius-törvényt, magasztalta szerzőjét, Mamercus Aemilius *dictator*t, aki a régebben öt évig tartó és hosszú időtartama miatt túl nagy hatalommá növekedett *censor*i méltóság idejét egy évre és hat hónapra korlátozta, majd így folytatta: (7) „Mondd csak, Appius Claudius, mit tettél volna, ha akkor viseled *censor*i tisztségedet, amikor Gaius Furius és Marcus Geganius?"

(8) Appius erre azt válaszolta, hogy a *tribunus* kérdésének nem sok köze van az ő ügyéhez. (9) Ha az Aemilius-törvény kötelezte is azokat a *censor*okat, akiknek a hivatali ideje alatt meghozták – hisz a népgyűlés az ő megválasztásuk után fogadta el a törvényt, és mindig a nép legutolsó döntése érvényes és jogerős –, de nem kötelezheti sem őt, sem bárki mást, akit a törvény meghozatala után választottak meg *censor*nak.

[1] Vö. IV. 24. 3–9.

34.

(1) Appius jogi csűrés-csavarására, amely a legkisebb tetszést sem aratta, Sempronius így felelt

„Íme, polgárok, méltó leszármazottja annak az Appiusnak, aki egy évre megválasztott *decemvir*ként[1] maga választatta meg magát a második évre, (2) a harmadikban pedig, jóllehet már senki nem választotta meg, egyszerű polgár létére továbbra sem tette le a vesszőnyalábokat és a hatalmat, és tisztségét megszakítás nélkül viselte mindaddig, míg csak össze nem csaptak fölötte – ebül szerzett, ebül gyakorolt, ebül megtartott – uralmának hullámai. (3) Ez volt az a család, polgárok, amely erőszakosságával és hatalmaskodásával arra kényszerített benneteket, hogy hazátokból számkivetve a Szent Hegyre vonuljatok. (4) E család ellen hoztátok létre magatok megsegítésére a *tribunus*i hatalmat.[2] Ez az a család, amely miatt két sereggel megszálltátok az Aventinust.[3] Ez az, amely állandóan megakadályozta az uzsora- és földtörvényeket, (5) ez tiltotta be a patríciusok és plebejusok házasodását, ez torlaszolta el a köznép előtt a *curulis*i tisztségekhez vezető utat.[4] Ez a név sokkal nagyobb veszélyt jelent szabadságotokra, mint a Tarquiniusoké! (6) Nos, Appius Claudius? Immár száz év telt el Mamercus Aemilius *dictator*sága óta, rengeteg *censor* volt azóta hivatalban, megannyi előkelő és derék férfi, és egyikük sem olvasta a Tizenkéttáblás törvényt? Egyikük sem tudta, hogy az a határozat törvényerejű, amelyet a nép legutoljára szavazott meg? (7) Ellenkezőleg, mindnyájan tudták, épp ezért tartották magukat az Aemilius-törvényhez, nem pedig a régihez, amely szerint kezdetben választották a *censor*okat – egyrészt mert a nép utoljára az Aemilius-törvényt szavazta meg, másrészt mert ha két törvény között ellentmondás van, mindig az új hatálytalanítja a régit. (8) Vagy azt állítod, Appius, hogy az Aemilius-törvény nem kötelezi a népet? Vagy hogy a népet kötelezi, csak rád nem érvényes? (9) Ez a törvény kötelezett még olyan hatalmaskodó *censor*okat is, mint Gaius Furius és Marcus Geganius, akik példát mutattak arra, mennyit lehet ebben a tisztségben ártani az államnak, amikor hatáskörük korlátozásáért bosszúból Mamercus Aemiliust, koruk háborúban és békében legkiválóbb emberét az *aerarius*ok közé sorolták be. (10) Kötelezett a törvény azóta száz éven át minden *censor*t, kötelezi tiszttársadat, Gaius Plautiust is, akit veled együtt választottak, azonos jós-

[1] Kr. e. 451–449-ben. Vö. III. 33–43.

[2] Vö. II. 32. A Claudius család egy tagja, Ap. Claudius Sabinus Inregillensis valóban hozzájárult az eseményeknek ehhez a fordulatához (II. 29. 9–12).

[3] A *decemvir*ek megbuktatása előtt, vö. III. 51.

[4] A Licinius–Sextius-féle törvények vitájában Ap. Claudius Crassus valóban a törvényjavaslat ellen foglalt állást (VI. 40–41.).

jelekkel, azonos jogkörrel. (11) Vagy talán őt nem úgy választotta meg a nép, hogy felruházta a *censor*nak járó minden joggal? Te vagy az egyetlen kivétel, akinek ez a felhatalmazás különleges előjogokat biztosít? (12) Hogy válasszon az ember ezentúl áldozókirályt? Hisz a „király" névbe kapaszkodva azt fogja állítani, hogy őt Róma királyává választották, felruházva a királynak járó minden joggal! Ki fog ezek után megelégedni egy féléves *dictaturá*val vagy ötnapos *interregnum*mal? Micsoda vakmerőség volna valakit a szög beverése vagy a játékok megnyitása céljából *dictator*rá választani? (13) Képzeljétek csak el, milyen együgyű és bárgyú embereknek tarthatja ez azokat, akik a legdicsőbb tettek véghezvitele után, húsz napon belül letették *dictator*i hatalmukat, vagy akik a választásuknál elkövetett formai hiba miatt lemondtak tisztségükről! (14) De miért menjünk vissza a múltba példákért? Nemrég, még tíz éve sincs,[1] Gaius Maenius *dictator* ellen, aki túl szigorú vizsgálatával veszélyeztette egyes hatalmasok érdekeit, ellenségei vádat emeltek, hogy maga is részes azokban a vétkekben, amelyeknek felderítésével megbízták, mire ő lemondott *dictator*i tisztségéről, hogy magánemberként szállhasson szembe a váddal. (15) Én nem is kívánnék tőled ekkora szerénységet, nehogy méltatlannak bizonyulj hatalmaskodó és gőgös családod hagyományaihoz. Ne tedd le tisztségedet egy nappal, egy órával se hamarabb, mint szükséges, csak éppen ne lépd túl a kiszabott időt. (16) De talán megelégszik azzal, hogy egy nappal, egy hónappal hosszabbítja meg *censor*ságát? »Dehogyis – mondja ő –, három és fél évvel tovább akarom viselni a *censor*i tisztséget, mint az Aemilius-törvény megengedi, méghozzá egyedül.« (17) Mint valami király!

Vagy talán új tiszttársat választatsz majd magad mellé, holott még az elhunyt *censor* helyébe sem szabad újat választani? (18) Hát nem elég, hogy te, a mélyen vallásos *censor*, legősibb áldozati szertartásunkat, az egyetlent, amelyet a vele megtisztelt istenség maga alapított, elvetted a szent szertartás legnemesebb származású papjaitól, és rabszolgák feladatává aljasítottad? (19) Nem elég, hogy annak a Városunknál is ősibb nemzetségnek, amelyet a halhatatlan istenek vendégbarátsága szentelt meg, temiattad, a te *censor*i működésed miatt egy éven belül az írmagja is kipusztult?[2] Az egész államot bajba akarod sodorni egy olyan istentelen bűnnel, amelynek még a megnevezésétől is borzadok, nehogy magunkra vonjam? (20) A Várost éppen abban az ötéves időszakban foglalták el, amelyben Lucius Papirius Cursor, hogy ne kelljen letennie tisztségét, elhunyt tiszttársa, Gaius Iulius helyére újat választatott, Marcus Cornelius Maluginensist.[3]

[1] Az említett eset csak négy évvel korábban történt. Vö. IX. 26. 5–22.
[2] Vö. IX. 29. 9–10.
[3] V. 31. 6–7.

(21) És mégis mennyivel mérsékeltebb hatalomvágy fűtötte őt, mint téged, Appius! Lucius Papirius nem egymaga viselte a *censor*i tisztséget, nem is lépte túl a törvényes időt, mégsem akadt senki, aki az ő példáját követte volna. Minden utána következő *censor* letette tisztségét, ha tiszttársa meghalt.[1] (22) Ám téged nem korlátoz sem hivatali időd lejárta, sem tiszttársad lemondása, sem a törvény, sem a szégyenérzet, mert szerinted az erény azonos a gőggel, az arcátlansággal, az istenek és emberek megvetésével.

(23) Tekintettel eddig viselt tisztséged tekintélyére és fenségére, Appius Claudius, szeretném, ha nemhogy kézzel, de egyetlen sértő szóval sem kellene illetnem téged. (24) Nyakasságod és gőgöd mégiscsak kikényszerítette belőlem eddigi szavaimat is; és ha most nem engedelmeskedsz az Aemilius-törvénynek, megbilincselve vitetlek el. (25) Minthogy őseink rendelkezése szerint, ha a *censor*választáson nem kapják meg ketten az előírt számú szavazatot, el kell napolni a gyűlést, és nem lehet egyetlen győztest hirdetni, ezért nem fogom tűrni, hogy te, akit egyedül nem is lehetne *censor*nak megválasztani, egymagad viseld ezt a tisztséget."

(26) Beszéde végeztével parancsot adott, hogy a *censor*t tartóztassák le és verjék bilincsbe. Tiszttársai közül hatan helyeselték a *tribunus* eljárását, hárman azonban a segítségükért folyamodó Appius védelmére keltek, így az továbbra is egyedül töltötte be a *censor*i tisztséget, az összes rend legnagyobb felháborodására.

35.

(1) Míg Rómában ez történt, az etruszkok már megkezdték Sutrium ostromát, és Fabius *consul*, aki a hegyek lábánál vonult arrafelé, hogy segítséget vigyen a szövetséges városnak, és ha lehet, megpróbálkozzon az etruszk erődítmények megtámadásával, az ellenség harcra kész csatasorával találta magát szemben. (2) Minthogy az alattuk elterülő széles síkságon jól lehetett látni, milyen sokan vannak, a *consul* kedvező elhelyezkedéssel akarta javítani kisebb létszámú serege helyzetét: kissé oldalt, a szikladarabokkal teleszórt lejtőn foglalt állást, és innen fordult szembe az ellenséggel. (3) Az etruszkok, akik bíztak túlerejükben, és semmi egyébre nem gondoltak, olyan türelmetlenül rohantak a csatába, hogy még hajítófegyvereiket is félredobták, csak hogy minél hamarabb közelharcba kezdhessenek, és már útközben kardot rántva rontottak az ellenségre. (4) A rómaiak azonban hol dárdákkal árasztották el őket, hol kövekkel – ezzel a fegyverrel ugyanis bőven ellátta őket a terep. (5) Az etruszkok, minthogy a pajzsukra és sisakjukra zúduló kőzápor még azokat is megzavarta, akik nem kaptak

[1] Ez történt pl. Kr. e. 380-ban (VI. 27. 4–5)

sebet, nem egykönnyen tudtak följebb nyomulni, hogy kézitusát kezdjenek, és hajítófegyverek híján a távolból sem tudták folytatni a küzdelmet. (6) Ott álltak kitéve a találatoknak, mivel már semmi nem védte őket eléggé, néhányan már meg is hátráltak, amikor a *hastatus*ok és a *princeps*ek kardot rántva újabb csatakiáltással rátámadtak megingott, bizonytalan hadrendjükre. (7) Rohamuknak az etruszkok nem tudtak ellenállni, és sarkon fordulva, fejvesztett futással menekültek táboruk felé. Csakhogy a római lovasság a mezőn át keresztben elébe vágott a menekülőknek, akik erre a tábor helyett a hegyek felé futottak tovább. (8) A majdnem fegyvertelen, sebekkel borított sereg végül a Ciminus rengetegébe[1] vette be magát. A rómaiak, miután sok ezer etruszkot levágtak és 38 hadijelvényüket megszerezték, az ellenséges tábort is hatalmukba kerítették, hatalmas zsákmánnyal együtt. Csak ezután gondolkodtak el az ellenség üldözésén.

36.

(1) A Ciminus rengetege akkoriban még járhatatlanabbnak és félelmetesebbnek számított, mint nemrégiben a germán erdők,[2] és addig még a kereskedők is messze elkerülték. Szinte senkinek nem fűlött a foga hozzá, hogy ide behatoljon, kivéve magát a vezért; a többiek még nem felejtették el a caudiumi vereséget. (2) Végül a jelenlévők egyike, a *consul* fivére – van, aki szerint Fabius Kaesónak hívták, mások szerint Gaius Claudiusnak, és csak az anyjuk volt közös a *consul*lal[3] – felajánlotta, hogy elmegy felderítő útra, és hamarosan mindenről biztos értesüléseket szerez. (3) Caerében nevelkedett, vendégbarát családnál, megismerte az etruszk kultúrát, és alaposan elsajátította a nyelvet is. Több szerzőnél olvasom, hogy akkoriban éppoly általános szokás volt a római gyerekeket etruszk, mint ma görög nevelésben részesíteni, (4) de valószínűbb, hogy ez a férfi, aki ily merész álcázással vegyült el az ellenség között, különlegesen jól ismerte őket. Azt mondják, egyetlen szolga kísérte, aki vele együtt nevelkedett, így szintén jártas volt a nyelvben. (5) Indulás előtt csak annyit tudakoltak meg, nagyjából milyen a vidék, amelynek nekivágnak, és mi a neve az ottani népek vezetőinek, nehogy beszélgetés közben lelepleződjenek, ha nem tudnak valami közismert dolgot. (6) Pásztornak öltözve indultak el, paraszti eszközökkel, sarlóval és két-két gall

[1] A mai Monti Cimini körül elterülő erdőségek az ókorban valószínűleg a mostaninál is nagyobb kiterjedésűek voltak.

[2] A germániai erdőségekről Caesar *Gall háború*jában (VI. 25–28.) még leginkább másodkézből származó, mesés értesülések olvashatók. Kr. e. 38–37-ben Agrippa, majd 25-ben M. Vinicius kelt át a Rajnán – Livius IX. könyvének keletkezéséhez ez utóbbi hadjárat esik a legközelebb, így szerzőnk erre gondolva említheti meg Germániát.

[3] A kéziratok – talán szövegromlás folytán, talán nem – a M. Fabius névváltozatot is megemlítik.

hajítódárdával felszerelve. De minden nyelvtudásnál, minden álruhánál és szerszámnál több védelmet biztosított nekik az, hogy senki el nem tudta képzelni, hogy egy idegen nekivág a Ciminus rengetegének. (7) Állítólag eljutottak egészen a camerinumi umberekig, ahol a római már be mert mutatkozni, és amikor az ottani *senatus* elé vezették, a *consul* nevében tárgyalt velük a szövetségi és barátsági szerződésről. Ezután nyájasan megvendégelték őt, és megüzenték vele a rómaiaknak: (8) ha seregük erre vonul, harmincnapi élelmet bocsátanak rendelkezésükre, és a camerinumi umberek ifjúsága fegyverben várja a parancsukat.

(9) A *consul*, amint megkapta az üzenetet, este az első őrségváltáskor előreküldte a málhát, mögötte útnak indította a légiókat is, maga pedig a lovassággal helyben maradt. Másnap kora hajnalban a erdő peremén felállított ellenséges előőrslánc elé lovagoltak, (10) és jó ideig lekötötték az ellenség figyelmét. Ezután visszatértek a táborba, majd a túlsó kapun távoztak onnan, így még az éj beállta előtt utolérték a gyalogos sereget. (11) Másnap hajnalban a *consul* már fel is ért a Ciminus-hegy gerincére. Megszemlélte innen Etruria termékeny síkságait, majd nekieresztette katonáit. (12) Már tömérdek prédát hajtottak el, amikor útjukat állták az etruszk földművesekből az ottani vezetők által sebtében összetoborzott csapatok, de olyan szervezetlenül, hogy a zsákmányolás megtorlása helyett jóformán maguk is zsákmányul estek. (13) A rómaiak egy részüket levágták, a többit megfutamították, széltében-hosszában végigpusztították a vidéket, majd mindenféle zsákmánnyal megrakodva, győztesen tértek vissza táborukba.

(14) Épp ekkor hozta meg ide öt követ és két nép*tribunus* Fabiusnak a *senatus* üzenetét,[1] hogy ne keljen át a Ciminus rengetegén. Örömmel hallották, hogy elkéstek, már nem tudják megakadályozni a háború folytatását, és a győzelem hírével tértek vissza Rómába.

37.

(1) A *consul* ezzel a hadjárattal nem vetett véget a háborúnak, inkább még jobban kiterjesztette. A pusztítás ugyanis érzékenyen sújtotta a Ciminus-hegy lábánál elterülő vidéket, és a felháborodás nemcsak Etruria népeit állította talpra, hanem a szomszédos Umbria lakosait is. (2) Így aztán Sutriumnál olyan hatalmas hadsereg gyűlt össze, mint még soha. Most már nemcsak hogy az erdőn kívül ütötték fel táborukat, de úgy égtek a harci vágytól, hogy csapataikat az első

[1] Livius tudósításának hiteléhez férhet némi kétség. A nép*tribunus*oknak az lett volna a szerepe, hogy hatalmuknál fogva kényszerítsék a hadvezért az utasítás megtartására – kiküldetésük mégsem egészen érthető, hiszen hatalmuk csak Róma egymérföldes körzetében volt érvényes.

adandó alkalommal levezényelték a síkságra. (3) Itt először hadrendbe sorakoztak, és helyben maradtak, teret hagyva a felvonulásra az ellenségnek is. Majd amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a másik fél kitér a harc elől, megindultak a sáncok ellen. (4) Itt látva, hogy még az előőrsöket is visszavonták a sáncok mögé, hirtelen kiáltozás támadt vezéreik körül: követelték, hogy ide hozassák ki számukra a táborból aznapi fejadagjukat, mert ők le nem teszik a fegyvert, hanem még az éjjel vagy legalábbis kora hajnalban megrohanják az ellenséges tábort.

(5) A római sereg ugyanilyen izgatott hangulatban volt, de féken tartotta a vezér parancsa. Már vagy tizedik órájához érkezett a nap, amikor elrendelte, hogy vacsorázzanak meg, és meghagyta nekik, hogy maradjanak fegyverben, mert a nap vagy az éjszaka bármely időpontjában megadhatja a jelet. (6) Csak néhány szót intézett hozzájuk: kiemelte a samnis háborúk súlyosságát, míg az etruszkokat ehhez képest jelentéktelennek nevezte. Össze sem lehet hasonlítani – mondta – ezt az ellenséget a másikkal, sem ezek sokaságát azokéval. Ráadásul a rómaiaknak van még egy titkos fegyverük, amelyről most még hallgatnia kell, de majd megtudják idejében, mi az. – (7) Ezzel a homályos utalással azt engedte sejteni, hogy az ellenség árulás áldozata lesz: így akarta helyreállítani a túlerő miatt szorongó katonák bátorságát. Állítása valószínűnek is látszott, mert az ellenség nem vont sáncot táborhelye köré. A katonák új erőre kaptak az étkezéstől, majd lepihentek. A negyedik őrségváltás ideje körül jött a csendes ébresztő, és fegyvert ragadtak. (8) A lovászok között fejszéket osztottak szét a sánc kidöntésére és az árkok betemetésére. A sereg a sáncokon belül állt csatarendbe, néhány válogatott *cohors* pedig a kapuknál helyezkedett el.

(9) Aztán nem sokkal napkelte előtt, ami nyári éjszakákon a különösen mély álom ideje, megadták a jelet. Ledöntötték a sáncot, előtört a csatasor, és rátámadt a szanaszét heverő ellenségre. Egyeseket teljes mozdulatlanságban, másokat félálomban a fekhelyükön, legtöbbjüket fegyveréért rohantában érte a halál. (10) Csak kevésnek volt ideje felfegyverkezni, de minthogy sem hadijelvény, sem vezér nem nyújtott nekik biztos irányítást, a rómaiak őket is szétszórták, majd üldözőbe vették. Azok szétfutottak, ki a tábor, ki az erdő felé. Az erdő volt a biztosabb menedék, mert a mezőn fekvő tábor még aznap elesett. A zsákmányból az aranyat és az ezüstöt be kellett szolgáltatni a *consul*nak, minden egyéb a katonáké lett. (11) Ezen a napon mintegy 60 000 ellenséges katona esett el vagy került fogságba.

Egyes történetírók szerint ez a híres csata a ciminusi erdőn túl, Perusiánál zajlott le, és polgárságunkat nagy félelem töltötte el, hogy a sereget, amelyet oly félelmetes erdőség választ el Rómától, a körös-körül fellázadt etruszkok és umbriaiak megsemmisítik. (12) De akárhol vívták is meg az ütközetet, a rómaiak győztek. Ezért Perusiából, Cortonából és Arretiumból, Etruria akkoriban

vezető szerepet betöltő városaiból békéért és szövetségért folyamodó követek érkeztek Rómába, de csak 30 évre szóló fegyverszünetet tudtak kieszközölni.

38.

(1) Miközben Etruriában ezek az események zajlottak, a másik *consul*, Gaius Marcius Rutilus rohammal elfoglalta a samnisoktól Allifaet. Sok más erődítményt és települést is könyörtelenül lerombolt vagy sértetlenül kerített hatalmába.

(2) Ez idő tájt egy római hajóhad Publius Cornelius vezetésével, akire a *senatus* a tengerparti vidék védelmét bízta, úton Campania felé kikötött Pompeiiben. A legénység Nuceria területe felé indult zsákmányszerzésre, sebtében végigpusztította a környéket, ahonnan biztos út vezetett vissza a hajókhoz, de ahogy az már lenni szokott, a zsákmány vágya túl messzire csalogatta őket, így felriasztották az ellenséget. (3) Amíg a földeken kóboroltak, senki nem akadt az útjukba, pedig akkor könnyű lett volna leszámolni velük. De amikor mit sem gyanító csapatuk visszafelé tartott, és még messze járt a hajóktól, utolérték őket a földművesek. Visszavették tőlük a zsákmányt, többeket meg is öltek közülük, és a mészárlást túlélők reszkető csoportját visszakergették a hajókra.

(4) Amilyen nagy rémülettel vették tudomásul Rómában, hogy Quintus Fabius át akar vonulni a ciminusi erdőn, olyan nagy örömet keltett a hír az ellenség között, Samniumban. Már arról beszéltek, hogy a római sereget bekerítették és ostromzár alatt tartják, és a caudiumihoz hasonló méretű római vereséget emlegettek: (5) most is éppen olyan meggondolatlanul sétált bele az úttalan erdőségbe ez a mindig messzebbre törekvő nép, mint akkor, és nemcsak az ellenséges fegyverek ejtették őket csapdába, hanem a nehéz terep is. (6) Örömükbe már-már bizonyos irigység is vegyült, hogy a szerencse elvette a samnisoktól a rómaiak fölötti győzelem dicsőségét, és az etruszkoknak juttatta. (7) Ezért aztán fegyverrel-vitézzel mind odacsődültek, hogy megsemmisítsék Gaius Marcius *consul*t, ha pedig Marcius kitérne az ütközet elől, akkor innen a marsusok és szabinok területén át azonnal Etruriába vonuljanak. (8) A *consul* szembeszállt velük. A csata, amelyben mindkét fél elkeseredetten küzdött, bizonytalan kimenetelű volt: noha egyforma vérveszteséget szenvedtek, mégis az a hír terjedt el, hogy a rómaiak maradtak alul, minthogy néhány lovag és katonai *tribunus*, valamint egy *legatus* is elesett, sőt ami a legnagyobb feltűnést keltette, a *consul* is megsebesült.

(9) Az atyákat a szokás szerint még fel is nagyított hír olyan rémületbe ejtette, hogy *dictator* kinevezése mellett döntöttek. Senki előtt nem lehetett kétséges, hogy a választás csak Cursor Papiriusra eshet, akinek hadvezéri képességeitől akkoriban a legtöbbet lehetett remélni. (10) De a mindenütt forrongó Samniumban nem tudtak biztonságosan üzenetet küldeni Marcius *consul*nak, sőt abban

sem voltak biztosak, hogy egyáltalán él még; Fabius, a másik *consul* pedig személyes ellensége volt Papiriusnak.[1] (11) Hogy ez a viszály ne veszélyeztesse az állam érdekeit, a *senatus* úgy döntött, néhány *consul*viselt férfit küld hozzá követségbe, (12) hogy nemcsak az állam, de a maguk tekintélyét is latba vetve rábeszéljék: gondoljon hazájára, és feledkezzen el személyes ellentéteikről. (13) A követek el is mentek Fabiushoz, és hírül adták neki a *senatus* határozatát, saját, megbízatásukhoz illő szavaikkal kísérve. A *consul* a földre szögezte szemét, egy szót sem válaszolt, majd visszavonult, teljes bizonytalanságban hagyva őket szándékai felől. (14) Azután – ahogy az szokás – az éjszaka csendjében kinevezte *dictator*rá Lucius Papiriust. Amikor a követek köszönetet mondtak neki az önmagán aratott fényes győzelemért, ő továbbra is makacs hallgatásba burkolózott, anélkül hogy egy szóval is választ adott volna nekik vagy visszatért volna cselekedetére, ezzel is bizonyítva, milyen mély sérelmet tartott féken magában roppant lelkierejével.

(15) Papirius Gaius Iunius Bubulcust nevezte ki lovassági főparancsnokká. Amikor azonban a *curiá*knak szavazniuk kellett volna fővezéri teljhatalmáról, a tanácskozást egy baljós előjel szakította félbe. Ugyanis a Faucia *curia* szavazásának eredményét hirdették volna ki először, amely két csapás miatt is rossz hírűvé vált: a Város megszállása és a caudiumi béke évében egyaránt ez szavazott először. (16) Macer Licinius még egy harmadik csapást is említ, a cremerai vereséget, amely szintén e *curia* baljós hírét növeli.

39.

(1) A *dictator* másnap újabb jósjelkérés után megszavaztatta a törvényt. Ezután útnak indult a ciminusi erdőn való átvonulás ijesztő hírére újonnan szervezett légiókkal. Longulához érve átvette Marcius *consul* régi seregét, és harcba indította csapatait. (2) Szemmel láthatóan az ellenség sem akart kitérni az ütközet elől. Minthogy azonban egyik fél sem kezdte meg a harcot, a felsorakozott, harcra kész seregekre ráesteledett. (3) Ezután jó ideig nyugton maradtak a közelben épült állandó táborukban, nem becsülvén alá sem a maguk erejét, sem az ellenséget. (4) <Közben Etruriában is kedvezően alakultak az események.>[2] Megvívták a döntő csatát az umberek seregével. Az ellenség nem tudott helytállni a rendkívül hevesen induló küzdelemben, így az ütközetet inkább a futás,

[1] Livius a VIII. 30–35-ben elbeszélt eseményekre céloz, amikor Papirius Cursor kis híján kivégeztette Fabiust függelemsértésért.

[2] Ogilvie kissé bizonytalan kiegészítése; a kéziratos hagyományban a mondatból csak foszlányok maradtak.

mint a mészárlás jellemezte. (5) Az etruszkok pedig – miután átoktörvénnyel[1] szerveztek hadsereget úgy, hogy mindenki választott maga mellé egy fegyvertársat – Vadimo tavánál minden eddigit felülmúló létszámban és elszántsággal bocsátkoztak csatába. (6) Mindkét fél olyan elkeseredéssel vetette magát a küzdelembe, hogy még dárdát sem dobtak egymásra, hanem mindjárt karddal kezdték meg a harcot. Az ádázul megindult viadal hevességét csak fokozta, hogy jó ideig egyenlőek voltak az esélyek: úgy tűnt, mintha nem is a számtalanszor legyőzött etruszkok, hanem valami új nép ellen folyna a küzdelem. (7) Egyik fél sem gondolt futásra. Hullottak az élharcosok, és hogy ne maradjanak védtelenül a hadijelvények, a második vonal vállalta át az első szerepét. Végül a leghátul álló tartalékosokat is előrevezényelték, (8) és elérkezett a végső erőfeszítésnek az a pillanata is, amikor a római lovasság otthagyta a lovait, és a fegyvereken és holttesteken átgázolva csatlakozott a gyalogosok első egységeihez. Az elfáradt katonák között megjelenő új csatasor megzavarta az etruszk hadrendet. (9) Támadásukhoz a többiek is csatlakoztak, bármilyen kimerültek voltak, így végül átszakították az ellenséges sorokat. (10) Ekkor kezdett csak megtörni a makacs ellenállás, néhány *manipulus* megszaladt, és amint megkezdődött a menekülés, a többiek is valamennyien futásnak eredtek. (11) Ezen a napon rendült meg az oly hosszú időn át virágzó etruszk hatalom: népük színe-java elhullt a csatában. A rómaiak ugyanazzal a lendülettel a tábort is elfoglalták, majd kirabolták.

40.

(1) Nemsokára hasonlóan kockázatos, de éppen ilyen dicső eredménnyel záruló háború zajlott le a samnisok ellen, akiknek egyéb hadi előkészületeik mellett arra is gondjuk volt, hogy csatasoruk új, díszes pajzsveretektől ragyogjon. (2) Két seregük volt, az egyik pajzsain ezüst, a másikéin arany dombordíszek pompáztak. A pajzs felső része, amely a mellkast és a vállat takarja, szélesebb volt és pereme vízszintesen futott, alsó része pedig ék alakban elkeskenyedett, hogy ne akadályozza a mozgást.[2] (3) A katonák mellkasát mellkorong, bal lábszárát lábvért védte, sisakjuk forgója még jobban kiemelte testük nagyságát. Az arany-

[1] Lásd a II. 33. 3 jegyzetét.

[2] A képzőművészeti ábrázolások (sírfreskók és vázafestmények) tanúsága szerint a samnisok kerek, ill. ovális pajzsot használtak. A Livius által leírt pajzsforma inkább az arénából ismerős. Valószínű, hogy Livius vagy forrása a korabeli, „samnis" (vagy abból továbbfejlesztett) fegyvernemben küzdő gladiátorok felszerelése alapján rekonstruálta a samnisok fegyverzetének egyes elemeit. Ugyanez lehet igaz a később említett, csak bal lábon viselt lábvasra is, amely szintén a nagypajzzsal küzdő gladiátorok felszerelésének jellegzetessége.

díszt viselő katonák tarka, az ezüstdíszesek lenből készült fehér tunikát viseltek.[1] Az előbbiek a bal-, az utóbbiak a jobbszárnyon helyezkedtek el.

(4) A rómaiak már tudtak az ellenség tündöklő fegyverzetéről. Vezéreik ilyen szavakkal készítették fel őket: A katona legyen marcona külsejű, nem ezüsttel és arannyal kivert, hanem kardjában és bátorságában bízó. (5) A drága felszerelés inkább zsákmány, mint fegyverzet; csata előtt még csillog-villog, de a vérontás és a sebek ezt is csak bemocskolják. (6) A hősiesség a katona egyetlen ékessége, a díszes fegyverzetet pedig megszerzi neki a győzelem, hisz a gazdag ellenség a győztes jutalma, bármilyen szegény is az. – (7) Cursor e lelkesítő szavakkal vezette csatába katonáit. Ő maga a jobbszárnyon állt, a balszárnyat a lovassági főparancsnokra bízta.

(8) Mihelyt összecsaptak, teljes erővel lángolt fel a harc az ellenséggel, de éppoly heves vetélkedés folyt a *dictator* és a lovassági főparancsnok között is, hogy melyik szárny viszi döntésre a dolgot először. (9) Úgy esett, hogy először Iunius és a balszárny kényszerítette hátrálásra az ellenség jobbszárnyát, a samnis szokás szerint átoktörvénnyel sorozott katonákat, akik ezért viseltek feltűnő hófehér ruhát és hozzá illő, ragyogó fegyverzetet. Iunius azt hangoztatva, hogy most Orcusnak[2] áldozza őket, rohamot indított ellenük, megbontotta egységeiket, és egyértelműen megingatta csatasorukat. (10) Ezt látva a *dictator* felkiáltott: „Már csak nem a balszárny arat először győzelmet? A jobbszárny, a *dictator* csatasora pedig csak a másik után kullog a harcban, nem ragadja magához a győzelem oroszlánrészét?"

(11) E szavakkal feltüzelte katonáit, és a lovasok sem maradtak el hősiességben a gyalogosok mögött, sem a *legatus*ok lelkesedésben a vezérek mögött. (12) A jobbszárnyon Marcus Valerius, a balszárnyon Publius Decius – mindketten *consul*viselt férfiak – odanyargaltak a maguk szárnyán elhelyezkedő lovasokhoz, és buzdítva őket, hogy osztozzanak velük a dicsőségben, oldalba támadták velük az ellenséget. (13) Amikor ez az újabb rémület mindkét felől átkarolta az ellenséges csatasort, az ellenség zavarának láttán a római légiók is újra felharsanó csatakiáltással törtek rájuk. Így kezdődött a samnisok futása. (14) A csatateret

[1] Egyes kiadók ide illesztenek be egy Noniusnál (194. 20) található idézetet „Livius IX. könyvéből", mely szerint az aranyfegyverzetű samnisoknak „aranyozott kardhüvelyük, aranyveretes övük volt" *(auratae vaginae, aurata baltea illis erant)*, és ennek megfelelően egészítik ki az ezüstfegyverzetűek leírását is. Más kutatók az idézetet Livius Andronicus Odüsszeia-fordításából eredeztetik – ez azonban kevéssé valószínű, mivel az eposzfordításnak csak későbbi, hexameteres átdolgozását szokás könyvbeosztás szerint idézni, a mi idézetünk pedig nem hexameterben íródott.

[2] Orcus az alvilág istene.

nemsokára holttestek és díszes fegyverek borították. A megrettent samnisok először a táborukba menekültek, de azután ezt sem tudták megtartani: a rómaiak elfoglalták, kirabolták, és még az éj beállta előtt felgyújtották.

(15) A *dictator* a *senatus* határozata alapján diadalmenetet tartott. A menet fényét különösen emelték a zsákmányolt fegyverek. (16) Az aranyozott pajzsokat oly pompásnak találták, hogy szétosztották őket a pénzváltó bódék tulajdonosai között, hadd tegyék velük díszesebbé a Forumot. Mint mondják, ekkor tették az *aedilis*ek kötelességévé a Forum feldíszítését, valahányszor az istenszobrokat vivő kocsik arra vonulnak.[1] (17) Míg a rómaiak az ellenségtől zsákmányolt gyönyörű fegyvereket arra használták, hogy az istenek tiszteletének fényét emeljék velük, a campaniaiak – gőgjükben és mert annyira gyűlölték a samnisokat – e díszes fegyverekkel a lakomáikon látványosságként fellépő gladiátorokat szerelték fel, akiknek a „samnis" nevet adták.[2]

(18) Ugyanebben az évben Fabius *consul* vitathatatlan és könnyű győzelmet aratott a maradék etruszk seregen Perusiánál, amely maga is megszegte a fegyverszünetet. (19) Győzelme után a falak alá vonult, és el is foglalta volna a várost, ha nem járulnak elébe a megadást bejelentő követek. (20) A *consul* helyőrséget telepített Perusiába, a rómaiak barátságáért hozzá folyamodó etruszk követségeket pedig maga előtt Rómába küldte a *senatus*hoz. Majd a *dictator*ét is jóval felülmúló győzelmének elismeréseképpen diadalmenetben vonult be a Városba. (21) Sőt valójában a samnisokon aratott győzelem dicsőségét is nagyrészt a két *legatus*nak, Publius Deciusnak és Marcus Valeriusnak tulajdonították, és a nép a legközelebbi választáson nagy szavazattöbbséggel megválasztotta az egyiket *consul*nak, a másikat *praetor*nak.

41.

(1) Etruria dicsőséges meghódoltatásáért Fabiust újraválasztották *consul*nak, és Deciust adták mellé tiszttársul [308]. Valeriust (negyedszer) *praetor*rá választották. (2) A *consul*ok felosztották a feladatokat: Deciusnak Etruria, Fabiusnak Samnium jutott.

(3) Fabius Nuceria Alfaternához vonult. A lakosok békekérelmét visszautasította, mert annak idején, amikor ő kínálta fel, nem kértek belőle. A várost

[1] *Circus*i játékok alkalmával az istenszobrokat a Capitoliumról ünnepélyes menetben, kocsikon *(tensae)* vitték a *circus*ba.

[2] A samnis a gladiátorjátékok római történetében is a legősibb fegyvernemnek számított. Ebből a Livius-szöveghelyből látható, hogy már az ókorban is voltak képviselői annak a ma is létező – és valószínűleg helytálló – elméletnek, mely szerint a gladiátorjátékok eredete nem Etruriában, hanem Campaniában keresendő.

ostrommal kényszerítette megadásra. (4) A samnisokkal nyílt csatára is sor került; itt az ellenséget nem túl heves küzdelemben legyőzték, és az ütközetnek talán még az emléke is feledésbe ment volna, ha nem ez lett volna az első alkalom, amikor a marsusok a rómaiak ellen küzdöttek. A marsusokat a paelignusok is követték az elpártolásban, de ők is ugyanúgy végezték.

(5) Szerencsésen hadakozott a másik *consul*, Decius is. A tarquiniibelieket megfélemlítéssel kényszerítette, hogy seregét lássák el élelemmel, és kérjenek 40 évre fegyverszünetet. (6) A volsiniibeliektől több erődítményt rohammal elfoglalt, néhányat le is rombolt, hogy ne szolgálhasson az ellenségnek menedékül, és azzal, hogy mindenfelé megmutatta erejét, olyan rémületet keltett, hogy az összes etruszk nép békeszerződésért fordult hozzá. (7) Ezt ugyan nem érték el, de egyévi fegyverszünetet azért ki tudtak eszközölni. Ebben az évben a római sereg zsoldját az ellenség fizette, és még két tunikát is kellett adniuk minden katonának – ez volt a fegyverszünet ára.

(8) Az Etruriában már helyreállt nyugalmat az umberek váratlan elpártolása zavarta meg. Ez a nép nem szenvedte meg a háború csapásait, legfeljebb a földjei sínylették meg a hadsereg átvonulását. (9) Most egész ifjúságukat hadba szólították, és az etruszkok nagy részét is lázadásra bírták. Ezzel olyan tekintélyes sereget sikerült szervezniük, hogy azzal hencegtek: ők bizony itthagyják Deciust a hátuk mögött Etruriában, és már indulnak is Róma városa ellen – így dicsőítették saját magukat és ócsárolták a rómaiakat. (10) Amint ez a kezdeményezés a fülébe jutott Decius *consul*nak, erőltetett menetben Róma alá vonult, tábort ütött a Pupinia *tribus* földjén,[1] és feszült figyelemmel várta az ellenségről érkező híreket.

(11) Rómában sem vették félvállról az umbriai háborút. Már a puszta fenyegetés is félelmet keltett bennük, hiszen a galloktól elszenvedett vereség már egyszer megmutatta, milyen védtelen városban laknak. (12) Ezért követeket küldtek Fabius *consul*hoz, hogy ha a samnis háborúban beáll egy lélegzetvételnyi szünet, seregével sietve vonuljon Umbriába. (13) A *consul* engedelmeskedett a parancsnak, és erőltetett menetben egyenesen Mevaniához, az umber csapatok akkori tartózkodási helyére vonult. (14) Az umberekre úgy ráijesztett a *consul* váratlan érkezése – hiszen úgy tudták, egy másik háború köti le Samniumban, Umbriától távol –, hogy egyesek azt javasolták, vonuljanak vissza megerősített városaikba, mások pedig, hogy adják fel az egész háborút. (15) Az általuk Materinának nevezett tájegység lakóinak biztatására azonban nemcsak fegyverben maradtak, de tüstént harcba is bocsátkoztak. Fabiust éppen tábora erődítési munkálatai közben érte a támadás.

[1] Rómától északkeletre, az Anio északi partján.

(16) Amint látta, hogy az umber csapatok rendezetlenül tódulnak a sáncai felé, visszahívta katonáit a munkálatoktól, és amennyire a terep és az idő megengedte, felsorakoztatta őket. Megérdemelt dicsérő szavakkal idézte fel előttük etruszk és samnis földön szerzett dicsőségüket; felszólította őket, intézzék el az etruszk háború e csekély függelékét, és álljanak bosszút az ellenségen azért az istentelen kijelentéséért, hogy Róma megostromlásával fenyegetőzött. (17) Szavait a katonák olyan lelkesedéssel fogadták, hogy önkéntelenül kitörő kiáltozásukkal félbeszakították vezérük szónoklatát. Még el sem hangzott a parancs, fel sem harsantak a kürtök és a trombiták, máris rendezetlen rohammal vetették rá magukat az ellenségre. (18) Nem úgy rontottak rájuk, mint fegyveres férfiakra szokás, hanem – igen különös módon – először a hadijelvényeket kezdték kikapkodni a hordozóik kezéből, majd a jelvényhordozókat vonszolták oda a *consul*hoz, vagy felfegyverzett katonákat hurcoltak át a saját csatasorukból a magukéba. Ahol pedig harcra került a sor, ott is inkább pajzzsal, mint karddal küzdöttek: pajzsdudorral vagy vállal megtolva terítették le ellenfeleiket. (19) Többen estek fogságba, mint ahányan elestek. A csatasorban végigjárt az ellenségnek szóló utasítás, hogy tegyék le a fegyvert, (20) így a csata kezdeményezői még harc közben megadták magukat. Másnap és a következő napokban meghódolt Umbria többi népe is. Csak Ocriculum lakóit fogadták kezességvállalással barátságukba a rómaiak.

42.

(1) Fabius, miután győzött a nem neki kisorsolt háborúban, seregével visszatért a rábízott területre. (2) Ahogy az előző évben a nép választotta újra *consul*lá szerencsés haditetteiért, a következő évre – amelyben Appius Claudius és Lucius Volumnius lettek a *consul*ok [307] – a *senatus* hosszabbította meg hadvezéri megbízatását, Appius szenvedélyes tiltakozása ellenére.

(3) Egyes évkönyvekben azt olvasom, hogy Appius *censor*ként pályázott a *consul*ságra, és Lucius Furius nép*tribunus* addig nem engedte megtartani a választást, amíg *censor*i tisztéről le nem mondott. (4) Amikor megválasztották *consul*nak, Rómában maradt, míg tiszttársára bízták az új háború vezetését a sallentinusok[1] ellen; így otthoni tevékenységével igyekezett növelni befolyását, ha már a katonai dicsőség másoknak jutott. (5) Volumnius nem lehetett elégedetlen feladatával. Sok szerencsés ütközetet vívott, az ellenség több városát rohammal elfoglalta. A zsákmánnyal bőkezűen bánt, és nemcsak e magában is vonzó tulajdonságával kötelezte le katonáit, hanem szívélyes magatartásával is. Ily módon elérte, hogy szinte keresték a veszélyt és a fáradságot.

[1] Az olasz „csizma" sarkában élő nép.

(6) Quintus Fabius *proconsul* Allifae városánál nyílt csatában csapott össze a samnisokkal. Győzelme egy pillanatig sem volt kétséges; az ellenséget szétverte, visszaszorította táborába, és a tábor is elesett volna, ha nem jár annyira végére a nap. Így is körülzárta azt még az éj beállta előtt, és egész éjszaka őrizte, hogy senki ne szökhessen meg. (7) Az ellenség másnap kora hajnalban felajánlotta a megadást. Megállapodtak, hogy a samnisokat egy szál ruhában elengedik, de mindegyiknek szégyeniga alatt kellett átvonulnia. (8) A samnisok szövetségeseiről nem szólt a megállapodás: mintegy 7000-et nyilvános árverésen rabszolgának adtak el. Aki hernicus polgárnak vallotta magát, azt a többiektől elkülönítve őrizetbe vették. (9) Fabius ezeket mind Rómába küldte a *senatus* elé, és miután kivizsgálták, hogy mint hivatalosan besorozott katonák vagy mint önkéntesek harcoltak-e a samnisok oldalán a rómaiak ellen, (10) különböző latin népek őrizetére bízták őket. Az új *consul*okat – mert közben már megválasztották őket –, Publius Cornelius Arvinát és Quintus Marcius Tremulust [306] bízták meg, hogy az ügyet ismét terjesszék a *senatus* elé. (11) A hernicusok ezt igen sérelmesnek találták. Az anagniabeliek minden népet gyűlésre hívtak össze az úgynevezett Tengerparti *Circus*ba, ahol a hernicusok összes népe – Aletrium, Ferentinum és Verulae lakói kivételével – hadat üzent a római népnek.

43.
(1) Minthogy Fabius kivonult Samniumból, itt is újra feltámadt a nyugtalanság. Caiatia[1] és Sora városok római helyőrségeikkel együtt elestek, és az ellenség gyalázatosan elbánt a fogságba ejtett katonákkal. (2) Ezért egy hadsereg élén ideküldték Publius Corneliust, (2) míg az új ellenségeket – ugyanis már az anagniabelieknek és a többi hernicusnak szóló hadüzenetet is megszavazta a nép – Marciusra bízták.

(3) Az ellenség kezdetben megszállta az összes alkalmas helyet, minden kapcsolatot elvágva a két *consul* tábora között, úgyhogy még a könnyű futárok sem tudtak átjutni. (4) Így néhány napig mindkét *consul* teljes bizonytalanságban volt, és aggódott a másik helyzete miatt. Ez a félelem Rómába is átszivárgott, olyannyira, hogy a fiatalabb korosztályból az összes katonaköteles férfit feleskették, és számítva minden eshetőségre, két szabályos hadsereget szerveztek. (5) Azonban a hernicusok elleni háború nem úgy folytatódott, ahogy a pillanatnyi rémület vagy e nép ősi dicsősége alapján várni lehetett volna. (6) Sehol semmi említésre méltó cselekedetre nem mertek vállalkozni, néhány nap alatt három táborukból is kiverték őket, majd – annak fejében, hogy a római seregnek két-

[1] Földrajzilag indokolt szövegjavítás a kéziratokban szereplő Calatia helyett.

havi[1] zsoldot és gabonát, valamint minden katonának egy-egy tunikát adnak – kieszközöltek egy 30 napos fegyverszünetet, hogy követeket küldhessenek Rómába a *senatus*hoz. (7) A *senatus* ismét Marciushoz utasította őket, aki *senatus*i határozat alapján szabad kezet kapott a hernicusokkal szemben, és ő fogadta a hernicus nép meghódolását.

Samniumban a másik *consul* számbeli fölényben volt ugyan, de jobban akadályozta a terep. (8) Az ellenség minden utat eltorlaszolt, megszállt minden szurdokot, amelyen út vezetett át, így teljesen elvágta az utánpótlást. A *consul*, bár nap mint nap felállította hadrendjét, nem tudta őket csatára provokálni. (9) Nyilvánvaló volt, hogy a samnisoknak éppen olyan veszélyt jelent az azonnali összecsapás, mint a rómaiaknak a háború elhúzódása.

(10) Amikor azonban a hernicusok legyőzése után ott termett Marcius, hogy segítségére legyen tiszttársának, az ellenség nem halogatta tovább az ütközetet. (11) Jól tudták, hogy még az egyik római sereggel szemben sem tudnák megállni a sarat, és ha a két *consul*i sereg egyesülését meg nem akadályozzák, nincs többé semmi reményük. Így aztán megtámadták a közeledő Marcius szétszórtan menetelő csapatait. (12) Erre a rómaiak gyorsan egy helyre hordták össze a málhát, és amennyire a helyzet engedte, hadrendbe álltak. A másik *consul* állandó táborában először az odáig hallatszó csatakiáltás, majd a távolban látható porfelhő okozott nagy riadalmat. (13) Cornelius azonnal fegyverbe szólította katonáit, és rohamléptekben kivezette seregét az ütközetre, majd oldalba támadta a másik sereggel már harcban álló ellenséget. Közben ezt mondogatta: az lesz ám a szégyen, (14) ha katonái eltűrik, hogy a másik sereg arassa le mindkét győzelmet, és nem követelik maguknak a saját háborújuk dicsőségét. (15) Ott, ahol rohamozott, át is tört, és a centrumon áthatolva az ellenséges tábor felé vette az irányt. A védők nélkül hagyott tábort el is foglalta és felgyújtatta. (16) Amint Marcius katonái meglátták, hogy ég a tábor, és az ellenség is hátranézett, itt is, ott is megfutottak a samnisok. De mindenfelé folyt az öldöklés, egyetlen irányban sem nyílt számukra biztos menekülés.

(17) Már mintegy 30 000 ellenséges katona esett el, amikor a *consul*ok visszavonulót fúvattak, és kölcsönös szerencsekívánatok közben egyesítették seregeiket. Ám ekkor a távolban megjelentek az ellenség új *cohors*ai, amelyeket tartaléknak soroztak, és újrakezdődött a vérontás. (18) A győztesek meg sem várták a *consul*ok parancsát vagy a jelet, már rohantak is rájuk, azt kiáltozva, hogy most aztán csúnya beavatásban részesítik a samnis újoncokat. (19) A *consul*ok

[1] Mommsen Halikarnasszoszi Dionüsziosz párhuzamos szöveghelyei (VIII. 68. 3, IX. 17. 1, 59. 4) alapján a „kéthavit" *(bimenstri)* „hathavira" *(semenstri)* javítja – ez azonban, ha zsoldból nem is, de gabonából kicsit sok lett volna.

engedtek a légiók harci vágyának, mert jól tudták, hogy az ellenség zöldfülű serege a veteránok fejvesztett menekülése közepette még egy gyenge próbálkozásra sem lesz elegendő. Véleményükben nem is csalódtak. (20) A samnisok összes csapata, újak és régiek egyaránt, menekülésre fogta a dolgot, és a közeli hegyekbe vette be magát. A római csatasor is megindult utánuk fölfelé. A legyőzöttek sehol sem leltek biztos menedékre, az elfoglalt magaslatokról is leűzték őket, és már mind kórusban esdekeltek békéért. (21) Három hónapra elegendő gabonát, egyévi zsoldot és minden katona számára egy tunikát követeltek tőlük, csak ekkor küldhették el békét kérő követeiket a *senatus*hoz.

(22) Cornelius Samniumban maradt, Marcius pedig visszatért a Városba, hogy diadalmenetet tartson a hernicusok fölött. Megszavaztak neki egy lovas szobrot is a Forumon, amelyet Castor temploma előtt állítottak fel.[1] (23) A három hernicus város, Aletrium, Verulae és Ferentinum lakóinak, minthogy a polgárjog helyett ezt kérték, meghagyták saját törvényeiket, és megadták nekik a jogot, hogy egymás között házasodhatnak – ezzel jó ideig egyedül voltak a hernicusok között. (24) Az anagniabeliek és mind, akik a rómaiak ellen fegyvert fogtak, szavazati jog nélküli római polgárjogot kaptak, és megtiltották nekik, hogy gyűlést tartsanak vagy egymás között házasodjanak; tisztségviselőket sem választhattak, csak az istenek szolgálatára.

(25) Ugyanebben az évben vetette meg Gaius Iunius Bubulcus *censor* Salus templomának alapjait, amit még a samnis háborúban ajánlott fel mint *consul*.[2] Ő és tiszttársa, Marcus Valerius Maximus vidékre vezető utakat is építtettek államköltségen.[3] (26) Ebben az évben újították meg harmadszor a szövetséget a karthágóiakkal, és e célból küldött követeiket szívélyesen megajándékozták.

44.

(1) Volt ebben az évben *dictator* is, Publius Cornelius Scipio, a lovassági főparancsnok pedig Publius Decius Mus volt. (2) Ők tartották meg a *consul*választó gyűlést – ezért is nevezték ki őket –, mert egyik *consul* sem hagyhatta ott a háborút. Lucius Postumiust és Tiberius Minuciust választották *consul*lá [305].

(3) Piso ezt a két *consul*t közvetlenül Quintus Fabius és Publius Decius után említi,[4] és kihagyja azt a két évet, amelyben – mint említettem – Claudius és Volumnius, illetve Cornelius és Marcius volt *consul*. (4) Nem tudjuk, hogy az évkönyvek feldolgozása közben véletlenül feledkezett-e meg róluk, vagy szán-

[1] Ez a szobor még Cicero korában is állt.

[2] Kr. e. 311-ben (vö. IX. 31.).

[3] Livius talán a Via Valeriára gondol, amely Rómától Tiburon, Carseolin és Albán keresztül Cerfenniáig vezetett.

[4] Vagyis a 307-es évhez rendeli őket. Vö. IX. 41. 1.

dékosan hagyta ki a két *consul*párt, mert nem tartotta megbízhatónak a róluk szóló adatokat.

(5) Ugyanebben az évben a samnisok többször is betörtek a Campaniához tartozó Stellas-mezőségre. (6) Ezért a *senatus* mindkét *consul*t Samniumba küldte. Különböző irányokban vonultak: Postumius a Tifernus,[1] Minucius pedig Bovianum alá. Először Postumius kezdett csatát a Tifernusnál. (7) Egyesek úgy tudósítanak, hogy a samnisok kétségtelen vereséget szenvedtek, és 20 000-en estek közülük fogságba. Mások szerint viszont döntetlenre végződött a csata, és Postumius, mintha félelemből tenné, seregét éjszaka titokban a hegyek közé vezette; a nyomába szegődött ellenség tőle mintegy két mérföldre szintén erődített tábort ütött. (9) A *consul* azt a látszatot akarván kelteni – ami egyébként igaz is volt –, hogy biztonságos, jól ellátott állandó táborhelyet akart keresni, megerődítette és minden szükséges készlettel ellátta táborát, (10) tekintélyes őrséget is hagyott benne hátra, majd a harmadik őrségváltás idején légióit málha nélkül a lehető legrövidebb úton átvezette tiszttársához, aki éppen az ellenség egy másik seregével nézett farkasszemet. (11) Itt Postumius tanácsára Minucius megkezdte az ütközetet, és miután a döntetlen küzdelem szinte egész napon át elhúzódott, Postumius friss légióival váratlanul megtámadta a fáradt ellenséget. (12) Azok, mivel a kimerültség és a sebek miatt már menekülni sem bírtak, hullottak, mint a legyek. A rómaiak 21 hadijelvényt zsákmányoltak. Ezután továbbálltak Postumius tábora felé. (13) Itt a két győztes sereg szétverte és megfutamította a csata hírétől már megrettent ellenséget. 26 hadijelvényt zsákmányoltak, elfogták többek között a samnisok vezérét, Statius Gelliust, és mindkét tábort elfoglalták. (14) Másnap ostromolni kezdték Bovianumot, majd hamarosan be is vették. A *consul*ok e fényes sikerért nagy dicsőséggel övezve diadalmenetet tartottak.

(15) Néhány történetíró szerint Minuciust súlyos sebbel vitték vissza a táborba, és nemsokára meg is halt; helyettes *consul*nak Marcus Fulviust választották meg,[2] őt rendelték ki Minucius seregéhez is, és Bovianumot már ő foglalta el.[3]

(16) Ugyanebben az évben elfoglalták a samnisoktól Sorát, Arpinumot és Cesenniát. A Nagy Herculesnek szobrot állítottak és szenteltek fel a Capitoliumon.[4]

[1] Hegység Samnium közepén.

[2] Ez az első ismert példa helyettes *consul (consul suffectus)* választására a hivatali ideje alatt meghalt *consul* helyébe.

[3] A *Fasti Triumphales* is ezt a változatot támasztja alá.

[4] Talán azért a sérelemért kárpótlásul, hogy Hercules tiszteletét a Potitius család helyett rabszolgákra bízták (IX. 29. 9–10), vagy Victoria, a Győzelem elterjedőben lévő kultuszának részeként.

45.

(1) Publius Sulpicius Saverrio és Publius Sempronius Sophus *consul*sága alatt [304] a samnisok – vagy mert be akarták fejezni a háborút, vagy mert el akarták húzni – követeket küldtek Rómába a béke ügyében. (2) Alázatos hangon előadott kérésükre ezt a választ kapták: Ha a samnisok általában nem olyankor szoktak volna békét kérni, amikor épp háborúra készülnek, akkor kölcsönös megegyezéssel már régen megköthették volna a békét. De minthogy szavaiknak mindeddig sohasem volt hitele,[1] a rómaiak nem hihetnek másnak, csak a tényeknek. (3) Publius Sempronius *consul* hamarosan megjelenik seregével Samniumban; ő tévedhetetlenül meglátja majd, hogy a közhangulat a béke vagy a háború felé hajlik-e, és tájékoztatni fogja a *senatus*t mindarról, amit tapasztalt. Ha a *consul* távozik Samniumból, akkor küldhetik ők is követeiket. – (4) Minthogy a római hadsereg úgy járta végig Samniumot, hogy mindenütt teljes nyugalmat talált, és bőséges ellátásban részesült, a samnisokkal ebben az évben megújították a korábbi szerződést.[2]

(5) Ezután a római fegyverek a régi ellenség, az aequusok ellen fordultak, akik, ha nem is őszinte szívvel, de éveken át megtartották a békét, és nyugodtan viselkedtek. Az aequusok ugyanis a hernicusokkal együtt – amíg ezek függetlenek voltak – segédcsapatokat küldözgettek a samnisoknak, (6) a hernicusok leverése után pedig egész népük az ellenség mellé állt, nem is titkolva, hogy állami határozatból teszik. (7) Miután a samnisokkal Rómában megkötötték a békeszerződést, *fetialis* papok jelentek meg náluk jóvátételt kérni. Erre ők azt felelték: Mindez kísérlet arra, hogy a háborús fenyegetéssel őket is rómaiakká tegyék. Hogy ez mennyire kívánatos dolog, a hernicusok példája mutatja: akiknek volt választási lehetőségük, többre becsülték saját törvényeiket a római polgárjognál, (8) azokra pedig, akik nem kapták meg a döntés jogát, büntetésül kényszerítették rá a polgárjogot. Minthogy gyűléseiken egymást követték az ilyen kijelentések, a római nép úgy határozott, hogy hadat üzen az aequusoknak.

(9) Az új hadjáratban mindkét *consul* részt vett. Az ellenség táborától négy mérföldnyire foglaltak állást. (10) Az eléggé szedett-vedettnek látszó aequus seregben, amely már jó néhány éve nem vívott önálló háborút, kijelölt vezérek és fegyelem híján kitört a pánik. (11) Egyesek amellett kardoskodtak, hogy kezdjenek csatát, mások, hogy védjék a tábort. Legtöbbjüket az aggasztotta, hogy végig fogják pusztítani földjeiket, azután pedig csekély számú őrség védelme alatt hátrahagyott városaik következnek. (12) Így, amikor a sokféle vélemény

[1] A samnisok rövid életű békevágyáról vö. IX. 21. 2, 42. 7, 43. 20–21.

[2] A 354-es szerződés megújítása bizonyára nem változatlan formában történt, hiszen azóta a rómaiak katonailag és területileg jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek.

között az is elhangzott, hogy adják fel a közös ügyet, és ki-ki mentse a magáét, (13) vagyis az első őrségváltáskor mindenki menjen a táborból az orra után, vigyék be minden tulajdonukat a városokba, és ott védekezzenek – nagy tetszésnyilvánítás közepette egyhangúan ezt a javaslatot fogadták el. (14) Az ellenség már szétszéledt a földeken, amikor a rómaiak kora hajnalban előhozták hadijelvényeiket, csatarendbe álltak, és minthogy senki nem vonult ellenük, rohamlépésben megindultak az ellenséges tábor felé. (15) A kapuk előtt és a sáncokon egyetlen őr sem állt, a táborban megszokott nyüzsgést sem lehetett észlelni, ezért a szokatlan csend miatt meghökkenve megálltak, cseltől tartva. (16) Majd áthatoltak a sáncon, és látva, hogy kihalt minden, az ellenség nyomába eredtek. A szétszóródott ellenség minden irányban elágazó nyomai kezdetben megzavarták őket, (17) később azonban, amikor felderítők útján értesültek az aequusok terveiről, sorban végighódították a városokat. 50 nap alatt 31 várost vettek be,[1] mindet ostrommal, a legtöbbet lerombolták és felgyújtották, és majdnem teljesen megsemmisítették az aequusok népét. (18) A rajtuk aratott győzelem után a *consul*ok diadalmenetet tartottak. A vereség intő példája arra késztette a marrucinusokat, marsusokat, paelignusokat és frentanusokat, hogy békét és barátságot kérő követeket küldjenek Rómába. Kérésükre szerződést kötöttek velük.

46.

(1) Ebben az évben volt *aedilis curulis* Gnaeus Flavius (Gnaeus fia), az alacsony sorból, felszabadított rabszolga apától származó, de agyafúrt és ékesen szóló írnok. (2) Némelyik évkönyvben azt olvasom, hogy amikor az *aedilis*ek szolgálatában állt,[2] és látta, hogy a *tribus*ok *aedilis*nek választják őt, de írnok volta miatt nem tekintik érvényesnek megválasztását, letette írótábláját, és megesküdött, hogy soha többé nem végez írnoki munkát.[3] (3) Ezzel szemben Macer Licinius azt állítja, hogy az írnokoskodással már jóval korábban felhagyott, és azóta *tribunus*i tisztséget is viselt, majd a Város éjszakai biztonságáról, később pedig egy *colonia* alapításáról gondoskodó háromfős bizottság[4] tagja lett. (4) Abban

[1] Egy másik kéziratcsoport és Szicíliai Diodórosz párhuzamos beszámolója (XX. 101. 5) 41 várost említ.

[2] A tisztségviselők hivatalszolgái közül az írnokok voltak a legjelentősebbek. Az *aedilis*ek írnokai rangban a *quaestor*ok írnokai után következtek. Feladatuk nemcsak a jegyzetelés és másolás volt, hanem hozzátartozott a könyvvizsgálás is.

[3] Az írnokoknak feltehetőleg esküt kellett tenniük hivatalba lépésükkor – ezt fordította visszájára Cn. Flavius, amikor írnoki tevékenységét egy esküvel fejezte be örökre.

[4] Az éjszakai nyugalom őrei valószínűleg azonosak voltak a *triumviri capitales* néven ismert háromfős bizottsággal, amely általában a rendfenntartásért volt felelős, annak legkülönfélébb ágazataival együtt.

viszont minden forrás megegyezik, hogy dacosan felvette a harcot az őt alacsony származása miatt lenéző nemesekkel szemben. (5) Ő hozta nyilvánosságra a polgári performulákat, amelyeket eddig a *pontifex*ek titkos helyiségében őriztek, és a Forumon körös-körül kirakott fehér táblákon[1] közzétette a naptárt,[2] hogy mindenki tudja, mely napokon lehet bírói eljárást folytatni. (6) A nemesek nagy felháborodására ő szentelte fel a Vulcanus-telken[3] Concordia, az Egyetértés templomát, és a nép egyhangú határozattal kötelezte Cornelius Barbatus *pontifex maximus*t, hogy előmondja neki a felszentelési imát, noha a *pontifex* tiltakozott, mondván, hogy ősi hagyomány szerint csak *consul* vagy fővezér szentelhet fel templomot. (7) Ezért is terjesztették a nép elé a *senatus* előzetes jóváhagyásával azt a javaslatot, hogy a *senatus*nak vagy a nép*tribunus*ok többségének utasítása nélkül senki sem szentelhet fel templomot vagy oltárt. (8) Még egy dologról essen szó, amely önmagában nem is volna jelentős, de azt bizonyítja, milyen büszke lélekkel dacoltak a plebejusok a nemesek gőgjével. (9) Egyszer Flavius meglátogatta beteg tiszttársát, és az ott üldögélő nemesifjak összebeszéltek, hogy nem állnak fel előtte. Flavius erre odahozatta *curulis*i székét, és e méltóságának kijáró díszhelyről szemlélte, hogyan sárgulnak ellenfelei az irigységtől.

(10) Egyébként Flaviust az Appius Claudius *censor*sága idején befolyásossá vált forumi érdekcsoport választotta meg *aedilis*nek.[4] Ez az Appius szennyezte be először a *senatus*t azzal, hogy tagjai közé felszabadított rabszolgák gyermekeit is bevette.[5] (11) Az általa összeállított névsort azonban senki sem fogadta el. Így, miután a *senatus*ban nem tudta megszerezni a kívánt befolyást, a Forumon és a Mars-mezőn tartott gyűléseket tette tönkre azzal, hogy az összes *tribus*t alacsony származásúakkal töltötte fel.[6] (12) Ezért Flavius megválasztása olyan visszatetszést szült, hogy a legtöbb nemes letette az aranygyűrűt, a lovagok pedig

[1] A római tisztségviselők hirdetményeiket rendszerint fehérre meszelt fatáblákon *(album)* függesztették ki a nyilvánosság számára.

[2] A naptár *(fasti)* itt szorosabb értelemben a törvénykezési napok *(dies fasti)* jegyzékét jelenti – szemben azokkal a napokkal, amelyeken tilos mindenfajta közéleti tevékenység *(dies nefasti)*.

[3] Ez a Volcanal néven ismert, magas fekvésű területtel lehet azonos, amely valószínűleg a Capitolium alsó lejtőin terült el, a Forum mellett.

[4] Pomponius (*Digesta* I. 2. 2. 7) egyenesen arról számol be, hogy Flavius mint Ap. Claudius írnoka fért hozzá a performulákhoz, amelyeket nyilvánosságra hozott.

[5] Lásd a IX. 30. 2 jegyzetét.

[6] Appius reformját illetően megoszlanak a források és a rekonstrukciók. Egyik fontos hozadéka mindenesetre az lehetett, hogy a felszabadított rabszolgák a lakóhelyük szerinti *tribus*ba kerültek be, tehát a vidéki *tribus*okba is jutott belőlük.

levették a lovukról a boglárokat.[1] (13) Ettől kezdve a polgárság két részre szakadt. Más célt követett a népnek a derekabbakat támogató és tisztelő, romlatlan része, mást a forumi érdekcsoport, és ez így ment Quintus Fabius és Publius Decius *censor*ságáig. (14) Fabius, egyrészt hogy helyreállítsa az egyetértést, másrészt hogy a népgyűléseken ne a legalacsonyabb rendhez tartozóké legyen a szótöbbség, az egész forumi tömeget négy külön *tribus*ba sorolta át, amelyeket „városi *tribus*oknak" nevezett el.[2] (15) Ezért az intézkedéséért állítólag olyan hála övezte, hogy a rendek közti egyensúly megteremtéséért a Maximus[3] melléknévvel tisztelték meg – amit addig oly sok győzelmével sem tudott elérni. Azt mondják, szintén ő vezette be a lovagok *quintilis* idusán szokásos felvonulását.

[1] Az aranygyűrű viselése a késő köztársaságkorban a *senator*ok és lovagok kiváltsága volt. A boglárok valószínűleg azoknak jártak, akik államköltségen tartott lóval szolgáltak a lovasságban.

[2] Minthogy a *tribus*ok gyűlésén minden *tribus*, létszámától függetlenül, egy szavazatot képviselt, ez az intézkedés megfosztotta a városi tömeget attól a lehetőségtől, hogy számbeli fölényét érvényesítve keresztülvigye akaratát. Az említett *tribus*ok a Palatina, Suburana, Esquilina és Collina.

[3] A Maximus név jelentése: 'a legnagyobb'.

X. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 303–292)

*Coloniá*kat szerveznek Sorában, Albában, Carseoliban. A marsusok meghódolnak. Négyről kilencre növelik az *augur*ok papi testületének létszámát.
Murena *consul* előterjesztése nyomán harmadszor is megszavazzák a néphez való fellebbezésről szóló törvényt.

Újabb két *tribus* alakul, az Aniensis és a Teretina.

Hadüzenet a samnisok ellen, és több győzelem fölöttük.

Amikor P. Decius és Q. Fabius vezetésével háború folyik az etruszkok, umberek, samnisok és gallok ellen, és a római hadsereg válságos helyzetbe kerül, P. Decius apja példáját követve felajánlja magát a hadseregért, és halálával megszerzi a római népnek a győzelmet.

Papirius Cursor megveri a samnisok seregét, amelyet a csata előtt esküvel köteleztek el, hogy állhatatosabban harcoljon.

Megtartják a vagyonbecslést és a tisztító szertartást. 272 320 polgárt vesznek számba.[1]

1.

(1) Lucius Genucius és Servius Cornelius *consul*sága idején [303] a külső háborúk nagyjából nyugtot hagytak a rómaiaknak. Sorába és Albába telepeseket küldtek. 6000 embert írtak össze Albába, az aequusok földjére. (2) Sora volscus területen feküdt, de aztán samnis kézre került – ide 4000 embert küldtek. Ebben az évben kapták meg Arpinum és Trebula[2] lakói a polgárjogot. (3) A frusinóiak területük egyharmadának elvesztésével bűnhődtek, mert kiderült, hogy a hernicusokat ők biztatták lázadásra. A *consul*ok *senatus*i határozat alapján kivizsgálták az ügyet, és az összeesküvés vezetőit megvesszőztették, majd lefejeztették. (4) De hogy az esztendő mégse teljen el háború nélkül, egy kisebb sereget küldtek Umbriába, mert az a hír érkezett, hogy van ott egy barlang, amelyből fegyveresek járnak ki rabolni a földekre. (5) A katonák hadijelvényeikkel benyomultak a barlangba, de a homályban – főként a rájuk dobált kövektől – sokan megsebesültek. Végül a rómaiak felfedezték, hogy a barlangnak van egy másik bejárata is. Mindkét nyíláshoz fát hordtak össze és meggyújtották. (6) Így oda-

[1] A helyes adatot lásd X. 47. 2.

[2] Trebula azonosítása kétséges, mert vagy öt itáliai város viselte ezt a nevet. A legvalószínűbb jelöltek: Trebula Balliensis – Caiatia közelében –, illetve a Tiburtól nem messze fekvő Trebula Suffenas.

bent a füstben, hőségben mintegy 2000 fegyveres veszett oda; végül megkísérelték a kitörést is, de ott pusztultak a lángokban.

(7) Marcus Livius Denter és Marcus Aemilius *consul*sága alatt [302] újrakezdődött a háború az aequusok ellen. Azok ugyanis feldühödtek a *colonia* alapítása miatt, amelyet mintegy hídfőállásként emeltek ellenük a saját területükön, és minden erejüket latba vetve megpróbálták azt elfoglalni, de a telepesek maguk verték vissza őket. (8) Ez a hír egyébként Rómában hatalmas rémületet keltett, mivel nehéz volt elhinni, hogy a meggyengült aequusok pusztán saját erejükből kezdtek háborút – ezért a háborús fenyegetés miatt *dictator*rá nevezték ki Gaius Iunius Bubulcust, (9) aki Marcus Titinius lovassági főparancsnokkal kivonult az aequusok ellen, és az első összecsapásban leverte őket. Amikor a nyolcadik napon diadalmenetben visszatért a Városba, *dictator*ként szentelte fel Salus templomát, amelyet *consul*ként ajánlott fel, és *censor*ként vetette meg az alapjait.[1]

2.

(1) Ugyanebben az évben a spártai Kleónümosz[2] vezetésével görög hajóhad kötött ki Itália partjain, és a sallentinusok földjén elfoglalta Thuriae városát.[3] (2) Aemilius *consul*t küldték ellene, aki egyetlen ütközetben megfutamította őt, és visszaűzte hajóira. Thuriaet visszakapták régi lakói, és a sallentinusok földjén helyreállt a béke. (3) Egyes évkönyvekben azt találom, hogy Iunius Bubulcus *dictator*t küldték a sallentinusokhoz, Kleónümosz pedig, még mielőtt csatára kényszerült volna a rómaiakkal, elhagyta Itáliát.

(4) Ezután Kleónümosz körülhajózta a Brundisiumi-hegyfokot, majd az Adriai-tengeröböl közepére sodorták a szelek, és minthogy balról Itália kikötésre alkalmatlan partjai ijesztették el, jobbról pedig az illírek, liburnusok és isztriaiak, ezek a vad és általában tengeri kalózkodásukról hírhedt népek, egyenesen az öböl mélyébe hatolt, a venétek partjaiig. (5) Néhány embert partra tett, hogy a vidéket felderítsék; így megtudta, hogy a tenger mellett csak egy keskeny partsáv húzódik, és ha ezen áthatolnak, az árapálytól táplált lagúnákra bukkannak; a közelben sík szántóföldek láthatóak, távolabb mintha dombok lennének, (6) és nem messze egy igen mély folyó torkolatát látták – ez a Meduacus volt –,

[1] Vö. IX. 43. 25.

[2] Kleónümosz az Agiadák dinasztiájának tagja volt. 303-ban őt küldték ki a spártai alapítású gyarmat, Tarentum megsegítésére a lucaniaiakkal és a rómaiakkal szemben. Sikerült maga mellé állítania az itáliai görögség nagy részét, sőt végül még a lucaniaiakat is – az ő segítségükkel szerezte meg Metapontion városát. Egy korkürai expedíció után 302/301-ben ismét visszatért Itáliába.

[3] Sztrabón művének (*Geógraphika* VI. 3. 6) egyes kézirataiban a város Thüreai néven szerepel – tehát nem azonos Thurioi pánhellén gyarmatvárossal.

amelyen felevezve hajóik biztos horgonyzóhelyet találhatnak. Erre Kleónümosz megparancsolta, hogy a hajóhad evezzen be a folyótorkolatba, és induljanak el az ár ellen. (7) De a legnehezebb hajók megfeneklettek a folyó medrében, ezért a fegyveres csapatok a könnyebb bárkákra szálltak át, így jutottak el egy sűrűn lakott területre, a pataviumiaknak[1] három, ezen a vidéken fekvő falujához. (8) Itt partra szálltak, a hajókon csekély őrséget hagyva hátra. A falvakat megtámadták, a házakat felgyújtották, sok embert és jószágot elhajtottak zsákmányul, és a csábító préda reményében mind messzebbre kalandoztak el hajóiktól.

(9) Ennek hírére a pataviumiak, akik amúgy is állandó fegyveres készültségben voltak a szomszédos gallok miatt, kettéosztották fiatalságukat. Az egyik csapatot arra a vidékre küldték, ahonnan folyamatosan érkeztek a hírek a nagy területre kiterjedő pusztításról, a másikat pedig kerülő úton, hogy össze ne találkozzon a tengeri rablókkal, a várostól 14 mérföldre kikötött hajókhoz irányították. (10) Itt levágták a kis létszámú őrséget, majd megtámadták a hajókat, és arra kényszerítették a megrémült legénységet, hogy irányítsák át azokat a folyó túlsó partjára. Hasonló sikerrel harcoltak a szárazföldön is a szétszóródott zsákmányolók ellen. A görögök visszamenekültek a hajóikhoz, de ott is a venétekbe ütköztek. (11) A két oldalról közrefogott ellenséget lekaszabolták, egy részüket pedig elfogták. Ezektől megtudták, hogy Kleónümosz király[2] tőlük három mérföldnyire tartózkodik hajóhadával. (12) Ezután, a foglyokat őrizet alatt hátrahagyva a legközelebbi faluban, a fegyveres katonák egyik része felszállt a lagúnák sekély vizének járására alkalmas, lapos fenekű folyami hajókra, másik része pedig a zsákmányolt bárkákra, és elindultak a hajóhad felé. Körül is fogták az egy helyben veszteglő hajókat, amelyek legénysége inkább tartott az ismeretlen vidéktől, mint ellenségtől. (13) A spártai hajók inkább a nyílt vízre igyekeztek kimenekülni, mint védekezni, a venétek pedig a folyó torkolatáig üldözték őket. Elfogtak és felgyújtottak néhány, a rémült menekülés közben sekély vízre sodródott ellenséges hajót, majd győztesen tértek haza. (14) Kleónümosz, aki hajóhadának alig egyötödét tudta megmenteni, elvitorlázott, miután partraszállását az Adriai-tenger mellékén sehol nem kísérte szerencse. A döfőorrokat és a spártaiaktól elvett többi zsákmányt Iuno régi templomában függesztették ki Pataviumban – sokan élnek ma is, akik még látták ezeket. (15) Az ütközet évfordulóján a hajóscsata emlékére a város közepét átszelő folyón minden évben hajósviadalt szoktak rendezni.

[1] Patavium volt Livius szülővárosa.

[2] Kis pontatlanság Livius részéről: Kleónümosznak sohasem sikerült megszereznie Spárta trónját.

3.

(1) Ugyanebben az évben Róma barátsági szerződést kötött a vestinusokkal azok kérésére. Ezután több rémületet keltő esemény is történt. (2) Az a hír érkezett, hogy Etruria fellázadt. A nyugtalanságot állítólag az Arretiumban kitört belső villongások váltották ki; a városbeliek ugyanis megpróbálták fegyverrel elűzni a gazdagsága miatt gyűlölt és igen befolyásos Cilnius nemzetséget.[1] További hírek szerint ugyanekkor a marsusok is fegyvert fogtak, hogy megvédjék azt a területet, amelyen a rómaiak Carseoli *coloniá*t alapították,[2] 4000 telepest véve névjegyzékbe. (3) A többszörös háborús veszély miatt *dictator*rá nevezték ki Marcus Valerius Maximust, ő pedig Marcus Aemilius Paullust választotta maga mellé lovassági főparancsnoknak. (4) Inkább ennek a változatnak adok hitelt, mint annak, hogy Quintus Fabiust rendelték alá Valeriusnak, az ő korában és hivatali múltjával. Azt viszont elfogadhatónak tartom, hogy a tévedést a Maximus melléknév okozhatta.[3]

(5) A *dictator* elindult seregével, és egyetlen ütközetben szétverte a marsusokat. Megerősített városaikat, ahová menekültek, Milioniát, Plestinát, Fresiliát néhány nap alatt elfoglalta, a marsusoktól megtorlásul elvette területük egy részét, majd megújította velük a szerződést. (6) Ezután az etruszkok ellen fordult a háború. Amikor azonban a *dictator* a jósjelek megújítása végett Rómába utazott, az ellenség tőrbe csalta a takarmányszerzésre kivonult lovassági főparancsnokot, több hadijelvényét elzsákmányolta, és a csapatot szégyenszemre megtizedelve és megfutamítva visszakergette a táborba. (7) Ez a megfutamodás nemcsak azért nem fér össze Fabius nevével, mert ha valamilyen kiváló tulajdonságáért, hát legfőképpen harcban tanúsított bátorságáért kapta ő is a kitüntető Maximus melléknevet,[4] (8) hanem azért sem, mert ő soha nem feledte el Papirius dühöngését,[5] így semmiképp nem bocsátkozott volna ütközetbe a *dictator* parancsa ellenére.

4.

(1) A vereség híre Rómában a történtek jelentőségét jóval meghaladó rémületet keltett. (2) Mintha az egész hadsereg megsemmisült volna, törvénykezési szünetet hirdettek, a kapukba őrséget, az utcákra éjjeli őrjáratokat rendeltek, fegy-

[1] Ennek a nemzetségnek a leszármazottja volt Maecenas, Augustus híres költészetpártoló tanácsadója.

[2] A X. 13. 1-ben Livius ismét megemlíti a *colonia* alapítását, de ott már – a valóságnak megfelelően – nem a marsusok területére helyezi.

[3] Valerius teljes neve Marcus Valerius Maximus Corv(in)us, Fabiusé pedig Quintus Fabius Maximus Rullianus.

[4] Fabius melléknevének eredetéről vö. IX. 46. 15.

[5] Vö. VIII. 30.

vereket halmoztak fel a falakon. (3) A *dictator*t, miután az összes fiatalt feleskette, visszaküldték a sereghez. Itt a lovassági főparancsnok gondoskodásának eredményeképpen mindent nagyobb nyugalomban és rendben talált, mint várta. A tábort biztonságosabb helyre telepítették át. (4) Azok a *cohors*ok, amelyek elvesztették hadijelvényüket, a sáncon kívül maradtak, sátrak nélkül.[1] A sereget fűtötte a harci vágy, hogy minél hamarabb lemossa a gyalázatot. (5) Ezért a *dictator* azonnal Rusellae környékére vitte előre a tábort. (6) Ide az ellenség is követte, amely az elért siker után rendkívül bízott ugyan erejében még nyílt ütközet esetén is, mégis megpróbálkozott a rómaiakkal szemben egyszer már sikeresnek bizonyult cselvetéssel is. Nem messze a római tábortól állt egy, a portyázás közben felégetett falu, félig romba dőlt házaival. (7) Az ellenség ide bújtatta el fegyvereseit, majd baromcsordákat terelt az egyik római őrállás közelébe, amely Gnaeus Fulvius *legatus* parancsnoksága alatt állt. (8) Minthogy erre a csábításra a római előőrsből senki sem mozdult, az egyik pásztor odasétált a római sáncok közvetlen közelébe, és onnan kiabált a többieknek, akik a romos falu felől csak óvatosan hajtották arra a jószágot: mire várnak, hisz nyugodtan keresztülhajthatják a csordát akár a római táboron is! (9) Néhány caerei tolmácsolta a *legatus*nak ezeket a szavakat, mire az összes római *manipulus* hevesen zúgolódni kezdett, de parancs nélkül mégsem merték elhagyni helyüket. A *legatus* felszólította az ellenség nyelvén értőket: figyeljék meg, hogy a pásztorok beszéde a vidéki vagy a városi beszédhez áll-e közelebb. (10) Amikor azt a választ kapta, hogy beszédük hangzása, külső megjelenésük és jóltápláltságuk inkább vall kifinomult, mint pásztori életmódra, így szólt: „Menjetek hát, és mondjátok meg nekik: most már felfedhetik hasztalan állított csapdájukat; a rómaiak mindent tudnak, és nemcsak fegyverrel, de többé ravaszsággal sem lehet legyőzni őket."

(11) Amikor szavai eljutottak az ellenséghez, és hírül vitték a lesben várakozóknak is, azok hirtelen előrontottak rejtekhelyükről, és a csapatok hadijelvényeik alatt kivonultak a mindenhonnan jól belátható nyílt mezőre. (12) A *legatus* úgy látta, hogy csatasoraik túl erősek ahhoz, hogy a maga őrségével feltartóztassa őket, ezért sürgős üzenetben erősítést kért a *dictator*tól, és addig is igyekezett tartani a frontot.

5.

(1) Az üzenet hallatán a *dictator* parancsot adott, hogy induljanak el a hadijelvények és nyomukban a fegyveresek. Szinte még el sem hangzott a parancs, máris teljesült. (2) A sereg egy szempillantás alatt felragadta jelvényeit és fegyvereit,

[1] Megszégyenítő büntetésül gyávaságukért.

és alig lehetett visszatartani, hogy futva ne induljon rohamra. Lelkesedésüket éppúgy növelte a bosszúvágy a nemrég elszenvedett vereségért, mint az egyre elkeseredettebbé váló küzdelem mind jobban kivehető zaja. (3) Egymást sürgették tehát, és gyorsabb haladásra buzdították a jelvényhordozókat. A *dictator* azonban, minél inkább látta rajtuk az igyekezetet, annál inkább visszafogta és lassúbb haladásra kényszerítette a menetoszlopot. (4) Ezzel szemben az etruszkok, akik az összecsapás kezdetén kivonultak, már teljes számban ott voltak az ütközetben. A *dictator*hoz egyre-másra érkeztek a hírnökök, hogy az etruszkok az összes légiójukat harcba vezényelték, és a rómaiak már nem tudnak sokáig ellenállni. Egy magaslatról lenézve maga is meggyőződhetett az őrség szorongatott helyzetéről. (5) De szilárdan bízott abban, hogy a *legatus* még bírja egy ideig, ő pedig elég közel van ahhoz, hogy megmenthesse; a lehető legjobban ki akarta fárasztani az ellenséget, hogy aztán pihent erőivel lecsapjon rá. (6) Bár lassan nyomult előre, már megfelelően kicsi volt a távolság egy rohamhoz, legalábbis a lovasság számára. Elöl a légiók haladtak hadijelvényeik alatt, hogy az ellenség ne gyanítson semmi cselt vagy váratlan meglepetést. A *dictator* azonban térközöket hagyott a gyalogos egységek között, hogy ezeken át a lovasságnak útja nyíljon a támadásra. (7) Abban a pillanatban, amikor a gyalogság csatakiáltása felharsant, a sorok között elővíharzó lovasság is rárontott az ellenségre, amelyet egyszeriben rémület fogott el, hiszen hadrendjük nem volt alkalmas egy lovasroham feltartóztatására. (8) Így, bár majdnem elkésve érkezett a segítség a csaknem körülzárt rómaiaknak, most teljesen felmentette őket a további küzdelemtől. Friss csapatok vették át a harcot, amely már nem tartott sokáig, és eredménye sem lehetett kétes. (9) A szétvert ellenség visszamenekült a táborába, de ott is meghátráltak az utánuk benyomuló rómaiak elől, és a tábor túlsó szélén zsúfolódtak össze. (10) A szűk kapukban összetorlódtak a menekülők, sokan felkapaszkodtak a töltésre és a palánkra, hátha így fentről sikeresebben védekezhetnek, vagy átmászhatnak valahogy és elmenekülhetnek. (11) Egy ponton a töltés rosszul volt ledöngölve, így a rajta állók terhe alatt az árokba omlott. Erre az etruszkok azt kiabálva, hogy maguk az istenek nyitják meg előttük a menekülés útját, kitörtek, sokkal többen fegyver nélkül, mint fegyverrel.

(12) Ebben a csatában a rómaiak újra megtörték az etruszkok erejét. A *dictator* azzal a feltétellel, hogy seregét ellátják egyévi zsolddal és két hónapra elegendő gabonával, megengedte, hogy Rómába küldjék békét kérő követeiket. (13) A békét nem kapták meg, de két évre szóló fegyverszünetet kötöttek velük. A *dictator* diadalmenetben tért vissza a Városba. Egyes történetírók szerint a *dictator* minden emlékezetes ütközet nélkül teremtett nyugalmat Etruriában, mindössze azáltal, hogy Arretiumban véget vetett a belső villongásoknak, és a Cilnius nemzetséget összebékítette a köznéppel.

(14) A *dictator*i tisztét letevő Marcus Valeriust *consul*lá választották. Egyes tudósítások szerint megválasztása úgy történt, hogy nem is pályázott, sőt jelen sem volt, és a választógyűlést egy *interrex* vezette. Abban azonban minden forrás egyetért, hogy Appuleius Pansával együtt viselte a *consul*i tisztséget.

6.

(1) Marcus Valerius és Quintus Appuleius *consul*ok idejében [300] elég békés volt a külpolitikai helyzet. Az etruszkokat nyugalomra kényszerítette háborús vereségük és a fegyverszünet. (2) A sok éven át rájuk mért vereségekkel megfékezett samnisoknak sem volt még okuk, hogy megbánják a nemrég kötött szerződést. (3) Rómában is nyugodtabb volt a köznép, mintegy tehermentesült a város, mivel a sokaság nagy részét a *coloniá*kba küldték. De hogy mégse legyen minden téren teljes a nyugalom, Quintus és Gnaeus Ogulnius nép*tribunus*ok viszályt szítottak a polgárság patrícius és plebejus vezetői között. (4) Minden alkalmat megragadtak, hogy a köznép előtt vádaskodjanak az atyák ellen, és miután egyéb kísérleteiket nem koronázta siker, olyan vállalkozásba kezdtek, amely nem az aljanépet tüzelte fel, hanem a köznép vezetőit: (5) azokat a plebejusokat, akik már *consul*ságot viseltek és diadalmenetet tartottak, és minden tisztséget elértek, kivéve a papi méltóságokat, amelyeken még nem osztozhattak a patríciusokkal. (6) Tehát törvényjavaslatot terjesztettek elő, hogy az eddigi négy *augur* és négy *pontifex* mellé, akiknek a számát úgyis éppen növelni akarták, válasszanak még öt *augur*t és négy *pontifex*et – mindet a köznépből. (7) Nem találom az okát, hogy hogyan csökkenhetett az *augur*i testület létszáma négyre – hacsak nem haltak épp meg közülük ketten –, hisz közismert, hogy a *augur*ok számának páratlannak kell lennie, hogy a három ősi törzsnek, (8) a Ramnesnek, Titiensesnek és Luceresnek[1] mind meglegyen a maga *augur*ja, vagy ha többre van szükség, mindegyik törzs papjainak számát ugyanannyival kell megszorozni. Így is tettek, amikor a négyhez még ötöt választottak, és így számukat kilencre – azaz törzsenként háromra – egészítették ki. (9) De minthogy a testületet a köznépből kellett volna kiegészíteni, az atyák ezt éppúgy nehezményezték, mint annak idején, amikor azt kellett látniuk, hogy a *consul*i méltóság mindenki prédája lesz. (10) Úgy tüntették fel a dolgot, mintha ez inkább az isteneket és nem őket magukat érintené: az istenek majd gondoskodnak róla, hogy ne szennyezzék be szent szertartásaikat; ők maguk csak azt kívánják, hogy emiatt ne érje szerencsétlenség az államot.

[1] A római nép a hagyomány szerint három törzs *(tribus)*, a Ramnes, Tities és Luceres egyesüléséből keletkezett. Lásd az I. 13. 8 jegyzetét.

(11) Mégsem tanúsítottak komoly ellenállást. Megszokták már, hogy alulmaradnak az efféle küzdelmekben, és jól látták, hogy ellenfeleik már nem azokért a magas tisztségekért küzdenek, amelyekre egykor még vágyakozni is alig mertek, hisz rég megszerezték a többszörös *consul*ságot, *censor*i tisztséget és diadalmeneteket, vagyis mindazt, amiért annak idején a sokszor bizonytalan siker reményével küzdöttek.

7.

(1) Mégis, mint mondják, leginkább Appius Claudius és Publius Decius Mus között alakult ki élénk vita arról, hogy támogassák-e a törvényjavaslatot vagy ne. (2) Miután majdnem ugyanazokat az érveket hozták fel az atyák, illetve a köznép jogi helyzetéről, mint amelyek egykor a Licinius-féle törvény mellett és ellen hangzottak el, amikor a köznép a *consul*i tisztségre támasztott igényt,[1] a hagyomány szerint Decius felidézte hallgatói előtt apja alakját,[2] (3) amint felajánlotta magát a római népért és légiókért, gabii tógában[3] állva a dárdán – a jelenlévők közül annak idején még sokan látták így. (4) A halhatatlan istenek – mondta – éppoly tisztának és feddhetetlennek találták akkor Publius Decius *consul*t, mintha tiszttársa, Titus Manlius ajánlotta volna fel magát nekik áldozatul. (5) Hát szentségtörés lett volna ezt a Publius Deciust megválasztani, hogy a római nép állami szertartásait végezze? Talán az istenek kevésbé hallgatnák meg az ő könyörgését, mint Appius Claudiusét? Appius talán tisztább szívvel mutatja be otthon személyes áldozatát, és áhítatosabban tiszteli az isteneket, mint ő? (6) Kinek lehet oka panaszra a fogadalmak miatt, amelyeket a sok-sok plebejus *consul* és *dictator* tett az állam érdekében, háborúba menet[4] vagy harc közben? (7) Vegyék csak számba, kik voltak hadvezérek az utóbbi években, amióta plebejus férfiak vezetésével és jósjeleivel folynak a háborúk, vegyék számba a diadalmeneteket: most már a plebejusok is büszkék lehetnek a közülük kikerült új nemességre. (8) Ő, Decius meg van győződve róla, hogy egy váratlan új háború esetén a *senatus* és a római nép a plebejus vezérekben sem bízna kevésbé, mint a patríciusokban.

[1] A Licinius–Sextius-féle javaslatcsomag vitájáról vö. VI. 34. 1–42. 14.

[2] Vö. VIII. 9.

[3] Lásd az V. 46. 2 jegyzetét.

[4] Mielőtt egy római főtisztségviselő háborúba indult volna, fel kellett mennie a Capitoliumra madárjóslatot kérni, majd fogadalmakat tenni Iuppiternek a hadjárat sikeréért. Csak ezután léphetett ki a *pomerium*on, a város szakrális határán túlra.

(9) „Minthogy így áll a helyzet – folytatta –, melyik isten vagy ember háborodhatna fel azon, hogy azok a férfiak, akiknek kitüntetésül *curulis*i széket és bíborszegélyes tógát, vagy pálmadíszes tunikát, hímzett tógát, diadalkoszorút és babérkoszorút adtatok, és akiknek házát az ellenségtől zsákmányolt fegyverek kifüggesztésével emeltétek ki a többi ház közül, most ezek mellé még a *pontifex*i és *augur*i tisztség jelvényeit is megkapják? (10) Aki a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter öltözetével ékesen, aranyozott kocsin vonult a Városon át fel a Capitoliumra, azt nem láthatják kezében áldozati csészével és *lituus*szal, nem ölheti le az áldozati állatot befedett fejjel, nem figyelheti a magaslatról a jósjeleket? (11) Képmása alatt egykor majd megütközés nélkül fogják olvasni a *consul*i, *censor*i tisztséget és a diadalmenetet, de ha ezekhez a *pontifex*i vagy *augur*i tisztséget is hozzáteszitek, azt már nem bírja majd az olvasók szeme? (12) Remélem – meg ne haragudjanak az istenek –, a római nép jóindulatának köszönhetően eljutottunk odáig, hogy a papi hivataloknak, ha méltónak találnak bennünket ezekre, nem szerzünk kevesebb megbecsülést, mint amennyit általuk kapunk, és inkább az istenek, mint a magunk kedvéért törekszünk arra, hogy akiket eddig magánemberként tiszteltünk, azoknak az állam nevében is szolgálhassunk.

8.

(1) De miért is beszéltem eddig úgy, mintha a papi tisztségek ügyében a patríciusok álláspontja kikezdhetetlen volna, és nem volna máris birtokunkban az egyik legjelentősebb papi méltóság? (2) Hisz plebejusokat látunk a szent cselekményekért felelős *decemvir*ek között:[1] ők értelmezik a Sibylla-jóslatokat és a római népnek szóló jövendöléseket, ugyancsak ők vezetik az Apollo tiszteletére rendezett áldozatokat és egyéb szertartásokat. (3) Akkor sem érte a patríciusokat semmi sérelem attól, hogy a szent cselekményekért felelős duumvirek számát a plebejusokra való tekintettel megemelték. Most sem azért akarja ez a derék és vállalkozó szellemű *tribunus*, hogy az *augur*ok testületét még öt, a *pontifex*ekét pedig négy hellyel gyarapítsák a plebejusok számára, (4) hogy titeket, Appius, kiszorítsanak onnan, hanem azért, hogy mint más, emberi ügyekben, az istenek szolgálatában is erejükhöz képest segítségetekre legyenek. (5) Nem kell amiatt pirulnod, Appius, hogy az lesz társad a papi hivatalban, aki már eddig is tiszttársad lehetett a censori vagy *consul*i tisztségben, és aki éppúgy lehet a *dictator*od, te meg az ő lovassági főparancsnoka, mint megfordítva. (6) A régi nagy patríciusok befogadták maguk közé a ti főrangú nemzetségetek ősét, azt a szabin jöttmentet, akit tetszésetek szerint nevezhetünk Attius Claususnak

[1] Vö. VI. 42. 2.

vagy Appius Claudiusnak,[1] úgyhogy te csak ne viszolyogj attól, hogy befogadj minket a papok közé. (7) Sok múltbeli dicsőséget hozunk magunkkal, sőt mindent, amire ti oly büszkék vagytok: Lucius Sextius volt az első plebejus *consul*, (8) Gaius Licinius Stolo az első lovassági főparancsnok,[2] Gaius Marcius Rutilus az első *dictator* és censor, Quintus Publilius Philo az első *praetor*. (9) Minden egyes alkalommal végighallgattuk ugyanazt: hogy csak ti kérhettek madárjóslatot, csak nektek van családfátok, csak benneteket illethet meg jogszerűen háborúban és békében a főhatalom és a jósjelkérés joga. A plebejusok eddig mindkét jogot éppen olyan szerencsével gyakorolták, mint a patríciusok, és ez a jövőben is így lesz. (10) Hallottátok már hírét, hogy az első patríciusok nem az égből pottyantak, hanem azok kerülhettek közéjük, akik meg tudták nevezni az apjukat[3] – ami mindössze annyit jelent, hogy szabad szülőktől származtak? (11) Nos, én egy *consul*t tudok apámként megnevezni, a fiam pedig már egy *consul* nagyapával is dicsekedhet majd. A dolog lényege az, polgárok, hogy megszerezzük mindazt, amiből kizártak bennünket. (12) A patríciusok pedig csak viszálykodni akarnak, a küzdelem eredménye nem is érdekli őket. Én úgy vélem, hogy – szolgáljon ez magatoknak és az államnak egyaránt javára, békéjére, boldogulására – meg kell szavaznotok ezt a törvényjavaslatot."

9.

(1) A nép követelte, hogy azonnal szólítsák szavazásra a *tribus*okat, és nem volt kétséges, hogy a javaslatot megszavazzák. A *tribunus*i tiltakozás miatt azonban ez a nap veszendőbe ment. (2) Másnap a *tribunus*okat sikerült megfélemlíteni, így a nép nagy szótöbbséggel elfogadta a törvényt. *Pontifex*ekké választották a javaslatot támogató Publius Decius Must, valamint Publius Sempronius Sophust, Gaius Marcius Rutilust és Marcus Livius Dentert. A köznépből választott öt *augur* pedig Gaius Genucius, Publius Aelius Paetus, Marcus Minucius Faesus, Gaius Marcius és Titus Publilius lett. Így a *pontifex*ek száma nyolc, az *augur*oké kilenc lett.

(3) Ebben az évben terjesztette elő Marcus Valerius *consul* a néphez való fellebbezésről szóló, az eddigieknél több szankciót tartalmazó törvényjavaslatot.

[1] Célzás arra, hogy a patrícius kiváltságokat most annyira védő Claudius család őse – szabin nevén Attius Clausus, későbbi, római nevén Appius Claudius – annak idején, amikor a szabinoktól Rómába menekült, maga is befogadott idegen volt (II. 16. 3–5).

[2] Lásd a VI. 39. 3 jegyzetét.

[3] Népetimológián alapuló, lefordíthatatlan szójáték a *patricius* és a *patrem ciere* ('apát megnevezni') kifejezés között.

A királyok elűzése óta harmadszor hoztak erről törvényt,[1] és mindig ugyanaz a család terjesztette elő. (4) Gondolom, azért kellett többször megújítani, mert néhány ember befolyása erősebbnek bizonyult, mint a köznép szabadsága. Mégis úgy tűnik, csak a Porcius-féle törvény[2] védte meg a polgárokat a testi fenyítéstől azáltal, hogy súlyos büntetést szabott ki arra, aki római polgárt megvesszőz vagy megöl. (5) A Valerius-féle törvény kimondja ugyan, hogy aki a néphez fellebbez, azt tilos megvesszőzni vagy lefejezni, de ehhez csak annyit fűz hozzá, hogy „helytelenül jár el", aki e tilalmat megszegi.[3] (6) Úgy hiszem, az idő tájt még volt akkora szégyenérzet az emberekben, hogy ennyi is kellőképp kötelezte őket a törvény megtartására, ma viszont ez már csak félkomoly fenyegetés volna.

(7) Ugyanez a *consul* nem túl emlékezetes háborút vívott a fellázadt aequusok ellen, akiknek a régi dicsőségből már csak büszkeségük maradt meg. (8) Appuleius, a másik *consul* Umbriában körülzárta Nequinumot. A város azonban magas, az egyik irányból szakadék védte helyen feküdt – a mai Narnia helyén –, így sem rohammal, sem ostromművekkel nem lehetett bevenni.

(9) Így aztán a félbemaradt ostromot az új *consul*ok, Marcus Fulvius Paetus és Titus Manlius Torquatus folytatták [299]. (10) Macer Licinius és Tubero tudósítása szerint erre az évre a *centuriá*k egyhangúlag Quintus Fabiust választották *consul*nak, noha nem is pályázott; de ő maga azt javasolta, hogy inkább majd egy háborúkkal terheltebb évre válasszák *consul*á, (11) ebben az évben pedig nagyobb hasznára lehet az államnak, ha a Városban visel tisztséget. Így, miután sejteni engedte, hogy mit szeretne inkább, Lucius Papirius Cursorral együtt *aedilis curulis*szé választották, noha erre a tisztségre sem pályázott. (12) Ezt sem merem azonban határozottan állítani, mert Piso, egy régebbi évkönyvíró szerint ebben az évben Gnaeus Domitius Calvinus (Gnaeus fia) és Spurius Carvilius Maximus (Quintus fia) volt *curulis aedilis*. (13) Valószínűleg a Maximus melléknév okozta az *aedilis*ekkel kapcsolatos félreértést, és ennek nyomán kevertek ki az *aedilis*- és a *consul*választó gyűlésből egy, a tévedéssel összhangban lévő történetet.

(14) Ebben az évben Publius Sempronius Sophus és Publius Sulpicius Saverrio *censor*ok elvégezték a vagyonbecslést és tisztító szertartást, a *tribus*ok számát pedig kettővel, az Aniensis és a Teretina *tribus*okkal gyarapították. Ennyi történt Rómában.

[1] Az előző két alkalom Kr. e. 509-ben és 449-ben volt (vö. II. 8. 2–3 és III. 55. 4–5).

[2] Nem lehet biztosan tudni, hány Porcius-féle törvény született a köztársaságkorban ebben a tárgyban, és pontosan ki tette a javaslatot rájuk. Az egyik esélyes jelölt az idősebb M. Porcius Cato (*praetor*ként 198-ban vagy *consul*ként 195-ben), a másik P. Porcius Laeca 110/109-ben (mellette numizmatikai érvek szólnak).

[3] Ennek természetesen lehettek további következményei is, pl. *censor*i megbélyegzés vagy beperelés.

10.

(1) Miközben Nequinumnál erélytelen ostromzárral telt az idő, két városbeli, akiknek a háza a városfallal épült egybe, föld alatti folyosót ásott, és, titokban kijutott a római előőrsökhöz. (2) A *consul*ok színe elé vezették őket, ahol kijelentették, hogy hajlandóak egy fegyveres csapatot bejuttatni a város falai mögé. (3) Ez nem tűnt megvetendő ajánlatnak, de olyannak sem, amelynek vakon lehet hinni. Az egyik polgárt túszként visszatartották, és a másikkal két felderítőt küldtek be az alagúton át. (4) Miután ezek révén kellőképpen tájékozódtak a helyzetről, éjszaka a szökevény vezetésével 300 fegyveres hatolt be a városba, akik megszállták és feltörték a legközelebbi kaput. A *consul* és a római hadsereg harc nélkül vonult be a városba. (5) Így került Nequinum a római nép hatalmába. Az umbriaiak féken tartására *coloniá*t alapítottak itt, amelyet az ottani folyó nevéről Narniának neveztek el.[1] A sereg gazdag zsákmánnyal tért vissza Rómába.

(6) Ebben az évben az etruszkok, semmibe véve a fegyverszünetet, háborúra készülődtek. Szándékuktól azonban egy időre eltérítették őket a határaikon nagy sereggel benyomuló gallok. (7) Az etruszkok a megoldás kulcsát a pénzben látták, aminek bővében voltak: megpróbálták a gallokat ellenségből szövetségessé tenni, hogy az ő seregük támogatásával harcolhassanak a rómaiak ellen. (8) A barbárok nem idegenkedtek a szövetségtől, csak a fizetségben kellett megállapodni. Miután megegyezés született, és a gallok megkapták a kialkudott összeget, az etruszkok mindent előkészítettek a háborúra, majd felszólították őket, hogy tartsanak velük. Erre a gallok letagadták, hogy annak fejében kapták volna a pénzt, hogy hadba vonuljanak a rómaiak ellen. (9) Amit kaptak – mondták –, azért kapták, hogy ne pusztítsák az etruszk földet, és ne zaklassák fegyverrel a földműveseket. (10) De ha az etruszkok mindenáron azt szeretnék, ők hajlandóak mellettük katonáskodni, de annak az az ára, hogy megkapják az etruszk föld egy részét, ahol végre állandó lakóhelyhez juthatnak.

(11) Az etruszk népek többször is megtanácskozták a dolgot, de nem jutottak semmire. Nem annyira az zavarta őket, hogy le kell mondaniuk területük egy részéről, de mindegyikük borzadt attól, hogy ilyen vad népet telepítsen maga mellé szomszédnak. (12) Így hát szélnek eresztették a gallokat, akik elvonultak a fáradság és kockázat nélkül szerzett rengeteg pénzzel. Rómában nagy rémületet keltett az etruszk háborúhoz társuló gall készülődés híre, így annál kevésbé haboztak szerződést kötni a picenumiak népével.[2]

[1] Narnia folyója a Nar. Az átnevezés hátterében az állhatott, hogy az eredeti Nequinum névből a római fül a rossz óment hordozó *nequam* ('haszontalan') vagy *nequeo* ('képtelen vagyok') szavakat vélte kihallani.

[2] Picenum a gall senók településterületével volt határos, így a rómaiak számára fontos ütközőzónaként szolgálhatott.

11.

(1) Az etruszkok elleni háború vezetése sorshúzással Titus Manlius *consul*nak jutott. De alighogy megérkezett az ellenség földjére, egy lovassági hadgyakorlat közben lezuhant a lováról, amikor vágtából próbált fordulni, és kis híján ott lehelte ki lelkét. A szerencsétlenség után harmadnapra meg is halt. (2) Az etruszkok rögtön bátorságra kaptak, mert ezt a fordulatot a háborúra vonatkozó kedvező előjelnek tekintették, és azt mondogatták, az istenek szálltak harcba értük. (3) Rómában nagy szomorúságot keltett, hogy elveszítették ezt a nagy embert, ráadásul épp a legrosszabbkor. Az atyák csak azért mondtak le arról, hogy *dictator*t neveztessenek ki, mert az új *consul* megválasztására összehívott gyűlés véleménye megegyezett a vezetők óhajával. (4) Az összes *centuria*, az összes szavazat Marcus Valeriust választotta meg *consul*nak, akit a *senatus dictator*rá akart kineveztetni. Tüstént el is küldték a sereghez Etruriába. (5) Érkezése annyira lefékezte az etruszkokat, hogy nem is merészkedtek a sáncaikon kívülre, és mintegy önnön félelmük vont köréjük ostromzárat. (6) Az új *consul* még azzal sem tudta őket ütközetre provokálni, hogy végigpusztította földjeiket, felégette házaikat, lángba borítva nemcsak a tanyákat, hanem még sűrűn lakott falvakat is.

(7) Míg ez a háború a vártnál vontatottabban folyt, új szövetségeseink, a picenumiak egy újabb háborúról adtak hírt, amely joggal ígérkezett félelmesnek a sok kölcsönös vereség miatt: jelentették, hogy a samnisok fegyverkeznek, újra akarják kezdeni a háborút, és őket is csatlakozásra szólították fel. (8) A *senatus* köszönetet mondott a picenumiaknak, és az atyákat most már sokkal inkább a samniumi, mint az etruriai helyzet kezdte aggasztani.

(9) A polgárokat a gabonaárak emelkedése is nyugtalanította. Azok a történetírók, akik szerint ebben az évben Fabius Maximus *aedilis* volt, arról tudósítanak, hogy komoly ínség köszöntött volna be, ha ő nem rendel gabonát, nem gondoskodik a szállításról és a szétosztásról, ezáltal a belügyek intézésében is bizonyságot téve háborús időkben már annyiszor kipróbált rátermettségéről.

(10) Ebben az évben – nem jegyezték fel, miért – *interregnum*ot vezettek be. *Interrex* volt Appius Claudius, majd Publius Sulpicius. Ez utóbbi tartotta meg a *consul*választó gyűlést, amelyen Lucius Cornelius Scipiót[1] és Gnaeus Fulviust választották *consul*lá [298].

(11) Az új év elején lucaniai követek járultak az új *consul*ok elé, és elpanaszolták, hogy a samnisok, miután csábító ajánlataikkal nem tudták őket fegy-

[1] L. Cornelius Scipio Barbatus volt a Scipio család első tagja, akit a Via Appia melletti Scipio-kriptában temettek el; a sírfelirata is ránk maradt (CIL I^2 6–7).

vertársaikká tenni, hadsereggel támadtak rájuk, és most a területüket pusztítják, háborúval akarva őket belekényszeríteni a háborúba. (12) A lucaniai nép – mondták a követek – épp eleget hibázott már azelőtt; most azonban kőkeményen elhatározták magukat, hogy, történjen velük bármi, soha nem fogják többé megsérteni a rómaiakat. (13) Arra kérik az atyákat, hogy vegyék oltalmukba a lucaniaiakat, és védjék meg őket a samnisok erőszakos önkényeskedésétől. Noha a samnisok ellen megkezdett háború amúgy is a rómaiak iránti hűségre kényszeríti őket, készek túszokat is adni.

12.

(1) A *senatus* nem sokáig tanácskozott: egytől egyig úgy vélték, hogy a lucaniaiakkal szövetséget kell kötni, a samnisoktól pedig jóvátételt követelni. (2) A lucaniaiakat jóindulatukról biztosították válaszukban, és szerződést kötöttek velük. A samnisokat a *fetialis* papok útján felszólították, hogy vonuljanak ki Róma szövetségeseinek földjéről, vonják vissza seregüket a lucaniai területekről. A samnisok azonban küldöttséget menesztettek a papok elé azzal az üzenettel, hogy ha Samniumban bármely gyűlésen megjelennek, azt nem viszik el szárazon. (3) Ennek hallatán Rómában az atyák és a nép egyaránt a hadüzenet mellett döntöttek. A *consul*ok megosztoztak a feladatokon: Scipiónak jutott Etruria, Fulviusnak Samnium, és ki-ki elindult a maga háborújába.

(4) Scipio, aki azt várta, hogy a háború éppen úgy el fog húzódni, mint előző évben, Volaterraenál szembetalálta magát a csatára felsorakozott ellenséggel. (5) Szinte egész napon át tartott a mindkét félnek súlyos veszteségeket okozó küzdelem, és úgy szállt le az éjszaka, hogy nem tudták, kié a diadal. Csak másnapra derült ki, hogy melyikük a győztes, melyikük a legyőzött: az etruszkok az éjszaka csendjében elhagyták táborukat. (6) Amikor a csatára kivonuló rómaiak látták, hogy az ellenség átengedte nekik a győzelmet távozásával, továbbmentek az üres táborig, birtokba vették, és hatalmas zsákmányt szedtek össze, hiszen állandó tábor volt, és pánikszerűen hagyta ott az ellenség. (7) Azután visszatértek a faliscus területre, a málhát Faleriiben hagyták kis létszámú őrség védelme alatt, és könnyen mozgó csapataikkal tovább dúlták az ellenség földjét. (8) Tűzzel-vassal végigpusztítottak mindent, mindenünnen zsákmányt hajtottak el. Nemcsak hogy lecsupaszítva hagyták ott a földet az ellenségnek, de felgyújtották az erődítményeket és a falvakat is; csak a városokat nem vették ostrom alá, ahová az etruszkok rémületükben behúzódtak.

(9) Gnaeus Fulvius *consul* Samniumban, Bovianumnál ragyogó küzdelemben vitathatatlan győzelmet aratott. Ezután megtámadta Bovianumot, majd nemsokára rohammal bevette Aufidenát is.

13.

(1) Ugyanebben az évben *coloniát* alapítottak az aequicolusok területén fekvő Carseoliban.[1] Fulvius *consul* diadalmenetet tartott a samnisok fölött. (2) Közvetlenül a *consul*választó gyűlés előtt elterjedt a hír, hogy az etruszkok és a samnisok roppant seregeket szerveznek; (3) minden gyűlésen nyíltan szemrehányást tesznek az etruszkok vezetőinek, amiért a gallokat nem vonták be bármi áron a háborúba, a samnis tisztségviselőknek pedig azért, mert a lucaniaiak ellen szervezett sereggel a rómaiakat akarták megállítani (4) – egyszóval az ellenség a maga és szövetségesei haderejét mozgósítva készül a háborúra, és Rómára nagyon egyenlőtlen küzdelem vár.

(5) E rémisztő hírek közepette, noha kiváló férfiak pályáztak a *consul*i tisztségre, minden tekintet Quintus Fabius Maximusra irányult, bár ő nem is pályázott, sőt amikor észrevette, hogy őfelé hajlik a közhangulat, még tiltakozott is, (6) mondván: Miért zaklatnak egy öregembert, aki már eleget fáradozott, és el is nyerte erőfeszítései jutalmát? Sem a teste, sem a szelleme nem a régi többé, a szerencsétől pedig már egyenesen fél, nehogy valamelyik isten úgy találja, túl nagy és tartós volt számára, és már-már túllépi a halandók számára megszabott korlátokat. (7) Ő utolérte dicsőségben a nála öregebbeket, és most örömmel látja, amint mások nőnek fel az ő dicsőségéhez. Rómában a magas méltóságok nyitva állnak a legkiválóbb férfiak előtt, és mindig akad, aki méltón viselje őket.

(8) Mértéktartása csak fokozta a nép eleve megalapozott rokonszenvét. Fabius úgy vélte, hogy törvénytiszteletükre hivatkozva mérsékelheti lelkesedésüket, ezért felolvastatta a törvényt, amely szerint ugyanazt a személyt tíz éven belül nem lehet másodízben is *consul*nak megválasztani.[2] (9) A nagy zajban alig lehetett hallani a szöveget, a nép*tribunus*ok pedig kijelentették, hogy ez nem lehet akadály: ők majd a nép elé terjesztik, hogy Fabiust oldják fel a törvények hatálya alól. (10) De ő továbbra is makacsul tiltakozott: Mire jó törvényeket hozni, ha azok szegik meg őket, akik hozták? (11) Manapság már nem a törvények irányítanak, hanem azokat irányítják?

A nép mindennek ellenére megkezdte a szavazást, és minden egyes behívott *centuria* egyértelműen Fabiusra szavazott. (12) Ekkor végül engedett a polgárság egyhangú akaratának. „Az istenek adják áldásukat arra – mondta –, amit cselekedtek és cselekedni akartok, polgárok! Minthogy velem ezután tetszésetek szerint rendelkeztek, kérlek, tiszttársam megválasztásánál vegyétek figyelembe

[1] Vö. X. 3. 2.

[2] Ezt a 342-es Genucius-féle néphatározatok egyike mondta ki (VII. 42. 2). Fabius azonban nehezen hivatkozhatott erre, hiszen előző *consul*sága óta (Kr. e. 308) éppen most telt el a törvény szabta tíz év.

óhajomat. (13) Kérlek, válasszátok meg mellém *consul*nak Publius Deciust, jól bevált tiszttársamat, akivel oly egyetértésben viseltük hivatalunkat, és aki méltó hozzátok és apjához."[1] Javaslatát helyénvalónak találták, és a hátralévő *centuriá*k mind Quintus Fabiust és Publius Deciust választották *consul*nak.

(14) Ebben az évben az *aedilis*ek sok polgárt idéztek törvénybe, amiért nagyobb volt a birtokuk a törvény által engedélyezett felső határnál.[2] Szinte senki sem tudta a vád alól tisztázni magát. Így sikerült komoly gátat vetni a mértéktelen kapzsiságnak.

14.

(1) Az új *consul*ok, Quintus Fabius Maximus (negyedszer) és Publius Decius Mus (harmadszor) [297], éppen azt tervezgették, hogy egyikük a samnisokat, (2) másikuk az etruszkokat választja feladatnak, továbbá hogy melyik háborúba mennyi csapat kell, és melyiknek melyikük lenne alkalmasabb vezére, amikor követek érkeztek Sutriumból, Nepetéből és Faleriiből, (3) és jelentették, hogy Etruria népei gyűléseiken a békekérésről tanácskoznak. Erre a *consul*ok teljes haderejükkel Samnium ellen fordultak. (4) Elindultak, és hogy az utánpótlást megkönnyítsék, az ellenség pedig minél kevésbé sejtse, honnan tör rá a háború, Fabius Sora, Decius pedig a sidicinusok területén át vezette légióit Samniumba.

(5) Ellenséges földre érve mindkettőjük csapatai szétszéledtek, és pusztítva nyomultak előre. De felderítésük még messzebbre terjedt, mint pusztításuk, (6) ezért nem kerülte el a figyelmüket, hogy az ellenség a Tifernus mellett egy rejtett völgyben csatára sorakozva csak arra vár, hogy fentről megtámadhassa az oda bevonuló rómaiakat. (7) Fabius a málhát félrerakatta egy biztos helyre, csekély őrizet mellett, és előre figyelmeztetve katonáit a rájuk váró ütközetre, négyszögletes menetoszlopban nyomult az ellenség már ismert rejtekhelye felé. (8) A samnisok letettek a váratlan rajtaütés reményéről, és ha már egyszer úgyis nyílt csatában kellett döntésre vinniük a dolgot, maguk is inkább szabályos ütközetet akartak vívni. Leereszkedtek hát a síkságra, és a szerencsére bízták magukat, inkább elszántan, mint jó reménységgel. (9) De – akár mert a samnisok minden törzsének színe-javát sorozták be seregükbe, akár mert a sorsdöntő csata kockázata megsokszorozta bátorságukat – a nyílt terepen is félelmetes ellenfélnek bizonyultak.

(10) Fabius, látva, hogy az ellenséget sehol sem sikerül visszaszorítani, utasította két fiát, Maximust és Marcus Valeriust (mindkettő katonai *tribunus* volt),

[1] Decius apja, Publius Decius Mus 340-ben feláldozta magát a római sereg győzelméért (VIII. 9.). Az ifjabb Decius előzőleg 308-ban volt Fabius *consul*társa (IX. 41. 1).

[2] A Kr. e. 367-ben hozott *Lex Licinia Sextia* szerint (VI. 35. 5).

akik vele lovagoltak ki az első vonalba, hogy induljanak a lovassághoz, és buzdítsák őket: (11) Ha emlékeznek olyan esetre, amikor az állam sorsa a lovasságtól függött, akkor most szedjék össze erejüket, és így bizonyítsák rendjük legyőzhetetlen dicsőségét! A gyalogosok harcában az ellenség mozdulatlanul helytáll, (12) így a rómaiak már csak a lovasság támadásában bizakodhatnak. – Magát a két ifjút is név szerint szólította meg, egyformán nyájasan, elhalmozva őket dicsérettel és ígéretekkel. (13) Mivel azonban tartani lehetett tőle, hogy ez a rohamkísérlet sem vezet sikerre, úgy vélte, hogy ahol az erő csődöt mond, ott ésszel kell boldogulni. (14) Megparancsolta *legatus*ának, Scipiónak, hogy vonja vissza a csatasorból az I. légió *hastatus*ait, a lehető legnagyobb titokban vigye őket kerülőúton a szomszédos hegyekbe, majd egy takarásban lévő lejtőn hatoljanak fel a magaslatokra, és hirtelen jelenjenek meg az ellenség hátában. (15) A *tribunus*ok vezetésével váratlanul a hadijelvények elé száguldó lovasok nem sokkal kisebb felfordulást okoztak saját soraikban, mint az ellenség között. (16) A samnis csatasor rendíthetetlenül állta a nekik vágtató lovas*turmá*k rohamát, lehetetlen volt bárhol is visszanyomni vagy áttörni. A lovasok a sikertelen vállalkozás után visszahúzódtak a hadijelvények mögé, és kivonták magukat a harcból. (17) Erre az ellenség harci kedve alaposan megnőtt. Az első vonal nem is bírta volna a hosszúra nyúlt küzdelmet és a samnisoknak az önbizalomtól megsokszorozódó erejét – ám ekkor a *consul* parancsára a második vonal lépett az első helyébe. (18) A pihent erők megállították a már-már előretörő samnisokat, akiket a hegyeken a legjobbkor feltűnő hadijelvények és a felhangzó csatakiáltás nemcsak valóságos félelemmel rémítettek meg. (19) Fabius ugyanis felkiáltott, hogy megérkezett tiszttársa, Decius, mire a katonák is ujjongani kezdtek örömükben, hogy itt van a másik *consul*, itt vannak a légiók. A rómaiak számára hasznos tévedés a samnisokat fejvesztett félelemmel töltötte el: (20) ugyancsak megijedtek, hogy az újonnan érkezett, pihent sereg legyűri majd őket, hiszen már kimerültek. (21) Minthogy csapataik szétszóródva menekültek, kevesebbet vágtak le közülük, mint ilyen nagy győzelemnél várni lehetett. 3400 volt az elesettek száma, a foglyoké mintegy 830, a zsákmányolt hadijelvényeké pedig 23.

15.

(1) Az apuliaiak csata előtt egyesültek volna a samnisokkal, ha Publius Decius *consul* Maleventumnál nem üt velük szemben tábort, ütközetre nem kényszeríti és szét nem veri őket. (2) Ez a csata is inkább futásba, mint vérengzésbe torkollott: 2000 apuliait öltek meg. Decius nem is vette többé komolyan ezt az ellenséget, hanem Samniumba vezette légióit. (3) Itt a két *consul*i sereg, más-más irányban vonulva, öt hónap alatt mindent elpusztított. (4) Decius 45, a másik *consul* 86 helyen ütött tábort. (5) Nemcsak a sáncok és árkok nyomai maradtak

utánuk, hanem sokkal szembetűnőbb emlékek is: a körös-körül letarolt vidék. (6) Fabius Cimetra városát is elfoglalta. Itt 2900 katonát ejtettek foglyul, harc közben pedig mintegy 920-at öltek meg.

(7) Ezután Fabius elutazott Rómába a választógyűlésre, amelyet igyekezett minél hamarabb lebonyolítani. Mivel az először szólított *centuriá*k egybehangzóan Quintus Fabiust választották meg *consul*nak, (8) a másik pályázó, a vállalkozó kedvű és becsvágyó Appius Claudius a maga és az egész nemesség minden befolyását latba vetette, hogy Fabius mellé őt válasszák *consul*nak. Mindezt nem is annyira saját előrejutása kedvéért tette, inkább azért, hogy mindkét helyet a patríciusok nyerjék el. (9) Fabius először nagyjából a múlt évben már felhozott érveket hangoztatva próbált visszalépni. De az egész nemesség a széke köré sereglett, kérve kérték, emelje fel a *consul*i méltóságot a plebejus posványból, és szerezze vissza mind a tisztség, mind a patrícius nemzetségek régi tekintélyét. (10) Fabius csendre intette őket, és higgadt szavakkal lecsillapította indulataikat: ha úgy látta volna, hogy nem őt, hanem mást akarnak *consul*lá tenni, szívesen kieszközölte volna két patrícius jelölését; (11) így azonban, mivel a lehető legrosszabb példát szolgáltatná a törvények ilyen felrúgása, nem tekinti érvényesnek saját jelölését. (12) Így a plebejus Lucius Volumnius lett *consul* Appius Claudiusszal [296], akik már korábban is viselték együtt ezt a tisztséget.[1] Fabiusnak pedig szemére hányta a nemesség, hogy nem akarta tiszttársául Appius Claudiust, aki kétségtelenül sokkal jobban ért nála az ékesszóláshoz és az államügyek intézéséhez.

16.

(1) A választás után hat hónapra meghosszabbították a régi *consul*ok parancsnoki tisztségét, és megbízták őket, hogy folytassák a háborút Samniumban. (2) Így Publius Decius, akit tiszttársa még *consul*ként hagyott Samniumban, a következő évben, Lucius Volumnius és Appius Claudius *consul*sága alatt pro*consul*ként is tovább pusztította a földeket, míg csak ki nem űzte a területről a samnis hadsereget, amely sehol nem vállalt csatát.[2] (3) A samnisok Etruriába menekültek, és úgy vélve, hogy amit sűrű követjárásokkal hasztalan próbáltak elérni, most – ekkora fegyveres sereggel és a kérést fenyegetéssel vegyítve – hatékonyabban kikényszeríthetik, követelték, hogy hívják tanácsba az etruszk vezetőket. (4) Amikor a tanács összeült, a samnisok előadták, hány éve harcolnak szabadságu-

[1] Kr. e. 307-ben (IX. 42. 2–9)

[2] Kevéssé valószínű, hogy a samnis sereg távozása valóban menekülés lett volna. A római történetírás valószínűleg így szépítette azt a tényt, hogy a rómaiak nem tudták megakadályozni, hogy a samnisok katonai támogatást nyújtsanak az etruszk–umber szövetségnek.

kért a rómaiakkal; mindent megpróbáltak, hátha sikerül saját erejükből végigvinni ezt a hatalmas háborút, (5) legfeljebb szomszédaiktól kértek jelentéktelen segédcsapatokat. Békéért folyamodtak a rómaiakhoz, mert a háborút nem bírták tovább erővel; majd ismét megkezdték a harcot, mert nyomasztóbb volt a béke a szolgaságban, mint szabadságban a háború. (6) Egyetlen és utolsó reményüket az etruszkok jelentik. Tudják, hogy az etruszkok Itália fegyverben, vitézben, kincsekben leggazdagabb népe; szomszédaik a vasban-fegyverben született gallok, ez a természetétől fogva is, de a rómaiak ellen különösen harcias nép, akik joggal dicsekednek azzal, hogy leigázták a rómaiakat, és azok aranyért váltották meg magukat. (7) Ha van az etruszkokban annyi bátorság, mint egykor Porsennában és őseikben volt, semmi sem hiányzik ahhoz, hogy a rómaiakat teljesen kiszorítsák a Tiberisen inneni területről,[1] és arra kényszerítsék, hogy saját megmaradásukért küzdjenek, ne pedig Itália számára elviselhetetlen egyeduralmukért. (8) Most itt van nekik egy harcra kész, felszerelt, zsolddal is ellátott samnis hadsereg, amely kész azonnal követni őket, még ha Róma ostromára indulnak is.

17.

(1) Míg ezek Etruriában ilyen fennhéjázó beszéddel lázítottak, országuk lángokban állt a hátuk mögött. Publius Decius ugyanis, amikor felderítői jelentették a samnis sereg elvonulását, összehívta a haditanácsot, és így beszélt: „Miért csak a földeken vonulgatunk, faluról falura hódítva? (2) Miért nem támadunk meg erődített városokat? Samniumot már nem védelmezi hadsereg: csapataik kivonultak a területről, és önként ítélték magukat számkivetésre."

(3) Minthogy szavaival mindnyájan egyetértettek, a jól megerődített Murgantia város ostromára indult. A katonákban vezérük iránti rajongásuk és az a remény, hogy így nagyobb zsákmányra tehetnek szert, mint a földeken portyázva, akkora lelkesedést keltett, hogy egy nap alatt rohammal bevették a várost. (4) Itt 2100 samnist kerítettek be és ejtettek foglyul, és igen tekintélyes zsákmányhoz jutottak. Decius, hogy a nehéz málha ne akadályozza a menetelést, összehívatta katonáit, és így beszélt hozzájuk: (5) „Megelégedtek ezzel az egyetlen győzelemmel és ennyi zsákmánnyal? Nem kellene inkább bátorságotokhoz szabni reményeiteket? Most, hogy a számtalan csatában szétvert samnis légiókat még hazájukból is kiűztétek, a tiétek minden városuk és a városokban hátrahagyott minden érték. (6) Adjátok el ezt a holmit, és a haszon reményével csábítsátok a kereskedőket arra, hogy szegődjenek seregünk nyomába, én meg máris

[1] Etruszk oldalról nézve.

gondoskodom újabb eladnivalóról! Induljunk innen Romulea városához, ahol ennél nem nehezebb küzdelem, de tekintélyesebb zsákmány vár rátok!"

(7) A katonák kiárusították a zsákmányt, és még sürgették is vezérüket, hogy vonuljanak Romulea ellen. Itt sem volt szükség sáncokra vagy ostromgépekre: amikor a falak alá vonultak, semmi erő nem űzhette el őket onnan, és a sebtében odatámasztott létrákon ki-ki a legrövidebb úton kúszott fel a bástyákra. A várost bevették és kirabolták. (8) Mintegy 2300 katonát öltek meg, és 6000 embert ejtettek foglyul. (9) A katonák rengeteg zsákmányhoz jutottak, amit most is el kellett adniuk. Ezután, noha nem kaptak semmi pihenőt, a legnagyobb lelkesedéssel vonultak Ferentinum[1] alá. (10) Itt már több megpróbáltatás és veszély várt rájuk, mert a falakat rendkívül szívósan védelmezték, a város maga pedig sokkal jobban volt erődítve, és természettől is védettebb helyen épült. De a katonák már rákaptak a zsákmányolásra, így aztán nem ismertek akadályt. Mintegy 3000 ellenséges katonát öltek meg a falaknál; a zsákmány a seregé lett.

(11) Egyes évkönyvek e városok bevételének érdemeit nagyobbrészt Maximusnak tulajdonítják: ezek szerint Murgantiát Decius, Ferentinumot és Romuleát pedig Fabius foglalta el. (12) Mások az új *consul*oknak tulajdonítják a dicsőséget, megint mások nem mindkettőnek, hanem csak az egyiknek, Lucius Volumniusnak, mert az ő feladata volt a samnis háború.

18.

(1) Míg Samniumban így folyt a háború – akárkinek a vezetésével és jósjeleivel is –, közben Etruriában a samnis Gellius Egnatius vezetésével sok nép fogott össze, hogy félelmetes háborút kezdjen a rómaiak ellen. (2) Az etruszkok majdnem mindannyian a háború mellett szavaztak; a ragály magával sodorta Umbria szomszédos népeit is, sőt gall zsoldoscsapatokat is csalogattak magukhoz segítségül. A hatalmas tömeg a samnisok táborában gyülekezett. (3) Amikor e váratlan mozgósítás híre Rómába érkezett, Lucius Volumnius *consul* a II. és III. légióval és 15 000 főnyi szövetséges csapattal már elindult Samniumba. Ezért úgy döntöttek, hogy Appius Claudiust küldik Etruriába a lehető leghamarabb. (4) Két római légió ment vele, az I. és a IV., valamint 12 000 főnyi szövetséges sereg. Táborát az ellenség közelében állította fel.

(5) A *consul* gyors megérkezésének fő hozadéka az volt, hogy Etruria néhány népét, amelyek már-már a fegyverfogást fontolgatták, a római névtől való félelem visszariasztotta a háborútól, egyébként azonban semmi átgondolt vagy szerencsés vállalkozást nem hajtottak végre a vezérlete alatt. (6) Sokszor bocsát-

[1] Nem azonos a hasonló nevű hernicus várossal. Egyes kutatók Forentummal (vö. IX. 20. 9) azonosítják.

kozott ütközetbe kedvezőtlen helyen és időben, az ellenség pedig napról napra magabiztosabbá és kellemetlenebbé vált. Már nem sok hiányzott ahhoz, hogy a katonák bizalma megrendüljön vezérükben és viszont. (7) Három évkönyv is idézi Appius levelét, amelyben tiszttársát magához hívta Samniumból. Mégsem merném ezt bizonyosra venni, hisz éppen ez volt vita tárgya a római nép két *consul*ja között, akik már másodízben viselték együtt ezt a tisztséget: Appius tagadta, hogy írt volna, Volumnius viszont azt bizonygatta, hogy Appius levele miatt vonult oda.

(8) Volumnius már három erődöt elfoglalt Samniumban, ezekben mintegy 3000 ellenséges katonát ölt meg, körülbelül feleannyit ejtett foglyul, és Lucaniában a nemesek lelkes közreműködésével leverte a nincstelenek és plebejusok vezetésével kitört lázadást a régi sereg élén odaküldött Quintus Fabius *proconsul* segítségével. (9) Most Deciusra hagyta az ellenséges területek pusztítását, és csapataival tiszttársához sietett Etruriába, ahol mindenki örömmel fogadta.

(10) Appius magatartását, úgy gondolom, aszerint kell megítélnünk, hogy tiszta volt-e a lelkiismerete. Felháborodása jogos volt, ha valóban nem írt levelet, de ha csakugyan segítséget kért, alantas és hálátlan dolog volt ezt letagadnia. (11) Amikor tiszttársa elé ment, alig viszonozta annak üdvözletét, és így szólt hozzá: „Minden rendben, Lucius Volumnius? Hogy állnak a dolgok Samniumban? Mi késztetett arra, hogy otthagyd a rád bízott feladatot?" (12) Volumnius azt felelte, hogy Samniumban kedvezően alakul a helyzet, és azért jött el, mert tiszttársa írta, hogy jöjjön; de ha a levél hamisítvány, és nincs őrá szükség Etruriában, máris visszafordul és távozik. (13) „Menj isten hírével – felelte Appius –, ki tart vissza? Nem is ildomos, hogy míg a saját háborúddal talán el sem bírsz, azzal dicsekszel, hogy idejöttél másoknak segíteni." (14) Hercules fordítsa jóra – felelt Volumnius –, inkább vesszen kárba a fáradsága, semhogy olyasmi történjen, ami miatt Etruriában mégiscsak kevésnek bizonyul egy *consul*i hadsereg.

19.

(1) A *consul*ok már indultak volna ketten kétfelé, de körülvették őket Appius seregének *legatus*ai és *tribunus*ai. Sokan saját vezérüket kérlelték, ne utasítsa vissza tiszttársa önként felajánlott segítségét, amelyet úgyis kérni kellett volna, (2) de még többen állták el a távozó Volumnius útját, és könyörögtek, hogy a másik *consul*lal támadt kártékony vetélkedése miatt ne hagyja sorsára az államot. Ha esetleg vereséget szenvednének – mondták –, övé lesz a felelősség, aki cserbenhagyta a másikat, és nem azé, akit cserbenhagyott. (3) A helyzet most már odáig jutott, hogy akár győznek Etruriában, akár veszítenek, az Lucius Volumnius dicsősége vagy szégyene lesz. Senki nem azt fogja kérdezni, hogy mit mondott Appius, hanem hogy milyen helyzetben volt a hadsereg; (4) és ha

Appius elküldte is őt, az állam és a sereg visszatartja. Tudakolja csak meg, mit akarnak a katonák.

(5) Ilyen figyelmeztetések és könyörgések közben a tiltakozó *consul*okat szinte erővel hurcolták oda a katonák gyűlésére. Itt hosszabb beszédek hangzottak el, nagyjából ugyanolyan tartalommal, mint az imént a szűkebb körű vitában. (6) Amikor Volumnius saját igaza tudatában bebizonyította kiválóan szónokló tiszttársával szemben, hogy ő sem járatlan az ékesszólásban, Appius gúnyolódva megjegyezte: őt illeti a hála azért, (7) hogy a néma, nyelvenincs *consul* ily kiváló szónok lett, hisz első *consul*ságuk idején – legalábbis az első hónapokban – még a száját sem tudta kinyitni, most pedig már népszónoklatokat tart. (8) Mire Volumnius: „Bár inkább te tanultál volna meg tőlem talpraesetten cselekedni, mint én tőled ügyesen szónokolni!" Végül azt mondta, tesz egy javaslatot, amely majd eldönti – nem azt, hogy melyikük a jobb szónok, mert az államnak most nem szónokra van szüksége, hanem hogy melyikük a jobb hadvezér. (9) Itt van a két harci feladat, Etruria és Samnium; Appius válasszon közülük tetszése szerint, ő maga seregével akár Etruriában, akár Samniumban teljesíteni fogja kötelességét.

(10) Ekkor a katonák kiáltozni kezdtek, követelve, hogy ketten együtt vezessék a háborút Etruriában. (11) Volumnius látva, mennyire egyet akarnak, így szólt: „Minthogy egyszer már félreértettem tiszttársam szándékát, nem engedhetem meg magamnak, hogy a ti szándékotok felől bizonytalanságban maradjak. Kiáltással jelezzétek, mit akartok: elvonuljak vagy maradjak?" (12) Válaszul oly hatalmas erejű kiáltás harsant fel, hogy az ellenséget is kicsalta táborából. Fegyvert ragadtak és kivonultak az ütközetre. Volumnius is riadót fúvatott, és kivitette a táborból a zászlókat. (13) Mint mondják, Appius habozott, mert belátta, hogy akár részt vesz a harcban, akár nem, a győzelem dicsősége mindenképpen tiszttársának jut. Végül félve, hogy az ő légiói is Volumniushoz csatlakoznak, serege követelésére maga is jelt adott az indulásra.

(14) Egyik fél sem tudta kellőképpen rendezni a sorait. Gellius Egnatius samnis vezér ugyanis éppen takarmányszerző úton volt néhány *cohors*szal, és katonái inkább saját felbuzdulásukból, semmint bárkinek a vezetésével vagy parancsára indultak harcba. (15) A két római sereg vezetésében pedig nem uralkodott összhang, és nem is volt elég idejük felsorakozni. Volumnius már össze is csapott az ellenséggel, mire Appius odaért. (16) Így egyenetlen arcvonalban kezdték meg a harcot, és mintha a sors fel akarta volna cserélni az egymáshoz szokott ellenfeleket, Volumnius ellen az etruszkok támadtak, Appius ellen pedig a samnisok, vezérük távolléte miatt némi habozás után. (17) A hagyomány szerint a csata hevében Appius az első vonalban jól láthatóan égnek emelte a kezét, és így fohászkodott: „Bellona, ha ma nekünk adod a győzelmet,

én templomot ajánlok fel neked!" (18) E könyörgés után, mintha az istennő sarkallta volna, hősiességben utolérte tiszttársát, a sereg pedig vezérét. A parancsnokok híven teljesítették vezéri kötelességüket, és a katonák is lelkesen küzdöttek, nehogy a másik sereg előbb szerezze meg a győzelmet. (19) Szétverték és megfutamították hát az ellenséget, amely nemigen tudott ellenállni a megszokottnál tekintélyesebb tömegüknek. A rómaiak a hátráló ellenséget visszanyomva, a menekülőket üldözve beszorították őket a táborba. (20) Itt Gellius és a szabell *cohors*ok beavatkozása miatt kis időre ismét fellángolt a harc, de csakhamar ezeket is szétverték, és a győztesek már ostrom alá is vették a tábort. (21) Volumnius maga vezette a kapu ellen a támadást, Appius pedig újra meg újra a Győzedelmes Bellona nevét hangoztatva szította katonái lelkesedését, így hatoltak át a sáncon és az árkokon. (22) A tábort elfoglalták és kirabolták, a hatalmas zsákmányt a katonák kapták meg. 7800 ellenséges katonát mészároltak le, 2120-an pedig fogságba estek.

20.

(1) Mialatt mindkét *consul*t és a teljes római haderőt inkább az etruszk háború kötötte le, Samniumban új seregek indultak meg a római hatalom alatt lévő vidékek feldúlására, és a vesciabeliek földjén át Campaniába és a Falernus-földre behatolva igen tekintélyes zsákmányra tettek szert. (2) Volumnius erőltetett menetben sietett vissza Samniumba – ugyanis Fabius és Decius meghosszabbított fővezéri megbízása lejáróban volt –, de a samnis sereg Campania területén művelt pusztításainak hírére eltért eredeti céljától, hogy a szövetségeseket megvédje.

(3) Cales környékére érkezve maga is láthatta a pusztítás friss nyomait, és a calesiek is elmondták, hogy az ellenség a sok magával cipelt zsákmánytól már alig tudja felfejleszteni menetoszlopát, (4) ezért a vezérek már nyíltan arról beszélnek, hogy azonnal vissza kell térniük Samniumba, ott lerakni a zsákmányt, és csak azután folytatni a hadjáratot, mert ilyen túlterhelt sereggel nem lehet csatába bocsátkozni. (5) Noha mindez igen valószerűen hangzott, Volumnius biztosabb értesüléseket akart: kiküldte lovasait, hogy fogjanak el a földeken néhány szanaszét kószáló fosztogatót. (6) A foglyok vallomásából megtudta, hogy az ellenség a Volturnus folyónál táborozik, és a harmadik őrségváltás idején szándékozik felkerekedni Samnium felé.

(7) Miután a szükséges értesüléseket megszerezte, útnak indult, és az ellenségtől olyan távolságban vert tábort, hogy érkezése észrevétlen maradjon, ugyanakkor lecsaphasson a táborából kivonuló seregre. (8) Jóval hajnal előtt közelítette meg a tábort, és kiküldte néhány oszk nyelven értő emberét, hogy tájékozódjanak a fejleményekről. Ezek az éjszakai kavarodásban könnyen elvegyültek az

ellenség között, és megfigyelték, hogy a hadijelvények már kivonultak, csekély fegyveres kísérettel, a zsákmányt pedig most indítják el őrizet alatt; a menet nehézkesen mozog, mindenki csak saját érdekével törődik, nincs köztük semmiféle egyetértés, sem határozott vezetés.

(9) Az időpont igen alkalmasnak látszott a támadásra, és már a nap is felkelőben volt. Ezért megfúvatta a kürtöket, és rátámadt az ellenséges menetre. (10) A csak részben felfegyverzett és a zsákmánytól is akadályozott samnisok közül néhányan erőltetett menetbe kezdtek, maguk előtt hajtva a zsákmányt, mások megzavarodva megálltak, mert nem tudták, mi lenne biztonságosabb: továbbvonulni vagy visszatérni a táborba. Amíg tétováztak, lerohanták őket. A rómaiak már a sáncon is átjutottak, a táborban is általánossá vált az öldöklés és a zűrzavar. (11) A samnisok vonulását nemcsak az ellenséges támadás zavarta meg, hanem foglyaik váratlan lázadása is: néhányan kiszabadultak, majd kezdték eloldozni a többieket is, (12) mások a málhába csomagolt fegyvereket lopkodták ki, és a menetoszlopba vegyülve olyan kavarodást okoztak, amely jobban megrémítette a katonákat, mint maga az ütközet. (13) Egy emlékezetes hőstettet is végrehajtottak: megtámadták Statius Minaciust, az ellenség fővezérét, aki odalovagolt, hogy buzdítsa az egységeket. Szétverték a kíséretében lévő lovasokat, körülvették, elfogták, és azonmód lóháton a római *consul* elé hurcolták. (14) A csatazajra visszatért a samnis előőrs, így a már-már elveszett csata újrakezdődött, de még így sem tudtak tovább ellenállni. (15) Mintegy 6000 volt az ellenséges halottak száma, 2500 az elfogottaké, közöttük 4 katonai *tribunus*.[1] 30 hadijelvényt zsákmányoltak, és – ami a győztesek legnagyobb örömére szolgált – kiszabadítottak 7400 foglyot, sőt a szövetségesektől ejtett rengeteg zsákmányt is visszaszerezték. A tulajdonosokat rendeletben szólították fel, hogy a megadott napon jöjjenek oda, azonosítsák és vigyék el, ami az övék. (16) Mindazt, ami nem talált gazdára, a katonák kapták meg, de el kellett adniuk zsákmányrészüket, hogy a szívük csak a fegyverükhöz húzzon.

21.

(1) A Campania területét végigdúló pusztítás Rómában nagy nyugtalanságot keltett. (2) Ráadásul éppen azokban a napokban érkezett Etruriából a hír, hogy Volumnius seregének elvonulása után az etruszkok fegyvert fogtak, Gellius Egnatius, a samnis vezér pedig nemcsak az umbereket biztatja lázadásra, de a gallokat is nagy pénzösszeggel igyekszik maga mellé állítani. (3) Ezektől a hírektől megrémülve a *senatus* elrendelte, hogy hirdessenek törvénykezési szünetet, és minden rendű és rangú embert sorozzanak be. (4) Nemcsak a szabad

[1] Livius a samnis katonai rangokat is római mintára képzeli el.

polgárokat vagy a fiatalabb korosztályt eskették fel, de az öregebbekből is *cohor*-*s*okat szerveztek, sőt felszabadítottakból is alakítottak *centuriá*kat.[1] Terveket kovácsoltak a Város védelmére, amelynek teljes hatáskörű felelősévé Publius Sempronius *praetor*t tették meg. (5) A *senatus* gondjainak egy részére végül megoldást hozott Lucius Volumnius *consul* levele, amelyben hírül adta, hogy részben levágták, részben megfutamították a Campaniában pusztító sereget. (6) Ezért elrendelték, hogy a győzelem megünneplésére a *consul* nevében tartsanak hálaünnepet, feloldották a 18 napja tartó törvénykezési szünetet, és felhőtlen hangulatban meg is ülték a hálaünnepet. (7) Majd arról kezdtek tanácskozni, hogyan gondoskodjanak a samnisok által elpusztított vidék védelméről. Úgy határoztak, hogy két *coloniá*t alapítanak a vesciai vidéken és a Falernus-földön: az egyiket, Minturnaet a Liris folyó torkolatánál, (8) a másikat a Falernus-mezővel szomszédos vesciai szurdoknál, ahol a hagyomány szerint egy Szinópé nevű görög város állt, a római telepesek pedig Sinuessának nevezték el.[2] (9) A nép-*tribunus*okat megbízták, hatalmazzák fel néphatározattal Publius Sempronius *praetor*t, hogy szervezzen háromfős bizottságot a telepesek összetoborzására. (10) Nemigen akadtak azonban olyan vállalkozó szelleműek, akik feliratkoztak volna, mert az emberek úgy vélték, nem is földet kapnak, inkább állandó előőrsnek küldik ki őket egy veszélyeztetett területre.

(11) A *senatus* figyelmét elterelte ezekről a gondokról az egyre súlyosbodó etruszk háború és Appius sűrűn érkező levelei, amelyekben arra intett, ne hagyják figyelmen kívül az ott tapasztalható nyugtalanságot. (12) Négy nép köt katonai szövetséget – írta –, az etruszkok, a samnisok, az umberek és a gallok; már két tábort kellett ütniük, mert a hatalmas tömeg nem fér el egy helyen. (13) Ezért, mivel már úgyis közeledett a választások ideje, visszahívták Rómába Lucius Volumnius *consul*t, aki, mielőtt a *centuriá*kat szavazásra szólította volna, gyűlésbe hívta a népet. Hosszasan beszélt nekik az etruszk háború jelentőségéről. (14) Már akkor is – mondta –, amikor ő ott hadakozott tiszttársával együtt, oly nagy volt ez a háború, hogy egy vezér és egy sereg kevésnek bizonyult hozzá. Azóta állítólag még beavatkoztak az umberek, sőt egy hatalmas gall sereg is. (15) Tartsák szem előtt, hogy ezen a napon olyan *consul*okat választanak, akik négy nép ellen vezetik majd a hadsereget. Ő, ha nem bízna abban, hogy a római nép egyhangúlag megválasztja majd *consul*nak koruk vitathatatlanul legnagyobb hadvezérét, habozás nélkül *dictator*rá nevezte volna ki őt.

[1] Amióta Appius Claudius és Gnaeus Flavius a *libertinus*okat is besorolták a *tribus*okba (IX. 46. 11), ezek katonakötelesekké is váltak.

[2] Sinuessa állítólagos görög elődjéről az idősebb Plinius is említést tesz (*Természetrajz* III. 59), de a régészet ezt nem igazolta.

22.

(1) Nem volt kétséges, hogy mindenki teljes egyetértésben Quintus Fabiusnak szánja a tisztséget, és valóban, a legelőször felszólított, előválasztó *centuria*, majd az utánuk következők is mind az ő és Lucius Volumnius *consul*ságára szavaztak. (2) Fabius ismét elmondott egy ugyanolyan beszédet, mint két évvel azelőtt. Végül, miután az egyhangú állásfoglalás kezdte legyőzni ellenállását, kijelentette, hogy Publius Deciust akarja tiszttársául. (3) Ez volna öregkorának támasza – mondta. – Közösen viselték a censori méltóságot, a *consul*ságot kétszer is, és ez idő alatt meggyőződött róla, hogy az államnak nincs nagyobb erőssége a tiszttársak egyetértésénél. Öreges természete a hatalomban nemigen tudna már új tiszttárssal összeszokni, de azzal, akinek jellemét már ismeri, könnyebben egyeztetné elgondolásait.

(4) A *consul* maga is egyetértett vele: egyrészt ő is jól megérdemelt dicséretekkel halmozta el Publius Deciust, másrészt figyelmeztetett arra, hogy a hadviselésben a *consul*ok egyetértéséből mennyi előny, egyet nem értésükből mennyi hátrány származik, (5) hisz legutóbb is majdnem végveszélybe sodorta mindannyiukat a közte és tiszttársa között kitört viszálykodás. (6) Decius és Fabius egy szív, egy lélek – mondta –, ráadásul született katonák, tetteikkel magaslanak ki, a szócsatákban járatlanok: az ilyen férfiak valók *consul*nak. (7) Az Appius Claudius-féle ügyes, agyafúrt, a jogban és ékesszólásban jártas férfiakat inkább a Város és a Forum elöljáróivá kell megtenni, az ilyenek legyenek a *praetor*ok, ők szolgáltassanak igazságot. – (8) Így telt el a nap. Másnap a *consul* javaslatai szerint alakultak a *consul*- és *praetor*választás eredményei. (9) *Consul*nak Quintus Fabiust és Publius Deciust, *praetor*nak Appius Claudiust választották meg, mindegyiküket távollétében; Lucius Volumnius hadvezéri hatalmát pedig a *senatus* és a köznép határozata értelmében még egy évre meghosszabbították.

23.

(1) Ebben az évben sok csodajel mutatkozott. Ezek elhárítására a *senatus* két napig tartó könyörgést rendelt el, (2) amelyhez a bort és a tömjént az állam adta. A könyörgésen nők és férfiak egyaránt nagy számban vettek részt. (3) Az eseményt emlékezetessé tette az előkelő asszonyok között kitört összetűzés a Patrícius Pudicitia szentélyében,[1] amely a Forum Boariumon, Hercules kerek temploma mellett áll. (4) A matrónák ugyanis nem engedték részt venni a szertartáson a plebejus Lucius Volumnius *consul* patrícius származású feleségét, Verginiát, Aulus lányát, mondván, hogy házasságával kivált a patríciusok rendjéből. A rövid

[1] Pudicitia a szemérem istennője volt; ebben a szentélyében csak patrícius nők tisztelhették őt.

szóváltás a lobbanékony asszonyi természet miatt elkeseredett viszálykodássá fajult. (5) Verginia jogos büszkeséggel jelentette ki, hogy ő a patrícius Pudicitia szentélyébe mint patrícius származású, feddhetetlen erkölcsű nő lépett be, aki csak egy házasságot kötött, azzal, akihez szűzen hozzáadták, és semmi oka arra, hogy férje személye, tisztségei és tettei miatt szégyenkezzen. (6) Nagyszerű szavait ezután kiváló cselekedettel koronázta meg: otthonában, a Vicus Longuson elkülönített egy kisebb szentélynek elegendő helyet, ahol oltárt állíttatott. Összehívta a plebejus matrónákat, és felpanaszolva előttük a patrícius nők sértő viselkedését, kijelentette: (7) „Ezt az oltárt a plebejus Pudicitiának ajánlom fel, és felszólítalak benneteket: ahogy ebben az államban a férfiak állandóan vetekednek egymással hősiességben, (8) úgy vetekedjünk mi, családanyák tiszta erkölcsben. Mindent kövessetek el azért, hogy azt mondják az emberek: a mi oltárunkat, ha lehet, még erkölcsösebb asszonyok tisztelik még feddhetetlenebbül, mint a másikat."

(9) Nagyjából ennél az oltárnál is olyan volt a szertartásrend, mint a régebbinél: csak példás erkölcsű asszonyok áldozhattak rajta, akik csak egy férfival kötöttek házasságot. (10) Később ez a kultusz minden asszony számára hozzáférhetővé vált, akár tisztátalanok,[1] sőt nemcsak matrónák, de alacsonyabb rendhez tartozók számára is, végül pedig feledésbe merült.

(11) Ugyanebben az évben Gnaeus és Quintus Ogulnius *curulis aedilis*ek törvény elé állítottak néhány uzsorást. (12) Vagyonukat elkobozták, és az államkasszába befolyt pénzből a Capitoliumon bronzküszöböt, Iuppiter szentélyében három asztalra való ezüstedényt, az épület ormára pedig egy négyesfogaton álló Iuppiter-szobrot készítettek, a Rumina-fügefánál felállították az anyafarkas emlőjén csüggő gyermek városalapítók szobrát, a Porta Capenától Mars templomáig vezető utat[2] pedig kvadrátkövekkel burkolták. (13) Lucius Aelius Paetus és Gaius Fulvius Curvus plebejus *aedilis*ek – szintén bírságpénzből, amit az állami legelők elítélt bérlőitől[3] hajtottak be – játékokat rendeztek,[4] és Ceres templomában arany áldozati tálakat helyeztek el.

24.

(1) Ezután Quintus Fabius (ötödször) és Publius Decius (negyedszer) lettek a *consul*ok [295]. (2) Ezzel együtt háromszor viselték már együtt a *consul*i tisztet,

[1] Az adott kultusz szempontjából azok az asszonyok számítottak tisztátalannak, akik többször mentek férjhez.

[2] Ez volt a Via Appia első, mintegy 2 km-es szakasza.

[3] Valószínűleg nagyobb területen legeltettek, mint amekkorát béreltek.

[4] A Plebejus Játékokról van szó.

egyszer a censorságot,[1] és éppen olyan híressé tette őket egyetértésük, mint tetteik ragyogó dicsősége. Hogy ez az egyetértés nem maradt tartós, annak oka véleményem szerint inkább a rendek, mint a kettőjük viszálykodása volt. (3) A patríciusok ugyanis el akarták érni, hogy a sorshúzás mellőzésével Fabiusra bízzák az etruriai háborút, Decius azonban a plebejusok rábeszélésére ragaszkodott a sorsoláshoz. (4) A *senatus*ban mindenesetre vita támadt, és miután itt Fabius pártján volt a többség, az ügyet a nép elé terjesztették. A nép előtt – katonaemberek lévén, akik inkább tetteikre, mint szavaikra támaszkodnak – röviden fejtették ki véleményüket.

(5) Fabius kijelentette: megalázó lenne, ha más szedné le annak a fának a gyümölcsét, amelyet ő ültetett. Ő hatolt be a ciminusi erdőbe, ő nyitott utat az úttalan rengetegben a római háborúnak.[2] (6) Miért zaklatták őt vénember létére, ha úgyis másra akarták bízni a háborút? Majd lassanként azzal a szemrehányással is előhozakodott, hogy ellenfelet választatott maga mellé, nem pedig segítőtársat a hatalomban, és hogy Decius megunta három közös tisztségviselésük folyamán kialakult egyetértésüket. (7) Végül kijelentette: csak annyit kér, hogy ha bármilyen feladatra méltónak találják őt, akkor ebbe a háborúba küldjék. Ő elfogadta a *senatus* határozatát, és alá fogja magát vetni a nép döntésének is.

(8) Publius Decius viszont a *senatus* igazságtalan eljárását panaszolta fel. Az atyák – mondta –, amíg csak módjuk volt rá, minden követ megmozgattak, hogy a plebejusok elől elzárják a magasabb tisztségekhez vezető utat. (9) Most pedig, miután az érdem saját erejével kiküzdötte, hogy az emberek minden csoportjában megkapja az őt megillető tiszteletet, azon mesterkednek, hogy keresztülhúzzák nemcsak a nép szavazatait, de a szerencse döntéseit is, és néhány ember hatalmától tegyék függővé mindezt. (10) Eddig a *consul*ok mindig sorshúzással osztották meg a feladatokat. Most a *senatus* sorshúzás nélkül adna Fabiusnak megbízatást. (11) Ha ezt azért teszik, hogy Fabiust megtiszteljék – nos, Fabius annyi szolgálatot tett neki és az államnak, hogy ő maga is hozzájárulna dicsősége növeléséhez, de azért ne az ő megszégyenítése árán tündököljön. (12) Hisz ki ne látná világosan, hogy ha az egyetlen veszélyes és nehéz háborút a sorshúzás mellőzésével az egyik *consul*ra bízzák, azzal a másik *consul*t fölöslegesnek és hasznavehetetlennek nyilvánítják? (13) Fabius etruriai haditetteivel dicsekszik – nos, Publius Decius is szeretne dicsekedni, sőt azt a tüzet, amelyet amaz csak betemetett és otthagyott, és a lángja azóta is hirtelen fel-felcsap és elharapódzik, ő talán el is oltaná. (14) Végül: ő szívesen átengedi tiszttársának a tisztségeket és jutalmakat is kora és méltósága iránti tiszteletből, de ahol veszedelemről és

[1] Kr. e. 308-ban és 297-ben, illetve 304-ben.
[2] Vö. IX. 35. 1–40. 21.

harcról van szó, nem hátrál meg önként sem most, sem ezután. (15) Ha nem nyer is semmit ebből a viszálykodásból, legalábbis annyit el fog érni, hogy azt, ami a népre tartozik, a nép akarata döntse el, és ne a *senatus* ajándékozza oda kénye-kedve szerint. (16) Arra kéri a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppitert és a halhatatlan isteneket, hogy akkor adjanak kettőjüknek egyforma esélyt a sorsolásban, ha a háború vezetésében is egyenlő bátorságot és szerencsét szándékoznak nekik adni. (17) Hiszen természettől az a méltányos, példaadás tekintetében az a hasznos, és az illik a római nép hírnevéhez is, hogy olyanok legyenek a *consul*ok, akik közül bármelyik vezetésével sikerre lehet vinni az etruszk háborút.

(18) Fabius nem kért többet a római néptől, csak annyit, hogy mielőtt behívnák a *tribus*okat szavazni, olvassák fel Appius Claudius *praetor* Etruriából érkezett leveleit, azzal eltávozott a népgyűlésről. A nép a *senatus*nál nem kevésbé egyhangúlag úgy szavazott, hogy az etruriai háború vezetését a sorsolás mellőzésével Fabiusra kell bízni.

25.

(1) Erre csaknem az egész ifjúság a *consul*hoz sereglett; mindnyájan jelentkeztek katonának, mert fűtötte őket a vágy, hogy az ő vezetése alatt szolgáljanak. (2) Fabius ezt mondta a köré sereglő tömegnek: „Csak 4000 gyalogost és 600 lovast akarok besorozni.[1] Akik ma és holnap jelentkeznek, azok jöhetnek velem. (3) Fontosabbnak tartom, hogy mindegyikük gazdagon térjen haza, mint hogy sok katonával viseljek háborút."

(4) Útnak is indult a megfelelő létszámú sereggel, amely éppen azért volt tele bizalommal és reménységgel, mert vezére lemondott a nagy tömegről. Appius *praetor* táborához vonult, Aharna városa alá, amelytől nem voltak messze az ellenséges csapatok. (5) A tábortól néhány mérföldre emberekkel találkozott, akiket őrség védelme alatt tűzifáért küldtek ki. Amikor meglátták az elöl haladó *lictor*okat, és megtudták, hogy Fabius *consul* közeledik, boldogan és ujjongva mondtak hálát az isteneknek és a római népnek, hogy őt küldték hozzájuk fővezérnek. (6) Köré tódultak, hogy üdvözöljék. Fabius megkérdezte, hová indultak. Azt felelték, fáért mennek. Mire ő: „Valóban? (7) Hát nincs palánk a táborotok körül?" Azok kórusban válaszolták, hogy táborukat kettős palánk és árok övezi, mégis rettegnek. Fabius így szólt: „Hiszen akkor van tűzifátok bőségesen. Menjetek vissza, és húzzátok ki a cölöpöket!"

(8) Visszatértek a táborba, és – az ottmaradottaknak és magának Appiusnak legnagyobb rémületére – bontani kezdték a palánkot. (9) Aztán ki-ki közölte

[1] Ez a korabeli viszonyok között kb. egy légiónak felelt meg, dupla létszámú lovassággal.

a társaival, hogy Quintus Fabius *consul* parancsát hajtják végre. Másnap a tábort áthelyezték, Appius *praetor*t pedig visszaküldték Rómába.

(10) Ettől kezdve a rómaiak sehol sem építettek állandó tábort. Fabius nem tartotta hasznosnak, hogy a sereg egy helyen időzzön: mozgékonyabb és frissebb lesz, ha állandóan menetel és változtatja a helyét. Meneteltek is, amennyit csak lehetett így télvíz idején. (11) Aztán kora tavasszal otthagyta a II. légiót Clusiumnál, az egykori Camarsnál,[1] parancsnokságukat Lucius Scipio *propraetor*ra bízta, ő pedig visszatért Rómába, hogy a háborúról kikérje a *senatus* véleményét. (12) Lehet, hogy magától döntött így, mert a háború nagyobbnak ígérkezett, mint a híre alapján gondolta, de az is lehet, hogy *senatus*i határozat rendelte haza: a történetírók mindkét lehetőséget megemlítik. (13) Néhányan azt állítják, hogy Appius Claudius *praetor* hívatta őt vissza, aki – mint ahogy leveleiben is állandóan tette – a *senatus* és a nép előtt igyekezett felnagyítani az etruszk háború veszélyét, mondván: egy sereg és egy hadvezér nem lesz elég négy néppel szemben; (14) akár mind összefognak ellene, akár erőiket megosztva folytatják a háborút, mindenképpen az a veszély fenyeget, hogy egyetlen vezér nem tud mindannyiukkal szemben helytállni. (15) Ő maga két római légiót hagyott ott, Fabiusszal pedig még 5000 lovas és gyalogos sem érkezett. Véleménye szerint Publius Decius *consul*nak a lehető leghamarabb tiszttársához kell vonulnia Etruriába, Samniumot pedig Lucius Volumniusra kell bízni. (16) Vagy ha a *consul* inkább a neki szánt területre akar menni, akkor Volumnius vonuljon a teljes *consul*i hadsereggel Etruriába.

(17) Bár a *praetor* beszéde a többségre nagy hatást tett, Publius Decius állítólag azt tanácsolta, hogy ne lépjenek semmit, hanem várják meg ezzel Quintus Fabiust, amíg vagy maga nem jön Rómába – ha a helyzet lehetővé teszi –, vagy el nem küldi egyik *legatus*át, (18) hogy tájékoztassa a *senatus*t, mennyire súlyos az etruszk háború, mekkora seregre és hány vezérre van hozzá szükség.

26.

(1) Fabius Rómába visszatérve a *senatus* és a nép előtt egyformán mérsékelt hangon beszélt, nem túlozta el, de nem is kisebbítette a háborúról elterjedt híreket, és inkább az általános rettegés miatt mutatkozott hajlandónak arra, hogy még egy vezért vegyen maga mellé, nem pedig azért, mert veszélyben érezte magát vagy az államot. (2) Egyébként – mondta –, ha segítőtársat akarnak mellé adni a háborúban, akivel hatalmát megosztja, hogyan is feledkezhetne meg

[1] Livius valószínűleg tévesen köti az eseményeket Clusiumhoz. Földrajzilag valószínűbb, hogy Camerinumról van szó – ennek a városnévnek a melléknévi alakját *(Camers)* könnyű összetéveszteni Clusium régi nevével *(Camars)*.

Publius Decius *consul*ról, akinek kiválóságát már oly sok közös tisztségviselés alkalmával megtapasztalhatta? (3) Senki mást nem venne maga mellé szívesebben. Ha Decius vele van, nem lesz kevés a serege, és sohasem lesz túl sok az ellenség. De ha tiszttársának más az óhaja, akkor adják melléje segítőtársnak Lucius Volumniust.

(4) A nép, a *senatus*, de még tiszttársa is teljes mértékben Fabiusra bízta a döntést, és amikor Decius kijelentette, hogy készséggel útra kel akár Samniumba, akár Etruriába, szavait olyan lelkesedéssel és szerencsekívánatokkal fogadták, mintha már előre a győzelmet ünnepelnék, és mintha nem is a *consul*ok hadvezéri megbízatásáról, hanem már a diadalmenetükről döntöttek volna.

(5) Néhány történetírónál azt találom, hogy Fabius és Decius hivatalba lépésük után azonnal elindultak Etruriába, és nem tesznek említést semmiféle nézeteltérésről a tiszttársak között a feladatok kisorsolása dolgában, amit az előbb elbeszéltem. (6) Mások viszont nem érik be ennek a viszálykodásnak az elbeszélésével, hanem még hozzáteszik, hogyan vádaskodott Appius a nép előtt a távollévő Fabius ellen, amikor pedig a *consul* visszaérkezett, *praetor* létére milyen makacsul szembeszegült vele; sőt a tiszttársaknak egy másik összecsapásáról is beszélnek, amelyben Decius azt akarta elérni, hogy mindegyikük a neki juttatott feladattal törődjön. (7) Attól az időponttól kezd bizonyossá válni az események folyása, amikor mindkét *consul* elvonult a háborúba.

Még mielőtt azonban a *consul*ok Etruriába érkeztek volna, a gall senók hatalmas sereggel Clusium alá vonultak, hogy ostrom alá vegyék a római légiót és táborát. (8) Scipio, a tábor parancsnoka a sereg csekély számát jó terepválasztással akarta ellensúlyozni, ezért csatasorát felvezette a város és a tábor között emelkedő dombra. (9) De ahogy az hirtelen döntéseknél lenni szokott, seregét kellő felderítés nélkül vezette a magaslatra, amelyet a másik oldalról felnyomuló ellenség már elfoglalt. Így légióját az ellenség hátba támadta, és minden oldalról körülzárta. (10) Egyes tudósítások szerint a légiót egy szálig le is kaszabolták, hírmondó sem maradt belőlük, (11) és a Clusiumtól már nem messze járó *consul*ok csak akkor értesültek a vereségről, amikor gall lovasok tűntek fel előttük, akik a megölt rómaiak fejét lovuk nyakába akasztva vagy lándzsájukra tűzve hordozták, győzelmi mámorukban szokásuk szerint harci dalokat kurjongatva. (12) Mások szerint ezek nem gallok, hanem umberek voltak, és a vereség nem volt ilyen súlyos: csak a Lucius Manlius Torquatus *legatus*sal takarmányszerzésre kivonult embereket kerítették be, de Scipio *propraetor* a táborból segítségükre sietett, újrakezdődött a csata, a győztes umberek vereséget szenvedtek, és visszavették tőlük a foglyokat és a zsákmányt. (13) Valószínűbb azonban, hogy ezt a vereséget a rómaiak nem az umberektől, hanem a galloktól szenvedték el, mert a gallok támadásától való rettegés, amely már addig is oly sokszor

kerítette hatalmába a polgárságot, ebben az évben különösen nagy erővel jelentkezett. (14) Így aztán a két *consul* négy légióval és nagyszámú római lovassággal indult háborúba, sőt vittek még magukkal még ezer válogatott campaniai lovast, akiket e háború céljára küldtek hazájukból, és a rómainál is tekintélyesebb sereget a szövetségesektől és a latinoktól. (15) Ráadásul két másik sereg figyelte Etruriát a Város közelében, az egyik faliscus területen, a másik a Vaticanusnál:[1] Gnaeus Fulvius és Lucius Postumius Megellus *propraetor*ok[2] kapták a megbízatást, hogy ezen a vidéken létesítsenek állandó tábort.

27.

(1) A *consul*ok az ellenség nyomában átkeltek az Appennineken. Sentinum területére érve megközelítették őket, és tőlük mintegy négy mérföldre ütöttek tábort. (2) Az ellenség ezután tanácskozásba kezdett, és úgy döntöttek, hogy nem egyesülnek mindnyájan egy táborban, és nem egyszerre vonulnak csatába; a gallok a samnisokhoz, az umberek az etruszkokhoz csatlakoztak. (3) Kitűzték az ütközet napját. A samnisokra és a gallokra bízták a csatát, az etruszkok és az umberek pedig azt a feladatot kapták, hogy közben ostromolják meg a római tábort. (4) Terveiket azonban meghiúsította három clusiumi szökevény, akik egy éjjel titokban átmentek Fabiushoz, és kiadták neki az ellenség terveit. Ő megajándékozta és visszaküldte őket azzal, hogy ha bármi új határozat születik, azonnal tegyenek neki részletes jelentést. (5) A *consul*ok írtak Fulviusnak és Postumiusnak, hogy seregükkel a faliscus, illetve vaticanusi földről vonuljanak Clusium alá, és teljes erővel kezdjék pusztítani az ellenséges területeket. (6) A dúlás híre arra késztette az etruszkokat, hogy a sentinumi földről hazasiessenek saját területük védelmére.[3] A *consul*ok ezután azon voltak, hogy az etruszkok távollétében kerüljön sor az ütközetre. Két napon át igyekeztek az ellenséget csatára ingerelni, (7) de e két nap alatt nem történt semmi említésre méltó. Néhány főnyi veszteség esett mindkét oldalon, és még jobban nőtt bennük a harci láz és a szabályos ütközet vágya, mint ha döntő csatát vívtak volna. A harmadik napon aztán minden csapat levonult a síkságra.

(8) A seregek már felsorakoztak, amikor a hegyekből egy farkas űzte szarvas futott végig a mezőn a két csatasor között. Aztán a két vad kétfelé kanyarodott: a szarvas a gallok, a farkas a rómaiak közé. A farkast a rómaiak átengedték a sorok

[1] A Vaticanus néven ismert terület az ókorban a Ianiculust is magában foglalta.

[2] Ez a két *propraetor* biztosan nem meghosszabbítás révén kapta megbízatását. Vagy egy főtisztségviselő, vagy a *senatus* és a népgyűlés határozata jelölhette ki őket a feladatra.

[3] Ahogy a folytatásból kiderül, ez az umberekre is vonatkozik, akik valószínűleg szövegromlás folytán maradtak ki a ránk hagyományozódott szövegből.

között, a szarvast pedig leterítették a gallok. (9) Ekkor felkiáltott a római élcsapat egyik katonája: „Azokra fordul a megfutamodás és a pusztulás, akik között Diana szent állatát leterítve látjátok! Nálunk azonban Mars győzedelmes farkasa ép és sértetlen maradt, hisz emlékezetünkbe idézte, hogy Marstól származunk, és hogy ki alapította Városunkat!"

(10) A jobbszárnyon álltak a gallok, a balszárnyon a samnisok. A samnisokkal szemben Quintus Fabius a római jobbszárnyon az I. és III., Decius a balszárnyon a gallok ellen az V. és VI. légiót sorakoztatta fel. (11) (A II. és IV. légió Lucius Volumnius *proconsul*lal Samniumban viselt hadat.) Az első összecsapásban anynyira kiegyenlített volt a küzdelem, hogy ha ott lettek volna az etruszkok és az umberek, akkor a rómaiak a tábornál vagy a csatasorban – bárhol támadtak volna is ezek – biztosan vereséget szenvednek.

28.

(1) Jóllehet még egyenlő esélyekkel folyt a harc, és a hadiszerencse még nem döntötte el, melyik félhez pártol, korántsem egyformán alakult a küzdelem a két szárnyon. (2) A Fabius vezette rómaiak inkább védekeztek, mint támadtak, és lehetőség szerint igyekeztek estig elhúzni a küzdelmet. (3) Vezérük ugyanis azon a véleményen volt, hogy a samnisok és a gallok csak az első rohamban vitézek, tehát csak ennyit kell kibírni. Ha az ütközet hosszúra nyúlik, a samnisok harci kedve lassanként alábbhagy, (4) a gallok pedig testileg sem bírják a fáradságot és a hőséget, így hamar kimerülnek: a csata kezdetén több mint férfias erővel küzdenek, a végén azonban már gyengébbek a nőknél is. (5) Így hát katonái erejét a lehető leginkább kímélni akarta, és tartalékolta arra az időre, amikor az ellenség már hagyni szokta magát legyőzni. (6) Az életkoránál és vérmérsékleténél fogva hevesebb Decius már az első összecsapásban bevetette minden erejét. Úgy vélve, hogy a gyalogosok küzdelme lassan halad, (7) lovasságát is harcba szólította, és a legbátrabb ifjak lovas*turmá*jába vegyülve kérte az ifjúság színe-virágát, hogy támadjanak vele együtt az ellenségre: kétszeres lesz a dicsőségük, ha a csatát a balszárny és azon belül is a lovasság dönti el. (8) Kétszer vetették vissza a gallok lovasságát, és amikor újra nekirugaszkodva, már az ellenség gyalogos sorai közé behatolva folytatták a heves küzdelmet, egy ismeretlen harcmodor keltett rémületet közöttük. (9) Az ellenség fegyveresei ugyanis harci kocsikon és szekereken állva közeledett,[1] roppant lódobogás és kerékzörgés közepette, amitől az ilyen lármához nem szokott római lovak megbokrosodtak. (10) Így szinte pánikszerű félelem szórta szét a győztes római lovasságot,

[1] Különös, hogy a rómaiakat meglepetésként éri a találkozás a gall harci kocsis alakulattal, hiszen a IV-III. században a gallok körében általános volt ez a harcmodor.

a fejvesztett menekülés közben lovak és lovasok terültek a földre. (11) Aztán már a légiók hadrendje is összezavarodott. Az élcsapatból sokakat eltiport a soraikon átgázoló lovak és szekerek rohama, és a rémületük láttán azonnal rájuk támadó gall gyalogság pillanatnyi időt sem hagyott, hogy lélegzethez jussanak vagy visszavonuljanak. (12) Decius rájuk rivallt, hogy hová rohannak, mit remélnek a futástól; a visszavonulóknak útját állta, utánakiabált a menekülőknek. Majd, mivel sehogy sem tudta megállítani hanyatt-homlok futó katonáit, (13) nevén szólította apját, Publius Deciust, és így szólt: „Miért is késlekedem vállalni családunk végzetét? Hisz a mi nemzetségünk osztályrésze, hogy engesztelő áldozatok legyünk az államot fenyegető veszedelmek elhárítására. Itt az idő, hogy felajánljam magammal együtt az ellenséges légiókat áldozatul Tellusnak és a holtak szellemeinek!"

(14) Azzal Marcus Livius *pontifex*et, akinek már a csata előtt meghagyta, hogy maradjon mellette, felszólította, hogy mondja elő neki a szöveget, amelylyel felajánlhatja magát és az ellenség légióit a Quirisek római népének hadseregéért. (15) Fel is ajánlotta magát, ugyanazzal a könyörgéssel és ugyanolyan öltözetben, mint apja, Publius Decius a Veserisnél, a latin háborúban.[1] (16) Az ünnepélyes könyörgésekhez még hozzáfűzte: félelmet és futást, veszedelmet és vérontást, az égiek és alvilágiak haragját tereli maga előtt, (17) a megsemmisülés átkával fertőzi meg az ellenség hadijelvényeit és fegyvereit, és ugyanaz lesz a gallok és a samnisok vesztének helye, mint az övé. (18) Miután így elátkozta önmagát és az ellenséget, belevágtatott a gall egységek legsűrűjébe, egyenest az ellenség dárdáiba, és ott esett el.

29.

(1) Az ütközet sorsa ezután már szemmel láthatóan nem emberi erőtől függött. Vezérük elvesztése után – ami máskor rémületet szokott kelteni – a menekülő rómaiak megálltak, és újra akarták kezdeni a harcot. (2) A gallok, különösen a *consul* holttestét körülálló csoport, mintha megzavarodtak volna, célzás nélkül hajigálták el dárdáikat; mások csak álltak kábultan, sem a harccal, sem a meneküléssel nem gondoltak. (3) A másik oldalon Livius *pontifex*, akit Decius *propraetor*i hatáskörrel ruházott fel, és átadta neki a *lictor*okat, azt kiáltozta: győztek a rómaiak, mert a *consul* végzete beteljesült; (4) a gallok és a samnisok Tellus Anyának és a holtak szellemeinek martalékai, Decius hívja és hurcolja el maga után a magával együtt felajánlott sereget, az ellenséget pedig megszállott rémület kerítette hatalmába. – (5) A rómaiak újrakezdték a csatát, és megjelent mellettük a tartalék csapatokkal Lucius Cornelius Scipio és Gaius Marcius,

[1] Vö. VIII. 9.

akiket Quintus Fabius *consul* küldött előre a hátsó vonalból tiszttársa támogatására. Publius Decius halálhíre hatalmas erővel ösztönözte őket, hogy az államért semmitől ne riadjanak vissza. (6) Így, mivel a gallok zárt pajzsfalba tömörülve álltak, és nem látszott könnyűnek közelharcba bocsátkozni velük, a rómaiak a *legatus*ok parancsára összeszedték a földről a két arcvonal között heverő hajítódárdákat, és elárasztották velük a teknősbéka-alakzatba fejlődött ellenséget. (7) A legtöbbnek a pajzsát döfték át a dárdák, némelyiknek a testét is, és ezzel sikerült megsemmisíteni az éket: a gallok nagy része akkor is földre rogyott, ha semmi baja nem esett, mintha villámcsapás érte volna. Így fordult meg a rómaiak balszárnyán a hadiszerencse.

(8) Fabius a jobbszárnyon, mint már említettem, mindeddig csak halogató taktikát folytatott. Majd amikor azt látta, hogy az ellenségnek sem a csatakiáltása, sem a rohama, sem a dárdái nem a régiek, (9) megparancsolta a lovasság *praefectus*ainak, hogy csapataikkal kerüljenek a samnisok oldalába, és adott jelre teljes erővel támadják oldalba őket, gyalogosait pedig utasította, hogy lassan előrenyomulva ingassák meg az ellenséget. (10) Látva, hogy nem ütközik ellenállásba, és az ellenség egyértelműen erejét vesztette, összeszedte minden, eddig fel nem használt tartalékát, a légiókat futólépésre ösztönözte, és a lovasságnak is jelt adott a rohamra. (11) A samnisok nem bírták feltartóztatni a támadást, és cserbenhagyva harcoló szövetségesüket, fejvesztve rohantak el a gallok csatasora mellett, táboruk felé. A gallok teknősbéka-alakzatba tömörülve álltak.[1] (12) Ekkor Fabius, miután értesült tiszttársa haláláról, megparancsolta, hogy a campaniai lovasság egyik csapata – mintegy 500 lovas – váljon ki a hadrendből, kerülje meg és támadja hátba a gallok csatasorát, (13) a III. légió *princeps*ei pedig kövessék szorosan őket, és ahol látják, hogy az ellenséget megzavarta a lovastámadás, használják ki ijedségüket, rohanják meg és kezdjék kaszabolni őket. (14) Ő maga az ellenségtől nyert fegyverzsákmányt egy szentéllyel együtt felajánlotta a Győzedelmes Iuppiternek, majd a samnis tábor ellen indult, amerre az egész űzött sereg tódult. (15) Közvetlenül a sánc előtt, minthogy a roppant tömeg nem fért be a kapukon, a társaik tolongása miatt kívül rekedt katonák megkísérelték felvenni a harcot. (16) Itt esett el Gellius Egnatius, a samnis fővezér. Ezután a rómaiak beszorították a samnisokat a sánc mögé, rövid küzdelemben elfoglalták táborukat, és a gallok bekerítése is teljessé vált.

(17) Aznap 25 000 ellenséges katonát vágtak le, és 8000-et ejtettek foglyul. (18) De a győzelem nem volt véráldozat nélküli: Publius Decius seregéből 7000-

[1] Livius (vagy forrásai) valamiért nem ad(nak) következetes képet a gallok által alkalmazott alakzatról: egyszer pajzsfalnak, egyszer éknek, egyszer teknősbékának nevezi, minden átmenet nélkül.

en, Fabiuséból 1700-an estek el. Fabius embereket küldött ki, hogy felkutassák tiszttársa holttestét, majd az ellenségtől összegyűjtött fegyverzsákmányt egy kupacba rakatva felgyújtatta a Győzedelmes Iuppiternek. (19) A *consul* testét aznap nem sikerült megtalálni, mert egy halom gall holttest alatt hevert. A katonák másnap bukkantak rá és vitték nagy könnyhullatással a táborba. (20) Fabius minden egyéb ügyet félretéve illő tiszteletadással, megérdemelt magasztaló szavak kíséretében rendezte meg tiszttársa temetését.

30.

(1) Ugyanezekben a napokban Gnaeus Fulvius *propraetor* is sikerrel hadakozott Etruriában, és nemcsak roppant károkat okozott az ellenségnek azzal, hogy végigpusztította földjeit, hanem fényes győzelmet is aratott fölötte. (2) Perusia és Clusium lakói közül több mint 3000-et öltek meg, és vagy 20 hadijelvényt zsákmányoltak. (3) A paelignus területen át menekülő samnis sereget körülfogták a paelignusok, és az 5000 emberből mintegy 1000-et levágtak.

(4) Dicső emlékű nap a sentinumi földön vívott csata napja, akkor is, ha ragaszkodunk a valós tényekhez. (5) Néhányan azonban, túllépve minden szavahihetőség határát, azt írják, hogy az ellenséges seregben 330 000 gyalogos, 46 000 lovas és 1000 harci szekér volt – (6) nyilván mert beleszámítják az umbereket és etruszkokat is, akik szerintük szintén jelen voltak. És hogy a római sereg létszámát is megnövelhessék, a *consul*ok mellett vezérként szerepeltetik Lucius Volumnius *proconsul*t is, az ő seregét is hozzáadva a *consul*ok légióihoz. (7) Több évkönyv írja azonban azt, hogy ez a győzelem egyedül a két *consul* érdeme, hisz Volumnius ezalatt Samniumban hadakozott, és nem rettenve vissza a tereptől, megverte és megfutamította a Tifernus-hegyre szorult samnis sereget.

(8) Quintus Fabius otthagyta Decius seregét Etruriában helyőrségnek, majd légióival a Városba vonult, és diadalmenetet tartott a gallok, etruszkok és samnisok fölött. (9) Diadalmenetében katonái követték, akik az ilyenkor szokásos rögtönzött rigmusaikban egyként magasztalták Quintus Fabius győzelmét és Publius Decius nagyszerű halálát, felidézték az apa emlékét, akihez fia méltónak bizonyult mind az állam, mind a maga sorsát tekintve. (10) A zsákmányból minden katona 82 bronzpénzt, valamint köpenyeket és tunikákat kapott, ami egy akkori katona számára egyáltalán nem megvetendő jutalom volt.

31.

(1) E sikerek ellenére még mindig nem állt helyre a béke sem Samniumban, sem Etruriában. Alighogy elvonult a *consul*i sereg, a perusiabeliek bujtogatására újrakezdődött a háború, (2) a samnisok pedig leereszkedtek fosztogatni egyfe-

lől Vescia és Formiae földjére, másfelől Aesernia területére és a Volturnus folyó mellékére. (3) Ellenük Appius Claudius *praetor*t küldték ki Decius hadseregével. Fabius serege a lázongó Etruriában újabb 4500 perusiait megölt, mintegy 1740-et fogságba ejtett, (4) akiket aztán fejenként 310 bronzpénz váltságdíjért kiváltottak; a többi zsákmány teljes egészében a katonáké lett. (5) A samnis légiók, nyomukban egyrészt Appius Claudius *praetor*ral, másrészt Lucius Volumnius pro*consul*lal, a Stellas-vidéken találkoztak. Itt táborozott le a samnis sereg, és itt egyesült Appius és Volumnius tábora is. (6) Elkeseredett csatára került sor; az egyik felet a bosszúvágy ösztönözte az örök lázadók ellen, a másik az utolsó reményéért küzdött. (7) Így a samnisok közül 16 300 volt az elesettek, 2700 a foglyok száma; a római seregből 2700-an estek el.

(8) Az év gazdag volt ugyan katonai sikerekben, de járvány sújtotta és csodajelek kísértették. Híre érkezett, hogy több helyen földeső esett, Appius Claudius *praetor* seregében pedig több embert villámcsapás ért. Ezért a sorskönyvekhez folyamodtak. (9) Ebben az évben Quintus Fabius Gurges,[1] a *consul* fia pénzbírsággal sújtott néhány előkelő asszonyt, akiket a nép paráznaság bűnében marasztalt el, és ebből az összegből emeltette a *circus* melletti Venus-szentélyt.[2]

(10) De még mindig nem értek véget a samnis háborúk, noha már a negyedik könyvben számolok be róluk, felölelve azt a 46 évet, amely Marcus Valerius és Aulus Cornelius *consul*sága [343] óta telt el, akik először viseltek háborút Samnium ellen. (11) Hogy ne idézzem fel újra a két nép ennyi év alatt elszenvedett vereségeit és viszontagságait, amelyek mégsem tudták megtörni szívós kitartásukat, csak ennyit mondok: (12) A samnisokat csak a legutóbbi évben négy római vezér négy hadsereggel ölte halomra – Sentinum környékén, paelignus földön, a Tifernusnál és a Stellas-mezőn –, akár saját légióikkal küzdöttek, akár idegen segédcsapatokkal megerősítve. (13) Elvesztették népük leghíresebb hadvezérét; látták, hogy szövetségeseik, az etruszkok, umberek, gallok éppoly szerencsétlen helyzetbe kerültek, mint ők. (14) A helytálláshoz már nem volt elég sem a maguk, sem a mások ereje – mégsem hagyták abba a háborút. Hiába védték oly kevés szerencsével szabadságukat, mégsem csömörlöttek meg, és inkább vállalták a vereséget, mint azt, hogy meg sem próbálnak győzni. (15) És

[1] Azonos a X. 14. 10-ben említett Maximusszal.

[2] Ha a szexuális kihágások tömeges méreteket öltöttek, az az ókori rómaiak szemében annak jele volt, hogy meg kell békíteni Venust, a szerelem istennőjét. Egy másik hagyomány szerint ebben a szentélyben az istennőt Venus Obsequens ('a szófogadó Venus') néven tisztelték – tehát főleg abban vártak tőle segítségét, hogy az asszonyok szerelmi késztetéseit a házasság keretein belül tartsa.

elunhatja-e a történetíró vagy az olvasó a hosszú háborúkat, amelyekbe maguk a hadviselő felek nem fáradtak bele?

32.

(1) Quintus Fabiust és Publius Deciust Lucius Postumius Megellus és Marcus Atilius Regulus követte a *consul*i székben [294]. (2) Mindkettőjüknek Samniumot jelölték ki működési területül. A hírek szerint ugyanis az ellenség három sereget szervezett, azzal a céllal, hogy az egyik törjön be ismét Etruriába, a másik Campaniában kezdje újra a pusztítást, a harmadik pedig határaikat védje. (3) Postumiust betegsége Rómában tartotta, de Atilius nyomban útra kelt, hogy az atyák határozata értelmében még Samniumban lecsapjon az ellenségre. (4) Mintha előre megbeszélték volna, épp olyan helyen találkoztak össze az ellenséggel, hogy sem a rómaiak nem tudtak betörni a samnis területre, hogy feldúlják, sem a samnisok nem tudtak kilépni saját területükről, hogy benyomuljanak a békés vidékekre és a római szövetségesek földjére. (5) Miután letáboroztak egymással szemben, a samnisok megkísérelték azt, amire a sokszoros győztes rómaiak is aligha vállalkoztak volna – ilyen megfontolatlanná teszi az embert a végső kétségbeesés –: megtámadták az ellenséges tábort. Ez a vakmerő próbálkozás, bár nem ért célt, mégsem bizonyult teljesen hiábavalónak. (6) A nap nagy részében olyan sűrű köd volt, hogy eltakarta a napvilágot, és nemcsak a sáncon túlra nem lehetett kilátni, de a szembetalálkozók közvetlen közelről sem látták egymást. (7) A samnisok abban bíztak, hogy a köd elrejti az orvtámadást. Alighogy felderengett a hajnal, amelyet amúgy is elnyelt a köd, elérkeztek a kapuknál csak tessék-lássék virrasztó római előőrsig. (8) Váratlanul rohanták meg őket, így nem volt bennük sem elég lélekjelenlét, sem erő az ellenálláshoz. (9) A támadás a hátsó főkapu ellen irányult a tábor túlsó felén; itt elfoglalták a *quaestor* sátrát, és megölték a *quaestor*t, Lucius Opimius Pansát. Ezután harsant fel a „Fegyverbe!" kiáltás.

33.

(1) A csatazajra felriadt *consul* két, éppen a közelben lévő szövetséges *cohors*ra, a lucaniaiakra[1] és suessabeliekre bízta a fővezéri sátor védelmét, majd a légiókat *manipulus*onként felvonultatta a tábor főútján. (2) Alig fegyverkeztek fel kellőképpen, máris beálltak az egységeikbe, és inkább a csatakiáltás után, mint szemükkel ismerték fel az ellenséget, amelynek számát szintén lehetetlen volt

[1] A latin szöveg egy másik értelmezést is megenged: a volscus Luca városból való segéderőkről is lehet szó.

megítélni. (3) Kezdetben, nem lévén tisztában a helyzettel, meghátráltak, és beengedték a támadókat a táborba. Ekkor a *consul* rájuk kiáltott: hagyják magukat kiszorítani a sáncaik mögül, hogy aztán saját táborukat kelljen megostromolniuk? (4) Mire ők csatakiáltásban törtek ki, és megvetették a lábukat: előbb csak ellenálltak, majd előrenyomulva támadásba mentek át, visszanyomták az ellenséget, és miután egyszer megingatták őket, az első, félelmes roham lendületét megtartva kiszorították a kapun és a sáncon kívülre. (5) További előnyomulásra és üldözésre nem vállalkoztak, mert a homályban bárhol csapdát állíthattak nekik, ezért megelégedtek táboruk felszabadításával, és miután levágtak mintegy 300 ellenséges katonát, visszavonultak a sánc mögé. (6) Az első római előőrsből, az éjjeli őrjáratból és azok közül, akiket a *quaestor*i sátor körül lerohantak, mintegy 730-an estek el.

(7) Nem teljesen balsikerű vakmerőségük megnövelte a samnisok önbizalmát: nemcsak abban akadályozták a rómaiakat, hogy táborukkal tovább vonuljanak, de még abban is, hogy földjükön takarmányt gyűjtsenek, ezért a takarmányszerzőknek a baráti Sora területére kellett visszajárniuk.

(8) Ezeknek az eseményeknek a híre, amely a valóságos helyzetnél is riasztóbb volt, Rómában arra késztette a betegségéből alighogy felépült Lucius Postumius *consul*t, hogy útra keljen a Városból. (9) Utasította katonáit, hogy Sorában gyülekezzenek, ő maga pedig még elindulása előtt felszentelte Victoria templomát, amelyet *aedilis curulis*ként a bírságok összegéből építtetett. (10) Ezután megérkezett seregéhez, majd Sora alól Samniumba vonult tiszttársa táborához. A samnisok ekkor visszavonultak, mivel nem tartották valószínűnek, hogy sikerrel szembeszállhatnak két sereggel, így a két *consul* más-más irányban elindult, hogy végigpusztítsa földjeiket és megostromolja városaikat.

34.

(1) Postumius nekilátott megostromolni Milioniát. Először rohammal próbálkozott, majd mivel ez nem hozott sikert, ostromművek és a falig előretolt védőtetők segítségével vette be a várost. (2) A város már elesett, de minden részében tovább tombolt a harc a negyedik órától csaknem a nyolcadikig, kimenetele is bizonytalan volt; végül azonban a római sereg birtokba vette a várost. (3) A samnisok közül 3200-at öltek meg, 4700-at ejtettek foglyul, a többi zsákmányról nem is beszélve.

(4) Ezután a légiókat Feritrum alá vezették, ahonnan a lakosok éjszaka nagy csendben kiszöktek a hátsó kapun át, minden mozdítható és terelhető értékükkel együtt. (5) Így hát a *consul*, mihelyt odaért, először nagy felkészültséggel, csatarendben közeledett a falakhoz, mintha itt is olyan küzdelem várna rá, mint Milioniánál. (6) Majd amikor észrevette, hogy a városon halálos csend ül, a tor-

nyokon és falakon fegyvert, vitézt sehol nem látni, visszatartotta katonáit, akik mindjárt meg akarták mászni az elhagyott falakat, nehogy valami rejtett csapdába rohanjanak. (7) Parancsot adott, hogy a latin szövetségesek két *turmá*ja lovagolja körbe a falakat, és kémleljen ki mindent. A lovasok látták, hogy a városnak ugyanazon a részén nyíló két szomszédos kapu nyitva áll, és ezen az útvonalon felfedezték az ellenség éjszakai menekülésének nyomait is. (8) Ekkor óvatosan odalovagoltak a kapukhoz, biztos helyről benéztek a városba, amelyet egyenes utcák szeltek át, és jelentették a *consul*nak, hogy Feritrumot kiürítették; ezt tanúsítja a város kétségtelen elhagyatottsága, a menekülők friss nyomai és az éjszakai fejetlenségben elhagyott, szanaszét heverő sok holmi. (9) Erre a *consul* seregével megkerülte a várost, és odavonult, ahol a lovasok jártak. A kapuktól kis távolságra állapodott meg, és beküldött öt lovast, hogy hatoljanak be bizonyos távolságra, és ha mindent rendben találnak, hárman maradjanak ott, ketten pedig térjenek vissza, és jelentsék neki, mit tapasztaltak. (10) Amikor a felderítők visszatértek, és közölték, hogy behatoltak odáig, ahonnan minden irányban szétnézhettek, és mindenütt csendet és elhagyatottságot észleltek, (11) a *consul* azonnal behatolt a városba néhány harckész *cohors*szal, meghagyva, hogy a többiek közben építsenek erődített tábort. (12) A bevonuló katonák betörték az ajtókat, de csak néhány öreget és beteget találtak, valamint hátrahagyott holmikat, amelyeket nehéz lett volna elszállítani. (13) Ezeket széthordták. A foglyoktól megtudták, hogy közös terv alapján több szomszédos város lakói is a menekülést választották; az ő városukból az első őrségváltáskor menekültek el, és a rómaiak valószínűleg a többi várost is üresen fogják találni. (14) A foglyok vallomása igaznak bizonyult; a *consul* pedig birtokba vette az elhagyott városokat.

35.

(1) A másik *consul*nak, Marcus Atiliusnak korántsem volt ilyen könnyű dolga. Arra a hírre, hogy a samnisok Luceriát ostromolják, odavezette légióit, és a város határában találkozott az ellenséggel. Az elkeseredés kiegyenlítette a küzdők erejét. (2) A csata váltakozó szerencsével folyt, és döntetlenre végződött. Az eredmény mégis a rómaiakra nézve volt gyászosabb, egyrészt mert nem voltak hozzászokva a vereséghez, másrészt mert nem csata közben, inkább a visszavonulásnál derült ki, mennyivel többet vesztettek halottakban és sebesültekben. (3) Így a táborban akkora rémület vett erőt rajtuk, hogy ha ez harc közben fogta volna el őket, súlyos vereséget szenvedtek volna. Az éjszakát így is rettegésben töltötték, minden pillanatban attól tartottak, hogy a samnisok megrohanják táborukat, vagy kora hajnalban kell közelharcra kelniük a győztesekkel.

(4) Az ellenség veszteségei kisebbek voltak, de a lelkiállapota nem volt jobb. Amint megvirradt, szerettek volna harc nélkül elvonulni. De csak egyetlen út

volt, az is a római tábor mellett vezetett el. Amikor nekivágtak, úgy tűnt, mintha egyenesen a tábor ostromára indulnának. (5) A *consul* megparancsolta katonáinak, hogy fogjanak fegyvert, és vonuljanak ki vele a sáncok elé, a *legatus*oknak, *tribunus*oknak és a szövetséges csapatok vezetőinek pedig kiosztotta a megfelelő utasításokat. (6) Mind azt bizonygatták, hogy ők megtesznek minden tőlük telhetőt, de katonáikon erőt vett a csüggedés, hiszen egész éjjel nem aludtak sebeik és a haldoklók hörgése miatt. (7) Ha az ellenség hajnal előtt támad a táborra – mondták –, akkora lett volna a rémület, hogy cserbenhagyták volna még a hadijelvényeket is; most is csak a szégyen tartja őket vissza a megfutamodástól, egyébként úgy viselkednek, mint akiket legyőztek.

(8) Ezt hallva a *consul* jónak látta, hogy személyesen körbejárja a tábort, és szóljon néhány szót a katonákhoz. Ha olyanokra talált, akik vonakodtak fegyvert fogni, rájuk ripakodott: (9) Mit vacakolnak? Ha ők nem mennek ki a tábor elé, az ellenség jön be, és ha a sáncaik előtt nem akarnak harcolni, majd a sátraik előtt lesznek kénytelenek! Aki fegyvert fog és küzd, az vagy győz, vagy nem, (10) de aki egy szál semmiben, fegyvertelenül várja az ellenséget, annak biztos sorsa vagy a halál, vagy a szolgaság. – (11) Pirongatására és szemrehányásaira azt válaszolták, hogy kimerültek a tegnapi csatában, kivéreztek, erejük elfogyott, most pedig még több ellenség jön, mint tegnap.

(12) Közben közeledett az ellenséges menet, és akik közelebbről megfigyelhették őket, határozottan állították, hogy a samnisok sánckarókat hoznak magukkal, kétségtelenül azért, hogy sánccal zárják körül a tábort. (13) Erre a *consul* felkiáltott: micsoda dolog az, hogy leggyávább ellenségüktől eltűrik ezt a szégyent és megaláztatást? (14) „Még a végén ostromzár alá vesznek bennünket a saját táborunkban, hogy itt haljunk meg szégyenszemre éhhalállal, nem pedig hősök módjára, fegyverrel a kezünkben, ha kell?" Az istenek fordítsák jóra a dolgot – mondta –: ki-ki tegye azt, amit méltónak tart önmagához, (15) de Marcus Atilius *consul*, ha senki sem követi, inkább egymaga vonul az ellenség ellen és esik el a samnis hadijelvények között, de nem várja meg, amíg körülsáncolják a római tábort.

(16) Szavait a *legatus*ok, *tribunus*ok, az összes lovas*turma* és a légiók első *cohors*ainak *centuriói* mind helyeselték. (17) Ekkor a katonákon is erőt vett a szégyenérzet, nagy nehezen felfegyverkeztek, és kivonszolták magukat a táborból. Elhúzódó, hézagos menetben, leverten, szinte legyőzöttként vonultak az ellenség felé, amely semmivel sem volt bizakodóbb és lelkesebb. (18) A samnisok sorain, mihelyt megpillantották a római hadijelvényeket, az elővédtől a sereghajtókig végigfutott a hír, hogy megtörtént, amitől féltek: a rómaiak kivonulnak, hogy megakadályozzák elvonulásukat; (19) most már nincs kiút, vagy itt kell meghalniuk, vagy a leterített ellenséges holttesteken át kell kivergődniük.

36.

(1) Ledobálták a málhát középre, fegyvert ragadtak, ki-ki elfoglalta helyét a maga egységében, és felállt a csatarend. (2) Már nem volt messze egymástól a két csatasor, ott álltak szemtől szemben, várva, hogy a másik kezdje meg a támadást, a csatakiáltást. (3) Egyiknek sem volt kedve a harchoz, és teljes épségben el is vonulhattak volna, ki merre lát, ha nem félnek attól, hogy a másik üldözőbe veszi őket. Szinte magától kezdődött a csata a két kelletlen és habozó ellenfél között, bizonytalan és széteső csatakiáltással, és egyik sem mozdította ki helyéből a másikat.

(4) Ekkor a római *consul*, hogy felpezsdítse a küzdelmet, a lovasságból néhány *turmá*t külön küldött támadásra. Minthogy sokan közülük leestek a lovukról, a többiek pedig megzavarodtak, előretörtek a samnisok is, hogy a lezuhantakat lekaszabolják, de a rómaiak is, hogy megvédjék övéiket. (5) Így kissé megélénkült a csata, csakhogy a samnisok jóval lendületesebben és nagyobb tömegben rontottak előre, a szétzilált római lovasság pedig saját, segítségére siető társait gázolta le megbokrosodott lovaival. (6) Ekkor kezdődött a menekülés: az egész római csatasor sarkon fordult és futott. A samnisok már hátulról szorongatták a menekülőket, amikor a *consul* eléjük vágtatott a tábor kapujához, lovas őrséget rendelt oda, és megparancsolta, (7) hogy bárki közeledik is a sánchoz, akár római, akár samnis, tekintsék ellenségnek. Maga is ilyen fenyegető szavakkal állta útját a tábor felé rendetlen tömegben rohanó katonáinak: (8) „Hová, hová, katona? – kiáltotta. – Fegyvert, vitézt találsz itt is, és amíg a *consul*od él, csak győztesként juthatsz be a táborba! Válassz: polgártársaid vagy az ellenség ellen akarsz harcolni?"

(9) Szavai közben a lovasság előreszegezett lándzsákkal körülvette a gyalogosokat, és felszólította őket, hogy térjenek vissza a csatába. A *consul*t nemcsak bátorsága, de a véletlen is segítette: a samnisok nem nyomultak utánuk, így helyet hagytak a rómaiaknak, hogy hadijelvényeikkel visszaforduljanak, és a csatasort a tábortól ismét az ellenség ellen irányítsák. (10) A rómaiak egymást buzdították, hogy vegyék fel újra a harcot. A *centurió*k elragadták a jelvényhordozóktól a hadijelvényeket, és maguk vitték előre, közben figyelmeztették katonáikat, hogy milyen kevés ellenség közeledik, azok is szétszórtan, rendezetlen egységekben. (11) Közben a *consul* kezét az ég felé tárva harsány, jól hallható hangon templomot fogadott a Megállító Iuppiternek, ha a római csatasor abbahagyja a futást, újra csatába indul, levágja és legyőzi a samnis légiókat. (12) Mindenki összeszedte minden erejét, hogy megfordítsák a hadi helyzetet, vezérek, katonák, gyalogos és lovas csapatok egyaránt. Sőt még az istenek hatalma is szemmel láthatóan letekintett a római népre: könnyen eldőlt a csata, az ellenséget elkergették a tábortól, majd visszaszorították addig a pontig, ahol a csata

elkezdődött. (13) Itt a samnisok saját, középre halmozott málhájukba ütköztek bele; majd fegyveresekkel vették körül holmijukat, hogy ne lehessen elzsákmányolni. (14) Annál jobban szorongatta a samnisokat elölről a gyalogság, hátulról a mögéjük került lovasság, és így bekerítve elhullottak vagy fogságba estek. 7800 volt a foglyok száma, ezeket mind meztelenül hajtották át az iga alatt. Az elesettek számát a tudósítások 4800-ra teszik. (15) De a győztes rómaiak öröme sem volt felhőtlen. Amikor a *consul* számba vétette a két nap alatt elszenvedett veszteséget, kiderült, hogy 7800 embere esett el.

(16) Mialatt Apuliában ez történt, a samnisok egy másik sereggel megpróbáltak rajtaütni Interamna római *coloniá*n a Via Latina mellett. A várost nem sikerült elfoglalniuk, (17) de a földeket végigdúlták. Miközben maguk előtt terelték zsákmányukat – embert, jószágot – és az elfogott telepeseket, a *consul* Luceria alól visszatérő győztes seregébe ütköztek. Nemcsak a zsákmányt vették vissza tőlük, hanem üggyel-bajjal, rendetlen, elhúzódó menetben haladó seregüket is megtizedelték. (18) A *consul* rendeletben felszólította a kárvallottakat, hogy jelenjenek meg Interamnában jószágukat azonosítani és átvenni, majd seregét ott hátrahagyva Rómába utazott a választógyűlés megtartására. (9) Kérte, hadd tartson diadalmenetet, de nem kapta meg ezt a kitüntetést, mert több ezer embert vesztett, és mert megállapodás kötése nélkül küldte át a foglyokat iga alatt.

37.

(1) A másik *consul*, Postumius, minthogy Samniumban nem kínálkozott alkalom háborúra, seregével átvonult Etruriába. Először Volsinii határát dúlta fel, (2) majd a terület védelmére kivonult lakosokkal ütközött meg, nem messze városuk falaitól. Itt 2800 etruszk esett el, a többit megmentette a város közelsége. (3) A sereg ezután Rusellae területére vonult, ahol nemcsak a földeket pusztította végig, de a várost is bevette. Több mint 2000 foglyot ejtettek, és ennél valamivel kevesebb embert vágtak le a falak előtt. (4) De az ebben az évben folyó etruriai háború nem volt oly dicsőséges és jelentős, mint az utána megkötött béke. Etruria három legjelentősebb, vezető szerepet betöltő városa, Volsinii, Perusia és Arretium folyamodott békéért, (5) és a seregnek juttatott ruha és gabona fejében kieszközölték a *consul*nál, hogy követséget küldhessenek Rómába. Itt negyven évre szóló fegyvernyugvásban állapodtak meg velük, és büntetésül mindegyik várost 500 000 bronzpénz azonnali megfizetésére kötelezték.

(6) A *consul*nak, amikor tetteiért diadalmenetet kért a *senatus*tól – nem mintha remélte volna, hogy megkapja, inkább csak mert így volt szokás –, azt kellett látnia, (7) hogy egyesek arra hivatkozva utasítják vissza, hogy túl későn indult el Rómából, mások azért, mert a *senatus* utasítása nélkül vonult át Samniumból

Etruriába. Ezek részben személyes ellenségei voltak, részben tiszttársának barátai, akik úgy akarták azt megvigasztalni, hogy tőle is megtagadják a diadalmenetet. (8) Így szólt hát hozzájuk: „Annyira azért nem tisztelem tekintélyeteket, atyák és összeírtak, hogy megfeledkezzem *consul*i méltóságomról! A fővezér jogán, amellyel a háborút vezettem, most, miután a háborúkat szerencsésen befejeztem, Samniumot és Etruriát leigáztam, a győzelmet és békét kieszközöltem, meg fogom tartani a diadalmenetet!" Ezzel eltávozott a *senatus*ból.

(9) Emiatt vita támadt a nép*tribunus*ok között. Néhányan kijelentették: meg fogják vétózni, hogy a *consul* ily példátlan módon tartson diadalmenetet; mások segítséget akartak nyújtani neki tiszttársaikkal szemben a diadalmenet ügyében. (10) A kérdést a népgyűlésben is meghányták-vetették. Megidézték a *consul*t is, aki úgy nyilatkozott, hogy már Marcus Horatius és Lucius Valerius *consul*ok és legutóbb Gaius Marcius Rutilus, a jelenlegi *censor* apja is *senatus*i jóváhagyás nélkül, a nép rendeletére tartottak diadalmenetet.[1] (11) Hozzátette, hogy ő is a nép elé terjesztette volna a dolgot, ha nem tudná, hogy a nép*tribunus*ok, a nemesek rabszolgái megakadályoznák a törvényt. Ezért ő minden egyéb parancs helyett most és a jövőben is a nép egyhangúlag megnyilvánuló akaratához és jóindulatához tartja magát. – (12) Másnap aztán három nép*tribunus* segítségével a hét nép*tribunus* tiltakozása ellenében, a *senatus* egyhangú akarata dacára megtartotta diadalmenetét, és a napot a nép lelkesen megünnepelte.

(13) Erről az évről sem egybehangzóan számolnak be a történetírók. Claudius tudósítása szerint Postumiust, miután Samniumban néhány várost elfoglalt, Apuliában megverték és megfutamították, ő maga sebesülten Luceriába szorult néhány emberével; Etruriában Atilius folytatott háborút, és ő tartott diadalmenetet. (14) Fabius azt írja, hogy a két *consul* együtt hadakozott Samniumban és Luceriánál, és azután vonult át a sereg Etruriába, de nem teszi hozzá, melyik *consul* vezetésével. (15) Arról is említést tesz, hogy a Luceriánál vívott csatában mindkét részről sokan estek el, és itt ajánlották fel a templomot a Megállító Iuppiternek – ahogy annak idején Romulus tette; de az csak egy szentély volt, vagyis egy szóban templommá nyilvánított szent hely.[2] (16) De az állam csak ebben az évben érezte az istenek iránt való kötelességének, hogy a *senatus* valóban elrendelje a templom felépítését, amikor ugyanaz a fogadalom már kétszeresen kötelezte.

[1] Kr. e. 449-ben, illetve 356-ban.

[2] Livius meghatározása szerint tehát a szentély *(fanum)* lényege a hely szent jellegére vonatkozó szóbeli deklaráció *(fari)*, nem pedig az építészeti megvalósítás vagy annak hiánya.

38.

(1) Erre az évre következett Lucius Papirius Cursor, az apja és a maga dicsősége révén egyaránt kimagasló férfiú *consul*sága [293],[1] valamint egy nagyszabású háború oly ragyogó győzelemmel, amilyet addig a napig – Lucius Papiriust, a *consul* apját kivéve – még senki sem aratott a samnisok fölött. (2) A samnisok most is, éppúgy, mint az ő idejében,[2] nagy gonddal készültek fel a háborúra, seregüket vakító pompájú fegyverekkel szerelték fel, és számítottak az istenek támogatására is: katonáikat egy ősrégi esküszertartással „avatták be". Egész Samniumban sorozást tartottak egy új törvény alapján, (3) amely szerint aki a fiatalok közül nem jelenik meg a vezérek rendeletére, vagy engedélyük nélkül eltávozik, annak a fejét elátkozzák Iuppiternek. Elrendelték, hogy az egész sereg Aquiloniában gyülekezzen. (4) Mintegy 40 000 katona gyűlt itt össze,[3] Samnium színe-virága. (5) Itt a tábor közepe táján egy 200x200 lábnyi területet körbekerítettek vesszőfonadékkal, és lenvászon ponyvát húztak fölé. (5) Itt áldozatot mutattak be egy vászonra írt ősi könyv előírásai alapján. Papnak az élemedett korú Ovius Pacciust választották meg, aki azt állította, hogy ezzel a szertartással egy ősi samnis vallási cselekményt újít fel, amelyet elődeik akkor végeztek, amikor titokban elhatározták, hogy elragadják Capuát az etruszkoktól.[4] (7) Az áldozat bemutatása után a fővezér poroszlóval odahívatta és egyenként bevezettette azokat, akik tetteik és származásuk révén leginkább kiemelkedtek a többiek közül. (8) Itt a szent cselekmény egyéb kellékei között, amelyek önmagukban is vallásos félelemmel tölthették el az ember lelkét, a befedett tér közepén oltárok álltak, körös-körül levágott áldozati barmokkal, és kivont karddal körben álló *centurió*kkal. (9) Mindegyiküket odavezették az oltárhoz – inkább áldozati állat módjára, mint a szertartás résztvevőjeként –, és megeskették, hogy nem mondja el senkinek, amit itt lát és hall. (10) Majd szörnyű esküformulát mondattak el velük: el kellett átkozniuk saját fejüket, családjukat, utódaikat, ha nem mennek csatába, ahová vezéreik vezetik őket, vagy ha akár ők maguk megfutnak a csatából, akár, ha mást látnak megfutni, nem végeznek vele tüstént. (11) Először néhányan megtagadták az eskütételt. Őket lekaszabolták az oltárok körül, holttestük ott hevert az áldozati állatok között, elrettentő például a többieknek, hogy ne mondjanak nemet. (12) Miután ezzel az önelátkozással elkötelezték a legelőkelőbb samnisokat, a fővezér tízet megnevezett közülük, és megmondta nekik,

[1] A másik *consul* Sp. Carvilius Maximus volt (vö. X. 39. 1).

[2] Az idősebb L. Papirius Cursor győzelméről a samnisok fölött vö. IX. 40.

[3] Egyes kéziratokban 60 000-es számadat szerepel, de a folytatás alapján (X. 12–13.) a szövegben álló 40 000 tűnik valószínűbbnek.

[4] Vö. IV. 37. 1–2.

hogy minden férfi válasszon ki egy másikat, egészen addig, amíg számuk 16 000-re nem nő. Ezt a sereget a nemesség felesketésére szolgáló bekerített helyet borító ponyváról lenvászonlégiónak nevezték.[1] Pompás fegyvereket és forgós sisakot kaptak, hogy kitűnjenek a többiek közül. (13) A sereg többi része valamivel több mint 20 000 főt számlált, és sem daliás testalkat, sem katonai dicsőség, sem felszerelés tekintetében nem maradt el a lenvászonlégió tagjai mögött. Ez a hatalmas tömeg, a samnisok színe-virága táborozott Aquilonia mellett.

39.

(1) A *consul*ok elindultak a Városból; elsőnek Spurius Carvilius, akire az előző évi *consul*, Marcus Atilius Interamna területén hátrahagyott régi légióit bízták. (2) Ezekkel vonult Samniumba, és miközben az ellenség babonás praktikákat űzött és titkos gyűléseket tartott, rohammal elfoglalta a samnisoktól Amiternum városát. (3) Itt körülbelül 2800 embert öltek meg, és 4270-et ejtettek foglyul. (4) Papirius a *senatus* döntése értelmében új sereget sorozott, és bevette vele Duronia városát. Kevesebb foglyot ejtett, mint tiszttársa, de jóval több ellenséget ölt meg. Mindkét helyen bőséges zsákmányt szereztek. (5) Ezután a *consul*ok végigportyázták Samniumot, különösen Atina területén pusztítottak, mígnem Carvilius elérkezett Cominium alá, Papirius pedig Aquiloniához, ahol a samnisok főereje táborozott.

(6) Aquiloniánál jó darabig nem küzdöttek teljes erővel, bár nem is szüneteltek az összecsapások. Ha az ellenség veszteg maradt, provokálták, ha ellenállt, meghátráltak előle, támadás helyett inkább csak fenyegették – így telt a nap. Miközben folyt a „húzd meg, ereszd meg" játék, a legcsekélyebb fejleményről is vitték a híreket a húsz mérföldnyire lévő másik római táborba, (7) és a másik *consul* tanácsai a távolból is befolyásolták minden lépésüket. Carvilius is, minél inkább közeledett Aquiloniánál a döntő összecsapás, egyre inkább arra fordította figyelmét az ostromlott Cominium helyett. (8) Lucius Papirius, miután minden szükséges előkészületet megtett az ütközetre, megüzente tiszttársának, hogy ha a jósjelek is kedveznek, szándékában áll másnap megütközni az ellenséggel; (9) ezért Carvilius teljes erővel folytassa Cominium ostromát, hogy a samnisoknak ne legyen lehetőségük segítséget küldeni Aquiloniához. (10) A futárnak egy napja volt az útra. Még az éjjel vissza is érkezett, és jelentette, hogy a másik *consul* egyetért tiszttársa döntésével.

(11) Papirius, alighogy elküldte a futárt, gyűlést tartott. Hosszan beszélt általában a háború jellegéről, majd az ellenség mostani fegyverzetéről, amely csil-

[1] Érdemes megjegyezni, hogy a IX. 40. 3 szerint a szintén „felszentelt" ezüstfegyverzetű samnis légió vászontunikát viselt – így az elnevezés akár innen is származhat.

log-villog ugyan, de a siker szempontjából nem hatékony. (12) Hiszen a sisakforgóval – mondta – nem lehet sebet ütni, a kifestett és aranyozott pajzsokon is áthatol a római dárda, a vakító fehér tunikában pompázó csatasort is összemocskolja majd a vér, mihelyt a fegyvereké lesz a szó. (13) Annak idején apja már halomra kaszabolt egy aranytól-ezüsttől ragyogó samnis sereget, és felszerelésük több dicsőséget hozott zsákmányként a győztes ellenségnek, mint fegyverként gazdáinak. (14) Talán az ő nevéhez és családjához az a végzet kötődik, hogy a samnisok legnagyobb mozgósításai ellen őket küldik hadvezérként, és olyan fegyvereket zsákmányolnak tőlük, amelyek akár közterületek fényének emelésére is kiválóan alkalmasak. (15) A halhatatlan istenek is bosszúállóként vannak jelen, amiért a samnisok oly sokszor kérték és oly sokszor szegték meg a szövetséget; ráadásul ha következtetni lehet az istenek gondolkodásmódjára, soha nem gyűlöltek még hadsereget úgy, mint ezt. (16) Szörnyű áldozatok közben lemészárolt emberek és állatok összevegyült vére szennyezte be őket, és az istenek kétszeres bosszújának szolgáltatták ki magukat: retteghetnek egyrészt az istenektől mint Rómával kötött szerződésük tanúitól, (17) másrészt a szerződés ellenére tett katonai esküvel magukra vett átkoktól. Kényszerből esküdtek, gyűlölik esküjüket, egyszerre félnek az istenektől, polgártársaiktól és az ellenségtől.

40.

(1) Miután a *consul* mindazt, amit a szökevények vallomásából megtudott, előadta egyébként is felbőszült katonái előtt, azok egyaránt bízva az istenekben és önmagukban, egybehangzó kiáltással követelték a harcot; méltatlankodtak, hogy az ütközetet másnapra halasztották, gyűlölték a várakozást, bár csak egy nap és egy éjszaka volt hátra. (2) Papirius a harmadik őrségváltáskor, amikor már megérkezett tiszttársától a válaszlevél, csendben felkelt, és megbízta a szent csirkék őrét, hogy kérjen jósjeleket. (3) Nem volt a táborban semmiféle rendű-rangú ember, akit ne ragadott volna magával a harci vágy, a legfőbb és legalacsonyabb rangúakat egyaránt lázas türelmetlenség töltötte el, a vezér katonái lelkesedését figyelte, a katonák vezérükét. (4) Az általános harci láz hatalmába kerítette azokat is, akik jelen voltak a jóslatkérésnél: bár a csirkék nem ettek, az egyik pap arra vetemedett, hogy meghamisítsa a jósjelet, és a *consul*nak *tripudium solistimum*ról tett jelentést. (5) A *consul* nagy örömmel közhírré tette, hogy a jósjelek nagyszerűek, az istenek utasítására vívják meg a csatát, és kitűzte a jelet.

(6) Már éppen indulni akart az arcvonalba, amikor egy szökevény jelentette, hogy a samnisok húsz, mintegy 400 fős *cohors*a elindult Cominium felé. A *consul* tüstént futárt küldött tiszttársához, hogy figyelmeztesse, ő maga pedig gyors előnyomulásra adott parancsot; a tartalék csapatokat már a helyükre rendelte, és mindegyiknek kijelölte a parancsnokát. (7) A jobbszárnyat Lucius Volumniusra,

a balt Lucius Scipióra, a lovasságot pedig két másik *legatus*ra, Gaius Caediciusra és Titus Treboniusra bízta. (8) Spurius Nautiusnak megparancsolta, hogy szedesse le az öszvérekről a tehernyerget, és a szövetséges *alá*k három *cohors*ával együtt gyorsan vezesse fel őket kerülőúton egy jól látható magaslatra, majd, ha már folyik a harc, a lehető legnagyobb porfelhőt kavarva törjenek elő.

(9) Míg a hadvezér ezekkel volt elfoglalva, a szent csirkék őrei között civódás támadt az aznapi jósjelek dolgában. Meghallotta ezt néhány római lovag, és úgy vélve, hogy az ügy figyelmet érdemel, közölték Spurius Papiriusszal, a *consul* unokaöccsével, hogy kétségek támadtak a jósjelek körül. (10) Az ifjú, akit még nem az istenek lenézésére neveltek, kivizsgálta a dolgot, nehogy bizonytalant állítson, majd szólt a *consul*nak. (11) „Dicsőség neked bátorságodért és buzgalmadért! – válaszolt a *consul*. – De ha az, akit a jósjelek megfigyelésénél jelen van, hamis jelentést ad, azért őt terheli a felelősség. Nekem *tripudium*ot jelentettek, tehát a jósjelek a római nép és hadserege számára kiválóak!" (12) Ezután megparancsolta a *centurió*knak, hogy a csirkék őreit állítsák az első hadijelvények mellé. A samnis hadijelvények is megindultak, nyomukban a tündöklő fegyverekkel felszerelt csatasor, ami az ellenségnek is pompás látványosságul szolgált. (13) Még mielőtt felhangzott volna a csatakiáltás, és összecsapásra került volna a sor, a csirkék őrét a hadijelvények előtt egy vaktában elhajított dárda halálra sebezte. A *consul*, amikor ezt közölték vele, kijelentette: „Az istenek itt vannak a csatában: íme, a bűnös fejre lesújtott a büntetés!" (14) Szavaiba jól hallhatóan belekárogott egy holló. A *consul* a jó előjelnek örvendve kijelentette, hogy soha még emberi ügyben nem volt érzékelhetőbb az istenek jelenléte, majd csatakiáltásra buzdította seregét, és megfúvatta a trombitákat.

41.

(1) Öldöklő harc kezdődött, de teljesen különböző volt a két sereg hangulata. A rómaiakat a düh, a remény, a harci vágy hajtotta az ütközetbe az ellenség vérére szomjazva, a samnisok nagy részét viszont csak a kényszer és az eskü tartotta ott, hogy ha nem is támadnak, legalábbis kelletlenül ellenálljanak. (2) Az évek folyamán hozzászoktak a vereséghez, így már a rómaiak első csatakiáltását és rohamát sem állták volna, ha a szívükbe fészkelt másik, még hatalmasabb félelem nem fogja őket vissza a futástól. (3) Szemük előtt lebegett a titkos szertartás minden részlete: fegyveres papok, egymás hegyén-hátán lemészárolt emberek és állatok, isteneknek tetsző és utálatos vértől ázó oltárok, a rettenetes átok és a Furiákat megidéző esküszöveg, amelyet családjuk és utódaik elátkozására fogalmaztak. Ez a kötelék tartotta őket egy helyben, és jobban rettegtek polgártársaiktól, mint az ellenségtől. (4) A két szárnyon és középen előretörő rómaiak nagy vérfürdőt rendeztek a samnisok között, akiket megbénított az

istenektől és az emberektől való félelem; alig-alig vették fel a harcot, hisz csak a rettegés késleltette megfutamodásukat. (5) Öldöklés közben már majdnem a hadijelvényekig jutottak, amikor oldalról, mintha valami hatalmas sereg közeledne, nagy porfelhő tűnt fel. Spurius Nautius – más források szerint Octavius Maecius – volt az a segédcsapatokkal. (6) Létszámukhoz képest jókora port kavartak, az öszvéreken ülő hajcsárok ugyanis lombos ágakat húztak maguk után a földön. Elöl fegyverek és hadijelvények sejlettek át a homályos levegőn, majd a még magasabbra szálló, sűrűsödő porfelhőben úgy látszott, mintha lovasság zárná a menetet. Ez a látvány nemcsak a samnisokat, de a rómaiakat is megtévesztette. (7) A *consul* még meg is erősítette a tévedést: az első hadijelvények között lován ülve azt kiáltozta az ellenség füle hallatára: Cominium elesett, itt jön tiszttársa győztesen; igyekezzenek kicsikarni a győzelmet, mielőtt a dicsőség a másik hadseregé lesz. (8) Aztán parancsot adott a *tribunus*oknak és a *centurió*knak, hogy nyissanak utat a lovasságnak. Treboniusszal és Caediciusszal már előre megállapodott, hogy ha majd lándzsáját a magasba emeli és megrázza, lovasságukkal a lehető legnagyobb lendülettel törjenek az ellenségre. (9) Jeladására minden úgy történt, ahogy előre megbeszélték. Az egységek között rések nyíltak, előszáguldott a lovasság, előreszegzett lándzsával rontott az ellenséges sereg sűrűjébe, és ahol csak nekik zúdult, szétzilálta egységeiket. Volumnius és Scipio a nyomukban járt, és kaszabolta az összezavarodott ellenséget.

(10) Ekkor már megtört az isteni és emberi kényszer: szétszóródtak a lenvászon*cohors*ok, menekült mindenki, akár megesküdött, akár nem, és most már egyedül az ellenségtől rettegtek. (11) Az ütközetet túlélő gyalogosok csapatát beszorították a táborba vagy Aquiloniába, a nemesek és a lovasok pedig Bovianumba menekültek. A lovasságot a rómaiak lovasai, a gyalogságot a gyalogosok vették üldözőbe. A sereg két szárnya kétfelé vált: a jobbszárny a samnis tábor, a balszárny a város felé tartott. (12) Volumniusnak jóval hamarabb sikerült elfoglalnia a tábort; a várost ostromló Scipio nagyobb ellenállásba ütközött; nem mintha itt jobban buzgott volna a harci kedv a legyőzöttekben, csak mert a falak hatékonyabban tartják távol a támadókat, mint a sáncok. A védők kődobálással igyekeztek visszaverni az ellenséget a városfalaktól. (13) Scipio jól látta, hogy ha első rémületüket kihasználva nem viszi dűlőre a dolgot, mielőtt magukhoz térnének, az erődített város ostroma jócskán elhúzódhat. Megkérdezte hát katonáit: belenyugszanak, hogy míg a másik seregszárny elfoglalta a tábort, őket győztes létükre elűzik a város kapui elől? (14) Azok egyhangú, harsány nemmel válaszoltak. Erre elsőként ő indult a kapu felé, pajzsát a feje fölé tartva, nyomában a többiek, teknősbéka-alakzatban. Betörtek a városba, hatalmukba kerítették a kapu körüli falakat, lelökdösve róluk a samnisokat; de mivel túl kevesen voltak, nem merészkedtek a város belsejébe.

42.

(1) A *consul* eleinte mit sem tudva az itt történtekről igyekezett megszervezni a visszavonulást, mert már erősen alkonyodott, és a közeledő éjszaka még a győztesek számára is veszélyt és fenyegetést hordozott. (2) Ahogy azonban továbbhaladt, jobb felől látta, hogy a tábort elfoglalták, balról pedig a városból a támadók és szorongatottak összevegyülő kiáltozását hallotta – éppen ekkor folyt a küzdelem a kapunál. (3) Közelebb lovagolva saját katonáit pillantotta meg a falakon. Ekkor belátta, hogy már nincs meg a teljes döntési szabadsága, mert néhány emberének vakmerősége nagyszerű lehetőséget teremtett számára. Odahívatta hát már visszavont csapatait, hogy nyomuljanak be a városba. (4) A város feléjük eső részébe be is hatoltak, majd ott megpihentek, mert már csaknem leszállt az éj. Az ellenség éjszaka elhagyta a várost.

(5) Aquiloniánál azon a napon 20 340 samnist öltek meg, 3870-et ejtettek fogságba, és 97 hadijelvényt zsákmányoltak. (6) A hagyomány arról is beszámol, hogy nemigen láttak még hadvezért csata közben ilyen vidám hangulatban, mint Papiriust – talán mert ilyen volt a természete, vagy mert annyira biztos volt a sikerben. (7) Lelkierejének köszönhető, hogy a vitatható jósjelek sem tudták a csatától visszariasztani, a csata hevében pedig, amikor mások templomot szoktak felajánlani a halhatatlan isteneknek, ő azt ígérte, hogy ha szétveri az ellenség légióit, a Győzedelmes Iuppiter is kap egy pohárka mézes bort áldozatul, mielőtt még ő maga meginná az áldomást.[1] Az istenek szívesen vették fogadalmát, és jóra fordították a jósjeleket.

43.

(1) Hasonló szerencse kísérte a másik *consul* vállalkozását Cominiumnál. Kora hajnalban teljes haderejét megindította a falak ellen, gyűrűbe fogta a várost, erős tartalékos csapatokat állítva a kapuk elé, hogy minden kitörési kísérletnek elejét vegye. (2) Már éppen jelt akart adni, amikor megkapta tiszttársa sürgős üzenetét, hogy húsz ellenséges *cohors* közeledik. Erre kénytelen volt elhalasztani a támadást, és visszahívni az ostromra készen álló, felsorakozott csapatai egy részét. (3) Megparancsolta Decimus Brutus Scaeva *legatus*nak, hogy az I. légióval, a szövetséges *alá*k tíz *cohors*ával és a lovassággal vonuljon az ellenséges erősítés ellen; (4) bárhol találkoznának is össze, állja útját és tartsa fel, ha a helyzet úgy kívánja, akár bocsátkozzon velük közelharcba, de ezek a csapatok nem juthatnak el Cominiumig. (5) Ő maga körös-körül létrákat vitetett a falakhoz, és teknősbékák alatt nyomult a kapuk közelébe. Egyszerre törték be a kapukat

[1] A mézes bor a katonák szokásos itala volt diadalmenetek alkalmával, de az istenek kultuszában is szerephez jutott.

és kezdődött meg minden oldalról a roham a falak ellen. A samnisokban, amíg nem láttak fegyvereseket a falakon, még volt elég bátorság ahhoz, hogy távoltartsák az ellenséget a várostól. (6) De most már nem távolról, hajítófegyverekkel, hanem közelharcban folyt a küzdelem, a rómaiak nagy nehezen felküzdötték magukat a síkságról a falakra, és miután a terep nehézségeit legyőzték – márpedig ettől tartottak jobban –, könnyen felvették a harcot a gyengébb ellenséggel, egy szintbe kerülve velük. (7) A samnisok erre már otthagyták a tornyokat és a falakat, mindnyájan a *forum*ra szorultak vissza, ahol utolsó erejükkel még egy kis ideig kísértették a hadiszerencsét, (8) majd eldobálták fegyvereiket. Nagyjából 11 400 ember adta meg magát feltétel nélkül a *consul*nak, és mintegy 4880-at vágtak le.

(9) Ez történt Cominiumnál és Aquiloniánál. A két város között félúton, ahol a harmadik csatára számítottak, nem találták az ellenséget. Amikor ugyanis azok hét mérföldnyi távolságba értek Cominiumtól, övéik visszahívták őket, így mindkét csatából kimaradtak. (10) Sötétedéskor, amikor már látótávolságba értek a tábortól és Aquiloniától, a mindkét irányból felhangzó csatazaj hallatán megálltak. (11) Majd meglátták a rómaiak által felgyújtott táboruk messze terjedő lángjait, a vereség még biztosabb jelét, így aztán nem vonultak tovább. (12) Ott helyben, azonmód fegyveresen leheveredtek, így töltötték nyugtalan éjszakájukat, szüntelen várakozásban és félve a reggeltől. Kora hajnalban nem tudták, merre induljanak, de pánikszerűen futásnak eredtek, amikor megpillantották a rómaiak lovasságát, (13) amely a városból éjszaka eltávozott samnisok üldözése közben bukkant rá a sánc és előőrsök védelme nélkül táborozó seregre. (14) A nagy embertömegre Aquilonia falairól is felfigyeltek, és már nyomukban volt a légiók néhány *cohors*a is. A gyalogság azonban nem érte utol a menekülőket, a lovasság is csak az utóvédjükből vágott le mintegy 280 embert. (15) Félelmükben sok fegyvert hátrahagytak, sőt 18 hadijelvényt is. A sereg többi része a nagy ijedelem után épségben ért el Bovianumba.

44.

(1) Mindkét római sereget örömét növelte a másik sikere. A két *consul* – mindegyik a másik tanácsára – átengedte a várost a katonáknak szabadrablásra, majd a kifosztott házakat felgyújtatták. (2) Aquilonia és Cominium ugyanazon a napon lett a lángok martaléka, és a *consul*ok – a légiók és a maguk kölcsönös szerencsekívánatainak kíséretében – egyesítették táborukat. (3) A két sereg színe előtt Carvilius is megdicsérte és megjutalmazta katonáit, kit-kit érdeme szerint; Papirius pedig, akinek serege az ütközetben, a tábornál és a város körül többszörösen kivette részét a küzdelemből, Spurius Nautiusnak, Spurius Papiriusnak, az unokaöccsének, valamint négy *centurió*nak és a *hastatus*ok egyik *manipulus*á-

nak karpereceket és aranykoszorúkat ajándékozott.[1] (4) Nautiusnak azért a hadmozdulatért, amikor hatalmas sereg látszatát keltve ráijesztett az ellenségre; az ifjú Papiriusnak lovasaival tett értékes szolgálataiért a csatában és éjjel, amikor megszorongatta az Aquiloniából titokban eltávozott samnisokat; (5) a *centurió*knak és a közkatonáknak azért, mert elsőként vették be Aquilonia kapuját és várfalát. A lovasok sokszoros kiváló szolgálatukért mindannyian sisakdíszt és ezüst karperecet kaptak.

(6) Ezután haditanácsot tartottak, jóllehet már eljött az ideje, hogy Samniumból vagy mindkét sereget visszavonják, vagy legalább az egyiket. (7) Az látszott a leghelyesebbnek, hogy ha már ennyire meggyengítették a samnisok erejét, még kitartóbban és könyörtelenebbül igyekezzenek őket megtörni, és elérni, hogy a következő *consul*oknak Samniumot teljesen meghódítva adhassák át. (8) Minthogy az ellenségnek nincs már hadserege, amely nyílt csatát merne vállalni, a hadviselésnek egyetlen módja maradt: megostromolni városaikat, mert ezek feldúlása által lehet a katonákat gazdag zsákmányhoz juttatni, az oltáraiért és tűzhelyeiért küzdő ellenséget pedig megsemmisíteni. (9) Levélben értesítették hát a *senatus*t és a római népet az elért eredményekről, majd elváltak: Papirius Saepinum, Carvilius pedig Velia ellen indult légióival.

45.

(1) A Curiában és a nép gyűlésén egyaránt kitörő lelkesedéssel fogadták a két *consul* levelét. A négynapos hálaadó ünnepségen az állam örömét az egyes polgárok buzgósága is kifejezte. (2) A győzelem nemcsak jelentős volt a római nép számára, hanem igen jókor is jött, mert éppen ekkoriban érkezett a hír, hogy az etruszkok újrakezdték a háborút. (3) Fel-felmerült a gondolat: ha a rómaiak Samniumban vereséget szenvedtek volna, hogyan lehetne bírni az etruszkokkal, akik a samnisok összeesküvésétől felbátorítva, minthogy a két *consul* és az egész római haderő Samniumban volt elfoglalva, a római nép lekötöttségét jó alkalomnak látták a lázadásra. (4) A szövetségesek követei, akiket Marcus Atilius *praetor* vezetett a *senatus* elé, elpanaszolták, hogy etruszk szomszédaik tűzzel-vassal pusztítják határaikat, (5) amiért ők nem akarnak elpártolni a római néptől; kérték az atyákat és összeírtakat mindenre, ami szent, hogy védjék meg őket a közös ellenség erőszakos jogtalanságaitól. A követek ezt a választ kapták:

[1] Az aranyból vagy bronzból készült, több csavarulatból álló, az alkar nagy részét befedő karperecet eredetileg a szabinok (I. 11. 8–9) és gallok viselték, később a rómaiak is átvették mint ékszert, illetve kitüntetést. Szövetségeseknek sohasem adományozták, csak rómaiaknak.

a *senatus*nak gondja lesz rá, hogy a szövetségeseknek ne legyen okuk megbánni hűségüket, az etruszkok pedig hamarosan a samnisok sorsára fognak jutni.

(6) Mindamellett nem siettek volna az intézkedésekkel Etruria ellen, ha nem jön híre, hogy a faliscusok, akik éveken át barátságban éltek a rómaiakkal, szintén csatlakoztak seregükkel az etruszkokhoz. (7) E nép közelsége erősen nyugtalanította az atyákat, ezért elhatározták, hogy a *fetialis* papok útján jóvátételt kérnek tőlük. Amikor ezt megtagadták, az atyák jóváhagyásával, a népgyűlés határozata alapján hadat üzentek a faliscusoknak, és utasították a *consul*okat, hogy sorshúzással döntsék el, melyikük vonuljon át seregével Samniumból Etruriába. (8) Közben Carvilius már elfoglalta a samnisoktól Veliát, Palumbinumot és Herculaneumot; (9) Veliát néhány nap alatt, Palumbinumot pedig még aznap, amikor a város falai alá érkezett. (10) Herculaneumnál szabályos csatát is vívott, kétes eredménnyel, amelyben több embert veszített, mint az ellenség. Ezután tábort ütött, elzárta az ellenség kiútját a falak mögül, majd megostromolta és bevette a várost. (11) A három városban mintegy 10 000 embert fogtak el vagy öltek meg; a foglyok száma kicsivel nagyobb volt az elesettekénél. Amikor a *consul*ok kisorsolták feladataikat, Etruria Carviliusnak jutott, katonái nagy megelégedésére, akik már nem tudták elviselni Samniumban a kemény telet.

(12) Papirius Saepinumban nagyobb ellenállásba ütközött. Gyakran csaptak össze csatasorban, gyakran menetelés közben, vagy egy-egy ellenséges kitörés alkalmával a város körül. Nem is ostromzár volt ez, hanem kiegyenlített háború, mert a samnisok nemcsak falaik védelmében bíztak, hanem falaikat fegyverrel-vitézzel maguk is védelmezték. (13) A *consul* végül addig küzdött, amíg mégiscsak szabályos ostromgyűrűbe szorította az ellenséget, és rohammal és sáncművekkel folytatva az ostromot, bevette a várost. (14) A rómaiak dühükben hatalmas vérfürdőt rendeztek a város elfoglalása után, 7400 embert felkoncoltak, és kevesebb mint 3000-et ejtettek fogságba. A zsákmányt, amely rendkívül jelentős volt, minthogy a samnisok néhány városban halmozták fel vagyonukat, a katonák kapták meg.

46.

(1) Már mindent belepett a hó, és nem lehetett megmaradni a szabad ég alatt, ezért a *consul* elvonult seregével Samniumból. (2) Hazaérkezésekor egyhangú határozattal engedélyezték, hogy diadalmenetet tartson. Diadalmenete, amelyet még hivatali ideje alatt tartott meg, az akkori időkhöz képest egészen ragyogó volt. (3) Gyalogos és lovas csapatai kitüntetéseikkel ékesítve vonultak el, sok polgári, sánc- és falkoszorút lehetett látni. (4) A polgárok megszemlélhették a samnisoktól zsákmányolt fegyvereket, összevethették csillogásukat és szépségüket a *consul* apja által zsákmányolt fegyverekével, amelyek nagy számban dí-

szítették a nyilvános helyeket. Felvezettek jó néhány előkelő foglyot is, akik a maguk és elődeik nagy tettei révén váltak nevezetessé. (5) Ott vittek a menetben 2 533 000 súlyos bronzpénzt – mint mondták, ennyi folyt be a foglyok eladásából –, és az elfoglalt városokban zsákmányolt 1830 font súlyú ezüstöt. Minden bronzot és ezüstöt az államkincstárba szállíttattak, és a katonák a zsákmányból semmit sem kaptak. (6) Az emiatti elégedetlenséget a köznép körében tovább növelte, hogy még adót is kellett fizetniük a katonák zsoldjára, holott ha a vezérek lemondtak volna arról a dicsőségről, hogy a zsákmányolt pénzzel a kincstárt gyarapítsák, a katonák is kaphattak volna ajándékba a zsákmányból, és még a hadsereg zsoldjára is futotta volna.

(7) A *consul* felszentelte Quirinus szentélyét. Egyik régi történetíró sem tesz említést arról, hogy erre Papirius csata közben tett volna fogadalmat – és valóban, ilyen rövid idő alatt fel sem építtethette volna. (8) Még apja tette a fogadalmat *dictator* korában a szentély építésére, és ezt avatta fel most a fia mint *consul*, feldíszítve az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel. Ezekből annyi volt, hogy nemcsak a templom és a Forum felékesítésére jutott belőlük, hanem sokat küldtek a szövetségeseknek és a szomszédos *colonia*knak is szentélyeik és nyilvános helyeik díszítésére. (9) A diadalmenet után a *consul* Vescia vidékére vonult seregével téli szállásra, mert ezt a területet veszélyeztették a samnisok.

(10) Közben Carvilius *consul* Etruriában először Troilumot vette ostrom alá. (11) A város 470 leggazdagabb polgárának hatalmas váltságdíj ellenében megengedte, hogy eltávozzanak, a többi lakost és a várost rohammal kerítette hatalmába; majd elfoglalt öt, megerősített helyen fekvő erődöt is. Itt 2400 embert öltek meg, és 2000-nél kevesebbet ejtettek fogságba. (12) A békét kérő faliscusoknak egy évre szóló fegyverszünetet engedélyezett 100 000 súlyos bronzpénznek és katonái az évi zsoldjának fejében. (13) Mindezek végeztével hazatért, hogy diadalmenetet tartson. A samnisok fölött ült diadalmenete persze nem volt olyan fényes, mint tiszttársáé, de a különbséget kiegyenlítette, hogy az ő tetteit az etruszk háború tetőzte be. (14) 380 000 súlyos bronzpénzt juttatott a kincstárnak, a többi pénzt és saját zsákmányrészét egy Fors Fortunának szentelt templom építtetésére szánta, annak a szentélynek a közelében, amelyet Servius Tullius király szentelt fel ugyanennek az istennőnek.[1] (15) A zsákmányból a katonáknak fejenként 102 *as*t, a *centurió*knak és lovasoknak pedig kétszer ennyit osztott ki; ezt az adományt a megajándékozottak – minthogy tiszttársa olyan szűkmarkú volt – különös hálával fogadták. (16) A *consul* pártfogása védte

[1] Bizonyára nem véletlen, hogy a plebejus *consul* éppen Fortunának, a mélyről jövőket magasra emelni képes istennőnek szentel templomot, ráadásul éppen Servius Tulliushoz, az állítólag hadifogoly származású királyhoz csatlakozva.

meg a nép előtt *legatus*át, Lucius Postumiust,[1] akit annak idején Marcus Scantius nép*tribunus* törvénybe idézett, ő pedig a pletyka szerint *legatus*i tisztsége segítségével menekült el a nép ítélete elől – így az ellene felhozott vádat inkább csak felhánytorgatni lehetett, de végigvinni már nem.

47.

(1) Minthogy az év már végére ért, új nép*tribunus*ok léptek hivatalba, de helyükre öt nap múlva újakat választottak, mivel a választásnál hiba történt. (2) Ebben az évben a censorok, Publius Cornelius Arvina és Gaius Marcius Rutilus tisztító szertartást tartottak, és elvégezték a vagyonbecslést, amelyen 262 321 főt vettek számba. Ők voltak a 26. censorpár az első censorok óta, és ez a tisztító szertartás volt a 19. a sorban. (3) Ebben az évben viseltek először koszorút a Római Játékok nézői a háborús sikerek miatt, és ekkor adtak először pálmaágat a győzteseknek, a görögöktől átvett szokás szerint. (4) Ugyanebben az évben az *aedilis curulis*ek, akik a játékokat rendezték, az állami legelők néhány bérlőjére kirótt bírságpénzből zúzottkővel kiköveztették az utat Mars templomától Bovillaeig.[2]

(5) Lucius Papirius tartotta meg a *consul*választó gyűlést, ahol Quintus Fabius Gurgest (Maximus fiát) és Decimus Iunius Brutus Scaevát választották meg *consul*nak, maga Papirius pedig *praetor* lett [292].

(6) Sok örvendetes eseménnyel szolgált ez az év, de mindez alig-alig enyhítette az egyetlen csapást: a Várost és a vidéket egyaránt járvány dúlta, amelynek pusztítása már szinte figyelmeztető csodajelnek látszott. Utánanéztek a sorskönyvekben, mitől távoztatnák el vagy orvosolnák az istenek a szerencsétlenséget. (7) A könyvekben azt találták, hogy Epidauroszból Rómába kell hívni Aesculapiust. De ebben az évben, minthogy a *consul*okat lekötötte a háború, nem tettek semmit ez ügyben, csak egynapos nyilvános könyörgést tartottak Aesculapius tiszteletére.[3]

[1] A 294-es év *consul*járól van szó, akinek beperelése talán a félhivatalosan megtartott diadalmenethez kapcsolódott (37. 9–12).

[2] Ez az útvonal szintén a Via Appia egy szakasza.

[3] Aszklépiosz kultuszát végül a következő évben hozta Rómába egy követség Q. Ogulnius Gallus vezetésével (lásd a XI. könyv tartalmi összefoglalóját). A neki szánt szentélyt 291. január 1-jén szentelték fel.

AZ ELVESZETT KÖNYVEK

XI. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 292–287)

Fabius Gurges *consul* [292] csatát veszít a samnisok ellen, ezért a *senatus* el akarja venni tőle a hadsereget. Apja, Fabius Maximus kéri, hogy ne szégyenítsék meg így a fiát, és főként azzal az ígéretével nyeri meg a *senatus*t, hogy hajlandó elkísérni fiát *legatus*ként. Ezt meg is teszi. Tanácsai és közreműködése segítségével a *consul* legyőzi a samnisokat, és diadalmenetet tart. C. Pontius samnis fővezért is felvonultatja a diadalmenetben, majd bárddal lefejezteti.

A polgárságot pusztító járvány miatt követeket küldenek Epidauroszba, hogy hozzák el Rómába Aszklépiosz szobrát. Egy kígyóval térnek vissza, amely bevette magát a hajójukra, és nyilvánvalóan az istenséget hordozza magában. A kígyó a Tiberis szigetén hagyja el a hajót, ezért itt építenek szentélyt Aesculapiusnak.

Elítélik L. Postumius volt *consul*t, mert hadvezéri működése idején katonáival műveltette saját földjét.

A békéért folyamodó samnisokkal negyedízben is megújítják a békeszerződést. Curius Dentatus *consul* [290], miután leverte a samnisokat, sőt a háborút újrakezdő szabinokat is legyőzte és megadásra kényszerítette, hivatali éve alatt kétszer is diadalmenetet tart.

*Coloniá*kat alapítanak Castrumban, Senában és Atriában.[1]

Ekkor választanak először *triumvir*eket a főbenjáró büntetések végrehajtására.

Vagyonbecslést és tisztító szertartást végeznek; 272 000 polgárt vesznek számba.

A köznép az eladósodás miatt kitört hosszú és súlyos viszálykodás után végül kivonul a Ianiculusra, ahonnan Q. Hortensius *dictator* hozza vissza őket. Hortensius még hivatali ideje alatt [287] meghal.

Ezenkívül: harcok a volsiniibeliekkel és a lucaniaiakkal, akikkel szemben a rómaiak segítséget nyújtanak a thurioibelieknek.

[1] Atria és Castrum Novum *coloniá*k alapítási éve 289, Sena Gallicáé pedig 283.

XII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 286–280)

A gall senók lemészárolják a rómaiak követeit, mire azok hadat üzennek nekik. A gallok levágják L. Caecilius *praetor*t a légióival együtt.

A tarentumiak kirabolnak egy római hajórajt, az élén álló *duumvir*t megölik, majd bántalmazzák a követeket, akiket a *senatus* küldött hozzájuk, hogy panaszt tegyenek ezért a jogsértésért. Emiatt megüzenik nekik a háborút.

A samnisok elpártolnak. Ellenük, valamint a lucaniaiak, bruttiusok és etruszkok ellen több vezér vív sikeres ütközeteket.

Pürrhosz, Épeirosz királya átkel Itáliába, hogy segítséget nyújtson a tarentumiaknak [281].

A Rhégionba helyőrségül kiküldött, D. Vibellius *praefectus* parancsnoksága alatt álló campaniai légió a város lakóit legyilkolva megszállja Rhégiont.[1]

Töredékek[2]

1.

Livius írja: „ha Pürrhosz, a harc tudományának egyedülálló értője, aki inkább a csatában kiváló, mint a háborúban, nem..."[3]

(A bővített Servius-kommentár magyarázata Vergilius: *Aeneis* I. 456. sorához)

XIII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 280–278)

Valerius Laevinus *consul* [280] csatát veszít Pürrhosz ellen,[4] elsősorban azért, mert emberei megrémülnek a sosem látott elefántoktól. Amikor Pürrhosz a csata

[1] Ez a campaniai légió a XVI. könyv összefoglalójában említett mamertinusok egy egysége volt.

[2] A töredékek számozása P. Jal 1990-es kiadását követi.

[3] Servius a „harc" és a „háború" fogalmának különbségét szemlélteti az idézettel, ezért a mondatnak csak a számára fontos részét hozza. A töredék a XII–XIV. könyv bármelyikéből származhat.

[4] Ez volt a 280-as hérakleiai csata.

után megszemléli az elesett rómaiakat, látja, hogy mind arccal az ellenség felé fordulva fekszenek. Ezután fosztogatás közben egészen Róma városa alá nyomul. A *senatus* C. Fabriciust küldi el hozzá, hogy tárgyaljon a foglyok kiváltásáról. A király hasztalan próbálja őt rávenni, hogy legyen hűtlen hazájához, majd váltságdíj nélkül hazaengedi a foglyokat. Kineasz, Pürrhosznak a *senatus*hoz küldött követe azt kéri, engedjék be a királyt a Városba, hogy a békekötésről tárgyaljon. Úgy döntenek, hogy a kérdést elnapolják, hogy a *senatus* nagyobb létszámú ülésén tárgyalhassák meg. Ap. Claudius, aki vaksága miatt már régóta nem vesz részt az állami tanácskozásokon, megjelenik a Curiában, és érvelésével eléri, hogy Pürrhosz kérését elutasítsák.

Cn. Domitius, az első plebejus *censor* megtartja a tisztító szertartást és vagyonbecslést; 287 222 polgárt vesznek számba.

A Pürrhosz ellen vívott újabb csata[1] kétes eredménnyel végződik.

A karthágóiakkal negyedszer újítják meg a szövetséget.

C. Fabricius *consul*hoz [278] egy szökevény érkezik Pürrhosztól, és felajánlja neki, hogy megmérgezi a királyt. Fabricius visszaküldi a királyhoz, és feltárja neki a dolgot.

Ezenkívül: győzelmek a lucaniaiak, bruttiusok, samnisok és etruszkok ellen.

Töredékek

2.
Livius a XIII.[2] könyvben ezt írja: „Megmaradtunk volna a magánéletben."[3] (Priscianus XV. 69.)

XIV. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 278–272)

Pürrhosz átkel Szicíliába.

Csodajelek mutatkoznak; villámcsapás dönti le Iuppiter szobrát a Capitoliumon, a fejét a *haruspex*ek találják meg.

[1] A 279-ben Asculumnál vívott csata híresült el „pürrhoszi győzelem" néven.
[2] Egyes kiadóknál XIV. könyv szerepel.
[3] A szövegösszefüggés, amelyben a Livius-idézet található, a határozószók alakjairól szóló fejtegetés – így az eredeti kontextus nemigen rekonstruálható.

Curius Dentatus *consul* [275] a sorozáson bevezeti azt az intézkedést, hogy aki a felszólításra nem jelentkezik, annak a vagyonát elárverezik. Másodszor is legyőzi Pürrhoszt,[1] aki visszatért Szicíliából Itáliába, és kiűzi őt a félszigetről.

Fabricius *censor* kizárja a *senatus*ból P. Cornelius Rufinus volt *consul*t, amiért tíz font tört ezüst volt a birtokában.

A *censor*ok megtartják a vagyonbecslést és tisztító szertartást; 271 224 polgárt vesznek számba.

Szövetség Ptolemaiosz[2] egyiptomi királlyal.

Sextilia Vesta-szüzet paráznaságért elítélik és élve eltemetik.

*Coloniá*kat alapítanak Poszeidóniában[3] és Cosában.

A karthágóiak hajóhadukkal Tarentum segítségére sietnek, és ezzel megsértik a szerződést.

Ezenkívül: győzelmek a lucaniaiak, bruttiusok és samnisok fölött; Pürrhosz király halála.

XV. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 271–265)

A legyőzött tarentumiak megkapják a békét és a szabadságot.

A campaniai légiót, amely elfoglalta Rhégiont, ostrom alá veszik, megadásra kényszerítik, majd minden tagját lefejezik [270].

Kiszolgáltatják az apollóniabelieknek azokat az ifjakat, akik a *senatus*hoz küldött követeiket bántalmazták.

A picenumiak vereséget szenvednek, majd megkapják a békét.

*Coloniá*kat alapítanak a picenumi Ariminumban és a samniumi Beneventumban.

A rómaiak ekkor kezdenek ezüstpénzt használni.

A legyőzött umberek és sallentinusok meghódolnak.

A *quaestor*ok számát nyolcra emelik.

[1] Ez volt a 275-ös beneventumi csata.

[2] II. Ptolemaiosz Philadelphoszról van szó (ur. Kr. e. 283–246).

[3] A *colonia* római neve Paestum lett.

XVI. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 264–261)

A karthágóiak eredete és városuk alapítása.

A *senatus* heves vita után úgy dönt, hogy segítséget nyújt a mamertinusoknak[1] a karthágóiak és Hierón szürakuszai uralkodó ellen. A római seregek, amelyek most kelnek át először a tengeren, több sikeres csatát vívnak Hierón ellen, aki ezek után békét kér, és meg is kapja.

A *censor*ok megtartják a vagyonbecslést és tisztító szertartást; 282 234 polgárt vesznek számba.

D. Iunius Brutus elsőnek rendez gladiátorjátékokat elhunyt apja tiszteletére[2] [264].

*Coloniá*t alapítanak Aeserniában.

Ezenkívül: győzelmek a punok és a volsiniibeliek fölött.

Töredékek

3.

Valahányszor a költő rossz hangzásúnak vagy metrikailag beilleszthetetlennek talál egy-egy nevet, megváltoztatja azt, vagy lecsíp belőle. Sychaeus neve a forrásokban Sicharbas,[3] Belust, Dido apját pedig Methresnek[4] nevezik. Karthágó

[1] A mamertinusok campaniai zsoldosok voltak, akiket Szürakuszai türannosza, Agathoklész fogadott fel a Kr. e. IV. század végén. Később Pürrhosz támogatásával szálltak szembe a karthágóiakkal, majd Messzanát tették meg tevékenységük központjává, és onnan kiindulva fosztogattak. 270-ben II. Hierón, Szürakuszai türannosza fellépett ellenük; a mamertinusok erre előbb Karthágótól kértek segítséget, majd miután megkapták, mégis inkább Rómához fordultak.

[2] D. Iunius Brutus Kr. e. 266-ban viselte a *consul*i tisztséget, amelynek során győzelmeket aratott az umberek, a sallentinusok és a messapiusok fölött. A játékokat testvérével, Marcusszal közösen rendezte (vö. Valerius Maximus II. 4. 7).

[3] A Karthágót megalapító Dido királynő férje, aki még Türoszban gyilkosság áldozata lett.

[4] Egyes kéziratok a *Mettes* olvasatot tartalmazzák; talán ezek mellett szól Iustinus (XVIII. 4. 3) párhuzamos tudósítása, amely szerint Dido apjának neve Mutto volt. Mivel a pun őstörténeti hagyományokról csak közvetett tudomásunk lehet, a két változat között nemigen lehet biztonsággal dönteni.

nevének eredeti alakja, mint olvassuk, „Karthada" volt.[1] Ez megtalálható *A punok történeté*ben[2] és Liviusnál is.

(Servius magyarázata Vergilius: *Aeneis* I. 343. sorához)

4.
A Karthágó név ugyanis Livius tudósítása szerint azt jelenti pun nyelven: „új város".

(Servius magyarázata Vergilius: *Aeneis* I. 366. sorához)

5.
Livius azt írja, hogy Bitias a pun hajóhad parancsnoka volt.[3]
(Servius magyarázata Vergilius: *Aeneis* I. 738. sorához)

XVII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 260–257)

Cn. Cornelius *consul*t [260] bekeríti egy pun hajóhad, és azzal az ürüggyel, hogy tárgyalni akarnak vele, fogságba ejtik.

C. Duillius *consul* [260] eredményes csatát vív egy pun hajórajjal,[4] és minden római vezér közül ő tart először diadalmenetet tengeri győzelemért. Ezért egész életére megkapja azt a kitüntetést is, hogy amikor egy lakomáról hazatér, fuvolás kísérje, és fáklyát vigyenek előtte.

L. Cornelius *consul* [259] szerencsével harcol Szardínián és Korzikán a szárdok, korzikaiak és Hanno pun vezér ellen.

Atilius Calatinus[5] *consul* [258] vigyázatlanul a punoktól megszállt helyre vezeti seregét. A bátor és tettre kész M. Calpurnius katonai *tribunus* szabadítja ki őket: 300 katonájával kitör, és magára vonja az ellenség figyelmét.

[1] A névalak a *kart hadast* ('új város', vö. 5. töredék) Cato által latinizált formája. A kéziratokban a *Cartha* olvasat is megtalálható.

[2] Egy közelebbről ismeretlen, talán uticai eredetű pun történeti műről lehet szó.

[3] A részlet minden bizonnyal a pun őstörténet elbeszélésére utal, nem pedig az I. pun háború eseményeire.

[4] Ez volt a mülai csata. A karthágóiak élén a későbbiekben említett Hannibal állt.

[5] A név *Calatinus* és *Caiatinus* alakban is fennmaradt; eldönthetetlen, hogy melyik a helyes.

Hannibal pun vezért, miután a vezetése alatt álló hajóhad vereséget szenvedett, saját katonái feszítik keresztre.

Atilius Regulus *consul* [256] tengeri csatában legyőzi a punokat,[1] majd átkel Afrikába.

Töredékek

6.

A *pridie* („a megelőző napon") szó is tárgyesetet vonz, mint egy elöljárószó. Pl. Cicero, *Invektívák*, I. könyv: *pridie Kalendas Ianuarias* („a január elsejét megelőző napon), Livius, *A Város alapításától*, XVII. könyv: *pridie Nonas* („a *nonae*t[2] megelőző napon"), *pridie Idus* („az idust megelőző napon").

(Priscianus XIV. 44.)

XVIII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 256–250)

Atilius Regulus Afrikában megöl egy szörnyű nagy kígyót, de sok katonája odavész. Számos csatát nyer a karthágóiak ellen, épp ezért a *senatus* nem küld utódot a helyébe. Regulus azonban a *senatus*nak szóló levelében kéri, hogy váltsa fel valaki, és kérése indokai között azt is elpanaszolja, hogy kis darab földjét otthagyták a bérmunkások. Aztán, mintha a szerencse az ő személyében akart volna kiemelkedő példát mutatni a jó és balsors végleteire, Xanthipposz, a karthágóiaktól segítségül hívott spártai vezér egy csatában legyőzi és fogságba ejti őt [255].

Ezek után a római vezérek minden, szárazon és vízen elért sikerét elhomályosítják a hajóhadaikat ért szerencsétlenségek.

Ti. Coruncanius személyében először választanak plebejust *pontifex maximus*nak.

M'. Valerius Maximus és P. Sempronius Sophus *censor*ok felülvizsgálják a *senator*ok névsorát, és 16-ot kizárnak közülük. Megtartják a vagyonbecslést és tisztító szertartást; 297 797 polgárt vesznek számba.

[1] A csatát Kr. e. 256-ban vívták a szicíliai Eknomosz-foknál (ma Poggio di Sant'Angelo). A római flottát a két *consul*, M. Atilius Regulus és L. Manlius Vulso vezette, a karthágói hajóhadat pedig Hanno és Hamilkar (aki nem azonos Hamilkar Barkával).

[2] A hónap 5. vagy 7. napja a római naptárban.

Regulust a karthágóiak követségbe küldik a *senatus*hoz, hogy tárgyaljon a békéről, vagy ha ezt nem tudná kieszközölni, a fogolycseréről, és esküvel kötelezik őt, hogy ha a *senatus* nem szavazza meg a fogolycserét, visszatér Karthágóba. Azt javasolja a *senatus*nak, hogy utasítsa vissza mindkét ajánlatot, majd szavának áll és visszamegy Karthágóba, ahol kivégzik.

Töredékek

7.
A „szakálltalanok" jelentésű latin szó helyes alakja *imberbi*, nem pedig *imberbes*. Varro[1] *Színházi előadások* című művének V. könyvében ezt a kifejezést találjuk: *imberbi iuvenes* („szakálltalan ifjak"). Cicero is az *imberbum* alakot használja, *u*-val, nem pedig az *imberbem*et,[2] a földtörvényről mondott január elsejei beszédében[3] is az *imberba iuventute* („szakálltalan ifjúsággal") forma szerepel. Titus Livius azonban műve XVIII. könyvében az egyes számú formát *imberbis* alakban használja.

(Charisius, 122. o. Barwick–Kühnert)

8.
Ha már ezekről a szokásos mértéket meghaladó dolgokról szót ejtettünk, említsük meg azt a kígyót is, amelyről Titus Livius olyan érdekfeszítően és ékesszólóan ír. Elmondja ugyanis, hogy Afrikában, a Bagrada folyó mellett élt egy akkora kígyó, hogy képes volt távol tartani Atilius Regulus seregét a folyótól. Számos katonát hatalmas szájával ragadott meg, sokakat pedig farkával gyűrűbe csavarva roppantott össze. Mivel a rádobott dárdák nem hatoltak át a bőrén, végül minden oldalról *ballistá*kkal kezdték lőni, így végül elpusztult a sűrűn rázuhogó súlyos kövek alatt. Ezt a kígyót még magánál Karthágónál is félelmetesebbnek tartotta minden *cohors* és légió. Mivel a kígyó a vizet is beszennyezte vérével, és hullájának dögletes bűze megfertőzte az egész környéket, a rómaiak fel is szedték onnan a táborukat. Livius azt is elmondja, hogy a szörnyeteg 120 láb hosszú bőrét elküldték Rómába.

(Valerius Maximus I. 19.)

[1] M. Terentius Varro a Kr. e. I. században élt és alkotott a legkülönfélébb tudományágakban. Művei nagyrészt elvesztek, de a római tudományosságra gyakorolt hatása felbecsülhetetlen.

[2] Cicero: *Saját házáról* 37.

[3] Cicerónak ez a beszéde, amelyet *consul*i éve (Kr. e. 63) legelején mondott azokkal a reformmegmozdulásokkal összefüggésben, amelyek végül a Catilina-összeesküvésben csúcsosodtak ki, nem maradt ránk.

XIX. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 249–241)

Caecilius Metellus a punok fölött aratott győzelmei után ragyogó diadalmenetet tart, amelyben 13 ellenséges vezért és 120 elefántot vonultat fel.

Claudius Pulcher *consul* [249] a jósjelek ellenére indul harcba: vízbe dobatja a szent csirkéket, mert nem akarnak enni. A hajóscsatában vereséget szenved a karthágóiaktól.[1] Amikor a *senatus* visszahívja, és elrendeli, hogy nevezzen ki *dictator*t, ő az alacsony származású Claudius Gliciát nevezi ki, akit lemondatnak, de attól fogva bíborszegélyes tógában nézheti a játékokat.

A. Atilius Calatinus az első, aki *dictator*ként Itálián kívülre vezeti seregét.

A punokkal létrejön a fogolycsere.

*Coloniá*kat alapítanak Fregenaeban és a sallentinusok földjén, Brundisiumban.

A *censor*ok megtartják a vagyonbecslést és tisztító szertartást; 241 212 polgárt vesznek számba.

Claudia – annak a P. Claudiusnak a húga, aki a jósjelek semmibevétele miatt vesztett csatát –, amikor a játékokról hazafelé tartva elakad a tömegben, így kiált fel: „Bárcsak élne a fivérem,[2] és újra hajóhadat vezetne!" Ezért pénzbírságra ítélik.

Ekkor választanak először két *praetor*t.

Amikor A. Postumius *consul* [242] háborúba akar indulni, Caecilius Metellus *pontifex maximus* nem engedi, hogy eltávozzon a Városból, és abbahagyja szent szolgálata gyakorlását: a *consul* ugyanis egyszersmind Mars *flamen*je is.

Több hadvezér sikerrel csatázik a punok ellen, végül C. Lutatius *consul* [242] az Aegates-szigeteknél[3] döntő győzelmet arat a pun hajóhad fölött.

A karthágóiak békét kérnek, és meg is kapják.

Amikor Vesta szentélye kigyullad, Caecilius Metellus *pontifex maximus* menti ki a szent tárgyakat a lángok közül.[4]

Két új *tribus*t szerveznek az eddigiek mellé, a Velinát és a Quirinát.

[1] Ez volt a drepanai csata.

[2] Claudiust hazatérése után bíróság elé állították, és nem sokkal ezután meg is halt – valószínűleg öngyilkos lett.

[3] Három nagyobb és két kisebb szigetből álló szigetcsoport Szicília északnyugati partjainál.

[4] A hagyomány szerint Metellus a szeme világával fizetett vakmerő hőstettéért. Valószínűleg a Caecilius nemzetség egy családi legendájáról van szó (a *caecus* szó jelentése: 'vak').

9.
A harmadik alkalommal megrendezett (évszázados) játékok Antias és Livius közlése szerint is Publius Claudius Pulcher és Lucius Iunius Pullus *consul*sága idején [249], a Város alapítása után következő 505. évben voltak, a *quindecimvir*ek[1] feljegyzései szerint azonban 518-ban.
(Censorinus: *A születésnap* 17. 10 – Forisek Péter fordítása nyomán)

10.
Liviusnál olvasható, hogy amikor egy *consul* mindenáron háborúba akart menni, de az egyik nép*tribunus* megakadályozta ebben, előhozatta a szent csirkéket. Amikor ezek nem ettek az eléjük szórt magokból, a *consul* a jósjelkérést kigúnyolva így szólt: „Felőlem akár ihatnak is!" – és a Tiberisbe dobatta őket. Ezek után, amikor hajóival győztesen hazafelé indult, a tengeren lelte halálát összes emberével együtt.[2]
(Servius magyarázata Vergilius: *Aeneis* VI. 198. sorához)

XX. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 240–218)

A faliscusok fellázadnak; hat nap alatt leverik és megadásra kényszerítik őket. Spoletiumban *coloniá*t alapítanak.
Első ízben indul hadsereg a ligurok ellen.
Leverik a fellázadt szárdokat és korzikaiakat.
Tuccia Vesta-szüzet paráznaságért elítélik.
Hadüzenet az illíreknek, amiért megölték a hozzájuk küldött követek egyikét. Megverik és megadásra kényszerítik őket. A *praetor*ok számát négyre emelik. Megsemmisítik az Alpokon túlról Itáliába betörő gallokat. Ebben a háborúban

[1] A szent cselekményekkel foglalkozó bizottság, amelynek létszáma Sulla idejében bővült 10-ről 15-re.

[2] P. Claudius Pulcher Kr. e. 249-es balvégzetű működését Servius az egyéb forrásoktól eltérően ismerteti, talán mert emlékezetből idézte Liviust. A vihar valójában nem Claudius, hanem tiszttársa, L. Iunius Pullus életét keserítette meg Kamarina mellett. A tévedésre az adhatott lehetőséget, hogy Pullus neve 'csirkét' jelent. Lehetséges azonban, hogy Livius szövege is többféle hagyományt őrzött meg a csirkék sorsáról, és innen az ellentmondás, hogy a Tiberisbe vagy a tengerbe vesztek-e.

Kedves Rita!
A XX. könyv elején a bekezdéseket

összehúztam, mert erre az oldalra kellett hoznom néhány sort, hogy a 12. passzus beférjen a a 643. oldalra. Vö. kézirattól való eltérés. Mehet így?

Livius közlése szerint a római nép és a latin szövetségesek 800 000 fegyverest vonultattak fel.[1]

A római seregek, amelyek ekkor lépték át először a Pót, a gall insubereket több csatában legyőzik, és megadásra kényszerítik. M. Claudius Marcellus *consul* [222] megöli a gall insuberek vezérét, Vertomarust,[2] és fejedelmi fegyverzsákmányt ejt.

Leigázzák az isztriaiakat; leverik és megadásra kényszerítik a fellázadt illíreket.

A *censor*ok háromszor tartanak vagyonbecslést és tisztító szertartást; az első alkalmával 270 212 polgárt vesznek számba.[3]

A felszabadított rabszolgákat, akik azelőtt az összes *tribus*ban megtalálhatóak voltak, most négy *tribus*ba vonják össze, az Esquilinába, Palatinába, Suburanába és Collinába.

<C. Flaminius *censor*> megépítteti <a Via Flaminiát> és a Circus Flaminiust.

*Coloniá*kat alapítanak a galloktól elvett területen, Placentiában és Cremonában.

Töredékek

11.

Livius a XX. könyvben elmondja, hogy a patrícius Publius Cloelius[4] elsőként szállt szembe az ősi szokással: olyan nőt vett feleségül, akivel a hetedfokúnál közelebbi rokonságban volt. Ezért a plebejus Marcus Rutilius azt hangoztatva, hogy egy ilyen példátlan házasságkötéssel fosztották meg őt kiszemelt jegyesétől, úgy fellázította a népet, hogy az atyák rémülten menekültek a Capitoliumra.

(Jegyzet a XII. század végi Paris. lat. 3858. kódexből)

12.

A magyarázók különböző módon értelmezik ezt a sort, elfeledkezve Numa törvényéről, amelyet Livius is megemlít.[5]

(Servius magyarázata Vergilius: *Aeneis* VI. 859. sorához)

[1] A számadat valószínűtlen. Ha Livius szövegében valóban ez szerepelt, elképzelhető, hogy ezen a ponton maga is vitatkozott forrásaival.

[2] A név ismertebb formája Vir(i)domarus.

[3] A másik két népszámlálás adatai kiestek a szövegből.

[4] A Cloelius név a töredéket felfedező Krueger rekonstrukciója; a kéziratban *Celius* szerepel.

[5] A szóban forgó sor: M. Claudius Marcellus „fegyvereket harmadszor tesz le Quirinus atyának" (Lakatos István fordítása). Numának az a törvénye, amelyre Servius itt hivatkozik, azt írta elő, hogy az ellenségtől szerzett fejedelmi fegyverzsákmányt Iuppiter Feretriusnak, a másodrendű fegyverzsákmányt Mars istennek, a harmadrendűt pedig Quirinusnak kell felajánlani, más-más áldozat kíséretében.

13.

Mondd csak, hogy lehet az, hogy – noha Livius római történetében sok helyen olvashatjuk, hogy a Városban rendkívül gyakran tört ki járvány és pusztultak ezrével az emberek, és sokszor odáig fajult a helyzet, hogy azokban a háborús időkben nem volt már honnan hadsereget kiállítani – akkoriban egyáltalán nem áldoztak a te Februarius istenednek? Vagy ez a kultusz akkor nem használt semmit? Abban az időben a Lupercaliát nem ünnepelték? Nem mondhatod, hogy ezt a szertartást akkoriban még nem vezették be, hiszen a hagyomány szerint Euandrosz hozta be Itáliába még Romulus előtt.[1] Livius a második dekádban[2] mondja el, hogy miért honosították meg a Lupercaliát (ami ennek a babonának a hazugságait illeti), és nem azt írja, hogy a betegségek távoltartása volt a szertartás célja, hanem azt, hogy az asszonyok között akkortájt gyakori meddőséget akarták vele megszüntetni.

(Gelasius pápa: *Levél Andromachus ellen*. CSEL 35:1 458. o. Günther)

[1] Vö. I. 5. 1.

[2] A töredék tehát a XI–XX. könyvek valamelyikéből való.

Fogalomtár

Aedilis: A közbiztonságra, a gabonaellátásra, később a középületekre, templomokra, a Város nyilvános helyeire felügyelő főtisztségviselő. Eredetileg plebejus tisztség volt, később a patríciusok közül is választottak két *aedilis*t *(aedilis curulis)*.

*Aerarius***ok:** A *censor*ok által valamilyen vétség miatt az átlagosnál jóval magasabb adó fizetésére kötelezett polgárok. A közéjük való besorolás általában együtt járt azzal is, hogy az illetőt kizárták *tribus*ából, és a városi *tribus*ok valamelyikébe helyezték át.

Ala: (1) Kb. 300 főnyi lovas csapat. (2) A szövetségesekből szervezett egységeket – valószínűleg azért, mert a hadsereg szárnyaira szokták rendelni őket – szintén két, egy jobb és egy bal *alá*ra („szárnyra") osztották.

Áldozókirály: a királyok elűzése után alapított papi tisztség azoknak a szertartásoknak az elvégzésére, amelyeket addig a király végzett.

*Ancile***-pajzsok:** Tizenkét, Rómában őrzött pajzs, amelyek közül egy a monda szerint Numa korában az égből hullott alá, és ennek mintájára készítették a többit, hogy az eredetit nehezebb legyen ellopni. A pajzsokat őrzőik, a Salius papok minden év márciusában körülhordozták Rómában szent dalok és fegyvertánc *(tripudium)* kíséretében.

Aranykoszorú: A görögök „koszorúnak" *(sztephanosz)* neveztek mindenféle aranyajándékot, akkor is, ha éppen nem koszorú formájában adták át. Livius szövegében arról lehet felismerni a valódi aranykoszorúkat, hogy darabszám szerepel mellettük, míg az egyéb, koszorúnak nevezett aranyajándékoknak a súlya van megadva (amely egy fejen viselhető koszorúhoz képest általában túlzott).

As: régi római súlymérték (egy fontnak felel meg), illetve ilyen súlyú bronzpénz.

A ***senatus*** **első embere** *(princeps senatus):* Ennek a megtisztelő, de konkrét hatalommal nem járó szerepkörnek a betöltője a tekintélyesebb arisztokrata nemzetségekből került ki. Az ő neve állt a *senatus* névjegyzékének élén, és neki volt joga az üléseken elsőként véleményt nyilvánítani. Személyéről ötévenként a *censor*ok határoztak, amikor összeállították, illetve felülvizsgálták a *senator*ok névjegyzékét.

*Augur***ok:** A római jóspapok testülete, akik egyrészt madarak (és egyéb állatok) viselkedéséből, másrészt váratlan égi és természeti jelenségekből vontak le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy az istenek helyeslik-e a szóban forgó magán-

vagy közéleti lépést vagy sem. Spontán felbukkanó jósjeleket is értelmeztek, de az egyes vállalkozások előtti jóslatkérés is feladatuk volt.

A Város alapítása: Livius adatait Kr. e. 751-es alapítási dátummal kell átszámítani.

Ballista: a római szóhasználatban a kővető gép neve.

Bellona-szentély: Bellonának, a háború ősi római istennőjének a szentélye a Marsmezőn állt, tehát a Város szakrális határán, a *pomerium*on kívül. Ezért a *senatus* szokásos módon ebben a szentélyben ült össze, valahányszor olyan személyeket (pl. ellenséges követséget vagy *imperium*mal rendelkező hadvezért) bocsátott színe elé, akiknek nem volt szabad átlépniük a *pomerium*ot.

Bigatus: a köztársaságkori ezüst*denarius* szokásos elnevezése.

Bíborpalástosok *(purpurati)*: Makedóniában és egyéb *diadokhosz*-államokban a király személyes kísérete.

Censor: Rangban közvetlenül a *consul* után következő főtisztségviselő. Két *censor* volt, akik ötévenként megállapították a polgárok vagyoni helyzetét, és ennek alapján besorolták őket a vagyoni osztályokba. Ellenőrizték az erkölcsöket, összeállították a *senator*ok névjegyzékét, és megállapították, ki legyen a *senatus* első embere. Később ők felügyeltek a középületekre, ők intézték az állami javak értékesítését és beruházásokat.

Centuria: (1) mintegy 100 főből álló katonai egység, egy *manipulus* fele; (2) az öt vagyoni osztály alegységei.

Centurio: egy katonai *centuria* parancsnoka.

Cliens: Olyan szabad ember, aki egy patrónus, vagyis egy magasabb társadalmi helyzetű ember (eleinte patrícius) védelmét és támogatását élvezi, és cserébe támogatja annak politikai és egyéb törekvéseit. Később egész városok is lehettek *cliens*ei egy-egy római politikusnak, akinek sokat köszönhettek.

Cohors: A légió tizedrésze, kb. 500 főből álló katonai egység.

Colonia: Katonailag biztosítandó övezetben római polgárok vagy latin jogú szövetségesek számára (újra)alapított város. Megszervezése, a telepesek összeírása és számukra a meghódított föld kiosztása általában egy háromtagú bizottság feladata volt. A *colonia* polgárai eredeti polgárjogukat is megőrizték.

Congius: 3,275 liternek megfelelő űrmérték.

Consul: A királyok elűzése után évente választott két főtisztségviselő, a legfőbb végrehajtó hatalom képviselői. Az éveket a *consul*ok nevével jelölték.

Curia: (1) A *senatus* gyűléseinek otthont adó épület (Rómában és ennek analógiájára egyéb városokban és népeknél is), illetve bármely más épület, amelyben a *senatus* összeül. (2) A római arisztokrácia 30, nemzetségi alapon szerveződő egysége. Gyűlésük a *comitia curiata*, amely a korai időkben a törvényhozás, a tisztségviselő-választás és az ítélkezés szerve volt, később azonban fontosabb feladatait fokozatosan átvette a *comitia centuriata* és *tributa*.

Curio: Minden *curia* élén egy *curio* állt, akik közül az egyiket elöljárónak választották *(curio maximus)*. A *comitia centuriata* előtérbe kerülésével a *curió*knak szinte csak vallási feladatai maradtak. A fő*curio* tisztségét Kr. e. 210-ig csak patrícius viselhette.

Curulis: olyan magasabb rangú főtisztségviselő, akit az elefántcsonttal kirakott *curulis*i szék megillet.

Csodajel *(prodigium):* A római vallásban olyan rendkívüli jelenség, amelynek oka az istenek közvetlen és szándékos beavatkozása a természet rendjébe azzal a céllal, hogy az emberekkel közöljenek valamit. Többnyire arra figyelmeztet, hogy az isteni és emberi szféra közti harmónia megbomlott, tehát megjelenése vallási természetű engesztelést kíván: ezáltal lehet elhárítani a rend felborulásának következményeit.

Decemvir: bármely tízfős bizottság tagja.

Decuria: a lovasság legkisebb (10 fős) egysége, amelynek élén a *decurio* áll.

Dekád, *decas:* tízes egység.

Denarius: római ezüstpénz, amely 10 *as*nak, illetve 4 *sestertius*nak felel meg.

Diadalmenet *(triumphus):* A győztes hadvezérnek kijáró legmagasabb kitüntetés. A menetben, amely a Mars-mezőről indult, majd felvonult a Capitoliumra, elöl mentek a főtisztségviselők, őket követték az áldozati állatok, a zsákmány, a foglyok, majd serege élén a győztes hadvezér a capitoliumi Iuppiter jelmezében. Ha a *senatus* nem ítélte meg a hadvezérnek a diadalmenetet, az ennek ellenére megtarthatta azt saját költségén, de nem Rómában, hanem az Albai-hegyen.

Dictator: a *senatus* megbízásából a *consul* által hat hónapnál nem hosszabb időre kinevezett, teljhatalmú főtisztségviselő.

Dologház: fegyelmező intézmény rabszolgák részére.

Duumvir: Bármely kétfős bizottság tagja. Kétfős bizottságokat főleg templomok felszentelésére, illetve hajózási feladatokra jelöltek ki.

Döfőorr *(rostrum):* a hadihajó orrára szerelt, lékelésre alkalmas toldat.

Előválasztás *(comitia praerogativa):* A köztársaságkorban a *comitia centuriatá*n sorsolással ki szokták választani az első vagyoni osztály egyik *centuriá*ját, hogy az szavazzon először. Ez a szavazat előjelértékűnek számított. A korai időkben a lovagrend hat legrégibb *centuriá*ja bírt ilyen szereppel.

Eszpartófű *(spartum):* Dél-Európában és Észak-Afrikában honos pázsitfűféle *(Stipa tenacissima)*, amelyből – a kendertiloláshoz hasonló feldolgozás után – hajókötelet készítettek.

Falkoszorú *(corona muralis):* falat formázó korona, amelyet katonai kitüntetésként annak adományoztak, aki elsőként jutott fel az ellenséges város falára.

Felszabadított rabszolga *(libertus, libertinus):* A rabszolgák felszabadításuk után bekerültek a *tribus*ok valamelyikébe, szavazati joguk is volt, de katonának csak

végszükség esetén hívták be őket, elsősorban a hajóhadhoz. Gyermekeik már teljes jogú polgárnak számítottak.

***Fetialis*ok:** 20 főből álló papi testület, amelynek feladata volt a más népekkel kapcsolatos ügyek (jóvátétel kérése, hadüzenet, fegyverszünet, béke- és szövetségkötés) vallási szertartások kíséretében való lebonyolítása.

Férfitóga: a római fiúk nagykorúvá válásuk jeleként 17 évesen, családi szertartás kíséretében cserélték fel a gyermekek bíborszegélyes tógáját a felnőttek fehér tógájával.

Flamen: Áldozópap. Testületük 15 tagból állt. Feladatuk volt egy-egy jelentősebb isten szolgálatának ellátása naponkénti áldozat formájában, ezért nem távozhattak el Rómából egy napnál hosszabb időre. Elsősorban Iuppiter *flamen*jének és annak feleségének életét szabályozta ezernyi ősi szertartás.

Font: 327,45 grammnak megfelelő súlymérték.

Forum: A nyilvános élet legfőbb színhelyéül szolgáló tér Rómában. Ennek mintájára Livius és más római szerzők ugyanezzel a névvel illetik egyéb városok hasonló funkciójú tereit, így a görög városok *agorá*ját is, illetve a vidéki törvénykezési helyeket.

Fő*curio (curio maximus):* lásd *curio*.

Fővezéri hatalom *(imperium):* A *consul*i, *praetor*i és *dictator*i tisztséggel automatikusan együtt járó katonai hatalom, amely annak birtokosát az alá rendelt hadsereg teljhatalmú vezérévé teszi Róma szakrális határán, a *pomerium*on kívül. Ennek szimbóluma a *consul*ok vesszőnyalábjaiban hordozott bárd, amely szintén nem használatos a Város területén belül, csak azon kívül. Amikor a fővezér hazatért a hadszíntérről, a *senatus*nak a *pomerium*on kívül kellett fogadnia őt, hogy meghallgassa beszámolóját, és döntsön a diadalmenet ügyében. Diadalmenet esetén külön rendelkezéssel biztosították számára, hogy *imperium*a arra az időre a Városon belül is érvényes legyen.

Gyülekezőhely *(conciliabulum):* így nevezték a vidéki *tribus*ok adminisztratív központjait, amelyek nem rendelkeztek városi ranggal.

Hadijelvény: A légió, illetve kisebb csapategységek rúdra erősített jelvénye, a zászló antik megfelelője. A légió jelvénye aranyozott vagy ezüstözött sas volt. A legnagyobb szégyennek számított, ha egy egység jelvénye az ellenség kezére került.

Hadvezér jósjelei *(auspicia):* A katonai hatalommal *(imperium)* rendelkező tisztségviselőknek hadba indulásuk előtt jósjeleket kellett kérniük. Így egy hadvezér jósjelei szimbolikusan annak hadvezéri hatalmát is jelentik. A fővezér helyettesének vagy megbízottjának nem volt jósjelkérési joga, így ezekre is a fővezér jósjelei vonatkoztak. Ha kiderült, hogy egy hadvezér jósjelkérésénél hiba történt, vissza kellett térnie Rómába, hogy új jósjeleket kérjen.

Hajóskoszorú *(corona navalis):* hajóorrokat formázó korona, amelyet annak adományoztak, aki tengeri ütközetben elsőnek lépett az ellenséges hajó fedélzetére.

***Haruspex*ek:** Etruszk eredetű jóspapok, akik elsősorban áldozati állatok belsőségeiből jósoltak, illetve villámcsapások és egyéb rendkívüli jelenségek értelmezésével és engesztelésével foglalkoztak.

***Hastatus*ok:** a római csatasor első vonala, ahová általában az újoncokat állították.

Helyettes tisztségviselő *(suffectus):* Ha az egyik *consul* meghalt hivatali ideje alatt, az év hátralevő részére újat választottak helyette, hogy a hatalom megosztásának elve ne sérüljön. A császárkorban aztán évről évre több *consul*pár váltotta egymást; az első pár után következőket szintén így nevezték. A datálásnál mindig az első, eredeti *consul*párt szokás feltüntetni. – A *censor*oknál a gall invázió óta nem gyakorolták ezt a szokást, a kisebb tisztségviselők esetében pedig (akik egyszerre kettőnél többen viselték a hivatalt) általában a feladatkörök átrendezésével oldották meg a problémát.

Hercules/Héraklész Oszlopai: a Gibraltári-szoros antik neve.

Hírnökpálcás követ *(caduceator):* Általában béketárgyalások megkezdésénél jelennek meg, ők kérik a lehetőséget a tárgyalásra. A hírnökpálca – két kígyóval körülfont díszes bot – eredetileg Hermésznek/Mercuriusnak, az istenek követének a jelvénye, így azt is szimbolizálja, hogy a követek az ő oltalma alatt állnak.

Interrex: A patrícius *senator*ok közül választott tisztségviselő, aki olyan időszakban vette át a főhatalmat öt napra *(interregnum)*, amikor az valamilyen okból – haláleset, lemondás vagy a hatalmat gyakorló tisztségviselő távolléte – miatt nem volt betöltve. Legfontosabb szerepe általában a választógyűlés lebonyolítása.

Ismétlés *(instauratio):* A római vallási előírások szerint minden szakrális cselekményt (a játékok is ilyennek számítottak), ha bármi formai hiba csúszott belé, elölről kellett kezdeni. Ezzel természetesen manipulálni is lehetett, hiszen pl. a népnek örömére szolgált, ha a játékok több napon át tartottak.

Iugerum: 2523,34 m^2-nek megfelelő területmérték.

Jel: a csatára a fővezéri sátorra kitűzött piros zászlóval adtak jelt.

Jósjelek: A fontosabb vállalkozásokat, választásokat, magasabb tisztségek átvételét minden esetben vallásos szertartás keretében végrehajtott jósjelkérés *(auspicium)* előzte meg. Ha a jósjelek kedvezőtlenek voltak, a dolgot elhalasztották, vagy megismételték a jósjelkérést, amíg kedvező jeleket nem kaptak.

„Juhakol” *(Ovile):* A szavazás lebonyolítására kijelölt körzet a Mars-mezőn. Ennek a helyén építtette fel Augustus a Saepta Iuliát.

Katapult *(catapulta):* a római szóhasználat ezzel a szóval a nagyobb nyílvető gépeket jelölte (eltérően a görögöktől, akik a kővető gépeket is *katapeltés*znek nevezték).

Katonai ***tribunus:*** (1) Tiszti rang. Egy légióhoz általában hat katonai *tribunus* tartozott, akiket részben a fővezér válogatott össze, részben a nép választott. (2) *Consul*i hatáskörű főtisztségviselők címe az V–IV. században.

Kerkurosz: Ciprusi eredetű, egy evezősoros, kisebbfajta kereskedelmi hajó, amelynek a hátulsó, rakodásra szolgáló felében nem voltak evezősök. Nem volt túlságosan gyorsjáratú, de egy személyszállító hajót utol lehetett vele érni.

Kezes ***(vas):*** bírósági eljárások esetében a vádlott által állított kezesek garantálták, hogy a vádlott megjelenik a tárgyaláson.

Kezességvállalás ***(sponsio):*** olyan megállapodás, amely személy szerint csak a szerződő feleket kötelezi, nem pedig az általuk képviselt államokat.

Kijelölt tisztségviselő ***(designatus):*** az a főtisztségviselő, akit már megválasztottak, de még nem foglalta el hivatalát.

Kisztophorosz: nagyjából három *denarius*nak megfelelő súlyú görög pénzérme, amely Kr. e. 166-ban váltotta fel a *tetra(dra)chmá*t.

Könyök ***(cubitus):*** 45 cm-nek megfelelő hosszmérték.

Latin Ünnepek: Ősi, latin eredetű, évről évre Alba Longában megtartott ünnep Iuppiter Latiaris tiszteletére. A *consul*ok hivatalba lépésük napján tűzték ki az ünnep időpontját, és annak megtartása előtt nem távozhattak el Rómából. Az ünnep, amely alatt Rómában játékokat is rendeztek, a Iuppiternek az Albai-hegyen bemutatott áldozattal fejeződött be.

Láb ***(pes):*** kb. 30 cm-nek megfelelő hosszmérték.

Lembosz: eredetileg egy evezősoros (ez később kettőre bővült), vitorlák nélküli gyorshajó.

Legatus: *senator*i rangú katonatiszt, a fővezér helyettese egy-egy légió élén; később egyes provinciák helytartóit is ezzel a szóval jelölték.

Légió ***(legio):*** 4000–6000 főből álló katonai egység, amely 10 *cohors*ból, azaz 30 *manipulus*ból, illetve 60 *centuriá*ból állt.

Lictor: a magasabb rangú tisztségviselőket kísérő állami hivatalszolga.

Lovagok ***(equites):*** A régi időkben olyan gazdag polgárok, akik saját lovukkal teljesítettek katonai szolgálatot. Később azokat sorolták a lovagrendbe, akiknek a vagyona elért egy bizonyos határt. A lovagok az államtól kaptak pénzt lóvásárlásra és -tartásra, de attól, aki rendjéhez méltatlannak bizonyult, ezt a kedvezményt a *censor*ok megvonhatták.

Lovassági főparancsnok ***(magister equitum):*** a *dictator* helyettese, akit ő maga nevezett ki.

Manipulus: kb. 200 emberből álló taktikai egység.

Matróna ***(matrona):*** előkelő római családanya.

Meddix tuticus: oszk városok, köztük Capua évente választott legfőbb tisztségviselője.

Medimnosz: görög űrmérték, kb. 51,84 liternek felel meg.

Megszentelt tavasz *(ver sacrum):* Ősi itáliai szertartás. Nagy csapások idején a termés zsengéjét, az akkor született fiúgyermekeket és jószágot az isteneknek ajánlották fel. Az így felajánlott állatokat feláldozták, az embereknek pedig 20 év múlva ki kellett rajzaniuk a városból és új hazát keresniük vagy alapítaniuk.

Megbélyegzés *(nota):* A *censor*ok a kifogásolható erkölcsi magatartású polgárok neve mellé jelet tettek a névjegyzékben. Ennek a *senatus* és a lovagrend esetében olyan vonzata volt, hogy az így megbélyegzett ember kizáródott a testületből. A megbélyegzés csak akkor volt érvényes, ha mindkét *censor* egyetértésével történt.

Mérföld: 1,48 km-nek megfelelő távolság.

Modius: 8,733 liternek megfelelő római űrmérték.

Municipium: olyan város a Római Birodalomban, amelynek lakosai nem római származásúak, de megkapták a római polgárjogot és az önkormányzatot.

Nemesség *(nobilitas):* a két római vezető réteg, a *senator*i rend és a lovagrend összefoglaló neve.

Négyszögletes menetoszlop *(agmen quadratum):* Ellenségtől veszélyeztetett területen gyakran alkalmazott menetelési rend, amelyben a légió tíz *cohors*a négyzet alakba rendeződik, középre véve a málhát. Előnye, hogy váratlan támadás esetén a csapat bármely irányban jól fel tudja venni a harcot, nem kell időt tölteni a felsorakozással; ugyanakkor könnyen fel lehet fejleszteni hármas csatasorrá.

Népek joga *(ius gentium):* „nemzetközi jog", az idegenekkel való politikai vagy üzleti érintkezést szabályozó törvények, jogszokások összessége.

Néppártiak *(populares):* a Gracchusok által elindított, reformokra törekvő mozgalom, amely szemben állt a nagybirtokos *senator*i renddel.

Nép*tribunus*ok: Kr. e. 494 óta a köznép képviselői a *senatus*ban. Számuk az idők folyamán kettőről tízre növekedett. Személyük szent és sérthetetlen volt, vétójukkal bármilyen törvényjavaslatot, határozatot, intézkedést érvényteleníthettek.

***Olümpiasz*ok:** az első ókori olimpiai játékok évétől (Kr. e. 776/775) kezdve számított négyéves időszakok.

Optimaták: a néppártiakkal szemben álló konzervatív arisztokraták tömörülése.

Ostromkoszorú *(corona obsidialis* **vagy** *obsidionalis):* Ezt a koszorút annak a katonának adták kitüntetésül, akinek köszönhetően bajtársai felszabadultak az ostromzár alól. Anyaga hagyományosan az esemény helyszínén szedett fű volt.

Ovatio: A diadalmenethez hasonló, de kevésbé nagyszabású győzelmi ünnep. Az *ovatió*t tartó hadvezér a szokásos bíborszegélyes tógát viselte, babér helyett mirtuszkoszorú volt a fején, és diadalkocsi helyett gyalog vagy lóháton vonult be a Városba.

Óra: A rómaiak 12 órára osztották a nappalt napkeltétől napnyugtáig. „A nap első órája" így nagyjából a reggel 6–7 óra közti időtartamnak felel meg. Ez a megfe-

leltetés azonban csak hozzávetőleges: az órák hosszúsága a nappalok hosszúságával együtt változott, így a mi 60 perces óráinkra való pontos átszámításhoz minden esetben tudni kellene az aznapi napkelte és napnyugta időpontját, amely függ egyrészt a földrajzi elhelyezkedéstől, másrészt attól, hogy az év melyik napjáról van szó.

Őrségváltás: A rómaiak az éjszakát négy egyenlő részre osztották, a hadseregben szokásos őrségváltások szerint. Az első őrségváltás ideje a mi időszámításunk szerint kb. este 6–9, a másodiké 9–12, a harmadiké 0–3, a negyediké hajnali 3–6 óra között volt, de ezek az időszakok ugyanúgy változtak az éjszaka hosszának változásával, mint a nappali órák.

Paraván *(pluteus)*: ostrom idején frontális támadások ellen használt, vesszőből font, bőrrel borított, félkör keresztmetszetű, mozgatható védőfal.

Phalanx: tömör, több sorból álló csatarend, amelynek lényege a folytonos, szorosra zárt pajzsfal.

Polgári koszorú *(corona civica):* tölgyfalevélből font koszorú, amelyet katonai kitüntetésként polgártárs életének megmentéséért adományoztak.

Pomerium: Róma városának szakrális határa, amely a későbbi időkben már a város belsejében húzódott.

***Pontifex*ek testülete:** A *pontifex maximus* vezetése alatt álló papi testület. Ők intézték a vallási ügyeket szervezési szinten, ők állították össze a naptárat, és évkönyvekben vezették az egyes évek legfontosabb eseményeit. A *pontifex maximus* nevezte ki a *flamen*eket és Vesta papnőit is. Ha egy *pontifex* meghalt, a testület maga választott be egy új tagot a helyére.

Praetor: Az igazságszolgáltatást intéző tisztségviselő, a távollévő *consul* helyettese. Tágabb értelemben: elöljáró (így fordítja Livius számos idegen nép vagy népszövetség főtisztségviselői címét). A *praetor urbanus* a városbeliek, a *praetor peregrinus* a városbeliek és idegenek közös jogvitáit intézte.

***Princeps*ek:** a római csatasor középső vonala.

Prisztisz: a *lembosz*hoz hasonló könnyű hadihajótípus.

„Pro-tisztségviselők" (*proconsul, propraetor* stb.): a kifejezés vagy azt jelenti, hogy az illető tisztségviselő hivatala már lejárt, de a *senatus* meghosszabbította fővezéri hatáskörét *(imperium)*, vagy azt, hogy az illetőt az adott tisztségviselőének megfelelő jogkörrel ruházták fel anélkül, hogy a tisztséget magát viselné.

Provincia: (1) egy-egy főtisztségviselőre bízott feladat, hatáskör; (2) Itália területén kívül eső tartomány, amelyet római helytartó kormányzott.

Quadrigatus: a *denarius* Kr. e. 214-es bevezetése előtt használatos (1,5 *denarius* értékű) római ezüstpénz.

Quaestor: eredetileg a bíráskodás, majd az adó- és pénzügyek intézésével megbízott tisztségviselő.

Quartarius: 1,36 deciliternek megfelelő űrmérték.

Quintilis: a július hónap régi neve (Kr. e. 44-ig).

Quirisek római népe *(populus Romanus Quiritium):* a római nép szakrális megnevezése.

Rangidős *centurio (primi pili centurio):* minden légióban a harmadik vonal (a *triarius*ok) első *manipulus*ában az első *centuria* parancsnoka.

Rögtönzött énekek: A diadalmenet alkalmával szokás volt, hogy a katonák vezérükről a közvéleményt kifejező, rögtönzött, sokszor elég szabadszájú dalokat énekeltek. Ez a szokás eredetileg az élet örömteli eseményeit szokásosan kísérő bajelhárító szertartások egyike volt.

Sánckoszorú *(corona vallaris):* sánckarókat formázó korona, amelyet katonai kitüntetésként annak adtak, aki elsőként jutott át az ellenséges tábor sáncain.

Sextilis: az augusztus hónap régi neve (Kr. e. 8-ig).

Sibylla-könyvek: A cumaei Sibylla jósnőnek tulajdonított görög nyelvű jóslatok, amelyek Tarquinius Superbus idején kerültek Rómába. A capitoliumi Iuppiter szentélyében őrizték őket a szent cselekményekért felelős *decemvir*ek, akik nagy csapások idején betekintettek a könyvekbe, értelmezték a jóslatokat, és megállapították a szükséges engesztelő szertartásokat.

Skorpió: kb. 1,2 x 1 m méretű nyíllövő gép.

Súlyos bronzpénz *(aes grave):* Így nevezték a Kr. e. V–IV. századi bronz fizetőeszközöket (*as* és ennél kisebb egységek). A II. pun háború folyamán az *as* és az ezüst *denarius* közti átváltási arány az eredeti 10:1-ről 12:1-re, majd 16:1-re változott – ebben az összefüggésben a „súlyos bronzpénz" megnevezés az infláció előtti *as*ra utal.

Szégyeniga *(iugum):* két földbe szúrt szálfegyverre keresztben egy harmadikat kötöztek, és a legyőzött ellenség katonáinak megszégyenítésül ez alatt kellett átvonulniuk meghajolva.

Szent csirkék: Elsősorban katonai vállalkozások előtt kértek jóslatot az istenektől oly módon, hogy az e célra tartott csirkéket kiengedték a ketrecükből, és enni adtak nekik. Ha mohón ettek, az jó jelnek számított, az étvágytalanság épp ellenkezőleg.

Szent lakoma *(lectisternium):* ünnepek, könyörgések alkalmával az isteneket gyakran jelképesen megvendégelték: szobrukat egy-egy vánkoson *(pulvinar)* helyezték el, és egy asztalra ételeket raktak eléjük.

Szőlőlugas *(vinea):* városok ostrománál alkalmazott védőfedél, amellyel főleg az aknát ásó katonákat védték a felülről jövő támadásokkal szemben.

Talentum: Súly- és pénzegység, amelynek súlya 20 és 36 kg között váltakozhatott. Az attikai talentum 26 kg-nak felel meg, a római talentum pedig a font 100-szorosa.

Teknősbéka *(testudo):* Nyeregtető alakú védőfedél, amely várostrom idején elsősorban földmunkákat végző katonák fedezésére szolgál. Egy másik változata (*testudo arietaria*, azaz „kosteknős") a faltörő kos mozgatását és védelmét biztosítja.

Teknősbéka-alakzat *(testudo):* téglatestet formázó, zárt alakzat, amelyet minden oldalról, sőt felülről is pajzsok védenek.

Tetrachma: négy (attikai) drachma értékű ezüstpénz.

Törvénykezési szünet *(iustitium)*: vészhelyzet esetén akár a *senatus*, akár a *dictator* hirdethetett határozatlan időre szóló törvénykezési szünetet: ilyenkor az igazságszolgáltatás, sőt általában a közélet is szünetelt.

*Triarius***ok**: a római csatasor harmadik, megbízható öreg katonákból álló vonala, amelyet csak legvégső esetben vetettek be, hogy a vesztésre álló csatát megmentsék.

Tribus: A római polgárok lakóhely szerinti beosztásának területi egysége. A *comitia tributá*n választották meg az alacsonyabb, míg a *comitia centuriatá*n a magasabb rangú tisztségviselőket. A *comitia tributá*n a vagyonos polgárok keresztülvihették akaratukat, mert a 35 *tribus* többségi alapon szavazott, és a szegényebb polgárok – akik a négy városi *tribus*ba voltak beosztva – létszámuktól függetlenül csak négy szavazatot képviselhettek. A II. pun háború előtt a *comitia centuriata* beosztását a *comitia tributá*n is bevezették: egy-egy *tribus*on belül a *tribus* tagjait is öt *centuriá*ba sorolták, külön a fiatalabbakat és öregebbeket. Így a 35 *tribus* összesen 350 *centuriá*ból állt.

Tripudium solistimum: Így nevezte a latin szaknyelv azt a jósjelet, amikor a szent csirkék olyan mohón táplálkoznak, hogy kipotyog a mag a csőrükből. Ez volt a legkitűnőbb jósjel, amit a csirkék adhattak.

Triumvir: bármely háromfős bizottság tagja.

Turma: 30 fős lovas csapategység.

Új ember *(homo novus):* olyan politikus, akinek egyetlen elődje sem volt *senator* és/vagy magasabb állami tisztségviselő.

Uncia: 27,288 grammnak megfelelő súlymérték.

Veles: könnyűfegyverzetű fegyvernem a római hadseregben, felszerelése kis pajzsból és több gerelyből állt.

Vendégjog: Azok az idegenek kapták az államtól ezt a jogot, akik Rómának nagy szolgálatot tettek. Rómában az állam vendégei voltak, és minden területen az állam jogi védelmét élvezték.

Vesszőnyaláb: Az államhatalom jelvénye, amelyet a főtisztségviselőt kísérő *lictor*ok vittek. A *pomerium*on kívül a vesszőnyalábokban bárdot is hordtak annak jeleként, hogy a főtisztségviselő hadvezérként élet és halál ura.

Victoriatus: Kr. e. 221 és 170 között vert római ezüstpénz, amelynek értéke a *denarius* 3/4-e volt.

KRE-könyvek

KRE-könyvek

KRE-könyvek

KRE-könyvek

KRE-könyvek

KRE-könyvek

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Tördelés: Kardos Gábor
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
felelős vezető: Tomcsányi Péter